

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ, ΑΡΙΘΜ. 13

Α Ε 715/1921

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Β'

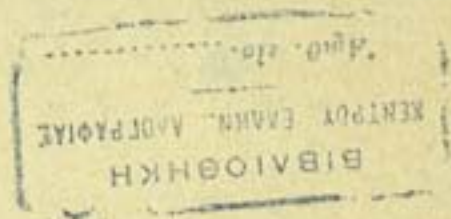
ΕΚΔΟΣΙΣ Β'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1975

228 II

Καθηγητής / Συγγραφέας

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Β'

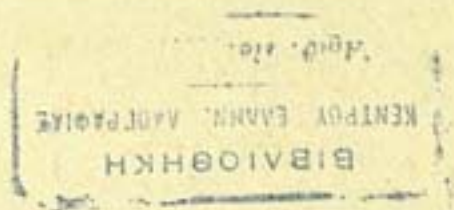

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΜΑΘΗΤΕΥΣΕΩΣ

Αριθ. ελ. 5677/1975

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ, ΑΡΙΘΜ. 13

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Β'

ΕΚΔΟΣΙΣ Β'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1975

228Π

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ
Αριθ. αίσ. 715/1971

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ὁ Β' τόμος τῶν Συμμείκτων τοῦ Ν. Γ. Πολίτου μὲ τὰς ἐν αὐτῷ σπουδαιοτάτας μελέτας ἐξεδόθη τὸ 1921 ὡς ὑπ' ἀριθμ. 2 δημοσίευμα εἰς τὴν σειρὰν τῶν δημοσιευμάτων τοῦ τότε Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ἐξηντλήθη ὁμοῦς ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1928, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Α' καὶ Γ' τόμους τῶν Συμμείκτων τοῦ συγγραφέως, ἐκδοθέντας εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν τὸ 1920 καὶ 1930 ἀντιστοίχως.

Ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἡ Σύγκλητος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μετ' εἰσήγησιν τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, γενομένην κατόπιν σχετικῆς ἀναφορᾶς μου, ἀπεφάσισε τὴν ἐκ νέου ἐκδοσιν τοῦ ἔργου τούτου τοῦ πατρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι φωτοτυπικὴ ἀνατέπωσις καθίστατο ἀδύνατος ἕνεκα κακῆς μελανώσεως πολλῶν ἐκ τῶν σελίδων του καὶ ἄλλων, τυπογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἰδίως, ἀδυναμιῶν του.

Ἐκ τῶν ἀδυναμιῶν τούτων κατεβλήθη προσπάθεια νὰ ἀπαλλαγῇ τὸ ἔργον κατὰ τὴν δευτέραν ἐκδοσιν διὰ σιωπηρᾶς διορθώσεως σημαντικοῦ σχετικῶς ἀριθμοῦ σφαλμάτων, τυπογραφικῶν, ὀρθογραφικῶν, παραπεμπτικῶν κ.ἄ., τὰ ὅποια εἶχον διαφύγει κατὰ τὴν διόρθωσιν τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Παραβολὴ τοῦ ἐπανεκδομένου κειμένου, ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατόν, καὶ πρὸς τὸ κείμενον τῶν μελετῶν, ὡς εἶχε τοῦτο τὸ πρῶτον δημοσιευθῆ εἰς διάφορα περιοδικά, ὑπεβοήθησεν εἰς τὴν προσπάθειαν ταύτην. Ὁρισμένοι μόνον γραφαί, μὴ ἰσχύουσαι γενικῶς σήμερον, διετηρήθησαν ὡς εἶχον εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσιν καὶ τοῦτο ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν συγγραφέα, ὁ ὅποιος εἶχε προφθάσει νὰ διεξέλθῃ καὶ διορθώσῃ μέρος τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων. Προκειμένου νὰ καταστῇ τὸ ἔργον εὐχρηστότερον ἀνασυνετάχθη καὶ διηρυνθῆ ὁ ἐν τέλει τοῦ ἔργου πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων προσετέθη δ' ἔτι καὶ πίναξ τοπωνυμίων. Τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐπετέλεσε κυρίως ὁ συντάκτης τοῦ Κέντρου Γεώργ. Αἰκατερινίδης.

Δύσκολος, ἂν μὴ ἀδύνατος, καθίστατο ἡ προσθήκη τῆς νεωτέρας βιβλιογραφίας εἰς ἕνα τῶν κεφαλαίων τοῦ ἔργου καὶ τοῦτο ἕνεκα κυρίως τῆς ἰδιορρυθμίας πολλῶν ἐξ αὐτῶν. Τὴν σχετικὴν ὁμοῦς βιβλιογραφίαν δύναται ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀναζητήσῃ εἰς τὴν γενικὴν βιβλιογραφίαν τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, ἡ ὅποια ἔχει δημοσιευθῆ εἰς τοὺς τόμους τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ πρώην Λαογραφικοῦ Ἀρχείου καὶ νῦν Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας καὶ δὴ ὡς ἔξῃς : τ. 5 (1945 - 49), σ. 159 - 266 (ἔτη 1939 - 47),

τ. 8 (1953 - 54), σ. 169 - 322 (ἔτη 1948 - 53), τ. 9 - 10 (1955 - 57), σ. 134 - 402 (ἔτη 1921 - 38), τ. 11 - 12 (1958 - 59), σ. 50 - 181 (ἔτη 1954 - 58) σ. 347 - 396 (ἔτ. 1959), τ. 15 - 16 (1962 - 63), σ. 92 - 200 (ἔτη 1960 - 62), τ. 17 (1964), σ. 115 - 171 (ἔτ. 1963), τ. 18 - 19 (1965 - 66), σ. 116 - 180 (ἔτη 1964 - 65), τόμ. 20 - 21 (1967 - 68), σ. 242 - 304 (ἔτη 1966 - 67), τ. 22 (1969 - 72), σ. 135 - 246 (ἔτ. 1968 - 71).

Τέλος μὲ τὴν διόρθωσιν τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων ἠσχολήθησαν πλὴν ἐμοῦ, ἔχοντος τὴν γενικωτέραν εὐθύνην καὶ ἐπιμέλειαν τῆς ἐκδόσεως, κυρίως μὲν ὁ συντάκτης Γεώργ. Αἰκατερινίδης, δευτερευόντως δὲ οἱ συντάκται Ἄγγελος Δευτεραῖος, Ἑλένη Ψυχογιοῦ - Ἰωαννίδου, Αἰκατερίνη Πολυμέρου κ.ἄ.

Στέφ. Δ. Ἡμελλος

Διευθυντὴς τοῦ Κέντρου Λαογραφίας

Ὁ προκείμενος δεύτερος τόμος τῶν «Λαογραφικῶν Συμμείκτων» ἐκδίδεται ἐνῶ νωπὴ εἶναι εἰσέτι ἡ γῆ ἢ καλύπτουσα τὸν Ν. Γ. Πολίτην. Τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια δὲν ἐπρόφθασε νὰ τὰ διεξέλθῃ μέχρι τέλους ἅπαντα καὶ νὰ τὰ διορθώσῃ ὁ ἴδιος. Ὁ ἐπίκουρος ταξινόμος παρὰ τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ κ. Δ. Ἀποστολίδης ἀνέλαβε τὴν διόρθωσιν τῶν ὑπολειφθέντων τυπογραφικῶν φύλλων, ἣν καὶ ἐπετέλεσε μετὰ ζήλου καὶ τῆς δεούσης προσοχῆς. Τὸν δὲ ἐν τέλει τοῦ βιβλίου εὕρισκόμενον λεπτομερῆ «Πίνακα ὀνομάτων καὶ πραγμάτων», ὃν δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἀποπερατώσῃ ὁ συγγραφεὺς, συνεπλήρωσεν ἐπιμελῶς ὁ ἐπίκουρος ταξινόμος παρὰ τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ κ. Ἰω. Μ. Ἀποστολάκης.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

ΠΕΡΙ

ΦΕΙΔΙΟΥ, ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ ΚΑΙ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ *

La tradition hellénique et la légende de Phidias, de Praxitèle et de la fille d' Hippocrate au moyen âge, par M. C. Sathas. Paris 1883 (Extrait), 8ov, σ. 28.

« Ἡ τῶν κλασσικῶν παραδόσεων μεταποίησις εἰς χριστιανικὰ συναξάρια », λέγει ἀρχόμενος τοῦ λόγου ὁ συγγραφεὺς τῆς προκειμένης πραγματείας, ὁ γνωστὸς ὁμογενὴς μεσαιωνοδίφης, « εἶναι θέμα, οὗ ἡ μελέτη ἀποδεικνύται » χρήσιμος τῇ τε ἱστορίᾳ καὶ τῇ ἐθνογραφίᾳ. Ἄρκει ἐνίοτε εἰς ἀπλοῦς μῦθος, » ὅπως τεκμηριώσῃ ὅτι οἱ κάτοικοι μέρους τινὸς τῆς κλασσικῆς χώρας δὲν ἐξέστησαν ἐπὶ τοσοῦτον τῆς ἑαυτῶν φύσεως, ὥστε νὰ ἐπιλησθῶσι τῶν προγόνων καὶ ν' ἀπολέσωσι τὴν μνήμην τῶν μυθολογικῶν καὶ ἱστορικῶν παραδόσεων τῶν παλαιῶν κατοίκων τῆς αὐτῆς χώρας ».

Εἶναι βεβαίως ἀναντίρρητον, ὅτι διὰ τῆς μελέτης τῶν μύθων καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐναργῶς καταδεικνύεται τὸ ἀδιάσπαστον τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως· διότι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐ μόνον διετήρησεν ἐλάχιστα παρεφθαρμένα τὰ κυριώτατα τῶν ἀποτελούντων τὴν βάσιν τῆς παλαιᾶς δημῶδους θρησκείας στοιχείων, ἀλλὰ καὶ ἡ μυθοπλαστικὴ δύναμις αὐτοῦ τοὺς αὐτούς, ὡς τὸ πάλαι, ἀκολουθεῖ κανόνας ἐν τῇ ἐκδηλώσει αὐτῆς. Εἶναι δ' ὄντως θαυμαστὴ ἡ τοῦ λαοῦ ἐμμονὴ εἰς τὰ πάτρια· μῦθοι πανάρχαιοι, ὧν τὰ ἴχνη θὰ ὑπελαμβάνομεν ὡς παντελῶς ἐξαφανισθέντα, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς σιωπῆς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἀπὸ στόματος εἰς στόμα φερόμενοι ἐπὶ χιλιετηρίδας διετηρήθησαν μέχρι τοῦδε σχεδὸν ἀμετάλλακτοι.

Ἄλλ' ὅσῳ διδακτικὴ καὶ χρήσιμος εἶναι ἡ μελέτη τῶν τοιούτων μύθων, τόσῳ ἀφ' ἐτέρου ἀκροσφαλῆς καὶ δυσχερεστάτη ἀποβαίνει ἡ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων ἐξέτασις, τῶν ἀμέσως συνδεομένων πρὸς τὸν βίον ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τῶν παλαιῶν χρόνων, ὅταν μάλιστα διὰ τῆς τοιαύτης ἐξετάσεως σκοπῆται ἡ διαφώτισις τῆς ἱστορίας ἢ τῆς ἐθνολογίας.

Ἡ φήμη τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν, ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διαλαμπάντων σπανίως ὑπερβαίνει τὸν οὐδὸν τοῦ σπουδαστηρίου τῶν λογίων, αἱ δ' ἔνεκα ὑπερβολικοῦ θαυμασμοῦ ἢ ἀμαθίας ἐνίοτε διαπλαττόμεναι μυθώδεις περὶ

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας 1883, τ. Α', σ. 77-101.

αὐτῶν διηγήσεις οὐδαμῶς ἐξικνουῦνται μέχρι τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς ἀναγνωρίζει καὶ ἀσπάζεται συνήθως μόνον τὰ ἐπινοήματα τῆς ἰδίας φαντασίας, περικαλύπτει δὲ διὰ μυθικοῦ πέπλου τὸν βίον ἐξόχου ἀνδρός, μόνον ἂν οἱ τὸν βίον τούτου πρὸς χάριν τοῦ λαοῦ γράφοντες συνδέωσι τὸ ὄνομά του πρὸς παλαιὰς δημῶδεις παραδόσεις. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὁ λαὸς ἀπεδέχθη καὶ ἐπαναλαμβάνει τὰς ἐν ταῖς ποικίλαις διασκευαῖς τῆς ἱστορίας τοῦ Ψευδοκαλλισθένους μυθικὰς διηγήσεις, αἵτινες κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν γνωσταὶ καὶ δημοτικώταται πολλῶ προτοῦ ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν μακεδονικὸν ἥρωα. Εἰς δὲ τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως Λέοντα τὸν σοφὸν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων χρονογράφων μυθοπλαστίαι δημῶδεις, κοινὰ δὲ εἰς τοὺς πλείστους εὐρωπαϊκοὺς λαούς, αἵτινες ὑπὸ μεσαιωνικῶν συγγραφέων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀποδίδονται εἰς τὸν ποιητὴν Βεργίλιον. Ἀγνοοῦμεν, ἂν ἀπεδέχθη καὶ ταύτας ὁ λαός· εἶναι δ' ὅμως τοῦτο πιθανώτατον, διότι οὕτω παρουσιαζόμεναι αἱ διηγήσεις προσκτιῶνται κῦρος καὶ εὐπροσδεκτόταται καθίστανται συνδέουσαι μετ' ὀνομάτων ἱστορικῶν τ' ἀνώνυμα καὶ ἄοριστα πλάσματα τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ. Σπανιώτατα δ' ὅμως δύναται τις νὰ εὔρη παράδειγμα διαδόσεως παρὰ τῷ λαῷ μύθων ὑπὸ λογίων ποιηθέντων.

Ὅθεν ὁ ἐρευνῶν τὰς τοιαύτας παραδόσεις ὑφείλει πρωτίστως κατὰ τὰ ἐνόντα νὰ διακρίνη τίνες τούτων εἶναι καθαρῶς δημοτικαὶ καὶ τίνες ἐπλάσθησαν ὑπὸ λογίων, ἄγνωστοι παραμείνασαι εἰς τὸν λαόν. Μόνον δ' ἐκ τῆς μελέτης τῶν πρώτων δύναται ν' ἀρυσθῇ ἱστορικὰ καὶ ἐθνολογικὰ πορίσματα· διότι αἱ ὑπὸ τῶν λογίων ἐπινοηθεῖσαι οὐδὲν διδάσκουσιν, ἀλλὰ περιέχουσιν ἀπλῶς τὸ μέτρον τῆς μυθοπλαστικῆς δυνάμεως αὐτῶν· ἥκιστα δὲ πάντων νομίζομεν δύναται τις νὰ στηριχθῇ εἰς τὰς ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων ἀναφερομένας, αἵτινες κατὰ μέγα μέρος εἶναι ἀπόρροια ἀκρισίας καὶ παχυλῆς ἀμαθίας. Ὅτι δὲ ἡ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων ἐξέτασις πρέπει νὰ γίνηται κατὰ τὸν κανόνα τοῦτον ἀποκλειστικῶς, μαρτυρεῖ ἀριδῆλως ἡ προκειμένη πραγματεία τοῦ κ. Σάθα. Ὁ συγγραφεὺς, καίπερ ἐγκρατέστατος τῶν τοιούτων μελετῶν καὶ εἵπερ τις καὶ ἄλλος ἐμβαθύνει εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαιῶνος, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἠκολούθησεν ἐν ταῖς ἐρεύναις του τοιαύτην μέθοδον, περιέπεσεν εἰς λάθη σπουδαιότατα συνδέσας τ' ἀσύνδετα καὶ ἐξ ἀνυπάρκτων παραδόσεων ὀρμηθεὶς εἰς διατύπωσιν γενικῶν καὶ τολμηροτάτων σκέψεων περὶ τῆς ἐθνολογίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Τὰς σκέψεις δὲ ταύτας τοῦ κ. Σάθα καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ ὑποβάλωμεν εἰς αὐστηρὰν βάσανον, καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον τιμῶμεν κατ' ἀξίαν τὸν ἄνδρα καὶ ἀνομολογοῦμεν ὅτι τὰ μάλιστα ὠφέλησε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα μετὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον καὶ τὸν Ζαμπέλιον οὐ μικρὸν συντελέσας εἰς προαγωγὴν τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν παρ' ἡμῖν· διότι φρονοῦμεν ὅτι ὅσῳ μείζον τὸ κῦρος τῶν τοιαύτας ἡμαρτημένας γνώμας ὑποστηρίζοντων, τοσοῦτῳ μείζων καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν προσγινομένη βλάβη, ἀποπλανωσῶν ἀπὸ τῆς εὐθείας τοὺς κατόπιν ἐρευνητάς.

Α'

Ἐν Ρώμῃ ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Κυριναλίου ἴστανται δύο κολοσσιακοὶ μαρμαρίνοι ἵπποι, οὓς κρατοῦσιν ἀπὸ τῶν χαλινῶν γυμνοὶ νεανίαι. Οὗτοι εὐρέθησαν ἐν ἔτει 1589, φέρουσι δὲ ἐπιγραφὴν ψευδεπίγραφον, δηλοῦσαν ὅτι ἐποιήθησαν ὑπὸ τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους· κατὰ τινα παράδοσιν ἐποιήθησαν οὗτοι ἐν ἀγῶνι τῶν δύο καλλιτεχνῶν, οὗ θέμα ἦτο ἡ ἀπεικόνισις τοῦ Ἀλεξάνδρου δαμάζοντος τὸν Βουκέφαλον. Ἐτέρα παράδοσις παλαιότερα, ἀπαντῶσα ἐν τῷ κατὰ τὴν IB' ἑκατονταετηρίδα γεγραμμένῳ συνταγματικῷ *Mirabilia Urbis Romae*, ἀναφέρει ὅτι ἐπαρουσιάσθησάν ποτε εἰς τὸν αὐτοκράτορα Τιβέριον δύο νέοι φιλόσοφοι γυμνοί, οἱ ἅγιοι Πραξιτέλης καὶ Φειδίας. Ὁ αὐτοκράτωρ τοὺς εἶδε μετ' ἀπορίας καὶ ἠρώτησε διατί περιήρχοντο οὕτω γυμνοί. Οὗτοι δ' ἀπεκρίθησαν ὅτι εἶναι γυμνοί, διότι εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς των πᾶν μυστήριον ἀποκαλύπτεται καὶ τὸ πᾶν παρουσιάζεται εἰς αὐτοὺς γυμνὸν καὶ ὅτι δύνανται ἐπὶ λέξει νὰ ἐπαναλάβωσι πάντα λόγον, ὃν κατ' ἰδίαν ἤθελεν εἶπῃ, καὶ αὐτοὺς τοὺς μυχιαστάτους διαλογισμοὺς αὐτοῦ. Ἀντὶ δὲ πάσης ἄλλης ἀμοιβῆς διὰ τοῦτο ἐζήτησαν ἐν μνημεῖον. Πεισθεὶς μετὰ δοκιμασίαν περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λόγων των ὁ αὐτοκράτωρ ἔστησε τὸ μνημεῖον τῶν δύο μαρμαρίνων ἵππων εἰς συμβολικὴν παράστασιν τῶν κραταιῶν ἐξουσιαστῶν τοῦ κόσμου τούτου. Παρὰ τοὺς ἵππους δ' ἔστησε γυμνοὺς ἄνδρας, ὧν οἱ ὑψωμένοι βραχίονες καὶ οἱ γρόνθοι ἐμφαίνουσι τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μέλλοντος, ἡ δὲ γυμνότης ἀπεικονίζει συμβολικῶς ὅτι πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι εἶναι γυμναὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Ὁ μῦθος οὗτος προῆλθεν ἀναμφιβόλως ἐκ δημώδους ἐξηγήσεως τῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων, ἅτινα ἦσαν βεβαίως περιφανῆ κατὰ τὸν χρόνον τῆς συντάξεως τῶν θαυμασίων τῆς πόλεως Ρώμης.

Παραπλησίους μύθους, ἀποκυήματα τῆς φαντασίας ἀμαθοῦς ὄχλου, ἀρεσκομένου εἰς θαυμάσια διηγήματα περὶ ὑπερφυσικῶν πραγμάτων, διηγούντο καὶ οἱ βυζαντινοὶ περὶ τινῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μνημείων τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὡς μαρτυροῦσι τὰ βιβλία Γεωργίου τοῦ Κωδινοῦ περὶ ἀγαλμάτων καὶ περὶ κτισμάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ σύντομοι χρονικαὶ παραστάσεις ἀνωνύμου βυζαντινοῦ συγγραφέως. Πολλοὺς δὲ τοιοῦτους μύθους ἐπλασε καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς πρὸς ἐξήγησιν διαφόρων μνημείων τῆς ἀρχαιότητος, περὶ ὧν ἐν πλάτει θὰ διαλάβωμεν ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ τῆς Νεοελληνικῆς ἡμῶν μυθολογίας¹.

Καίτοι δ' ὁμῶς ὁ μῦθος περὶ τῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων ἦτο προδήλως τοπικὸς, ἐν Ρώμῃ πλασθεὶς, ὁ κ. Σάθας ζητεῖ ν' ἀνεύρη αὐτὸν καὶ ἐν Βυζαντίῳ.

1. [Πρβλ. Παραδόξ. σ. 52 κέ. (Ζ' Ἑλληνας, Ἀνδρειωμένοι) 72 κέ. (Ζ' Ἀρχαῖα κτίρια καὶ μάρμαρα) καὶ σ. 729 κέ. 754 κέ.]

Ἀποφαίνεται δὲ μετὰ θετικότητος ὅτι «ἐν ᾧ ἡ ρωμαϊκὴ φαντασία μετέβαλεν «εἰς μάγους τοὺς δύο καλλιτέχνους, ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἐπιστεύετο ἕτερος μῦθος οὐχ ἤττον παράξενος» προστίθησι δέ, ὅτι «ἡ σύνδεσις τῶν ὀνομάτων τοῦ «Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους ἐν τοῖς αὐτοῖς μύθοις, ἐν τε Ρώμῃ καὶ ἐν «Κωνσταντινουπόλει, ὑπεμφαίνει ὅτι αἱ τοιαῦται δεισιδαίμονες παραδόσεις «μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσι πηγὴν». Κατὰ τὸν κ. Σάθαν λοιπὸν «οἱ Βυζαντινοὶ «ἐπίστευον ὅτι ὁ Φειδίας καὶ ὁ Πραξιτέλης ἦσαν οὐχὶ γυμνοὶ φιλόσοφοι, οὐδὲ ἄγιοι, ὡς οἱ Ρωμαῖοι ἐδόξαζον, ἀλλ' ὄντα ὑπερφυσικά, μαρμάρινοι καὶ «χαλκοὶ ἄνδρες, δυνάμενοι νὰ ὑποστῶσιν ἀκινδύνως τὴν τρομερωτάτην τῶν δοκιμασιῶν». Ἦτο δ' ἡ δοκιμασία αὕτη ἢ διὰ μύδρου διαπύρου δικαστικὴ ἀπόδειξις, ἣτις κοινοτάτη ἐν τῇ δυτικῇ καὶ τῇ βορείῳ Εὐρώπῃ, γνωστὴ δὲ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, εἶχεν εἰσαχθῆ καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον «ὅπου ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους». (Cette ordalie portait chez les Byzantins le nom de Phidias-Praxitèle).

Πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λόγων τοῦ ὁ κ. Σάθας φέρει τὴν μαρτυρίαν Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου, ὅστις ἀφηγούμενος τὰ κατὰ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον καταγγελλθέντα ὡς συνωμότην κατὰ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Βατάτζη (1252), λέγει ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχον οἱ μαρτυροῦντες, ἠτύρηστο τῷ τε κατηγορῷ Μαγκλαβίτῃ καὶ τῷ Παλαιολόγῳ Μιχαὴλ στρατιωτικὴ τις ἀπόδειξις, ἢ διὰ τῆς μάχης διάπειρα· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Παλαιολόγος, καίπερ ἠττηθεὶς ἐν τῇ μονομαχίᾳ δὲν ὠμολόγει τὴν ἐνοχὴν αὐτοῦ, οἱ δικασταὶ προέτειναν αὐτῷ ν' ἀναιρέσῃ τὴν καταγγελίαν διὰ τινος θαυματοποιίας, ἦτο δὲ τοῦτο ἢ διὰ μύδρου ἀπόδειξις. Ἀλλ' ὁ Παλαιολόγος ἠρνήθη λέγων, ὅτι «des jongleurs comme Phidias et Praxitèle, hommes de marbre et de bronze, pouvaient seuls affronter une épreuve si terrible». Ὁ κ. Σάθας παραπέμπει εἰς Ἀκροπολίτου στήλ. 1108 καὶ 1112 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Migne, καὶ παραθέτει ἐπὶ λέξει τὸ ἐπόμενον χωρίον αὐτοῦ : «τὸ δὲ μύδρου κρατῆσαι τερατουργοῦ τινος, οἷος ἦν Φειδίας καὶ Πραξιτέλης...».

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀρκούντως παράδοξα φαίνονται ἡμῖν ταῦτα, πολλῶν δὲ περιεργότερα ἢ πεποιθήσις, μεθ' ἧς ὁ κ. Σάθας βεβαιοῖ ὅτι τοιοῦτοι ἀνόητοι θρύλοι περὶ τῶν δύο ἐξοχωτάτων τῆς ἀρχιότητος ἀγαλματοποιῶν, ἦσαν κοινότατοι ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους.

Ὅτι Ρωμαῖος καλόγηρος ἔγραφε κατὰ τὴν IB' ἑκατονταετηρίδα, ἐν χρόνῳ καθ' ἃν πυκνὸς ἀμαθίας ζόφος ἐσκότιζε τὴν Εὐρώπην, μύθους τερατώδεις περὶ τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους, τοῦτο οὐδὲν ἐνέχει τὸ ἄτοπον καὶ ἀπίθανον. Ἀλλ' ὅταν ἀναγινώσκωμεν εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ συγγραφεῖς μάλιστα εἰς χυδαίαν γράφοντας γλῶσσαν, οἷος ὁ Τζέτζης, θαυμασίας διηγήσεις περὶ τῆς καλλιτεχνικῆς δεξιότητος τοῦ Φειδίου, ὅταν ἐξ αὐτῶν μαυθάνωμεν ὅτι ἔργα τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους, ἢ ὡς τοιαῦτα ὑπὸ τῶν πολλῶν πιστευόμενα, ἐσφύζοντο μέχρι τινὸς καὶ ἐθαυμάζοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει,

πῶς νὰ συμβιβάσωμεν ταῦτα μετὰ τῆς γνώμης ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἐθεώρουν τοὺς μεγάλους ἐκείνους ἄνδρας τερατουργοὺς καὶ γόητας, ὄντα ὑπερφυσικά, ἐκ μαρμάρου ἢ ἐκ χαλκοῦ; Ἡμεῖς τοῦλάχιστον φρονοῦμεν ὅτι ὁ κ. Σάθας ἀντὶ νὰ ἐξαγάγῃ τοιαῦτα πορίσματα ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀκροπολίτου ὄφειλε μᾶλλον νὰ μιμηθῆ τὸν πρῶτον τοῦ συγγραφέως τούτου ἐκδότην Δούσαν, ὅστις ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν του πῶς τοιαῦτα ἀναφέρονται περὶ τῶν ἐπιφανεστάτων ἐκείνων καλλιτεχνῶν καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ κατανοήσῃ τί αἰνίττεται ὁ συγγραφεὺς, ἂν μὴ εἶναι οἱ λόγοι του κενὰ ληρήματα.

Ἄλλ' εἶπεν ὄντως τοιούτους λόγους ὁ Παλαιολόγος ἢ ἔγραψεν αὐτοὺς ὁ Ἀκροπολίτης; Τὸ χειρόγραφον, ἐξ οὗ ἐγένετο ἡ πρώτη τοῦ κειμένου ἐκδοσις, γραφὲν ὑπὸ Θεοδοσίου Ζυγομαλαῦ τοῦ Ναυπλιέως, ἦτο κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐκδότου εἰς ἄκρον διεφθαρμένον καὶ ἐλλιπέστατον (exemplar ita corruptum, tot lacunis et maculis oppletum, tam denique ab omni parte culpa amanuensis vitiosum, ut nihil minus quam historia aliqua inde elici posse videretur). Εὐτυχῶς ἐσώθη καὶ ἕτερον ἀντίγραφον πληρέστερον, ἐν ᾧ οἱ λόγοι τοῦ Παλαιολόγου φέρονται οὕτω «εἰ δὲ θαυματουργῆσαί με θέλετε, ἢ ἄλλ' ἐγὼ οὐκ εἰμὶ τοιοῦτος, ὥστε καὶ τερατοποιίας ἐργάζεσθαι. Σίδηρος δὲ ἠπεπυρακτωμένος, εἰ ἐν χερσὶ ἀνθρώπου ζωοῦ οὗτος ἐμπέσαι, οὐκ οἶδα πῶς ἂν οὐ καύσειεν αὐτήν, εἰ μὴ πού τις ἔξεσται τῷ Φειδίᾳ ἐκ λίθου ἢ τῷ Πραξιτέλει, ἢ καὶ ἀπὸ χαλκοῦ εἰργασταί¹».

Ταῦτα εἰς οὐδένα βεβαίως θὰ φανῶσι σκοτεινὰ καὶ ἀκατανόητα· μόνον, εἶπε κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην ὁ Παλαιολόγος, ἂν ἦτό τις λίθινος ἀνδριάς, ἐξεσμένος, κατεσκευασμένος ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἢ τοῦ Πραξιτέλους ἢ χαλκοῦς, δὲν θὰ ἐκαίετο ὑπὸ τοῦ διαπύρου μύδρου. Ὁ Φειδίας καὶ ὁ Πραξιτέλης δὲν ἀναφέρονται ὡς τερατουργοί, ἀλλ' ὡς οἱ ὀνομαστότατοι τῶν γλυπτῶν. Οὕτω δὲ παντελῶς ἀνύπαρκτος ἐξελέγχεται ὁ μωρὸς μῦθος περὶ τῶν διασῆμων καλλιτεχνῶν, εἰς οὗ τὴν διάπλασιν συνετέλεσεν ἀμαθὴς ἀντιγραφεὺς τοῦ Ἀκροπολίτου, συνταμῶν ἀνοήτως τὸ ἀρχικὸν κείμενον. Ἄπορον ὅμως φαίνεται ἡμῖν πῶς ὁ κ. Σάθας οὐ μόνον δὲν ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του εἰς τὸ χωρίον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ συνεχώνευσεν ἐν τῇ γαλλικῇ μεταφράσει, ἣν παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἀμφοτέρω τὰ χωρία, τὸ τε ὑγιῶς ἔχον καὶ τὸ πλημμελέστατον.

Ἐξετάζων ἀκολούθως ὁ κ. Σάθας τὰ περὶ τῆς δικαστικῆς ἀποδείξεως διὰ μύδρου ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἔθιμον ἰδιάζον εἰς τὸ ἀλβανικὸν γένος, τοῦτο δὲ θεωρεῖ τεκμήριον τῆς ἀλβανικῆς καταγωγῆς τοῦ πρώτου εἰσαγαγόντος τὸ μέσον τοῦτο τῆς ἀποδείξεως εἰς τὸ κράτος τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Βατάτζη². Εἶτα δὲ προσθέτει ταῦτα:

1. Ἀκροπολίτ., στ. 1112 ἐκδ. Migne, σ. 103 ἐκδ. Βόννης.

2. Τὴν γνώμην του ταύτην στηρίζει ὁ κ. Σάθας καὶ εἰς τὴν διαφωνίαν τῶν συγγραφέων περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Βατάτζη καὶ εἰς τὴν σύγχυσιν τῆς ὀρογραφίας τῆς Μα-

«Ἀγνοοῦμεν ἂν ἡ διὰ μύδρου ἀπόδειξις τῶν Ἑλλήνων Κυπρίων ἐσχετί-
 »ζετο μετὰ τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους, ὡς παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς
 »ἀπαντῶσιν αἱ πρῶται ἐνδείξεις μυθικοῦ Φειδίου. Ἐν τοῖς γνωστοῖς ἡπειρω-
 »τικοῖς χρονικοῖς εὑρηται καὶ συγκεχυμένον τι ἀπόσπασμα, μεταβιβάζον ἡμᾶς
 »εἰς τοὺς μυθικοὺς χρόνους. Κατὰ τὸν ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ περιεχόμενον
 »μῦθον, οἱ Ἑλληνοὶ ἐπεμψαν ἀποικίαν εἰς τὴν χώραν τῶν Μολοσσῶν καὶ
 »τῶν Χαόνων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Ἀτλαντός τινος, ὅστις εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν
 »σοφὸν Ἀριστόβουλον, τὸν συμμαθητὴν τοῦ Ἀφειδία». Οἱ Ἑλληνοὶ δὲ
 φθονήσαντες τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ἀποικίας ἐκείνης ἐξώρισαν τοὺς ἀρχηγούς
 καὶ μάλιστα τὸν συμμαθητὴν τοῦ Φειδίου, «γράφαντες εἰς ὄλους τοὺς τόπους
 »ὅτι εἶναι ψεύστης καὶ ἀπατεῶν»¹.

«Δυστυχῶς», ἐπιλέγει ὁ κ. Σάθας, «τὸ χρονικὸν ἀκέφαλον π. ρισωθὲν οὐδὲν
 »λέγει περὶ Φειδίου, οὗ τὸ ὄνομα ἅπαξ μόνον ἀναφέρεται. Ὅθεν εἴμεθα ἐλεύ-
 »θεροι νὰ ὑποθέσωμεν (!) ὅτι εἶχον ἤδη οἱ Ἕλληνοὶ διαπλάσῃ μῦθον περὶ τοῦ
 »Φειδίου, βάσιν ἔχοντα πιθανῶς τὴν περιλάλητον διάστασιν τοῦ καλλιτέχνου
 »πρὸς τοὺς Ἑλληνοὺς. Ἀναμφιβόλως δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ μυθολογικὸν πνεῦμα
 »διεπλάσθη καὶ ἡ ρωμαϊκὴ παράδοσις περὶ τοῦ ἐπιφανοῦς γλύπτου, καθ' ἣν
 »οὗτος διέτρεχε γυμνὸς τὸν κόσμον. Ὁ δ' ἀφελὴς ἀναχρονισμὸς τῆς παραδό-
 »σεως ἐκείνης, οὗ ἕνεκα ὁ Φειδίας παρίσταται σύγχρονος Ἀλεξάνδρῳ τῷ με-
 »γαλῷ, ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ μῦθος ἐπλάσθη ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, ἦτοι
 »ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

»Ἡ σύνδεσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Φειδίου τῇ διὰ μύδρου δικαστικῇ ἀποδείξει
 »εὐκόλως ἐξηγεῖται διὰ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος τῆς ἀθώσεως τοῦ συκο-
 »φαντηθέντος καλλιτέχνου. Ὁ τὸν μῦθον ἐπινοήσας λαὸς ὑπέλαβεν ὅτι ὁ κατη-
 »γορηθεὶς γλύπτης ἀπέδειξε τὴν ἀθωότητα διὰ μύδρου».

Ἀγνοοῦμεν τί πρῶτον νὰ θαυμάσωμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω λόγοις τοῦ κ.
 Σάθα· τὴν εὐκολίαν, μεθ' ἧς ταυτίζει τοὺς Ἕλληνοὺς μὲ τοὺς παναρχαίους
 Ἠπειρώτας καὶ εἶτα μὲ τοὺς Μακεδόνας ἢ τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτοῦ μετατι-
 θέντος διηγήσεις περὶ συμβάντων τῶν ἡρωικῶν χρόνων εἰς τὸν Ε' π.Χ. αἰῶνα,

κεδονίας παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, οἵτινες συνέχουν κατ' αὐτὸν τοὺς Ἕλληνοὺς μὲ τοὺς
 Μακεδόνας. Ἀλλὰ τὴν διαφωνίαν, ἣν λέγει, ἡμεῖς τοῦλάχιστον δὲν ἐδυνήθημεν νὰ διακρί-
 νωμεν. Οἱ συγγραφεῖς, ὧν τὴν μαρτυρίαν ἐπικαλεῖται, λέγουσι τὸν Βατάτζην Θράκα· ὁ
 μὲν Ἐφραίμιος πατρίδα αὐτοῦ ἀναγράφει τὸ Διδυμότειχον (τῆς Θράκης), ὁ δὲ Ἀγιορεί-
 τῆς Νικόδημος (ἂν εἶναι πηγὴ ἀσφαλῆς συγγραφεὺς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος)
 τὴν Ἀδριανούπολιν, ἣτοι ἐτέραν πόλιν τῆς Θράκης. Ἐν δὲ τὸ ὑπὸ Λεγρὰνδ ἐκδοθὲν πα-
 ρισινὸν χειρόγραφον τῶν χρησμῶν Λέοντος τοῦ σοφοῦ λέγει Θεσσαλὸν τὸν Βατάτζην, ἕτε-
 ρον χειρόγραφον τῶν αὐτῶν χρησμῶν, οὗ ἀντίγραφον ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν, λέγει αὐτὸν
 Θράκα. (Βιβλιοθήκη τοῦ Μονάχου κῶδ. ἑλλην. 551 φ. 291 α.)

1. Ἠπειρωτικῶν σ. 264, 267 τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως τῆς Βυζαντινῆς (Κ. Ν. Σά-
 θας).

εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Φειδίου. Διότι πρόδηλον ὅτι συμβάντα τῶν μυθικῶν χρόνων ζητεῖ νὰ ἱστορήσῃ τὸ χρονικόν, ἀφ' οὗ ἀναφέρει βασιλέα Ἡπείρου Ἀιδώνιον, ἦτοι τὸν μυθικὸν Ἀιδωνέα, καὶ ἀφ' οὗ ρητῶς σημειοῦται ὅτι ὁ γράψας τὴν ἱστορίαν τῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἀποίκων ἦτο μαθητὴς τοῦ Σόλωνος¹.

Ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἂν παρίδωμεν, πάλιν ὁ μυθικὸς τῶν Ἀλβανῶν Φειδίας ἐξελέγχεται ἀνυπόστατος. Ὀφείλεται δὲ καὶ οὗτος, ὡς ὁ τερατοποιὸς Φειδίας τῶν Βυζαντινῶν, εἰς λάθος ἀμαθοῦς ἀντιγραφέως. Τὸ ὑπὸ τοῦ Πουκεβίλ τὸ πρῶτον καὶ εἶτα ὑπὸ τοῦ Ἐμμανουήλ Βέκκερ ἐν τῇ Βυζαντίδι δημοσιευθὲν κολοβὸν ἠπειρωτικὸν χρονικὸν ἐξεδόθη τῷ 1871 πλήρες καὶ ἀκριβέστερον ἐν τοῖς Νεοελληνικοῖς ἀναλέκτοις τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ. Ἐν αὐτῷ οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα Ἀφειδίας, ἐφ' οὗ τοσαύτας ἐπωκοδόμησεν εἰκασίας ὁ κ. Σάθας, τὸ δ' οἰκεῖον χωρίον ἔχει ὡς ἐξῆς. «Ἄλλ' ὁ Ἄτλας ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν σοφὸν Ἀριστόβουλον ὡς συμβοηθὸν ἀπὸ τὴν Ἀφίδναν»².

Νομίζομεν ὅτι ἀναλαβὼν ὁ κ. Σάθας νὰ γράψῃ περὶ τῶν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους κυκλοφορούντων ἐν Ἑλλάδι μύθων περὶ τοῦ Φειδίου, ἀντὶ νὰ καταναλώσῃ τὴν εὐφυΐαν αὐτοῦ εἰς ἐπισώρευσιν εἰκασιῶν καὶ εἰς συναρμογὴν καὶ ἐρμηνείαν ἀσχέτων πρὸς τὸ θέμα μαρτυριῶν, ὧφειλε μᾶλλον νὰ περισυναγάγῃ τὰς εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς φερομένας παραδόσεις περὶ τῆς ἐξόχου τέχνης τοῦ Φειδίου, περὶ τοῦ μυθώδους ἀγῶνος αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἀλκαμένους (Τζέτζ. Χιλιάδ. Η, 340 κέ.), περὶ τῆς τέχνης τῶν καλλίστων ἔργων του καὶ δὴ τῆς χρυσελεφαντίνης Παρθένου καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διός, περὶ ὧν περιέργους μύθους διηγοῦνται οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς καὶ τέλος περὶ τῶν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν Πραξιτέλη ἀποδιδομένων ἔργων, ἐκ τῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετενεχθέντων. Οὕτω θὰ συνέγραφε κεφάλαιον συμπληρωτικὸν τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ μάλιστα ἐνδιαφέρον καὶ θ' ἀπέφευγε τὴν παγίδα, ἣν ἔστησαν αὐτῷ μωροὶ ἀντιγραφεῖς.

Β'

Περὶ τῆς κόρης τοῦ Ἰπποκράτους ὁ κ. Σάθας ἀναφέρει ἓνα μῦθον εἰλημμένον ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ κατὰ τὴν ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα ζήσαντος Ἀγγλοῦ περιηγητοῦ Sir John Mandeville³. Οὗτος ἔχει ὡς ἐξῆς κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ κ. Σάθα: «Ὁ Ἰπποκράτης ἦτο κραταῖος βασιλεὺς τῆς Κῶ καὶ τῆς Ρόδου »(Λίνδου)· ἀποθανὼν κατέλιπε τὴν βασιλείαν εἰς τὴν ὠραιότατην θυγατέρα »του. Ἡ Ἄρτεμις, φθονήσασα τὴν νεαρὰν βασιλίδαν διὰ τὴν καλλονὴν αὐτῆς, »τὴν μετεμέρφωσεν εἰς εἰδεχθῆ δράκοντα, ὅστις φωλεύων ἐν σπηλαίῳ τῆς

1. Αὐτ., σ. 267: «Εἰς μαθητὴς τοῦ Σόλωνος, Ἐπικύδης τὸ ὄνομα, ἔγραψεν ὀλίγας ἐνθυμήσεις περὶ τούτων τῶν ἡρώων ἀνδρῶν».

2. Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα, τ. Α', μέρ. Β', σ. 9.

3. Ἄγνοοῦμεν διατί ὁ κ. Σάθας γράφει πάντοτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Mauendeville,

»Λίνδου (;) ἡρήμου τὸν τόπον. Ἐπιστεύετο δὲ ὅτι, ἂν τις κατώρθωνε νὰ φιλήσῃ
 »τὸ τέρας εἰς τὰ χεῖλη, ἢ κόρη τοῦ Ἴπποκράτους ἀναλαμβάνουσα παραχρῆμα
 »τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, θ' ἀντήμειβε τὸν λυτρωτὴν, προσφέρουσα αὐτῷ τὴν
 »χεῖρα, τοὺς θησαυροὺς καὶ τὸ στέμμα αὐτῆς. Ἐν τοῖς ἀποπειραθεῖσι τοιοῦτον
 »ἐπικίνδυνον τόλμημα μνημονεύεται καὶ εἰς ἀνδρείος ἱππότης ἐκ Ρόδου (;),
 »ὃστις ἐπιβαίνων θυμοειδοῦς ἵππου εἰσέδυσεν εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ δράκοντος.
 »Ἰδὼν τὸν λυτρωτὴν τοῦ τέρας ἤγειρε τὴν κεφαλὴν, ἵνα δεχθῆ τὸ φίλημα·
 »ἀλλ' ὁ ἵππος πτοηθεὶς ὤρμησε πρὸς τὴν θάλασσαν, παρασύρας τὸν ἀναβάτην,
 »ἀμφοτέροι δὲ κατασυνετρίβησαν ἐπὶ βράχου».

Μὴ εὐρῶν ὁ κ. Σάθας τὸ ἀγγλικὸν κείμενον τῆς περιηγήσεως τοῦ Mandeville, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον, καθ' ὅσον γινώσκωμεν, τῷ 1839, εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν παλαιὰν ἰταλικὴν μετάφρασιν, τῷ 1478 ἐν Βολωνίᾳ ἐκδοθεῖσαν. Τὴν ἐκδοσιν τοῦ πρωτοτύπου, μὴ ὑπάρχουσαν ἐν ταῖς ἐνταῦθα βιβλιοθήκαις, δὲν ἠδυνήθημεν καὶ ἡμεῖς νὰ συμβουλευθῶμεν, ἀναγκαζόμεθα δὲ ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς ἀπόσπασμά τι ἀτελές, περιεχόμενον ἐν τῇ History of fiction τοῦ Dunlop. Τοῦτο διαφέρει τὰ μέγιστα τῆς ἀνωτέρω μεταφράσεως τοῦ κ. Σάθα, διότι οὔτε ἱππότης ἐκ Ρόδου ἀναφέρεται ἐν αὐτῷ οὔτε ἡ πόλις τῆς Ρόδου Λίνδος, ἀλλ' ἡ Lango, ἣτις εἶναι οὐχὶ ἡ Λίνδος, ἀλλ' ἡ νῆσος Κῶς· εἶναι δὲ αἱ διαφοραὶ αὗται σπουδαιόταται, διότι ἐπ' αὐτῶν στηρίζεται ὁ κ. Σάθας, ὅπως καταδείξῃ τὴν ὁμοιότητα τοῦ μύθου πρὸς ἕτερον ρόδιον, περὶ οὗ κατωτέρω. Μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξηγήσωμεν ἄλλως τὰς διαφορὰς ταύτας ὑποθέτομεν ὅτι ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλου κειμένου καὶ οὐχὶ τοῦ ἐκδοθέντος. Ἐχει δὲ τὸ παρὰ Dunlop ἀπόσπασμα ὡς ἔπεται.

«Πολλοὶ λέγουσιν ὅτι ἐν τῇ νήσῳ Κῶ (Lango) ζῆ ἀκόμη ἡ κόρη τοῦ Ἴπποκράτους (Υποκράς) ἐν σχήματι καὶ μορφῇ μεγάλου δράκοντος, ἔχοντος μῆκος ἑκατὸν ὀργυιῶν, ὡς λέγουσι, διότι ἐγὼ δὲν τὴν εἶδον, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς νήσου καλοῦσιν αὐτὴν κυρίαν τῆς χώρας (Ladie of the Land). Εἰς νέος, οὐδὲν περὶ τοῦ δράκοντος γινώσκων, ἀποβιβασθεὶς ἐκ τοῦ πλοίου του, περιήρχετο εἰς τὴν νῆσον, μέχρις ὅτου ἔφθασεν εἰς τὸ σπήλαιον. Ἐκεῖ εἶδε μίαν παρθένον, ἢ ὁποῖα τὸν προσεκάλεσε νὰ ἐπανέλθῃ τὴν ἐπαύριον, ἀφ' οὗ πρῶτον χειροτονηθῆ ἱππότης, διὰ νὰ τὴν φιλήσῃ εἰς τὸ στόμα, καὶ νὰ μὴ φοβηθῆ τίποτε. — Δὲν θὰ σοῦ κάμω τὸ παραμικρὸν κακόν, ἂν καὶ θὰ μὲ ἰδῆς νὰ μεταμορφωθῶ εἰς δράκοντα· διότι, ἂν καὶ ἡ θεὰ μου θὰ εἶναι φρικαλέα καὶ ἀποτρόπαιος, ὅμως πρέπει νὰ μάθῃς ὅτι τοῦτο προέρχεται ἀπὸ μαγγανείας· μὴ ἀμφίβαλλε, δὲν εἶμαι διαφορετικὴ ἀπὸ ὅ τι μὲ βλέπεις, ἦτοι γυνή, καὶ ἂν μὲ φιλήσῃς, θὰ λάβῃς ὅλον αὐτὸν τὸν θησαυρὸν καὶ θὰ γίνῃς αὐθέντης μου καὶ αὐθέντης τῆς νήσου ταύτης»¹.

1. Dunlop, Geschichte der Prosadichtungen; deutsch. von F. Liebrecht, σ. 173-4. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, The serpent of Cos, Lond. 1878, σ. 81-82.

Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ Mandeville, ὃν μόνον ἀναφέρει ὁ κ. Σάθας, καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς μνημονεύουσι τὸν μῦθον τοῦτον, ὃν κωακὸν λέγουσι καὶ οὐχὶ ῥόδιον. Οἱ παλαιότεροι τούτων εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἰσπανικοῦ μυθιστορήματος Τιράντου τοῦ Λευκοῦ (Tirante el Blanco) καὶ ὁ κατὰ τὴν ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα περιηγηθεὶς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Ἰταλὸς Bondelmonte. Ἐν ἐπεισόδιον τοῦ ἰσπανικοῦ μυθιστορήματος, γραφέντος πιθανῶς τῷ 1400, ἐκδοθέντος δ' ἐν Βαλεντία τῷ 1490, στηρίζεται ἐπὶ τοῦ μύθου τούτου. Ὁ Espertius, πλέων ἐξ Ἀφρικῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς συνάντησιν τοῦ Τιράντου, ἀποληφθεὶς ὑπ' ἀνέμων ἤλθεν εἰς τὴν νῆσον Κῶ, ὅπου ἀπέδωκε τῇ κόρῃ τοῦ Ἴπποκράτους τὴν προτέραν μορφήν. Αὕτη ἐπεφάνη αὐτῷ ὑπὸ τὴν μορφήν δράκοντος, ὡς τὴν εἶχε μεταμορφώσῃ ἡ Ἄρτεμις· ἀλλὰ φιλήσας αὐτὴν ὁ ἱππότης εἰς τὸ στόμα, ἔλυσε τὴν μαγείαν¹. Ὁ δὲ Bondelmonte ἐκθέτει ὡς ἐξῆς τὸν κωακὸν μῦθον. «Dicitur etiam et affirmatur, quod filia Hippocratis per insulam viva apparet, qua loquente tecum diu et narrante multa, infortunium suum infelicem connumerat, rogabatque saepe creatorem aut a tanta poena eam dignaretur liberare. Et, cum plura loqueretur, non longe a paternis domibus, lamentabilibus vocibus in sex vel in octo annis semel contigisse transformationem hanc, ut a multis civibus comprobatur²».

Ἐνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα περίπου μετὰ τὸν Bondelmonte διηγεῖται τὸν αὐτὸν μῦθον ὁ Ἰταλὸς Porcacchi, οὗ τὸ περὶ τῶν ὀνομαστῶν νήσων τοῦ κόσμου βιβλίον ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τῷ 1576 : «Οὐχὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν», λέγει οὗτος ἐν τῷ περὶ τῆς Κῶ μέρει τοῦ συγγράμματός του, «ἀνεφάνη ἐκεῖ μέγιστος ὄφεις, καταβροχθίζων τὰ βοσκήματα, καὶ οἱ δεισιδαίμονες ἔλεγον, ὅτι ἦτο ἡ κόρη τοῦ Ἴπποκράτους, ἡ ὁποία οὔσα μεγίστη μάγισσα, ζῆ ἀκόμη ὑπὸ τὴν μορφήν ἐκείνην. Περὶ ταύτης πολλὰ ἄξια λόγου διηγοῦνται οἱ παλαιότεροι συγγραφεῖς³». Τέλος κατὰ τὴν ΙΖ' ἑκατονταετηρίδα ὁ Boschini γράφει τὰ ἐπόμενα ἐν τῷ περὶ τῆς νήσου Κῶ κεφαλαίῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθείσης περιγραφῆς τοῦ Αἰγαίου πελάγους : «Μέχρι τοῦ νῦν ὑπολαμβάνουσιν ὡς ἀληθῆ τὴν ἀνοήσιαν ταύτην, ὅτι ἡ κόρη τοῦ Ἴπποκράτους ἐπιφαίνεται αὐτοῖς ὡσεὶ ἦτο ζωντανή καὶ ὅτι τοῖς διηγεῖται διάφορα πράγματα⁴». Ἄγνοοῦμεν, ἂν καὶ ἄλλαχού γίνεται μνεῖα τοῦ μύθου, ὅστις ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ Leigh Hunt (ἐν τῷ Indicator)

1. Παρὰ Dunlop, αὐτ. σ. 173. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἀναφέρει, ὅτι νεώτερός τις Γάλλος περιηγητής, οὗ ἐλησιμόνησε τὸ ὄνομα, βεβαιοῖ ὅτι ἡ παράδοσις σφύζεται ἔτι ἐν Κῶ. Ὁ δὲ μεταφραστὴς αὐτοῦ Liebrecht παραπέμπει εἰς *Felicitis Fabri* Evagat. III, 267 κέ., ἐνθα ἐκτίθεται ὁ αὐτὸς μῦθος.

2. *Bondelmonte*, Liber Insularum 45 (σ. 103, ἐκδ. Sinner, Λειψ. 1824).

3. *Thom. Porcacchi*, L' Isole piu famose del mondo, Venet. 1686, σ. 78.- Ἐκ τούτου *Dapper*, Description des isles de l' Archipel., Amsterd. 1703, σ. 177.

4. *M. Boschini*, L' Archipelago, Venet. 1658, σ. 60.

δισκευάσθη εἰς διήγημα, ὑφ' ἑτέρου δὲ ἄνωνύμου εἰς ποίημα¹. Δυνάμεθα δ' ὅμως νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐφθαρμένην παραλλαγήν ὁμοίου ἑλληνικοῦ μύθου τὴν διήγησιν τοῦ Στραπαρόλα, καθ' ἣν ἡ κόρη τοῦ Ἀπόλλωνος εὐρίσκετο ἐν πύργῳ, πολλοὺς θησαυροὺς ἐγκλείοντι, φρουρουμένη ὑπὸ ὄφρα καὶ βασιλίσκου, οὓς φονεύσαντες οἱ ἥρωες ἔλαβον τὴν τε κόρην καὶ τοὺς θησαυροὺς².

Μῦθοι ἀπαράλλακτοι τῷ ἑλληνικῷ τύπῳ περὶ τῆς κόρης τοῦ Ἴπποκράτους φέρονται παρὰ πλείστοις λαοῖς. Ὁ Dunlop συγκρίνει τούτῳ ἐπεισόδιόν τι τοῦ ἐρωτευμένου Ὁρλάνδου τοῦ ἰταλοῦ ποιητοῦ Βέρνη (Βιβλ. Β', ἄσμ. 26), σκωτικὴν τινα παραλογὴν (ballade) περὶ Καμπιῶνος καὶ διήγησίν τινα τῶν περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος γραφέντων Contes Amoureux de Jean Flore. Ὁ δὲ μεταφραστὴς αὐτοῦ F. Liebrecht παραβάλλει τὸν μῦθον πρὸς ἐπεισόδιόν τι τοῦ ἰπποτικοῦ μυθιστορήματος *Silves de la Selva*³. Εἰς τούτους δύνανται νὰ προστεθῶσι παμπληθεῖς παραδόσεις τῶν γερμανικῶν λαῶν, περὶ ὧν ὁ Γρίμμ ἐν τῇ γερμανικῇ αὐτοῦ μυθολογίᾳ γράφει τὰ ἐπόμενα : «Ἐτέρα δυσχέ-»
 »ρεια τῆς λυτρώσεως (τῶν μαγευμένων λευκῶν γυναικῶν ἢ παρθένων) εἶναι
 »ὄτι ὀφείλει ὁ λυτρωτὴς νὰ φιλήσῃ τρίς τὴν παρθένον ὑπὸ φρικαλέαν μορφήν
 »παρουσιαζομένην, οἷαι ὄφρα, δράκοντος, φρύνου, βατράχου. Καὶ ἐν τῷ
 »παλαιῷ ποιήματι τοῦ Lancelot ἀναφέρεται τὸ τοιοῦτον φίλημα εἰς τὸ στόμα
 »δράκοντος, ὅστις διὰ τούτου μεταμορφοῦται εἰς ὠραίαν γυναῖκα⁴. Παρα-
 »βλητέα προσέτι τούτοις ἑτέρα σκωτικὴ παραλογὴ περὶ τοῦ κόμητος Tamlane
 καὶ τῆς Janet κομήσεως τοῦ March⁵ καὶ περσικὸς τις μῦθος περὶ βασιλέως
 τῆς Σινικῆς, ὅστις ἔσωσέ ποτε λευκὸν ὄφιν, ἀναλαβόντα τὴν ἀρχικὴν μορφήν
 του, ἣτις ἦτο οὐρανίας κόρης (περὶ)⁶.

Τὴν ἀρχὴν τῶν τοιούτων μύθων δυνάμεθα ν' ἀναζητήσωμεν ἐν τοῖς παλαι-
 τάτοις τῶν ἀρίων ἐθνῶν, παρ' οἷς κοινόταται εἶναι αἱ διηγήσεις περὶ θεαινῶν
 ἢ δαιμονίων παρθένων, αἵτινες μετὰ ποικίλας μεταμορφώσεις εἰς δράκοντα
 καὶ εἰς ἄλλα θηρία ὑποτάσσονται εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ διώκοντος ἢ ἐρωμένου
 ἀνδρός. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ὁ μάλιστα ὁμοιάζων τῷ νεωτέρῳ
 τύπῳ τῶν μύθων περὶ λυτρώσεως δρακοντομόρφων παρθένων εἶναι ὁ περὶ

1. *The serpent of Cos, a poem.*, London 1878.

2. *Straparola*, Tred. piacevole notte VII, 5.

3. *Dunlop*, σ. 174. 481.

4. *Grimm*, *Deutsche Mythologie*, σ. 921 (809-810 δ' ἐκδ.). Ἐκτὸς δὲ τῶν ὑπὸ τού-
 του μνημονευομένων συγγραφέων βλ. καὶ *Mannhardt*, *Wald - u .Feldkulte* II, σ. 63.-
Rochholz, *Aargauer Sagen*, ἐν *Zeitschrift f. deutsche Mythol.* II, σ. 225-7. *Resie*,
Hist. des sciences occultes, τ. I, σ. 202-3. *Gubernatis*, *Die Thiere in der indogerm.*
Myth. deutsch v. Hartmann, τ. II, σ. 660 κέ. *Bolte - Polivka*, *Anmerkungen zu*
den Kinder-u. Hausmärchen der Brüder Grimm, 1915, τ. II, σ. 271.

5. *W. Scott*, *Minstrelsy of Scottisch bards*, τ. II, σ. 193.

6. *Hammer*, *Rosenöl*, σ. 161-4.

άρπαγῆς τῆς Θέτιδος ὑπὸ τοῦ Πηλέως¹, σχετικοὶ δ' εἶναι καὶ οἱ μῦθοι τῆς συλλήψεως τοῦ Πρωτέως ὑπὸ τοῦ Μενελάου² καὶ τοῦ Νηρέως ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους³.

Ὁ Dunlop εἰκάζει ὅτι εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ κωακοῦ μύθου συνετέλεσε τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἴπποκράτους Δράκοντος· τοῦτο φαίνεται πιθανώτατον, διότι οὐ μόνον υἱὸς Ἴπποκράτους ἀναφέρεται Δράκων, ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ οὕτως ἐκαλεῖτο κατὰ τὴν μαρτυρίαν συγγραφέων τινῶν, καὶ ἕτερος Δράκων μνημονεύεται ἔγγονος τοῦ Ἴπποκράτους καὶ πάππος ὁμωνύμου ἱατροῦ⁴. Ἡ τοιαύτη δὲ συγχώνευσις μυθικῶν παραδόσεων μετὰ τῆς ἱστορίας ἀνδρῶν ἐπιφανῶν εἶναι συνηθεστάτη. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν τῇ νήσῳ Ἀσκληπιεῖον καὶ ὁ ἐν αὐτῷ τρεφόμενος βεβαίως ὄφρις θὰ συνετέλεσαν εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ μύθου· διότι κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὅτε ἡ μνήμη τοῦ ὀνομαστοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ δράκοντος θὰ παρέμενον ἀκμαία, ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ μεγαλοποιούσα πάντοτε τὰ πράγματα, ὅπως καταστήσῃ θαυμασιωτέραν τὴν παράδοσιν θὰ συνέδεσε πρὸς αὐτὴν τὸν κοινώτατον μῦθον περὶ τῆς ὄφρομορφου παρθένου. Ἄλλως δὲ αἱ μυθώδεις παραδόσεις περὶ τῶν Ἀσκληπιείων δὲν ἦσαν σπάνιαι κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους. Οὕτως ἐν συναξαρίῳ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς ὁ Ἀσκληπιὸς παρίσταται ὡς βασιλεὺς, ἔχων δράκοντα φοβερῶτατον, ἐμφωλεύοντα ἔξωθεν τῆς πόλεως, εἰς ὃν παρεῖχεν εἰς βρῶσιν τοὺς καταδικαζομένους εἰς θάνατον. Τοῦτον τὸν δράκοντα, καπνοὺς ἐξερευγόμενον, ἐμφυσήσασα ἡ ἁγία καὶ σταυροκοπηθεῖσα, ἠνάγκασε μέγα συρίζαντα νὰ διαρραγῇ καὶ ν' ἀφανισθῇ ἐκεῖθεν⁵. Ἐν ἐτέρῳ δὲ συναξαρίῳ μνημονεύεται δράκων τοῦ ἐν Λαοδικείᾳ Ἀσκληπιείου, ἔχων εἴκοσι πηχῶν πλάτος καὶ ὀγδοήκοντα μῆκος⁶.

Ἄλλ' ὁ κ. Σάθας, πλανηθεὶς ἴσως ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι ὁ περὶ τῆς κόρης τοῦ Ἴπποκράτους μῦθος εἶναι ῥόδιος, ἀλλαχοῦ ἀναζητεῖ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ὡς εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Βιτρουβίου (II, 8), Ἀρτεμισία ἡ βασίλισσα τῆς Καρίας, νικήσασα τοὺς Ῥοδίους, ἔστησεν ἐν Ῥόδῳ τρόπαιον τῆς ἑαυτῆς νίκης, ποιήσασα δύο χαλκᾶ ἀγάλματα, ὧν τὸ ἐν μὲν ἀπεικόνιζε τὴν Ῥοδίῳ πόλιν, τὸ δ' ἕτερον ἑαυτήν, στιγματίζουσαν τὴν πόλιν. Ἐν τῷ μετὰ ταῦτα χρόνῳ οἱ Ῥόδιοι ἀδυ-

1. Βλ. Σοφοκλ. ἐν Σχολ. εἰς Πινδ. Νεμ. Γ, 60 (μεταμόρφ. εἰς δράκοντα). Πρὸς καὶ Πausan. Ε, ιη', 1 ἐν ἀπεικόνισει ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου· «καὶ ἀπὸ τῆς χειρὸς τῆς Θέτιδος ὄφρις ἐπὶ τὸν Πηλέα ἐστὶν ὀρμών». Τῶν περὶ Πηλέως καὶ Θέτιδος μύθων πολλὰ λείψανα περιεσώθησαν εἰς παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, περὶ ὧν θὰ διαλάβωμεν ἀλλαχοῦ.

2. Ὀδυσ. Δ, 365-570

3. Ἀπολλοδώρ. Β', ε', 11. Ἀπεικονίσεις ἐν ἔργοις τῆς παναρχαίας ἑλλ. τέχνης βλ. παρὰ Milchhöfer, Die Anfänge der Kunst 1883, σ. 185.

4. Σουίδ. ἐν λ. Δράκων.

5. Μηναῖον Ἰουλ. 26.

6. Μηναῖον Ὀκτωβρ. 8.

να τοῦντες νὰ καταστρέψωσι τὸ τρόπαιον, καθιερωμένον ὄν, περιέβαλον αὐτὸ διὰ τείχους ὑψηλοῦ καὶ ἐκάλεσαν τὸ χωρίον ἄβατον. Στηριζόμενος δὲ ὁ κ. Σάθας εἰς ὅσα ὁ Γάλλος περιηγητὴς Thevet (1575) γράφει περὶ ἀρχαίου τινὸς μνημείου, ὅπερ οἱ Ρόδιοι ἔλεγον ὅτι μετεκομίσθη ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν ἐκ τῆς Χερσονήσου τῆς Δωρίδος (Καρίας), εἰκάζει ὅτι ἡ παράδοσις τῶν κατοίκων ἀνεφέρετο εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Ἀρτεμισίας ἰδρυθὲν μνημεῖον. Τὸ ὄνομα τῆς Ρόδου, λέγει προσέτι, «κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Bochart, φοινικιστὶ (Gesirath-»Rod) σημαίνει νῆσον ὄφρων, ἂν δ' ἡ ἐτυμολογία αὕτη εἶναι ὀρθή, ἡ τῆς »Καρίας βασίλισσα, καθὼς σημιτῖς, τὴν ἐγίνωσκε βεβαίως, καὶ οὐδὲν κωλύει »ἡμᾶς νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Ρόδου εἶχε σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν »μορφὴν ὄφρων». Θεωρεῖ δὲ πιθανόν, ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γεγονότος τούτου ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ παρέπλασε τὸ ἄγαλμα τῆς Ροδίων πόλεως εἰς τὴν ὀφρομορφὴν κόρην τοῦ Ἰπποκράτους καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τῆς ἐκ φθόνου μεταμορφώσεως ταύτην θεᾶς Ἀρτέμιδος εἶναι αὐτὸ τὸ τῆς Ἀρτεμισίας παραφθαρέν.

Ὁρθῶς δ' ὅμως ποιῶν ὁ κ. Σάθας μετὰ πολλῶν ἐνδοιασμῶν προτείνει τὰς εἰκασίας ταύτας. Τὸ ὑπὸ τοῦ Γάλλου περιηγητοῦ ἀναφερόμενον ἀρχαῖον μνημεῖον ἦτο ἴσως λιθίνη σαρκοφάγος, ὡς συνάγομεν ἐκ τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ. Ἄλλως δὲ ἡ τῆς Καρίας βασίλισσα οὐδέποτε ἦτο δυνατόν ν' ἀνεγείρῃ μνημεῖον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς φοινικικῆς τέχνης ἢ μᾶλλον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐτυμολογιῶν τοῦ ἔβραιομανοῦς Βοχάρτου, ὅστις καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἐλληνικωτάτας λέξεις πειρᾶται ν' ἀνεύρῃ σημιτικὰς ρίζας. Ἡ μετὰ τὸν σύζυγον αὐτῆς Μαύσωλον ἀπὸ τοῦ 352—350 π.Χ. βασιλεύσασα τῆς Καρίας Ἀρτεμισία σφόδρα ἀμφίβολον ἂν ἦτο σημιτικῆς καταγωγῆς, βεβαιότατον ὅμως καὶ ἱστορικῶς μεμαρτυρημένον ὅτι ἐκαλλιέργει μετὰ ζήλου τὰ ἐλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἐλληνικὴν τέχνην. Ἡ πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου τῆς Ἀλικαρνασσὸς ἦτο ἐλληνικωτάτη ἢ δὲ πρὸς ἐξύμνησιν τοῦ θανόντος συζύγου τῆς θεῖσα ἀγῶνα ἐλληνικῶν λόγων καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν μετακαλέσασα πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ Μαυσωλείου, εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐν μνημείῳ, ὅπερ ἤγειρε πρὸς καταισχύνῃ τῶν Ροδίων, προέκρινε τοὺς τερατομόρφους τύπους τῆς ἀσιατικῆς τέχνης; Τὸ ὀφρομορφον ἄγαλμα τῆς Ρόδου θὰ ἐθεώρουν βεβαίως γριφώδη παράστασιν ἐστερημένην ἐννοίας οἱ πολέμιοι αὐτῆς, οἵτινες δὲν συνεμερίζοντο τὴν γνώμην τοῦ Βοχάρτου περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος τῆς νήσου των, ἀλλὰ παρῆγον αὐτὸ ἐκ τοῦ ρόδου ἢ τοῦ ροιδίου, ὡς ἐμφαίνουσι καὶ τὰ ἐν τοῖς νομίσμασιν αὐτῶν σύμβολα. Νομίζομεν δ' ἀναντίρρητον ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Ροδίων πόλεως ἦτο πεποιημένον κατὰ τὸν συνηθέστατον τύπον τῆς προσωποποιίας πόλεων καὶ δήμων, δηλονότι ἀπεικόνιζε τὴν Τύχην τῶν Ροδίων.

Ὁ κ. Σάθας ταυτίζει προσέτι τὸν κωακὸν μῦθον, ὃν στηριζόμενος εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰταλοῦ μεταφραστοῦ τοῦ Mandeville ὑπολαμβάνει ρόδιον, μετὰ τοῦ ροιδίου μύθου περὶ τοῦ φόνου μεγάλου δράκοντος, ἐν σπηλαίῳ τῆς νήσου

φωλεύοντος, ὑπὸ τοῦ Dieudonné de Gozon (1324), τοῦ μετὰ ταῦτα μεγάλου μαγίστορος τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν γενομένου¹. Ὅτι ἡ διήγησις περὶ τῆς ἀνδραγαθίας τοῦ ἱππότου, ἣτις ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῆ νομίζεται, εἶναι μυθώδης, ἀποδεικνύεται, κατὰ τὸν κ. Σάθαν, ἐκ τῆς παρὰ τῷ Mandeville παραδόσεως, ὅστις καίπερ περιηγηθεὶς τὴν νῆσον εἴκοσιν ἔτη περίπου πρὸ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν μυθολογεῖται ὅτι ἐφρονεύθη ὁ δράκων, διηγεῖται ὁμοῦς σχεδὸν ἀπαραλλάκτως τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Μόνην δὲ διαφορὰν ἀπ' ἀλλήλων εὕρισκει ὁ κ. Σάθας ταύτην, ὅτι, ἐν ᾧ παρὰ Mandeville ἱππότης καὶ ἵππος θνήσκουσι πεσόντες εἰς τὴν θάλασσαν, κατὰ τὰ χρονικά τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν, ὁ ἱππότης ἀπέκτεινε τὸ θηρίον. Εἰς τὸ μεταίχμιον ὁμοῦς τῶν δύο διηγήσεων εὕρηται κατὰ τὸν κ. Σάθαν συνδέουσα αὐτὰς παλαιὰ τις τοιχογραφία ἐν Ρόδῳ, ἐν ἣ ἀπεικονίζεται ἵππος ἐπτοημένος καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν τρέχων².

Τὸ μυθῶδες ὁμοῦς τοῦ εἰς τὸν μέγαν μαγίστορα ἀποδιδόμενου ἄθλου ἀποδεικνύεται νομίζομεν οὐχὶ ἐκ τῆς κωακῆς παραδόσεως, ἣτις, ὡς καὶ παρακατιόντες θὰ ἴδωμεν, εἶναι ὅλως ἄσχετος αὐτῷ, ἀλλὰ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων πειστικωτέρων καὶ ἀσφαλεστέρων. Ἡ παλαιοτάτη μνεία τῆς ἐν Ρόδῳ δρακοντοκτονίας εὕρηται, καθ' ὅσον ἡμεῖς τοῦλάχιστον γινώσκομεν, ἐν χειρογράφῳ χρονικῷ τοῦ Ἐλευθερίου, ροδίου μοναχοῦ θανόντος τῷ 1545, ἥτοι δύο ἀκριβῶς αἰῶνας μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Gozon εἰς μέγαν μαγίστορα· ἀναφέρεται δ' ἐν αὐτῷ ὁ τοῦ δράκοντος φόνος ἀπλῶς ἄνευ λεπτομερειῶν³. Κατὰ τὸ 1637 ὁ Thevenot εἶδεν ἐν μιᾷ πύλῃ τῆς Ρόδου (porte de la marine) καθηλωμένην τὴν κεφαλὴν τοῦ θηρίου⁴· τὴν κεφαλὴν ταύτην εἶδε περὶ τὰ τέλη τοῦ 17 αἰῶνος καὶ ὁ φλαμανδὸς περιηγητῆς Δάππερ⁵, ἐσώζετο δὲ μέχρι τοῦ 1837, καὶ πολλοὶ τῶν περιηγητῶν βλέποντες αὐτὴν ἐπέιθοντο ὅτι ὄντως ὑπῆρξέ ποτε ὁ τρομερὸς δράκων⁶.

1. Ὁ κ. Σάθας παραπέμπει εἰς *Hammer*, *Hist. de l'empire ottoman*, τ. III, σ. 273 (τῆς ἑλληνικῆς μεταφρ. Κροικιδᾶ, τ. II, σ. 495)

2. Ἐν τῇ τοιχογραφίᾳ ταύτῃ, ἣν ἐκ τουρκικῆς τινοῦ οἰκίας ἀντέγραψε πιστῶς ὁ *Rottiers* (*Monumens de Rhodes* 1828, πίν. 28), οὐδαμοῦ φαίνεται θάλασσα. Ὁ ἵππος πεσόντος τοῦ ἀναβάτου, συνωδᾷ τῇ παρὰ *Vertot* διηγήσει, τρέχει ἀδέσποτος ἐν τῇ πεδιάδι· ἄλλως δ' ἄσχετα ὅλως τῷ παρὰ *Mandeville* μύθῳ εἶναι ὁ τε παριστάμενος θεράπων καὶ οἱ δύο κύνες τοῦ ἱππότου. Ὁ κ. Σάθας εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἀτελέστερον ἀντίγραφον δημοσιευθὲν κατὰ τὴν παρὰ *Rottiers* εἰκόνα, ἐν *Lacroix*, *Pes de la Grèce*, πίν. 22.

3. Παρὰ *Rottiers*, *Description des monumens de Rhodes*, Brux. 1830, σ. 245.

4. *Thevenot*, *Voyages* 3e ed. Amsterdam 1727, κ. 73, σ. 371-2.

5. Ἐν Πύλῃ Ἁγίου Γεωργίου. *Dapper*, *Description des isles de l'Archipel*, Amsterdam 1703, σ. 98. (Ὁ αὐτὸς διηγεῖται καὶ τὰ κατὰ τὴν δρακοντοκτονίαν).

6. Ὁ *Berg* (*Die Insel Rhodus* 1864, σ. 90) λέγει ὅτι κατὰ τὰς μαρτυρίας γερόντων, ἡ κεφαλὴ ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τῆς πύλης τοῦ ἁγ. Ἰωάννου εὕρισκομένη κατέπεσε κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Τοῦτο ὁμοῦς εἶναι ἀνακριβές, διότι εἶδον αὐτὴν τῷ 1828 ὁ *Rottiers* (ἐνθ' ἂν, σ. 236) καὶ τῷ 1831 οἱ *Michaud* καὶ *Poujoulat* (*Correspondance d' Orient*,

Ἐν ἐκτάσει διηγεῖται τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Ρόδῳ φόνου τοῦ δράκοντος ὑπὸ τοῦ Gozon μετὰ πολλῶν μυθικῶν λεπτομερειῶν ὃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος (1726) γράψας τὴν ἱστορίαν τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν Vertot¹, τούτου δὲ τὴν διήγησιν παρέλαβον πολλοὶ μετ' αὐτὸν συγγραφεῖς²· ὑπάρχουσιν οἱ φρονουῦντες, ὅτι ἡ διήγησις δὲν εἶναι παντελῶς ἐστερημένη ἱστορικῆς βάσεως, ἐπάγοντες εἰς ἐνίσχυσιν τῶν λόγων τῶν τὴν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Gozon ἀπεικόνισιν τῆς δρακοντομαχίας³ καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Rottiers εὑρεθεῖσαν τοιχογραφίαν, ἣν ὑπολαμβάνουσι γραφεῖσιν ὑπὸ συγχρόνου τῷ μεγάλῳ μαγίστρῳ ἐκείνῳ ζωγράφου. Ἄλλ' ὅτι ὑπῆρχε τοιαύτη παράστασις ἐπὶ τοῦ πρὸ μακρῶν χρόνων καταστραφέντος τάφου τοῦ Gozon οὐδαμῶθεν βεβαιουῦται, ἀπιθανώτατον δὲ ὅτι ἡ τοιχογραφία εἶναι τοῦ ΙΔ' αἰῶνος· ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῆς τέχνης αὐτῆς, εἶναι πολλῶ μεταγενεστέρα. Ἄλλοι πάλιν λέγουσιν ὅτι ὁ μῦθος ἐπλάσθη ἐκ τῆς ἐν τῇ πύλῃ ἀνηρτημένης κεφαλῆς, ἣτις ἦτο κατὰ τινὰς καρχαρίου, κατ' ἄλλους δὲ κροκοδείλου, καὶ ὑποθέτουσιν ὅτι τὸ φονευθὲν τέρας ἦτο κροκόδειλος ἐκ τῆς γείτονος Αἰγύπτου μετακομισθεὶς ἐν ἔρματι πλοίου⁴, ἢ ὅτι ἡ κεφαλὴ ἀπέμεινεν ἐκ σκελετοῦ κροκοδείλου, οἷους ἐσυνήθιζον νὰ ἐκθέτωσιν ἐν τοῖς καταστήμασιν αὐτῶν οἱ παλαιοὶ φαρμακοποιοί⁵. Τέλος ὁ Βιλιώτης ἐν τῷ νεωτάτῳ αὐτοῦ περὶ Ρόδου συγγράμματι ὑποστηρίζει ἐκθύμως τὴν ἀλήθειαν τῆς διηγήσεως, ἀναφέρει δὲ καὶ παράδοσιν τινὰ τῶν σημερινῶν Ροδίων, ἣτις ὅμως οὐδαμῶς φέρει τὰ στοιχεῖα δημῶδους παραδόσεως, εἶναι δὲ ἀπαράλλακτος σχεδὸν τῇ ἀφηγήσει τοῦ Βερτώ. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην τὸ τέρας ἐφώλευεν ἐν σπηλαίῳ παρὰ τὸ Σαντουρλῆ, τότε Maupas καλουμένῳ· ἦτο δ' ὡσεὶ κροκόδειλος μέγας, ὅμοιος μὲ τὰς μεγάλας σαύρας, αἵτινες φαίνονται τὸ θέρος ἐπὶ τῶν παλαιῶν τοίχων· ἐκτὸς δὲ τῶν ποδῶν καὶ τῶν ὀνύχων εἶχε καὶ δύο μικρὰς πτέρυγας· εἶχε δὲ κεφαλὴν μακρὰν

τ. IV, σ. 21). Οἱ τελευταῖον περὶ τῆς νήσου Ρόδου γράψαντες *Biliotti et Cottret* (L'île des Rhodes, Rhodes 1881, σ. 152) βεβαιουῦσιν ὅτι τὸ κρανίον ἐσφύζετο μέχρι τοῦ 1837, καθηλωμένον ἐν τῇ πύλῃ d' Amboise, ὅτε ἀνοικοδομουμένου τοῦ φρουρίου ἐρρίφθη. Ὁ *Dumont* (Voyage du Levant), ὅστις μέχρι τῆς μεταβάσεώς του εἰς Ρόδον ἐθεώρει μωθῶδη τὴν περὶ τοῦ Gozon διήγησιν, ἐπείσθη περὶ τῆς ἀληθείας, ὅτε εἶδε τὴν κεφαλὴν (*Michaud*, αὐτ.).

1. *Vertot*, Histoire de l'ordre des Johannites, τ. II, βιβλ. V, σ. 24 κέ.

2. *Eug. Flandin*, Rhodes κεφ. 6.- *Danche*, St Georges, σ. 174 κέ. - «Περὶ τοῦ ἐν Ρόδῳ ὄφρατος». (Πανδῶρ. τ. Δ').- *K. N. Σάθας*, περὶ δύο ὄφρατων, ἐν Ἰδιῶν, τ. Α' (1868), σ. 237-238. *Schiller*, Der Kampf mit dem Drachen (Ballade).

3. *Michaud et Poujonlat*, ἐνθ' ἂν. IV, σ. 22.

4. *Ross*, Inselreisen, τ. III, σ. 94.

5. *Berg*, Die Insel Rhodus, σ. 86 κέ. Βλ. καὶ τοὺς ἐξῆς συγγραφεῖς, οἵτινες παραδέχονται ἱστορικὴν ὀπωσδήποτε βάσιν τοῦ μύθου: *Lacroix*, Îles de la Grèce, σ. 156-157.- *Rottiers*, Description des monumens, 1830, σ. 239-245.- *Guérin*, Rhodes, σ. 45.- *Salverte*, Des sciences occultes. Not. A § 10. II. *Λάμπρον*, ἐν Πανδῶρ, τ. ΙΖ', σ. 402.

καὶ πλακωτὴν, ὄτα ἡμιόνου, πυρίνους ὀφθαλμούς, μέγεθος ἵππου καὶ σιδηρό-
χρουν φολιδωτὸν δέρμα· ὁ αὐτὸς δ' ἀναφέρει καὶ παράδοσιν τινα τῶν ἐν τῇ
νήσῳ Τούρκων, παντελῶς διάφορον τῆς τῶν Ἰωαννιτῶν· ὅτι δηλαδὴ εἰς δερβί-
σης ἀναλαβῶν νὰ ἐξολοθρεύσῃ τὸν λυμαινόμενον τὴν Ρόδον δράκοντα ἐφόρτωσε
τεσσαράκοντα ὄνους μὲ ἄσβεστον καὶ ἔφερεν αὐτοὺς πλησίον τῆς φωλεᾶς τοῦ
δράκοντος· οὗτος κατεβρόχθισεν ὑποζύγια μετὰ τῶν φορτίων των, ἀλλ' ὅτε
ὅπως κατασβέσῃ τὴν δίψαν του ἔπιεν ἐκ τοῦ παρῆκειμένου ἔλους, ἤναψεν ἢ
ἄσβεστος καὶ ἔκαυσεν αὐτόν¹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταδεικνύεται, ὅτι ὁ μῦθος περὶ τοῦ ροδίου δράκοντος
ἀνάγεται εἰς τὸν κύκλον τῶν μύθων περὶ δρακοντοκτόνων ἡρώων, οὗ ὁ ἀρχαιό-
τατος τύπος εὔρηται ἐν τοῖς ὕμνοις τοῦ Ρίγ Βέδα, τοῖς ὕμνοῦσι τὴν νίκην τοῦ
Ἰνδρα κατὰ τοῦ Βίτρα. Ὁ κύκλος οὗτος ἄσχετος ὦν τῷ ἑτέρῳ περὶ ὀφειομόρ-
φων παρθένων, εἰς ὃν ἀνάγεται ὁ κωακὸς μῦθος περὶ τῆς κόρης τοῦ Ἴππο-
κράτους, περιλαμβάνει παμπόλλους μύθους τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μυθολογίας.
Τούτων ἱκανὰ λείψανα περιεσώθησαν εἰς τοπικὰς παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς
λαοῦ, ὧν κυριώτεραι εἶναι ἐκτὸς τῶν περὶ δρακοντοκτόνων ἀγίων καὶ ἰδίᾳ
τοῦ ἀγίου Γεωργίου, αἱ περιβεβλημένοι, οὕτως εἰπεῖν, ἱστορικὸν χρῖσμα·
οὕτως ἐν Τραπεζοῦντι πιστεύουσιν ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀλέξιος πιθανώτατα ὁ Γ',
ἀπέκτεινε δράκοντα ἐμφωλεύοντα εἰς ἀπόστασιν ὥρας ἀπὸ τῆς πόλεως, ἐξ οὗ
ἢ πλησίον πηγῆ, ἐξ ἧς ἔπιεν τὸ θηρίον, δ ρ α κ ο ν τ ο π έ γ α δ ο ν μέχρι
σήμερον ὀνομάζεται². Ἐν Κεφαλληνίᾳ, κατὰ τινα παράδοσιν, δύο ἀδελφοὶ
Βρεσκάνοι καλούμενοι ἐφόρευσαν τῷ 1509 φοβερὸν δράκοντα φωλεύοντα ἐν
τῷ δάσει τοῦ ἀγίου Νικολάου, εἰς τὸ Ἀνεμοδοῦρι, κατατρώγοντα δὲ κτήνη
καὶ ἀνθρώπους· ὡς ἀναφέρει ἐπίσημον ἔγγραφον τοῦ τότε προβλεπτοῦ Φαντί-
νου Μαλιπιέρου, δι' οὗ παραχωρεῖται ἐν φέουδον εἰς τοὺς ἀνδραγαθήσαντας
ἀδελφοὺς «ὁ φονευθεὶς δράκων ἐξισοῦτο κατὰ τὸν ὄγκον μὲ δύο βόας καὶ
»κατεβρόχθιζεν εὐκόλως ὀλόκληρον ἄνθρωπον· τὸ μῆκος αὐτοῦ ἦτο ἐπτὰ
»πηγῶν καὶ εἰς ἐκάστην τῶν πλευρῶν εἶχε μίαν πτέρυγα— κατεκᾶη δὲ πρὸ
»τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου»³. Ἐν τῷ Μεγάλῳ σπηλαίῳ τῆς Ἀχαΐας
ἀστραπὴ ἐξάκοντισθεῖσα ἐκ τῆς εἰκόνης τῆς Παναγίας, ἥτις κατὰ τὴν παρά-
δοσιν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, ἔκτεινε τὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ φω-
λεύοντα δράκοντα⁴, οὗ τὸ κρανίον φυλάσσεται ἀκόμη ἐν τῇ μονῇ, διότι οὐ πρὸ

1. Biliotti, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 146-155.

2. Fallmerayer, Fragmente aus dem Orient, 1845, τ. I, σ. 140. - Τριανταφυλλίδου, Οἱ Φυγάδες, Ἄθ. 1870, σ. 38.

3. Κ. Ν. Σάθας ἐν Ἰλισσῷ 1868, τ. Α', σ. 238-9. - Βλ. περίληψιν τοῦ ἐγγράφου ἐν Αἴνῳ (περιοδικ. Κεφαλληνίας), ἔτ. Α', Ἰαν. 1883, σ. 317 - 319 (Παραδόσ. ἀρ. 383 καὶ σ. 976 κέ.).

4. [Κ. Οἰκονόμου] Κτιτορικὸν ἢ προσκυνητᾶριον τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπη-
λαίου, Ἄθ. 1840, σ. 48 (Παραδόσεις, ἀρ. 382 καὶ σ. 975).

πολλῶν ἐτῶν μοὶ τὸ ἐπέδειξαν οἱ μοναχοί. Συνελόντι δ' εἰπεῖν, ἐν πάσῃ σχεδὸν γωνίᾳ τῆς Ἑλλάδος εὗρηνται τοιοῦτοι μῦθοι· καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κῶ διηγοῦντο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Bondelmonte παρόμοιόν τινα¹, πρὸς δὲ μᾶλλον καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν ρόδιον ἐδύνατο ὁ κ. Σάθας νὰ συσχετίσῃ τὸν περὶ τῆς κόρης τοῦ Ἴπποκράτους.

Ὁ Ραοῦλ Ροσέτ² εἰκάζει ὅτι ὁ ρόδιος μῦθος περὶ τοῦ δρακοντοκτόνου ἰππότου ἐπήγαγεν ἐκ τοῦ παλαιοῦ περὶ Φόρβαντος, ὅστις μεταπεμψαμένων τῶν Ροδίων κατὰ μαντείαν ἀνεῖλε τοὺς ὑπερμεγέθεις ὄφεις τοὺς πολλοὺς τῶν ἐγχωρίων διαφθείραντας, καὶ τὴν νῆσον ἠλευθέρωσε τοῦ φόβου³. Νομίζομεν ὅτι οὐδεμία ἀνάγκη ν' ἀνατρέξωμεν εἰς χρόνους ἀπωτάτους, ὅπως ἀνεύρωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ νεωτέρου ροδίου μύθου· οὗτος εἶναι ἴσως ἰδιαιτέρα μορφή, τοπικὸν ἐν Ρόδῳ προσλαβοῦσα χαρακτῆρα, τοῦ κοινοτάτου καὶ γνωστοτάτου μύθου περὶ τοῦ δρακοντοκτόνου ἁγίου Γεωργίου. Τὴν εἰκασίαν ταύτην ἐνισχύουσιν αἱ σφζόμεναι ἐν Ρόδῳ εἰκόνες τοῦ ἁγίου, αἱ ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς κυριαρχίας τῶν ἰπποτῶν ποιηθεῖσαι. Ἐν τινι ἀναγλύφῳ ἀπεικονίζεται ὁ ἅγιος κτείνων τὸν δράκοντα, κάτωθεν δ' αὐτοῦ εἶναι γεγλυμμένα τὰ οἰκόσημα πολλῶν ἰπποτῶν⁴. Παλαιὰ τις δὲ τοιχογραφία ἀπεικονίζει αὐτὸν ἔφιππον φονεύοντα τὸν δράκοντα, φέροντα δὲ πανοπλίαν Ἰωαννίτου ἰππότου⁵. Εὐχερεστάτη δ' ἦτο ἡ ἐν ταῖς παραδόσεσι τοῦ λαοῦ μετάπτωσις τοῦ ἐν σχήματι ἰππότου ἁγίου εἰς ἀληθῆ ἰππότην τοῦ τάγματος.

Γ'

Προτοῦ νὰ περᾶνωμεν τὸν λόγον, ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ προσθέσωμεν ὀλίγας παρατηρήσεις εἰς ὅσα ὁ κ. Σάθας γράφει περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ μύθων κατὰ τοὺς μέσους χρόνους· διότι ἐκ τούτων ὀρμώμενος ἐπαναλαμβάνει ὅσα καὶ προγενεστέρως ἔγραψε περὶ τοῦ πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς κυρίας Ἑλλάδος μίσους τῶν Βυζαντινῶν καὶ εἰς ἐθνολογικὰ πορίσματα καταλήγει οὐχὶ ἀσφαλῆ καθ' ἡμᾶς.

Οἱ περὶ Ἀχιλλέως μῦθοι, ὡς ἀποφαίνεται ὁ κ. Σάθας, ἦσαν διαδεδομένοι ἐν Ἠπείρῳ, ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἀττικῇ. Γνωστόν, προστίθησιν, ὅτι διὰ τοῦ ἱεροφάντου Νεστορίου ἡ λατρεία αὐτοῦ εἰσήχθη εἰς Ἀθήνας κατὰ τὰς ἀρχὰς (γράφει περὶ τὰ τέλη) τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος· τὸ δὲ φάσμα αὐτοῦ ἐπιφανέν

1. *Bondelmonte*, σ. 103, ἐκδ. Sinner.

2. *Raul Rochette*, *Hist. critique des colonies grecques*, τ. I, σ. 339. Πρβλ. καὶ *Hammer*, ἐνθ' ἄν.

3. *Διόδωρ. Σικελ.*, Ε, 58. - *Hygin.*, *Poet. Astr.* 14.

4. *Berg*, *Rhodus*, εἰκ. 13, σ. 91.

5. *Rottiers*, *Monumens de Rhodes*, πίν. 61. *Description*, σ. 370.

παρά τὸ ἄγαλμα τῆς Προμάχου ἐφόβησε τὸν Ἀλάρικον. Ἀλλὰ τὰ γεγονότα ταῦτα ἀναφερόμενα εἰς χρόνους, καθ' οὓς οἱ Ἀθηναῖοι ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὴν παλαιὰν θρησκείαν, οὐδαμῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ περὶ Ἀχιλλέως μῦθοι διετηρήθησαν παρ' αὐτοῖς ἐκχριστιανισθεῖσιν. Ἐπίσης ἀβάσιμον εἶναι, ὅτι «ἐν αὐτῷ τῷ Βυζαντίῳ ἀπαντῶσιν ἴχνη τῆς λατρείας τοῦ Ἀχιλλέως». Ὁ χαλκοῦς ἀνδριάς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, ὃν ἀναφέρει πρὸς βεβαίωσιν τῶν λόγων, ἀποδεικνύει μόνον ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὸν καλλιτέχνης ἐμιμήθη τὸν καλλιτεχνικὸν τύπον τῶν ἀρχαίων παραστάσεων τοῦ Ἀχιλλέως ἐπόμενος τῇ συνηθείᾳ προγενεστέρων καλλιτεχνῶν, οἵτινες ἀπεικόνιζον Ρωμαίους αὐτοκράτορας κατὰ τὸν τύπον θεῶν, θεαινῶν καὶ ἡρώων. Τὸ περὶ τοῦ ἀνδριάντος τούτου χωρίον τοῦ Προκοπίου εἶναι σαφέστατον καὶ δὲν ἐπιδέχεται ἄλλην ἐξήγησιν, ὡς ἡ λατινικὴ μετάφρασις αὐτοῦ, ἐν ἧ γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως *cultus*, δύο διάφορα πράγματα σημαίνουσης, στολὴν καὶ λατρείαν. Ἐχει δὲ τὸ χωρίον τοῦ Προκοπίου ὡς ἐξῆς : «ἔσταλται δὲ Ἀχιλλεύς ἢ εἰκὼν οὕτω γὰρ τὸ σχῆμα καλοῦσιν, ὅπερ ἀμπέχεται»¹.

Ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐμμονὴ εἰς τὰ πάτρια προεκάλεσεν, ὡς εἰκός, τὴν ἀντίδρασιν τῆς Ἐκκλησίας, ὃ δὲ ἐπίσημος κόσμος τοῦ Βυζαντίου ἐπετίθετο κατὰ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος καὶ ὕβριζεν αὐτούς, κατὰ τὸν κ. Σάθαν. «Πρὸς τὸν σκοπόν», λέγει, «τοῦ νὰ ἐξαλείψωσιν ἀπὸ τῆς μνήμης τοῦ λαοῦ πᾶν ἴχνος τῆς ἀρχαίας παραδόσεως προέβησαν καὶ μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ ἐπινοήσωσι μύθους ὑπεργελοῖους. Τὸ πρῶτον τότε κατηνέχθη τραῦμα βαρὺ κατὰ τῆς ὑπερηφανίας τῶν Ἑλλήνων μαθόντων ὅτι οἱ πρόγονοί των ἦσαν κοινοὶ κακοῦργοι. Διὰ τοῦ ἥκιστα εὐσυνειδήτου καλάμου τῶν Βυζαντινῶν ὁ τάλας ἐκεῖνος Ἀχιλλεύς μετεμορφώθη αἴφνης εἰς ὠμὸν Σκυθὴν, ἀπελαθέντα δι' ἐγκλήματα τῆς Σκυθίας. Κατὰ τὸν Τζέτζην, ὁ ἐξόριστος οὗτος ἐβασίλευσεν ἐν Ἀργεὶ τῷ Πελασγικῷ· βυζαντιακὴ δέ τις παρένθεσις ἐν τῇ βίβλῳ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου μετέθεσε τὸ Ἀργὸς ἐκεῖνο εἰς Σκυθίαν. Ἀφ' οὗ δὲ τοιοῦτον ἠκολούθουν σύστημα, εὐνόητον εἶναι διατί οἱ καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα ἐγκλωβόμενοι ὅτι ἦσαν ἀληθεῖς Ἕλληνες παρίστανται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν μύθων ὡς ἀπόγονοι Σλάβων καὶ Βουλγάρων. Ἀφοῦ ὁ ἀκραιφνέστατος τύπος Ἕλληνης, ὁ Ἀχιλλεύς, ἐγένετο Ταυροσκύθης, τί θὰ ἦσαν οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ; Τὴν ἀπόκρισιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο παρέχει ἡμῖν ἀφελῆς χρονογράφος, ὁ Ἰωάννης Μαλάλας (σελ. 97 Bonn.). Τῶν λεγομένων Μυρμιδόνων τὸ τε, νυνὶ δὲ λεγομένων Βουλγάρων. Σοφώτερος τούτου συγγραφεὺς ὁ Ἰωάννης Τζέτζης βεβαιοῖ ὅτι οἱ Μυρμιδόνες ἦσαν μίγμα Οὐνῶν καὶ Βουλγάρων (Οὐνῶν, Βουλγάρων στράτευμα τῶν Μυρμιδόνων ἄγων). Ἄλλ' ἐπιλησθεῖς ὅσων εἶπε, προστίθησι κατωτέρω, ὅτι οἱ μὲν Βούλγαροι ἦσαν οἱ παλαιοὶ Παῖνες, ἐν ᾧ οἱ Μυρμιδόνες ἦσαν Ἕλληνες. Ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Ἀτα-

1. Προκόπ., Π. κτισμ. Α, 2., τ. Γ', σ. 182, Βόνν.

»λειάτης ἐμμένει πιστότερος εἰς τὸν βυζαντιακὸν μῦθον ἀποκαλῶν τὸν ἡγεμόνα
»τῶν Βουλγάρων ἄρχοντα τῶν Μυρμιδόνων».

Ὁ κ. Σάθας ὑπολαμβάνει μοχθηρίαν τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀκρισίαν ἀν-
οὶ βυζαντινοὶ ἠκολούθουν σύστημά τι, τοῦτο δὲν ἦτο σύστημα ἐξευτελισμοῦ
τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ σύστημα ἀνοήτου εὐημερικῆς ἐξηγήσεως τῶν παλαιῶν
μύθων. Ἀκατανόητον δὲ θὰ ἦτο πῶς αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ συγγραφεῖς, οἱ Μυρμιδό-
νας τοὺς Βουλγάρους καὶ Σκύθην τὸν Ἀχιλλέα ὀνομάζοντες, ἀναγράφουσι δια-
πρεπεῖς ἀρετὰς αὐτοῦ, ἐκτὸς ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἐζήτουν οὐχὶ νὰ ἐξευτελί-
σωσι τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ νὰ ἐξυμνήσωσι τοὺς Βουλγάρους. Τὸν Ἀχιλλέα
ὁ Μαλάλας συναριθμεῖ ἀλλαχοῦ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν καὶ τὴν πατρίδα
αὐτοῦ Ἄργος τῆς Ἑλλάδος ὀνομάζει¹ καὶ ἐγκωμιάζει τὴν ἀνδρείαν καὶ τὰς
λοιπὰς ἀρετὰς αὐτοῦ². Ὁ δ' εὐήθης Ἑρμονιακὸς ὁ λέγων περὶ Ἀχιλλέως, ἐν
τῷ κεφαλαίῳ «περὶ τῆς σημασίας τῶν συναχθέντων κρειττόνων Ἑλλήνων»,
ὅτι εἰς τὴν ἐπὶ Τροίαν στρατείαν

*Φέρνει στρατεύμα Βουλγάρων
Οὔγγρων τε καὶ Μυρμιδόνων³*

στρεβλώνει ἀλλαχοῦ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διὰ νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν ἀνδρείαν
αὐτοῦ διὰ καταλλήλων ἐπιθέτων, οἷον λ.χ. τὸ γιγαντοτεβριαρόχειρ⁴. Ὅθεν
οὐχὶ ὅπως ὑβρίσωσι τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ δι' ἄλλον λόγον ὀνο-
μάζουσιν οἱ βυζαντινοὶ Σκύθην τὸν Ἀχιλλέα, καὶ τὰ σκυθικὰ καλούμενα ἔ-
θνη ταυτίζουσι μὲ τοὺς Μυρμιδόνας, ὧν ἤρχεν ὁ Ἀχιλλεύς. Ἦτο δὲ ὁ λόγος
οὗτος ἡ μανία πρὸς ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μύθων· οἱ
βυζαντινοὶ χρονογράφοι, οἱ θαυμάζοντες τὴν σοφίαν τοῦ εὐημερικοῦ Παλαι-
φάτου, καὶ αὐτὸν τὸν Δία λέγοντες Ἀσύριον, ἵνα τὸν παραστήσωσιν ὡς
ἱστορικὸν πρόσωπον, ἦτο ἐπόμενον νὰ πλάσωσι παραπλήσια καὶ περὶ Ἀχιλ-
λέως, ἀφ' οὗ μάλιστα οὕτω ποιοῦντες δὲν ἀπεμακρύνοντο πολὺ τῆς ἀρχαίας
μυθικῆς παραδόσεως. Ἡ σύνδεσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀχιλλέως μετὰ τῶν
Σκυθῶν δὲν εἶναι κακόβουλος ἐπίνοια τῶν Βυζαντινῶν, σκοποῦσα τὸν ἐξευτε-
λισμὸν τῶν Ἑλλήνων, ὡς πιστεύει ὁ κ. Σάθας. Κατὰ τὰ τέλη τῆς Ζ' ἑκατοντα-
ετηρίδος π.Χ. ὁ Ἀλκαῖος ἔλεγε τὸν Ἀχιλλέα ἄνακτα τῶν Σκυθῶν.

Ἀχίλλευ, ὃ γὰς Σκυθίας μέδεις⁵.

Καὶ τοῦτο διότι κατὰ παλαιότατον μῦθον, ἀναφερόμενον καὶ ὑπὸ τῶν κυ-
κλικῶν ποιητῶν⁶, τὸν Ἀχιλλέα θανόντα ἀναρπάσασα ἡ Θέτις διεκόμισεν εἰς

1. Μαλάλα, σ. 108. 111. 129 καὶ ἄλλ. Βόνν.

2. Αὐτ., σ. 122. 123. 131. 132.

3. Μαυροφρέδου, Ἐκλογή μνημείων, σ. 107.

4. Αὐτ., σ. 145.

5. Ἀπόσπ. 48 Bergk (49 Matth.) Παρ' Εὐσταθ., εἰς Διον. περιήγ. 306.

6. Ὑπὸ τοῦ Ἀρκτίνου ἐν Αἰθιοπίδι (Φωτ. βιβλ. 239).

τὴν Λευκὴν νῆσον ἐν τῷ Εὐξείνῳ· ἔκειτο δ' ἡ νῆσος αὕτη πρὸς ἄρκτον τῶν ἐκβολῶν τοῦ Δανουβίου, πρὸς τῇ ἀξένῳ πλευρᾷ τῆς Σκυθίας, καὶ ἦτο, ὡς ἐκ τῶν περιγραφῶν τῶν ἀρχαίων γεωγράφων συνάγεται, αὕτη ἡ καλουμένη νῦν Φιδονῆσι¹, ἐμυθεύετο δ' ὅτι ἐν ταύτῃ ἐβίου ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ τῆς Ἑλένης, καὶ ἔθουον αὐτῷ οἱ προσορμιζόμενοι ναυτίλοι· τοὺς μύθους τούτους ἀναφέρουσι πάμπολλοι τῶν παλαιῶν συγγραφέων², εὐεξήγητος δ' εἶναι ἡ συνωδὰ τῷ εὐημερικῷ συστήματι μετὰπλασις αὐτῶν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων τοσοῦτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐκτὸς τῶν περὶ τῆς Λευκῆς νήσου μύθων τὸ τοῦ Ἀχιλλέως ὄνομα ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Σκυθικῆς καὶ τοπικὰ ὀνόματα φέρονται, οἷα Ἀχίλλειος δρόμος, Ἀχίλλειος κόμη κλπ. Ὅθεν πρόδηλον εἶναι, ὅτι δὲν ἐσχέτισαν πρῶτοι τὸ ὄνομα τοῦ Ἀχιλλέως μετὰ τῶν Σκυθῶν οἱ Βυζαντινοί, καὶ ὅτι δὲν ἐνόθευσαν ἀρχαῖα κείμενα, ὅπως παράσχωσι κύρος εἰς τὰς ὑβρεῖς τῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Λέων ὁ Διάκονος, ὃν ἐπὶ τοιαύτῃ κακοηθείᾳ καταγγέλλει ὁ κ. Σάθας, ἀναφέρει μὲν χωρίον ἐκ τοῦ Περίπλου, ὡς λέγει, τοῦ Ἀρριανοῦ, καθ' ὃ ὁ Ἀχιλλεὺς ἦν Σκύθης ἐκ τῆς Μυρμηκιῶνος καλουμένης πολίχνης, παρὰ τὴν Μαιῶτιν λίμνην κειμένης, καὶ τὸ χωρίον τοῦτο δὲν εὐρίσκειται ἐν τῷ περισωθέντι Περίπλῳ τοῦ Ἀρριανοῦ· ἀλλ' ὁ βυζαντινὸς ἱστοριογράφος δὲν παρεποίησε βεβαίως κείμενα, ἀλλ' ἐξέλαβεν ἴσως ὡς ἔργον τοῦ Ἀρριανοῦ τινα τῶν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ φερομένων Περίπλων τοῦ Εὐξείνου καὶ τοῦτο λέγομεν, διότι ἐν ἐπιτομῇ τινι τοῦ Περίπλου τοῦ Ἀρριανοῦ, ἐπ' ὀνόματι μὲν αὐτοῦ φερομένη ἀλλὰ καὶ πολλὰς περιεχούση προσθήκας καὶ παρεμβολάς, ἀναφέρεται ἡ πολίχνη Μυρμηκιῶν, ἧς οὐδαμῶς μνημονεύει ὁ τοῦ Ἀρριανοῦ Περίπλους.

Ἡκιστα δ' ἀποδεκτὰ φαίνονται ἡμῖν τὰ τολμηρὰ ἐθνολογικὰ συμπεράσματα, ἅτινα ἐξάγει ὁ κ. Σάθας ἐκ δεδομένων τόσῳ ἀκροσφαλῶν. Ἐπειδὴ συγγραφεὺς τις τῶν μέσων χρόνων καλεῖ τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ Μελιγγοὺς Μυρμιδόνας, ὁ κ. Σάθας λησμονῶν ὅσα ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι γράφει περὶ τῶν Βυζαντινῶν, οἷτινες Μυρμιδόνας ὀνόμαζον τοὺς Βουλγάρους καὶ ἄλλα σλαβικὰ ἔθνη, οὐ μόνον θεωρεῖ τοὺς Μελιγγοὺς γνησίους Ἑλληνας, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν διατείνεται ὅτι εἶναι μετάφρασις τοῦ τῶν Μυρμιδόνων. Διότι οἱ τε Τζάκωνες καὶ Ἀλβανοὶ μηλιγγόνι λέγουσι τὸν μύρμηκα, ἐξ οὗ ἐτυμολογεῖται καὶ τὸ ὄνομα τῶν Μυρμιδόνων. Μη(ε)λιγγόνι λέγουσι τὸν μύρμηκα καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἴσως· ἀλλὰ πρὶν ἢ πολεμηθῆ διὰ τοιούτων ἐτυμολογικῶν ὄπλων ἢ μέχρι τοῦδε κρατοῦσα γνώμη περὶ τῆς σλαβικῆς καταγωγῆς τῶν Μελιγγῶν, ἀναγκαῖον ἦτο ν' ἀποδειχθῆ α') ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Μυρμιδόνων ὡς ἔθνος διετηρήθη ἀπὸ τῶν ἡρωϊκῶν μέχρι τῶν βυζαντινῶν χρόνων,

1. C. Müller, εἰς Ἀρριαν. περίπλ. 32 (Geographi Graeci minores I, ἔκδ. Παρισίων Didot).

2. Βλ. τὰς μαρτυρίας πάντων τῶν συγγραφέων παρὰ Müller, αὐτ.

διότι μέχρι τοῦδε ἐγινώσκομεν ὅτι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους οὐδὲν ἑλληνικὸν ἔθνος ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦτο· β') ὅτι οὕτως εὐκόλως οἱ λαοὶ μεταφράζουσι τὰ ὀνόματά των, ἵνα διασώσωσι τὴν λησμονουμένην ἀρχικὴν ἔτυμολογίαν αὐτῶν· γ') ὅτι ἡ ἔτυμολογία τοῦ ὀνόματος τῶν Μυρμιδόνων ἐκ τοῦ μύρμηξ, ἣτις εἶναι βεβαίως παλαιά, εἶναι καὶ ὀρθή, διότι ἄλλοι παρῆγον τὸ ἔθνικόν τοῦτο ὄνομα ἄλλοθεν· δ') ὅτι ἡ λέξις μελλιγγόνι εἶναι ἑλληνικὴ καὶ ε') ὅτι ὁ βυζαντινὸς συγγραφεὺς δὲν ὠνόμασε τοὺς Μελιγγοὺς Μυρμιδόνας διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν οἱ ἄλλοι βυζαντινοὶ ἐκάλουν οὕτω τοὺς Βουλγάρους καὶ τὰ σκυθικὰ ἔθνη ἐν γένει, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐκ τῶν Μυρμιδόνων καταγωγὴν αὐτῶν.

Ἐξετάθη ἡμῖν εἰς μῆκος ὁ λόγος, διότι καίπερ ἀναγνωρίζοντες τὴν πολλὴν ἀξίαν τοῦ κ. Σάθα, καὶ τὴν εἰδικότητα, ἣν ἐκτήσατο ἐν τῇ ἐρευνῇ ἱστορικῶν ζητημάτων παμπληθεῖς ἐκδοὺς μέχρι τοῦδε σπουδαίας μελέτας καὶ πολυτιμότητην περισυναγαγῶν καὶ διασώσας ἱστορικὴν ὕλην, οὐδαμῶς ὁμῶς ἀσπαζόμεθα τὴν μέθοδον, ἣν ζητεῖ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν. Ὁ κ. Σάθας φρονεῖ ὅτι μόνον δι' εἰκασιῶν τολμηρῶν κάπως εἶναι κατορθωτὸν νὰ ἐξαχθῇ ὀλίγον φῶς ἐκ τοῦ κυκεῶνος τῶν μύθων. Διαφωνοῦντες δ' αὐτῷ ὡς πρὸς τοῦτο προσεπαθήσαμεν ν' ἀποδείξωμεν ὅτι αἱ τολμηραὶ εἰκασίαι σκοτίζουσιν ἀντὶ νὰ διαφωτίσωσι καὶ ἀπομακρύνουσιν ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ· μόνον δὲ διὰ τῆς ἐπιμελοῦς συλλογῆς τῆς σφζομένης ὕλης καὶ τῆς αὐστηρᾶς βασάνου ταύτης εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσωμεν εἰς συμπεράσματα ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ *

Ο ΜΑΓΙΚΟΣ ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ.—Ο ΘΑΥΜΑΣΤΟΣ ΠΛΑΤΑΝΟΣ.—ΚΑΣΙΑ

Jean Psichari, Le miroir importun. Extrait de Recueil de textes étrangers, Paris 1888, 4ον, σ. 3 (σ. 57—59).

— *L' arbre chantant, Paris 1910 (Mélanges offerts à M. Émile Chatelain par ses élèves et ses amis), 4ον, σ. 628 - 638.*

— *Cassia et la pomme d'or, Paris 1910 (École pratique des hautes études. Section des sciences historiques et philologiques), 8ον, σ. 54.*

Αἱ πραγματεῖαι αὗται τοῦ κ. Ψυχάρη διαλαμβάνουσιν ἐκάστη περὶ μιᾶς βυζαντινῆς μυθικῆς διηγήσεως, ἀναφερομένης εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοφίλου ἢ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γ', ὧν τὸ κείμενον, ὅπερ κριτικῶς ἐπεξεργασμένον δημοσιεύεται, ἐλήφθη ἐκ δημοδεστέρας τινὸς βυζαντινῆς χρονογραφίας. Τὸ περιέχον ταύτας χειρόγραφον χρονικόν, γραφὸν κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα, ἀποκείμενον δ' ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου (ἀρ. 462, κατὰ παλαιότεραν ἀρίθμησιν 569), ἐμελέτησεν ὁ Ψ. τῷ 1886 καὶ ἀντέγραψε μέρος τοῦ χρονικοῦ μὴ δυνηθεὶς ἐλλείψει χρόνου ἕνεκα τῆς βραχείας αὐτοῦ διαμονῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀντιγραφὴν. Ἐκ τοῦ ἀντιγράφου τοῦ δ' ἐξέδωκεν ἤδη τῷ 1888 ἐν τῷ *Recueil de textes étrangers* (σ. 57-59), τῷ παρὰ τῷ τυπογράφῳ A. Lanier ἐκδιδομένῳ, τὴν περὶ τοῦ μαγικοῦ καθρέπτου μυθώδη διήγησιν, ἣν διὰ τὸ δυσεύρετον τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἀνετύπωσεν ἐν ἐπιμέτρῳ τῆς περὶ Κασίας πραγματείας (σ. 51-3). Τὸ δ' ἀντίγραφον αὐτοῦ ἔδωκεν εἰς τὸν Ρῶσον Kirpitschnikow, δημοσιεύσαντα περιγραφὴν τοῦ κώδικος καὶ παρατηρήσεις περὶ τοῦ χρονικοῦ ἐν *Byzant. Zeitschrift* 1892, τ. I, σ. 303 κέ. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τούτου ἀναλαβὼν τὸ χειρόγραφον ἐξέδωκε τὰς ἄλλας δύο διηγήσεις ἐν ταῖς πραγματεῖαις τοῦ περὶ τοῦ τραγουδοῦντος δένδρου καὶ περὶ τῆς Κασίας. Ἐκ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἀφορμώμενος παρέχει ἀξιολογωτάτας πληροφορίας ἐν τῇ τελευταίᾳ πραγματείᾳ καὶ περὶ ἄλλων τινῶν κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ ἐπάγεται ἐν παρόδῳ παρατηρήσεις, μαρτυρούσας βαθεῖαν γνῶσιν τῆς τουρκικῆς, περὶ τῆς χρησιμότητος τῶν δημοδῶν ἐλληνικῶν κειμένων εἰς τὴν διαφώτισιν ζητημάτων τῆς φωνητικῆς τῆς παλαιότερας ὀσμανικῆς τουρκικῆς γλώσσης.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν *Λαογρ.* 1918, τ. ε', σ. 347-367.

Περὶ τοῦ χρονικοῦ ὁ μὲν Prächter ἐν Byzant. Zeitschrift (1898, τ. VII, σ. 588 κέ.) εἶκασεν ὅτι εἶχεν ὡς πηγὴν καὶ τὴν δημώδη παράφρασιν τῆς χρονογραφίας τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ· ὁ δὲ Preger (αὐτ. 1902, τ. XI, σ. 4 κέ.) καθώρισε τὴν συγγένειαν τούτου πρὸς τὸ Ἱστορικὸν βιβλίον, τοῦ ὁποίου ἡ συγγραφή πεπλανημένως ἀπεδόθη εἰς ἀνύπαρκτον μητροπολίτην Μονεμβασίας Δωρόθεον, πρὸς τὸν γνωστότατον δηλ. εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν Χρονογράφον. Ἀλλὰ τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν τῶν δύο χρονικῶν δὲν ἠδυνήθη οὗτος νὰ ὀρίσῃ ἀκριβέστερον, καθόσον τὸ τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου ἐγίνωσκε μόνον ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Kirpitschnikow δημοσιευθέντων ἀποσπασμάτων¹. Ἐνῶ ἐκ τῶν τριῶν ὑπὸ τοῦ Ψ. δημοσιευθέντων ἀποσπασμάτων καταφαίνεται ἡ ταυτότης τῶν δύο χρονικῶν καὶ δύναται, ὡς νομίζομεν, νὰ θεωρηθῆ βέβαιον, ὅτι ἀμφότερα ἀνήκουσι μετ' ἄλλων τινῶν ἀνωνύμως φερομένων εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν χρονικῶν, ἐλαχίστας καὶ ἀσημάντους παραλλαγὰς ἀπ' ἀλλήλων παρουσιαζόντων, καὶ ὅτι τὸ τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, ἀντιβαλλόμενον πρὸς τὸ ἱστορικὸν βιβλίον τοῦ Ψευδοδωροθέου εἶναι συνοπτικώτερον καὶ ἐλλιπέστερον.

Ὁ κ. Ψυχάρης πρῶτος διέγνωσεν εὐστόχως τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τοῦ χρονικοῦ τούτου ἀπὸ λαογραφικῆς ἀπόψεως καὶ ὑπέδειξε ταύτην ἐν τῇ βραχείᾳ σημειώσει, τὴν ὁποίαν ἐπισυνῆψεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ περὶ τοῦ μαγικοῦ καθρέπτου ἀποσπάσματος. Μετὰ τὸν Ψ. ὁ Kirpitschnikow (Byz. Zeitschrift I, 305) ἔκρινεν ἐπίσης τὸ χρονικὸν οὐχὶ ἄνευ ἀξίας διὰ τὴν λαογραφίαν καθόλου, ἰδίᾳ δὲ διὰ τὴν δημώδη βυζαντινὴν μυθοπλαστίαν. Ὁ δὲ Preger (B. Z. XI, 15), ὁμολογῶν ὅτι τὰ εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους ἀναφερόμενα μέρη αὐτοῦ ἐλαχίστην ἔχουσιν ἱστορικὴν ἀξίαν, παρατηρεῖ ὅτι εἶναι ἀξιολογώτατα διὰ τὸ πλῆθος τῶν δημωδῶν παραδόσεων. Καὶ ὁ Ψ. πάλιν ἐν τῇ περὶ Κασίας πραγματείᾳ (σ. 16) καταδεικνύει τὴν ἐξαιρετικὴν σημασίαν τοῦ χρονικοῦ, γραφέντος πρὸς χρῆσιν τῶν πολλῶν καὶ ἀποθησαυρίσαντος μόνον τὰ θαυμάσια ἢ τερπνὰ ἀκούσματα. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν χρονικῶν, καὶ δὴ καὶ περὶ τοῦ Ἱστορικοῦ βιβλίου τοῦ Ψευδοδωροθέου, ὅπερ πολλάκις μέχρι τοῦδε ἐχρησίμωσεν ὡς πηγὴ λαογραφικῶν εἰδήσεων².

Καὶ αἱ τρεῖς μυθικαὶ διηγήσεις, τὰς ὁποίας ἀπέσπασεν ἐκ τοῦ χρονικοῦ ὁ Ψ., συνάπτονται πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοφίλου (829-842) καὶ τοῦ δια-

1. Παράδοξος φαίνεται ἡ εἰκασία τοῦ Preger (ἐνθ' ἄν., σ. 15), ὅτι συγγραφεὺς τοῦ Βιβλίου Ἱστορικοῦ εἶναι Βενετός· ἐκ τῶν προηγουμένων τεκμηρίων οὐδὲν ἄλλο συνάγεται, εἰ μὴ ὅτι ὁ γράφων ἐγίνωσκε τὴν Βενετίαν καὶ διέμεινέ ποτε ἐν αὐτῇ.

2. Ἐνδεκα μυθώδεις διηγήσεις ἐξ αὐτοῦ ἐδημοσίωσεν ὁ Félix Liebrecht, ἐν Zeitschrift f. deutsche Philologie, τ. II, σ. 177-183 = Zur Volkskunde, Heilbronn 1879, σ. 807. Περὶ τινῶν ἄλλων παραδόσεων βλ. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 651. 680.

δόχου αὐτοῦ Μιχαήλ τοῦ Γ' (842-867). Τὰς διηγήσεις ταύτας θὰ ἐξετάσωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς προσπαθοῦντες νὰ καθορίσωμεν τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἀπηρτίσθησαν, καὶ νὰ ἐξεύρωμεν τὸν λόγον, τὸν κανονίσαντα τὴν διατύπωσιν αὐτῶν, ὅποια πρόκειται ἡμῖν ἐν τοῖς Χρονικοῖς.

Α'

Ο ΜΑΓΙΚΟΣ ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ

Ἡ περὶ τοῦ ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως μαγικοῦ καθρέπτου διήγησις ἐκτίθεται ἐξ ἀφορμῆς τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Μιχαήλ. Τὴν διήγησιν παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ Ἱστορικοῦ βιβλίου τοῦ Ψευδοδωροθέου (σ. 343-4 τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεως τοῦ 1750) διακρίνοντας διὰ κυρτῶν γραμμάτων ὅσα ἐπιπλέον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου περιέχονται παρὰ τῷ Ψευδοδωροθέῳ καὶ σημειώνοντας ἐπιμελῶς πᾶσαν διαφορὰν τῶν δύο κειμένων.

Ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ, ἀφοῦ παρέστη εἰς ἀγῶνας ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, ἐπανεῆλθεν εἰς τὸ παλάτιον καὶ ἐπεδόθη εἰς εὐωχίαν καὶ πότους μετὰ τῶν φίλων του (σ. 343):

καὶ ἐκεῖ εἰς τὴν μεγάλην χαρὰν καὶ εὐθυμίαν ὅπου εἶχαν, ἦλθεν ὁ γραμματικός του καὶ εἶπε· νὰ ἡξεύρης, ἀφέντη βασιλεῦ, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐτοιμάζονται μὲ φουσαῖτα, καὶ ἔρχονται καταπάνω τῆς βασιλείας σου νὰ σὲ πολεμήσουν. Καὶ νὰ ἀκούετε¹ πόθεν τὸ ἔμαθεν ὁ γραμματικός. Ἡ βασιλεία εἶχεν ἓνα καθρέπτην μέγαν καὶ θαυμαστόν, τὸν ὅποιον τὸν ἔκαμε μὲ ἀστρονομικὴν τέχνην Λέων ὁ σοφός². Καὶ ἐκεῖ μέσα ἔβλεπες ὅλον τὸν κόσμον, τοὺς βασιλεῖς, τοὺς ἀφέντας, τοὺς στρατηγούς, τὰ φουσαῖτα³, τὰ ἄλογα, τὰ ἄρματα, τὰ κάστρη, τὰ χώρας, καὶ εἴ τι ἤθελες καὶ ἐπεθύμεις νὰ ἴδῃς εἰς ἄλλον κόσμον⁴, ὑπήγγαινες καὶ τὸ ἔβλεπες εἰς τὸν καθρέπτην, καθὼς νὰ ἦσουν καὶ εἰς τὸν κόσμον ἐκεῖνον νὰ τὸ ἔβλεπες⁵ καὶ εἴ τι συμβουλίας⁶ καὶ ἀπόφασιν ἔκαμναν οἱ βασιλεῖς, καὶ οἱ ἄλλοι αὐθένται διὰ πᾶσαν ὑπόθεσιν⁷, καὶ περὶ πολέμων πόσα φουσαῖτα ἐσύναζαν καὶ πῶς τὰ ἀρμάτωναν, καὶ ποῦ θέλουν νὰ ὑπαγαίνου⁸, ἐκεῖ τὰ ἔβλεπες ὅλα καταλεπτῶς. Καὶ οὕτως⁹ ὁ γραμματικός ἐπῆγεν εἰς τὸν καθρέπτην, καὶ εἶδε τὰ φουσαῖτα τῶν Τουρκῶν, ὅπου ἐμαζώνοντο νὰ ἔλθουν νὰ πολεμήσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὑπῆγε καὶ εἶπέ το¹⁰ τοῦ

1. Νὰ ἀκούετε καὶ ἄλλο ἄξιον λύπης. (Χρον. μετοχ. Π. Τάφου).

2. τὸν ὅποιον λέγουν ὅτι τὸν εἶχαν καμωμένον μὲ λεκκνομαντεία.

3. φουσαῖτα 4. κόσμον, τὰ συμβούλια ὅπου ἔκαμναν, τοὺς λόγους ὅπου ὠμίλουν.

5. καθὼς νὰ ἤθελες εἶσθαι εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον νὰ τὸ ἐβλέπῃς

6. συμβούλιον 7. περὶ πάσης ὑποθέσεως 8. ποῦ ἤθελαν νὰ ὑπάγουν

9, ἔτσι 10. τὸ εἶπε

βασιλέως. Καὶ καθὼς τὸ ἤκουσεν¹ ὁ βασιλεὺς ἐκεῖ εἰς τὴν τράπεζαν², ἐφάνη του πολλὰ κακὸν διὰ τὴν χαρὰν ὅπου εἶχε καὶ ἐχαίρετο³. Καὶ διὰ νὰ μηδὲν παύσουν οἱ χοροὶ⁴ καὶ τὰ παιγνίδια καὶ ἡ τράπεζα⁵, ἀπέστειλεν ἓνα ἀπὸ τοὺς ὑπηρέτας του καὶ ἐτζάκισέν τον τελείως καὶ συνέτριψε⁶ τὸν καθρέφτην ἐκεῖνον τὸν πολυτίμητον καὶ ἀξιέπαινον. Καὶ τὸν γραμματικὸν ὕβρισεν ὕβριτας μεγάλας καὶ ἐδίωξέ τον⁷ ἀπὸ τὸ παλάτι⁸».

Ὁ μαγικὸς καθρέπτης δὲν εἶναι ἐπίνοια τοῦ χρονογράφου, ὅστις συνέδεσε μόνον πρὸς τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Μιχαήλ τὴν περὶ τούτου διήγησιν. Μαγικὰ κάτοπτρα, ἀποκαλύπτοντα τὰ μακρὰν συμβαίνοντα ἢ παντοίας ἄλλας ἔχοντα θαυμαστάς ιδιότητας, μνημονεύονται καὶ εἰς παραμύθια καὶ εἰς μυθικὰς διηγήσεις πολλῶν λαῶν. Τοιαῦτα παραμύθια φέρονται καὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ. Εἰς ἓν ἀνέκδοτον τοῦ χωρίου Βόθρων τῆς Νάξου ἡ μία τῶν τριῶν θυγατέρων βασιλέως ζητεῖ ἀπὸ τὸν μέλλοντα νὰ ταξιδεύσῃ πατέρα της νὰ τῆς φέρῃ «ἓναν κατρέφτη νὰ βλέπῃ μέσα ὃ τι γίνεται ᾿ς ὅλον τὸν κόσμον». Ὁ βασιλεὺς «ἐψούνισεν καὶ τῶν τριωνῶν του θυατερῶ ὃ τι τοῦ παραγγείανε, καὶ ἐκείνη ποῦ πῆρεν τὸν κατρέφτη ἐκάθοντανε μερουνοχτοῦ καὶ θώρειε τ' ἐγίνοντανε ᾿ς τὸ κόσμον». Εἰς ἄλλο παραμύθιον τῆς Ἁγίας Ἄννης τῆς Εὐβοίας ἀναφέρεται παλαιὸς καθρέπτης, εἰς τὸν ὁποῖον ἐφαίνοντο τὰ μακρὰν ὑπάρχοντα⁹. Εἰς ἄλλο πάλιν τοῦ αὐτοῦ τόπου μία βασιλοπούλα κατέχει καθρέφτην, εἰς τὸν ὁποῖον φαίνονται ὅλα, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν κρύπτονται¹⁰. Ἡ ὁ βασιλεὺς ἔχει καθρέφτην, δεικνύοντα πάντα ἐχθρὸν εἰσερχόμενον εἰς τὸ βασίλειόν του¹¹. Εἰς ἓν κυπριακὸν ἀναφέρεται «ἓνα γυαλλίν» ὅπου φαίνεται ὅλος ὁ κόσμος μέσα¹². Καθόλου δὲ τῶν μαγικῶν κατόπτρων γίνεται μνεῖα εἰς πολυπληθῆ παραμύθια εὐρωπαϊκῶν¹³ καὶ ἀσιατικῶν

1. ἔμαθεν 2. τρ. ὅπου ἦτον 3. ἐχαίρετον 4. αἱ χαραὶ 5. τράπεζος

6. ἐτζ. τελείως καὶ ἐσυνέτριψε 7. καὶ τὸν ἀπέδιωξε

8. π. αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τὴν τιμὴν ὅπου εἶχεν

9. *Hahn*, Griech. u. alban. Märchen, τ. II, σ. 203, ἀρ. 9, παραλλ. 2.

10. Αὐτ., I 317, ἀρ. 61. 11. Αὐτ., I 284, ἀρ. 51.

12. *Σακελλαρίου*, Κυπριακά, Ἀθ. 1868, τ. Γ', σ. 166. (Ἀθ. 1891, τ. Β', σ. 328). Τὸ παραμύθιον τοῦτο εἶναι παραλλαγή τοῦ γαλλικοῦ τῆς Ὁμορφῆς καὶ τοῦ θηρίου, κάτοπτρον δὲ τοιοῦτο ἀναφέρεται εἰς πολλὰς εὐρωπαϊκὰς παραλλαγὰς αὐτοῦ. (βλ. *Bolte-Polivka*, Anmerkungen zu Grimm, τ. II, σ. 230. 233. 243. 245).

13. βλ. *Afanasiëff*, Narodnyia russkii skazki VII, ἀρ. 2. 41, VIII, ἀρ. 18. *Scott*, Walachische Märchen, σ. 154, ἀρ. 13: Μαγικὸν κάτοπτρον, ἐν τῷ ὁποίῳ τὰ ἀπώτατα εὐρισκόμενα ἀντικείμενα εἴτε ἦσαν εἰς τοὺς ἄλλους ὄρατὰ εἴτε μὴ ἐφαίνοντο ὅπως ἦσαν, καὶ μόνον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μορφήν δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ ἐν αὐτῷ ὁ κάτοχος. Αὐτ., σ. 106, ἀρ. 5: Κάτοπτρον ἐρωτώμενον ποία εἶναι ἡ ὠραιότερα γυνὴ καὶ ἀποκρινόμενον. Ὁμοῖον κάτοπτρον ἐν ταῖς παραλλαγαῖς τῆς Schneewittchen (βλ. *Bolte-Polivka*, τ. I, 463) ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς τούτου παραλλαγαῖς ἀντὶ κατόπτρου ἐρωτᾶται ὁ Ἥλιος (*Πολίτου*, Ὁ Ἥλιος κατὰ τοὺς δημῳδοὺς μύθους, Ἀθ. 1882, σ. 36 κέ.) καὶ μόνον ἐν ζακυνθίᾳ παραλλαγῇ ἢ ἐρωτῶσα

λαῶν¹, καθὼς καὶ εἰς εὐρωπαϊκὰς μυθοπλαστίας τῶν μέσων χρόνων².

Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἀξία εἶναι ἡ συχνοτάτη μνεῖα μαγικῶν κατόπτρων ὑπὸ Ἀράβων συγγραφέων τῶν μέσων χρόνων, καὶ δὴ κατόπτρων εὕρισκομένων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ γενικῶς ἐν Αἰγύπτῳ. Ἡ Σύνοψις τῶν θαυμασίων περιέχει ἀναγραφὴν πολλῶν τοιούτων κατόπτρων ἐν Αἰγύπτῳ³, δύο δὲ τούτων μνημονεύει καὶ ἕτερον ἀραβικὸν ἔργον τοῦ ΙΑ' αἰῶνος «Αἱ πολύτιμοι λίθοι τῆς θαλάσσης»⁴. Τὸ μὲν κάτοπτρον ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σουρίδ κατασκευασθέν, ὅπου ἐφαίνοντο τὰ συμβαίνοντα εἰς τὰ ἑπτὰ κλίματα τοῦ κόσμου καὶ οἱ ἐκ

τὸν ἥλιον κρατεῖ εἰς χειρας κάτοπτρον. (*B. Schmidt*, Gr. Märchen, Sagen, σ. 110). Πρβλ. *Hüsing*, Die iranische Überlieferung, σ. 10. 31. 215.

1. *Kunos*, Türkische Volksmärchen aus Stamboul, σ. 69. 70. 71 (μαγικὸν κάτοπτρον ὅπου ἐφαίνετο ὅλος ὁ κόσμος), σ. 235 (εἰς ὃ ἐβλεπεν ὁ κάτοχος τοῦ βασιλεὺς τὴν προῖταν ὃ τι θὰ τῷ συνέβαινε τὴν ἡμέραν), σ. 299 (τεμάχιον κατόπτρου, ἔχον τὴν αὐτὴν δύναμιν καὶ ἡ μαγικὴ λυχνία τοῦ Ἀλαδίνου). Εἰς τὴν Χαλιμᾶν ἀναφέρεται σωλὴν ἐξ ἐλέφαντος, δι' ὃς δύνανται νὰ ἴδωσιν ὃ τι ἐπιθυμοῦσιν. (*Chauvin*, Bibliogr. des ouvrages arabes, τ. VI, σ. 133)· καὶ μαγικὸν κάτοπτρον πρὸς δοκιμὴν τῆς ἀγνείας γυναικός. (1001 Nacht, Breslau 1827, τ. VI, σ. 166).

2. Ὁ μάγος Βιργίλιος δεικνύει ἐν κατόπτρῳ εἰς ἕνα ἱππότην τὴν σύζυγόν του ἀπιστοῦσαν κατ' οἶκον καὶ σκευωροῦσαν μετὰ τοῦ ἔραστοῦ τῆς τὸν θάνατον αὐτοῦ (von der Hagen, Erzählungen und Märchen 1838 παρὰ *J. Scheible*, Das Kloster, Stuttg. 1846, τ. II, σ. 127.—Βλ. καὶ Gesta Romanorum, ed. Keller, κεφ. 102). Εἰς τὴν Faery Queen τοῦ Spencer ὁ Μέρλιν κατασκευάζει μαγικὸν κάτοπτρον, εἰς τὸ ὁποῖον μία κόρη ἐβλεπε τὴν εἰκόνα τοῦ ἐρωμένου τῆς. (*Dunlop—Liebrecht*, Geschichte der Prosadichtungen, σ. 201). Εἰς τὸν κόμητα τοῦ Surrey ὁ Cornelius Agrippa δεικνύει ἐν κατόπτρῳ τὴν μακρὰν εὕρισκομένην ἐρωμένην του. (*Walter Scott*, Lay of the last Minstrel, c. 6—*Dunlop—Liebrecht*, αὐτ.). Ἀνάλογοι εἶναι αἱ διηγήσεις τοῦ Ἀμαδῆ τῆς Ἑλλάδος (οὗ ἡ πρώτη ἐκδοσις τοῦ Ἰσπανικοῦ κειμένου εἶναι τοῦ 1536) περὶ πύργου τῆς οἰκουμένης, ἐν ᾧ διὰ μαγείας ἐφαίνοντο ὅλα τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν οἰκουμένην. *Dunlop—Liebrecht*, ἔνθ' ἀν., σ. 155)· καὶ ἡ περὶ κατασκευῆς ὑπὸ τοῦ Βιργιλίου τελέσματος πρὸς φυλακὴν τῆς Ρώμης (ἡ Salvatio Romae), συνισταμένου ἐξ ἀγαλμάτων, τῶν ὁποῖων οἱ κωδωνισμοὶ ἐμήνυον τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν πόλιν κινδύνους. (*v. d. Hagen*, ἐν *J. Scheible*, Das Kloster, τ. II, σ. 140)· τὸ τέλοςμα τοῦτο τοῦ Βιργιλίου κατὰ τινὰς παραλλαγὰς ἦτο μαγικὸν κάτοπτρον, δεικνύον πόθεν ὑπῆρχε κίνδυνος πολέμου καὶ ποῦ εὕρισκοντο τὰ κλαπέντα ἀντικείμενα. (Βλ. *Chauvin*, Bibliographie des ouvrages arabes, 1904, τ. VIII, σ. 188 κέ. καὶ τοὺς συγγραφεῖς, εἰς οὓς παραπέμπει). Μαγικὸν κάτοπτρον ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ πρεσβυτέρου παραδόσεις· εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ (§ 71 τῆς ἐκδ. Zarncke) μνημονεύεται κάτοπτρον εἰς κορυφὴν στήλης δεικνύον πάντα τὰ τεκταινόμενα εἰς τὰς γείτονας καὶ τὰς ὑποτελεῖς χώρας. (Βλ. καὶ *v. d. Hagen*, Briefe in die Heimath, τ. IV, σ. 119. *Oppert*, Der Presbyter Joannes in Sage und Geschichte, σ. 175 κέ.). Κατὰ τινὰ μεσαιωνικὴν παραλλαγὴν τῶν τρωϊκῶν μύθων καὶ τὸ παλλάδιον ἦτο τοιοῦτο κάτοπτρον (*Caxton*, Troye Boke, βιβλ. II, κεφ. 22, παρὰ *Du Meril*, Melanges, σ. 470).

3. *Cara de Vaux*, L' abrégé des merveilles, traduit de l' arabe d' après les manuscrits de la Bibl. nationale, Par. 1898, σ. 175. 201. 234. 238. 250. 275. 281. 282. 286. 293.

4. *Wüstenfeld*, ἐν Orient und Occident, τ. I, σ. 331. 335.

παντοίων διευθύνσεων ἐρχόμενοι εἰς Αἴγυπτον ταξιδιωῖται· τοῦτο ἦτο τοποθετημένον ἐπὶ χαλκοῦ φάρου¹. Τὰ δὲ κάτοπτρα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σᾶ ἐν τῇ πόλει Σᾶ ἐπὶ πύργων παραλίω τεθειμένα· καὶ ἄλλα μὲν τούτων συγκεντρώνοντα τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἐπὶ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων κατέκαιον αὐτά, εἰς ἄλλα ἐφαίνοντο αἱ ἀντιπέραν τῆς θαλάσσης πόλεις, εἰς ἄλλα πᾶσαι αἱ χῶραι τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἡ εὐφορία ἢ ἀφορία αὐτῶν, καθὼς καὶ πάντα ἐν γένει τὰ μέλλοντα νὰ συμβῶσι². Καὶ ἄλλοι δὲ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς, πλὴν τῶν Ἀράβων, ἀναφέρουσι θαυμαστὸν μετάλλινον κάτοπτρον ἐπὶ τοῦ φάρου τῆς Ἀλεξανδρείας, δεικνύον ἀπὸ μεγίστης ἀποστάσεως τὰ καταπλέοντα εἰς τὸν λιμένα πλοῖα³.

Αἱ θαυμάσιαι αὗται διηγήσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ἐπλάσθησαν ἐκ τοῦ μηδενός· τὸνναντίον δὲ φαίνεται πιθανώτατον, ὅτι εἶναι ἀπηχῆσεις τῶν παραδόσεων περὶ τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐπιστήμης. Τὰ ἐν λατινικῇ μεταφράσει περισωθέντα *Κατοπτρικά* τοῦ Ἡρώου τοῦ Ἀλεξανδρέως, τὰ ὁποῖα ἐν κεφ. 11-18 δεικνύουσιν ὅπόσον καταπληκτικὰ ὀπτικὰ φαινόμενα παράγουσιν οἱ παντοειδεῖς τεχνικοὶ συνδυασμοὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν κοίλων κατόπτρων, ἐξηγοῦσι πῶς ἦτο δυνατὸν ἐκ θετικῶν δεδομένων ἢ δημώδης φαντασία νὰ διαπλάσῃ τοὺς περὶ τῶν μαγικῶν κατόπτρων μύθους⁴.

Τὸν μαγικὸν καθρέπτην τοῦ Βυζαντίου εἶχε κατασκευάσῃ κατὰ τὸ Βιβλίον ἱστορικὸν τοῦ Ψευδοδωροθέου ὁ Λέων ὁ σοφὸς μὲ ἀστρονομικὴν τέχνην, ἀλλὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου δὲν ἀναφέρει ὄνομα τεχνίτου, περιοριζόμενον εἰς τὴν δῆλωσιν, ὅτι ἦτο κατεσκευασμένος μὲ λεκανομαντείαν. Ὁ ἀναχρονισμὸς τοῦ Ψευδοδωροθέου, καὶ τοῦ παλαιότερου χρονογράφου Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ, ἀποδωσάντων τὴν κατασκευὴν ἔργου καταστραφέντος ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Γ' εἰς τὸν εἴκοσι περίπου ἔτη μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντα Λέοντα, προέρχεται ἐκ τῆς συγκεντρώσεως εἰς τὸν βασιλέα τοῦτον μυθικῶν διηγήσεων περὶ θαυμασίων κατασκευασμάτων. Διότι εἰς αὐτὸν ἀπέδιδετο καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς μαρμαρίνης χελώνης, ἥτις περιτρέχουσα τὰς ὕδους

1. *Cara de Vaux*, σ. 201. *Or. u. Occ.*, σ. 331.

2. *Cara de Vaux*, σ. 282. 293. *Or. u. Occ.* σ. 335.

3. *Herbelot*, *Bibliothèque orientale*, σ. 564 (ἐκδ. 1776). Μασουδί παρὰ *De Guignes*, ἐν *Notices et extraits des manuscrits*, τ. I, σ. 25 κέ. *Benjamin de Tudela*, *Itinerarium*, ed. Asher, τ. I, σ. 155.

4. Πρβλ. *Berthelot*, ἐν *Journal des Savants* 1899, σ. 248. 253. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀναγεννήσεως ἡ μαγικὴ τέχνη ἐπηγγέλλετο τὴν κατασκευὴν μαγικῶν κατόπτρων. Ἡ Αἰκατερίνη τῶν Μεδίκων λέγεται ὅτι κατεῖχε τοιοῦτο κάτοπτρον. (*Reinaud*, *Monuments arabes, persans et turces*, τ. II, σ. 418). Ὁ *J. B. Porta* (*Magia naturalis*, βιβλ. XVII, κεφ. 2) δίδει ὁδηγίαν πρὸς κατασκευὴν κατόπτρων «*quae longe et in aliis locis geruntur*». Καὶ μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν δὲν ἐξέλιπεν ἡ εἰς ταῦτα πίστις. (*E. Salverte*, *Des sciences occultes*, σ. 218. *Sédir*, *Les miroirs magiques: divination, clairvoyance, royaume de l' astral, évocation, consécration etc.*, Paris 1895).

τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκαθάριζεν αὐτάς, καὶ τοῦ δικαιοκρίτου, ἦτοι τῆς ἐκ πορφυροῦ μαρμάρου χειρός, ἣτις ὥριζε τὴν δικαίαν τιμὴν τῶν πωλουμένων πραγμάτων¹, καὶ ἡ τοῦ θαυμαστοῦ πλατάνου.

Τὸν λόγον, δι' ὃν ἡ περὶ τοῦ μαγικοῦ καθρέπτου διήγησις προσηρμόσθη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γ', πρέπει νὰ τὸν ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν ἀδιαφορίαν αὐτοῦ περὶ τῶν συμφερόντων καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ κράτους, ἀποστέρωντος καὶ νὰ μανθάνῃ τοὺς ἐπαπειλοῦντας αὐτὸ κινδύνους. Οἱ χρονογράφοι ἀφηγοῦνται δύο χαρακτηριστικὰ γεγονότα περὶ τούτου. "Ὅτε ποτέ, ἰστάμενος ἐπὶ ἄρματος, ἦτο ἕτοιμος νὰ μετάσχη ἵππικου ἀγῶνος, ἦλθεν ἐν σπουδῇ ὁ πρωτονοτάριος καὶ ἐπέδωκεν αὐτῷ γράμματα τοῦ δομεστικοῦ τῶν σχολῶν, ἀγγέλλοντα ἐπιδρομὴν τῶν Σαρακηνῶν καὶ δῆωσιν τῆς Ἀσίας· ὀργισθεὶς δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ἐπετίμησεν αὐτὸν σφοδρῶς διὰ τὸ ἄκαιρον ἄγγελμα, ἐνῶ σπουδαιοτάτη φροντίς περὶ τοῦ ἵππικου ἀγῶνος ἀπασχόλει αὐτόν². "Ἄλλοτε δὲ διέταξε νὰ μὴ ἐνεργῶσιν οἱ πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως φανοί, δι' ὧν ἀπὸ κορυφῆς εἰς κορυφὴν ὀρέων μετεδίδοντο αἱ ἀγγελίαι περὶ ἐπιδρομῶν βαρβάρων, ἵνα μὴ περισπᾶται ἡ προσοχὴ τῶν θεατῶν ἀπὸ τῆς ἡνιοχείας αὐτοῦ³. Διατάσσων ὁ βασιλεὺς τὴν μὴ ἐνέργειαν τῶν γειτονούντων τῇ πρωτευούσῃ πυρσῶν, δι' ὧν ἐμάνθανε τὰς ἐπιβουλάς τῶν πολεμίων, συνέτριβε τὸν μαγικὸν καθρέπτην τὸν ἀποκαλύπτοντα τὰ σχέδια τῶν πολεμίων.

B'

Ο ΘΑΥΜΑΣΤΟΣ ΠΛΑΤΑΝΟΣ

Ἡ περὶ τοῦ θαυμαστοῦ πλατάνου διήγησις ἔχει ὡς ἐξῆς ἐν τῷ Ἱστορικῷ βιβλίῳ τοῦ Ψευδοδωροθέου (σ. 342):

«Εἰς τὸν καιρὸν ὅπου ἐβασίλευεν ὁ πατὴρ του ὁ Θεόφιλος⁴, ἔκαμεν ὁ πατὴρ του ἓνα πρᾶγμα θαυμασιώτατον⁵, εὐμορφότατον καὶ ἄξιον νὰ τὸ βλέπῃ καθ' ἕκαστος⁶ ἄνθρωπος νὰ χαίρεται⁷. "Ἐκαμεν ἓνα πλάτανον μέγαν ὀλό-

1. Αἱ διηγήσεις αὗται, καθὼς καὶ ἡ περὶ τῆς τιμωρίας τῆς ἐμπαιξάσης τὸν αὐτοκράτορα γυναίκης, εἶναι ἀντίστοιχοι πρὸς τὰς ρωμαϊκὰς τῶν μέσων χρόνων περὶ τοῦ μάγου Βιργιλίου.

2. Συνεχιστ. Θεοφάν., 198-9. Γεώργ. Κεδρην., τ. II, σ. 175 Bonn. Μιχαὴλ Γλυκᾶς, Δ', σ. 542, 11.

3. Συνεχ. Θεοφ., σ. 198. Γεώργ. Κεδρην., αὐτ. Μιχ. Γλυκᾶς Δ', σ. 543.—Τὴν ὑπὸ τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους ἱστορουμένην κατάπαυσιν τῆς ἐνεργείας τῶν πυρσῶν θεωρεῖ καὶ ὁ Kirpitschnikow (Byz. Zts. I, 315) ὡς τὴν ἱστορικὴν βᾶσιν τῆς περὶ τοῦ μαγικοῦ καθρέπτου διηγήσεως.

4. ὅπου ἔ. Θεόφιλος ὁ πατὴρ αὐτοῦ (Χρον. μετοχ. Παναγ. Τάφου).

5. ἐκατασκευάσεν αὐτὸς ὁ Θεόφιλος ἓνα ἔργον ὑπερθαύμαστον.

6. ἐβλέπη πᾶσα 7. νὰ ἔχη χαρὰν μεγάλην

χρυσον, και ἕκαμε και πᾶσα γενεᾶς πουλί και ἔβαλέν τα¹ ἀπάνω. Ἐκαμε² και δύο λεοντάρια, και ὄρνεα και ὄργανα, και ἄλλα διάφορα ἔργα ὀλόχρυσα εἰς τὸ σφυρί³ και εἰς τὸ ἀμόνι φτιασμένον τὸ χρυσάφι⁴. Καὶ ὅταν ἤθελε δώση⁵ ὁ ἄνεμος ἐσείετο ὁ πλάτανος και ἐσείοντο και τὰ πουλία· και ἐλάλει κάθε ἕνα⁶ τὴν φωνήν του. Ὁμοίως ἐπαιζαν και τὰ ὄργανα με τὸν ἄνεμον και ὅλα τὰ ἔργα ὁποῦ εἶχε καμωμένα, και ἦτον ὑπερθαύμαστον πρᾶγμα νὰ τὸ βλέπη τινάς, ἢ νὰ τὸ ἀκούη⁷. Καὶ ὅσοι τὸ⁸ ἔβλεπαν εἶχαν μεγάλην χαρὰν⁹ βλέποντας με πόσην σοφίαν και με πόσην τέχνην τὰ ἕκαμε¹⁰. Καὶ ταῦτα ἦταν ποιήματα τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ με τέχνην ἀστρονομικήν. Καὶ ὡσάν ἐξώδιασεν ὄλον τὸν βίον τῆς βασιλείας ὁ ἀνάξιος βασιλεὺς ὁ Μιχαήλ, ἠναγκάσθη ἀπὸ τῆς ἀγνωσίας του και ἀπὸ τῶν κακῶν συμβουλατόρων, και ὠρισε¹¹ τοὺς χρυσοχοὺς και ἐγάλασεν¹² αὐτὸ τὸ εὐμορφότατον κάλλος και ἐχάθη¹³ ἀπὸ τὴν βασιλείαν. Καὶ τὸ¹⁴ ἔκοψαν και τὸ¹⁵ ἔβαλαν εἰς τὰ χωνία καθὼς ἦτον ὁ πλάτανος ὄλος στολισμένος¹⁶ με τὰ πουλία και με τὰ λεοντάρια, με τὰ ὄρνεα¹⁷, με τὰ ὄργανα, και με τὰ ἄλλα ἔργα, και ἐχώνευσαν αὐτὰ εἰς τὴν φωτίαν. Καὶ ἐζύγισάν τα¹⁸ και ἐβγῆκαν διακόσια κεντηνάρια χρυσάφι καθαρὸν».

Ἡ διήγησις αὕτη φέρεται και παρ' ἄλλοις χρονογράφοις ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν κατὰ τὰς βασιλείας τοῦ Θεοφίλου και Μιχαήλ, τῶν ὁποίων πάντων τὰς μαρτυρίας ἀναφέρει ὁ κ. Ψυχάρης¹⁹ παρατηρῶν ἅμα ὅτι δὲν πρέπει νὰ ταυτισθῇ ἡ κατὰ ταύτην ὑπὸ Μιχαήλ τοῦ Γ' καταστραφεῖσα χρυσῇ πλάτανος πρὸς τὰ ἐν τῷ βασιλείῳ θρόνῳ τῶν βυζαντινῶν ἀνακτόρων ὑπάρχοντα, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, δένδρα και πτηνὰ και λέοντας, εἰς τὰ ὁποῖα κατὰ πρόσταξιν προσεδίδετο κίνησις και φωνὴ ἐν ταῖς

1. τὸ ἔβαλεν. 2. Ἐ. δὲ

3. καμωμένα εἰς τὸ σφ. 4. γενωμένα με σοφία και τέχνη μεγάλη 5. βαρέση

6. και ὡ τοῦ θαύματος καθένα ἔλεγε τὴν φωνήν του

7. νὰ τὰ ἀκούη ὁ ἄνθρωπος και νὰ τὰ ἐβλέπη. 8. τὰ

9. χ. μ. 10. ἐβλέποντα με πόση σ. και τέχνη ἔγινε.

11. ὁμοίως ὠρισε ὁ ἀνάξιος βασιλεὺς 12. ἐγάλασαν 13. ὑστερήθη

14. τὸν 15. τὸν 16. ἐστολισμένος

17. Ὁ κ. Ψ. ἐκλαμβάνει ὡς ἀκριβῶς συνωνύμους τὰς λέξεις πουλία και ὄρνεα παρατηρῶν ὅτι ἀπὸ τοῦ ΙΑ' μέχρι τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἕκαμον οἱ γράφοντες ἐκ παραλλήλου χρῆσιν τῆς δημώδους και τῆς ἀρχαίας λέξεως. Ἄλλ' ὅπως ἐν τῇ δημῳδίῃ οὕτω και ἐνταῦθα ὑπάρχει διαφορὰ τῆς σημασίας τῶν δύο λέξεων. Ὁρνεα εἶναι τὰ ἄγρια και μεγάλα πτηνὰ· ἐκεῖνα δέ, τὰ ὁποῖα οἱ εἰς δημῳδῆ γλῶσσαν γράφοντες χρονογράφοι καλοῦσιν ὄρνεα, οἱ ἀρχαῖοντες λέγουσι γρυπας.

18. και ὡσάν τὰ ἐχώνευσαν, τὰ ἐζύγισαν

19. Μιχαήλ Γλυκᾶς, σ. 543: «Οὗτος ὁ Μιχαήλ χρημάτων ἀπορήσας και τὰς χρυσᾶς ἐκεῖνας πλατάνους, ἃς ὁ φιλόσοφος κατεσκεύασε Λέων,—ἐν αἷς στρουθοὶ καθήμενοι διὰ μηχανῆς ἐκελάδουν, ὡσαύτως δὲ και τοὺς λέοντας, ἃς πρὸς ἐκπληξιν τῶν ἐθνῶν μεμηγάνηται (και οὗτοι γὰρ ἔστιν ὅτε βρυχώμενοι ἐθυμάζοντο) κατακόψας ἀνάλωσεν». Κεδρην, τ. II, σ. 160. Συνεχ. Θεοφ., σ. 173 Bonn.

ὑποδοχαῖς τῶν ξένων πρέσβεων¹, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ περιγράφων ταῦτα, μνημονεύει ἀλλαχοῦ τὴν καταστροφὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ τῆς χρυσῆς πλατάνου².

Ἄν καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀναμφισβητήτως βέβαιον, ὅτι πάντα τὰ ἐν τῇ Ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως ἀναφέρονται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἐγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ, οὐδὲν ἤττον ἢ ὑπαρξίς καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μακεδονικῆς δυναστείας τοιούτων αὐτομάτων μηχανημάτων, ὅποια τὰ καταστραφέντα ἐπὶ Μιχαήλ, βεβαιοῦται ὑπὸ συγχρόνων συγγραφέων³. Φαίνεται δὲ βέβαιον ὅτι ταχέως ἀντικατεστάθησαν τὰ χωνευθέντα ὑπὸ ἄλλων ὁμοίων, ἀφοῦ ἐκρίνοντο ταῦτα ἀναγκαῖα «πρὸς ἐκπληξίν τῶν ἐθνῶν⁴».

Ἄλλως δὲ ἡ κατασκευὴ τοιούτων μηχανημάτων ἦτο ἐκπαλαι γνωστὴ καὶ οὐχὶ ἀσυνήθης. Ὁ Ἡρων ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἰς τὰ δύο βιβλία τῶν Πνευματικῶν αὐτοῦ καὶ εἰς τὰ Αὐτοματοποιητικὰ παρεῖχεν ὁδηγίαν πρὸς ἐκτέλεσιν παραπλησίων ἔργων, ἀναγομένων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς θαυματοποιικῆς⁵. Ἐκ τῆς αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ διακοσμητικὴ αὕτη συνήθεια μετεδόθη καὶ εἰς τὰς αὐτὰς τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀσίας. Ὁ Ἀβουλφένδης, περιγράφων δεξίωσιν πρέσβεως τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τῷ Χαλίφῃ τῷ 967, ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ αἰθούσῃ ἀργυροῦν δένδρον, εἰς οὗ τοὺς κλάδους ἐκάθηντο ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ πτηνὰ, κελαδοῦντα καὶ κινού-

1. Ἐκθεσ. βασιλ. τάξ. Β' 15 (τ. I, σ. 569) κατὰ τὴν δεξίωσιν πρέσβεως: «καὶ ποιοῦντος τοῦ λογοθέτου τὰς συνήθεις ἐρωτήσεις εἰς αὐτὸν ἀρχονται βρυχᾶσθαι οἱ λέοντες καὶ τὰ ὄρνεα τὰ ἐν τῷ σέντζῳ, ὁμοίως καὶ τὰ ἐν τοῖς δένδροις ἄδειν ἐναρμονίως· τὰ ζῷα τὰ ἐν τῷ θρόνῳ ἀπὸ τῶν ἰδίων βαθμῶν ἀνορθοῦνται—καὶ πάλιν μετ' ὀλίγον παύουσι τὰ ὄργανα, καὶ οἱ λέοντες ἡρεμοῦσι, καὶ τὰ ὄρνεα τοῦ ἄδειν παύονται, τὰ τε θηρία τοῖς ἰδίοις τόποις καθέζονται».

2. Κωνστ. Πορφυρογενν., Ἱστορικὴ διήγησις τοῦ βίου Βασιλείου, 29. (Συνεχ. Θεοφ., σ. 257 Bonn.): «συγχωνεύσας, λέγω δὴ τὴν χρυσὴν ἐκείνην καλουμένην πλάτανον καὶ τοὺς δύο ὀλοχρῦσους γρυπάς καὶ τοὺς δύο χρυσοὺς σφυρηλάτους λέοντας, καὶ τὸ ὀλόχρυσον ὄργανον». Τοὺς χρυσοὺς σφυρηλάτους λέοντας καὶ τοὺς γρυπάς καὶ τὸ ὄργανον, πλὴν τῆς πλατάνου, μνημονεύουσι καὶ ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους.

3. Ὡς τοῦ Λιουτπράνδου παρὰ *Pertz*, Monumenta Germ. histor. V. Script., τ. III, σ. 338, εἰς φύλλον, οὗ τὴν μαρτυρίαν ἀναφέρει καὶ ὁ Ψ.

4. Ὁ κ. Ψ. πιστεύει ὅτι ἡ χρυσὴ πλάτανος δὲν εὕρισκετο ἐνδον τοῦ παλατίου, ἀλλ' εἰς τὸ ὑπαιθρον. Νομίζομεν δ' ὅμως ὅτι συναπετέλει καὶ αὕτη ἐν σύστημα μετὰ τῶν λεόντων καὶ τῶν γρυπῶν καὶ τοῦ μουσικοῦ ὄργανου πρὸς διακόσμησιν τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου. Ὁ Πορφυρογέννητος ἀναφέρει τὰς κινήσεις καὶ τοὺς βρυχηθμοὺς τῶν λεόντων ἐν τῷ θρόνῳ καθὼς καὶ τ' ἄσματα τῶν ἐν τοῖς δένδροις πτηνῶν.

5. Πολὺ πρὸ τοῦ Ἡρωνος ὁ Ἀρχύτας ὁ Ταραντῖνος λέγεται ὅτι κατεσκεύασεν αὐτόματον ξυλλῆνην περιστερὰν (*Aul. Gell.* X, 12) καὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ε' αἰῶνος μ. Χ. ὁ Βοήθιος κατεσκεύασεν αὐτόματα χαλκᾶ πτηνὰ (*Cassiodor*, Epist. V, 45).

μενα διὰ μηχανῆς¹. Εἰς δὲ τὸ μέσον τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ παλατίου τοῦ Χαλίφου Μοκταδέρ ἐν Βαγδάτῃ ὑπῆρχε χρυσοῦν δένδρον, ὕπερ εἶχε δεκαοκτὼ κυρίους κλάδους, ἐφ' ὧν πληθὺς ἀργυρῶν πτηνῶν ἐκινουῦντο καὶ ἐκελάδουν². Καὶ εἰς τὴν αὐλήν τοῦ μεγάλου Χάνη τῶν Μογγόλων, κατὰ τὴν μαρτυρίαν παλαιοῦ Ἀγγλοῦ περιηγητοῦ, κατὰ τὰς ἐορτὰς ἐκομίζοντο μεγάλαι χρυσαῖ τράπεζαι, ἐφ' ὧν ὑπῆρχον χρυσοῖ ταῶνες καὶ παντοῖα γένη πτηνῶν, ὅλων χρυσῶν, κινούντων τὰς πτέρυγας καὶ κελαδούντων³. Καὶ σήμερον ἀκόμη πλούσιοι κινέζοι καὶ ἀνναμίται ἔχουσιν εἰς τὰς αἰθούσας των δένδρα χρυσᾶ ἢ ἐλεφάντινα ὕψους ἡμίσεος μέτρου περίπου μὲ μορφὰς ζώων ἢ ἀνθρώπων ἐπὶ τῶν κλάδων των καὶ μὲ πυξίδας μουσικῆς εἰς τὴν ρίζαν⁴.

Ἡ ἀνάμνησις τῆς χρυσῆς πλατάνου τῶν βασιλείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέσχε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸν ποιητὴν ἐλληνικοῦ ἔπους τοῦ ΙΔ' Ἰσως αἰῶνος πρὸς περιγραφὴν ὁμοίου δένδρου ἐν φανταστικῷ παλατίῳ:

Ἡ μήτηρ δὲ τῆς εὐγενοῦς ἐκείνης τῆς κουρτέσας
 χρυσὴν ἐποῖκε πλάτανον, μέσον τοῦ κήπου σταίνει,
 καὶ γένος ἅπαν τῶν πουλιῶν χρυσὰ κατασκευάζει·
 ἐντέχνως ὅλα ἐκάθουνταν ἐκεῖνα εἰς τὴν πλατάνην,
 ἐπνέασιν οἱ ἄνεμοι καὶ ἐκεῖνα ἐκιλαδοῦσαν,
 ἕναν καθέναν τὸ αὐτὸ τὸ μέλος τὸ οἰκεῖον . . .
 Τὰ δὲ χρυσὰ πουλίτζια, τὰ τῆς χρυσοπλατάνου,
 οἶος ἄνεμος ἔπνεεν, πάντοτε ἐκιλαδοῦσαν⁵.

1. *Reiske*, εἰς Πορφυρογέν. τ. II, σ. 42-5 Bonn. Κατὰ τὸν *Reiske* καὶ Χρονογράφος τις Σάξων ἀναφέρει ὅμοιον δένδρον ἐν Γερμανίᾳ τῷ 1265.

2. *Herbelot*, Bibliothèque orientale ἐν λ. Moctader (*F. Liebrecht*, Zur Volkskunde, σ. 90).

3. *Mandeville*, κεφ. 20, ἐν Early Travels ed. Wright, London 1848, σ. 235 (παρὰ *F. Liebrecht*, ἐνθ' ἄν.). Δένδρον ἀργυροῦν μὲ μηχανισμόν κατεσκευάσασε διὰ τὸν χάνην τῶν Τατάρων παρισινὸς τεχνίτης τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, κατὰ τὸν *L. de Beylié* (*L'habitation byzantine*, Paris 1903, σ. 131), ἄγνωστον πόθεν παραλαβόντα τὴν εἶδησιν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ δένδρου.

4. *L. de Beylié*, αὐτ.

5. Διήγησις Ἀχιλλέως, στ. 739-763, σ. 23-24, ἔκδ. W. Wagner, σ. 61 Hesseling. Καὶ τὸ μεσαιωνικὸν ἔπος τοῦ Καλλιμάχου καὶ Χρυσορρόης ἀναφέρει χρυσοῦν δένδρον μετὰ πολυτίμων λίθων ἀντὶ καρπῶν ἀλλ' ἄνευ πτηνῶν (*Lambros*, *Romans grecs*, σ. 14). Ἀπήχησιν τῶν περὶ χρυσοῦ δένδρου διηγήσεων εὐρίσκομεν καὶ εἰς τουρκικὸν παραμῦθιον, διηγούμενον ὅτι εἰς τὸν κήπον τῆς βασιλείσεως τῶν δαιμονίων ὑπῆρχε κλάδος μὲ πολλὰ κλωνία, ὧν καθὲν εἶχε πολλὰ φύλλα καὶ εἰς κάθε φύλλον ἐκάθητο ἓν πουλί μὲ διαφορετικὴν ἕκαστον φωνήν (*Kinos*, *Türkische Märchen*, σ. 69).

Γ'

ΚΑΣΙΑ

Ἡ περὶ τῆς Κασίας παράδοσις ἐκτίθεται ὡς ἐξῆς ἐν τῷ Ἱστορικῷ βιβλίῳ τοῦ Δωροθέου (σ. 327-8) καὶ ἐν τῷ χειρογράφῳ Χρονικῷ τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου:

«Θέλων οὖν ὁ Θεόφιλος νὰ πάρῃ¹ γυναῖκα, ὅπου νὰ τὴν ἰδῇ νὰ τοῦ ἀρέσῃ, ἔστειλεν εἰς πάντα τόπον² ὅπως νὰ ἐκλέξουν τιμίας εὐγενικὰς³ ὡραίας παρθένους⁴ καὶ οὕτως ἐσυνάχθησαν, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἦτο καὶ ἡ σοφωτάτη Κασία ἐρχομένων τῶν παρθένων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸν ὀρισμὸν τοῦ βασιλέως, ἤρχετο καὶ ἡ ἀγία Θεοδώρα, τῆς ὁποίας ἡ πατρίδα τῆς ἦτο ἡ Παφλαγονία καὶ ὡς ἤρχετο, ἕνας ἀγιώτατος ἄνδρας, ὁ ὁποῖος ἐπάνω εἰς μίαν στήλην ἔστεκεν, εἶπε τῆς Θεοδώρας, ὅτι (σ. 328) αὐτὴν παίρνει ὁ βασιλεὺς γυναῖκα καὶ γίνεται βασίλισσα. Καὶ οὕτως ἐσυνάχθησαν τὰ κοράσια⁵ εἰς τὸ παλάτι τοῦ βασιλέως, τὰ ὁποῖα, ὡς λέγουν, ἦσαν δώδεκα. Τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς πρὸς αὐτὰ τὰ κοράσια, ὅτι ὁποιας⁶ δώσω τὸ μῆλον, αὐτὴ νὰ εἶναι⁷ γυναῖκά μου. Καὶ οὕτως ἐπῆρε τὸ μῆλον καὶ τὸ ἐβάστα εἰς τὸ χέρι του καὶ ἶδεν ὅλα τὰ κοράσια ἕνα καὶ ἕνα, καὶ ἔβγαλε τὰ δέκα ὅπου δὲν τοῦ ἄρεσαν⁸ ἔμειναν δὲ τὰ δύο, ἡ Κασία καὶ ἡ Θεοδώρα⁹. Καὶ τόσον εὐμορφόταται ἦσαν καὶ αἱ δύο, ὥστε δὲν ἠμπόρειε νὰ ξεχωρίσῃ νὰ εἰπῇ ποία εἶναι ἡ εὐμορφότερα¹⁰, καὶ ἐθαυμάζετο καὶ ἐλυπεῖτο τί νὰ κάμῃ. Τότε λέγει¹¹, καλῶς εἶπαν¹² ὅτι ἀπὸ τὴν γυναῖκα¹³ ἔγιναν τὰ κακά· ἡ δὲ σοφωτάτη¹⁴ ἀπεκρίθη καὶ τοῦ εἶπεν, ὅτι ἀπὸ τὴν γυναῖκα¹⁵ ἐβλάστησαν τὰ ἀγαθὰ, καὶ ἀπὸ τὴν γυναῖκα ἔγινεν ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου, καὶ ἐσώθη τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ διαβόλου¹⁶. Ὁ δὲ Θεόφιλος ὡς εἶδε πῶς ἐπροπέτησε¹⁷ καὶ δὲν ἐντράπη τὸν βασιλέα ἐβαρέθη πολλά, καὶ ἐν τῷ ἄμα ἔδωκε τὸ μῆλον¹⁸ τῆς Θεοδώρας καὶ ἐπῆρέ τὴν¹⁹ γυναῖκα. Ἡ δὲ Κασία εἶπεν, ὅτι ἐπειδὴ δὲν ἔγινε βασίλισσα τοῦ προσκαιροῦ τούτου κόσμου, νὰ γίνω τῆς αἰωνίου βασιλείας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ οὕτως ἐπῆγεν εἰς τὸ μοναστήριον καὶ ἔγινε καλογραία, καὶ ἡγίασε²⁰ καὶ

1. ὁ αὐτὸς βασιλεὺς ὅτι νὰ ἐπάρῃ (Χρον. μετοχίου Παναγ. Τάφου).

2. εἰς πᾶσα τόπον ὅπου ὠρίζεν 3. καὶ εὐγενεστάτας 4. παρθέναις

5. ἀπὸ πᾶσα τόπον καὶ ἦλθαν τὰ κορίτσια 6. ὅτι εἴ τις δώσω

7. εἶναι 8. βαστῶντα δὲ ὁ βασιλεὺς τὸ μ. ἔβλεπε τὰ κορίτσια ὅλα, καὶ τὰ δέκα δὲν τοῦ ἄ. 9. ἡ Θεοδώρα καὶ ἡ Κασία.

10. Καὶ ἦσαν καὶ αἱ δύο πολλὰ εὐμορφόταται καὶ δὲν ἦ. νὰ χωρίσῃ ἀπὸ ταῖς δύο νὰ εἰπῇ ποία εἶναι εὐμορφότερη νὰ τὴν ἐπάρῃ 11. εἶπε

12. εἶ. οἱ διδάσκαλοι 13. γυναῖκαν 14. σ. Κασία 15. καὶ ἀπὸ τὴν γυναῖκαν

16. δηλονότι ἀπὸ τὴν ἀγίαν Θεοτόκον 17. τὴν προπέτειαν αὐτῆς

18. τὸ μῆλο 19. τὴν ε. 20. ἡγίασεν, ὅπου τὴν ἐθαυμάζαν πολλοὶ εἰς τὴν ἀρετὴν.

αὐτῇ¹ ἔκαμε καὶ τό τροπάριον ὁποῦ ψάλλεται τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλη Τετράδι.
«Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή».

Ἡ διήγησις εἶναι ἡ αὐτῇ, ἣν μὲ ἐλαχίστας τινὰς καὶ παντελῶς ἀσημάντους παραλλαγὰς μᾶς παραδίδουσιν οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι², ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἴσως ἀρυόμενοι πάντες πηγῆς. Ὁ μυθικὸς αὐτῆς χαρακτήρ εἶναι πρόδηλος, καίτοι οὐκ ὀλίγοι νεώτεροι συγγραφεῖς παραδέχονται ἀνευδοιάστως τὴν ἀξιοπιστίαν αὐτῆς³, καὶ οἱ ἐπιχειρήσαντες λογοτεχνικὰς διασκευὰς φαίνονται ὅτι τὴν θεωροῦσιν ἐνέχουσαν πυρῆνα ἱστορικῆς ἀληθείας⁴.

Ἀφετηρία τῆς διαπλάσεως τῆς παραδόσεως εἶναι ἡ προσδιδομένη εἰς τὴν προσφορὰν μῆλου συμβολικῆ σημασία τῆς προτιμήσεως ἢ ἡ συναφῆς αὐτῇ τῆς ἐκδηλώσεως ἐρωτικοῦ συναισθήματος. Πόθεν καὶ πῶς προσέλαβε τὸ μῆλον τὴν σημασίαν ταύτην εἶναι δύσκολον νὰ διαγνωσθῇ, πᾶσαι δὲ αἱ προταθεῖσαι εἰκασίαι φαίνονται ἀσύστατοι, ἀπὸ τῆς τοῦ Κλεάρχου τοῦ Σολέως κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, μέχρι τῆς νεωτάτης τοῦ H. Gaidoz⁵. Ἀναμφισβήτητον

1. Αὐτῇ δὲ

2. Ἀναγραφὴν αὐτῶν βλ. παρὰ *Krumbacher*, *Kasia*, München 1897, σ. 313. *Psichari*, *Casia*, σ. 17.

3. Ἡ ἀπορία τοῦ κ. Ψυχάρη (σ. 47) ὅτι ἡ περὶ τοῦ γάμου τοῦ Θεοφίλου διήγησις εἰς οὐδὲνα ἐφάνη ὑποπτος, δὲν εἶναι δικαιολογημένη. Καὶ ὁ Lebeau καὶ ὁ Schlosser μετ' ἐπιφυλάξεως δέχονται τὴν ἱστορικότητα τῆς διηγήσεως, καὶ τῶν ἡμετέρων ὁ Παπαρρηγόπουλος καὶ ὁ Λάμπρος ἀπορρίπτουσιν αὐτὴν ὡς ἀναξίαν πίστεως· ὁ μὲν Π. (Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, βιβλ. Γ', κεφ. 6, τ. Γ', σ. 668 ἐκδ. Κωνσταντινίδου) ἐκφράζει πολλὰς ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας αὐτῆς· ἐκθέτει τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς συζύγου ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου «ὅπως τοῦλάχιστον ἱστοροῦντο ὑπὸ τῶν χρονογράφων», παρατηρεῖ δ' ὅμως, ὅτι «καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐνταῦθα περὶ τὰ καθέκαστα λέγουσιν ἀληθῆ, ὡς πρὸς τὸν χρόνον ὅμως τοῦ γάμου ὁμολογουμένως σφάλλουσιν». Ὁ δὲ Λάμπρος (Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ. Δ', σ. 121) θεωρεῖ ταύτας ὡς θρύλον, παρατηρῶν καὶ τὸν ἀναχρονισμόν τοῦ γάμου. Ὁ δὲ *E. W. Brooks* (The marriage of the Emperor Theophilos, ἐν *Byz. Zeitschrift* 1901, τ. X, σ. 540-5) κατέδειξεν ὅτι τὰ περὶ τοῦ γάμου τοῦ Θεοφίλου δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὰ χρονολογικὰ δεδομένα.

4. Εἰς τὰς λογοτεχνικὰς διασκευὰς πλὴν τῶν διηγημάτων τοῦ *H. Lingg* (*Byzant. Novellen*, No 3 *Nikisa*, ἐν τῇ *Universalbibliothek* τοῦ Reclam, ἀρ. 3600) καὶ τῆς Ἀλεξάνδρας Παπαδοπούλου (Τὸ μῆλο τῆς ἀγάπης, ἐν Ἑστία 1893, σ. 358-9), τὰς ὁποίας ἀναφέρουσι καὶ ὁ *Krumbacher* (σ. 314) καὶ ὁ Ψυχάρης (σ. 18), πρόσθετος τὸ σχοινοτενέστατον καὶ φορτικώτατον μυθιστόρημα τοῦ *A. N. Κυριακοῦ*, Ἡ Κασσιανὴ (δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ἐν ἐπιφυλλίδι τῆς ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδος Χρόνος, καὶ εἰς ἴδιον τόμον, ἐν Ἀθήναις 1896, ἐκδ. δ' 1911), τὸ ἐπικολυρικὸν ποίημα τοῦ *A. N. Βερναρδάκη*, Εἰκασία, Ἀθ. 1856, οὗ τὴν ὑπόθεσιν μετεσκευάσεν εἰς δράμα ὁ *A. Σταματιάδης* (Κασσιανὴ καὶ Ἀκύλας, Ἀθ. 1866, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1911, μετάφρ. εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ *Jos. P. Corpy*, Syra 1877)· καὶ στιχοῦργημα τοῦ *E. K.* «Τὸ δοξαστικὸν τῆς μεγάλης Τετάρτης μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ εἰς στίχους δεκαπεντασυλλάβους» ἐν *I. Βογιατζῆ*, Ἱεροτελεστικὸν τεῦχος, Πάτρ. 1893, σ. 267.

5. Κλεάρχος ὁ Σολεὺς παρ' Ἀθηναίῳ IB' 553 c (=FHG. II,315). *H. Gaidoz*, La

εἶναι μόνον ὅτι ἔκπαλαι εἶναι γνωστή εἰς διαφόρους λαοὺς καὶ φαίνεται βαθέως ἐρριζωμένη εἰς τυπικὰς συνηθείας καὶ νόμιμα. Ὁ ἀρχαῖος μῦθος περὶ τοῦ μήλου τῆς Ἐριδος καὶ τῆς κρίσεως τοῦ Πάριδος μαρτυρεῖ τοῦτο¹, ἐπίσης καὶ ὁ παρηλλαγμένος πῶς τοῦ ἀγῶνος περὶ μνηστείας τοῦ Ἴππομένου καὶ τῆς Ἀταλάντης². Ὅτι τὰ μῆλα ἦσαν «ἐράσματα καὶ ἔρωτος ποιητικὰ»³ καὶ διὰ τοῦτο ἦσαν ἱερὰ τῇ Ἀφροδίτῃ⁴ φαίνονται ὑστερογενεῖς ἔννοιαι τῶν Ἑλλήνων, προελθοῦσαι ἐξ ὑπαρχουσῶν ἔκπαλαι συνηθειῶν. Τὸ μῆλον ἦτο ἀνέκαθεν ἐρωτικὸν σύμβολον⁵. Τὸ ἔθος τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ ἔρωτος διὰ μηλοβολίας εἶναι κοινὸν εἰς πολλοὺς λαοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους. Συχνότατα γίνεται μνεῖα τούτου εἰς ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ Ρωμαίους συγγραφεῖς⁶, καὶ εἰς μνημεῖα τῆς ἀρχαίας τέχνης⁷. Ἀναφέρεται δὲ πολλάκις ἀποστολὴ μῆλων ὡς δώρου εἰς ἐρωμένην⁸ ἢ ὡς μήνυμα ἔρωτος⁹. Τὸ ἔθος τῆς διὰ μηλοβολίας ἐκδηλώσεως ἔρωτος ὑπεμφαίνεται εἰς τὴν περὶ Condla τοῦ ἐρυθροῦ καὶ μιᾶς Μοίρας ἱρλανδικὴν παράδοσιν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἣτις παρέσχε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸν H. Gaidoz πρὸς σύνταξιν τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης μονογραφίας του. Ὁ αὐτὸς παρατηρεῖ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐθίμου καὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ταΐτης τῆς Πολυνησίας.

Παρὰ τῷ σημερινῷ ἑλληνικῷ λαῷ διετηρήθησαν πολλὰ μαρτύρια τῆς

réquisition d' amour et le symbolisme de la pomme, ἐν *Annuaire de l'École pratique des hautes études*, 1902, σ. 533. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ συμβουλευθῶ τὴν πραγματείαν τοῦ B. O. Forster, *Notes on the symbolism of the apple in classical antiquity*, τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν *Harvard Studies in classical philology*, Boston 1899, τ. X.

1. Τὸν μῦθον τῆς κρίσεως τοῦ Πάριδος συνάπτουσι πρὸς τὴν περὶ Κασίας διήγησιν ὁ Krumbacher καὶ ὁ Brooks (ἐνθ' ἀν., σ. 541).

2. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher, *Lex.* I 666. 2688. *Pauly-Wissowa*, *Encyclop.*, τ. II, σ. 1890, τ. VIII, σ. 1887. Πρόσθετε *Διογενίαν*. 263. Ἀποστόλην 387.

3. Σχολ. Θεοκρίτ. Β' 120.

4. Σχολ. Ἀριστοφάν. Νεφ. 957. Βλ. *Bötticher*, *Baumkultus*, σ. 461 κέ. Ἡ Ἀφροδίτη ἐκ τῶν μῆλων εἶχε τὴν ἐπίκλησιν Μηλεία (*Roscher*, *Lex.* II 2622).

5. *Εὔστ.* εἰς Ὀδυσ. Η, σ. 1572. 48. *Dilthey*, *De Callimachi Cydippe*, σ. 114 κέ.

6. Ἀριστοφ. Νεφ. 997. Θεόκριτ. Ε 88. ζ' 6. *Λουκιαν.* Τόξαρ. 13. Ἐταιρ. διάλ. 12, 1 καὶ *Reiz* καὶ αὐτ. Ἀλκιφρ. Ἐπιστ. Γ' 62, 2. *Λόγγ.* Α', 23. Γ' 25. Ἀρισταίνετ. Α' 25, σ. 365, *Boissonade*. *Νικήτ. Εὐγενίαν*. ζ' 506. *Διογεν.* 263. 563. *Γρηγ. Κύπρ.* Λουγδ. 72. Ἀποστόλ. 387. *Πλουτάρχ.*, Π. τῶν παρ' Ἀλεξανδρ. παροιμιῶν 44, σ. 21, *Crusius*. Ἡσύχ. λ. μῆλω βαλεῖν. Φώτ. λ. μῆλω βάλλειν. Σουίδ. λ. βάλλειν μῆλοις, μῆλοις βάλλειν, μῆλω βληθῆναι.

7. Περιγραφὴ εἰκόνης Ἐρώτων βαλλόντων ἀλλήλους μῆλοις παρὰ *Φιλοστράτ.*, *Εἰκ.* Α' 6. Πρβλ. *Μιχαήλ Ἀκομινάτ.*, τ. Β', σ. 18 *Λάμπρου*: «μηλοβολοῦντας γὰρ ἀλλήλους καὶ τοὺς ἔρωτας γράφουσιν».—Παραστάσεις μηλοβολίας: *Stephani*, ἐν *Compte rendu* 1860, σ. 86. 1872, σ. 160. 1873, σ. 17.

8. Θεοκρίτ. Β' 120. Γ' 10. ΙΑ' 10. *Vergil.*, *Ecl.* III 70. *Catull.* LXV 19. *Propert.* I, 3, 24.

9. Ἀνθολογ. Παλατ. Ε 79. 78 (= *Διογέν. Λαέρτ.* Α' 23). *Φιλοστράτ.*, Ἐπιστ. 62.

συνηθείας ταύτης, εἴτε ζῶντα ἐν τοῖς ἐθίμοις, εἴτε ὡς ἀνάμνησις εἰς τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου. Τὸ μῆλον ὡς μήνυμα ἔρωτος ἀναφέρεται εἰς δημοτικὰ ἄσματα¹, μῆλα ἀποστέλλονται εἰς τὴν ἐρωμένην², ἐνίοτε ἀποδεδηγμένα, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις: «Δύο μηλαράκια σοῦ ἴστειλα, τὸ ἓνα δαγκαμένο, ἀνάμεσα ἔς τὴ δαγκακιά φιλή σοῦ ἔχω σταλμένο»³. Σπουδαίαν δὲ θέσιν κατέχει τὸ μῆλον εἰς τὰ γαμήλια ἔθιμα. Ἡ νύμφη παρομοιάζεται μὲ μηλιάν⁴ ἢ μὲ μῆλον⁵, εἰς ἄσματα δὲ ἀναφέρονται ἀποστολὴ μῆλων πρὸς αἵτησιν εἰς γάμον⁶ ἢ δωρεὰ μῆλου εἰς ἐνδειξιν ὑποσχέσεως γάμου⁷. Ἐνιαχοῦ ὑποδέχονται τὸν μνηστῆρα εἰς τὴν κατοικίαν τῆς νύμφης διὰ μηλοβολίας ἢ ἀνθοβολίας⁸. Καὶ ὁ γαμβρὸς ὅταν μεταβαίνει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης διὰ νὰ τὴν πάρῃ μὲ τὸ συμπεθερεῖο ρίπτει μῆλον⁹. Ἡ δὲ νύμφη βάλλει διὰ μῆλου, ἐφ' οὗ εἶναι ἐμπεπαρμένα νομίματα, μίαν τῶν παρισταμένων παρθένων, ἣ ὁποία δέχεται ὡς εὐοίωνον τὸ βλῆμα¹⁰. Καὶ ὅταν θὰ ἐμβῇ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἢ νύμφη πατεῖ ἐν μῆλον ἢ ἐν κυδώνιον, τὸ ὁποῖον θέτουν εἰς τὸ κατώφλιον¹¹.

Ὅμοια ἔθιμα ὑπάρχουσι καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας οἱ μνηστῆρες προσφέρουσι δῶρα μῆλα¹². Παρὰ Ρωμοῦνοις κατὰ τὴν διαπραγματεύσιν συνοικεσίου ὁ νέος προσφέρει εἰς τὴν νέαν μῆλον ἐμπεπαρμένον μὲ ἀργυρᾶ νομίσματα. Ἄν τὸ δεχθῇ ἢ νέα, ὁ ἀρραβὼν θεωρεῖται συντετελεσμένος¹³. Ἐν Σερβίᾳ ὁ μνηστῆρ προσφέρει εἰς τὴν μνηστὴν μῆλον, ὡς ἐχέγγυον ἀγά-

1. Παρνασσὸς Α', σ. 393, 9.

2. Οἰκονομοπούλου, Λεριακά, σ. 80. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, σ. 89. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλ., σ. 158, 93. Ἐφ. Φιλομαθ. 1871, σ. 2382. Passow, 443. 646, 21.

3. Κορσικῆς ἐλληνικὸν (Φαρδύ, Ἱστορία τῆς Κορσικῆς, σ. 182, ἀρ. 14). Μῆλα ἀποδεδηγμένα: Λουκιαν., Ἐταιρ. διάλ. 12, 1.

4. Κανελλάκη, σ. 139, 10. 154, 54. Georgeakis et Pineau, Folklore de Lesbos, σ. 181. 185.

5. Κανελλάκη, σ. 132, 6. Georgeakis, σ. 184. Πρβλ. Jeannarakī, Ἄσματα κρητικά, 217, 280. Passow, 539, 584 α. Μῆλον ὡς κολακευτικὴ προσηγορία ἐρωμένου παρὰ Σαχλίκη, στ. 354 (Annuaire de l' Assoc. pour l' enc. des ét. gr. 1871, σ. 237).

6. Σύμης: ΚΠ. Σόλλ. ΙΘ' 216, 1.

7. Πολίτου, Ἐκλογαί, ἀρ. 103. Μῆλον χρυσοῦν ὡς γαμήλιον δῶρον διδόμενον εἰς τὴν νύμφην ὑπὸ συγγενοῦς. (Αὐτ. 85, 7).

8. Fauriel, Chants populaires, τ. I. σ. XXXIII. Wachsmuth, Das alte Griech. im neuen, σ. 83. Ἄλλ' ἐν Μακεδονίᾳ, κατὰ τὸν Abbott (Macedon. Folklore, σ. 148) τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον τῆς μηλοβολίας θεωρεῖται νῦν ἀπρεπὲς ὑπὸ τῶν νεανίδων.—Ἰπαινίσσεται ἴσως τὸ ἔθιμον τοῦτο ὁ Νικήτας Χωνιάτης, σ. 183 Bonn. «Ἐρωτας...μηλοβολοῦντας τε καὶ δαδουχοῦντας Ἀνδρόνικον».

9. Καταφύγιον Ὀλύμπου. (Ἐστία ΙΕ', 360).

10. Καρυαὶ Καβακλί. Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἐθίμων κτλ., σ. 187.

11. Λαγκάδια Γορτυνίας. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασσιμάτη).

12. Archivio per le tradiz. popolari 1904, τ. XXII, σ. 270.

13. Schott, Walachische Märchen, σ. 73.

πης¹. Ἐν Βοσνίᾳ τὸ μῆλον δίδεται ὡς ἀρραβών². Ἐν Βουλγαρίᾳ τὸ μῆλον εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν δῶρον τῆς ἀγάπης³. ἡ νύμφη δίδει ἢ ρίπτει μῆλον εἰς τὸν γαμβρόν⁴. Ὁ γαμβρὸς εἰς ὅλους ὅσοι τὸν κερνοῦν δίδει μῆλον, ἔχον ἐμπεπαρμένον νόμισμα⁵. οἱ δὲ συμπέθεροι κομίζουσιν εἰς τὸν γαμβρόν παρὰ τῆς νύμφης ἓνα κλῶνα μὲ μῆλα⁶. καὶ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ φλάμπουρου τοῦ γάμου ἐμπήγουν χρυσομένον μῆλον⁷. Ἐν Γεωργίᾳ κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας ὁ μελλονύμφος προσέφερεν εἰς τὴν μνηστὴν τοῦ τὸν δακτύλιον τοῦ ἀρραβῶνος καὶ μῆλον χρυσομένον. Παρὰ πολλαῖς δὲ τουρκικαῖς φυλαῖς δίδεται ὑπὸ τοῦ μελλονύμφου εἰς τὴν μνηστὴν μῆλον εἰς ἔνδειξιν προτιμῆσεως⁸. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Περσίᾳ τέλος ὁ γαμβρὸς εἰσήρχετο εἰς τὸν θάλαμον «προφαγῶν μῆλον»⁹.

Τῆς δὲ παραδόσεως περὶ ἐκλογῆς συζύγου διὰ μηλοβολίας ἀπηχῆσεις ἔχομεν εἰς δημῶδη παραμύθια. Εἷς τινὰ ἑλληνικὰ ἢ βασιλοπούλα ἐκλέγει τὸν μέλλοντα σύζυγόν της βάλλουσα διὰ μήλου τὸν προτιμώμενον ἐκ πλήθους μνηστήρων¹⁰, εἰς ἄλλα δὲ ὁ ἀνὴρ ἐκλέγει διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου τὴν γυναῖκα¹¹. Παραπλήσια εἶναι καὶ τὰ παραμύθια, ἐν οἷς ὁ ἄγνωστος πατὴρ ἀνακαλύπτεται βαλλόμενος διὰ μήλου ὑπὸ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του¹².

Συναφῆς πρὸς τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν τοῦ μήλου εἶναι καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ εἰς μαγγανείας καὶ φίλτρα. Εἰς τὸ δημοτικὸν ἄσμα τῆς Λιογέννητης τρία μῆλα διδόμενα παρὰ μαγίσσης εἶναι ἰσχυρότατον φίλτρον¹³. Ὡς ἱστορεῖ δ' ὁ Χωνιάτης¹⁴, μῆλον περσικὸν ἢ, κατὰ τὸ δημωδέστερον κείμενον τῆς ἱστορίας του, μῆλον εὐμορφον ἐμβάλλει οἷστρον εἰς παρθένον. Καὶ τὰ μαγικὰ βιβλία περιέχουσιν ὁδηγίας πρὸς κατασκευὴν φίλτρων δι' ἐπιγραφῆς μαγικῶν χαρακτήρων ἐπὶ μήλων¹⁵.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ εἶχεν ἄφθονα καὶ πρόχειρα τὰ στοιχεῖα πρὸς συναρμολόγησιν τῆς περὶ τοῦ μήλου τῆς Κασίας

1. *A. de Gubernatis*, *Storia comparativa degli usi nuziali*, Milano 1888, σ. 105.

2. *Bosniische Mitteil.* VI, 368—*Zts. des Ver. f. Volksk.* 1915, σ. 341.

3. *Zeitschrift f. vergleichende Rechtswissenschaft*, τ. 31, σ. 224. 245. 246. 284. —*Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.*, 1915, σ. 339.

4. *Zts. f. vergl. Rechtsw.*, τ. 31, σ. 251. 257.—*Zts. d. Ver. f. Volksk.* 1915, σ. 339.

5. *Strauss*, *Die Bulgaren*, σ. 324. 6. *Αὐτ.*, σ. 314. 7. *Αὐτ.*, σ. 320.

8. *Journal Asiatique* 1831, τ. 8, σ. 110.

9. *Στράβ.* ΙΕ' 433, 18.

10. Ζίτσας: *Hahn*, ἀρ. 6, τ. I, σ. 94. Σύρας: *Αὐτ.*, ἀρ. 70, τ. II, 56. Ὁ *Rohde* (*Gr. Roman*, 1876, σ. 46) παραβάλλει πρὸς ταῦτα τὴν παρὰ Φιρδούση περσικὴν παράδοσιν ἐκλογῆς συζύγου διὰ βολῆς πορτοκαλίου.

11. Ζακύνθου: *B. Schmidt*, *Gr. Märchen usw.*, σ. 85.—"Ὁμοιον φλαμανδικόν: *Revue des traditions populaires* 1901, XV, σ. 222-3.

12. *Rohde*, ἐνθ' ἀν., σ. 47.

13. *Πολίτου*, Ἐκλογαί, ἀρ. 74.

14. *Νικήτ. Χωνιάτ.*, σ. 192, Bonn.

15. *Σολωμονική Ἐνθ.* βιβλ. Ἀθην. κῶδ. 1265, ρ. 38α. 40α. 53β. Ἐν τῷ *Καλλιμάχῳ*

παραδόσεως. Καὶ τὸν μὲν λόγον, δι' ὃν ἡ ἀπόκρισις τῆς Κασίας παρίσταται ὑπὸ τῶν χρονογράφων ὡς ἐξοργίσασα τὸν αὐτοκράτορα, διέγνωσεν εὐστοχώ-
 τατα ὁ κ. Ψ. Ὁ εἰκονομάχος οὗτος, εἰς οὗ τὴν διάνοιαν συνηνοῦτο ἀδιασπᾶστως
 καὶ συνεταυτίζετο ἡ ἰδέα τῆς Θεοτόκου πρὸς τὴν εἰκονικὴν τῆς παράστασιν,
 δὲν ἠδύνατο ν' ἀνεχθῆ οἰονδήποτε ἐγκώμιον αὐτῆς, ὑπολαμβάνων, ὅτι εἶχε
 τὸν πλάγιον σκοπὸν τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ.
 Καὶ ὡς παραδίδεται, ὅτι αὐστηρῶς κατεδίωκε «πάντας τοὺς τὰς θείας ἐκτυ-
 ποῦντας μορφὰς» ζωγράφους, ὧν οἱ πλεῖστοι ἦσαν ζωγράφοι τῆς Θεοτόκου¹,
 οὕτω πιθανώτατον εἶναι ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἀνεκτὴ εἰς αὐτὸν καὶ ἡ ἐξύμνησις τοῦ
 προτύπου. Ἡ δ' ὅλη διήγησις περὶ ἐκλογῆς διὰ τοῦ μήλου τῆς συζύγου τοῦ
 Θεοφίλου φαίνεται μᾶλλον πλασθεῖσα ἓνα αἰῶνα περίπου μετὰ τοὺς γάμους
 τοῦ Θεοφίλου ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ βασιλέως Θεοφίλου
 καὶ τοῦ Μιχαὴλ ἔζη ἡ μοναχὴ Κασία (ἢ Ἰκασία ἢ Εἰκασία), ἣτις καὶ ἔκτισεν
 ἐν Κωνσταντινουπόλει μονήν, κληθεῖσαν «τὰ Κασίας». Ἡ μοναχὴ αὕτη,
 παρθένος ὡραία τῷ εἶδει, εὐπρεπῆς καὶ εὐλαβῆς, ἐλέγετο ἅμα καὶ σοφωτάτη,
 ποιήσασα καὶ μελωδήσασα κανόνας πολλοὺς καὶ στιχηρά², ἐν οἷς καὶ τὸ εἰς
 τὴν πόρνην ἰδιόμελον τὸ ψαλλόμενον ἐν τῷ ἑσπερινῷ τῆς Μεγάλης Τετάρτης
 «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή». Οὐδόλως δ' εἶναι παρά-
 δοξον, ὅτι ἡ λαϊκὴ φαντασία ἀνεζήτησε τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὡραία πλουσία καὶ
 σοφὴ παρθένος ἀπεσύρθη τοῦ κόσμου καὶ προσεπάθησε νὰ εὔρη τὴν γαλήνην
 τῆς ψυχῆς ἐντὸς τῶν τειχῶν μοναστηρίου. Ἡ αἰτία θὰ ἦτο μεγάλη τις συμφορὰ
 ἢ θανάσιμὸν τι ἀμάρτημα. Ὡς συμφορὰν λοιπὸν ἔπλασαν τὴν ἀπροσδόκητον
 διάψευσιν τῆς ἐλπίδος τῆς ἀναβάσεως εἰς τὸν θρόνον, ἀλλὰ καὶ ἀμάρτημα ἐφαν-
 τάσθησαν ὅτι θὰ εἶχε πρὸς ἐξιλέωσιν ἡ ποιήτρια τοῦ «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς
 ἀμαρτίαις», ἡ ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν πολλῶν συνταυτιζομένη πρὸς τὴν γυναῖκα,

καὶ Χρυσορρόη (στ. 1206 κέ.) γραῖα μάγισσα κατασκευάζει ὀλόχρυσον μῆλον μαγεμένον
 «γράμμασι κακομαγικοῖς καὶ λόγοις μαντευμάτων» (*Lambros, Romans Grecs*, σ. 51).
 Ἐν τῇ Δύσει μῆλα μὲ μαγικὰς ἐπιγραφὰς ἐδίδοντο εἰς βρῶσιν πρὸς θεραπείαν ἐκ πυρετοῦ
 ἢ καὶ ἄλλων τινῶν νόσων. *Bernardino da Siena, Opera 1531*, τ. IV, σ. 42 παρὰ *Zeit-*
schrift d. Ver. f. Volksk. 1912, τ. 22, σ. 130. Βλ. αὐτ. 1901, τ. 11, σ. 274, 278.

1. Ὁ τι παρατηρεῖ ὁ κ. Ψ. περὶ τοῦ ζωγράφου Λουκᾶ προέρχεται ἐξ ἀβλεψίας. «Le
 continuateur de Theophane, λέγει, nous parle d' un certain Lucas qui avait exécuté
 une image de la Vierge; ce Lucas et quelques autres excitèrent à tel point la fureur
 de l' empereur, qu' après leur avoir fait subir bien des supplices, il les chassa de Con-
 stantinople». Ὁ συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους (σ. 101, Bonn.) ἐννοεῖ τὸν εὐαγγελιστὴν
 Λουκᾶν («Λουκᾶς ὁ θεῖος»), ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν παράδοσιν ἐζωγράφησε τὴν εἰκόνα τῆς Θεο-
 τόκου· οἱ δὲ καταδιωχθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἦσαν ὁ Λάζαρος καὶ ἄλλοι σύγχρονοι ζω-
 γράφοι, οἱ ἐπικαλούμενοι πρὸς ἀπόδειξιν τῆς παλαιότητος τῆς τῶν εἰκόνων τιμῆς, ὅτι ἡ
 ἐκτύπωσις αὐτῶν ἦτο «σύντροφός τε τῶν ἀποστόλων καὶ ὁμοδαίτος».

2. Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως I 53. III 196 (*Scriptores rerum Constantinopol*,
 rec. Th. Preger, σ. 142, 276). Πρβλ. *Κωδων.*, σ. 123, 13 Bonn.

περὶ ἧς ὀμιλεῖ τὸ δοξαστικόν. Ἦτο ὁ φθόνος, ὃν φυσικὸν ἐνομίσθη νὰ αἰσθανθῆ, πρὸς τὴν ἀφαρπάσασαν ἀπ' αὐτῆς τὸ βασιλικὸν στέμμα¹.

Δὲν μοὶ φαίνεται πιθανόν, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὸ μέτριον ἐκεῖνο ποιητικὸν κατασκευάσμα τῆς Κασίας, τὸ εἰς τὴν πόρνην ἰδιόμελον, προεκάλει τὸν ἀκατανόητον θαυμασμόν, ποῦ κινεῖ σήμερα. Ἄλλ' ὅπως δῆποτε συνετέλεσέ πως βεβαίως καὶ αὐτὸ εἰς τὴν διάπλασιν τῆς παραδόσεως. Συνάπτεται δὲ πρὸς τοῦτο καὶ ἕτερα παράδοσις, ἀποτελοῦσα τρόπον τινὰ τὴν συνέχειαν καὶ τὴν κατακλειῖδα τῆς περὶ τοῦ γαμηλίου μήλου. Κατ' αὐτὴν, ἐν ᾧ ἡ Κασία συνέθετεν εἰς τὸ κελλίον τῆς τὸ τροπάριον καὶ εἶχε φθάσῃ μέχρι τῶν στίχων «καταφιλήσω τοὺς ἀχράντους σου πόδας. Ἀποσμήξω τούτους δὲ πάλιν τοῖς τῆς κεφαλῆς μου βοστρύχοις» ἤκουσεν αἴφνης βήματα καὶ εἶδεν ἐρχόμενον ἐκεῖ τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον· φοβηθεῖσα δ' ἐξῆλθε τοῦ κελλίου καὶ ἐκρύβη. Ὁ δὲ βασιλεὺς, εἰσελθὼν εἰς τὸ κελλίον καὶ ἰδὼν τὸ χειρόγραφον τοῦ ἡμιτελοῦς ᾄσματος, προσέθεσεν ὑπαινισσόμενος τὴν φυγὴν τῆς μοναχῆς: «ὦν ἐν τῷ παραδείσῳ Εὐα τὸ δειλινὸν κρότον τοῖς ὠσὶν ἠχηθεῖσα τῷ φόβῳ ἐκρύβη». Ἡ Κασία συνεπλήρωσε τὸ ᾄσμα, διατηρήσασα καὶ τὴν βασιλικὴν προσθήκην. Διὰ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ βασιλέως θέλει ἴσως νὰ ὑποδηλώσῃ ἡ παράδοσις, ὅτι ὑπέκαιεν εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἔρωσ πρὸς τὴν Κασίαν, οὗ τὴν ἐκδήλωσιν ἐζήτει ν' ἀποφύγῃ ἡ μοναχὴ.

Πόθεν ἐλήφθη ἡ παράδοσις αὕτη δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω. Ἀναφέρεται ὑπὸ νεωτέρων συγγραφέων, οἵτινες δὲν μνημονεύουσι τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἠρύσθησαν αὐτὴν². Καὶ ἐγὼ πολλάκις τὴν ἤκουσα ἀπὸ στόματος πολλῶν, ἱκανὸν χρόνον προτοῦ ἴδωσι τὸ φῶς τὰ ἐν τῇ ὑποσημειώσει ἀναγραφόμενα δημοσιεύματα. Οὐδόλως δ' ἀμφιβάλλω, ὅτι εἶναι γνησία βυζαντινὴ παράδοσις, καὶ ἂν δὲν εὐρίσκεται εἰς κανένα παλαιότερον συγγραφέα, μεταδιδομένη προφορικῶς. Ἀξίαν δὲ προσοχῆς νομίζω τὴν διαφαινομένην ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ προσπάθειαν πρὸς ἐξήγησιν τῶν παρελκόντων δύο ληρωδῶν στίχων, τῶν οὐδὲν ἀναγκαῖον λεγόντων, ἀτέχνως δὲ προσηρμοσμένων εἰς τὸ ἄλλο ᾄσμα. Πρέπει ν' ἀνομολογηθῆ ὅτι πολὺ δεξιῶς ἐξήγησεν ὁ πλάσας τὴν παράδοσιν τὴν ἀνωμαλίαν αὐτὴν τοῦ τροπαρίου.

1. Τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐκφέρει καὶ ἡ Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου ἐν τῷ διηγήματι αὐτῆς «Στὸ μοναστήρι» (Παναθήναια 1902, τ. Ε', σ. 82): «Σὲ ζήλεψα» (λέγει ἡ Κασσιανὴ πρὸς τὴν Θεοδώραν) «ὅταν σὲ εἶδα νὰ περνᾷς μὲ τὸ μήλο στὰ χέρια ἢ νύφη ἢ ἐκλεκτὴ τοῦ Θεοφίλου. Μέσα στὸ μοναστήρι ἦλθα νὰ κρύψω τὴ λύπη μου. Ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀμαρτωλὴ ἢ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις περιπεσοῦσα».

2. Βλ. π. χ. Γ. Ι. Παπαδοπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Ἀθ. 1890, σ. 252. Γ. Λαμπάκη, Ἡ μοναχὴ Κασσιανή, ἡ ὡραία εὐσεβεστάτη καὶ σοφωτάτη ὑμνολόγος τῆς ἐκκλησίας, Ἀθ. 1912, σ. 98 κέ. Ν. Χ. Ἀμβράζη, Ὁ βίος τῆς ἐμπνευσμένης μοναχῆς καὶ ἐξόχου τῆς ἐκκλησίας ὑμνολόγου Κασσιανῆς, Ἀθ. 1912, σ. 35. Καὶ εἰς πάσας τὰς ἐλληνικὰς ἐφημερίδας, ὅσαι ἀπὸ τριακονταετίας καὶ πλέον εἰς τὸ φύλλον τῆς μεγάλης Τετάρτης δημοσιεύουσιν κατ' ἔτος ἀρθρίδια περὶ τοῦ τροπαρίου τῆς Κασσιανῆς, ἐπαναλαμβάνεται ἡ παράδοσις ὡς ἱστορικὸν τοῦ βίου αὐτῆς.

Η ΓΟΡΓΟΝΑ ΤΗΣ ΑΤΤΑΛΕΙΑΣ *

Ἐν ἰδίᾳ περὶ τῶν Γοργόνων πραγματεία καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων¹ ἐζήτησα νὰ καταδείξω πῶς ἐκ τῆς συγχωνεύσεως τῶν περὶ Γοργόνων, Σειρήνων καὶ Σκύλλης ἀρχαίων μύθων προῆλθον αἱ περὶ Γοργόνων παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ καὶ πῶς πρὸς ταύτας συνυφάνθησαν μυθικαὶ περὶ Ἀλεξάνδρου διηγήσεις τοῦ παρηγμακότου ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Τῶν ἀρχαίων Σειρήνων χαρακτῆρας ἔχουσιν αἱ σημεριναὶ Γοργόνες μόνον τὸ μελωδικὸν ἄσμα καὶ τὴν ἐν τῇ θαλάσῃ (ἀλλ' ὄχι ἐν νήσῳ) διαμονήν. Τοῦ δὲ πολυθρυλήτου ὀμηρικοῦ μύθου περὶ Ὀδυσσεύος καὶ τῶν Σειρήνων δὲν ἦτο γνωστὸν ἂν διετηρήθη ἀνάμνησις παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ· ἀλλ' ἐσχάτως μοι ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Καλυμνίου διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας κ. Γ. Κλ. Ζερβοῦ ἡ ἐπομένη καλυμνία παράδοσις, ἣτις περιέχει τὰ κυριώτατα στοιχεῖα τοῦ μύθου τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ ἐν ἣ τὰς Σειρήνας ἀντικαθιστᾷ ἡ Γοργόνα.

«Ἡ Γοργόνα ἦτον ἀντρειωμένη· ἐν εἰς ἐν ἵταιρόν της². Τὰ καράβζ'ια ἔς τὰ παννιά, καὶ κείνη τὰ σταματοῦσε μὲ τ' ἄπλωμα τῷ σσ'ερζ'ιῶν της· κι' ἀρσίνοῦσε τὸ τραοῦι ποῦ λώλλαινε. Κι' ὁ καπετᾶνος ὠρμοῦσε νὰ τὴ ψάσῃ³ ποῦ τὰ μαλλιά ποῦ τον ἀνέπλεκα καὶ ξαπλωτὰ ἔς τὴ θάλασσ'α, καὶ κείνη βουλλοῦσε· κ' ἤπεφτε - ν - ὁ καπετᾶνος ἔς τὴ θάλασσ'α κ' ἠπνίετο. Ἡ Γοργόνα ἦτομ ποῦ τὴμ μέση καὶ κάτου ψάρι. Κι' ὅσοι περνοῦσαν ἀνάμεσα Τέλεντος⁴ καὶ Καστελλιουῦ, γιὰ νὰ ξεγλυτώσουν, ἤένναν⁵ τὸ γκαπετᾶνο ἔς τὸ κατάρτι γιὰ ἔς τὸ τιμόνι κ' ἤστουππάλιαζαν τ' αὐσιά τως⁶ οἱ ναῦτες μὲ παμπάκι. Ὁ καπετᾶνος ποῦ ἔκουε τὸ τραοῦιν τῆς Γοργόνας ποῦ τὴ λαχτάρρα τοῦ μελιτωμοῦ της ἤσπαρτάρει κ' ἠνεκούφα κ' ἠχτύπα⁷ ἔς τὴγ κουβέρτα ὡς που περνοῦσαν τὸ μπουγάζι.—Τὴ Γοργόνα λένε πῶς τὴν ἠσκότωσε ὁ ἄης Κωσταντῖνος ποῦ ἔναι ἔς τὸ κάστρο τῆς Τέλεντος».

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογρ. 1911, τ. Γ', σ. 172-180.

1. Ν. Γ. Πολίτου, Ὁ περὶ τῶν Γοργόνων μῦθος παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἐν Ἀθ. 1878 (=Παρνασσός, τ. Β')—Παραδόσεις, σ. 1165 κέ.

2. =δὲν εἶχε τὸ ταῖρι της, τὸν ὁμοῖόν της

3. =νὰ τὴν πιάσῃ, νὰ τὴν συλλάβῃ

4. Τέλενδος, νησίς πρὸ τῆς Δ. παραλίας τῆς Καλύμνου. Καστέλλι, ἀκρωτήριο τῆς Καλύμνου.

5. =ἠδέναν, ἔδεναν

6. =ἔστουππωναν, ἔφρασσον τὰ αὐτιά των

7. =ἔσπαιρε, ἀνηγείρετο κ' ἐκτύπα

Περὶ τῆς προελεύσεως τῆς παραδόσεως ταύτης ὁ κ. Ζερβὸς σημειώνει τὰ ἑξῆς: «τὴν ἄκουσα ἔς τὸν Ἐμπορειὸν (ἀπόμερο λιμάνι τῆς νήσου Καλύμνου μὲ λίγα σπίτια, ποῦ κατοικοῦνε βοσκοὶ καὶ ρεσπέρηδες) ἀπὸ τῆς γριᾶ Πετζί' αλίνα καὶ τὸν ἄντρα τῆς Ἀντώνη Πέτζ' αλη, ἴσαμε 75-80 χρονῶ, π' ἀνέκαθε κατοικοῦν ἔς αὐτὸ τὸ μέρος, ποῦ βλέπει ἄντικρυ τὸ Καστέλλι καὶ τὴν Τέλεντο, κι' ἀνάμεσα τὸ μπογάζι. Δὲν πάτησαν ποτέ τους σὲ σχολειό, κι' οὔτε πηγαίνουν ἔς τὴν πόλη. Τὴν ἄκουσαν, καθὼς μοῦ εἶπαν, ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ πάππου τως».

Ἐκ τῆς πληροφορίας ταύτης βεβαιοῦται μὲν ὅτι ἡ παράδοσις ἀπὸ αἰῶνος καὶ πλέον δὲν ὑπέστη λογίαν ἐπήρεια, ὑπὸ ἀγραμμάτων καὶ ἀκοινωνήτων ἀνθρώπων διατηρουμένη, ἀλλ' οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι εἶναι αὐτὸς ὁ ὁμηρικὸς μῦθος, ἔκπαλαι ἀπὸ στόματος μεταδιδόμενος· ἀδύνατος δ' εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου, καθ' ὃν εἴτε ἀμέσως ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν εἴτε ἐκ βιβλίων οἰωνοδήποτε διὰ λογίων παραδοθεὶς ἐγένε κτῆμα τοῦ λαοῦ. Ἐκ τινων δ' ὁμοίως ἐνδείξεων ἀφορμώμενοι δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὸν πιθανὸν χρόνον τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ σημερινοῦ τύπου τῆς δημώδους παραδόσεως. Εἶναι δ' αἱ ἐνδείξεις αὗται πρῶτον μὲν ἡ ἀντικατάστασις τῶν Σειρήνων ὑπὸ τῆς ἐναλίαις Γοργόνας, ἔπειτα δ' ὁ ἐντοπισμὸς τῆς παραδόσεως παρὰ τὴν Κάλυμνον, καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἡ Γοργόνα πνίγει τοὺς ναυτιλλομένους, καὶ ὁ φόνος αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου.

Εἰς τὴν γένεσιν τοῦ μύθου περὶ τοῦ φόνου ὑπὸ τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου συνετέλεσαν πιθανώτατα παραστάσεις ἐπὶ περιάπτων, ἀπεικονίζουσαι θεὸν ἢ ἥρωα κτείνοντα νόσον ὑπὸ μορφήν θηλείας δαίμονος. Μία τῶν παραστάσεων τούτων εἶναι ἡ τοῦ γοργοφόνου Περσέως, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «φύγε, ποδάγρα, Περσεὺς σε διώκει»¹. Ἄλλαι τοῦ αὐτοῦ τύπου ἐπὶ παλαιῶν χριστιανικῶν περιάπτων εἶναι ἡ τοῦ Σολομῶντος ἐφίππου ἢ ἀγγέλων ἢ τοῦ Θεοῦ, λογχιζόντων τὴν θήλειαν δαίμονα². Ἐκ τοιούτων δὲ παραστάσεων φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἡ περὶ τοῦ φόνου τῆς Γοργόνας ὑπὸ τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου διὰ συμφυρμῶν ἀπηχῆσεων τοῦ μύθου περὶ τοῦ φόνου τῆς Μεδούσης ὑπὸ τοῦ Περσέως καὶ τῶν ἀπεικονίσεων τοῦ φόνου θηλειῶν δαιμόνων ὑπὸ τοῦ Περσέως, τοῦ Σολομῶντος, τῶν ἀγγέλων κλπ. Καὶ ἂν μὴ ὑπῆρχον περιάπτα,

1. Βλ. *R. Heim*, *Incantamenta magica graeca et latina*, σ. 480 κέ., ἀρ. 59 κέ. *Kuhnert*, ἐν *Roscher Lexik. d. Mythol.*, τ. III, σ. 2027-8.

2. *Heim*, αὐτ. *G. Schlumberger*, ἐν *Revue des études grecques*, 1892, τ. V, σ. 74 κέ.—Ὁ τύπος τῶν τοιούτων παραστάσεων εἶναι ἴσως ὁ τοῦ Ποσειδῶνος ἐφίππου, ἀφιέντος δόρυ ἐπὶ τὸν γίγαντα Πολυβώτην. (Πρβλ. *Hitzig u. Blümmer*, εἰς *Παυσαν.* Α' β' 4, τ. I, σ. 130-1. *Frazer*, *Pausanias*, τ. II, σ. 48-50). Ὅτι τοῦ τύπου τούτου τοῦ Ποσειδῶνος παρομοία ἐγένετο χρῆσις ἐν περιάπτουσι ὑπεμφαίνουσιν ἢ ἐπωδῆ ἐν Ἰππιατρικῇ, κ. 22, σ. 15 κέ. (*Heim*, ἐνθ' ἄν.) «φεῦγε, κακὴ μᾶλι, διώκει σε Ποσειδῶν» καὶ τὰ ἐφεξῆς ἐν τῇ αὐτῇ ἐπωδῇ περὶ θαλασσιῶν θηρίων, ἐκδιωκόντων τὴν μᾶλιν, τὰ ὅποια λαμπρῶς ἐπεξηγοῦνται διὰ τῶν εἰκόνων τῶν ὑπὸ τοῦ *Schlumberger* δημοσιευθέντων περιάπτων.

έχοντα άπεικόνισιν τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, ἀντὶ τούτων ἤρκει πρὸς διάπλασιν τοῦ μύθου καὶ ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ προστάτης τοῦ χριστιανισμοῦ ἅγιος κατέλυσε τὸ κράτος τῶν δαιμόνων, ἣν ἐνίσχυνεν ἴσως ἡ ὑπαρξίς τυχὸν ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν τῇ νησίδι Τελένδῳ.

Περὶ δὲ τῆς συνταυτίσεως τῆς Γοργόνας πρὸς τὰς Σειρῆνας διέλαβον ἐκτενωῶς ἀλλαχοῦ. Ἦδη κατὰ τὸν 7' αἰῶνα μ.Χ. αἱ ὀρνιθόσωμοι Σειρῆνες τῶν παλαιῶν ἐνομίζοντο ἐνάλιοι δαίμονες ἰχθυόποδες ἢ εἰς ἰχθῦν ἀπολήγουσαι. Ὁ δ' ἐντοπισμὸς παρὰ τὴν Κάλυμνον ἢ ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀτταλείας παρουσιάζεται καὶ ἐν συμαϊκῇ παραδόσει, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ συλλογῇ μου¹. Κατὰ ταύτην ἡ Βεργόνα τῆς Ἀττάλειας κατοικεῖ «ὡς τὸν κόρφο τῆς Ἀττάλειας» καὶ ὁ τρόπος, δι' οὗ φέρει ὄλεθρον εἰς τοὺς ναυτιλλομένους εἶναι παραπλήσιος πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς καλυμνίας παραδόσεως ἀναφερόμενον· «πηγαίνει κοντὰ ἔς τὰ καράβια ποῦ περνοῦν καὶ γίνεται ξέρη, καὶ ρίχτει τὰ μαλλιά της ἀπάνου του, τὸ τραυᾶ, τὸ ἀναποδογυρίζει καὶ τὸ βουλιάζει».

Ἡ συμαϊκὴ αὕτη παράδοσις, ὡς παρετήρησα², διαφέρουσα τῶν ἄλλων πανελληνίων περὶ τῆς Γοργόνας παραδόσεων, εἶναι παραλλαγή παλαιότερας ἑλληνικῆς, ἐπιχωριαζούσης εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας καὶ τὰς νοτίους Σποράδας, τὴν ὁποίαν διέσωσαν μεσαιωνικοὶ τινες συγγραφεῖς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Μόνον στοιχεῖον τῆς παλαιότερας ταύτης παραδόσεως διετήρησεν ἡ συμαϊκὴ τὴν φθοροποιὸν ἐνέργειαν θαλασσίου τέρατος ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀτταλείας. Ἀλλὰ δ' ὅμως στοιχεῖα φέρονται εἰς παραδόσεις τῆς Καλύμνου, τὰς ὁποίας συνέλεξεν ὁ κ. Ζερβός.

Κατὰ ταύτας ἡ Γοργόνα ἦτο βασιλοπούλα τῆς Τελένδου, τῆς παρὰ τὴν Κάλυμνον νησίδος. Μία τῶν παραδόσεων τούτων ἀφηγεῖται ἀπλῶς τὸν ἀτυχῆ ἔρωτα τῆς βασιλοπούλας πρὸς βασιλόπουλον τοῦ ἀκρωτηρίου Καστελλιῦ τῆς Καλύμνου, καὶ τὴν αὐτοκτονίαν αὐτῆς. Οὐδεμίαν μνεῖαν γίνεται τῆς Γοργόνας· ἀλλ' ὑπονοεῖται ὅτι πεσοῦσα εἰς τὴν θάλασσαν ἢ βασιλοπούλα ἔγινε Γοργόνα.

Ἄς τὸ νησί τῆς Κάλυμνος, πάνω ἔς τὸ Καστέλλι ἦταν ἓνα βασιλιόπουλλο· ἀντικρὺ ἔς τὸ νησάκι τῆς Τελέντου ζοῦσε μιὰ βασιλιοπούλλα κι' ἀγαπεόνταν. Μιὰ πρώτη Ἀνάστασις³ βγῆκε ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ μὲ τὶς δοῦλες της καὶ πῆε ἔς τὸ κανιάλι, θέλοντας νὰ δῆ, ἂν τὴν ἀγαποῦσε τὸ βασιλιόπουλλο, ὁ Φράγκος⁴. Ἔστησε ἔς ἓνα ξύλο τὴ λαμπριάτικη λαμπάδα της, κ' εἶπε. «Ἄν φτάσῃ ἀγνά- ντια ἔς τὸ Καστέλλι καὶ δὲ τὴ σβῆσῃ ὁ ἀγέρας κ' ἡ θάλασσ' α, θὰ πῆ πῶς μ'

1. Παραδόσεις, ἀριθ. 553, σ. 310.

2. Αὐτ., σ. 1198.

3. Ἡ πρώτη κατὰ τὴν νύκτα λειτουργία τῆς ἀναστάσεως τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα.

4. «Σιμὰ ἔς τὴ Τέλεντο εἶναι ἓνας μέγας βράχος, ἀξώμωλος· τὸν λένε Φράγκο, κ' ἴσως νὰ ἔχη παρμένο τ' ὄνομα ἀπὸ τὸ βράχο τοῦ Καστελλιῦ». (Σημ. Γ. Κλ. Ζερβοῦ).

ἀγαπᾶ, ἀλλιῶς, ὄχι). Ὁ ἀγέρας καὶ τὸ κῦμα σβῆσαν τὴ λαμπάδα, σὰν κόντεψε νὰ φτάσῃ ἔς τὰ βράχια τοῦ Καστελλιοῦ. Κ' ἡ βασιλοποῦλλα ἔπεσε ἔς τὴ θάλασσ'α καὶ πνίγη».

Κατ' ἄλλην παράδοσιν ἡ βασιλοποῦλλα ἀπέστεργε τὸν ἔρωτα τοῦ Φράγκου καὶ ἐκ κατάρας τούτου ἡ καὶ τῶν γονέων της (διότι ἡ παράδοσις δὲν εἶναι σαφής) ἐγινε Γοργόνα.

«Ἡ βασιλοποῦλλα τῆς Τελέντου ἐν ἡστέρζ'ετο νὰ μπῆ σὲ κόσμον καὶ νὰ πάρῃ ἄντραν της τὸ βασιλιόπουλλο τοῦ Καστελλιοῦ. Κ' ὕστερις ἠκαταράστηκέν της. «Ἄμε, κόρη μου, καὶ νὰ ἐνῆς Γοργόνα καὶ νὰ βουλλᾶς ἔς τὴ θάλασσ'α». Λέ· «Θὰ ἐνω θέλω, μὰ θὰ τρώω τοὺς ἀθρώπους». Καὶ σὰν ἠπλεβζ'εν ἡ Γοργόνα, ἠκαταρζ'ιούνταν της. «Ἄμε, καὶ νὰ πακίννης σ'ιλιάες ὀρζ'ιές¹ κάτω». Κ' ἠβουττ'α κ' ἠπάκιννε ἔς τὴ ζῆ² τῆς θάλασσ'ας, κάτω ἔς τὰ βάθη τῆς θαλάσσ'ου».

Τρίτη παράδοσις, συγγενεστέρα πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν, ἀναφέρει βιασμὸν τῆς νεκρᾶς βασιλοπούλας ὑπὸ τοῦ ἀποκρουσθέντος ἔραστοῦ αὐτῆς καὶ τὴν ἐκ τῆς βδελυρᾶς πράξεως γέννησιν τῆς Γοργόνας. Ἡ παράδοσις αὕτη μνημονεύει καὶ τὰ ἐν τῇ θαλάσῃ ἀνημμένα κηρία, ὡς τέχνασμα τοῦ ἔραστοῦ καὶ ὄχι ὡς μαντικὸν τρόπον, καθὼς ἡ πρώτη.

«Ἡ βασιλοποῦλλα τῆς Τελέντου ἐν ἠθέλε τὸ βασιλιόπουλλο τοῦ Καστελλιοῦ, κ' ἠστερζε νὰ τὸ πάρῃ μὲ τὸ στέσ'ημα³, ἂν μπορούσε νὰ ἐμίση⁴ τὴ θαλάσσ'αμ πὸ φῶτα. Κεῖνος ἠμάζεψε ἀσποῖλλους⁵ κ' ἠκαμνέν τους σωρούς σωρούς καὶ ἔς τὴμ μέση ἠκάρφωννε κερζ'ιά κ' ἠλαψε γοῦλο τὸ πέλαβος. Ἡ βασιλοποῦλλα πού τὴ σκάσῃν της, πού ἐν τὸν ἠθέλε, ἠπέθανε τὴν ἄλλην ἡμέρα. Πέρασεμ πέρα τὸ βασιλιόπουλλο καὶ τὴν ἠξέθαψε τριῶμ μερῶ πεθαμένη, καὶ τὴν ἠκοιμήθηκε κ' ἠένηκεν⁶ ἡ Γοργόνα. Κ' ἠγνεφεν⁷ ἡ Γοργόνα τὰ μαλλιὰ της κ' ἠκαταπόντιζε τὰ καράβζ'ια. Ζὰμ πέρασε ὁ ἄης Νικόλας, πολεμοῦσε νὰ καῖνατίση⁸ καὶ κεινοῦ τὸ καῖκιν του, κ' ἠξώρισέν τη σὲ μέρος μακρινό.

Τὴν μεσαιωνικὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν διέσωσαν τέσσαρες Ἄγγλοι συγγραφεῖς τῶν μέσων χρόνων, τῶν ὁποίων τὰ κείμενα παρέθεσα ἀλλαχοῦ⁹. Εἶναι δ' οὗτοι ὁ Gualter Map (ὅστις ἔγραφε κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ ΙΒ' αἰῶνος), ὁ Roger de Hoveden (κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος), ὁ John Bromton, ὁ Γερβάσιος ὁ Τιλβεριεύς (τῶν ἀρχῶν πιθανῶς

1. =χιλιάδες ὀργυιές 2. =γῆ 3. =στοίχημα, ἄθλος

4. =γεμίση 5. =ἀσφοδέλους

6. =ἠγέννηκε, ἐγινε

7. =ἐνευε, ἐκίνει 8. =νὰ σταματήση, δεσμεύση. Ἴσως ἐκ τοῦ καῖνέτα (βενετ. caeneta).

9. Ὁ περὶ τῶν Γοργόνων μῦθος, σ. 5. Παράδοσις, σ. 1198-1202.

του ΙΔ' αιώνας¹) και ο John Mandeville (του ΙΕ' αιώνας). Ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης ὀδηγούμενος ὁ Salomon Reinach ἠδυνήθη ἐν διατριβῇ ἐπ' ἐσχάτων δημοσιευθείσῃ², νὰ διαφωτίσῃ δι' εὐστοχωτάτου συνδυασμοῦ καὶ κριτικῆς τῶν μαρτυριῶν σκοτεινὴν τινὰ καὶ ἀκατανόητον κατηγορίαν κατὰ τῶν Ναϊτῶν, εἰς ἣν μεγίστη ἀπεδόθη σπουδαιότης κατὰ τὴν δίκην καὶ καταδίκην αὐτῶν (1307 - 1313). Οἱ Ναῖται κατηγοροῦντο ὅτι ἐλάτρευον μυστηριῶδες εἶδωλον, καλούμενον Baphomet, τὸ δὲ εἶδωλον τοῦτο κατὰ τινὰς μαρτυρίας ἦτο κεφαλὴ ἢ κεφαλαὶ ἔχουσαι μαγικὰς δυνάμεις. Δύο δὲ τῶν μαρτυριῶν τούτων ἐξαίρει ὁ Reinach, μεταγράφομεν δ' ἐξ αὐτῶν τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν κεφαλὴν διήγησιν ὡς κάλλιστον συμπλήρωμα τῶν περὶ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως ἐκ τῶν βιβλίων τῶν Ἑγγλων συγγραφέων συναγομένων. Ἡ μία εἶναι τοῦ Antonio Succi, χρηματίσαντος συμβολαιογράφου τῶν Ναϊτῶν ἐν Συρίᾳ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη, εἰλημμένη ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Michelet, *Procès des Templiers*, τ. I, σ. 645, καὶ ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς κατηγορίας τὸ μνημονεῦον τὴν κεφαλὴν, πολλάκις ἤκουσα εἰς τὴν πόλιν Σιδῶνα λεγόμενα τὰ ἐξῆς: Κάποιος εὐγενῆς Σιδώνιος εἶχεν ἀγαπήσῃ κάποιαν εὐγενῆ γυναῖκα Ἀρμενίαν. Ἐν ὄσῳ ἔζη δὲν τὴν ἐγνώρισε, ἀλλ' ὅτε ἀπέθανε τὴν ἐβίασε κρυφὰ εἰς τὸν τάφον τῆς τὴν ἰδίαν ἡμέραν ποῦ τὴν ἔθαψαν. Μετὰ τὴν πρᾶξιν ἤκουσε φωνὴν ποῦ τοῦ ἔλεγε: «Γύρισε, ὅταν θὰ ἔλθῃ ἡ ὥρα τοῦ τοκετοῦ, καὶ θὰ εὕρῃς τότε μίαν κεφαλὴν, τὴν θυγατέρα τῶν ἔργων σου». Ἐπιστάντος τοῦ χρόνου ὁ εἰρημένος στρατιώτης (*praedictus miles*) ἐπανῆλθεν εἰς τὸν τάφον καὶ εἰς τὰ σκέλη τῆς θαμμένης γυναικὸς εὗρεν ἀνθρωπίνην κεφαλὴν. Ἡ φωνὴ ἠκούσθη καὶ πάλιν καὶ τοῦ ἔλεγε: «Φύλαξε καλὰ αὐτὴν τὴν κεφαλὴν, διότι ὅλα τὰ ἀγαθὰ θὰ σοῦ ἔλθουν ἀπὸ αὐτῆν».

Ἡ ἑτέρα μαρτυρία, τοῦ μοναχοῦ Hugues de Faure, εἰλημμένη ἐπίσης ἐκ τοῦ Michelet (τ. II, σ. 238), εἶναι λεπτομερεστέρα. Κατὰ τὰλλα μὲν ἡ διήγησις εἶναι πλὴν τινῶν ἐπουσιωδῶν παραλλαγῶν ἡ αὐτὴ, ὡς ὑπὸ τῶν Ἑγγλων ἐκτίθεται, μίαν δὲ μόνην, ἀλλὰ σπουδαιοτάτην διαφορὰν παρουσιάζει, ὅτι ἡ κεφαλὴ ἦτο αὐτῆς τῆς νεκρᾶς, ἣν ἀπέτεμεν ὁ ἀνόσιος τυμβωρύχος. Ἡ δὲ διαφορὰ αὕτη ὑπεμφαίνει συμφυρμὸν τῆς παραδόσεως ταύτης καὶ ἑτέρας βυζαντινῆς περὶ τῆς Γοργόνας, ἣν γινώσκομεν ἐκ τοῦ Φυσιολόγου³.

«Ὅταν ἐκυριεύθη ἡ Ἀκρη (= Ἀκη, Πτολεμαῖς), ὁ μάρτυς εὗρίσκετο εἰς τὴν Κύπρον. Ἐκεῖ ἤκουσεν ἀπὸ ἑνα στρατιώτην, ποῦ ἦτο μπάιλος εἰς τὴν

1. Ὅτι δὲν ἔγραψεν οὗτος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὡς κοινῶς νομίζεται, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ', συνάγω ἐκ τούτου, ὅτι ἀναφέρει ὡς ὑποτελῆ τῶν σουλτάνων τοῦ Ἰκονίου τὴν Ἀττάλειαν, ἣτις κατελήφθη ὑπὸ τῶν Σελτζουκιδῶν τῷ 1275.

2. *La tête magique des Templiers*, ἐν *Revue de l'histoire des religions*, 1911, τ. 63, σ. 25-39.

3. *Πολίτου*, *Παραδόσεις*, σ. 1166-7.

Λιμασό (=Λεμισόν), ὅτι ἓνας εὐγενῆς εἶχεν ἀγαπήσῃ μίαν κόρην ἀπὸ τὴν Μαράκλειαν τῆς Τριπόλεως. Μὴ δυνάμενος νὰ τὴν ἀποκτήσῃ ζωντανήν, τὴν ἐξέθαψε μετὰ τὸν θάνατόν της, συνευρέθη μὲ αὐτὴν καὶ τῆς ἔκοψε ἔπειτα τὴν κεφαλὴν. Μία φωνὴ τοῦ παρήγγειλε νὰ φυλάττῃ ἐπιμελῶς αὐτὴν τὴν κεφαλὴν, διότι εἶχε τὴν δύναμιν ν' ἀφανίζῃ καὶ νὰ διασκορπίζῃ ὅ τι ἔβλεπε. Τὴν ἐσκέπασε λοιπὸν καὶ τὴν ἀπέθεσεν εἰς κιβώτιον. Ὑστερον ἀπὸ ὀλίγον καιρὸν, εἶχε πόλεμον μὲ τοὺς Ἕλληνας, ποῦ ἐκατοικοῦσαν τὴν Κύπρον καὶ τὰ πλησίον μέρη, καὶ μετεχειρίσθη αὐτὴν τὴν κεφαλὴν ἐναντίον τῶν πόλεων καὶ τῶν στρατοπέδων τῶν Ἑλλήνων· καὶ ἔφθανε μόνον νὰ τὴν δείξῃ διὰ νὰ ἐξολοθρεύσῃ τοὺς ἐχθρούς του. Μίαν φορὰν ποῦ ἔταξίδευεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ καταστρέψῃ αὐτὴν τὴν πόλιν, συνέβη νὰ τοῦ κλέψῃ ἡ γραῖα τροφός του τὸ κλειδί τοῦ κιβωτίου διὰ νὰ ἰδῇ τί εἶχε μέσα, καὶ ἔβγαλε τὴν κεφαλὴν. Παρευθὺς ἐσηκώθη φοβερὰ τρικυμία καὶ τὸ καράβι ἐβούλιαξε· καὶ μόνον μερικοὶ ναῦται ἠμπόρεσαν νὰ σωθοῦν καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐμαθητεύθη τί ἔγινε. Ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, λέγουν, δὲν ὑπάρχουν πλέον ψάρια εἰς αὐτὸ τὸ μέρος τῆς θαλάσσης».

Ἐτερος δὲ μάρτυς ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπιφαίνεται μία μυστηριώδης κεφαλὴ εἰς σίφωνα πλησίον τῆς Σατάλιας (Ἀτταλείας) καὶ τότε ὄλα τὰ πλοῖα ποῦ εὐρίσκονται εἰς αὐτὴν τὴν θάλασσαν τρέχουσι μεγάλους κινδύνους. Καὶ ἡ μαρτυρία δ' αὕτη ἀναφέρεται βεβαίως εἰς ἄλλην μεσαιωνικὴν ἑλληνικὴν δοξασίαν περὶ κεφαλῆς δράκοντος ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Σατάλιας, ἀναρροφούντος τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης καὶ τὰ προστυγχάνοντα πλοῖα, ἣν δοξασίαν μνημονεῦει ἐπίσης ὁ Ἄγγλος χρονογράφος Hoveden¹.

Αἱ μαρτυρίαι αὗται, ὡς μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἶκασεν ὁ Reinach, ἐχρησίμευσαν ὡς ἀφετηρία πρὸς διατύπωσιν τῆς κατηγορίας κατὰ τῶν Ναϊτῶν ἐπὶ ἀπιστίᾳ καὶ μαγείᾳ. Ὁρθῶς δ' οὗτος διέγνω, ὅτι ἡ ἐν τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ μοναχοῦ περιεχομένη παράδοσις ἐνέχει μείζονα σημασίαν· δὲν εἶναι μὲν αὐθεντικώτερα τῶν ἄλλων, ὡς ἰσχυρίζεται, διότι καὶ αὗται εἶναι ἐπίσης αὐθεντικαὶ καὶ ἀνόθευτοι, ἀλλὰ προδήλως εἶναι ἡ ἀρχαικώτερα. Τὸ ἐπεισόδιον τῆς βδελυρᾶς συνουσίας τοῦ στρατιώτου πρὸς τὸ σῶμα τῆς νεκρᾶς προσετέθη, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ παρετήρησα, εἰς τὴν παράδοσιν ἐκ παλαιοῦ ἐπίσης μύθου. Ἄλλ' ὁ πρωτόθετος μῦθος, τοῦ ὁποῖου ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ διατύπωσις διατηρήθη ζωντανὴ ἐπὶ χίλια καὶ πλέον ἔσως ἔτη μέχρι τῆς σήμερον, εἶναι ὁ περὶ ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς τῆς Μεδούσης ὑπὸ τοῦ Περσέως, προσλαβὼν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ διατυπώσει νέαν μορφήν διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ βιασμοῦ τῆς νεκρᾶς καὶ τῆς ἐπιδράσεως ἀρχαίων εἰκονικῶν παραστάσεων τοῦ Γοργονείου ἐν τῷ μέσῳ κυμάτων τῆς θαλάσσης². Ἴσως δὲ δὲν πρέπει νὰ φανῇ λίαν

1. Πολίτου, Παραδόσεις, σ. 1204.

2. Αὐτ., σ. 1202-3.

τολμηρά ἡ γνώμη τοῦ Max Mayer¹, ὅτι ἡ πρώτη ὑποτύπωσις τῆς Γοργόνας ἦτο θαλασσίας κητοειδοῦς δαίμονος, παραλλαγή δὲ τοῦ πρωτοθέτου μύθου εἶναι ὁ περὶ τοῦ φόνου τοῦ κήτους ὑπὸ τοῦ Περσέως πρὸς λύτρωσιν τῆς Ἀνδρομέδας· ὅτι κυριωτάτη ἔδρα τῶν περὶ Περσέως μύθων ἦτο τὸ πάλαι ἡ Ρόδος, ὁπόθεν διεδόθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν οὐ μόνον εἰς τὴν γείτονα Λυκίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὑπὸ Ροδίων ἀποικισθεῖσαν Κιλικίαν, καὶ εἰς ἄλλους τόπους τῆς Ἀσίας, οἷον τὸ Ἰκόνιον· καὶ ὅτι ἀπὸ τῶν περὶ Περσέως μύθων διεπλάσθησαν καὶ ὁ μῦθος περὶ τοῦ φόνου τοῦ ἐν Ρόδῳ δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἱππότου Θεοδότου τοῦ Γοζόν καὶ ὁ περὶ δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου (ἐντοπισθεὶς ἐν Ἰόπῃ καὶ ἐν Λύδδῃ τῆς Παλαιστίνης). Παραφυὰς δὲ τοῦ περὶ τοῦ Περσέως καὶ τῆς Γοργόνας μύθου εἶναι καὶ ἡ παράδοσις περὶ τῆς ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀτταλείας φοβεραῆς κεφαλῆς.

Ὅπως ἂν ᾗ, ἀρκούντως περιεργον εἶναι, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις τῶν μέσων χρόνων τοιαύτην εἶχε ροπὴν εἰς τὴν ἐκβασιν σπουδαιοτάτου γεγονότος τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, τῆς δίκης τῶν Ναϊτῶν.

1. Ἐν Verhandlungen der vierzigsten Versammlung deutscher Philologen, 1890, σ. 347.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Παραδόσεις περί τῶν Καλῶν τῶν ὀρέων*.

Θεοφράστου, Ἐπιπέδου, Ἐπιπέδου, Ἐπιπέδου. Οἱ καλοὶ τῶν ὀρέων. Λαϊκὴ παράδοσις.
(Ἐν τῷ Κόσμῳ, περιοδ. συγγράμμ. Σμύρνης, 1 Μαρτ. 1909, ἔτ. Α', ἀρ. 6, σ. 88).

Παράδοσις εἰς ἄκρον ἐνδιαφέρουσα, ἀλλὰ δυστυχῶς διεσκευασμένη εἰς διήγημα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ διακρίνεται τί εἶναι τὸ δημῶδες καὶ τί προσθήκη τοῦ συγγραφέως. Οὐδὲ ὁ τόπος ἀναφέρεται, ὅπου αἱ παραδόσεις ἐπιχωριάζουσιν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὺς ἐξέλεξεν ὡς ψευδώνυμον τὸ ὄνομα τοῦ διασήμευ Ἐρεσίου φιλοσόφου καὶ γράφει ἐξ Ἐρέσου, πιθανῶς ἐρέσειαι ἢ καθόλου λεσβιακαὶ θὰ εἶναι καὶ αἱ παραδόσεις. Παραλαμβάνω ἐκ τοῦ διηγήματος ὅσα φαίνονται δημῶδη.

Μιὰ γριὰ τοὺς ἀπάντησε (τοὺς Καλοὺς τῶν ὀρέων;) πηγαίνοντας ἔς τὸ μύλο τὰ μεσάνυχτα. Γδύθηκε κ' ἔσυρε τὸ χορὸ γυμνή, κ' ἐκεῖνοι σφύριζαν γύρω της σὰ δαιμονισμένοι¹.

Ἐνας ἐκουτσάθη σὲ μιὰ κακὴ ὥρα ἔτσι γιὰ τὸ τίποτε. Εἶπαν τότε πῶς οἱ Καλοὶ τῶν ὀρέων τὸν ἐκούτσαναν, γιὰτὶ πέρασε πάνω ἀπὸ τὸ τραπέζι των, τὴν ὥραν ποὺ ἐκεῖνοι τρώγανε². Ἐξώδεψε πολλὰ στοὺς γιατροὺς μὰ δὲν εἶδε καμμία ὠφέλεια. Ὑστερα ἀκολούθησε τὴ συμβουλή ποὺ τοῦ ἔδωκε κάποιος γέρο Μῆτσος καὶ ἐπῆγε εἰς τὸ τρίστρατο ἐκεῖ ψηλὰ στὸ δρόμο τῶν μύλων, παραμονὴ τῆς πρώτης τοῦ Σταυροῦ, εἶναι ἢ βραδεία ποὺ βγαίνουν οἱ ξωρκισμένοι, γυρεύοντας τὴν ἀδερφή των τὴν Καλὴ στῆς γῆς τὰ τέσσαρ' ἄκρα. Ἦταν φεγγάρι, καρτέρεξε πολλὴ ὥρα καὶ ἤκουσε μακριὰ ἀπὸ τοὺς μύλους νὰ κράζῃ ὁ πετεινός. Ἦταν μεσάνυχτα, καὶ τὴν ἴδια στιγμὴ ἄκουσ' ἓνα σφύριγμα, καὶ ξάφνου ὁ δρόμος μαύρισε ἀπὸ τ' ἀλόγατα καὶ ἀκούστηκε τὸ ποδο-

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογρ., 1909, τ. Α', σ. 347-350.

1. Πρβλ. διαφόρους παραδόσεις περὶ Καλλικαντζάρων (Πολίτου, Παραδόσεις, ἀρ. 619. 620, σ. 351-2. 1336-7), στοιχειῶν (αὐτ., ἀρ. 549), Νεράιδων (αὐτ., ἀρ. 730) καὶ τὴν λεσβιακὴν περὶ τῆς ἀντρειωμένης καὶ τῶν δαιμονίων (αὐτ., ἀρ. 879).

2. Ὁμοίως παραδόσεις περὶ Νεράιδων, αἱ ὅποια λαβάνουν ὅποιον πατήσῃ ἢ δικάσῃ τὸ ἀόρατον τραπέζι των βλ. περὶ Πολίτ., αὐτ., ἀρ. 732-4.

βολητὸ χιλιάδων ποδαριῶν¹. Καὶ κάτι πράματα πὰ εἴτ' ἄλογα σὰν ἄνθρωποι, μὰ μαῦροι, σιχαμένοι, τρομεροί, μὲ μάτια σὰν ἀστροπελέκι (;). Κι' ἀπ' ὄλους πιὸ μπροστὰ ἐπήγαιν' ἓνας ἀψηλός, πού ὄλο φώναζε στοὺς ἄλλους καὶ πρόσταζε. Σὰν ἐκοντοζύγωσαν, ὁ ἄνθρωπος ξαπλώθηκε στὴ μέση τοῦ δρόμου. Ἐκεῖνοι τὸν εἶδαν, ἐγέλασαν, ξεπέζεψαν, ἀνάψανε κοντά του μιὰ μεγάλη φωτιά κι' ἀρχίσανε χορό. Ἀπάνω στὸ χορὸ τοῦ ἴδιου κάποτε καμιὰ κλωτσιὰ καὶ σπαρταροῦσαν νὰ γελοῦν, ὅμως αὐτὸς μιλιὰ! Αἰσθανόταν τὴ ζέστα τῆς φωτιᾶς καὶ κάπου κάπου τὸν ἐπιανε ἀνατριχίλα, ὅταν τὸ κρῦο φόρεμά τους ἀγγίξε τὸ πρόσωπό του. Ποιὸς ξέρει πόση ὥρα χορεύανε. Ξάφνου ἀκούστηκε τὸ κράξιμο τοῦ πετεινοῦ. «Ὁ μαῦρος εἶναι ! τὴ δουλειὰ σας» φωνάζει ἓνας ἀπ' τὸ χορό. Περνάνε δυὸ λεφτὰ καὶ πάλ' ὁ πετεινός. «Ἦταν ὁ κόκκινος! κοιτάξτε τὸ χορὸ σας!» φωνάζουν. Πέρασαν δυὸ λεφτὰ καὶ τρίτος πετεινός. «Ὁ ἄσπρος ἦτανε! φευγιό»!² φωνάζανε ὄλοι μαζί. Καὶ τότες νὰ ἴσυνα νὰ βλεπες τοὺς ξωρκισμένους μὲ τί βία καὶ μὲ τί κακὸ ἀνέβαιναν στ' ἀλόγατά των κ' ἔφευγαν. Καὶ πίσω πίσω πόμεινεν ἓνας κουτσὸς χωρὶς ἄλογο, πού διάβαινε μὲ βία, μὰ πολὺ ἀργὰ σὰν τὴ χελῶνα. Τότες ἤρθανε στὸ νοῦ του οἱ συμβουλές τοῦ γέρο Μήτσου. «Ὁ τελευταῖος τους εἶναι χωλός· μὴν τὸν ἀφήσης· θὰ σὲ γιάνη, γιατί κείνος σ' ἔκανε κουτσό»³. Σηκώθηκε λοιπὸν καὶ τὸν ἄρπαξε ἀπὸ τὸ χωλό του πόδι καὶ δὲν τὸν ἄφηνε, μὲ ὄλες τὲς φοβέρες καὶ τὰ παρακάλια του· βαρέθηκε εἰς τὸ στερνὸ ὁ τρισκατάρατος καὶ τοῦ λέει. «Τὸ πόδι σου, βρὲ κουτσέ, κακόκουτσε, ἀναθεματισμένε, ἔχε το, χτύπα το στὸ κεφάλι σου». Ἐκείνη τὴν ὥρα κατάλαβε τὸ βλαμμένο πόδι του νὰ τρίζη δυνατὰ καὶ σηκώθηκε γερός.

Πάντα τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ παράδοσις αὕτη, ὡς κατεδείχθη εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, εἶναι κοινὰ καὶ εἰς ἄλλας ἐλληνικὰς παραδόσεις. Τὸ ἰδιάζον δ' ὅμως τῆς λεσβιακῆς εἶναι, ὅτι ἐν ταύτῃ ἐμφανίζεται νέα κατηγορία δαιμονικῶν ὄντων, οἱ *Καλοὶ τῶν ὀριῶν*, ἀγνώστων εἰς τοὺς ἄλλους Ἑλληνας. Οἱ *Καλοὶ τῶν ὀριῶν* ἔχουσι πολλὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν *Καλλικαντζάρων*, οἵτινες ἐνιαχοῦ δι' εὐφημητικῶν ὀνόματος ἐπίσης καλοῦνται *καλλισπούδηδες*, *χουσαφεντάδοι*, Ἄς ἐμᾶς *καλοὶ* (Παραδόσεις, σ. 1257-8). Εἶναι ἐπίσης μαῦροι καὶ σιχαμένοι, ὡς οἱ *Καλλικάντζαροι* (αὐτ., σ. 1292-3), καὶ ἀφαιροῦσι τὴν φωνὴν τοῦ ἀποκρινομένου εἰς αὐτοὺς (αὐτ., σ. 1301). Ἀδελφῆ των εἶναι ἡ *Καλή*, ἡ πρώτη τῶν *Νεραίδων* (αὐτ. σ. 393), σχέσις δὲ τῶν *Καλ-*

1. Ἐφιππος συνοδεῖα δαιμονικῶν ὄντων ἀνφέρεται καὶ εἰς τὴν κρητικὴν παράδοσιν παρὰ *Πολίτ.*, ἀρ. 694, σ. 408-9.

2. Περὶ διαλύσεως τοῦ χοροῦ καὶ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν νυκτερινῶν δαιμονίων μετὰ τὴν τρίτην φωνὴν τοῦ ἀλέκτορος βλ. ὅσα ἐσημείωσα εἰς *Παραδόσεις*, σ. 1310 κέ.

3. Βλ. *Παραδ.*, ἀρ. 710. 711. Καὶ ἐν ταύταις ἡ κουτσὴ *Νεραίδα* κουτσαίνει τὸν ἄνθρωπο καὶ αὕτη πάλι τὸν θεραπεύει.

λικαντζάρων πρὸς τὰς Νεραίδας ἐμφαίνεται καὶ εἰς ἄλλας παραδόσεις (αὐτ., σ. 351.1322). Ἄλλ' ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐμφανίζονται, ἀντίκειται εἰς τὴν συνταύτισιν τῶν καλῶν τῶν ὀριῶν πρὸς τοὺς Καλλικαντζάρους, οἵτινες μόνον κατὰ τὰ δωδεκαήμερα ἐπιφαίνονται.

Τὸ δ' ὄνομα αὐτῶν ἐνθυμίζει τὴν Καλὴν τῶν ὀρέων τῶν βυζαντινῶν παραδόσεων (*Ψελλὸς παρ' Ἀλλατίῳ*, *De Graecorum hodie quorundam opinationibus*, σ. 160). Τὸ ὄνομα τοῦτο διεσώθη παρεφθαρμένον ἐν Κύπρῳ μόνον, ὅπου ἡ Καλὴ ἢ Καλλὴ τῶν Ὀβκῶν (= Ἑβραίων) πιστεύουσιν ὅτι εἶναι δαιμόνισσα, ποῦ ἔχει μεγάλην δύναμιν (*Πολίτου*, *Παραδόσεις*, σ. 394). Ἐν τῇ λεσβιακῇ παραδόσει ἡ Καλλὴ λέγεται ἀδελφὴ τῶν Καλῶν τῶν ὀριῶν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ κυρὰ Κάλω εἶναι ἡ ἀρχόντισσα τῶν Νεραίδων, ἔλκουσα πιθανῶς τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς ἡγεμόνος τῶν νυμφῶν Καλλιστοῦς. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὀπόσον ἐπιθυμητὴ εἶναι ἡ ἐξακρίβωσις τῶν ἐν Λέσβῳ ἢ ἀλλαχοῦ φερομένων παραδόσεων περὶ τῶν Καλῶν τῶν ὀριῶν.

Παραδόσεις περὶ μεταμορφώσεως τῆς Βάτου*.

* *Ἄγιος Θέρος* [Σ. Ι. Θεοδωροπούλου], *Οἱ θρύλοι τοῦ Μυστρός*. Ὁ Βάτος (ἐν Σπαρτιατικῷ ἡμερολογίῳ 1908, ἔτ. Θ', σ. 30).

Λακωνικὴ παράδοσις ἐν φράσει τεχνητικῇ, ἀπομακρυνομένη τῆς δημώδους ἀπλότητος, περὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ βάτου. Ὁ Βάτος ἦταν ἔμπορος, ὁμορφος πολὺ, ποῦ γύριζε τὰ χωριὰ καὶ πουλοῦσε ἀκριβὰ τίςπραμάτειες του. Τρεῖς κοπέλλες, ποῦ ψώνιζαν κάθε τόσο τό'να καὶ τ' ἄλλο χωρὶς νὰ ἔχουν χρεῖα, γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴν ἀκριβὴ του πρᾶματεια καὶ ἀπὸ τὰ γλαρὰ μάτια του, πῆγαν ἓνα μεσημέρι στὸ λαγκαδι ποῦ ἦσαν οἱ Καλὲς Κυράδες καὶ τίς παρεκάλεσαν νὰ τὸν συνεπάρουν. Οἱ Νεραίδες τίς ἄκουσαν καὶ τὴν ἄλλην ἡμέρα, ποῦ πέρναγεν ὁ Βάτος τὸ μεσημέρι τραγουδῶντας, ἡ πρώτη Νεραίδα τὸν καταράστη νὰ γενῆ δενδρικό. Κι ἀπὸ τότενες ὁ μορφονίδς ὁ Βάτος ἔγινε δεντρικό· «κι' ὅποιος διαβάτης σιμώνη πλάι στὴ φράχτη, ποῦ εἶναι μπλεγμένος ὁ Βάτος, τὸν ἀδράχνει μὲ τοὺς κλαμούς του, τοῦ τραυάει τὸ φόρι του καὶ τοῦ λέει: Καὶ τοῦτο ἀπὸ μένα τό'χεις ψωνισμένα».

Τὸ τελευταῖον μέρος τῆς παραδόσεως, μὴ συναπτόμενον ὀργανικῶς πρὸς τὰ προηγούμενα, ὑπεμφαίνει συμφορμὸν δύο διαφόρων παραδόσεων. Ἐκ δὲ τοῦ Αἰσωπείου μύθου τῆς Νυκτερίδος, τοῦ Βάτου καὶ τῆς Αἰθυίας (306. 306β Halm) συνάγεται, ὅτι ἀληθῶς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἢ τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὑπῆρχε παράδοσις περὶ μεταμορφώσεως τῆς Βάτου, καθ' ἣν αὕτη ἦτο ἔμπορος ὑφασμάτων, ναυαγήσαντος δὲ τοῦ πλοίου, ἐν ᾧ εἶχε φορτώσῃ τὴν περιουσίαν της, καὶ ἀπολέσασα τὰ πάντα, μετεμορφώθη

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογρ. 1909, τ. Α', σ. 405-6.

εἰς τὸν ὁμώνυμον θάμνον· διὸ «τῆς τῶν παρόντων ἐσθῆτος ἐπιλαμβάνεται, εἴ που τὴν οἰκείαν ἐπιγνοίη ζητοῦσα».

Πρὸς τὸν αἰσώπειον τοῦτον μῦθον εἶναι ὁμοιοτάτη θεσσαλικὴ παράδοσις, ἃν δὲν εἶναι αὕτη παράφρασις ἀπλῆ τοῦ μύθου, διὰ τῶν λογίων μεταδοθεῖσα εἰς τὸν λαόν. Κατὰ ταύτην συνεταιρίσθησαν ὁ βάτος, ἡ νυκτερίς καὶ ὁ λάρος πρὸς ἐμπορίαν καταβαλόντες ὁ μὲν βάτος πολυτελῆ ἐπενδύτην, ὁ λάρος ἀγγεῖα χάλκινα καὶ ἡ νυκτερίς τὰ κεφάλαια, δανεισθεῖσα τὰ χρήματα παρὰ τοκογλύφων. Ἐφόρτωσαν τὰ ἐμπορεύματα ἐπὶ πλοίου, τὸ ὁποῖον ἐναυάγησε. Περισωθέντες ἐκ τοῦ ναυαγίου οἱ τρεῖς σύντροφοι μετεμορφώθησαν, καὶ ἕκτοτε ὁ μὲν λάρος περιπίπτει τὰ πελάγη ἀναμένων πότε νὰ στεριεύσῃ ἡ θάλασσα διὰ νὰ εὔρῃ εἰς τὸν βυθὸν αὐτῆς τὰ χάλκινα ἀγγεῖά του, ἡ βάτος συλλαμβάνει διὰ τῶν ἀκανθῶν τῆς τὰ ἐνδύματα τῶν διαβατῶν ἐλπίζουσα ν' ἀνεύρῃ τὸν ἀπολεσθέντα ἐπενδύτην καὶ ἡ νυκτερίς κρύπτεται τὴν ἡμέραν καὶ ἐμφανίζεται τὴν νύκτα φοβουμένη τὴν καταδίωξιν τῶν δανειστῶν ('Αθῆναι, μηνιαῖον παράρτ. Β', σ. 1650-1). Κατ' ἄλλην δὲ παράδοσιν συνεταιρίσθησαν ἡ βάτος καὶ ὁ γλάρος καὶ ναυαγήσαντος τοῦ πλοίου ἀναζητοῦσι τὰ ἐμπορεύματά των, ἡ μὲν βάτος συλλαμβάνουσα διὰ τῶν ἀκανθῶν τῆς πάντα διερχόμενον πλησίον αὐτῆς, ὅπως ἀνεύρῃ τὸν κλέπτην, ὁ δὲ γλάρος βυθιζόμενος ἐκάστοτε εἰς τὴν θάλασσαν μὲ τὴν ἐλπίδα ν' ἀνεύρῃ τ' ἀπολεσθέντα εἰς τὸν βυθὸν αὐτῆς. Τίνος τόπου εἶναι ἡ παράδοσις δὲν σημειώνει ὁ ἐκδότης αὐτῆς. ('Απ' ὄλα δι' ὄλους, 1904, ἀρ. 52, σ. 849). [Βλ. καὶ κατωτέρω, σ. 55].

Παράδοσις περὶ τοῦ ἄνθους μελισσαντροῦς*.

*Αγιδος Θέρου [Σ. Ι. Θεοδοροπούλου], Οἱ θρύλοι τοῦ Μυστρός, Ἡ Μελισσαντροῦ (αὐτ., σ. 36).

Μελισσαντροῦ ἦτο ἡ σύζυγος τοῦ Μελίσσαντρου, ἐμπόρου, τὸν ὁποῖον Ἄλγερίνοι πειραταὶ ἠχμαλώτισαν καὶ ἐφόνευσαν συλήσαντες τὸ πλοῖόν του. Μαθοῦσα τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡ σύζυγος ἀπέθανεν ἐκ τῆς λύπης. «Κι ἀπάνω 'ς τὸ μνημοῦρί της φύτρωσε τὸ λουλουδι ποῦ 'χει τ' ὄνομά της». (Τὸ ἄνθος τοῦτο καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν ὄνομα αὐτοῦ μοὶ εἶναι ἄγνωστα). Πιστεύει δ' ὁ λαὸς ὅτι «σὰν τοῦ εἰπῆς τὸ μοιρολόγι ἀπάνου του, ξηραίνονται τὰ φύλλα του κ' οἱ κλώνοι καὶ τὰ λούλουδα καὶ σωριάζονται μονομιᾶς χάμου».

Τὸ τραγοῦδι εἶναι τὸ ἐξῆς:

Μελισσαντροῦ μὲ τὸν ἀνθό,
 ποὺ εἶχες τὸν ἄντρα τὸν καλό·
 ὅπου τὸν ἐσκοτώσανε στῆς Μπαρμπαριᾶς τὰ μέρη,
 κ' ἔκανες ὄρκο στὸ Θεό, μὴν κάνῃς ἄλλο ταῖρι.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογρ. 1909, τ. Α', σ. 408.

Ἡ αὐτὴ παράδοσις, ὡς ἐπιχωριάζουσα ἐν Ἀργεῖ, ἐκτίθεται ἀπαραλλάκτως καὶ ἐν τῇ ἐφημερίδι τοῦ Ἀργεῖος «Μυκῆναις» τῷ 1902. (Βλ. καὶ Παναθηναϊκὰ 1902, τ. Γ', σ. 352).

Μελισσανδροῦ*.

Σπ. Μηλιαράκη, Ἡ μελισσανδροῦ τοῦ Ἀργεῖος. (Ἀργολικὸν ἡμερολόγιον τοῦ 1910, ἐν Ἀθῆναις, σ. 243-6).

Ὁ Μηλιαράκης προσδιορίζει τὸ φυτὸν, εἰς ὃ ἀναφέρεται ἡ παράδοσις, περὶ ἧς βλ. Λαογρ. Α', σ. 408. Τὸ φυτὸν τοῦτο εἶναι τὸ Οὐέρβασκον τὸ κολπῶδες (*Verbascum sinuatum* L.)¹. Μανθάνομεν δ' ἐκ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Μηλιαράκη, ὅτι τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ περὶ τῆς ιδιότητος τοῦ φυτοῦ, τοῦ νὰ συγκινῆται, ὅταν πλησίον του κλαύσῃ τις ἢ μοιρολογήσῃ, ὥστε τὰ φύλλα του μαραινόμενα πάραυτα νὰ πίπτουν, δὲν εἶναι ὅλως μυθικὸν πλάσμα, μὴ στηριζόμενον ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως. Διότι ὄντως τὸ φυτὸν συγκινεῖται. «Ἐὰν ἐν ἡμέρᾳ εὐδία μετὰ μετρίαν ἡλίαν (οὐχὶ δὲ μετὰ τὸ ἰσχυρὸν καῦμα τοῦ θερινοῦ ἡλίου) πλήξωμεν ἐπανειλημμένως διὰ τῆς βακτηρίας ἡμῶν τὸν κορμὸν οὐερβάσκου τινὸς τῶν (ἐν Ἀργολίδι φυομένων) εἰδῶν καὶ ἀναμείνωμεν, παρατηροῦμεν μετὰ πάροδον 2-3 λεπτῶν, ὅτι τὰ ἄνθη αὐτοῦ ἄρχονται καταπίπτοντα, κατ' ἀρχὰς μὲν ὀλίγα τινὰ καὶ βραδέως, μετ' ὀλίγον δὲ χρόνον ἀφθονώτερα. Ἐὰν τὸ φυτὸν βρίθῃ ἀνθέων, μετὰ πληξίν ἐπακολουθεῖ ἀληθῆς βροχῆ αὐτῶν, τὸ δὲ ἔδαφος καλύπτεται ὑπ' αὐτῶν πυκνῶς». Δὲν θεωρεῖ δὲ ἀπίθανον ὁ Μηλιαράκης εἰς περιστάσεις, καθ' ἃς ἔνεκα καιρικῶν λόγων τὸ φυτὸν διατελεῖ ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτοῦ εὐαισθησίᾳ, ὅτι καὶ διὰ τῆς δονήσεως τοῦ φυτοῦ διὰ τοῦ ἀέρος τῆς φωνῆς δύναται νὰ ἐπέλθῃ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ἀνθοβολία αὕτη τῆς μελισσανδροῦς ἀνάγεται εἰς τὰ ἐρεθιστικὰ φαινόμενα τῶν φυτῶν, ἅτινα ἐξηγοῦνται ἐκ καθαρῶς μηχανικῶν λόγων.

Διὰ τῶν παρατηρήσεων τούτων τοῦ Μηλιαράκη παρέχεται ἀξιολογώτατη συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ τρόπου τῆς δημιουργίας τῶν παραδόσεων. Ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐκ τῆς παρατηρήσεως περιέργου τινὸς φυσικοῦ φαινομένου ὀρμωμένη ἢ ὡς περιέργου καὶ παραδόξου προσπίπτοντος εἰς αὐτὴν ἀναζητεῖ τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ προσδίδει εἰς τοῦτον ποιητικὴν μορφήν.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογρ., 1910, τ. Β', σ. 165-6.

1. Ἐν τῇ προκειμένῃ διατριβῇ ὁ Μηλιαράκης λέγει γενικώτερον, ὅτι μεταξὺ τῶν ὀνομάτων εἰδῶν τοῦ γένους Οὐερβάσκου εἶναι καὶ ἡ μελισσανδροῦ, καὶ ὅτι εἶδη τοῦ Οὐερβάσκου φυόμενα ἐν Ἀργολίδι εἶναι κυρίως Οὐ. τὸ μακρόουρον, Οὐ. τὸ φλομοειδὲς καὶ Οὐ. τὸ κολπῶδες. Ἄλλ' ἐν τῇ διατριβῇ αὐτοῦ «Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν», τῇ δημοσιουθεσίᾳ ἐν τῇ Ἐπιστημονικῇ ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου (Δ', 1910, σ. 301-2=65-66), ἐν ἧ ἀναγράφει πλεῖστα δημῶδη ὀνόματα εἰδῶν τοῦ Οὐερβάσκου, τὸ ὄνομα μελισσανδρῶ φέρεται ὡς τὸ τοῦ εἶδους *Verbascum sinuatum* L., ἐπιχωριάζον ἐν Κρήτῃ, Σίφνῳ, Ἀργεῖ καὶ Μάνῃ. Εἰς οὐδὲν δ' ἄλλο εἶδος ἀποδίδεται τὸ αὐτὸ ὄνομα.

Παραδόσεις περί Καλλικατζάρων*.

Πάνου Κ. Σμυρναϊότη, Οί Λυκοκατζαραῖοι. Ζωγραφιές ἀπ' τῆ χωριάτικη ζωῆ. (Σπαρτιατικὸν ἡμερολόγιον 1908, σ. 43-5).

Περιγραφή ἐσπερίδος κατὰ τὰ δωδεκαῆμερα ἐν τῇ οἰκίᾳ ποιμένος, ἐν χωρίῳ τινὶ τῆς Λακεδαίμονος πιθανῶς (ὄνομα χωρίου ἢ τόπου δὲν ἀναφέρεται). Εἰς τὴν διήγησιν παρεμβάλλονται δοξασίαι τινὲς περὶ τῶν Καλλικαντζάρων, γνωσταὶ καὶ ἄλλοθεν. "Ὅτι τὰ δαιμόνια τοῦ δωδεκαημέρου λέγονται Λυκοκατζαραῖοι (τὸ ὄνομα τοῦτο παρετήρησα ὅτι ἐπιχωριάζει ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ Κυνουρίᾳ· βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, σ. 1244-5). "Ὅτι αἱ εἰσχωροῦσαι εἰς τὴν καλύβην σταγόνες τῆς βροχῆς προέρχονται ἐξ αὐτῶν, ζητούντων νὰ μαγαρίσουν τοὺς ἐνοικοῦντας (βλ. Παραδόσεις, σ. 1296. 1298). "Ὅτι ἐπιφαίνονται κατὰ τὸ δωδεκαῆμερον (αὐτ., σ. 1259), ὅτι μαζώνουν τὰ παιδιὰ πού κλαῖνε (πρβλ. αὐτ., σ. 1304). "Ὅτι τὰ μοῦτρα τους εἶναι κατάμαυρα (βλ. αὐτ., σ. 1293), ὅτι φοροῦν τσαρούχια στὸ ἓνα πόδι τ' ἀνθρωπινὸ καὶ ὅτι τὸ ἄλλο πόδι τους εἶναι γαῖδουρινὸ (αὐτ., σ. 1294) καὶ ὅτι λαμπυρίζουν τὰ μάτια τους καὶ τὰ δόντια τους (αὐτ.) καὶ ὅτι φεύγουν, ὅταν ἀγιάζουν τὰ νερὰ τραγουδοῦντες ἄσματιον σκωπτικὸν τοῦ ἀγιάζοντος ἱερέως. Τὸ παρατιθέμενον δ' ἄσματιον εἶναι ὁμοιότατον πρὸς τὸ πρῶτον τῶν ἀναγραφομένων ὑπ' ἐμοῦ ἄσματιῶν, τὸ καλαματιανὸν (σ. 1035).

Παραδόσεις**.

ἸΑθῆναι. Μηνιαῖον παράρτημα. Ἐν ἸΑθήναις, ἀρ. 10, σ. 1277-1285. Ὁ διαγωνισμὸς τοῦ παραρτήματος. Θεσσαλικαὶ παραδόσεις ὑπὸ Δ. Α. Χατζηγιάννη (σ. 1277-1280). Μεσσηνιακαὶ παραδόσεις ὑπὸ Θ. Γούνα (σ. 1280-4). Κατακλυσμὸς καὶ ὄντογονία ὑπὸ Γ. Α. Β. (σ. 1284-5).

Τὸ περιοδικὸν τοῦτο προεκήρυξεν ἀγῶνα χρηματικὸν «πρὸς συγγραφὴν τῶν κρατουσῶν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ παραδόσεων», παρατεῖναν δὲ τὴν προθεσμίαν αὐτοῦ ἀπεφάσισε νὰ δημοσιεύσῃ «ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀποσταλεισῶν παραδόσεων ἐκεῖνας, αἵτινες ἔρχονται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν, ὅπως ἀμφισβητήσωσι τὸ γέρας». Δυστυχῶς δ' ὅμως τῆς ἀγαθῆς προθέσεως τοῦ ἀγωνοθέτου δὲν ἦσαν ἀντάξιοι οἱ καρποὶ τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ παντελῶς ἀχρηστοὶ καὶ κενοὶ ἀποδεικνύονται, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν δημοσιευθέντων δειγμάτων. Τὰ αἷτια δὲ τούτου εἶναι πρῶτον μὲν ὅτι οἱ κατελθόντες εἰς τὸν ἀγῶνα δὲν εἶχον, ὡς φαίνεται, σαφῆ ἔννοιαν τοῦ τί ἐστὶ παράδοσις καὶ δεύτερον ὁ παράδοξος ὅρος τῆς προκηρύξεως τοῦ ἀγῶνος, καθ' ὃν τὰ μνημεῖα τῆς δη-

* Λαογρ. Α', σ. 406.

** Λαογρ. Α', σ. 655-661.

μώδους φιλολογίας δὲν ἐπετρέπετο νὰ γραφῶσιν εἰς γλῶσσαν δημώδη. Οὕτω δ' οἱ φιλοδοξοῦντες νὰ λάβωσι τὸ ἄθλον τοῦ ἀγῶνος προσήγαγον ἀντὶ γνησίων δημοτικῶν κειμένων ἀπειροκάλους διασκευὰς αὐτῶν καὶ παραφράσεις.

Τούτων κατώτεροι παντὸς λόγου εἶναι αἱ «Θεσσαλικαὶ παραδόσεις» τοῦ Δ. Α. Χατζηγιάννη, πέντε ἐν ὄλῳ. Μὴ γινώσκων οὗτος νὰ διακρίνη τῶν παραδόσεων τὰ δημοτικὰ ἄσματα, περιέλαβεν εἰς τὴν ὑποβληθεῖσαν συλλογὴν του καὶ τρία δημοτικὰ ἄσματα λύσας τὰ μέτρα αὐτῶν καὶ διὰ ληρωδῶν πλατυσμῶν μεταβαλὼν ταῦτα εἰς παιδαριώδη ρητορικὰ γυμνάσματα. Ἡ πρώτη τῶν λεγομένων παραδόσεων τούτων εἶναι τὸ ἀκριτικὸν ἄσμα περὶ τοῦ Κωνσταντῆ, τοῦ ἐξευγμένου «μαζὶ μὲ τὸ βουβάλι» καὶ μεταφέροντος μάρμαρα. (Πρβλ. *Jean-parakí*, Ἄσματα κρητικά, σ. 4, ἀρ. 5. *Μανωλακάκη*, Καρπαθιακά, σ. 232, ἀρ. 23. *Ζωγρ. ἀγῶν Α'*, σ. 306, ἀρ. 26. Ὁ φάρος τῆς Ἀνατολῆς 1902, σ. 296 κ.π.ἄ.). Τὸ ἄσμα τοῦτο ὑπολαμβάνει ὁ συλλογεὺς ὡς παράδοσιν περὶ τῆς ἐκ Θεσσαλίας προελεύσεως τῶν μαρμάρων, δι' ὧν ἐκτίσθη ἡ ἁγία Σοφία ἐν Κωνσταντινουπόλει.—Τὴν δευτέραν, ὡς λέγει, πολλάκις ἤκουσε ἀπὸ τὴν γραῖαν μάμμην του, ὅτε εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ χωρίου του ἐφοῖτα, «κατὰ τὰς μακρὰς τοῦ χειμῶνος νύκτας, καθ' ἃς ὁ παταγώδης ἤχος τοῦ μετὰ σφοδρότητος πνέοντος ἠβορρᾶ καὶ ἡ πένθιμος φωνὴ τοῦ ἐπὶ τῆς στέγης ἀγροτικῆς τινοῦ οἰκίας καὶ ἐν ἡτῷ σκότει θρηνοῦντος πτηνοῦ ἠκούοντο μόνον!». Ἀναφέρεται δ' ἡ παράδοσις αὕτη εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν καὶ τὸν μαρμαρωμένον βασιλιάν, οὐδὲν περιέχουσα στοιχεῖον μὴ γνωστὸν, εἰ μὴ ὅτι οἱ μὴ περατώσαντες τὴν διακοπεῖσαν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ λειτουργίαν ἀπελιθώθησαν καθὼς καὶ οἱ ψάλται μετ' αὐτῶν, κρατοῦντες ἀνοικτὰ τὰ βιβλία ἐμπρὸς των. (Βλ. τῶν ἐμῶν Παραδόσεων ἀρ. 33. 35, σ. 22. 23 καὶ σ. 658-674. 678-9).

Ἡ τρίτη δῆθεν παράδοσις εἶναι φλύαρος παράφρασις τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος περὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης. Μικρὸν δεῖγμα τῆς πολυλόγου λεξιθρησίας τοῦ συλλογέως ἔστω ἡ παράφρασις ἐνὸς μόνου στίχου τοῦ ἄσματος: «Ὁλημερίς τὸ χτιζανε, κι' ἀποβραδιοῦ γκρεμιέται». Ὁ στίχος οὗτος ἀναπτύσσεται εἰς τὰς ἐξῆς κομψοεπεῖς φράσεις: «Καθ' ἐκάστην ἀπ' ὄρθρου βαθέος ἠμέχρι περὶ λύχων ἀφὰς μετὰ πολλῆς ζέσεως ἐπελαμβάνοντο τοῦ ἔργου, τὴν ἠδ' ἐπομένην ἐγειρόμενοι περίλυποι ἐώρων καταπεπτωκός, ὅ τι εἶχον κατασκευάση. Τίς δ' οἶδε ποσάκις ἀγρυπνοῦντες, ἵνα τὸ αἷτιον ἀνακαλύψωσι τῆς πτώσεως, δὲν θὰ εἶδον ἄφωνοι καὶ σφόδρα ἐκπεπληγμένοι τὴν γέφυραν κατακρημιζομένην μετὰ πολλοῦ πατάγου ἐντὸς τοῦ ὀρμητικοῦ τῆς Ἠπείρου ποταμοῦ». Τῆς παραφράσεως προτάσσονται τινὰ περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως στοιχεῖον παρὰ τῷ λαῷ, ἅτινα ὁ χρηστὸς συλλογεὺς παρέλαβε κατὰ λέξιν ἐκ τῶν ἐμῶν Παραδόσεων (σ. 1052), ἃς οὐδαμοῦ μνημονεύει.

Ὡς τετάρτη παράδοσις φέρεται ἄλλη παράφρασις θεσσαλικῆς παραλλαγῆς τοῦ δημώδους ἄσματος περὶ τοῦ κάστρου τῆς ὠριαῆς, περὶ οὗ βλέπε Παραδόσεις, ἀριθ. 86, σ. 50-1 καὶ σ. 776 κέ. Περὶ ἄλλης θεσσαλικῆς παραλλαγῆς

βλ. Λαογρ. τ. Α', σ. 361.—'Η δὲ τελευταία παράδοσις εἶναι περὶ τριῶν δένδρων, εὐρισκομένων παρὰ τὴν Πλασιάν (τοῦ δήμου Δωτίου ἐν τῷ νομῷ Λαρίσης) κατὰ τὴν εἰς Ἄγιαν φέρουσαν ὁδὸν καὶ καλουμένων «τὰ τρία ἀδέρφια». Ταῦτα πιστεύουσιν ὅτι ἐφύησαν ἐκ τοῦ αἵματος τριῶν ἀδελφῶν, φονευθέντων ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ ὑπὸ ληστῶν. (Περὶ δένδρων φυομένων ἐκ τοῦ χυθέντος ἀνθρωπίνου αἵματος βλ. Παραδόσεις, σ. 643 κέ., Λαογρ. Α', σ. 199).

Πολλὴν τὸναντίον σπουδαιότητα ἔχουσιν αἱ ὑπὸ Θ. Γούνα δημοσιευόμεναι πέντε μεσσηνιακαὶ παραδόσεις, αἵτινες ἠδύναντο νὰ συγχωνευθῶσιν εἰς μίαν, ἀναφερόμεναι πᾶσαι εἰς τεραστίαν τὸ μέγεθος ἀγριελαίαν, φυομένην ἐν μέσῳ συκῶνος «κειμένου παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν ἀπὸ Μεσσήνης (ἐννοεῖ βεβαίως τὴν ἐπισήμως οὕτω μετονομασθεῖσαν κωμόπολιν Νησί) εἰς τὴν μονὴν Βουλκάνου¹». Τὸ δένδρον τοῦτο πιστεύουσιν, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν δημοσιευομένων παραδόσεων, ὅτι εἶναι στοιχειωμένο. Διηγοῦνται δ' ὅτι ὁ πρὸ ἐξηκονταετίας συνταράξας τὴν Μεσσηνίαν δημεγέρτης μοναχὸς Παπουλάκης ἔλεγε περὶ αὐτοῦ: «Βλέπουμε αὐτὴν τὴν ἀγριλιά; θὰ ρθῆ καιρὸς» ποῦ θὰ πνιγῆ ἐδῶ τὸ μουσκάρι στὸ αἷμα». Ἀνέφερε δηλονότι εἰς τὴν ἀγριελαίαν ἐκείνην τὴν παράδοσιν τῆς μεγάλης αἵματοχυσίας ποῦ θὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων (βλ. Παραδόσεις, σ. 672). Καὶ νῦν οἱ διερχόμενοι ἐκεῖθεν ἐν ὥρᾳ νυκτὸς δὲν τολμῶσι νὰ ὁμιλήσωσιν ἐκ φόβου μὴ τοὺς πάρῃ τῆ φωνὴ τὸ στοιχειό, μόνον δ' ὅταν «περάσουν τὰ ὄριά του» δὲν ἔχει δύναμιν νὰ τοὺς βλάψῃ (πρβλ. Παραδόσεις, σ. 449). Οἱ ἐπιχειρήσαντες νὰ τὴν κόψωσιν ἔπαθον κακὰ, ὅτε δ' ὁ Ἰμπραῖμ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν του εἰς Πελοπόννησον, μαθὼν τοῦτο, διέταξε νὰ τὴν κατακόψουν ἐνώπιόν του, οἱ δύο Ἀράπηδες στρατιῶται, εἰς οὓς ἀνετέθη τὸ ἔργον, εὐθὺς ὡς ἐπληξαν τὴν ἐλαίαν διὰ τῶν πελέκεων ἔπεσαν λιπόθυμοι². Ὁ Ἰμπραῖμ ὀργισθεὶς ἤθελε νὰ τὴν καύσῃ, ἀλλ' ἠσθένησε. Τότε προσελθόντες πρὸς αὐτὸν τρεῖς χωρικοί, ἀπέσχέθησαν νὰ τῷ δείξωσι μέγαν κεκρυμμένον θησαυρὸν (ὑπὸ τὴν ἐλαίαν) ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ διορίσῃ αὐτοὺς ἐν τῷ χωρίῳ των δημογέροντας καὶ νὰ τοὺς δώσῃ ἐκ τοῦ θησαυροῦ τὸ ἀνήκον». Ἐβεβαίουν δ' οἱ χωρικοὶ οὗτοι ὅτι πολλάκις εἶδον τὴν νύκτα Ἀράπην, ὀδηγοῦντα εἰς βοσκὴν τὸν θησαυρὸν ἐκεῖνον³. Ὁ Ἰμπραῖμ ἐπέτρεψε τὴν ἀναζήτησιν τοῦ θησαυροῦ καὶ διέταξε πολυαριθμούς στρατιώτας νὰ σκάψωσι τὸν ἀγρόν, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εὐρέθη τίποτε, ἐφόνευσε τοὺς χωρικοὺς καὶ ἐνέπηξε τὰς κεφαλὰς των ἐπὶ τῆς ἐλαίας. Καὶ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν νέα ἀνασκαφὴ ἔγινε πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ θησαυροῦ, καὶ αὕτη ἀνευ ἀποτελέσματος, ὁ δὲ κύριος

1. Τὸ Νησί ἀπέχει πολλὰ χιλιόμετρα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Μεσσήνην, καὶ ἀναγκαῖον ἦτο νὰ προσδιορίσῃ ὁ συλλογεὺς ἀκριβέστερον τὸν τόπον.

2. Περὶ τῆς τιμωρίας τῶν ἐκριζούντων ἢ τεμνόντων στοιχειωμένα δένδρα βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, σ. 916-8.

3. Περὶ βοσκῆσεως τοῦ θησαυροῦ ὑπὸ τοῦ φύλακος Ἀράπη βλ. Παραδόσ., σ. 1046 κέ.

τοῦ κτήματος, μὴ τολμῶν νὰ ἐκριζώσῃ τὴν ἀγριελαίαν, ἀφήνει ἐκ δεισιδαίμονος φόβου μεγάλην ἔκτασιν γῆς περὶ αὐτὴν χέρσον.

Ἡ ἀγριελαία ἐκείνη καλεῖται ὑπὸ τῶν Μεσσηνίων, κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ γράφοντος, «ἡ ἐρωμένη τοῦ βασιλιᾶ», ἂν καὶ ἡ λέξις ἐρωμένη εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸν λαόν. Λέγεται δὲ περὶ αὐτῆς, ὅτι ἦτο ἄλλοτε νεαρὰ ποιμενὶς καὶ μετεμορφώθη εἰς δένδρον διὰ τινὰ ἀσεβῆ πρᾶξιν της. Ἄλλ' εἰς τὴν διασκευὴν εἰς καθαρεύουσαν τῆς παραδόσεως τοσαῦτα ἀναμιγνύονται στοιχεῖα μὴ δημώδη, ὥστε ἀδυνατεῖς νὰ διακρίνης τίνα τούτων προσετέθησαν ὑπὸ τοῦ συλλογέως καὶ τίνα προῆλθον ἐκ τῆς ἐπηρείας λογίων ἢ ἐκ μαθητικῶν ἀναμνήσεων. Διότι ἀναφέρονται καὶ εἰλωτες, καὶ γερουσιασταὶ τῆς Σπάρτης (ἂν καὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν σπαρτιατικὴν γερουσίαν οὐδέποτε ἐλέγοντο γερουσιασταί), καὶ νόμοι σπαρτιατικοὶ καὶ ἱερὸν τοῦ Ἰθωμάτα Διός, καὶ χρησμοί. Ἀποκαθαιρομένη δὲ ἡ παράδοσις κατὰ τὸ δυνατόν τοῦ περιττοῦ φόρτου, ἔχει ὡς ἐξῆς :

Εἰς τὴν Σπάρτην νεαρὸς βασιλεὺς ἠγάπα νεαρὰν ποιμενίδα Εἰλωτίδα, τὴν ὁποῖαν σφόδρα ἐλυπεῖτο ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ νυμφευθῇ, διότι «οἱ σπαρτιατικοὶ νόμοι ἐτιμῶρουν διὰ θανάτου τὴν μετὰ τῶν δούλων ἐπιγαμίαν». Τὸν ἠγάπα δὲ καὶ ἐκείνη καὶ συνηντῶντο καθ' ἑκάστην οἱ δύο ἐρασταὶ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐρώτα ἐπὶ πολὺν χρόνον, μέχρις ὅτου ἐνηλικιωθέντος τοῦ βασιλέως οἱ Σπαρτιᾶται ἠξίωσαν νὰ νυμφευθῇ. Ἐκεῖνος, μὴ τολμῶν νὰ τοῖς ἀποκαλύψῃ τὸν ἔρωτά του, ἐζήτησεν ἀναβολὴν, ὅπως δῆθεν σκεφθῇ, καὶ ἔτρεξεν εἰς τὴν ἀναμένουσαν αὐτὸν κατὰ τὸ σύνηθες ἐρωμένην νὰ τῇ ἀνακοινώσῃ θρηνῶν τὴν ἀξίωσιν τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐκείνη δὲ ἀτάραχος ἀκούσασα τὸ ἄγγελμα, τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι προτοῦ παρέλθῃ ἡ ταχθεῖσα προθεσμία, οἱ σπαρτιατικοὶ νόμοι θὰ ἐπιτρέπωσι τὸν γάμον των. Ὀδοιποροῦσα δὲ τὴν νύκτα, μετέβη εἰς τὴν Ἰθώμην, ὅπου ὑπῆρχε μαρμαρίνη στήλη «συμβολίζουσα τὴν ἐλευθερίαν τῆς χώρας» διότι, ἂν ἡ στήλη ἐκομίζετο εἰς τὴν Σπάρτην, ἡ Μεσσηνία θὰ κατεστρέφετο. Τοῦτο γινώσκοντες καὶ οἱ Σπαρτιᾶται εἶχον ὀρίση, ὅτι ὅστις κατῶρθωνε νὰ φέρῃ τὴν στήλην ἐκείνην εἰς Σπάρτην, ἂν ἦτο Εἰλωτής, θὰ ἐλάβανε τὴν ἐλευθερίαν του. Ἡ ἐρωμένη τοῦ βασιλέως ἔφθασεν εἰς Ἰθώμην, διαλαθοῦσα δὲ τοὺς φύλακας ἀπέσπασε τὴν στήλην καὶ φέρουσα αὐτὴν ἐπὶ τῶν ὤμων της κατῆλθε τοῦ ὄρους καὶ ἐπανήρχετο σπεύδουσα εἰς Σπάρτην. Οἱ δὲ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἀντιληφθέντες τὴν πρῶταν τὴν ἐξαφάνισιν τῆς στήλης, ἔντρομοι ἰκέτευον τὸν Θεὸν νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἀσεβῆ κλέπτην. Ὁ Θεὸς εἰσήκουσε τὰς δεήσεις των καὶ ἡ ποιμενὶς προτοῦ νὰ ἐξέλθῃ τῶν ὀρίων τῆς Μεσσηνίας μετεμορφώθη εἰς ἐλαίαν. Καὶ σήμερον εἰς τὸ ἐν Μαυροματίῳ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Μεσσήνῃ μουσεῖον οἱ χωρικοὶ δεικνύοντες τεμάχιον ἐνεπιγράφου στήλης, προσηρμοσμένον εἰς μαρμαρίνην πλάκα, λέγουσι: «Βλέπετε αὐτὴ τὴν κολόννα; Εἶναι κείνη πῶκλεψε ἡ Σπαρτιάτισσα ποῦ ἀπὸ τὴν κατάρα τοῦ Θεοῦ

εἶναι κάτω καὶ στὸ Ναζίρι γενομένη ἐλιά. Νὰ καὶ τ' ἀχνάρι τῆς στὴν πλάκα ποῦ πάτησε κ' ἔμεινε».

Τὰ πλεῖστα τῶν στοιχείων τῆς παραδόσεως ταύτης εἶναι κοινὰ καὶ εἰς ἄλλας δημώδεις παραδόσεις. Πρῶτον ἡ τεραστία ρώμη τῶν ἀρχαίων Ἑλληνίδων. Εἶναι γνωστὴ καὶ παρομοία παράδοσις, μεσσηνιακὴ ἐπίσης, κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν μονόλιθον μεσόδμην τῆς πύλης τῆς Ἀρκαδίας, ἐν Μεσσήνῃ, ἐκόμισεν ἀπὸ μακρὰν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς μία Ἑλληνίσσα¹. ἔπειτα ἡ ἀποτύπωσις ἰχνῶν ἐπὶ λίθων², ἡ σύνδεσις θαυμασίων διηγήσεων πρὸς ἀρχαίας στήλας καὶ ἄλλα μνημεῖα³. Τὰ δὲ περὶ τῆς ἐξαρτήσεως τῆς σωτηρίας τῆς Μεσσήνης ἐκ τῆς διατηρήσεως μιᾶς στήλης εἰς τὴν θέσιν, εἰς ἣν ἦτο ἐστημένη, ἀνάγονται εἰς τὰς βυζαντινὰς δοξασίας περὶ τῶν τελεσμάτων⁴.

Εἰς τὴν παράδοσιν προστίθεται καὶ ἄλλο ἐπεισόδιον ποιητικόν, τῶν ἐρώτων τῆς Ἰσαβέλλας, τῆς θυγατρὸς τοῦ πρίγκιπα τοῦ Μορέως Γυλιάμου, καὶ νεαροῦ ποιμένος. Τοῦτον κατὰ τινὰ ἐκδρομὴν τῆς ἡ πριγκιποπούλα εἶδε καθήμενον ὑπὸ τὴν ἐλαίαν καὶ παίζοντα τὴν φλογέραν του (τὴν σύριγγα κατὰ τὸν συλλογέα) καὶ ἠγάπησεν ἐμμανῶς· ὅπως δὲ συναντᾶται μετ' αὐτοῦ συχνότερον ἔπεισε τὸν πατέρα τῆς καὶ τῆς ἔκτισε πύργον ἐκεῖ που πλησίον· ὁ πύργος, οὗ τὰ ἐρείπια σώζονται, λέγεται Μελισσόπυργος, λαβὼν τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ἀφθόνως περὶ αὐτὸν φυομένου μελισσοχόρτου. Μετὰ τινὰ καιρὸν ὁ πατὴρ ἀνεκάλυψε τὴν κατασχύνην τῆς θυγατρὸς του καὶ ὀργισθεὶς ἐκρέμασε τοὺς ἐραστὰς εἰς τὴν ἐλαίαν· εὐσπλαγχνισθεὶς δὲ τὴν θυγατέρα του διέταξε νὰ τὴν καταβιβάσωσιν ἡμιθανῆ τοῦ δένδρου· ἀλλ' αὕτη ὡς εἶδε νεκρὸν τὸν ἐρώμενον παρεφρόνησε. Τί τούτων ἀνήκει εἰς τὸν λαὸν καὶ τί εἶναι πλάσμα τοῦ συλλογέως, δὲν ἠξεύρομεν. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι οὔτε τὴν Ἰσαβέλλαν, τὴν Ζαμπέαν τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μορέως, οὔτε τὸν πρίγκιπα Γυλιάμον ἐνθυμεῖται ὁ λαός.

Ὁ «Κατακλυσμὸς καὶ ἡ ὄντογονία» τοῦ Γ. Α. Β. ὁ ἐπακολουθῶν εἰς τὰς μεσσηνιακὰς παραδόσεις εἶναι ἐπιστημονικὴ δῆθεν συζήτησις περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε! Πῶς εἰσεχώρησεν εἰς τὰς παραδόσεις, καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἐρχομένας «εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν» καὶ ἀξιούσας νὰ λάβωσι τὸ γέρας τοῦ ἀγῶνος ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν. Ἴσως διότι κατὰ τὸν γράψαντα ὁ κατακλυσμὸς εἶναι γεγονός, τὸ ὁποῖον «παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ἡ παράδοσις, ἥτις ἐγαλούχησε τὴν ἀγνοοῦσαν ἀνθρωπότητα καὶ ἐσώρευσεν εἰς τὴν γωνίαν τῆς πλάνης τοῦ ἐγκεφάλου τοσαῦτα γρασοπεπτῆ δόγματα!».

1. Παραδόσ., σ. 56, ἀρ. 101. Περὶ τῆς ρώμης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων βλ. αὐτ., σ. 729 κέ.

2. Αὐτ., σ. 733 κέ.

3. Αὐτ., πολλαχοῦ, ἰδίως σ. 754. 755. 765.

4. Αὐτ., σ. 1056 κέ.

Θεσσαλικά παραδόσεις*.

Δ. Α. Χατζηγιάννη, Θεσσαλικά παραδόσεις. (Ἀθήναι, μηνιαῖον παράρτημ., ἔτ. Β', σ. 1650-2).

Ὁ αὐτὸς συλλογεύς, περὶ οὗ ἀνωτέρω (σ. 656 κέ. [σ. 51]) ἔγινε λόγος, δημοσιεύει μὲ τὴν αὐτὴν ἀπεραντολογίαν τρεῖς παραφράσεις δημωδῶν παραδόσεων καὶ παραμυθίων. Περὶ τοῦ πρώτου, τοῦ μύθου τῆς μεταμορφώσεως τῆς βάρου, τῆς νυκτερίδος καὶ τοῦ λάρου, διελάβομεν ἀνωτέρω σ. 405 - 6 [σ. 47-48]. Ὁ μῦθος εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Αἰσώπειος 306 Halm, καὶ φαίνεται μᾶλλον, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ παρατηρήσαμεν, ἀπλῆ παράφρασις αὐτοῦ διὰ τῶν λογίων μεταδοθεῖσα εἰς τὸν λαόν.

Τὸ δεύτερον εἶναι παραμύθιον, περὶ πτωχοῦ χωρικοῦ ἐν παντὶ ἀτυχοῦντος, ὅστις ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς τύχης του, ἐλπίζων νὰ κατορθώσῃ μεταβολὴν αὐτῆς. Ἐπὶ κορυφῆς ὄρους εἶδεν ὅτι ἡ τύχη του ἦτο κρήνη, ἐξ ἧς ὀλίγον ἀπέσταζεν ὕδωρ, ἐνῶ ἐξ ἄλλων κρηνῶν, συμβολιζουσῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὰς τύχας, ἔρρεεν ἀφθονώτατον. Μαθὼν πλέον ὅποια ἦτο ἡ τύχη του, ἠθέλησε νὰ μεταβῆ εἰς τοῦ βασιλέως καὶ νὰ τὸν βεβαιώσῃ ὅτι ἡ τύχη αὐτοῦ εἶναι ἀνεξάντλητος. Ὁ δὲ βασιλεὺς συμπαθήσας διέταξε νὰ τῷ δοθῶσι δύο πινάκια ζωμοῦ (;) εἰς ὧν τὸ ἓτερον ἐνεβλήθησαν φλωρία. Ἄλλ' ἀκριβῶς τοῦτο ἔδωκεν ὁ ἀτυχῆς εἰς φίλον, ὃν συνήντησε. Πληροφορηθεὶς δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ τεθῶσι δύο σακκίδια πλήρη χρυσῶν νομισμάτων εἰς καταφανῆ θέσιν γεφύρας, δι' ἧς παρήγγειλεν εἰς τὸν γεωργὸν νὰ διέλθῃ κομίζων ἐπιστολὴν εἰς ἄνθρωπον, εὐρισκόμενον εἰς τὴν ἐτέραν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ. Ἄλλ' ὁ χωρικός φθάσας πρὸ τῆς γεφύρας ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς θέλων νὰ λάβῃ πεῖραν τοῦ πῶς διέρχονται οἱ τυφλοὶ τὰς γεφύρας. Τρίτῃ δὲ ἀπόπειρα τοῦ βασιλέως, ὅπως βοηθήσῃ τὸν ἀτυχῆ, ἔφερε τὸν θάνατον αὐτοῦ. Διότι τὸν ἐκάλεσε νὰ μετάσχη ἀγῶνος δίσκου, εἰς ὃν εἶχε δεξιότητα, ἀλλ' ὁ δίσκος βληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀτυχοῦς προσέκρουσεν εἰς τοῖχον καὶ ἐπιστραφεὶς τὸν ἐτραυματίσε θανασίμως.

Τὸ παραμύθιον τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν παραμυθίων περὶ τῶν ἀτυχῶν, οἵτινες πορεύονται ὅπως εὕρωσι τὴν μοῖράν των καὶ ἐπιτύχωσι μεταστροφὴν αὐτῆς ἢ μάθωσι τὸν λόγον τῆς διηνεκοῦς δυστυχίας των. Παραπλησία εἶναι καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ μεσαιωνικοῦ ποιήματος «Λόγου παρηγορητικοῦ περὶ εὐτυχίας καὶ δυστυχίας»¹. Συνήθως τὰ τοιαῦτα συνδέονται μετὰ τῶν ἐπεισοδίων τῶν ἀνεξηγήτων θεαμάτων, ὧν τὴν ἐξήγησιν μακθάνουσιν οἱ ἀτυχεῖς ἐν τῇ κατοικίᾳ τῆς Μοίρας². Ἐνίοτε καταλήγουσιν εἰς εὐτυ-

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογρ. Α', σ. 668-670.

1. Σπ. Π. Λάμπρου, *Romans Grecs*, σ. 289 κέ. Ν. Ἑλληνομν., τ. Γ', σ. 407 κέ.

2. Ε. Kuhn, *Zur byzant. Erzählungslitteratur*, ἐν *Byz. Zeitschrift*, τ. IV, 246 κέ.

χίαν, τῶν ἀτυχῶν ἐπιτυγχανόντων τὴν διόρθωσιν τῆς μοίρας των¹, συνήθως δ' ὁμοῦς ἀποδεικνύεται τὸ ἀμετάκλητον τῆς ἐφάπαξ καθορισθείσης τύχης τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ προκείμενον παραμύθιον εἶναι ἀτελὲς καὶ κακῶς ἐκτεθειμένον, ἐλλείπει δ' ὁ προσήκων λόγος τῶν ἐπεισοδίων αὐτοῦ. Παραλλαγή αὐτοῦ καλλίστη ἐκ Λέσβου ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Kretschmer².

Τρίτον δ' ἀναφέρει δύο παραδόσεις, συνδεομένας πρὸς τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Εὐδρίου, τὴν ὁποίαν ἀνορθογράφως γράφει Εὐίδριον. Ποῦ ἔκειτο δ' ὁμοῦς ἡ ἀρχαία πόλις δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Ἄλλ' ὁ συλλογεὺς προτιμᾷ νὰ εἶναι ἀσαφὴς καὶ ἀοριστολόγος ἢ νὰ ρυπάνῃ τὰς καθαρευούσας σελίδας τοῦ μὲ χυδαίας σημερινᾶς τοπωνυμίας. Ὑποθέτομεν ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ λόγου Κτουῦρι ἐρειπίων, μεταξὺ τῶν χωρίων Σιμικλῆ καὶ Δερμελῆ, διότι ταῦτα κεῖνται ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ σημερινοῦ δήμου Εὐδρίου. Πλησίον τῶν ἐρειπίων εἶναι μικρά, ἀλλὰ βαθυτάτη λίμνη, ἧς τὰ ὕδατα ἰσχυρῶς περιδινούνται. Οὔτε ἄνθρωπος οὔτε λέμβος δύναται νὰ ἐπιπλεύσωσιν εἰς τὰ ὕδατα αὐτῆς, διηγοῦνται δὲ ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ τουρκοκρατίας τουρκαλβανὸς κυνηγός, τολμήσας νὰ εἰσέλθῃ ὅπως συλλάβῃ πτηνὸν πεσὸν ἐν αὐτῇ ἐπνίγη, ἂν καὶ ἦτο δεινὸς κολυμβητής.— Ἴσως περὶ τῆς λίμνης ταύτης φέρεται τις παράδοσις, ὁμοία πρὸς τὰς ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος γνωστὰς περὶ ἀπάτων λιμνῶν καὶ βουλιαγμένων τόπων³.

Ἐπίσης διηγοῦνται ὅτι τὰ ἐν τῷ λόφῳ ἐκείνῳ ἀρχαῖα τείχη ἐκτίσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ τὰ κυκλώπεια τείχη τῆς δίωρον ἀπεχούσης Φαρσάλου. Οἱ δὲ κτίσαντες αὐτὰ ἐργάται ἦσαν τόσον ρωμαεῖοι, ὥστε «διὰ φωνῶν μὲν μεθ' ὅλην τὴν ἀπόστασιν. συνεννοοῦντο πρὸς ἀλλήλους, ἀντήλλασσον δὲ καὶ τὰ ἐργαλεῖα ἀμοιβαίως διὰ γυμνῆς χειρὸς ρίπτοντες αὐτὰ ἀπὸ τοῦ μὲν (!) εἰς τὸ ἕτερον ὄρος».—Περὶ ὁμοίων παραδόσεων βλ. Παραδόσ., ἀρ. 93 καὶ σελ. 731.

Παραδόσεις περὶ τοῦ τάφου τοῦ Κωνσταντίνου*.

N. Βασιλειάδου, Ὁ τάφος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. (Κρητικὴ στοά, Ἡράκλειον 1909, τ. Β', σ. 318-321).

Περὶ τῶν παραδόσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν τάφον τοῦ τελευταίου Ἑλληνος αὐτοκράτορος (περὶ ὧν βλ. *Πολίτου*, Παραδόσ., ἀρ. 34, σ. 675 κέ.). Τέσσαρες εἶναι οἱ τόποι, ὅπου διάφοροι παραδόσεις θέτουσι τὸν τάφον τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. 1. Εἰς τὸν δεξιὸν διάδρομον τοῦ Γεσίλ τζαμι εἰς

1. *Πολίτου*, *Νεοελλην. μυθολ.*, σ. 224.

2. *Kretschmer*, *Der heutige lesbische Dialekt*, Wien 1905, σ. 536-8.

3. Βλ. *Παραδόσ.*, σ. 60. 702.

* *Λογογρ.* 1910, τ. Β', σ. 172-3.

τὸ Τζουβαλί, ὅπου ἦτο ἐκκλησία τῆς ἁγίας Θεοδοσίας· εἰς ταύτην μετεκομίσθησαν τὰ ἱερὰ λείψανα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Χριστοδούλου. 2. Εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Βεφᾶ, ὅπου ἄλλοτε ἔκαιε κανδήλα καὶ μία ἰτέα ἐσκίαζε («τὸν ὕπνον τοῦ ἀποθαμένου») (Παραδόσ., αὐτ.). Νῦν, ὡς λέγει, ἤλθαν μετανάσται καὶ ἐγάλασαν τὸν τάφον. 3. Παρὰ τὸ ἁγίασμα τοῦ Βαλουκλί. 4. Δεξιά τοῦ ἱεροῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ὁ ἱμάμης δεικνύει ἐν μάρμαρον, βεβαιῶν ὅτι ἐκεῖ εἶναι θαμμένος ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ. Ὁ λαὸς (οἱ Ἕλληνες βεβαίως) μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς πηγαίνει παραπλεύρως τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀκούει ἤχον ψαλμωδίας, ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς ἐξερχόμενον, καὶ βλέπει «ὡσάν ἓνα νεκρὸν θαμμένον κατάβαθα καὶ ἓνα παπᾶ νὰ λειτουργῇ, κατάλευκα ντυμένον. Ἔχει τὴν ὄψιν ὁ νεκρὸς ζωντανή, σάν νὰ κοιμᾶται. Σὲ κάθε κνήμη του χρυσοκοπάει δικέφαλος ἀετὸς μισοσβησμένος καὶ ἀπὸ πλάγι εἶναι ἓνα σπαθί 'ς τὸ χρῶμα τῆς φωτιᾶς μὲ σπασμένο τὸ θηκάρι».

Μέχρι τοῦδε δὲν ἦτο γνωστὴ ἄλλη παράδοσις περὶ τοῦ τάφου τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου πλὴν τῆς θετούσης αὐτὸν παρὰ τὸ Βεφᾶ Μειδάνι. Ὁ δὲ λυρικός καὶ ρητορικός τόνος τῆς διατριβῆς ταύτης γεννᾷ τὴν ὑπόνοιαν μὴ αἰ ἐν αὐτῇ μνημονευόμεναι παραδόσεις εἶναι πλάσματα φιλοπάτριδος φαντασίας.

Τὸ φίδι*.

(Συλλογὴ Ἐπ. Γ. Παππαμιχαήλ).

1) Βούρβουρα.

«Πές μου καὶ τί σοῦ χάρισαν αὐτοῦ στὸν Κάτου κόσμῳ;
—Τὰ μαῦρα φίδια μοῦ δωκαν νὰ τὰ στερφοβοσκῆσω.
Στὰ γόνατά μου τὰ βαστῶ, στὰ στήθη μου τὰ βόσκω
καὶ πίσω στὶς πλατίτσες μου ἔχουνε τὴ φωλιά τους».

2) (Παλαιοχώριον)—Τὸ φίδι εἶναι ὀχτρός. Εἶπε ὁ Θεός: «Ὁ γοῖος γλέπει φίδι καὶ δὲν τὸ χτυπάει, τὴν κατάρρα μου νὰ 'χη».

3) Τὸ φίδι τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ὁ νοικοκύρης.

«Ἐγὼ (ἔλεγε χωρική ἐκ Πλατανακίου τοῦ δήμου Γλυππίας) δὲν τὸ ἤξερα ἢ κακομοῖρα. Γλέπω νὰ φορᾶ μπόπ! νὰ πέση σὰ φουσκωμένο ἀσκὶ ὀχ τὴν ὀστρέχα ἓνα θεριακωμένο φίδι. Ἐτρεῖξα καὶ τὸ σκότωσα. Ἡ γειτόνισσα μοῦ εἶπε—βάλτου τώρα σάβανο καὶ θάψε το.—Τὸ ἴθαψα, ἀλλὰ τοῦ κάκου! τὴν ἴδια χρονιὰ ἔχασα τὸ νοικοκύρη μου».

* Λαογρ. 1912, τ. Γ', σ. 477-485.

4) Τ' άντρώενο άν ιδῆ φίδια καβαλλικεμένα δέν κάνει νά τὰ ξεχωρίση, γιατί ξεχωρίζει κι αυτό· έτσι τὰ χώρισε κ' ή μακαρίτισσα ή αδελφή μου και τή χώρισε ό Χάρος τήν ίδια χρονιά.

5) "Ογοιος σκοτώση φίδι τήν άνοιξη, θα χάση τήν υγεία του.

6) Τήν πρώτη ήμέρα πού αλλάζουν τὰ πρόβατα μαντρι δέν κάνει ό τσοπάνης νά σκοτώση φίδι γιατί ξελεθρίζουν (έξολοθρεύονται) τὰ πρόβατα.

7) Στοῦ * τ' άμπέλι χρόνια τώρα πολλά είναι 'να μεγάλο φίδι. Αυτό τοῦ δίνει τὰ λεφτά πού 'χει. Πολλοί παραφύλαξαν νά τὸ σκοτώσουν, αλλά δέν μπορούν.

8) Στόν τάφο τοῦ * άπό τὰ πολλά κλάματα ποιός ξέρει;—παρουσιάστηκε τήν ώρα πὸκλαιε στό κεφάλι ή μάνα του ένα φίδι μεγάλο. Τρόμαξε κ' έβαλε τίς φωνές. "Ετρεξε ό Γέρο-Μήλιας και τὸ σκότωσε. Τήν ίδια χρονιά πέθανε και αυτός.

9) Τήν τρίτη μέρα πηγαίνει 'να φίδι στους πεθαμένους και τούς τρώει τὰ μάτια.

10) "Ητανε νιά βολά βασιλοπούλα και βασιλόπουλο, άγαπημένο άντρώγυνο. Συφωνήσανε, άν πεθάνη ό ένας, ό άλλος νά τὸν φυλάξη μέρα νύχτα σαράντα ήμέρες. Πέθανε τὸ βασιλόπουλο. Τὸ λοιπὸν ή βασιλοπούλα πιστή στόν ὄρκο τὸν έφύλαξε και σκότωσε τὸ φίδι πού βούτηξε νά φάη τὰ μάτια τοῦ πεθαμένου. Τότε μονοκοπανιά συνάχτηκαν οὔλα τ' άλλα φίδια και άρχί-νησαν νά τὸ κλαΐνε λυπητερά λυπητερά. "Ενα τότε εΐπε· «Τί κάθεστε και κλαΐτε; Πηγαίνετε νά φέρετε τὸ δεΐνα χορτάρι, νά τὸ βάλετ' άπάνου ν' άναστηθῆ». "Ετσι και γίνηκε. Τ' άκουσε κ' ή βασιλοπούλα, έβαλε άπό τὸ ίδιο χορτάρι στόν άγαπημένο της και τὸν άνάστησε.

Παρατηρήσεις περὶ τῆς άνωτέρω συλλογῆς.

1) Μοιρολόγιον κοινότατον, τοῦ ὁποίου φέρονται πλεΐσται παραλλαγáι. Βλ. τὰς έμάς Παραδόσεις, σ. 1083, σημ. 1.

2) Πηγή τῆς δοξασίας ταύτης είναι οί κατά τήν Γραφήν (Γένεσ. γ' 15) λόγοι τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ὄφιν.

3) Καί ή παράδοσις αὕτη, καθὼς και ή έν τῷ 7, άνάγεται εἰς τὰς παραδόσεις περὶ οίκουροῦ ὄφρεως, τοῦ ὁποίου ό φόνος πιστεύεται ὅτι έπιφέρει τήν καταστροφήν τῆς εὐημερίας τοῦ οἴκου. (Βλ. Παραδόσ., σ. 1073). Πιθανῶς εἰς τήν αὐτήν κατηγορίαν υπάγεται και ή έν 6 άναγγραφομένη δεισιδαίμων δοξασία.

Πρὸς άποτροπήν τοῦ κακοῦ μανθάνομεν έκ τῆς παραδόσεως ταύτης ὅτι θεωρεΐται άναγκαΐον νά κηδεύση τὸν ὄφιν ό φονεύσας. "Οτι έν τούτῳ ὑπολανθάνει άρχαία δοξασία συνάγομεν έκ τοῦ κωακοῦ μύθου, καθ' ὃν ό Κρίσαιμις, άνήρ πλούσιος εἰς ποιμίνα, φονεύσας έγγελυν, ήτις έπιφαινομένη κατ' έτος ήρπαζε τὸ κάλλιστον τῶν προβάτων, άπωλέσθη παγγενεί, διότι δέν έφρόντισε

νά καταθάψη αὐτήν, καὶ τοι ἐπιφανεῖσα κατ' ὄναρ τὸν διέταξε νά τὸ πράξῃ¹.

4) Ἡ δοξασία αὕτη ἐνθυμίζει τὸν ἀρχαῖον περὶ Τειρεσίου μῦθον, ὁ ὁποῖος κτυπήσας διὰ τῆς βακτηρίας δύο συμπεπλεγμένους ὄφεις μετέβαλε τὸ γένος εἰς γυναικῆ καὶ ἀνέλαβεν ὕστερον τὴν ἀνδρικήν μορφήν κατὰ τὸν αὐτὸν πάλιν τρόπον². Συναφεστέρα δ' ὁμως πρὸς ταύτην εἶναι ἡ περὶ Τιβερίου Γράκχου παράδοσις, ἣτις ἀναφέρεται πιθανῶς εἰς τοιαύτην τινὰ δοξασίαν. Κατὰ Πλούταρχον (Τιβ. Γράκχ. 1) «λέγεται δὲ ποτε συλλαβεῖν αὐτὸν ἐπὶ τῆς κλίνης ζευγὸς δρακόντων, τοὺς δὲ μάντις σκεψαμένους τὸ τέρας ἄμφω μὲν οὐκ ἔαν ἀνελεῖν οὐδὲ ἀφεῖναι, περὶ δὲ θατέρου διαιρεῖν, ὡς ὁ μὲν ἄρρηγ τῷ Τιβερίῳ φέροι θάνατον ἀναιρεθεῖς, ἡ δὲ θήλεια τῇ Κορνηλίᾳ. Τὸν οὖν Τιβέριον καὶ φιλοῦντα τὴν γυναικῆ καὶ μᾶλλον αὐτῷ προσήκειν, ὄντι πρεσβυτέρῳ, τελευτᾶν ἡγούμενον, ἔτι νέας οὔσης ἐκείνης, τὸν μὲν ἄρρενα κτεῖναι τῶν δρακόντων, ἀφεῖναι δὲ τὴν θήλειαν» εἶτα ὕστερον οὐ πολλῷ χρόνῳ τελευτῆσαι».

Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ἡ τύχη τῶν συζύγων ἦτο συνδεδεμένη πρὸς τὴν τοῦ ζεύγους τῶν ὄφρων, τοῦ μὲν οἰκοδεσπότου πρὸς τὴν τοῦ ἄρρενος, τῆς δὲ οἰκοδεσποίνης πρὸς τὴν τῆς θηλείας. Καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας ὁμοίως πιστεύεται ὅτι ἐκάστη οἰκία ἔχει ζευγὸς ὄφρων, ἄρρενα καὶ θήλειαν, οἵτινες δὲν ἐπιφαίνονται εἰ μὴ ἂν ἀποθάνῃ ὁ οἰκοδεσπότης ἢ ἡ οἰκοδέσποινα, τότε δὲ καὶ ὁ ἕτερος τῶν ὄφρων θνήσκει³.

5) Τὴν δοξασίαν ταύτην μανθάνομεν τὸ πρῶτον ἐκ τῆς προκειμένης ἀνακοινώσεως, δυσχερῆς δὲ φαίνεται ἡ διάγνωσις τῆς ἐννοίας καὶ τῆς προελεύσεως αὐτῆς. Σχέσις τοῦ ὄφρος πρὸς τὴν υγείαν ὑπόκειται καὶ εἰς τὰς ἀρχαίας ἐλληνικὰς θρησκευτικὰς παραστάσεις, τὰς συνδεούσας τὸν ὄφιν πρὸς θεότητα τῆς υγείας, ὡς τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὴν Ὑγίειαν. Ἄλλ' ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ φόνου τῶν ὄφρων δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ὁ δὲ περιορισμὸς αὐτῆς μόνον κατὰ τὴν ἀνοιξιν δεικνύει ὅτι οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὰς ἀρχαίας θρησκευτικὰς παραστάσεις. Μᾶλλον δὲ πρὸς ταύτας φαίνονται συγγενεῖς αἱ

1. Ἡσίοχ. Σουίδ. λ. Κρίσαμις. Φωτ. Λεξ. 179, 10. Ζηρόβ. 364.—Ἐν τῷ μύθῳ ὑπεμφαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἔγγελον, ταυτιζομένην πρὸς τὸν ἀγαθὸν δαίμονα, τὸν οἰκουρὸν ὄφιν, ὤφειλεν ὁ Κρίσαμις τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐν ἀρ. 7 παράδοσιν πηγὴ τοῦ πλοῦτου τοῦ Κυνουρέως χωρικοῦ εἶναι ὁ ἐν τῇ ἀμπέλῳ αὐτοῦ διαιτώμενος μέγας ὄφις. Ἡ συνταύτισις τοῦ ὄφρος καὶ τῆς ἐγγέλου ὑποτίθεται ἴσως καὶ ἐν τῷ ἀρχαίῳ μύθῳ περὶ τοῦ Κάδμου καὶ τῶν Ἐγγελέων. Ὁ εἰς δράκοντα μεταμορφωθείς Κάδμος ἄρχει ἐν Ἰλλυρίᾳ τῶν Ἐγγελέων (πρβλ. Gruppe, Griech. Mytholog., σ. 358). Ἐξ ἀφορμῆς τούτων καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Λουκανοῦ (Phars. III 189) βεβαιώνει ὅτι *enchelys dicitur draco*.—Κηδεῖα φονευθέντος ζώου ἀναφέρεται ὡς παλαιὸν ἀττικὸν νόμιμον ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Ἀπολλων. Ροδ. Α' 124: «ὁ ἀποκτείνας λύκον ἀγείρει αὐτῷ τὰ πρὸς ταφήν».

2. Ἡσίοδ. παρὰ Σχολ. Λυκόφρ. 683. Τζέτζ. αὐτ. Ἀπολλοδώρ. Γ' ζ' 7. Σχολ. Ἀμβρ. καὶ Ἀρλ. εἰς Ὀδ. Κ 494. Εὐστ. εἰς Ὀδ. σ. 1665, 41 κέ. Φλέγ. Τραλλ., Π. θαυμ. 4, σ. 73Κ. Ἄντ. Λιβερ. 17. Ovid., Metam. III 324 κέ. Hygin., Fab. 75.

3. Grimm, Deutsche Mythologie, 4 έκδ., σ. 572.

γερμανικαὶ δοξασίαι, ὅτι οἱ ὄφεις καταστρέφουσι πᾶν δηλητήριον καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ φονεύωνται, διότι ὁ φόνος αὐτῶν θὰ συνεπήγετο αὐξήσιν τῶν δηλητηρίων καὶ καταστροφὴν τῶν βοσκημάτων¹.

Ἐπίσης οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν κυνουριακὴν δοξασίαν ἡ πανελλήνιος περὶ προφυλάξεως ἀπὸ πάσης βλάβης τῶν ὄφρων, οἵτινες νομίζονται οἰκουροί, ἀπόρροια οὔσα τῆς εὐλαβείας πρὸς τὸν ἀγαθὸν δαίμονα τοῦ οἴκου (βλ. ἄνωτ. 3). Ἐξ ἄλλης δ' ὁμοίως ιδέας, ἤτοι τοῦ φόβου ἐκδικήσεως τοῦ γένους τῶν ὄφρων, προέρχεται καὶ ἡ ἀποφυγὴ τοῦ φόνου ὄφρων ὑπὸ τινῶν ἰθαγενῶν φύλων τῆς Ἀμερικῆς².

Κατὰ τινὰ ἐσθωνικὴν δοξασίαν³ τὴν ἀνοιξιν καὶ δὴ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου Μάρκου κατ' Ἀπρίλιον συναθροίζονται πάντες οἱ ὄφεις περὶ τὸν βασιλέα των, τὴν δὲ ἡμέραν ἐκείνην οἱ γεωργοὶ δὲν ὀργώνουν ἐκ φόβου μὴ πάθουν τι αἰφνιδίως τὰ ζῶά των (καταπατοῦντα ἄρα γε ὄφιν τινὰ τῶν μεταβαινόντων εἰς τὸν τόπον τῆς συγκεντρώσεως;). Μὴ γινώσκοντες πλείονας λεπτομερείας περὶ τῆς δοξασίας ταύτης ἀδυνατοῦμεν νὰ κρίνωμεν, ἂν ἔχη συνάφειάν τινα πρὸς τὴν κυνουριακὴν. Δὲν εἶναι δ' ὅμως ἀπίθανον, ὅτι ἀμφότεραι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἔξοδον τῶν ὄφρων κατὰ τὸ ἔαρ ἀπὸ τῆς χειμερινῆς νάρκης καὶ εἰς τὴν ἀνανέωσιν τοῦ δέρματός των, ἧτις κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐγένετο ἐπίσης τὸ ἔαρ⁴.

6) Ἀνάγεται πιθανῶς εἰς τὰς δοξασίας περὶ τοῦ οἰκουροῦ ὄφρος. Ὁ ποιμὴν δὲν φονεύει ὄφιν, διότι ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι ὁ οἰκουρὸς τῆς νέας μάνδρας.

7) Καὶ αὕτη ἀνάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν αὐτῶν δοξασιῶν. Βλ. τὰ σημειωθέντα ἀνωτέρω εἰς ἀρ. 3.

8) Ὁ ὄφιν εἶναι ἐνσάρκωσις τοῦ ἀφηρωισθέντος νεκροῦ. Βλ. Παραδόσεις σ. 1083. 1085. 1086.

9) Βλ. αὐτ., σ. 1083. Ἐν τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ παρατηρεῖται συμφυρμὸς μετὰ τῆς ἐτέρας περὶ ἀφομοιώσεως τῆς τροφῆς, μεταδιδομένων τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἐσθιομένου μέλους ζώου ἢ τοῦ ζώου ὅλου εἰς τὸν ἐσθίοντα⁵. Τὴν

1. *Wuttke*, *Der deutsche Volksabergl.* 3 ἐκδ., § 153, σ. 115. Ἡ δοξασία ὅτι οἱ ὄφεις καταστρέφουσι πᾶν δηλητήριον προέρχεται ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, ὅτι οἱ δράκοντες «τὰς θανατηφόρους ρίζας ἐσθίουσι καὶ τὰς πόας μέντοι τὰς τοιαύτας» (*Αἰλ.*, *Z. Ιστ.* σ' 4).

2. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Fraser*, *The golden Bough*, ἐκδ. 2, τ. II, σ. 395-6. Κατὰ τὸν φιλόσοφον Κλέαρχον (παρ' *Αἰλ.*, *Z. Ιστ.* IB' 34) μόνοι τῶν Πελοποννησίων οἱ Ἀργεῖοι δὲν ἀπέκτεινον ὄφιν.

3. *Kreutzwald*, *Der Ehsten abergläubische Gebräuchen*, Petersburg. 1855, σ. 55 παρὰ *W. Schwartz*, *D. Ursprung d. Mythologie*, σ. 27.

4. Ἀριστοτέλ., *Z. Ιστ.* Η' ε' 3 «ἐκδύνουσι (τὸ γῆρας ὄφεις) καὶ τοῦ ἔαρος, ὅταν ἐξίωσι καὶ τοῦ μετοπώρου πάλιν».—*Αἰλιαν.*, *Z. Ιστ.*, Θ', 16 «ὑπαρχομένου τοῦ ἤρος δρᾶ τοῦ» (τὴν ἀπόδυσιν τοῦ γῆρατος ὁ ὄφιν).

5. Βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, σ. 1132 κέ.

όξυτάτην ὄρασιν αὐτοῦ πιστεύουσι κατὰ ταῦτα ὅτι ἐνισχύει ὁ ὄφης διὰ τῆς βρώσεως τῶν ὀργάνων τῆς ὀράσεως τοῦ ἀνθρώπου. Πιστεύουσι δ' ὅτι τρώγει τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ νεκροῦ τὴν τρίτην ἡμέραν, διότι συμπληρωθεῖσων τῶν τριῶν ἡμερῶν ἢ τέως περιπολοῦσα ψυχὴ, κατὰ τὰς δημῶδεις δοξασίας, ἐγκαταλείπει τέλεον τὸ σῶμα¹.

10) Τοῦ παραμυθίου τούτου πλεῖσται φέρονται παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ παραλλαγαὶ ἐν ἐπεισοδίοις ἄλλων παραμυθίων, ὅχι δ' αὐτοτελεῖς ὡς ἐνταῦθα².

1. Καὶ πολλαὶ ἄλλαι δοξασίαι καὶ ἐπιθήδεια ἔθιμα συνδέονται πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην. Καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπιστεύετο ὅτι ἡ ψυχὴ παραμένει ἐπὶ γῆς ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. (Βλ. *Krumbacher*, Studien z. den Legenden des hl. Theodosios, σ. 349). 'Ἐζήτουν δ' οἱ θεολογοῦντες νὰ στηρίξωσι τὴν δοξασίαν ταύτην εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Χριστοῦ τὴν τρίτην ἡμέραν εἰς τοὺς μαθητὰς (*Φίλιππ. Μονότ.* ἐν *Migne*, Patr. gr., τ. 127, σ. 877). —'Ἡ ψυχὴ τοῦ θανόντος διαμένει ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν τῷ δωματίῳ, ἐν ᾧ ἐγένεν ἡ πρόθεσις τοῦ νεκροῦ. (Κατιρλί τῆς Βιθυνίας. *Π. Γ. Μακρῆ*, Τὸ Κατιρλί, σ. 100). —'Ἡ ψυχὴ μένει ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν τῇ οἰκίᾳ. (Νίσυρος. *Ι. Παπαδοπούλου*, Γενικὴ περιγραφή Νισύρου, σ. 70). Τὴν τρίτην ἡμέραν ὁ ἱερεὺς δίδει τὸ τρισάγιον, οἱ δὲ πενθοῦντες ἀσιτοῦσιν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας (αὐτ.). —'Ἐν Κύθῳ ἐπὶ τρεῖς νύκτας μετὰ τὸν θάνατον διατηροῦσι τὸ ἀντίψυχο, ἀμυδρὸν φῶς παρὰ τὸ προσκεφάλαιον, ὅπου ἐξεψύχησεν ὁ νεκρός, διότι πιστεύουν ὅτι ἡ ψυχὴ ἐπανέρχεται καὶ ἀσχολεῖται περὶ τὰ συνήθη ἔργα αὐτῆς. (*Βάλληνα*, Κυθνιακά, 1882, σ. 114). —'Ἐν Λέσβῳ, ἐκεῖ ὅπου ἐξεψύχησεν ὁ νεκρός, καίουν κανδήλι ἐπὶ τρία ἡμερονύκτια, διότι ἐπιστρέφει ἡ ψυχὴ ἀναζητοῦσα τὸ σῶμα. (*Georgeakis et Pineau*, Folklore de Lesbos, σ. 332). —'Ἡ αὐτὴ συνήθεια καὶ ἐν Καρδίτῃ (κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ ἱερέως 'Αν. Λαδιᾶ) καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ Πελοποννήσῳ (κατ' ἰδίαις παρατηρήσεις). —'Ἐν Σύρῳ δὲν σαρώουσι τὴν οἰκίαν πρὶν παρέλθουν τρεῖς ἡμέραι (Παρθενών, 1872, τ. Β', σ. 1200). —'Ομοίως ἐν Σύμῃ μέχρι τῆς τρίτης ἡμέρας (*Ζωγράφ.* ἀγών, σ. 216). —Συναφῆς πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας εἶναι ἡ τέλεσις μνημοσύνου ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ τεθνεῶτος τὴν τρίτην ἀπὸ τοῦ θανάτου ἡμέραν (τὰ τρίτα, τὰ τρήμερα), ἐκ παλαιᾶς συνήθειας, διότι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὰ τρίτα ἦσαν τὸ κατὰ τὴν τρίτην ἀπὸ τῆς ἐκφορᾶς ἢ τοῦ θανάτου ἡμέρας ἐκφερόμενον ὑπὲρ τῶν νεκρῶν ἄριστον. (Βλ. *Rohde*, Psyche, 3 ἔκδ., I, σ. 232).

Αἱ συνήθειαι αὗται ἐπιχωριάζουσι καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Παρὰ Βουλγάροις ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκφορὰν μεταβαίνουν εἰς τὸν τάφον καθημερινῶς τὸ πρωὶ 3-5 γυναῖκες, ἀνάπτουσι κανδήλιον καὶ θέτουσι παρὰ τὸν τάφον οἶνον καὶ ὕδωρ (*Ad. Strauss*, Die Bulgaren, σ. 451), εἰς δὲ τὸ δωμάτιον, ὅπου ἐξεψύχησεν ὁ νεκρός, ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας παραθέτουσι βούτυρον καὶ οἶνον διὰ τὴν τριγυρίζουσιν εἰς τὴν οἰκίαν ψυχὴν (αὐτ. 446). 'Ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίῃ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἢ οἰκία τοῦ θανόντος θεωρεῖται ἀκάθαρτος· τὸ ὕδωρ χύνεται, πῦρ δὲν ἀνάπτεται, οἱ δ' ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας νύπτονται. (*Zeitschrift f. das osterr. Verein f. Volksk.*, τ. VI, σ. 62). 'Ἐν Γερμανίᾳ πιστεύουν ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπάνοδος τῶν νεκρῶν τὰς πρώτας τρεῖς ἡμέρας καὶ εἰς τοῦτο ἀποδίδεται τὸ ἔθιμον τῆς ταφῆς κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν. (*Zeitsch. d. Vereins f. Volksk.*, 1901, σ. 19). —'Ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Περσῶν διδάσκει ὅτι ἡ ψυχὴ μένει τρεῖς νύκτας πλησίον τοῦ σώματος, καὶ σήμερον ἔτι οἱ πρεσβεύοντες αὐτὴν προσφέρουσιν ἐπὶ τρεῖς νύκτας θυσίας, ἢ δ' οἰκογένεια τοῦ τεθνεῶτος ἀπέχει κρεῶν. (Βλ. *Revue de l'hist. des religions*, 1899, τ. 39, σ. 238 κέ.).

2. Μιτυλήνης. Μία φίδα ἀνασταίνει διὰ βοτάνου τὰ σκοτωμένα παιδιὰ τῆς, διὰ τοῦ ἀπολειφθέντος κομματιοῦ τῆς βοτάνης ἀνασταίνει νεκρὸν ὁ ἰδὼν αὐτήν. (*Kretschmer*, Lesb. Dialekt, σ. 476). —'Αγίας Ἄννης Εὐβοίας. Μία μάννα ἀνασταίνει τὸν φονευθέντα υἱὸν

Ὁ ἀρχικὸς τύπος τούτου εἶναι ὁ μῦθος περὶ τοῦ Μινωΐδου Γλαύκου· τοῦτον θανόντα ἀνέστησεν ὁ μάντις Πολύιδος, ὃν ὁ Μίνως ἐνέκλεισε μετὰ τοῦ νεκροῦ, ἐπιθέσας ἐπὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ τὸ χόρτον, δι' οὗ εἶδεν ὅτι ὄφις ἀνέστησεν ἄλλον ὄφιν νεκρόν¹. Παραλλαγή τοῦ μύθου τούτου εἶναι ὁ βοιωτικὸς περὶ τοῦ Ἀνθηδονίου Γλαύκου, ὅστις ἰδὼν ἰχθύς (ἢ λαγωὸν) ἀναζωογονηθέντας εὐθύς ὡς ἤγγισαν χόρτον τι ἔγινεν ἀθάνατος φαγὼν τὸ χόρτον τοῦτο². Ἐτέρα παραλλαγή πλησιεστέρα πρὸς τὴν κρητικὴν περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μίνως εἶναι ἢ περὶ

της ἐπιθέσασα βότανον, τὸ ὁποῖον εἶδεν ὅτι ἐπέθεσεν ὄφις εἰς φονευθέντα ὑπ' αὐτῆς ὄφιν καὶ τὸν ἀνέστησεν. (*Hahn*, Gr. u. alb. Märchen, τ. II, σ. 204).—Βίτσης Ἡλείου. Παπᾶς καὶ παπαδιά κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ φονευθέντος υἱοῦ των βλέπουσιν δύο ὄφεις μαχομένους, τῶν ὁποίων ὁ ἕτερος ἐφονεύθη· ὁ παπᾶς παραγγέλλει τὴν παπαδιάν νὰ σκεπάσῃ μὲ φύλλα τὸν νεκρὸν ὄφιν. Ἰδὼν δ' ὅτι τὰ φύλλα τοῦ ἀπέδωκαν τὴν ζωὴν εἶπεν εἰς τὴν παπαδιάν νὰ γεμίσῃ τὰ θυλάκιά της ἀπὸ αὐτὰ τὰ φύλλα, καὶ δι' αὐτῶν ἀνέστησεν τὸν υἱὸν των. (*Hahn*, τ. II, σ. 260).—Θήρας. Παπαδιά ἀνασταίνει ἀνδρειωμένον υἱὸν της μὲ χόρτα, μὲ τὰ ὁποῖα εἶχε σκεπάσῃ ὄφιν φονευθέντα ὑπ' αὐτῆς καὶ ἀναστηθέντα μὲ τὴν δύναμιν τῶν χόρτων ἐκείνων. (Ἀνέκδοτον τῆς συλλογῆς μου).—Σύρας. Ἐκ τῶν παλαιόντων ὄφρων ὁ διχοτομηθεὶς ἐζωντάνευσεν, ἀφοῦ τὰ δύο κομμάτια αὐτοῦ ἐσύρθησαν εἰς πλησίον εὐρισκόμενον βότανον καὶ τὸ ἤγγισαν. Τοῦτο παρέλαβον οἱ ἰδόντες καὶ δι' αὐτοῦ ἀνέστησεν νεκρόν. (*Hahn*, τ. II, σ. 274).—Ἑλληνικὸν Ροκκαφόρτης. Σαύρα ἐπαναφέρει εἰς τὴν ζωὴν ἄλλην σαύραν ἐπιθέσασα ἐπὶ τῆς θανασίμου πληγῆς βοτάνην, διὰ ταύτης δὲ μιμούμενος τὴν σαύραν ὁ ἰδὼν αὐτὴν ἀνθρώπος ἀποδίδει τὴν ζωὴν εἰς νεκρόν. (*La Calabria*, 1894, τ. VIII, σ. 27).

Ὁ Χριστόφορος Ἀγγελοῦ († 1638), ἀγνωῶ, ἀν κατὰ παλαιότεραν τινὰ πηγὴν ἢ κατὰ δημόδη ἑλληνικὴν δοξασίαν (πρβλ. τὴν παραλλαγὴν τῆς Σύρας, ἀνωτέρω), ἐκθέτει τὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ ὄφεις τεμνόμενοι θεραπεύουσιν αὐτοὶ ἑαυτούς. Ἀντιγράφω ὧδε τὴν περικοπὴν ἐκ τοῦ περιέργου καὶ σπανίου «ἐγχειριδίου περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σημερινῶν εὐρισκομένων Ἑλλήνων» (ed. Fehlavii, Lips. 1671, κεφ. 2, σ. 42. 44. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Κανταβριγίᾳ τὸ 1619): «Ἐχουσι γὰρ ἔθος οἱ ὄφεις τοιοῦτον, ὅταν τις ἐχθρὸς θέλῃ ἀποκτεῖναι τὸν ὄφιν, ὁ ὄφις φεύγει ὅσον δύναται, ὡς εἰ μὲν δυνηθῆ κρυβῆναι ὅλος, καλῶς ἔχει. Ἐὰν δὲ μὴ δυνηθῆ κρυβῆναι ὅλον τὸ σῶμα παραδίδωσι πρὸς τὸ κόπτεσθαι. Καὶ ὅταν ὁ ἐχθρὸς παρέλθῃ, τότε ἡ κεφαλὴ τοῦ ὄφρος ἐξέρχεται μόνη, κεχωρισμένη ἀπὸ τῶν μερῶν τοῦ σώματος, καὶ πορεύεται πρὸς τινὰ χόρτον, ἐν αὐτῇ οἶδε, καὶ λαμβάνει τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῆς τὸν χόρτον, καὶ οὕτως ἐξέρχεται πρὸς τὸ λοιπὸν κεκομμένον σῶμα καὶ ἀλείφει τὸ κεκομμένον μέρος τοῦ σώματος αὐτῆς σὺν τῷ χόρτῳ, καὶ ἔπειτα στρέφει τὸ κεκομμένον μέρος τῆς κεφαλῆς καὶ συναρμόττει τῷ κεκομμένῳ μέρει, τῷ προτέρῳ ἀλειφθέντι τοῦ σώματος. Καὶ οὕτως ἰᾶται ἐκείνῳ τῷ κεκομμένῳ μέρει. Καὶ οὕτω ποιεῖ ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη τὰ κεκομμένα, ἕως οὗ πάντα ἰαθῶσι, καὶ οὕτω τελείως ἀπέρχεται ὑγιής».

1. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Gädechens*, *Glaucos*, σ. 134 κέ. καὶ ἐν *Roscher's*, *Lex. d. Mythologie*, τ. I, σ. 1687-8. *Weicker*, ἐν *Pauly-Wissowa*, *Real-Encyclop.*, τ. VII, σ. 1415. *Πολίτου*, *Παραδ.*, σ. 1129 κέ.

2. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Gädechens*, *Glaucos*, σ. 33 κέ. 42 κέ. καὶ ἐν *Roscher*, ἐνθ' ἀν., τ. I, σ. 1679. *Bergk*, ἐν *N. Jahrbücher f. Philologie u. Pädag.*, τ. 81, σ. 384 κέ. *Weicker*, ἐνθ' ἀν., σ. 1409 κέ.—Ὁ περὶ τῆς πόας τῆς ἀθανασίας μῦθος μετηνέχθη ἀπὸ τοῦ Ἀνθηδονίου καὶ εἰς ἄλλον Γλαῦκον τὸν Ποτινέα. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Wilisch*, ἐν *Roscher's*, *Lexikon*, τ. I, σ. 1690.

τοῦ Τύλωνος, ὅστις φονευθεὶς ἀνεστήθη διὰ τῆς βοτάνης, δι' ἧς δράκων ἀνέστησε τὸν νεκρὸν σκύμνου του¹. Διασκευὴ τῆς παραλλαγῆς ταύτης εἶναι πιθανῶς ἢ παρὰ Νόνω (ΚΕ' 451 κέ.), καθ' ἣν ἡ νύμφη Μορία ἀνέστησε τὸν ἀδελφὸν τῆς Τύλον ἰδοῦσα πῶς δράκαινα ἀνέστησε φονευθέντα δράκοντα διὰ τοῦ φυτοῦ, τοῦ καλουμένου Διὸς ἄνθος. Εἶναι δ' ἡ παραλλαγή αὕτη λυδική ἴσως, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Τύλωνος, ὀνόματος ἀρχαίου βασιλέως τῶν Λυδῶν καὶ ἐκ τοῦ ἀναγράψαντος τὸν μῦθον Ξάνθου, συγγραφέως Λυδικῶν².

Τὸ πλῆθος τῶν παραλλαγῶν δεικνύει τὴν εὐρυτάτην διάδοσιν τοῦ μύθου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἐξηγεῖ τὴν διατήρησιν αὐτοῦ εἰς πολυάριθμα παραμύθια διαφόρων λαῶν. Ἀναγραφὰς τοιούτων παραμυθίων ἐδημοσίευσαν οἱ ἐπόμενοι συγγραφεῖς συμπληροῦντες ἀλλήλους: *Grimm*, *Kinder- u. Hausmärchen*, ἀρ. 16 (σημ. τ. III, σ. 27). *Bolte-Polivka*, *Anmerkungen zu Grimm*, τ. I, σ. 127. *Hahn*, *Gr. u. alban. Märchen*, τ. I, σ. 56. *Rohde*, *Der griech. Roman*, 1876, σ. 126. *W. Schwartz*, *Die poetischen Naturanschauungen*, τ. I, σ. 4. *Bedier*, *Les fabliaux*, σ. 83. *René Basset*, *Nouveaux contes berbères*, Par. 1897, σ. 221-4, σημ. 193. Ὁ αὐτὸς ἐν *Revue des tradit. popul.* 1906, σ. 228. *L. Sainénu*, *Basmele Române*, Bucur. 1895, σ. 45-6. *Frazer*, *Pausanias*, τ. V, σ. 96 (εἰς Πausan. Θ', κβ' 7). *Gaston Paris*, ἐν *Zeitschr. d. Vereins f. Volksk.* 1903, σ. 137 κέ. *Antti Aarne*, *Verzeichniss der Märchentypen*, ἀρ. 612.

Ἡ ἐν τῇ κυνουριακῇ παραλλαγῇ μνημονευομένη ἀμοιβαία ὑπόσχεσις τῶν συζύγων νὰ φυλάξῃ ὁ ἐπιζήσας αὐτῶν τὸν νεκρὸν τοῦ ἐτέρου νυχθημερὸν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ συζύγου διὰ τῆς ὑπὸ τῶν ὄψεων ἀποκαλυφθείσης βοτάνης φαίνεται ὡσπερ ἀπήχησις τοῦ κρητικοῦ μύθου. Διότι καὶ ὁ μάντις Πολύιδος συνεκλείσθη μετὰ τοῦ παιδὸς τοῦ Μίνωος ἐν τάφῳ (in monumento κατὰ τὸν Ὑγῖνον, ἐν οἰκίματι κατὰ τὸν Τζέτζην) καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ νεκροῦ ἐγίνε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Πλείστας δ' ὁμοιωτικὰς ἐν ταῖς λεπτομερείαις παρουσιάζει ἡ παραλλαγή αὕτη πρὸς σύστημα παραμυθίων, τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέρως ἐξήτασεν ὁ *Gaston Paris*, ἐνθ' ἀν. Ταῦτα εἶναι ἐν γερμανικὸν παρὰ *Grimm*, δύο ἰταλικά τῶν Ἀβρουγίων, ἐν καταλανικόν, δύο τῆς γαλλικῆς Βρεττάνης, ἐν τῆς Λοθριγγίας καὶ ἐν ρωσικόν. Ἐκ τῆς ἀντιβολῆς τῶν παραλλαγῶν ὁ *Paris* ἀποκαθιστᾷ τὸν παλαιότατον εὐρωπαϊκὸν τύπον τοῦ συστήματος τούτου τῶν παραμυθίων ὡς ἐξῆς:

Εἷς ἀνὴρ καὶ μία γυνή (αὕτη βασιλοπούλα) συμφωνοῦσι μεθ' ὄρκου ὅτι, ὅταν ἀποθάνῃ ὁ εἷς, ὁ ἕτερος θὰ συνταφῇ ζῶν μετ' αὐτοῦ³. Ἀποθνήσκει ἡ

1. Ξάνθου, ἀπ. 16 παρὰ *Plin.* N. h. 25, 14.

2. *Tümpel*, ἐν *Roscher's*, *Lexikon*, τ. II, σ. 3211. Βλ. καὶ *Thrämer*, αὐτ., τ. III, σ. 1484.

3. Ἡ συγκατόρυξις καὶ τοῦ ἐπιζῶντος τῶν συζύγων μετὰ τοῦ ἀποθανόντος ἀναφέ-

γυνή, ὁ δὲ ἀνὴρ τηρεῖ τὴν ὑπόσχεσίν του. Ἐν τῷ τάφῳ βλέπει ὄφιν προσέρποντα πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ τὸν φονεῖ· τότε ἔρχεται ἄλλος ὄφιν μὲ μίαν βοτάνην, δι' ἧς ἐγγίζει τὸν νεκρὸν καὶ τὸν ἀνιστᾷ. Ὁ ἀνὴρ ἀρπάζει τὴν βοτάνην, ἐγγίζει δι' αὐτῆς τὸν νεκρὸν τῆς συζύγου του καὶ τὴν ἐπαναφέρει εἰς τὴν ζωὴν. Εἰς τὸ παραμῦθιον προστίθενται καὶ ἄλλα ἐπεισόδια περὶ ἀπιστίας τῆς σωθείσης συζύγου καὶ τιμωρίας αὐτῆς.

Τὸ κυνουριακὸν παραμῦθιον παρουσιάζει τὰς ἐπομένους διαφοράς. "Οτι περιορίζεται εἰς μόνον τὸν ἀρχαῖον μῦθον ἄνευ τῶν ἐπεισοδίων, ἅτινα ἀποτελοῦσιν ἴδιον κύκλον παραμυθίων, τὸν τῆς ἀπίστου συζύγου, καὶ εἶναι φανερὸς ἐκ τούτου ὁ χαρακτήρ αὐτῶν ὡς ὑστέρας προσθήκης. Ἐπειτα ὅτι ἡ γυνὴ καὶ ὄχι ὁ ἀνὴρ ἐπιζῆ καὶ ἐπαναφέρει εἰς τὴν ζωὴν τὸν σύζυγον. Ἄμεσον δὲ συνάφειαν πρὸς ἔθιμα καὶ δοξασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐκ τούτων ἐξηγούμενα, ἔχουσιν αἱ ἄλλαι διαφοραί· πρῶτον ἡ αἰτιολογία τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄφεως, ὡς ἐρχομένου νὰ φάγη τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ νεκροῦ (πρβλ. τὴν προηγούμενην ἐν ἀρ. 9 δοξασίαν), δεύτερον ὁ περὶ τὸν νεκρὸν ὄφιν θρηῆνος τῶν ἄλλων ὄφειν, ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν παρ' ἡμῖν κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ νεκροῦ θρηῆνον καὶ τρίτον ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας¹.

ρεται ἐνίοτε εἰς παραμῦθια εἴτε ὡς παράδοξον νόμιμον ἐπικρατοῦν εἰς χώραν τινὰ εἴτε ὡς ἐκτέλεισις ἀμοιβαίας ὑποσχέσεως τοῦ ἀνδρογύνου. Ἄλλ' ἡ ταφὴ ἢ ὁ θάνατος τῆς ἐπιζώσης γυναικὸς κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ ἀποθανόντος συζύγου ἀληθῶς ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἐθίμων ἀρχαίων τινῶν βαρβάρων λαῶν καὶ μέχρις ἐσχάτων ἐν Ἰνδικῇ. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ V. Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes, 1903, τ. VII, σ. 20.

1. Τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν γίνεται μνημόσυνον ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ θανόντος (τὰ σαράντα). Βλ. περὶ τῶν μνημοσύνων τούτων H. Usener, Heil. Theodosios, σ. 135 καὶ K. Krumbacher, Studien zu den Legenden des hl. Theodosios, σ. 341-5. Ὡς λόγος τοῦ μνημοσύνου φέρεται ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ ἐπὶ 40 ἡμέρας μένει ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Χριστός, ὁ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἀναληφθεὶς. (Βλ. Φίλιππον τὸν Μονότροπον [I A' ἐκ.] ἐν Migne, Patr. gr., τ. 127, σ. 877). Ἐκ τῶν πολλοῦ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἀπὸ τοῦ θανάτου ἀναφερομένων συνηθειῶν καὶ δοξασιῶν ἀναγράφομεν τινάς: Ἐν Χίῳ πιστεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ περιπλανᾶται ἐπὶ τῆς γῆς ἐπὶ 40 ἡμέρας (Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, σ. 341). Ἐν Ἡπείρῳ ὅτι ἐπὶ 40 ἡμέρας μένουσιν ἀκέραια τὰ σώματα ἐν τῷ τάφῳ τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν ἀρχίζει ἡ ἀποσύνθεσις αὐτῶν (Ζωγράφ., σ. 122, ἀρ. 187). Ἐν Λέσβῳ καίουσιν κανδήλαν ἐπὶ τοῦ τάφου ἐπὶ 40 νύκτας (Georgiakis et Pineau, Folklore de Lesbos, σ. 322). Ἐν Κρήτῃ θέτουν ἐπὶ τοῦ τάφου λάγγηνον ὕδατος ἐπὶ 40 ἡμέρας, ἵνα πίνῃ, ὅταν διψήσῃ ἡ περιφερομένη ψυχὴ τοῦ νεκροῦ (Bybilakis Neugr. Leben, σ. 67. Πανδῶρ., τ. IZ', σ. 331). Ἐν Καρυῇ τοῦ Ὀλύμπου (κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδου) αἱ συγγενεῖς γυναῖκες ἐπὶ 40 ἡμέρας τὴν πρωΐαν καὶ τὴν ἑσπέραν προσέρχονται εἰς τὸν τάφον καὶ θρηνοῦσιν. Ἐν Λιβισίῳ ἐπὶ 40 ἡμέρας οἱ γονεῖς τοῦ θανόντος δὲν μεταβαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ δὲν ἀλλάσσουν ἐνδύματα (Ξενοφάνης, 1907, τ. Δ', σ. 237). Ἐν Πελοποννήσῳ ἐπὶ 40 ἡμέρας δὲν ἐκκλησιάζονται. Καὶ ἄλλα πολλὰ παραδείγματα ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν εἰς ταῦτα μαρτυροῦντα τὴν διάδοσιν τοιούτων δοξασιῶν παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς καὶ παρ' ἄλλοις εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς φέρεται ἡ δοξασία περὶ ἐπανόδου τῆς ψυχῆς τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἢ

Ὁ μῦθος περὶ ἀναβιώσεως ἢ θεραπείας τῶν θανασίμων πληγῶν ὄφρων διὰ βοτάνης γνωστῆς εἰς αὐτοὺς ἀπετελέσθη ἐκ διαφόρων μυθικῶν στοιχείων. Τὸ κυριώτατον τούτων εἶναι ἡ κοινοτάτη δοξασία περὶ βοτάνης ἢ ὕδατος, κατανικῶντων τὸν θάνατον· ἐπειτα ἡ δοξασία ὅτι πολλὰ ζῶα, μάλιστα δὲ πάντων ὁ κύων καὶ ὁ ὄφις, γινώσκουσι τὰ φάρμακα τῶν ἰδίων νόσων¹. Τρίτον ὅτι τῶν ὄφρων τὰ ἀποτεμνόμενα μέλη καὶ αὐτοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐξορυττόμενοι φύονται πάλιν². Ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν στοιχείων τούτων πιθανῶς διεπλάσθη ὁ περὶ Γλαύκου μῦθος.

Ὁμοίως τις μῦθος, ὃν εὐρίσκομεν εἰς τῆς Marie de France τὸ *Lai d'Eliduk*³, δεικνύει πῶς ἐξ ἀκριβῶν ἢ ἐσφαλμένων παρατηρήσεων φυσικῶν πραγμάτων σχηματίζονται μῦθοι σὺν τῷ χρόνῳ διὰ μεταβολῶν καὶ προσθήκης φανταστικῶν στοιχείων. Κατὰ τὸν μῦθον ἐκεῖνον γαλῆ διὰ τινος βοτάνου ἀνέστησεν ἄλλην νεκρὰν γαλῆν. Τὴν φυσικὴν δῆθεν παρατήρησιν, ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ μῦθος, μανθάνομεν ἐκ συγγραφῆς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, καθ' ὃν ἡ γαλῆ, καταπονηθεῖσα ἐκ μακρᾶς πάλης πρὸς ὄφιν, ἀνακτᾷ τὰς δυνάμεις ἐντριβομένη διὰ χαιρεφύλλου ἢ ἄλλης τινὸς βοτάνης⁴. Αὕτη δ' ὁμοίως δὲν στηρίζεται εἰς πραγματικὴν παρατήρησιν, ἀλλὰ εἶναι μεταβεβλημένη καὶ παραμεμορφωμένη ἐπανάληψις παρατηρήσεως ἀρχαίου φυσιοδίφου, πιθανῶς τοῦ Ἀριστοτέλους: «Ἡ γαλῆ ὁπότε πρὸς ὄφιν συμπλακῆ, πηγάνου ἐσθίει· τούτου γὰρ ἡ ὁσμὴ ὄφρεσι δεινῶς ἐναντία»⁵.

Τὸ νερὸ ποῦ κοιμᾶται*.

Τῆς μνημονευομένης ἀνωτέρω παροιμίας⁶ φέρονται αἱ ἐξῆς παραλλαγαί, ἐν Ἠπειρῷ μὲν «τὰ νερὰ κοιμοῦνται, οἱ ἐχθροὶ δὲν κοιμοῦνται»⁷, ἐν Γορτυνίᾳ

περιπλανήσεως αὐτῆς εἰς τὴν γῆν ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ συνήθειαι παρατηροῦνται συναφεῖς πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην. (Βλ. v. *Negelein*, ἐν *Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde* 1901, σ. 19) Ἐν Ἐρζεγοβίνῃ πιστεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ πλανᾶται ἐπὶ 40 ἡμέρας περὶ τὸν τάφον ἢ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἰδίως δὲ περὶ τὰ ἐνδύματα τοῦ νεκροῦ διὸ ἀνάπτουν καὶ τὰς 40 ἡμέρας κηρίον ἢ κανδηλί καὶ φέρουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κηρία ἢ πινάκια κολλύβων καὶ δὲν λέγουν κακὸν λόγον περὶ τοῦ νεκροῦ. (*Zeitschrift f. oesterreich. Verein f. Volksk.*, τ. V, σ. 210).

1. Πρβλ. *Αἰλιαν.*, Ζ. ἰστ., ζ' 4.

2. «Ἐάν τις ἐκκεντήσῃ τὰ ὄμματα τῶν ὄφρων φασὶ φύεσθαι πάλιν. Καὶ αἱ κέρκοι δὲ ἀποτεμνόμεναι τῶν τε σαύρων καὶ τῶν ὄφρων φύονται» (*Ἀριστ.*, Ζ. ἰστ. Β' β' 12).

3. Ἐκδ. K. Warnke, ἐν *Bibliotheca Normannica* 3 (Halle 1885).

4. *Gervasioi Tilberiensis*, *Otia imperialia*, III 38, σ. 974 Leibnitz.

5. Ἀριστοφ. *Βυζαντ.*, Ζ. ἰστ. Β' 385. 387, σ. 111. 112, ἐκδ. Σπ. Π. Λάμπρου.

* Λαογρ. 1912, τ. Γ', σ. 502-4.

6. «Τὸ νερὸ κοιμᾶται, ἀλλὰ ὁ κακὸς ἄνθρωπος δὲν κοιμᾶται». (Καστρίου Κυνουρίας).

7. Πολίτου, Παροιμιαί (τοῦ ἀνεκδότου μέρους), λ. ἐχτρὸς 14 = Κατζιούλη, Ἐπίμετρον (χειρόγρ.), ἀρ. 516. Ἀραβαντινοῦ, Παροιμιχστήριον, ἀρ. 1891. Βενιζέλου, Παροιμιαί δημ., σ. 291, 91.

δὲ «τὸ ποτάμι κοιμᾶται, ὁ ὄχτρος δὲν κοιμᾶται»¹. Ἀπαράλλακτον ἔχουσι τὴν παροιμίαν καὶ οἱ Ἀλβανοὶ² καὶ οἱ Τοῦρκοι³, ἐνῶ ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ἐκφράζουσι τὴν αὐτὴν ἔννοιαν περὶ τοῦ ἐχθροῦ ἄνευ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὸ νερόν⁴, ἴσως διότι καὶ ἂν εἶχόν ποτε τὴν δοξασίαν περὶ τοῦ ὕπνου τοῦ νεροῦ τὴν ἐλησιμόνησαν ἐντελῶς⁵.

Ἐν Κρήτῃ, ὅπου ἐπικρατεῖ ἐπίσης ἡ αὐτὴ δοξασία, πιστεύουν ὅτι τὸ νερόν κοιμᾶται μίαν ὥραν τὴν νύκτα· ὁ δ' ἐπιθυμῶν νὰ πῆ πρέπει νὰ τὸ ἐξυπνήσῃ ταρασσῶν αὐτὸ διὰ τῆς χειρὸς ἀπαλῶς· ἄλλως τὸ νερόν ἀγανακτεῖ καὶ τοῦ παίρνει τὸ νοῦ του⁶. Συναφῆς εἶναι ἡ ἠπειρωτικὴ, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διασκελίξῃ κανεὶς νερόν τὴν νύκτα⁷.

Ὡς ἀντίδρασις δὲ τῆς χριστιανικῆς εὐσεβείας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους πρέπει ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ τὸ παράγγεγμα, ὅπως ἐπικαλῶνται τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγέλου τῶν ποταμῶν καὶ τῶν ὑδάτων οἱ τὴν νύκτα διαβαίνοντες ποταμὸν ἢ πίνοντες ὕδωρ⁸.

Παρ' ἄλλοις λαοῖς δὲν ὑπάρχει, καθόσον ἐγὼ τοῦλάχιστον γινώσκω, τοιαύτη δοξασία, εἰ μὴ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς καὶ τοῖς Τοῦρκοις, ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὴν περὶ τοῦ κοιμωμένου νεροῦ παροιμίαν, τὴν προϋποθέτουσαν τὴν περὶ τούτου πίστιν, δὲν παρέλαβον οὔτοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Μόνον δ' ἡ σουηδικὴ δεισιδαιμονία, ὅτι ὁ διερχόμενος τὴν νύκτα ἀπὸ νερόν πρέπει νὰ πτύσῃ τρίς

1. Π.Π. λ. ἐχτρος 17—Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή, σ. 298. 1016 καὶ παρὰ Ν. Λάσκαρη (ἐκ Λάστας).

2. *Doxon*, Manuel de la langue Chkipe, σ. 124, 32: «Λιούμι φλιέ, χάσμι φλιέ» τῶν Μουσουλμάνων Ἀλβανῶν τῆς Φράσσαρης.—Ὁ *Pouqueville* (*Histoire de la régénération de la Grèce*, Paris 1824, τ. I, σ. 49) ἀναφέρει παραλλαγὴν (ἂν εἶναι ἀκριβῆς ἢ μετάφρασις), τὴν ὁποίαν ἤκουσεν ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ: «L' eau dort, mais l'envie ne dort jamais».

3. «Σοῦ ουγιούρ, διουσιμέν ουγιουμάζ» (*Osman. Sprichwörter*, Wien 1865, ἀρ. 279. *Μαλούφ*, *Νασρεδίν Χόντζα ἀστεῖα*, Σμύρνη 1861, σ. 29, 17. *Decourdemanche*, *Mille et un proverbes turcs*, ἀρ. 456).

4. Γαλλικὴ παροιμ. «*Ennemi ne dort*» (*Hilaire le Gai*, *Petite encycl. des proverbes français*, Par. 1852, σ. 245. *Leroux de Linçy*, *Le livre des proverbes français*, Par. 1859, τ. II, σ. 239. 296).—Καταλανικὴ παρὰ *Cortils y Vieta*, *Etologia de Blanes*, Barcelona 1886, σ. 183, 89.—Γερμανικὴ καὶ Ὁλλανδικὴ παρὰ *Wander*, *Deutsches Sprichwörter-Lexicon*, τ. I, σ. 967, 26.

5. Ἐν τῇ γαλλικῇ συνήθει εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ ρ. *dormir* ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀκινήτεϊν, ἀτρεμεῖν, ὅθεν λέγεται *l' eau qui dort* (τὸ στάσιμον ὕδωρ), *là, où l' eau dort* (ὅπου τὸ ὕδωρ δὲν ταρασσεται), ὡς ἐπίσης λέγεται *l' argent qui dort* (τὰ νεκρὰ χρήματα), *une toupie, une rose des vents dorment* κττ.

6. Ἐστία, τ. IZ', σ. 336. *Πολίτου*, *Παραδόσεις*, ἀρ. 662.

7. *Ζωγράφ.* ἀγών Α', σ. 192.

8. Ἰατροσόφιον, κῶδ. 2316 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων παρὰ *Legrand*, *Bibliothèque gr. vulgaire*, τ. II, σ. XX. XXI.

πρὸς ἀποτροπὴν παντὸς ἐνδεχομένου κακοῦ¹, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπαγορευθεῖσα ὑπὸ παραπλησίως τινὸς δοξασίας περὶ ἐνοικήσεως πονηρῶν πνευμάτων εἰς τὰ ὕδατα κατὰ τὴν νύκτα. Συγγενεῖς δὲ πῶς εἶναι καὶ αἱ γερμανικαί, ὅτι τὸ ἀντλούμενον ὕδωρ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου τὴν μεγάλην Παρασκευὴν καὶ τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα χάνει τὰς θαυμασίας ιδιότητάς αὐτοῦ, ἂν τυχὸν ὁμιλήσῃ ὁ ἀντλῶν².—Οὐδόλως δ' ἀπίθανον νὰ μὴ εἶναι ἄσχετα πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην καὶ τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις φερόμενα περὶ τῆς πηγῆς τοῦ Διὸς ἐν Δωδώνῃ, τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ ἀπεκαλεῖτο ἀναπανόμενον καὶ περὶ τῆς ὁποίας ἔλεγον ὅτι ἐστείρευε κατὰ τὴν μεσημβρίαν, καὶ εἶτα ὅτι τὸ ὕδωρ αὐτῆς κατὰ μικρὸν αὐξάνον ἐπληθύνετο τὸ μεσονύκτιον, καὶ ὕστερον πάλιν βαθμηδὸν ἤλαττοῦτο³.

Ἡ περὶ τοῦ ὕπνου τοῦ νεροῦ δοξασία καὶ περὶ τιμωρίας τῶν ταραττόντων τὴν ἀνάπαυσιν αὐτοῦ φαίνεται ἐνέχουσα τὸν χαρακτῆρα παλαιοτάτης πρωτογενοῦς θρησκευτικῆς παραστάσεως. Διότι παρουσιάζεται πάσχιον καὶ ἐνεργοῦν αὐτὸ τὸ στοιχεῖον τῆς φύσεως καὶ ὄχι κεχωρισμένη αὐτοῦ ἀνθρωπόμορφος ἢ θηριόμορφος προσωποποιία. Φέρεται δ' ὅμως παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ ἡ αὐτῆς δοξασία καὶ ὑπὸ τύπους χωρισμοῦ τῆς μορφοειδοῦς ψυχῆς τοῦ στοιχείου ἀπὸ τῆς ὕλης αὐτοῦ⁴. Οὕτως ἐν Μυκόνῳ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Villoison, πρὸ τῆς ἀντλήσεως τοῦ ὕδατος ἐχαιρέτιζον τρεῖς τὸ τελῶνι⁵. Ἐν Ἀστυπάλαιᾳ δὲν πίνει κανεὶς ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ πηγαδιοῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖον βγαίνει ἓνα στοιχειό, ἂν δὲν κάμῃ πρῶτα τὸ σταυρὸ του, γιὰτ' ἄλλιῶς παθαίνει ἀπὸ τὸ στοιχειό⁶. Πολλὰ δὲ παραδόσεις φέρονται παρ' ἡμῖν περὶ στοιχειῶν τῶν πηγαδιῶν ἢ πηγῶν, βλαπτόντων τοὺς ὀπωσδήποτε ἐνοχλοῦντας αὐτά⁷.

Ἡ ἀνθρωπομορφικὴ προσωποποιία τῶν πηγαίων ὑδάτων ἐπλασε τὰς Ναϊάδας, τὰς Ὑδριάδας καὶ τὰς Πηγαίας νύμφας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μυθολογίας. Τὴν θέσιν τούτων ἐπέχουσι παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ οἱ Νεράιδες⁸, οἱ Λάμιες⁹, ἢ Πηγαδίστρα¹⁰. Κατὰ τὴν μνημονευομένην ἀνωτέρω κυνουριακὴν παράδοσιν, τὴν ὥραν τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε τὸ νερὸν τῆς κρήνης παύει

1. Grimm, Deutsche Mythologie, 4 ἔκδ., τ. III, σ. 479, 40.

2. Wuttke, Deutscher Volksaberglaube, 3 ἔκδ., σ. 72. 74. § 83. 87.

3. Plin., N.H. II 106.

4. Παρομοίως παραστάσεις ἀνήκουσαι εἰς διάφορα στάδια θρησκευτικῆς καταστάσεως διακρίνονται καὶ εἰς τὰς νεοελληνικὰς δοξασίας περὶ δένδρων. Βλ. Πολίτου, Παραδόσεις, ἀρ. 323-366.

5. Ἐν Malte Brun, Annales des voyages, τ. II, σ. 180 (Πολίτου, Νεοελλ. Μυθολογ., σ. 132. Παραδόσεις, σ. 1070).

6. Πολίτου, Παραδόσεις, ἀρ. 470 καὶ σ. 1071.

7. Βλ. αὐτ., ἀρ. 466 κέ. καὶ σ. 1071-2.

8. Νεράιδες, προσωποποιία ποταμῶν, ρυάκων, φρεάτων. Βλ. αὐτ., ἀρ. 664 κέ.

9. Λάμιες, νύμφαι τῶν πηγαίων ὑδάτων. Βλ. αὐτ., ἀρ. 806-811.

10. Πηγαδίστρα, νύμφη τῶν πηγῶν ἐν Οἰνῷ τοῦ Πόντου· αὐτ., ἀρ. 669.

νά ρέη, ἐξέρχεται ἢ προσωποποιουσα αὐτὸ Λάμια, περιπατεῖ καὶ κάθηται εἴτα ἄνω τῆς κρήνης (κτενίζουσα μὲ χρυσὸν κτένι τὴν μακρὰν ξανθὴν κόμην τῆς, κατ' ἄλλας παραδόσεις)· ὅταν δ' ἐπανέλθῃ εἰς τὸ νερόν, ἐξακολουθεῖ ὁ διακοπεῖς ροῦς αὐτοῦ. Κατὰ γορτυνιακὰς πάλιν παραδόσεις, τὸ νερόν κοιμᾶται, ὅταν εὐρίσκεται ἐντὸς αὐτοῦ ἡ Νεραίδα. Καὶ διὰ τὴν φύγην ἡ Νεραίδα καὶ τρέξῃ πάλιν τὸ νερόν, πρέπει νὰ τὸ ταραξῶσι ρίπτοντες λίθον εἰς αὐτό¹.

Ἄγνωστος ἄλλοθεν εἶναι ἡ κατὰ τὴν αὐτὴν κυνουριακὴν παράδοσιν προσωποποιία τῆς κρήνης ὡς κεφαλῆς ταύρου, ἐνθυμίζουσα τοὺς ταυρομόρφους ποταμούς τῆς ἀρχαίας μυθολογίας². Μόνον ἐν θηραϊκῷ τινι παραμυθίῳ τὸ στοιχειὸ ποταμοῦ ἔχει ὄνομα Βωδοκεφάλας³.

Αἰτιολογικαὶ παραδόσεις*.

1. Τὰ φιλαδέλφια.

Ἄγνοοῦμεν τί πτηνὸν εἶναι τὸ ὑπὸ τῶν Χίων φιλάδερος καλούμενον καὶ ἂν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ ἀλλαχοῦ μηλαδέλφι (ἦτοι ἑτεροθαλῆς ἀδελφός), ὅπερ ὁ *Heldreich* (*La Faune de Grèce*, Ath. 1878, σ. 31) ταυτίζει πρὸς τὸν *Aquilla Bonelli Temn.* Σκανίτης δὲ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ κόκκινο ὄρνις ἀλλαχοῦ λέγεται ὁ γύψ ὁ πυρρός (*vultur fulvus*), ὁ γύψ ὁ μεῖζων τοῦ Ἀριστοτέλους (*Heldreich*, αὐτ., σ. 30. *O. Keller*, *Die antike Tierwelt*, Lpz. 1913, τ. II, σ. 32). Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ *Τσιροπινᾶ* (τὸ ὁποῖον καὶ ὡς οἰκογενειακὸν ὄνομα ἀπαντᾷ εἰς τὰς Κυκλάδας) εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἐξέως αὐτοῦ τοῦ πίνειν τσίρον, δηλ. ὄρν τοῦ γάλακτος (ἰταλ. *siero*, βλαχ. *zer*). Ὁ φίλος συνάδελφος κ. Ν. Ἀποστολίδης, καθηγητῆς τῆς ζωολογίας, μοὶ γράφει περὶ τοῦ πτηνοῦ τούτου τὰ ἐξῆς: «Ὁ τσιροπινᾶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι ὁ μικρότερος τῶν γυπῶν τῆς Νοτίου Εὐρώπης, ὁ καλούμενος *Neophron percnopterus* L. καὶ κοινῶς ἀσπροπάρης καὶ τυροκόμος ἐν Θεσσαλίᾳ. Οὗτος νεοττεύει εἰς τὰ ὑψηλὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίᾳ πλησίον τῶν μερῶν, ὅπου ὑπάρχουσι ποιμνιοστάσια ἢ βόσκουσιν ἀγέλαι αἰγῶν καὶ προβάτων, διὰ νὰ δύναται εὐκολώτερα νὰ προμηθεύεται τὴν τροφήν του ἀπὸ τῶν ριπτομένων λειψάνων τῶν σφαζομένων ζώων καὶ τῶν προϊόντων τῆς τυροκομίας. Ἀνα-

1. Αὐτ., ἀρ. 663. Ἐκεῖνον, ὅστις τολμήσῃ νὰ πάρῃ νερόν ἀπὸ τὴν βρύσην τὸ καταμεσήμερον ἢ τὰ μεσάνυχτα, ἢ Λάμια τὸν βαρεῖ καὶ ἢ πεθαίνει ἢ τραβάει μακριὰ ἀρρώστια. Ἀρχαῖκή παράδοσις (αὐτ., ἀρ. 896).

2. Συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν βλ. παρὰ *Lehnerl*, ἐν *Roscher*, *Lexikon d. Mythologie*, τ. I, σ. 1489 κέ. καὶ *Waser*, ἐν *Pauly-Wissowa*, *Real-Encyclopädie*, τ. VI, σ. 2780-2.

3. *Lawson*, *Modern Greek Folklore*, σ. 278.

* Λογογρ. 1916, τ. Ε', σ. 639-642.

φέρουσιν ὅτι πολλάκις ἀρπάζει καὶ ὀλόκληρον σακκίδιον (τσαντίλα) πλήρες ἀποστάζοντος χλωροῦ τυροῦ. Παρ' ἡμῖν ἔρχεται κατὰ τὰ μέσα Μαρτίου, δι' ἃ καὶ οἱ ποιμένες τὴν ἄφιξίν του θεωροῦσι, καὶ δικαίως, ὡς σημειοῦσαν τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνοιξέως». Ὁ δὲ Heldreich, σ. 32, ἀναφέρει ὅτι καὶ ἄλλο ὄνομα τοῦ γυπὸς τούτου ἐπιχωριάζει ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι τοῦ κούκκου τ' ἄλλογο, διότι πιστεύουν ὅτι ὁ κόκκυξ ἔρχεται τὴν ἀνοιξιν φερόμενος ἐπὶ τῶν νώτων αὐτοῦ.

Ἡ παράδοσις εἶναι ἀτελής, διότι προδήλως εἶναι παράδοσις αἰτιολογικὴ καὶ πρὸς ἐξήγησιν ἰδιωμάτων τοῦ ἐν λόγῳ ὀρνέου ἐπλάσθη ἢ μεταμόρφωσις ποιμένων, ἐξακολουθούντων καὶ ὑπὸ τὴν νέαν μορφήν αὐτῶν τὰ πρότερα ἔργα καὶ τὰς συνηθείας των. Τοιαῦται παραδόσεις περὶ μεταμορφώσεων ποιμένων εἰς πτηνὰ φέρονται πολυάριθμοι παρὰ διαφόροις λαοῖς. (Βλ. *Dähnhardt*, *Natursagen*, 1910, τ. III, σ. 392 κέ.). Ὁμοίως παραδόσεις ἔχει καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός. (Βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, ἀρ. 339. 340. 357. 360. 361). Μία τούτων (ἀρ. 339) ἀναφέρεται εἰς τὴν συνήθειαν τοῦ ἀετοῦ νὰ τρώγῃ πρῶτα τὰ σπλάγχνα τῶν ἀγρευομένων ὑπ' αὐτοῦ ζώων, τὴν ὁποίαν καὶ ἡ προκειμένη παράδοσις ὑπαινίσσεται.

2. Γιατί τὰ σκυλιὰ μυρίζονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο.

Αἰτιολογικὴν παράδοσιν τῶν Πατρῶν περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἐδημοσίευσεν ἐν Παραδ., ἀρ. 1010, ἐκ Δελτ. ἱστορ. ἐθνολ. ἔταιρ. 1884, Α', σ. 531. Ἐν αὐτῇ φέρεται ἄλλο αἴτιον· οἱ σκύλοι διὰ νὰ μὴ ἀποθνήσκουν ἄνευ ἰατρικῆς περιθάλψεως ἔστειλαν διὰ κοινοῦ ἐράνου ἓνα σκύλον εἰς τὴν Φραγκιαν νὰ σπουδάσῃ ἰατρικὴν. Ἄλλ' ἐκεῖνος τοὺς ἠπάτησεν, ἐπῆρε τὰ χρήματα καὶ δὲν ἐπανῆλθε, διὰ νὰ τὸν ἀνεύρουν δὲ οἱ σκύλοι ὁσφραίνονται ἀλλήλους φρονῶντες ὅτι ὁ ἀπατήσας αὐτοὺς θὰ μυρίζῃ ἀπὸ γιαιτρικά.

Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἰδιώματος ἐκείνου τῶν σκύλων ὑπάρχουσι παρὰ διαφόροις λαοῖς ποικίλαι παραδόσεις, ὧν ἡ παλαιότητα εἶναι ἢ παρὰ τῷ Ρωμαίῳ μυθογράφῳ Φαίδρῳ (IV 18). Ὡς ἔνεστι πλήρη συλλογὴν αὐτῶν παρέχει ὁ *O. Dähnhardt* (*Natursagen*, 1912, τ. IV, σ. 105, 129 κέ. 135 κέ.). Ἄλλ' αἱ δύο ἑλληνικαὶ δὲν παρουσιάζουσιν ὁμοιότητά τινα πρὸς ταύτας. Μόνον τὸ ἐν τῇ ἀργείᾳ παράδοσις θέμα τῆς ἀπωλείας ἐγγράφου κατὰ τὴν διάβασιν ποταμοῦ ἔχουσι πολλὰ κοινὸν πρὸς ἀλλήλας. (Βλ. ἰδίως *Dähnhardt*, σ. 129). Παρεμφερῆς δὲ πως πρὸς μὲν τὴν πατραϊκὴν εἶναι γερμανικὴ τις παράδοσις¹, πρὸς δὲ τὴν ἀργείαν μία λαταυικὴ².

1. Παρὰ *Dähnhardt*, IV, 136, 2: Στέλλεται σκύλος ὅπως ζητήσῃ συμβουλήν δι' ἄλλον πάσχοντα σκύλον. Ὁ ἰατρὸς τῷ δίδει φάρμακα, ἀλλ' ἐκεῖνος ἐξαφανίζεται καὶ οἱ σκύλοι τὸν ζητοῦν ὁσφραίνόμενοι ἀλλήλους, μήπως εἰς τινα διακρίνουν ὀσμὴν φαρμάκων.

2. Αὐτ., IV 134: Εἰς ἓνα πόλεμον βασιλεὺς κινδυνεύων νὰ καταστραφῇ ἔγραψε πρὸς ἄλλον φίλον βασιλέα ὅλα τὰ μυστικά του, καθὼς καὶ τὸν τόπον, ὅπου εἶχε κρυμμένους

3. Γιατί μαλώνουν ο σκύλος με την γάτα.

Ἄλλην τοιαύτην παράδοσιν ἐκ Πατρῶν βλ. ἐν Παραδ. ἀρ. 1001, εἰλημμένην ἐκ Δελτ. ἱστ. ἔταιρ. 1884, Α', σ. 532 (ἀνατυπωθεῖσαν ἐν Ἐθν. ἀγωγῇ, Ἀθ. 1899, σ. 355). Ἐν τῇ προκειμένη ἀργείᾳ φέρεται διάφορον τὸ αἷτιον τῆς ἐχθρότητος τῶν σκύλων πρὸς τοὺς γάτους καὶ ἐλλείπει ἢ ἐν τῇ πατραϊκῇ προσθήκῃ περὶ τοῦ αἰτίου τῆς διώξεως τῶν ποντικῶν ὑπὸ τῶν γάτων, ἀποδιδόμενου εἰς καταστροφὴν ὑπ' ἐκείνων ἐγγράφων τῶν σκύλων, κατεχομένων ὑπὸ τῶν γάτων πρὸς φύλαξιν. Πολυπληθεῖς τοιαῦται παραδόσεις ἀπαντῶσι καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, αἱ πλεῖσται δ' ὅμοιον αἷτιον τῆς ἐχθρότητος τῶν σκύλων πρὸς τοὺς γάτους καὶ τούτων πρὸς τοὺς ποντικούς ἀναφέρουσι τὴν καταστροφὴν ἐγγράφων, ὡς περιεχόμενον δὲ τῶν ἐγγράφων αὐτῶν πολλαὶ μνημονεύουσι συμβάσεις ἢ διατάξεις περὶ τροφῆς. Ἐκτενῶς περὶ τῶν παραδόσεων τούτων διαλαμβάνουσιν ὁ *J. Bolte*, ἐν *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.*, 1911, σ. 164-8 καὶ ὁ *O. Dähnhardt*, *Natursagen IV*, 103 κέ. 119 κέ. 297 κέ. Εἰς τὸν πίνακα τοῦ *Antti Aarne* (*Verzeichniss d. Märchentypen*, ἐν *FFC.* 3) ὁ τύπος τῶν τοιούτων μύθων τάσσεται ὑπ' ἀριθ. 200.

Παρατηρήσεις περὶ τῶν λακωνικῶν παραδόσεων
τῆς Μεγάλης Μαντινείας*.

Ἡ πρώτη παράδοσις εἶναι παραλλαγή τῶν ἐν τῇ ἐμῇ συλλογῇ ὑπ' ἀριθ. 622, 624-626. Πρβλ. αὐτ., σ. 1342. Ἡ δευτέρα παραλλαγή τῶν ὑπ' ἀρ. 619, 620 καὶ σ. 1336-7. Ἡ τρίτη φέρεται ἀλλαχοῦ ὡς εὐτράπελος διήγησις, ἐξ ἧς ἡ παροιμία «Βάρ' τῆς νιᾶς μετὴν καλάμα καὶ τῆς γριᾶς μετὴν ματσοῦκα» (Π.Π. Δ', σ. 127, λ. γριὰ 10). Ὅτι γραῖα πενθερὰ ἐβασάνιζε τὴν νύμφην τῆς ἀναγκάζουσα αὐτὴν νὰ ἐργάζεται μέχρι βαθείας νυκτός. Ἡ νέα παρεπονέθη εἰς τοὺς ἀδελφούς τῆς, οἱ ὅποιοι, διὰ νὰ τὴν σώσουν ἀπὸ τὰ βάσανα τῆς πενθερᾶς τῆς, ἤλθον τὴν νύκτα εἰς τὸ σπίτι τῆς προσποιούμενοι ὅτι ἦσαν Παραωρῖτες, ἦτοι ἐξωτικὰ ποῦ βγαίνουν παράωρα. Καὶ ἤρχισαν νὰ δέρουν ἀμφοτέρας ἀλλὰ τὴν μὲν ἀδελφὴν τῶν ἔδερν μετὴν μίαν καλάμαν, ποῦ ἔκαμνε πολὺν κρότον καὶ δὲν ἐπόνει καθόλου, τὴν δὲ γραῖαν μετὴν χονδρὴν ματσοῦκαν, ποῦ τὴν ἐσακάτεψαν στὸ ξύλο. Ἀπὸ τότε δὲν ἐτόλμησεν αὐτὴ νὰ ἐπιβάλη εἰς τὴν νύμφην τῆς νυκτερινὴν ἐργασίαν.

Ἡ 4η παράδοσις καταδεικνύει τὴν συνάφειαν τῶν περὶ Νεραίδων παραδό-

τοὺς θησαυρούς του, καὶ ἔστειλε τὴν ἐπιστολὴν κρύψας αὐτὴν ὑποκάτω ἀπὸ τὴν οὐρὰν σκύλου. Ἄλλ' ὁ σκύλος οὗτος οὔτε εἰς τὸν βασιλέα μετέβη οὔτε ἐφάνη ποῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἔκτοτε οἱ σκύλοι ἐξετάζουν μετὸ ρύγχος τῶν μὴ εὗρουν τὴν ἐπιστολὴν ὑπὸ τὴν οὐρὰν τινος ἐξ αὐτῶν.

* Λαογρ. Γ', σ. 252.

σεων πρὸς τὰς δοξασίας περὶ δριμῶν. Ἡ ἐπήρεια, τὴν ὁποίαν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου ἢ κατὰ Μάρτιον πιστεύεται ὅτι ἔχει τὸ ὕδωρ εἰς ξύλα, ἐνδύματα καὶ σώματα, δὲν ἐξηγεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ σαφῶς ἐκ τίνος ἀφορμῆς προέρχεται. Ἀλλὰ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐπίστευεν ὁ λαὸς εἰς τὴν ὑπαρξιν δαιμονικῶν ὄντων, ἀσκούντων τὴν κακοποιὸν ἐνέργειαν αὐτῶν εἰς ὠρισμένον τινὰ χρόνον, νυμφῶν τινων τῶν ὑδάτων, ἰδιαιτέρον ὄνομα ἔχουσῶν. Καὶ ἡ μὲν πίστις αὕτη ἀπὸ πολλοῦ ἐξέλιπε, διετηρήθησαν δ' ὅμως ἱκανὰ τεκμήρια, βεβαιοῦντα τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς. Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει, καθ' ἣν ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ κολυμβήματος κατ' Αὐγούστον ἀποδίδεται εἰς τὰς Νεράιδας. Ἄλλο τεκμήριον εἶναι τὸ ὄνομα Ἀλουστίνες, τὸ ὁποῖον ἐν Σύμῃ εἶναι ὄνομα Νεράιδων (Π. Παραδ., ἀρ. 657. 658), ὡς παρετήρησε καὶ ὁ *B. Schmidt* (ἐν *N. Jahrbücher f. d. klass. Altertum*, 1911, τ. 27, σ. 656). Ἐν Μανθურέα τῆς Ἀρκαδίας πιστεύουσιν, ὅτι τὴν βλάβην τῶν ὑφασμάτων κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου ἐπιφέρουν αἱ Νεράιδες. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἰω. Π. Σταθοπούλου, τ. φ.).—Καὶ ἡ ἀνωτέρω (Λαογρ. 5', σ. 113) δημοσιευθεῖσα παράδοσις ἐκ Μαγέρης τῶν Γρεβενῶν ἀποδεικνύει σαφῶς ὅτι καὶ αἱ τοῦ Μαρτίου δρίμες ἀποδίδονται εἰς τὴν ἐνέργειαν δαιμονίων.

Ἡ 5 παράδοσις εἶναι παραλλαγή τῆς ἀρκαδικῆς, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ ἐμῇ συλλογῇ τῶν Παραδόσεων, ἀρ. 341. Ὡς παρετήρησα (σ. 937), ἡ παράδοσις αὕτη ἐποιήθη προδήλως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. Καὶ φαίνεται μᾶλλον ὅτι εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ᾄσμα, μὲ λελυμένα τὰ μέτρα ἐξ ἀμνημοσύνης, ὡς δεικνύουν καὶ λείψανα στίχων διατηρηθέντα, οἷον: Πολάτσ' εἶναι τσ' ἄς τσιλαῖδῃ, πολάτσ' εἶναι τσ' ἄς λέη,—Θέ μου, κάμε με πουλί, κάμε με νεκροπούλι, νὰ περπατάου τὰ μνήματα, νὰ κλαίου τοὺς πεθαμένους κτλ.—Τὸ ἐπεισόδιον τῆς σκορπίσεως τοῦ σίτου καὶ τῆς συλλογῆς αὐτοῦ κατὰ κόκκους παρενεβλήθη κατὰ συμφυρμὸν πρὸς ἄλλας παραδόσεις. (Βλ. *Πολίτου*, Παραδ., σ. 938).

Τὰ καλάμια κ' ἢ βροχή*.

(Παράδοσις Νικομηδείας).

Εἰς ἐν φύλλον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκδιδομένης καθημερινῆς ἐφημερίδος «Χρόνος» (ἔτ. Α', ἀριθ. 151, 28 Ἰουνίου 1914), ἀποσταλὲν ἡμῖν τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ ἐκδότου τῆς Μουσικῆς κ. Γ. Παχτίκου, δημοσιεύει τις ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Ἀρίσταρχος παράδοσιν, ἣν, ὡς λέγει, ἤκουσεν εἰς τὰ περίχωρα τῆς Νικομηδείας, ὅπου ὑπάρχουν πολλαὶ λίμναι καὶ λιμνάζοντα ὕδατα. Δυστυχῶς ὁ γράφων, ὅστις φαίνεται μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἔχων εἶδησιν

* Λαογρ. 1914, τ. Δ', σ. 740.

τῆς λαογραφικῆς μεθόδου καὶ παντελῶς ἀγνοῶν τὰς λαογραφικὰς ἐρεῦνας, ἐξέτεινεν εἰς μῆκος τὰ περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης καὶ παρέφθειρεν αὐτὴν διὰ στομφωδῶν πλατυσμῶν, ὥστε δυσκόλως δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸν ἀληθῆ δημῶδη πυρῆνα τοῦ ρητορικοῦ κατασκευάσματος αὐτοῦ.

Τὰ γνήσια δημῶδη στοιχεῖα τῆς παραδόσεως θὰ ᾔσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ταῦτα: Τὸ καλοκαῖρι, ἓνα μεσημέρι, ποῦ ὁ ἥλιος ἔκαιε παραπολύ, ὅλα τὰ φυτὰ ἐγειραν κάτω τὰ κεφάλια καὶ παρακαλοῦσαν τὸ Θεὸ νὰ τοὺς στείλῃ λίγη δροσιά. Τότε ἀπὸ τῆ λίμνη μέσα ἀκούστη μιὰ φωνὴ ποῦ ἔλεγε μὲ λαχτάρα: «Θεέ μου, λίγη βροχὴ δὲ θὰ ρίξῃς, ἐκάηκαμε!». Ἦσαν τὰ καλάμια ποῦ ἐπαραπονοῦντο καὶ ἐφώναζαν περισσότερο ἀπὸ τὰ ἄλλα φυτὰ, ἀν καὶ ᾔσαν ὡς τὸ λαιμὸ βουτηγμένα στὰ νερὰ τῆς λίμνης.

Ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη ἐμφαίνει ὅτι ὁ λαὸς ἔχει γνῶσιν τῆς ὑπεροχῆς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἀπὸ τῶν ἄλλων, διότι εἶναι κατὰ-φορτα ἠλεκτρισμοῦ, μεγάλην ἔχοντος ροπὴν ἐπὶ τῆς βλαστήσεως.

Ὁ Καϊάφας ἐν Κρήτῃ*.

Ἡ ἐν Κρήτῃ τοποθεσία Καϊάφα, κειμένη εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐκτὸς τῆς πόλεως Ἡρακλείου, πλησίον τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Κνωσσοῦ, μνημονεύεται ἐν φ. 303β τοῦ ὑπ' ἀριθ. 10 κώδικος τῆς Πανεπιστημιακῆς βιβλιοθήκης τῆς ἐν Σουηδίᾳ Οὐψάλας. Ἐγράφη τὸ παρὸν ψαλτήριον διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ θεοσεβεστάτου ἱερέως κυροῦ Νικολάου τοῦ Κρητικοῦ ἐν τῷ χωρίῳ τῷ ἐπικεκλημένῳ ὁ Καϊάφας ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ κς' τῷ ρωσζ' ἔτει ἰνδ. ζ' (=1369). Μεταξὺ τῶν λέξεων Καϊάφας καὶ ἐν μηνὶ τρεῖς περίπου στίχοι διεξεσμένοι ἐν ἀρχῇ τοῦ φ. 304α. Ἴδε *Craux Martin*, *Notices sommaires des manuscrits grecs de Suède*, ἐν τοῖς *Archives des missions scientifiques*, Σειρᾶς τρίτης, τ. ΙΕ' (1889), σ. 398 κέ. Τὸ ἐπώνυμον Κρητικὸς τοῦ γράψαντος ἱερέως ἀποδεικνύει ὅτι μᾶλλον περὶ τοῦ εἰρημένου χωρίου τῆς Κρήτης πρόκειται ἢ περὶ τῆς ὁμωνύμου ἐν Ἡλείᾳ τοποθεσίας, ἣν ἔλαβε καὶ ἡ λίμνη ἢ λεγομένη Καϊάφα. Τοῦ πελοποννησιακοῦ Καϊάφα τὸ ὄνομα ἀνέρχεται τοῦλάχιστον εἰς τὸν ΙΓ' αἰῶνα, καθ' ὃν ἐγράφη ὁ κουτλουμουσιακὸς κώδιξ 220, ἐν ᾧ μνημονεύεται». (Σπ. Λάμπρος, ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι, τ. Ι' (1913), σ. 491).

Τὸ παρὰ τὸ Ἡράκλειον τῆς Κρήτης χωρίον Καϊάφας ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐξ ἀρχαίου μνημείου, ὃπερ τάφον τοῦ Καϊάφα ὀνομάζει δημῶδης κρητικῆς παράδοσις (τῶν ἐμῶν Παραδόσεων ἀρ. 189), ἧς τὰ στοιχεῖα εὐρίσκονται ἐν τῷ ἀποκρύφῳ βιβλίῳ τῶν πεπραγμένων τῷ Πιλάτῳ. Περὶ τούτων διαλαμβάνομεν ἐν Παραδ., σ. 792-3. Τὸ παλαιότερον ἐγγράφον, ἐν ᾧ ἀναφέρεται τὸ χωρίον Καϊάφα εἶναι τοῦ 1248.

* Λαογρ. 1914, τ. Δ', σ. 740-1.

Τὸ γραμμένο ἄλας*.

Εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν ὑπάρχει βράχος, «ἐξ οὗ ὠνομάσθη ἡ περίξ τοποθεσία τὸ Γραμμένον ἄλας. Εἶναι δὲ τὸ Γραμμένον ἄλας λατινικὴ ἐπιγραφή, κατὰ δὲ τὴν περισφωζομένην ἔτι λαϊκὴν ἐκεῖ παράδοσιν δι' αὐτῆς [οὕτω!] ἀναφέρεται τὸ καταναλωθὲν ἄλας κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς διαφράγος [γράφε διασφάγος] τῶν Τεμπῶν ἢ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ αὐτῶν. Κανεῖς δὲ τῶν περιηγητῶν τῶν μετὰ μεγίστου ἐνθουσιασμοῦ καὶ λεπτομερειῶν περιγραφάντων τὰ παραδείσια Τέμπη δὲν ἔλαβε τὸν κόπον, ἐκ φιλανθρωπίας τοῦλάχιστον, νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τοὺς ὀνομάζοντας ἢ ἐρμηνεύοντας οὕτω τὴν ἐπιγραφὴν ὅτι αἱ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ βράχου πέντε [γράφε ἔξ] λατινικαὶ λέξεις: L. Cassius Longinus proconsul Tempe mativi [οὕτω!] δὲν ἔχουν καμμίαν ἀπολύτως σχέσιν πρὸς τὸ ἄλας κτλ.»

Τ' ἀνωτέρω ἀπεσπάσθησαν ἐκ φλυάρου καὶ ψυχρᾶς χαριτολογίας περὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Τεμπῶν καὶ τῆς ἀναφερομένης εἰς αὐτὴν δημώδους παραδόσεως, ἣν ὁ πρῶην ἐφέτης κ. Τ. Δ. Ἀμπελᾶς κατέτεινεν εἰς τέσσαρας ὄλας σελίδας τοῦ Ἡμερολογίου «Πινακοθήκης» καὶ «Ἑλληνικῆς ἐπιθεωρήσεως» (ἔτ. Α', σ. 192-195). Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος παράδοσις ἔχει περιληφθῆ εἰς τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, ἀρ. 145, ἡ δὲ ἐπιγραφή ἐδημοσιεύθη ἐν CIL I 618, ὅπου καθὼς καὶ ἐν τ. III 588 ὑπάρχει βιβλιογραφικὴ σημείωσις τῶν μνημονευόντων αὐτὴν περιηγητῶν ἢ ἀρχαιολόγων, εἰς οὓς προσέθεσά τινας μὴ ἀναγραφομένους ἐν τῇ σημειώσει ἐκείνῃ ἐν Παραδόσ. σ. 759. Τούτους πάντας τοὺς γράψαντας περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος (πλὴν τοῦ κ. Ν. Γεωργιάδου) ἀγνοεῖ ὁ κ. Ἀμπελᾶς, ὅστις φοβούμεθα, ὅτι κατακρίνων τοὺς περιηγητάς, διότι δὲν ἔλαβον τὸν κόπον νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἐπιγραφὴν, θὰ περιήρχετο εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν, ἂν προσεκαλεῖτο νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὸς τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ὡς τὸ ἀνέγνωσε, μάλιστα δὲ τὴν τελευταίαν ἀνύπαρκτον λέξιν mativi.

Μανδραγόρας**.

Ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Ἄρχεῖα τῆς ἰατρικῆς καὶ βιολογίας (1917, σ. 1-6) ὁ καθηγητὴς τῆς βοτανικῆς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Σπ. Μηλιαράκης πραγματεύεται περὶ τῶν εἰς τὸν μανδραγόραν ἀναφερομένων δεισιδαιμονιῶν. Μετὰ τὴν ἀναγραφὴν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπικρατουσῶν προλήψεων καὶ τὴν μνείαν ὅτι ὅπως συνέβη καὶ ἐπὶ ἄλλων ἀρχαίων δεισιδαιμονιῶν παρέμειναν σποραδικῶς εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, ἰδίως δὲ εἰς τὴν Νότιον Ρωσίαν, ἱκανοὶ πιστοὶ εἰς τὰς μαγικὰς δυνάμεις τοῦ μανδρα-

* Λαογρ. 1914, τ. Δ', σ. 743.

** Λαογρ. 1917, τ. Γ', σ. 259-260.

γόρου, ἂν καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν ἑκτασιν τῶν παρελθόντων αἰώνων, ἐπάγεται τινα περὶ τῶν παρ' ἡμῖν δοξασιῶν ἀρυόμενος ταῦτα ἐκ τῶν ἐμῶν Παραδόσεων, σ. 914 κέ. Παρατηρεῖ δὲ ταῦτα: «Τίνες δεισιδαιμονίαι περὶ τοῦ φυτοῦ τούτου ἐπικρατοῦσι παρ' ἡμῖν δὲν γνωρίζω, διότι ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Πολίτου ἀναγραφομένων, οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν, ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, ὑπάρχει πληροφορία τις».

Πλὴν τῶν ἐν σ. 914 κέ. τῶν Παραδόσεών μου περὶ μανδραγόρου σημειωμένων διαλαμβάνω τινὰ καὶ ἐν σ. 1328, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἀνέκδοτον ἔτι μέρος τῆς συλλογῆς τῶν Παροιμιῶν ἐν λ. μανδραγοῦρα. Φέρεται ἐν Μάνη παροιμία τις, δηλοῦσα ὅτι ὁ μανδραγόρας κέκτηται θαυμασίας θεραπευτικὰς ιδιότητας: *Μανδραγοῦδα κι ἀνανίδα κι ἄλλο ἓνα χορταράκι, ἂν τὸ ξέραν οἱ μαννάδες, δὲν ἐχάναν τὰ παιδιὰ τους*¹. Ἐν δὲ Ἀρτάκη τῆς Κυζίκου ἢ παροιμιώδης φράσις: *Εἶσαι σὲ μανδραγοῦρα*² σημαίνει «τά' ἄχρεις χαμένα», προῆλθε δὲ πιθανῶς ἐκ τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν μανδραγόραν ναρκωτικῆς ιδιότητος.

Ἐκ τοῦ ἀνθρωπομόρφου σχήματος τῆς ρίζης τοῦ μανδραγόρου προῆλθεν ἢ εὐφημητικὴ ὀνομασία τοῦ φυτοῦ καλάνθρωπος³, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν ποντικὴν ὀνομασίαν τῶν Καλλικαντζάρων Ἄς ἐμᾶς καλοὶ (Παραδόσεις, σ. 1258) καὶ τὴν κοινοτέραν τῶν Νεράιδων *Καλοκυράδες*.

Εἰς τοὺς εἰδικῶς περὶ τῶν περὶ μανδραγόρου δοξασιῶν πραγματευθέντας, οὐς ἀναγράφω ἐν σ. 915 τῶν Παραδόσεων, ἄς προστεθῇ καὶ ἡ μετὰ τὴν ἑκδοσιν τούτων δημοσιευθεῖσα μονογραφία τοῦ *C. B. Randolph* (*The Mandragora of the ancients in Folklore and Medicine, ἐν Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences, Boston 1905, τ. XL, σ. 485-537*). Περὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Νοτίῳ Ρωσίᾳ ἐπικρατουσῶν δεισιδαιμονιῶν περὶ τοῦ μανδραγόρου, ὧν μνημονεύει ὁ κ. Μηλιαράκης, βλ. *J. Jaworski, Die Mandragora im süd-russischen Volksglauben, ἐν Zeitschrift f. österr. Verein f. Volks., τ. II, σ. 353 κέ., τ. III, σ. 63-4*.

Ὁ κ. Μηλιαράκης παρατηρεῖ ὅτι ὁ Διοσκορίδης περιγράφων τὸν μανδραγόραν οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τοῦ ἀνθρωποειδοῦς τῆς ρίζης. Τοῦτο εἶναι ἀκριβές· οὐδὲν ἤττον ὁ συγγραφεὺς ἐκεῖνος ἀναγράφων τὰ διάφορα ὀνόματα τοῦ μανδραγόρου προσθέτει ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἐκάλει αὐτὸν ἀνθρωπόμορφον (*Διοσκορίδ., Π. ὕλ. ἱατρ. Δ' 76, σ. 570 Kühn*).

1. Πανδώρα, τ. ΙΘ', σ. 277.—Ἐφημ. Φιλομαθ. 1869, σ. 1742. "Ἄλλαι παραλλαγὰί τῆς παροιμίας ταύτης δὲν καταλέγουσι καὶ τὸν μανδραγόραν εἰς τὰ βότανα ταῦτα. (βλ. Πολίτου, Παροιμ., τ. Β', σ. 328, λ. ἀντοναῖδα 1 (Κυθήρων). Ἄπ' ὄλα δι' ὄλους 1904, ἀρ. 48, σ. 781 (Ζακύνθου).

2. Κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Φιλήντα.

3. *Καλάθρεπτος ἐν Μυκόνῳ* (*K. Dieterich, Sprache u. Volksüberlieferung d. Südl. Sporaden, σ. 230*). *Καλαθροπάριον ἐν Κύπρῳ* (Λαογρ. Ε', 642).

Τὸ λειῶμα*.

(Βοιωτικὴ παράδοσις).

Ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Γ. Παππαδάκις ἐν τῇ καλλίστῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ «Περὶ τὸ Χαρόπειον τῆς Κορωνείας» (ἐν Ἀρχαιολογικῷ δελτίῳ 1917, τ. Β', σ. 258) ἀναγράφει τὴν ἐξῆς βοιωτικὴν παράδοσιν:

«Αὐτὰ δὴ τὰ παχιά χωράφια τὰ εἶχε μιὰ φορά ἕνας τυφλός, καὶ τὰ ἔδινε σὲ κολλήγους νὰ τὰ δουλεύουν. Ἐνας ὅμως ἀπὸ δαύτους κάποτε, ἄνθρωπος ἄδικος, εἰς τὸ μοίρασμα τοῦ σιταριοῦ ἀπάνω στ' ἄλῳνι, ἐκαλογέμιζε τὸ κοιλὸ πάντα καὶ τ' ἄδειαζε στὸ δικό του σωρό, στοῦ συντρόφου του τὸ μέρος ὅμως ἔχυνε μόν' ὅσο χωροῦσε ἀνάποδα τὸ κοιλὸ, στὸ γῦρο, ἀποκάτ' ἀπὸ τὸν πάτο καὶ τὸν ρωτοῦσε κάθε φορά. «Βλέπεις, σύντροφε;—Βλέπ' ὁ Θεός», ἀπαντοῦσε ὁ τυφλὸς ἀνύποπτα, ὡς τὸ τέλος· τότες ὅμως, νά! ὁ Θεός, ποῦ τῶντες ἔβλεπε, τοῦ κάνει ξάφνου χῶμα τὸ σωρό του. Ἔτσι γένηκε τὸ λειῶμα».

Ὁμοίαν νεοελληνικὴν παράδοσιν ἀναφέρει ὁ κ. Ν. Γ. Παππαδάκις τὴν μεγαρικὴν ἐν ταῖς ἐμαῖς Παραδ. ἀρ. 297, ὅπου ὅμως ἄλλη φέρεται αἰτία τῆς μεταβολῆς τῶν σωρῶν σίτου εἰς χωματολόφους.

Ὁ μῦθος ἀνευ τῆς κατακλειῖδος τῆς τελικῆς μεταμορφώσεως καὶ τῆς ἀναφορᾶς εἰς ὠρισμένους τόπους, ἧτις μεταβάλλει αὐτὸν εἰς παράδοσιν, εἶναι κοινὸς πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Μία ἐπτανησιακὴ διατύπωσις αὐτοῦ (παρὰ Γ. Καβαδία, Ὁ πρακτικὸς λόγος, Κέρκυρα 1876, σ. 23, ἀρ. 993) ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Ἀναποδογυρισμένο ἔχοντας τὸ κουβέλι, ἐμέτραγε ἕνας μιὰ φορά, γιὰ νὰ παραδώσῃ τοῦ στραβοῦ τοῦ σέμπρου του τὸ μερδικό του τὰ κουκκιά. Καὶ γιὰ νὰ τοῦ ἀποδείξῃ πῶς τοῦ τὰ ἐμέτραε ὑπέρχεῖλα, καὶ πῶς δὲ θέλει νὰ ὠφελθῇ ἀπὸ τὴ στραβομάρα του, τοῦ ἔπαιρνε τὸ χέρι, τοῦ ἄνοιγε τὴν ἀπαλάμη, τοῦ τὴν ἀπίθωνε ἀπὰ στὰ σωριασμένα τὰ κουκκιά καὶ τοῦ ἔλεγε: «Βλέπεις, σέμπρε;» Ὁ στραβὸς ἦ γιὰτὶ τοῦ ἔμεινε κάποια ὑποψία ἢ ἄθελα ἔτσι... ἀπιλογιόνταν καὶ ἔλεγε: «βλέπει ὁ Θεός».

Ὁ μῦθος οὗτος συνεπτύχθη εἰς παροιμίαν, ἧς φέρονται διάφοροι παραλλαγαί¹. Τοιαύτη τις παραλλαγή φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ἡ μεσαιωνικὴ παροιμία: «πολέμα ὡς πολεμᾶς, ἀμὴ ὁ Θεὸς θεωρεῖ» (Ἀθων. συλλογὴ Γ' 31 ἐν Π.Π., τ. Α', σ. 17), ἐνέχουσα τὴν ἐννοίαν, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει καὶ ἡ ἀρχαία γνώμη «ἔστι δίκης ὀφθαλμός, ὅς τὰ πάνθ' ὄρα» καὶ ἄλλαι τινὲς (Π.Π., λ. Θεός, ἀρ. 215).

Τὴν αὐτὴν παράδοσιν εὐρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ἰταλὸς συγ-

* Λαογρ. 1917, τ. ζ', σ. 261-2.

1. «Βλέπεις, στραβέ;—Βλέπει ὁ Θεός». (Π. Π., λ. Θεός, ἀρ. 60. Ἄλλαι παραλλαγαὶ αὐτ., ἀρ. 61. 66).

γραφεὺς τῶν μέσων τοῦ Ις' αἰῶνος¹ ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὰς διηγήσεις τῶν χωρικῶν τὸ σικελικὸν βουνὸν Μόδιον (il Moggio) ἐκλήθη οὕτως ἐκ τοιαύτης αἰτίας. Ἦσαν δύο ἀδελφοί, ὧν ὁ ἕτερος τυφλός, οἵτινες συνεκόμισαν μεγάλην ποσότητα σίτου ἐκ τῆς ἐσοδείας τῶν ἀγρῶν των. Κατὰ τὴν διανομὴν δὲ ὁ βλέπων ἀδελφὸς εἰς τὸ μερίδιόν του ἐκένου πλήρες τὸ μόδιον, διὰ δὲ τὸ μερίδιον τοῦ ἀδελφοῦ του ἐγέμιζε μόνον τὸ μόδιον ἀναποδογυρισμένον. Ὁ τυφλὸς ψηλαφῶν τὸν σῖτον, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀπάτην, ἔλεγεν: «Ἄν δὲν βλέπω ἐγώ, βλέπει γιὰ μὲ ὁ Θεός». Ἀφοῦ ἐμοιράσθη τὸ σιτάρι καὶ ἔγινε μέγας σωρὸς τὸ μερίδιον τοῦ δολίου ἀδελφοῦ, ἐπῆλθεν ἐκ θαύματος πῦρ ἐξ οὐρανοῦ καὶ κατέκαυσε καὶ αὐτὸν καὶ τὸν σωρὸν του, ὁ ὁποῖος ἔγινεν ἓνα ὑψηλὸν βουνὸν κοκκινωπὸν.—Παραπλήσια δὲ παραδόσεις φέρονται καὶ σήμερον παρὰ τῷ Ἰταλικῷ λαῷ, ὡς σημειώνει ὁ G. Pitré.

Ἄλλην ἀναφέρει τὴν θείαν τιμωρίαν ὁμοίου δόλου σουηδική τις παράδοσις. Διένεμον τὰ χρήματά των τρεῖς καλογραῖαι, ὧν ἡ μία τυφλή, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναστρέφουσαι τὸ μέτρον ἔδιδον τὸ μερίδιόν της, θέτουσαι εἰς τὸ ἀβαθὲς μέρος, ἀφοῦ πρῶτον τὴν ἐκάλουν νὰ ψηλαφήσῃ αὐτό. Ἡ τυφλή ὑποπτευθεῖσα τὸν δόλον εἶπεν: «Ἄν μὲ γελάτε, νὰ βουλιάζῃ ἡ πόλις μαζί σας». Μόλις λοιπὸν ἐτελείωσεν ἡ διανομή, τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐβυθίσθη².

Οἱ Καλλικάντζαροι*.

Ἐκ τῆς ἐν Ἰκαρία ἐκδιδομένης ἐφημερίδος *Νέα Ἰκαρία* (ἔτος Β', ἀριθ. 81, τῆς 26 Δεκεμβρίου 1915) ἀρυόμεθα τὰς ἐπομένας εἰδήσεις περὶ τῶν φερομένων ἐν τῇ νήσῳ παραδόσεων περὶ Καλλικαντζάρων καὶ Στριγγλῶν.

Ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος αὐτῶν εἶναι *Καλλιτσαντέροι*, ὅστις εἶναι ἄγνωστος ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. (Πρβλ. τὰς ἡμετέρας Παραδόσεις, σ. 1242 κέ.). Παρίστανται δ' ὡς ἔχοντες σῶμα ἀνθρώπου, ἀλλὰ πόδας καὶ κεφαλὴν τράγου³. Βλάβας μεγάλας εἰς τοὺς ἀνθρώπους δὲν προξενοῦσιν⁴. Ἐρχονται

1. *Giul. Filot degli Omodei*, Descrizione della Sicilia, βιβλ. I, σ. 51-52 (ἔκδ. G. di Marzo, Palermo 1876), ἐν Archivio per le tradiz. popolari, 1898, τ. XVII, σ. 227-8.

2. *E. Meier*, Deutsche Sagen aus Schwaben, Stuttgart 1852, τ. I, σ. 33. *Revue des trad. popul.*, 1891, τ. VI, σ. 517.—Ὁ *Simrok* (*Deutsche Mythologie*, ἔκδ. 4, § 105, σ. 341), ἀγνωῶ πόθεν παραλαμβάνων, λέγει ὅτι ἐν τοῖς γερμανικοῖς μύθοις διὰ τοῦ αὐτοῦ δόλου ἐξαπατᾷ τὴν ἀγαθὴν Μοῖραν ἢ κακὴ ἐν τῇ διανομῇ τῶν ἀγαθῶν τὸ μέτρον, ἐν ᾧ τὰ χρυσᾶ νομίσματα, παρουσιάζει ἀντιστρόφως, ὥστε μόνον τὸ ὀλίγον μέρος μεταξὺ πυθμένος καὶ κάτω χειλέων πληροῦται.

* Λαογρ. 1917, τ. 5', σ. 262-4.

3. Καὶ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Σιφνίων ὁ Καλλικάντζαρος «ἀντὶ ποδάρια ἔχει καλίκια σὰν τῆς κατσίκας». (Παραδ., σ. 1295). Περὶ ἄλλων παραστάσεων τραγοπόδων δαιμόνων βλ. αὐτ., σ. 1215.

4. Πρβλ. αὐτ., σ. 1290.

εις τὴν νῆσον ἀκριβῶς τὸ μεσονύκτιον τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων διαπεραιούμενοι ἐπὶ φλοιῶν καρυδίων (καρυδότσοφλα)¹, παραμένουσι δὲ μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν Φώτων. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐλεύσεώς των, ὅσοι ἔχουσιν ὀξεῖαν τὴν ἀκοήν, ἂν προσέξουν, ἀκούουν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς νήσου, κυρίως εἰς τὶς ἀμμουδιές, τὶς φωνές καὶ τὸ ἀραβαῖσι τοῦ γίνεται, ὅταν ἀνασύρουν τὰ καΐκια των. Κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα τῆς διαμονῆς των ἐν τῇ νήσῳ προξενοῦν ἀρκετὰς ζημίας· καὶ πρῶτον μαγαρίζουν τὰ μέρσινα (μύρτα) καὶ ὄλους τοὺς ἐκτεθειμένους καρπούς. Διὰ τοῦτο οἱ Ἰκαριοὶ διὰ νὰ φάγουν αὐτοὺς ἀναγκάζονται νὰ τοὺς πλύνουν ἐπιμελῶς, ὅπως τοὺς ἀποκαθάρουν ἀπὸ τὰ μαγαρίσματα τῶν Καλλιτσαντέρων. Ἐπειτα εἰσέρχονται εἰς τὰς οἰκίας τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὰς καπνοδόχας καὶ ἀρπάζουν ὅ τι εὔρουν, ἐνδύματα, τροφάς². Πλὴν δὲ τῶν ἀρπαζομένων τροφίμων, μαγαρίζουν καὶ τὰ ὑπόλοιπα· διὸ κρίνεται ἀναγκαῖον νὰ σκεπάζονται καλῶς τὰ διάφορα δοχεῖα³. Ἡ μεγαλύτερα δ' ὅμως καταστροφή, τὴν ὁποίαν προξενοῦσιν εἰς τοὺς Ἰκαρίους οἱ Καλλιτσαντέροι, γίνεται εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν. Ἀρέσκονται εἰς τὰς ζωοκλοπίας καὶ ζωοκτονίας. Προτιμοῦν τὰ μικρὰ κατσικάκια, ἀλλ' ἐλλείψει τοιούτων ἀρπάζουν τράγους, αἴγας, βοῦς καὶ ὅ τι ἄλλο μείνη ἔξω τῶν στάβλων κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν διστάζουν οἱ Καλλιτσαντέροι νὰ θραύσουν καὶ τὴν συνήθως σαθρὰν θύραν τοῦ στάβλου διὰ νὰ κλέψουν τράγους καὶ αἴγας, ὅταν σπανίζουν τὰ θηράματα ἐν τῇ ὑπαίθρῳ. Τὰς μεγίστας δὲ ζημίας ἐπιφέρουν, ὅταν οἱ κάτοικοι ἔχουν οικονομικὰς δυσφορίας. Ὅταν εἰς τὸ νησί ὑπάρχη πείνα, λιμάσσουν καὶ οἱ Καλλιτσαντέροι καὶ κάμνουν θραῦσιν εἰς ὅ τι εὔρουν, ἐνῶ εἰς τὰ ἔτη τῆς εὐημερίας ἀρκοῦνται μόνον νὰ μαγαρίζουν τὰ τρόφιμα.

Τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων ἀπέρχονται ἀφήνοντες εἰς τὴν νῆσον τὰ πλοῖά των, δηλ. τὰ καρυδότσοφλα, τὰ ὁποῖα τῆδε κάκειῖσε εὐρίσκονται ἐσκορπισμένα εἰς τὴν παραλίαν. Ἐγκαταλείπουν δὲ τὰ πλοῖα, διότι πάντοτε ἀναχωροῦν ἐν σπουδῇ. Λησμονοῦν τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων καὶ ἔξαφνα ἀκούοντες τὴν ἐξ οὐρανοῦ φωνὴν «Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠυδόκησα» διασκορπίζονται καὶ θαλασσώνουν χωρὶς καρυδότσοφλα.

Ὡς συνάγεται ἐκ παραδόσεώς τινος, τὴν ὁποίαν ἀναγράφει ἡ ἐφημερίς, αἱ περὶ Καλλικαντζάρων δοξασαί καὶ ἐν Ἰκαρίᾳ, καθὼς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἐλ-

1. Παραπλήσια μυθολογοῦσι καὶ οἱ Σκιαθιοὶ. Τὰ Σκαλικαντζούρια ἐτοιμάζουν τὸ καράβι τους ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ σαρανταήμερου, καὶ ἔρχονται εἰς τὴν νῆσον τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων, παραμένοντα μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανίων. (Παραδ., ἀρ. 599, σ. 339). Καὶ ἐν Οἰνόῃ τοῦ Πόντου διαπεραιοῦνται ἐπὶ λέμβου. (Αὐτ., σ. 1332).

2. Εἴσοδος τῶν Καλλικαντζάρων εἰς τὰς οἰκίας διὰ τῆς καπνοδόχης ἀναφέρεται συνηθέστατα καὶ εἰς ἄλλας παραδόσεις. (Αὐτ., σ. 1302 κέ.).

3. Βλ. αὐτ., σ. 1298.

λάδος¹, συμφύρονται πρὸς τὰς περὶ λυκανθρωπίας καὶ τὰς περὶ Στριγγλῶν. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην, πρὸ σαράντα χρόνων κάποιος ἀπὸ τὸ χωρίον Ἄμαλου, ἐγκαρδιωθείς μίαν ἐκ τῶν ἡμερῶν τούτων, ἐξῆλθε τοῦ οἴκου του διὰ νὰ ἐπιτεθῆ καὶ ἐν ἀνάγκῃ φονεύσῃ ἓνα Καλλιτσάντερον. Τῷ παρουσιάσθη οὗτος ὑπὸ μορφήν αἰγὸς μεγαλοσώμου, ἡ ὁποία τὸν ἐπλησίασεν. Ὁ Ἀμαλιώτης δὲν ἔχασε καιρόν. Ἡρπασε τὴν αἶγα ἐκ τῶν κεράτων καὶ ἐνέπηξεν εἰς τὸν λαιμόν της τὸ μαυρομάνικο μαχαῖρί του, τὸ ὁποῖον εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀγορασμένο ἀπὸ τὴν Σμύρνη. Μὲ ὑπερφυσικὴν ὅμως δύναμιν ἀπωθηθεὶς ὑπὸ τῶν κεράτων τῆς αἰγὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτήν, τρέχουσαν πρὸς δυσμάς· τὴν εἶδεν ὀλοφάνερα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης νὰ θαλασσώσῃ εἰς τὸ πρὸς τὴν Μύκονον Ἰκάριον πέλαγος. Εἶχε λησιμονήσῃ τὸ γεγονός, ὅταν μετὰ πέντε χρόνια ὁ Ἀμαλιώτης, ταξιδεύσας εἰς Μύκονον, ὡς ναύτης ἀνθρακοφόρου πλοίου, καὶ φιλοξενούμενος εἰς τινὰ οἶκον, ἀνεγνώρισε τὸ μαυρομάνικο μαχαῖρί του, μὲ τὸ ὁποῖον ἡ φιλοξενούσα γραῖα ἔκοπτε τὸν ἄρτον. Ἡ γραῖα ἐκείνη, ὡς ἔμαθε παρὰ τῶν Μυκονίων, ἄλλοτε ἐστρίγγλιαζε καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶχε διαπεραιωθῆ ὡς στρίγγλα εἰς τὸ Ἄμαλου, ὅπου ὑπὸ μορφήν αἰγὸς παραμονεύουσα νὰ κλέψῃ ἢ νὰ μαγαρίσῃ τὰ τρόφιμα τοῦ Ἀμαλιώτη ὑπέστη τὴν ἐπίθεσιν αὐτοῦ καὶ συναπήγαγεν εἰς Μύκονον τὸ ὄπλον του.

Ἡ Μύκονος θεωρεῖται καὶ ἀλλαχοῦ ὡς πατρὶς τῶν Στριγγλῶν. (Βλ. Παραδόσεις, ἀρ. 826, σ. 502). Ἡ ἀναλαβοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν στρίγγλα ἀναγνωρίζεται ἐκ τοῦ ὄπλου, δι' οὗ ἐπληγώθη. Ὁ συνήθης τύπος τῆς ἀναγνωρίσεως εἰς τὰς πολυπληθεῖς ὁμοίας παραδόσεις ἄλλων λαῶν εἶναι ἐκ τῆς πληγῆς, ἣν ὑπὸ τὴν μορφήν ζώου ἔλαβον, διατηρουμένης καὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. (Βλ. *Grimm*, *Deutsche Mythologie*, σ. 919. *F. Liebrecht*, *Des Gervasi v. Tilbury Otia imperialia*, σ. 137. *Hertz*, *Der Werwolf*, σ. 71 κέ. *Πολίτου*, *Νεοελλ. μυθολ.*, σ. 191).

Παραδόσεις περὶ Πλάτωνος.—Κωνσταντινᾶτα*.

E. W. Hasluck, *Plato in the Folk - lore of the Konia Plain*. (Ἀπόσπασμα τοῦ *Annual of the British School at Athens*, XVIII, 1911, σ. 265-9).

—Constantinata. (Ἀποσπ. τῶν *Essays and Studies presented to W. Ridgeway*, Cambridge 1913).

Εἰς ἀπόστασιν τεσσαράκοντα περίπου χιλιομέτρων δυτικῶς τοῦ Ἰκονίου, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Κιριλί Κασαμπᾶ εἰς Μπεκσεχίρ, σφίζονται λείψανα ἀρχαιοτάτου, πιθανῶς χετταίου, μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων οἰκοδομήματος, ὑπερκείμενα πηγῆς, ἧς τὰ ὕδατα χύνονται εἰς τὴν ἐγγύτατα κειμένην

1. Βλ. αὐτ., σ. 1324 κέ.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν *Λαογρ.* 1916, τ. Ε', σ. 659-664.

λίμνην Κάραλιν. Ἡ πηγὴ αὕτη καλεῖται ὑπὸ τῶν περιοίκων Ἐφλατοὺν μπουναρὶ (κεφαλόβρυσο τοῦ Πλάτωνος). Πόθεν καὶ πῶς τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου φιλοσόφου εἰσεχώρησεν εἰς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους τουρκικοὺς πληθυσμούς; Ὁ Perrot¹ ἐκφέρει τὴν ὑπόνοιαν μήπως ἐπιχωριάζει σχετικὴ τις παράδοσις καὶ θεωρεῖ εὐκταίαν τὴν ἐξακρίβωσιν τούτου. Ὡς δὲ παρατηρεῖ ὁ Hasluek ἐν τῇ διατριβῇ του «Ὁ Πλάτων ἐν τῇ λαογραφίᾳ τῆς πεδιάδος τοῦ Ἰκονίου», καὶ ἡ ὀνομασία αὕτη, καθὼς καὶ ἄλλης πηγῆς ἐν αὐτῷ τῷ Ἰκονίῳ ἐξηγεῖτο ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ τῶν Ἀράβων φιλοσόφων καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ὑπὸ τῶν Σελζουκιδῶν τοῦ Ἰκονίου Τούρκων. Ἄλλ' ὁ σοφὸς Ἄγγλος ἀρχαιολόγος ἠδυνήθη νὰ διαφωτίσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο δι' εὐστόχου ἀναζητήσεως τῶν λόγων ἐξ ὧν προῆλθον καὶ δύο ἄλλαι ὅμοιαι τοπωνυμῖαι τοῦ μέρους τούτου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καθὼς καὶ μία παράδοσις περὶ Πλάτωνος, ἀναφερόμεναι ὑπὸ τοῦ Τούρκου γεωγράφου τοῦ ΙΓ' αἰῶνος Χατζῆ Κάλφα. Εἰς ταῦτα δὲ προσέθηκε καὶ τρεῖς μικρασιατικὰς περὶ Πλάτωνος παραδόσεις, ἀνακοινωθείσας αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Προδρόμου Πετρίδου.

Ὁ Χατζῆ Κάλφας ἀναφέρει ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Ἰκονίου «τάφον τοῦ θείου Πλάτωνος». Τὸν αὐτὸν τάφον μνημονεύει καὶ ὁ παλαιότερος τοῦ Χατζῆ Κάλφα γεωγράφος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος Γιακούτ ὡς εὑρισκόμενον «εἰς τὴν πλησίον τοῦ τζαμίου ἐκκλησίαν». Ἐπειδὴ δ' ὅμως καὶ Ρῶσός τις προσκυνητῆς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἀναφέρει εἰς τὴν αὐτὴν ἐκκλησίαν τάφον τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοθέου (= Ἀμφιλοχίου), ὁ κ. Hasluek συνδυάζων τὰς μαρτυρίας ταύτας ἀποφαίνεται, ὅχι ἀπιθάνως, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Ἀμφιλοθέου εὐκόλως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἠδύνατο νὰ παραφθαρῇ εἰς τὸ γνωστότερον Φλατοῦν. Ἀναφέρει προσέτι ὁ Χατζῆ Κάλφας καὶ ποταμὸν τοῦ Πλάτωνος παρά τι χωρίον τῆς Καππαδοκίας καὶ παράδοσιν, ἣν ἤκουσε παρά τὸ Ἰκόνιον, ὅτι ἡ πεδιάς τοῦ Ἰκονίου ἤτό ποτε λίμνη, τὴν ὁποίαν ἀπεξήρανεν ὁ Πλάτων. Παραπλησίαν δὲ παράδοσιν ἤκουσεν ἀπὸ τοὺς περιοίκους τῆς λίμνης Ἐγερδὶρ ὁ πρῶτος ἀνακαλύψας τὰ εἰρεπία τοῦ Ἐφλατοῦν μπουναρὶ Ἄγγλος Ἀμιλτον, ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς λίμνης ἐκείνης κατεχόμενος χώρος ἦτο πρὸ 800 ἐτῶν πεδιάς διαρρεομένη ὑπὸ ποταμοῦ, τὴν ὁποίαν μετέβαλεν εἰς λίμνην ἀποφράξας τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ μάγος τις ὀνόματι Πλάτων (Ἐφλάτ).

Οὕτω τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος, ὡς παρατηρεῖ ὁ Hasluek, συνδέεται πρὸς ὑδραυλικὰ ἔργα, καὶ δὴ ἐν χώρᾳ, ἧς ἡ προμήθεια τοῦ ὕδατος κανονίζεται δι' ἀποκρύφων καὶ μέχρι τοῦδε ἀτελῶς γνωστῶν ὑπογείων ἀγωγῶν. Τ' ἀποδιδόμενα δ' εἰς τὸν Πλάτωνα μαγικὰ ἢ μηχανικὰ ἔργα ἐν Ἰκονίῳ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ μυθικὰ ἔργα τοῦ Ἡρακλέους ἐν Ἡλιδι, Θεσσαλίᾳ, Λέρνη καὶ Φενεῶ καὶ τῶν Μινυῶν ἐν Βοιωτίᾳ· ἐμφαίνουσι δὲ ὅχι μόνον ὑπεράνθρωπον δεξιότητα, εἴτε μαγικὴν εἴτε θείαν, ἀλλὰ καὶ ὑπερόχους τῶν παλαιότερων

1. Perrot et Chipiez, Histoire de l' art, τ. III, σ. 730.

χρόνων τεχνικὰς γνώσεις, τῶν ὁποίων ἀμυδρὰν καὶ ἀσαφῆ ἔννοιαν παρέχουσι τὰ σφωζόμενα μνημεῖα τῶν χρόνων ἐκείνων. Καὶ ἡ ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Ἰκονίου ἄρδευσις καὶ ἡ ἀποχέτευσις τῶν ὑδάτων ἀπεδίδετο εἰς θείας ἐνεργείας, ἀλλ' οἱ περὶ τούτων ἐπιχώριοι μῦθοι ἀπωλέσθησαν, μόνον δ' ὀλιγίστων τινῶν διακρίνονται τὰ ἔχνη ὑπὸ τὸ ἐλληνικὸν περίβλημα, ὅπερ προσέλαβον¹.

Εἶναι ἄγνωστον, λέγει ὁ Hasluck, ἂν ὑπάρχη θρησκευτικὴ τις παράδοσις περὶ τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἢ ἄλλου τινὸς ἁγίου, ἀποδίδουσα εἰς αὐτὸν θαυμάτι παραπλήσιον πρὸς τὸ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐν Κολοσσαῖς ἢ πρὸς τὰ τοῦ Πλάτωνος. Τὸ γεγονός δ' ὅμως τοῦ τάφου τοῦ Πλάτωνος εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἐνισχύει τοιαύτην ὑπόθεσιν. Πάντως αἱ περὶ Πλάτωνος μικρασιατικαὶ παραδόσεις οὔτε ὡς περιλείμματα ἀρχαίων μύθων οὔτε ὡς συνεχῆς διατήρησις παραδόσεως δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον αὐθυγενεῖς, ἐπειδὴ οἱ φυσικοὶ ὄροι τῆς χώρας ἦσαν ἐν παντὶ χρόνῳ προσφυεῖς πρὸς γένεσιν μύθων οὕτως ἀπλοῦ τύπου.

Ἐν ἐπιμέτρῳ ἐπάγεται ὁ Η. τρεῖς παραδόσεις, ἀνακοινωθεῖσας αὐτῷ, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὑπὸ Ἑλληνοσ, παρατηρεῖ δ' ὅτι εἰς ταύτας συνάπτονται ὁ Πλάτων καὶ τὰ ἔργα του πρὸς τὸ Ἰκόνιον, τὸ ὁποῖον ἱστορικοὶ λόγοι ὀδηγοῦσιν ἡμᾶς νὰ θεωρήσωμεν ὡς κοιτίδα τοῦ μύθου.

Καὶ πρῶτον μὲν τὸ Ἐφλατὸν μπουναρὶ θεωρεῖται ὡς τὸ μέρος, ὅπου ὁ Πλάτων ἔφραξε μὲ βάμβακα, πίσσαν καὶ ὀγκολίθους² τὴν ἔξοδον ὑπογείου ποταμοῦ, ἀπειλῶν νὰ καταποντίσῃ τὸ Ἰκόνιον. Ὁ Πλάτων γενικῶς πιστεύεται ὅτι ἦτο τουρκόπουλον, τὸ ὁποῖον τινὲς προσθέτουν ὅτι ἦλθεν ἀπὸ τὸ Βαγδάτι.—Ἐπειτα τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος συνάπτεται μέχρι τοῦδε ἀορίστως πως πρὸς τὴν ἐν Ἰκονίῳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου· ἄλλοι νομίζουν ὅτι ἦτο τὸ παρατηρητήριον αὐτοῦ, ἄλλοι πάλιν «ἔχουν ἀκουστὰ» ὅτι εὕρισκεται ἐν αὐτῷ ὁ τάφος του.—Καὶ τρίτον ὁμοίαν παράδοσις πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Hamilton μνημονευομένην περὶ τῆς λίμνης τοῦ Ἐγερδὶρ ἀναφέρεται εἰς τὴν Κάραλιν. Ὁ Πλάτων ἔφραξε τὴν ἔξοδον τῆς λίμνης πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ φέρῃ νερὸν εἰς Ἰκόνιον, ἀλλὰ παρητήθη τοῦ σκοποῦ ἰδὼν ὅτι κατεποντίσθη μία πόλις κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου του.

1. Περὶ τῶν τοιούτων ἐν Ἰκονίῳ ἐπιχωριαζόντων μύθων τοῦ Περσέως διελάβομεν ἐν Λαογρ. Δ', σ. 220 κέ. Ὁρθῶς ὁ Hasluck ἐνδοιάζει περὶ τοῦ δημώδους χαρακτήρος τῶν ὑπὸ *Cuinet* καὶ ὑπὸ *Ιωακείμ Βαλαβάνη* (Μικρασιατικά, σ. 110) ἀναφερομένων παραδόσεων, ὑποθέτων ὅτι εἶναι μᾶλλον ἐπιχώριος συμφυρμὸς ἀρχαίων μύθων. Οὐδὲ τοιοῦτος συμφυρμὸς εἶναι, ἀλλ' ἀπλῆ ἐπανάληψις τῶν βυζαντινῶν μυθοπλαστιῶν· ἄλλως δὲ ὁ Βαλαβάνης δὲν παρουσιάζει ταύτας ὡς δημώδεις, ἀφορμὴν δ' ὅπως ὑποτεθῆ τοῦτο παρέσχε τὸ ἀσαφὲς τῆς ἐκφράσεως αὐτοῦ.

2. Δι' ἐρίων καὶ λεβήτων ἀποφράσσονται αἱ ἔξοδοι τῶν πηγῶν καὶ στεριεύουσιν αὗται κατὰ τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις (Λαογρ. Α' 329. Γ' 274. Δ' 449).

Ἐν τῇ δευτέρᾳ διατριβῇ αὐτοῦ, περιληφθεῖση ἐν τῷ πανηγυρικῷ τόμῳ, τῷ προσενεχθέντι τῷ William Ridgeway ἐπὶ τῇ ἐξηκοστῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ (σ. 635-8), ὁ κ. Hasluck ἐξετάζει τὰς σημερινὰς ἑλληνικὰς¹ δεισιδαίμονας δοξασίας διὰ τὰ κωνσταντινάτα, τὰ σκυφοειδῆ δηλ. νομίσματα, τὰ ὑποτιθέμενα ὅτι ἐκόπησαν ὑπὸ τοῦ ἰσαποστόλου Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ ὅτι ἔνεκα τούτου ἐνέχουσι θαυμασίας δυνάμεις. Τὰς δοξασίας ταύτας μνημονεύει ἐν συντόμῳ ὡς παγκοίνοια, παραθέτει δὲ καὶ μαρτυρίαν συγγραφέως τοῦ IZ' αἰῶνος περὶ τῆς πεποιθήσεως τῶν χριστιανῶν τῆς Λακωνικῆς καὶ γενικῶς ὄλων τῶν Ἑλλήνων ὅτι τὰ κωνσταντινάτα θεραπεύουσι τὴν ἐπιληψίαν καὶ τοὺς πυρετούς².

Ἄλλ' ὁ Η. ἐνδιέτριψεν ἰδίως εἰς τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῶν νομισμάτων, τὰ ὅποια ὁ λαὸς νομίζει κωνσταντινάτα. Ταῦτα δὲ εἶναι βυζαντινά, ἐνετικὰ καὶ κυπριακὰ τῶν Λουσινιάνων νομίσματα, ὧν ὁ τύπος παρουσιάζει κάποιαν ὁμοίτητα πρὸς τὴν ἀγιογραφίαν, τὴν ἀπεικονίζουσαν τὸν ἅγιον Κωνσταντῖνον καὶ τὴν ἁγίαν Ἐλένην ὀρθίους ἀντωποὺς ἐκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ.

Τὰ κωνσταντινάτα φοροῦν ἔγκυοι γυναῖκες πρὸς προφύλαξιν καὶ πρὸς εὐκολίαν τοῦ τοκετοῦ καὶ παιδία ὡς προβασκάνια, πιστεύεται δὲ ὅτι ἐπιφέρουν ἀσφαλῆ καὶ ταχεῖαν ζύμωσιν τοῦ φυράματος τῶν ἀλεύρων καὶ τῆς γιαιούρτης. Καθόλου εἶναι νομίσματα πολυτιμότερα εἰς τὸν κάτοχον διὰ τὰς θαυμασίας αὐτῶν ιδιότητος. Ὁ Η. ἀναφέρει καὶ ἄλλην περὶ θαυμασιωτέρας ιδιότητος τοῦ κωνσταντινάτου δοξασίαν, τῆς ὁποίας τὴν ὑπαρξίν βεβαιώνει μόνον ὁ W. Turner (Tour in the Levant, III 512)· ὅτι τὸ κωνσταντινάτον τιθέμενον εἰς κόσκινον ἐνεργεῖ, ὅπως μὴ διαρρεύσῃ ἐμβαλλόμενον ὕδωρ. Τοιαύτη δοξασία, τῆς ὁποίας ἄλλως ὁ ἔλεγχος εἶναι εὐχερέστατος, δὲν φέρεται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἄγνωστον δὲ πῶς ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου περιηγητοῦ, ἴσως ἐκ παρεξηγήσεως τῆς δημώδους παροιμίας «κουβαλεῖ μὲ τὸ κόσκινο νερό»³.

Ἄλλ' ἀντὶ ταύτης καὶ ἄλλαι κρατοῦσι παρ' ἡμῖν περὶ τῶν κωνσταντινάτων δεισιδαίμονες δοξασίαι, πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Η. μνημονευομένων, τὰς ὁποίας ἀναγράφομεν ὧδε, προσθέτοντες ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ καὶ σχετικὰς τινὰς παρατηρήσεις.

1. Ἡ ἔκφρασις τοῦ Η. εἶναι μᾶλλον ἀόριστος· «the Christian populations of the Levant» ἐνῶ εἶναι ἀναγκαῖον διὰ τὴν ἀκρίβειαν νὰ διακρίνηται ἡ λαογραφία ἐκάστου ἔθνους, μάλιστα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

2. *La Guilletière*, Lacédémone ancienne et nouvelle, 1676, σ. 578. Τὸν συγγραφέα τοῦτον ὑπολαμβάνει ὁ Η. περιηγητὴν· ἀλλ' ὁ σύγχρονος αὐτῷ Spon ἀπεκάλυψεν ὅτι οὐδέποτε ἐπάτησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Guillet, ὡς εἶναι τὸ πραγματικὸν ὄνομα αὐτοῦ· οὐδὲν ἤττον ἀκριβεῖς εἶναι αἱ πλείστα τῶν πληροφοριῶν, ἅς περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων παρέχει, διότι στηρίζονται εἰς ἀνακοινώσεις τῶν ἐν Ἀθήναις Καπουκίνων.

3. Π.Π., λ. νερό 30 (27), 36 (23), 59 (38). Ἐν καὶ ἡ παροιμία αὕτη εἶναι ἀρχαία (κοσκίνῳ φέρεται ὕδωρ κττ.) καὶ φέρεται εἰς πολλοὺς εὐρωπαϊκούς λαούς.

Εἰς τὸ ἅγιον κωνσταντινάτο ἀποδίδονται καὶ αἰμοστατικαὶ ιδιότητες, ἀφομοιοῦται δηλ. ὡς πρὸς τοῦτο ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ μὲ τὴν λίθον αἰμοστάτην, εἰς τὴν ὁποίαν παρομοία ἀποδίδεται ἐνέργεια. Ἄλλη θεραπευτικὴ ἐνέργεια τοῦ κωνσταντινάτου εἶναι ἐπὶ τῆς ἀνυπάρκτου νόσου, ἡ ὁποία λέγεται γύρισμα τοῦ ἀφαλοῦ· τῆς νόσου ταύτης ἐπιτηδεύονται τὴν ἴασιν εἰδήμονες γραῖαι, στρέφουσαι ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ τὸν δείκτην τῆς δεξιᾶς δι' ὑφάσματος περιβεβλημένον, ἀλλὰ συντελεστικωτάτη θεωρεῖται ἡ ἐπικουρία τοῦ σκυφοειδοῦς κωνσταντινάτου, διὰ τοῦ ὁποίου πιστεύεται ὅτι ἐπαναφέρεται ἀσφαλῶς ὁ ὀμφαλὸς εἰς τὴν κανονικὴν του θέσιν. Φορεῖται δ' ὡς περίαπτον ὄχι μόνον ὑπὸ ἐγκύων γυναικῶν καὶ ὑπὸ νηπίων, ἀλλὰ καὶ ὑπ' ἀνδρῶν¹. Διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις νομίζεται ὅτι ἔχει τὴν δύναμιν νὰ προφυλάσῃ ἀπὸ τῶν πληγῶν ὁ φορῶν κωνσταντινάτο εἶναι ἄτρωτος, δὲν τὸν κολλάει ἢ δὲν τὸν πιάνει βόλι².

Τὴν δύναμιν ταύτην πιστεύεται ὅτι ἔχει κοινὴν μὲ τὸ τίμιον ξύλον, καθὼς καὶ τὰς ἄλλας δυνάμεις, ὡς τὴν τῆς ζυμώσεως³. Διὰ τοῦτο ἡ βάσανος τῆς γνησιότητος καὶ τοῦ κωνσταντινάτου, καθὼς καὶ τοῦ τιμίου ξύλου, γίνεται ἐμβαλλομένου τοῦ περιέχοντος τίμιον ξύλον περιάπτου ἢ τοῦ νομίσματος εἰς φύραμα ἀλεύρων ἄνευ ζύμης, ὅπως προκαλέσῃ τὴν ζύμωσιν αὐτοῦ, ἐνίοτε δὲ τιθεμένου ἐπὶ ἀλέκτορος ἢ ὄρνιθος, καθ' ἧς πυροβολοῦν, βέβαιον ὅτι δὲν τὴν βλάπτουν, ἂν εἶναι γνήσιον⁴.

Ἡ ἐξομοίωσις τοῦ κωνσταντινάτου καὶ τοῦ τιμίου ξύλου στηρίζεται εἰς θρησκευτικὴν παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅτε ἡ ἁγία Ἐλένη ἀνεῦρεν ἐν Ἱεροσολύμοις τὸν σταυρόν, ἐφ' οὗ ἔσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς, ἐδιχοτόμησεν αὐτόν, καὶ τὸ μὲν ἐν μέρος κατέλιπεν εἰς Ἱεροσόλυμα, τὸ δ' ἕτερον παρέλαβεν εἰς Κωνσταντινούπολιν· τὰ δὲ πριονίδια τοῦ σταυροῦ περισυλλεχθέντα ἐρρίφθησαν εἰς χωνευτήριον μετὰ διαφόρων πολυτίμων μετάλλων καὶ ἐκ τοῦ κράματος τούτου κατεσκευάσθησαν τὰ κωνσταντινάτα⁵. Ἄγνοῶ, ἂν ἡ παράδοσις αὕτη περιλαμβάνεται εἰς τι τῶν πολυπληθῶν φερομένων συναξαρίων περὶ εὐρέσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ. Ἄλλ' ὅτι εἶναι παλαιὰ καταφαίνεται ἐξ ὁμοίας βουλγαρικῆς παραδόσεως⁶, ἣτις πάντως εἶναι εἰλημμένη ἐκ μεταφράσεως βυζαντινοῦ κειμένου.

Τὰς αὐτὰς δοξασίας περὶ τῶν κωνσταντινάτων φαίνεται ὅτι ἔχουσι καὶ οἱ Ἑλληνόβλαχοι τῆς Μακεδονίας· τὰ νήπια κρίνεται ἀπαραίτητον νὰ φέρουν

1. Πρὸβλ. καὶ Ross, Königsreisen, II 136.

2. Jeannarakī, Ἄσμητα κρητικά, σ. 316. II. Βλαστοῦ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, Ἄθ. 1893, σ. 145. Rennel Rodd, The customs and lore of modern Greece, London 1892, σ. 162.

3. Βλ. Λαογρ. Δ' 320 (Καλάβρυτα).

4. Αὐτ. Γ' 702.

5. II. Βλαστός, ἐνθ' ἀν.

6. Ad. Strauss, Die Bulgaren, σ. 138.

πρὸ τῆς βαπτίσεως πλὴν ἄλλων φυλακτηρίων καὶ κωσταντινᾶτον¹. Οἱ δὲ Βούλγαροι πιστεύουν ὅτι ὠφελοῦνται οἱ πάσχοντες, ὅταν πίνωσιν ὕδωρ ἐκ τοῦ κοιλώματος τοῦ κωσταντινάτου². Ἄλλὰ ἡ χρῆσις ὡς περιάπτων νομισμάτων τινῶν, μάλιστα ἀρχαίων, διὰ τὰς ἐν αὐτοῖς παραστάσεις ἢ δι' ἄλλον οἰονδήποτε λόγον καὶ ἡ ἀπόδοσις θαυμασίων δυνάμεων εἰς αὐτὰ εἶναι κοινὴ εἰς πολλοὺς λαοὺς³. Ἄν καὶ ἄλλα νομίσματα πλὴν τῶν κωσταντινάτων ἐπέχουσι καὶ παρ' ἡμῖν θέσιν περιάπτων, δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω. Ἄγγλος τις περιηγητὴς ἀναφέρει ὅτι αἱ Γαλαξιδιώτισσαι κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐσυνήθιζον νὰ φοροῦν ὡς φυλακτήρια νομίσματα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου⁴. ἄλλ' ἂν ἀληθῶς ὡς φυλακτήρια ἢ κοσμήματα μᾶλλον τὰ ἐφόρουν, εἶναι δύσκολον σήμερον νὰ ἐξακριβωθῇ.

1. Γ. Σαμαξῆς, ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde, 1894, IV, σ. 139.

2. Strauss, ἐνθ' ἂν.

3. S. Seligmann, Der böse Blick u. Verwandtes, Berlin 1910, τ. II, σ. 22-3.

4. Dodwell, Reise durch Griechenland, τ. I, σ. 192 (παραπέμπων εἰς Clarke, Travels in Greece).

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ *

Der Philosoph und Grammatiker Ptolemaios Chennos. Leben, Schriftstellerei und Fragmente (mit Ausschluss der Aristotelesbiographie). Erster Teil, Einleitung und Text. Schöningh 1914. (Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums hsg. von E. Drerup, H. Grimme u. J. P. Kirsch, τόμ. VII, τεύχ. 2), 8ον, σ. XCVI, 57.

Ὁ Ἀλεξανδρεὺς Πτολεμαῖος ὁ Ἡφαιστίωνος, ὁ προσαγορευόμενος Χέννος¹, εἶναι γνωστὸς κυρίως ἐκ τῆς ἐπιτομῆς τῆς *Καινῆς ἱστορίας* αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέδωκεν ὁ Φωτίος ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ του. Διότι ἐκ τῶν ἄλλων ὑπὸ τοῦ Σουΐδου ἀναφερομένων ἔργων αὐτοῦ, τῆς *Σφιγγὸς* καὶ τοῦ Ἀνθομήρου, οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον λείψανον διεσώθη. Ἡ ἐπιτομὴ αὕτη τῆς Καινῆς ἱστορίας συνεξεδίδετο, ὡς εἰκός, μετὰ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Φωτίου, τῆς ὁποίας τελευταία κριτικὴ ἔκδοσις εἶναι, ὡς γνωστόν, ἡ τοῦ Imm. Bekker (1824-1825), διότι ἡ μεταγενεστέρα ταύτης (1860) ἐν τῇ Ἑλληνικῇ πατρολογία τοῦ Migne εἶναι ἀπλῆ ἀνατύπωσις· ἰδιαίτερας δ' ἐκδόσεις αὐτῆς εἵχομεν πλὴν τῆς πρώτης τοῦ Th. Gale (ἐν Παρισ. 1675), ὅπως ἀσημάντου, τὴν τοῦ J. I. C. Roulez (ἐν Λιψίᾳ 1834) καὶ τὴν τοῦ Ant. Westermann ἐν τοῖς *Μυθογράφοις* αὐτοῦ (ἐν Βρουνσβ. 1843). Εἰς ταύτας προστίθεται νῦν ἡ τοῦ κ. Ἀντωνίου Χατζῆ, ἣν ὀρθῶς καὶ εὐλόγως ὁ ἐκδότης χαρακτηρίζει ὡς πρώτην πλήρη ἔκδοσιν. Διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι συμπεριελήφθησαν ἐν ταύτῃ πάντα τὰ λείψανα τῆς Καινῆς ἱστορίας, ἤτοι παρὰ τὴν ἐπιτομὴν τοῦ Φωτίου καὶ τὰ παρ' Εὐσταθίῳ τῷ Θεσσαλονίκῃ καὶ τῷ Τζέτζῃ ἀποσπάσματα αὐτῆς καὶ χωρία τινὰ σχολιαστῶν τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Λυκόφρονος κ.ἄ., διευκρινοῦντα τὴν διατύπωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου ἱστορουμένων, ἡ ἔκδοσις ἐγένετο ἐπὶ νέων καὶ ἀσφαλεστέρων βάσεων. Συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Edgar Martini περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κειμένου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Φωτίου, πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου δὲν περιωρίσθη εἰς μόνον τὸν παλαιότατον κώδικα τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης (A) τοῦ I' αἰῶνος, ἀλλ' ἀπέδωκε τὴν προσήκουσαν σημασίαν καὶ εἰς τὸν ἕτερον (M) τῆς αὐτῆς βιβλιοθήκης τοῦ IB' αἰῶνος, ἀφοῦ, ὡς κατέδειξεν ὁ Μαρτίνι, πάντα τὰ λοιπὰ χειρόγραφα ἀμέσως

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογρ. 1917, τ. 5', σ. 282-8.

1. Ἀπὸ τοῦ *χεννίου*, πτηνοῦ ταριχευομένου ἐν Αἰγύπτῳ. Πιθανῶς τὸ ὄνομα εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ Χένος, ὅπερ ὡς ὄνομα κόσμου τῆς κρητικῆς πόλεως Λατοῦς ἀναγινώσκεται ἐν τελευταίῳ δημοσιευθείσῃ ἐπιγραφῇ τοῦ Β' αἰῶνος π. Χ. (Ἀρχαιολ. δελτίον 1916, τ. Β', σ. 1).

ἢ ἐμμέσως ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν δύο τούτων. Πρὸς τοῦτο εἶχε τὴν ἀντιβολὴν ἀμφοτέρων τῶν κωδίκων ὑπὸ τοῦ Μαρτίνι, παραχωρηθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του, εἰς ὃν καὶ ἀφιερῶται ἡ ἔκδοσις, καὶ ὅστις παρέσχεν αὐτῷ προσέτι καὶ πλείστας ἰδίαις κριτικὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ κειμένου. Ὡς ἐκ τούτου ἡ προκειμένη ἔκδοσις ἔχει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι παρουσιάζεται καὶ ὡς δεῖγμα ἢ πρόδρομος τῆς ἀπὸ μακροῦ ἀναμενομένης ὑπὸ τοῦ φιλολογικοῦ κόσμου ἐκδόσεως τῆς τοῦ Φωτίου Βιβλιοθήκης ὑπὸ τοῦ Μαρτίνι. Συνεισέφερε δὲ καὶ αὐτὸς ὁ κ. Χατζῆς πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου παρατηρήσεις, ὧν τινες εὐστοχοί, ἰδίως αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὸν τονισμόν λέξεων τινων, ἀλλὰ καὶ τινες ἀδόκιμοι ἢ πλημμελεῖς, οἷον τὸ ἐν σ. 23, 2 τῆ, ὅπου ἐκ τῶν δύο φερομένων γραφῶν προκρίνει τὸ ἐπίρρημα τῆ, ἀντὶ τῆς προστακτικῆς τῆ, τὸ ἐν σ. 39, 32 «φιᾶλην ἐγγεγλυμμένην "Ἐρωτα χρυσοῦν», ὅπου ἂν καὶ πῶς ἐνδοιάζων ἀναγινώσκει "Ἐρωτι καὶ τὴν ἐν σ. 44, 12 διόρθωσιν τοῦ Λευκοπέτραν εἰς Λευκόπετραν.

Τῆς ἐκδόσεως προτάσσεται ἐκτενὴς εἰσαγωγή, ἐν ᾗ ὁ ἐκδότης ἀκριβολογῶν περὶ τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ ἔργου του καταλήγει εἰς πορίσματα ἀσφαλῆ, καταρρίπτοντα τὰς ἐπικρατούσας περὶ αὐτοῦ γνώμας καὶ τάσσοντα εἰς τὴν προσήκουσαν αὐτῷ θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Ὁ Πτολεμαῖος Χέννος ἐθεωρεῖτο ὡς συγγραφεὺς πλὴν τῆς Σφιγγὸς καὶ τοῦ Ἀνθομήρου, ὧν οὐδὲν γνωρίζομεν εἰμὴ τὴν ἐπιγραφὴν, μόνης τῆς Καινῆς ἱστορίας· ἀφ' οὗτου δὲ ὁ R. Hercher ἐν ἰδίᾳ μονογραφίᾳ δημοσιευθείσῃ εἰς συμπληρωτικὸν τόμον τῶν *Jahrbücher f. class. Philologie* τῷ 1856, ἐπραγματεύθη περὶ τῆς ἀξιοπιστίας ταύτης διατεινόμενος ὅτι ἀποτελεῖ συναγωγὴν πεπλασμένων εἰδήσεων καὶ στιγματίζων τὸν συγγραφέα ὡς ἀπατεῶνα, ὁ Πτολεμαῖος παρωράθη καὶ κατεφρονήθη. Ὅσακις δὲ τυχὸν ἀνεφέρετο ἡ μαρτυρία αὐτοῦ, ἀνεφέρετο πάντοτε μετ' ἐπιφυλάξεως, ἥτις ἐθεωρεῖτο ἐπιβαλλομένη, προκειμένου περὶ συγγραφέως τοιούτου. Ἀλλὰ τῷ 1889 ὁ Χρίστ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς Ἱστορίας του τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐξέφρασε τὴν εἰκασίαν, ὅτι ὁ ἡμέτερος Πτολεμαῖος ἦτο ὁ αὐτὸς καὶ ὁ φιλόσοφος Πτολεμαῖος ὁ ξένος, ὃν ἀναφέρει Ἄραψ συγγραφεὺς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ὡς φιλόσοφον ἐπιφανῆ, γράψαντα βίον τοῦ Ἀριστοτέλους, διασωθέντα ἐν ἀραβικῇ μεταφράσει. Ἡ εἰκασία αὕτη τοῦ Χρίστ, προσκρούσασα κατ' ἀρχὰς εἰς τινὰς ἀντιρρήσεις, ταχέως ἐγένετο ἀσπαστή, καὶ νῦν οὐδεὶς πλέον διαμφισβητεῖ τὴν ταυτότητα τοῦ Χέννου καὶ τοῦ φιλοσόφου Πτολεμαίου. Ὁ δὲ κ. Χατζῆς ἠδυνήθη δι' ἐπιμελοῦς περισυναγωγῆς πασῶν τῶν μαρτυριῶν καὶ ἐμβριθοῦς κριτικῆς βασάνου αὐτῶν ν' ἀναπτύξη καὶ ἐνισχύσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Χρίστ ἐξενεχθεῖσαν γνώμην καὶ ν' ἀποδώσῃ μὲν εἰς τὸν Χέννον τὸν βίον τοῦ Ἀριστοτέλους, πιθανῶς δὲ καὶ γραμματικά τινα καὶ φιλοσοφικά συγγράμματα, φερόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πτολεμαίου, νὰ διακρίνη δ' ὡς ξένα πρὸς αὐτὸν ἄλλα, θεωρηθέντα ὑπὸ τινων ὡς ἔργα αὐτοῦ, ἦτοι τὸν Ἀγῶνα Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου, τὴν λιπογράμματον

Ἰλιάδα, τὰ συνταγμάτια «Περὶ κριτηρίου καὶ ἡγεμονικοῦ», «Περὶ τῶν στοιχείων» καὶ τὰ «Ὀπτικά».

Ἡ ἀναγνώρισις δ' ὅμως τοῦ Πτολεμαίου ὡς ἐπιφανοῦς φιλοσόφου δὲν ἴσχυσε ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς δυσφημίας, ἣν περιῆψεν εἰς αὐτὸν ὁ ἀπηνής, ἄλλ' ἄδικος ἔλεγχος τοῦ R. Hercher. Καὶ ὡς κυριωτάτη ἀρετὴ τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Χατζῆ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀνασκευή, ἣν ἐπιχειρεῖ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ, τῶν γνωμῶν τοῦ γερμανοῦ κριτικοῦ, τὰς ὁποίας, ὡς παρατηρεῖ ἐν σ. LIII, ἀσπάζονται σήμερον πάντες ἄνευ ἐξαιρέσεως (das Ergebnis seiner . . . Untersuchung . . . wird heutzutage von allen ohne Ausnahme angenommen). Ἡ ἀπόλυτος αὕτη βεβαίωσις δὲν εἶναι ἀκριβής. Πρῶτον μὲν ὁ C. Müller (Geogr. Graeci min., τ. I, σ. LII) ἔφερον ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς γνώμης τοῦ Hercher, τοῦτο δὲ γινώσκει καὶ μνημονεύει ὁ κ. Χατζῆς. Ἐπειτα καὶ ἐγὼ καὶ ἐν τῷ φροντιστηρίῳ μου ἔδωκα πρὸ ἐτῶν ὡς θέμα τὴν ἔρευναν τοῦ περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Πτολεμαίου ζητήματος μετ' εἰσήγησιν ὑπὲρ ταύτης καὶ πολλάκις διεκήρυξα ἀντίθετον πρὸς τὴν τοῦ Hercher γνώμην, ὡς ἐν Παναθηναίοις (1901, τ. Β', σ. 125), ἐν Παραδόσ. 1904, σ. 1109, καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας τοῦ Christ (1905, τ. Β', σ. 547).

Τὰ προσαγόμενα ὑπὸ τοῦ κ. Χατζῆ ἐπιχειρήματα εἶναι πάντα ἀρκούντως ἰσχυρὰ καὶ σπουδαίως συντελοῦσιν εἰς ἀνασκευὴν τῆς περὶ ἀναξιοπιστίας τοῦ Πτολεμαίου γνώμης· νομίζομεν δ' ὅμως ὅτι ἡ ἀνασκευὴ θὰ ἦτο πληρεστέρα καὶ οὐδένα θὰ κατέλιπεν ἐνδοιασμὸν περὶ τῆς εἰλικρινείας τοῦ ὡς ψευδολόγου διαβληθέντος συγγραφέως, ἂν ὁ κ. Χατζῆς ἐγίνωσκε καὶ ἐχρησιμοποίει τὸ πλῆθος τῶν σποράδην γενομένων παρατηρήσεων, καὶ δὴ καὶ ὑπ' ἀνδρῶν προκατειλημμένων κατὰ τοῦ συγγραφέως, περὶ πολλῶν τῶν κατὰ μέρος εἰδήσεων αὐτοῦ. Πρὸς βεβαίωσιν τούτου ἀρκούμεθα νὰ μνημονεύσωμεν ὀλίγα τινὰ παραδείγματα.

Ὁ Max Meyer (ἐν Roscher's, Ausführ. Lex. II 325, 30) ὁμολογεῖ ὅτι τὰ περὶ τῆς Ἀρκῆς δὲν εἶναι πλάσμα τοῦ ἀπατεῶνος, ὡς οὐδὲ τὰ περὶ τῶν ἵππων τοῦ Ἀχιλλέως.—Περὶ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου, ἐξ ἧς εὐστόχως ὁ Χατζῆς εἰκάζει ὅτι ὁ Πτολεμαῖος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν παραγνωσθεῖσαν γραπτὴν πηγὴν, ὁ Hultsch (ἐν Pauly-Wissowa, RE., τ. II, σ. 160) ἀποφαίνεται, ὅτι τὰ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ περὶ μελετῶν τοῦ Ἀπολλωνίου δὲν πρέπει ν' ἀπορριφθῶσιν ὡς ψευδῆ, παρὰ τὴν κιβδηλίαν τοῦ συγγραφέως, διότι ὀρθῶς παρὰ τούτῳ κεῖνται καὶ τὰ περὶ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἔζησεν ὁ Ἀπολλώνιος¹.—Ἄλλοι πάλιν ἄνευ ἐνδοιασμοῦ ἐγκρίνουσι τὴν εἰς τὸν Πτολεμαῖον (σ. 24,22) στηριζομένην διόρθωσιν τοῦ Ἀθηναίου ὑπὸ τοῦ Tourpius

1. Ἀκριβῶς δὲ τὴν περὶ Ἀπολλωνίου εἶδησιν ταύτην ἀπορρίπτει ἀδιστακτικῶς ὡς ἄνευ ἀξίας ὁ Susemihl (Gesch. der griech. Litteratur in der Alexandrinenzzeit, τ. I, σ. 756. 237), στηριζόμενος εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Hercher ἀποδειχθὲν φιλοψευδὲς τοῦ Πτολεμαίου.

περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Μάτριδος¹.—Ὁ Rossbach (ἐν *Pauly-Wissowa*, RE., τ. IV, σ. 2213) τὴν περὶ Δάρητος τοῦ Φρυγῶς μαρτυρίαν τοῦ ψευδομυθογράφου, ὡς τὸν ἀποκαλεῖ, Πτολεμαίου (σ. 18, 17), καίπερ ἀναξίαν πίστεως κρίνων, ἀναγκάζεται ἐν τούτοις νὰ ὁμολογήσῃ ὡς ἀκριβῆ.—Ὁ Bloch (ἐν *Roscher's*, Ausf. Lex., III, σ. 245) ἐξ ἀφορμῆς τῶν θείων ἀλῶν, οὓς ἐμυθολογεῖτο ὅτι προσέφερε δῶρον ὁ Νηρεὺς εἰς τὸν Πηλέα, παρατηρῶν ὅτι τὰ περὶ τούτου ἐλήφθησαν προδήλως ἐκ φιλολογικῆς τινος πηγῆς, ἀναγνωρίζει ὅτι καθόλου ὁ Πτολεμαῖος εἶναι πολὺ ἀνώτερος τῆς φήμης του.

Οὕτω παρατηρεῖται τὸ περίεργον φαινόμενον, ὅτι καὶ οἱ πεπεισμένοι περὶ τῆς ψευδολογίας τοῦ Πτολεμαίου, ὡς ἰσχυρῶς προσεκτικώτερον ἐξετάζουσιν εἰδησίην τινὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένην, ἀναγνωρίζουσιν ὅτι εἶναι ἀκριβῆς. Ἄλλὰ τοῦτο συμβαίνει, ὡς ἴσχυρως ἔχομεν τὴν ἐπικουρίαν καὶ ἄλλων μαρτυριῶν, πρὸς ἃς συνδυαζόμεναι καὶ ἀντιβαλλόμεναι αἱ παρὰ Πτολεμαίῳ ἐλέγχονται ὡς ἄξιαι πίστεως. Δυσχερέστατος δ' ὅμως καθίσταται ὁ ἐλεγχος ἕνεκα αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς Καινῆς ἱστορίας. Ὡς κατέδειξεν ὁ κ. Χατζῆς, τὸ ἔργον τοῦ Πτολεμαίου εἶναι τοῦ εἴδους τῶν συμμείκτων, ὅπερ ἠὲδοκίμει ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς γραμματικῆς κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν. Ὁ συγγραφεὺς, γνήσιος περιπατητικὸς, ἠσμένιζεν εἰς τὴν περισυναγωγὴν παντοδαπῶν μυθολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων ἀναφερομένων εἰδησεων, μάλιστα δ' ἐκείνων ὅσαι, ἀγνωστότεραι ἢ παραδοξότεραι, ἐφαίνοντο ὡς ἐπανορθοῦσαι τρόπον τινὰ ἄλλας ἐπικρατούσας. Τὰς εἰδήσεις ταύτας, ἐπιζητῶν τὸ καινὸν καὶ ἰδιάζον, ἠρύετο ἐκ ποικίλων πηγῶν, τῶν πλείστων ἀγνωστων ἡμῖν. Ἄλλ' ἂν δύναται ἴσως δικαίως νὰ κατακριθῇ ὡς ἄκριτος ἐν πολλοῖς συλλογεὺς ἀπιθάνων εἰδησεων, δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πλαστοουργήσας ταύτας. Καταφανῆ καὶ ἀπροσδόκητον ἀπόδειξιν τῆς εὐκρινείας αὐτοῦ παρέχουσιν ἔστιν ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ σφάλματά του. Ὁ κ. Χ. κατέδειξεν (σ. LXII) ὅτι ἡ ἀκατανόητος εἰδησις αὐτοῦ περὶ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου ἄγει ἡμᾶς εἰς ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι ἠρύσθη ταύτην ἐκ βιβλίου. Λέγει δηλ. ὁ Πτολεμαῖος ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος Ε' ἐκαλεῖτο, διότι τὸ σχῆμα Ε' εἶναι παρεμφερὲς πρὸς τὸ τῆς σελήνης, περὶ ἣν ἐκεῖνος μάλιστα κατέγινεν. Ἄλλὰ τὸ σχῆμα τοῦ Ε' δὲν παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὸ τῆς σελήνης, εἶναι δὲ φανερόν ὅτι εἰς τὴν γραπτὴν πηγὴν ἄλλο τι ἔκειτο, κακῶς ἀναγνωσθὲν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως· ἦτο δὲ τοῦτο τὸ Σῖγμα, τοῦ ὁποῖου τὸ μνηοειδὲς σχῆμα (C) ὑπενθυμίζει τὴν σελήνην, ἠδύνατο δὲ εὐκόλως νὰ ἐκληφθῇ ὡς Ε'. Ἄλλην ἐκ παραναγνώσεως ἀπόδειξιν προσάγει ὁ κ. Χ. ἐν σ. LXIV. Τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς τοῦ Κανδαύλου, τὸ ὁποῖον ἀποσιωπᾷ ὁ Ἡρόδοτος, δὲν διέφυγε τὰς ἐρεῦνας τοῦ Πτολεμαίου, ὅστις ἀνθ' ἑνὸς μάλιστα ἀνεῦρε πλείονα:

1. Βλ. *Alb. Dieterich*, *Kleine Schriften*, Lpz. 1911, σ. 162.

ἐκαλεῖτο λέγει Νυσία ἢ Τουδῶ ἢ κατ' ἄλλους ἄλλως. Τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν εἶναι εἰκῆ πεπλασμένα, ἀλλ' ἐλήφθησαν ἐκ διαφόρων πηγῶν· ὁ κατὰ αἰῶνα περίπου παλαιότερος τοῦ Πτολεμαίου ἱστορικός Νικόλαος ὁ Δαμασκηνὸς ὀνομάζει Τουδῶ θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῶν Μυσῶν τὴν γυναῖκα τοῦ Κανδαύλου. Ὡς δ' εἶκασεν ὁ C. Müller, ὁ Πτολεμαῖος ἀντὶ «Τουδῶ ἢ Μυσία», ὅπερ εὔρεν ἐν τῇ πηγῇ αὐτοῦ, κακῶς ἀναγνώσας «Τουδῶ ἢ Νυσία» ἐδημιούργησε τὸ νέον ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ Κανδαύλου.

Καθόλου δ' εἰπεῖν ἐκ τῶν παρὰ Πτολεμαίῳ εἰδήσεων πᾶσαι ἐκεῖναι, περὶ ὧν συμπίπτει νὰ ἔχωμεν καὶ ἄλλοθεν ἀμέσους ἢ ἐμμέσους πληροφορίας, ἐξελέγχονται ὡς προερχόμεναι ἐξ εὐσυνειδήτου συλλεκτικῆς ἐργασίας. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῆ καὶ περὶ ἐκείνων, αἵτινες δὲν ἐπιμαρτυροῦνται μὲν ὑπὸ ἄλλου τινὸς συγγραφέως, ἀλλὰ καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πεπλασμένοι, διότι ἢ παραπλήσια εὐρίσκονται καὶ παρ' ἄλλοις ἢ ἐνισχύονται ἐξ ἀσχέτου τινὸς πρὸς αὐτὰς μαρτυρίας.

Οὕτω λ. γ. ἐκ τῆς περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδώνιδος εἰδήσεως (σ. 43, 20) ὁ κ. Σῆμος Μενάρδος (ἐν *Journal of Hellenic Studies*, 1908, τ. 28, σ. 103) διορθῶν τῇ βοηθείᾳ τοῦ Ἡσυχίου τὸ παραδεδομένον ἐν Ἄργει εἰς ἐν Ἄρσει ἀποκατέστησεν ἐπιχώριον κυπριακὸν μῦθον, ὃν μόνος ὁ Πτολεμαῖος φαίνεται διασώσας¹.—Ὁ μῦθος περὶ ἐναλλαγῆς τοῦ κεκαυμένου ἀστραγάλου τοῦ Ἀχιλλέως μετὰ τοῦ ἀστραγάλου τοῦ Γίγαντος Δαμύσου (σ. 39, 13) εἶναι συγγενῆς πρὸς τὸν πασίγνωστον περὶ ἀντικαταστάσεως τῆς καταβρωθείσης ὠμοπλάτης τοῦ Πέλοπος δι' ἐλεφαντίνης². Ὑπάγονται δ' ἀμφοτέρω οἱ μῦθοι οὗτοι εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν μετὰ πολυπληθῶν ὁμοίων μύθων, παραμυθίων, ἐθίμων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων λαῶν³.—Ὁ τάφος τοῦ ἐκκεκομμένου δακτύλου τοῦ Ἡρακλέους μόνον ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου ἀναφέρεται· ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐφέροντο πολλαὶ παραδόσεις περὶ ἰδιαιτέρας ταφῆς μελῶν τοῦ σώματος ἡρώων⁴ καὶ δὴ καὶ ὁ πλησίον τῆς Μεγαλοπόλεως τύμβος, ὁ καλούμενος Δακτύλου μνήμα, ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο τοῦ δακτύλου τοῦ Ὀρέστου⁵.—Ἐν τῷ Γ' βιβλίῳ (σ. 23, 22) ἱστορεῖ ὁ συγγραφεὺς ὅτι ὁ τοῦ Πτολεμαίου κύων ἀνασχισθεὶς μετὰ θάνατον εὐρέθη ἔχων τετριχωμένην τὴν καρδίαν· ἐν δὲ τῷ Ζ' (σ. 43, 1) ὅτι ἐπίσης τετριχωμένη εὐρέθη καὶ ἡ καρδία τοῦ Στιχίου τοῦ Αἰτω-

1. Τὴν διόρθωσιν ταύτην τοῦ κ. Μενάρδου δὲν μνημονεύει ὁ κ. Χατζῆς ἐν τῷ κριτικῷ ὑπομνήματι ἀγνοῶν τὴν ἐν τῷ *Journal* δημοσιευθεῖσαν διατριβήν.

2. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Roscher*, *Lexic. d. Mythol.*, τ. III, σ. 1170. *Pfister*, *Der Reliquienkult im Altertum*, σ. 208 (RGVV, τ. V).

3. Βλ. *Mannhardt*, *Germanische Mythen*, σ. 42 κέ. 57-74. *Frazer*, *The golden Bough*², τ. II, σ. 418 κέ. Ἐν θηρατικῷ παραμυθίῳ ἢ οὐρὰ ἐλαφίου, τὴν ὁποίαν κατέφαγε δρακόντισσα, ἀντικατεστάθη διὰ χρυσῆς (Παρνασσ. Ε', σ. 444).

4. *Pfister*, αὐτ., σ. 321 κέ.

5. *Παυσαν.* Η' λδ' 2. *Frazer*, *Pausanias*, τ. IV, σ. 354 κέ.

λοῦ. Καὶ περὶ τούτων μὲν οὐδεὶς ἄλλος συγγραφεὺς ἀναφέρει τι· ἄλλ' ἀποδίδουσι τὸ αὐτὸ θαυμάσιον ἀνατομικὸν φαινόμενον ὁ μὲν Στέφανος ὁ Βυζάντιος (λ. Ἄνδανία) εἰς τὸν Ἀριστομένη, ὁ Ψευδοπλούταρχος (Συναγ. παραλλ. 4, σ. 306 d) εἰς τὸν Λεωνίδαν, ὁ Σουίδας εἰς τὸν Ἑρμογένη (λ. Ἑρμογένης) καὶ ὁ Εὐστάθιος (εἰς Ὅμ. 78, 46) εἰς τὸν Λύσανδρον καὶ τὸν κύνα τοῦ Ἀλεξάνδρου¹.

Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τοῦ κ. Χατζῆ θὰ ἐκδοθῆ καὶ δεύτερον μέρος, περιέχον ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα, ὅπερ ἔνεκα τοῦ πολέμου δὲν ἐτύπωθη κατὰ τὸ 1915, ὡς προανήγγειλεν ὁ ἐκδότης.

1. Ἐκ τοιαύτης τινὸς δοξασίας ἔχουσιν ἴσως τὴν ἀρχὴν καὶ αἱ μεταφορικαὶ ἐκφράσεις τῆς δημώδους «ἐμάλλιασε ἡ καρδιά μου» «τοῦ μάλλιασε τὴν καρδιά»=τὸν κατεπίκρανε (Ἀραβαντιν., Γλωσσάρ. ἡπειρωτ., σ. 60. Βλ. καὶ Πολίτου, Παροιμ. Δ', σ. 26. Πρβλ. καὶ τὴν ἰσπανικὴν παροιμίαν: tener pelos en el corazon: *Wander*, Deutsches Sprichwörterlexikon, σ. 226, 186).

ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΚΟΣΜΟΓΟΝΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ *

Α'

Σχέσις τῶν θεολογικῶν κοσμογονικῶν συστημάτων πρὸς τὰς δημῶδεις δοξασίας.—Νεοελληνικαὶ παραδόσεις περὶ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς.—Ὁμοίαι πολυνησιακαὶ καὶ ἀφρικανικαί.—Μῦθοι καὶ δοξασίαι περὶ ἐνώσεως ἐν ἀρχῇ καὶ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς παρὰ τοῖς Σίναϊς, τοῖς Ἰνδοῖς, τοῖς Βαβυλωνίοις, τοῖς Φοίνιξι, τοῖς Ἑβραίοις καὶ τοῖς ἀρχαίοις Αἴγυπτιοις.

Αἱ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων καὶ περὶ τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου δοξασίαι, τὰς ὁποίας διδάσκουσιν αἱ θρησκεῖαι τῶν προηγμένων εἰς τὸν πολιτισμὸν λαῶν, δοξασίαι ὑψηλαὶ τὰ πολλὰ καὶ ἐκ ποιητικῆς ἐκλάμπουσαι αἴγλης ἢ βαθείας φιλοσοφικῆς θεωρίας ἀπόρροιαί, πόρρω ἀφίστανται ἀναντιρρήτως τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἐντυπώσεων τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, πειρωμένου νὰ ἐξηγήσῃ τὸ μέγα μυστήριον τῆς δημιουργίας. Ἐχρειάσθη μακρὸς νὰ παρέλθῃ χρόνος, ὅπως αἱ ταπειναὶ καὶ ἄξεστοι παραστάσεις τῆς νηπιαζούσης ἀνθρωπότητος, κατὰ μικρὸν ἐξευγενίζόμεναι καὶ καλλυνόμεναι, μορφωθῶσιν εἰς συστήματα ἀρμονικὰ καὶ τέλεια κοσμογονίας καὶ θεογονίας. Διότι καὶ τὰ θεολογικὰ ἢ φιλοσοφικὰ συστήματα, τὰ ἐξετάζοντα τὴν φύσιν καὶ τὴν αἰτίαν τῶν φαινομένων καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλα συνάφειαν αὐτῶν, ἀφετηρίαν ἔχουσι τοιαύτας παραστάσεις· μετὰ προσοχῆς δ' ἐρευνῶντες, ὅπου δὲν ἐλλείπουσιν ἐπαρκῆ βοήθημα, δυνάμεθα ἴσως πολλαχοῦ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰ διάφορα στάδια τῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς πρωτογόνου κοσμογονικῆς δοξασίας καὶ ν' ἀνεύρωμεν ἴχνη ταύτης, ἀσυνειδήτως διατηρούμενα ἐν τῇ γλώσσει, ἐν ταῖς προλήψεσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ λαοῦ.

Διὰ τοιαύτης ἐρέυνης δυνάμεθα ἴσως νὰ συναγάγωμεν διδακτικώτατα πορίσματα καὶ περὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς κοσμογονικῶν δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Αἱ θεωρίαι τῶν Ἑλλήνων θεοσόφων καὶ φιλοσόφων, ἀπὸ τοῦ Φερεκύδου καὶ τοῦ Ἐπιμενίδου μέχρι τῶν τελευταίων μυστῶν τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἔχουσι κατὰ πλάτος μελετηθῆ καὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς ξένα θρησκευήματα· καὶ κατεδείχθη μὲν ἢ οὐχὶ δυσδιάγνωστος ροπή, ἣν πρὸς διάπλασιν αὐτῶν ἔσχον τὰ τῶν ἀσιατικῶν θρησκευτῶν κοσμογονικὰ δόγματα, ἢ ἀνεύρεσις δ' ὅμως καὶ διάκρισις τῶν ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς θεωρίαις ὑπολανθανουσῶν ἐνιαχοῦ δημιῶδων δοξασιῶν δὲν εἶναι βεβαίως

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας 1894, τ. Δ', σ. 579-626.

εὐχερής. Ἄλλ' οὐδ' ἐκ τῶν παρὰ τοῖς παλαιοτάτοις ποιηταῖς κοσμογονικῶν μύθων δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἔννοιαν σαφῆ καὶ πλήρη τῶν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν θεῶν ἰδεῶν τοῦ λαοῦ καὶ νὰ μάθωμεν τίνες πρὸ τῶν ποιησάντων θεογονίαν τοῖς Ἕλλησιν ἐξευρέθησαν λύσεις τῶν περὶ τοῦ κόσμου ἀπορημάτων, ἅτινα ἀπασχολοῦσι τὸν νοῦν παντὸς ἀνθρώπου, καὶ αὐτοῦ τοῦ κατὰ φύσιν. Ἐν αὐτῇ τῇ ὁμηρικῇ κοσμογονίᾳ παρετήρησάν τινες ἐπήρειαν τῶν δογμάτων τῶν Βαβυλωνίων¹, πάντως δ' οὔτε παρ' Ὀμήρῳ οὔτε παρ' Ἡσιόδῳ περιεσώθησαν ἀναλλοίωτοι αἱ δημῶδεις κοσμογονικαὶ δοξασίαι, ἀλλὰ πολλαχῶς αὐταὶ διεσκευάσθησαν ἐξωραϊσθεῖσαι ποιητικῶς, πιθανῶς δὲ καὶ παραφθαρθεῖσαι κατὰ τι μέρος.

Πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν ἐξ ἀρχῆς κοσμογονικῶν μύθων τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἀπερικοσμήτων καὶ ἀμεταπλάστων, δύνανται, νομίζομεν, νὰ καθοδηγήσωσιν ἡμᾶς παραδόσεις τινὲς τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, συνδυαζόμεναι πρὸς τὰ περιωθέντα ἴχνη τῶν μύθων ἐκείνων, οὓς ἐν πολλοῖς διευκρινοῦσι καὶ συμπληροῦσιν. Ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ κατάστασιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς αἱ παραδόσεις αὐταὶ ἔχουσι τύπον ἀρχαϊκώτατον, ἐμφαίνουσαι ἀφελῆ καὶ παιδαριώδη ἀντικρυς ἀντίληψιν τῆς κοσμικῆς διατάξεως, ὁποῖαν μόνον παρὰ τοῖς κατὰ φύσιν λαοῖς παρατηροῦμεν. Τὰς παραδόσεις δὲ ταύτας ἀναγράφομεν ὧδε, προσθέτοντες καὶ τὰς διαφοροὺς αὐτῶν κατὰ τόπους παραλλαγᾶς.

Τὸν παλαιὸν καιρὸν ὁ θεὸς ἤγγριζε σχεδὸν τὴν γῆν, ὥστε τὸν ἔβλεπαν καὶ τὸν ἐμάλαζαν (τὸν ἐψηλάφωσαν) τὰ ζῷα. Τὰ βόδια μάλιστα καὶ τὸν ἔλειχαν. Καὶ ἐντεῦθεν ἡ παροιμία: Ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ γλείφον τὰ βόδια τὸ θεὸς ἢ τὸν οὐρανό, ἦτοι πρὸ ἀμνημονεῦτων χρόνων². Λέγουσι μάλιστα πῶς ἂν ἐπρόφθανε τὸ βόδι νὰ τὸν λείξῃ καὶ τρίτην φοράν, θὰ ἠμποροῦσε νὰ μιλήσῃ καὶ νὰ εἰπῇ μαννά³.

Κατὰ τινὰ δὲ μεσσηνιακὴν παράδοσιν, τὸν καιρὸ ποῦ ὁ οὐρανὸς ἦταν κολλητὰ μὲ τὴν γῆν, ἓνας κακὸς ἄνθρωπος ἔρρηξε μιὰ φορὰ ἀσβουνιά εἰς τὸ πρόσωπο τοῦ θεοῦ καὶ αὐτὴ ἐκόλλησε ἔς τὸ φεγγάρι, καὶ ἀπὸ τότε ἔμεινεν εἰς αὐτὸ ὡς τῶρα τὰ σημάδια ποῦ ἔχει. Ἐθύμωσε λοιπὸν ὁ Οὐρανός, γιὰτὶ καὶ ἄλλα κακὰ τοῦ εἶχαν καμωμένα οἱ ἄνθρωποι καὶ εἶπε ἔς τὴ θάλασσαν νὰ τοῦ δώσῃ ὕψος καὶ νὰ τῆς δώσῃ ἐκεῖνος βάθος. Καὶ ἀπὸ τότε τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ εἶναι ὅσο

1. *Elard Hugo Meyer*, Die Eddische Kosmogonie, Freiburg i. B. 1891, σ. 10.

2. Τὴν παροιμίαν ταύτην ἤκουσα ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Τριπόλει. [Παραδόσ., ἀρ. 219 καὶ σ. 806. Κατὰ παράδοσιν τῆς Σωζοπόλεως, ἀνακοινωθεῖσάν μοι ὑπὸ Κ. Δ. Παπαϊωαννίδου, «Ὁ οὐρανὸς ἦτονε τόσο χαμπηλά ποῦ στὸν ἄγλειφον τὰ μουσκάρια, μὰ ὕστερα πὲ τίς πολλὲς ἁμαρτίες τοῦ κόσμου νέβηκε ἀψηλά, κι ὅσο πάει ἀψηλώνει».—Ἐν τῇ ἀλβανικῇ ἢ φράσις *e kā lpi ljópa* λέγεται ἐπὶ καθαρωτάτου (*G. Meyer*, Alban. Studien, VI, σ. 14, 122)].

3. Κυπριακὴ παράδοσις (*Λουκά*, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις, σ. 1).

τὸ βάθος τῆς θάλασσης¹. Ταῦτα μετ' ἀσημάντων παραλλαγῶν ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος².

Ἐτέρα δὲ παράδοσις τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Μάνης λέγει ὅτι ἐπειδὴ ὁ θεὸς δὲν ὑπέφερε νὰ τὸν γλείφουν τὰ βόιδα εἶπε τῆς θάλασσης: «Δό μου, θάλασσα, ὕψος νὰ σοῦ δώσω γὰρ βάθος!». Καὶ ἐκλώτισεν ὁ θεὸς τὴ θάλασσα καὶ ἔγινε βαθύτερη, καὶ ἡ θάλασσα πάλι τὸ θεὸ καὶ ἔγινε ψηλότερος, καὶ ἔτσι ἐχωρίστηκαν καὶ οἱ δύο.

Ἄγγλος δὲ τις περιηγητὴς ἤκουσε παρὰ ποιμένων τοῦ θεσσαλικοῦ Ὀλύμπου, ὅτι ἄλλοτε ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ἤγγιζαν ἐπάνω εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλ' ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ οἱ ἄνθρωποι ἐπονηρεύθησαν, ἀνέβη ὁ θεὸς ὑψηλότερα³.

Ὡς δ' ἀρκαδικὴ τις παράδοσις ἀναφέρει, ὁ οὐρανὸς τὸν παλαιὸν καιρὸν ἦτο κολλητὸς μετ' τὴν γῆν· ἦτον γυάλινος καὶ μεριές-μεριές μαλακός. Μερικοὶ ἄνθρωποι ἐκάρφωσαν μίαν φορὰν ἐν ἀρκουδοτόμαρο καὶ τὰ καρφιά ἔγιναν ἄστρα καὶ φαίνεται ἀκόμη καὶ ἡ οὐρὰ τῆς ἀρκούδας εἰς τὸν οὐρανόν. Τὴν παράδοσιν ταύτην συμπληρώνει ἕτερα, ἀρκαδικὴ ἐπίσης, ὅτι μίᾳ βασιλοπούλᾳ ἀπὸ κατάρρα ἔγινεν ἀρκούδα καὶ τὸ τομάρι τῆς ἐκάρφωσαν εἰς τὸν οὐρανόν⁴.

Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Πελοποννήσου, ἐν Ἀττικῇ, ἐν Κύπρῳ, προσθέτουσιν ὅτι ὁ θεὸς καὶ ἡ θάλασσα συνεφώνουν νὰ λακτίζωσιν ἀλλήλους, μέχρις οὗ τύχῳσι τοῦ προσήκοντος ὕψους καὶ βάθους. Πρῶτος ἐλάκτισεν ὁ οὐρανὸς (καὶ οὐχὶ πλέον ὁ θεὸς) καὶ ἡ θάλασσα ἐγένετο βαθύτερα· ἡ θάλασσα ἀνταπέδωκε τὸ λάκτισμα, ὁ δὲ οὐρανὸς ὑψώθη ἀρκούντως, ἀλλὰ χρειάζομενος πλείοτερον ὕψος ἐλάκτισεν ἐκ δευτέρου τὴν θάλασσαν. Ἐκείνη ὁμῶς ζηλεύουσα τὸν θεὸν καὶ θέλουσα διὰ τοῦ μείζονος βάθους αὐτῆς νὰ ὑπερέχη, δὲν ἀντελάκτισε, καταπα-

1. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἐδημοσιεύσαμεν τὸ πρῶτον ἐν πραγματεία ἡμῶν, ἐπιγραφομένην *Der Mond in Sage u. Glauben der heutigen Hellenen* παρὰ *Roscher*, *Ueber Selene u. Verwandtes*, Lpz. 1890, σ. 179, ἀναδημοσιευομένην ἐν τῷ ἀνὰ χεῖρας τόμῳ. [Παραδόσ., ἀρ. 227 καὶ σ. 809. Κατὰ τὴν αἰτωλικὴν παράδοσιν (αὐτ., ἀρ. 226), ὅταν ὁ οὐρανὸς ἦτο χαμηλὸς καὶ τὸν ἐφθάναν τὰ βόιδα, τὰ βόιδα ἐγλείφαν μετ' τὴν γλῶσσαν τῶν τὸ φεγγάρι καὶ τὰ μαυράδια αὐτοῦ εἶναι βοῖδογλειψιές].

2. Ὁμοίαν παράδοσιν τῆς ὑπὸ τὸν Παρνασσὸν Ἀράχουβας (ἐπαρχ. Λεβαδείας) ἐδημοσίευσαν ὁ *Γ. Κρέμος* ἐν τῇ ἐφημερίδι *Νέα Ἑλλάδι*, 26 Ὀκτωβρ. 1874, ἀρ. 35 καὶ ὁ *B. Schmidt*, *Griech. Märchen, Sagen etc.*, Lpz. 1877, σ. 133. Ἐν ταύτῃ ἀναφέρονται καὶ τὰ βόιδα ποῦ ἐγλείφαν τὸν οὐρανόν καὶ προστίθεται ὅτι παντοῦ ἡ θάλασσα ἦταν τότε ἀνάβαθη. [Βλ. Παραδόσ., ἀρ. 218].

3. *Urquhart*, *The Spirit of the East*, 2d ed., Lond. 1839, τ. I, σ. 417. [Βλ. Παραδόσεις, ἀρ. 217 καὶ σ. 805].

4. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἤκουσα ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ, προαστείῳ τῆς Τριπόλεως. Εἰς ταύτην συνεχωνεύθη καὶ ἀστρονομικὸς μῦθος περὶ τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς Ἄρκτου, ὡς διαλαμβάνομεν ἀλλαχοῦ, τὸν λόγον ποιούμενοι περὶ τῶν ἀστερισμῶν κατὰ τοὺς δημῶδεις μῦθους (Ἀττικὸν ἡμερολόγιον 1882, σ. 263) [Παραδόσ., ἀριθ. 241. 242 καὶ σ. 815 κέ.].

τήσασα τὴν συμφωνίαν. Ὁ οὐρανὸς κατήγγειλε τοῦτο εἰς τὸν θεόν, ὅστις ὀργισθεὶς κατ' αὐτῆς καὶ βουλόμενος νὰ περιστείλῃ τὴν ἀλαζονείαν τῆς, τὴν ἐχαλίνωσε διὰ τριῶν τριχῶν ἰππείας οὐραῶς. Καὶ ἔκτοτε μυκᾶται ἡ θάλασσα καὶ ἀπειλεῖ τὸν οὐρανόν, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ θραύσῃ τὸν χαλινόν. Κατὰ τὸν Λουκᾶν, ἐν Κύπρῳ σφίζεται μακρὸν ἄσμα, ὑπόθεσιν ἔχον τὸν μῦθον τοῦτον, οὐ δυστυχῶς δύο μόνον στίχους κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ, τοὺς ἐπομένους:

Ἡ θάλασσα τὸν οὐρανὸ πολλὰ τὸν φοβερίζει,
γιατὶ τὴν ἐχαλίνωσε χαμαὶ καὶ μουγκαρίζει¹.

Πιστεύουσι δ' ἐν Κύπρῳ, ὅτι ἡ ὀργισμένη θάλασσα κατώρθωσε ν' ἀποκόψῃ μέχρι τοῦδε τὰς δύο τρίχας καὶ μόνον διὰ μιᾶς χαλινοῦται. Ἄν καὶ ταύτην διαρρήξῃ, θὰ ξαπολυθῇ καὶ θὰ πνίξῃ ὅλην τὴν οἰκουμένην².

Ὅτι ὁ οὐρανὸς ἦτο πρῶτα τόσο χαμηλός, ποῦ τὸν ἐγλειφαν τὰ βοῖδάκια, ἀναφέρει καὶ παράδοσις τις τῶν Λεχαινῶν τῆς Ἡλείας. Προστίθεται δ' ἐν ταύτῃ ὅτι τὸ φίδι ἀπὸ φθόνο ἀναψε μεγάλη φωτιά γιὰ νὰ τὸν κάψῃ· ἡ καλόγνωμη γουστερίτσα ὅμως, ἂν καὶ εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια γενιά μὲ τὸ φίδι, ἐβοήθησε τὸν οὐρανόν, καὶ ἔφερε μὲ τὸ στόμα τῆς νερὸ ἀπὸ τῆ θάλασσα καὶ ἔσβυσε τὴ φωτιά. Καὶ τότε ὁ οὐρανὸς ἐθύμωσε μὲ τὴν κακία τῶν γειτόνων του καὶ ἐζήτησε ὕψος ἀπὸ τὴν θάλασσα, νὰ τῆς δώσῃ καὶ αὐτὸς βάθος· ἡ θάλασσα τὸ ἐδέχθη, τὸν ἐβοήθησε νὰ σηκωθῇ ὑψηλά, καὶ ἀπὸ τότε ὁ οὐρανὸς ἀνέβη ἐκεῖ ὅπου τὸν βλέπομεν σήμερα³.

Εἰς τὰς παραδόσεις ταύτας παρατηροῦμεν τὰ ἐξῆς: Πρῶτον ὅτι ἐπικρατεῖ ἐν αὐταῖς σύγχυσις ἢ συνταύτισις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ θεοῦ· δεύτερον πιστεύεται ὅτι ὁ οὐρανὸς ἐν ἀρχῇ ἦτο προσκεκολλημένος εἰς τὴν γῆν καὶ ἦτο τοσοῦτον χαμηλός, ὥστε νὰ τὸν φθάνωσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ζῶα· τρίτον ὅτι οἱ βόες ἔλειχον τὸν οὐρανόν καὶ ἐκ τούτου ἐμελλον νὰ μεταβάλωσι φύσιν· ἔπειτα ὅτι ἀπεφάσισεν ὁ θεὸς νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ὁ χωρισμὸς οὗτος ἐπῆλθε βιαίως, δι' ἀμοιβαίων λακτισμάτων τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης· ὅτι αἰτία κυριωτάτη τοῦ χωρισμοῦ ἦσαν αἱ εἰς τὸν οὐρανόν ὕβρεις τῶν ἀνθρώπων ἢ αἱ ἀμαρτίαι αὐτῶν· ὅτι ἡ θάλασσα συγκρατεῖται εἰς τὰ ὅρια αὐτῆς διὰ τριῶν τριχῶν ἰππουρίδος· ὅτι ἐπίκειται ὁ καταποντισμὸς τῆς γῆς, ἂν δυνηθῇ ἡ θάλασσα νὰ διαρρήξῃ καθ' ὀλοκληρίαν τὸν χαλινόν, ὃν ἐν μέρει ἔχει φθείρη· καὶ ὅτι ὁ ὄφις προσεπάθησε νὰ καύσῃ τὸν οὐρανόν, ἔσβησε δὲ τὴν πυρὰν ἢ σαύρα.

1. Λουκᾶς, ἐνθ' ἀν., σ. 2. [Παραδόσ., ἀρ. 218].

2. Αὐτ., σ. 3.

3. Α. Καρκαβίτσα, Μικρὸν ἡμερολόγιον, ἐν Ἑβδομάδι 1886, σ. 42.—Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ δικαιοσύνη τῆς θάλασσας, ἐν Ἑστίᾳ 1894, σ. 371. [Τοῦ αὐτοῦ, Λόγια τῆς πλώρης, σ. 57-8. Παραδόσ., ἀρ. 220].

Πρὶν ἐξετάσωμεν ἰδίᾳ ἐκάστην τῶν παρατηρήσεων τούτων, ἴδωμεν, ἂν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἀπαντῶνται ὅμοιαι ἢ παραπλήσια παραστάσεις.

Παράδοξον βεβαίως ἐκ πρώτης ὕψεως φαίνεται, ὅτι οἱ μῦθοι περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ ἐνώσεως καὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς εἶναι τὰ μάλιστα διαδεδομένοι ἀνὰ τὰς πλείστας νήσους τῆς Πολυνησίας¹. Τὴν τελειοτάτην διατύπωσιν τούτων παρὰ τοῖς Μαορί (τοῖς ἰθαγενέσι τῆς Νέας Ζηλανδίας) ἀνέγραψεν ὁ Ἄγγλος διοικητὴς τῆς νήσου sir Georges Grey, κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις τῶν ἰθαγενῶν ἱερέων ἢ μάγων², καὶ ταύτην παραθέτομεν ὧδε ἐν περιλήψει ἀπογυμνοῦντες τοῦ προσθέτου ποιητικοῦ κόσμου. Οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι κατάγονται ἀπὸ τὸν Ράγκι, τὸν οὐρανόν, καὶ τὴν Πάπα, τὴν γῆν, οἱ ὅποιοι ὅμως ἦσαν τόσον σφικτὰ ἐνωμένοι, ὥστε παχύτατον σκότος ἐκάλυπτε τὰ πάντα. Πολὺν καιρὸν τὰ τέκνα αὐτῶν ἠγανάκτουν διὰ τοῦτο, ἀλλ' εἰς μάτην. Ἐπὶ τέλους μὴ δυνάμενα νὰ ὑποφέρωσιν ἐσκέφθησαν τί νὰ κάμωσι, καὶ τότε ὁ Τουματαουέγκκα, ὁ αὐθαδέστατος ὄλων, εἶπεν: «Ἄς σκοτώσωμεν τὸν Ράγκι καὶ τὴν Πάπα». Ὁμοίως ὁ Τάνε - μαχοῦτα, ὁ πατὴρ τῶν δασῶν, εἶπε τότε πρὸς τοὺς πέντε μεγαλύτερους ἀδελφούς του: «Ἄς μὴ τοὺς σκοτώσωμεν, καλύτερα νὰ τοὺς χωρίσωμεν, ν' ἀνεβῆ ὁ οὐρανὸς πολὺ ὑψηλὰ ἐπάνω μας, καὶ ἡ γῆ νὰ μείνῃ ὑποκάτω ἀπὸ τοὺς πόδας μας· ἄς φύγῃ ἀπὸ κοντά μας ὁ οὐρανός· ἀλλὰ νὰ μείνῃ μαζί μας ἡ γῆ, ποῦ εἶναι μητέρα μας καὶ μᾶς τρέφει». Ὅλοι τότε ἐδέχθησαν, πλὴν τοῦ Ταουχίρι-μὰ-τέα, τοῦ πατρὸς τῶν ἀνέμων καὶ τῶν τρικυμιῶν, διότι αὐτὸς ἠγάπα τοὺς γονεῖς περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του. Ἐσηκώθη λοιπὸν πρῶτος ὁ Ράγκο-μὰ-τάνε, ὁ πατὴρ τῶν ἡμέρων λαχάνων, καὶ ἐπεχείρησε νὰ χωρίσῃ τὸν οὐρανὸν ἀπὸ τὴν γῆν, ἀλλὰ εἰς μάτην· ὁμοίως δὲν τὸ κατώρθωσαν οὔτε ὁ Τογκαλόα, ὁ πατὴρ τῶν ἰχθύων καὶ τῶν ἐρπετῶν, οὔτε ὁ Χαούμια-τικιτίκι, ὁ πατὴρ τῶν ἀγρίων λαχάνων, οὔτε ὁ Τουματαουέγκκα, ὁ πατὴρ τῶν γενναίων ἀνθρώπων. Τότε ἐσηκώθη ὁ Τάνε-μαχοῦτα, ὁ πατὴρ τῶν δασῶν, καὶ ἐπεχείρησε νὰ χωρίσῃ τοὺς γονεῖς του· ἐστήριξε τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν ράχιν εἰς τὴν μητέρα καὶ μὲ τοὺς πόδας

1. *Andrew Lang*, La Mythologie, Par. 1886, σ. 165.—*Edw. Tylor*, Primitive Culture, 3d ed., London 1891, τ. I, σ. 325.—*Bastian*, Die Schöpfungssage der Polynesier, ἐν Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft f. Anthropologie 1893, σ. 212.

2. Τὸ μαορικὸν κείμενον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Grey τῷ 1854, ἡ δ' ἀγγλικὴ μετάφρασις ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Polynesian Mythology, σ. 1 κέ. Τὸν αὐτὸν δὲ μῦθον μετ' ἀσημάτων παραλλαγῶν ἐδημοσίευσε καὶ ὁ *R. Tylor*, New Zealand, σ. 114 κέ. Ἐκ τούτων παρελήφθη ὁ μῦθος ἐν τοῖς ἐξῆς συγγράμμασι: *Waitz - Gerland*, Anthropologie, Lipz. 1872, τ. VI, σ. 245 κέ.—*Edw. Tylor*, ἐνθ' ἄν., I, σ. 322 κέ.—*A. Reville*, Les religions des peuples non civilisés, Par. 1883, τ. II, σ. 27 κέ.—*Andrew Lang*, ἐνθ' ἄν., σ. 109. 164. Τοῦ αὐτοῦ, Myth, Ritual and Religion, London 1887, τ. I, σ. 193. 301-2.—Τὴν παράδοσιν τῶν Μαορί ἀναφέρει ὁ Ἄγγλος *J. White* ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ The ancient history of the Maori, his Mythology and Traditions (Lond. 1888)· ἀλλὰ τὸ σύγγραμμά τοῦτο γινώσκω μόνον ἐξ ἀναλύσεως αὐτοῦ, δημοσιευθείσης ἐν τινι βιβλιογραφίᾳ.

ἐλάκτισε τὸν πατέρα του τὸν οὐρανὸν, καὶ οὕτως ἐχωρίσθησαν. Ἄλλ' ὁ Τάνε-
μαχοῦτα καὶ ἔπειτα δὲν ἠσύχασεν· ἡ κεφαλὴ του μένει ριζωμένη εἰς τὴν
γῆν, καὶ μὲ τοὺς πόδας ἐμποδίζει τὸν οὐρανὸν νὰ πέσῃ.

Καὶ ἐν τῇ νήσῳ Σαμόα τῆς Πολυνησίας οἱ ἰθαγενεῖς διηγοῦνται ὁμοιον
μῦθον, ἐν ᾧ ὁμοῦς ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ δὲν προσωποποιοῦνται. Ὁ οὐρανὸς,
κατ' αὐτούς, ἦτο τόσον χαμηλὰ, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ ἔρ-
πωσι. Τὸ ἄρον καὶ ἄλλα φυτὰ τὸν ἐσήκωσαν ὀλίγον ὑψηλότερα, ἀλλὰ πάλιν
ἐκτύπων τὰ κεφάλια των οἱ ἄνθρωποι. Τότε ἦλθεν ἄνθρωπός τις, τὸν ὁποῖον
τινὲς ὀνομάζουσι Τικιτίκι, καὶ αὐτὸς ἀπὸ εὐγνωμοσύνης, διότι μία γυναῖκα
τοῦ ἔδωκε νὰ πῆ, τὸν ἀνέβασεν ὑψηλὰ. Δεικνύουν μάλιστα ἀκόμη τὸ μέρος,
ὅπου ἐβλάστανον τὰ φυτὰ ἐκεῖνα, καὶ ὅπου φαίνονται τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν τοῦ
Τικιτίκι¹. Ἐπίσης ἀπροσώπους φαντάζονται τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ
οἱ ἰθαγενεῖς τῆς νήσου Ταχίτης. Διηγοῦνται δ' ὁμοίως ὅτι ἦσαν κολλημένοι
πρότερον καὶ ἀνύψωσε μικρὸν τὸν οὐρανὸν ἡ χαμαίζηλος βοτάνη τέβα (δρα-
κόντιον τὸ πολύφυλλον), ἔπειτα δὲ ἀνεβίβασεν αὐτὸν εἰς τὸ σημερινὸν ὕψος
ὁ θεὸς Ροῦ². Κατὰ δὲ τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ραροτόγκας, ἄνθρωπός τις, ἐντείνας
τὰς προσπαθείας του, ἀφ' οὗ πολυπληθῆ ἔντομα τὸν ἐβοήθησαν νὰ λύσῃ τὰ
συνδέοντα τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν γῆν σχοινία, ἀνεσήκωσε τὸν οὐρανὸν πρῶτον μὲν
μέχρι τοῦ ὕψους τῆς βοτάνης δρακοντίου τοῦ πολυφύλλου, ἔπειτα μέχρι τοῦ
ὕψους δένδρου τινὸς ὁμοίου τῇ ἱερᾷ συκῇ, εἶτα μέχρι τοῦ ὕψους τῶν κορυφῶν
τῶν ὀρέων καὶ τελευταῖον μέχρι τοῦ σημερινοῦ ὕψους. Καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς
τιμᾶται ἔκτοτε ὡς θεός³.— Ἄλλως ὁμοῦς διηγοῦνται τὰ κατὰ τὸν χωρισμὸν
τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ραϊατέας. Τερατώδης σηπία ἐκράτει
τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλ' ἐφόνευσεν αὐτὴν ὁ θεὸς Μαοῦι καὶ οὕτως
ἀνῆλθεν ὁ οὐρανὸς ὑψηλὰ⁴. Τέλος οἱ ἰθαγενεῖς τῆς νήσου Μαγκίας (ἐν τῇ
πολυνήσῳ Κούα) ἔχουσι μῦθόν τινα παραπλήσιον πρὸς τὸν τῶν ἰθαγενῶν τῆς
Ραροτόγκας. Ἄλλοτε, λέγουσιν, ὁ οὐρανὸς ἤγγιζε σχεδὸν τὴν γῆν καὶ οἱ
ἄνθρωποι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ περιπατῶσι τετραποδητί. Ὁ Ροῦ καὶ ὁ
υἱὸς του Μαοῦι ἀνεσήκωσαν τὸν οὐρανὸν πρῶτον μὲ τὴν ράχιν των, ἔπειτα
γονατίσαντες τὸν ἐσήκωσαν ὀλίγον περισσότερον, ἔπειτα ὄρθιοι ἐγερθέντες τὸν
ἀνύψωσαν περισσότερον μὲ τοὺς ὤμους των, ὕστερον ὕψωσαν καὶ τὰς χεῖράς
των καὶ εἶτα τὸν ἐστήριξαν εἰς τὸ ἄκρον τῶν δακτύλων. Τότε δὲ τεραστίως
μεγεθυνθέντες τὸν ἔστησαν εἰς τὸ σημερινὸν του ὕψος⁵.

1. Turner, Polynesia, σ. 245. Ἐκ τούτου Waitz-Gerland, ἐνθ' ἄν., VI, σ. 249.
Andrew Lang, Myth., Ritual and Relig., I, σ. 196.

2. Ellis, Polynesian Research, τ. I, σ. 116. Ἐκ τούτου Waitz-Gerland, VI, σ.
249-250. Bastian, Der Mensch der Geschichte., Lpz. 1860, τ. III, σ. 189.

3. Waitz-Gerland, σ. 250.

4. Waitz-Gerland, αὐτ.

5. W. W. Gill, Myths and Songs from the South Pacific, Lond. 1876, σ. 59.

Καὶ παρ' ἄλλοις δ' ἀγρίοις, τοῖς Ἀκουαπίμ (φυλὴ τῶν Ἀσαντί ἐν Ἀφρικῇ) εὐρίσκομεν παραπλησίαν παράδοσιν. Ὁ οὐρανός, κατ' αὐτούς, ἦτο τὸν παλαιὸν καιρὸν πλησιέστερον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ σήμερον, καὶ ὁ θεὸς πολλάκις καθωδήγει τοὺς ἀνθρώπους διὰ σοφῶν συμβουλῶν, ὕστερον ὁμοίως ἀπεμακρύνθη ἀπ' αὐτούς καὶ κατοικεῖ τώρα μακρὰν εἰς τὸν οὐρανόν¹.

Κατὰ παράδοσιν τῶν Τεμπέ, ἰθαγενῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὁ οὐρανός ἦτο πλησίον τῆς γῆς καὶ τὰ πουλιὰ συνεφώνησαν νὰ τὸν σηκώσουν ὑψηλότερα². Οἱ Βαρότσοι τῆς Ἄνω Ζαμπέζης μυθολογοῦσιν, ὅτι ὁ θεὸς Λεζὰ διέμενεν ἄλλοτε μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ εἶτα ἀνῆλθεν εἰς τὸν οὐρανὸν τῇ βοθηεῖα ἀράχνης³. Ἄλλοι λαοὶ διηγοῦνται ὅτι ὁ οὐρανός ἀνῆλθεν ὑψηλότερον ἐξ ὕβρεως τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτόν. Κατὰ παράδοσιν τῶν Βοτιάκων, μία γυναῖκα ἔρριψεν εἰς τὸν οὐρανὸν τὰ λερωμένα σπάργανα τοῦ τέκνου της καὶ ἀπὸ τότε ἀνέβη πολὺ ὑψηλὰ ὁ οὐρανός⁴. Παραπλησία παράδοσις φέρεται καὶ παρὰ τοῖς Μαύροις τῆς Ἀφρικῆς· ὅτι ἐξ ὕβρεως μιᾶς γυναικὸς ὁ οὐρανός ἀνῆλθεν ὑψηλότερον⁵.

Τοιαύτη εἶναι ἡ ὁμοιότης τῶν πολυνησιακῶν μύθων πρὸς κοσμογονικοὺς μύθους ἄλλων λαῶν, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ διαλάβωμεν, ὥστε ὑπάρχουσιν οἱ ἰσχυριζόμενοι, ὅτι ἔχουσι πάντες κοινὴν πηγὴν καὶ ἄμεσον ἀμοιβαίαν σχέσιν, μεταδοθέντες διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν⁶. Ἀλλὰ καίτοι δὲν φαίνεται παντελῶς ἀπίθανος ἡ ἐπικοινωνία τῶν Πολυνησίων καὶ τῶν ἀσιατικῶν ἐθνῶν διὰ τῶν Σινῶν (παρὰ τοῖς ὁποίοις, ὡς θὰ ἴδωμεν, δὲν ἦσαν ἄγνωστοι παραπλήσιοι μῦθοι), ὁμοίως δυσκολώτατον εἶναι ν' ἀξιωθῇ παραδοχῆς καὶ πίστεως ἡ γνώμη αὕτη, πολλὰ γεννώσα δυσεπίλυτα ζητήματα καὶ πολλὴν ἔχουσα ἀμφιλογίαν. Οὐδ' εἶναι οὕτως εὐεξήγητος ἡ ἐν τῇ λεπτομερείᾳ ὁμοιότης τῶν ἐλληνικῶν καὶ τῶν πολυνησιακῶν μύθων, ἐν ᾧ δὲν παρατηροῦνται ὁμοιότητες τῶν καθ' ἕκαστα εἰς τοὺς μύθους τῶν ἀσιατικῶν λαῶν, προσομοιάζοντας πρὸς τοὺς πολυνησιακοὺς ἐν τοῖς γενικωτάτοις τύποις μόνον. Εὐστοχώτερον δὲ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ αὐτὰ φαινόμενα τὴν αὐτὴν αἴσθησιν παρέχουσιν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν ἀνθρώπους καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον γίνεται ἡ μυθολογικὴ διατύπωσις αὐτῶν. Κατὰ τὸν Tylor ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ εἶναι πατὴρ καὶ μήτηρ πάντων τῶν ὄντων παρήγαγε κατὰ φυσικὸν λόγον τὸν μῦθον ὅτι ἐν παλαιστοτάτοις χρόνοις συνώκουν ἐν τῷ

1. *Waits*, *Anthropologie*, Lpz. 1860, τ. II, σ. 171.

2. *Zeitschrift f. Ethnologie* 1915, σ. 289.

3. *Revue des tradit. populaires* 1894, τ. IX, σ. 670.

4. *Munkácsi*, *B. Votjak népköltészeti hagyományok* 53=*Strauss*, *Die Bulgaren*, σ. 88.

5. *Petermann*, *Mitteilungen aus J. Perthes' geograph. Anstalt* 1856, σ. 465=*Strauss*, *Die Bulgaren*, σ. 88.

6. *Elard Hugo Meyer*, ἐνθ' ἄν., σ. 8.

αὐτῶ, ὕστερον ὁμως ἐχωρίσθησαν¹. Καὶ ἄλλαι δ' ὁμως παραστάσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν διάπλασιν τῶν ἐν λόγῳ μύθων². Τὰ ὄρη, ὧν φαίνεται ἐφαπτόμενος ὁ οὐρανὸς εἰς τὸ πέρασ τοῦ ὀρίζοντος, ὑπολαμβάνονται ὡς στῦλοι ὑποβαστάζοντες τὸν οὐρανὸν καὶ ἐμποδίζοντες νὰ καταπέσῃ ἐπὶ τῆς γῆς· τὰ δ' ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων δένδρα, τῶν ὁποίων ἡ μὲν κεφαλὴ εἶναι βαθέως ἐρριζωμένη εἰς τὴν γῆν, οἱ δὲ κλάδοι φαίνονται ὡσπερ πόδες ἀνατεταμένοι, παρέχουσι τὴν ἔννοιαν τοῦ διὰ λακτισμάτων χωρισμοῦ. Τῆς δ' ἐν ἀρχῇ ἐνώσεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καθημερινὴν εἰκόνα ἔχομεν κατὰ τὰς σκοτεινάς νύκτας, ὅτε φαίνονται συγχεόμενοι ὁμοῦ καὶ συνταυτιζόμενοι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ὅτε ὁ οὐρανὸς φαίνεται ὅτι πλακῶνει τὴν γῆν κατὰ τὴν εἰκονικὴν ἔκφρασιν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Αἱ παραστάσεις δὲ αὗται διευτώθησαν ἐκασταχοῦ εἰς μύθους συμφώνως πρὸς τὸ μυθοπλαστικὸν πνεῦμα καὶ τὴν ἰδιόζουσαν εἰς ἕκαστον λαὸν μυθικὴν ἀντίληψιν τῶν φυσικῶν φαινομένων, οὐδεμία δὲ παρίσταται ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν μετάδοσιν τῶν μύθων ἀπὸ λαοῦ τινος εἰς τοὺς ἄλλους, παρ' οἷς ἀπαντῶνται οὗτοι.

Ἐξακολουθήσωμεν τὴν ἀναζήτησιν τῶν μύθων τούτων καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς.

Ὁ μῦθος εὐρίσκεται καὶ ἐν Σινικῇ. Παλαιὰ τις σινικὴ παράδοσις³ ἔχει οὕτως: Πολλοὶ λέγουσιν ὅτι κάποιος ὀνομαζόμενος Πουάγκ-κοῦ ἤνοιξεν ἢ ἐχώρισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, οἱ ὁποῖοι πρότερον ἦσαν στερεὰ προσκολλημένοι.

Ἐν δὲ τοῖς Βέδαις ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ἀναφέρονται ὡς γονεῖς οὐ μόνον τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν θεῶν, προσεπικαλούμενοι πατὴρ μὲν ὁ οὐρανός, μήτηρ δὲ ἡ γῆ⁴. Ὅτι ὁμως τὴν ἐν ἀρχῇ ἐνωσιν καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν ὑπαινίσσονται καὶ χωρία τινὰ τῶν ὕμνων τοῦ Ριγ Βέδα δὲν φαίνεται βέβαιον⁵.

1. *Edw. Tylor, Primitive Culture, 1891, τ. I, σ. 325.*

2. Βλ. καὶ *Reville, ἐνθ' ἀν., II, σ. 29.*

3. Ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ *Fremare* παρὰ *Pauthier, Les livres sacrés de l' Orient, σ. 19.* Τὴν παράδοσιν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ περιηγητὴς *Corn. Malepief, οὗ ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἐν Ρουένῃ τῷ 1725 τυπωθέντος Recueil des Voyages (τ. VI, σ. 170) δημοσιεύει ὁ René Basset ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τῆς *Revue des trad. populaires (τ. IX, σ. 474):* «Οἱ Σῖναι πιστεύουσιν ὅτι ὁ οὐρανός, ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα ἦσαν ἀπ' αἰώνων ἠνωμένοι. Ἄλλὰ κάτοικός τις τοῦ οὐρανοῦ, ὀνόματι Ταίν, κατώρθωσε νὰ χωρίσῃ τὸν οὐρανὸν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ὁ μὲν οὐρανὸς ἔμεινεν ὑψηλά, ἡ δὲ γῆ εἰς τὰ χαμηλά μέρη».*

4. Παραπομπαί εἰς τὰ σχετικὰ χωρία τῶν Βεδῶν παρὰ *Muir, Original Sanskrit Texts, Lond. 1884, τ. V, σ. 22-23.*

5. Ἐν τῇ γαλλικῇ μεταφράσει τοῦ *Langlois* φαίνονται ἀναφερόμενα εἰς τοιαύτην τινὰ δοξασίαν τὰ ἐπόμενα πέντε χωρία, ἅτινα διαφόρως ἐρμηνεύουσιν ὁ Ἄγγλος *Wilson* καὶ ὁ Γερμανὸς *Ludwig.* Ἀδυνατοῦντες νὰ ἐξελέγξωμεν τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεταφράσεως, ἀρκούμεθα εἰς ἀπλῆν παράθεσιν αὐτῶν. *Langlois, τ. II, σ. 40 (Τμήμα Γ', ἀναγν. II, ὕμνος 2, ἐδάφ. 13).* «Au moment où s'opère la séparation du Ciel et de la Terre κτλ.», τ. III, σ.

Ἄλλ' ἐκ τῆς Aitareya Brāhmana γίνεται δῆλον ὅτι ἡ τοιαύτη δοξασία δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἴνδούς. Παραθέτομεν δ' ὧδε τὴν ἀναφερομένην εἰς ταύτην περικοπήν· «Οἱ δύο οὗτοι κόσμοι (ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ) ἦσαν ἄλλοτε ἡνωμένοι. (Ἐπειτα δ') ἐχωρίσθησαν. (Μετὰ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν) οὔτε βροχὴ ἐπιπτεν οὔτε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἀνέτελλε. Τὰ δὲ πέντε γένη τῶν ὄντων (θεοί, ἄνθρωποι κλπ.) οὐδαμῶς ἤγον ἡσυχίαν ἕνεκα τούτου. (Ἔθεν) οἱ θεοὶ συνδιήλλαξαν ἀμφοτέρους τοὺς κόσμους. Ἀμφότεροι συνῆψαν γάμον κατὰ τὰ παρὰ τοῖς θεοῖς κρατοῦντα νόμιμα»¹. Ἐν τῇ διατυπώσει ταύτῃ τῆς Ἰνδικῆς δοξασίας ὑπολανθάνει βεβαίως σύγχυσις τις, διότι μετὰ τὴν πρώτην ἔνωσιν καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς γίνεται λόγος περὶ νέας ἐνώσεως αὐτῶν διὰ γάμου· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ σύγχυσις προῆλθεν ἐκ τοῦ διασκευάσαντος ποιητοῦ, θελήσαντος νὰ συμβιβάσῃ ταύτην καὶ τὴν ἑτέραν δοξασίαν, καθ' ἣν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ εἶναι γονεῖς πάντων τῶν ὄντων, καὶ ὡς τοιοῦτοι ἀρρήκτως ἐσαεὶ συνδεδεμένοι διὰ γάμου νομίμου.

Παραπλησίας παραδόσεις ἀνευρίσκομεν καὶ παρὰ σημιτικοῖς λαοῖς. Ἐν τῇ βαβυλωνίᾳ κοσμογονίᾳ, τὴν ὁποίαν διδασκόμεθα ἐκ τῶν ἐνεπιγράφων πλίνθων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Σαρδαναπάλου (Ἀσουρβανιπάλ), ἐν ἀρχῇ ὑπῆρχον ὁ Ἄπσου (Ἀπασὼν παρὰ Δαμασκίῳ, ἡ ἄβυσσος τῆς Γενέσεως) καὶ ἡ Τιᾶμαβ (ἡ θάλασσα, ὡς ἐρμηνεύεται τὸ ὄνομα τῆ βοηθεία τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης)· οὗτοι ἐγέννησαν τοὺς οὐρανίους καὶ τοὺς ἐπιγείους θεοὺς· ἡ Τιᾶμαβ δὲ παρήγαγε πολλὰ τέρατα καὶ ἐκακοποίησε τοὺς θεοὺς· οἱ πλεῖστοι τούτων ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτῆς καὶ ἐπεχείρησαν νὰ τὴν δεσμεύσωσι· πρωτηγωνίστησε δ' εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ θεὸς Μαρδουκ (ὁ Βῆλος τοῦ Βηρώσσου), διασχίσας τὴν κοιλίαν τῆς Τιᾶμαβ καὶ κατακόψας διὰ τοῦ ξίφους τὰ ἐν αὐτῇ. Οὗτος ἔτεμε τὰς φλέβας τοῦ αἵματος τῆς Τιᾶμαβ καὶ παρέδωκεν αὐτὸ εἰς τὸν βορρᾶν νὰ τὸ κομίσῃ εἰς ἀποκρύφους τόπους, ἐδιχοτόμησε δὲ τὸ σῶμα αὐτῆς. Καὶ τὸ μὲν ἥμισυ αὐτῆς ἐποίησεν οὐρανόν, τὸν ὁποῖον ἐκλείσει διὰ κλείθρου, ὅπως

16 (Τμ. Ε', ἀν. I, ὕμν. 6, 1. 2) «Quoique séparés, en vous circule une semence féconde, et vous remplissez l'office de Varouna. O Ciel et Terre...éloignés par une espèce de divorce». Πρβλ. Ludwig, I, 183 «Dyâus und Prithivi, durch des Varuna Satzung...auseinander gespreitzt sind sie».—τ. III, σ. 314 (Τμ. ζ', ἀν. III, ὕμν. 6, 4) περὶ τοῦ Ἴνδρα. «Tu sépares ces deux (grands) compagnons (le Ciel et la Terre)».—τ. IV, σ. 38 (τμ. Ζ', ἀν. II, ὕμν. 4, 3) περὶ τοῦ Σόμα. «il a séparé ces deux grands et immenses corps, et leur a communiqué une force indestructible».—αὐτ., σ. 24 (αὐτ., ὕμν. 6, 2) «Le dieu (Soma)...a séparé le Ciel et la Terre». Πρβλ. Ludwig, II, 860, «hat et ... beide erde und himmel von einander gelöst».

1. Aitareya Brāhmana IV, 27 παρὰ Muir, ἐνθ' ἀν., σ. 23.—Περὶ τούτου πιθανῶς διαλαμβάνει καὶ πραγματεία τις τοῦ J. Darmsteter, ἣν δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ συμβουλευθῶμεν. Ἡ πραγματεία αὕτη ἐπιγράφεται La légende de l' Aitareya Brāhmana et celle d' Euripide καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς Essais orientaux τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως.

μη ἐκχυθῆ τὸ ὕδωρ, τὸ δ' ἄλλο ἡμισυ γῆν¹. Σύμφωνας δὲ πρὸς τὴν κατὰ τὰς σφηνοειδεῖς ἐπιγραφὰς ἐκθεσιν τῆς κοσμογονίας τῶν Βαβυλωνίων εἶναι καὶ ἡ παρὰ τῷ Βηρώσσῳ. Κατὰ ταύτην πάντων τῶν τερατωδῶν ζώων ἦρχε γυνή, ἢ ὄνομα Ὀμόρωκα, ἐλληνιστὶ μεθερμηνευόμενον θάλασσα. Λέγεται δὲ τὸν Βῆλον «σχίσει τὴν γυναιῖκα μέσσην, καὶ τὸ μὲν ἡμισυ ποιῆσαι γῆν, τὸ δὲ ἄλλο ἡμισυ οὐρανόν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ζῶα ἀφανίσαι... Τὸν δὲ Βῆλον, ὃν Δία μεθερμηνεύουσι, μέσον τεμόντα τὸ σκότος χωρίσει γῆν καὶ οὐρανόν ἀπ' ἀλλήλων καὶ διατάξει τὸν κόσμον»².

Ἄσφαφέστερα εἶναι τὰ τῆς κοσμογονίας τῶν Φοινίκων, διότι ὅσα περὶ ταύτης γινώσκομεν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Φίλωνος τοῦ Βυβλίου εἶναι βεβαίως ἀναμειγμένα μεθ' ἐλληνικῶν μύθων, καίτοι ἡ φοινικικὴ ἱστορία τοῦ Φίλωνος παρουσιάζεται ὡς μετάφρασις εἰς τὴν ἐλληνικὴν φοινικικῆς συγγραφῆς Σαγγουινιάθωνος τοῦ Βηρυτίου, συνταχθείσης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τοῖς φοινικικοῖς ἱεροῖς ἀναγραφῶν καὶ τῶν κατὰ πόλιν ὑπομνημάτων. Κατὰ τὸν Φίλωνα, χαλεπαίνουσα ἡ Γῆ, διότι καὶ ἄλλας εἶχε γαμετὰς ὁ Οὐρανός, «τὸν Οὐρανὸν ζηλοτυποῦσα ἐκάκιζεν, ὡς καὶ διαστῆναι ἀλλήλων. Ὁ δὲ Οὐρανὸς ἀποχωρήσας αὐτῆς μετὰ βίας ὅτε καὶ ἐβούλετο ἐπιὼν καὶ πλησιάζων αὐτῇ, πάλιν ἀπηλλάττετο· ἐπεχείρει δὲ καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς παῖδας διαφθεῖρειν»³. Ὅθεν ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα ἔριν ἐν ἀρχῇ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἐπενεγκαῦσαν τὸν χωρισμὸν αὐτῶν· ἀλλ' ἐν τούτοις κατάδηλος εἶναι ἡ ροπὴ, ἣν ἔσχεν εἰς διάπλασιν αὐτῶν τὸ εἰς τὴν ἀνθρωπομορφίαν ἀσμενίζον ἐλληνικὸν πνεῦμα, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐν τῇ ἐπομένῃ διηγήσει περὶ ἐξελάσεως τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Κρόνου, περὶ τῆς βασιλείας τούτου καὶ τέλος περὶ τῆς ἀποτομῆς τῶν αἰδοίων τοῦ Οὐρανοῦ, ἅτινα πάντα φαίνονται μᾶλλον ὡς τις διασκευὴ τοῦ παρ' Ἡσιόδῳ μύθου. Τούναντίον παντελῶς ἄσχετον πρὸς τοὺς ἐλληνικοὺς μύθους εἶναι τὸ παρὰ Φίλωνι ἐπεισόδιον τοῦ πολέμου τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τοῦ Πόντου, ὑπομιμνήσκον τὴν κατὰ τὰς νεοελληνικὰς παραδόσεις ἔριν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης· «Εἶτα πάλιν Οὐρανὸς πολεμεῖ Πόντῳ καὶ ἀποστάς Δημαροῦντι προστίθεται· ἐπεισὶ τε Πόντῳ ὁ Δημαροῦς, τροποῦται τε αὐτὸν ὁ Πόντος»⁴.

Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ παρ' Ἐβραίοις κοσμογονίᾳ ὑπολανθάνει ἡ δοξασία τοῦ ἐν ἀρχῇ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅπερ εὐεξήγητον φαίνεται

1. Jensen, Die Kosmologie der Babylonier, σ. 299. 300. Elard Hugo Meyer, ἐνθ' ἀν., σ. 4. Maspero, Histoire ancienne des peuples d' Orient, τ. I, σ. 542-3.

2. Βηρώσσος παρὰ Γεωργ. Σγγέλω, σ. 52. 53 Bonn. (Fragm. hist. graec., ed. Müller, τ. III, σ. 497).

3. Fragg. hist. graec., τ. III, σ. 567, ed. Müller.

4. Αὐτ., τ. III, σ. 586. Περὶ τῆς τάξεως τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἐν τῇ διηγήσει τοῦ Φίλωνος καὶ περὶ τῆς πιθανῆς συμπληρώσεως αὐτοῦ βλ. O. Gruppe, Die griechischen Kulte u. Mythen, Lpz. 1887, τ. I, σ. 359.

διὰ τὴν καταφανῆ συγγένειαν τῆς ἑβραϊκῆς καὶ τῆς τῶν Βαβυλωνίων κοσμογονίας. Κατὰ τὴν Γένεσιν, ὁ θεὸς διεχώρισε τὸ ὕδωρ, τὴν πρώτην κοσμικὴν ὕλην, εἰς δύο, εἰς τὸ οὐράνιον ὕδωρ, ὅπερ διὰ τοῦ στερεώματος, τοῦ οὐρανοῦ θόλου, ἐμπόδισε νὰ καταπίπτῃ, ὡς ὁ Μαρδούχ τῶν Βαβυλωνίων διὰ κλείθρου, καὶ εἰς τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ ὕδωρ, τοῦ ὁποίου συναχθέντος εἰς συναγωγὴν μίαν ὠφθη ἡ ξηρά¹. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἑβραϊκὸν ρῆμα ἐν τῷ πρώτῳ ἐδάφιῳ τοῦ πρώτου κεφαλαίου τῆς Γενέσεως (*bara*) κυριολεκτεῖται κατὰ τοὺς ἑβραϊστὰς ἐπὶ τοῦ τέμνειν· ὅθεν κατὰ λέξιν μεταφραζόμενον τὸ ἐδάφιον ἐκεῖνο σημαίνει ὅτι ἐν ἀρχῇ ἔτεμεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· δηλονότι ἡ παράστασις τῆς δημιουργίας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς προσεγγίζει εἰς τὴν τῶν Βαβυλωνίων.

Πάντων δὲ λεπτομερέστατοι ἦσαν οἱ περὶ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς μῦθοι τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ἐπιχωριάζοντες μὲν ἐν τῷ Ἑρμοπολίτῃ νομῷ τῆς μέσης Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς χώρας διαδεδομένοι. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν ἄλλων λαῶν, παρ' Αἰγυπτίοις τοῦ μὲν οὐρανοῦ προσωποποιία ἦτο ἡ θήλεια θεὰ Νουίτ ἢ Νούτ, τῆς δὲ γῆς ἄρρην θεός, ὁ Κήβ². Ἐν ἀρχῇ οἱ δύο θεοὶ ἀνεπαύοντο ἐντὸς τῆς πρώτης ὑγρᾶς κοσμικῆς ὕλης, τοῦ Νοῦ, σφιγκτῶς ἐνηγγαλισμένοι, ἐπικειμένης τῆς Νουίτ ἐπὶ τοῦ Κήβ. Ἄλλ' ἐχωρίσθησαν ἄκοντες τὴν ἡμέραν τῆς δημιουργίας ὑπὸ τοῦ θεοῦ Shu, ὅστις εἰσχωρήσας μεταξὺ αὐτῶν ἀνύψωσε διὰ τῶν χειρῶν τὴν θεὰν τοῦ οὐρανοῦ Νουίτ. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως ν' ἀποχωρίσῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὸ ζεῦγος τῶν θεῶν, διότι, ἐν ᾧ ὑψώσε τὸ ἄλλο σῶμα τῆς Νουίτ παραλλήλως τοῦ κατακειμένου σώματος τοῦ Κήβ, ἀποτελέσαν τὸν ἀστερόεντα οὐρανόν, αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες αὐτῆς κατέπεσαν παρὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας τοῦ θεοῦ τῆς γῆς, ἀποτελέσαντες τοὺς ἀσαλεύτους στύλους τοῦ οὐρανοῦ³. Πολυάριθμοι σφύζονται εἰκόνες τοῦ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, τῶν «ἀνυψώσεων τοῦ Shu», ὡς τὸν ἀπεκάλουν οἱ Αἰγύπτιοι, παριστῶσαι τὸν θεὸν τοῦτον ὑποβαστάζοντα διὰ τῶν ἀνατεταμένων χειρῶν τὴν Νουίτ, ἔχουσαν τὸ σῶμα πεποικιλμένον δι' ἀστέρων, τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἐντὸς νεύουσαν, τὰς δὲ χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καθειμένους καὶ ἐπιψάφοντας τὸ ἔδαφος, κάτω

1. Τὸ ὑπεράνω τοῦ στερεώματος ὕδωρ καταπίπτει ὡς ὑετὸς εἰς τὴν γῆν διὰ τῶν καταρακτῶν ἢ τῶν θυρῶν τοῦ οὐρανοῦ (Γένεσ. Ζ', 11· Η', 2. Ψαλμ. ΠΖ', 23). Τὴν δοξασίαν ταύτην παραδεχόμενοι, ὡς εἰκός, ἀναπτύσσουσι καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας. (Πρβλ. Πολίτου, Δημ. μετεωρ. μῦθοι, σ. 17).

2. Κατὰ τὴν μεταγραφὴν τοῦ ὀνόματος παρ' Ἑλλησιν, οἵτινες ἐταύτιζον τὸν θεὸν τῷ Κρόνῳ. Ὁ Brugsch (Religion u. Mythologie der alten Aegypten, Lpz. 1888, σ. 576) ἀναγινώσκει τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ Qeb ἢ Seb, ἄλλοι δ' αἰγυπτιολόγοι Sib ἢ Sibou.

3. Βλ. Brugsch, ἐνθ' ἄν., σ. 203 κέ.—Maspero, ἐν Revue de l'hist. des religions, 1888, τ. 18, σ. 274.—Τοῦ αὐτοῦ, Histoire ancienne des peuples d'Orient, Par. 1894, τ. I, σ. 128-9. 140. [Roscher, Lex. d. Mythol. (1899), τ. III, σ. 487 κέ.]

δὲ τὸν Κήβ κατακεκλιμένον ἐν ἀνωμάλῳ στάσει τοῦ σώματος, ὑποδηλοῦση τὰς ἀνωμαλίας τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς¹. Ἐν τινι δὲ τοιχογραφίᾳ βασιλικοῦ τάφου ἐν Βιβάν ἐλ Μολούκ ἀντὶ ἀνθρωπομόρφου θεᾶς τοῦ οὐρανοῦ ἀπεικονίζεται ἡ Νουίτ ἐν σχήματι ἀγελάδος, ἧς τὴν ἀστερόεσσαν γαστέρα ὑποβαστάζει ὁ θεὸς Shu². Κατὰ τινα τοπικὴν παραλλαγὴν τοῦ μύθου, ἀνύψωσεν ὁ θεὸς οὗτος οὐχὶ τὴν Νουίτ, ἀλλὰ τὴν Ἀθῶρ ἐν μορφῇ βοός, τικτούσης ἐκάστην πρωτῶν ἐκ τοῦ ἀνθρωπομόρφου Κήβ τὸν ἥλιον ὑπὸ μορφὴν μόσχου. Κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγὴν, ὁμοιάζουσιν πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν Ἰθαγενῶν τῆς νήσου Μαγκίας, ὁ Shu δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνυψώσῃ ἀμέσως τὸν οὐρανόν, ὅτε ἐχώρισεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς. Ἀλλὰ πρῶτον εἰσεχώρησε πρηγῆς καὶ κυρτώσας τὸ σῶμα ἐβάστασε τὴν Νουίτ ἐπὶ τῆς ράχους, ἔπειτα γονατίσας ἀνύψωσεν αὐτὴν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν του, καὶ τελευταῖον ἐγερθεὶς ὄρθιος ἀνέτεινε τὰς χεῖρας. Ἐπειδὴ δ' ὄσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ μέγεθος θεοῦ τινος πάντως δὲν ἐξισοῦται πρὸς τὴν ἀπόστασιν τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς, ὁ θεὸς Shu, καθ' ἃ ἀναφέρεται ἐν τῇ Νεκροβίβλῳ τῶν Αἰγυπτίων, ἀνέβη εἰς κλίμακα, ὅπως ἀναβιβάσῃ τὸ σῶμα τῆς Νουίτ εἰς τὸ σημερινὸν ὕψος τοῦ οὐρανοῦ· ἔστησε δὲ τὴν κλίμακα ἐπὶ ὑψώματός τινος κειμένου ἐν Ἐρμουπόλει τῇ μεγάλῃ³.

Οἱ Αἰγύπτιοι ἐφαντάζοντο, ὅτι ἀφ' οὗ ἐχωρίσθη οὕτως ὁ οὐρανὸς τῆς γῆς, ἔμεινεν ἑσαεὶ ἐστηριγμένος εἰς τὰ ὕψη ὑπὸ τοῦ θεοῦ Shu, ἀντιστοιχοῦντος οὕτω πρὸς τὸν Ἄτλαντα τῶν ἐλληνικῶν μύθων. Ὡς ἀναφέρει ἐπιγραφὴ ἐν τῷ μνημονευθέντι βασιλικῷ τάφῳ ἐν Βιβάν ἐλ Μολούκ, ὁ θεὸς τοῦ φωτός Pā ἐκέλευσε τῷ θεῷ τοῦ ἀέρος Shu νὰ φέρῃ διηνεκῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ σῶμα τῆς οὐρανίας βοός⁴· κατ' ἄλλην δ' ἱερογλυφικὴν ἐπιγραφὴν, ὁ Shu, ἀφ' οὗ ἀνήγειρε τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τῶν τεσσάρων στύλων αὐτοῦ, τὸν ἐστήριξεν ὡς αἰθῆρ, φέρων τὸν οὐράνιον θόλον· καὶ ἐστάθη ὑποκάτω αὐτοῦ ὡς μέγας στῦλος, θεὸς Ἀνοῦ· ὅθεν καλεῖται Shu ὁ οὐρανοφόρος⁵. Συνήθης ὅμως ἦτο τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ διάφορος ταύτης παράστασις· ἡ θεὰ τοῦ οὐρανοῦ κατήρχετο καθ' ἐκάστην ἐπὶ τῆς γῆς, ἡνοῦτο μετὰ τοῦ θεοῦ τῆς γῆς Κήβ καὶ συνελάμβανε τὸν ἥλιον, ὃν ἔτικτε κατὰ τὸ τέλος τῆς δωδεκάτης ὥρας τῆς νυκτός· ἐξερχόμενος δ' ὁ ἥλιος ἐκ τῶν λαγόνων τῆς Νουίτ ἔπλεε τὴν ἡμέραν διὰ τῆς κοιλίας καὶ τοῦ στήθους μέχρι τοῦ στόματος τῆς μητρὸς του, καταπινοῦσης αὐτόν. Ἐκ τῆς καταβάσεως δὲ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἐπήρχετο ἡ νύξ· τὴν δὲ πρωτῶν ὁ

1. Βλ. πολλὰς τῶν τοιούτων εἰκόνων παρὰ Lanzone, *Dizionario di Mitologia Egizia*, Torino, πίν. 155-163. Brugsch, ἐνθ' ἀν., σ. 210.

2. Brugsch, σ. 208.

3. Maspero, ἐν *Revue de l'hist. des relig.*, τ. 18, σ. 274-5.

4. Brugsch, σ. 207, Maspero, τ. 18, σ. 276.

5. Brugsch, σ. 209.

θεός Shu ἀπεχώριζε τὴν Νουίτ ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τοῦ συζύγου της, καὶ μόνον αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες αὐτῆς ἔμενον προσηλωμένοι εἰς τὴν γῆν, ἀποτελοῦντες τοὺς τέσσαρας στύλους τοῦ στερεώματος¹.

Ὅτε ἀνεπτύχθη ἡ αἰγυπτιακὴ θεολογία, αἱ χονδροειδεῖς καὶ ἀπειρόκαλοι παραστάσεις αὗται ἠρμηνεύοντο συμβολικῶς ὑπὸ τῶν ἱερέων, ὁ δὲ θεός Shu ἐθεωρεῖτο σύμβολον τοῦ πληροῦντος τὸν μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς χῶρον ἀέρος. Ἄλλ' εἰς τὴν διάπλασιν αὐτῶν συνετέλεσε μᾶλλον ἀντίληψις ἀπλουστερά τῶν φυσικῶν φαινομένων. Κατὰ τὸν Brugsch², ὁ κοῖλος θόλος τοῦ οὐρανοῦ ἐξωμοιοῦτο πρὸς τὴν κύρτωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ παρεβάλλετο πρὸς μητέρα, φιλοστόργως κύπτουσαν πρὸς τὸ τέκνον της· ἐφαντάζοντο δὲ τὸν οὐρανὸν ὡς γυναῖκα, ἧς τὸ μακρὸν σῶμα ἐξετείνεται ὑπὲρ τὴν γῆν· καὶ τὴν μὲν ὀσφὺν αὐτῆς ἔθετον πρὸς ἀνατολάς, διότι ἐκεῖθεν ἀνεφάνετο ἐκάστην πρωΐαν ὁ ἥλιος, τὸ ἐκ ταύτης γεννώμενον παιδίον, ἐν τῇ δύσει δ' ὑπέθετον τὰς χεῖρας τῆς θεᾶς, δι' ὧν παραλαμβάνουσα τὸ τέκνον της ἐκοίμιζεν. Ὅθεν κατὰ ταῦτα ὅλως διάφορος τῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων λαῶν ἦτο ἡ ἀντίληψις τῶν Αἰγυπτίων, καίπερ ὁμοίους μύθους παραγαγοῦσα· καὶ μόνον τὴν γένεσιν τῆς νυκτὸς ἀπέδιδον εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν, τὴν ἔνωσιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, καὶ τὸν διαρκῆ χωρισμὸν αὐτῶν ὑπελάμβανον συντελούμενον ὑπὸ θεοῦ ὑποβαστάζοντος τὸν οὐράνιον θόλον.

B'

Ὅμοιαι δοξασίαι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.—Παρ' Εὐριπίδῃ.—Ὁ μῦθος περὶ Ἐλικῶνος καὶ Πηγᾶσου.—Ὁ μῦθος περὶ τοῦ Ἀτλαντος.—Ὁ ἀκρωτηριασμὸς τοῦ Οὐρανοῦ κατὰ τὸν Ἡσίοδον.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπισκοπήσεως τῶν φερομένων δοξασιῶν περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ ἐνώσεως καὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς πιστοῦται, νομίζομεν, ἡ ἐξενεχθεῖσα ὑφ' ἡμῶν γνώμη, ὅτι πρέπει αὗται νὰ θεωρηθῶσιν αὐθυγενεῖς, αὐτοτελῶς ἐκασταχοῦ διαπλασθεῖσαι ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων, κατὰ λόγον τῆς ἰδιαζούσης εἰς ἕκαστον λαὸν μυθοπλαστικῆς δυνάμεως. Διότι οὐδεὶς θὰ πεισθῇ ὅτι κοινὴν ἔχουσαι πηγὴν μετεδόθησαν ἀπὸ ἐνὸς λαοῦ εἰς τοὺς ἄλλους διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίας αὐτῶν. Ἡ πηγὴ δοξασιῶν, αἵτινες εὐλόγως δύνανται νὰ κληθῶσι παγκόσμιαι, ὡς ἀπαντώμεναι ἐν τῷ ἀρχαίῳ καὶ τῷ νέῳ κόσμῳ, ἐν παλαιοτάταις θρησκείαις καὶ ἐν ταῖς παραδόσεσι σημερινῶν λαῶν, πρέπει ν' ἀναζητηθῇ μᾶλλον ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, ἐν τῷ τρόπῳ καθ' ὃν ἀντιλαμβάνεται

1. *Maspero* ἐν *Revue de l'histoire des religions* 1887, τ. 15, σ. 276-7.—1888, τ. 18, σ. 275-6.

2. Ἐνθ' ἀν., σ. 205.

καὶ διατυπώνει τὰς ἐννοίας περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Μόνον δ' οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὁμοιότης μυθικῶν παραστάσεων παρὰ λαοῖς παντελῶς ξένοις πρὸς ἀλλήλους.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἐλληνικοῦ λαοῦ τὰς τοιαύτας παραδόσεις νομίζομεν περιλείμματα τοῦ προϊστορικοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὑποθεθῶσι χυδαῖοι καὶ ἀμαθεῖς οἱ ταύτας διηγούμενοι καὶ πιστεύοντες, ἀρκούντως ἰσχυρὰ εἶναι τῆς θρησκείας καὶ τῶν πεπαιδευμένων ὁμοεθνῶν ἡ ροπὴ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν, ὅπως καταστήσῃ ἀδύνατον ἐν τοῖς νῦν χρόνοις τὴν γένεσιν παρομοίων νηπιωδῶν παραστάσεων. Πάντως δὲ οὐδ' ἐξώθεν ἐκομίσθησαν αὐταί. Ἀλλὰ διετηρήθησαν ἔκπαλαι συμφώνως πρὸς τὸν ὑπὸ ἐθνολόγων κληθέντα νόμον τῆς ἐπιβιώσεως (survival in the culture), δι' οὗ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἐμμονὴ τοῦ λαοῦ εἰς ἔθιμα καὶ δοξασίας, ὧν ἐξέλιπεν ἀπὸ πολλοῦ πᾶσα δικαιολογητικὴ αἰτία, καὶ τὰ ὅποια οὐδεμίαν ἔχοντα νῦν ἐννοίαν διατηροῦνται, μόνον διότι προὑπῆρξαν¹. Ὅθεν, καὶ ἂν μὴ εἴχομεν ἄλλο τεκμήριον, ἐξ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐν λόγῳ παραδόσεων ἠδυνάμεθα ἀνενδοιάστως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἦσαν γνωσταὶ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Ἀλλὰ τοιαῦτα τεκμήρια δὲν ἐλλείπουσι, καίτοι ἄπορον βεβαίως φαίνεται πῶς περιεσώθησαν ἐν τοῖς μνημείοις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας. Διότι πιστῶς μὲν ὁ λαὸς τηρεῖ τ' ἀπειρόκαλα τῶν παλαιωτάτων χρόνων πλάσματα, οἱ ποιηταὶ ὅμως καὶ οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς ἢ καταφρονοῦντες δὲν ἀξιούσι ταῦτα μνείας, ἢ οὕτω μετασκευάζουσιν αὐτὰ περικαλλύνοντες καὶ μεταβάλλοντες, ὥστε τὰ καθιστῶσιν ἀδιάγνωστα.

Ἐκ τοῦ Εὐριπίδου μαθητόμεν ὅτι κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ὑπῆρχεν ἡ δοξασία περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ ἐνότητος καὶ τοῦ μετὰ ταῦτα χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Ἐν ἀποσπάσματι τῆς Μελανίππης τῆς σοφῆς ὑποτίθεται λέγων τις, πιθανῶς ὁ ἕτερος τῶν υἱῶν τῆς Μελανίππης:

κοῦκ ἐμὸς μῦθος, ἀλλ' ἐμῆς μητρὸς πάρα
ὡς οὐρανὸς τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ μία·
ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα
τίκτουσι πάντα κἀνέδωκαν εἰς φάος,
δένδρη, πετεινά, θῆρας οὐς θ' ἄλμη τρέφει
γένος τε θνητῶν².

Οἱ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο διασώσαντες συγγραφεῖς λέγουσιν ὅτι παρέλαβεν ὁ Εὐριπίδης τὴν διδασκαλίαν παρὰ τοῦ Ἀναξαγόρου. «Ἀναξαγόρα», λέγει ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, «προσεφοίτησεν Εὐριπίδης. Ἀναξαγόρου δὲ λόγος ἐστίν, ὅτι πάντα ἐν πᾶσιν, εἴτα ὕστερον διεκρίθη· μετὰ ταῦτα ὠμί-

1. Πρβλ. *Tylor, Primitive Culture*, τ. I, σ. 70.

2. Ἀπ. 488 Nauck.

λησε καὶ Σωκράτει, καὶ ἐπὶ τὸ εὐπορώτερον ἤγαγε τὸν λόγον. Ὁμολογεῖ οὖν τὴν μαρτυρίαν τὴν ἀρχαίαν διὰ τῆς Μελανίππης»¹. Ὁμοίως καὶ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης. «Κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὄλων σύστασιν μίαν ἔχειν ιδέαν οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως ... Ἔοικε δὲ περὶ τῆς τῶν ὄλων φύσεως οὐδ' Εὐριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητῆς ὢν Ἀναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ. Ἐν γὰρ τῇ Μελανίππῃ τίθησιν οὕτως»². Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Εὐριπίδης ἀναφέρεται εἰς τὴν δημώδη δοξασίαν, ἣν καὶ ὁ Ἀναξαγόρας μὴ ἀγνοῶν προσήρμοσεν ἴσως εἰς τὰς φιλοσοφικὰς του θεωρίας. Ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Εὐριπίδου ἔχομεν ἀπλῆν καὶ σαφῆ τὴν περὶ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς ιδέαν, οὐδὲν δὲ λέγει ὁ ποιητῆς πλεόν τῆς παραδόσεως, οὐδὲ φαίνεται ὑπονοῶν τι τῶν Ἀναξαγορείων δογμάτων περὶ κινήσεως ὑπὸ τοῦ νοῦ, περὶ περιχωρήσεως καὶ ἀποκρίσεως ὑπὸ βίας καὶ ταχύτητος³. Τούναντίον δὲ φανερόν εἶναι ὅτι τὴν αὐτὴν παρεμβάλλων ιδέαν εἰς τὸ ἔπος του ὡς ἀπὸ στόματος τοῦ Ὀρφέως Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος (Α' 496-7) ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς φιλοσοφικὰς δόξας τοῦ Ἐμπεδοκλέους:

Ἦειδεν δ' ὡς γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα,
τὸ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι μιῇ συναρηρότα μορφῇ
νεικέος ἐξ ὄλοοιο διέκριθεν ἀμφὶς ἕκαστα⁴.

Τοῦ δ' ἐν ταῖς νεοελληνικαῖς παραδόσεσι πλάσματος τῆς διὰ λακτισμάτων βαθύνσεως τῆς θαλάσσης καὶ ἀνυψώσεως τοῦ οὐρανοῦ ἀντίστοιχον ἔχομεν παρὰ Νικάνδρῳ τῷ Κολοφωνίῳ τὸν μῦθον περὶ παρακωλύσεως τῆς ἀνυψώσεως τοῦ Ἐλικῶνος διὰ λακτισμάτων τοῦ Πηγάσου. Ἐν τῷ μουσικῷ ἀγῶνι τῶν Πιερίδων καὶ τῶν Μουσῶν, διηγεῖται ὁ ποιητῆς οὗτος, ὅτε μὲν ἦδον αἱ θυγατέρες τοῦ Πιέρου οὐδὲν ὑπήκουε πρὸς τὴν χορείαν, ἀπὸ δὲ Μουσῶν ἴστατο μὲν οὐρανὸς καὶ ἄστρα καὶ θάλασσα καὶ ποταμοί⁵, ὁ δ' Ἐλικῶν ἠύξετο

1. Τέχνη. Ῥητορ. Θ' 11, τ. Ε', σ. 356.

2. Α' 7 καὶ ἐκ τούτου Εὐσέβ., Εὐαγγ. προπαρ., σ. 20.

3. [Τὸ ἀπόσπασμα τῆς Μελανίππης ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Alb. Dieterich (Mutter Erde, σ. 42), ὅτι μαρτυρεῖ θρησκευτικὴν ἀντίληψιν ἀκραιφνῶς δημώδη, ἀλλὰ δὲν παρατηρεῖ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ἡσιόδου].

4. [Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀπολλωνίου, εἰς τὸ ὁποῖον διαβλέπει ὀρφικὰ διδάγματα, σχετίζει πρὸς τὸ ἀπόσπασμα τῆς Μελανίππης ὁ αὐτὸς Dieterich (Nekyia, σ. 101 κέ.)].

5. Ὁμοίαν ιδέαν περὶ τῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς συχνάκις ἐκφράζουσι καὶ τὰ ἡμέτερα δημοτικὰ ἔσματα π.χ. παρὰ Fauriel, τ. II, σ. 80 (Passow, ἀρ. 513).

Κοράσιον ἐτραγούδησεν ἐπάνω σὲ γεφῦρι,
καὶ τὸ γεφῦρι ράγισε, καὶ τὸ ποτάμι σταθή,
καὶ τὸ στοιχειὸν τοῦ ποταμοῦ, καὶ αὐτὸ ἔς τὴν ἄκρην ἐβγῆκε.

Πρβλ. Schmidt, Griech. Märchen etc., σ. 204, ἀρ. 60. Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημ. ἔσμάτων τῆς Ἠπείρου, σ. 286, ἀρ. 473.

κηλούμενος ὑφ' ἡδονῆς εἰς τὸν οὐρανόν, ἄχρῃς αὐτὸν βουλῇ Ποσειδῶνος ἔπαισεν ὁ Πήγασος τῇ ὀπλῇ τὴν κορυφὴν πατάξας»¹. Ὁ μῦθος οὗτος οὐδαμῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ μεταγενεστέρα ποιητικὴ προσθήκη εἰς τὸν μῦθον περὶ ἀναβλύσεως τῆς Ἴππου κρήνης ἐν Ἐλικῶνι², ὅπως διάφορον ἐκείνου, ἀναγόμενον δ' εἰς τὸν τύπον τῶν μύθων περὶ ἀναβλύσεως πηγῶν ἐκ πλήγματος, συμβόλου τῆς ἀστραπῆς. Οὐδὲ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐπενόησε νέον μῦθον πρὸς διακόσμησιν τῆς διηγήσεώς του ὁ ψυχρὸς καὶ ξηρότατος Κολοφώνιος ποιητής, οὗ ἡ ἀξία ἐγκεῖται μᾶλλον ἐν τῇ ἐπιμελεῖ περισυναγωγῇ ἐκ παντοδαπῶν πηγῶν, μυθικῶν καὶ ἄλλων εἰδήσεων· εἰς τοὺς παλαιούς δὲ καὶ λησμονημένους μύθους, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ παράδειγμα τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀκολουθῶν ἡσμένιζε καὶ ὁ Νίκανδρος, οὐχὶ ἀπεικόντως δυνάμεθα νὰ καταλέξωμεν καὶ τὸν ἐλικῶνιον τοῦτον.

Καὶ ὁ μῦθος περὶ τοῦ Ἀτλαντος³ προϋποθέτει ἀναγκαίως τὰς δοξασίας περὶ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς· ὁ Ἄτλας εἶναι τὸ ὄρος, τὸ ὑποβαστάζον τὸν οὐράνιον θόλον, ὅπως μὴ καταπέσῃ πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς· ἐπειδὴ δ' ὁ οὐρανὸς φαίνεται ἐφαπτόμενος εἰς τὸ πέρασ τοῦ ὀρίζοντος οὐ μόνον ὀρέων, ἀλλὰ πολλαχοῦ καὶ τῆς θαλάσσης, συνδυάζεται ὁ Ἄτλας καὶ πρὸς ἐναλίους δαίμονας⁴. Προσωποποιήσαντες δ' αὐτὸν ἐπλασαν ὅτι φυλάττει τοὺς ἀνέχοντας τὸν οὐρανὸν κίονας, εἶτα δ' ὅτι αὐτὸς φέρει τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τῶν ὤμων, καὶ τελευταῖον ὅτι ἀπελιθώθη, ἢ, κατὰ τὰς εὐημερικὰς τοῦ μύθου διαστροφάς, ὅτι ἦτο βασιλεὺς ἢ ἀστρονόμος. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα ὁ Ἄτλας φυλάττει τοὺς μακροὺς κίονας, οἵτινες κρατοῦσι κεχωρισμένους τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν :

ἔχει δέ τε κίονας αὐτὸς
μακράς, αἱ γὰρ τὴν τε καὶ οὐρανὸν ἀμφὶς ἔχουσιν⁵.

Τοὺς ἀνέχοντας τὸν οὐρανὸν ραδινούς, ἦτοι εὐμεγέθεις κίονας, ἀναφέρει καὶ ὁ Ἴβυκος. Κατὰ δὲ τὴν Ἡσιόδειον Θεογονίαν ὁ Ἄτλας ἐν τοῖς πέρασι τῆς γῆς

1. Παρ' Ἀντωνίνῳ Λιβεράλῳ, *Μεταμορφ.* 9.

2. Ὡς εἰκάζει ὁ Weizsäcker ἐν *Roscher's, Lex. d. Mythol.* I, στ. 2679.

3. Βλ. *Welcker, Griech. Götterl.*, τ. I, σ. 745 κέ.—*Preller, Griech. Mythol.* 3ης ἐκδ. τ. I, σ. 460-464 (τῆς 4ης ἐκδ., σ. 561-6).—*Stoll, ἐν Roscher's, Lex. d. Mythol.* I, στ. 704 κέ. καὶ τοὺς αὐτόθι μνημονευομένους συγγραφεῖς.—*Max Meyer, Die Giganten u. Titanen*, σ. 86 κέ. [*Wernicke, ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encycl.*, τ. II (1896), σ. 2119-2133. *Gruppe, Griech. Mytholog.*, σ. 382 κέ.].

4. Κατὰ τὴν Ὀδυσσεΐαν (A, 52) «θαλάσσης πάσης βένθεα οἶδεν» καὶ εἶναι πατὴρ τῆς νύμφης Καλυψοῦς, ἣν ὁ Ἡσιόδος πλάττει Ὠκεανίδα· πρὸς αὐτὸν καταφεύγει ἡ Ἄμφι τρίτη διωκομένη ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος· ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν καὶ ἡ νῆσος Ἀτλαντίς, καὶ ἡ θάλασσα (Ἀτλαντικὴ ἄλς) καὶ κήτη Ἀτλαντικά. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ἄλλου θαλασσίου δαίμονος, τοῦ Πρωτέως, ἀναφέρονται κίονες (*Virgil., Aen.* XI, 262).

5. Ὀδ. A, 53. Ἡ ἐν τῷ κειμένῳ τεθεῖσα φαίνεται ἡμῖν ἡ ἀκριβεστάτη ἐρμηνεία τῶν ὁμηρικῶν στίχων, οὓς πολλοὶ ἄλλως ἐρμηνεύουσι. Τὰς διαφόρους ἐρμηνείας βλ. παρὰ *Roscher, Lex.* I, στ. 704-5 καὶ *Πανταζίδη, Ὀμηρ. λεξ.*, λ. Ἄτλας.

βαστάζει («κρατερῆς ὑπ' ἀνάγκης») τὸν εὐρὺν οὐρανὸν («κεφαλῇ τε καὶ ἀκαμάτῃσι χέρεσσι»). Οὕτω δ' ἐπαναλαμβάνουσι τὸν μῦθον καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν μετὰ τὸν Ἡσίοδον ποιητῶν, καὶ ἐν τοῖς μνημείοις τῆς τέχνης ἀπεικονίζεται ὁ Ἄτλας φέρων ἐπὶ τῶν νώτων τὸν οὐρανόν. Μόνος δ' ὁ Αἰσχύλος συναρμύζων τοὺς παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡσίοδῳ μύθους ποιεῖ τὸν Ἄτλαντα ἐρεῖδοντα διὰ τῶν ὤμων («κίον' οὐρανοῦ τε καὶ χθονός»)¹.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πάντες οἱ περὶ τοῦ μύθου τούτου πραγματευθέντες νεώτεροι μυθολόγοι ὑπολαμβάνουσι τὸν μῦθον περὶ τοῦ ἀνέχοντος τὸν οὐρανὸν ὄρους Ἄτλαντος ἐπινόημα τῶν Ἑλλήνων γεωγράφων, οὐχὶ παλαιότερον τοῦ Ἡροδότου, τοῦ πρώτου δηλαδὴ μνημονεύοντος αὐτοῦ συγγραφέως². Ἀλλὰ πλημμελὴς ἀναντιρρήτως εἶναι ἡ τοιαύτη μέθοδος τῆς χρονολογικῆς κατατάξεως τῶν μύθων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἔζησαν οἱ τούτους μνημονεύοντες συγγραφεῖς· ἕκαστος δὲ μῦθος πρέπει νὰ ἐξετάζηται καθ' ἑαυτόν, καὶ ἐκ τεκμηρίων ἐσωτερικῶν μᾶλλον νὰ καθορίζωνται αἱ μεταβολαί, ἅς σὺν τῷ χρόνῳ ὑπέστη. Οὐδεὶς δὲ δύναται μετὰ πιθανότητος νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ ἀπλουστάτη παράστασις τοῦ ἀνέχοντος τὸν οὐρανὸν ὄρους εἶναι μεταγενεστέρα τῆς προσωποποιίας τοῦ Ἄτλαντος ἢ ὅτι προῆλθεν ἡ παράστασις αὕτη ἐκ τῆς ἄλλης τῆς τελειοτέρας καὶ πολυπλοκωτέρας περὶ ὑποστηρίξεως τοῦ οὐρανοῦ θόλου διὰ κίωνων. Οἱ Ἕλληνας δὲν θὰ ὠνόμαζον Ἄτλαντας ὄρη ἀπώτατα καὶ ἄγνωστα, ἄλλως δ' ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων καλούμενα, ἂν μὴ συνήθης ἦτο παρ' αὐτοῖς ἡ δοξασία ὅτι ὑψηλὸν τι μυθικὸν ὄρος, ὁ Ἄτλας (ἀπὸ τοῦ ἐπιτακτικοῦ α καὶ τοῦ τλῆναι), ὑποβαστάζει τὸν οὐρανόν. Ὅτι δ' ἐφαντάζοντο οἱ Ἕλληνας τὰ ὑψηλὰ ὄρη μέχρις οὐρανοῦ φθάνοντα ἢ τοῦτον στηρίζοντα μαρτυροῦσιν ὁ Πίνδαρος ἀποκαλῶν τὴν Αἴτναν οὐρανοῦ κίονα καὶ ὁ Αἰσχύλος τὰς κορυφὰς τοῦ Καυκάσου λέγων ἀστρογείτονας³. Ἀλλως δ' ὁ

1. Αἰσχύλ., Προμηθ. 348.

2. Μόνος ὁ Jacobi (Handwörterbuch der Mythol. Neue Ausg. 1847, σ. 166-7) εἰκάζει ὅτι καὶ παρ' Ὀμήρῳ ὑπολαμβάνει ἡ ἔννοια τῆς ταυτίσεως τοῦ Ἄτλαντος πρὸς μέγα ὄρος περὶ τὴν γῆν, ὑποβαστάζον τὸν οὐρανὸν διὰ τῶν κορυφῶν του (στηλῶν). Τὴν γνώμην ταύτην συμμαρτυρεῖται καὶ ὁ Götting (Gesammelte Abhand. I., σ. 188 κέ.).

3. Πινδ., Πυθ. Α' 19. Αἰσχύλ., Προμηθ. 722. Ἴσως ἐφέροντο καὶ ἐπιχώριοι μῦθοι παρ' Ἕλλησι περὶ γειτονικῶν ὄρων ἀνεχόντων τὸν οὐρανόν, οἵτινες ἐξέλιπον ἢ διεσκευάσθησαν εἰς ἀνθρωπομορφικούς. Τοιοῦτος φαίνεται ὁ ἀρκαδικὸς περὶ τοῦ Θαυμασίου ὄρους, περὶ τὸ ὁποῖον ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἔκει ὁ Ἄτλας (Διονυσ. Ἀλικαρν., Ρωμ. ἀρχ. Α' 6. Θαυμασίον κατὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ Σὺλβουργ ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς χειρογράφοις Καυκάσιον). Ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ πεισθῇ ὅτι ὁ οὐρανὸς ἵσταται ἀστήρικτος, καὶ διὰ τοῦτο φαντάζεται ὡς στῦλον αὐτοῦ τὸ πρῶτον γνωστὸν αὐτῷ ὑψηλὸν ὄρος· κατὰ μικρὸν δὲ καὶ καθ' ὅσον αὐξάνουσιν αἱ γεωγραφικαὶ του γνώσεις τὸ ὄρος ἐκεῖνο μετατίθεται εἰς ἀπωτάτας ἢ μυθικὰς χώρας. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐκλείπῃ ἡ πίστις περὶ στύλου τοῦ οὐρανοῦ, ἀμείωτος διατηρεῖται ὁ θαυμασμὸς διὰ τὸ ἀστήρικτον αὐτοῦ. Τοιοῦτον θαυμασμὸν ἐκφράζει δημῶδες ἠπειρωτικὸν ἕσμα (Αραβατ., σ. 388):

Θιαμαίνομαι τὸν οὐρανὸν πῶς στέκει δίχως στῦλο.

Ἄτλας παρ' Ἑλλησιν εἶναι ὄρος μυθικόν, μόνον δ' ἀπὸ τοῦ Πολυβίου καὶ ἐφεξῆς ταυτίζεται μὲ τὸ ἀφρικανικὸν ὄρος, τὸ καλούμενον σήμερον Ὑψηλὸν Ἄτλαντα. Καὶ τινὲς μὲν τοποθετοῦσιν αὐτὸν ἐν τῇ μυθικῇ χώρᾳ τῶν Ὑπερβορέων¹, ὁ δ' Ἡρόδοτος, προσπαθῶν νὰ καθορίσῃ ἀκριβῶς τὴν θέσιν του ἐν Λιβύῃ πρὸς τὰ ΝΔ τῆς Μικρᾶς Σύρτεως, φωρᾶται ἐκ τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ ὅτι συγχωνεύει τὰς ἐπικρατούσας παρὰ τοῖς Ἑλλησι δύο διαφόρους παραστάσεις τοῦ Ἄτλαντος, ὡς ὄρους καὶ ὡς κίονος².

Τὰς αὐτὰς παραλλαγὰς τοῦ μύθου ἀνευρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις· τέσσαρα ὄρη ἀνέχουσι καὶ κατὰ τὰς δοξασίας αὐτῶν τὸν οὐρανὸν εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος³. ἄλλ' ἀντὶ τῶν ὀρέων ἀναφέρονται συχνότατα στῦλοι τέσσαρες, ἐφ' ὧν ὁ οὐρανὸς ἐδράζεται, καὶ ὁ κόσμος ἐξομοιοῦται πρὸς ναόν, οὗ τὴν στέγην ὑποβαστάζουσι κίονες⁴. Ἐπὶ τῶν στύλων τούτων ἐστήριξε τὸν οὐρανὸν ὁ ἀνυψώσας αὐτὸν Shu κατὰ τινὰς ἐπιγραφάς⁵. Ἀντὶ δὲ τῶν στύλων ἐν τῷ ζωδιακῷ κύκλῳ τῶν Τεντήρων (Denderah) ἀπεικονίζονται τέσσαρες θεοὶ βαστάζουσαι τὸν οὐρανόν⁶. Καὶ αὐτὸς ὁ θεὸς Shu παρίσταται ἐνίοτε φέρων ἐπὶ τῶν νώτων τὸν οὐρανόν, τινὲς μάλιστα ἰσχυρίζονται ὅτι ἐκ τῶν τοιούτων εἰκόνων τοῦ αἰγυπτιακοῦ θεοῦ παρέλαβε τὸν τύπον τοῦ Ἄτλαντος ἢ ἑλληνικὴ τέχνη⁷. Παρ' Ἰνδοῖς δέ, ὡς ἐκ πολλῶν ὕμνων τοῦ Ρίγ Βέδα συνάγεται, θεοὶ ὑποτίθενται στηρίζοντες ἢ βαστάζοντες τὸν οὐρανόν⁸. Οἱ δ' ἰθαγενεῖς τῆς Μαγκίας, ὧν τὴν περὶ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ παράδοσιν ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, καλοῦσι τὸν ἀνυψώσαντα τοῦτον Ροῦ οὐρανοφόρον⁹. Ἄς μὴ παραλίπωμεν τέλος ὅτι καὶ ἐν τοῖς μαγικοῖς ἑλληνικοῖς βιβλίοις, ἐν οἷς πολλὰ στοιχεῖα παρελήφθησαν ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας, μνημονεύεται στῦλος ἀδαμάντινος «ὁποῦ κρατεῖ τὰ ἑπτὰ στερεώματα τῆς οἰκουμένης»¹⁰.

1. Ἀπολλόδ. Β' ε' 11.

2. Ἡροδ. Δ, 184 «Ἔστι δὲ στεῖνον καὶ κυκλωτερές πάντη, ὑψηλὸν δὲ οὕτω τι λέγεται ὡς τὰς κορυφὰς αὐτοῦ οὐκ οἶά τε εἶναι ἰδέσθαι. Οὐδέποτε γὰρ αὐτὰς ἀπολείπεται νέφρα οὔτε θέρεος οὔτε χειμῶνος· τοῦτον κίονα τοῦ οὐρανοῦ λέγουσιν οἱ ἐπιχώριοι εἶναι».

3. Maspero, Hist. ancienne des peuples d' Orient, τ. I, σ. 17-18.

4. Brugsch, ἐνθ' ἀν., σ. 201-2.—Πρβλ. καὶ ἐπιγραφὴν ἐπὶ στήλης τοῦ Ἀμμωνείου ἐν Καρνάκ, κατὰ μετάφρασιν Τ. Νερούτσου (ἐν Ἀθηναίῳ, τ. Α', σ. 225)· «ἐνέπνευσα τὸν φόβον σου ἐν πάσῃ τῇ χώρᾳ καὶ τὸν τρόμον σου ἕως περάτων, καὶ μέχρι τῶν στηλῶν τοῦ οὐρανοῦ [ὅπου τὰ ὄρη τὰ ὑψηλά, τὰ πρὸς βορρᾶν]».

5. Brugsch, σ. 208-9.

6. Αὐτ., σ. 203.

7. Maspero, ἐν Revue de l'hist. des religions, τ. 18, σ. 277.

8. Muir, ἐνθ' ἀν., τ. V, σ. 31-32. Οἱ θεοὶ εἶναι ὁ Μίτρας, ὁ Σαβίτρι, ὁ Βαρούνιας, ὁ Ἴνδρας καὶ ὁ Σόμας καὶ ὁ Ἰραναγάρφας.

9. Gill, ἐνθ' ἀν., σ. 59.

10. Ἰατροσόφιον (ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2316 κώδικος τῆς ἐν Παρισίοις βιβλιοθήκης) φ. 320α παρὰ Legrand, Bibliothèque grecque vulg., τ. II, σ. 18.—Ἄδηλον ἂν πρὸς τὰς

Ἰδίως ὁμοῦς κατάδηλος γίνεται ἡ ὑπαρξίς τοιούτων δοξασιῶν παρὰ τοῖς παλαιοτάτοις Ἑλλησιν ἐκ τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐπεισοδίου τούτου τῆς Θεογονίας προσκόπτει εἰς πληθὺν δυσχερειῶν, τῶν ὁποίων τινὰς οὐδὲ παρετήρησαν οἱ ἐρμηνευταί, ὅσας δὲ παρετήρησαν, δὲν ἐδυνήθησαν νὰ λύσωσιν ἐπαρκῶς. Πάντες δ' ὁμολογοῦσιν ὅτι ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ ἐκείνῳ μεγάλη ἐπικρατεῖ σύγχυσις καὶ ἀσυναρτησία, ἰσχυρίζονται δ' οἱ πλείστοι ὅτι προῆλθον ταῦτα ἐξ ἀτέχνου συγχωνεύσεως δύο ἢ πλείονων παλαιοτέρων διασκευῶν τοῦ αὐτοῦ μύθου¹. Ἀλλὰ καὶ οὕτω, καίτοι σφόδρα ὑποτιμᾶται τῆς Θεογονίας ὁ ποιητής, θεωρούμενος ἀνίκανος νὰ συναρμολογήσῃ τ' ἀντιφατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔπους του, δὲν εὐδοῦται ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἡ ἐρμηνεία, τὸ δὲ δραστήριον φάρμακον τῶν ἀτόπων παρεμβολῶν ἄχρηστον ἐλέγχεται. Μόνον δ' ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἀναφέρεται ὁ Ἡσίοδος εἰς τὴν παγκόσμιον δοξασίαν περὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ ὅτι αὕτη ἦτο γνωστοτάτη εἰς τοὺς ἀκροατάς του, θὰ δυνηθῶμεν νὰ λύσωμεν εὐχερῶς τὰς γεννωμένας ἀπορίας.

Ὁ Ἡσίοδος² ἀναγράφει πρῶτον ὄνομαστὶ τὰ ἐκ τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ γεννηθέντα δώδεκα τέκνα, ἡ ἀκριβέστερον τὰ ἐξ ζεύγη τῶν ἀρρένων καὶ θηλέων Οὐρανιδῶν³, ὧν δὲν ἀναφέρει τὸ σύννηθες παρὰ τοῖς μυθογράφοις περιληπτικὸν ὄνομα Τιτᾶνες. Τῶν παίδων τούτων νεώτατος καὶ δεινότατος ἦτο ὁ Κρόνος, ὅστις ἐμίσει τὸν σφριγῶντα πατέρα του (θαλερόν δ' ἤχθησε τοκῆα). Μετὰ ταῦτα δ' ἀναφέρει τοὺς ἄλλους τρεῖς παῖδας τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς⁴, οἵτινες κοινὸν ὄνομα εἶχον, Κύκλωπες, καὶ ἔπειτα τοὺς ἄλλους τρεῖς μεγάλους τε καὶ ὀβριμούς παῖδας, ὧν παρασιωπᾶ τὸ κοινὸν ὄνομα (Ἐκατόγχειρες), ὑπεμφαινόμενον ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτῶν. Μετὰ δὲ τὴν περιγραφὴν τῶν Ἐκατογχείρων ἐπάγεται ὁ ποιητής:

“Ὅσοι γὰρ Γαίης τε καὶ Οὐρανοῦ ἐξεγένοντο,
δεινότατοι παίδων, σφετέρῳ δ' ἤχθηοντο τοκῆι
ἐξ ἀρχῆς”

δοξασίας ταύτας ἔχη σχέσιν καὶ ἡ τὰ πάντα βαστάζουσα Irmenseule, ἡ παγκόσμιος στήλη τῶν παλαιῶν Γερμανῶν (βλ. *Grimm*, *Deutsche Myth.*, 4ης ἐκδ. σ. 95 κέ., 667).

1. Πρβλ. *H. Flach*, *Das System der hesiodischen Kosmogonie*, Lpz. 1874, σ. 33 «Dennoch beginnt an dieser Stelle schon der Faden der Kosmogonie sich zu verwickeln, und wir kommen jetzt zu einer Verwirrung, die durch die Vermischung zweier Erzählungen entstanden ist und schwerlich jemals ganz geheilt werden wird».

2. Θεογον. 132 κέ.

3. Παρὰ τὴν ἐναντίαν γνώμην τοῦ Götting καὶ ἄλλων τινῶν τὸ πατρωνυμικὸν τοῦτο δηλοῖ παρ' Ἡσιόδῳ τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἐν οἷς συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ Κύκλωπες καὶ οἱ Ἐκατόγχειρες, ἐν ᾧ Οὐρανίωνα λέγων ὁ ποιητής ἐννοεῖ τοὺς Ὀλυμπίους θεούς.

4. Τὴν γνώμην ὅτι καθ' Ἡσίοδον δὲν ἦσαν παῖδες τοῦ Οὐρανοῦ οἱ Κύκλωπες ἐπαρκῶς ἀνεσκεύασαν ὁ *Hermann* (*Opusc.*, τ. VI, σ. 176) καὶ ὁ *Schoemann* (*Die hesiod. Theogonie*, Berl. 1868, σ. 104, σημ. 2 καὶ ἐν *Opusc.*, τ. II, σ. 94).

Δηλαδή πάντα ανεξαιρέτως τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, οὐχὶ δὲ μόνοι οἱ Ἑκατόγχειρες, ἦσαν τῶν παιδῶν πάντων δεινότατοι, καὶ ἠγανάκτουν κατὰ τοῦ πατρὸς των ἐξ ἀρχῆς¹. Τὴν δ' αἰτίαν τῆς ἀγανακτήσεως τῶν Οὐρανιδῶν μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐπιφερομένων· εὐθύς ὡς ἐγεννᾶτο ἕκαστος αὐτῶν, τὸν ἀπέκρυπτεν εἰς τὰ βάθη τῆς Γῆς καὶ δὲν τὸν ἄφινε ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸ φῶς· εὐχαριστεῖτο δ' ἀπὸ τὸ πονηρὸν ἔργον τοῦ ὁ Οὐρανός:

καὶ τῶν μὲν ὅπως τις πρῶτα γένοιτο,
πάντας ἀποκρύπτασκε, καὶ ἐς φάος οὐκ ἀνίσσκε,
Γαίης ἐν κευθμῶνι, κακῶ δ' ἐπετέρπετο ἔργῳ
Οὐρανός·

Ἄλλ' ἔνδον στενοχωρουμένη ἡ Γῆ ἔστνε καὶ ἐπενόησε δολίαν κακοτεχνίαν:

ἡ δ' ἐντὸς στοναχίζετο Γαῖα πελώρη
στεινομένη, δολίην δὲ κακὴν ἐπεφράσσατο τέχνην.

Παραγαγοῦσα δηλαδή τὸν σίδηρον, κατασκεύασεν ἐξ αὐτοῦ μέγα δρέπανον, ὅπερ ἐπέδειξεν εἰς τοὺς παῖδάς της· παρώρμησε δ' αὐτοὺς νὰ τιμωρήσωσι τὸν ἀκόλαστον πατέρα των διὰ τὸ κακόν, ὅπερ ἔκαμε, διότι πρῶτος οὗτος ἀπρεπῆ ἐμελέτησεν ἔργα:

Παῖδες ἐμοὶ καὶ πατὴρ ἀ τ α σ θ ἄ λ ο υ, αἴ κ' ἐθέλητε
πείθεσθαι, πατέρος κε κ α κ ῆ ν τ ι σ α ί μ ε θ α λ ὡ β ῆ ν
ὑμετέρου· πρότερος γὰρ ἀ ε ι κ έ α μ ῆ σ α τ ο ἔ ρ γ α.

Πάντες ὁμως καταληφθέντες ὑπὸ φόβου ἐσιώπων, μόνος δ' ὁ Κρόνος θαρρήσας ἀνέλαβε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἔργον, διότι αὐτόν, ὡς ὑποτίθεται λέγων, δὲν τὸν ἔμελε διὰ τὸν μισητὸν πατέρα του· διότι πρῶτος οὗτος ἀπρεπῆ ἐμελέτησεν ἔργα, προσθέτει ἐπαναλαμβάνων τοὺς λόγους τῆς μητρός:

ἐπεὶ πατέρος γε δ υ σ ω ν ὄ μ ο υ οὐκ ἀλεγίζω
ἡμετέρου· πρότερος γὰρ ἀ ε ι κ έ α μ ῆ σ α τ ο ἔ ρ γ α.

Περιχαρῆς ἡ Γῆ ἐκάθισε τὸν παῖδα εἰς ἐνέδραν καὶ ἐνέθηκεν εἰς τὴν χειρὰ του τὸ δρέπανον, καθοδηγήσασα αὐτὸν τί πρέπει νὰ πράξῃ. Ἦλθε δὲ φέρων τὴν νύκτα ὁ μέγας Οὐρανός καὶ μετ' ἐρωτικῆς ὁρμῆς ἔπεσεν ἐπάνω τῆς Γῆς καὶ ἐξαπλωθεὶς ἐκάλυψεν αὐτήν. Ὁ δ' υἱὸς ἐκ τῆς ἐνέδρας ἤπλωσε τὴν

1. Ἐσφαλμένως ἐρμηνεύουσι τὸ ἤχθοντο πάντες οἱ νεώτεροι ἐρμηνευταί, ὑπολαμβάνοντες αὐτὸ παρατατικὸν τοῦ ρήματος ἔχθομαι· ἐκ τῆς παρερμηνείας δὲ ταύτης παραπλανώμενοι ἐπινοοῦσιν ἀτοπωτάτας δικαιολογίας τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ πρὸς τὰ τέκνα του, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ κάμωμεν λόγον. Ἄλλὰ τὸ ἤχθοντο πρέπει ἀναγκαιῶς νὰ ληφθῇ ὡς παρατατικὸς τοῦ ἄχθομαι. Δηλονότι ἔχομεν ἐνταῦθα διττολογίαν, ἐπαναλαμβάνοντος τοῦ ποιητοῦ περὶ πάντων τῶν τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ ὅτι ἐν στ. 138 εἶπε περὶ τοῦ Κρόνου, ὅπου κεῖται τὸ ἀνεπίδεικτον παρερμηνείας ρῆμα ἤχθηρε.

ἀριστεράν, ὅπως φθάσῃ τὰ αἰδοῖα τοῦ πατρός, καὶ διὰ τοῦ ἐν τῇ δεξιᾷ δρεπάνου γοργὰ τὰ ἐθέρισε καὶ τὰ ἔρριψεν ὀπίσω του¹. Ἐκ τῶν ρανίδων τοῦ αἵματος, ἃς ἐδέχθη πάσας, ἡ Γῆ ἐγέννησε μετὰ παρέλευσιν χρόνου τινὸς τὰς Ἐρινῦς καὶ τοὺς Γίγαντας καὶ τὰς Μελίας Νύμφας. Ἐν δὲ τῷ ἀφρῶ, τῷ παραχθέντι περὶ τὰ μέλη τοῦ Οὐρανοῦ πεσόντα εἰς τὴν θάλασσαν, ἐμεγάλωσεν ἡ Ἀφροδίτη.

Μετὰ χαρίεσσαν περὶ τῆς θεᾶς τοῦ κάλλους καὶ τῶν ἐρώτων παρέκβασιν, κολάζουσιν τὴν ἐκ τῆς διηγήσεως περὶ τῆς στυγνῆς πράξεως φρίκην, ἐπιφέρονται ἐν τῇ Θεογονίᾳ οἱ ἐξῆς στίχοι:

Τοὺς δὲ πατήρ Τιτῆνας ἐπίκλησιν καλέεσκε
 παῖδας νεικείων μέγας Οὐρανός, οὓς τέκεν αὐτός·
 φάσκε δὲ τιταίνοντας ἀτασθαλίῃ μέγα ῥέξαι
 ἔργον, τοῖο δ' ἔπειτα τίσιν μετόπισθεν ἔσεσθαι.

Διὰ τῶν στίχων τούτων ὑπεμφαίνεται ὅτι ὁ ποιητὴς μυσάττεται τὸ ἀνόσιον ἔργον τῶν παίδων τοῦ Οὐρανοῦ, καίτοι ἐμμέσως κατακρίνεται τοῦτο, ὡς ἀπὸ στόματος τοῦ Οὐρανοῦ. Οὗτος, ὡς συνάγεται ἐξ αὐτῶν, προσεγίνωσκε τὴν πράξιν τῶν παίδων του, οὓς ὄνειδίζων ἐκάλει Τιτᾶνας· τὸ δ' ὄνομα τοῦτο κατὰ τὰς ἐπαγομένας δύο ἐσφαλμένας ἐτυμολογίας ἐσήμαινεν ὅτι οἱ φέροντες αὐτὸ ἐμελλον νὰ διαπράξωσιν ἀνόσιον ἔργον καὶ ὅτι θὰ τιμωρηθῶσι διὰ τοῦτο. Διότι ὁ ποιητὴς παράγει αὐτὸ πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ τιταίνειν, μεταβάλλων χάριν τῆς ἐτυμολογίας τὴν προσφθίαν τῆς πρώτης συλλαβῆς (ἣτις ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ μόνον ἔχει τὸ ι μακρόν)· ὅθεν Τιτᾶνες εἶναι οἱ τείνοντες τὰς χεῖρας², οἱ ἄρχοντες χειρῶν ἀδίκων, οἱ μετερχόμενοι βίαν, οἱ ἀσεβῆ διαπράττοντες ἔργα (ὡς δεικνύει καὶ τὸ ἀτασθαλίῃ)· ἔπειτα φαίνεται ἀσπαζόμενος ὁ ποιητὴς καὶ τὴν φερομένην ἐπίσης παρ' ἀρχαίοις ἐτέραν ἐτυμολογίαν ἀπὸ τοῦ τίνω (=τιμωροῦμαι)³.

Ἄν οἱ στίχοι οὗτοι ἦσαν ἔργον τοῦ ποιήσαντος τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ, δύσκολον βεβαίως θὰ ἦτο νὰ ἐξευρεθῇ σχέσις τις τοῦ

1. Ἀρχαιοτάτη καὶ πάγκοινος δεισιδαιμονία. Οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τοὺς ἐναγισμοὺς εἰς τοὺς καταχθονίους θεοὺς ἔφευγον «ἄστροφοι» (Πρβλ. Σοφοκλ., Οἰδ. Κ. 490. Ἀπολλων., Ἄργον. Γ' 1037 κέ.). Σήμερον ἐν ταῖς μαγγανείαις, ἡ ὁσάκις νομίζουσιν ὅτι ἀκούουσι φωνὰς δαιμονίων, δὲν στρέφουσιν ὀπίσω τὴν κεφαλὴν (πρβλ. καὶ τὴν φράσιν «ρίχνει πέτρα πίσω του»). Ἡ δεισιδαίμων συνήθεια τοῦ ρίπτειν τι πρὸς τὰ ὀπίσω πρὸς ἐπιτέλεσιν δεινοῦ τινος ἔργου ἢ τοῦ μὴ στρέφειν ὀπίσω τὴν κεφαλὴν ἀναφέρεται καὶ ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς μύθοις τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας, τοῦ Ὀρφέως καὶ τῆς Εὐρυδίκης καὶ ἐν τῇ ἐβραϊκῇ διηγήσει περὶ τῆς γυναικὸς τοῦ Λώτ. Ἀλλὰ περὶ τούτων πλατύτερον ἀλλαχοῦ.

2. Ἐτυμολ. Μ., σ. 760 «οἱ τείνοντες τὰς χεῖρας».—Ἐτυμολ. Γουδ., σ. 530, 33 «οἷον οἱ τιταίνοντες χεῖρα καὶ κόπτοντες τὰ αἰδοῖα τοῦ πατρός».

3. Τὴν αὐτὴν ἐτυμολογίαν παραδεχόμενοι, ἀντίθετον ἀπέδιδον ἔννοιαν εἰς τὸ ὄνομα οἱ Ὀρφικοί. (Βλ. Ἀθηναγόρ., Ἀπολογ., σ. 66 παρὰ Mullach, Fr. Philos. Gr. I, σ. 172).

μύθου τούτου πρὸς τὰς δημῳδαίς δοξασίας, περὶ ὧν ἡμῖν ὁ λόγος. Ἡ πρᾶξις τῶν Οὐρανιδῶν παρίσταται δι' αὐτῶν στυγερά, ἀδικαιολόγητος καὶ ἀξιόποινος, ὡς ἄλλως κρίνεται καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων μυθογράφων, ἀγνοούντων τὴν ἐν ἀρχῇ ἔννοιαν τοῦ μύθου. Ὁ ἀδικῶν δὲν εἶναι πλέον ὁ Οὐρανός, ἀλλ' οἱ μικροὶ παῖδες αὐτοῦ. Τοὺς στίχους ὁμοίως τούτους ἀθετοῦσιν, ἀκολουθοῦντες τὸν Βόλφ, οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων κριτικῶν, ὡς ταράττοντας τὴν ἐνότητά τῆς διηγήσεως καὶ ἀποδίδοντας εἰς πάντας τοὺς Τιτᾶνας τὸ ἔργον ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ Κρόνου¹. Καίτοι δ' ὁ δεύτερος τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι ὀρθός, ἀσθενέστατα εἶναι τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τῶν στίχων συνηγορούντων ὀλίγων κριτικῶν (Götling, van Lenner κ. ἄ.). Τινὲς παραδέχονται, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὅτι ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ εἶναι καταφανὴς ἡ συγχώνευσις δύο ἢ τριῶν διαφόρων διασκευῶν τοῦ αὐτοῦ μύθου. Κατὰ τὴν πρώτην οἱ Τιτᾶνες πάντες ἐξετέλεσαν τὸ ἀνόσιον ἔργον καὶ ταύτης τῆς διασκευῆς περισωθέντα λείψανα εἶναι οἱ προκείμενοι στίχοι· κατὰ τὴν δευτέραν μόνος ὁ Κρόνος, καὶ κατὰ τὴν τρίτην οἱ Κύκλωπες καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες². Ἄλλ' ἀκριβεστέρα ἐξέτασις καὶ ὀρθότερα ἐρμηνεία τοῦ μέρους τούτου τῆς Θεογονίας ἐλέγχουσι ἀνυπόστατον τὴν γνώμην περὶ ἀσυναρτησίας τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως καὶ πείθουσιν ὅτι ἔντεχνον ἔχει τὴν οἰκονομίαν. Ὁβελιζομένων τῶν περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Τιτάνων τελευταίων στίχων, καταπίπτει ἀφ' ἑαυτῆς ἡ γνώμη περὶ τῆς πρώτης διασκευῆς τοῦ μύθου. Καὶ προδήλως οἱ στίχοι οὗτοι παρενεβλήθησαν ὑπὸ διασκευαστοῦ, μὴ προσέξαντος εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ἔπους καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως παρανοήσαντος. Οὐ μόνον ὁ τόπος τῆς παρεμβολῆς δὲν εἶναι ὁ προσήκων, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Τιτάνων ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰ ἐν τῇ Θεογονίᾳ. Ὁ Ἡσίοδος, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, δὲν ἀναφέρει τὸ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις μυθογράφοις κοινὸν ὄνομα τῶν δώδεκα τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἅτινα πρῶτα ἀναγράφει. Παρ' αὐτῷ Τιτᾶνες καλοῦνται οἱ πολεμήσαντες πρὸς τὰ τέκνα τοῦ Κρόνου καὶ καταταρταρωθέντες, ἐκ δὲ τῶν δώδεκα ἐκείνων τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι μετέσχον τοῦ πολέμου ἡ Ρέα, ἡ μήτηρ τῶν Ὀλυμπίων, αἱ σύζυγοι τοῦ Διὸς Θέμις καὶ Μνημοσύνη, οἱ τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ θεοὶ Ὑπερίων καὶ Θεία, Κοῖος καὶ Φοῖβη, πιθανῶς δὲ καὶ ὁ Ὠκεανός καὶ ἡ Τηθύς, οὓς ρητῶς ἐξαιροῦσιν οἱ παρὰ τοῖς Ὀρφικοῖς καὶ τῷ Ἀπολλοδώρῳ μεταγενέστεροι μῦθοι. Ἄλλως δ' ἐν τοῖς ἐν λόγῳ στίχοις τὸ ὄνομα Τιτᾶνες ἀναφέρεται εἰς πάντα τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἑκατογχείρων, καὶ οὐχὶ εἰς μόνον

1. «Ein ungeschicktes Einschleusen» καλεῖ τοὺς στίχους τούτους ὁ Bernahardy (Griech. Litter., 3ης ἐκδ. τ. II, σ. 310).

2. O. Gruppe, Die griech. Kulte u. Mythen, Lpz. 1887, τ. I, σ. 584 κέ.

τὰ ἐν ἀρχῇ ὀνομασθέντα δώδεκα¹. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν Τιτανομαχίαν τοῦ Εὐμήλου εἰς τῶν Ἑκατογχείρων συνεμάχησε τοῖς Τιτᾶσιν², ἀλλ' ὑπ' οὐδενός ποτε ἐκλήθησαν Τιτᾶνες οἱ Ἑκατόγχειρες καὶ οἱ Κύκλωπες. Κυρίως δ' ὁμῶς τὴν νοθείαν τῶν τεσσάρων τελευταίων στίχων ἐλέγχει ἡ ἐναντιότης τῶν περὶ τῆς πράξεως τῶν Οὐρανιδῶν γνωμῶν, διότι ἐν τούτοις μὲν ἐμμέσως ἀλλ' ἀυστηρῶς αὕτη καταδικάζεται, ἐν δὲ τῇ Ἑσιοδείῳ διηγῆσει, ὡς θὰ ἴδωμεν, δικαιολογεῖται.

Οὐδ' ὅτι ὑπῆρχε δευτέρα διασκευὴ τοῦ μύθου, καθ' ἣν τὴν αἰτίαν τῆς πράξεως μόνος τῶν Οὐρανιδῶν ὑπεῖχεν ὁ Κρόνος, δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ἥκιστα δ' ὅτι ἀποτελεῖ αὕτη τὴν βάσιν τῆς Ἑσιοδείου διηγῆσεως, καίτοι πάντες οἱ νεώτεροι ἐρμηνευταὶ ὁμολογοῦσι τοῦτο. Διότι παρ' Ἑσιόδῳ πάντες οἱ παῖδες τοῦ Οὐρανοῦ γινώσκουσι τὸ μελετώμενον ἔργον, πάντες ἐπιθυμοῦσι τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ τὴν τιμωρίαν τοῦ πατρός, οὐδεὶς βοηθεῖ τούτῳ, οὐδεὶς ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορεῖ, ἄρα πάντες εἶναι ἔνοχοι καὶ μετέχοντες τῆς ἐπιβουλῆς, καίτοι οὐδεὶς αὐτῶν πλὴν τοῦ Κρόνου ἐτόλμησε νὰ ἐκτελέσῃ αὐτῇ χειρὶ τὸ δεινὸν ἔργον. Ἐκτίθενται δ' ἐν τῇ Θεογονίᾳ ταῦτα ἐν λογικῇ ἀκολουθίᾳ, καὶ οὐδεμία ἀσυναρτησία παρατηρεῖται, οὐδ' ἐλέγχει τι συναρμογὴν ἄτεχνον διαφόρων μύθων. Οἱ παῖδες τοῦ Οὐρανοῦ μισοῦσι πάντες τὸν πατέρα των, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐρμηνείαν τοῦ στ. 155, καὶ τὸ αἴτιον τοῦ μίσους των ἀναφέρει ὁ ποιητής· καὶ ἡ Γῆ πάσχει ἐκ τῶν κακουργιῶν τοῦ Οὐρανοῦ, ἐπινοεῖ δὲ τὸν τρόπον τῆς τιμωρίας αὐτοῦ, καὶ τὸν λέγει εἰς τὰ τέκνα τῆς· ἀλλ' οἱ μὲν ἄλλοι σιωπῶσι περιδεεῖς, μόνος δ' ὁ Κρόνος θαρσῆσας ἀναλαμβάνει τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου.

Οἱ δὲ ἰσχυριζόμενοι ὅτι καὶ τρίτην διασκευὴν τοῦ μύθου συνέπλεξεν ἐν τῇ διηγῆσει περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ ὁ Ἑσιόδος, εἰκάζουσιν ὅτι εἰς τὴν διασκευὴν ἐκείνην ἀνήκουσιν οἱ στ. 139-160 περὶ τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἑκατογχείρων, περὶ τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ, ὡς νομίζουσι, πρὸς τούτους, καὶ τῆς καθείρξεως αὐτῶν, καθὼς καὶ περὶ τῆς λύπης τῆς Γῆς ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ τῆς ἐπινοήσεως τῆς δολίας κακοτεχνίας, ἣν ὁμῶς λέγουσιν ἄλλην παρὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σιδηροῦ δρεπάνου, καὶ δὴ τὴν γέννησιν τῶν Τιτάνων³. Ἐπάγουσι δὲ πρὸς στήριξιν τῆς εἰκασίας ταύτης σχετικὸς μύθος ἐκ τῶν ὄρφικῶν, τῶν μεταγενεστέρων μυθογράφων καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν

1. Κατὰ τὸν *O. F. Gruppe* (Ueber die Theogonie des Hesiod, 1841, σ. 160) ἡ προσήκουσα θέσις τῶν στίχων 207-210 εἶναι μετὰ τὸν στ. 185, ὅθεν τὸ ὄνομα Τιτᾶνες ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ μνημονευομένους Γίγαντας. Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην οὐδεὶς ἄλλος ὑπεστήριξε.

2. Σχολ. Ἀπολλων. Ροδ. Α, 1165, Serv., ad. Aen. VI 287. Βλ. καὶ *M. Meyer*, Die Giganten u. Titanen, σ. 201 κέ.

3. *O. Gruppe*, Die gr. Kulte u. Mythen, σ. 585 κέ.

ἀσιατικῶν κοσμογονιῶν. Καὶ ἐμφαίνουσι μὲν ταῦτα εὐφυῶν καὶ πολυμάθειαν, ἀλλὰ δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὸ κείμενον τοῦ ἔπους, ὅπερ αὐθαίρετως συμπληροῦσι καὶ παρερμηνεύουσιν. Ἀδεξίως συγκεκολλημένα εἰς τὴν Ἡσιόδειον διήγησιν ὑπολαμβάνουσι τὰ περὶ Κυκλώπων καὶ Ἐκατογχείρων, διότι καίτοι λέγει τὸν Κρόνον ὁ ποιητὴς νεώτατον τῶν τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, εἶτα διηγεῖται τὴν γέννησιν καὶ ἄλλων ἕξ παίδων αὐτῶν. Ἀληθῶς ὁμοίως ὁ Ἡσίοδος θέλει νὰ παραστήσῃ τὸν Κρόνον νεώτατον τῶν Οὐρανιδῶν, ἐπόμενος εἰς τὴν ἐν μύθοις καὶ παραμυθίοις συνηθέστατα διατυπωμένην δοξασίαν ὅτι ὁ νεώτατος εἶναι ὁ κράτιστος τῶν ἀδελφῶν¹. Ὅτι δὲ μετὰ τὸν Κρόνον ἀναφέρει καὶ ἄλλους παῖδας τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀντίφασις καὶ δὴ ὡς ἀντίφασις προελθοῦσα ἐξ ἀτέχνου συγχωνεύσεως μύθων ἀνομοίων. Διότι προδήλως ὁ ποιητὴς δὲν ἀναγράφει τὰ ὄνόματα τῶν παίδων κατὰ τὴν χρονολογικὴν τάξιν τῆς γεννήσεως ἐκάστου, ἀλλὰ κατὰ συστήματα² μετὰ τοὺς δώδεκα Οὐρανίδας, οἵτινες ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων μυθογράφων ἐκλήθησαν Τιτᾶνες, ἀναφέρει τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἐκατόγχειρας, τὰς μυθικὰς προσωποποιίας φυσικῶν φαινομένων. Τὸ σπουδαιότατον δ' ὁμοίως ἐπιχείρημα, ὅπερ φέρουσι πρὸς βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως τῆς τρίτης διασκευῆς εἶναι τὸ σφετέρῳ δ' ἤχοντο τοκῆι τοῦ 155 στίχου ὁ Οὐρανὸς ἐμίσει τοὺς Ἐκατόγχειρας, λέγουσιν, οὕτως ἐρμηνεύοντες τὴν φράσιν, καὶ καθεῖρξεν αὐτούς, προσθέτουσιν, εἰς τούτους καὶ μόνους ἀναφέροντες τοὺς στ. 156 κέ. περὶ κατακρύψεως εἰς τὰ βάθη τῆς Γῆς τῶν Οὐρανιδῶν καὶ ἀποστερήσεως τοῦ φωτός. Ὡς πιθανώτατον δὲ λόγον τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς τιμωρίας τῶν Ἐκατογχείρων ὑποθέτουσι τὸν φόβον αὐτοῦ μὴ καταλύσωσι τὴν ἀρχὴν του καὶ καταλάβωσι ταύτην οἱ δεινότατοι παῖδες του. Ἀλλὰ, καὶ ἂν μὴ ἐπιμείνωμεν εἰς τὴν παρερμηνείαν τῶν στ. 155 κέ., πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὡς πιθανὸν τὸν φερόμενον λόγον πρὸς ἐξήγησιν τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ; Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων, μάταιος ἀποβαίνει πᾶς ἀγὼν πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ πεπρωμένου, ὁ δ' Οὐρανὸς προγινώσκων ὅτι τὴν ἀρχὴν ἐμελλον νὰ λάβωσιν οἱ Ἐκατόγχειρες, διὰ τῆς καθεῖρξεως αὐτῶν θὰ ἐπέσπευδε τὸ μοιραῖον τέλος. Τοιοῦτος δ' ὁμοίως μῦθος περὶ ἀρχῆς τῶν Ἐκατογχείρων εἶναι παντελῶς ἄγνωστος, ἐν ᾧ πάγκοινος ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ μῦθος περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Κρόνου. Ἀφ' οὗ δὲ οὐδ' ἐλάχιστον ὑπάρχει τεκμήριον, ὑποδεικνύον ὅτι ἐφέρετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τοιοῦτός τις μῦθος περὶ τῶν Ἐκατογχείρων, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ θεωρήσωμεν αὐθαίρετον πᾶσαν εἰκασίαν, προὑποθέτουσαν αὐτόν. Κατὰ ταῦτα δὲ τὰ περὶ τοῦ ἀκρωτη-

1. Πρβλ. τῆς ἡμετέρας Μελέτης περὶ τοῦ βίου τῶν νεωτ. Ἑλλήνων 1871, τ. Α', σ. 42.

2. Τὸ ἐπίρρημα αὐτῶν, οὗ γίνεται χρῆσις ἐν τῇ διηγῆσει (στ. 139 «γεῖνατο δ' αὐτῶν Κύκλωπας», στ. 147 «ἄλλοι δ' αὐτῶν... ἐξεγένοντο τρεῖς παῖδες») δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως χρονικόν, ἀλλ' ἀπλῶς δεικνύει μετάβασιν εἰς ἄλλην ἔννοιαν.

ριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ ἐν τῇ Θεογονίᾳ δὲν εἶναι συμπίλημα διαφόρων διασκευῶν τοῦ μύθου, ἀλλ' αὐτοτελῆς διήγησις, μὴ στερουμένη ἐνότητος καὶ συναφείας.

Ἐπεδείξαμεν ἀνωτέρω ὅτι, ὀβελιζομένων τῶν στίχων περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Τιτάνων, ὁ ποιητῆς φαίνεται δικαιολογῶν τὸ ἔργον τῶν Οὐρανιδῶν. Τὸν πατέρα μισοῦσι πάντες οἱ παῖδες, διότι πάντες ἔπασχον δεινὰ μετὰ τῆς μητρὸς ἐξ αὐτοῦ· λέγεται ἀτάσθαλος (στ. 164) καὶ δυσώνυμος (στ. 170), ἢ δὲ πρᾶξις τῶν παιδῶν χαρακτηρίζεται ὡς ἐκδίκησις τοῦ προσγενομένου αὐτοῖς κακοῦ (στ. 158), τῆς βλάβης ἢ τῆς δι' ἔργων ὕβρεως (στ. 164 *κακὴν τεισαίμεθα λώβην*)· ρητῶς δ' ἀναφέρεται ὅτι πρῶτος ὁ πατήρ ἤρξε χειρῶν ἀδίκων (*πρότερος γὰρ ἀεικέα μῆσατο ἔργα*, στ. 166. 172), οὗ ἕνεκα κατὰ τὰς ἠθικὰς ἰδέας τῶν ἀρχαίων ἢ πρᾶξις αὐτῶν ἦτο δικαία καὶ ἀξία ἐπαίνου, σκοποῦσα τὴν τιμωρίαν τοῦ ἀδικήσαντος. Οὐδὲν δὲ τούναντίον λέγει ὁ ποιητῆς, ὑπεμφαῖνον δικαιολογίαν τοῦ Οὐρανοῦ καὶ κατάκρισιν τῶν παιδῶν του¹.

Ἄλλὰ τίνος ἕνεκα ἐμίσουν τὸν Οὐρανὸν καὶ ἡ Γῆ καὶ οἱ παῖδες, τίς ἢ κακὴ λώβη, ἣν ὄφειλον νὰ τιμωρήσωσι, τίνα τὰ ἀεικέα ἔργα καὶ τὸ κακὸν ἔργον, ᾧ ἐπετέρπετο ὁ Οὐρανός, τίνος δ' ἕνεκα ὁ τῆς Γῆς ὑποδειχθεὶς τρόπος ἐκρίθη ὁ καταλληλότατος πρὸς ἐκδίκησιν καὶ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ; Ποικιλώταται εἶναι αἱ πρὸς ἐξήγησιν ἐξενεχθεῖσαι γνῶμαι, αἱ πλεῖσταί βεβιασμένοι καὶ παντελῶς ἀστήρικτοι. Δὲν ἐδίστασαν μάλιστα τινες ν' ἀναζητήσωσι τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας καὶ ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς μυθολογίαις. Καὶ ἄλλος μὲν εὐρίσκει τὸν λόγον τοῦ μίσους τῆς Γῆς πρὸς τὸν Οὐρανὸν ἐν τοῖς παρὰ Φίλωνι τῷ Βυβλίῳ φοινικικοῖς μύθοις, εἰκάζων ὅτι ὡς ἐν ἐκείνοις καὶ ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς ἡ Γῆ ζηλοτυποῦσα ἐκάκιζε τὸν Οὐρανόν, διότι καὶ ἐξ ἄλλων γαμετῶν ἔσχεν οὗτος τέκνα²· καίτοι τοῦ μὲν Οὐρανοῦ ὁ Ἡσίοδος δὲν γνωρίζει ἄλλην γαμετὴν, δέκα δὲ τοιαύτας καταλέγει (στ. 886 κέ.) τοῦ Διός, οὐδὲν

1. Ὑπάρχουσιν ὁμοίως οἱ παραδεχόμενοι ὅτι ἐνιαχοῦ καταδικάζει ὁ ποιητῆς τὸ ἔργον τῶν Οὐρανιδῶν. Τὴν γνώμην ταύτην ἀσπαζόμενος καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ Ἡσιόδου Σίττλ, ἐρμηνεύει κατὰ τὴν ἐννοίαν ταύτην τὰ ἐπόμενα χωρία. Στ. 155 ἐν ᾧ παρατηρεῖ: «ἀρίδην ὅτι ὁ Ἡσίοδος τὸν μὲν Οὐρανὸν δικαιολογεῖ, τὴν δὲ πρῶτην αἰτίαν τῆς διχοστασίας ἐπιβάλλει τοῖς φύσει ἀστόργοις καὶ σκληροῖς υἱοῖς». Ἄλλ' ὅπωςδήποτε καὶ ἂν ἐρμηνευθῇ ὁ στίχος ἐκεῖνος οὔτε ἐξ αὐτοῦ οὔτε ἄλλοθεν συνάγεται τοιαύτη ἐννοία. Ἐν στ. 160 παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι προσετέθη τὸ ἐπίθετον κακὴν «ὅπως δηλώσῃ τὴν τοῦ ἔργου ἀποδοκιμασίαν». Ἄλλὰ δι' αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ὡς κακοτεχνία ἢ παραγωγὴ τοῦ σιδήρου καὶ ἡ κατασκευὴ ὕλου σιδηροῦ ἀπλῶς καὶ οὐχὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν χρῆσιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κρόνου. Ἐν στ. 180 τέλος παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἐπίθετον φίλου ἀναφερόμενον εἰς τὸν πατέρα τοῦ Κρόνου «οὐκ ἀσημαντον ἂν εἶη, ἀλλ' ἐλέγχει, οἶμαι, τὸ παρὰ φύσιν ἔργον τοῦ υἱοῦ». Προκειμένου ὁμοίως περὶ τοῦ συνηθεστάτου κοσμητικοῦ ἐπιθέτου, οὗ ἕνεκα τῆς συχνῆς χρήσεως ἀπετρίβη ἡ ἐννοία, οὐδεὶς βεβαίως θὰ συνομολογήσῃ μετὰ τοῦ ἐκδότου ὅτι ἐζήτησεν ἐπίτηδες ὁ ποιητῆς νὰ μεταβάλλῃ δι' αὐτοῦ τὸ σχῆμα τοῦ λόγου εἰς εἰρωνικόν.

2. O. Gruppe, ἐνθ' ἀν., σ. 587.

παθόντος ἐκ ζηλοτυπίας αὐτῶν. Ἄλλος δ' εἰκάζει ὅτι ὁ ἑλληνικὸς μῦθος ἦτο ζηρὸς καὶ ἐλλιπής, συνεπληρώθη δὲ καὶ ποιητικῶς διεσκευάσθη δι' ἄσιατικῶν μύθων, ὧν χαρακτηριστικώτατον θεωρεῖ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τοῦ Οὐρανοῦ¹. Οἱ πλεῖστοι ὅμως διαβλέπουσιν ἐν τῷ μύθῳ βαθυτέρας φιλοσοφικᾶς ἐννοίας. Διὰ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ, λέγουσί τινες, ὁ Κρόνος «ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ὑπέρμετρον γονιμότητα τοῦ πατρὸς του καὶ οὕτως ἐξησφάλισε τὴν ἐν τῇ νέᾳ περιόδῳ ἀκώλυτον αὐξήσιν πασῶν τῶν γηίνων καὶ οὐρανίων δυνάμεων»². Ἄλλ' ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν τίνι τρόπῳ ἡ γονιμότης παρεκώλυε τὴν αὐξήσιν καὶ πῶς ὁ μὲν δεκαοκτῶ μόνα τέκνα γεννήσας Οὐρανὸς σκληρῶς ἐτιμωρήθη, ὁ δὲ πολυγονώτερος υἱὸς του καὶ τῶν ποταμῶν πατὴρ Ὁκεανὸς καὶ ὁ Νηρεὺς, ὧν ἐκάτερος πεντήκοντα ἐγέννησε κόρας, δὲν ὑπέστησαν χείρονα. Ἄλλοι πάλιν τὸναντίον ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Οὐρανὸς προσεπάθησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δημιουργίας διὰ τῆς καταστροφῆς τῶν ἰδίων τέκνων καὶ ἔδωκε δίκην τῶν ἀνόμων πράξεων, τὸ δ' ἔργον τῆς γενέσεως πρὸς στιγμὴν ἀνακοπὴν ἐπανελήφθη κανονικῶς πρωτοστατοῦντος τοῦ Κρόνου³. Περίεργος ὅμως φαίνεται ἡ ἰδέα τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ ἔργου τῆς δημιουργίας διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ πρώτου αἰτίου αὐτῆς, ἂν δὲ παρακώλυσις τῆς δημιουργίας θεωρηθῇ ἡ ἐξ ἀμφιβόλου ἐρμηνείας τοῦ Ἡσιόδου συναγομένη κάθειρξις τῶν παίδων τοῦ Οὐρανοῦ, διατί νὰ μείνῃ ἀτιμώρητος ἡ σαφῶς ἀναφερομένη κάθειρξις τῶν Τιτάνων ὑπὸ τοῦ Διός; Ἄλλοι τέλος, ἵνα εἰς τὰς κυριωτάτας γνώμας ἀρκεσθῶμεν, ἐρμηνεύουσι τὸν περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ μῦθον, ὡς σημαίνοντα ὅτι περιωρίσθη ὑπὸ τοῦ Κρόνου ἡ ἄμετρος καὶ ποικιλωτάτη γένεσις, ὅπως τοῦ λοιποῦ ἐξακολουθῇ κανονικὴ καὶ συνεχής⁴. Τὸναντίον ὅμως ἡ ἀνώμαλος καὶ ἀκατάσχετος καὶ ἀκανόνιστος γένεσις ἀναφαίνεται μετὰ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τοῦ Οὐρανοῦ, ὅτε ἐγεννήθησαν ἐκ τοῦ Φόρκυος καὶ τῆς Κητοῦς δεινὰ τέρατα, καὶ τερατώδη τούτων τέκνα, καὶ ὅτε, τὸ πάντων δεινότατον, τὸν Τυφωέα, παρήγαγεν ἐξ ἑαυτῆς ἡ Γῆ.

Ἄλλ' ὅστισδήποτε καὶ ἂν φέρεται λόγος τοῦ μίσους τῆς Γῆς καὶ τῶν παίδων τῆς πρὸς τὸν Οὐρανόν, ἀκατανόητος πάντως ἀπομένει ὁ τρόπος, δι' οὗ ἐκποδῶν ἐποίησαν αὐτόν. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐτύφλωνον ἢ ἔκειρον μοναχοὺς ὅσους ἤθελον ν' ἀποστερήσωσι τῆς ἐλπίδος ἐπανόδου εἰς τὴν ἀρχήν. Ἄλλ' ἡ ἰδέα τῆς καταλύσεως τῆς ἀρχῆς διὰ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ κατέχοντος αὐτὴν εἶναι ἰδέα παντελῶς ξένη εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν. Οὐδὲ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐλήφθη ἐκ μύθων ἄσιατικῶν, ὡς ἐπιτυγχανομένης οὕτω

1. H. Flach, ἐνθ' ἄν., σ. 36.

2. Preller, Gr. Mythol., 3ης ἐκδ. τ. I, σ. 46.

3. Decharme, Mythol. de la Grèce, σ. 6.

4. Πρβλ. Welcker, Griech. Götterlehre, τ. I 2, σ. 274.

τῆς ἐξασθενίσεως τοῦ ἀκρωτηριασθέντος¹. Διότι δὲν ἐσκοπεῖτο μόνη ἡ ἐξασθένεισις τοῦ κακουργήσαντος, ἀλλὰ καὶ ἡ τελεία ἀποτροπὴ τοῦ κακοῦ. Αὕτη δὲ δὲν ἐπετυγχάνετο οὐδὲ διὰ τοῦ ἄλλου συχνάκις μνημονευομένου τρόπου, τοῦ διαμελισμοῦ, ἐν μὲν τῇ αἰγυπτιακῇ μυθολογίᾳ τοῦ Ὀσίριδος, ἐν δὲ τῇ ἑλληνικῇ τοῦ Διονύσου, ἢ διὰ τῆς διατομῆς καὶ ἀφαιρέσεως τῶν νεύρων τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, ὡς ἐν τῷ περὶ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Τυφῶνος μύθῳ. Διότι κατὰ τοὺς αὐτοὺς μύθους τὸ μὲν σπαραχθὲν σῶμα συγκολλᾶται καὶ ἀποκαθίσταται ἀκμαῖον, τὰ δὲ νεῦρα ἀναλαμβάνων ὁ θεὸς ἀνακτᾷ τὴν ἀπολεσθεῖσαν ρώμην. Ἀνίκανος ν' ἀναλάβη τὴν ἀρχὴν ἢ νὰ καταπολεμήσῃ τὸν κατέχοντα αὐτὴν καθίσταται ὁ κατανικηθεὶς θεὸς κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους, ἂν καθειρχθῇ εἰς τὸν Τάρταρον ἢ ἂν ἐπιτεθῇ ὕρος ἐπὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὡς μυθεύεται περὶ τῶν Γιγάντων. Ὅθεν κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἄλλην ἔννοιαν ἔχει ὁ περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ μῦθος καὶ οὐχὶ τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τοῦ Οὐρανοῦ, τὴν καθάρεισιν τοῦ τυράννου, τοῦ ἀνευ λόγου δεσμεύοντος τὰ τέκνα του. Ὁ Welcker φρονεῖ ὅτι ὁ ἀκρωτηριασμὸς τοῦ Οὐρανοῦ σημαίνει τὴν συντέλεσιν τῆς δημιουργίας, τὴν ἐν χρόνῳ πεπερασμένην γένεσιν, δηλονότι ἔχει συμβολικὴν ἔννοιαν προελθοῦσαν ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἀπείρου ποικιλίας τῶν ὄντων². Ἀλλ' ἡ ἐξήγησις αὕτη συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ὅτι ὁ Κρόνος καὶ ὁ Οὐρανὸς δὲν ἦσαν θεοὶ πραγματικοί, ἀλλὰ πλάσματα παραχθέντα ἐκ τῆς παρανοήσεως τοῦ ἐπιθέτου τοῦ Διὸς Κρονίων, ὅπερ δὲν παραδέχεται οὗτος ὡς πατρωνυμικόν. Ἀποδεδειγμένου δ' ὄντος ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ λατρεία τοῦ Κρόνου ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις³, ἡ θεωρία αὕτη καταπίπτει ἀφ' ἑαυτῆς. Περὶ ἄλλων δὲ ἐξηγήσεων τοῦ μύθου, ὅποια ἢ τοῦ Tiele⁴, δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ὁ λόγος, διότι αὐταὶ καταλείπουσιν ἀλύτους τὰς ἐκ τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως γεννωμένας ἀπορίας, τῶν προτεινόντων αὐτάς μὴ πολυπραγμονούντων καὶ περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ ἔπους.

Καθοδηγούμενοι δ' ὁμῶς ὑπὸ τῶν δημῶδων δοξασιῶν περὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς, διαβλέπομεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου καὶ ἀνευρίσκομεν ἐνότητά καὶ ἀλληλουχίαν ἐν τῇ Ἡσιοδείῳ διηγήσει⁵.

1. Flach, ἐνθ' ἄν.

2. Welcker, Die hesiodische Theogonie, Elberfeld 1865, σ. 118.

3. Βλ. Max. Mayer, ἄρθρ. Κρόνος, ἐν Roscher's, Lexikon d. Mythologie, τ. III, σ. 1452 κέ.

4. Ὅτι ὁ Κρόνος εἶναι χθόνιος θεός, ὅστις φέρει τὴν νύκτα, ἀποτέμνων τὸν φαλλὸν τοῦ πατρὸς (τὸν ἥλιον) καὶ ρίπτων αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν (ἐν Revue de l'histoire des religions 1885, τ. XII, σ. 271 κέ.).

5. Ὅτι ὑπῆρχε σχέσις τις τῶν περὶ Κρόνου μύθων πρὸς τὴν Πολυνησιακὴν παράδοσιν διέκρινεν ὁ Preller (Griech. Mythol., 3ης ἐκδ. τ. I, σ. 46. Ἀλλ' ὁ τελευταῖος ἐκδότης C. Robert ἀπήλειψε τὴν περὶ τούτου περικοπὴν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Γερμανοῦ μυθολόγου). Καὶ ἡμεῖς δ' ἐν πραγματικῇ βραβεύσει τῷ 1881 ἐν τῷ Ζωγραφικῷ ἀγῶνι τοῦ ἐν Κωνσταντι-

Ὁ οὐρανὸς ἐν ἀρχῇ ἦτο ἠνωμένος ἢ μᾶλλον κολλημένος μετὰ τὴν γῆν¹. τοῦτο δ' ὡς ἤδη εἶπομεν εἶναι μυθικὴ εἰκὼν τῆς ἐν τῇ νυκτὶ φαινομένης συνενώσεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς². Οἱ παλαιότατοι Ἕλληνες ὑπελάμβανον ὅτι τὸ σκότος ἐπήρχετο ἐκ τῆς ἐρωτικῆς ὁμιλίας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, διότι ὁ οὐρανὸς ἐξηπλοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐκάλυπτεν αὐτὴν καθ' ὄλοκληρίαν³. Γραφικωτάτην δ' εἰκόνα τούτου παρέχει ὁ Ἡσίοδος:

Ἦλθε δὲ νύκτ' ἐπάγων μέγας Οὐρανός, ἀμφὶ δὲ Γαίῃ
 ἰμείρων φιλότητος ἐπέσχετο καὶ ῥ' ἐτανύσθη
 πάντη.

Ἡ Γῆ ἐδυσφόρει, φέρουσα τὸ ἄχθος τοῦ Οὐρανοῦ, οἱ δὲ παῖδες αὐτοῦ καταδεδικασμένοι εἰς τὸ σκότος, μὴ βλέποντες τὸ φῶς, ἠναγκασμένοι νὰ κρύπτονται εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς ἕνεκα τῶν ἐρώτων τοῦ πατρὸς, ἐμίσουν αὐτόν.

νουπόλει ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου κατεδείξαμεν τὴν ὁμοιότητα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πρὸς τὰς νεοελληνικὰς καὶ τὰς τῶν ξένων λαῶν παραδόσεις, ἐν δὲ τοῖς ἀκαδημαϊκοῖς ἡμῶν μαθήμασι πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναπτύξωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἐπίσης κατέδειξε τὴν ὁμοιότητα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ μύθου πρὸς τινὰς πολυνησιακὰς παραδόσεις, τὴν σινικὴν καὶ τὴν ἐν Aitareya Brāhmana Ἰνδικὴν ὁ *Andrew Lang* (*Custom and Myth*, 1885, σ. 45 κέ. καὶ ἐν τοῖς μνημονευθεῖσιν ἀνωτέρω συγγράμμασι), συμπληρῶν δὲ τὸ ἔργον τούτου ἐπραγματεύθη περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ μύθου τοῦ Κρόνου ὁ *Ch. Ploix*, ἐν *Revue de l'hist. des religions* 1886, τ. XIII, σ. 11 κέ. (βλ. τοῦ αὐτοῦ, *La nature des dieux*, Par. 1888, σ. 424 κέ.). Ὁμοίως ὑποδεικνύει σχέσιν τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου καὶ τῆς πολυνησιακῆς τῶν Μαορί παραδόσεως καὶ ὁ *Reville* (ἐνθ' ἄν., II, σ. 30).

1. Ἄξιός σημειώσεως εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν Ἕλληνας ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ἐκφράζει ἰδέαν ὁμοίαν τῇ τοῦ Ὀρατίου (III 3, 7-8). «Ἐὰν κολληθῇ ὁ οὐρανὸς τῇ γῇ, Θεόδωρος οὐ φοβεῖται». (Περὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν μακαρίων πατέρων 69, ἐν *Migne, Patrol. gr.*, τ. 65, στ. 193). Ἄλλως ὁμοίως διατυπῶνται παραπλησίαι ἰδέαι ἐν δημῶδι ἐρωτικῷ διστίχῳ:

Ὁ οὐρανὸς ἂν κατεβῇ, ἢ γῆ κι ἂν πάη ἀπάνω,
 δὲ σ' ἀπαρνιοῦμαι ἐγὼ ποτέ, ὅσο ποῦ νὰ πεθάνω,
 (Ἄραβαντινοῦ, σ. 339, ἀρ. 610)

πρὸς ὃ παραβλητέον τὸ τοῦ Θεόγνιδος (869 κέ.).

Ἐν μοι ἔπειτα πέσοι μέγας οὐρανὸς εὐρὺς ὑπερθεν...
 εἰ μὴ ἐγὼ τοῖσιν μὲν ἐπαρκέσω οἷ με φιλεῦσιν κλπ.

2. Κατὰ τὰς ἀρχαίας αἰγυπτιακὰς δοξασίας καὶ μετὰ τὸν βίαιον χωρισμὸν ὁ οὐρανὸς κατέρχεται ἐπὶ τῆς γῆς καθ' ἐκάστην νύκτα καὶ χωρίζεται τὴν πρωΐαν (*Maspero*, ἐν *Revue de l'hist. des relig.*, τ. 15, σ. 276 κέ., τ. 18, σ. 275 κέ.).

3. Ἡ δημῶδης γλῶσσα μεταχειρίζεται τὸ ρῆμα πλάκωνω πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐπιθέσεως βάρους, καθὼς καὶ πρὸς δῆλωσιν ἐρωτικῆς συνουσίας. Λέγεται δὲ καὶ μεταφορικῶς ἐπὶ ἐπερχομένων κακῶν: ἐπλάκωσεν ἡ νύχτα (οὐδέποτε δὲ ἡ ἡμέρα), χειμῶνας ἐπλάκωσε, ἐπλάκωσε βροχή, μᾶς πλάκωσε ἡ Τουρκία· ἡ κυρία σημασία τοῦ ρήματος ὑπάρχει ἐν τῇ φράσει μᾶς πλάκωσαν τὰ χιόνια, ἥτις ὁμοίως λέγεται καὶ μεταφορικῶς. [Μόνον ὁ Καρκαβίτσας ἄπαξ ἔγραψε (Λόγια τῆς πλώρης) «ἐπλάκωσε ἡ ἡμέρα», ἀλλ' ἀμφίβολον, ἂν ἤκουσε τὴν φράσιν παρ' ἄλλου].

Σαφῶς δ' ὁ Ἡσίοδος λέγει περὶ τοῦ Κρόνου ὅτι ἐμίσει τὸν πατέρα διὰ τὸ σφρίγος αὐτοῦ, *θαλερόν ἤχθηρε τοκῆα*¹.

Οἱ στ. 154-159 τῆς Θεογονίας περὶ τοῦ μίσους τῶν Οὐρανιδῶν πρὸς τὸν πατέρα καὶ τῶν παθημάτων αὐτοῦ, ὑπ' ἄλλων μὲν ἀτελῶς ἐρμηνευθέντες, ὑπὸ τῶν πλείστων δὲ καὶ ὅλως παρανοηθέντες συνετέλεσαν νὰ γίνῃ δεκτὴ καὶ ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη περὶ χασμάτων καὶ ἀσυναρτησίας τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως. Οἱ παραδεχόμενοι ὅτι ἀναφέρονται εἰς πάντα τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ², ὅπερ εἶναι καὶ τὸ ὀρθόν, ἀδυνατοῦσι νὰ ἐξηγήσωσι τίνος ἕνεκα ἐμίσει αὐτούς ὁ πατήρ, διότι οὕτως ἐρμηνεύουσι τὸν στίχον 155, ἀφ' οὗ μάλιστα περὶ τοῦ Κρόνου λέγεται ἐν ἄλλῳ στίχῳ ὅτι αὐτὸς ἐμίσει τὸν πατέρα· νομίζοντες δ' ὅτι ἐν τοῖς ἄλλοις στίχοις ἱστορεῖται ἡ δέσμευσις καὶ ἡ καταταρτάρωσις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Οὐρανοῦ, προσκόπτουσιν εἰς μεζονας δυσχερείας· διότι πῶς ἠδύναντο οἱ δέσμιοι, ἀφ' οὗ οὐδεὶς μνημονεύεται ἐλευθερωτῆς αὐτῶν, νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ κατὰ τοῦ πατρὸς ἔργον; Οἱ δ' ἀναφέροντες τοὺς στίχους εἰς μόνους τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἐκατόγχειρας³ ἀναγκάζονται νὰ καταγινώσκωσιν ἀτεχνίαν τοῦ ποιητοῦ, ἀδυνατοῦντες νὰ λύσωσιν ἄλλως τὰς ἀπορίας. Καὶ μυθολογοῦσι μὲν ὅμοια οἱ Ὀρφικοὶ καὶ οἱ μεταγενέστεροι μυθολογῆται περὶ καταταρτάρωσεως τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἐκατογχείρων καὶ λυτρώσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Τιτάνων⁴. Ἄλλ' ἡ μέθοδος αὕτη τῆς συμπληρώσεως τοῦ ποιητοῦ διὰ τῶν μεταγενεστέρων διασκευῶν τοῦ μύθου εἶναι ἀκροσφαλῆς, ἀφ' οὗ μάλιστα ὁ μῦθος ἐν τούτοις δὲν στερεῖται λογικῆς ἀλληλουχίας· διότι κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ἡ Γῆ ἀγανακτοῦσα ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν εἰς Τάρταρον ριφθέντων παίδων πείθει τοὺς Τιτᾶνας νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ πατρὸς, καὶ μετὰ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τούτου ἀνάγουσιν οἱ Τιτᾶνες τοὺς καταταρτάρωθέντας ἀδελφούς. Παρ' Ἡσιόδῳ ὅμως πρῶτον μὲν οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ δεσμεύσεως τῶν Οὐρανιδῶν, καίτοι ἐν ἄλλοις χωρίοις τῆς Θεογονίας, προκειμένου περὶ τῆς αὐτῆς τιμωρίας, ἀναφέρονται πάντοτε τὰ δεσμά⁵. Ἐπειτα δέ, ὅπερ καὶ τὸ σπουδαιότατον, σιωπᾷ ὁ ποιητὴς τὰ κατὰ

1. Κατὰ τὸν Σχολιαστὴν «Ἀρίσταρχος ἐπιλαμβάνεται ὡς οὐ καλῶς τοῦ πρεσβυτέρου Οὐρανοῦ θαλεροῦ εἰρημένου». Καὶ ἐξ ὑπερκριτικῆς πολυπραγμοσύνης οἱ πλείστοι τῶν ἐκδοτῶν ὀβελίζουσιν ὅλον τὸν στίχον.

2. *Schoemann*, *Opusc.*, τ. II, σ. 96 κέ.

3. Καὶ ὅμως ὁ στ. 154 εἶναι σαφές ὅτι ἀναφέρεται εἰς πάντας τοὺς Οὐρανίδας, διότι γραμματικῶς δὲν ἐρμηνεύεται ἄλλως. «Ὅσοι γὰρ Γαίης τε καὶ Οὐρανοῦ ἐξεγένοντο» σημαίνει πάντες οἱ γεννηθέντες. Πρβλ. Ὀδ. Ξ, 93 «ἄσαι γὰρ νύκτες τε καὶ ἡμέραι ἐκ Διὸς εἰσιν».

4. Ὀρφ. ἀπ. 8. 18 παρὰ *Mullach*, *Fr. Phil. Gr.*, τ. I, σ. 172. 176. — Ἀπολλόδωρ. Α' α' 2. 4.

5. «Ὀλοῶν ἀπὸ δεσμῶν» (Θεογον. 501 περὶ τῆς καθείρξεως τῶν Κυκλώπων ὑπὸ τοῦ Κρόνου) «ἔδῃσε κρατερῶ ἐνὶ δεσμῶν» (στ. 617 ὁμοίως περὶ τῆς καθείρξεως τῶν Ἐκατογχείρων) «δεσμοῖσιν ἐν ἀργαλέοισιν ἔδῃσαν» (στ. 718 τοὺς καταταρτάρωθέντας Τιτᾶνας οἱ Ἐκατόγχειρες).

τὴν λύτρωσιν τῶν καταταρταρωθέντων Οὐρανιδῶν. Πρὸς ἐξήγησιν τούτου ἄλλοι μὲν ζητοῦσι συκίνην ἐπικουρίαν, παραδεχόμενοι χάσματα ἐν τῇ Ἑσιόδει διηγήσει· ἄλλοι δὲ τολμηρότεροι πλάττουσι νέον μῦθον, ὅτι ὁ Κρόνος ἀκρωτηριάσας τὸν πατέρα χάριν τῶν ἀδελφῶν δὲν ἀπληθύνωσεν τούτους φοβηθεὶς περὶ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ τοὺς ἀφῆκε δεσμίους, μέχρις οὗτου ἠλευθέρωσεν αὐτοὺς ὁ Ζεὺς, ὡς ἐκτίθεται ἀλλαχοῦ τῆς Θεογονίας (στ. 501 κέ., 617 κέ.). Δηλονότι τὴν παρερμηνείαν προσπαθοῦσι νὰ στηρίξωσι δι' ἄλλων παρερμηνειῶν. Καὶ περὶ μὲν τῆς δῆθεν ἀποτυχίας τοῦ σκοποῦ τῆς Γῆς ἕνεκα παρασπονδίας τοῦ Κρόνου, περὶ ὧν οὐδ' ὑπαινιγμὸν εὐρίσκουσι παρ' Ἑσιόδῳ, οὐδὲν λέγομεν. Ἄλλ' ἐκ τῶν στίχων ἐκείνων τῆς Θεογονίας περὶ καθεῖρξεως τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἑκατογχείρων, συνάγεται ὅτι καθεῖρξεν αὐτοὺς ὁ Κρόνος καὶ ἠλευθέρωσεν ὁ Ζεὺς, ὁ Ἑσιόδειος δηλαδὴ μῦθος εἶναι ὅμοιος τῷ παρ' Ἀπολλοδώρῳ¹. Ἐν στ. 501-506 φέρεται ὅτι ὁ Ζεὺς ἔλυσε τῶν δεσμῶν τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ πατρὸς του, οὓς ἀσυνέτως εἶχε δεσμεύσῃ ὁ πατήρ· οὗτοι δ' ἦσαν οἱ Κύκλωπες, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ δώρου, ὅπερ εὐγνωμονοῦντες ἔδωκαν τῷ Δίῳ, τοῦ κεραυνοῦ. «Λῦσαι δὲ (Ζεὺς, τὸ ὑποκείμενον παραλαμβάνεται ἐκ προηγουμένου στίχου) πατροκασιγνήτους... οὓς δῆσε πατήρ ἀσειφροσύνησιν»· ἐκ τῶν συμφραζομένων καταφαίνεται ὅτι πατήρ ἐννοεῖται ὁ τοῦ Διὸς καὶ οὐχὶ ὁ τῶν Κυκλώπων. Τούτου δ' ἕνεκα, δυσκόλου οὔσης τῆς παρερμηνείας, προσφεύγουσιν τινες εἰς τὴν ἀθέτησιν τῶν στίχων. Ἐν δὲ στ. 617-628 λόγος γίνεται περὶ ἐλευθερώσεως ὑπὸ τοῦ Διὸς τῶν Ἑκατογχείρων, οὓς ὁμοίως καθεῖρξεν ὁ Κρόνος (πατήρ), μισήσας αὐτούς· ἀναφέρει δ' ὁ ποιητὴς καὶ τοῦ μίσους τὸν λόγον:

ἡνορέην ὑπέροπλον ἀγώμενος ἠδὲ καὶ εἶδος
καὶ μέγεθος.

Ὅτι πατέρα λέγων ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ τὸν Κρόνον συνάγεται καὶ ἐκ τῶν περὶ τῆς λυτρώσεως τῶν Κυκλώπων στίχων, ρητῶς δ' ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ ἀρχαῖος σχολιαστὴς, τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἔχομεν δικαίωμα νὰ ἐλέγξωμεν τὴν γνώμην ὡς παράδοξον σφάλμα. Οἱ δ' ὑπολαμβάνοντες ὅτι πατήρ εἶναι ὁ τῶν Ἑκατογχείρων Οὐρανός², ὀφείλουσιν ἀναγκαιῶς νὰ παραδεχθῶσιν ὅτι τοὺς μὲν Κύκλωπας ἔλυσε τῶν δεσμῶν ὁ Κρόνος καὶ πάλιν καθεῖρξε, τοὺς δ' Ἑκατόγχειρας ἀφῆκε δεσμίους.

1. Α' α' 5· «ὁ δὲ (Κρόνος) τούτους μὲν ἐν τῷ Ταρτάρῳ πάλιν δῆσας καθεῖρξε»—αὐτ., Α' β' 1 «ὁ δὲ Ζεὺς τὴν φρουροῦσαν αὐτῶν τὰ δεσμὰ Κάμπην ἀποκτείνας ἔλυσε».

2. *Völcker*, *Die Mythologie des Japetischen Geschlechtes*, Giessen 1824, σ. 300. «Unter jenem Binder kann nur der Uranus verstanden sein, denn von ihm ist nur erzählt worden, dass er die Hecatonchiren gefesselt hatte, von Kronos aber dergleichen nichts». Οὕτως ἐμπίπτουμιν εἰς τὸν διάλληλον τρόπον· ἐν στ. 157 ἐννοοῦνται οἱ Ἑκατόγχειρες, διότι τούτους δεσμεύει ὁ Οὐρανός ἐν στ. 617, ἐν στίχῳ δὲ 617 ἐννοεῖται ὁ Οὐρανός, διότι οὗτος δεσμεύει τοὺς Ἑκατόγχειρας ἐν στ. 157.

Καθοδηγούμενοι ὁμως εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἑσιόδου ὑπὸ τῶν δημωδῶν δοξασιῶν, πειθόμεθα ὅτι δὲν εἶχε χρεῖαν ὁ ποιητὴς ν' ἀναφέρῃ λύτρωσιν τῶν Οὐρανιδῶν ἀπὸ τῶν κακῶν. Ὅσα ἔπασχον δὲν ἐκώλυον τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν αὐτῶν, ὁ δ' ἀκρωτηριασμός τοῦ πατρὸς ἐπέφερε ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἀπολύτρωσίν των. Τὰ κακὰ προήρχοντο ἐκ τῆς ἐρωτικῆς ὀμιλίας τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς. Καθισταμένης δ' ἀδυνατίου ταύτης διὰ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ¹, οὗτος δὲν θὰ ἐπήρχετο πλέον νὰ καλύπτῃ τὴν Γῆν, οἱ δὲ παῖδές του δὲν θὰ ἠναγκάζοντο νὰ κρύπτονται εἰς τὰ βῆθη τῆς Γῆς, ἀλλὰ θὰ ἔβλεπον ἐλεύθεροι τὸ φῶς. Ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὁ παράδοξος τρόπος, ὃν κατὰ τὸν μῦθον ἐπενόησεν ἡ Γῆ πρὸς σωτηρίαν ἑαυτῆς καὶ τῶν τέκνων της.

Γ'

Συνταύτισις τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ οὐρανοῦ.—Βόες ἐν τοῖς κοσμογονικοῖς μύθοις.— Αἱ ὕβρεις τῶν ἀνθρώπων αἰτία τῆς ἀνυψώσεως τοῦ οὐρανοῦ.— Ὅρια τῆς θαλάσσης.— Καταποντισμός τῆς γῆς.— Ὅφις καὶ σάυρα.— Μῦθοι περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων.

Αἱ δημῶδεις κοσμογονικαὶ παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἐνέχουσι καὶ ἄλλα τινὰ στοιχεῖα, ἄξια ἰδιαίτερας ἐξετάσεως. Ἐν πρώτοις περίεργος φαίνεται ἐν αὐταῖς ἡ συνταύτισις ἅμα καὶ διάκρισις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ θεοῦ. Τὰ βόιδα λείχουν τὸν θεὸν ἢ τὸν οὐρανόν. Ὁ κακὸς ἄνθρωπος ρίχνει ἀσβουινὰ εἰς τὸ πρόσωπο τοῦ θεοῦ, ὁ δ' οὐρανὸς ὀργίζεται καὶ ἀνέρχεται εἰς τὰ ὕψη· ἄλλαι παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ οὐρανὸς ἐλάκτισε τὴν θάλασσαν, ἄλλαι δ' ὅτι ὁ θεός. Διακρίνεται ὁμως σαφῶς ὁ οὐρανὸς τοῦ θεοῦ ἐν ταῖς παραδόσεσιν ἐκείναις, καθ' ἃς ὁ οὐρανὸς καταγγέλλει τῆς θαλάσσης τὸν δόλον εἰς τὸν θεόν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς γλώσσαις γίνεται κατὰ μετωνυμίαν ἀδιαφόρως χρῆσις τῆς σημαίνουσης τὸν οὐρανὸν λέξεως ἀντὶ τοῦ θεοῦ, ἐν τισὶ δ' ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ θεὸς εἶναι συνώνυμα². Τοιαύτη μετωνυμικὴ χρῆσις τῆς λέξεως οὐρανός, μὴ οὔσα σπανία καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ, εἶναι συνηθεστάτη ἐν τῇ δημῶδει. Καὶ ἐν εὐχαῖς καὶ ἐν ὄρκοις ἐπικαλούμεθα τὸν οὐρα-

1. Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν ποντικῇ παροιμίᾳ (ἦν μοι ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. I. Βαλαβάνης) ἀναφέρονται τὰ αἰδοῖα τοῦ Οὐρανοῦ. «Ἐγύρεψέ με τ' Οὐρανοῦ τὰ κάκαλα». Λέγεται δ' ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν μεγάλα καὶ δυσεπίτευκτα ζητούντων [*Πολίτου*, Παροιμίαι, τ. Δ', σ. 255, λ. γυρεύω 13].

2. Πρβλ. *Welcker*, Griech. Götterlehre, τ. I, σ. 130-131.—*Legge*, ἐν Beilage zur Allgemeinen Zeitung, Augsburg 1880, ἀρ. 228, σ. 3339. «Die alten chinesischen Autoren, sowie auch die jetzige Volkssprache gebrauchen Thien, Himmel, im Sinne von Gott, gerade so wie die alten englischen Autoren und die jetzige lebende Volkssprache in England Himmel in diesem Sinne gebrauchen, und wie es doch wohl auch im Deutschen geschieht, vielleicht nicht so häufig». *Peschel*, Völkerkunde, 3 έκδ., σ. 269.

νόν, ἐννοοῦντες τὸν θεόν, καθόλου δὲ παμπληθῆ παραδείγματα τοιαύτης χρήσεως ἔχομεν ἐν τῷ κοινῷ λόγῳ¹. Ἄλλ' ἐν ταῖς προκειμέναις παραδόσεσιν εἶναι φανερόν ὅτι ἡ προσωποποιία τοῦ οὐρανοῦ ταυτίζεται μὲ τὸν ἐν οὐρανῷ οἰκοῦντα θεόν, τὴν ιδέαν δὲ ταύτην δὲν εὐρίσκομεν ἐν ἄλλῃ τινὶ νεοελληνικῇ παραδόσει².

Τὰ δὲ βόιδα, τὰ ὅποια ἐν ταῖς νεοελληνικαῖς παραδόσεσι λείχουσι τὸν θεόν, ἴσως ἔχουσιν ἐννοϊάν τινα μυθικὴν, ἀτελῶς διατυπωμένην ἐν αὐταῖς, διαφεύγουσαν δ' ἡμᾶς. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι καὶ ἐν κοσμογονικοῖς μύθοις ἄλλων λαῶν ἀναφέρονται βόες. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐν αἰγυπτιακοῖς μύθοις ἡ βοῦς παρίσταται ὡς προσωποποιία τοῦ οὐρανοῦ καὶ ταύτην ἀνυψώνει ὁ Shu. Ἐν δὲ τῇ Ἑδδα ἀναφέρεται βοῦς ὀνόματι Audhumla, ἥτις λείχουσα τεμάχην πάγων ἀποκαλύπτει τὸν πατέρα τῶν θεῶν, οἵτινες ἐποίησαν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν³.

Ὁ Οὐρανὸς ἢ ὁ θεὸς ἀνῆλθεν εἰς τὰ ὕψη, ἀπομακρυνθεὶς τῶν ἀνθρώπων διὰ τὴν αὐξοῦσαν κακίαν αὐτῶν, κατὰ τὴν μεσσηνιακὴν καὶ τὴν θεσσαλικὴν παράδοσιν. Εἶναι δὲ τοῦτο σχετικῶς νεώτερον στοιχεῖον τοῦ μύθου, διότι δεικνύει μετάπτωσιν τῆς ἐννοίας αὐτοῦ ἀπὸ φυσικῆς εἰς ἠθικὴν. Εὐρίσκομεν δὲ παραπλησίους ἀλληγορικοὺς μύθους καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὅταν παντελῶς ἐξαχρειωθῶσιν οἱ σημερινοὶ

1. Ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ὀλίγιστα ἐκ μνημείων τῆς δημόδους φιλολογίας. «Ὡ οὐρανέ, ποῦ ἴσαι ψηλά, κατέβα κάμε κρίση». (Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημοδῶν ἄσμ., σ. 305. Πρβλ. αὐτ., σ. 320, ὅπου ἀντὶ τοῦ οὐρανοῦ ἀναφέρεται ὁ Λύγερινός). «Μὴ μὲ σκοτώσης, οὐρανέ». «Μὴ μὲ πεθάνης, οὐρανέ» (Ἀραβαντ., σ. 335, δίστ. 532. 533). Ἐν δημοτικῷ γαμηλίῳ ἄσματι τοῦ ὑπὸ τὸν Ὀλυμπον χωρίου Καταφυγίου λέγεται περὶ τοῦ γαμβροῦ ὅτι «ὡς τὸν οὐρανὸ ἀπέτα καὶ τὸν Θιὸ παρακαλοῦσε: Κύριε μ' κι οὐρανέ, δός μοι πέρδικα» (Ἔστια 1883, τ. ΙΕ', σ. 361). Περιεργότατον δὲ παράδειγμα τῆς τοιαύτης χρήσεως εὐρίσκομεν ἐν τῷ σκώμματι τῶν περιοίκων τοῦ Λιβαρτζίου (ἐν τῷ δήμῳ Ὑωφίδος τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων), οἵτινες, ἐπειδὴ τὸ χωρίον κυκλοῦμενον ὑπὸ ὀρέων ἔχει περιωρισμένον ὀρίζοντα, χλευάζουσι τοὺς Λιβαρτζινοὺς λέγοντες περὶ αὐτῶν ὅτι «ἔχουν ἓνα κόσκινον θεός», ἥτοι οὐρανὸν μεγέθους κοσκίνου (X. Π. Κορύλλου, Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Τρίπολιν, σ. 18). [Πρβλ. καὶ τὴν κυμαίαν παροιμίαν: «Ὅσα σκεπάζει ὁ γονιός, δὲν τὰ σκεπάζει ὁ Θεός» (Π. Π., τ. Δ', σ. 85, λ. γονιός 18).—Διὰ τὴν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὁμοίαν χρῆσιν βλ. Γλυκᾶ, Στίχ., στ. 254, σ. 26 Legrand].

2. Ἐν τῷ δημῳδαί ἄσματι «Ὡ θε μου πῶς τὰ συχωρᾶς καὶ σὺ οὐρανέ πῶς τὰ βαστάς» κλπ. (Ζαμπελίου, Ἄσματα δημοτ. τῆς Ἑλλάδος, σ. 597) ἡ προσωποποιία τοῦ οὐρανοῦ, καίπερ διακρινομένου ἀπὸ τοῦ θεοῦ, δὲν εἶναι καθαρὰ ἡ ἐννοια τοῦ ἄσματος εἶναι ὅτι τὸ μέγα ἀδίκημα τῶν Τούρκων δὲν ἔπρεπε νὰ συγχωρήσῃ ὁ θεός, ὁ δ' οὐρανὸς ἔπρεπε νὰ πέσῃ καὶ νὰ τοὺς καταπλακώσῃ.

3. Grimm, D. Myth., σ. 527. 630-1 (8' ἐκδ. σ. 464. 554).—Simrock, Deutsche Mythol., 8' ἐκδ. § 8, σ. 18.—Περὶ τῆς βοῦς ἐν τοῖς μύθοις καὶ ταῖς παραδόσεσι τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν λαῶν βλ. Mannhardt, German. Mythen, σ. 3 κέ. De Gubernatis, Zoological Mythology, Lond. 1872, τ. I, σ. 1 κέ.

ἄνθρωποι, οἱ τοῦ σιδηροῦ γένους, τότε ἡ Αἰδώς καὶ ἡ Νέμεσις, καλύπτουσαι ἐξ αἰσχύνης τὸ πρόσωπον διὰ τῶν λευκῶν ἱματίων των θ' ἀνέλθωσιν ἐκ τῆς γῆς εἰς τὸν Ὀλυμπον παρὰ τοῖς ἀθανάτοις, ἐγκαταλείπουσαι τοὺς ἀνθρώπους·

Καὶ τότε δὴ πρὸς Ὀλυμπον ἀπὸ χθονὸς εὐρυοδείης
λευκοῖσιν φαρέεσσι καλυψαμένω χροῶ καλὸν
ἀθανάτων μετὰ φύλον ἴτον, προλιπόντ' ἀνθρώπους
Αἰδὼς καὶ Νέμεσις¹.

Κατ' ἄλλας παραλλαγὰς τοῦ μύθου ἡ παρθένος Δίκη ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καταστερισθεῖσα λέγεται Ἀστραία· τελευταία τῶν οὐρανίων θεῶν, κατὰ τὸν Ὀβίδιον², κατέλιπε τὴν αἰμόφυρτον γῆν ἡ παρθένος Ἀστραία. Κατὰ δὲ τὸν Ἰουβενάλιν (VI, 19-20) φεύγουσαν εἰς οὐρανοὺς ἠκολούθησεν αὐτὴν ἡ Αἰδὼς (Pudicitia). Ἀνῆλθε δὲ κατὰ μικρὸν ἡ Δίκη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὅπου ἴσταται ἀκόμη ἐν τῷ ἀστερισμῷ τῆς Παρθένου. Ὡς διηγεῖται ὁ Ἄρατος, ὅτε οἱ ἄνθρωποι δὲν προσεῖχον εἰς τὸ δίκαιον, ἐγκατέλειπεν αὐτοὺς ἡ Δίκη καὶ ὑπεχώρει εἰς τὰ ὄρη· εἶτα δὲ πολέμων καὶ στάσεων γινομένων, ἀπομισήσασα τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὴν παντελεῆ αὐτῶν ἀδικίαν, ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς³. Ὁμοίως κατὰ τοὺς ταλμουδικοὺς μύθους, ὁ θεὸς κατὰ μικρὸν ἀνῆλθεν εἰς τὸν ἑβδομον οὐρανὸν διὰ τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἀνθρώπων. Ὅτε ἡμάρτησεν ὁ Ἀδάμ, ὁ θεὸς διαμένων πρότερον ἐν τῇ Ἐδέμ, ἀνῆλθεν εἰς τὸν πρῶτον οὐρανόν· κατὰ τὴν ἀδελφοκτονίαν τοῦ Κάιν ἀνῆλθεν εἰς τὸν δεῦτερον, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐνώχ εἰς τὸν τρίτον, κατὰ τὸν κατακλισμὸν εἰς τὸν τέταρτον, κατὰ τὴν πυργοποιίαν εἰς τὸν πέμπτον, διὰ τὰς ἀμαρτίας τῶν Σοδομιτῶν εἰς τὸν ἕκτον καὶ καθ' ὃν χρόνον διέτριβεν ὁ Ἀβραάμ ἐν Αἰγύπτῳ εἰς τὸν ἑβδομον⁴. Εἶδομεν δ' ἀνωτέρω ὅτι κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἐν Ἀφρικῇ Ἀκουεπίμ καὶ ὁ οὐρανὸς πλησιέστερον τῶν ἀνθρώπων κείμενος πρότερον ἀνυψώθη καὶ ὁ θεὸς ἀπεμακρύνθη μετ' αὐτοῦ.

¹ Ἡ δὲ θάλασσα, ἣν ἡ παράδοσις ἄπιστον καὶ δολίαν χαρακτηρίζει⁵, ἐτιμω-

1. *Ἡσιόδ.*, Ἔργ. 197. Ἐν στ. 199 οἱ πλεῖστοι κώδικες ἔχουσιν ἴτην, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν δὲ ταύτην τὸ πρᾶγμα παρίσταται ὡς γενόμενον, ἀλλ' ἡ ὅλη ἔννοια ἀπαιτεῖ μελλοντικὴν σημασίαν τοῦ ρήματος, διὸ προκρίνουσι πολλοὶ τῶν ἐκδοτῶν τὸ ἴτον.

2. *Ovid.*, *Met.* I, 149. 150.

3. *Ἄρατ.*, Φαιν. 96.—*Ἐρατοσθέν.*, *Καταστερ.* 9.—*Hygin.*, *Poet. Astron.* II, 25.

4. *Berechith Rabba* τμ. 19, φ. 19c, παρὰ *Nork*, *Etymologisch-symbolisch-mythologisches, Real-Wörterbuch*, τ. II, σ. 209.

5. *Infidum marmor* τοῦ Βιργιλίου (*Georg.* I 254). Ὁμοίαι φράσεις τοῦ ἐπιγραμματογράφου Ἀντιπάτρου (*Ἀνθολ.* Θ' 407) καὶ τοῦ Σενέκα (*Agam.* 558) περὶ δολιότητος τῆς θαλάσσης εἶναι συνειλεγμένα ἐν *Roscher's, Lex.*, τ. II, σ. 2079. Χαρακτηριστικώτατος δ' εἶναι ὁ Αἰσώπειος μῦθος περὶ τοῦ ποιμένου καὶ τῆς θαλάσσης (ἀρ. 370 *Halm.* 49 *Kor.*), γνωστὸς καὶ εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς λαόν, ὅστις καὶ παροιμίαν ἔχει ἐξ αὐτοῦ ἐκπηγάσασαν «Ξέρω γὰρ τί θέλει, σῦκα πάλι θέλει».—Ἐν παρόδῳ δὲ παρατηροῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἴχνη τοῦ μύθου

ρήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ περιορισθεῖσα διὰ τριῶν τριχῶν ἐντὸς τεταγμένων ὀρίων. Ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος φαντάζεται ὅτι ἡ ἄμμος τῆς παραλίας εἶναι φραγμὸς ἀσθενέστατος πρὸς τὴν ὀρμὴν τῆς θαλάσσης, ἀποδίδει δὲ εἰς αἰτίαν ὑπερφυσικὴν τὴν μὴ κατάκλυσιν τῆς γῆς ὑπὸ τῶν ὑδάτων. «Ὅτι δ' αἱ τρίχες εἶναι συμβολικὴ εἰκὼν τῆς ἄμμου φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀκολούθων στίχων ἀνεκδότου Τραπεζουντίου ἄσματος:

“Ὀντεν ἐχτίστεν κιβωτὸς κ' ἐθεμελιῶθεν κάστρος,
καὶ μαργιλῶν' ἡ θάλασσα τριγύρου με τὴν ἄμμον¹.”

Τὴν ἄμμον θεωρεῖ ὡς ὄριον ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεθὲν εἰς τὴν μανίαν τῆς θαλάσσης καὶ ὁ προφήτης Ἰερεμίας: «μὴ ἐμὲ οὐ φοβηθήσεσθε, λέγει Κύριος, ἢ ἀπὸ προσώπου μου οὐκ εὐλαβηθήσεσθε; τὸν τάξαντα ἄμμον ὄριον τῇ θαλάσῃ, πρόσταγμα αἰώνιον καὶ οὐχ ὑπερβήσεται αὐτό, καὶ ταραχθήσεται καὶ οὐ δυνήσεται, καὶ ἠχήσουσι τὰ κύματα αὐτῆς καὶ οὐχ ὑπερβήσεται αὐτό»². Τὴν αὐτὴν δ' ἔννοιαν φαίνονται ἔχοντα καὶ τὰ ἐξῆς τοῦ Ψαλμοῦ: «Ὀριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσονται (τὰ ὕδατα) οὐδὲ ἐπιστρέψουσι καλύψαι τὴν γῆν»³. Ἐκ τούτων δέ, μάλιστα δ' ἐκ τοῦ Ἰερεμίου, παραλαμβάνουσι τὴν ἰδέαν περὶ ὀρίων καὶ χαλινώσεως τῆς θαλάσσης διὰ τῆς ἄμμου ὁ Βασίλειος καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς⁴. Ἐν τῇ βίβλῳ ὁμοῦ τοῦ Ἰωβ ἀντὶ τῆς ἄμμου

περὶ παρακωλύσεως τῆς ἀνυψώσεως τοῦ οὐρανοῦ ὑπὸ τῆς θαλάσσης φαίνεται ἐγκλείων ὁ ἀρχαῖος περὶ Ἐλικῶνος, καθ' ὃν βουλή τοῦ Ποσειδῶνος παρεκώλυεν ὁ Πήγασος τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ὄρους.

1. Τὸ ἄσμα τοῦτο μοι ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάννου Βαλαβάνη. Οἱ στίχοι μικρὸν παρηλλαγμένοι ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν ἀθηναϊκῷ ἄσματι, δημοσιευθέντι ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Βύρωνι (τ. Α', σ. 152).

“Ὀντας ἐστάθη ὁ Διγενὴς κ' ἐθεμελιώθ' ἡ χώρα
καὶ συστεριώθη ἡ θάλασσα τριγύρου με τὸν ἄμμο

(ἐν τῷ Βύρωνι ἐκ τυπογραφικοῦ λάθους μετεβλήθη τὸ ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ ὄνομα εἰς Γηγενὴς, ὡς μ' ἐβεβαίωσεν ἡ αἰδιμος Μαριάννα Γρ. Καμπούρογλου, ἡ δοῦσα τὸ ἄσμα πρὸς δημοσίευσιν).

2. Ἰερεμ. Ε' 22.

3. Ψαλμ. ΡΓ' 9.

4. Βασιλ., εἰς Ἐξαήμε. Δ' 3, ἐν *Migne, Patr. Gr.*, τ. 29, στ. 84: «ἐκελεύσθη συναχθῆναι εἰς συναγωγὴν μίαν. Διὰ τοῦτο μαινομένη πολλάκις ἐξ ἀνέμων ἡ θάλασσα καὶ εἰς ὕψος μέγιστον διανισταμένη τοῖς κύμασιν, ἐπειδὴν μόνον τῶν αἰγιαλῶν ἄψεται, εἰς ἀφρόν διαλύσασα τὴν ὀρμὴν ἐπανῆλθεν. Ἡ ἐμὲ οὐ φοβηθήσεσθε, λέγει Κύριος, τὸν τιθέντα ἄμμον ὄριον τῇ θαλάσῃ; Τῷ ἀσθενεστάτῳ πάντων, τῇ ψάμμῳ, ἡ ταῖς βίαις ἀφόρητος χαλινούται». — [Ἰωάν. Χρυσοστόμ., Ἀποσπ., ἐν *Byz. Zts.* 1907, σ. 184: «ταρασσομένη θάλασσα ταῖς ἐμβολαῖς τῶν πνευμάτων ἐκ πυθμένος καὶ ὠθουμένη βιαίως τῆς ψάμμου τοὺς ὄρους οὐχ ὑπερβαίνει... καὶ ὀρθέσιον οὐχ ὑπερτρέχει τοῦ ψάμμου»]. — Μεθοδίου, Περὶ τοῦ αὐτεξουσίου, παρὰ *Migne*, τ. 18, στ. 241. 244. «Ὁὐχ ὑπερβαίνουσα τὸν οἰκεῖον τόπον, θεῖόν τι πρόσταγμα πεφοβημένη». — (Εὐσταθίου Ἀντιοχείας), εἰς τὴν Ἐξαήμερον, παρὰ *Migne*, τ. 18, στ. 712: «ψάμμῳ χαλινωθεῖσα» «τῷ προστάγματι τοῦ κτίσαντος πεπεδημένη».

ἀναφέρονται ὄρια τῆς θαλάσσης κλειῖθρα καὶ πύλαι¹. Τοῦτο δὲ ἐπαναλαμβάνουσιν ὁ πατήρ τῆς ἐκκλησίας Κλήμης καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ποιηταὶ Γεώργιος ὁ Πισίδης καὶ ὁ Θεοδοσίος². Εἶναι δ' αἱ παραστάσεις αὗται προδήλως διαφοροὶ τῶν περὶ χαλινώσεως τῆς θαλάσσης διὰ τῆς ἄμμου τοῦ αἰγιαλοῦ, ἀντιστοιχοῦσαι μᾶλλον πρὸς τὰ κλειῖθρα, δι' ὧν ὁ θεὸς τῶν Βαβυλωνίων Μαρδοῦκ ἔκλεισε τὸν οὐρανόν, ὅπως μὴ ἐκχυθῶσι τὰ ὑπεράνω τοῦ στερεώματος ὕδατα, καὶ πρὸς τὰς πύλας, δι' ὧν περιεκλείσθη τὸ ὕδωρ τῆς ἀβύσσου κατὰ τὴν βαβυλωνιακὴν κοσμογονίαν³.

Ἄνισχυρον λέγουσιν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τὴν μανίαν τῆς θα-

—Ἀνδρέου Κρήτης, Εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τοὺς κοιμηθέντας· «τίς ὁ τιθεὶς θαλάσση ψάμμον ὄριον; Φόβω δὲ τίνος χαλινουμένη συστέλλεται;». — Εὐχὴ πρὸ τοῦ ἀγίου βαπτίσματος· ἀφορισμὸς 2 (Εὐχολόγιον τὸ μέγα, Βενετ. 1872, σ. 126) «Θεὸν... θέντα ἄμμον θαλάσση ὄριον». — Θεοφυλάκτ. Σιμοκάτ., Ἐπιστ. 2 (Epistolographi Gr., ed. Hercher, σ. 764) «Ὅρους ὁ δημιουργὸς καὶ τῷ θαλαττίῳ διατάξατο κλύδωνι, καὶ τοῖς αἰγιαλοῖς τὸ πελάγιον κεχαλίνωται ρεῖθρον, καὶ ψάμμος τίς ἐστὶ μικρὰ ἠπίρω καὶ θαλάττη μεταίχιμον. Οὐ γὰρ ἀδικεῖν ἢ θάλαττα τὴν γείτονα γῆν συγκεχώρηται, παλινδρομεῖ δὲ πρὸς ἑαυτὸ τὸ ρεῖθρον μαινόμενον, μεγάλην ἀπειλῆσαι τῇ χέρσῳ τὴν ἐφοδον». — Μιχαὴλ Ἀκομινάτ., τ. Β', σ. 151, ἐκδ. Λάμπρου· «ἀλλ' ὡς ὁ θεὸς τῇ θαλάσση ψάμμον ἔθηκεν ὄριον καὶ οὐκ ἐπιβαίνει τῆς χέρσου τῆς γείτονος». — Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ὀππιανοῦ (Β' 33.34) δις ἐλέγχει τὸν ποιητὴν ὡς ἀγνοοῦντα «ὅτι ἐν τισιν ἢ θάλασσα ὑψηλοτέρα ἐστὶ τῆς γῆς, θεὸς δὲ δυνάμει οὐ κατεπεμβαίνει τῆς γῆς». [Βλ. καὶ Θεοδωρήτ. Κύρρου, τ. 83, σ. 317, Migne. Πρὸς τὰς ἐπερωτήσεις ἀποκρίσεις 144, σ. 133-4, ἐκδ. Κεραμέως. — Κυρίλλου πρεσβυτέρου, Εἰς τὸν ὄσιον Θεόγιον 2, ἐν Anal. Bollandiana, τ. X, σ. 116-7. — Νικηφόρ. Γρηγορ. ΙΘ' 1, σ. 923, Bonn. Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν ἀγ. Θεοφανῶ 18 (Kurtz, Zwei griech. Texte über die hl. Theophano, σ. 38). Καὶ ἐν τῷ μαγικῷ παπύρῳ Παρισίων (ἀρ. 3009, στ. 47 κέ. ἐν Alb. Dietrich, Abraxas, σ. 140) ἀπαντᾷ ἡ αὐτὴ εἰκὼν· «ὄρκίζω σε τὸν περιθέντα ὄρον [γρ. ὄριον] τῇ θαλάσση τεῖχος ἐξ ἄμμου καὶ ἐπιτάξαντα αὐτῇ μὴ ὑπερβῆναι, καὶ ἐπήκουσεν ἡ ἀβύσσος»].

1. Ἰωβ ΛΗ' 8-11 (Renan, Le livre de Job, σ. 166-7). «Ἐφραξα δὲ θάλασσαν πύλαις, ὅτε ἐμαίμασεν ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτῆς ἐκπεμπομένη· ἐθέμην δὲ αὐτῇ νέφος ἀμφί-ασιν· ὁμίγλη δὲ αὐτὴν ἐσπαργάνωσα· ἐθέμην δὲ αὐτῇ ὄρια περιθεῖς κλειῖθρα καὶ πύλας· εἶπα δὲ αὐτῇ. Μέχρι τούτου ἐλεύσει, καὶ οὐχ ὑπερβήσῃ, ἀλλ' ἐν σεαυτῇ συντριβήσεται σου τὰ κύματα».

2. Κλήμεντος, Πρὸς Κορινθίους Α' 20, σ. 25, ἐκδ. Hilgenfeld (Λιψ. 1876). «Τὸ κύτος τῆς ἀπίρου θαλάσσης κατὰ τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ συσταθὲν εἰς τὰς συναγωγὰς οὐ παρεμβαίνει τὰ περιτεθειμένα αὐτῷ κλειῖθρα, ἀλλὰ καθὼς διέταξεν αὐτῷ οὕτω ποιεῖν». — Γεωργίου Πισίδου, Ἐξαήμερον, στ. 393-5.

Ῥῆξαι τε κλειῖς καὶ διαδρᾶναι θέλει,
ἀνθέλκεται δὲ καὶ φορεῖται καὶ μένει
καὶ τὰς ἐν ὕδροις οὐ παρέρχεται θύρας.

Θεοδοσίου, Ἀκρόασ. Γ', 1-2, σ. 285, Bonn.

Ὁ τῆς ἀβύσσου τὰς πολυστόμους χύσεις
κλειῶν, χαλινῶν, ἐξανοίγων, ἐξάγων.

3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 98-99. Πρβλ. G. Smith, An account of Chaldean Genesis, γερμ. μετάφρ. Delitzsch, σ. 72.

λάσσης, χαλινωθείσης ὑπὸ τοῦ θεοῦ· κατὰ τὴν κυπριακὴν δ' ὁμῶς παράδοσιν ἀπέκοψε μέχρι τοῦδε τὰς δύο τρίχας καὶ μόνον μία συγκρατεῖ τὴν ὄρμην αὐτῆς· ἂν δὲ καὶ ταύτην διαρρήξῃ, θὰ ξαπολυθῇ καὶ θὰ κατακλύσῃ ὅλην τὴν γῆν.

Τὴν περὶ καταστροφῆς τοῦ κόσμου δοξασίαν ἐπαναλαμβάνουσι συχνάκις αἱ δημῶδεις παραδόσεις. Ἐν ἄλλῳ τόπῳ ἀναφέρομεν τοὺς μύθους περὶ τῆς κατεδαφίσεως τῶν τριῶν ἐκ τῶν ὑποβασταζόντων τὴν γῆν τεσσάρων στύλων¹ καὶ περὶ τῆς τομῆς τοῦ ἐν τῇ σελήνῃ δένδρου, μεθ' οὗ συνδέονται αἱ τύχαι τῆς γῆς², καθὼς καὶ τὸν ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως ἴσως ἐκπηγάσαντα μῦθον περὶ τῆς δεσμεύσεως τοῦ διαβόλου³. Ἄλλ' ἡ κυπριακὴ παράδοσις ἐνέχει τοῦτο τὸ ἐξαιρετικόν, ὅτι, ἐν ᾧ οἱ στῦλοι τῆς γῆς, τὸ δένδρον τῆς σελήνης καὶ αἱ ἀλύσεις τοῦ διαβόλου ἀνανεοῦνται ἐκάστοτε, πᾶς δὲ κίνδυνος τῆς γῆς ἀποτρέπεται, κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην, ἀποκοπίσης καὶ τῆς τρίτης τρίχος, θὰ καταποντισθῇ ὁ κόσμος. Ὅτι δ' ἡ ἐννοια τῆς καταστροφῆς τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἄγνωστος τῷ ἑλληνικῷ λαῷ μαρτυροῦσιν αἱ λέξεις συντέλεια, χαλασμός, χάση κόσμου, συνηθέσταται εἰς μεταφορικὴν σημασίαν, μάλιστα δ' ἐπὶ καταιγίδων πιστεύουσι δὲ κοινῶς ὅτι θὰ ἐπέλθῃ ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου μικρὸν μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ διαβόλου, ἧς θὰ προηγηθῇ δεινότητος αὐχμός⁴. Συγγενεῖς πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας εἶναι οἱ γερμανικοὶ μῦθοι περὶ καταστροφῆς τοῦ κόσμου⁵, οἵτινες πιθανώτατα κοινὴν μετ' αὐτῶν πηγὴν ἔχουσι τὴν Ἀποκάλυψιν. Ἡ δ' ἑλληνικὴ μυθολογία βάσιν ἔχουσα τὴν ἀρμονίαν καὶ τὴν ἀιδιότητα τοῦ σύμπαντος, ἀμοιρεῖ τοιούτων μύθων· ἀλλ' οὐκ ὀλίγοι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων παρεδέχοντο τὸ φθαρτὸν τοῦ κόσμου, καὶ ἄλλοι ἄλλως ἐδόξαζον ὅτι θὰ ἐπέλθῃ ἡ καταστροφή, οἱ δὲ στωικοὶ κατ' ἐκπύρωσιν⁶.

Διὰ τοῦ πυρὸς ζητεῖ νὰ καταστρέψῃ τὸν οὐρανὸν καὶ ὁ φθονερὸς ὄφις κατὰ τὴν ἡλειακὴν παράδοσιν· εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ὁ ὄφις οὗτος πολλὴν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν κρατοῦντα καὶ ἀποκρύπτοντα τὰ οὐράνια ὕδατα δράκοντα Αἰὶ τῶν βεδικῶν ὕμνων, ὃν ὁ Ἴνδρας φονεύει, πρὸς τοὺς δράκοντας, οὓς κτείνουσιν οἱ θεοὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἡλίου ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς μύθοις καὶ καθό-

1. Βλ. τὴν ἡμετέραν Μελέτην, τ. Α', σ. 26. Παραπλησίως ἰταλικὰς παραδόσεις περισηγήγαγεν ὁ διαπρεπὴς λαογράφος G. Pitré πραγματευόμενος περὶ τῶν παραδόσεων τοῦ Colla Pesce (ἐν Archivio per lo studio delle tradiz. popolari, τ. VII).

2. Μελέτης, τ. Α', σ. 25.—*Politis*, Der Mond in Sage u. Glauben der heutigen Hellenen, ἐν *Roscher's*, Selene, σ. 181.

3. Μελέτης, τ. Α', μέρ. β', σ. 491-2.

4. Μελέτης, σ. 412 κέ.

5. *Grimm*, Deutsche Myth., σ. 774 κέ. (δ' ἐκδ. σ. 678 κέ.).

6. Βλ. *Zeller*, Die Philosophie der Griechen ... I (δ' ἐκδ.), σ. 210. 229. 247. 626. 704, τ. III 1, σ. 151 κέ. 553. 555. 561.

λου ἐν τοῖς περὶ δρακοντοκτονιῶν μύθοις πλείστων λαῶν, καθὼς καὶ πρὸς τοὺς κυρίους τῶν πηγῶν δράκοντας τῶν νεοελληνικῶν μύθων¹. Ἡ δὲ καλόγνωμη γουστερίτσα εἶναι πιθανῶς ἡ σαλαμάνδρα, ἥτις κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων «διὰ πυρὸς βαδίζουσα κατασβέννυσι τὸ πῦρ»². Οἱ Θεσσαλοὶ πιστεύουσι νῦν ὅτι ἡ σαλαμάνδρα καταπίπτει εἰς τὴν γῆν μετὰ τῆς ἀστραπῆς ἢ ἀναφαίνεται μετὰ βροχῆν³. Καθόλου δ' ἡ σαύρα παρίσταται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ θρησκείᾳ καὶ ἐν ταῖς δοξασίαις νεωτέρων ἐθνῶν ὡς εὐοίωνος προάγγελος τοῦ ἔαρος καὶ τῆς εὐδίας, ἀγαπητὴ εἰς τοὺς θεοὺς, μάλιστα εἰς τὸν θεὸν τοῦ ἡλίου, οὗ τὰς βουλὰς ὑπετίθετο ὅτι διὰ τῆς μαντικῆς ἀνεκοίνωνεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τὸν ἥλιον προσηγόρευον οἱ ἀρχαῖοι καὶ σαῦρον⁴, οἱ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἀνάγοντες τὸ γένος Ἡλεῖοι Ἰαμίδαι ἐμαντεύοντο καὶ διὰ σαυρῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνατεθειμένου ἀνδριάντος ἐνὸς τούτων, ἔχοντος γαλεώτην πρὸς τὸν ὄμον προσέρποντα τὸν δεξιόν⁵. Υἱὸς δὲ τις τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν τῇ θεῖᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος χώρᾳ, τῇ τῶν Ὑπερβορέων γεννηθεὶς, ἐκαλεῖτο Γαλεώτης· ἀνῆγον δ' εἰς τοῦτον τὸ γένος οἱ Γαλεῶται, μάντις Σικελοί, διὰ σαυρῶν (γαλεῶν, γαλεωτῶν) πιθανῶς μαντευόμενοι⁶. Ἐν Σικελίᾳ δὲ νῦν πιστεύουσιν ὅτι εἰδὸς τι μικρᾶς σαύρας, καλουμένης κοινῶς San Giovanni, ἀνάπτει ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ κανδήλιον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ αἱ σαῦραι αὗται φέρουσι τύχην εἰς τοὺς κατέχοντας· οὐδεὶς δὲ τολμᾷ νὰ τὰς φονεύσῃ, ἀν δὲ τοιοῦτό τι συμβῆ κατὰ λάθος, ὁ φονεύσας ζητεῖ διὰ ποικίλων ἐπωδῶν νὰ ἐξευμενίσῃ τὸ ζῶον καὶ νεκρόν. Ἐν Βονωνίᾳ δὲ ἡ σαύρα φαινομένη προαγγέλλει τὸ ἔαρ. Ἐν Πεδεμοντίῳ, Τοσκάνῃ καὶ Σικελίᾳ πιστεύουσιν ὅτι ἡ πρασίνη σαύρα (*Iacerta viridis*, L.) ἔχει κίτρινον σταυρὸν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἶναι φιλόανθρωπος προφυλάττουσα τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ὄφρων⁷. [Ὁμοία

1. Μελέτη, σ. 161 κέ.—Πολίτου, Περσεὺς καὶ ἅγιος Γεώργιος, ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1872, σ. 177 κέ. καὶ ἐν Λαογρ., τ. Δ', σ. 185 κέ.

2. Ἀριστοτέλ., Ζ. ἱστ. Ε', ιθ' 13.—Θεοφρ. ἀπ. ἀ. Γ' περὶ πυρὸς ἡ' 60.—Ἀντίγον. Καρύστ. 91.—Τιμόθ. Γαζ. 53, ἐν Hermes, τ. 3, σ. 28. Αἰλιαν., Ζ. ἱστ. Β' 31.—Ἡ δοξασία αὕτη διετηρεῖτο καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα, παρέμεινε δ' ἐνιαχοῦ καὶ μέχρι τοῦ νῦν.

3. Κατ' ἀνακοινώσεις τῶν κ. Γ. Δροσίνη καὶ Ἀλ. Κασαβέτη, ἐκ τοῦ Πηλίου. Παρὰ πλησίαν δοξασίαν ἀνευρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οἵτινες ἐπίστευον ὅτι ἡ σαλαμάνδρα φαινομένη προήγγελλε βροχῆν. (Θεοφράστ. ἀπ. ζ' β' 15 «Καὶ ἡ σαύρα φαινομένη ἦν καλοῦσι σαλαμάνδραν... ὕδωρ σημαίνει»).

4. Πορφυρ., Περὶ ἀποχῆς, Δ' 16. Ἀντίθετος πρὸς τὰς τοιαύτας δοξασίας φαίνεται ἡ παράστασις τοῦ σαυροκτόνου Ἀπόλλωνος, ἥς ἄδηλος ἡ ἔννοια.

5. Πανσαν. στ' β' 2. Πρβλ. Cicero., De divin. I, 20, 39.—Στεφαν. Βυζαντ. λ. Γαλεῶται.

6. Στεφ. Βυζ., αὐτ.

7. De Gubernatis, Zoological mythology, τ. II, σ. 385 κέ.—Pitré, Usi e costumi, Palermo 1889, τ. III, σ. 351 κέ.—Ἐν τῷ Φυσιολόγῳ ἀναφέρεται σαύρα τις καλουμένη ἡλιακὴ, ἥτις, ὅταν γηράσῃ, ἀποτυφλοῦται, ἀλλὰ προσβλέπουσα εἰς τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον ἀνακτᾷ τὴν ὄρασιν καὶ νέα γίνεται. (Βλ. τὴν ἐκδοσιν τοῦ Karnejev ἐν Byzantin. Zeitschrift 1894, σ. 32).

παράδοσις περὶ προφυλάξεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν ὄφρων ὑπὸ τῆς πρασί-
νης σαύρας φέρεται καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ¹].

Εἰς τοὺς κοσμογονικοὺς μύθους ἠδύναντο νὰ ταχθῶσι καὶ τινες παρα-
δόσεις καὶ πλάσματα τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώ-
που καὶ τῶν ζώων· ἀλλὰ ταῦτα στενώτερον συνδέονται πρὸς ἄλλας ἐξ ἰδεῶν
διαφόρων προελθούσας δοξασίας, καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς ταύτας προσήκει νὰ
γίνῃ περὶ αὐτῶν λόγος. Ὅθεν περιοριζόμεθα ὡς ἐν τύπῳ καὶ ἀπλῶς νὰ δια-
λάβωμεν περὶ τῶν τοιούτων παραδόσεων, ἐπιφυλασσόμενοι νὰ πραγματευ-
θῶμεν περὶ αὐτῶν πλατύτερον ἀλλαχοῦ.

Πλεῖσται νεοελληνικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ διάβολος ἀμιλ-
λώμενος πρὸς τὸν θεὸν ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας ἐπλασεν ὁμοίως ζῶα·
ἀλλὰ τοῦ διαβόλου τὸ ἔργον ἦτο ἀτελὲς καὶ ὁ θεὸς ἢ ὁ Χριστὸς συνεπλήρωσεν
αὐτὸ πρὸς βλάβην τοῦ διαβόλου ἢ πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω διη-
γοῦνται περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ λύκου, ὅτι, ὅταν ἐπλασεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρω-
πον, ἠθέλησε καὶ ὁ διάβολος νὰ πλάσῃ τὸν λύκον· ἀλλὰ δὲν ἐμπόρεσε καὶ νὰ
τὸν ζωντανέψῃ, ὁ θεὸς ὅμως διὰ παιδείαν (ἦτοι τιμωρίαν αὐτοῦ) τὸν ἐπρόστα-
ξε νὰ ζωντανέψῃ καὶ νὰ φάγῃ τὸν πλάστην του· ἀλλὰ μόνον τὸ ἓνα πόδι
αὐτοῦ ἐπρόλαβε νὰ φάγῃ ὁ λύκος, καὶ δι' αὐτὸ ὁ διάβολος εἶναι κουτσὸς καὶ
τὸν λέγουν μονοπόδαρον καὶ λυκοφαγωμένο². Περὶ δὲ τῆς δημιουργίας τοῦ
χρησιμωτάτου εἰς τὸν ἄνθρωπον ὄνου διηγοῦνται ἐν Ἀκαρνανίᾳ ὅτι ὅταν
ἔφθαισε ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἔφθαισε καὶ ὁ διάβολος τὸν γαῖδαρον, ἀλλὰ
δὲν ἤμποροῦσε νὰ τὸν κάμῃ νὰ σαλέψῃ· καὶ ἀφ' οὗ πλέον ἀπελπίστηκε, παρα-
κάλεσε τὸ Χριστὸ νὰ τοῦ βάλῃ ζωή. Τότε ὁ Χριστὸς εἶπε: «Σήκω, γαῖδοῦρι,
νὰ ζήσῃ ἢ φτώχεια!» καὶ ἐσηκώθη καὶ ἐζωντάνεψε ὁ γαῖδαρος³.

Παρόμοιαι παραδόσεις φέρονται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, θὰ διαλάβωμεν δ'
ἐκτενέστερον περὶ αὐτῶν ἐν τῷ περὶ τοῦ Διαβόλου κεφαλαίῳ δευτέρας ἐκδό-
σεως τῆς *Νεοελληνικῆς μυθολογίας* ἡμῶν. Τὴν ἀρχὴν δ' ἔλαβον πιθανώτατα
αὗται ἐκ τῶν θρησκευτικῶν βιβλίων τῶν Βογομίλων, ἐν οἷς παρελήφθησαν
ἐκ παλαιότερων θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν θεωριῶν. Διότι ἡ θεωρία,
ὅτι τῆς δημιουργίας μετέσχον πλὴν τοῦ κατ' ἐξοχὴν δημιουργοῦ καὶ ἄλλοι
θεοὶ ὑποδεέστεροι, ἦτο καὶ πρὸ τῶν Βογομίλων γνωστὴ. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πλά-
τωνος⁴ διδασκόμεθα ὅτι ὁ τῶν θεῶν δημιουργὸς ἐκέλευσεν εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ
πλασθέντας θεοὺς νὰ τραπῶσιν εἰς τὴν τῶν ζώων δημιουργίαν, πλάττοντες

1. Schweizer. Volkskunde 1911, σ. 12.

2. Βλ. τῆς ἡμετέρας Μελέτης σ. 472. Τῆς παραδόσεως ταύτης ὑπάρχουσι πολλαὶ
παραλλαγαί· μίαν τούτων ἐδημοσίευσεν ὁ Λάζαρος Δούμας ἐν *Revue des tradit. popu-
laires* 1893, σ. 283-4.

3. Ἀνεκοινώθη μοι ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἀγρινίου κ. Εὐσταθίου Σταΐκου, ἱατροῦ.

4. *Πλάτων.*, *Τίμ.*, σ. 41 c. Καὶ ἐν τῇ περσικῇ θρησκείᾳ οἱ Amschaspand εἶναι συν-
εργοὶ τοῦ Ὁρομάσδου.

τὸ θνητὸν μέρος τῶν ὄντων, ὅπερ ἔμελλε νὰ συνυφανθῆ μετὰ τοῦ ἀθανάτου. Κατὰ δὲ τὴν αἰγυπτιακὴν κοσμογονίαν πλὴν τοῦ δημιουργοῦ Ρᾶ καὶ οἱ ἄλλοι θεοὶ εἶχον τὴν δύναμιν τῆς δημιουργίας διὰ τῶν δακρῦν αὐτῶν, οἳ τε ἀγαθοὶ καὶ οἱ κακοί· οἱ μὲν ἀγαθοὶ θεοὶ παρῆγον τ' ἀγαθὰ ὄντα καὶ τὰ χρήσιμα πράγματα, οἱ δὲ κακοὶ τὰ κακὰ ὄντα καὶ τὰ ἐπιβλαβῆ πράγματα· οἱ ὄφεις, οἱ σκορπιοί, τὰ δηλητηριώδη φυτὰ ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν δακρῦν τοῦ Σήτ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν δαιμόνων¹. Ἐπόμενοι τῷ Πλάτωνι παραδέχονται συνεργοὺς τῆς δημιουργίας Φίλων ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ ὑπομνηματιστὴς τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου νεοπλατωνικὸς Χαλκίδιος. Τῶν δ' αἰρετικῶν χριστιανῶν τινες ἐπρέσβευον ὅτι ὁ κόσμος εἶναι δημιούργημα τῶν ἀγγέλων ἢ ὅτι ὑπούργουν οἱ ἄγγελοι τῷ θεῷ κατὰ τὴν δημιουργίαν². Τούτων δὲ τὰ δόγματα μετὰ τῶν αἰγυπτιακῶν συνεκέρασεν ἡ τῶν Βογομίλων αἵρεσις, ἡ ἐν Βουλγαρίᾳ μὲν ἀναπτυχθεῖσα, διαδοθεῖσα δὲ καὶ πολλαχοῦ τῆς ἄλλης Εὐρώπης κατὰ τὸν ΙΒ' μάλιστα αἰῶνα. Ἡ αἵρεσις αὕτη, ἣτις πολλὰ τῶν αἰρετικῶν δογμάτων τῶν Μανιχαίων, τῶν Μεσσαλιανῶν καὶ τῶν Παυλικιανῶν παρέλαβεν, ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Σατανᾶς ἐπιχειρήσας καὶ δεύτερον κόσμον νὰ δημιουργήσῃ, ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ δὲν ἐδυνήθη νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς αὐτὸν ψυχὴν· ἰδὼν δὲ τὸ μάταιον τῶν ἀγώνων του παρεκάλεσε τὸν θεὸν νὰ τὸν ἐμψυχώσῃ, ὑποσχεθεὶς ὅτι θὰ ἀνῆκεν ὁ ἄνθρωπος εἰς ἀμφοτέρους. Ἐσώθησαν δ' οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τοῦ κράτους τοῦ Σατανᾶ διὰ τοῦ Χριστοῦ. Καίπερ μὴ δυνηθεὶς ὁμοῦ νὰ ἐμψυχώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὁ Σατανᾶς ἔδωκε ψυχὴν εἰς τὸν ὄφιν, κατὰ τινὰ δὲ σερβικὴν παράδοσιν καὶ εἰς τὴν κίσσαν³. Ἐκ τῶν τοιούτων λοιπὸν διηγήσεων προῆλθον αἱ ἐν λόγῳ νεοελληνικαὶ παραδόσεις καὶ αἱ παρόμοιοι τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἔθνων.

Τῶν μύθων περὶ γενέσεως τῶν ἀνθρώπων ἐκ δένδρων ἔχνη τινὰ μόνον ἀνευρίσκομεν ἐν νεοελληνικαῖς δοξασίαις καὶ παραμυθίαις. Περὶ τούτων δὲ θὰ διαλάβωμεν ἐν κεφαλαίῳ τῆς Νεοελληνικῆς μυθολογίας περὶ δημῶδους ψυχολογίας.

Ἐχει προσέτι ὁ καθ' ἡμᾶς λαός, καθὼς καὶ πάντες οἱ λαοί, καὶ μύθους κατ' ἐπίφασιν μὲν κοσμογονικούς, πράγματι δὲ αἰτιολογικούς. Διὰ τούτων προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ ἐξήγησιν μυθικὴν διαφόρων ιδιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων ἢ τῆς ἰδιαζούσης διαμορφώσεως χώρας τινός. Τοιοῦτοι μῦθοι πε-

1. *Maspero*, Histoire ancienne des peuples d' Orient, τ. I, σ. 156 κέ.

2. *Κύριλλος Ἱεροσολύμων*, ἐν *Migne*, Patrol. gr., τ. 33, σ. 717.—*Ἰωάν. Χρυσόστομ.*, αὐτ., τ. 83, σ. 473.—*Irenaeus* c. haer. I, 24.—Περὶ δημιουργίας ὄντων ὑπὸ δαιμόνων ὑποδεστέρων ἐν τῇ σκανδιναυικῇ Ἔδδα βλ. *Elard H. Meyer*, ἐνθ' ἄν., σ. 107 κέ.

3. Βλ. *Girecek*, Geschichte der Bulgaren, σ. 178.—*A. Pypin* u. *V. D. Spasovich*, Geschichte der slavischen Literaturen, Lpz. 1880, τ. I, σ. 88 καὶ τοὺς αὐτόθι μνημονευομένους συγγραφεῖς.—*M. Caster*, Literatura populară româna, Bucur. 1883, σ. 255 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, Greeco-Slavonic literature, Lond. 1878, σ. 20.

ριελήφθησαν καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν Αἰσωπειῶν, ὡς ὁ περὶ τοῦ ὀστράκου τῆς χελώνης (ἀρ. 154 Halm), ὁ περὶ τῆς φιλοψευδίας τῶν Ἀράβων καὶ τῶν σκυτέων (ἀρ. 136, 141 H.), ὁ περὶ τῆς συνέσεως τῶν μικροφυῶν καὶ τῆς ἀφροσύνης τῶν μακρῶν (ἀρ. 150 H.) κτλ.¹ Ὁμοιάζουσι δ' οὗτοι πρὸς τοὺς νεωτέρους καὶ κατ' αὐτὴν τὴν διατύπωσιν ὡς περὶ τῆς φιλοψευδίας τῶν Ἀράβων λέγει ὁ ἀρχαῖος μῦθος ὅτι τὴν ἀρχὴν ἔχει ἐκ τῆς ἀρπαγῆς τοῦ φορτίου ψευμάτων τῆς ἀμάξης τοῦ Ἑρμοῦ, ἣν συντριβεῖσαν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν διήρπασαν οἱ Ἀραβες², οὕτω καὶ νῦν διηγοῦνται ὅτι οἱ Κεφαλλῆνες εἶναι ψεῦσται, διότι ἐν τῇ χώρᾳ των κατεχύθησαν τὰ ψεύσματα, διαρραγέντος τοῦ πεπληρωμένου ἐξ αὐτῶν σάκκου τοῦ διαβόλου· παραπλήσιος εἶναι καὶ ὁ μῦθος περὶ τῆς πετρώδους διαμορφώσεως τῶν Κραβάρων καὶ τῆς Μάνης³. Τινὲς ὁμῶς τῶν μύθων τούτων οὐδ' αἰτιολογικοὶ εἶναι, ἀλλ' ἀπλῶς πεπλασμένοι πρὸς γέλωτα, οἷος ὁ περὶ τοῦ Αἰσώπου ἐν ναυπηγίῳ (ἀρ. 19 H.) καὶ τινες ἄσεμνοι μῦθοι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου.

1. Περὶ τούτων θὰ πρὸς ἀκριβεστέρωμεν ἐν τοῖς κεφαλαίοις περὶ γιγάντων καὶ περὶ μυθολογικῆς ζωολογίας τῆς ἡμετέρας Νεοελληνικῆς μυθολογίας. Πλουσία συλλογὴ τοιούτων μύθων παρὰ διαφόροις λαοῖς δημοσιεύεται ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Les pourquois* ἐν τῇ *Revue des tradit. populaires* ἀπὸ τοῦ 1887 (τ. II, σ. 433 κέ. ἢ τελευταία συλλογὴ ἐν τ. IX, 1894, σ. 165 κέ.).

2. Αἰσώπ. μῦθ. 141 H.—*Βαβυλίου*, ἀρ. 57.

3. Ἔστιν 1890, τ. Β', σ. 259.—Ὁμοιον ἀρχαῖον μῦθον, ἐξηγοῦντα διατί ἡ Θεσσαλία ἦτο πολυφάρμακος, ἀπαντῶμεν παρὰ *Μιχαὴλ τῷ Ἀκομινάτῳ* (τ. Α', σ. 177 ἐκδ. Σ. Λάμπρου) «τὴν Μήδειαν φασὶ φεύγουσαν διὰ τοῦ Θετταλικοῦ πεδίου, τῶν φαρμάκων ἐκχυθέντων, πολυφάρμακον τὴν Θετταλίαν ποιῆσαι».—Ἀδηλον ἂν ρωμουνικὴν ἢ ἑλληνικὴν παράδοσιν ἐπαναλαμβάνῃ ὁ Κ. Δαπόντες γράφων ἐν ἐπιστολῇ του: «Ἐσήκωσεν ὁ θεὸς τὰ χόματα ἀπὸ τὰ νησιὰ (τοῦ Αἰγαίου) καὶ τὰ ἔρριψε ἔς τὴ Βλαχίαν, καὶ ἐσήκωσε ταῖς πέτραις ἀπὸ τῆ Βλαχίας καὶ ταῖς ἔρριψε ἔς τὰ νησιὰ» (*Legrand, Ephémérides Daces*, σ. υλγ' - υλδ').

Ο ΗΛΙΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΜΥΘΟΥΣ*

Ἀποβλέποντες εἰς τὴν πληθὺν τῶν μύθων, τῶν ἀποδεδειγμένως διαπλασθέντων ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἡλιακῶν φαινομένων, δυσεξήγητον θὰ εὐρίσκομεν διατί ὁ ἥλιος δευτερεύουσιν κατέχει θέσιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ πανθέῳ. Ἄλλ' ἐπισταμένη μελέτη καὶ ἀνάλυσις τῶν ἡλιακῶν μύθων πείθει ἡμᾶς ὅτι οὗτοι, ὧν τὰ πρῶτα σπέρματα εἶναι κληροδότημα τῶν προϊστορικῶν Ἀρίων, ἐνωρὶς συνταυτίσθησαν καὶ συνεμίγησαν μετὰ τῶν μύθων περὶ ἄλλων θεῶν. Ἀνάλογά τινα παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῇ ρωμαϊκῇ μυθολογίᾳ, ἐν ἧ οἱ θεοὶ Apollo, Liber, Hercules καὶ Mercurius προσέλαβον πολλοὺς χαρακτῆρας τοῦ θεοῦ Ἡλίου (Sol), καὶ ἐν τῇ βεδικῇ, ἣτις πρὸς τῷ Sūryā, τῇ κυριωτάτῃ προσωποποιήσει τοῦ ἡλίου, ἀναφέρει καὶ ἑτέρας, ὡς τοὺς θεοὺς Savitri, Mitra, Vishnu, Pūshan, Aditya. Ἐνεκα τῆς τοιαύτης καταμερίσεως τῶν ἡλιακῶν μύθων ἢ σπουδαιότης τοῦ Ἡλίου ὡς αὐτοτελοῦς θεότητος ἐμειώθη σφόδρα, καὶ οὐ μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Βέδαις ὁ ἥλιος ἔστιν ὅτε τάσσεται ἐν θέσει ὑποδεεστέρα¹.

Ἐν τοῖς κλασσικοῖς χρόνοις, καθόλου εἰπεῖν, ἡ τοῦ Ἡλίου λατρεία ἦτο ἀσυνήθης καὶ σπανιωτάτη· τὰ δ' ἐνιαχοῦ ὑπάρχοντα ἡ λ ι ε ῖ α καὶ οἱ βωμοὶ καὶ τ' ἀγάλματα τοῦ Ἡλίου ἠδύναντο ἴσως νὰ θεωρηθῶσι μᾶλλον λείψανα παλαιότητος λατρείας, ὑφισταμένης πρὸ τῆς συνταυτίσεως αὐτοῦ μετ' ἄλλων θεῶν². Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκ τῆς λατρείας ταύτης ἐκπηγασάντων παναρχαίων μύθων ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Ἡρακλέα καὶ ἄλλους ἡλιακοὺς ἥρωας καὶ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Καὶ οἱ μὲν εἰς τοῦτον ἀναφερόμενοι εἶναι οἱ ἰδανικώτεροι προσλαβόντες βαθμηδὸν ἠθικὴν ἔννοιαν καὶ εὐγενέστερον χαρακτῆρα· οἱ δὲ εἰς τὸν Ἡρακλέα διετήρησαν πιστότερον τὸν παλαιὸν ἄξεστον καὶ ἄτεχνον τύπον· καὶ συνετέλεσαν μὲν ὀπωσδήποτε εἰς τοῦτο ἢ τε κωμωδία καὶ τὸ σατυρικὸν δράμα καὶ ἢ φιλοπαίγμων τέχνη, εὐαρέστως ἐνδιατρίβοντα εἰς θέματα

* Ἐδημοσιεύθη ἐν ἰδίῳ τεύχει ἐκ σ. 54 ἐν Ἀθήναις 1882.

1. Βλ. *J. Muir*, Original Sanskrit texts, London 1872, τ. V, σ. 158-9 (Subordinate position sometimes assigned to him (Sūryā)). Πρβλ. *Max Müller*, Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion, Strassburg 1880, σ. 311-3 (Die Sonne in untergeordneter Stellung).

2. Ἀναγραφὴν τῶν τόπων τῆς λατρείας τοῦ Ἡλίου βλ. ἐν *Pauly-Wissowa*, Real-Encyclop., τ. VIII, σ. 63 καὶ *Gruppe*, Griech. Mythol., ἐν τῷ πίνακι σ. 1764, λ. Helios L.

τοιαῦτα, ἀλλὰ κυρίως ἡ διατήρησις τῶν ἀρχετύπων ἐκείνων μύθων ὀφείλεται εἰς τοῦτο, ὅτι ἦσαν προσφυστάτοι εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ χύδην ὄχλου, μὴ ὑπερβάλλοντες τὰ ὅρια τῆς διανοητικῆς ἀντιλήψεως αὐτοῦ. Τούτου δ' ἐνεκα εὐνόητον εἶναι, διατί οἱ πλεῖστοι μετὰ πάροδον αἰώνων πολλῶν διασφύζονται καὶ παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ἐλαχίστας ὑποστάντες μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις.

Σκοπὸς τῆς προκειμένης πραγματείας εἶναι ἡ περισυναγωγή τῶν μύθων τούτων τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ καὶ ἐν γένει τῶν περὶ τοῦ ἡλίου μυθολογικῶν παραστάσεων καὶ εἰκόνων. Τούτων ἐναι δύνανται ἴσως νὰ θεωρηθῶσι λείψανα παναρχαίων μύθων, ὧν οὐδεμία γίνεται μνεῖα εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἕτεροι δ' ἐξηγοῦνται ἢ συμπληροῦνται ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας ἢ ὑπὸ τῶν μύθων ἄλλων λαῶν. Εὐρηναὶ δ' ἐγκατεσπαρμένοι ἰδίως εἰς παραδόσεις καὶ εἰς δημοτικὰ ἄσματα καὶ εἰς παραμύθια, ἀλλ' ἐν τούτοις λίαν παρηλλαγμένοι καὶ σκοτειναί. Ἰχνη προσέτι τούτων εὐδιάκριτα ἀπαντῶσι καὶ ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ, ἀσυνειδήτως διατηρούμενα, διότι πρὸ πολλοῦ ἔχουσιν ἀπολέσῃ τὴν μυθολογικὴν σημασίαν αὐτῶν.

Α'.

Ἡλιος ὡς ἄνθρωπος.—Ἀνατολή, μεσουράνημα καὶ δύσις αὐτοῦ.—Βασίλευμα.—Κατοικία τοῦ Ἡλίου.—Τρῦπα τοῦ οὐρανοῦ καὶ παλάτια τοῦ Ἡλίου.—Ἡλιος φιλαίματος καὶ ἀδηφάγος.—Πατήρ, μήτηρ, ἀδελφοί, τέκνα, σύζυγος τοῦ Ἡλίου.—Γάμοι Ἡλίου καὶ Σελήνης.

Ὅχι μόνον οἱ δημῶδεις μῦθοι, ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα καταδεικνύουσιν ὅτι ὁ ἐλληνικὸς λαὸς φαντάζεται τὸν Ἡλίον ἀνθρωπόμορφον. Πρὸς παράστασιν τῆς ἀνατολῆς αὐτοῦ λέγεται κοινῶς, ὅτι ἐξεμύτισε, ὁ ἥλιος ξεμυτώνει, βγαίνει, βγήκε, πάει μία, δύο τριχιές (ὀργυιές, βουκέντρες, καλάμια, μπράτσα), πάει γιόμα. Τὸν ἐκατούρησεν ὁ ἥλιος, λέγουσιν οἱ χυδαιότεροι (ἐν Μεσσηνίᾳ) περὶ ἐκείνου, οὗ κοιμωμένου φωτίζουσι τὸ πρόσωπον αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου· ἢ τήραξε μὴ σὲ κατουρήσῃ ὁ ἥλιος· ἦτοι ἐγέρθητι πρὸ τῆς ἀνατολῆς¹. Μεσουρανοῦντος δὲ τοῦ ἡλίου λέγουσιν, ὁ ἥλιος στέκεται καταμεσημερίς· διότι φαίνεται εἰς τὸν λαὸν ὅτι ὁ ἥλιος ἴσταται μικρόν, κατὰ τὴν μεσημβρίαν, ὅπως ἀναπαυθῆ ἐκ τοῦ δρόμου· ποιητικώτερον δ' ἐκφράζουσι παραπλησίαν ἰδέαν δημοτικὰ ἄσμα-

1. Πρβλ. τὴν παράστασιν τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς ὡς ρευστοῦ ἐν πολλοῖς μύθοις ἀγρίων λαῶν (*Schwartz, Die poetischen Naturanschauungen I, σ. 22 κέ.*) Παραπλησία ἄσεμνος φράσις πρὸς ὄκηρὸν ἐγειρόμενον τοῦ ὕπνου μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου παρὰ Ἡρώδη Η' 3.

τα, ἀφηγούμενα ὅτι ὁ ἥλιος ἀνακόπτει τὴν πορείαν αὐτοῦ ἐξαλλος, ἀκροώμενος τοῦ ἠδέος ἄσματος ὠραίας κόρης:

Ἐπὶ τῇ στρίξῃ τ' ἀργαλιῶν καὶ τῇ γλυκεῖᾳ λαλιά τῆς
ὁ ἥλιος ἐξαστόχησε, δὲν πάει νὰ βασιλέψῃ¹.

ἢ ὅτι συμπαθῶν πρὸς πάσχοντα ἴσταται, ὅπως ἀκροασθῆ τὰ παράπονα αὐτῶν καὶ συμμερισθῆ τὴν λύπην των².

Ἄλλοτε δέ, ὡς ὅτε, κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους, ἰδὼν τὸ θυέστειον ἄγος, ἴθυε τὸ ἄρμα αὐτοῦ ἐπ' ἄλλην ὁδόν, ἴσταται θεώμενος τὴν θαυμασίαν τιμωρίαν ἐγκλήματος καὶ ἀργεῖ νὰ δύσῃ. Ἐν δημοτικῷ ἄσματι ἡ μάνα τοῦ ἐρωτᾶ.

«Ἦλιε μ', ποῦ βγαίνεις τὴν αὐγὴν καὶ ἀργεῖς νὰ βασιλέψῃς,
σὲ καταριῶνται οἱ ἐργατιεὶς καὶ οἱ ξενοδουλευταῖδες...

Ἦλιε μ', τὸ τί εἶδες καὶ ἀργησες νὰ ῥθῆς νὰ βασιλέψῃς;

—Μάνα μ', τὸ θάμα ποῦ εἶδα ἐγὼ ἐχτὲς ἔς τὸ πανηγύρι,
ποῦ πῆρ' ὁ λύκος τὸ παιδί ἀπ' τῆς ποδιᾶ τῆς μάνας» κτλ.³

Σύμφωνος πρὸς τὴν ἐννοίαν ταύτην εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἠλίου ὡς δρομέως ἐν ἀκριτικῷ ἄσματι περὶ ἀγῶνος δρόμου τοῦ Ἠλίου καὶ τοῦ Διγενῆ:

Ὁ Γιάννης μὲ τὸν Ἠλιο συνορίζουνταν

τὸ ποιὸς νὰ πάῃ ἔς τὴν δύση γληγορώτερα·

καὶ ὁ Ἠλιος ἐδιασκέλα ὄρη καὶ βουνὰ

καὶ ὁ Γιάννης ὁ καημένος χαμολάγκαδα.

Καὶ ὁ Ἠλιος ἐβραδιάστη ἔς τῆς μαννίτσας του,

καὶ ὁ Γιάννης ὁ καημένος σὲ χαμόκλαδα⁴.

Παραπλησίαν σημασίαν ἔχει καὶ ἡ ἐπίκλησις τοῦ Ἠλίου Ὑπερίων, κατὰ τινὰς ἐτυμολογοῦντας τὴν λέξιν ἐκ τῆς προθέσεως ὑπὲρ καὶ τῆς μετοχῆς ἰών, ἀλλ' ἡ ἐτυμολογία αὕτη εἶναι ἀναντιρρήτως ἐσφαλμένη· ἀντίστοιχον δ' ὅμως εἶναι τὸ ψαλμικὸν περὶ τοῦ ἡλίου· ἀγαλλιᾶσεται ὡς γίγας δραμεῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ⁵.

Ὅταν κλίνῃ ὁ ἥλιος πρὸς τὴν δύσιν λέγουσιν· ἔ τ σ ἄ κ ι σ ε ν (ἢ ἔ γ υ-

1. Ἀραβαντιν., Συλλογὴ δημοτ. ἀσμάτων τῆς Ἠπείρου, σ. 287, ἀρ. 474.—Ὁμοια βλ. ἐν *Passow*, ἀρ. 539. Μανούσου, Τραγούδια ἔθνικα Β', σ. 84.

2. Γύπαρις, πρ. Α', στ. 71-2, σ. 188 Σάθα: «Τὸν ἥλιο εἶδα νὰ σταθῆ χίλιας φοραῖς γρικῶντας/τὰ πάθη μου καὶ νὰ κλαψὲ τὰ δάκρυα μου θεωρῶντας». Ἀραβαντιν., σ. 326, δίστ. 282. «Εἶδε τοὺς πόνους ποῦ τραυῶ ὁ ἥλιος μίαν ἡμέρα,/καὶ πάει στὴ μαννοῦλα τοῦ μὲ μάτια δακρυσιμένα». Πρβλ. καὶ *Onid.*, *Met.* IV 198-9.

3. Ἰατριίδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ἀσμάτων, σ. 67. Ζωγράφ. ἀγῶν Α', σ. 86, 56.

4. *Jeannarakí*, Ἄσματα κρητικά, σ. 113, ἀρ. 113. *Κριάση*, Κρητικά ἄσματα, σ. 232. Ζωγράφ. ἀγῶν Α' 315, 46 (Καρπάθου), 398 (Νισύρου).

5. Ψαλμ. ΙΗ' 6.

ρε) ὁ ἥλιος (ἢ ἡ ἡμέρα, ἢ παλάντζα)· τὸ τσάκισμα, τὸ ἀπόκλωσμα τοῦ ἡλίου¹· τὰ πέσματα τοῦ ἡλίου²· ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ ὁμηρικόν: «ἐν δ' ἔπεσ' Ὠκεανῶ λαμπρὸν φάος ἡελίοιο»³· «τρέχει ὁ ἥλιος» παρὰ Κυπρίοις=βαίνει πρὸς τὴν δύσιν⁴. Ἡ δύσις καλεῖται τὰ λιοκαθίσματα⁵, διότι κάθεται τότε, ἀναπαύεται ὁ ἥλιος· «ὁ ἥλιος ἔκατσε», ἦτοι ἔδυσσε, λέγουσιν ἐν Κεφαλληνίᾳ⁶. Ἐπίσης βουτᾶ ὁ ἥλιος, βούτημα ἢ βούτισμα τοῦ ἡλίου⁷ καὶ μονολεκτικῶς ἐν Κύπρῳ λιοβούτημαν ἢ γλιοβούτημαν⁸· ἡ λέξις εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὰς ἀρχαίας δύνειν, δύειν, δύσις καὶ πρὸς τὴν λατινικὴν mergere⁹. Ὁμοίας λέξεις βορείων λαῶν ἀναφέρει ὁ Γρίμμ¹⁰. Ἐμφαίνει δ' ἡ λέξις ἡλιοβούτημαν ἰδέαν περὶ λουτρῶν τοῦ ἡλίου ἐν τῇ δύσει, καὶ τοιαῦτα λουτρὰ ἀναφέρει ἡ δημώδης ποίησις¹¹. Εἶναι δὲ ταῦτα συναφῆ πρὸς τὴν ὁμηρικὴν περὶ βυθίσεως αὐτοῦ ἐν τῷ Ὠκεανῶ¹². Λουτρὰ τοῦ ἡλίου ἀναφέρουσί τινες ἀρχαῖοι ποιηταί· κατὰ τὸν Αἰσχύλον¹³ ὁ ἥλιος ἀναπαύει τὸ σῶμα καὶ τοὺς ἵππους ἐν ταῖς θερμαῖς προχοαῖς τοῦ ὕδατος τῆς παντρόφου λίμνης τῶν Αἰθιοπῶν παρ' Ὠκεανῶ· «κατὰ τὴν δύσιν, λέγει ὁ Στάτιος, ὁ ἥλιος ἀποζευγνύει τοὺς πυρίπνους ἵππους καὶ λούει τὴν κόμην εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ὠκεανοῦ»¹⁴. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς μύθοις ἄλλων λαῶν ἀναφέρονται λουτρὰ τοῦ ἡλίου· κατὰ τινὰς γερμανικὰς παραδόσεις ὁ ἥλιος λούεται

1. Passow, ἀρ. 505, σ. 384 (Τραπεζοῦντος).

2. Ἐν Θήρᾳ, ἐν μόνῃ τῇ φράσει «στὰ πέσματα τοῦ ἡλίου» (Πεταλᾶ, Ἰδιωτικόν, σ. 125).

3. Ἰλ. Θ 485. Πρβλ. τὸ λατιν. sol praecipitans.

4. Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις, σ. 54.

5. Βλαστοῦ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, σ. 162. Μανιάτικο μοιρολόγι: «Τὰ λιοκαθίσματα τοῦ βασιλεύει ὁ ἥλιος» (Παρνασσὸς Ις' 951). Βλ. αὐτ. ΙΖ' 76. Ἀντιστοιχος εἶναι ἡ λέξις λιοβαρέματα ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου (αὐτ., σ. 80).

6. Βεργωτῆ, Κεφαλλην., σ. 196.

7. Κοραῆ, Ἄτακτα, τ. Δ', σ. 50. Παραδόσεις, σ. 90: «τὴν ὥρα ποῦ βούτανε ὁ νήλιος» (Νάξος).

8. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Β', σ. 511. 554. 637. Καὶ ἐν Βιθυνίᾳ ἡλιοβούτημα λέγεται τὸ χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ἀρχεται νὰ δύῃ ὁ ἥλιος (Ἀρχεῖον Λεξικοῦ). Ἐν Χίῳ δὲ οὐλήματα εἶναι δύσις ἡλίου, ἐκ τοῦ βουλῶ, βυθίζομαι (Πασπάτη, Χιακὸν γλωσσάριον, σ. 122). Ἐν Κεφαλληνίᾳ κάποτε καὶ «ἐπνίγηκε» ὁ ἥλιος μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔδυσσε (Βεργωτῆς, ἐνθ' ἀν.).

9. «occursus, interitus, vel solis in oceanum mersio» (Festus).

10. Grimm, Deutsche Mythologie, σ. 704 (619 δ' ἐκδ.).

11. Πασπάτης, αὐτ., σ. 222· «Ἦμπεν ὁ ἥλιος στὸ λουτρὸ καὶ λούσθη καὶ χτενίσθη· βάζει τὸν οὐρανὸ μαντί, τὴ θάλασσα μαγνάδι».

12. Ἰλιάδ. Θ 438. Ὑμν. εἰς Ἑρμ. 68.

13. Παρὰ Στράβωνι Α' 33.

14. Stat., Thebaid. III, 407 κέ.

τὴν νύκτα καὶ διὰ τοῦτο λαμπρὸς ἀνατέλλει¹. Ὁ Γρίμμ παραβάλλει τὸ τοῦ ἡλίου λουτρὸν πρὸς τὰ τῶν γερμανικῶν θεοτήτων Nerthus, Holda, αἵτινες μετὰ τὴν ἐν τῇ γῆ περιοδεῖαν ἐλούοντο. Κατὰ τινα δὲ σλαβικὴν δοξασίαν τὴν ἐσπέραν λούεται ὁ ἥλιος καὶ σφριγῶν καὶ καθαρὸς ἀνατέλλει τὴν πρωΐαν· ἡ θάλασσα ἐπέχει αὐτῷ θέσιν μητρὸς, εἰς τῆς ὁποίας τὰς ἀγκάλας βυθίζεται τὴν νύκτα².

Συνηθεστάτη δ' ὁμῶς πρὸς δήλωσιν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου εἶναι ἡ χρῆσις τῶν λέξεων: βασιλεύει, ἐβασίλευσε ὁ ἥλιος· τὸ βασιλεῖμα, τὰ βασιλέματα τοῦ ἡλίου, τὸ ἡλιοβασιλεῖμα³. Ἐν Χίῳ ἡ δύσις λέγεται βασιλιόδεσμα⁴ κατὰ συμφυρμὸν τοῦ βασιλεύω καὶ γέρνω (ἐγειρε ὁ ἥλιος, γέρμα τοῦ ἡλίου) καὶ παρετυμολογίαν. Ἰδιωματικῶς δὲ βασιλεύου, βásiμα ἡλιοῦ (=βασιλεῖμα) ἐν Βελβεντῷ τῆς Μακεδονίας⁵, ἐν Ἀθήναις εἰς παλαιότερους χρόνους βασιλιεύω, βασιλιεῖμα⁶, καὶ βασιλιάζει ἐν Βούρ τῆς Καλαβρίας⁷. Καὶ μεταφορικῶς βασιλεύου τὰ μάτια, λέγεται, ὅταν ἀρχίζωσι νὰ κλείωνται ἐκ τοῦ ὕπνου⁸.

Αἱ λέξεις βασιλεύω καὶ βασιλεῖμα εὐρίσκονται εἰς τὴν σημα-

1. Kuhn u. Schwartz, Norddeutsche Sagen, σ. 455.

2. Hanusch, Slav. Myth., σ. 201.

3. λιοβασιλεῖμα (Βλαστοῦ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, σ. 161).

4. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, σ. 106.

5. Μπουρνάνας, ἐν Ἀρχαίοις νεωτ. ἑλλῆν. Α' β', σ. 77.

6. Ὁ Δ. Γρ. Καμπούρογλου (ἐν ἐφημ. Ἀθηνῶν Ἄστυ, ἀρ. 345 τῆς 17 Νοεμβρ. 1891) παραπλανηθεὶς ἐκ τῆς ὑγρᾶς προφορᾶς τοῦ φθόγγου λε περιπίπτει εἰς περίεργα ἐτυμολογικὰ πορίσματα, νομίζων ὅτι τὸ βασιλεῖμα εἶναι ἀντὶ τοῦ μπασιήλιεμα, τὸ ἔμπα τοῦ ἡλίου. «Τώρα, προσθέτει, ἡ καλαισθησία τοῦ λαοῦ τὸ μπασιήλιεμα ἔκαμε βασιλεῖμα καὶ τέλος βασιλεῖμα, ὅπερ τοσοῦτον παρενοήθη». Τὴν αὐτὴν δὲ παράδοξον ἐτυμολογίαν κάμνει καὶ ὁ Μ. Φιλίντας (Γραμματικὴ τῆς ρωμικῆς γλώσσας, σ. 127): «Ἐπειδὴ τὰ ἡπειρωτικὰ βασιλιέβω, χαλιέβω κτλ. στὴν κοινὴ τὰ λέμε βασιλιέβω, χαλέβω κτλ. κατὰ τοῦτο εἶπαμε καὶ βασιλιέβει ἀντὶς βασιλιέβει)μπασιλιέβει (μπάση+ἡλίου· τὸ μπ)β) παρετυμολογία ἀπ' τᾶλλο τὸ βασιλεύω».

7. Morosi, Dialetti romaici, ἐν Archivio glottolog. italiano, τ. IV, σ. 50.

8. Βλ. καὶ Βαλαωρίτου, Ποιήματα, τ. Β', σ. 537 (Βιβλιοθ. Μαρασλῆ, τ. Γ', σ. 414). Τὴν αὐτὴν μεταφορικὴν χρῆσιν «ἐβασίλευσαν τὰ μάτια του» ἔχουσι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐπὶ ἐκπνέοντος (Χριστοφορίδου, Λεξικόν, σ. 313). Ἐπίσης παραλαβόντες ἐκ τῶν Ἑλλήνων μεταχειρίζονται τὴν αὐτὴν εἰκόνα καὶ ἐπὶ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου: peredóti díeli = ἐβασίλευσεν ὁ ἥλιος (αὐτ., σ. 100. 313. L. Diefenbach, Völkerkunde Osteuropas, Darmstadt 1880, τ. I, σ. 69. G. Meyer, ἐν Berl. philol. Wochenschrift 1883, σ. 303). Οἱ Ρωμῶνοι ἔχουσιν ἀνάλογόν τινα φράσιν soayele asfintes te=ὁ ἥλιος ἀγιάζεται (Per. Papahage, Parallele Ausdrücke, ἐν Weigand 1908, XIV, σ. 139). Βλ. προσθήκην ἐν τέλει τοῦ τόμου.

σίαν ταύτην ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος τοῦλάχιστον¹, ἀλλ' ἡ χρῆσις τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων τῆς Κάτω Ἰταλίας ὑποδεικνύει ὅτι εἰς πολὺ προγενέστερον χρόνον εἶχον εἰσαχθῆ εἰς τὴν γλῶσσαν. Νῦν εἶναι πάγκοινοι ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν γένεσιν τῆς μεταφορᾶς ταύτης ὁ Κοραῆς ἀποδίδει εἰς σύγχυσιν πρὸς τὸ ψαλμικὸν «ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο», ὅπερ ψαλλόμενον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις κατὰ τὸν ἑσπερινόν, γινόμενον συνήθως πρὸς τὴν ἑσπέραν, ὑπετέθη ἀναφερόμενον εἰς τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου. Ἄν καὶ ἡ συσχέτισις τῆς ψαλμικῆς ῥήσεως πρὸς τὸ φυσικὸν φαινόμενον εἶναι βασιμωτάτη, ἀλλ' ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἐκ ταύτης προῆλθεν ἡ μεταφορά, διότι μᾶλλον τοιαύτη συσχέτισις προϋποθέτει γνωστὴν καὶ κοινὴν τὴν μεταφορικὴν χρῆσιν². Εὐστόχως δ' ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις³ ἀφορμώμενος ἐκ τῆς ἐν Οἰνῷ τοῦ Πόντου σημασίας τῆς φράσεως «ὁ ἥλιον ἐβασίλευσεν»=ἐμεσουράνησεν, ἀνέβηκεν ὑψηλά, παρετήρησεν ὅτι τὸ βασιλεύει ἐλέχθη τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ μεσουρανοῦντος ἡλίου, βραδύτερον δὲ ἐλέγετο ἐπὶ τοῦ δύνοντος· καὶ ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν παρεκδοχὴν ταύτην, πρῶτον ἡ συνωνυμία πρὸς τὸ ῥῆμα κ ρ α τ ῶ ὁμοίως ἐπὶ τοῦ κλίνοντος εἰς τὴν δύσιν ἡλίου λεγόμενον, καὶ δεύτερον ἡ ἐκκλησιαστικὴ χρῆσις· διότι πλὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Κοραῆ μνημονευομένης ψαλμικῆς ῥήσεως ὁ κ. Χ. ἀναφέρει καὶ τὸ μετ' αὐτὴν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἑσπερινοῦ λεγόμενον ποιημάτιον Σωφρονίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων «φῶς ἰλαρόν», περιέχον τὰς λέξεις ἡλίου δύσις, φῶς ἑσπερινόν κτλ.

Ἄλλὰ πλὴν τῶν δύο τούτων καὶ ἄλλος τρίτος λόγος συνετέλεσε πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ διάδοσιν τῆς περὶ δύσεως τοῦ ἡλίου μεταφορᾶς, ἡ μυθολογικὴ εἰκὼν τοῦ βασιλικοῦ μεγαλείου τοῦ δύνοντος ἡλίου. Τοῦτο ὑπέδειξε πρῶτος ὁ Βενετοκλῆς, ὅστις ἀνασκευάζων τὴν γνώμην τοῦ Κοραῆ παρατηρεῖ, ὅτι «ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι πάντοτε ἐνόμιζον ὅτι ὁ ἥλιος ἠσυχάζει εἰς τὰ ἐν τῇ δύσει οἰκήματα αὐτοῦ, εἰς βασιλεία, ἐντεῦθεν ἐλέχθη ὅτι ὁ ἥλιος τότε βασιλεύει»⁴. Παραστατικώτατα δὲ διαγράφει τὴν μυθολογικὴν ταύτην εἰκόνα ὁ Gaston Deschamps⁵: «Εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταφρασθῆ γαλλιστὶ ἡ ἔκφρασις βασι-

1. Ὁ Ducange ἐν Γλωσσαρίῳ, σ. 180, φέρει παραδείγματα τῆς χρήσεως τοῦ ῥήματος καὶ τοῦ ὀνόματος ἐκ χειρογράφου γραμματικῆς τῆς κοινῆς γλώσσης τοῦ Ρωμανοῦ Νικηφόρου τοῦ Θεσσαλονικέως. Παραδείγματα ἀμφοτέρων ἐπίσης εὐρίσκονται ἐν ἀστρολογικῷ κώδικι τοῦ 13' αἰῶνος τῆς ἐν Ἑρλάγγῃ πανεπιστημιακῆς βιβλιοθήκης (ἀρ. 93, φ. 1β, 2α, 2β) καὶ ἀλλαχοῦ ἐπὶ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων. Ὁ Κοραῆς ("Ατ. Β' 79) φέρει παράδειγμα ἐκ τοῦ τέλους τοῦ ΙΕ' αἰῶνος (Θανατ. Ρ6δ., στ. 398, σ. 44 Wagner).

2. Ἐκ τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας ἐνθυμοῦμαι, ὅτι, ὡσάκις ἤκουον ψαλλόμενον τὸ «ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν», ἐνῶ ὁ ἥλιος ἔρριπτεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὰς τελευταίας ἀκτῖνάς του, συνῆπτον τὸν ψαλμὸν πρὸς τὸν δύνοντα ἥλιον. Ἄλλὰ τοῦτο βεβαίως δὲν θὰ συνέβαινε, ἂν μὴ εἶχε τὸ ἐβασίλευσε τὴν σημασίαν τοῦ ἔδυσε.

3. Λεξικογρ. ἀρχεῖον 1917, τ. Γ', σ. 17 κέ.

4. Ἐφημ. φιλομ. 1860, σ. 1249. Βλ. καὶ τὴν προσθήκην ἐν τέλει τοῦ τόμου.

5. La Grèce d' aujourd' hui, σ. 44.

λεμα τοῦ ἡλίου, ἔκφρασις ἐνέχουσα τὴν ἐννοίαν βασιλικῆς πορφύρας καὶ θριαμβικῆς δύσεως, καὶ ἀναβλαστήσασα ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῆς Ἀνατολῆς τὴν ὥραν, καθ' ἣν ὁ ἥλιος κατέρχεται βραδέως ὡς τεραστία πυρκαϊὰ ὀπισθεν τοῦ ἰανθίνου προτειχίσματος τῶν μακρινῶν κορυφῶν». Ὁ ἥλιος ἐβασίλευσε σημαίνει καὶ ὁ ἥλιος ἔγινε βασιλεύς, μεταβάς εἰς τὰ βασίλεια δώματα αὐτοῦ, κείμενα ἐν τῇ δύσει¹. Τὸν ἥλιον ἀποκαλοῦσιν ἄνακτα ἢ βασιλέα ἀρχαῖοι ποιηταί². Κεῖνται δὲ τὰ βασίλεια τοῦ Ἡλίου πίσω ἀπὸ τὰ βουνά, πίσω ἀπὸ μίαν ραχοῦλα³, ἀπώτατα ἐν τῇ δύσει. Ἐκεῖ εἶναι ἡ ἄκρη τοῦ κόσμου, τὰ πέρατα (ἢ τὰ τετραπέρατα) τῆς γῆς, κατὰ φράσιν διατηρηθεῖσαν παρὰ τῷ λαῷ πρὸς δῆλωσιν ἀπωτάτης χώρας. Κρητικὸν τι ἄσμα λέγει:

Κάτω 'ς τὴν ἄκρα τ' οὐρανοῦ, 'ς τὴν τέλειωσιν τοῦ κόσμου,
ψοφοῦν ἀγρίμια καὶ λαγοὶ κι ἀλάφι' ἀπὸ τῆ δίψα⁴.

Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ πείρατα γαίης⁵, τὰ τέρματα γῆς⁶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, «ἄστρον ἤχι λοετρὰ πέλει καὶ τέρματα γαίης»⁷ ἐν τῇ ἀπωτάτῃ δύσει, ὅπου τὸ Ἡλύσιον πεδίων καὶ αἱ τῶν μακάρων νῆσοι, ἢ κατ' ἄλλους ποιητὰς ἡ διψαλέα Λιβύη καὶ τὸ τῶν Αἰθιοπῶν γένος⁸. Ἐντεῦθεν προέκυψε καὶ ἡ κατάρα νὰ πᾶς πίσω τὸν ἥλιο⁹ καὶ κατὰ παραφθορὰν 'ς τὸν πίσω νῆλιο, ἦτοι εἰς μέρος ὅπου νὰ καθῆς¹⁰.

Εἰς τὰ βασίλεια αὐτοῦ εἰσέρχεται ὁ Ἡλιος δι' ὀπῆς (τροῦπα) ἀντιστοιχοῦσης πρὸς τὰς ἐν Ὀδυσσεΐα (Ω 12) πύλας ἡλίου. Εὐρίσκεται δ' ἡ ὀπή αὕτη ἐν τῷ πέρατι τοῦ ὀρίζοντος, ἐν σημείῳ ἐνθα ὁ οὐρανὸς ἐφάπτεται τῆς γῆς· ἑτέρα δ' ὁμοία εὐρίσκεται ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐκ ταύτης μὲν βγαίνει ἀνατέλλων, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας μπαίνει¹¹.

1. Ὁ Grimm (D. M., σ. 618 δ' ἐκδ.) παρανοεῖ τὰς φράσεις δημοτικῶν ᾠσμάτων ὁ ἥλιος ἐβασίλευε, ἐβασίλευσε, ὑπολαμβάνων ὅτι σημαίνουσιν ἐβασίλευεν ἄλλοτε καὶ δὲν βασιλεύει πλέον ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἄλλ' ὁ λαὸς λέγει καὶ κατ' ἐνεστῶτα βασιλεύει ὁ ἥλιος, ὅπερ κάμνει κατάδηλον τὸ σφαλερὸν τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας.

2. Bruchmann, Epitheta deorum, σ. 144. 145.

3. Ἐν δημοτικῷ ᾠσματι εἰσάγεται λέγων ὁ Ἡλιος «Ἐφῆς ὄντας βασίλευσα πίσω πὸ μιὰ ραχοῦλα» (Χασιώτη, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἡπειρον δημ. ᾠσμ., σ. 105, ἀρ. 24). Ἐν ἐπωδῇ ἀθηναϊκῇ: «Ἀνάμεσα στὰ δύο βουνά, πὸ θὰ καθῆσῃ ὁ ἥλιος» (Ἑβδομάς Α', σ. 88.80).

4. M. Π. Βρεττοῦ, Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον 1865, σ. 44.

5. Ὀδυσσ. Δ 563. Ἡσιόδ., Θεογ. 518. Ἔργ. 168.

6. Κρατῖνος, παρ' Ἀρποκρατίωνι, λ. Κισθῆνη (Meineke FCG. II 136).

7. Κόιντ. Σμυρν. I' 196.

8. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher, Die Gorgonen, Lpz. 1876, σ. 27-28.

9. Κοινή. Βλ. καὶ Λελέκ., Ἐπιδόρπιον, σ. 208.

10. Παροιμιώδεις φράσεις: Πῆγε πίσω τοῦ ἡλίου ἢ πίσω τὸν ἥλιον ἢ πίσω ἀπ' τὸν ἥλιο (Π. Π., λ. ἥλιος 48) καὶ ἀπῆγε κατὰ ἡλίου! (Π. Π., ἥλιος 47).

11. «μπαίνει ὁ ἥλιος» = δύνει· ἀτὰ μπάσματα τοῦ ἡλιοῦ» δύσις (Φθιῶτις) καὶ ἡ μπάση ἡλιοῦ.

Ἐν τῷ ἀκροτάτῳ ἐκείνῳ σημείῳ τοῦ κόσμου, ἔνθα ὁ οὐρανὸς ἐφάπτεται τῆς γῆς, κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ λαοῦ, ὁ διελθὼν διὰ μιᾶς τῶν ὀπῶν, τῆς ἀνατολικῆς ἢ τῆς δυτικῆς, δὲν δύναται ἀλλαχοῦ νὰ σταθῇ, εἰ μὴ ἀναβὰς πρὸς τὰ ἄνω ἐπὶ τῆς ἔξω ἐπιφανείας τοῦ οὐρανοῦ¹. Ἐκεῖ δέ, ὑπεράνω τῆς δυτικῆς ὀπῆς ἐν τῷ οὐρανῷ, ὑπάρχουσι τὰ παλάτια τοῦ ἡλίου, ἔνθα ἀναμένει αὐτὸν ἡ μάγνα του. Διὰ τοῦτο ἐν παλαιὸν δημοτικὸν ἄσμα λέγει:

Στοὺς οὐρανοὺς κι ἂν κρυβηθῆς, 'ς τοῦ Ἡλιοῦ τὴν μάγν' ἂν ἔμπης².

Ἀνάκτορα τοῦ ἡλίου ἀναφέρονται ὑπὸ μεταγενεστέρων ποιητῶν³, περιγράφουσι δὲ ταῦτα ὁ Νόννος (IB' 1 κέ.) καὶ ὁ Ὀβίδιος (ἐν Μεταμορφ. Β' κέ.) κατὰ τὸν Ρωμαῖον ποιητὴν τὰ βασίλεια τοῦ Ἡλίου (Regia Solis) κεῖνται ἐν τῇ ἀνατολῇ, εἶναι δ' ὠκοδομημένα ἐφ' ὑψηλῶν κιόνων, ἀπαστρέπτοντα ἐκ χρυσοῦ καὶ τιμίων λίθων. Καὶ παρ' ἄλλοις δὲ λαοῖς ἀπαντῶνται ὅμοιοι μῦθοι. Ὁ Ἡλιος, κατὰ σλαβικὸς μῦθους, ἔχει ἴδιον οἶκημα (κατὰ τὸν πρωσικὸν καὶ τὸν λιθουανικὸν μῦθον, παλάτιον) ἐκ τούτου ἐξέρχεται τὴν πρωΐαν, τὴν ἑσπέραν λούεται ἐν τῇ δύσει καὶ τὴν νύκτα ἐπιστρέφει εἰς αὐτό⁴. Πολλὰ χωρία φινικῶν ρουνῶν περιγράφουσιν οἰκίας καὶ αὐλὰς τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων⁵.

Αἱ τῶν παραμυθίων δ' ὅμως περιγραφαὶ τῆς κατοικίας τοῦ ἡλίου δὲν συνάδουσιν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς τῶν δημῶδων παραδόσεων. Ἐν ζακυνθίῳ παραμυθίῳ ὁ Ἡλιος, ἀρπάσας τὴν Μαροῦλαν, φέρει αὐτὴν εἰς τὴν κατοικίαν του, πῖ σ ω ἀ π ὀ τὰ β ο υ ν ἄ⁶. Ἐν ἐτέρῳ δὲ παραμυθίῳ ἐπίσης ζακυνθίῳ, μία βασιλοπούλα φεύγει ἀπὸ τὸ βασίλειόν της καὶ ὑπάγει «ἔπου ἰδοῦν τὰ μάτια της» φθᾶσα δὲ εἰς τοὺς πρόποδας ὄρους καὶ ἀναρριχηθεῖσα εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ βλέπει μακρὰν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ὀρίζοντος λευκὸν τι πρᾶγμα. Ἐρωτᾷ δὲ ἓνα καλόγηρον, ἐμφανισθέντα ἐνώπιόν της (ὅστις ἦτο ὁ προστάτης ἄγγελος αὐτῆς), τί εἶναι ἐκεῖνο ἐκεῖ.

«Αὐτὸ εἶναι, παιδί μου, τῆς λέγει ὁ καλόγηρος, ὁ πύργος τοῦ Ἡλίου καὶ ἐκεῖ βρίσκονται περισσότερα ἀπὸ δέκα χιλιάδες βασιλόπουλα, ποῦ ἤρθαν κυνηγι καὶ τὰ λίθωσε ὁ Ἡλιος. Ἄλλὰ σὺ εἶσαι καλὸ κορίτσι καὶ δὲν θέλω νὰ σοῦ βγῇ σὲ κακὸ, ἀλλὰ σὲ καλὸ. Διὰ τοῦτο θέλω νὰ σοῦ ἐξηγήσω τὸ πρᾶγμα, καὶ ὄχι μόνον εἰς ἐσὲ νὰ ἐβγῇ σὲ καλὸ, ἀλλὰ νὰ μπορέσης νὰ κάμης καλὸ καὶ 'ς ἄλλους. Μάθε λοιπὸν πῶς πρέπει νὰ πᾶς εἰς ἐκεῖνον τὸν πύργον. Στὸ δρόμον θ' ἀκούσης βοή καὶ κακὸ καὶ ἀνθρώπινες φωνές, τσι φωνές τῶν

1. Γ. Κρέμος, ἐν ἑφημερ. Νέα Ἑλλάδι, 26 Ὀκτωβρ. 1874, ἀρ. 35. Παραδόσ., ἀρ. 221.

2. Legrand, Recueil de chansons populaires, σ. 58, ἀρ. 34.

3. Καὶ ὁ παλαιότερος ποιητὴς Μίμνερμος (παρὰ Στράβωνι Α 47) ἀναφέρει χρυσοῦν θάλαμον, ἐν ᾧ κεῖνται αἱ ἀκτῖνες τοῦ Ἡλίου ἐν τῇ πόλει τοῦ Αἰήτου παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ Ὠκεανοῦ.

4. Hanusch, Slav. Mythus, σ. 268.

5. Castren, Finnische Mythologie, σ. 58. 59.

6. B. Schmidt, Griechische Märchen usw., Lpz. 1877, ἀρ. 14, σ. 104.

ἀδερφῶ σου, ποῦ θὰ σὲ καλοῦν, ἀλλὰ μὴν πιστεύεσαι, καὶ μὴ γυρίσης τὸ πρόσωπό σου, γιὰτὶ εἶναι δαιμόνια, καὶ ἂν γυρίσης θὰ μαρμαρώσης. "Αἶμα φθάσης εἰς τὸν πύργου, ἄρπαξε γρήγορα μιὰ μεγάλη μποτίλια, ποῦ εἶναι ᾿ς ἓνα τραπέζι, τρέξε ἔξω καὶ ράντισε ὅλα τὰ λιθωμένα βασιλόπουλα μὲ τὸ νερὸ τῆς, γιὰτὶ ἐκεῖθι εἶναι νερὸ τῆς ζωῆς. Τότε θὰ ἰδῆς ἐμπρὸς σου ἓνα μεγάλο γίγαντα, ποῦ θὰ θέλῃ νὰ σὲ φάῃ. Μὴ δειλιάσης ὅμως, μόν' πέ του ἀμέσως πῶς ἴσα ἴσα αὐτὸν ζητοῦσες. Τότε θὰ ζητήσῃ νερὸ, καὶ νὰ τοῦ ἔχῃς ἀπὸ πρῶτα ἔτοιμο. "Αἶμα πάρῃ τὸ νερὸ, θὰ σὲ πιάσῃ ἀπὸ τὸ χέρι καὶ θὰ σὲ φέρῃ εἰς τὸ παλάτι του καὶ θὰ σὲ πάρῃ γυναῖκα»¹.

Ὁ γίγας ἐκεῖνος εἶναι ὁ "Ἡλιος, ὅστις ὅλην τὴν ἡμέραν λείπει ἔξω καὶ μόνον τὸ βράδυ ἐπιστρέφει. Ἄξιον σημειώσεως ἐν τῷ παραμυθίῳ τούτῳ εἶναι τὸ ἀναφερόμενον περὶ ἀπολιθώσεως τῶν προσερχομένων ἐγγὺς τοῦ πύργου τοῦ Ἡλίου. Ἄλλα παραμύθια μυθολογοῦσιν, ὅτι ἀπολιθοῦνται ὑπὸ μαγισσῶν ἢ τοῦ διαβόλου οἱ πλησιάζοντες εἰς τὰς κατοικίας αὐτῶν. Τὸ προκείμενον δ' ὅμως παραμύθιον φαίνεται διατηρῆσαν εὐκρινέστερα ἴχνη ἀρχαίων μύθων. Οἱ περὶ ἀπολιθώσεων μῦθοι, καίπερ διαφόρως ὑπὸ πολλῶν ἐρμηνευθέντες, ἀνάγονται κατὰ τὸ πλεῖστον μᾶλλον εἰς ἡλιακοὺς. Ὁ ἡλιακὸς ἥρωας Περσεὺς ἀπολιθώνει διὰ τῆς γοργείας κεφαλῆς τοὺς κατοίκους τῆς Σερίφου², ἢ δὲ τοῦ Ἡλίου θυγάτηρ Κίρκη μεταμορφώνει εἰς σῦς τοὺς εἰς τὴν κατοικίαν αὐτῆς ἐρχομένους· καὶ ἡ μεταμόρφωσις θεωρητέα παραλλαγή τῶν περὶ ἀπολιθώσεως μύθων. Κατὰ τινὰς γερμανικοὺς μύθους, γίγαντες ἀπολιθώνονται κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου³, ὁμοίως καὶ οἱ Hedningen ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑδδα⁴. Ὁ Tylor μνημονεύει ὁμοίους μύθους τῶν ἰθαγενῶν τῆς Κεντρικῆς Ἀμερικῆς καὶ τῶν κατοίκων τῶν Φιτζίων νήσων⁵.

Εἰς τὰ παλάτια αὐτοῦ ἀναμένει τὸν Ἡλίον, κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους, ἢ μάννα του, καὶ πρὶν εἰσέλθῃ διὰ τῆς ὀπῆς, ὡς διὰ θυρίδος, ρίπτει εἰς αὐτὸν σαράντα καρβέλια ψωμιὰ γιὰ νὰ τὸν προφτάσῃ, γιὰτὶ εἶναι λιμασμένος ἀπὸ τὴν πεῖνα. Καὶ ἄμα εἰσέλθῃ καὶ καθίσῃ τοῦ παρατίθενται σαράντα φούρνων καρβέλια, τὰ

1. Αὐτ., ἀρ. 15, σ. 106 κέ. Παλάτιον τοῦ ἡλίου, εὐρισκόμενον εἰς τὴν ἀνατολὴν, ἀναφέρουσι καὶ βλάχικα παραμύθια (βλ. *Sainéan*, *Basmele române*, σ. 246. *Revue des trad. populaires*, τ. VIII, σ. 600 κέ.) ὡς ἐπίσης καὶ ἄλλων λαῶν, οἷον βρετονικὰ (*Luzel*, *Contes populaires de la Basse Bretagne* I 66), καταλανικὰ (*Maspons y Labros*, *Rondallayre* I 41) κλπ.

2. Φερεκύδης, παρὰ Σχολ. Ἀπολλων. Δ 1091. 1555. Πινδάρ., Πυθ. I 74 κέ. Ἀπολλόδορος., Β' δ' 3, 6.

3. *Grimm*, *D. M.*, σ. 518 (455 δ' ἐκδ.).

4. Μετάφρ. K. Simrock, σ. 314.

5. *Edw. Tylor*, *La civilisation primitive* (trad. franç.), τ. I, σ. 404. Βλ. αὐτ. «On doit observer par rapport au mythe de Persée, qu'un des épisodes obscures qui s'y rattachent, la tête de Gorgone changeant en pierre ceux qui la regardent, répond au mythe du soleil lui-même».

ὅποια ἐν ἀκαρεῖ καταβροχθίζει. Φοβερὰ δ' εἶναι ἡ ὀργή του καὶ ἀλίμονον εἰς τὴν μητέρα, ἀλίμονον εἰς πάντας τοὺς ἐν τοῖς βασιλείοις αὐτοῦ, ἂν μὴ εὖρη ψωμία ἔτοιμα! Τότε τρώγει πᾶν τὸ προστυχόν. Οὕτω ποτὲ δι' ἀμέλειαν ἢ ἀσθένειαν τῆς μητρὸς μὴ εὐρὼν ἔτοιμα τὰ ψωμία, κατέφαγε τοὺς ἀδελφούς, τὰς ἀδελφὰς καὶ τὸν πατέρα του¹. κατὰ τινα δὲ μῦθον καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα, διό, ὅταν ἀνατέλλῃ κόκκινος, λέγουσιν ἐν Πελοποννήσῳ, πῶς εἶναι ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς μάννας του, τὴν ὁποίαν ἐσκότωσε, διότι δὲν τοῦ εἶχεν ἔτοιμον τὸ φαγητόν². Ἐν Ἡπείρῳ δὲ λέγουσιν, ὅτι ἡ μήτηρ του οὐδέποτε τολμᾷ νὰ τὸν ἴδῃ ἐκ τοῦ πλησίον, διότι τὴν τρώγει· ἀλλὰ κρυφὰ τοῦ στρώνει τὸ τραπέζι γιὰ νὰ φάῃ, κ' εὐτὺς ἐκεῖνη γίνεται ἄφαντη καὶ κρύβεται καὶ τὸν κοιτάει ἀπὸ μακρὰ καὶ τὸν χαίρεται³. Εἰς τὰ Λακκοβίκια τῆς Μακεδονίας νομίζουσιν, ὅτι κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἐπειδὴ τὴν ὥραν ἐκείνην θὰ φάγῃ ὁ ἥλιος, δὲν πρέπει νὰ τρώγωσι τὰ παιδιά, διότι ἀποθνήσκουσιν οἱ γονεῖς των⁴.

Ἡ μήτηρ τοῦ Ἡλίου ἔχει πάντοτε ἔτοιμα διὰ τὸ δεῖπνόν του τὰ ψωμία· ταῦτα δὲ ψένονται ὄχι εἰς φοῦρνον, ἀλλὰ μὲ τὴν πύραν τοῦ ἰδίου τοῦ ἡλίου· ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀρά: *Νὰ πᾶς κεῖ ποῦ ψένει ὁ ἥλιος τὸ ψωμί⁵*, ταυτόσημος πρὸς τὴν ἄλλην πίσω τὸν ἥλιο, ἧς ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, ἦτοι ἐκεῖ, ὁπόθεν οὐκ ἔστιν ἐπάνοδος, εἰς τὴν ἄκρην τοῦ κόσμου. Θρακικὴ τις παράδοσις ἀναφέρει ὅτι κομμάτι παρεκεῖ ἀπὸ τὴν χώρα ποῦ ψήνει ὁ ἥλιος τὸ ψωμί εἶναι οἱ Σκυλοκέφαλοι⁶. Ἄλλ' ὁ τοιοῦτος προσδιορισμὸς δὲν θέτει τὸν τόπον ὅπου ψήνει ὁ ἥλιος τὸ ψωμί ἐντεῦθεν τῶν περάτων τῆς γῆς, θέλει δὲ μᾶλλον νὰ παραστήσῃ σαφέστερον ὅτι καὶ τὸ ἔθνος τῶν Κυνοκεφάλων ὄκει εἰς τὰς ἀπωτάτας ἐκεῖνας χώρας. Ἀντίστοιχος δὲ πρὸς τὰς

1. Ἐν Στερεῇ Ἑλλάδι (Ν. Ἑλλάς, ἀρ. 35). Ἐν Ἀθήναις παρὰ τοῦ κ. Κ. Ζησιίου.— Παραδόσ., ἀρ. 222.

2. Παραδόσ., ἀρ. 224.

3. Αὐτ., ἀρ. 223.

4. Αὐτ., σ. 806. (Βλ. καὶ τὴν ἐν τῷ τέλει τοῦ τόμου προσθήκην).

5. Ταύτην εὐρίσκομεν καὶ ἐν νεοελληνικῷ ποιήματι γραφέντι ὑπὸ τοῦ Ἰούστου τοῦ ἐκ Κορώνης καὶ ἐκδοθέντι ὑπὸ Δ. Ζήνου, ἀγνώστῳ δὲ τῷ Ζαβίρα, τῷ Βρετῶ καὶ τῷ Σάθα. «Καὶ κεῖ ποῦ ψένει τὸ ψωμὶν ὁ ἥλιος, ὡσάν λέγουσιν» (Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον, καὶ πρὸς θεὸν ἐπιστροφή, Βενετ. 1543, φ. 6β). Συνήθως προσθέτουσι: «κ' ἡ θάλασσα τ' ἀλάτι». (Βλ. Π.Π., λ. ἥλιος 18-35 καὶ Ἀνατολ. ἐπιθεώρησ. Α', σ. 573. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, σ. 200. Παπαζαφειροπούλου, Περισυνηγωγὴ, σ. 233. Ἐρυθραϊκὴ Χερσόνησος: ΚΠ. Σύλλογος ΙΘ' 138. Σάμος: Ἐπ. Ι. Σταματιάδου, Σαμιακὰ Ε', σ. 89), ἢ τσ' ἡ θάλασσα τ' ἀλάτσι, ἢ τσ' ἄνεμος τὸ κουλουρι (Ἴος: Λαογρ. Β' 610) ἢ τσὶ γι' ἄνεμους τὴν πίτα (Λέσβος, Ἀρχεῖον Λεξικοῦ) ἢ καὶ ἡ κοπριά τὰ λάχανα (συλλογὴ Βάρνερ, ἐν Π.Π., τ. Β', σ. 61) ἢ καὶ τὸ κάνει κεραμίδι (Σωζόπολις, παρὰ Κ. Δ. Παπαϊωαννίδου). Ἐν Κρήτῃ ἐπὶ ὑπερβολικοῦ καύσωνος συνθηθίζουσι τὴν φράσιν: «σήμερα ὁ ἥλιος ψήνει τὸ ψωμί» (Ἀρχ. Λεξ.).

6. Παραδόσ., ἀρ. 372.

άνωτέρω κατάρας είναι ἡ στέλλουσα τὸν κατάρατον «ἐκεῖ ποῦ βγαίνει ὁ ἥλιος», ἤτοι πάλιν εἰς τὸ ἄλλον ἄκρον τοῦ κόσμου¹.

Ἐποῦ κορέση τὴν πείνάν του, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ ἥλιος κοιμᾶται ἐπὶ μακρόν, καὶ ἀναστὰς τοῦ ὕπνου, ἐπανέρχεται ταχέως εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὁπὴν, ὁπόθεν ἀνατέλλει². Ὄταν κοιμᾶται δ' ὁ ἥλιος, κοιμῶνται τὰ πάντα ἐν τῇ γῆ· ὄχι μόνον ἄνθρωποι καὶ ζῶα, ἀλλὰ καὶ ἡ φύσις σύμπασα, διὸ λέγουσι κοιμοῦνται τὰ νερά, κοιμᾶται ἡ θάλασσα κτλ.³

Κατὰ δὲ τὴν πρῶιαν τῆς ἡμέρας τῶν θερινῶν τροπῶν πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἥλιος στρέφεται ὡς τροχός· ἐν Γκιουμουλτζίνα τῆς Θράκης ἐγείρονται λίαν πρῶι διὰ νὰ ἴδωσι τὸ θέαμα τοῦτο⁴· ἐν δὲ τῇ Οἰνότη τοῦ Πόντου οἱ παῖδες τὴν 24 Ἰουνίου τραγουδοῦν τὰ ἐξῆς: «Τρόπου (=τράπου), τρόπου, ἥλιε, ποῦ γυρίζουν τὰ λαλάτσια (=μικρὰ λιθάρια), ρσὰ μέτερα καὶ ρσὰ σέτερα»⁵. Καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Γαλλίας πιστεύουσιν, ὅτι ὁ ἥλιος χορεύει κατὰ τὴν ἀνατολήν του τὴν ἡμέραν ἐκείνην⁶. Ὁμοίως καὶ οἱ Λατανοὶ καρδοκοῦσι νὰ ἴδωσι τὸν ἥλιον

1. Π. Π., ἥλιος 17 = Ἀραβαντιν., Παροιμιαστήρ. 175, 14. Βενζέλου, Παροιμίαι, σ. 75, 143. Πρβλ. Εὐριπίδ., Φοῖνισ. 504.

2. Παράδοσ., ἀρ. 222. Κατὰ τινὰ ἐλληνικὸν μῦθον, ὁ ἥλιος, καθεύδων ἐν κλίνῃ χρυσοῦ, περαιοῦται πρὸς τὰς ἀνατολάς, *Μίμνεσμος*, παρ' Ἀθηναίων (Α' 470, α). Κατὰ τὸν *Μιχ. Γλυκᾶν* (Α' 38, Bonn. Α' 6, σ. 26, ἐκδ. Εὐθυμιάδου) τὴν νύκτα ὁ ἥλιος ὑποτρέχει τὴν γῆν (ἐν τῇ ἐκδόσει Εὐθύμ. ἡ ἐσφαλμένη γραφὴ ὑπερέχοντος ἀντὶ ὑποτρέχοντος). Τοῦτο δὲ ἀναπτύσσει καὶ ἐν σ. 61, ἀπορρίπτων τὴν αἰγυπτιακὴν δόξαν, ὅτι ἐκ πλαγίου ποιεῖται τὴν δίοδον πρὸς ἀνατολάς.— Κατὰ τινὰ σλαβικὰ παραμῦθια, ὁ ἥλιος κοιμᾶται τὴν νύκτα εἰς τὰ γόνατα μιᾶς μοίρας (*Soudica*) μητρὸς αὐτοῦ (*Chodzko*, *Contes slaves*, σ. 32. 45. *Usener*, *Kl. Schriften*, τ. IV, σ. 387). Ἐν τῇ Βορείῳ Θυριγγίᾳ ἐπιχωριάζει ἡ φράσις *die Sonne geht zu Bett* (ὁ ἥλιος πάγει νὰ πλαγιάσῃ) ἀντὶ τοῦ δῦει ὁ ἥλιος (*Zts. d. Ver. f. Volksk.* 1899, σ. 229).

3. Πρβλ. δημοτικὸν τι βαυκάλημα ἢ ἐρωτικὸν δίστιχον:

Κοιμᾶτ' ὁ ἥλιος 'ς τὰ βουνὰ κ' ἡ πέριδικα 'ς τὰ χιόνια,
κοιμᾶται τὸ πουλάκι μου 'ς τὰ μαλακὰ σεντόνια.

Παραλλαγὰς τοῦτου βλ. ἐν *Jeannarakí*, ἀρ. 308, σ. 252. *Passow*, σ. 530, ἀρ. 490. Ἀραβαντιν., σ. 332. Περὶ τῆς δοξασίας διὰ τὸ νερὸν ποῦ κοιμᾶται βλ. ὅσα ἐγράψαμεν ἐν *Λαογρ.* Γ' 501-4 (άνωτέρω, σ. 65-68).

4. *Λαογρ.* Β', σ. 408: «Τ' ἄη Γιαννιοῦ... τοῦ προῦι σηκώνδουν νύχτα, γιὰ νὰ διοῦν τοὺν ἥλιου ποῦ γυρίζ' σὰ μύλους». Καὶ ἐν *Κερκύρα* γυρίζει σὰ ρόδα τοῦ ἄγ. Ἡλίου (παρὰ Γ. Σαλβάνου).

5. Ἀρχ. Λεξικοῦ.

6. *Nore*, *Coutumes, mythes et traditions des provinces de France*, 1846, σ. 96. *Revue des tradit. popul.* 1904, σ. 478.— Ἀλλαχοῦ τῆς Γαλλίας πιστεύουσιν, ὅτι ὁ ἥλιος χορεύει τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα (*Mélusine*, τ. I, σ. 146). Ἡ δοξασία δὲ περὶ ἀλμάτων χαρᾶς τοῦ ἥλιου κατὰ τὴν πρῶιαν τοῦ Πάσχα εἶναι καὶ πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας διαδεδομένη (βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν *Usener*, *Kl. Schriften*, τ. IV, σ. 186).

χορεύοντα ἢ πηδῶντα τὴν πρωΐαν τῶν θερινῶν τροπῶν¹. Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Γερμανίας πιστεύουσιν ὅτι τοῦτο γίνεται κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου². Ὁ Usener, ἀφοῦ ὑπέμνησεν ὅτι κατὰ τὴν Ὀδύσειαν (Μ 4) ἐν τῇ νήσῳ Αἰαίῃ, ὅπου ὤκει ἡ τοῦ Ἥλιου θυγάτηρ Κίρκη, «χοροὶ εἰσι καὶ ἀντολαὶ ἡελίοιο», συνδυάζων τὰς δοξασίας περὶ χοροῦ ἢ ἀλμάτων τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τὰς ποικίλας εἰδήσεις περὶ ὀρχηστικῆς λατρείας καὶ μύθους περὶ ὀρχήσεως, συνήγαγε τὸ πόρισμα, ὅτι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἤρχιζε νέον δρόμον του, τὴν ἡμέραν ἄρα καθ' ἣν ἐφαίνετο ὡσεὶ ἐκ νέου γεννώμενος ὁ ἥλιος, ἐπανηγύριζον δι' ἑορτασίμων ὀρχήσεων, καὶ ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἡ πυρρίχη καὶ ἄλλαι ὅμοιαι ταύτῃ θρησκευτικαὶ ὀρχήσεις³.

Εὐρυτανικὴ παράδοσις παρουσιάζει περίεργον ἀνθρωπόμορφον παράστασιν τοῦ Ἥλιου καὶ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ δρόμου αὐτοῦ. Ὁ Ἥλιος, κατὰ ταύτην, εἶναι ὡς ἄνθρωπος καὶ διανύει τὸν δρόμον του ὅτε μὲν συρόμενος ἐπὶ τῆς κοιλίας, ὅτε δ' ἰπτάμενος διὰ τῶν πτερυγῶν του· τὴν νύκτα δ' ἐπανερχεται εἰς τὴν ἀφετηρίαν του πορευόμενος διὰ τῶν ποδῶν τὴν μακρὰν ὁδόν⁴. Ἡ παράστασις πτερωτοῦ Ἥλιου, ἀσυνήθης μὲν, ἀλλ' ὄχι ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας⁵, ἀντιστοιχεῖ μὲν πρὸς τὸν ὄρνιν, ὡς ἐφαντάζοντο τὸν ἥλιον οἱ ἀρχαῖοι Ἴνδοι καὶ οἱ Γερμανοί, ἐκφράζει δὲ τὴν ἐντύπωσιν ποῦ κάμνει εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ ἢ ταχίστη ἐν τῷ οὐρανῷ περιφορὰ αὐτοῦ⁶.

Εἰς τὴν ἀνθρωπόμορφον παράστασιν τοῦ ἡλίου ἀναφέρονται καὶ μεταφορικαὶ ἐκφράσεις περὶ ὀδόντων, ποδῶν καὶ κεράτων αὐτοῦ. («Ἥλιος μὲ δόντια») λέγεται ὁ λαμπρὸς ἀλλὰ μὴ θερμαίνων χειμερινὸς ἥλιος⁷. Λέγεται δὲ ὁ ἥλιος ὅτι ἔχει ποδάρια, ἀνὰ περὶ τὴν δείλην, στυγνάζοντος τοῦ οὐρανοῦ, ἀκτινοβολῆ, ὅπερ θεωρεῖται σημεῖον ἐπικειμένης τρικυμίας⁸ ἢ ἀνὰ μετὰ τὴν ἀνατολὴν του ὑψούμενος ρίπτῃ διὰ μέσου τῶν νεφῶν δέσμας ἀκτίνων. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐν Καστελλορίζῳ λέγουσι παροιμιακῶς: («Ἥλιος ποδαρᾶτος, Ἀγέρας φουρτουναῖτος»), ὅτι δηλ. εἶναι σημεῖον τρικυμιώδους ἀνέμου⁹.

1. Usener, αὐτ.

2. Αὐτ., σ. 185.

3. Usener, Pasparios, ἐν Rhein. Mus. f. Philol. 1894, τ. II, σ. 461-471 (=Kl. Schriften IV, σ. 182-194).

4. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Στ. Βίου: «Ὁ ἥλιος εἶναι κι αὐτὸς σὰν ἄνθρωπος κι πιρπατάει μὲν κ'λιά κι μὲ τὰ φτιρά τ. Ἐχ' κι πουδάργια κι πιρπατάει ἅμα βασιλεύῃ».

5. Rapp, ἐν Roscher, Lex. d. Mythol. I, 1997 καὶ πρὸς ὄψιν. Ὁρφ., ἀποσπ. 49, 3 Abel «Ἡέλιε, χρυσέησι ἀειρόμενε πτερύγεσσι».

6. Βλ. Rapp, αὐτ.

7. Π. Π., λ. ἥλιος 35 (Ἡπειρος. Σωζόπολις). Καὶ οἱ Ρωμοῦνοι ἐπίσης λέγουσι sôre cu dinti, ἥλιος μὲ δόντια, ἐπὶ τῶν ἀκάρπων περιποιήσεων μεγάλων πρὸς μικροῦς (Zanne, Proverbele Românilor, τ. I, ἀρ. 278).

8. Νέα ἐφημερίς (Ἀθηνῶν), 18 Ἰανουαρ. 1893.

9. Λογογρ. Δ', 292.

Κέρατα δὲ τοῦ ἡλίου ἀναφέρονται ἐν τῇ παροιμιώδει φράσει ἐπὶ ἀδυνάτων: «ὡς ποῦ νὰ βγάλῃ ὁ ἥλιος κέρατα»¹.

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας μύθους ἰδίως ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ὁ Ἥλιος χαρακτηρίζεται αἰμόδιφος καὶ ἀδηφάγος. Εἰς τὰς μυθολογικὰς ταύτας παραστάσεις βλέπομεν διατυπωμένας τὰς ἐντυπώσεις τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου περὶ τῶν φαινομένων τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Ποικίλοι δ' εἶναι οἱ ἐκ τῶν παραστάσεων τούτων διαπλασθέντες μῦθοι, ὧν ἐνίους, μικρὸν παραλλάσσοντας ἴσως τῶν παλαιοτάτων, διετήρησεν ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία ἀναφέρουσα αὐτοὺς εἰς τὸν Ἡρακλέα. Τὸ πορφυροῦν χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ, τὰ ἐρυθρὰ καὶ χρυσίζοντα νέφη, τὰ κοσμοῦντα αὐτὸν κατὰ τὴν ἀνατολὴν καὶ μάλιστα κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, παρέχουσι τὴν εἰκόνα χρυσοῦ ἢ αἵματος. Καὶ οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἐφαντάζοντο ἴσως τὸν θεὸν τοῦ ἡλίου αἱματόφυρτον ἢ ἐκ τοῦ αἵματος ἀνθρώπων ἢ τεράτων, τὰ ὅποια αὐτὸς ἀπέκτεινεν, ἢ ἐκ τοῦ ἰδίου αἵματος πληγέντος ἢ φονευθέντος ὑπὸ τῶν δαιμόνων τῆς νυκτὸς καὶ τῆς σκοτίας. «Ἀναλογιζόμενοι», γράφει μυθολόγος τις, «ὅτι παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς ἡ λατρεία τοῦ ἡλίου ἦτο κατ' ἐξοχὴν αἱματοχαρῆς, συμπεραίνομεν, ὅτι οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἐσκέπτοντο οὕτως· ἀφοῦ αὐτὸς ὁ θεὸς ἠνά πᾶσαν πρωΐαν ἐξέρχεται ἐξ αἱματηροῦ λουτροῦ, ἔπεται ὅτι εἶναι φιλιματός· ὅθεν καὶ ἡμεῖς, χαριζόμενοι εἰς αὐτόν, ὀφείλομεν νὰ χύνωμεν αἷμα, καὶ ὅσον πολυτιμότερον τοῦτο, τόσον μᾶλλον εὐπρόσδεκτον· ἀνθρώπινον ἄρα αἷμα»².

Διὰ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν εἰκόνων τούτων ἐξηγεῖται διατί ὁ ἥλιος ἐν τοῖς παραμύθιοις τοῦ λαοῦ παρίσταται ὡς γίγας ἀνθρωποφάγος, ἔχων μέγιστα χεῖλη καὶ στόμα πλατύτατον³. Τὸ ζακύνθιον παραμύθιον, οὗ μέρος παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, καλεῖ αὐτὸν μέγαν γίγαντα, πρὸς τοῦτο δ' ἀντιστοιχεῖ τὸ παλαιὸν τοῦ ἡλίου ὄνομα Τιτάν⁴. Ὁ Ἥλιος, ὡς περιγράφεται εἰς τὰ παραμύθια, κατ' οὐδὲν σχεδὸν διαφέρει τῶν Γιγάντων καὶ τῶν Δρακόντων καὶ τῶν ἄλλων παρομοίων τεράτων. Ἐχει κατοικίαν καὶ σύζυγον, τρώγει ἀνθρώπους καὶ ὀσφραίνεται ἀνθρώπινο κρέας, ἂν κρύπτεται ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ ἀνθρώπου. Παρέχει γονιμότητα εἰς στείρας γυναῖκας, ἂν τῷ ὑποσχεθῶσιν, ὅτι τὰ παιδιά θ' ἀνήκωσιν εἰς αὐτὸν ἅμα συμπληρώσαντα τὸ δωδέκατον ἔτος, καὶ μὴ ἐκπληρουμένης ἐκουσίως τῆς ὑποσχέσεως ἐξαναγκά-

1. Γρ. Ν. Βεργαροδάκη, Λεξικόν, σ. 828β (σ. 748β 2ας ἐκδ.). Ἐν Μάνῃ λέγουσι «σὰ βγάλῃ ὁ ἥλιος κέρατα κ' ἡ ἀγελῶνα γένεια» (Ἄρχ. Λεξικοῦ).

2. J. G. Hahn, Sagwissenschaftliche Studien, σ. 444-5.

3. Γ. Κρέμος, ἐν Νέῃ Ἑλλάδι, ἀρ. 35.

4. M. Mayer, Die Giganten u. Titanen, σ. 69. Jessen, ἐν Pauly-Wissona, RE., τ. VIII, σ. 74.

ζει πρὸς παράδοσιν τοῦ παιδίου¹. Ἀλλὰ περιποιεῖται αὐτὰ ἐν τῇ κατοικίᾳ του καὶ τὰ ἐξαποστέλλει οἴκαδε νοσταλγοῦντα διὰ πιστῶν ἐλάφων ἢ ἄλλων ζώων². Κατὰ τι ἀνέκδοτον σμυρναϊκὸν παραμῦθιον, γέρων τις, οὐ διὰ δόλου ἐσφετερίσθη εἰς Ἑβραῖος τὴν περιουσίαν, λαβὼν καὶ τὴν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα του δούλους, ἀπελπισ φεύγει ἐκ τῆς πατρίδος του καὶ μετὰ πολυήμερον ὁδοιπορίαν φθάνει εἰς ἓνα τόπον ἔρημον. Ἐκεῖ βλέπει ἓνα πύργον καὶ καθήσας εἰς τὸ κατώφλιον ζητεῖ ὀλίγον ψωμίον ἀπὸ τῆν ἐξελθοῦσαν θεραπαινίδα. Αὕτη, κατὰ παραγγελίαν τῆς κυρίας αὐτῆς, τὸν προσκαλεῖ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν πύργον.

Ὁ γέρος, σὰν ἦρθε μέσα, καὶ σὰ τοῦ βάλανε καὶ ἤφαγε, ἤρχισε ἡ κοκκίνα τοῦ καθότανε μέσα ἔς αὐτὸ τὸν πύργο νὰ τὸν ἐρωτᾷ πῶς κατήντησε ἐδῶ· ἐκεῖνος τότε τὰ ἔλεγε ἓνα καὶ ἓνα καὶ τὴν παρεκάλεσε νὰ τὸν βοηθήσῃ. Ἐκείνη σὰν ἤκουσε τὸ γέρο, τοῦ ἔπε· «Ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ σοῦ κάμω τίποτα, μὰ σὰν ἐρθῇ ὁ ἄνδρας μου ὁ Ἥλιος, τότε ἐκεῖνος ἠμπορεῖ νὰ σὲ βοηθήσῃ· μονάχα ἐγὼ θὰ τὸν καλοπιάσω καὶ θὰ τὸν δώσω πολὺ φαγί, γιὰ νὰ μὴ ζητήσῃ νὰ σὲ φάγῃ». Ἀμα ἐτελείωσε, ἀκούεται πολὺς κρότος· σὰν ἤκουσε ἡ κοκκίνα αὐτὸ λέγει τοῦ γέρου. «Τώρα πρέπει νὰ κρυφθῆς, γιὰτὶ καθὼς ἔλθῃ πεινασμένος, μπορεῖ νὰ σὲ φάγῃ». Τότε παίρνει εὐτὺς καὶ τότε κρύβει ἔς ἓνα τουλάπι· σὰν τὸν ἐκρυψε, νὰ καὶ ἐρχεται ὁ Ἥλιος καὶ εὐτὺς ἠμυρίζουτανε καὶ λέγει ἔς τὴ γυναῖκα του. «Ἀνθρωπινὸ κρέας μυρίζει! Κανένα ἄνθρωπο θὰ ἔχῃς κρυμμένο· νὰ μοῦ τότε φέρῃς γιὰ νὰ τὸν φάγω»³. Αὕτη τότε τοῦ λέγει. «Δὲν ξέρεις, ἄνδρα μου, τί λές· κανένα ἄνθρωπο θὲ νὰ ἴφαγες καὶ σοῦ μυρίζει ἀκόμη. Κάθησε νὰ φᾶμε, τὸ τραπέζι εἶναι ἔτοιμον» καὶ τότε παίρνει εὐτὺς καὶ τὸν καθίζει ἔς τὸ τραπέζι. Σὰν ἔφαγε καλὰ καλὰ ὁ Ἥλιος, τὸν ἐρωτᾷ ἡ γυναῖκα του, ἂν θέλῃ ἀκόμη. «Ὁχι, λέγει ἐκεῖνος, ἡχόρτασα πιά, καὶ ἄνθρωπο ἂν εἶχα δὲν τὸν ἤτρωγα.—Μοῦ κάνεις ὄρκο, τοῦ λέγει ἡ γυναῖκα του, πῶς καὶ ἄνθρωπο ἂν σοῦ φέρω δὲν τὸν τρώς;» Ὁ Ἥλιος ὠρκίστηκε πῶς δὲν θέλει πειράξῃ κανένα. Τότε ἡ γυναῖκά του φέρνει τὸ γέρο καὶ τοῦ διηγεῖται τὴν ἱστορία του. Ὁ Ἥλιος σὰν τὴν ἤκουσε, τοῦ λέγει νὰ πάῃ ἔς τὸ χωριὸ του νὰ καταφέρῃ τὸν Ὄβριδ νὰ βάλῃ στοίχημα πῶς ὁ Ἥλιος δὲν θὲ νὰ βγῇ ἀπὸ τὴν ἀνατολή, ἀλλ' ἀπὸ τὴ δύση. Καὶ τοῦτο ἐγένετο πρᾶγματι, οὕτω δὲ ὁ γέρων ἀνέκτησε τὴν περιουσίαν του⁴.

1. Ἐν Λαογρ. Ε' 468 κέ. ἀναγράφουσι τὰ ἑλληνικὰ παραμῦθια περὶ ὑποσχέσεως παραδόσεως τοῦ γεννηθέντος παιδίου εἰς τὸν Ἥλιον ἢ ἄλλον δαίμονα ἀντικαταστήσαντα αὐτόν· ἐξεφράσαμεν δὲ τὴν γνώμην, ὅτι αἱ παλαιότεραι τῶν παραλλαγῶν τοῦ μύθου τούτου φαίνεται, ὅτι εἶναι αἱ μνημονεύουσαι παράδοσιν εἰς τὸν Ἥλιον ἢ τὸν θεόν, διότι προῆλθεν ἴσως ὁ μῦθος ἐκ τῶν ἀρχαίων μυθολογημάτων ἢ θρησκευτικῶν νομίμων περὶ θυσίας παιδῶν εἰς τὸν θεόν.

2. *Hahn*, Griech. u. alb. Märchen, ἀρ. 41. *Schmidt*, Gr. Märchen, ἀρ. 14, σ. 104. Παρνασσὸς Η', σ. 713.

3. Ὁ Ἥλιος καὶ ἡ Σελήνη παρίστανται ὡς ἀνθρωποφάγοι ἐν τοῖς παραμυθίοις καὶ ἄλλων λαῶν (*Kuhn*, Märkische Sagen, σ. 282 κέ. *Schwartz*, Poet. Naturanschauungen, τ. I, σ. 135 κέ. καὶ ἐν *Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen* 1863, σ. 473. 475. *Sainéan*, Basmele Române, σ. 579). Ἐν σερβικοῖς παραμυθίοις παρίστανται ὅτε μὲν ὡς εὐεργετικοί, ὅτε δὲ ὡς σκληροὶ καὶ ἀνθρωποφάγοι (*Vuk Karadzschisch*, Serbische Volksmärchen, ἀρ. 10).

4. Παραλλαγή τοῦ παραμυθίου τούτου ἐκ Πύργου τῆς Θήρας παρὰ *P. Kretschmer*, Neugriech. Märchen, Jena 1917, σ. 204, ἀρ. 47.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι κατὰ τὰς δημῳδαίους παραδόσεις, ὁ Ἥλιος μυθολογεῖται, ὅτι ἐφόνευσε τοὺς ἀδελφούς, τὸν πατέρα, καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα του. Ὁ φόνοσ γονέων, ἀδελφῶν, τέκνων ἢ φίλων δύναται νομίζομεν νὰ θεωρηθῆ ὡσ ἰδιάζων χαρακτηρ ἑλληνικῶν μύθων περὶ ἡλιακῶν ἡρώων καὶ θεοτήτων¹. Εἶναι δὲ προδήλως λείψανον μυθολογικῶν παραστάσεων περὶ αἵματοχαροῦς ἡλίου. Πλεῖστοι ἐκ τῶν μύθων τούτων ἀναφέρονται εἰς τὸν Ἡρακλέα, περὶ οὗ μυθολογεῖται, ὅτι ὑπὸ μανίας καταλαμβανόμενος διέπραττε φόνους καὶ εἶτα κατ' ἐπιταγὴν τοῦ δελφικοῦ μαντείου ἐδούλευεν ἢ ἐτέλει ἄθλους πρὸς καθαρμόν². Σπουδαιότατος δ' ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ θηβαϊκός, καθ' ὃν μανεῖς ὁ Ἡρακλῆς οὐ μόνον τὰ ἐκ τῆς Μεγάρου ἰδία τέκνα ἐφόνευσεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα, ὡσ ἔχει ἢ παρ' Εὐριπίδῃ διασκευῆ τοῦ μύθου. Οἱ Θηβαῖοι διηγοῦντο προσέτι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου (Θ', ια' 2), ὅτι καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα του ἐμελλε νὰ φονεύσῃ, ὅτε ἐπιστᾶσα ἡ Ἀθηνᾶ ἔβαλε τὸν ἥρωα λίθῳ, ὃν σωφρονιστῆρα ὠνόμαζον· ὁ Εὐριπίδης μετέβαλε τὸν μῦθον πλάσας ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ πατρὸς ὠφείλετο εἰς τὴν παρέμβασιν τοῦ Θησέως. Ὡσ ὀρθῶσ παρατηρεῖ ὁ Πρέλλερ, ὅ τε μῦθος οὗτος περὶ τοῦ φόνου τῶν ἰδίων τέκνων καὶ ὁ παραπλήσιος μεγαρικὸς περὶ Ἀλκαθίου ἀνεφέροντο ἐν ἀρχῇ εἰς τὸν θεὸν τοῦ ἡλίου³. Ἐπίσης καὶ περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐμυθολογεῖτο, ὅτι δίσκῳ βαλὼν ἀπέκτεινεν ἄκων τὸν ἐρώμενον Ὑάκινθον· καὶ περὶ τοῦ Περσέως, ὅτι ἀπέκτεινε τὸν πάππον Ἀκρίσιον· ὁ Βελλεροφόντης πάλιν, κατὰ τινα ἄλλον μῦθον, ἐφόνευσε τὸν ἀδελφὸν Δηλιάδην⁴. Ἄτερος δὲ ἥρωσ, πιθανῶσ ἡλιακός⁵, ὁ Οἰδίπους, ἀπέκτεινε τὸν πατέρα καὶ ἐγένεν αἷτιος τοῦ θανάτου τῆσ μητρὸσ καὶ τῶν ἀδελφῶν καὶ τέκνων· ὁ Θησεὺσ ἐπροξένησε τὸν θάνατον τοῦ πατρὸσ Αἰγέωσ καὶ τοῦ υἱοῦ Ἴπολύτου· ὁ δὲ Κέφαλοσ, ὁ τῆσ Ἡοῦσ ἐρώμενοσ, ἐφόνευσε τὴν σύζυγον Πρόκριν.—Πάντεσ οἱ μῦθοι οὗτοι δύνανται ἴσωσ νὰ ἐρμηνευθῶσι διὰ τῆσ παρατηρήσεωσ τῶν φυσικῶν φαινομένων τῆσ ἀνατολῆσ καὶ τῆσ δύσεωσ τοῦ ἡλίου· τὸ πορφυροῦν τοῦ οὐρανοῦ χροῶμα ἐδήλου, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, ὅτι ὁ ἥλιοσ διέπραξε φόνον· ἐφόνευσε δὲ κατὰ τὰσ διαφόρουσ ἐκάστοτε ἐντυπώσεισ καὶ κατὰ τὰσ σχετικῶσ μεταγενεστέρασ ἀναπτύξεισ τῆσ μυθολογικῆσ εἰκόνοσ τὴν μητέρα ἢ τὴν

1. Ἐν κρίσει περὶ τῆσ προκειμένησ πραγματείας (ἐν Deutsche Literaturzeitung 1883, σ. 45-6) ὁ Elard Hugo Meyer παρατηρεῖ, ὅτι ἡ παρατήρησισ μου αὕτη δὲν εἶναι ἀκριβῆσ ἀπολύτωσ ἐκφερομένη, διότι καὶ οἱ Νεοσηλανδοὶ ἔχουσιν ὁμοιον μῦθον περὶ τοῦ Μάνι καὶ οἱ Ἀλγοκίνοι περὶ τοῦ Μανιβῶ· πρὸσ δὲ τούτοισ καὶ σημιτικοὶ ἡλιακοὶ μῦθοι παρουσιάζουσιν ἀναλογίασ τινάσ, κατὰ τὰσ ἐρμηνείασ τοῦ Steinthal καὶ τοῦ Goldzieher.

2. Βλ. Preller, Gr. Mythol., τ. II, σ. 163 (γ' ἐκδ.).

3. Αὐτ., σ. 182.

4. Ἀπολλόδορ., Β' γ' 1.

5. Βλ. Cox, The mythology of the Aryan nations, τ. II, σ. 68 κέ.

ἀδελφὴν, ἤτοι τὴν Νύκτα¹, τὴν Ἡῶ, τὴν Σελήνην, τὴν πρωινήν δρόσον ἢ τὰ ἴδια τέκνα, ἤτοι τὴν βλάστησιν (Ἰάκινθον), τοὺς ἀστέρας κλπ.

Ἐπίσης ἀρχαϊκὴ εἶναι καὶ ἡ παράστασις τοῦ ἡλίου ὡς ἀδηφάγου. Πλὴν τῶν παραδόσεων, ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο μνεία, περὶ καταβροχθίσεως ψωμίων κατὰ τὴν δύσιν, παραμύθια τινὰ ἀφηγοῦνται τὴν θαυμαστὴν πολυφαγίαν αὐτοῦ². Ἡ ἀδηφαγία εἶναι κοινὸς χαρακτήρ καὶ τῶν Γιγάντων, οἵτινες, κατὰ τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια, τρώγουν ἐκ αὐτῶν πρόβατα ἕως τὴν καθυσίαν³. Ἀντιστοίχως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ εὐρίσκομεν πολλοὺς μύθους περὶ τῆς ἀδηφαγίας καὶ τῆς πολυποσίας τοῦ Ἡρακλέους, ὧν ἡ πρώτη σημασία παρενοήθη. Τοῦτο δὲ προῆλθε κυρίως ἐκ τῆς παρεμβολῆς ἀλλοτρίων μυθολογικῶν στοιχείων, καθιστώντων δυσδιάκριτον τὸν ἡλιακὸν χαρακτήρα τῶν ἀρχετύπων μύθων καὶ ὑποδεικνυόντων μᾶλλον σχέσιν τῆς λατρείας τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὴν τῶν διονυσιακῶν θεοτήτων, ἢ ἀναφερομένων εἰς τὴν λατρείαν αὐτοῦ ὡς ἀγωνίου καὶ ἰδεώδους τύπου ρωμαλεωτάτου καὶ πολυφάγου ἀθλητοῦ. Ἄλλ' οἱ μὲν μῦθοι περὶ βουφάγου ἢ πολυφάγου Ἡρακλέους εἶχον πιθανῶς ἐν ἀρχῇ τὴν ἐννοίαν τῆς διαβρωτικῆς ἐνεργείας τοῦ ἡλιακοῦ θάλπου, οἱ δὲ περὶ τῆς πολυποσίας αὐτοῦ τὴν τῆς ἐξατμίσεως τῶν ὑδάτων ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Ὁ φλέγων ἥλιος ὑποτίθεται διψαλέος⁴, κατὰ τινὰ δὲ εἰκόνα τοῦ Νόνου (B, 499 κέ.) ἀμέλγων «ἐξ ὑδάτων μετανάστιον ἀτμίδα γαίης».

Οἱ ἀρχαιότατοι τῶν περὶ βουφάγου Ἡρακλέους μύθων εἶναι ἴσως οἱ τοπικοὶ ἐν Ρόδῳ καὶ ἐν τῇ Δρυόπων χώρᾳ (παρὰ τὴν Οἴτην), καθ' οὓς «βοηλάτου τινὸς λύσας τὸν ἕτερον τῶν ταύρων ἀπὸ τῆς ἀμάξης εὐωχεῖτο θύσας»⁵. Οἱ μῦθοι οὗτοι εἶχον πιθανῶς σχέσιν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ ἥρωος, μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο ἡ συνήθεια τῶν Ροδίων, οἵτινες θύοντες τῷ Ἡρακλεῖ, κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, μετὰ καταρῶν τοῦτο ἔπραττον διατηροῦντες τὴν μνήμην ἐπεισοδίου τινὸς τοῦ μύθου. Παραπλήσιά τινὰ ἐμυθολογοῦντο περὶ Ἡρακλέους καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἰδίᾳ ἄξιος μνείας εἶναι ὁ πρὸς τὸν Λεπρέα ἀγὼν πολυφαγίας καὶ πολυποσίας⁶. Ἐνεκα τῶν μύθων τούτων ὁ Ἡρακλῆς ἐπωνο-

1. Μήτηρ τοῦ Ἡλίου εἶναι ἡ Νύξ, ἣτις θνήσκει τίκτουσα αὐτόν. Τῆς μυθικῆς ταύτης εἰκόνας χρῆσιν κάμνει καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐν χορικῷ ᾄσματι (Τραχίν. 94): «Ὅν αἰόλα νύξ ἐναριζομένα τίκει κατευνάζει τε φλογιζόμενον Ἄλιον». Ἡ νύξ τίκει τὸν ἥλιον ἐναριζομένα, ἤτοι φονευομένη, διότι αὕτη εἶναι ἡ κυρία ἐννοία τοῦ ρήματος ἐναρίζω, αἱ δ' ἄλλαι ἐρμηνεῖαι τῆς ρήσεως εἶναι βεβιασμένα.

2. Τὸ ζακύνθιον παραμύθιον τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Μαρούλας ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἡλιος συνήνει ἐκάστοτε νὰ μὴ ἀπαιτῇ τὴν Μαρούλαν ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ τῷ δίδῃ ἢ μήτηρ τῆς μίαν πίταν (Schmidt, Gr. M., σ. 104).

3. Hahn, Gr. alb. Märchen, ἀρ. 58, τ. I, σ. 310. Εἰς ἄλλο παραμύθιον ὁ Δράκος τρώγει ὡς ὁ Ἡλιος μίαν φουρνιά καρβέλια (αὐτ., ἀρ. 4, σ. 81).

4. Schwartz, Poet. Naturanschauungen I, σ. 138.

5. Ἀπολλόδωρ. Β' ε' 11, 8· ζ' 7, 1.

6. Ἀθήν. I 411-2. Αἰλιαν., Ποικ. Ἰστ. Α' 24. Πανσαν. Ε' ε' 4.

μάζετο παμφάγος, πολυφάγος¹, βουθοίνας², βουφάγος³, γύλιος⁴, πότης, edax, bibax⁵. Τῆς ἀδηφαγίας καὶ τῆς πολυποσίας αὐτοῦ πολλάκις ποιοῦνται μνείαν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, μάλιστα οἱ κωμικοὶ ποιηταί. «Ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἦτο ἀδηφάγος ἀποφαίνονται... σχεδὸν πάντες ποιηταί καὶ συγγραφεῖς», λέγει ὁ Ἀθήναιος (I 411), ὅστις παραθέτει καὶ ἀποσπάσματα περὶ τούτου ἐκ τοῦ Βουσίριδος τοῦ Ἐπιχάρμου καὶ τῆς Ὀμφάλης τοῦ Ἴωνος καὶ τοῦ Πινδάρου. Σύνηθες δὲ τῶν ἀρχαίων κωμικῶν θέμα ἦτο τὸ τοῦ Ἡρακλέους πεινῶντος⁶. Ἐν τοῖς Ὀρνεσι τοῦ Ἀριστοφάνους (στ. 1693 κέ.) διακωμωδεῖται ἡ λαίμαργία αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ Ἀλκήστιδι τοῦ Εὐριπίδου ὁ τοῦ Ἀδμήτου θεράπων εἰσάγεται θαυμάζων τὴν ἀμύθητον πολυφαγίαν καὶ πολυποσίαν τοῦ ἥρωος⁷. Ὁμοίως καὶ ἡ τέχνη ἀπεικόνιζεν ἐνίοτε τὸν Ἡρακλέα, συμφώνως πρὸς τὰς ιδέας ταύτας, δειπνοῦντα καὶ μεθύοντα ἐνίοτε μετὰ βακχικοῦ θιάσου⁸.

Παραπλησίους μύθους ἀπαντῶμεν καὶ ἐν ταῖς μυθολογίαις ἄλλων ἐθνῶν. Κατὰ τὸν Creuzer, «ἐν Αἰγύπτῳ ὁ Ἡρακλῆς ἐπωνομάζετο Γιγῶν· τὸ δὲ ὄνομα τοῦτο σημαίνει κραταῖον ὄρχηστὴν ἢ θεὸν ἐπιτραπέζιον· ὅπως ἂν ἢ αἱ ιδέαι αὗται ὑπενθυμίζουσι τὰς ἀρχαίας θεότητας τῆς Φοινίκης, τῆς Φρυγίας καὶ τῆς νήσου Σαμοθράκης... ὡς ἐπιτραπέζιον παριστῶσι τὸν ἥρωα αἱ πανάρχαιαι θρησκείαι, ἡ δ' ἑλληνικὴ τέχνη ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς οὐχὶ σπανίως ἀπεικόνιζε τὸν ἥρωα καθήμενον παρὰ τράπεζαν καὶ σκύφος κρατοῦντα. Πιθανὸν ἐπίσης, ὅτι οἱ ρωμαῖκοὶ μῦθοι περὶ τῶν παλαιῶν ἱερέων τοῦ Ἡρακλέους Potitii ἢ Pinarrii ἐπήγασαν ἐκ τῆς παραστάσεως Ἡρακλέους πότου. Ἴσως καὶ ὁ τῶν Φοινίκων Μελικέρτης (Μελκάρθ) ἦτο θεὸς ἐπιτραπέζιος»⁹. Καὶ αἱ μὲν γινῶμαι αὗται τοῦ Creuzer δέονται ἐπιμελεστέρας ἐξετάσεως καὶ βασάνου· ἀναμφισβήτητον δ' ὅμως, ὅτι ἐν τοῖς μύθοις πολλῶν λαῶν ἡ ἀδηφαγία καὶ ἡ φιλοποσία ἀναφέρονται ὡς χαρακτῆρες ἡλιακῶν θεοτήτων. Ὁμοίως πρὸς τὸν Ἡρακλέα εἶναι ὁ Γαργαντούας τῆς κελτικῆς μυθολογίας¹⁰, ἀντίστοιχος

1. Ὀρφ. ὕμν. IA' 6.

2. Ἀνθολ. Πλανούδ. 123.

3. Εὐστάθ., σ. 1513, 4. Περὶ τοῦ βουφάγου Ἡρακλέους βλ. Welcker, Gr. Götterlehre II 786. Preller, Gr. Myth. 3 II 265 κέ. Gruppe, Gr. Mythol., σ. 894, 3.

4. Ἡσύχ. ἐν λ.

5. Πρβλ. Macrobi., Sat. V 21.—Περὶ τῆς πολυποσίας τοῦ Ἡρακλέους βλ. καὶ Ἀθήν. IA 498 d-e, 499 b. IB 512.

6. Βλ. Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 741.

7. Εὐριπίδ., Ἀλκήστ. 747 κέ. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ δράματι καὶ ἕτερος, δημῶδες ἐπίσης, ἀναφέρεται μῦθος, ὁ τῆς πάλης τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Θανάτου.

8. Βλ. Preller II 267 κέ. Welcker II, σ. 787. A. Furtwängler, ἐν Roscher, Lex. d. Mythol. I 2181. 2216 κέ. 2249 κέ.

9. Creuzer, Religions de l'antiquité, trad. par Guigniaut, τ. II, μέρ. II, σ. 283-4.

10. Maury, Histoire des religions de la Grèce, τ. I, σ. 553.

δὲ πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Λεπρέως ὁ τοῦ Loki πρὸς τὸν Logi ἐν τῇ σκανδιναυικῇ εἶναι δὲ ὁ Loki καὶ βουφάγος ὡς ὁ Ἡρακλῆς¹. Ὁμοίως ὁ Thor καταβροχθίζει ἓνα βοῦν παρὰ τῷ γίγαντι Thyrn² καὶ πίνει ἐκ μακροῦ κέρατος ὅλην τὴν θάλασσαν. Κατὰ τοῦτο δ' ὁμοιάζει, ὡς παρατηρεῖ ὁ Mannhardt³, πρὸς τὸν βεδικὸν Ἴνδραν, τὸν ἀπληστον πότην τοῦ σόμα⁴. Εἰς ταῦτα ἄς προστεθῇ, ὅτι καὶ οἱ γίγαντες (Riesen) τῆς γερμανικῆς μυθολογίας ἀναφέρονται ὡς ἀδηφάγοι καὶ φιλοπόται⁵, ὡς ὁ Κύκλωψ τοῦ ἀρχαίου μύθου⁶, οἱ γίγαντες καὶ οἱ δράκοι τῶν ἑλληνικῶν παραμυθίων καὶ οἱ ἥρωες ἢ τὰ τέρατα τῶν παραμυθίων ἄλλων λαῶν⁷.

Τὰ δὲ περὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἡλίου ἀποτελοῦσι σύστημα μύθων ἐκ τῶν περιεργωτάτων τῆς δημώδους μυθολογίας. Τὸν πατέρα του ἐφόνευσέ ποτε ὁ Ἡλιος βουλιμιῶν, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἣν ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν. Τῆς δὲ μητρὸς αὐτοῦ πολλάκις γίνεται μνεῖα εἰς τὰ δημοτικὰ ἄσματα. Ἡ μάννα τοῦ Ἡλίου ἐπαγρυπνεῖ ἐπὶ τῆς τακτικῆς πορείας αὐτοῦ καὶ καταρᾶται τὴν ξανθὴν κόρην, ἣτις διὰ μελωδικῶν ἄσμάτων σκανδαλίζει τὸν Ἡλιον καὶ ἀνακόπτει τὸν δρόμον του⁸. Μητέρα τοῦ Ἡλίου ἀναφέρουσι καὶ σλαβικὰ παραμύθια⁹· εἰς ἓν μάλιστα τούτων αὕτη εἶναι γραῖα πτωχὴ, ζῶσα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ οὐδὲν ἔχουσα τὸ ἐξαιρετικὸν ἢ καὶ τὸ ὑποδεικνύον τὴν καταγωγὴν της¹⁰. Κατ' ἄλλους σλαβικοὺς μύθους (παλαιοὺς πρωσσικοὺς) μήτηρ τοῦ Ἡλίου εἶναι ἡ θάλασσα¹¹. Ἡ παράστασις αὕτη προῆλθε βεβαίως ἐκ τῆς

1. Βλ. W. Schwartz, Ursprung der Mythologie, σ. 186, Poet. Naturansch. I 139.

2. Edda, übers. v. K. Simrock, σ. 64.

3. Germanische Mythen. Forschungen, 1858, σ. 99 κέ.

4. Muir, Orig. sanskrit Texts, London 1872, τ. V, σ. 88 κέ.

5. Grimm, D. M., σ. 489 (432 δ' ἐκδ.).

6. Οἱ περὶ Κυκλώπων μῦθοι διετήρησαν πολλὰ ἴχνη ἡλιακῶν θεοτήτων, κατὰ τὸν W. Schwartz (Poet. Naturansch. I, πολλαχοῦ).

7. Ὁ ἥλιος ἐν τσεχικῷ παραμυθίῳ (Chodsko, Contes des paysans slaves, σ. 44). Ὁ Radermacher (ἐν Rhein. Mus. f. Phil. 1911, τ. 66, σ. 177) ἀναφέρει παράλληλα πολυφαγίας ἐξ οὐαλικῶν καὶ σλαβικῶν παραμυθίων. Ἄλλα παράλληλα ἀγώνων πολυφαγίας ἐν παραμυθίοις διαφόρων λαῶν σημειώνει ὁ R. Köhler (KI. Schriften, τ. I, σ. 86).

8. «Κι ἀπὸ τὸν ὄχλο τ' ἀργαλειοῦ, κι ἀπ' τὸν ἠχὸ τῆς κόρης /τὸν Ἡλιον ἐσκαντάλισε κι ἀργεῖ νὰ βασιλέψῃ./ Τὸ 'μαθε ἡ μάννα τοῦ Ἡλιοῦ καὶ τήνε καταριέται./—Κόρη, κι ἂν εἶσαι ἀνύπαντρη, κακὴ μοῖρα νὰ λάβῃς/... ὅπου τὸν Ἡλιο μου 'καμες καὶ ἀργεῖ νὰ βασιλέψῃ κτλ.» Ἀκούσασα δ' ὅμως παρ' αὐτῆς, ὅτι ἐτραγούδει, ἐπειδὴ ἔλαβε τὴν χαρμόσυνον ἀγγελίαν, ὅτι ὁ σύζυγός της ἀπὼν ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὰ ξένα ἐμελλε ταχέως νὰ ἐπιστρέψῃ, ἡ μάννα τοῦ Ἡλίου ἔπαυσε τὰς κατάρας της καὶ τὴν ηὐχέθη (Μανούσου, Τραγούδια Ἐθνικὰ Β', σ. 84.—Βλ. καὶ Passow, ἀρ. 539. Ἀραβαντιν., ἀρ. 474).—«Λιοῦ μάννα» τοπωνυμία ἐν Χίῳ ἐν τῇ περιφερείᾳ Πυργίου (ΚΠ. Σύλλογος ΙΘ' 144)· εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἀναφέρεται εἰς μάνναν τοῦ Ἡλίου, μᾶλλον φαίνεται ὅτι εἶναι κύριον ὄνομα Λιῶς=Ἡλιάς.

9. Vuk Karadschisch, Volksmärchen der Serben, ἀρ. 9. 10.

10. Krauss, Sagen u. Märchen der Südslaven I, σ. 304.

11. Hanusch, Slav. Mythus, σ. 201.

ιδέας, τὴν ὁποῖαν διεγείρει ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ ἡ δύσις αὐτοῦ, ὑπολαμβανομένη ὡς βύθισις εἰς τὸν ὠκεανόν. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους ὁ Ἥλιος διὰ τοῦ ὠκεανοῦ διαπεραιούται τὴν νύκτα πρὸς τὴν μητέρα καὶ τὴν ἄλλην οἰκογένειάν του¹, ἢ δύνοντα δέχεται αὐτὸν εἰς τὰ κύματά της ἢ Τηθύς². Κατ' ἄλλην ἀντίληψιν, περὶ ἧς πρὸ μικροῦ ὠμιλήσαμεν, ἡ Νύξ τίκει καὶ κατευνάζει τὸν Ἥλιον, ἐξ ἐτέρας δὲ πάλιν ἀντιλήψεως τῆς εἰκόνας τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου γεννᾶται ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ Ἥως ἢ μᾶλλον τὸ ἑωθινόν καὶ τὸ ἑσπερινόν λυκόφως εἶναι ἡ μήτηρ τοῦ ἡλίου. Ἐν τῷ Ρίγ Βέδα ἡ Ἥως παρίσταται ὡς μήτηρ τοῦ ἡλίου³, καίτοι ἐν ἄλλοις βεδικοῖς ὕμνοις λέγεται ἀδελφή, ἐρωμένη ἢ σύζυγος αὐτοῦ⁴.

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πουκεβίλ, ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατεῖ ἡ δοξασία, ὅτι ἡ Παναγία ἀνοίγει εἰς τὸν Ἥλιον τὴν πύλην τῆς ἀνατολῆς⁵, ἐπέχουσα οὕτω τὴν θέσιν τῆς Ἥους. Ὁ Αἰμίλιος Βυρνούφ ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ Παναγία ἀντικατέστησε τὴν Ἀθηναῖν, ἣν ὑπολαμβάνει προσωποποιίαν τῆς Ἥους, καὶ τούτου ἕνεκα οἱ πλεῖστοι τῶν ναῶν τῆς Ἀθηναῖς, εἰς χριστιανικοὺς μεταβληθέντες, ἀφιερῶθησαν εἰς τὴν Παναγίαν⁶. Ἄλλ' ἡ εἰκασία αὕτη φαίνεται ἡμῖν ἀβάσιμος, ἐπειδὴ ἡ μὲν ἀφιέρωσις ναῶν τῆς Ἀθηναῖς εἰς τὴν Παναγίαν, ἂν ὑπάρχωσι παραδείγματα τοιαύτης μεταβολῆς, ὀφείλετο εἰς ἄλλους λόγους⁷, ἢ δὲ φυσικὴ ἔννοια τῶν περὶ Ἀθηναῖς μύθων εἶχε παντελῶς λησμονηθῆ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους· ἄλλως δὲ ἀμφίβολον σφόδρα, ἂν ἀνεφέροντό ποτε εἰς τὸ φαινόμενον τῆς Ἥους. Ἡ παράστασις δ' ὅμως τῆς Παναγίας ὡς Ἥους ἦτο συνήθης, ἀφ' ὅτου συνεχωνεύθησαν ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ πολλὰ ἐκ τῆς λατρείας περσικῶν καὶ αἰγυπτιακῶν ἡλιακῶν θεοτήτων, τοῦ Μίθρα καὶ τοῦ Ὡρου, προσλαβόντος τοῦ Χριστοῦ χαρακτῆράς τινος αὐτῶν καὶ ἐπικληθέντος ἡ λ ί ο υ, ἡ λ ί ο υ τ ῆ ς δ ι κ α ι ο σ ὕ ν η ς κ τ τ⁸. Ὅθεν πολλάκις ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ ἡ Παναγία ὕμνεῖται

1. Στησίχορ. ἀπόσπ. 8.

2. Ovid., Metam. II 68-9.

3. Rig Veda I 8, 1, trad. Barthelemy Sait-Hilaire ἐν Journal des Savants 1853, σ. 467. Βλ. καὶ Max Müller, Vorlesungen über den Ursprung u. die Entwicklung d. Religion, Strassburg 1880, σ. 300.

4. Max Müller, αὐτ., σ. 290 κέ. Muir, ἐνθ' ἀν., σ. 190 κέ.

5. Pouqueville, Voyage en Grèce, τ. IV, σ. 406, κεφ. 122.—Κλειδί τοῦ οὐρανοῦ, ποῦ ἀνοίγουνε τὸν ἥλιο, ἀναφέρεται καὶ εἰς δύο λεσβιακὰ ναναρίσματα (παρὰ Σ. Ἀναγνώστου, Ἀρχεῖον Λεξικοῦ): «Κοιμήσου, οὐρανοῦ κλειδί, π' ἀνοίγουνι τὸν ἥλιο». «Ἐσὺ 'σι τ' οὐρανοῦ κλειδί, τῆς κάτου γῆς ἢ βρύση».

6. Burnouf, La légende athénienne, σ. 67 κέ. Πρβλ. καὶ Lucy Garnett, The Women of Turkey, σ. 125.

7. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Περὶ τῆς τοπογραφικῆς σημασίας τῶν ἐκκλησιῶν ἐν Ἑλλάδι πρὸς ἀναγνώρισιν ἀρχαίων ναῶν, ἐν Λαογρ. Δ', σ. 12 κέ.

8. Βλ. Piper, Mythologie der christl. Kunst I, σ. 96.

ὡς αὐγή μυστικῆς ἡμέρας, μήτηρ τοῦ ἡλίου Χριστοῦ, ὄρθρος φαεινός κττ.¹ Ἐκ τῶν χριστιανικῶν δὲ τούτων ἰδεῶν ἐπήγαγεν ἀναμφηρίστως ἡ δημόδης δοξασία περὶ τῆς Παναγίας, ἀνοιγούσης τὰς πύλας τῆς ἀνατολῆς εἰς τὸν ἥλιον.—Ἐντεῦθεν πιθανῶς ἐλήφθη καὶ ὑπὸ τῶν Σλάβων ὁμοία δοξασία, καθ' ἣν ἡ Παναγία ἐπέχει πὰρὰ τῷ Ἠλίῳ μητρὸς θέσιν, διακρινομένη τῆς μυθολογικῆς μητρὸς αὐτοῦ. Βοσνιακόν τι δημῶδες ἄσμα ἔχει οὕτω:

Μιά φορά ταξίδι πήγε ὁ ἥλιος·
τρέχει ἡ μάννα του καὶ τὸν ρωτάει·
«Ποῦ θὰ μένης, ἥλιε μου, τὸ βράδυ;
ποιὸς τὸ δεῖπνο σου θὰ σοῦ ἐτοιμάζῃ
καὶ ποιὸς τὸ κρεβάτι σου θὰ στρώνῃ
καὶ πρωὶ πρωὶ θὰ σὲ ξυπνάῃ,
χῶρες καὶ χωριὰ γιὰ νὰ ζεσταίνῃς;...
—Μὴν πικραίνεσαι, καλὴ μου μάννα,
'ς τοῦ παντοδυνάμου θὰ κονεύω·
τοῦ Θεοῦ ἡ μάννα θὰ με τρέφῃ,
τοῦ Θεοῦ ἡ μάννα θὰ μοῦ στρώνῃ
καὶ πρωὶ πρωὶ θὰ με σηκώνῃ,
χῶρες καὶ χωριὰ γιὰ νὰ ζεσταίνω»².

1. Ἐν τῷ Ἀκαθίστῳ ὕμνῳ: «Χαῖρε τὸ φῶς ἀρρήτως γενήσασα» (οἶκος 4. *Pitra*, *Anecd. sacra* I, σ. 252. *Christ et Paraniakas*, *Anthologia graeca carminum christian.*, σ. 141, στ. 44). «Χαῖρε, ἀστέρος ἀδύτου μήτηρ, / Χαῖρε, αὐγή μυστικῆς ἡμέρας» (οἶκ. 10. *Pitra*, σ. 254. *Christ*, σ. 142, στ. 108-9). «Χαῖρε, ὅτι τὸν πολύφωτον ἀνατέλλεις φωτισμὸν (οἶκ. 23. *Pitra*, σ. 261. *Christ*, σ. 146, στ. 266).—Ὁμοίως καὶ ἐν κανόνι Ἰωσήφ τοῦ ὕμνογράφου εἰς τὴν Θεοτόκον, τῷ Σαββάτῳ τοῦ ἀκαθίστου ὕμνου: «Ὁρθρος φαεινός, χαῖρε ἡ μάγῃ / τὸν ἥλιον φέρουσα Χριστὸν / φωτὸς κατοικητήριον, / Χαῖρε τὸ σκότος λύσασα / καὶ τοὺς ζοφώδεις δαίμονας / ὀλοτελῶς ἐκμειώσασα» (Τριώδιον, σ. 283. *Migne*, *Patrol. gr.*, τ. 105, σ. 1020. *Christ*, σ. 248, στ. 29 κέ.). «Ἄνυμνοῦμέν σε βοῶντες· Χαῖρε ὄχημα / ἡλίου τοῦ νοητοῦ» (*Christ*, σ. 249, στ. 122 κέ.). «Ὀφθῆς φωτισμὸς ἡμῶν καὶ βεβαίωσις / ὅθεν βοῶμέν σοι / χαῖρε ἄστρον ἄδυτον εἰσάγον κόσμῳ τὸν μέγαν ἥλιον» (*Christ*, σ. 251). Καὶ πλεῖστα ἄλλα τοιαῦτα παραδείγματα εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις ὕμνογράφοις, ἅτινα ἄσκοπον κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν ὧδε. Περιοριζόμεθα δὲ νὰ προσθέσωμεν δύο ὁμοία ἐκ λειτουργικῶν βιβλίων τῶν καθολικῶν πρὸς ἐνδειξιν ὅτι δὲν εἶναι καὶ αὐτοῖς ἄγνωστος ἡ παράστασις τῆς Παναγίας ὡς ἡοῦς. «*Aurora, Virgo, fuisti Solis intelligibilis justitiae, per quem ex ignorantiae tenebris sumus eruti*» (Ἐκ κανόνε ἡμερῶν II hebdomadae VI, παρὰ *Migne*, *Patr. gr.*, τ. 105, σ. 1401).

O clere aube journée de lumière très pure
qui des peschier destruis la ténèbre obscure.

(Ἐκ γαλλικῆς μεταφράσεως λατινικοῦ θεοτοκίου, κατὰ χειρόγραφον τῆς ΙΕ' ἐκατονταετηρίδος πιθανῶς, παρὰ *Gubernatis*, *Le novelline di Santo Stefano* 1869, σ. 10. Ἀπόσπ. τῆς *Rivista contemporanea naz. italiana*. Βλ. καὶ *Zeitschrift f. deutsche Philologie* 1868, τ. I, σ. 179).

2. *Rosen*, *Bulgar. Volksdichtungen*, ἀρ. 18, σ. 99.—Ἐν δημοτικοῖς λεττικῶις ἄσμα-

Ἄδελφός δὲ ἡλίου, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον ἡμεῖς ἠξεύρομεν, τὰ δημοτικά ἄσματα καλοῦσι μόνας τὰς ἀμιλλωμένας αὐτῷ ἐπὶ καλλονῇ¹. Ἐν τινι δὲ ἀλβανικῷ παραμυθίῳ τοῦ Πόρου ἀναφέρονται δύο ἀδελφαὶ τοῦ Ἡλίου, αἵτινες, ὡς αἱ Λάμιαι τῶν ἡμετέρων, παννίζουσι τὸν φουῦρνον διὰ τῶν μαστῶν καὶ φουρνίζουσι τὰ ψωμιά διὰ τῶν χειρῶν². Ἐν τῇ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ ἀναφέρονται ὡς ἀδελφαὶ τοῦ Ἡλίου ἡ Σελήνη καὶ ἡ Ἡώς, ἣν καὶ οἱ βεδικοὶ ὕμνοι λέγουσι πολλάκις ἀδελφὴν αὐτοῦ³.

Τέκνα τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης εἶναι οἱ ἀστέρες, κατὰ τινὰ εὐρυτατικὴν παράδοσιν⁴. Κόρην δὲ τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς κερὰ Θάλασσης ἀναφέρει θηραϊκὸν παραμύθιον⁵. Ἄλλως δὲ παιδία καὶ θυγατέρες Ἡλίου λέγονται μεταφορικῶς παῖδες καὶ κοράσια ἐκθαμβούσης καλλονῆς. «Ἐλαμπεν ὁ νέος σὰν παιδί τοῦ ἡλίου», λέγει παραμύθιον τι⁶. Καὶ μακεδονικὸν τι ἄσμα·

Καὶ κάμν' ἡ νύφη τὸ παιδί, παιδί ἀπὸ τὸν ἡλιο⁷.

Οὕτω λέγει καὶ ὁ βυζαντινὸς Νικήτας ὁ Εὐγενιανός, περιγράφων τὴν ὠραιότητα τῆς Δροσίλλης.

Μητρὸς Σελήνης, πατρὸς Ἡλίου τέκνον⁸.

Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἐπίθετον ἡ λ ι ο γ έ ν ν η τ ο ς ἢ ἡ λ ι ο γ ε ν ν η μ έ ν ο ς ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων ἐν παγκοίνῳ χρήσει πρὸς δῆλωσιν θαυμασίας

σιν ὁ Ἔσπερος καὶ ὁ Λύγερινός καὶ ὄχι ἡ μήτηρ τοῦ ἡλίου εὐτρεπίζουσι τὴν κατοικίαν αὐτοῦ (W. Mannhardt, ἐν Zeitschrift f. Ethnologie 1875, σ. 76, ἀρ. 4. 6 καὶ σ. 289). Ὁ Λύγερινός ἀνάπτει τὸ πρῶν φωτιὰν τοῦ ἡλίου, ὁ Ἔσπερος στρώνει τὸ βράδυ τὸ κρεβάτι του (Rhesa, Litthuanische Volkslieder, ἀρ. 78, σ. 207. Βλ. καὶ ἀρ. 81, σ. 223. Nesselmann, Lithuanische Volkslieder, ἀρ. 1. 2).

1. «Αὐτὴ ἔναι τοῦ Ἡλίου ἡ ἀδερφή, τοῦ φεγγαριοῦ ἡ ξαδέρφη» (Κερκύρας. Μανούσου, Τραγούδια ἔθν. Β' 68). «Ψυχὴ μου, μὲ τὸν ἡλιο ἔχεις ἀδερφοσύνη, / κι ὄντε μισεύγ' ὁ ἡλιος τὸ ἀχτίδες του σ' ἀφήνει» (Jeannarakí, σ. 289, ἀρ. 246). «Ἐσὺ ἔσαι ποῦ γεννήθηκες ἀντάμα μὲ τὸν ἡλιο» (αὐτ., σ. 270, ἀρ. 94. Φραντζεσκάκη, Ἀριάδνη, σ. 2).

2. Hahn, ἀρ. 100.—Ἀδελφὴν ἡλίου ἀναφέρουσι καὶ ρωσικὰ παραμύθια (Ralston, Contes populaires de la Russie; trad. Brucyrc, σ. 169-175. Ἡ μάγισσα καὶ ἡ ἀδελφὴ τοῦ ἡλίου).

3. M. Müller, Ursprung d. Religion, σ. 299.

4. Παρὰ Στ. Βίου: «Τ' ἀστέρια εἶναι πιδιά τοῦ ἡλίου κι τ' φεγγαριοῦ».

5. Παρνασσός, τ. Δ', σ. 905-6.

6. Hahn, τ. I, σ. 213. Βλ. καὶ σ. 72.

7. ΚΠ. Σύλλογ., τ. Θ', σ. 194.

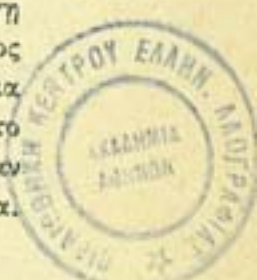
8. Νικήτ. Εὐγενιαν. Β' 76. Βλ. καὶ 85 κέ.: «Τέκνον Ἡλίου φέρουσα / πατρὸς ἐμφέριαν Ἡλίου ἢ καὶ παρ' αὐτὸν ἀντερίζουσα πλέον».

καλλονῆς¹. Παρομοίως δὲ καὶ τὸ ποντικὸν ἐπίθετον ἡλοκόρασον, ἦτοι τὸ ὡς ἥλιος λάμπον κοράσιον².

Οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι ἀναφέρουσι πολλοὺς υἱοὺς τοῦ ἡλίου· ἰδίᾳ δ' ὁ ροδιακὸς ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἑπτὰ υἱοὺς καὶ μίαν θυγατέρα³, ὃν ἀριθμὸν εὐτυχέστατον νομίζουσιν αἱ ἑλληνίδες μητέρες, διὸ καὶ εὐχονται «ἅνὰ κάμης ἕξ ὕγιους καὶ μιὰ μηλιά» ἢ «καὶ μιὰ κόρη»⁴.

Σύζυγος τοῦ Ἡλίου εἶναι ἡ Σελήνη, κατὰ τὴν ἐπομένην περιεργοτάτην ἀθηναϊκὴν παράδοσιν⁵.

Ὁ Ἡλιος παντρεύτη τὴ Σελήνη· τὴν πῆρε γυναῖκα καὶ τὴν ἀγαποῦσε, ἀλλὰ καὶ τὴ ζήλευε παραπολύ. Γιὰ τοῦτο ὅσο ἦτο ὁ Ἡλιος 'ς τὸ σπίτι, ἡ Σελήνη δὲν ἐφαίνετο, ἀλλ' ἔμενε κρυμμένη. Ἦθελε ὅμως νὰ ἐβγῆ καὶ αὐτὴ κομματάκι ἐξω καὶ τήραγε πότε θὰ βγῆ ὁ ἀντρας της, γιατί ἦταν κυνηγὸς καὶ πήγαινε καθημέρα 'ς τὸ κυνήγι. Ὅταν πέραγε ὁ Ἡλιος πίσω ἀπὸ τὰ βουνά, ἄμα δὲν ἄκουγε τὰ βήματά του κοίταζε μπαμπουλωμένη ὡς τὰ μάτια πότε θὰ βγῆ. Ἄν ἐβλεπε τὴν ἀκολουθία του, τίς ἀχτῖνες, ἔμενε σκεπασμένη· ἄμα ἐχάνετο καὶ ὁ τελευταῖος ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τοῦ ἀνδρός της, ἐβγαίνει τὸ πρόσωπό της καὶ ἐχαιρόταν τὸν κόσμον. Ἄμα πάλιν ἐβλεπε ἀπὸ τὰ βουνά τὴν ἀκολουθία 'ς τὴν ἀνατολή, ἔμπαινε μέσα. Ἔτσι ζοῦσε πάντα καλὰ μὲ τὸν ἀνδρα της⁶.

1. «Κοράσιον ἡλιογέννητον» (Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη, στ. 1716, σ. 290, Wagner), «ἡλιογεννημένη» (αὐτ., στ. 1553, σ. 286· στ. 1677, σ. 289· στ. 1884, σ. 295· στ. 1976, σ. 297· στ. 3414, σ. 337), «ἡλιογεννημέναις» (Φλώριος, στ. 775, σ. 284· στ. 1532, σ. 311· στ. 1643, σ. 315 Μαυροφρύδου. Βλ. στ. 794, σ. 69· στ. 1519, σ. 94 Hesseling), «ἡλιογέννητος» (Ἄκρίτης, Κρυπτοφέρρης στ. 134. Τραπεζοῦντος στ. 2019, σ. 168), ἡλιογεννημένη (Ἄκρίτης, Κρυπτοφέρρης Δ' 350), ἡλιογέννημα (αὐτ., στ. 635, 807), ἡλιογεννημένη (Διήγησις Ἀχιλλέως, στ. 1270, σ. 39· στ. 1365, σ. 42 Wagner). Λιογέννητη ὄνομα τῆς ἡρωίδος ἀκριτικοῦ ἔσματος (Πολίτου, Ἐκλογαὶ 74). Ἡλιογέννη ἀεπὶ κόρης ἐξόχου καλλονῆς, οἰοεὶ ἐκ τοῦ ἡλίου γεννηθείσης (Ἀραβαντινοῦ, Ἡπειρωτικὸν γλωσσάριον, σ. 41). «Ἡλιογέννητος, ἐπὶ ὠραίων χαρακτήρων» (δηλ. χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου) (Ἡπειρος. Ζωγρ. ἀγῶν Α' 209).

2. Ἐν γαμηλίῳ ἔσματι Ἄμισοῦ (Πλάτων, τ. Β', σ. 527).

3. Διόδωρ. Ε' 56,5. Βλ. καὶ Σχολ. Πινδ. Ὀλ. Ζ 131.

4. Ἐπίσης συνήθως ἡ εὐχὴ «έννια γιούς καὶ μιὰ μηλιά», ἢ κόρη. Βλ. καὶ Πολίτην, ἐν Δελτ. Ιστ. ἑταιρ. Β' 211.

5. Τὴν παράδοσιν ταύτην μοὶ διηγήθη ἡ εὐπαίδευτος κυρία Μαριάννα Γρ. Καμπούρογλου, ἥτις φιλοτίμως ἀπεθησαύρισε πολλὰ μνημεῖα τῆς δημόδου παραδόσεως καὶ πολλὰς πληροφορίας περὶ τοῦ βίου, τῶν ἐθίμων καὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ λαοῦ. Τινὰ τούτων ἐδημοσίευσε κατὰ καιροὺς εἰς περιοδικὰ συγγράμματα. Ἀνομολογῶ δ' αὐτῇ χάριτας διὰ τὰς πολυτίμους ἀνακοινώσεις, ἃς ὀφείλω εἰς τὴν εὐμενῆ αὐτῆς προθυμίαν.

6. Βλ. καὶ Παραδόσ., ἀρ. 225. Ἐκ τῆς περὶ Ἡλίου πραγματείας μου ἀνετυπώθη ἡ παράδοσις αὕτη καὶ ἐν Roscher, Selene, σ. 169. Lex d. Mythol., τ. II, σ. 1097.

Γάμους τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης περιγράφει καὶ τὸ ἐξῆς γαμήλιον ἠπειρωτικὸν ᾄσμα¹.

Ὁ Ἡλιος ἐπαντρεύτηκε κ' ἐπῆρε τὸ Φεγγάρι.
 Ἐκάλεσε καὶ 'ς τῆ χαρὰ συμπεθεριοῦς τ' ἀστέρια.
 Τὰ σύγνεφα τοὺς ἔστρωσε, στρώματα γιὰ νὰ κάτσουν,
 τοὺς ἔβαλε προσκέφαλα τὶς ράχες ν' ἀκουμπήσουν,
 τοὺς ἔβαλε καὶ τράπεζα, 'ς τοὺς κάμπους τὰ λουλούδια,
 τοὺς ἔβαλε φαεῖ νὰ φᾶν, τὸ μύσκο καὶ τὰ ἄνθια,
 κρασί τοὺς ἔδωκε νὰ πιοῦν θάλασσες καὶ ποτάμια.
 Κι ἀπ' ὄλα τ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ ὁ Αὐγερινὸς δὲν ἔρθε.
 Κι αὐτοῦ πρὸς τὸ ξημέρωμα ὁ Αὐγερινὸς ἐφάνη.
 Φέρνει τὸν Ὑπνο ζωντανὸ 'ς τὰ νιόγαμπρα πεσκέσι,
 φέρνει καὶ 'ς τοὺς συμπεθεροὺς λυχνάρι νὰ τοὺς φέξῃ,
 νὰ φύγ'ν νὰ πᾶν 'ς τὰ σπίτια τους, τὰ νιόγαμπρα νυστάζουν.

Ἄλλὰ τὸ ᾄσμα τοῦτο δὲν ἔχει μυθολογικὴν ἔννοιαν, σκοποῦν ἀπλῶς νὰ παράσχῃ μεγαλοπρεπεστέραν προβολὴν τῆς εἰκόνης τῶν τελουμένων γάμων ἐπὶ τῆς ὅλης φύσεως, καὶ καταλήξῃ μετὰ χαριεντισμοῦ εἰς προτροπὴν πρὸς ἀποχώρησιν τῶν κεκλημένων. Κατὰ τοῦτο δὲ δύναται νὰ παραλληλισθῇ πρὸς μεταφορικὰς ἐκφράσεις βυζαντινῶν, παρομοιαζόντων ἐκλεκτὸν ζεῦγος νεονύμφων πρὸς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην². Συναφεῖς πρὸς ταύτας εἶναι καὶ αἱ παρομοιώσεις εἰς δημώδη τραγούδια τῶν νεονύμφων, τοῦ μὲν γαμβροῦ πρὸς τὸν ἥλιον, τῆς δὲ νύμφης πρὸς τὴν σελήνην³. Ἀντίστοιχος δ' εἶναι ἐν τῷ ψαλτηρίῳ ἡ παραβολὴ τοῦ ἡλίου πρὸς νυμφίον ἐκπορευόμενον τοῦ παστοῦ αὐτοῦ⁴.

1. Ζωγρ. ἀγών Α', σ. 168, ἀρ. 316. Καὶ εἰς χιακὸν ᾄσμα περὶ ἐρώτων καὶ γάμου τοῦ ἡλίου (ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΙΘ', σ. 143) δὲν ὑπόκειται μυθολογικὴ παράστασις, διότι τὸ ᾄσμα τοῦτο εἶναι παραλλαγή τοῦ τῆς Λιογέννητης, ἄδηλον τίνος ἕνεκα λόγου τοῦ ἐραστοῦ ὀνομασθέντος Ἡλίου.

2. Ἰωάννου τοῦ Ναυπάκτου, Πρὸς τὴν κραταιὰν Δούκαιναν, ἐν Βυζαντινοῖς χρονικοῖς 1896, σ. 246: «ὡς ἔχης, ἡ καθαρὰ σελήνη καὶ φωταυγής, εἰς χρόνους συλλάμποντά σοι μακροὺς τὸν ἥλιον Κομνηνόν, οὗ καὶ ἔργα καὶ ὁμιλία καὶ πρόσωπον τηλαυγῆ πάντα καὶ σελασφόρα τυγχάνουσιν».

3. «Ἡλιος εἶν' ὁ υἱὸς γαμπρὸς κ' ἡ νύφη 'ναὶ φεγγάρι, / φωστῆρες ἀπ' τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἔχουνε τὴ χάρη» (γαμήλιον Θήρας: Νεοελλ. Ἀνάλ. Β' 466, 46). Βλ. καὶ Χασιώτ., Σύλλ. τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρον δημ. ᾄσμάτων, σ. 41, ἀρ. 6· σ. 44, 15· 48, 30. Πλάτων Β', σ. 148.— Ἐν Κύπρῳ λέγουσι: «Σήμερα ὁ ἥλιος ἐγ γαμπρός», ὅταν ὁ ἥλιος δὲν φαίνεται, συννεφώδους ὄντος τοῦ καιροῦ (Π. Π., λ. ἥλιος 53α).

4. Ψαλμ. ΙΗ' 6. Πρβλ. *Alb. Dieterich, Abraxas*, σ. 107. «Die Sonne als Bräutigam ist ein altbekanntes Bild. Auch in neuen griechischen Volksliedern kommt es

Οἱ ἑλληνικοὶ μῦθοι ἀναφέρουσι πολλὰ ὀνόματα συζύγων καὶ ἐρωμένων τοῦ Ἡλίου¹. Κατὰ τὸν Στρησίχορον, ὁ Ἡλιος διὰ τοῦ ὠκεανοῦ ἀφικνεῖται τὴν νύκτα «ποτὶ ματέρα κουριδίαν τ' ἄλοχον παῖδάς τε φίλους»². Ἡ δὲ Σελήνη μυθολογεῖται συνήθως ἀδελφὴ τοῦ Ἡλίου ὡς δ' ὅμως ἐν ταῖς βεδικοῖς ὕμνοις ἢ Ἡὼς ὅτε μὲν λέγεται ἀδελφὴ, ὅτε δ' ἐρωμένη ἢ σύζυγος τοῦ Ἡλίου, καὶ ἐν τῇ μυθολογίᾳ ἄλλων λαῶν παρίσταται ἢ Σελήνη ὡς ἀδελφὴ ἢ σύζυγος αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ὑπῆρχον βεβαίως μῦθοι περὶ ται-
 αὐτῆς σχέσεως αὐτῶν. Τούτου δ' ἕνεκα εἰκάζομεν, ὅτι ἐξ ἀρχαιοτέρων μύθων πηγάζουσι τὰ ὑπὸ μεταγενεστέρων ποιητῶν μυθολογούμενα, ὅτι ἢ Σελήνη ἐγέννησεν ἐκ τοῦ Ἡλίου τὸν Ἄμπελον³, τὸν Πενθέα⁴ καὶ τὰς τέσσαρας Ὠ-
 ρας, ἀμφιπόλους τῆς Ἡρας⁵. Τοιοῦτος εἶναι καὶ ὁ παλαιότερος ἀττικὸς μῦθος περὶ γεννήσεως τῶν Τριτοπατόρων ἐκ τοῦ γάμου τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης⁶. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ κατηγορίαν δύνανται νὰ ταχθῶσι καὶ οἱ μῦθοι περὶ τῆς Πέρσης⁷ καὶ οἱ κρητικοὶ περὶ τῆς Πασιφάης⁸. Ἴσως δὲ πρέπει νὰ συγκαταριθμηθῇ εἰς τοὺς μύθους τούτους καὶ ὁ ἀττικὸς περὶ Κεφάλου καὶ Πρόκριδος, ὅστις ἐν πολλοῖς ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἀνωτέρω παράδοσιν. Ὁ Ἡ-
 λιος μυθολογεῖται κυνηγὸς ὡς ὁ Κέφαλος καὶ ὡς ἐκεῖνος ζηλότυπος. Ἐδύνατό τις μάλιστα νὰ ὑπολάβῃ τὸν περὶ Ἡλίου μῦθον ἀρχαιότερον διὰ τὴν ἀπλότητα αὐτοῦ, τὴν πιστὴν παράστασιν τοῦ φυσικοῦ φαινομένου καὶ τὴν ἀφελῆ ἐξή-
 γησιν τῆς ἐξ ὑπαμοιβῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν διαφόρων ἐπεισοδίων καὶ περιπετειῶν, δι' ὧν μετα-
 γενέστεροι μυθολόγοι ἐκόσμησαν τὸν περὶ Κεφάλου καὶ Πρόκριδος μῦθον, συγχωνεύσαντες ἀττικούς, κρητικούς, βοιωτικούς καὶ κεφαλληνιακοὺς μύ-
 θους⁹. Ὁ Κέφαλος εἶναι προσωποποίησις τοῦ ἡλίου, τοῦ ὁποῖου ἢ φωτο-
 βόλος κεφαλὴ ἐπιφαίνεται τὴν πρωΐαν ἐν τῷ ὀρίζοντι, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὄρεων¹⁰, καὶ τὸν ὁποῖον ἢ τέχνη ἐνίοτε παρίστανε διὰ κεφαλῆς καλλικόμου.

vor. Dass Christus so oft als Bräutigam vorgestellt wurde, in den bekannten Allegorien, mag sich daran angeschlossen haben».

1. Roscher, Lex. d. Myth. I 2016. Pauly-Wissowa, RE. VIII 78-80.

2. Ἀπόσπ. 8 (Ἀθήν. ΙΑ' 469e).

3. Νόνν., Γ' 214.

4. Αὐτ. Α' 21, Α' 31. ΜΔ' 171.

5. Κόιντ. Γ' 337.

6. Φιλόχορος, ἐν Ἐτομ. μεγ., σ. 768, 1. Πρόκλ., εἰς Ἡσιόδ. Ἔργ. 780.

7. Roscher, Selene 135 κέ. Lex. d. Mythol., τ. III, σ. 1983.

8. Αὐτ., σ. 1667. Περὶ γάμου Ἡλίου καὶ Σελήνης διαλαμβάνουσιν ὁ Roscher, αὐτ. II, σ. 3158 κέ. Selene, σ. 77 κέ. Nachträge, σ. 29. Siecke, Die Liebesgeschichte des Himmels, Strassburg 1892, σ. 3 κέ. Gruppe, Gr. Mythol., σ. 937-8.

9. Βλ. Preller, Gr. Mythol. II, σ. 146.

10. Decharme, Mythol. de la Grèce antique, σ. 526.

Ἡ δὲ Πρόκρις εἶναι ἡ σελήνη ἐν τῇ συνήθει αὐτῆς παραστάσει, γυναικὸς ἐξόχου καλλονῆς καὶ σεμνότητος¹.

Οἱ περὶ γάμων τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης μῦθοι εἶναι πιθανώτατα πανάρχαιοι. Πρὸς τούτοις δὲ φαίνεται ὅτι ἔχει σχέσιν καὶ ὁ Ἰνδικὸς μῦθος περὶ τοῦ γάμου τοῦ Σούρυα (Ἡλίου) μετὰ τῆς Σόμα², ἣτις συνεταυτίσθη πρὸς τὴν σελήνην ἐν τοῖς μετὰ τοὺς βεδικοὺς ὕμνους χρόνοις³. Παραπλησίους μύθους εὐρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Γερμανικὴ τις παράδοσις λέγει τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην συζύγους⁴. Ἐν τῷ βελγικῷ Λουξεμβούργῳ ὁ ἥλιος πιστεύεται σύζυγος τῆς σελήνης⁵, ὁμοίως καὶ ἐν Λιμουζίνῃ τῆς Γαλλίας⁶. Κατὰ τοὺς λαταυικοὺς μύθους ἡ Σαουλέ (ἥλιος, θηλυκοῦ γένους) ἔχει ἄνδρα τὸν Μένεσις (σελήνη, γένους ἀρσενικοῦ), ὃν ζηλοτυποῦσα διεμέλισε διὰ τῆς σπάθης, τέκνα αὐτῶν θεωροῦνται τ' ἄστρα⁷. Ἐν παραδόσει τῶν Ἰθαγενῶν τῆς Νέας Γουινέας ἀναφέρεται ὁ ἥλιος ὡς σύζυγος τῆς σελήνης καὶ λέγεται ὅτι ἐκ ζηλοτυπίας διέστησαν⁸. Κατὰ τοὺς παρὰ τὴν Νυάσσαν λίμνην οἰκοῦντας Κόνδε, ὁ ἥλιος εἶναι σύζυγος τῆς σελήνης καὶ τέκνα αὐτῶν τὰ ἄστρα⁹. Οἱ δὲ Τλίγγιτ, Ἰθαγενεῖς τῆς βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς, λέγουσιν ὅτι ἡ σελήνη (ἀρσενικοῦ γένους) εἶναι σύζυγος τοῦ ἡλίου (θηλυκοῦ γένους)¹⁰.

Περίεργος εἶναι καὶ ἡ σύγχυσις τῆς σχέσεως τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ὡς ἀδελφῶν καὶ συζύγων, ἐν δημοτικῷ ρωμουνικῷ ἄσματι· ὁ "Ἡλιος καὶ ἡ Σελήνη ἦσαν ἀδελφοί, ἐπειδὴ δὲ ἠθέλησαν νὰ νυμφευθῶσι, κατηστερίσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ¹¹. Παραπλήσιοι δὲ πρὸς τοὺς μύθους τούτους εἶναι μῦθοι ἀγρίων τινῶν λαῶν· οἱ Καραῖβαι νομίζουσι τὸν Αὐγερινὸν σύζυγον τῆς Σελήνης¹², οἱ δὲ Ἰθαγενεῖς τῆς Χρυσῆς ἀκτῆς τὸν "Ἐσπερον μνηστῆρα αὐτῆς¹³.

1. Preller II, σ. 145. Decharme, ἐνθ' ἄν. Κατὰ τὸν Max Müller (Essais de mythologie comparée; trad. G. Perrot, σ. 110 κέ.) ἡ Πρόκρις εἶναι ἡ πρωινή δρόσος (πρῶξ-κίς) ἢ ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἐξατμιζομένη. Βλ. καὶ Cox, The mythology of the Aryan nations, τ. II, σ. 91.— Ὁ Roscher (Selene 145) ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ νεωτέρα ἀθηναϊκὴ παράδοσις περὶ Ἡλίου καὶ Σελήνης καθιστᾷ πιθανωτάτην τὴν ἐρμηνείαν τοῦ περὶ Κεφάλου καὶ Πρόκριδος μύθου.

2. Indische Studien, τ. V, σ. 269 κέ. 178 κέ.

3. Muir, Original sanscrit texts, τ. V, σ. 270.

4. Schönwerth, Aus der Oberpfalz, τ. II, σ. 57. Βλ. ἐν γένει Schwartz, Poet. Naturansch. I, σ. 159 κέ. 166. 147.

5. Revue des trad. popul. 1902, σ. 273. 590-1.

6. Αὐτ., σ. 340.

7. Αὐτ. 1892, σ. 257 κέ. Rhesa, Litth. Volkslieder, Berlin 1843, ἀρ. 27, σ. 93 καὶ σ. 239-241. Nesselmann, ἀρ. 1, σ. 1. Βλ. καὶ Hanusch, Slav. Mythus, σ. 269.

8. Revue des trad. popul. 1899, σ. 539-540.

9. Verhandlungen d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie 1893, σ. 296.

10. Αὐτ. 1895, σ. 231.

11. Alexandri, Chants populaires de la Roum., 1855, σ. 53 κέ.

12. Bastian, ἐν Zeitschrift f. Ethnologie 1872, σ. 378.

13. Αὐτ., σ. 380.

B'.

Ἡλιος ὠραῖος.—Παρομοιώσεις.—Δίδει ὠραιότητα.—Ἐρις περί κάλλους.

Ἡ θέα τοῦ ἡλίου, ἐν λαμπρότητι διανύοντος τὸν ἐν τῷ οὐρανῷ δρόμον του καὶ διὰ τῶν χρυσῶν ἀκτίνων του θαμβοῦντος τοὺς εἰς αὐτὸν ἀτενίζοντας, διεγείρει, ὡς εἰκός, τὴν ἰδέαν τοῦ τελείου κάλλους. Εἰς τὴν δημώδη ἑλληνικὴν ποίησιν εἶναι συνηθέσταται ποικιλώταται εἰκόνες καὶ παρομοιώσεις, εἰλημμένοι ἐκ τοῦ ἡλίου, πρὸς παράστασιν γυναικείας καλλονῆς. Οἱ ἐρῶντες ἀποκαλοῦσι τὴν ἀγαπωμένην ἡλιον¹, καὶ αἱ γυναῖκες ἐνιαχοῦ τὸν σύζυγον². Πολλὰ δ' ἐπίθετα ἔχομεν μὲ πρῶτον συνθετικὸν τὴν λέξιν ἡλιος πρὸς δήλωσιν ὑπερόχου καλλονῆς. Πλὴν τῶν *λιογένητος* καὶ *ηλοκόρασον*, περί ὧν ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω, τοιαῦτα ἐπίθετα εἶναι γνωστὰ εἰς ἡμᾶς τὰ ἐξῆς: *Ἡλιογραμμένος*³, *ἡλιοσκάμμαγκος* ἢ *ἡλιοσκαμμαγκισμένος*⁴, *ἡλιοστάλακτος*⁵, *λιόκαλος*⁶.

Τὸ κάλλος τοῦ ἡλίου λαμβάνεται ὡς ὄρος συγκρίσεως πρὸς τὸ ἀνθρώπινον, προπάντων πρὸς τὸ γυναικεῖον. Καλλίστη τῶν γυναικῶν εἶναι ἡ ἔχουσα «τοῦ ἡλίου τς ὁμορφίης, τοῦ φεγγαριῦ τσι λάμψες»⁷. Αἱ ὠραῖαι λάμπουσιν ὡς ὁ ἡλιος. «Λάμπεις καὶ ἀκτινοβολεῖς, σὰν ἡλιος, σὰ φεγγάρι» λέγει γαμήλιόν τι ἄσμα, ἐγκωμιάζον τὴν νύμφην⁸. «Κ' ἔφεγγε ὡς φέγγει ὁ ἡλιος ἀπὸ τὴν ὁμορφιά» περιγράφει τὴν καλλονὴν νεάνιδος ἄλλο ἄσμα⁹. Παρόμοιαι ἐκφράσεις εἶναι συνήθεις εἰς τοὺς βυζαντινοὺς, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς πεζογράφους¹⁰.

1. «Ἐρωτικὴν ὀνόμασαν ἡλιον τὴν γυναῖκα» (Φιλοσοφία κρασοπατέρα, στ. 6, ἐκ χειρογράφου τοῦ ΠΕ' αἰῶνος, παρὰ *Legrand*, *Recueil de chansons*, σ. 2). Ἡ πρώτη λέξις διορθωτέα ἀναμφιβόλως Ἐρωτικοί. [Ἡ εἰκασίη ἡμῶν αὕτη ἐβεβαιώθη ἐξ ἄλλου κώδικος (N. Ἑλληνομνήμων 1904, σ. 441)]. Ἡπειρωτικὸν κομμαστικὸν ἄσμα (*Ἀραβαντιν.*, σ. 371).

2. Ἐν Νικοπόλει τοῦ Πόντου γυνὴ θρηνοῦσα τὸν ἄνδρα ἐπιφωνεῖ: «Ἡλιε μ', ἦλιε μ'», (Βαλαβάνης, ἐν Ἀρχεῖῳ Λεξικοῦ). Βλ. καὶ προσθήκην ἐν τέλει τοῦ τόμου.

3. Ἡλιογραμμένη: *Ἀραβαντινοῦ*, *Γλωσσάριον*, σ. 41.

4. ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΙΔ' 218 καὶ 262.

5. Αὐτ. ΙΔ' 218. Ὁ Περικλῆς Παπαχατζῆς (*Parallele Ausdrücke u. Redensarten*, ἐν *Weigand*, XIV Jahresbericht d. Inst. f. rum. Sprache, σ. 157) ἀναφέρει ταυτόσημον κουτσοβλαχικὴν φράσιν: *K'ikát din soare*, καὶ ρωμουνικὴν: *rupt din soare*.

6. *Λιόκαλη*, ἐπίκλησις τῆς Παναγίας ἐν Σέρραϊς. (Φιλίστωρ, τ. Γ', σ. 211. Βυζαντινὰ χρονικά I, σ. 677. *Byzant. Zeitschrift*, τ. III, σ. 243. 290-1).

7. *Jeannarakí*, Ἄσματα κρητικά, ἀρ. 70, σ. 93.

8. ΚΠ. Σύλλογος, τ. Η', σ. 276. «Ὁμοια πολλὰ ἄλλα γαμήλια, ὡς Παρνασ., τ. Β', σ. 884 (Καστελλορίζου). *Ἀραβαντιν.*, σ. 185, ἀρ. 286, σ. 192, ἀρ. 311, ἢ εὐχετικά (αὐτ., σ. 197, ἀρ. 321).

9. *Jeannarakí*, σ. 131, ἀρ. 132. Βλ. αὐτ., σ. 141, ἀρ. 140.

10. Τιμαρίων 33 (*Ellissen*, *Analekten*, τ. IV, σ. 76): «τὸ πρόσωπον ἀποστίβων δίκην ἡλίου»—Φλώριος καὶ Πλατζιαφλ., στ. 957, σ. 291. Μαυροφρ. «λάμπει ὡς (ἢ) σελήνη τὴν

Κατὰ τὰ δημοτικά ἄσματα, ὅταν στολίζονται αἱ ὠραῖαι γυναῖκες, φαίνεται τὸ πρόσωπον αὐτῶν ὡς ἥλιος καὶ ὡς φεγγάρι¹, ἢ τῆς αὐτῆς παρομοιωσεως διὰ ποιητικῆς εἰκόνας ἐκφραζομένης φέρουσιν ἐν ἑαυταῖς τὸν ἥλιον.

Ὁ ἥλιος ὄντεν πρωτοβγῆ 'ς τ' ἀστήθη σου κονεύγει
καὶ 'ς τὰ ξαθά σου τὰ μαλλιά πάγει καὶ βασιλεύγει².

Συνηθέστατα δὲ παραβάλλεται τὸ πρόσωπον τῆς ὑμνουμένης μετὸν ἥλιον καὶ τὰ στήθη μετὸ φεγγάρι.

Βάνει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι στήθος
καὶ τοῦ κοράκου τὸ φτερό βάνει καμαροφρύδι³.

Ἐναφέρονται δ' αἱ εἰκόνας αὗται καὶ πρὸς ποιητικὴν παράστασιν τῆς λαμπρότητος καὶ τοῦ ἀμυθήτου πλούτου τῶν κοσμημάτων τῆς ὠραίας γυναίκος.

Βάνει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι κύκλο,
βάνει καὶ τὸν αὐγερινὸ διαμάντι δαχτυλίδι⁴.

ἦ :

Βάνει τὸν ἥλιο κούτελο καὶ τὸ φεγγάρ' ἀστήθη
καὶ τοῦ κοράκου τὸ φτερό βάνει καμαροφρύδι,

αὐγὴν, ὡς ἥλιος τὴν ἡμέραν κτλ.» Βλ. καὶ στ. 791, σ. 285 Μ. «καὶ λάμπουν ὡς τὸν ἥλιον καὶ πέμπουσιν ἀκτῖνες»—στ. 1219, σ. 300, στ. 924, σ. 289 Μ. Π. (Πρβλ. *Teza*, *Del nome Mpeghl*, σ. 8). *Μελιτηνιώτου*, *Εἰς Σωφροσύνην*, στ. 2849-2851, ἐν *Notices et extr. des manuscrits*, τ. XIX, μέρ. II, σ. 130. *Γεωργιλά*, *Θανατικὸν τῆς Ρόδου*, στ. 158, σ. 37, *Wagner*, περὶ τῶν Ροδίων γυναικῶν «ὡσάν τὸν ἥλιον λάμπουσι» κτλ.

1. *Jeannarakī*, ἀρ. 245, σ. 183.

2. (*Ἐλπίδος Μελαίνης*), *Κρητικὴ μέλισσα* 1873, σ. 48, 18. (Παρομοίωσις τοῦ στήθους πρὸς ἥλιον, τῆς ξανθοῦς κόμης πρὸς τὸ χρῶμα τοῦ δύνοντος ἡλίου). *Jeannarakī*, σ. 278, ἀρ. 159 (= *G. Meyer*, *Gr. Volksl.* 65, 43). *Φραντζεσκάκη*, *Ἀριάδνη*, σ. 29. *Ἀραβατιν.*, σ. 338, ἀρ. 589. *Π. Γ. Μακρῆ*, *Τὸ Κατιρλί*, σ. 82. Ἡ αὐτὴ παρομοίωσις καὶ ἐν γαμηλίῳ ἄσματι ἀναφέρεται εἰς τὸν γαμβρὸν ἔφιππον (*Χασιώτου*, *Συλλογὴ*, σ. 35. Πρβλ. *Jeannarakī*, ἀρ. 104, σ. 109).

3. *Passow*, ἀρ. 294. 295. 300. 310. 436. 438. *Λελέκου*, *Ἐπιδόρπιον*, σ. 13. *Legrand*, *Recueil*, σ. 302. *Ζωγρ. ἀγών Α'*, σ. 7, 59. Καὶ εἰς παλαιὸν δημοτικὸν ἄσμα ἐκ τοῦ βιενναίου κώδικος παρὰ *Legrand*, σ. 48, ἀρ. 19 :

ἦσαν τὰ στήθη σου ἀνοικτά, φέγγουν με σάν φεγγάρι,
ἐβγαίνει κ' ἐκ τὰ χεῖλη σου ἥλιος με ταῖς ἀκτίναϊς.

4. *Legrand*, σ. 230 καὶ *Χασιώτη*, σ. 35. *Ἀραβατιν.*, σ. 163, ἀρ. 243, σ. 198, ἀρ. 324. *Κανελλάκη*, *Χιακὰ ἀνάλ.*, σ. 74. «Τὸ φεγγάρι κύκλο» σημαίνει ὅτι ὁ κύκλος τοῦ προσώπου τῆς ὁμοιάζει πρὸς τὸν κύκλον τῆς σελήνης. Ἡ αὐτὴ δὲ εἰκὼν εὐρίσκεται καὶ εἰς τὸ μεσαιωνικὸν ποίημα τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ροδάμνης (στ. 2163, σ. 301 *Wagner*): «παρεῖκαζες ἀνόμοιον τὸν κύκλον τῆς σελήνης, / ὅπῳταν ἐνὶ ὀλόκυκλος καθάριος καὶ γεμᾶτος, ὡς πρὸς τὴν στρογγυλότηταν τῆς κόρης τοῦ προσώπου».

τὴν ἄμμο τὴν ἀμέτρητη βάνει μαργαριτάρια,
τὰ χοχλαδάκια τοῦ γιалоῦ τσικίνια 'ς τὸ λαιμόν τση¹.

Καὶ κατὰ μὲν τὸ κρητικὸν ἄσμα τοῦτο, θέτει ἡ ὠραία τὸν ἥλιον εἰς τὸ μέτωπον, κατὰ δὲ τὰ παραμύθια καὶ παιδία ὠραιότατα γεννῶνται ἔχοντα ἐν τῷ μετώπῳ ἥλιον, ἄλλα φεγγάρι καὶ ἄλλα ἀγερινόν². Αἱ δὲ γυναῖκες τῆς Ἀττικῆς εἰς παλαιότερους χρόνους ἤξευρον τὴν τέχνην νὰ ἐφαρμόζωσιν ἐμπράκτως τὰς ποιητικὰς τῶν ἀσμάτων παρομοιώσεις ζωγραφίζουσαι κατὰ τοὺς γάμους τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἐπὶ τῶν παρειῶν τῆς νύμφης, εἴτε ὠραία ἦτο αὕτη εἴτε μή³.

Παραπλησίας ἐκφράσεις καὶ εἰκόνας εὐρίσκομεν, ἂν καὶ σπανίως, καὶ εἰς ἀρχαίους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς. Οὕτως εἰς τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἀφροδίτην (στ. 89) :

ὥς δὲ σελήνη
στήθεσιν ἄμφ' ἀπαλοῖσιν ἐλάμπετο, θαῦμα ιδέσθαι.

Ἐπαινοῦσα δὲ τὸν ἐρώμενον ἡ φαρμακεύτρια παρὰ Θεοκρίτῳ (B' 79) λέγει· «Στήθεα δὲ στίλβοντα πολὺ πλεόν ἢ τὴν Σελάναν». Ὁ Νόννος πολλαχοῦ παρομοιάζει ὠραίας παρθένους πρὸς τὴν σελήνην⁴, καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος (A' δ' 3) γράφει πρὸς παράστασιν τῆς καλλονῆς νεάνιδος· «Τοιαύτην εἶδον ἐγὼ ποτε ἐπὶ ταύρῳ γεγραμμένην σελήνην». Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς δὲ συγγρα-

1. *Jeannarakí*, ἀρ. 271, σ. 209, ἀρ. 1, σ. 1. *Μανούσου*, B', σ. 78. "Ἐν τραγοῦδι ἀναφέρει καὶ πουλάρι ἀπόχει ἥλιον 'ς τὸ μέτωπο, φεγγάρι 'ς τὰ καπούλια». (*Ἀραβατιν.*, σ. 197, ἀρ. 322). Κατὰ τι δὲ κωμικὸν ἀσμάτιον: «Δυὸ ἥλιοι εἶναι ποῦ βγαίνουν 'ς τὴ γῆς κάθε πουρνό, ἕνας 'ς τὸ μέτωπό σου κι ἄλλος 'ς τὸν οὐρανὸ» (*Ἀραβατιν.*, σ. 363).

2. *Νεοελλ. ἀνάλ.*, τ. B', σ. 43, 44. Πρβλ. καὶ τ. A', σ. 18 κέ. *Hahn*, τ. I, σ. 65 κέ. II, σ. 288 καὶ ἀρ. 69, τ. II, ἀρ. 99.—Κατὰ τι σερβικὸν παραμύθιον, γεννᾶται βασιλόπουλον, ἔχον χρυσοῦν ἄστρον εἰς τὸ μέτωπον (*Vuk Karadschitsch*, *Volksmärchen der Serben*, ἀρ. 10)· καὶ λαταρικὸν ἀναφέρει βασίλισσαν περικαλλῆ, περὶ τὸ μέτωπον ἔχουσαν τοὺς ἀστέρας, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τὸν ἥλιον καὶ ἐν τῷ ὀπισθοκράνῳ τὴν σελήνην (*Schleicher*, *Litauische Märchen*, σ. 10). "Ἐτερον παραμύθιον οὐγγρικὸν διηγεῖται περὶ τῶν τριῶν θυγατέρων βασιλέως, ὅτι ἡ μία εἶχεν ἀστέρα ἐν τῷ μετώπῳ, ἡ ἄλλη τὴν σελήνην ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ ἡ τρίτη τὸν ἥλιον, ἐπίσης ἐπὶ τοῦ στήθους (*Zeitschrift f. deutsche Mythologie*, τ. II, σ. 283). Ἐν ἰταλικῷ παραμυθίῳ ἀναφέρεται *Sole e Luna*, ὀνόματα παιδίων (*Basile*, *Pentameron V 5*)· ἐν γαλλικῷ δὲ *Jour et Aurore* (*Perrault*, *Contes des fées*. "Ἄλλα παράλληλα ἀναγράφει ὁ *Stan. Prato*, ἐν *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1895, σ. 376 κέ.). Οἱ ἀρχαῖοι ὑποκοριζόμενοι ἐκάλουν ἥλιους τὰ ἀρσενικὰ τέκνα. α"Ἡλιε τῆς ἐμῆς ψυχῆς" (*Ἀρτεμίδωρ*. B' 36, σ. 126—*Σουίδ.*, λ. "Ἡλιος). Τὰ δύο ἐκ τοῦ Ἀντωνίου τέκνα τῆς Κλεοπάτρας ἐπεκαλοῦντο Ἡλιος καὶ Σελήνη (*Πλουτάρχ.*, Ἀντών. 36. *Σουίδ.*, λ. Ἰόβας. *Τζέτζ.*, *Χιλιάδ.* Θ, 79. *Λέων γραμματικός*, σ. 55 Bonn.).

3. *Καμπούρογλου*, Ἱστορία τῶν Ἀθην. A', σ. 203.

4. *Νόνν.* A' 196. ΠΕ' 242. Ις' 47 καὶ ἀλλαχοῦ.

φεῖς εἶναι συχνόταται αἱ τοιαῦται παρομοιώσεις· ὁ ποιητὴς τοῦ Φλώριου καὶ τῆς Πλατζαφλώρας περιγράφει ὡς ἐξῆς τὴν καλλονὴν νεάνιδος :

πλὴν ἦτο ὠραιωμένη.

Εἰς ἡλικίαν (=ἀνάστημα) κυπάρισσος, σελήνη εἰς τὴν ὄψιν,
ὁ κύκλος τοῦ προσώπου τῆς τὸν ἥλιον ἀντηγύει·
τὸ κάλλος τῆς τὸ ἔμορφον φλόγα νὰ παρασταίνη¹.

Ὁ δὲ ποιητὴς τοῦ Ἰμπερίου καὶ τῆς Μαργαρώνας τὰ ἐπίθετα φεγγαρο-
πρόσωπη καὶ φεγγαρομίσοι ἔχει ὡς συνώνυμα τοῦ ἀγγε-
λομοουσούδα².

Κοινὰ καὶ συνήθειαι εἶναι αἱ τοιαῦται ἐκφράσεις καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς.
Ὁ Stan. Prato ἐδημοσίευσε πλουσιωτάτην συλλογὴν τούτων, προπάντων ἐκ
τῆς ἰταλικῆς δημώδους ποιήσεως³. Ἀπαραλλάκτως ὡς εἰς τὸ ἐλληνικὸν
τραγοῦδι «βάνει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι ἀστῆθι», ἐν ρωμαϊκῷ ὁ
ἐραστής λέγει περὶ τῆς ἐρωμένης· *Porti la luna in petto, il sole in fron-*
*te*⁴. Καὶ ρωμουνικαὶ καὶ ρωσικαὶ παροιμιώδεις φράσεις προσομοιάζουσι
τὸ κάλλος γυναικὸς πρὸς τὸν ἥλιον⁵. Καὶ εἰς φίννια δημώδη ἄσματα οὕτω
περιγράφεται ὠραία παρθένος:

ἀπαστράπτει

ἐκ κροτάφων φῶς σελήνης
ἐκ τοῦ στήθους φῶς ἡλίου,
ἐκ τῶν ὠμων φῶς ἀρκτούρου,
ἐκ τῶν νώτων φῶς πλειάδος⁶.

Ὅχι μόνον δὲ ὠραιότατος χαρακτηρίζεται ὁ ἥλιος, ἀλλὰ καὶ λέγεται
πηγὴ ὠραιότητος καὶ δοτὴρ καλλονῆς. Οὕτως ἐν ἐρωτικὸν δίστιχον εἰς τοῦτον
ἀποδίδει τὸ κάλλος τῆς ἐρωμένης.

Ὅντε σ' ἐγέννα ἢ μάννα σου, ὁ ἥλιος ἐκατέβη,
καὶ σοῦ ἔδωκε τὴν ὀμορφιά καὶ πάλι μετανέβη⁷.

1. Στ. 6-9, ἐν Wagner, *Medieval Greek texts*, London 1870, σ. 1. Mullach, *Conj. byzant.*, σ. 38.

2. Στ. 34, σ. 241 Λάμπρου. Πρβλ. αὐτ., στ. 251, σ. 253 Λάμπρου. Βέλθανδρος ζ' 680-1, σ. 147 Legrand. *Νικήτ. Εὐγενίαν*. Γ' 336. ζ' 415. *Τρυφιδόωρ*. 514. Ἰωάν. *Εὐγε- νικοῦ*, Ἐκφράσεις 4, ἐν *Boissonade*, *Anecd. nova*, σ. 341.

3. Ἐν *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1895, σ. 363-383. 1896, σ. 24-52 (*Sonne, Mond u. Sterne als Schönheitssymbole*).

4. C. Blessig, *Römische Ritornelle*, 1860, σ. 8.

5. Zanne, *Proverbele Românilor*, τ. II, ἀρ. 5263. *Vlad. Dal*, *Παροιμίαι τοῦ ρω- σικοῦ λαοῦ*, ἐκδ. Β', τ. I, σ. 236.

6. Kalewala. *Rune X*, στ. 89 κέ. Μετάφρ. γερμανικῆ A. Schiefner.

7. Jeannarakí, σ. 279, ἀρ. 164. *Βλαστοῦ*, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, σ. 42. *Passow*, σ. 456. *Kind*, *Μνημόσυνον*, σ. 22. *Ζωγράφ. ἀγών Α'*, σ. 9, ἀρ. 87.

Ἄλλ' ὁμως τοσοῦτο λαμπρὰ ἐνίοτε περιγράφεται ὑπὸ δημοτικῶν ᾄσμα-
των καὶ παραμυθίων ἢ καλλονῆ γυναικῶν, ὥστε ὁ ἥλιος ἀδυνατεῖ νὰ συνα-
γωνισθῇ πρὸς αὐτάς, ἢ μᾶλλον ὅπως μὴ ἀποσβεσθῇ ἢ αἴγλη του, πρέπει ἐξ
ἐκείνων ν' ἀρυσθῇ καὶ φῶς καὶ ἀκτῖνας.

Ἄλλ' ὁμως τοσοῦτο λαμπρὰ ἐνίοτε περιγράφεται ὑπὸ δημοτικῶν ᾄσμα-
των καὶ παραμυθίων ἢ καλλονῆ γυναικῶν, ὥστε ὁ ἥλιος ἀδυνατεῖ νὰ συνα-
γωνισθῇ πρὸς αὐτάς, ἢ μᾶλλον ὅπως μὴ ἀποσβεσθῇ ἢ αἴγλη του, πρέπει ἐξ
ἐκείνων ν' ἀρυσθῇ καὶ φῶς καὶ ἀκτῖνας.

Ἄλλ' ὁμως τοσοῦτο λαμπρὰ ἐνίοτε περιγράφεται ὑπὸ δημοτικῶν ᾄσμα-
των καὶ παραμυθίων ἢ καλλονῆ γυναικῶν, ὥστε ὁ ἥλιος ἀδυνατεῖ νὰ συνα-
γωνισθῇ πρὸς αὐτάς, ἢ μᾶλλον ὅπως μὴ ἀποσβεσθῇ ἢ αἴγλη του, πρέπει ἐξ
ἐκείνων ν' ἀρυσθῇ καὶ φῶς καὶ ἀκτῖνας.

Ἄλλ' ὁμως τοσοῦτο λαμπρὰ ἐνίοτε περιγράφεται ὑπὸ δημοτικῶν ᾄσμα-
των καὶ παραμυθίων ἢ καλλονῆ γυναικῶν, ὥστε ὁ ἥλιος ἀδυνατεῖ νὰ συνα-
γωνισθῇ πρὸς αὐτάς, ἢ μᾶλλον ὅπως μὴ ἀποσβεσθῇ ἢ αἴγλη του, πρέπει ἐξ
ἐκείνων ν' ἀρυσθῇ καὶ φῶς καὶ ἀκτῖνας.

Ἄλλ' ὁμως τοσοῦτο λαμπρὰ ἐνίοτε περιγράφεται ὑπὸ δημοτικῶν ᾄσμα-
των καὶ παραμυθίων ἢ καλλονῆ γυναικῶν, ὥστε ὁ ἥλιος ἀδυνατεῖ νὰ συνα-
γωνισθῇ πρὸς αὐτάς, ἢ μᾶλλον ὅπως μὴ ἀποσβεσθῇ ἢ αἴγλη του, πρέπει ἐξ
ἐκείνων ν' ἀρυσθῇ καὶ φῶς καὶ ἀκτῖνας.

καὶ καταλαμβάνεται οὗτος ὑπὸ ἐντροπῆς βλέπων γυναικῆς ὠραιότερας αὐτοῦ,
ὡς λέγει ᾄσμα τῶν ἐν Ὑδροῦντι Ἑλληνοἰταλῶν:

Ἄλλ' ὁμως τοσοῦτο λαμπρὰ ἐνίοτε περιγράφεται ὑπὸ δημοτικῶν ᾄσμα-
των καὶ παραμυθίων ἢ καλλονῆ γυναικῶν, ὥστε ὁ ἥλιος ἀδυνατεῖ νὰ συνα-
γωνισθῇ πρὸς αὐτάς, ἢ μᾶλλον ὅπως μὴ ἀποσβεσθῇ ἢ αἴγλη του, πρέπει ἐξ
ἐκείνων ν' ἀρυσθῇ καὶ φῶς καὶ ἀκτῖνας.

Ἄλλ' ὁμως τοσοῦτο λαμπρὰ ἐνίοτε περιγράφεται ὑπὸ δημοτικῶν ᾄσμα-
των καὶ παραμυθίων ἢ καλλονῆ γυναικῶν, ὥστε ὁ ἥλιος ἀδυνατεῖ νὰ συνα-
γωνισθῇ πρὸς αὐτάς, ἢ μᾶλλον ὅπως μὴ ἀποσβεσθῇ ἢ αἴγλη του, πρέπει ἐξ
ἐκείνων ν' ἀρυσθῇ καὶ φῶς καὶ ἀκτῖνας.

Ἄλλ' ὁμως τοσοῦτο λαμπρὰ ἐνίοτε περιγράφεται ὑπὸ δημοτικῶν ᾄσμα-
των καὶ παραμυθίων ἢ καλλονῆ γυναικῶν, ὥστε ὁ ἥλιος ἀδυνατεῖ νὰ συνα-
γωνισθῇ πρὸς αὐτάς, ἢ μᾶλλον ὅπως μὴ ἀποσβεσθῇ ἢ αἴγλη του, πρέπει ἐξ
ἐκείνων ν' ἀρυσθῇ καὶ φῶς καὶ ἀκτῖνας.

1. Jeannarakí, ἀρ. 160, σ. 278. Φραντζεσκάκη, Ἀριάδνη, σ. 30.
2. Λέσβιον παρὰ Στ. Ἀναγνώστου (Α. Α.) Παραπλησία ἰδέα καὶ ἐν σικελικῷ ᾄσματι (S. Salomone Marino, Canti popolari siciliani, Palermo 1867, ἀρ. 77): «La to' biddizza la suli comfuni» (ἡ ὁμορφάδα σου τὸν ἥλιο ζαλίζει).
3. Morosí, Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto, σ. 14, ἀρ. 12. Πολίτου, Ἐκλογαί, σ. 270, 10.
4. Ἀστὴρ τοῦ Πόντου, τ. Α', σ. 213.
5. Passow, ἀρ. 536 (Ζωγράφ. ἀγὼν Α', στ. 97, 90). Παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος τούτου βλ. Passow, ἀρ. 537. 538. Ζωγράφ. ἀγὼν Α', σ. 161, 296, 305, 22. Μετάφρ. ἐν Dora d'Istria, Excursions en Roumélie et en Morée, τ. I, σ. 154.

Γ'.

Ἥλιος ὡς ὄμμα.—Πανδερκῆς.—Ἐρωτήσεις πρὸς τὸν Ἥλιον.—Ἥλιος ὡς ἀγγελιαφόρος.

Μεταφορικῶς ὁ ἥλιος λέγεται μάτι τοῦ θεοῦ (ἐν Πελοποννήσῳ). τῆς αὐτῆς δὲ μεταφορᾶς, θεωρουμένου τοῦ ἡλίου ἀπλῶς ὡς ὀφθαλμοῦ¹, ἢ ὡς ὀφθαλμοῦ τοῦ Θεοῦ, ὄχι μόνον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐποιοῦντο χρῆσιν², ἀλλὰ καὶ πάντες σχεδὸν οἱ λαοί, μηδὲ τῶν ἀγρίων ἐξαιρουμένων³. Ἐν τοῖς Βέδαις ὁ τοῦ ἡλίου θεὸς Savitti ὀνομάζεται ὄμμα τοῦ κόσμου⁴, ἐν δὲ τῇ Μαχαβαράτα ἢ ἐπωνυμία αὕτη ἀναφέρεται εἰς ἕτερον τοῦ ἡλίου θεόν, τὸν Σούρναν⁵. Ἀλλαχοῦ τοῦ Ριγ-Βέδα ὁ Σούρνα καλεῖται «ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ Μίτρα, τοῦ Βαρούνια καὶ τοῦ Ἀγνη»⁶ ἢ τῶν δύο πρώτων ἀπλῶς⁷. Ἐν τῇ περσικῇ θρησκείᾳ ὁ ἥλιος ἐθεωρεῖτο ὀφθαλμὸς τοῦ Ὁρομάσδου καὶ τοῦ Μίθρα⁸ ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ ὁ δεξιὸς ὀφθαλμὸς τοῦ δημιουργοῦ⁹ οἱ ἀρχαῖοι

1. Αἰνιγμα χιακόν, ὁ ἥλιος. «Μ' ἓνα μάτι μονόματο ὄλον τὸν κόσμον βλέπω». (Κανελιάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, σ. 177, ἀρ. 76).

2. «Διὸς ὀφθαλμὸς» (Ἡσιόδ., Ἔργ. Ἡμ. 267)· «ὁ γὰρ αἰὲν ὄρων κύκλος λεύσσει νιν Μορίου Διὸς» (Σοφοκλ., Οἰδ. Κ. 704)· «χρυσέας Ἀμέρας βλέφαρον» (Σοφοκλ., Ἀντιγ. 100), «λαμπάδος ἱερὸν ὄμμα» (αὐτ. 789)· «ὄμμα αἰθέρος» (Ἀριστοφάν., Νεφ. 285). Παρὰ τοῖς ὄρφικοῖς ὁ ἥλιος ἐθεωρεῖτο ὡς ὀφθαλμὸς τοῦ Διὸς, συνταυτιζομένου μετὰ τὸν κόσμον (παρ' Εὐσεβ., Προπ. Εὐαγ. ἀπ. Γ' 9. Στοβ., Ἐκλ. Α' β' 23). «Τὸ κοινὸν ὄμμα τὴν πανοπτρίαν κόρη» (Γεωργ. Πισιδ., Ἐξάήμερον, σ. 218). «Ὁμοῖαι μεταφοραὶ εἰς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ περὶ σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων» (Schwartz, Poet. Naturansch. I, σ. 145, 146).—Περὶ τοῦ ἡλίου θεωρουμένου ὡς ὀφθαλμοῦ τοῦ θεοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων λαῶν βλ. καὶ Gruppe, Gr. Mytholog., σ. 380. Rapp, ἐν Roscher, Lex. d. Mythol. I, σ. 1997: Jessen, ἐν Pauly-Wissowa, RE., τ. VIII, σ. 86. Καὶ αὐτὴ ἡ πρώτη σημασία τῆς ρίζης sāvel, ἐξ ἧς τὸ κοινὸν ὄνομα τοῦ ἡλίου εἰς τὰς γλώσσας τῶν Ἰαπετικῶν λαῶν εἶναι ἢ τοῦ ὀφθαλμοῦ. (Jessen, αὐτ., σ. 58).

3. «Ὁφθαλμὸς τῆς ἡμέρας» ἐν Ἰάβα, Σουμάτρα, Μαδαγασκάρη. Οἱ Ἰθαγενεῖς τῆς Νέας Ζηλανδίας μυθολογοῦσιν, ὅτι ὁ Maui ἔθεσε τὸν ὀφθαλμὸν του ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐγένετο ἥλιος καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν δύο τέκνων του καὶ ἐγένοντο οἱ ἀστέρες (Edw. Tylor, La civilisation primitive, τ. I, σ. 401, τῆς γερμ. μεταφρ. τ. I, σ. 344 κέ.).

4. Βλ. A. Weber, Zwei Texte über Omina u. Portenta, σ. 362.

5. III 166 κέ. παρὰ Muir, σ. 161.

6. Rig Veda I, 115, 1 Max Müller.

7. Βλ. τὰ οἰκεῖα χωρία τοῦ Ριγ Βέδα παρὰ Muir, σ. 157. M. Müller, Ursprung d. Religion, σ. 300, 305. Bloomfield, On the myth of Heavenly Eye-ball, with reference to Rig Veda X 40, 9, ἐν American Journal of Philolog. 1896 XVIII 399 κέ.

8. Zend Avesta, μετάφρ. Spiegel καὶ Bleck. Yasna II 35. Darmesteter, Ormazd et Ahriman, ἐν Biblioth. de l' école des hautes études, Par. 1877, τ. 29, σ. 31 κέ.

9. Le Page-Renouf, Vorlesungen über Ursprung und Entstehung der Religion, 1881, σ. 176. Περὶ ὁμοίων παραστάσεων τῶν Ἑβραίων βλ. Goldziher, Der Mythos bei den Hebräern 1876, σ. 124 κέ.

Γερμανοὶ ὑπελάμβανον αὐτὸν ὀφθαλμὸν τοῦ Ὀδίν¹, οἱ δὲ Σλάβοι τῶν Καρπαθίων τὸν λέγουσιν «ὀφθαλμὸν τῆς ἡμέρας»².

Ἔχει δὲ ὁ ἥλιος ὄμμα ὀξὺ καὶ ἀσφαλές· αὐτὸς ποῦ περπατεῖ δλον τὸν κόσμον³, ἐπισκοπεῖ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, βλέπει τὰ πάντα καὶ οὐδὲν μένει εἰς αὐτὸν ἀπόκρυφον· νὰ μὴ σὲ ἰδῆ ὁ ἥλιος, εἶναι κατάρρα δεινοτάτη. Εἰσχωρεῖ πανταχοῦ καὶ τὰ πάντα διαφωτίζει· «κλειδώνω, μανταλώνω, τὸν κλέφτη βρίσκω μέσα», λέγει δημῶδες αἰνιγμα, ἐννοοῦν τὸν ἥλιον.

Οὕτω καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁ ἥλιος ἐνομιζέτο πανδερκῆς καὶ πανδαήμων· κατὰ τὰ ὀμηρικὰ ἔπη «πάντ' ἐφορᾷ καὶ πάντ' ἐπακούει»⁴, ἐν δὲ τῷ ὀμηρικῷ ὕμνῳ εἰς Δῆμητρα λέγεται θεῶν σκοπὸς ἡδὲ καὶ ἀνδρῶν⁵. Ὁ Αἰσχύλος ἀποκαλεῖ αὐτὸν πανόπτῃν⁶ καὶ παντόπταν⁷. Ὁ ἥλιος νοήσας τὴν ἀπιστίαν τῆς Ἀφροδίτης καταγγέλλει αὐτὴν εἰς τὸν Ἡφαιστον⁸, καὶ μόνος γινώσκων τὸν ἄρπαγα τῆς Περσεφόνης κατονομάζει αὐτὸν εἰς τὴν Δῆμητρα⁹. Καὶ πολλαχοῦ τῶν βεδικῶν ὕμνων λέγεται πανδερκῆς καὶ τηλωπὸς καὶ παντεπόπτῃς¹⁰. Κατὰ τοὺς γερμανικοὺς μύθους, ὁ θεὸς βλέπει διὰ τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων¹¹. σλαβιστί δὲ (τσε-

1. *Simrock*, Deutsche Mythologie § 74, σ. 210 κέ. *Grimm*, Deutsche Mythologie, σ. 665 (585 - 6 δ' ἐκδ.).

2. *Kochauswski*, παρὰ *Chodzko*, Contes slaves, σ. 33, σημ. Οἱ Πολωνοὶ λέγουσι τὸν ἥλιον μάτι τοῦ Θεοῦ ποῦ τὰ βλέπει δλα (*Revue des trad. popul.* 1895, τ. X, σ. 421).

3. Ἐν ἀσματίῳ τοῦ Ὑδροῦντος (*Morosi*, ἐνθ' ἀν., *Pellegrini*, Il dialetto greco-calabro, σ. 43). Πρὸς τὴν φράσιν ταύτην ἀντιστοιχεῖ τὸ τοῦ ὀμηρικοῦ ὕμνου εἰς Δῆμητρα (στ. 69 - 70):

σύ γὰρ δὴ πᾶσαν ἐπὶ χθόνα καὶ κατὰ πόντον
αἰθέρος ἐκ δίης καταδέρκεαι ἀκτίνεσσι

καὶ τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Εὐριπίδου (Ἄνθολ. Append. 27, παρ' Ἀθην. Β' 61 β) :

Ἦ τὸν ἀγήραντον πόλον αἰθέρος, ἥλιε, τέμνων
ἄρ' εἶδες κτλ.

4. Ἰλιάδ. Γ, 277. Ξ, 345. Ὀδ. Α, 109. Μ, 323.

5. Ὑμν. εἰς Δῆμητρ. 62. Πρβλ. Ὀδ. Θ, 302.

6. Αἰσχύλ., Προμηθ. 91.

7. Παρὰ Στράβωνι Α' 33.

8. Ὀδ. Θ, 270.

9. Ὑμν. εἰς Δῆμητρ. 75 κέ.—Πρβλ. *Φαλάριδ.* ἐπιστ. 104, ἐν *Epistol.*, ed. Hercher, σ. 439: «πάντων ἐπόπτῃς».—*Γεώρ. Πισίδ.*, Ἐξαήμε., στ. 225: «Οὐδὲν γὰρ αὐτοῦ τῆς φορᾶς ἀπεκρόβη». Ἐκ τῶν Ρωμαίων ποιητῶν βλ. *Ovid.*, *Met.* II 32: «Sol oculis juvenem, quibus adspicit omnia, vidit» αὐτ. IV 172: «Videt hic deus omnia primus». Βλ. καὶ αὐτ., IV 227. *Vergil.*, *Aen.* IV 607. XII 676. Ἄλλας ἀρχαίας μαρτυρίας βλ. παρὰ *Roscher*, *Lex. Myth.* I 1997. III 1540 κέ. *Pauly-Wissowa*, R.E., VIII, σ. 73, 84. *Gruppe*, *Gr. Myth.*, 380, 2. 587, 1.

10. *Muir* 157. *M. Müller*, ἐνθ' ἀν., σ. 305.

11. *Grimm*, D. M., σ. 665 (586 δ' ἐκδ.).

χιστι) ὀνομάζεται ὁ ἥλιος Djed vschevjed, ἦτοι ὁ τὰ πάντα εἰδῶς ἢ βλέπων γέρων¹.

Βλέπων δὲ τὰ πάντα ὁ ἥλιος, παρίσταται ἐπίσης ὑπὸ τῆς δημῶδους ποιήσεως καὶ ὡς συμπαθῶν τοὺς ἐν τῇ γῆ, καὶ ἄν που ἴδῃ τινὰ θλιβόμενον ἐρωτῶν νὰ μάθῃ τί τὸ αἷτιον τῆς θλίψεως καὶ παραμυθούμενος τοὺς πάσχον-τας².

Ἔστην Πρόλη σὲ θυμήθηκα κ' ἥλιος μὲ παρηγόρα,
«Γσῶπα, πουλάκι μου, μὴν κλαῖς, κ' ἐγὼ τὴν εἶγδα τώρα»,

λέγει ἐρωτικὸν δίστιχον³. Εἰς ἄλλο δὲ ἄσμα εἰσάγεται μία ἐλαφίνα, ἥτις ἀποφεύγει τὸν μετὰ τῶν ἄλλων ἐλάφων συναγελασμόν, καὶ

μόνον τ' ἀπόσκια περπατεῖ καὶ τὰ ζερβὰ κοιμᾶται,
κι ὅθε εὖρη γαργαρό νερό, θολώνει καὶ τὸ πίνει.
Ὁ ἥλιος τὴν ἀπάντησε, στέκει καὶ τὴ ρωτᾷει κτλ.⁴

Ἄλλοτε πάλιν, περίλυπος ἔνεκα τοῦ θανάτου ἥρωος, ἀφηγεῖται τὸ συμβε-βηκὸς εἰς τὸ Φεγγάρι καὶ τὸν Αὐγερινόν.

Ὁ ἥλιος ἐσκοτίδνιασε καὶ τὸ φεγγάρι ἐχάθη,
κι ὁ καθαρὸς Αὐγερινὸς ἐβγήκε ματωμένος·
τὰ τρία ἐκουβέντιαζαν, τὰ τρί' ἀράδα ἀράδα.
«Τίνος εἶν' τ' ἄσπρο τὸ κορμί, ποῦ ἔναι χωρὶς κεφάλι;»
Γυρίζει ὁ ἥλιος καὶ τοὺς λέει, καὶ λέει τοῦ Φεγγάρου κτλ.⁵

Θλιβόμενος δὲ διὰ κακά, τὰ ὅποια βλέπει, ἀνατέλλει ἐνίοτε «κόκκινος, καταμελανιασμένος»⁶, καὶ ἐπὶ τῇ θεᾷ μεγάλῃς συμφορᾷς ἐκφράζει τὸν φόβον μὴ τὰ δάκρυα τοῦ πάσχοντος κατασβέσωσι τὴν φλόγα του⁷.

Ἄλλὰ καὶ παραγγελίας τῶν ἀγαπώντων διαβιβάζει πρὸς μακρὰν εὐρι-σκομένους, διότι αὐτὸς μόνος κάλλιον παντὸς ἄλλου γινώσκει ποῦ διαμένουσι καὶ τάχιστα βλέπει αὐτούς.

1. Chodzko, ἐνθ' ἄν., σ. 32, 39 σημ.

2. Ἡ βυζαντινὴ παροιμία α' Ἀφ' ὧν ἐκαβαλλέκευσε, κῦρ ἥλιε, μὴ τὸν κλαίης» (Krumbacher, Mittelgr. Sprichw., ἀρ. 117, σ. 127) ἐμφαίνει τὴν συμπάθειαν τοῦ ἡλίου καὶ τὸ ὑπὲρ τῶν ἀνθρωπίνων παθημάτων ἐνδιαφέρον αὐτοῦ. Τὸ μὴ τὸν κλαίης = μὴ τὸν οἰκτίρης, ἀδιαφόρησον περὶ αὐτοῦ.

3. Passow, σ. 567, ἀρ. 875.

4. Μανούσου, Β', σ. 71. Βλ. καὶ Passow, ἀρ. 398. 399. Ζωγράφ. ἀγών Α', σ. 145, ἀρ. 252.

5. Χασιώτης, σ. 105, ἀρ. 24. Ἐβδομάς 1889, ἀρ. 14, σ. 4. Καὶ εἰς σερβικὰ ἄσματα ὁμοίως ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη συνδιαλέγονται περὶ τῶν ἀνθρωπίνων (Vuk, III 3).

6. Ἀραβαντιν., σ. 82, ἀρ. 96.

7. Legrand, σ. 286, ἀρ. 127.

Ἦλιε μου, χαμήλωσε καὶ πᾶρε τὴ γραφή μου,
περικαλῶ σε νὰ τὴν πᾶς κεῖ ποῦ ἔναι τὸ πουλί μου¹.

Ἐν ἄλβανικῷ παραμυθίῳ στέλλει ἡ μήτηρ πρὸς τὴν μακρὰν ἀποῦσαν κόρην τῆς χαιρετίσματα μετὰ τὸν ἥλιον τοῦ μεσημεριοῦ². Ὁμοίως καὶ ὁ θνήσκων Αἴας παρὰ Σοφοκλεῖ (Αἴ. 845 - 851) λέγει πρὸς τὸν Ἦλιον.

Σὺ δ', ὦ τὸν αἰπὺν οὐρανὸν διφρηλατῶν,
Ἦλιε, πατρώαν τὴν ἐμὴν ὅταν χθόνα
ἴδῃς, ἐπισχῶν χρυσόνωτον ἡνίαν
ἄγγειλον ἄτας τὰς ἐμὰς μόρον τ' ἐμὸν
γέροντι πατρὶ τῇ τε δυστήνῳ τροφῷ.

Ὡς παντεπόπτῃς δ' ὁ Ἦλιος ἐρωτᾶται περὶ ἀγνοουμένων καὶ δυσερευνητῶν πραγμάτων, καὶ προθύμως ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἐρωτήματα, κατὰ τὴν δημῶδη ποίησιν καὶ τοὺς δημῶδεις μύθους.

Ἦλιε μου καὶ Φεγγάρι μου καὶ κοσμογυριστὴ μου,
νὰ σ' ἀρωτήσω νὰ μοῦ πῆς, εἶδες το τὸ πουλί μου;
—Εἶδα το τὸ πουλάκι σου κτλ.³

Εἰς ἓν δὲ μανιάτικον μοιρολόγιον ἐρωτᾶται ὁ Ἦλιος «μὴν εἶδε μὴ νὰ καλῆ», καὶ οὗτος ἀποκρίνεται, ὅτι τὴν ἐσπέραν τῆς χθές, διαβαίνων ἀπὸ τὸ περιβόλι τοῦ Ἄδῃ, ἔμαθε ὅτι τῆς ἔγραψαν τ' ὄνομα μετὰ τοὺς ἀποθαμένους⁴.

Τὸν Ἦλιον παρακαλοῦσι καὶ αἱ Τραχίνιαι γυναῖκες παρὰ Σοφοκλεῖ (Τραχίν. 95 κέ.) νὰ τὰς πληροφρήσῃ ποῦ γῆς εὐρίσκεται ὁ Ἡρακλῆς. Καθὼς δὲ παρ' Ὀμήρῳ καταγγέλλει εἰς τὸν Ἡφαιστον τὴν ἀπιστίαν τῆς Ἀφροδίτης, εἰς ἀκριτικὰ ἄσματα σπεύδει νὰ πληροφρήσῃ τὸν Γιαννακὴν περὶ τῆς ἀρπαγῆς τῆς συζύγου τοῦ ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν⁵.

Συνήθως εἰς τὰ παραμύθια ἡ κακὴ μητρὶς ἢ ἡ πενθερὰ νεάνιδος, τῆς ὁποίας ἀπῆτησε τὸν θάνατον καὶ τὴν νομίζει ἀποθαμένην, καυχωμένη ἐνώπιον τοῦ Ἡλίου τὸν ἐρωτᾷ, ἂν γνωρίζῃ ἄλλην τινὰ ὠραιότεραν αὐτῆς:

Ἦλιε μου καὶ παράλιε μου καὶ κοσμογυριστὴ μου,
εἶσαι καὶ σύ, εἶμαι κ' ἐγώ, μὰ εἶδες κι ἄλλην ὁμορφύτερη⁶;

1. Παρνασσός, τ. Α', σ. 394.

2. *Hahn*, Alb. Studien II, σ. 106. Gr. u. alb. Märchen, ἀρ. 96.

3. Λαογρ. Α' 297, 123. Ὁμοίως ἐρωτήσεις καὶ πρὸς τὴν σελήνην (Ἀραβαντιν., σ. 237, ἀρ. 400). Τὸ σχῆμα τοῦτο τῶν ἐρωτήσεων πρὸς τὸν ἥλιον ἂν εἶδέ τι, ἀπαντῶμεν καὶ παρ' ἀρχαίους ποιηταῖς, τῷ Εὐριπίδῃ (βλ. ἀνωτέρω, σ. 161, σημ. 3) καὶ τῷ Θεοδέκτῃ (παρὰ Στοβαίῳ I' 8. Ἄπ. 10 Nauck).

4. Παρνασσός, τ. ΙΖ', σ. 80.

5. ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΙΘ', σ. 222, 228.

6. Ἐξ ἀνεκδότου μεσσηνιακοῦ παραμυθίου.—Ὁ κ. *B. Schmidt*, (Gr. Märchen usw.,

Ὁ δὲ Ἥλιος ἀδυνατῶν ν' ἀποκρύψει τὴν ἀλήθειαν, ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ νομιζομένη νεκρὰ εὐρίσκεται ἐν τῇ ζωῇ. Τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρον ἐκ τοῦ κύκλου τούτου τῶν παραμυθίων εἶναι ἐν ἀθηναϊκὸν (ἀνακοινωθέν μοι ὑπὸ τῆς Κας Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου), περίεργον καὶ διὰ τὴν παρεμβολὴν στίχων ἐν τῇ διηγήσει. Κατὰ τὸ παραμύθιον τοῦτο, ὁ υἱὸς μιᾶς Λάμιας ἐνουμφεύθη περικαλλεστάτην κόρην. Ἐπειδὴ δ' ὁμοίως δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὴν μητέρα του νὰ φεισθῇ αὐτῆς, ὑπεσχέθη νὰ τὴν φονεύσῃ ὁ ἴδιος· καὶ παραλαβὼν αὐτὴν εἰς τόπον μακρινὸν καὶ μοναχικόν, ἔκτισεν οἰκίσκον, ἐν ᾧ τὴν ἔκρυψεν. Ἐπιστρέψας δέ, εἶπεν εἰς τὴν μητέρα του ὅτι τὴν ἐσκότωσε καὶ ἐκάθησε καὶ ἔκλαιεν. Ἡ Λάμια προσεπάθησε νὰ τὸν παρηγορήσῃ, ἀλλὰ μετὰ μικρὸν καταλιποῦσα αὐτὸν ἤρχισε νὰ καλλωπίζεται.

σ. 233) νομίζων ὅτι ἐσφαλμένως γράφομεν τὴν λέξιν παράλιε διορθώνει προσήλιε. Ἄλλ' ἡ λέξις ὀρθῶς ἔχει οὕτως, ὑπὸ τὸν αὐτὸν τύπον δ' ἐκφέρεται καὶ ἐν παιδικῷ ἀσματικῷ Φιλίππουπόλεως, τὸ ὁποῖον κατωτέρω δημοσιεύομεν. Ζακύνθιον παραμύθιον τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἔχει ὡς ἐξῆς τὴν πρὸς τὴν Ἥλιον ἐρώτησιν:

Ἥλιε μου, προσήλιε μου,
πές μου νὰ ζοῦν τὰ μάτια σου,
ποία εἶναι ἡ ὁμορφότερη γυναῖκα τοῦ κόσμου;

(Schmidt, αὐτ., ἀρ. 17, σ. 110)· καὶ ἐν ἐτέρῳ ἀνεκδότῳ σπαρτιατικῷ παραμυθίῳ φέρεται αὕτη οὕτω:

—Ἥλιε μου, παρήλιε μου, καὶ κοσμογυριστὴ μου,
λάμπεις καὶ σὺ, λάμπω κ' ἐγώ!
—Μὰ σὰν τῇ Θεοχάριτη,
μήτε σὺ καὶ μήτ' ἐγώ.

Ἐν παραμυθίῳ τοῦ Αἰγίου ὁ Ἥλιος ἐρωτώμενος ὑπὸ δύο ἀδελφῶν περὶ ὠραιότητος, ἀποκαλύπτει, ὅτι ζῆ ἡ ὠραιότερα ἀδελφὴ αὐτῶν, ἣν ἐπειράθησαν ν' ἀποκτείνωσιν (*D' Estournelles de Constant*, *La vie de province en Grèce*, σ. 263. 265. 268). Ὁμοίως εἰς χιακὴν(;) παραλλαγὴν τοῦ αὐτοῦ παραμυθίου (*Buchon*, *La Grèce continentale et la Morée*, σ. 263-7. *Legrand*, *Recueil de contes popul.*, σ. 133 κέ. Ἄλλην χιακὴν παραλλαγὴν βλ. ἐν *Carnoy et Nicolaidis*, *Trad. de l'Asie Mineure*, στ. 91 κέ.). Ἐν ἀλβανικῷ δὲ παραμυθίῳ τῆς νήσου Πόρου ἡ μητρικὰ ἐρωτᾷ οὕτω τὸν Ἥλιον· «Ἥλιε, εἶμαι ὠραία καὶ εἶσαι ὠραῖος, ὅσα εἶναι γύρω μου εἶναι ὠραῖα, καὶ ὅσα γύρω σου ὠραῖα. Εἶναι κανεὶς εἰς τὸν κόσμον ὠραιότερος;» Καὶ ὁ ἥλιος ἀπαντᾷ· «Ὁμορφὴ εἶσαι καὶ ὁμορφος εἶμαι, ἀλλ' ὁμορφὴ σὰν τὴν Μαριγῶ δὲν εἶναι καμμία εἰς ὅλον τὸν κόσμον» (*Hahn*, ἀρ. 103. *Doson*, *Contes albanais*, σ. 1 κέ.). Εἰς τὸ γερμανικὸν παραμύθιον τῆς Schneewittchen, τὴν αὐτὴν καὶ τ' ἀνωτέρω ἔχον ὑπόθεσιν, ἡ βασίλισσα δὲν ἐρωτᾷ τὸν ἥλιον, ἀλλὰ μαγικὸν κάτοπτρον (*Grimm*, ἀρ. 53). Ὁμοίως καὶ εἰς τὰς ἄλλας πολυπληθεῖς παραλλαγὰς τοῦ παραμυθίου τούτου παρ' εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς μαγικὸν κάτοπτρον ἐπέχει τὴν θέσιν τοῦ ἡλίου. Κατ' ἐξαιρέσιν δ' ὁμοίως ἀναφέρουσιν ὡς τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια τὸν Ἥλιον ἀντὶ κατόπτρου, πλὴν τῶν ἀλβανικῶν, καὶ κουτσοβλαχικὴ παραλλαγὴ τοῦ χιακοῦ (*Sainéan*, *Basmele române*, σ. 750. 758), καὶ ὁμοίον βουλγαρικόν, καθὼς καὶ τινες τῶν ἰταλικῶν παραλλαγῶν τοῦ αὐτοῦ παραμυθίου (*Archivio per le tradiz. popol.*, τ. X, σ. 322). Τὴν μέσθην θέσιν μεταξὺ τῶν δύο διατυπώσεων κατέχει ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα ζακύνθια παραλλαγὴ, ἐν ἣ ἡ ἐρωτῶσα τὸν ἥλιον κρατεῖ εἰς χεῖρας κάτοπτρον.

«Ἐκεῖ ποῦ ἐβγῆκε ἔς τὸν ἥλιο κ' ἐχτενίζονταν, λέει ἔς τὸν Ἥλιο :

«Ἥλιε μου, κὺρ Ἥλιε μου καὶ κοσμογυριστὴ μου,
πέες μου ποιά ἔναι πιδὸ ὁμορφῆ, ἐγὼ ἦ ἡ Μαρουδιώ;
— Ὅμορφῆ ἔσαι καὶ καλὴ ἔσαι,
σὰν τῆ Μαρουδιώ δὲν εἶσαι»,

τῆς λέει ὁ Ἥλιος. «Καὶ ζῆ ἀκόμη ἡ Μαρουδιώ;», τοῦ λέει. «Ζῆ καὶ βασιλεύει», τῆς λέει ὁ Ἥλιος καὶ ἔτσι χωρὶς νὰ θέλῃ τὴν ἐπρόδωκε τὴν καϊμένη. «Καὶ δὲν μοῦ λές, Ἥλιε μου, ποῦ κάθεται;» τὸν ἀρωτᾷ ἡ Λάμια. «Ἀμα βγῶ ἀπὸ τὸ σπίτι μου, λέει ὁ Ἥλιος, τὸ πρῶτο πρόσωπο ποῦ θ' ἀπαντήσω εἶναι τῆς Μαρουδιώς». — Πίσω ἀπ' τὸ βουνὸ τὴν εἶχε τὴν κακομοῖρα! — Τότε τοῦ λέει ἡ Λάμια.

«Ἥλιέ μου, σὲ παρακαλῶ,
πᾶρε με πᾶ νὰ τὴν ἰδῶ,
γιατὶ τὴν ἔχω κόρη μου,
πολὺ τὴν ἀπεθύμησα».

Τὴν πῆρε λοιπὸν ὁ Ἥλιος καὶ πῆγαν. Ἐκεῖ ποῦ τὴν ἄφησε ἔς τὸ σπιτάκι τῆς Μαρουδιώς, ἅμα τὴν εἶδ' ἡ Λάμια ἐχύθηκε ἀπάνω τῆς καὶ τὴν καταξέσκισε.

«Τότ' ὁ Ἥλιος μαύρισε
κι ὅλημερῆς δὲν ἔφεξε».

Ἐν ἄλλοις παραμυθίοις ἀναφέρεται, ὅτι πορεύονται εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ ὄχι μόνον οἱ θέλοντες νὰ μάθωσι παρ' αὐτοῦ ποῦ εὐρίσκονται ἄνθρωποι, ὧν ἀγνοεῖται ἡ τύχη, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ζητήσωσι παρ' αὐτοῦ, ὡς πανδαήμονος, τὴν ἐξηγήσιν ἀκατανοήτων φαινομένων. Οὕτως ἐν ἀνεκδότῳ λακωνικῇ (ἐκ τοῦ χωρίου Σέλιτσας τῆς Ἀβίας) παραλλαγῇ τοῦ σμυρναϊκοῦ παραμυθίου, οὗ μέρος παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, ὁ μεταβάς νὰ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἥλιου γέροντος κατὰ τοῦ ἀπατήσαντος αὐτὸν Ἑβραίου, τὸν παρακαλεῖ συγχρόνως, ἀπ' εὐθείας καὶ ὄχι διὰ τῆς συζύγου τοῦ Ἥλιου, ὡς ἐν τῷ σμυρναϊκῷ παραμυθίῳ, νὰ τῷ ἐξηγήσῃ διατί μία πέτρα, ἣν εἶδε καθ' ὁδόν, εἶναι μετέωρος, διατί ἐν ποτάμῳ εἶναι θολὸν πάντοτε, καὶ διατί αἱ κόραι, τὰς ὁποίας εἶδε θρηνούσας, δὲν ὑπανδρεύονται. Ὁ δὲ Ἥλιος ἀποκαλύπτει τὴν αἰτίαν τούτων καὶ τὸν τρόπον τῆς διορθώσεως¹.

1. Τὸ παραμύθιον τοῦτο ὑπάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς λύσεως ἀπορημάτων ὑπὸ ὑπερτέρου τινὸς ὄντος, εἰς δὲ προστρέχει ἐξαιτούμενος ταύτην ὁ ἥρωας. Ἐν τῇ κατηγορίᾳ ταύτῃ ὁ *Antti Larne* (*Verzeichniss der Märchentypen*, Helsinki 1910) καταλέγει τοὺς τύπους ὑπ' ἀριθ. 460 A. B. 461. 465 ABC. Ἄλλ' ἐν πᾶσι τοῖς τύποις τούτοις τὸ λῦον τ' ἀπορήματα ὑπέρτερον ὄν εἶναι ὁ Θεός, ὁ διάβολος ἢ ἡ τύχη. Καὶ ἐν μεσαιωνικῇ ἑλληνικῇ ἐμμέτρῳ διασκευῇ τοῦ παραμυθίου (Λόγος περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας, ἐν *Lambros*, Ro-

Ἐν ἑτέρῳ ἀνεκδότῳ παραμυθίῳ σμυρναϊκῷ, ὁ ἥρωας ἀναζητῶν τὴν σύζυγόν του, ἀποφασίζει νὰ ὑπάγῃ νὰ εὔρῃ τὸ σπίτι τοῦ Φεγγαριοῦ· «ὡς ποῦ νὰ πάγῃ ἐκεῖ, χρειάστηκε μιὰ σιδερένια φορεσιά»· εὔρε δ' ἐκεῖ τὴν σύζυγον τοῦ Φεγγαριοῦ, ὅπερ ἐνταῦθα παρουσιάζεται ὑπὸ ἀνδρικήν μορφήν, αὕτη δὲ τὸν ἀπέκρυψε, μεταμορφώσασα αὐτόν, διὰ νὰ μὴ τὸν φάγῃ τὸ Φεγγάρι. Ἄμα ἤλθε τοῦτο, ἡ σύζυγός του τῷ παρέθηκεν ἄφθονον τροφήν, καὶ κατόπιν τὸ παρεκάλεσε θερμῶς νὰ μὴ πειράξῃ τὸν ξένον. Ἐδέχθη τὸ Φεγγάρι καὶ ἀναλαμβάνοντος ἐκείνου τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν τῷ λέγει.

«Ἐγὼ δὲν ξέρω ποιά εἶναι, μονάχα νὰ πᾶς ἔς τὸν ἀδελφὸ μου τὸν Ἥλιο, καὶ κειὸς μπορεῖ νὰ σ' ἀρμηνέψῃ ποῦ εἶναι αὐτός». Τὸ παιδί, ὡς ποῦ νὰ πάγῃ πάλι ἔς τὸν Ἥλιον ἠγάλασε τὴ μιὰ φορεσιά καὶ τὸ ἕνα ζευγάρι παπούτσια καὶ σὰν ὑπῆγε ἔβαλε τὴν τρίτη φορεσιά καὶ τὸ τρίτο ζευγάρι. Σὰν ὑπῆγε ἔς τὸν Ἥλιο καὶ τὸ ἀρωτᾷ καὶ κείνος τοῦ πε πῶς δὲν ξέρει τίποτα, μονάχα νὰ πάῃ ἔς τὴν ἀδελφή του τὴν Πούλια γιὰ νὰ τοῦ πῆ ἐκείνη ποῦ εἶναι αὕτη.

Αἱ τοιαῦται διηγήσεις τῶν παραμυθίων ἐκπηγάζουσι πιθανῶς ἐκ παλαιῶν μύθων, σὺν τῷ χρόνῳ παραφθαρέντων καὶ ἀλλοιωθέντων. Εἰς τούτους δὲ προδήλως ἀνάγεται καὶ παραπλήσιός τις ἀρχαῖος μῦθος ἐκ τῶν εἰς τὴν πλάνην τῆς Δήμητρος ἀναφερομένων, οἵτινες διεσώθησαν ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ εἰς Δήμητρα. Ὡς ἔχει ἡ διήγησις ἐν τῷ ὕμνῳ, ἡ Δημήτηρ συναντᾷ τὴν Ἐκάτην, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ Φεγγάρι τῶν παραμυθίων¹. Καὶ αὕτη μὲν ἀτελεῖς παρέχει εἰς αὐτὴν πληροφορίας περὶ τῆς ἀρπαγῆς τῆς Κόρης, διότι μόνον τὴν φωνὴν ταύτης ἤκουσεν· ἀλλ' ὁδηγεῖ τὴν Δήμητρα εἰς τὸν Ἥλιον, παρ' οὗ μανθάνει αὕτη καταλεπτῶς τὰ κατὰ τὴν ἀρπαγὴν. Ὡς παραφθορὰν τῶν μύθων τούτων δυνάμεθα ἐπίσης νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὰ ἐν πάσαις ταῖς διασκευαῖς τῆς ἱστορίας τοῦ Ψευδοκαλλισθέους μυθολογήματα περὶ τῶν δύο λαλούντων προφητικῶν δένδρων τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης ἐν τῷ ἄκρῳ τῆς γῆς, ὧν τοῦτο μὲν προσηγόρευσε τὸν Ἀλέξανδρον ἑλληνιστί, ἐκεῖνο δὲ Ἰνδιστί².

mans Grecs, σ. 289 κέ. Ν. Ἑλληνομνήμ., τ. Γ', σ. 402 κέ.) πρὸς τὴν Τύχην προσφεύγει ὁ ἀτυχής, ζητῶν πῶς νὰ ἐξεύρῃ τρόπον ἀπαλλαγῆς τῶν κακῶν. Μόνον δ' ἐν τῷ προκειμένῳ ἐλληνικῷ καὶ ἐν τσεχικῷ παραμυθίῳ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ, τοῦ διαβόλου ἢ τῆς τύχης λύει τὰ ἀπορήματα ὁ ἥλιος. (Τὸ τσεχικὸν παραμύθιον ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ *K. J. Erven*, Prag 1865, μετεφράσθη γαλλιστί ὑπὸ *Chodzko*, Contes Slaves, σ. 31 κέ., ἰταλιστί ὑπὸ *Em. Tessa*, I tre capelli d'oro del nonno Satutto, Bologna 1866 καὶ γερμανιστί ὑπὸ *Waldau*, Böhmisches Märchenbuch, σ. 587).

1. Ἡ Σελήνη ἐπικαλεῖται ἐν ὄρφικῷ ὕμνῳ (Θ' 27) πανδερκής, ὡς ὁ ἥλιος. Ἐν δημοτικῷ ᾄσματι ἐρωτᾷ τις τὸ φεγγάρι καὶ ὄχι τὸν ἥλιον διὰ νὰ μάθῃ ποῦ εὑρίσκεται ὁ ἀγαπώμενος (*Passow*, ἀρ. 453).

2. Ψευδοκαλλισθέων. Β' 44, σ. 93, Γ' 17, σ. 123 ἐκδ. Müller. *Zacher*, Pseudocallisthenes, σ. 161. Βίος Ἀλεξάνδρου, κῶδ. βιβλ. Ἀγ. Μάρκου ἀρ. 408, φ. 119α (στ. 4927 κέ. σ. 205 *W. Wagner*). *Ausfeld*, Der griech. Alexanderroman, σ. 94 κέ.

Ἐκ τοῦ Ψευδοκαλλισθένους ἴσως ἐλήφθη καὶ ἡ διήγησις μεσαιωνικοῦ τινος μυθιστορήματος τῆς ΙΔ' πιθανῶς ἑκατονταετηρίδος (ἐκδοθέντος τῷ 1473 ἐν Παδούῃ) τοῦ Guerino Meschino, ὅτι ὁ ἥρωϊς ἔμαθε παρὰ τῶν ἀστρολόγων, ὅτι μόνα γινώσκουσι τὰ κατὰ τοὺς γονεῖς αὐτοῦ τὰ δένδρα τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, τὰ εὐρισκόμενα ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἄκρῳ τῆς γῆς (κεφ. 28). Ταῦτα δ' εὗρεν εἰς τὰ πέρατα τῆς Ἰνδικῆς, ἔμαθε δὲ παρ' αὐτῶν μέρος μόνον τῆς ἀληθείας, σταλεῖς ὅπως μάθῃ τὰ ἐπίλοιπα εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς γῆς (κεφ. 60 - 62).

Ὅμοιαις διηγήσεις εὐρίσκομεν πλείστας εἰς παραμύθια καὶ ἄσματα ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Εἰς γερμανικὰ παραμύθια ἐρωτῶνται οὕτως ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες¹. Εἰς δὲ ὅμοια παραμύθια σλαβικῶν ἐθνῶν ἐρωτῶνται ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ ὁ ἄνεμος². Φλαμανδικόν τι παραμύθιον ἀναφέρει ἐπίσκεψιν εἰς τὸν Αὐγερινόν, τὸν θεὸν τῆς Σελήνης ὑπό τινος, θέλοντος ν' ἀνακοινώσῃ εἰς αὐτοὺς ἐντολὰς τῆς γραίας ἀδελφῆς των· κατοικοῦσι δ' οὗτοι εἰς πόλεις καὶ ἐν γένει ὁ χαρακτήρ τοῦ παραμυθίου τούτου εἶναι νεωτερικώτερος³. Εἰς λιθουανικὰ ἄσματα ἐρωτᾶται περὶ ἀπολεσθέντος πράγματος πρῶτος ὁ Αὐγερινός, εἶτα ὁ Ἔσπερος, εἶτα ἡ Σελήνη καὶ τελευταῖος ὁ Ἥλιος⁴. Εἰς βουλγαρικόν δὲ ἐρωτᾷ τὸν Ἥλιον περὶ τῶν συγγενῶν τῆς κόρη νυμφευθεῖσα ἐν τόπῳ μακρινῷ⁵. Κατὰ τι σερβικόν παραμύθιον, ἀναγόμενον εἰς τὸν κύκλον τοῦ Ἐρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς, ἡ ζητοῦσα τὸν σύζυγόν τῆς πορεύεται εἰς τοῦ Ἥλιου, ἵνα τὸν ἐρωτήσῃ ποῦ εὐρίσκεται ἐκεῖνος. Ἡ μήτηρ τοῦ Ἥλιου τὴν ἀποκρύπτει, ἵνα μὴ ὁ υἱὸς τῆς, ὠργισμένος ἴσως ἐκ τῆς μακρᾶς πορείας, τὴν κακοποιήσῃ. Ὁ Ἥλιος, εἰσελθὼν εἰς τὴν κατοικίαν, λέγει ὅτι τοῦ μυρίζει ἀνθρωπινὸ κρέας. Ἄλλ' ὅμως μετὰ τὰς παρακλήσεις τῆς μητρός του ὑποδέχεται εὐμενῶς τὴν ξένην. Ἀδυνατῶν δὲ ν' ἀπαντήσῃ εἰς αὐτήν, τὴν παραπέμπει εἰς τὴν Σελήνην, ἣτις ἐνδέχεται νὰ εἶδεν αὐτὸν τὴν νύκτα· τῇ δίδει προσέτι καὶ δῶρα, ἅτινα τῇ ἐχρησίμευσαν εἶτα πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ συζύγου. Αἱ αὐταὶ σκηναὶ ἐπαναλαμβάνονται παρὰ τῇ Σελήνῃ καὶ παρὰ τῷ ἀνέμῳ, ὅστις τέλος ὀδηγεῖ αὐτήν⁶. Κατὰ τὸ τσεχικόν παραμύθιον, τοῦ ὁποῦ ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν (σ. 165, 1), ὁ ἥρωϊς μεταβαίνει εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Djed Vschevjed (τοῦ γέρου ποῦ τὰ ξεύρει ὄλα) διὰ νὰ πάρῃ τρεῖς χρυσᾶς τρίχας ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἥλιου· ἡ δὲ μάννα τοῦ Ἥλιου, ὑποδεχθεῖσα αὐτόν, τὸν προστατεύει,

1. Grimm, Kinder- u. Hausm., ἀρ. 25, 88. Βλ. καὶ Bolte - Polivka, Anmerkungen zu Grimm, τ. I, σ. 227 καὶ 233.

2. Bolte - Polivka, αὐτ., σ. 229. 230.

3. Pleiffers', Germania, 1869, τ. XIV, σ. 86 - 8.

4. Rhesa, Lith. Volkslieder, Berlin 1843, ἀρ. 81, σ. 221-3. Nesselmann, ἀρ. 3, σ. 2.

5. Rosen, Bulgarische Volksdichtungen, σ. 59-60.

6. Vuk Karadschitsch, Volksmärchen d. Serben, ἀρ. 10,

καὶ ὄχι μόνον τὰς τρεῖς χρυσᾶς τρίχας ἀποσπᾶ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ υἱοῦ τῆς, ἀλλὰ καὶ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ τὴν ἐξήγησιν τριῶν ἀπορημάτων παραπλησίων πρὸς τὰ ἐν τῷ ἀνωτέρω λακωνικῷ παραμυθίῳ.

Πλὴν τούτων καὶ εἰς φιννίους μύθους πολλάκις ἀναφέρονται ἐρωτήσεις πρὸς τὸν ἥλιον, ὡς τὰ πάντα εἰδότα¹. Ἐν τῇ Καλεβάλα ἡ μήτηρ τοῦ Lemminkäinen ἐρωτᾷ περὶ τούτου πρῶτην τὴν σελήνην, ἣτις ἀνεπαρκῶς ἀπαντᾷ εἰς αὐτὴν καὶ εἶτα τὸν Ἥλιον, ὅστις τῇ παρέχει ἀκριβεστέρας πληροφορίας². Ὁμοίως καὶ ἡ παρθένος Μαρία ἐρωτᾷ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος υἱοῦ τῆς Χριστοῦ³. Καὶ κατὰ τινὰ μογγολικὴν παράδοσιν, τὴν κρύπτῃν τοῦ Aracho δὲν δύναται ν' ἀνακαλύψῃ εἰς τοὺς θεοὺς ὁ ἥλιος, καὶ μόνῃ ἡ σελήνη κατορθώνει τοῦτο⁴.

Δ'.

Λείψανα λατρείας τοῦ Ἥλιου.— Εὐχαὶ καὶ δεήσεις εἰς τὸν Ἥλιον.— Ὀρκος εἰς τὸν Ἥλιον.— Κύρ Ἥλιος.— Ἀπαγόρευσις τοῦ ἀσχημονεῖν πρὸ τοῦ Ἥλιου.— Μαγγανείαι.— Προσφοραὶ εἰς τὸν Ἥλιον.— Ἐπῳδαὶ εἰς τὸν Ἥλιον.

Τῆς παναρχαιοτάτης τοῦ Ἥλιου λατρείας λείψανα δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ κατὰ τὰς θερινὰς τροπὰς αὐτοῦ τελούμενα, αἱ πυραὶ καὶ αἱ κληδόνες, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ διαλαμβάνομεν, καὶ ἡ πρὸς ἀνατολὰς προσευχή⁵. Τὴν δὲ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους λατρείαν τοῦ ἡλίου ἐν Ἑλλάδι ἀντικατέστησε πιθανῶς ἡ τοῦ ἁγίου Ἥλιου, περὶ ἧς ὀμιλοῦμεν κατωτέρω.

Περιλείμματα ἐπίσης παλαιᾶς λατρείας εἶναι ἴσως σπάνιαι εὐχαὶ εἰς τὸν ἥλιον καὶ ὄρκοι εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Ἐρωτόκριτον (Α 45) ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Ἀθήνας, ἄτεκνοι ὄντες,

τὸν Ἥλιον καὶ τὸν Οὐρανὸν συχνὰ παρακαλοῦσα

ν' ἀξιοθῶσι ν' ἀποκτήσωσι τέκνον. Καὶ εἰς δημοτικὰ ᾄσματα ἀναφέρονται τοιαῦται δεήσεις, ὡς ἐν κρητικῷ:

1. *Castrén*, *Finn. Mythol.*, σ. 60-61. 62.

2. *Kalewala*, *Rune 15*, στ. 161 κέ.

3. *Αὐτ.*, *Rune 58*, στ. 373 κέ.

4. *B. Bergmann*, *Nomadische Streifereien unter den Kalmucken*, τ. III, σ. 41. παρὰ *Grimm*, *D. M.*, σ. 590 (670).

5. Οἱ Πέρσαι προσκύνουν τὸν Ἥλιον, στρέφοντες τὸ πρόσωπον πρὸς ἀνατολὰς. Ἡ εἴσοδος τῶν ἐλληνικῶν ναῶν σχεδὸν πάντων ἦτο ἐστραμμένη πρὸς ἀνατολὰς. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους παρέλαβον τὴν συνήθειαν παρὰ τῶν Περσῶν οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἐκ τούτων οἱ Χριστιανοί. Παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις διετηρήθη ἡ πρὸς ἀνατολὰς προσευχή, συμφώνως δὲ πρὸς τὸ ἔθος τοῦτο κτίζονται αἱ ἐκκλησίαι, ὅπως οἱ ἐν αὐταῖς ἔχωσι πάντοτε πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένον τὸ πρόσωπον. Βλ. καὶ *Pauly*, *Real-Encycl.*, τ. VI, σ. 1270. *Preller - Robert*, *Gr. Myth.* I, σ. 434.

Τὸ θιὸ παρακαλεῖ καὶ τὸ φεγγάρι,
τὸν Ἥλιο νὰ τοῦ δώσουσι τὴ χάρη¹

καὶ ἐν ἀνεκδότῳ θηραϊκῷ διστίχῳ:

Τὸν Ἥλιον παρακαλῶ, τ' ἄστρα καὶ τὸ φεγγάρι².

Τὸν Ἥλιον ἐπικαλοῦνται μάρτυρα³ καὶ ἐγγυητὴν τῆς ἐκτελέσεως πράξεως, δημοτικὸν δὲ ἄσμα διηγεῖται πῶς αὐτὸς ὁ Ἥλιος παρεμβαίνων μεριμνᾷ περὶ ἐκτελέσεως τῆς ὑποσχέσεως τοῦ εἰς αὐτὸν ὀρκισθέντος⁴. Ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ μνημονεύεται ὄρκος εἰς τὰ οὐράνια σώματα, ἐν οἷς καὶ ὁ ἥλιος:

καὶ ἀμνόγω του 'ς τὸν Οὐρανόν, 'ς τὸν Ἥλιο, 'ς τὸ Φεγγάρι (Γ, 1457)
καὶ μὰ τὸν Ἥλιο τὸ λαμπρό, τὸ Φῶς καὶ τὴ Σελήνη (Δ, 1623).

Ἐν δὲ τῷ ἄσματι τοῦ Ἀρμούρη (στ. 176. 95. 143 Δεστούνη) ὁ γιὸς τοῦ Ἀρμούρη ὀρκίζεται εἰς τὸν ἥλιον καὶ εἰς τὴν μάνναν αὐτοῦ:

Μὰ τὸν κῦρ ἥλιον τὸν γλυκὺν καὶ τὴν γλυκειάν του μάνναν.

«Μὰ τὸν ἥλιον», εἶναι ὄρκος ὄχι ἀσυνήθης ἐν Πελοποννήσῳ⁵, ἐν Κρήτῃ⁶ καὶ ἐν Ἀμισῶ τοῦ Πόντου⁷, καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐπίσης ὀρκίζονται εἰς τὸ μάτι τοῦ ἡλίου ἢ τοῦ ἄστρου⁸.

Ζακύνθιον ἄσμα τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅπερ ἀμφίβολον ἂν εἶναι δημοτικόν⁹, καλεῖ τὸν Ἥλιον ἀ φ ἔ ν τ η, ἀλλ' ἀναμφισβητήτως δημοτικὴ καὶ κοινοτάτη εἶναι ἢ ταυτόσημος ἐπίκλησις κῦρ Ἥλιε. Εἶδομεν ταύτην πρὸ μικροῦ εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη, καὶ εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν μεσαιωνικὴν παροιμίαν «Ἄφ' ὧν ἐκαβαλλίκευσε, κῦρ Ἥλιε, μὴν τὸν κλαίης»¹⁰. Εἶναι δ' ἐπίσης

1. Jeannarakí, ἀρ. 16, σ. 14.

2. Ἐκ συλλογῆς Ν. Πεταλά.

3. «Ἥλιε - μαρτύρει» (Μ. Φιλῆς, Γ' 9, στ. 39, τ. II, σ. 18 Miller).

4. Ἐν νισυρίᾳ παραλλαγῇ τοῦ ἄσματος τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ (Ζωγρ. ἀγών Α', σ. 397. 398). «Τὸν ἥλιο βάζουν μάρτυρα, τ' ἄστρη καὶ τὸ φεγγάρι» κτλ. Ἐν χιακῇ παραλλαγῇ (Κατελλάκη, Χιακὰ ἀνάλ., σ. 58). «Βάλλουν τὸν οὐρανὸ κριτὴ, τὸν Ἥλιον μάρτυρα» (γρ. καὶ μάρτυρα τὸν Ἥλιο).

5. Λαογρ. Α' 416.

6. «Μὰ τὸν ἥλιο ποῦ μᾶς φέγγει» (Βλαστοῦ, Ὁ γάμος, σ. 162. Χουρμούζη, Κρητικά, σ. 33).

7. Ἀρχεῖον Λεξικοῦ.

8. Hahn, Alban. Stud. II, σ. 106.

9. Δημοσιευθὲν ὑπὸ Σ. Δε Βιάζη, ἐν Παρνασσῶ ΙϚ' 77.

10. Σάθα, Μεσαιων. βιβλιοθ. Ε' 563.

συνήθης ἢ ἐπικλήσις αὕτη καὶ εἰς δημοτικὰ ἄσματα¹ καὶ εἰς ἐπωδὰς εἰς τὸν ἥλιον².

Τοῦ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἥλιον ἐνδειξις πρέπει βεβαίως νὰ θεωρηθῆ ἢ παρ' Ἡσιόδω (Ἔργ. 727) ἀπαγόρευσις: «Μηδ' ἀντ' ἡελίου τετραμμένος, ὀρθὸς ὀμιχεῖν». Τοῦτο δὲ φυλάττουσιν ἐνιαχοῦ καὶ σήμερον· ἐν Σύμῃ ἀποφεύγουσι νὰ οὐρῶσιν ἀπέναντι τοῦ ἡλίου, διότι ἢ τοῦτο πράττουσα βραδύνει νὰ νυμφευθῆ³. Ἐν Ἡπείρῳ δὲ πιστεύουσιν, ὅτι ὁ οὐρῶν οὕτω θὰ πάθῃ ἔκτερον⁴, διὸ ἢ ἀσθένεια αὕτη λέγεται καὶ λιόκροῦγμα, λιόκουρο, λιόκρουση⁵. Ἐν δὲ τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευθέντι λακωνικῶ ἐκ Σέλιτσας παραμυθίῳ ὁ ἥλιος ἀπαντῶν εἰς τὸ διὰ γέροντος ἀνακοινωθὲν ἀπόρημα τῶν θρηγουσῶν κορῶν, διατί ἔμενον ἀνύπανδροι, ταῖς ἀπεκάλυψεν ὅτι ἢ ἀγαμία ἐπιβάλλεται εἰς αὐτὰς πρὸς τιμωρίαν, διότι ἢ σχημόνουν ἀποπατοῦσαι ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ ἥλιου.

Ἐνδειξις ὁμοίως σεβασμοῦ ἦτο καὶ ἢ ἀπαγόρευσις τοῦ ἀπογυμνῶνεσθαι ἐνώπιον τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἣν ὡς θρησκευτικὸν παράγγελμα τῶν Περσῶν Μάγων ἀναφέρει ἀρχαῖος συγγραφεύς⁶. Ἄγνωστον ἂν καὶ ἢ ἑλληνικὴ θρησκεία ἀπηγόρευεν ἐπίσης τοῦτο, ἀλλ' ἐν μαγανείαις ἴσως τὸ ἀντίθετον ἐγένετο, διότι εἰς τὴν μόνην περιελθοῦσαν εἰς ἡμᾶς παράστασιν καθελκύσεως τῆς σελήνης αἱ μάγισσαι ἀπεικονίζονται ὀλόγυμοι κρατοῦσαι ἢ μὲν ράβδον, ἢ δὲ ξίφος⁷. Καὶ παρ' ἡμῖν δ' εἰς μαγικὴν πρᾶξιν ἐπιβάλλεται ἢ γύμνωσις ἐνώπιον τοῦ ἡλίου. Ἐν Λιβισίῳ τῆς Λυκίας πρὸς θεραπείαν ἀτροφικοῦ παιδίου προσφεύγουσιν εἰς τὴν λεγομένην μαγείαν τῶν αὐγῶν. Λαμβάνουσιν ἀνὰ τρία αὐγὰ ἐξ οἰκιῶν, ἐν αἷς οὐδέποτε συνέβη θάνατος, καὶ τὴν ἐσπέραν τῆς Παρασκευῆς τὰ ἐμβάλλουσιν εἰς ἀγγεῖον, ὅπερ ἐκθέτουσι δι' ὅλης τῆς νυκτὸς εἰς τὸ ὑπαιθρον· τὴν δὲ πρωίαν τοῦ Σαββάτου τοποθετοῦσι τὸ πάσχον παιδίον γυμνὸν ἐνώπιον τοῦ ἡλίου, καὶ θραύουσαι τὰ αὐγὰ τὸ ἀλεί-

1. *Legrand*, Recueil, σ. 286, ἀρ. 127. Ζωγράφ. ἀγῶν Α' 398, ἀρ. 18.

2. Βλ. τὴν κατωτέρω δημοσιευομένην ἐπωδὴν τῆς Μάνης.—Περὶ τῆς ἐπικλήσεως Κύριος τοῦ ἥλιου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις βλ. *Drexler*, ἐν *Roschers*, Lex. d. Mythol. II, σ. 1760. Πρβλ. καὶ σ. 1768.

3. Ζωγρ. ἀγῶν Α' 204.

4. Αὐτ., 15. 42. 193.

5. Λιόκρουση κυρίως λέγεται ἢ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου. (Φθιωτικ., Ἔφ. Φιλομ. 1859, Ζ', σ. 988). Ἐκρούξε ὁ ἥλιος—ἀνέτειλεν (ἐν Ἡπείρῳ.—Βλ. καὶ Ἀραβαντιν., σ. 40, ἀρ. 44). Ἄλλὰ λέγεται καὶ ἢ στιγμή, ὅτε μόλις δυσούσης τῆς σελήνης ἀνατέλλει ὁ ἥλιος, κρούων τὰς πρὸς δυσμὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλοτέρων ὄρεων (Ξεροκάμπι Λακεδαιμόνος: Ἔφ. Φιλομ. 1857, σ. 126). Ἐν Μάνῃ δὲ λιόκρουση λέγεται ἢ ἀρχὴ τῆς φθίσεως τῆς σελήνης (Παπαζαφειροπούλου, Περιουναγωγὴ, σ. 454). Ὁμοίως καὶ ἐν Κερκύρᾳ.

6. *Plin.* 26, 6, 19.

7. *Tischbein*, Collection of engravings from ancient vases, τ. III, πίν. 44, 5. *Reinach*, Repertoire des vases peints, τ. II, 319.

φουσι δι' αὐτῶν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι ποδῶν καὶ τοῦ φοροῦσι παλαιὰ ἐνδύματα· ταῦτα δὲ μετὰ τρεῖς ἡμέρας καίουσιν εἰς τρίστρατον μὴ στρέφουσαι τὰ βλέμματα ἐκεῖ κατὰ τὴν ἐπάνοδον. "Ἄν δ' ὁμοῦς ἀτελεσφόρητος ἀποβῆ ἢ μαγγανεία, προβαίνουσιν εἰς ἀφοσίωσιν τοῦ παιδίου εἰς τὸν ἥλιον, γινομένην ὡς ἐξῆς: Γεμίσασαι δι' ὕδατος ἐν ἀγγεῖον, ἐκένου εἷτα αὐτὸ εἰς χύτραν, ὅπως βράσωσιν μίαν ὀκτὸν αἰγείου κρέατος· μετὰ δὲ τὴν παρασκευὴν τοῦ ζωμοῦ, μετήγγιζον αὐτὸν εἰς τὸ κενὸν ἀγγεῖον τοῦ ὕδατος. Ἐπειτα δὲ ἔφερον τὸ βρέφος εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας καὶ ἐτοποθέτου ἀντικρὺ τοῦ ἡλίου αὐτὸ ἐπὶ τριῶν ξυλαρίων, σταυροειδῶς τεθειμένων· ἐκάλουν δὲ καὶ κοράσιον ὀκτὼ ἕως ἐννέα ἐτῶν, τὸ ὁποῖον ἔχει κατὰ μικρὸν ὄλον τὸν ἐν τῷ ἀγγεῖῳ ζωμὸν ἐπὶ τοῦ βρέφους. Ἐξαντλουμένου δὲ τοῦ ὕδατος, ἡ μήτηρ, ἀνυψοῦσα τὸ παιδίον πρὸς τὸν ἥλιον, ἔλεγε τρίς· «Νά, ἦλιε μου, μὴ ὁ τόπος σου, μὴ τὸ γιατάκι σου». Ὑστερον δὲ τὸ κοράσιον, λαμβάνον τὰ τρία ξυλάρια καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ ἡλίου στρεφόμενον, ἔλεγε τρίς· «Νά τὸ ἀμανάτι σου (=τὸ ἐνέχυρόν σου), ἦλιε μου», μεθ' ὃ ἀνεχώρει, χωρὶς νὰ στρέψῃ τὸ πρόσωπον¹.

Ὡς περιλείμματα ἀρχαίας λατρείας τοῦ ἡλίου δυνάμεθα ἴσως νὰ θεωρήσωμεν καὶ ἐπωδάς τινὰς εἰς τὸν ἥλιον, αἵτινες λησμονηθέντος τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν μετέπεσαν εἰς παιγνιώδη ἀσμάτια, ἀδόμηνα ὑπὸ τῶν παίδων τὰς χειμερινὰς ἡμέρας, ὡσάκις τὸ ψῦχος εἶναι δριμύ, καὶ προπάντων ὡσάκις ὁ ἥλιος καλύπτεται ὑπὸ νεφῶν. Τῶν ἐπωδῶν τούτων διακρίνονται δύο τύποι. Ὁ μὲν πρῶτος περιέχει ἢ ἀπλῆν παράκλησιν πρὸς τὸν ἥλιον, ὅπως μᾶς θερμάνῃ «Ἐλα, ἦλιε, κάψου ράχη»² ἢ τὴν «παρακάλεσιν τοῦ "Ἡλίου», ὡς καλοῦσι τὴν ἐπωδὴν ταύτην ἐν Κρήτῃ, συνοδευομένην μεθ' ὑποσχέσεως προσφορῶν πρὸς αὐτόν.

Ἐβγα, ἦλιε, νὰ λιαστῶ,
καὶ κουλλούρια σοῦ βαστῶ,
μὲ τὸ μέλι, μὲ τὸ γάλα,
μὲ τὴ σιδεροκουτάλα³.

1. Ξενοκράτης, τ. Δ', σ. 179.

2. Ἐν Κρήτῃ, κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Ι. Καλαϊσάκη.—Ἐν Κορινθίᾳ: Λελέκου, Ἐπιδόριον, σ. 137) «Ἐλα, ἦλιε, κάψου ράχη, / κάψε τοῦ βοσκοῦ τὴ ράχη, / κάψε καὶ τὴν ἐδική μου, / νὰ σοῦ δώσω τὴν εὐκὴ μου».

3. Κρήτῃ. Jeannarakí, ἀρ. 314, σ. 257. Ἐν παραλλαγῇ τῆς Κορινθίας προστίθενται καὶ οἱ ἐπόμενοι στίχοι, προσδίδοντες παιγνιώδη χαρακτῆρα εἰς τὴν ἐπωδὴν· «μὲ τὴ σιδεροκουτάλα, / κ' ἓνα βοῦδι φουντουτό, / κ' ἓνα γάιδαρο κουτσό, / κ' ἓνα σκύλο δαγκονιάρη, / κ' ἓνα μίστακο κρασί, / νὰ τὸ πίνῃς τὸ Γεννάρη / μὲ τὸ μπάριμπα μου τὸ Γιάννη». Λελέκου, αὐτ. Ἐν Ἀργυράδῃ τῆς Κερκύρας (παρὰ Μαλβίνας Σαλβάνου) «Ἐβγα, ἦλιε, πύρωσέ με, / καὶ κουλλούρα φέρτωσέ με, / ν' ἀνεβῶ 'ς τὰ κεραμίδια, / νὰ σ' ἀνάψω τὰ καθήλια, / μὲ τὸ μέλι, μὲ τὸ γάλα, / μὲ τὴ σίδηρ (ἢ τὴν ἀργυρῆ) κουτάλα».

Ὁ δ' ἕτερος παρακέλευσιν εἰς τὸν ἥλιον ν' ἀναλάβῃ τὴν προτέραν λαμπρότητα, ἀπαλλασσόμενος τῶν ἐπισκοτιζόντων αὐτὸν νεφῶν.

Ἕλιο μ' παραῆλιο μ',
 χρυσό μου παλληκάρι,
 ἔβγαλε τὰ μαῦρα σου,
 καὶ βάλε τὰ χρυσά σου¹.

Αἱ ἐν τῷ πρώτῳ τύπῳ ἀναφερόμεναι προσφοραὶ εἶναι πλακοῦντες μετὰ μέλιτος καὶ γάλακτος, ὅποῖαι αἱ προσφερόμεναι ἐνιαχοῦ εἰς τὰς Μοίρας ἢ τὰς Νεραίδες κατὰ τοὺς ἀνεμοστροβίλους, ἢ μνημονεύμεναι ἐν ἐπωδαῖς, συνοδευούσαις μαγικὰς πράξεις πρὸς ἐξίλασμον αὐτῶν. Κατὰ τινὰ ἀρχαῖον ἱστορικόν, οἱ Ἑμεσηνοί, θύοντες τῷ Ἡλίῳ, ἔσπενδον μέλι ἀντὶ οἴνου², οἱ δὲ

1. Ἐν Φιλιππουπόλει. (Πανδώρα 1861, τ. ΙΑ', σ. 471). Τοῦ τύπου τούτου, διαδεδομένου ἀνὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας, μοὶ εἶναι γνωστὰ αἱ ἐξῆς παραλλαγαί: Κορινθίας: «Ἕλιο μου, κῦρ Ἕλιο μου, / βάρ' τὰ σημαντήρια σου, / νὰ λιαστοῦν οἱ σκλάβοι σου, / καὶ τὰ σκλαβοπούλια σου» (Λελέκου, αὐτ.). Ἐν Βουρλιᾷ τῆς Λακεδαίμονος: «Ἕλιο μου, κῦρ Ἕλιο μου, / βάλ' τὰ σημαντήρια σου, / κι ἀναψε τὰ καντήλια σου, / νὰ ζεσταθοῦν οἱ σκλάβοι σου / καὶ τὰ σκλαβοπούλια σου» (κατ' ἀνακοίνωσιν Ξύδη, ἱατροῦ ἐν Ἀθήναις, 1880). Ἐν Μάνη: «Ἕλιο μου, κῦρ Ἕλιο μου, / βάλ' τὰ σημαντήρια σου, / ν' ἀνάψουν τὰ καντήλια σου, / νὰ πυρωθοῦν τ' αὐτάκια μου, / καὶ τὰ χερουλάκια μου» (Ἀρχεῖον Λεξικοῦ).—Ἐν Νάξῳ (κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Μ. Κ. Κρίσπη, καθηγητοῦ, 1876): «Ἐβγα, ἔβγα ἥλιο μου, / πυροκοκκαλίτη μου, / πύρωσέ τὰ κόκκαλά μου, / νὰ σοῦ δώσω τὸν παρᾶ μου». Αὐτόθεν παραλλαγή ἀκοσμιωτέρα, ἀλλ' ὑπεμφαίνουσα ἀνάμνησιν προσφορῶν πρὸς τὸν ἥλιον: «Ἐ. ἔ. ἦ. μου, π. μου, / πύρωσε τὴ ράχη μου / καὶ τὰ κοκκαλάκια μου, / νὰ σοῦ κάμω μιὰ κουλλοῦρα, / μὲ τ' αὐγά, μὲ τὰ καρύδια, / μὲ τοῦ ποντικοῦ τ' ἀρχίδια». Ὁσάκις δὲ βρέχει χωρὶς νὰ φαίνεται καὶ ὁ ἥλιος, λέγουσιν ἐν Νάξῳ τὸ ἐξῆς ἀσμάτιον: «Βρέχει, βρέχει καὶ χιονίζει, / κ' ἡ λαλά μου κοσκινίζει, / νὰ μοῦ κάμῃ μιὰ κουλλοῦρα, / μὲ τ' αὐγά, μὲ τὰ καρύδια, / μὲ τοῦ ποντικοῦ τ' ἀρχίδια».—Ἐν Σάμῳ: «Ἐβγα, ἥλιο, πύρωσέ με, / καὶ κουλλοῦρια τάισέ με, / μὲ τὸ μέλι, μὲ τὸ γάλα, / μὲ τὴν ἀργυρὴ κουτάλα. / Ἐβγα, ἥλιο, μιὰ χαρὰς / σὰν τοῦ Μάρκου τὰ παιδιὰ, / ὅπου εἶν' ἔς τὴν πυροστιά, / καὶ μοιράζουσιν τὴ δουλειά / ὅποιος πάρ' τὰ πλιὸ πολλὰ / θὰ μοιράζῃ ἄλλη μιὰ». (Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. Ε', σ. 263). Ἐν Μυτιλήνῃ Λέσβου: «Ἐβγα, ἥλιου, πύρουσέ με, / τσ' ἄγιους Κουσταδίνους εἶμι / Ἐβγαλι τὰ μαῦρα σου / τσι βάλε τὰ χρυσά σου, / ἄψι τὰ καδῆλια σου, / νὰ φέξ' ἡ ἀκκλησιά σου. / Κάδαν ἡ Μαριά / πὰ στοῦ παναθύρι, / τσι τσέδα τοῦ μαδῆλι, / τ' παπᾶ τοῦ πιτραχῆλι». (Kretschmer, Heutiger Iesh. Dialekt, σ. 549).—Ἐν Σιατίστη τῆς Μακεδονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Δ. Σαχίνη, 1887): «Ἕλιο μου, προσῆλιο μου, / βάρ' τὰ σημαντράκια σου, / ν' ἀνάψουν τὰ καντλάκια σου, / νὰ πυρωθοῦν οἱ Χριστιανοί / κ' οἱ Τοῦρκοι νὰ ψουφήσουν». Ἐν Οἰνῳ τοῦ Πόντου (κατ' ἀνακοίνωσιν Ἰω. Βαλαβάνη): «Ἕλιο μου, κῦρ Ἕλιο μου, / κι ἄγι Κωσταντίνε μου, / ἔβγαλε τὰ μαῦρα σου / καὶ φέρε τὰ χρυσά σου. / Λάμψον, λάμψον». Παραλλαγή ἀντὶ τοῦ τελευταίου στίχου: «στὰ ἔς σὴμ παραθύρας σου, / καὶ ἄψε τὴ γκαδῆλας σου, / μὲ τὸ δαδίν, μὲ τὸ κερίν, / μὲ τοῦ Χριστοῦ τὸ λάδιν».—Ἐν Φερτακαίνουσι τῆς Καππαδοκίας: «Ἐβγα, ἔβγα, ἥλιος, / νὰ ζέσουν τὰ πλακόνια μ» (Δελτ. ἱστ. ἔταιρ. Α', σ. 502).

2. Φύλαρχος, παρ' Ἀθην. ΙΕ' 693f.

Ἀθηναῖοι ἔθουον αὐτῷ νηφάλια ἱερά καὶ προσέφερον πλακοῦντας καὶ μέλι¹.

Αἱ δὲ τοῦ δευτέρου τύπου ἐπωδαὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐπωδὴν ἔξεχ', ὦ φίλ' ἥλιε, ἥτις καὶ αὕτη ὡσαύτως εἶχε μεταπέση εἰς παιδικὸν ἄσμάτιον· ἔχουσι δ' ἴσως ἀμφοτέραι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὰς δοξασίας τῶν κατὰ φύσιν ἀνθρώπων, φρονούντων ὅτι ἐκινδύνευεν ὁ ἥλιος ὁσάκις ἢ νέφη ἐκάλυπτον αὐτὸν ἢ κατὰ τῆς καταιγίδος ἐφαίνετο παλαιῶν ἢ ἐκλειψις συνέβαινε· διὰ τοῦτο προσεπάθουν διὰ παντοίων τρόπων νὰ βοηθήσωσιν αὐτὸν καὶ νὰ τῷ ἐμπνεύσωσι θάρρος, κατὰ δὲ τὰς ἐκλείψεις, συγκρούοντες χαλκᾶ σκεύη ἢ ἄλλως πως θορυβοῦντες ἐζήτουν νὰ φοβήσωσι τὰ ἀπειλοῦντα τὸν ζωοδότην ἥλιον θηρία ἢ δαίμονας. Περὶ τῆς ἐπωδῆς ἔξεχ', ὦ φίλ' ἥλιε, ὁ Πολυδεύκης γράφει· «παιδιὰ κρότον ἔχει τῶν παίδων σὺν τῷ ἐπιβοήματι τούτῳ, ὁ π ὅ τ α ν ν ἔ φ ο ς ἔ π ι δ ρ ᾶ μ η τ ὸ ν θ ε ὄ ν, ὅθεν καὶ Στράτις ἐν Φοινισσαῖς: Εἶθ' ἥλιος μὲν πείθεται τοῖς παιδίοις, ὅταν λέγωσιν, "Ἐξεχ', ὦ φίλ' ἥλιε"». Ἀνάλογός τις ἴσως ἦτο καὶ ἡ ἐπιφώνησις θ α ρ γ η λ ὅ ς, ἀδομένη κατ' ἀρχὰς ἴσως τῷ Ἡλίῳ καὶ εἶτα τῷ Ἀπόλλωνι, συνταυτισθέντι πρὸς αὐτόν³. Ἐπίσης καὶ ἡ εἰς Ἀπόλλωνα φιληλιάς καλουμένη ᾠδή, ἥς μέμνηται ὁ Ἀθηναῖος (ΙΔ' 619b), πιθανῶς δὲν ἦτο ἄσχετος. Ὁμοια δὲ τοιαῦτα ἄσμάτια δὲν εἶναι ἄγνωστα καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Οὕτως ἐπὶ κλησις εἰς τὸν ἥλιον, ὅπως προκύψῃ τῶν νεφῶν, ἄδεται ὑπὸ παίδων ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἐν Vallās τῆς Καταλωνίας⁴. Πολλὰ δὲ φέρονται γερμανικὰ παιδικὰ ἄσμάτια, λέγοντα: «ἔλα, ἥλιε, πάλι, / μὲ τὰ χρυσὰ φτερά σου»⁵ ἢ: «μὲ τὰ χρυσὰ φτερά σου, / μὲ τὰς χρυσὰς ἀχτίδες κτλ.»⁶. Ἐν Ἰταλίᾳ δὲ οἱ Νεαπολιταὶ παῖδες ἐν κακοκαιρίᾳ ἐκπαλαὶ τραγωδοῦσιν ἄσμάτιον, οὗ οἱ δύο πρῶτοι στίχοι λέγουσιν: «Ἐβγα, ἥλιε, ζέστανε τὸν αὐτοκράτορα»⁷, οἱ δὲ Πεδε-

1. *Πολέμων*, παρὰ Σχολ. Σοφοκλ. Οἰδ. Κολ. 100, 19 II 1651.

2. *Πολυδ.* Θ' 123. 124. *Σουίδ.*, ἐν λ. *Zonarās*, σ. 776. *Ἐῶσταθ.*, σ. 881, 42. *Bergk*, *Poetae Iyr. gr.*, 1867, μέρ. III, σ. 1304. *Meineke*, FCG II, 2, σ. 781. *Kock*, CAF. I 493. *L. Grasberger*, *Erziehung u. Unterricht im Klass. Altertum I*, σ. 131. *Rapp*, ἐν *Roscher*, *Lex. d. Myth.* I, σ. 2000. *Jessen*, ἐν *Pauly-Wissowa*, *Real-Encycl.*, τ. VIII, σ. 61.

3. Βλ. *Welcker*, *Griech. Götterlehre*, τ. I, σ. 463.

4. *Bulleti mensual de la Associació d'excursions*, Barcelona 1884, ἔτ. VII, σ. 121. Ἔτερον καταλανικὸν παιδικὸν ἄσμάτιον (*Mannhardt*, *Germanische Mythen*, σ. 395) εἶναι παράκλησις πρὸς τὴν ἁγίαν Κλάραν, τὸν ἅγιον Λύγουστίνον καὶ ἄλλους ἁγίους, νὰ κάμωσιν ὅπως ἔβγη ὁ ἥλιος.

5. *Sanne kumm weder mit diner goldnen fedder* (*Mannhardt*, αὐτ., σ. 380).

6. *Lewe Sunne kum wedder, Mit diner goldnen fedder, Mit dinen golden stralen*, Βρέμης (αὐτ.). Ἐν Camern τὰ κοράσια σκιασθέντος ὑπὸ νεφῶν τοῦ ἡλίου ἔδουσι τὸ αὐτὸ ἄσμάτιον. «*Sünning kumm wärrer* κτλ. (*Kuhn u. Schwartz*, *Norddeutsche Sagen*, σ. 456). Πλείονα παραδείγματα βλ. παρὰ *Mannhardt*, σ. 380 κέ. καὶ *K. Schenkl*, ἐν *Germania* 1861, τ. VI, σ. 380.

7. *Jesca jesse Sole, Scajenta imperatore*, οἱ λοιποὶ στίχοι εἶναι ἀσυνάρτητοι. (*Giambattista*, *Basile der Pentamerone*, übertr. v. F. Liebrecht, τ. II, σ. 25).

μόντιοι ἄσμάτια, δι' ὧν καθὼς εἰς τὰ ἡμέτερα παρακαλεῖται ὁ ἥλιος νὰ θερμάνῃ αὐτοὺς κλπ. «Ἦλιε, ἥλιε, ξάπλωσε τὴν πύρα σου, ἔλα νὰ μὲ ζεστάνῃς, μὴ ζεστάνῃς τὴ γριά, ποῦ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ κρεβάτι»¹.

Ἐν τισι τῶν παραλλαγῶν τῆς ἐπωδῆς ἀναφέρονται χρυσᾶ φορέματα τοῦ ἡλίου, ὅστις καὶ χρυσὸ παλληκᾶρι ἐπικαλεῖται. Εἰς δὲ τὸ ζακύνθιον ἄσμα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, περὶ οὗ, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, ἀμφιβάλλομεν ἂν εἶναι δημοτικόν, ὃ ἥλιος λέγεται ὅτι «χύνει ὅπου διαβῆ χρυσάφι μὲ τς ἀχτίδες». Καὶ τὰ γερμανικὰ παιδικὰ ἄσμάτια ὁμιλοῦσι περὶ χρυσῶν πτερῶν καὶ χρυσῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου. Εἶναι αὗται μεταφορικαὶ εἰκόνες κοινόταται, διότι ἡ παράστασις τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς ὡς χρυσοῦ εἶναι συνηθεστάτη σχεδὸν πανταχοῦ καὶ πάντοτε. Ἐν τοῖς βέδαις τ' ἀνήκοντα εἰς τὸν ἥλιον λέγονται συχνότατα χρυσᾶ², ὡς καὶ πάντα τὰ τοῦ θεοῦ Savitri ταυτιζομένου πολλάκις πρὸς τὸν Sūrya³. Ἐν δὲ τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ὁ μὲν Ἥλιος λέγεται χρυσοκόμης⁴, ὁ δὲ Ἀπόλλων, ὡς ἥλιος, ἐπονομάζεται, χρυσεοκόμης, χρυσοθέϊρος, χρυσοχαίτας, χρυσάορος, χρυσεοβέλεμνος, ἢ Δῆλος κατὰ τὴν γέννησίν του Χρυσῆ, ὁ ἱερεὺς αὐτοῦ Χρύσης, ἢ Ἡὼς χρυσόθρονος καὶ τὰ τοιαῦτα⁵. Εἰς μεταγενεστέρους δὲ μύθους ἀναφέρονται χρυσᾶ βασίλεια καὶ χρυσοῦν ἄρμα τοῦ ἡλίου⁶. Συναφεῖς δὲ πρὸς τὴν περίστασιν ταύτην εἶναι οἱ ἡλιακοὶ μῦθοι περὶ τοῦ χρυσοῦ δέρατος, τῶν χρυσῶν μήλων κλπ. καὶ τὰ εἰς δημοτικὰ ἄσματα καὶ παραμύθια τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων λαῶν μυθολογούμενα περὶ χρυσοῦ δένδρου τοῦ ἡλίου, περὶ χρυσοτόκου ὄρνιθος ἢ ἀλέκτορος, περὶ χρυσῶν τριγῶν κτλ.

Ε'.

Λατρεία τοῦ ἁγίου Ἥλιου ἐν κορυφαῖς.— Πυραὶ ἐπὶ τῇ ἑορτῇ αὐτοῦ.— Θυσίαι.— Αἰτιολογικαὶ παραδόσεις περὶ τῆς λατρείας αὐτοῦ.— Συνταύτισις τοῦ ἁγίου Ἥλιου μετὰ τοῦ Ἀκραιοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἥλιου.

Αἱ κορυφαὶ τῶν ἑλληνικῶν ὄρέων φέρουσι συνηθέστατα τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἥλιου ἐν ταῖς πλείσταις δὲ τούτων εἶναι ἐκτισμένα παρεκκλήσια, ἀφιερωμένα εἰς αὐτόν⁷. Τούτων τὸ γνωστότατον καὶ ἐπισημότερον εἶναι τὸ ἐν

1. Sol, sol Būta for'l to color Ven scandeme, Va nen scandè coula vejassa C' à scondiia drè d'la pojassa. (Mannhardt, αὐτ., σ. 396).

2. M. Müller, Ursprung d. Religion, σ. 301. 303.

3. Muir, σ. 162-163.

4. Roscher, Lex. d. Myth., I 2003.

5. Καλλιμαχ., Εἰς Δῆλον 260 κέ.

6. Ovid., Metam. II.

7. Βλ. Tournefort, Relation d'un voyage du Levant, τ. I, σ. 144. Ross, Griech. Königsreisen 1848, τ. II, σ. 212. Fr. Lenormant, Monographie de la voie sacrée éleusi-

τῆ ἀκροτάτῃ κορυφῇ τοῦ Ταῦγέτου, ὅστις νῦν καλεῖται Ἅγιος Ἡλίας ἢ Ἁγιολιάς.

Ταῦγετον τὸν ἔλεγον οἱ παλαιοὶ Σπαρτιᾶται,
καὶ μακρινὸν τὸν λέγουσιν Ἡλίαν οἱ Μανιᾶται.

κατὰ τὸν Λάκωνα ποιητὴν τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνος Νικήταν Νηφάκην¹. Τὴν 20 Ἰουλίου, ἡμέραν καθ' ἣν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησιὰ τελεῖ τὴν μνήμην τοῦ προφήτου Ἡλίου, προσκυνηταὶ μετὰ κόπου ἀναρριχώμενοι μέχρι τῆς κορυφῆς ἐκείνης, ἀνάπτουσι κατὰ τὴν ἐσπέραν μεγάλην πυρὰν, ρίπτοντες εἰς αὐτὴν ἄφθονον λίβανον, ὃν κομίζουσιν ὡς ἀφιέρωμα εἰς τὸν ἅγιον Ἡλίαν. Οἱ δ' ἐν τοῖς πέριξ οἰκοῦντες, ἰδίως ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ δήμου Καρδαμύλης, ἅμα ἰδῶσι τὴν πυρὰν ἐκείνην, ἐμβάλλουσι πῦρ εἰς σωρείας χόρτου καὶ ἀχύρων καὶ πανηγυρίζουσι τὴν ἡμέραν χορεύοντες περὶ τὰς πυρὰς ταύτας ἢ ὑπερπηδῶντες αὐτάς. Σημειωτέον δ' ὅτι, ὅπου συνηθίζεται ν' ἀνάπτωνται πυραὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἡλίου, εἶναι ἄγνωστοὶ αἱ ἀλλαγῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην πυραὶ τῶν θερινῶν ἡλιοτροπίων τῆς 24 Ἰουνίου.

Κατ' ἄλλον πάλιν τρόπον πανηγυρίζουσι τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἡλίου ἐλληνικὰ χωρία τῆς ΒΑ. Θράκης, κείμενα παρὰ τὸ βουνὸν Ἀηλιάν, κατὰ τὴν ἐσχάτην πρὸς ἀνατολὰς προέκτασιν τοῦ Μικροῦ Αἴμου. Ἐπὶ τινος τῶν κορυφῶν τοῦ βουνοῦ τούτου ὑπῆρχε μονὴ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἡλίου, τῆς ὁποίας μόνον λείψανά τινα σφύζονται σήμερον. Εἰς τὴν μονὴν ταύτην, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἤρχετο πάντοτε τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς ἔλαφος ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀποστελλομένη, ἣτις προσεφέρετο θυσία εἰς τὸν ἅγιον. Ἄλλ' ἀφ' ἧς ποτε ἐσφάγη ἢ ἔλαφος, ἐνῶ ἀκόμη ἦτο κατάκοπος ἐκ τοῦ δρόμου, τὸ θαῦμα τῆς ἐκουσίας προσελεύσεως τοῦ θύματος δὲν ἐπανελήφθη. Ἡ θυσία δ' ὅμως γίνεται πάντοτε ἐν ἐκάστῳ χωρίῳ τὴν 20 Ἰουλίου ἢ τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς, καὶ σφάζεται ταῦρος ὑγιής, τέλειος, ἀδμής ἢ θυσία εἶναι δημοτελής καὶ σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ ἀποτροπὴ λοιμικῶν νόσων².

nienne, σ. 451. Archives des missions scientifiques 1851, τ. II, σ. 714.—1869, τ. V, σ. 505. Fustel de Coulanges, αὐτ., 1856, τ. V, σ. 502. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen, σ. 23. Th. Bent, The Cyclades, σ. 87. Frazer, Pausanias, τ. III, σ. 364. Mary Hamilton, Greek Saints and their Festivals, σ. 20 καὶ ἐν Annual of the British School at Athens XIII, σ. 353 κτλ.

1. Νηφάκη, Λακωνικὴ χωρογραφία, στ. 3. (Maurer, Das griech. Volk, τ. III, σ. 1).

2. Γ. Α. Μέγα, Θυσία ταύρων καὶ κριῶν ἐν τῇ ΒΑ Θράκη (Λαογρ. Γ' 148 κέ.).

Καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους τόπους τῆς Ἑλλάδος πανηγυρικῶς ἑορτάζουσι τὴν 20 Ἰουλίου ἐπὶ κορυφῶν ὄρεων, ὡς π. χ. εἰς Πιλισίβισαν τῆς Ἠπείρου, ὅπου οἱ χωρικοὶ ἀναβαίνουσιν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Κισήρα (βλ. Μυστακίδου, Ἡ μονὴ Γηρομερίου ἐν τῇ ἐφημερίδι «Φωνὴ τῆς Ἠπείρου», 14 Ὀκτωβρίου 1894). Κατὰ τὸν Rouse (ἐν Folk-lore 1896, τ. VII, σ. 146) τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἡλίου ἐν Λέσβῳ θύουσιν ἐν πρόβατον ἐπὶ τῆς κορυφῆς λόφου, ὅπου ἡ ἐκκλησιὰ τοῦ ἁγίου. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐν τῇ ΒΑ Θράκῃ

Πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἀποκλειστικῆς σχεδὸν λατρείας, ἧς τυγχάνει ὁ ἅγιος Ἡλίας ἐπὶ τῶν κορυφῶν, φέρονται παρὰ τῷ λαῷ δύο παραδόσεις. Κατὰ τὴν μίαν τούτων, ὁ ἅγιος Ἡλίας ἦτο ναύτης, ὅστις διὰ τὰς ταλαιπωρίας καὶ τοὺς κινδύνους βαρυνθεὶς τὸν ναυτικὸν βίον, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλίπη αὐτὸν καὶ νὰ εὕρη ἓνα τόπον, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι νὰ ἀγνοῶσι καὶ πλοῖα καὶ θάλασσαν, ὅπως ἐγκαταβιώσῃ ἐν αὐτῷ. Λαβὼν δ' ἐπ' ὤμου κώπην, περιήρχετο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, ἐρωτῶν τοὺς ἐντυγχάνοντας τί ἦτο αὐτὸ ποῦ ἐκράτει. Ὅταν δὲ τῷ ἀπεκρίνοντο ὅτι ἦτο κώπη, παρήρχετο προχωρῶν ὑψηλότερα, μέχρις οὗ συνήντησεν ἀνθρώπους, οἵτινες μηδέποτε ἰδόντες κώπην, τῷ εἶπον ὅτι εἶναι ξύλον. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ ἐγκατασταθῇ ἐκεῖ καὶ «γιατὸ τοῦτο τὸν Ἄη Λιά τὸν βάνουν πάντα ἔς τὰ ψηλῶματα»¹.

Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι διασκευὴ τοῦ ἀρχαίου μύθου περὶ ἐξιλασμοῦ τοῦ Ὀδυσσέως· ἑτέρα δὲ παράδοσις λέγει, ὅτι ὁ Μωάμεθ διώκει τὸν ἅγιον Ἡλίαν καὶ εἰς μὲν τὸν κάμπον τὸν καταφθάνει, ἀλλ' εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων ἀδυνατεῖ νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ καὶ ὁ ἅγιος εὕρισκει ἐκεῖ καταφύγιον· διὰ τοῦτο κτίζουσιν ἐκεῖ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ παρεκκλήσια². Εἶναι δ' αὕτη παραλλαγή τῶν εἰς τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα ἀναφερομένων παραδόσεων περὶ διώξεως, περὶ ὧν διέλαβον ἀλλαχοῦ³.

Ἀμφότεραι αἱ παραδόσεις εἶναι αἰτιολογικαί, σκοποῦσαι τὴν ἐξήγησιν τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Ἡλίου ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων. Ἄλλ' αὕτη εἶναι μᾶλλον ὑπόλειμμα τῆς ἀρχαίας θρησκείας, συνταυτισθέντος τοῦ ἁγίου μετὰ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἡλίου. Ὁ προφήτης Ἡλίας, ὡς ἀλλαχοῦ διελάβομεν⁴, ἐπέχει θέσιν ὑετίου καὶ κεραυνίου Διός, ὅχι μόνον εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς σλαβικοὺς λαούς, ὡς τοιοῦτος δ' ἐτιμᾶτο πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἡ δὲ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἡλίον ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ ἐλληνικῇ καὶ ἐξ ἄλλων λόγων, τοὺς ὁποίους κατωτέρω ἐκθέτομεν. Δι' ἀμφοτέρους δὲ τοὺς χαρακτῆρας τούτους τοῦ ἁγίου Ἡλίου προσφυσέστατοι τόποι λατρείας ἦσαν αἱ τῶν ὀρέων κορυφαί, ὁπόθεν λαμπρὸς φαίνεται ἀνερχόμενος κατὰ τὴν ἀνατολήν, αὐτὰς πρώτας φωτίζων διὰ τῶν ἀκτίνων του, καὶ αἵτινες ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὰς καταιγίδας ὑπολαμβάνονται ὡς ἔδραι τοῦ διεγείροντος τὴν κακοκαιρίαν ὀμβρίου καὶ ἐριγδούπου θεοῦ.

θυσιῶν, καὶ εἶναι μᾶλλον τὸ σύνθημα ἔθιμον τῆς σφαγῆς προβάτων καὶ τῆς εὐωχίας εἰς τὰ πανηγύρια.

1. Πολίτου, Παραδ., σ. 116. 801 κέ. Παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως ταύτης ἐδημοσίευσεν ὁ *W.H.D. Rouse*, ἐν *Cambridge Review*, 24 Μαΐου 1906, ἀρ. 683.

2. Πολίτου, Παραδός., σ. 116. 803.

3. Αὐτ., σ. 793 κέ.

4. Πολίτου, Δημῶδεις μετεωρολογικοὶ μῦθοι, σ. 5. 8. 9. (ἐν *Παρνασσῷ*, τ. Δ', σ. 589. 592 - 3).

Ἡ παλαιότητα τοῦ Διὸς λατρεία, ὡς θεοῦ τῶν μετεωρικῶν φαινομένων, ἐνέχει πολλήν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν τοῦ χριστιανικοῦ ἁγίου Ἡλίου, διότι ἀμφότεροι συνεννοῦσι τοὺς χαρακτῆρας ἡλιακοῦ καὶ ὑετίου θεοῦ. Ὡς ὁ τῶν Ἑβραίων θεὸς καὶ ὁ τῶν Περσῶν, ἐλατρεύετο καὶ ὁ Ζεὺς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐν ὑψηλοῖς τόποις¹, ἐξ οὗ καὶ αἱ ἐπικλήσεις ὕψιστος, ὕπατος, κορυφαῖος, λοφείτης, ἀκραῖος, ἐπάκριος, φαλάκριος², πολλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος ἦσαν καθιερωμένα εἰς αὐτὸν αἱ κορυφαὶ τῶν ὀρέων³, καὶ ἐπικλήσεις εἶχεν ἐκ τούτων⁴. Ὁ Λύκαιος Ζεὺς, ὁ ἐν Ἀρκαδίᾳ ἐπὶ τοῦ Λυκαίου ὄρους τιμώμενος, ἦτο ὄμβριος⁵ καὶ ἡλιακὸς ἄμα⁶. Ὁ Ζεὺς Ἀταβύριος ἐν Ρόδῳ ἦτο ἴσως φοινικικὸς θεὸς τοῦ ἡλίου⁷. Συνεταυτίζετο δὲ πιθανῶς ἐν Ἑλλάδι ἢ τοῦ ἀκραίου ἢ ἀκταίου Διὸς λατρεία πρὸς τὴν τοῦ Ἡλίου τοῦτο δὲ συνάγομεν ἐκ τῆς ἐορτῆς τῆς τελουμένης ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Πηλίου τῷ Διὶ κατὰ τὰ κυνικὰ καύματα⁸, ὁπότε παρὰ πλείστοις λαοῖς συνηθίζονται ἐορταῖ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡλίου, καὶ ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Διὸς ἐν Ταλετῷ, τῇ ἱερᾷ τῷ Ἡλίῳ ἄκρᾳ τοῦ Ταυγέτου⁹.

Ἐνῶ δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα συνεταυτίζετο ὁ Ἡλιος πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν κορυφῶν λατρευόμενον Δία, οἱ ἐκχριστιανισθέντες Ἕλληνες ἀντικατέστησαν τὴν λατρείαν τοῦ Ἡλίου διὰ τῆς τοῦ ἁγίου Ἡλίου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ γνώμη

1. *Welcker*, Griech. Götterlehre, τ. I, σ. 169.—Καὶ ὁ Κέλσος συνεταύτιζε τὸν Ἰεχωβά τῶν Ἑβραίων πρὸς τὸν ὕψιστον Δία (*Ωριγέν.*, Πρὸς Κέλσον Ε' 43, σ. 259).

2. Βλ. *Gruppe*, Gr. Mythol., σ. 1103. *Preller-Robert*, Gr. Mythol., 4 ἔκδ., τ. I, σ. 116 κέ.

3. *Μάξιμ. Τύρ.* Η' I. *Welcker*, ἐνθ' ἄν., σ. 169 κέ. *Pnyx*, σ. 11 κέ. *Gerhard*, Gr. Mythol. I § 193 κέ. *Preller*, ἐν *Pauly*, Realenc., τ. IV, σ. 588 κέ. *Preller-Robert*, ἐνθ' ἄν. *Gruppe*, ἐνθ' ἄν. *Ch. Lenormant*, Nouvelle Galerie, σ. 25 κέ. *Creuzer*, Symbolik II 533. *A. Maury*, Histoire des religions de la Grèce, τ. I, σ. 59. *F. Lenormant*, Recueil des inscriptions d'Eleusis, σ. 306. *Lauer*, Mythol., σ. 201 κέ. *Farnell*, The Cults of the Greek States, τ. I, σ. 50 κέ.

4. Οἶον Ἀγγέσιμος, Κιθαιρώνιος, Ἰδαῖος, Δικταῖος, Ἰθωμάτας, Οἰταῖος κλπ. *Gruppe*, ἐνθ' ἄν., σ. 1104.

5. Πρβλ. *Πανσαν.* Η' λη' 4. *Preller-Robert*, ἐνθ' ἄν., σ. 129.

6. Ἄλλὰ μυθολόγοι τινές, ὡς ὁ *Schwenck* (ἐν Rhein. Museum, τ. VI, σ. 554) θεωροῦσι τὸν Λύκαιον Δία θεὸν τοῦ φωτὸς καὶ οὐχὶ τοῦ ἡλίου, ἄλλοι δ' ὡς ὁ *Gruppe* (ἐνθ' ἄν., σ. 1094, 23) ἄσχετον πρὸς τὸν Ἡλιον.

7. Rhein. Mus. Νέας σειρᾶς, τ. VIII, σ. 323 κέ. *Gerhard*, Gr. Mythol. I § 197, 6. *Preller-Robert*, ἐνθ' ἄν., σ. 136. Ὁ *Beloch* (ἐν Rhein. Mus. 1894, τ. 49, σ. 130) εἰκάζει ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀταβυρίου Διὸς ἦτο καιρικὴ μάλλον.

8. *Δικαιόρχου*, Περιήγ. Ἑλλάδ. Β' 8 (*Geogr. Gr. min.* I 107, Müller).

9. Τοῦτο συνάγεται, νομίζομεν, ἐκ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Διὸς «Ταλετίτας» ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Σπάρτης (Ἀθηναίων Α', σ. 277. *Protz-Ziehen*, Leges Graec. sacrae I, σ. 35, ἀρ. 16). Καὶ τὸ ὄνομα τῆς κορυφῆς τοῦ Ταυγέτου, Ταλετάν, ἔχει ἀναμφιβόλως σχέσιν πρὸς τὸν μυθικὸν (ἡλιακὸν) ἥρωα τῆς Κρήτης Τάλων. «Τάλως ὁ ἡλιος» ἐξηγεῖ ὁ Ἡσύχιος. Βλ. καὶ *Gerhard*, ἐνθ' ἄν. § 473, 3. *Sam Wite*, Lacon. Kulte 18, 216. *Usener*, Götternamen, σ. 130.

αὕτη ἐπολεμήθη ὑπὸ τινων, ἀλλ' οἱ λόγοι, οὓς φέρουσι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἐναντίου, φρονοῦμεν ὅτι δὲν εἶναι πολὺ ἰσχυροί¹. Τὴν ἀντικατάστασιν ἤρκει νὰ δικαιολογήσῃ καὶ μόνη ἡ ταυτότης τοῦ ὀνόματος, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἡ προφορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ ἁγίου Ἡλίου κατ' οὐδὲν διέφερε, μάλιστα εἰς τὴν γενικὴν πτωσιν. Ἄλλ' ὁ ἅγιος Ἡλίας παρουσίαζε καὶ πολλὰς ἄλλας ὁμοιότητας πρὸς τὸν θεὸν τοῦ ἡλίου, ἐξ ὧν ἀριδῆλως προκύπτει ὅτι συνεταυτίσθη μὲ αὐτὸν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν.

Τὴν ὁμοιότητα τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ πρὸς τὸν Ἡλιον παρετήρησαν πολλοὶ μέχρι τοῦδε, διὰ ταύτης ἐξηγοῦντες τὴν ἐν κορυφαῖς ἑλληνικῶν ὁρέων λατρείαν αὐτοῦ². πρῶτος δ' ἂν μὴ ἀπατώμεθα ὁ Βολταῖρος συνεταύτισε τὸν προφή-

1. *B. Schmidt*, *Volksleben d. Neugriechen*, σ. 48. Ὁ *Schmidt* ὄχι μόνον ἀθεντικῶς ἀποφαίνεται κατὰ τῆς γνώμης ταύτης, ἀλλὰ καὶ φέρει αὐτὴν ὡς παράδειγμα τῶν ἐσφαλμένων πορισμάτων, εἰς ἃ δύναται νὰ περιπέσῃ ὁ αὐθαιρέτως προσπαθῶν νὰ συναρμολογήσῃ κατ' ἐπίφασιν ἀναλογίας τῶν χριστιανικῶν ἁγίων πρὸς ἀρχαίους θεοὺς. Καὶ εἶτα μετὰ πολλῆς πεποιθήσεως ἀναφέρει ὡς λόγον τῆς μεγάλης διαδόσεως τῆς τοῦ ἁγίου Ἡλίου λατρείας τὴν παράδοσιν περὶ τῆς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναλήψεως αὐτοῦ. Ἄλλ' ἀφοῦ μάλιστα κατὰ τὴν Γραφὴν (Βασιλ. Δ' 2) ἡ ἀνάληψις δὲν ἐγένεν ἐκ κορυφῆς ὄρους, ἀλλ' ἐκ τῆς παρὰ τὸν ποταμὸν Ἰορδάνην ἐρήμου, ἂν ἡ ἐξ ὄρους ἀνάληψις ἦτο λόγος ἀποχρῶν πρὸς δικαιολογίαν τῆς λατρείας, τὰ ὄρη ἔπρεπε νὰ καλῶνται Ἀνάληψις ἢ Ἁγιος Σωτήρας, ἐκ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ ἐκ τοῦ ὄρους Ἐλαιῶν ἢ ἐκ τῆς μεταμορφώσεως αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Θαβῶρ, διότι εἰς ταῦτα ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἀποδίδει μείζονα σπουδαιότητα ἢ εἰς τὴν παράδοσιν περὶ ἀναλήψεως τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ.—[Ὅσοι ἐκ τῶν δημοσιευσάντων κρίσεις περὶ τῆς πραγματείας ταύτης διέλαβον καὶ περὶ τοῦ μέρους αὐτῆς τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῆς λατρείας τοῦ Ἡλίου ὑπὸ τῆς τοῦ ἁγίου Ἡλίου ἀσπάζονται τὴν γνώμην μου ταύτην (βλ. *P. Decharme*, ἐν *Revue critique* 1883, σ. 126, *G. Meyer*, ἐν *Philol. Wochenschrift* 1883, σ. 303. *Elard Hugo Meyer*, ἐν *Deutsche Literaturzeitung* 1883, σ. 46). Καὶ ἄλλοι μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς πραγματείας μου περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος διαλαβόντες καταλήγουσιν εἰς τὰ αὐτὰ πορίσματα (*E. Krause*, *Tuiskoland*, Glogau 1892, βιβλ. IV, 34. *L. Radermacher*, *Das Jenseits*, Bonn. 1903, σ. 54. *Mary Hamilton*, ἐν *Annual of the British School XIII*, σ. 313-6 καὶ τῆς αὐτῆς, *Greek Saints and their Festivals*, 1910, σ. 21 κέ.). Τούναντίον δὲ δὲν παραδέχονται σχέσιν τινὰ τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Ἡλίου πρὸς τὴν τοῦ Ἡλίου ὁ βολλανδιστῆς *Hip. Delehaye* (*Légendes hagiographiques*, σ. 197, τοῦ ὁποίου τὰς γνώμας εὐστόχως ἀνασκευάζει ἡ *M. Hamilton*, ἐνθ' ἀν., καὶ ὁ Φίννιος φιλόλογος *Ed. Rein* ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ περὶ τῆς λατρείας τοῦ προφήτου Ἡλίου παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησι, τὴν ὁποίαν δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω, γνωρίζω δὲ μόνον ἐκ τῶν ἀντιπαρατηρήσεων τοῦ *K. Krumbacher* ἐν *Byz. Zeitschrift* 1906, τ. XV, σ. 355-6)].

2. *F. Nork*, *Der Prophet Elias. Ein Sonnenmythus*. Leipzig 1837. Τοῦ αὐτοῦ, *Etym.-symbolisch-mythologisch Real-Wörterbuch*, Stuttgart 1843, τ. I, σ. 451-3. *A. Maury*, *Histoire des religions de la Grèce antique*, Par. 1857, τ. I, σ. 60. Τοῦ αὐτοῦ, *Sur les divinités psychopompes*, ἐν *Rev. archéolog.*, τ. I, σ. 671. *Fr. Lenormant*, *Monographie de la voie sacrée Eleusinienne*, σ. 452. *C. Wachsmuth*, *Das alte Griechenland im neuen*, σ. 23.

την Ἡλιοῦ πρὸς τὸν μυθικὸν θεὸν τοῦ Ἡλίου, διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ὀνόματος, τὸ πῦρ τοῦ ὀλοκαυτώματος, τοὺς ὄμβρους, οὓς προεκάλεσε, τὸ πύρινον ἄρμα καὶ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ κατὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου¹. Ἀλλὰ πολλῶ πρότερον, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρατηρεῖται ἡ συνταύτισις αὐτῆ. Χριστιανὸς ποιητής, ζήσας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ὑμνῶν τὸν προφήτην παρατηρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι διὰ μεταθέσεως τοῦ τόνου καὶ μεταβολῆς ἐνὸς γράμματος γίνεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἥλιος². Αἱ δ' ἀπεικονίσεις τῆς εἰς οὐρανὸν ἀναλήψεως τοῦ προφήτου εὐρίσκονται πρὸ πάντων ἐπὶ χριστιανικῶν σαρκοφάγων τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἤκμαζεν ἔτι ἡ πολυθεία καὶ ἦτο εὐκολὸς ἡ συγχώνευσις χριστιανικῶν δοξασιῶν μετ' ἐθνικῶν. Καθόλου δὲ αἱ τοιαῦται παραστάσεις ἐν παλαιοῖς χριστιανικοῖς μνημείοις ἐγίνοντο κατὰ μίμησιν τῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ παραστάσεων τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου³. Προσέτι εἰς ἀπεικονίσεις τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ Ἡλίας παριστᾷ τὸν Ἡλίον καὶ ὁ Μωυσῆς τὴν Σελήνην, ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ συμβολικῶν εἰκόνων τῆς Μεταμορφώσεως, ἀναγομένων εἰς τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνους, ἐν αἷς ὁ μὲν Χριστὸς παρίσταται διὰ σταυροῦ, τὸν δὲ Μωυσῆν ἀντικαθιστᾷ εἰκὼν μιᾶς τῶν φάσεων τῆς σελήνης ἢ ἡ λατινικὴ λέξις Luna καὶ τὸν Ἡλίον ὁ ἥλιος ἢ ἡ λέξις Sol⁴.

Τῆς ἀπεικονίσεως τῆς εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀναλήψεως τοῦ ἁγίου Ἡλίου κυριώτερον πρότυπον ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν χριστιανικὴν τέχνην πλὴν τῶν ἀρχαίων παραστάσεων τοῦ ἀνατέλλοντος ἄρματηλάτου Ἡλίου καὶ μιθραϊκαὶ παραστάσεις τῆς διαπεραιώσεως τοῦ ὠκεανοῦ καὶ ἀνόδου εἰς τὸν οὐρανὸν τοῦ Μίθρα ἐπὶ τοῦ ἄρματος τοῦ Ἡλίου⁵. Ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (ὁμιλ. γ' εἰς Ἡλ.) λέγει ὅτι οἱ ζωγράφοι ἠρύσθησαν τὴν περὶ τοῦ ἄρματος τοῦ Ἡλίου ἰδέαν ἐκ τῆς περὶ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ παραδόσεως. Οἱ λόγοι τοῦ πατρὸς τῆς ἐκκλησίας ὑπηγορεύθησαν προδήλως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐξηγηθῇ ὑπὸ χριστιανικὴν ἔννοιαν ἢ καταπληκτικὴ ὁμοιότης τῶν παραστάσεων περὶ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ καὶ τοῦ Ἡλίου, καὶ περιττῆ βεβαίως ἢ κατάδειξις τοῦ ἀναχρονισμοῦ, εἰς ὃν ὑπέπεσε. Πολλῶ πρὸ τῶν χρόνων,

1. *Voltaire*, Dictionn. philosoph., ἀρθρ. Elie.

2. *Sedulius*, Carm. pasch. I 184 κέ., σ. 174 ed. Areval.

3. *Piper*, Mythologie der christl. Kunst, τ. I, μ. I, σ. 75-77, μ. II, σ. 504-5. *Bottari*, Scult. e pitt. sacr. πίν. 17-29, 52, 70. *Clarac*, Catalogue de Louvre αρ. 779 b.

4. Τῶν τοιούτων παραστάσεων τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐξήγησιν ὁ *Ew. Burnouf* (La science des religions, σ. 267) νομίζει ὅτι εὐρίσκει ἐν τῇ Ἰνδικῇ θρησκείᾳ· βεδικοί τινες ὕμνοι παριστῶσι τὸν θεὸν τοῦ πυρὸς Ἄγνη μεταμορφούμενον ἐπὶ βωμοῦ ἢ ἐπὶ λόφου ἐν μέσῳ αὐτῶν δύο μεγάλων συγγενῶν αὐτοῦ», ἦτοι τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης (μᾶς ἢ μᾶσα στανκριτιστί), ἐπισκοτιζόντα δὲ διὰ τῆς λάμψεώς του τὴν λάμπην ἐκείνων.

5. *Cumont*, Mystères de Mithra I 178. Die Mysterien des Mithra, Lpz. 1903, σ. 176.

εις οὓς οἱ ἱστορικοὶ θέτουσι τὴν δυναστείαν τοῦ Ἀχαάβ, ἐφ' ἧς ἤκμασεν ὁ προφήτης, ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία ἐγίνωσκεν ἵππους καὶ ἄρμα τοῦ Ἡλίου¹, παραλαβοῦσα πιστῶς τὴν παράστασιν ταύτην ἐκ τῆς παναρχαίας τῶν Ἀρίων θρησκείας, ἐσφαλμένως δ' ὁ Decharme γνωματεύει², ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐτελειοποίησαν τὸν περὶ Ἡλίου μῦθον, ἀποδόντες εἰς αὐτὸν ἄρμα, ἐνῶ κατὰ τὰς πρώτας παραστάσεις ὁ ἥλιος ἐθεωρεῖτο ὡς τροχός· διότι καὶ ἐν τοῖς βεδικοῖς ὕμνοις ἀναφέρεται ἄρμα ἡλίου, συρόμενον ὑφ' ἑνὸς ἢ ἐπτὰ ἵππων³. Καθόλου δὲ πλείστων λαῶν οἱ μῦθοι ἀναφέρουσιν ἵππους ἡλίου ἢ παριστῶσι τὸν ἥλιον ὡς ἵππον⁴. Ἴππους τοῦ ἡλίου ἀναφέρουσι καὶ μουσουλμανικοὶ μῦθοι. Κατὰ τὸν βυζαντινὸν Νικήταν τὸν Χωνιάτην, «Τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἐρίππους νεῖναι φησιν (Μωάμεθ)· οὐκ εἰδὼς ὁ ἄθλιος, ὡς ἄψυχα ταῦτα ὄντα, ἵππεύειν οὐ δύνανται. Πῶς δὲ καὶ ἵπποι, σαρκίον φθαρτὸν περικείμενοι, ὄχημα πυρός νεῖναι ὑποστήσονται; Οἱ δὲ κατὰ τὸν Ἡλίαν ἔμπυροὶ ἵπποι οὐ φύσιν, ἀλλὰ ἠσχημα μόνον ἵππων περιέκειντο»⁵.

Ἡ συνταύτισις τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ ἦτο καὶ ἄλλως εὐχερῆς, διότι ἕνεκα τῆς ἐξόχου θέσεως, ἣν ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ ἱστορίᾳ κατέχει, καὶ τῶν τελεσφόρων αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἀγώνων ὁ προφήτης δὲν ἐβράδυνε νὰ προσλάβῃ μυθικὸν χαρακτήρα, συγχωνευθέντων μετὰ τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων πολλῶν ἡλιακῶν μύθων τῶν σημιτικῶν λαῶν. Καθ' οὓς δὲ χρόνους συνετάχθησαν αἱ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ βίβλοι τῶν Βασιλειῶν, αἱ πλείσται τῶν εἰς αὐτὸν ἀναφερομένων εὐλαβῶν παραδόσεων εἶχον ἤδη διαπλασθῆ, μὴ ἐξαιρουμένης καὶ αὐτῆς τῆς προδήλως ὑστερωτέρας περὶ ἀναλήψεως τοῦ προφήτου εἰς οὐρανούς ἐν ἄρματι πυρός. Αἱ τοιαῦται παραδόσεις ἀναπτυσσόμεναι βαθμηδὸν συνεταυτίσθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ἰουδαίων μὲ τὰς δοξασίας περὶ ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου· ἐπὶ τῶν χρόνων δὲ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιστεύετο, ὅτι τοῦ Μεσσίου θὰ προηγηθῆ ἐν τῷ κόσμῳ ὁ Ἡλίας, οὕτως ἐξηγουμένης

1. Ἴπποι καὶ ἄρμα Ἡλίου ἀναφέρονται παρ' Ἡσιόδῳ (ἀπ. 67 παρὰ Σχολ. Ἀπολλ. Ροδ. Γ' 311), Μιμνέρμῳ (ἀπ. 12), ἐν Ὀμηρ. ὕμνῳ εἰς Ἡλίον 14 κέ. εἰς Ἑρμῆν 69 καὶ εἰς Δήμητρα 88· πτερωτοὶ ἵπποι παρ' Εὐριπίδῃ, Φοίνισσ. 3, διφρευτῆς Ἡλίου παρὰ Σοφοκλεῖ, Αἴ. 848. Ἐντεῦθεν ὁ Ἡλίας μυθολογεῖται φίλιππος, δωρῶν ἵππους κτλ. (Pauly, Realenc., λ. Sol, τ. VI, σ. 1271. Pauly-Wissowa, τ. VIII, σ. 88. Preller-Robert, Gr. Mythol., σ. 431).

2. Myth. de la Grèce, σ. 229.

3. Βλ. Muir, σ. 156-161. M. Müller, σ. 300.

4. Preller, Griech. Mythol., 3ης ἐκδ. τ. II, στ. 80. W. Schwartz, Poet. Naturansch. I, σ. 109, 124 κέ. Ἐν τινι ἐρωτικῷ ἄσματι τοῦ ἐν Λυκίᾳ Λιβισίου ὁ ἐρῶν εὐχεται νὰ εἶχεν ὡς ἵππον τὸν ἥλιον.

Νὰ ἔχα τοὺν νήλιον ἀλουσον καὶ τ' ἄστρα καβαλλάρην
κί τοῦ φιγγάρην σύντροφον νὰ σ' ἔρχουμούν νὰ βράδῳ.

(Ἐπιθεώρησις πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ 1881, τ. Β', σ. 240).

5. Περὶ τῆς τῶν Ἀγαρηῶν θρησκείας, § 11, ἐν Migne, Patrol. gr., τ. 140, σ. 116.

περικοπῆς τινος τοῦ προφήτου Μαλαχίου (Δ' 5), ἣν οἱ μὲν εὐαγγελισταὶ Ματθαῖος (ια' 14. ιζ' 11) καὶ Μᾶρκος (θ' 11) θεωροῦσιν ὡς προφητείαν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐννοοῦσαν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον διὰ τῆς ὀνομασίας τοῦ Ἠλίου¹, τινὲς δὲ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας προσεπάθησαν ν' ἀποδείξωσιν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ. «Προφῆται . . . τῆς δευτέρας (παρουσίας) πρόδρομον λέγουσι τὸν Ἠλίαν ἔσεσθαι» λέγει ὁ Χρυσόστομος². Ἐπιστεύετο δέ, ὅτι ὁ Ἐνώχ καὶ ὁ Ἠλίας, οἵτινες δὲν ἐγεύθησαν θανάτου, θὰ ἐπιφανῶσι κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν³· πολλοὶ τῶν ἐρμηνευτῶν ἀπέδιδον τοιαύτην ἔννοιαν εἰς τι χωρίον τῆς Ἀποκαλύψεως⁴, κατὰ δὲ τὸν Χρυσόστομον, ὁ Ἠλίας θὰ ἐπιφανῆ ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου, συγχρόνως μετὰ τοῦ Ἀντιχρίστου, ἐξουδετερωῶν οὕτω τὰ ἐκ τῆς παρουσίας τούτου κακά⁵. «Ὅθεν ἐν τοῖς ὕμνοις, τοῖς ψαλλομένοις ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ εἰκοστῇ Ἰουλίου, ὅτε τελεῖται ἡ μνήμη αὐτοῦ, ὁ προφήτης Ἠλίας ἀποκαλεῖται, «ὁ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσεως θεῖος πρόδρομος⁶, προστίθεται δὲ ὅτι ὠρίσθη αὐτῷ μὴ ἰδεῖν τὸν θάνατον, ἕως ἂν κηρύξῃ τὴν τῶν πάντων συντέλειαν»⁷.

Καὶ νῦν ὁ λαὸς πιστεύει, ὡς ἀλλαχοῦ διαλαμβάνομεν, ὅτι ὁ Ἠλίας ζῆ ἐν οὐρανῷ διώκων τὸν δράκοντα τῶν καταιγίδων. Δυνατὸν καὶ νὰ σφύζεται πού τῆς Ἑλλάδος ὁ ὑπὸ βυζαντινοῦ συγγραφέως ἀναφερόμενος μῦθος, ὅτι «Ζῆ ὁ Ἠλίας καὶ ἔστι ἐπὶ τῆς γῆς καὶ μὴδεὶς ὁ γνωρίζων αὐτόν, ζῆ δὲ καὶ ὁ Ἐνώχ καὶ μέσῳ πολλῶν ἀναστρέφεται καὶ οὐδεὶς ἔστιν ὁ γνωρίζων αὐτόν»⁸.

Οἱ τοιοῦτοι μῦθοι περὶ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν γῆν ἀνδρῶν, μὴ γνωρισάντων τὸν θάνατον, εἶναι κοινοὶ παρὰ πλείστοις λαοῖς, πραγματευόμεθα δὲ περὶ αὐτῶν ἀλλαχοῦ, ἐξετάζοντες τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ⁹.

1. Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος (ἐν Notices et extraits des manuscrits, τ. VIII, μέρ. 2, σ. 91 κέ.) ἐρμηνεύων χωρίον τι τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ (α' 17) συγκρίνει τὸν Ἠλίαν πρὸς τὸν Ἰωάννην, πολλὰς εὐρίσκων τὰς πρὸς ἀλλήλους ὁμοιότητας αὐτῶν.

2. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὁμιλ. εἰς Ματθ. 57, τ. 58, σ. 558 Migne. Βλ. καὶ Ἰουστίν., Πρὸ Τρύφ., σ. 208 ed. Sylb. Augustin., De civ. Dei 20, 29. Tertullian., De anima 50, de resurrect. 58.

3. Εὐαγγέλιον Νικοδήμου 25, ἐν Fabrici, Codex apocryphus Nov. Testam. I, σ. 291.

4. Ἀποκάλυψις ια' 3. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Φαβρικίῳ, ἐνθ' ἄν.

5. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὁμιλ. 9 εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλον. ἐπιστ., τ. 62, σ. 449 Migne.

6. Στιχηρὸν προσόμιον ἐν Μηναιῶ Ἰουλίου 20 «ὁ δεύτερος πρόδρομος τῆς παρουσίας Χριστοῦ» (αὐτ.) «Προάγγελος ἐλεύσεται τῆς δευτέρας παρουσίας» (Ρωμανοῦ κοντάκιον τῇ Κυριακῇ τῆς ἀπόκρεω 5, 6 ἐν Pitra, Anecd. Sacra I, σ. 31. Βλ. καὶ Krumbacher, Studien zu Romanos, σ. 166, στ. 80 κέ.).

7. Ἰωάννου μοναχοῦ, Στιχηρὸν εἰς Ἠλίαν, ἐν Μηναιῶ αὐτ.

8. Ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Λέσβῳ μονῆς τοῦ Λειμῶνος, οὗ μέρος ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι «Σμύρνη» τῆς 6 Αὐγούστου 1871.

9. Πολίτου, Παραδ., σ. 661 κέ.

Περὶ δὲ τῶν Ἰουδαϊκῶν δοξασιῶν, ὅτι ὁ Ἡλίας θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν γῆν πρὸ τοῦ Μεσσίας, ὁ Ρενὰν εἰκάζει, ὅτι ἐλήφθησαν ἐκ τῆς περσικῆς θρησκείας, ἐν ἧ ἀπαντᾷ τις παραπλησία¹. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπεκράτει ἡ ἰδέα, ὅτι κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Ἀντιχρίστου θὰ πολεμήσῃ αὐτὸν ὁ προφήτης Ἡλίας²· καὶ αἱ ραββινικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν, ὅτι ὁ Ἡλίας θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν γῆν, ἵνα φονεύσῃ τὸν πονηρὸν Σαμουήλ³. Οἱ μουσουλμᾶνοι, οἵτινες τιμῶσι μέχρι τοῦδε τὸν προφήτην Ἡλίαν⁴, διηγοῦνται περὶ αὐτοῦ ὅμοιον περίεργον μῦθον, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Μανουήλ τοῦ Παλαιολόγου⁵.

Καθόλου δ' εἰπεῖν, ὁ προφήτης Ἡλίας κατέχει περιφανῆ θέσιν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ τιμώμενος ἐν τοῖς πρώτοις προφήταις καὶ ἀγίοις. Ἐν τοῖς ὕμνοις ἀποκαλεῖται ἐπίγειος ἄγγελος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος⁶, ἀνελήφθη δ' εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὡς λέγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, διότι ὁ κόσμος οὐκ ἦν ἀντάξιός αὐτοῦ⁷. Ἡ πανηγυρικὴ τέλεσις τῆς μνήμης αὐτοῦ καθωρίσθη τῇ 20 Ἰουλίου κατὰ τὰ τέλη τοῦ Θ' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας Βασιλείου, ὅστις κατὰ τινὰ χρονογράφον «ἐξόχως ἦν τιμῶν καὶ σεμνόνων (Ἡλίαν) πομπαῖς, ἐορταῖς δαψιλῶς ταῖς δι' ἔτους»⁸. Ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν ἐκτίσε πολλὰς ἐκκλησίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀγίου Ἡλίου⁹ καὶ ἐκανόνισεν ἴσως τὰ τῆς ἐορτῆς ἐν τῷ παλατίῳ, ἐκτενῶς ἀναγραφόμενα ὑπὸ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκθέσει τῆς Βασιλείου τάξεως (Α', σελ. 114 κέ.) «ὅσα δεῖ παραφυλάττειν τῇ παραμονῇ τοῦ ἀγίου Ἡλιοῦ καὶ τῇ αὐτῇ ἐορτῇ». Ἐνα δ' αἰῶνα μετὰ τὸν Βασίλειον, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, ἐπανηγυρίζετο ἡ ἀνάληψις εἰς οὐρανοὺς τοῦ προφήτου ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ θεατρικῶν θεαμάτων (*ludis scaenicis*) κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φράγκου ἐπισκόπου

1. *Renan*, *Vie de Jesus*, σ. 207, ἐκδ. 13.

2. *Grimm*, *D. Mythologie*, σ. 144 δ' ἐκδ. Βλ. καὶ σ. 676 κέ.—Βλ. καὶ (*L. de Bonnaire?*) *Traitées historiques et polémiques de la fin du monde, de la venue d'Elie et du retour des Juifs*, Amsterdam (Paris) 1737. 1738 εἰς τόμους τρεῖς. (Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν). *W. Bousset*, *Der Antechrist* 1895, σ. 134 κέ.

3. *Eisenmenger* II 696. 851, παρὰ *Grimm*, αὐτ., σ. 145.

4. Πρβλ. *H. Matthieu*, *La Turquie et ses différents peuples*, τ. II, σ. 103.

5. «Ζῆν γὰρ αὐτοὺς (Ἐνώχ καὶ Ἡλίαν) φασίν (Μωαμεθανοί), ἠθέλησεν ὁ Θεός, ὥστε τὰ ἱμάτια ράπτειν τῶν ὅσοι δὴποτε μέλλουσι τοῦ παραδείσου τεύξεσθαι· οὗτοι δὲ ἄρ' εἰσὶν οἱ τοῖς τοῦ Μωάμεθ ἔπονται νόμοις» (*Μανουήλ τοῦ Παλαιολόγου*, *Διάλογος*, ὃν ἐποίησατο μετὰ τινος Πέρσου, Β' 3. Βλ. καὶ Β' 5, ἐν *Notices et extraits des manuscrits*, τ. VIII, μέρ. 2, σ. 359. 361).

6. *Βυζαντίου*, *Τροπάριον ἐν Μηναίῳ 20 Ἰουλίου*.

7. *Χρυσοστ.*, Ὁμιλ. 24 εἰς Πράξ. ἀποστόλ., τ. 60, σ. 189, *Migne*.

8. *Ἐφραίμ*, στ. 2581. Σχολ. εἰς Κωνσταντίν. Πορφυρογενν. Ἐκθ. βασιλ. τάξ. Α' 19α' αἰστέον, ὅτι αὕτη ἡ ἐορτὴ ἐκαινουργήθη ἐπὶ Βασιλείου τοῦ φιλοχρίστου· Βλ. *Ed. Kurtz*, *Zwei Griech. Texte über die hl. Theophano*, ἐν *Mémoires de l'Acad. imp. des sciences de St. Petersburg*. Σειρὰ VIII, τόμ. 3, ἀρ. 2, σ. 56.

9. Μετὰ Θεοφάνην, σ. 325, 21. 329, 20. 337, 14 *Bonn. Kurtz*, αὐτ.

Λουιπράνδου¹. Καὶ δημῶδεις μῦθοι περὶ τοῦ ἁγίου φαίνεται ὅτι ἐκυκλοφοροῦντο ἔκτοτε, ἢ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἶχον προσλάβῃ τὴν ὀριστικὴν διατύπωσιν αὐτῶν. Ὁ βυζαντινὸς συγγραφεὺς, τοῦ ὁποίου ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, πλὴν τοῦ μύθου περὶ τῆς διατριβῆς ἐν τῇ γῆ τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ Ἐνώχ, ζῶντων ἔτι, ἀναφέρει καὶ ἄλλον δημῶδη μῦθον, ὅτι «ὁ προφήτης ἐστὶν ἐν τῷ ἄρματι βροντῶν καὶ ἀστράπτων ἐν νεφέλαις, καὶ ὅτι δράκοντα διώκει», ὃν κατακαίει διὰ τοῦ κεραυνοῦ². Καὶ ὁ μὲν χρόνος, καθ' ὃν ἔγραφεν ὁ ἀναφέρων τὰς παραδόσεις ταύτας ἀνώνυμος συγγραφεὺς, εἶναι ἄγνωστος, ἀλλὰ ἐτέρου ψυχωφελοῦς βιβλίου, ἐν ᾧ φέρονται δημῶδεις παραστάσεις τοῦ ἁγίου Ἡλίου ὡς ἐπιβλέποντος τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου καὶ κυρίου τοῦ ὑετοῦ δυνάμεθα ὀπωσδήποτε νὰ προσδιορίσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὴν ἐποχὴν. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ Ἀποκάλυψις τῆς ὁσίας Ἀναστασίας, φερόμενον μὲν ἐν χειρογράφοις, ὧν τὸ παλαιότερον εἶναι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, συνταχθὲν δὲ μετὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ὡς συνάγεται ἐκ τινῶν ἱστορικῶν ἐνδείξεων ἐν αὐτῷ³. Κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν ταύτην εἰς τὰ οὐράνια ἐν μέσῳ τῶν ἐξαπτερυγίων Χερουβὶμ καὶ τῶν πολυομμάτων Σεραφὶμ κεῖται τροχός, οὗ τὸ εἶδος πλήρες ὀφθαλμῶν, ἐν μέσῳ δὲ αὐτῶν πῦρ καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ εἶδος ἀνθρώπου· «καὶ λέγει ὁ ἄγγελος· οὗτός ἐστιν ὁ τροχός τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου καὶ ὁ ἀνθρωπός ἐστιν Ἡλίας ὁ προφήτης»⁴. Τὸ δὲ φαινόμενον τῆς βροχῆς ἐξηγεῖ ἡ Ἀποκάλυψις οὕτως· «Ὅταν βουλευθῇ ὁ Θεὸς βρέξαι ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνοίγει τὰς πύλας καὶ κατέρχεται ὁ ὑετός· τὸν δὲ τροχὸν καὶ τὰς πύλας τοῦ ὕδατος κρατεῖ ὁ ἅγιος Ἡλίας»⁵.

Οἱ δημῶδεις οὗτοι περὶ τοῦ ἁγίου Ἡλίου μῦθοι μετεδόθησαν ἐκ τῶν Ἑλληνῶν εἰς τὰ σλαβικὰ ἔθνη. Οἱ Σλάβοι θεωροῦσι τὸν ἅγιον Ἡλίαν κύριον τῶν κεραυνῶν καὶ τοῦ ὑετοῦ⁶. ὁ δὲ παλαιὸς σλαβικὸς θεὸς τῆς βροντῆς Περκούν μετέπεσεν εἰς τὸν βροντῶντα Ἡλίαν καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ τούτου ὀνομάσθησαν σλαβιστὶ πολλὰ ὄρη⁷. Προστεθείσθω εἰς ταῦτα, ὅτι ὁ ἥρωας Ἡλίας τῶν ρωσικῶν βυλινῶν (δημοτικῶν ἐπικῶν ποιημάτων) εἶναι πιθανῶς προσωποποίησις τοῦ ἡλίου⁸.

1. Πρεσβεία § 30 (Ζαμπελίου, Βυζαντινὰ μελέται, σ. 540).

2. Βλ. Πολίτου, ΔΜΜ., ἐν Παρνασσῷ, τ. Δ' (1880), σ. 592.

3. Apocalypsis Anastasiae ad trium codicum auctoritatem, ed. R. Homburg, Lipsiae, Teubner, 1903. Ἐν σ. 27 μνημονεύονται οἱ βασιλεῖς Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς καὶ Ἰωάννης ὁ Τζιμισκῆς, ἐν δὲ σ. 30 Πέτρος ἀπὸ κάστρου Κορίνθου πρωτοσπαθᾶριος. Οὗτος, ὡς μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἰκάζει ὁ R. Homburg (ἐν Zeitschrift f. wissenschaft. Theologie 1903, σ. 445) εἶναι ὁ γνωστὸς ἄλλοθεν Πέτρος Ἐρνίκιος Μακεδών, ζήσας κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ι' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος.

4. Ἀποκάλυψ., σ. 7. Περὶ ἀρχαίων παραστάσεων τοῦ Ἡλίου ὡς τροχοῦ βλ. Rapp, ἐν Roscher, Lex. d. Mythol. I, σ. 1996 καὶ Jessen, ἐν Pauly-Wissowa, R. E. VIII, σ. 86.

5. Ἀποκάλυψ., σ. 10-11. Ὁ Ἀμβροσιανὸς κώδιξ (τοῦ ΙΓ' αἰῶνος) ἔχει: ἀκρατεῖ ὁ Ἡλίας καὶ ὁ ἅγιος Ἡλίας».

6. Πολίτου, ΔΜΜ., ἐνθ' ἄν., σ. 592. 593.

7. Hanusch, Slav. Myth., σ. 258.

8. Rambaud, La Russie épique, σ. 110 καὶ

Η ΣΕΛΗΝΗ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΥΘΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑΣ ΔΟΞΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ*

Α'.

Όνομα τῆς Σελήνης.—Προσωποποιία.—Μάννα τῆς Σελήνης.—Δεῖπνον τῆς Σελήνης.—Σελήνη εἰς τὰ παραμύθια.—Καθέλκυσσις ὑπὸ μαγισσῶν.—Σελήνη ὡς ἀγελάς.—Ἦς κεφάλι τυρί.

Τὸ κοινὸν ἑλληνικὸν ὄνομα τῆς σελήνης εἶναι *φεγγάρι* μὲ ὑποκοριστικὸν τύπον, ἀπολέσαντα τὴν ὑποκοριστικὴν δύναμιν αὐτοῦ¹. Ὁ μεγεθυντικὸς τύπος εἶναι *φέγγαρος* καὶ σπανιώτερον *φέγγος*² καὶ *φεγγάρα*³.

Ὁ ἀπλοῦς τύπος *φέγγος* ἐξ ἴσου ἐν χρήσει μετὰ τοῦ *σελήνη* κατὰ τοὺς μέσους χρόνους⁴ διετηρήθη ἐπίσης μέχρι τῆς σήμερον ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν τῆς ἀρχαίας σημασίας, ἣν ἔχει συνήθως εἰς δημοτικὰ ἄσματα⁵, ἡ λέξις

* Ἐδημοσιεύθη γερμανιστὶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Der Mond in Sage und Glauben der heutigen Hellenen*, ἐν *W. H. Roscher, Studien zur griechischen Mythologie u. Kulturgeschichte*, 4tes Heft, über *Selene und Verwandtes*. Leipzig 1890, σ. 173-189.

1. Ὑποκοριστικὸν τοῦ *φεγγάρι*, *φεγγαράκι*, ἐν Φαράσοις τῆς Καππαδοκίας ὁ φεγγουσκός (*Dawkins, Modern Greek in Asia Minor*, σ. 656).

2. Ἀμφότεροι οἱ τύποι, οἱ μεγεθυντικοὶ καὶ ὁ ὑποκοριστικὸς, περιλαμβάνονται ἐν τῷ σκώμματι: «Φέγγος φέγγαρος καὶ τῆς Ἀξιᾶς ὁ φέγγαρος, ὄχι τῆς Ἀμοργοῦ τὸ φεγγαράκι!» (*Πολίτου, Παροιμίαι*, λ. *φεγγάρι* 36) ἐν παραλλαγῇ *χιακῇ* (ἀκλήρημα *χωρικῶν* τῆς *Καλαμωτῆς*): «Ἦ μάννα μου, ἓνα φεγγάρι φέγγαρος, ὄχι σὰν τὸ δικό μας τὸ καταφαγωμένο!» (*ΚΠ. Σύλλογος*, τ. ΙΘ', σ. 142). Ἐν *θηραϊκῇ* παραλλαγῇ «φέγγα-φέγγαρο» (*F. Hiller von Gaertringen, Thera*, τ. IV, 2, σ. 182).

3. *Χατζιδάκι, Γλωσσολογικαὶ μελέται*, σ. 126.

4. Ὁ *Κοραῆς* (εἰς *Ἡλιοδώρ. Αἰθιοπ.*, τ. Β', σ. 290. Ἄτακτα Δ' 644) διατείνεται ὄχι πολὺ πιθανῶς ὅτι ἤδη παρ' Ἀριστοφάνει (*Βατράχ.* 454) ἡ λέξις *φέγγος* κεῖται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ *σελήνη*. Εἰς τὰ παραδείγματα τῆς χρήσεως τῆς λ. *φέγγος* εἰς τὴν σημασίαν ταύτην εἰς τοὺς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς, τ' ἀναγραφόμενα ἐν τῷ *Θησαυρῷ* τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου, πρόσθεσις: *Σήθ, Στεφανίτ. καὶ Ἰχνηλάτ.*, ἐκδ. *Τυπάλδου*, ἐν Ἀθῆν. 1851, σ. 59 «ἀνατεῖλαντος τοῦ φέγγους». Ἀκρίτας, στ. 234, σ. 22 *Legrand. Πόλεμ. Τροίας* 63, σ. 185. *Μαυροφρ. Καλλίμαχ. καὶ Χρυσοφρ.* 2048, σ. 86 *Λάμπρου. Ἰμπέρ. καὶ Μαργαρόν.* 251, σ. 253 *Λάμπρ. Γλυκᾶ* 200, σ. 29 *Legrand. Ἐκκτόλογα*, στ. 371. 393. 565, σ. 32. 34. 48, ἐκδ. *Hesseling καὶ Pernot.*—Ἀπαντᾷ δ' ὁμοίως καὶ ὁ τύπος *φεγγάριν* παρὰ τὸ *φέγγος* εἰς μετακλιτικὰ κείμενα (*Φλώριος καὶ Πλατῆ.* 924, σ. 289 *Μαυροφρ. Ἐκκτόλογα*, στ. 504, σ. 44).

5. Ἐν πολλαῖς παραλλαγαῖς τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ φέρεται ὁ στίχος «Ἔς τὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουζες, ἔς τὸ φέγγος τὴ χτενίζεις» τὸ *φέγγος* ἔχει τὴν ἀρχαίαν σημα-

φέγγος λαμβάνεται σπανιώτατα και αντί του σελήνη¹, ἐν Πόντῳ δὲ λέγεται εἰς ἀρσενικὸν γένος κατὰ τὸ ὄ ἥλιον² ὁ φέγγον³ ἢ ὁ φέγγος⁴, ὁμοίως καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ ὁ φέγγος⁵, ὁ φέγγος⁶, ὁ φέγγου⁷ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον τοῦ Ὑδροῦντος καὶ τῆς Καλαβρίας ὁ φεγγό.⁸

Διετήρησε δὲ καὶ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς σελήνης ὁ λαός, ἀλλὰ σπανίως καὶ κατ' ἐξαιρέσειν, τὸ μὲν ἐξ ἰσχυρᾶς λογίᾳς ἐπιδράσεως, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς χρήσεως ὀνόματος θηλυκοῦ γένους, ὡσάκις προσωποποιούμενον παρίσταται ὡς γυνή, ὡς ἐν τῇ παραδόσει, ἣτις λέγει αὐτὴν σύζυγον τοῦ ἡλίου⁹, ἐνῶ εἰς ἄλλην παράδοσιν, ὅπου φέρεται ὡς μικρὸν κοράσιον, διατηρεῖ τὸ οὐδέτερον γένος¹⁰. Παρίσταται δὲ ἡ σελήνη ὡς σύζυγος ἢ ἀδελφὴ τοῦ Ἡλίου¹¹. Θήλειαν φαντάζονται τὴν σελήνην καὶ τὰ δημῶδη μαγικὰ βιβλία. Ἐν τινι Σολωμονικῇ δίδονται ὁδηγίαι πρὸς κατασκευὴν εἰκόνας τῆς σελήνης, ἣτις κρυπτομένη εἰς τὸ ἀνώφλιον τοῦ ἐργαστηρίου ἐμπόρου θὰ προσελκύη ἀγοραστὰς, πρὸς οὓς ἐκεῖνος θὰ πωλῇ εὐκόλως ὅ τι δήποτε θέλει. Εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην ἢ τὸ εἶδωλον, ὡς ἀλλαχοῦ χαρακτηρίζεται, ἡ παράστασις τῆς σελήνης εἶναι γυναικὸς κρατούσης ἡλακάτην καὶ νηθοῦσης¹².

σίαν τοῦ νυκτερινοῦ φωτός· ὅτι δὲν σημαίνει τὴν σελήνην γίνεται δῆλον καὶ ἐκ μιᾶς κρητικῆς παραλλαγῆς, ἐν ἣ διαστέλλεται τὸ φέγγος πρὸς τὸ φεγγάρι· «ἄς τὸ φέγγος τὴν χτενίζει, ἄς τὸ φεγγαράκι τ' ἀργυρὸ τῆνε σουραδοπλέκει» (Πολίτου, Τὸ δημοτ. ἄσμα τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, ἐν Δελτ. ἰστ. ἐτ., τ. Β', σ. 248-251. Βλ. καὶ σ. 233. 243. 245).

1. «Τοῦ κακοῦ φέγγου» λέγεται ἐν Καρπάθῳ τὸ πρὸ τῆς πανσελήνου χρονικὸν διάστημα (Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, σ. 124).

2. Χατζιδάκι, Μεσ. καὶ νέα ἑλλην., τ. Β', σ. 58 καὶ ἐν Ἐπιστημον. ἐπετηρ. Η', σ. 7.

3. Οἰκονομίδου, Lautlehre d. pont. 35, Χαλδία (Ἀρχεῖον Λεξικοῦ). Τραπεζοῦς (Ἰωαννίδου, Ἱστορία Τραπεζοῦντος, σ. 279 ἐν ἄσματι. Ἀστὴρ τοῦ Πόντου, τ. Β', σ. 420 ἐν παροιμίᾳ. Πολίτου, Παραδόσ., ἀρ. 230. Οἱ φέγγοι εἰς πληθ. ἐν ἄσματι (Τριανταφυλλίδου, Οἱ φυγάδες, σ. 22). Ἐν τῷ αὐτῷ ποντικῷ ἄσματι ἀπαντᾷ καὶ ὁ τύπος φογγάρι.

4. Ἀμισός (Ξενοφάν. Α' 239).

5. Σύλατα (Ζῆλε). Ξενοφάν. Δ', σ. 478. Συνασός, ὁ φέγγος καὶ τὸ φεγγάρι (Ἀρχελαίου, Συνασός, σ. 276).

6. Φάρασα, Φερτάκινα, Ἀραβάν, Ἀξί, Ποταμιὰ (Dawkins, ἐνθ' ἀν.).

7. Αὐτ.

8. Morosi, Studi sui dialetti greci d' Otranto, ἀρ. 110, σ. 50, ἀρ. 166, σ. 67 καὶ σ. 79, 211. Pellegrini, Il dialetto Greco-calabro di Bova, σ. 169.

9. Βλ. τὴν πραγματεῖάν μου ὁ Ἡλιος κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους, σ. 25 κέ. (ἀνωτ., σ. 151). Παραδόσ., ἀρ. 225.

10. Παραδόσ., ἀρ. 231, σ. 228.

11. Περὶ τῆς σχέσεως τῶν οὐρανίων τούτων σωματίων ὡς συζύγων μὲν διέλαβον ἐν τῇ περὶ Ἡλίου πραγματεῖᾳ μου καὶ ἐν Παραδόσ., σ. 807-9, ὡς ἀδελφῶν δὲ ἐν Παραδόσ., σ. 811.

12. Ἐθν. βιβλιοθ. Ἀθηνῶν κῶδ. 1265, φ. 8α: «Εἰκόνα τῆς σελήνης. Ὅταν εἶναι ὁ ἥλιος εἰς τὸν καρκίνον καὶ ἡ σελήνη ὀμοῦ, τῆς σελήνης τὴν ὄραν ἔπαρον ἀσῆμιν καθαρὸν καὶ ποιήσον εἰκόνα ὁμοίαν γυναικὸς καὶ νὰ κρατῇ ρόκαν νὰ κλώθῃ καὶ μὲ τὸ μαχαῖριν τῆς

Ἄλλαχοῦ ἡ παράστασις δὲν εἶναι σαφής, μᾶλλον δὲ φαντάζονται τὴν σελήνην ὡς ἄρρενα. Οὕτως ἐν ἐπωδαῖς: «Καλό 'ς τὸ νιὸ φεγγάρι καὶ τ' ἄξιο παλληκάρι»¹. Ὡς ἄρρενα προσωποποιοῦσι τὴν σελήνην πολλοὶ λαοί², ἴσως δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ὡς θεὸν τὴν ἐτίμων³. Προσωποποιομένη ἡ σελήνη λέγεται ὅτι ἔχει μητέρα, παρὰ τῇ ὁποίᾳ διατρίβει κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας, ὡς ἀναφέρει τὸ τραγοῦδι⁴, εἶναι δὲ ἡ αὐτὴ καὶ μήτηρ τοῦ Ἥλιου, κατὰ τινὰ παράδοσιν⁵. Δὲν ἀναφέρουσι δημῶδεις παραδόσεις, ἂν αὕτη παρασκευάζῃ τὸ δεῖπνον τῆς σελήνης, ὡς λέγουσιν ἄλλαι περὶ τοῦ Ἥλιου, οὐδὲν ἦττον εἶναι κοινὴ ἢ παροιμιώδης φράσις «τὸ φεγγάρι δειπνάει», λεγομένη ἐπὶ τῆς βραδείας ἀνατολῆς τῆς σελήνης κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον αὐτῆς⁶.

Ὅπως διακεκριμένη καὶ διάφορος ταύτης εἶναι ἡ προσωποποιία τῆς σελήνης εἰς τὰ δημῶδη παραμῦθια. Τὸ Φεγγάρι ἐν αὐτοῖς ἔχει ἴδια ἀνάκτορα, μητέρα, γυναῖκα, καὶ εἶναι ἀνθρωποφάγον, τρῶγον τοὺς εἰς τὴν κατοικίαν αὐτοῦ ἐρχομένους. Ἐνὶ λόγῳ παντελῶς ἀδιάγνωστος εἶναι ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ οὐράνιον σῶμα, καὶ κατ' οὐδὲν διαφέρει τῶν ἐν τοῖς ἄλλοις παραμυθίοις συγγενῶν τεράτων, τῶν Δρακόντων ἢ Λαμιῶν τῶν νεοελληνικῶν, τῶν Ogres τῶν γαλλικῶν, τῶν Riesen ἢ Hexen τῶν γερμανικῶν παραμυθίων. Εἰς τὸ οὕτω προσωποποιοῦμενον φεγγάρι προσέρχονται οἱ ἥρωες τῶν παραμυθίων, ὅπως ζητήσωσι πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἀδυνατοῦσιν ἄλλοθεν νὰ πορισθῶσι⁷,

τέχνης χάραξον εἰς τὸ μέτωπόν της τὰ ὀνόματα τοῦτα . . . καὶ τότε κρύψον αὐτὴν (εἰς τὸ) ἀνώφλιον τοῦ ἐργαστηρίου σου ἢ τοῦ στασιμάτος του, καὶ πωλεῖς ὅ τι θέλεις». Στάσιμα εἶναι τὸ μέρος, ὅπου ἴσταται ὁ μὴ ἔχων ἐργαστήριον, ἀλλὰ μετερχόμενος τὸ λεγόμενον ἐμπόριον τοῦ ποδιοῦ. Παραπλησίᾳ ὁδηγία πρὸς κατασκευὴν εἰκόνας τῆς σελήνης καὶ ἐν Σολωμονικῇ Ἰστ. ἐταιρείᾳ, φ. 4 β.

1. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, σ. 204. Παρνασσός, τ. ΙΕ', σ. 556. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, σ. 201.

2. Βλ. Roscher, Nachträge zu meinem Buche über Selene und Verwandtes, Wurzen 1895, σ. 5. 14 κέ. Drexler, ἐν Roscher, Lex. d. Mytholog., τ. II, σ. 2689 καὶ τοὺς ὑπ' ἀμφοτέρων ἀναφερομένους συγγραφεῖς.

3. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἦτο διαδεδομένη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ λατρεία τοῦ φρυγικοῦ θεοῦ Μηνός. Ὡς δὲ μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἰκάζει ὁ Usener (Götternamen, σ. 36) ἡ παράστασις τῆς σελήνης ὡς ἄρρενος θεοῦ εἶναι ἡ παλαιότερα παρὰ τοῖς ἑλληνικοῖς καὶ τοῖς ἰταλικοῖς λαοῖς, ἀλλ' ὑπὸ μὲν τοῦ συγγενοῦς λαοῦ τῶν Φρυγῶν διατηρήθη ὁ θεὸς Μῆν, ἐνῶ ἐν Ἑλλάδι ἐπεκράτησεν ἡ θήλεια προσωποποιία (μῆν-μῆνη).

4. Ἀνέκδοτον τῆς συλλογῆς μου ἐκ Καρυστῶν Τιρνάβου: («Τῆ μέρα 'σαι 'ς τὴ μάννα σου, τὴ νύχτα μᾶς διατάξεις, / πῶς νὰ πιρνοῦμι τὸν κερὸ μὲ τς Τοῦρκοι τς ἀφιντάδης»).

5. Παραδόσ., ἀρ. 231.

6. Π. Π., λ. φεγγάρι, ἀρ. 30. Πελοπόννησος. Τῆνος παρ' Ἀδ. Ἀδαμαντίου (δ. ἀκόμι τὸ φεγγάρι), Σάμος (Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. Ε', σ. 414. Ζαφειρίου, Περὶ τῆς συγχρόνου Σαμίας διαλέκτου, σ. 73).

7. Πολίτου, Ὁ Ἥλιος, σ. 39 (ἀνωτ., σ. 166).

καὶ τοῦτο παραπέμπει αὐτοὺς ἐνίοτε εἰς τὸν Ἡλίον, ὡς ἡ Ἐκάτη τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου ὁδηγεῖ εἰς τὸν Ἡλίον τὴν Δήμητρα, ἵνα μάθῃ τὰ περὶ ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης¹.

Ἐρωτήσεις πρὸς τὸ Φεγγάρι φέρονται καὶ εἰς δημοτικὰ ἄσματα, ἀντίστοιχοι πρὸς τὰς συνηθεστέρας ἐρωτήσεις πρὸς τὸν Ἡλίον εἰς ἄλλα ἄσματα. Οὕτως ἐν ἠπειρωτικὸν τραγοῦδι λέγει:

Φεγγάρι, φεγγαράκι μου, τριγύρω κυκλωμένο,
καὶ χαμηλοσκυμμένο,
αὐτοῦ ψηλὰ ποὺ περπατεῖς μὴν εἶδες τὸν καλό μου;² κλπ.

Ἐν ἐτέρῳ δὲ ὑπεμφαίνεται σχέσις πρὸς τὸν ἥλιον τῆς σελήνης, ἣν παρακαλεῖ ἡ ἐρωμένη νὰ μεσιτέψῃ πρὸς ἐκεῖνον, ὅπως ἀνταμωθῶσι ταχέως³.

Ἡ σελήνη ἀπὸ ὑψηλὰ βλέπει καὶ ἐπισκοπεῖ τὰ πάντα, διὸ εἰς ἄλλο τραγοῦδι ὁ ἐραστής φθονεῖ αὐτὴν ὡς εὐτυχεστέραν, ἀφοῦ ἠμπορεῖ νὰ βλέπῃ τὴν μακρὰν εὐρισκομένην ἐρωμένην του⁴. Οὕτω καὶ παρ' ἀρχαίοις ἡ πανεπίσκοπος σελήνη ἐλέγετο ὄμμα τῆς νυκτός, καὶ ὡς οὐράνιον ὄμμα, τὰ πάντα βλέπον, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἄλλων λαῶν⁵, καὶ αὐτὴ ἐπιστεύετο ὅτι ἠδύνατο ν' ἀποκαλύπτῃ τὰ κεκρυμμένα καὶ νὰ φανερώνη τοὺς δράστας ἀποκρύφων πράξεων⁶.

Πρὸ πάντων δ' ὅμως ἀναφέρεται ἡ σελήνη ὡς πρόσωπον ἐν ταῖς δοξασίαις περὶ καθελκύσεως ὑπὸ μαγισσῶν, διατηρουμέναις ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων⁷. Αἱ μάγισσαι ἀδυνατοῦσι νὰ κάμωσι τὰ μάγια των, πρὸ πάντων δὲ νὰ παρασκευάσωσι φίλτρα ἢ ἀντιπαθητικὰ φάρμακα, ἂν μὴ συνεργήσῃ τὸ φεγγάρι ἢ ἐνίοτε καὶ ἄλλα ἄστρα ἢ ἀστερισμοί. Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου λέγει περὶ τῆς μαγίσσης, τῆς ὁποίας τὴν συνδρομὴν ἐπεκλήθη ὁ Ἐρωτόκριτος:

1. Ὁ Roscher (Selene 173, σημ. 2β) εἰκάζει ὅτι ἡ παράστασις τῆς ἀνθρωποφάγου σελήνης ἀνεπτύχθη πιθανῶς ἐκ τῆς δοξασίας περὶ διαμονῆς ἐν αὐτῇ τῶν νεκρῶν. Ἄλλ' εἶναι πιθανώτερον μᾶλλον ὅτι ἡ παράστασις αὕτη οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς δοξασίας ἐκεῖνας, καὶ ὅτι τὸ ἀνθρωποφάγον φεγγάρι ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐν τοῖς παραμυθίοις ἀντιπάλων συνήθως τοῦ ἥρωος πονηρῶν καὶ φοβερῶν δυνάμεων.

2. Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημοδῶν ἁσμάτων τῆς Ἠπείρου, ἀρ. 400.

3. Αὐτ., σ. 306. Ἡ νὰ μεσιτεύσῃ εἰς τὴν Τύχην, ὅπως παύσῃ τὰς καταδρομὰς αὐτῆς (Λελέκου, Ἐπιδόρπιον, σ. 114).

4. Ἐλπίδος Μελαίνης, Κρητικὴ μέλισσα, 1873, σ. 51, 35.

5. Roscher, Selene, σ. 21. 22. 33 κέ. Lex. d. Mythol., τ. II, σ. 3136. 3138. Gruppe, Griech. Mythologie, σ. 380.

6. Roscher, Selene, σ. 34.

7. Συναγωγὴν τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν περὶ καθελκύσεως τῆς σελήνης ὑπὸ μαγισσῶν βλ. παρὰ Roscher, Selene, σ. 87 κέ. Nachträge, σ. 30-2. Lex. d. Mythol. II 3165. Βλ. προσέτι Roscher, Lex. d. Mythol. II 3164 κέ. IV 649.—Ἐκ τῶν ἄλλων λαῶν μόνον, καθ' ὅσον γινώσκωμεν, οἱ Βέλγαι (ἐν Knocke) πιστεύουσιν ὅτι μάγοι δύνανται νὰ καθελκύσωσι τὴν σελήνην (Rev. des trad. popul. 1902, σ. 140).

Ἦτο μιὰ γριά 'ς τὴν Ἑγριπο, ἀλλοτινὴ βυζάστρα,
μάισσα ποῦ κατέβαζε τὸν οὐρανὸν μὲ τ' ἄστρα¹.

Καὶ ἐν τῇ κρητικῇ κωμωδίᾳ τοῦ Γύπαρη (στ. 367, σ. 199 ἐκδ. Σάθα) ἡ μάγισσα καυχᾶται :

Τὸν ἥλιον σταίνω 'ς τς οὐρανοὺς καὶ τ' ἄστρα κατεβάζω.

Παρόμοια ὑποθέτει λέγουσαν γραῖαν μάγισσαν καὶ ὁ παλαιότερος ποιητὴς τοῦ Λιβίστρου καὶ τῆς Ροδάμνης:

Ἐφερνα εἰς [τὴν] γῆν τὸν οὐρανόν, ἐμίλουν τοὺς ἀστέρας².

Παραπλήσια δὲ πολὺ πρὸ αὐτῶν ἐπαναλαμβάνει περὶ τῆς Μηδείας καὶ ὁ Ἀπολλώνιος (Γ' 533) «ἄστρα τε καὶ Μήνης ἐπέδησε κελεύθους». Καὶ εἰς σημερινὸν τραγοῦδι ὁ ἐραστὴς ζητεῖ φίλτρον, ὅπερ ὅμως ἀδυνατοῦσι νὰ παρασκευάσωσιν εἰς αὐτὸν «ζῆντα μάγισσες καὶ ζῆντα μαγιοποῦλες»· ἐπιτυγχάνει δὲ τοῦτο μόνον παρὰ δύο δεινῶν μαγισσῶν, μητρὸς καὶ κόρης, αἱ ὁποῖαι :

Τὸν ἥλιο ἐμαγεύανε καὶ τὸ φεγγάρι ρίχναν³.

Ἄλλ' εἰς κωμαστικὸν δίστιχον αὐτὸς ὁ ἐραστὴς καυχᾶται ὅτι θὰ καταβιάσῃ εἰς τὴν γῆν τὴν σελήνην καὶ τὸ ἄστρον πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐρωτῆς του⁴.

Τὸ μέγιστον ἐν τῇ μαγικῇ τέχνῃ θεωρεῖται ἡ δύναμις τοῦ καθελκύειν τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας⁵. Κοινῶς δὲ πιστεύεται ἐν Ἑλλάδι, ὅτι τὴν δύναμιν ταύτην ἔχουσι τινες μάγισσαι⁶ καὶ πολλαὶ τῶν μετερχομένων τὴν μάγισσαν καυχῶνται ἐπὶ τούτῳ. «Νὰ σοῦ κατεβάσω γὰ τ' ἄστέρη, ἔλεγέ ποτε γραῖά τις ἐξ Ἀθηνῶν, ποῦ νὰ τὸ ἰδῆς σὰ μελισσοκόφινον (=κυψέλην), ποῦ νὰ στουπίρη ὁ νοῦς σου!».

Κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς Παρνασσίδος, ὅταν ἡ μάγισσα πρόκειται νὰ ἐκτελέσῃ σπουδαῖα τερατουργήματα, στρέφεται πρὸς τὸ Φεγγάρι, τὸ ἐρωτᾷ καὶ

1. Ἐρωτόκριτ. Δ' 891 (σ. 290, ἐκδ. Βενετίας 1737).

2. Στ. 2471, σ. 31, W. Wagner.

3. Λελέκου, Δημοτικὴ ἀνθολογία, Ἀθ. 1868, σ. 192.

4. Σύμης (ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΙΘ', σ. 235): «Τ' ἄστρη θὰ βάλω 'ς τὸ σινὶ καὶ τὸ φεγγάρι χάμαι, νὰ πάρω τὴν ἀγάπη μου».

5. Ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις, τοῖς ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ἐπαγγελλομένοις τὸν μάγον παρ' ἡμῖν, οὐδεμίαν ἐπιφθὴ εὐρίσκειται, καθ' ὅσον δύναμαι νὰ συμπεράνω ἐξ ὧν ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν. Ἐβρῆνται δ' ὅμως δεήσεις πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς βοήθειας τῆς σελήνης, τὰς ὁποίας μεταγράφωμεν ἐν τέλει τῆς παρούσης πραγματείας.

6. Πιττάκης, ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολογ. καὶ ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1859, σ. 1119: «Πιστεύουσιν αἱ γυναῖκες τοῦ λαοῦ, ὅτι αἱ μάγισσαι καταβιάζουσι τὴν σελήνην». I. Λαμπρῶδου, Ζαγοριακά, Ἀθ. 1871, σ. 210. «Καὶ νῦν πιστεύει ὁ ... ὄχλος ὅτι ἡ σελήνη καταβαίνει ἐνίοτε χάριν τῶν μαγισσῶν».—Ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας ἡ δύναμις τοῦ καθελκύειν τὴν σελήνην ἀποδίδεται εἰς μάγους (Παραδ., ἀρ. 240).

τὸ ἐπιτάσσει ν' ἀποκριθῆ· ἂν δὲ τοῦτο ἀρνηθῆ, τὸ καταβιβάζει ἡ μάγισσα ἐξ οὐρανοῦ διὰ τῆς βίας, ἐπιβαίνει αὐτοῦ, ποδοπατεῖ καὶ λακτίζει αὐτὸ καὶ μυριοτρόπως τὸ βασανίζει, μέχρις οὗ ἐπιδοκιμάσῃ τὰ βουλευόμενα τῆς μαγίσσης καὶ ἀνακοινώσῃ αὐτῇ ὅ τι ἀπόρρητον ἐπιθυμεῖ αὕτη νὰ μάθῃ. Πολλάκις ὁμοίως τὸ Φεγγάρι ἀνθίσταται, δὲν ὑπενδίδει· πάσχον ἐκ τῶν βασάνων μουγκρίζει καὶ τὸν μουκρηθὸν (μουγκρητὸ) αὐτοῦ ἤκουσαν πολλοί, ἐν καιρῷ μάλιστα θυελλώδους νυκτός¹. ὁ δ' ἀκούων, ἐὰν δὲν εἶναι μάγος, πάντοτε πάσχει τι δεινόν, φρενόπληκτος ἢ βωβὸς ἢ τυφλὸς καθιστάμενος. Καὶ ταῦτα, διότι, ὅτε τὸ φεγγάρι βασανίζεται ὑπὸ τῆς μαγίσσης, οἱ διάβολοι περιτρέχουσι καὶ παρίστανται περὶ αὐτήν, αἰτοῦντες τὴν ἄδειαν νὰ κακοποιήσουσιν τὸν κόσμον. Ἀλίμονον δ' εἰς τὸν παρευρισκόμενον, ἂν ἡ μάγισσα κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν τοῖς χορηγήσῃ τὴν ἄδειαν². Τὸ Φεγγάρι, παθὸν τοιαῦτα βασανιστήρια, ἂν καὶ ἐκ δευτέρου ζητηθῆ ἢ διαταχθῆ νὰ κατέλθῃ, κατέρχεται μὲν, διότι δὲν δύναται νὰ ἐναντιωθῆ, ἀλλὰ μετὰ τηλικαύτης μανίας, ὥστε ὅπου καὶ ἂν πέσῃ ἀνοίγει λάκκωμα ἄπατον (βάραθρον ἄνευ πυθμένου, ἀπύθμενον), πάντα δ' ὅσα τύχῃσι πέριξ τοῦ βάραθρου τούτου τὰ κάνει βήσαλο (θρύμματα)³. Ἐκφεύγει δὲ τὸ Φεγγάρι διὰ τοῦ βάραθρου ἐκείνου, καὶ διὰ τοῦ ἑτέρου χάσματος αὐτοῦ ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν. Τούτου ἕνεκα προσβλέποντα πολλάκις τὰ γραῖδια εἰς τὸν οὐρανόν, ἂν μὴ ἴδωσι τὸ φεγγάρι, λέγουσι: «Τὸ φεγγάρι ἀκόμα δὲν ἤβγῃκε ἢ δὲν ἐφάνη, δὲν πετάχτη, δὲν ἀνέβκι κλπ. ἢ μὴ καμμιά μάγισσα τὸ κατέβασε κάτου; στάχτη 'ς τὸ στόμα μου»!⁴

Ἐν δὲ Ζωπανίῳ τῆς ἐπαρχίας Σισανίου τῆς Μακεδονίας πιστεύουσιν, ὅτι μάγισσαι ἐξερχόμεναι τὴν νύκτα, ὅταν εἶναι πανσέληνος, εἰς τὴν αὐλήν των γυμναί, ἐπιβαίνουσι τοῦ ἀντιοῦ τοῦ ἴστοῦ τρέχουσαι κατὰ μῆκος καὶ πλάτος αὐτῆς. Καταβιβάζουσαι δὲ διὰ τῶν ἐπρωδῶν αὐτῶν καὶ ἄλλων μυστηριωδῶν πράξεων τὴν Σελήνην, μαγεύουσιν ὅσους ἤθελον ὑποπέσῃ εἰς τὸ μῖσος αὐτῶν. Προξενοῦσιν εἰς αὐτοὺς ἀσθενείας, ζημίας ἢ καὶ ἐπιφέρουσι τὸν θάνατον αὐτῶν⁵.

1. Ὁ Roscher (Selene 177) ὑποδεικνύει τὴν ὁμοιότητα τῆς παραστάσεως τοῦ μουκωμένου φεγγαριῦ πρὸς τὴν ἐν ἀρχαίῳ μαγικῷ ὕμνῳ παράστασιν τῆς Ἐκάτης, ὑποτυπώσεως τῆς Σελήνης, «ἢ ταύρων μύκημα κατὰ στομάτων ἀνείσα» (παρὰ Abel, Orphica, σ. 292 κέ., στ. 12).—Κατὰ παράδοσιν ἠπειρωτικὴν τοῦ Ζαγορίου τὸ φεγγάρι καταβιβαζόμενον ὑπὸ τῆς μαγίσσης εἰς τὴν γῆν προκαλεῖται, ἦτοι ὀλολύζει ὑπὸ λύπης καὶ κλαίει ὡς νήπιον (Παραδόσ. 239).

2. Πρβλ. Bastian, ἐν Zeitschrift für Ethnologie 1872, σ. 372: «Κατὰ τοὺς Βοτοκούνδους, ὅταν ἡ Σελήνη πίπτῃ ἐπὶ τῆς γῆς, χάνονται πολλοὶ ἄνθρωποι».

3. Βήσαλον κυρίως ἡ ὀπτὴ πλίνθος (ἐκ τοῦ λατ. besalis), ἐπίσης δὲ λέγεται καὶ μικρὸν τεμάχιον αὐτῆς.

4. Γ. Κρέμον, Κρίσις περὶ τοῦ βιβλίου μου Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Νέα Ἑλλάς» 1874, ἀρ. 35.

5. Λαογραφικὸν ἀρχεῖον, ἀρ. 1693-152.—Καὶ αἱ ἀρχαῖαι μάγισσαι γυμναὶ καθείλ-

Αιτωλική δέ τις παράδοσις ἀναφέρει κάθοδον τῆς σελήνης ἐπὶ τῆς γῆς, χωρὶς νὰ μνημονεύη παρέμβασιν μαγικὴν. Μιὰ φορά, λέγει, θερίζανε τὴν νύκτα μὲ τὸ φεγγάρι. Ἐκεῖ ποῦ θερίζανε, τηρᾶνε, εἶδαν τὸ φεγγάρι ποῦ ἔπεσε ἀπάνω εἰς ἓνα ἄλῶνι καὶ ἦτανε ἴσιο μὲ τ' ἄλῶνι¹.

Εἷς δὲ τῶν τρόπων, δι' ὧν καταβιβάζει ἡ μάγισσα τὸ Φεγγάρι, εἶναι καὶ ἡ μαγικὴ πίτα. Ταύτην κατελθὸν νὰ φάγη τὸ Φεγγάρι συλλαμβάνεται καὶ περιπίπτει εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς μαγίσσης². Ἡ μαγικὴ αὕτη πίτα ἐνθυμίζει τὰ πέμματα σελήνης, ἄτινα, κατὰ τὸν Ἀλκίφρονα (Β' δ' 16), παρεσκευάζε Φρυγία μάγισσα πρὸς φίλτρα, καὶ τὰ πέμματα ἢ πόπανα, τὰς συνήθεις προσφοράς εἰς τὴν Σελήνην καὶ τὰς σεληνιακὰς θεότητας, τὴν Ἐκάτην καὶ τὴν Ἄρτεμιν³.

Αἱ περισθεῖσαι μαρτυρίαι περὶ καθελκύσεως τῆς σελήνης ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν μαγισσῶν δὲν παρέχουσι λεπτομερείας, ἐπαρκούσας ὅπως ἐξακριβώσωμεν τὴν σχέσιν τῶν δοξασιῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ πρὸς τὰς ἀρχαίας⁴. Κατὰ πᾶσαν δ' ὁμῶς πιθανότητα οὐδέποτε ἔπαυσεν ἐν Ἑλλάδι ἡ πίστις εἰς τὴν τοιαύτην δύναμιν τῶν μαγισσῶν. Ὁ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ζήσαντος Εὐσταθίου Ἀντιοχείας γράψας τὸ εἰς τὴν ἐξαήμερον ὑπόμνημα ποιεῖται μνησθῆναι τῶν τοιούτων δοξασιῶν. «Μέγα δέ τι καὶ αὕτη ἡ σελήνη καθέστηκε. Μῦθοι δὲ ληρώδεις ὑπὸ μεθυόντων γραϊδίων διεσώθησαν, ὅτι μαγγανείαις τισὶ τῆς οἰκείας ἕδρας ἀποκινεῖται καὶ πρὸς τὴν γῆν καταφέρεται»⁵. Ἐν τινι δὲ τύπῳ ἀναθεματισμῶν, ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας εἰς τοὺς βουλομένους ν' ἀσπασθῶσι τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν Ἀθιγγάνους, ἡ δύναμις τοῦ καθιέναι τὴν σελήνην ἀποδίδεται εἰς τοὺς Ἀθιγγάνους, ὧν ἡ αἵρεσις κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἀναφανεῖσα ἐν Λυκαονίᾳ καὶ Φρυγίᾳ προπάντων ἤκμαζε μέχρι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. «Ἀναθεματίζω τοὺς ἐπικαλούμενους δαιμόνιά τινα, ὧν τὰ πρῶτα καλοῦνται Σωροῦ καὶ Σοχᾶν καὶ Ἀρχέ καὶ δι' αὐτῶν τὴν σελήνην δῆθεν ἔλκοντας πρὸς ἑαυτοὺς καὶ ἐρωτῶντας αὐτὴν

κουν τὴν Σελήνην, ὡς δεικνύει ἡ παράστασις τῆς σκηνῆς ἐν τῇ ἀγγειογραφίᾳ (πρβλ. σ. 190, σημ. 4). Ἐποχοῦνται δ' αἱ σημεριναὶ τῆς Μακεδονίας μάγισσαι τοῦ ἀντιοῦ, τοῦ μακροῦ κυλινδρικοῦ ξύλου τοῦ ὕφαντουργικοῦ ἱστοῦ, ὡς αἱ τοῦ μεσαίωonos ἐν Εὐρώπῃ μεταβαίνουσαι εἰς τὰ νυκτερινὰ αὐτῶν συνέδρια ἐπέβαινον ἐπὶ στείλεων σαρώθρων.

1. Λαογραφικὸν ἀρχεῖον, ἀρ. 148, σ. 45 (ἀνακοίνωσις Δ. Λουκοπούλου).

2. Κρέμος, ἐνθ' ἀν., ἀρ. 37.

3. Βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἀλκίφρονος ὑπὸ Seiler (Lips. 1856), σ. 304 καὶ Roscher, Selene, σ. 112.

4. Ἡ σπουδαιότερα λεπτομέρεια εἶναι ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους (Νεφ. 752), καθὼς καὶ ἡ παράστασις καθελκύσεως τῆς σελήνης ὑπὸ δύο γυμνῶν μαγισσῶν ἐν ἀγγειογραφίᾳ παρὰ Tischbein, Vases Hamilton, τ. III πίν. 44 (=Lenormant et de Witte, Elite des monuments céramographiques, τ. II, σ. 389. S. Reinach, Répertoire des vases peints, τ. II, σ. 319).

5. Παρὰ Migne, Patr. gr., τ. 18, σ. 721.

περὶ ὧν βούλονται»¹. Ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι καὶ περικοπή τις ἐπιστολῆς τοῦ ἀββᾶ Νείλου τοῦ μεγάλου (ἀποθανόντος περὶ τὸ 450) πρὸς τὸν σοφιστὴν Νικότυχον. Ἐκ ταύτης ἐμφαίνεται ὅτι ἐπιστεύετο ὅτι καθελκύετο ἡ σελήνη, ὡσάκισ ἐφοινίσσετο ἢ συνέβαινε ἐκλειψίς καὶ ὅτι πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἐκ τῆς καθελκύσεως τῆς σελήνης κακῶν συνήθης ἦτο ἡ ἐπιφώνησις «οὐκ ἔλαθες, φαρμακέ»².

Πολλὴν σπουδαιότητα ἔχει καὶ ἕτερα συναφῆς δοξασία, κοινὴ ἐν Θεσσαλίᾳ, Φωκίᾳ, Λοκρίᾳ, Βιθυνίᾳ, ἴσως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, καθ' ἣν αἱ μάγισσαι κατὰγουσι τὴν σελήνην ὑπὸ μορφὴν ἀγελάδος. Ταύτην ἀμέλγουσιν, ὅπως ἐκ τοῦ γάλακτος αὐτῆς παρασκευάσωσι ποικίλα μάγια, πρὸ πάντων δὲ φίλτρα ἰσχυρά³. Τότε ὁ οὐρανὸς θολώνεται, σκότος ψηλαφητὸν ἐπιχύνεται ἐπὶ τοῦ κόσμου, μουγκρίζει ἡ Γῆ καὶ οἱ δαίμονες τρέχουσι πρὸς τὴν μάγισσαν ἐξαιτούμενοι νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς νὰ βλάψωσι τοὺς ἀνθρώπους⁴.

Ἐν Ἀλμαλί τῶν Μαλγάρων πιστεύουσιν ἐπίσης ὅτι καθελκύεται ἡ Σελήνη ὑπὸ μορφὴν βουβάλου ἢ ἐρυθρᾶς ἀγελάδος, λευκὴν ἐχούσης τὴν γαστέρα, καὶ ἀμέλγεται ὑπὸ μάγων, ἐπιζητούντων τὸ σεληναῖον γάλα. Οἱ μάγοι οὗτοι ἔρχονται ἔξωθεν, εἶναι ξένοι, οὐδεὶς δὲ τῶν ἐντοπίων χωρικῶν αἰσθάνεται τὴν ἔφεσιν νὰ διδαχθῇ τὴν φοβερὰν τέχνην των, διότι αὕτη πολλὰ ἔχει τὰ δυσάρεστα καὶ ἐπικίνδυνα· ὅταν ὁ μάγος, μετὰ τὴν γεῦσιν τοῦ γάλακτος τῆς σελήνης, συναγομένου εἰς λέβητα, ἀποκοιμηθῇ, ἀμέσως ἔπειτα εἰσέρχονται εἰς τὸ σῶμά του διὰ τῆς ρινὸς καὶ τοῦ στόματος παντοῖα ἔρπετά καὶ ἔντομα καὶ καταβροχθίζοντα τὸ ἐντὸς τῆς κοιλίας του γάλα ἐξέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους, ὁπόθεν εἰσῆλθον. Ὅσάκισ καθελκύεται ἡ Σελήνη, γίνεται ἐκλειψίς αὐτῆς. Μετὰ δὲ τὴν καθέλκυσιν καὶ τὴν ἀμελξιν ὁ μάγος φροντίζει ν' ἀναβιβάσῃ αὐτὴν εἰς τὴν ἐν τῷ οὐρανῷ θέσιν της, ἀναλαμβάνουσαν τὴν προτέραν μορφὴν. Πρὸς τοῦτο δὲ μεταχειρίζονται πάναν ἢ πάννιστρον (ράκος προσδενόμενον εἰς ἐπίμηκες ξύλον, χρησιμεῦον δὲ πρὸς καθαρισμὸν τῶν πυρουμένων φούρνων), μὲ τὸ ὁποῖον κτυποῦσιν εἰς τὴν κοιλίαν τὴν ἀγελάδα·

1. Migne, Patr. gr., τ. 106, σ. 1333 ἐκ τοῦ Bandini, Biblioth. Medic. Laurent., τ. I, σ. 420.

2. Migne, τ. 79, σ. 372. «Ἄλλ' οὐκ ἔλαθες, φαρμακέ· ἐπιφθέξομαι γάρ σοι τὸ παραληρούμενον ὑπὸ τῶν ἀνοήτων, νομιζόντων γοητείαις τισὶ κλέπτεσθαι τὴν σελήνην, ἥνικα ἂν φοινηθεῖ ἢ ἐκλείπῃ, καὶ τῆς οἰκείας ἀποκινεῖσθαι τάξεως, καὶ ἀνακεραγῶτων ὁμοθυμαδὸν στόματι ἐνὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν: Οὐκ ἔλαθες, φαρμακέ».

3. Fauriel, Chants populaires, τ. I, σ. LXXXII. Ἐκ τοῦτου *Cypr. Robert*, ἐν *Revue des deux mondes* 1842, τ. 29, σ. 413. *Wachsmuth*, *Das alte Griechenland im neuen*, σ. 34. Παραδόσ., ἀρ. 237. 238. 240.

4. Κρέμος, ἐνθ' ἀν., ἀρ. 37.—Κατὰ τὴν βιθυνιακὴν παράδοσιν, ὅταν οἱ μάγοι ἔχουν κατεβασμένον τὸ φεγγάρι, σκοτίζεται ἔς τὸν οὐρανὸν καὶ δὲ φαίνεται. (Παραδόσ., ἀρ. 240).

καὶ ἐκ τῶν κτυπημάτων τούτων προέρχονται αἱ κηλίδες, τὰς ὁποίας διατηρεῖ καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ ἡ σελήνη¹.

Ἡ δοξασία περὶ καθελκύσεως τῆς σελήνης ὑπὸ μορφήν ἀγελάδος, συνάπτεται πρὸς τὴν παράστασιν τῆς σελήνης ὡς βουμόρφου ἢ βουπροσώπου, ἣτις εἶναι παλαιότητα. Παρὰ τῷ Λουκιανῷ ἡ σελήνη καθελκυσθεῖσα ὑπὸ μάγου «τὸ μὲν πρῶτον γυναικείαν μορφήν ἐπεδείκνυτο, εἶτα βοῦς ἐγένετο πάγκαλος»². Ὡς παρατηρεῖ ὁ Roscher³, ἐκ τοῦ σχήματος τῆς μηνοειδοῦς σελήνης, ὁμοιάζοντος πρὸς κέρατα βοός, προῆλθεν ἡ παράστασις θεότητας τῆς σελήνης τοῦτο μὲν βουμόρφου ἢ ταυρομόρφου, τοῦτο δὲ ἐποχουμένης ταύρου ἢ ἄρματος ὑπὸ βοῶν ἢ ταύρων συρομένου⁴. Καίτοι δὲν διεσώθησαν εἰκονικαὶ παραστάσεις βουμόρφου ἢ βουκεφάλου σελήνης, εἰμὴ ἐν ὀλιγίστοις μνημείοις, ὧν δὲν εἶναι ἀσφαλῆς ἡ ἐξήγησις⁵, ἀλλ' ὅμως, ὡς ὁ Roscher παρατηρεῖ, μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων ὑπεμφαίνουσιν ἀνάμνησιν τοιούτων παραστάσεων ὀνόματά τινα καὶ ἐπίθετα τῆς Σελήνης, καὶ ὡς τελευταῖον λείψανον τῆς ἐν ἀρχῇ βουμόρφου σελήνης δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰ κέρατα, ἅτινα ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὴν ποιητικὰ ἐπίθετα (ὡς κερέσσα, χρυσόκερως, κεραιή) καὶ ἀπεικονίσεις αὐτῆς εἰς πάμπολλα μνημεῖα. Καὶ ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ θρησκείᾳ θεότητες τῆς σελήνης παρίστανται ἐνίοτε βουκέφαλοι καὶ ἐν τῇ συριακῇ ἢ Ἀστάρτη κατὰ μίμησιν αἰγυπτιακῆν ἀπεικονίζεται ἐν τισι μνημείοις μετὰ κεράτων⁶.

Πρὸς τὰς τοιαύτας παραστάσεις συναφῆς ἴσως εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ παράστασις τῆς σελήνης ὡς τυροῦ. «Ὡς ἄλλοι, λέγει ὁ Schwartz, παραβάλλουσι τὴν σελήνην πρὸς τροχὸν καὶ ἄλλοι πρὸς λευκὸν λίθον, οἱ ποιμένες ἐκλαμβάνουσιν αὐτὴν ὡς τυρόν. Εἰς τὴν κοιλάδα Sernft τοῦ Glarn ἐν Ἑλβετίᾳ ἡ πανσέληνος λέγεται ἀκόμη καὶ σήμερον Käsleib (κεφάλι τυρί). Κατὰ τινα δανικὴν παράδοσιν εἶναι τυρὶ κατεσκευασμένον ἀπὸ τὸ γάλα τοῦ Γαλαξίου, λαταυικὸν δ' αἰνίγμα τὴν λέγει πίταν»⁷.

Ὡς ἀνάμνησις τοιαύτης παραστάσεως ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἡ εὐτράπελος διήγησις, ἡ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λεγομένη ὡς περίπαιγμα χωρικῶν, ἐπεχόντων τὸν τόπον τῶν Ἀβδηριτῶν καὶ τῶν Κυμαίων τῶν ἀρχαίων. Κατ' αὐτὴν ὁ χωρικὸς ἰδὼν τὴν ἀντανάκλασιν τῆς σελήνης εἰς τὸ πηγάδι, ἐξέλαβεν αὐτὴν ὡς «ἓνα κεφάλι τυρί» ἢ ὡς μιὰ «μυζήθρα» καὶ προσεπάθησε νὰ

1. Λαογραφικὸν ἀρχεῖον, ἀρ. 156, σ. 63.

2. Λουκιαν., Φιλοψευδ. 14, τ. III, σ. 42 R.

3. Roscher, Selene, σ. 31 κέ. 102.

4. Roscher, Lex. d. Myth. 3134. 3137. Nachträge, σ. 22.

5. Roscher, Nachträge, σ. 21.

6. Ed. Meyer, ἐν Roscher, Lex. d. Mythol. I, σ. 652. Βλ. καὶ τ. II, σ. 453 κέ.

7. F. L. W. Schwartz, Die poetischen Naturanschauungen, Berlin 1864, τ. I, σ.

9. (Αἱ μαρτυρίαι παρὰ Rochholz, Naturmythen, Leipzig 1862, σ. 252 κέ.).

τὴν ἀνασύρη· διαρραγέντος δὲ τοῦ σχοινίου καὶ πεσὼν ὑπτίως, εἶδε τὴν σελήνην εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐθαύμασε διὰ τὴν δυνάμιν του ποῦ τὴν ἐσφενδόνησε τόσον ὑψηλά¹. Ἡ διήγησις αὕτη δ' ὁμῶς δὲν ἐπιχωριάζει ἐν Ἑλλάδι μόνον, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης γνωστὴ καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους εὐρωπαϊκοὺς, ἀσιατικοὺς καὶ ἀφρικανικοὺς λαοὺς².

B'.

Κηλίδες τῆς σελήνης.—Παραδόσεις περὶ αὐτῶν.

Πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἐν τῇ σελήνῃ παρατηρουμένων κηλίδων φέρονται πολλαὶ παραδόσεις. Μία τούτων ἀποδίδει τὰς κηλίδας (τὰ μαυράδια τοῦ φεγγαριοῦ) εἰς βόλιτον ἢ πηλά, ποῦ ἔρριψεν ἓνας κακὸς ἄνθρωπος εἰς τὸν οὐρανόν, ὅταν ἦτο χαμηλὸς καὶ ἤγγιζε τὴν γῆν· τὰ πηλὰ ἐκόλλησαν εἰς τὸ φεγγάρι καὶ ἀπὸ τότε ἔμειναν εἰς αὐτό. Περὶ τοῦ κοσμογονικοῦ τούτου μύθου, κοινοτάτου καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἐπραγματεύθημεν ἐκτενῶς ἀλλαχοῦ³. Ἐτέρα δὲ κοσμογονικὴ παράδοσις τῆς Αἰτωλίας λέγει ὅτι αἱ κηλίδες τῆς σελήνης εἶναι βοῖδογλειψιές, ἀπολειφθεῖσαι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ποῦ τὰ βόιδα ἔλειχον τὸν οὐρανόν, ὁ ὁποῖος ἦτο κολλητὰ εἰς τὴν γῆν⁴.

1. Εἰς τὴν Καλαμάταν ἡ διήγησις ἀναφέρεται εἰς τοὺς Κουτσαβίτες (τοὺς κατοικοὺς τοῦ τέως δήμου Ἀλαγονίας) ἐν Καζακλάρ Τιρνάβου (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου, δημοδιδασκάλου) εἰς τοὺς κατοικοὺς ἄλλου χωρίου τῆς Λαρίσης.—Ἐν Χίῳ εἰς τοὺς Καλαμωτούσους (τοὺς κατοικοὺς τοῦ χωρίου Καλαμωτῆς). Βλ. ΚΠ. Σύλλογον, τ. ΙΘ', σ. 142. Κατ' ἄλλην χιακὴν παραλλαγὴν, ἡ ἀντανάκλασις τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης εἰς τὸ πηγάδι δὲν ἐξελήφθη ὡς τυρὶ, ἀλλ' ὡς αὐτὴ ἡ σελήνη (Λαογρ. Δ' 487). Ὁμοία εἶναι καὶ κρητικὴ παραλλαγή περὶ τῶν Ἀνωγειανῶν (Ι. Κονδυλάκης, ἐν Ἐστία, ἐφημ. Ἀθηνῶν, 26 Ἰουνίου 1896). Ἡ διαφορὰ αὕτη παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς ὁμοίας διηγήσεις τῶν ἄλλων λαῶν.

2. *Petri Alfonsi, Disciplina clericalis*, ed. Schmidt, σ. 68-9. Ὁ λύκος ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῆς ἀλώπεκος πίπτει εἰς τὸ πηγάδι διὰ τὴν συλλάβην τὴν ἀντανάκλασιν τῆς σελήνης, τὴν ὁποῖαν ἐπίστευσεν ὅτι εἶναι τυρὸς (ΙΑ' αἰών). Παράλληλα ἐκ μεσαιωνικῶν συγγραφέων καὶ ἐκ νεωτέρων λαογράφων ἀναγράφουσιν οἱ ἐπόμενοι: *J. Grimm*, Reinhart Fuchs, σ. CCLXXXVIII. *K. Krohn*, Bär und Fuchs, Helsingfors 1888, σ. 41 κέ. Ὁ αὐτός, Mann u. Fuchs, Helsingfors 1891. *Chauvin*, Bibliographie des ouvrages arabes, τ. III, σ. 78, 57. *Dähnhardt*, Natursagen, τ. IV, σ. 230-1. Πρόσθετος εἰς ταῦτα γασκωνικὸν μῦθον: *Cénac-Moncaut*, Contes populaires de la Gascogne, σ. 130 κέ. ἐλβετικόν: Schweizer. Volksk. II 74-5. σερβικόν: *Wuk Karadschitch*, Volksmärchen der Serben, ἀρ. 50.—Ἡ ἀντανάκλασις ἐκλαμβάνεται ὡς αὐτὸ τὸ φεγγάρι. *I. Βαλαβάνη*, Νασρεδὶν Χόντζας, σ. 78, ἀρ. 123. *Decourdemanche*, Les plaisanteries de Nasr-eddin Hodja, Paris 1876, σ. 98, ἀρ. 124. Παράλληλα μεσαιωνικὰ καὶ γερμανικὰ ἀναγράφουσιν ὁ *R. Köhler*, ἐν Orient u. Occident, τ. I, σ. 433-4. *Bolte*, ἐν Schweiz. Archiv f. Volksk. 1920, τ. 23, σ. 36 κέ. *Wisselski*, Der Hodscha Nasreddin 1911, τ. I, σ. 241 εἰς ἀρ. 124.

3. Δημῶδεις κοσμογονικοὶ μῦθοι, ἐν Δελτίῳ ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἐταιρείας, τ. Δ', σ. 581. (Ἀνωτέρω, σ. 91 κέ.). Παραδόσεις, ἀρ. 227 καὶ σ. 809.

4. Παραδόσ., ἀρ. 226.

Παραλλαγή τῆς κοσμογονικῆς παραδόσεως εἶναι κρητικὴ τις παράδοσις ἀφηγουμένη ἀνθρωπομορφικῶς καὶ ἀνθρωποπαθῶς τὸ πρᾶγμα ὡς σκηνὴν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. Τὸ φεγγάρι ἄλλοτε δὲν ἦτο ὑψηλὰ εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ περιεπάτει ἐπὶ τῆς γῆς στερούμενον πάντων καὶ ἀποζῶν ἐξ ἐπαιτείας. Ὅτε δέ ποτε εἰσῆρχετο εἰς τινὰ χωρικὴν οἰκίαν διὰ νὰ ἐπαιτήσῃ ἄρτον, συνέβη νὰ παννίξῃ τὸν φούρνον ἢ οἰκοδέσποινα καὶ ἐκ τινος ἀτυχήματος ὀργισθεῖσα ἔρριψεν ἔξω τῆς θύρας τὸ πάννιστρον. Ἀλλὰ τότε ἔτυχε νὰ εὐρίσκειται πρὸ τῆς θύρας τὸ φεγγάρι· τὸ εὔρε τὸ πάννιστρον εἰς τὸ πρόσωπον καὶ ἀφῆκεν εἰς αὐτὸ τὰς κηλίδας ποῦ ἔχει καὶ σήμερον. «Τότε τὸ φεγγάρι τὸ πῆρε ἢ παραπόνεση κ' ἔφυγενε καὶ πήγενε ψηλὰ ἐκεῖ ποῦ 'ν' ἐδᾶ»¹.

Εἰς κακόβουλον ὑπ' ἀνθρώπου σκότισιν τῆς σελήνης δι' ἐκσφενδονήσεως κατὰ τοῦ προσώπου αὐτῆς ἀκανθῶν ἢ δέσμης φρυγάνων ἀποδίδουσι τὰς κηλίδας καὶ ἰταλικαὶ τινες παραδόσεις², αἵτινες ὁμως δὲν ἀναφέρουσιν τὴν ἐξηγοῦσαν τὴν ἐκσφενδόνησιν στενὴν γειτνίασιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς.

Σικελικαὶ δὲ παραδόσεις εἶναι ὁμοιόταται πρὸς τὴν κρητικὴν· τὰς κηλίδας, κατὰ ταύτας, ἐπροξένησεν ἢ μήτηρ τῆς σελήνης ἄρτοποιός, ἣτις ἔρριψεν εἰς τὸ πρόσωπόν της ἄκουσα ἢ πρὸς τιμωρίαν αὐτῆς τὸ πάννιστρον τοῦ φούρνου³.

Ἄλλη παράδοσις, φερομένη ἐν διαφόροις παραλλαγαῖς πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, αἰτίαν τῶν κηλίδων λέγει τὸν Ἥλιον· οὗτος ἐρίζων περὶ κάλλους πρὸς τὴν σελήνην καὶ θυμωθεὶς ἔρριψεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς βόλιτον ἢ πηλὸν καὶ ἔκτοτε παρέμειναν αἱ κηλίδες εἰς τὴν σελήνην⁴. Παραλλαγή ποντικὴ τῆς παραδόσεως ἐπακολούθημα τῆς ἔριδος ἀναφέρει τὰς κηλίδας μὲν τῆς σελήνης ἐκ τῆς ἀκαθαρσίας ποῦ τῆς ἔρριψεν ὁ Ἥλιος, τὴν ἐκ πλήγματος δὲ τῆς σελήνης ἐξόρυξιν τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἡλίου, ὅστις ἔκτοτε ἀπέμεινε μονόφθαλμος. Μακεδονικὴ δὲ παραλλαγή τῶν Λακκοβικίων⁵ διηγεῖται ὅτι τούναντίον ὁ Ἥλιος εἶναι ὁ ἐξορύξας τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ἀδελφῆς του σελήνης, τὴν ὁποίαν ἢ μήτηρ της συνεβούλευσε νὰ τὸν ἀποφεύγῃ τοῦ λοιποῦ καὶ διὰ τοῦτο τῶρα ὁ Ἥλιος καὶ ἢ σελήνη δὲν πορεύονται τὴν αὐτὴν ὁδόν.

Ὡς παρετήρησα ἀλλαχοῦ⁶, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐμυθεύετο

1. Αὐτ. 233 καὶ σ. 812.

2. Αὐτ., σ. 809.

3. G. Pitre, Usi e costumi credenze e pregiudizi del popolo siciliano, τ. III, σ. 20-1.

4. Παραδόσ. ἀρ. 228. 229. 230 (Αἰγίου, Ζαγορίου Ἡπείρου, Κερασσοῦντος Πόντου). Ἀνέκδοτος παράδοσις Ἡπείρου (Λαογραφικὸν ἀρχεῖον ἀρ. 51, 90, παραλλαγή τῆς ὑπ' ἀριθ. 229 τοῦ Ζαγορίου) καὶ ἑτέρα Εὐρυτανίας (παρὰ Στ. Βίου, Λαογρ. ἀρχεῖον 124, 23): «Γιὰ τοῦ φεγγάρ λέει ὅτι εἶχε τὴν ἰδγία λάμψη μὲ τὸν Ἥλιον κὶ νὰ μέρα θύμουσι ἢ Ἥλιους κὶ πῆρι νὰ σβουριά κὶ βάρισι τοῦ φεγγάρ κὶ ἀπ τὰ τότε ἀνέμκι θαμπόν».

5. Παραδ., ἀρ. 231.

6. Αὐτ., σ. 810.

ὅτι αἱ κηλίδες προέρχονται ἐκ πηλοῦ, ὡς συνάγεται ἐκ τινος χωρίου τῶν Ἐπερωτήσεων τοῦ Βαρθολομαίου. Τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων παραλλαγή εἶναι βουλγαρική παράδοσις, καθ' ἣν αἱ κηλίδες τῆς σελήνης προῆλθον ἐκ κτυπήματος τοῦ προσώπου αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου, ὀργισθέντος, διότι ἐκαυχᾶτο ὅτι ἦτο ὠραιότερα αὐτοῦ καὶ φωτίζει περισσότερον. Καὶ πορτογαλικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὡς αἰτίαν τῶν κηλίδων τῆς σελήνης ἔριν ταύτης καὶ τοῦ ἡλίου¹.

Ἰδιάζουσα ὅλως εἶναι ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα παράδοσις τῶν Μαλγάρων, καθ' ἣν αἱ κηλίδες προέρχονται ἐκ τῶν πληγμάτων τοῦ παννίστρου ἐπὶ τῆς γαστρὸς τῆς βουμόρφου σελήνης, δι' ὧν οἱ μάγοι προσπαθοῦσι ν' ἀναβιβάσωσιν αὐτὴν εἰς τὸν οὐρανόν.

Κατ' ἄλλην πάλιν παράδοσιν, πελοποννησιακὴν², αἱ φαινόμενα ἐν τῇ σελήνῃ σκιαὶ εἶναι δένδρου, τὸ ὁποῖον ὁ Πειρασμὸς (ὁ διάβολος) ἢ ὁ Κήης(=ὁ Κάιν) κατ' ἄλλας παραλλαγὰς προσπαθεῖ καθ' ὅλον τὸ ἔτος νὰ κόψῃ διὰ τοῦ πελέκεως, ἵνα αὐτοῦ καταστραφέντος συγκαταστραφῇ καὶ ἡ γῆ. Ἄλλ' ὅταν πλησιάζῃ εἰς τὸ τέρμα τῶν ἀγώνων του καὶ ἐν μόνον κτύπημα ὑπολείπεται, ὅπως τὸ μοχθηρόν του ἔργον συντελεσθῇ, ἀπηυδηκῶς πλέον καὶ καταπεπονημένος κάθηται, ἵνα πρὸς στιγμὴν ἀναπαυθῇ, ἢ πτύει εἰς τὰς χεῖράς του, διὰ νὰ καταφέρῃ νέα κτυπήματα, ὡς κάμνουν οἱ ὑλοτόμοι. Τότε τὸ δένδρον ἀνορθοῦται γιγάντειον, καὶ ὁ δαίμων ὀφείλει νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐργασίαν του. Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι προφανῶς παραλλαγή τῆς περὶ τοῦ ὑποβαστάζοντος τὴν γῆν δένδρου, ὅπερ προιονίζουσιν οἱ Καλλικάντζαροι, οἱ καὶ Κήηδες ἄλλως ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καλούμενοι, οἵτινες διακόπτουσι τὸ ἔργον των κατὰ τὸ δωδεκαήμερον³ ἢ τῆς ἐτέρας διὰ τὰ δαιμόνια ποῦ τρώγουν ὅλον τὸ ἔτος τὸν ὑποβαστάζοντα τὴν γῆν σιδηροῦν στῦλον, ὅστις ἀπολεπτυνθεὶς κινδυνεύει νὰ καταπέσῃ, ἀλλὰ κατὰ τὰ Χριστοῦγεννα, ὅτε πρὸς στιγμὴν ἀναπαύονται, ἀυξάνει καὶ στερεώνεται⁴.

Ἡ παράστασις δένδρου ἐν τῇ σελήνῃ εἶναι ἄγνωστος εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Εἰς τὴν ὑπαρξιν τοιοῦτου δένδρου πιστεύουσι καὶ οἱ Νεοσηλανδοί⁵. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἀναμφιβόλως προέρχεται ἐκ συμπτώσεως. Λίαν δ' ὅμως παράδοξος φαίνεται ἡ ὁμοιότης παλαιοτάτης τινὸς σινικῆς παραδόσεως πρὸς τὴν ἐλληνικὴν. Κατὰ ταύτην ἄνθρωπος ἐν τῇ σελήνῃ ἀδιακόπως πελέκῃ διὰ τοῦ πελέκεώς του τὸ πελώριον δένδρον Κουέι ματαιοπονῶν· διότι αἱ

1. Αὐτ.

2. Αὐτ., ἀρ. 232 καὶ σ. 811.

3. Αὐτ., σ. 831.

4. Αὐτ., ἀρ. 255.—Πρὸβλ. καὶ γερμανικὴν τινα παράδοσιν, καθ' ἣν τὴν ἐσπέραν τῶν Χριστοῦγέννων ὁ ἐν τῇ σελήνῃ ἄνθρωπος δέεται εἰς τὸν Θεόν, κραυγάζων νὰ παύσῃ ἡ τιμωρία του (Kuhn u. Schwartz, Nordd. Sagen, ἀρ. 55).

5. Klemm, Allgem. Culturgeschichte, τ. IV, σ. 355.

σχισμάδες κλείουσιν άμέσως. Λέγουσι δέ ότι τοῦτο τοῦ έπεβλήθη ώς ποινή δι' άμαρτίαν, εἰς ἣν ὑπέπεσεν άσκητῆς ὢν¹. Καί ἄλλη τις παραπλησία παράδοσις φέρεται ἐν τῇ Σινικῇ παρά τῷ πρωτογόνῳ λαῷ τῶν Μιάς τῆς έπαρχίας Κούου τσέου. Διηγοῦνται οὔτοι ὅτι ὑπῆρχεν ἐν μυστηριῶδες δένδρον, τὸ ὁποῖον έπρεπε νά κοπῆ, διότι ἀπό αὐτὸ κατέβαινον κακοποιά ὄντα, ποῦ έτρωγαν τοὺς ἀνθρώπους. Ματαίως προσεπάθησαν νά τὸ καταστρέψωσιν ὁ καρκίνος καί ὁ ἀετός. Ἀλλά μία γυναῖκα ἀνέλαβε τὸ έργον καί τὸ έφερεν εἰς πέρας, καί μετ' αὐτὸ τὸ δένδρον τὴν έβαλαν εἰς τὴν σελήνην, ὅπου φαίνεται ἕως σήμερον².

Καί τὰ περί τῆς τιμωρίας τοῦ Κάιν ἐν τῇ σελήνῃ εἶναι επίσης ἰδιάζοντα. Ἐν μὲν τῇ προηγουμένη παραδόσει περί τοῦ ἐν τῇ σελήνῃ δένδρου, τὸ ὁποῖον ματαίως ἀγωνίζεται νά κόψῃ ὁ Κάιν, ἐπῆλθε συμφυρμὸς τῆς παραστάσεως δένδρου ἐν τῇ σελήνῃ καί τῆς τιμωρίας τοῦ Κάιν ἐν αὐτῇ. Εἰς τὸν συμφυρμὸν τοῦτον συνετέλεσε βεβαίως ἡ συνταύτισις τῶν ἐκκοπτόντων τὸ ὑποβαστάζον τὴν γῆν δένδρον Καλλικαντζάρων πρὸς τὸν Κάιν, ἀφοῦ οἱ Καλλικάντζαροι εἰς τὴν Σύμην καί τὴν Κάλυμνον φέρουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ (Κάηδες)³. Αἱ δὲ λοιπαὶ παραδόσεις περί τοῦ Κάιν ἐν τῇ σελήνῃ παραλλάσσουν τῶν ὁμοίων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ὁ Κάιν εὐρίσκεται ἐν τῇ σελήνῃ, λέγουσιν αἱ πλεῖστοι τῶν ἡμετέρων παραδόσεων⁴, κατὰ βιθυνιακὴν δὲ παράδοσιν εὐρίσκεται μετ' τὸν Ἄβελ ἐρίζων ἀδιαλείπτως πρὸς αὐτόν⁵. Ἡ ἀθηναϊκὴ παράδοσις προσθέτει ὅτι ἐν τῇ σελήνῃ ὁ Κάιν εἶναι καταδεδικασμένος νά συνάγῃ εἰς τετρημένον κάλαθον τὰ ὅστ' αὐτοῦ ἀδελφοῦ του, ὃν ἐφόνευσε⁶, τὸν δὲ λόγον τῆς ἀδελφοκτονίας ἀναφέρει κρητικὴ παράδοσις⁷. Οἱ δύο ἀδελφοὶ ἦσαν υἱοὶ βασιλέως, εἰς οὓς διένειμε θνήσκων τὸ βασίλειον ὁ πατήρ κληροδοτήσας εἰς μὲν τὸν Ἄβελ τὰς νήσους, εἰς δὲ τὸν Κάιν τὰς ἐν τῇ ἠπειρῷ χώρας του. Οὗτος δὲ, φθονῶν τὸν ἀδελφόν του, ἤλθέ ποτε πρὸς αὐτόν καί τὸν ἐσκότωσεν εἰς τὸν ἀγρόν. Ὁ Θεός, ὀργισθεὶς κατὰ τοῦ ἐργάτου τοῦ πρώτου φόνου, ὥρισε τὸ μὲν μέρος, ὅπου διεπράχθη τὸ ἀνοσιούργημα, νά χωρισθῇ ἀπὸ τῆς γῆς καί νά πλανᾶται εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὁ δὲ Κάης τότε νά βρῆ συγχώρεση, ὅταν

1. Grimm, Deutsche Mythologie, 4η ἐκδ., τ. III, σ. 209.

2. A. Schottes, Notes ethnographiques sur les tribus du Kouy - tcheou, ἐν Anthropos 1908, τ. III, σ. 421 (= Revue des tradit. popul. 1910, τ. XXV, σ. 19).

3. Παραδ., σ. 1331.

4. Σίφνου, παρά Σπ. Δουκάκη. Καλύμνου, παρά Γιάν. Κ. Ζερβοῦ. Σωζοπόλεως, παρά Κ. Δ. Παπαϊωαννίδου: «Μέσα 'ς τὸ φεγγάρι εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ Κάη ποῦ σκότωσε τὸν ἀδελφὸν του».

5. Παραδός., ἀρ. 236. Τοιαύτη παράδοσις φέρεται ἴσως καί ἐν Σάμῳ, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς παροιμιώδους φράσεως: «Θά γένουμι σάν ἰκ'νοὺς ποῦ 'νι μέσ 'ς τοῦ φεγγάρ», ἥτοι θά ἀλληλοσπαραχθῶμεν. (Ἀνακοίνωσις Μυρογιάννη, ἐκ Μαραθοκάμπου τῆς Σάμου. Λαογρ. ἀρχ., ἀρ. 126, σ. 42,15).

6. Παραδός., ἀρ. 234.

7. Αὐτ., ἀρ. 235.

αγιομίση μὲ τὰ κόκκαλα τοῦ ἀδελφοῦ του ἕνα ξέκωλο καλάθι». Τὸ ξέκωλο καλάθι, εἰς τὸ ὁποῖον ματαίως ἀγωνίζεται ὁ Κάιν νὰ συναθροίσῃ τὰ ὄστα τοῦ θύματός του, ἀντιστοιχεῖ, ὡς παρατηρήσαμεν ἀλλαχοῦ¹, πρὸς τὸν τετρημένον πίθον τῶν Δαναΐδων τοῦ ἀρχαίου μύθου, καὶ ὡς ἐκεῖνος ἐγίνε παροιμιώδης, οὕτω καὶ σήμερον «ξέκωλο καλάθι» παροιμιωδῶς λέγεται ὁ ἄσωτος.

Τὸν Κάιν θέτουσιν ἐν τῇ σελήνῃ καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν παραδόσεις. Ἡδὴ ἐν τῇ Θεῖᾳ κωμωδίᾳ μνημονεύεται ὁ Κάιν μετὰ τῶν ἀκανθῶν (Caino e le spine) ἐν ἀναφορᾷ βεβαίως πρὸς τοιαύτας ἰταλικὰς παραδόσεις². φέρονται δὲ καὶ νῦν πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας παραδόσεις, λέγουσαι ὅτι αἱ κηλίδες τῆς σελήνης εἶναι ὁ Κάιν, φέρων φορτίον ἀκανθῶν³, κατὰ δὲ τὴν παρατήρησιν τοῦ G. Pitre⁴, ἐν μὲν τῇ βορείῳ καὶ τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ τὸ ἐν τῇ σελήνῃ ἐμφαινόμενον πρόσωπον νομίζεται πάντοτε πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων ὅτι εἶναι ὁ Κάιν, ἐν δὲ τῇ νοτίῳ ὅτε μὲν ὁ Κάιν, ὅτε δ' ἄλλος τις.

Ὅμοίως Κάιν ὀνομάζουσι τὸ ἐν τῇ σελήνῃ πρόσωπον καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν παραδόσεις⁵, οἷον γαλλικαί⁶, τοῦ βελγικοῦ Λουξεμβούργου⁷, βελγικαί⁸, βλαχικαὶ τῆς Βουκοβίνας⁹, βουλγαρικαί¹⁰, πολωνικαί¹¹, μικρορωσικαί¹² καὶ ἐστωνικαί¹³.

Αἱ παραδόσεις αὗται βασιζονται πιθανώτατα εἰς τὴν δοξασίαν, ὅτι ἡ σελήνη εἶναι ἐνδιαίτημα τῶν ψυχῶν ἢ κατὰ μεταγενεστέραν παραλλαγὴν τῶν κολαζομένων ψυχῶν¹⁴. Τὴν δοξασίαν ταύτην ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἀρ-

1. Αὐτ., σ. 812.

2. Dante, Inferno XX 124-6. Paradiso II 49-51. Βλ. καὶ Stan. Prato, Caino e le spine secondo Dante e la tradizione popolare, Ancona 1881. Τὸ βιβλίον τοῦτο, τυπωθὲν εἰς 50 μόνον ἀντίτυπα, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν. Κατὰ τὸ Archivio per lo studio delle tradizioni popolari 1882, σ. 166, σκοπεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ παράδοσις περὶ τοῦ Κάιν καὶ τῶν ἀκανθῶν ἐν τῇ σελήνῃ εἶναι κοινὴ πρὸς πολλοὺς λαοὺς.

3. Βλ. Stan. Prato καὶ G. Pitre, ἐνθ' ἀν. Archivio per le tradiz. popol. 1882, σ. 296-7. G. Pitre, Usi e costumi del popolo siciliano, τ. III, σ. 22-3.

4. G. Pitre, ἐν Archivio per le tr. pop. 1900, σ. 545.

5. Βλ. καὶ Grimm, Deutsche Mythologie, 4ης ἐκδ. σ. 600. O. Dähnhardt, Natursagen I, σ. 254-6.

6. Rev. des tradit. popul. 1903, τ. 18, σ. 375 (Ἰούδας ἢ Κάιν). Sébillot, Folklor. de France I, σ. 20.

7. RTP. 1902. La Tradition 1895, σ. 141. Sébillot, ἐνθ' ἀν.

8. Dähnhardt, ἐνθ' ἀν., σ. 256.

9. Zeitschrift. f. österreich. Volksk.

10. Strauss, Die Bulgaren, σ. 35-6.

11. RTP. 1895, σ. 422.

12. Dähnhardt, ἐνθ' ἀν., σ. 254.

13. Αὐτ., σ. 256.

14. Συναφὴς πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην εἶναι καὶ ἡ περὶ ἀποκρύψεως εἰς τὴν σελήνην τῶν φρενῶν τῶν ἐπὶ γῆς παραφρόνων, εἴτε δημώδης δοξασία εἶναι τοῦτο εἴτε ἀπλῆ ποιη-

χαίαν Ἑλλάδα παρὰ τοῖς ὀρφικοῖς, τοῖς πυθαγορείοις καὶ τοῖς μεταγενεστέροις πλατωνικοῖς¹, ἀλλ' ἐπίσης εὐρίσκομεν αὐτὴν καὶ εἰς Ἰνδικήν², εἰς τὴν ἀρχαίαν Περσίαν³ καὶ εἰς τὰ ἰθαγενῆ φύλα τοῦ νέου κόσμου, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἴσως εἶναι δημώδης⁴. Ἐξ αὐτῆς δὲ προῆλθον καὶ οἱ παμπληθεῖς καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κόσμου διαδεδομένοι μῦθοι περὶ τοῦ ἐν τῇ σελήνῃ ἀνθρώπου, ὅστις σχεδὸν εἰς ὅλας ταύτας παρίσταται ὡς ἀμαρτωλός, κολαζόμενος διὰ τινὰ ἀμαρτίαν του⁵.

Γ'.

Μαντικὴ ἐκ τῆς σελήνης.—Μετεωρολογικαὶ παραστάσεις.—Ἐπιρροὴ τῆς σελήνης ἐπὶ τῆς γῆς.—Τὸ δακτυλοδεικτεῖν τὴν σελήνην.

Ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς σελήνης πολλοὺς συνάγουσιν οἰωνοὺς οἱ καθ' ἡμᾶς Ἕλληνες, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ πλεῖστοι ἄλλοι λαοί. Τὸ πορφυροῦν χρῶμα αὐτῆς (κοινῶς λέγεται τότε αἵματωμένο φεγγάρι) εἶναι προμήνυμα τῆς χύσεως αἵματος καὶ πολλῶν καταστροφῶν⁶. Ὅταν δ' ὁμοῦς σκοτιδιάζῃ τὸ φεγγάρι, πιστεύουσιν ὅτι θὰ χαθοῦν οἱ Τοῦρκοι⁷, τὸναντίον δ' εἶναι προ-

τικὴ ἐπίνοια. Εἰς τὴν δοξασίαν ταύτην ἀναφέρεται στίχος τῆς κρητικῆς τραγωδίας τοῦ 12' αἰῶνος Ζήνωνος (Πρᾶξ. Ε', σ. 7, στ. 251, σ. 96 Σάθα). Δὲν ἠδυνήθηεν νὰ ἐξακριβώσω, ἀν ἐλήφθη ἐκ τοῦ λατινικοῦ πρωτοτύπου τῆς τραγωδίας τοῦ Jos. Simonis ἢ ἀν εἶναι προσθήκη τοῦ Κρητὸς διασκευαστοῦ. Πάντως δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀριστοῦ, ὅστις ἐν τῷ Μαινομένῳ Ὀρλάνδῳ (XXXV, 1) ὑπαινίσσεται τοιαύτην δοξασίαν.

1. Βλ. *Rohde*, *Psyche*, 4η ἐκδ., τ. II, σ. 131. 320. *Roscher*, *Selene*, σ. 48. 90 κέ. 121 κέ. *Nachträge*, σ. 32. *Lex. d. Mythol.*, τ. II, σ. 2769. 3167. 3186.

2. Βλ. *Gruppe*, *Griech. Culte u. Mythen*, σ. 670. *Böcklen*, *Adam und Qain*, σ. 48-49. (*Mythologische Bibliothek*, τ. I 2).

3. *Böcklen*, αὐτ., σ. 49.

4. *Waitz*, *Anthropologie*, τ. III, σ. 197. 311. V 197. *Roscher*, *Lex. d. Myth.*, τ. II, σ. 999. *Tylor*, *Primitive culture*, κεφ. 13, τ. II 69 κέ. (τῆς γερμ. μεταφράσεως).

5. Συναγωγὴν τῶν παραδόσεων διαφόρων λαῶν περὶ τοῦ ἐν σελήνῃ ἀνθρώπου βλ. εἰς τοὺς ἐξῆς συγγραφεῖς: *Grimm*, *Irische Elfenmärchen*, σ. 225. *Deutsche Mythologie*, σ. 679 κέ. (σ. 597 κέ. τῆς 4ης ἐκδ.). *Köhler*, *Kleine Schriften*, τ. III, σ. 597-600 (=ἐν *Anglia* 1879, τ. II, σ. 137-140). *Am Ur-Quel*, τ. I, σ. 85. III 290-1. 343. *Les taches de la lune*, ἐν *Rev. d. trad. popul.*, τ. II 406. III 129 κέ. V 117. VII 448. 553. XVI 52. XVII 591. XVIII 105 κέ. καὶ εἰς τοὺς ἐπομένους τόμους πολλαχοῦ. *Boas*, ἐν *Verhandl. d. Berl. Gesel. f. Anthropol.* 1891, σ. 596. 1893, σ. 262. 386. 453. *Peschel*, *Ueber den Mann im Monde* (*Abhandl. zur Erd- u. Völkerkunde* 1878). *Tim. Harley*, *Moon Lore*, London (*The Man in the Moon. The woman in the Moon* κτλ.).

6. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.—Χίος: *Καλλιμάχη*, *Χιακὰ ἀνάλεκτα*, σ. 372. «Ὅταν ἡ σελήνη ἔχῃ χρῶμα πορφυροῦν, φρονοῦσιν ὅτι προμηνύει πολέμους». Παρομοία ἡ γερμανικὴ δοξασία ὅτι τὸ πορφυροῦν χρῶμα τῆς σελήνης εἶναι προμήνυμα θανάτου (*Rochholz*, *Deutscher Glaube*, τ. I, σ. 70).

7. Π. Παπαζαφειροπούλου, *Περὶ συναγωγῆς γλωσσικῆς ὕλης*, Πάτριαι 1887, σ. 346.

μήνυμα εὐτυχίας τῶν Τούρκων, ὅταν συμπέση ὁ Ἑσπερος εἰς τὸ μέσον τῆς καμπύλης, ἣν σχηματίζει τὸ κέρασ τῆς φθινοῦσης σελήνης, διότι τότε ἀναπαρίσταται ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ὀσμανικὸν σύμβολον. Καταστροφὰς δὲ προμηνύουσι καὶ αἱ ἐκλείψεις, περὶ ὧν κατωτέρω.

Κυρίως δ' ὁμῶς τὰ ἐκ τῆς σελήνης καὶ τοῦ φωτὸς αὐτῆς προμηνύματα εἶναι μετεωρολογικά. Ὅταν ἡ μῆνη εἶναι ὀρθία, προμηνύεται εὐδία, τούναντιον δὲ τρικυμία, ὅταν εἶναι πλάγια. Ἐντεῦθεν ἡ κοινοτάτη ἐν πολλαῖς παραλλαγαῖς φερομένη παροιμία: «Δίπλα φεγγάρι; ὀρθὸς караβοκύρης· ὀρθὸ φεγγάρι; δίπλα караβοκύρης»¹. Τὴν αὐτὴν παρατήρησιν ἐθεώρουσ ὀρθὴν καὶ οἱ ἀρχαῖοι², ἐπαναλαμβάνουσι δ' ἐν παροιμίαις καὶ νεώτεροι λαοί³. Ὁμοίως καὶ ἡ ἄλλως τῆς σελήνης θεωρεῖται προάγγελος τρικυμίας. Ὅταν ἐχη ἀλῶνι τὸ φεγγάρι, τὴν ἄλλη μέρα θὰ βρέξῃ ἢ θὰ σηκωθῇ ἄνεμος, λέγουσιν ἐν Πορτογαλίᾳ⁴. Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος εἶναι συνήθης ἡ παροιμία: «Τοῦ ἡλίου κύκλος ἄνεμος, τοῦ φεγγαριοῦ χειμῶνας»⁵, ἧς ὁμοίαν εὐρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς⁶, κυρουμένην καὶ ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἀρχαίων⁷.

Ἰδίως δ' ὁμῶς αἱ φάσεις τῆς σελήνης, ἡ γιόμιση ἢ γέμωση ἢ φέξη ἢ δεκαπέντισμα (σελήνη πλήθουσα) καὶ ἡ χάση αὐτῆς (ἢ λίγωση ἢ τὸ λίγος ἢ τσίμπισμα τοῦ φεγγαριοῦ) (σελήνη φθίνουσα) μεγίστην δοξάζει ὁ λαός, ὅτι ἔχουσι ροπήν εἰς τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι κοινὴ ἀπανταχοῦ, γνωστὴ δὲ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας⁸ καὶ διατηρηθεῖσα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους⁹ παρέμεινεν ἀκμαία μέχρις ἡμῶν. Πιστεῖται σήμερον ὅτι ἐκεῖναι αἱ ἐργασίαι εὐοδοῦνται, ὅσων ἡ ἔναρξις γίνεται μὲ τὴ γιόμιση τῆς

1. Π.Π., λ. φεγγάρι, ἀρ. 4. 12. 13. 14. 20.

2. Θεοφράστ., Ἀπόσπ. 6 (περὶ σημείων γ 38): «Χειμῶνος δὲ (σημεῖα) ... τὸ σελήνιον ἐὰν ὀρθὸν ᾖ». Αὐτ. β 27: «ἐὰν δ' ὀρθὸς (ὁ μείς) ... εἴωθε χειμάζειν μέχρι διχομηρίας».

3. Σικελικὴ παροιμία ἀπαράλλακτος πρὸς τὴν ἑλληνικὴν: Luna a l' addritta, marinaru curcartu. Luna curcata, marinaru a l' addritta. (Pitrè, Proverbi siciliani, τ. III, σ. 37). Ὁμοία βενετικὴ παρὰ Pasqualigo (Proverbi ven., σ. 209). Πορτογαλικὴ ἀπαράλλακτος (Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1904, σ. 224). Ἐν Σλέσβικ - Ὀλοσαῖν ἡ αὐτὴ παρατήρησις (αὐτ. 1914, σ. 60, 23).

4. Παπαζαφειρόπουλος, ἐνθ' ἀν.

5. Π.Π., λ. ἡλιος 60. 61.

6. Ἰταλικαί: Gianì, Sapienza italiana, ἀρ. 930. 931. Καταλωνικὴ: J. Cortils Vieta, Ethologia de Blànes, σ. 74, 21.

7. Ἀριστοτέλ. παρὰ Στοβ. Ἐκλ. Α λ' 2 (=Diels, Doxographi, σ. 454). Βλ. καὶ Μιχ. Γλυκᾶ Α', σ. 48 κέ. (ἐκ τοῦ Βασιλείου εἰς Ἑξαήμερον).

8. Roscher, Selene 49 κέ. Lex d. Myth. II 3152 κέ. 3157. 3148. 2765 κέ. IV 647 κέ. Pauly-Wissowa, R. E., τ. I, σ. 39. Frazer, Adonis, σ. 305 κέ.

9. α' Ὅτι...καὶ νομηνίας παρατηρούμεθα». Ἰωσήφ Βενέτιος, ἐν Λάμπρον Ν. Ἑλληνομνήμ., τ. Δ', σ. 17.—Ἐδσταθίου Ἀντιοχείας, εἰς Ἑξαήμερον, Migne, Patr. Gr., τ. 78, σ. 721, Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου, Στίχοι, ἐν Not. et extr. des mss., τ. 22, μέρ. 2, σ. 25, Μιχαὴλ Γλυκᾶ Α', σ. 42-44.

σελήνης, τὸναντίον δὲ ἀποτυγχάνουσιν ὅσαι μὲ τὴ χάση. «Σώφεργα πιάσε τὴ δουλειά» συμβουλεύουσιν ἐν Ἡπείρῳ, ἐν ὧρα δηλ., καθ' ἣν ἡ σελήνη πληροῦται, διότι τότε μόνον τὸ ἐπιχειρούμενον ἔργον προκόπτει, ἐνῶ τὸ ἐπιχειρούμενον ἐν φθινοῦσῃ σελήνῃ δὲν εὐδοκιμεῖ¹. Καὶ αὐταὶ αἱ μαγικαὶ πράξεις κανονίζονται κατὰ τὰς φάσεις τῆς σελήνης: ὅθεν τὰ μαγικὰ βιβλία περιέχουσιν ὁδηγίας τίνες τούτων πρέπει νὰ γίνωνται εἰς τὴν γέμωσιν καὶ τίνες εἰς τὴν λίγωσιν αὐτῆς².

Κατὰ τὰς γεωργικὰς ἐργασίας προπάντων λαμβάνουσιν ὡς ὁδηγὸν τὰς φάσεις τῆς σελήνης· καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπρέσβευον ὅτι ἡ σελήνη ἀσκει μέγιστην ροπὴν εἰς τὴν αὐξήσιν τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, ὅτι αὐξούσης αὐξοῦνται καὶ προκόπτουσι καὶ μειουμένης φθίνουσιν³, εἶναι δ' ἡ δοξασία αὕτη κοινὴ εἰς πολλοὺς λαοὺς⁴. Παρ' ἡμῖν πλείστας γεωργικὰς ἐργασίας κανονίζουσι κατὰ τὰς φάσεις τῆς σελήνης⁵: τὰ δένδρα κλαδεύουσι καὶ ἐνοφθαλμίζουσι μόνον κατὰ τὴν γέμισιν. Τὰ ξύλα δὲν κόπτουσι ἐν πανσελήνῳ, διότι πιστεύουσιν ὅτι σήπονται, φυτεύουσι δὲ εἰς τὴν γέμισιν⁶. Ἐξαιρετικῶς ὁ κανὼν οὗτος δὲν τηρεῖται κατὰ τὸν Ἰανουάριον, διότι τότε εἶναι ὁ καταλληλότετος καιρὸς πρὸς κλάδευσιν καὶ χρεῖα νὰ μὴ ἀπολεσθῇ ὁ χρόνος ἐπὶ ματαίῳ· ὅθεν παροιμία κοινοτάτη, φερομένη ἐν πολλαῖς παραλλαγαῖς, διδάσκει ὅτι κατὰ τὸν Ἰανουάριον πρέπει νὰ γίνεταί τὸ κλάδευμα παρὰ τὴν δεισιδαίμονα ἀπαγόρευσιν: «Γεννάρη μῆνα κλάδευε καὶ μὴ ρωτᾶς φεγγάρι»⁷.

Ἄλλὰ καὶ τὰς ἄλλας τῶν πράξεις κανονίζουσιν οἱ χωρικοὶ μετὰ πολλῆς μικρολογίας συμφώνως πρὸς τὰς φάσεις τῆς σελήνης, πρὸς δὲ τούτοις ἐκ τῆς παρατηρήσεως αὐτῶν συνάγουσι προμηνύματα περὶ τοῦ μέλλοντος. Οὕτω π.χ., ὅταν τὸ Πάσχα συμπέσῃ περὶ πλήθουςαν σελήνην, πιστεύουσιν ὅτι θὰ ἐπέλθῃ καθυστέρησις τῶν σιτηρῶν⁸. Ἡ τεκοῦσα ἄρρεν, φθινοῦσης τῆς σελήνης, τὸ τέκνον, τὸ ὁποῖον θὰ γεννήσῃ μετὰ τοῦτο, θὰ εἶναι θῆλυ καὶ τάνάπαλιν, τὸ δὲ γεννηθὲν, πληθούσης τῆς σελήνης, θὰ ἐπακολουθήσῃ καὶ ἄλλο τοῦ αὐτοῦ γένους⁹. Ἐν Μακεδονίᾳ οἱ γάμοι τελοῦνται μόνον περὶ πλήθουςαν σε-

1. Ἀραβαντινοῦ, Γλωσσάριον, σ. 89.

2. Σολωμον. Ἐθν. βιβλ. Ἀθηνῶν, κῶδ. 1235, φ. 36α. 36β.

3. Roscher, Selene, σ. 65 κέ. Nachträge, σ. 26. Lex. d. Mythol. II 3152 κέ. 3157. Frazer, Adonis, σ. 298 κέ.

4. Grimm, Deutsche Mythologie, σ. 617 κέ. (σ. 595 κέ. δ' ἐκδ.), Wuttke, Deutsch. Volksaberglaub. § 65. Frazer, αὐτ. 297 κέ. Γαλλικαὶ ὁμοίαι δοξασίαι: RTP. 1894, σ. 217-8. 560. 1907, σ. 426-8. Πορτογαλικά: Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1904, σ. 224.

5. Στατιστικὴ τῆς ἐλληνικῆς γεωργίας, ἐν Ἀθ. 1864, σ. 105 κέ.

6. Πιπτάκης, ἐν Ἀρχαιολ. ἐφημ. καὶ ἐν Ἐφ. Φιλομ. 1859, σ. 1119.

7. Π. Π., λ. Γεννάρης 2, τ. Γ', σ. 536 κέ.

8. Παπαζαφειρόπουλος, ἐνθ' ἀν., σ. 346.

9. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Παρομοίαι δοξασίαι καὶ ἐν Λαγκεδόκῃ τῆς Γαλλίας. (RTP., τ. VI, σ. 550).

λήνην¹, ἀλλὰ ἐν Κύπρῳ τὸν ἀπὸ τῆς νέας σελήνης ἄχρι τῆς πανσελήνου χρόνον δὲν ὑπολαμβάνουσιν εὐθετον πρὸς γάμους, διὸ τελοῦσι τούτους μετὰ τὴν πανσέληνον². Τὸν λόγον τῆς τοιαύτης προλήψεως τῶν Κυπρίων ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν, ἢ τέλεισι δ' ὁμοίως τῶν γάμων περὶ πλήθουσιν σελήνην γίνεται κατὰ παλαιὰν συνήθειαν, διότι καὶ οἱ Ἕλληνες ἐξέλεγον ὡς ἡμέραν ἀγαθὴν πρὸς γάμους, ὅτε ἦτο πλησιφαῆς ἡ σελήνη· «ὅταν σελήνης εὐτυχῆς ἔλθῃ κύκλος»³. ἀλλ' ὁμοίως καὶ ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ νομίζουσιν ὅτι εὐδαίμων θ' ἀποβῆ ὁ γάμος, ὅταν τελεσθῆ περὶ πλήθουσιν σελήνην⁴. Προσέτι φυλάττονται νὰ μὴ κόπτωσι τοὺς ὄνυχας καὶ τὰς τρίχας φθινούσης τῆς σελήνης, διότι παρεμποδίζεται ἡ αὐξήσις αὐτῶν, ἐνῶ, ὅταν κόπτονται αὐξομένης τῆς σελήνης, ταχέως αὐξάνουσι πάλιν· καὶ ἡ δοξασία αὕτη ἐπίσης ἦτο κοινὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους⁵ καὶ εἶναι καὶ σήμερον γνωστὴ εἰς πολλοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς⁶.

Δραστηκωτάτη δ' ὑποτίθεται ἡ ἐπήρεια τῆς σελήνης ἐπὶ τῶν ἀσθενειῶν⁷. Ἡ ἀσθένεια εἶναι εἰς ἐπίτασιν ἢ ὑφασιν, ἂν ἡ σελήνη εἶναι πλήθουσα ἢ φθίνουσα. Ἐπὶ δὲ τῶν ψυχικῶν νόσων οἱ παροξισμοὶ ἀποδίδονται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς πληθούσης σελήνης. «Ἐχει ἢ τὸν ἔπιασαν τὰ φεγγαριάτικα του» ἢ «εἶναι ἔς τὰ φεγγάρια του» λέγουσι καὶ ἐπὶ ὑγιῶν, καταλαμβανομένων ὑπὸ παροδικῶν ἐξάψεων⁸. Πρὸς θεραπείαν πολλῶν νόσων λέγουσιν ἐπωδὰς φθι-

1. *Abbott*, *Macedonian Folklore*, σ. 155.

2. *Σακελλάρι*, *Κυπρ. Λ'*, σ. 722. *Λουκᾶ*, *Φιλολογ. ἐπισκέψεις*, σ. 77.

3. *Εὐριπίδ.*, *Ἰφιγ. Αὐλ.* 717. *Δίων Χρυσόστομ.* Ζ 245 R. 113 M. ἀποτήσομέν γε τοὺς γάμους ἡμέραν ἀγαθὴν ἐπιλεξάμενοι... ὅταν μὴ μικρὸν ἦ τὸ σελήνιον.

4. *Grimm*, *Deutsche Mythol.*, σ. 676 (595 δ' ἐκδ.). *Wuttke*, *Deutsch. Volksabergl.* § 65, σ. 58. § 558, σ. 368, γ' ἐκδ. *Frazer*, *Adonis*, σ. 299.

5. *Varro*, *R. rust.* I 37. *Plin.*, *N. hist.* 16, 194.

6. *Grimm*, *Frazer*, *Wuttke*, ἐνθ' ἂν. *Roscher*, *Selene*, σ. 63. Ἐν τῷ νομῷ *Côtes du Nord* τῆς Γαλλίας διὰ νὰ μὴ πέφτουν τὰ μαλλιά τῶν παιδιῶν τὰ κουρεύουν τὴν πρώτῃν Παρασκευὴν τῆς αὐξούσης σελήνης (*RTP.*, τ. VII, σ. 600).

7. Περὶ τῶν δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων περὶ ἐπήρειας τῶν φάσεων τῆς σελήνης ἐπὶ τῶν νόσων βλ. *Roscher*, *Selene*, σ. 67 κέ. *Nachträge*, σ. 27 κέ. *Lex. d. Mythol.* II 2767. Ὅτι αἱ ἀρχαῖαι αὗται δοξασίαι διετηρήθησαν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ποιήματος τοῦ Μαξίμου περὶ καταρχῶν, καὶ ἐξ ἀνωνύμου συνταγματίου περὶ βοτανῶν καὶ ἐκ τῶν παλαιῶν ἐρμηνειῶν αὐτῶν (ἐν τῇ παρὰ Διδότῳ ἐκδόσει τῶν βουκολικῶν καὶ διδακτικῶν ποιητῶν).

8. Πολλαχῶς τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Σφακίσις ἡ φράσις «εἶναι ἔς τὰ φεγγάρια του» λέγεται ἐπὶ ἀνθρώπων καθ' ὑπερβολὴν ὀργίλων ἢ σκυθρωπῶν (*Κρητικὸς ἀστὴρ* 1908, ἀρ. 41, σ. 317). Παρόμοιαι ρωμουνικαὶ φράσεις: *A fi cu luna'n cap* καὶ *I-a resarit luna 'n cap*. (*Zanne*, *Proverbele românilor*, τ. II, ἀρ. 2910. 2911). Περὶ τῶν ἰδεῶν τῶν ἀρχαίων διὰ τὴν ἐκ σελήνης μανίαν βλ. *Roscher*, *Selene*, σ. 69 κέ. Ἐν Σύμῃ τὸ φεγγάρι λέγεται πάθος τι τῶν νηπίων, προερχόμενον, ὡς πιστεύουσιν, ἐξ ἐπήρειας τῆς σελήνης. Πρὸς θεραπείαν δὲ τοῦ πάθους τούτου θραύουσιν αὐγὰ ἐντὸς λεκάνης καὶ τὰ ἐκθέτουσιν εἰς τὸ φῶς

νούσης τῆς σελήνης, ἵνα καὶ ἡ νόσος ἐξαλειφθῆ, ὡς πιστεύουσι καὶ οἱ Γερμανοὶ καὶ ἄλλοι λαοὶ¹ καὶ ὡς ἐπίστευον βεβαίως καὶ οἱ ἀρχαῖοι "Ἕλληνες καὶ Ρωμαῖοι². Μόνον εἰς πόνον ὀδόντων ἢ ἐπωδῆ μετὰ τῆς μαγικῆς ἐνεργείας συντελεῖται κατὰ τὴν νέαν σελήνην³. Ἰδιαιτάτα δὲ ἡ ἐπήρεια τῆς σελήνης νομίζεται ὅτι καταφαίνεται ἐν τῇ ἐπιληψίᾳ, ἣτις δηλοῦται μέχρι τοῦ νῦν διὰ τῆς ἀρχαίας λέξεως σεληνιασμός⁴. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίσης εἰς τὴν σελήνην προπάντων ἀπέδιδον τὴν αἰτίαν τῆς ἐπιληψίας⁵. Καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους διετηρεῖτο ἡ δοξασία αὕτη, ὡς ἐμφαίνεται πλὴν ἄλλων καὶ ἐκ τῶν Ἀμφιλοχίων τοῦ Φωτίου⁶ καὶ ἐκ τοῦ περὶ σεληνιασμοῦ συνταγματίου τοῦ Ψελλοῦ.

Κατὰ δὲ τὴν νομηνίαν (τῆ νύχτα ποῦ γυρίζει τὸ φεγγάρι καὶ ἀρχίζει τὸ νιὸ) πιστεύουσιν ἐν Κρήτῃ ὅτι ἡ σελήνη ἐπηρεάζει τὰ ὕδατα, διὸ λέγουσιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ πίνη τις νερό, διότι ἀσθενεῖ ἢ χάνει τὸν νοῦν του⁷.

"Ὀλως ἰδιάζουσα εἶναι ἡ δοξασία τῶν Σφακιανῶν⁸, ὅτι ἡ σελήνη ἐπὶ μίαν κατὰ δεκαήμερον ἡμέραν διαμένει εἰς ἕκαστον ἀπὸ τοὺς ὀκτὼ καιροὺς (ἀνέμους)⁹. Τὴν δ' ἐνάτην, δεκάτην ἐνάτην καὶ εἰκοστὴν ἐνάτην διαμένει εἰς τὰ οὐράνια καὶ τὴν δεκάτην, εἰκοστὴν καὶ τριακοστὴν εἰς τὰ καταχθόνια. Εὐρίσκομένη εἰς τὰ καταχθόνια ἀδυνατεῖ νὰ βλάψῃ, ὡς μὴ βλέπουσα, δι' ἡ αἰ ἡμέραι ἐκεῖναι νομίζονται προσφορώτεραι πρὸς τέλεσιν γάμων. Τούναντιον δὲ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ συμβῆ δυστύχημά τι, ἂν τελεσθῶσιν οἱ γάμοι, ὅταν ἡ σελήνη εὐρίσκειται εἰς τὰ ἐπουράνια, ὁπόθεν ἐπισκοπεῖ τὰ πάντα. "Ὅθεν ἡ 9, 19 καὶ 29η τῆς σελήνης θεωροῦνται ἀποφράδες¹⁰.

τῆς σελήνης ἐν πανσελήνῳ, ἀλείφουσι δὲ δι' αὐτῶν τὸ σῶμα τοῦ πάσχοντος ἐπιλέγοντες ἐπωδὴν τινα. Φεγγαροπιασμένος δὲ λέγεται ὁ πάσχων ἀπὸ τὸ φεγγάρι τὸ πάθος δὲ τοῦτο φεγγαροπιασμός (Λαογραφ. ἀρχείου ἀρ. 161, 229, παρὰ Χαβιαρᾶ).

1. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1899, σ. 230-3. 1911, σ. 426. Kuhn u. Schwarts, Nordd. Sagen, σ. 457. Jevons, ἐν Folk-lore 1891, τ. II, σ. 229.

2. Βλ. Ἀλέξ. Τραλλιαν. τ. I, σ. 567 Puschmann. Marcell., De medicam. VIII 50. XXXI 18.

3. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον Α', σ. 203. 204.

4. Τὸ ρῆμα σεληνιάζομαι (παρὰ Μανέθωνι Δ', 81 σεληνιάζω) εὑρηται τὸ πρῶτον ἐν τῇ Καινῇ διαθήκῃ. Ἐν τῇ μέσῃ ἐλληνικῇ βλ. τὸ Γλωσσάριον τοῦ Ducange, σ. 1348, ἐν λ. σεληνιαζόμενος.

5. Roscher, Selene, σ. 68 κέ. Nachträge, σ. 27 κέ. Lex. d. Mythol. II 3155. III 459.

6. Ἀμφιλόχεια I' 1. 2, ἐκδ. Σοφ. Οἰκονόμου (ἐν Ἀθῆν. 1858), σ. 23.

7. Ἐστία, τ. IZ', σ. 366.

8. Κρητ. ἀστῆρ 1908, ἀρ. 41, σ. 317=Λαογρ. Α' 358.

9. Τὴν διαίρεσιν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ὀκτὼ ἀνέμων βλ. ἐν ΔΜΜ. (Παρνασσ. Δ' 671). Ἡ σειρά τῶν ἀνέμων κατὰ τοὺς Σφακιανούς εἶναι ἡ ἐξῆς, ἀντιστοιχοῦντος τοῦ πρώτου τῆς σειράς πρὸς τὴν πρώτην, τὴν ἐνδεκάτην καὶ τὴν εἰκοστὴν πρώτην ἡμέραν τῆς σελήνης. 1) Λεβάντες (ἀπτηλιώτης) 2) Σιρόκος (εὐρος) 3) Ὀστρια (νότος) 4) Γαρμπῆς (λίψ) 5) Πορέντες (ζέφυρος) 6) Μαίστρος (σκίρων) 7) Τραμουντάνα (βορρᾶς) καὶ 8) Γραῖγος (κακίας).

10. Ἡ δοξασία περὶ διαμονῆς τῆς σελήνης τρεῖς μὲν ἡμέρας τοῦ μηνὸς εἰς τὰ κατα-

Ἀποφεύγουσι δὲ οἱ Σφακιανοὶ τὴν ἐπήρεια τῆς σελήνης καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς εὐρίσκεται αὕτη εἰς τοὺς καιροὺς, ἦτοι τὴν 1 μέχρι τῆς 8, τὴν 11 μέχρι τῆς 18 καὶ τὴν 21 μέχρι τῆς 28ης. Ὁ γαμβρὸς ἐξερχόμενος τῆς θύρας τῆς οἰκίας δὲν πρέπει νὰ ἔχη ἀντικρὺ του τὸν καιρὸν, εἰς τὸν ὅποιον εὐρίσκεται ἡ σελήνη, τὸν ἀντιστοιχοῦντα δηλαδὴ πρὸς τὴν ἡμέραν αὐτῆς ἄνεμον. Διὰ τοῦτο, ὁσάκις συμβῆ δυστύχημα ἐν γάμῳ, λέγουσι: «Τ' ἄστρο ἦταν ἀπ' ἐμπρός». Ἄν ἡ θύρα τῆς οἰκίας λ.χ. εἶναι ἐστραμμένη πρὸς βορρᾶν καὶ ἡ σελήνη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς τελετῆς τῶν γάμων εὐρίσκεται εἰς τὸν καιρὸν τοῦτον (διαμένει δ' ἡ σελήνη εἰς τὴν τραμουντάνα τὴν 7ην, 17ην καὶ 27ην ἡμέραν αὐτῆς), πάντως θὰ ἐπέλθῃ κακόν. Πρὸς ἀποφυγὴν τούτου ἡ ἀναβάλλουσι τοὺς γάμους ἢ ἐξέρχονται ἐξ ἄλλης θύρας ἢ, ἂν δὲν ὑπάρχῃ δευτέρα θύρα, ἐκ τοῦ παραθύρου.

Κατὰ τὴν νομηνίαν πλεῖστοι λαοὶ συνηθίζουσι νὰ ἐκδηλώνωσι χαρὰν καὶ νὰ χαιρετῶσιν ἢ νὰ προσκυνῶσι τὴν σελήνην, αἱ δὲ συνήθειαι αὗται ἔχουσιν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Frazer¹, τὸν χαρακτῆρα μᾶλλον μαγικῶν ἐνεργειῶν ἢ θρησκευτικῶν τελετῶν. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐν ταῖς νομηνίαις προσηύχοντο εἰς τὴν Σελήνην καὶ ἐστεφάνουν τὴν Ἐκάτην καὶ ἐπεμπον δεῖπνα εἰς τὰ τρίστρατα ὡς θυσίας εἰς αὐτήν². Νῦν θεωρεῖται εὐσίωνος ἡ θεὰ τῆς νέας σελήνης. «Χαρὰ ἔς τὰ μάτια ποῦ θωριοῦν δυῶν ἡμερῶν (ἢ τριῶν μερῶν) φεγγάρι», λέγει μία παροιμία³. Οἱ τὸ πρῶτον βλέποντες νέαν σελήνην ἀπαγγέλλουσιν ἔμμετρον χαιρετισμὸν πρὸς αὐτήν. «Προσκυνῶ σε, νιὸ φεγγάρι» ἢ «ὦ, καλῶς τὸ νιὸ φεγγάρι, / σὰν τὸ νιὸ τὸ παλληκάρι, / π' ὕγιος δὲν τὸ χαιρετίση / τὸν περίδρομο νὰ χύσῃ, ἀφ' τὸ στόμα, ἀπ' τὰ χεῖλη, / γῆ ἀφ' τὸ μεσιανὸ δακτύλι»⁴. Αἱ δὲ γυναῖκες ἐν Χίῳ ἐκφέρουσι τὴν ἐξῆς εὐχὴν: «Σὰν ποῦ γεμίζει τὸ φεγγάρι, ἔτσι νὰ γεμίζῃ καὶ τ' ἀντρός μου (ἢ τοῦ ἀδελφοῦ μου κτῴ.) τὸ πουγγί»⁵. Ὁ Ἰωσήφ ὁ Βρυέννιος μεταξὺ τῶν δεισιδαιμονιῶν τῶν συγχρόνων του βυζαντινῶν καταλέγει καὶ ταύτην («καὶ τὴν σελήνην νεάζουσαν προσκυνοῦσι πολλοὶ χαιρετίζοντες»⁶). Καὶ ἄλλοι λαοὶ συνηθίζουσι νὰ χαι-

χθόνια, τρεῖς δὲ εἰς τὰ οὐράνια, ὑπενθυμίζει ἀρχαίας μυθολογικὰς παραστάσεις περὶ καθόδου ἢ διαμονῆς σεληνικῶν θεοτήτων ἐπὶ τινε χρόνον ἐν τῷ ἔδῳ, ὡς τῆς Περσεφόνης (περὶ συνταυτίσεως τῆς Περσεφόνης καὶ τῆς σελήνης βλ. Roscher, Selene, σ. 119 κέ.) καὶ τῆς Ἰστάρ.

1. Frazer, Adonis, σ. 307 κέ.

2. Roscher, Selene, σ. 110 κέ.

3. Π. Π., λ. φεγγάρι, ἀρ. 3. 38.

4. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, σ. 201. Ἐν Βούξ τῆς Καλαβρίας συνηθίζεται ἄλλος χαιρετισμὸς: «Φεγγάριμ μου, φεγγάριμ μου, / χαιρέτα μου τοὺς ἄγιουμ μου / χαιρέτα μου καὶ τὸ Χριστὸ / καὶ ὄλω τῶν Χριστιανῶ» (Morosi, ἐν Archivio glottol. italiano, τ. IV, σ. 96).

5. Κανελλάκης, αὐτ., σ. 367.

6. Ἐν Λάμπρου Νέῳ Ἑλληνομνήμονι, τ. Δ', σ. 17.

ρετώσι τὴν νέαν σελήνην προσδοκῶντες ὠφέλειάν τινα ἐκ τούτου. Ἐν Σλαβωνίᾳ καὶ Βοσνίᾳ πιστεύουσιν ὅτι ἐκεῖνος ποῦ προσκυνήσῃ τὴν νέαν σελήνην ἐξασφαλίζει τὴν ζωὴν του ἀπὸ τοῦ θανάτου καθ' ὅλον τὸν μῆνα¹. ἐν Landsberg τοῦ Βρανδεβούργου ὁ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας κάμνων ἀνὰ τρεῖς μετανοίας εἰς τὴν νέαν σελήνην ἐλπίζει ὅτι θὰ λάβῃ ἐν δῶρον². Ἐν δὲ Σαμλάνδη καὶ ἐν Λιθουανίᾳ πιστεύουσιν, ὅτι ὅποιος κάμῃ τρεῖς ὑποκλίσεις εἰς τὴν νέαν σελήνην καὶ ἐκφράσῃ μίαν εὐχὴν, θὰ ἴδῃ αὐτὴν πληρουμένην³.

Συναφῆς πρὸς ταῦτα εἶναι καὶ ἡ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα κρατοῦσα συνήθεια, ὃ τὸ πρῶτον βλέπων τὴν νέαν σελήνην νὰ ψαύῃ διὰ τῆς χειρὸς χρυσοῦν τι κόσμημα ἢ νόμισμα, ὅπως αὐξάνωσι τὰ χρήματά του κατὰ συμπάθειαν, ὡς αὐξάνει ἡ σελήνη⁴. Τὴν αὐτὴν δοξασίαν εὐρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς. Γερμανός τις ζήσας κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα στηλιτεύει τὴν δεισιδαιμονίαν τῶν συγχρόνων του, οἵτινες τιμῶσι τὴν νέαν σελήνην, καὶ ὅταν τὸ πρῶτον ἴδωσιν αὐτὴν ἀνοίγουσι τὸ βαλάντιόν των καὶ δεικνύουσι τὰ ἐν αὐτῷ νομίσματα καὶ ταράττουσι καὶ κινουῦσι ταῦτα νομίζοντες ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ θ' αὐξήσωσι τὴν περιουσίαν των κατὰ τὸν μῆνα⁵. Ἐκ τῶν μέσων χρόνων ἔχομεν καὶ ἄλλας τινὰς μαρτυρίας, βεβαιούσας τὴν συνήθειαν ταύτην καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ⁶. Σήμερον ἐν Βενετίᾳ ψαύουσι νόμισμα χρυσοῦν, ἅμα ἴδωσι τὸ πρῶτον τῆς σελήνης τέταρτον⁷. Ἐν Βοημίᾳ ὁ τὸ πρῶτον βλέπων ἐν ὑπαίθρῳ τὴν νέαν σελήνην κτυπᾷ τὸ θυλάκιόν του ἢ τὸ ἀνακινεῖ ἐπιλέγων «Ἐλα φεγγάρι, ἔς τὴν τσέπη μου!»⁸. Ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίῃ ὁ τὸ πρῶτον βλέπων τὴν νέαν σελήνην τρίβει χρυσοῦν τι ἀντικείμενον εἰς τὴν παλάμην του⁹. Ἐν Worcester ἐπὶ τῇ θεᾷ τῆς νέας σελήνης ἀνακινουῦσι νομίσματα εἰς τὸ θυλάκιόν των¹⁰, καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Σκωτίας τὰ αὐτὰ παρατηροῦνται¹¹.

Ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος πιστεύεται ὅτι ἡ θεὰ τῆς νέας σελήνης δὲν εἶναι ἀκίνδυνος, ἀλλ' ὅτι ἡ νέα σελήνη εἶναι ἔμπλεως κακῶν, ταῦτα δὲ μεταδίδει

1. Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1892, σ. 183.

2. Αὐτ. 1891, σ. 189, 13.

3. Am Ur-Quell 1890, τ. 3, σ. 123,6.

4. Ἐνιαχοῦ τῆς Θράκης, ὅταν ἴδωσι κατὰ πρῶτον τὴν σελήνην, πηδῶσι τρεῖς καὶ τύπτοντες τὰς παλάμας λέγουσιν: «Ὡς μ' ἠῦρες, νὰ μ' ἀφήσης!» ἀναδεύουσι τὸ βαλάντιον αὐτῶν, ἵνα γεμισθῇ, ὅπως γεμίζει ἡ σελήνη (Λαογραφικὸν ἀρχεῖον, ἀρ. 4, 144, 18. Βλ. καὶ Λαογρ. Β' 413, 64), καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος κρατοῦσιν ὅμοιαι συνήθειαι.

5. Παρὰ *Fr. Panzer*, Bayerische Sagen u. Bräuche, München 1855, τ. II, σ. 260.

6. Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1912, σ. 124, σημ. 4.

7. *Reinsberg-Düringsfeld*, Ethnologische Curiositäten, τ. II, σ. 118.

8. *Wuttke*, Deutsch. Volksaberglaube § 632, σ. 408 γ' ἐκδ.

9. Zeitschrift f. östereich. Volksk., τ. V, σ. 172.

10. Folk-lore 1909, σ. 343.

11. *Frazer*, Adonis, σ. 312.

εις τούς βλέποντας αὐτὴν τὸ πρῶτον ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς της. Ἐν Σφακίοις τῆς Κρήτης πιστεύουσιν ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπήρεια δύναται νὰ μεταβιβασθῇ ὑπὸ τοῦ ἰδόντος τὸ πρῶτον τὴν νέαν σελήνην εἰς ἐκεῖνο, πρὸς ὃ ἀμέσως ἔπειτα στρέψῃ τὸ βλέμμα του. Ὅθεν σπανίως μὲν πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ κάμνει ὁ ἰδὼν τὸν σταυρὸν του, συνηθέστερον δὲ στρέφει τὸ βλέμμα εἰς βουνόν, διὰ νὰ ἐπιρρίψῃ ἐπ' αὐτοῦ τὰ ἀπὸ τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης κακὰ¹, ὁμοίως δηλ. ὡς ἐν ἐπωδαῖς καὶ ἐν ἀπευχαῖς παραπέμπουσι τὰ κακὰ «'ς τ' ἄγρια ὄρη» ἢ «'ς τὰ ὄρη, 'ς τὰ βουνά». Καὶ ἐν Λέσβῳ ὁ τὸ πρῶτον ἰδὼν νέαν σελήνην στρέφει ἀμέσως τὰ βλέμματά του πρὸς τὰ ὄρη, διὰ ν' ἀποτρέψῃ τὰ κακὰ, ἀν δὲ μὴ πράξῃ τοῦτο, ὁ πρῶτος τὸν ὁποῖον θὰ ἴδῃ, θὰ βγάλλῃ ἐξανθήματα εἰς τὸ πρόσωπον². Ἐν Ἀργυράδων τῆς Κερκύρας λέγουσιν ὅτι «ἔτσι πρωτογένεται τὸ φεγγάρι, δὲν πρέπει νὰ καθόμαστε καταφέγγαρα γιὰ νὰ μὴ φεγγαριστοῦμε καὶ βγάλουμε ὀξοθιά μας τὴ χρυσή»³. Ὅθεν οἱ κάτοικοι τῶν Ἀργυράδων πιστεύουσιν ὅτι τὸ φῶς τῆς νέας σελήνης προξενεῖ ἰκτερον. Ἐν Φαναρίῳ δὲ τῆς Θεσσαλίας δοξάζουσιν ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀτενίζωσι τὴν πλησιφαῆ σελήνην, διότι κατὰ τὴν γέμιση μαζεύει ὅλα τοῦ κόσμου τὰ κακούδια, καὶ ὅταν χάνεται τὰ μεταδίδει. (Παρὰ Λάμπρου Βαμπούλη).

Ἐν Σφακίοις προσέτι πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ μείνῃ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ ἓνα σεληνιακὸν μῆνα εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἦτο, ὅτε τὸ πρῶτον εἶδε τὴν νέαν σελήνην. Διὸ συνήθως ἀτενίζουσιν αὐτὴν ὄρθιοι νομίζοντες ὅτι ἐξασφαλίζουσιν οὕτως εἰς ἑαυτοὺς ὑγείαν καὶ εὐρωστίαν⁴.

Τὸ δακτυλοδεικτεῖν τὴν σελήνην νομίζεται ὕβρις πρὸς αὐτὴν, ὃ δ' ὕβριστης τιμωρεῖται· καὶ τοῦτο, διότι τὸ δακτυλοδεικτεῖν θεωρεῖται πάντοτε ἀπρεπές. «Μὴ δείχνῃς τὸ φεγγάρι μὲ τὸ δάχτυλο, γιατί σ' τὸ κόβει» ἢ «γιατί σοῦ πέφτει» λέγουσι πολλάκις αἱ μητέρες πρὸς τὰ τέκνα των. Ἐν Κύπρῳ πρὸς ἀποτροπὴν παντὸς κακοῦ τρίβουσι τὰς χεῖρας διὰ τῆς λεβηρίδος τοῦ ἐν τῇ νήσῳ ἐκεῖνη ἐμφιλοχωροῦντος ἰοβόλου ὄφεως κουφῆς, διότι πιστεύουσιν ὅτι δακτυλοδεικτοῦντες τὴν σελήνην θὰ θραύσωσι πινάκια ἢ θὰ προξενήσωσιν ἄλλας ζημίας κατ' οἶκον⁵. Ὅμοια πρόληψις ἐπικρατεῖ καὶ περὶ τῆς ἱριδος⁶ καὶ τῶν ἀστέρων. Τὰς αὐτὰς δὲ πρόληψεις ἔχουσι καὶ οἱ Γερμανοί. Τοῦ δακτυ-

1. Κρητικὸς ἀστὴρ, ἐνθ' ἄν. Λαογρ. Α' 357 - 8.

2. *Georgeakis et Pineau, Le Folk-lore de Lesbos*, σ. 354 - 5.

3. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ διδάκτορος Γερασ. Σαλβάνου.

4. Λαογρ., ἐνθ' ἄν.—Καὶ ἐν Θράκῃ νομίζουσιν ἀπαίσιον νὰ πρωτοῖδωσι τὴν σελήνην καθήμενοι (Λαογραφικὸν ἀρχεῖον, ἀρ. 4, 144, 18).

5. *Γ. Δουκᾶ, Ὁ κύπριος ὄφις, ἐν Πανδώρα, τ. ΙΘ', σ. 158. Τοῦ αὐτοῦ, Φιλολογικὰ καὶ ἐπισκέψεις, σ. 130.*

6. Βλ. τοὺς ἐμούς ΔΜΜ., σ. 21 - 2 (=Παρνασσός, τ. Δ', σ. 605-6) καὶ *L' encyclopedie en Grèce, ἐν Mélusine, τ. II, σ. 39.*

λοδεικτοῦντος τὴν σελήνην ζηραίνεται ὁ δάκτυλος¹. ὁ δακτυλοδεικτῶν τὴν σελήνην ἢ τοὺς ἀστέρας πληγώνει μὲ τὸ δάκτυλόν του τὰ μάτια τῶν ἀγγέλων². Καὶ ἄλλοι δὲ λαοὶ μὴ εὐρωπαῖκοι τὰ αὐτὰ πρεσβεύουσι. Κατὰ τὸν Bastian, οἱ Σῖναι ὑπολαμβάνουσι παράβασιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὰς τρεῖς λαμπηδόνας, τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας τὸ δακτυλοδεικτεῖν αὐτούς. Οἱ δὲ Odjibways ἀπαγορεύουν εἰς τὰ παιδιά των νὰ δεικνύωσι μὲ τὸ δάκτυλον τὴν σελήνην, διότι διατρέχουν τὸν κίνδυνον νὰ τὸ δαγκάσῃ³. Καὶ ἐν Καμερόν δὲν δακτυλοδεικτοῦσι τὴν σελήνην⁴.

Δ'.

Ἐκλείψεις.

Αἱ ἐκλείψεις τῆς σελήνης, καθὼς καὶ αἱ τοῦ ἡλίου, διεγείρουσι καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς Ἕλληνας τὸν αὐτὸν δεισιδαίμονα φόβον, ὃν καὶ εἰς ἄλλους παμπόλλους λαοὺς. Ἀλλὰ πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐπικειμένου δῆθεν κακοῦ προσφεύγουσι συνήθως εἰς δεήσεις μόνον καὶ ἰκεσίας πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀγίους· νομίζοντες ὅτι προμαντεύουσιν ἐπικείμενον μέγα τι δυστύχημα⁵, ζητοῦσι παντοιοτρόπως ν' ἀποφύγωσιν αὐτό. Ἀνταπόκρισις ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδος ἐκ Θήρας παρέχει ζωηρὰν περιγραφὴν τοῦ καταλαβόντος τοὺς κατοίκους τῆς νήσου τρόμου κατὰ τινὰ ἐκλείψιν⁶. Σπανιώτατα δὲ καὶ ἐνιαχοῦ μόνον τῆς Ἑλλάδος γίνεται ἡ χρῆσις τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις⁷ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς συνήθων μέσων τῆς ἐκφοβήσεως κακοποιῶν δυνάμεων, εἰς ἃς ἀποδίδονται αἱ ἐκλείψεις, διὰ συγκρούσεως χαλκῶν σκευῶν καὶ τῶν τοιούτων⁸. Ἐν παράδειγμα τοιαύτης ἐκ-

1. Grimm, Deutsche Mythologie, 4 ἐκδ. τ. III, σ. 477, δεισιδ. 1123. Τοῦ δακτυλοδεικτοῦντος τ' ἄστρα ἢ πίπτει ἢ ζηραίνεται ὁ δάκτυλος (Kuhn u. Schwartz, Nordd. Sagen, σ. 458). Wuttke, Deutsch. Volksabergl. § 11. 598.

2. Grimm, αὐτ., σ. 445, δεισιδ. 334. Τὸ δακτυλοδεικτεῖν πληγώνει τοὺς ἀγγέλους (αὐτ., σ. 469, δεισιδ. 937. 947). Ὁ στρέφων τὰ νῶτα πρὸς τὴν σελήνην κατὰ τὸ παιγνίδιον χάνει (αὐτ. 473, δεισ. 1021). Ἐν βορείῳ Θυριγγίᾳ οὔτε δακτυλοδεικτοῦσι τοὺς ἀστέρας, οὔτε βλασφήμως περὶ αὐτῶν ὁμιλοῦσιν, ὅπως μὴ τοῖς συμβῇ δυστύχημα (Zeitsch. d. Ver. f. Voksk. 1899, σ. 231).

3. Bastian, ἐν Zeitschr. f. Ethnologie 1872, σ. 362.

4. RTP. 1903, σ. 434.

5. Αἱ ἐκλείψεις θεωροῦνται δυσσίωνοι ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις τῆς Θράκης (Θρακικὴ ἐπετηρὶς 1896, σ. 190).

6. Ἐφημερὶς, 14 Ἰουνίου 1890.

7. O. Jahn, ἐν Berichten d. sächs. Ges. d. Wiss. 1855, σ. 79. Roscher, Selene, σ. 89. Lex. d. Mythol. II 1613. 1615. 2405. 3166. Samter, Geburt, Hochzeit u. Tod, σ. 39 καὶ 58 καὶ.

8. Βλ. Archiv f. Religionswiss. 1912, σ. 467. Παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῖς Περουβίοις: Waitz, Antropologie, τ. III, σ. 215. 531, IV 451. Πρὸς ἀποτροπὴν

φοβήσεως ἀναγράφομεν, ὅπερ ἐκθέτει ὁ Ludwig Ross, παρατηρηθὲν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ Καστελλόριζον κατὰ τὴν ἔκλειψιν τῆς σελήνης τὴν νύκτα τῆς 19)31 Μα-
 λου 1844. "Ἄμα ἐννοήσαντες, διηγεῖται ὁ Ross, τὴν ἔκλειψιν, ἐξύπνησαν οἱ
 κάτοικοι. Τί εἶναι; Τί τρέχει; Τὸ φεγγάρι ἔμπλεξεν, τὸ φεγγάρι ἐχάθηκε. Καὶ
 Τοῦρκοι καὶ Ρωμιοὶ ἐπυροβόλουν διὰ ν' ἀποσοβήσωσιν ἢ φονεύσωσι τ' ἀπει-
 λοῦντα τὴν σελήνην «δαιμόνια, στοιχειά, τσίνια». Ὁ κόσμος ἔτρεχεν εἰς τὰς
 ἐκκλησίας, δεήσεις καὶ παρακλήσεις, ἐνῶ ἄλλοι πλήττοντες σιδηρᾶ καὶ χαλκᾶ
 σκεύη ἐνόμιζον ὅτι ἠδύναντο οὕτω συντελεστικώτερον ν' ἀποδιώξωσι τοὺς
 δαίμονας¹.

Ἡ δὲ παγκόσμιος σχεδὸν δοξασία περὶ τῆς προελεύσεως τῶν ἐκλείψεων
 ἐκ πονηρῶν πνευμάτων ἢ δρακόντων ἢ θηρίων, ζητούντων νὰ καταβροχθίσωσι
 τὴν σελήνην ἢ τὸν ἥλιον², ἥς δοξασίας ἐξίτηλα ἔχνη διετηρήθησαν ἴσως εἰς
 ἀρχαίους ἐλληνικοὺς μύθους³, ἀνευρίσκεται σαφῶς εἰς τινὰς παλαιότερας
 παραλλαγὰς ἀκριτικοῦ ἄσματος⁴. Ἐν κυπριακῇ παραλλαγῇ ὁ ἐκ τῆς Ἀνα-
 τολῆς νέος ἄγει γυναῖκα ἐκ τῆς Δύσεως, ἀλλὰ δὲν τολμᾷ νὰ μεταβῇ, ὅπως τὴν
 παραλάβῃ, φοβούμενος τρία θεριά:

φοβᾶται ποῦ τὸν δράκοντα, φοβᾶται ποῦ τὸν λιόντα,
 ποῦ τὸν Ἀβρίτην ποταμόν, μὴν τὸ κακοδικήσῃ.

Ἄλλ' ἢ πενθερὰ μηνύει εἰς αὐτόν, ὅτι κατάλληλος ἢ περίστασις νὰ ἔλθῃ, διότι
 τὸν μὲν δράκοντα ἀπέκτειναν, τὸν λέοντα ἐπνίξαν καὶ τὸν Εὐφράτην ἐζευξαν
 διὰ γεφυρῶν. Ἰππεύσας ὁ νέος τὸν μαῦρόν του,

τὸν λέουσιν Πετρίτην,
 ποῦ καταλεῖ τὰ σίδηρα καὶ πίνει τὸν Ἀβρίτην,
 ποῦ μὲ τὰ νέφη περπατεῖ καὶ τὲς δροσιὰς ἐγλείφει,

φανταστικῶν κινδύνων κρότοι ἐν Χαλεπίῳ καὶ ἐν Περσίᾳ: Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1910, σ. 142.

1. Ross, Kleinasien, σ. 7.

2. Grimm, Deutsche Mythologie, σ. 668 κέ. (588 κέ. 8' ἐκδ.) Edw. Tylor, Primitive Culture I, σ. 328 κέ. (I, σ. 323 γερμ. μεταφρ.). Archiv f. Religionswiss. 1912, σ. 467. Siecke, Drachenkämpfe, σ. 10 κέ. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις: Maspero, Histoire ancienne des peuples d' Orient, τ. I, σ. 90 κέ. 93. Roscher, Lex. d. Mythol. II 2745. Παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς (Βέδαι, Βουδισταί): Siecke, ἐνθ' ἄν. Ch. R. Lanmann, ἐν Festgruss an Roth 1893, σ. 187 κέ. Παρὰ τοῖς Θιβετίοις: RTP. IX 573. Παρὰ τοῖς Αὐστραλοῖς: Waitz, Anthropologie, τ. VI, σ. 266.

3. Πρβλ. Roscher, Nachträge, σ. 32, 2. Lex. d. Mythologie II 3167. Ὁ Siecke ἀνευδοιάστως ὑποστηρίζει ὅτι πολλοὶ ἐλληνικοὶ μῦθοι ἀναφέρονται εἰς τὴν παοάστασιν τῆς καταπόσεως τῆς σελήνης ὑπὸ δαίμονος ἢ θηρίου, οἷον ὁ τοῦ Κρόνου καὶ τῶν παίδων αὐτοῦ, οἱ τῆς καταπόσεως ὑπὸ δράκοντος τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἰάσονος κλπ.

4. Ἀναγραφὴν τῶν παραλλαγῶν τοῦ ἄσματος τούτου βλ. ἐν Παραδόσ., σ. 994. Λαογρ. Δ' 182.

μεταβαίνει εἰς τῆς μνηστῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ Δράκοντας δὲν εἶχε φονευθῆ, καὶ ὅτε ὁ νέος διῆλθε πρὸ τοῦ σπηλαίου του, ζητεῖ νὰ τὸν φάγη. Ἐκεῖνος τὸν παρακαλεῖ νὰ τὸν ἀφήσῃ μόνον νὰ τελέσῃ τοὺς γάμους του ὑποσχόμενος ὅτι θέλει ἐπιστρέψῃ. Ὁ Δράκοντας τῷ χορηγεῖ τὴν ἄδειαν, ἀφοῦ πρῶτον ὠρκίσθη ὅτι δὲν θὰ παραβῆ τὴν ὑπόσχεσίν του.

«Μόσε μου, παῖδιο, μόσε μου, κι ἀφήνω σὲ νὰ πάῃς».
 Ἐμοσέν του χαμαὶ ἔς τὴν γῆν, εἶπεν του χῶμα νὰ ἴνι.
 Ἐμοσέν του ἔς τὸν οὐρανόν, τὰ ἄστρα, τὸ φεγγάρι,
 πῶς τριῶν μερῶν γαμπρὸς νὰ ἴνι κ' ἐν νὰ ῥτη νὰ τὸν φάῃ,
 κι ἂν παραλλάξῃ πού τες τρεῖς, ἄς τρῶ πού τὸ φεγγάρι.
 Ὁ Δράκος στάθην ἐμπιστὰ κι ἀφήκεν τον καὶ πάει.

Καὶ ἐπέστρεψεν μὲν ὁ νέος, ἀλλὰ συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς νεαρᾶς συζύγου του, ἦν φοβηθεὶς ὁ Δράκος, διότι ἦτο αὕτη ἡ τοὺς δράκοντας ἀποτεφροῦσα, κόρη τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς ἐγγόνη, ἀφήκεν αὐτὸν ἐλεύθερον¹.

Ἐν ἑτέρᾳ παραλλαγῇ, κερκυραϊκῇ, ὁ Γιάννης² ἀφήνει εἰς τὸν δράκοντα ἐγγυητὰς τὸν Ἥλιον καὶ τὸ Φεγγάρι.

Κι ὁ Γιάννης ἐπαράργησε, κι ὁ Δράκοντας πεινάει,
 κ' ἐκεῖ ἀρχινάει κ' ἔτρωγε τοῦ ἡλίου τσι ἀχτίδες.

Ἡ σύζυγος τοῦ Γιάννη εἶναι τὸ καῖον τοὺς δράκοντας ἀστροπέλεκο μητέρα ἔχουσα τὴν ἀστραπὴν καὶ πατέρα τὸ βόλι³. Ἐν ἑτέρῳ δ' ἄσματι:

Βάλαν τὸν ἥλιο μάρτυρα καὶ τὸ φεγγάρι ἐγγύη
 κι ὁ Δημητρῆς παράργησε τὴν τρίτη ὡς τὸ γιόμα.
 Ὁ ἥλιος ἐθάμπωσε καὶ τὸ φεγγάρι χάθη⁴.

Εἰς ἄλλο δὲ ἀνέκδοτον ἄσμα τῆς Σύρου ὁ Γιάννος κρατεῖται ἀπὸ τὴν Λάμιαν καὶ εἰς αὐτὴν ὀρκίζεται νὰ ἐπανέλθῃ.

Κι ὁ Γιάννης ἀργοπόρησε κ' ἐθύμωσε ἡ Λάμια,
 κι ἀπὸ τὴν πεῖνα ἔτρωε τοῦ ἡλίου τὶς ἀχτίνες⁵.

1. Ἄσμα ψαλλόμενον ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν τελετὴν γάμων (Λουκά, Φιλ. ἐπισκέψεις, σ. 80 κέ. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Α', σ. 721-2.—Κόρη τῆς φύσεως καὶ τῆς βροντῆς ἀναφέρεται καὶ ἐν τῷ ἐστωνικῷ Kalewipoeg (RTP. IX 167).

2. Τὸ ὄνομα τοῦ Διγενῆ εὐρίσκεται πολλάκις παρηλλαγμένον ἐν ταῖς παραλλαγαῖς τῶν ἀκριτικῶν ἄσμάτων εἰς Διενῆς, Ἰενῆς, Ἰγιανῆς, Γιάννης, Διονῆς κλπ. Δημητρῆς κλπ.

3. Γ. Α. Κορτοῦ, Δημοτικὰ ἀνέκδοτα Κερκύρας, Κέρκυρα 1877, σ. 12.

4. Α. Ἰατρίδου, Συλλογὴ δημοτ. ἄσμάτων, Ἀθῆν. 1859, σ. 66.

5. Ἀνακοινωθέν μοι ὑπὸ τοῦ κ. Ἐμμ. Γ. Πολιτάκη.—Δράκων καὶ ἀχτίνες τοῦ ἡλίου ἀναφέρονται καὶ ἐν δαλματικῇ κοσμογονικῇ παραδόσει, καθ' ἣν, ὅτε ὁ Θεὸς ἐπλασε τὸν κόσμον, εἶχεν ὁ ἥλιος δέκα ἀχτίνες· τούτων τὰς ἐννέα ἔπιεν ὁ δράκων, τὴν δὲ δεκάτην ἔσωσεν ἡ χελιδὼν εἰς τὰς πτέρυγὰς τῆς (Zbornik τῆς ἀκαδημίας τοῦ Agram, τ. X, σ. 222 κέ. —Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1907, σ. 225).

Αί μυθολογικαὶ δ' ὁμῶς αὐταὶ παραστάσεις Δρακόντων ἢ Λαμιῶν, αἵτινες τρώγουσι τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ προξενοῦσι τὰς ἐκλείψεις αὐτῶν, κατ' οὐδὲν διαφέρουσαι τῶν παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς παραστάσεων περὶ τῆς αἰτίας τῶν ἐκλείψεων, μόνον εἰς τὰ παλαιὰ δημοτικὰ τραγούδια εὐρίσκονται. Ἄλλως εἶναι ἄγνωστοι εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς λαόν, ὅστις τὰς ἐκλείψεις ἀνάγει συγκεχυμένως εἰς τὸν Θεόν, ἐκδηλοῦντα δι' αὐτῶν τὴν ὀργὴν του.

Ἐπίμετρον (εἰς σελ. 188, σημ. 5).

Εὐχαὶ εἰς τὴν σελήνην. Ἐκ μυθικοῦ πηπύρου Παρισίων (Wessely Bericht über griech. Papyri, ἐν Wiener Studien 1886, τ. 8, σ. 198). «*Εὐχὴ πρὸς τὴν σελήνην ἐπὶ πάσῃ πράξει.* Ἐλθέ μοι, ὦ δέσποινα, φίλη τριπρόσωπε σελήνη, εὐμενία δ' ἐπάκουσον ἐμῶν ἱερῶν ἐπαιδῶν· νυκτὸς ἄγαλμα, νέα φασίμβροτε ἠριγένεια κλπ.» ὁ τελευταῖος στίχος «ἐλθέ ἐπ' ἐμαῖς θυσίαις καὶ μοι τόδε πρᾶγμα ποίησον» (αὐτ., σ. 201).

Ἐκ χειρογράφου ἰατροσοφικοῦ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος τῆς ἐν Μονάχῳ δημοσίας βιβλιοθήκης (Ἑλλην. κῶδ. LXX, φ. 247β). «*Προσευχὴ τῆς σελήνης.* Δέσποτα κύριε, ὁ δεσπύζων ζώντων καὶ νεκρῶν, ὁ ἐν σοφίᾳ κατασκευάσας τὸν ἄνθρωπον, ἵνα δεσπύζη τῶν ὑπὸ σοῦ γενομένων κτισμάτων ἐν ὁσιότητι καὶ συνέσει, συνέργησόν μοι, ἵνα δυνηθῶ ὁ δοῦλός σου χάριν λαβεῖν καὶ ὑποτάξαι τὸν πλανήτην τὴν σελήνην καὶ τελειῶσαι τὸ ἔργον, ὃ ἐπεχειρίσθην. Ὁρκίζω σε, σελήνη, τοῦ οὐρανοῦ ὠραιότατη πορφύρα καὶ τῆς νυκτὸς παραμυθία¹. Ὁρκίζω σε εἰς τὴν ὁδόν σου καὶ εἰς τὴν ἀνακαίνισίν σου καὶ εἰς ἀναμετρήτους βαθμούς, ἐν οἷς μετέρχεται, καὶ εἰς τὰ ὀνόματα ταῦτα: Σαβαήλ, Βοαήλ, Ὠνιτζήρ, Σπαροῦ, Σωτήρχα, Γαβήδ, Οὐτουπόν, Καιπολής, Γωμεδήμ, Μαρηβάτ, εἰς ταῦτα σὲ ὀρκίζω, σελήνη, ἵνα μου ὑποκλίνης τὴν χάριν σου καὶ τὴν ἐνέργειάν σου εἰς τὴν δουλείαν ταύτην, ἐν ᾧ ἐπιχειρίζομαι»².

Ἐκ χειρογράφου Σολωμονικῆς τῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας φ. 7α. «*Γιδού (=ἰδού) καὶ ἡ εὐχὴ τῆς σελήνης*· κυριεύει τῇ δευτέρᾳ. Κύριε παντοκράτορ, ὕψιστε καὶ συνεκτικὲ τῶν ἀπάντων, βασιλεῦ τῶν βασιλευόντων καὶ κύριε τῶν κυριευόντων, τὸ(ν) οὐρανὸν κοσμήσας τοῖς ἀστρασιν καὶ τὴν γῆν ὠραγίσσας (=ὠραῖσας) τοῖς ἄνθεσιν, ὃν πᾶσα κτίσις ὀρατὴ καὶ ἀόρατος τρέμουν³ ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεώς σου⁴· δέομαι καὶ περικαλῶ ἐγὼ ὁ ἀνάξιος δοῦ-

1. Τὰ ἐπίθετα ταῦτα τῆς σελήνης, αἵτινα καὶ ἐν τῇ Σολωμονικῇ τῆς Ἱστορικῆς ἑταιρείας καὶ τῷ παρ' ἐμοὶ παρὶω ἰατροσοφικῷ ἐπαναλαμβάνονται, εὐρίσκονται καὶ εἰς τὰς γνώμας Σεκούνδου τοῦ Ἀθηναίου (παρὰ Mullach, Fragm. Philos. Gr., τ. I, σ. 513. 516. 518): «Τί ἐστὶ σελήνη; Οὐρανοῦ πορφύρα, νυκτερινὴ παραμυθία».

2. Ὁμοία πρὸς ταύτην μὲ ἀσημάντους τινὰς παραλλαγὰς εἶναι «εὐχὴ τοῦ πλανήτου σελήνης» τῆς Σολωμονικῆς (κῶδ. 1265 τῆς Ἑθν. βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, φ. 9α).

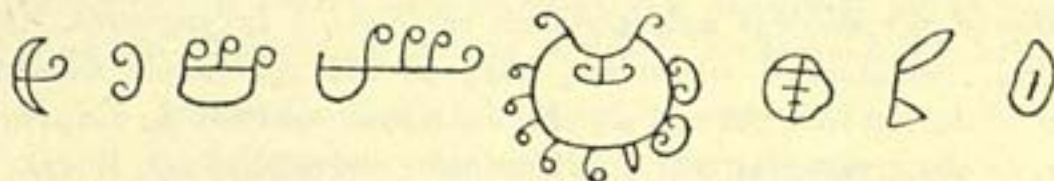
3. Χφ. τερμου.

4. Χφ. δυναμεονσου.

λός σου, ἵνα ὑποκλίνης τὸν πλανήτην τῆς σελήνης τὰς χάριτας καὶ εὐεργεσίαις εἰς σὲ ἢ εἰς αὐταῖς ὁ ἐν σοί (;) ¹. Κυρία Σελήνη, τοῦ κόσμου σωτηρία καὶ ἐπίγνωστη (;), τοῦ οὐρανοῦ ² ἢ προφύρα καὶ τῆς νυκτὸς ἢ παραμυθία[ν] καὶ βιαζομένων πνευμάτων ἢ δέσποινα· ὦ ἐσὺ κυρία Σελήνη, ἢ ἀπόδειξις τοῦ χρόνου καὶ τὸ σημεῖον πασῶν τῶν (ἐορτῶν) καὶ πανηγύρεων ³, ὀρκίζω σε εἰς τὸν ὑψηλὸν θρόνον τοῦ θεοῦ καὶ εἰς τὰς λαμπρὰς ἀκτῖνας καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ θεοῦ ἵνα μου ὑπακούσης· ὀρκίζω σε εἰς τὰ ἐξαπτέρυγα Χερουβείμ ⁴ καὶ Σεραφεὶμ καὶ εἰς πάσας τὰς τάξεις τῶν ἁγίων ἀγγέλων καὶ εἰς τὰ ὀνόματα ταῦτα ⁵: Γαλαβήρ, Βινοήλ, Ἀδοναήλ, Θελαβοήλ, Ἀρφαήλ, Ζογοθουήλ, Ἀγαθαήλ νὰ μοῦ δείξης τὴν χάριν σου καὶ τὴν δύναμίν σου ⁶ καὶ τὴν ἐνέργειάν σου εἰς ταύτην μου τὴν πρᾶξι(ν). Ἀμήν» ⁷.

φ. 10α. «Ἐδῶ γράφομεν διὰ τῆς μελάνης τοὺς χαρακτῆρας τῶν πλανήτων. Γίνωσκε γὰρ ἔτι καὶ τοῦτο ⁸. Ὅταν ὀρκίσῃς τοὺς ἀγγέλους γῆ τοὺς δαίμονας, κάπνιζέ τα ⁹ καὶ λέγεις καὶ τὴν εὐχὴν τοῦ πλανήτου· καὶ ὀρκίζε τοὺς ἀγγέλους ¹⁰ νὰ ὑποτάξουν τὰ δαιμόνια εἰς τὴν χρείαν σου ¹¹. Καὶ σὰν θέλῃς νὰ γράψῃς, πρῶτον γράψον τοὺς χαρακτῆρας καὶ ὕστερος γράψον εἴ τι θέλεις· νὰ γράψῃς τοῦ κάθε πλανήτου τοῖς χαρακτῆρες. Ἴδου ὅπου τοῖς γράφω κατόπιν.....» ¹².

φ. 10β. «Ἴδου οἱ χαρακτῆρες τῆς σελήνης. Ταῖς χαρακτῆρες γράψον με

1. Χφ. Αἱ λέξεις ὑποκλίνης (ἠποκλινης) μέχρι τοῦ εὐεργεσίαις (ευεργησίγες) εἶναι γεγραμμένα ἐν τῷ μεσοστίχῳ, ἐν τῷ χώρῳ τῶ ἀνωθεν τῶν λέξεων ἀνάξιος μέχρι τοῦ σελήνη· εἶναι δὲ διαγεγραμμένα αἱ αὐταὶ λέξεις καὶ ἐν τῷ ἀμέσῳ κατωτέρῳ διαστίχῳ, ἐσφαλμένως γεγραμμένα (ἠποκλινις τοῦ πλανητις σελινις τας χαριαις και). Μετὰ δὲ τὸ ἵνα καὶ τὸ σημεῖον τῆς παραπομπῆς εἰς τὰ ἀνωθεν γεγραμμένα, ἔπονται τὰ ἐξῆς δύσληπτα: ισειγίς αυτες νοενσι.

2. Χφ. σοταιριατε και επιγνωστη τους ουρανοῦς. Ἡ Σολωμονικὴ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (φ. 11β) ἔχει: εὐταξία τε καὶ ἐπίγνωσις.

3. Χφ. πανηγυρον

4. Χφ. Χουρουβημ

5. Χφ. ονοματαυτα

6. Χφ. δηανμινσου

7. Ὅμοια εὐχὴ καὶ ἐν τῇ Σολωμονικῇ τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης φ. 11α β.

8. Χφ. οτη και τουτον

9. Χφ. δεμοναν καπνηζμετα καπνηζετα

10. Χφ. αγγλους

11. Χφ. ταλεμονηα ηστηνηχανσου

12. Τὰ αὐτὰ ἐπιτομώτερον ἐν Σολωμονικῇ Ἐθν. Βιβλιοθήκης φ. 13α.

κρόκον και μόσκον και ροδόσταμον και μετά γαίματος ανθρώπου εις χαρτίν¹ κουνελίου ή πανπάκινον² και κάπνισον αυτό με τον στύρακα και χαλβάνιν.

Ίδου και τὸ μελάνι τῆς σελήνης. Τὸ μελάνι τῆς σελήνης γίνεται με τὸ ζουμί τῆς ἐλιᾶς και τὸ ὄρεοπάρπαρον³ και κάμφουραν και γαῖμα λαοῦ⁴, τρίψας και ἐνώσας αὐτὰ και ποῖσον μελάνιν και γράφε εις τὴν ὄραν ὁποῦ κυριεῦει ἡ σελήνη».

Ἐξ ἰατροσοφικοῦ ἀντιγραφέντος ἐν Πάρῳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τῆς βιβλιοθήκης μου φ. 84β. «*Εὐχὴ και ὀρκισμὸς τῆς σελήνης.* Κύριε παντοκράτορ, ὑψιστε, ὁ τῶν ἀπάντων βασιλεῦ τῶν βασιλευόντων και κύριος τῶν κυριευόντων· ὁ πλάστης τοῦ ἀνθρώπου και ποιητῶν κτισμάτων· τῶν ἀστέρων· κατακοσμήσας και τῆς γῆς τοῖς ἀνθεσιν· ἐπ' ὀνόματος αὐτοῦ πᾶσα κτίσις ὀρατὸς και ἀόρατος τρέμει ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· χαρίτωσόν με ἵνα δυνηθῶ ἐγὼ ὁ δοῦλός σου Νικόλαος, υἱὸς τῆς παιδίσκης Καλῆς, χάριν λάβω ἀπὸ σοῦ ὅπως δυνηθῶ ὑποτάξω τὸν παρόντα πλανήτην τῆς σελήνης νὰ τελειώσω τὸ ἔργον μου εις τὴν ἐπιχείρησίν μου. Ὀρκίζω σε, σελήνη, ὠραίαν τε και τοῦ οὐρανοῦ πορφύραν⁵ και τῆς νυκτὸς παραμυθίαν· διαβαζομένων πνευμάτων δέσποινα, ὀρκίζω σε εις τὸν θεὸν τὸν ζῶντα, ὁποῦ με ἔκτισεν, εις τὸν οὐρανόν, ἵνα μὴν με παρακούσης· ὀρκίζω σε και εις τὰς λαμπράς σου ἀκτῖνας και εις τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ νὰ μοῦ ὑπακούσης· ὀρκίζω σας εις τὰ Χερουβείμ και Σεραφεείμ και εις τὰ ὀνόματα ταῦτα: Γαλαβιρών, Ἐβενοήλ, Ἀγαλαήλ, Ἀδαμοήλ, Θελαφοήλ, Ἐριφούλ, Ζωαγοθοήλ, Ὀνιτζέρ, Παρούμ, Ἰσατάρ, Ἐχάμ, Σαβαώθ, Γωμεδόμ, Μαρεσάτ· μετὰ ταῦτά σου τὰ ὀνόματα σὲ ὀρκίζω νὰ ὑποκλίνης τὴν χάριν σου και τὴν παρόντα μου πρᾶξιν και μέλλω ποιήσω νὰ γένη βέβαιον και ἀληθινόν. Ἀμήν».

Ἐκ τῆς Σολωμονικῆς τῆς Ἐθν. βιβλιοθήκης ἀρ. 1265 φ. 39αβ. «*Χαιρετισμὸς ἀστρου πρὸς κατασκευὴν φίλτρου:* «Εἰς τὸ πρῶτον ἄστρον, ἀν τύχη ἀνατέλλοντος τῆς σελήνης, ἤγουν ἀν λάχη και δῆς τὸ φεγγάριν πρὶν τοῦ ἄστρου, χαιρέτισον αὐτὸ λέγων οὕτως. Χαῖρε φέγγος και μιλιτινόν, φέγγος καλή σου ἐσπέρα· ὀρκίζω σας κατὰ τοῦ καλέσαντός σε· ἐπὶ ἀνατολῶν και κατευ(θύν)εις ἐπὶ δυσμῶν, ὅπως κελεύης τὴν ὁ δεῖναν, ἵνα με ἀγαπήσῃ και ἔλθῃ ὅπου κοιμοῦμαι».

1. Χφ. ηχαρτην

2. Ἦτοι βαμβάκινον (βομβύκινον). Ἡ Σολωμονικὴ τῆς Ἐθν. βιβλιοθήκης (φ. 13β) ἔχει ἡ βαμπακῆ.

3. Ὀρεοπάρπαρον εἶναι τὸ φαρμακευτικὸν φυτὸν *Rheum Emodi Wall* και *Rheum rhaponticum L.* Τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ και ἄλλοι τύποι φέρονται, ὡς ρέον βάρβαρον, ριομπάρπαρον, ρενμπάρμπαρο κλπ. (βλ. *B. Langkavel, Botanik der späteren Griechen, σ. 90*).

4. Χφ. λαον (=λαγοῦ, λαγωῦ).

5. Χφ. πορφιράν.

ΟΙ ΠΕΡΙ ΑΣΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΑΣΤΕΡΙΣΜΩΝ ΜΥΘΟΙ *

Α' ΑΣΤΕΡΙΣΜΟΙ

Ἄστερισμοὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις.—Σημάδια, χωρίο.—Ἰχνη παλαιῶν μύθων.—Χριστιανικαὶ ὀνομασίαι.

Μετὰ τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα καὶ τὸ εὐεργετικὸν θάλπος καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἅτινα ἄμεσον ἀσκοῦσιν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐπενέργειαν, τὸ θέαμα, ὅπερ ἐν αἰθρία νυκτὶ παρέχει ὁ οὐρανός, ἐνεποιεῖ βεβαίως βαθεῖαν αἰσθησιν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν ἀνθρώπους· τὰ δὲ συναισθήματα αὐτῶν ταῦτα ἐξεδήλουν δι' εἰκονικῶν ἐκφράσεων, αἵτινες βαθμηδὸν διεπλάσθησαν εἰς μύθους. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ ἀστρονομικῶν μύθων. Ἐτέρα δὲ καὶ κυριωτάτη αὕτη πηγὴ εἶναι αἱ παρατηρήσεις περὶ τῆς κινήσεως τῶν διαφόρων ἀστέρων, προπάντων ἐκείνων, οἵτινες συντονωτέραν ἐλκύουσι τὴν προσοχὴν ἕνεκα τοῦ μεγέθους καὶ τῆς λαμπρότητος αὐτῶν, περὶ τῶν διαφόρων συστημάτων, τὰ ὅποια φαίνονται σχηματίζοντες οὗτοι ἐν τῷ οὐρανῷ, περὶ τῆς ἐπιτολῆς καὶ τῆς δύσεως αὐτῶν, πρὸς ἃ ἐκανονίζοντο τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἔργα, προπάντων τῆς γεωργίας καὶ τῆς ναυτιλίας. Ἄλλ' αἱ τοιαῦται θετικώτεραι παρατηρήσεις δὲν ἦσαν πολλαί, ἀναμφιβόλως δὲ οἱ παλαιότατοι Ἕλληνες δὲν ἐ συστηματοποίησαν διὰ συμβολικῶν καὶ μυθικῶν παραστάσεων, βαθείας ὑποκρυπτουσῶν ἐννοίας, περίσσειαν γνώσεων περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων, ὡς ἐπρέσβευεν ἡ μυθολογικὴ σχολὴ τοῦ Dupuis. Αἱ ἀστρονομικαὶ γνώσεις τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων ἦσαν στοιχειωδέσταται· εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον ἦσαν γνωστοὶ μόνον οἱ ἀστερισμοὶ τῶν Πλειάδων, τῶν Ὑάδων, τοῦ σθεναροῦ Ὠρίωνος, τῆς Ἄρκτου ἢ Ἀμάξης μετὰ τοῦ Βοώτου ἢ Ἀρκτούρου καὶ τοῦ Κυνὸς τοῦ Ὠρίωνος ἢ τοῦ Σειρίου¹.

* Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν Ἀσωπίου Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ 1882 (Ἄθ. 1881), σ. 246 - 267.

1. Βλ. *K. O. Müller*, Prolegomena zu einer wissenschaftl. Mythologie, Göttingen 1825, σ. 191 κέ. Πρβλ. *O. Gruppe*, Griech. Mythol., σ. 936.—Ἄλλ' οἱ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσίοδου ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι ἀστερισμοὶ ἦσαν πιθανῶς πολλῶν πρὸ αὐτῶν γνωστοί, ὡς τεκμαιρόμεθα καὶ ἐκ τῆς λατινικῆς γλώσσης, ἥτις δὲν ἔχει ἴδια ὀνόματα δι' ἄλλους ἀστερισμοὺς πλὴν τούτων. Παντελῶς δ' ἀβάσιμος φαίνεται ἡ γνώμη τοῦ *C. Brown* (Researches into origin of the primitives constellations of the Greeks, Phoenicians and Babylonians, London 1899 - 1900), ὅτι οἱ ἀστερισμοὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι, οἵτινες τὸ πρῶτον ἀναφέρονται μόνον κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, εἶναι βαβυλωνιακῆς προελεύσεως καὶ ὅτι ἐγνώρισαν ἔκπαλαι αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες διὰ τῶν Φοινίκων.

Μετὰ τῶν ἀστερισμῶν δὲ τούτων συνεδέοντο εὐάριθμοι μῦθοι, οἵτινες βαθμηδὸν πλουτιζόμενοι διὰ νέων ἐπεισοδίων κατέστησαν ποικιλώτεροι¹. Κυρίως δὲ ἡ τάσις πρὸς τὴν ἀστρονομικὴν μυθοπλαστίαν ἄρχεται προφανῶς ἐκδηλουμένη ἀπὸ τοῦ Εὐδόξου, ἀκμάσαντος περὶ τὸ μέσον τοῦ Δ' αἰῶνος π.Χ., ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι παρ' αὐτῷ πρῶτῳ γίνεται μνεῖα τῶν μυθολογικῶν ὀνομάτων τῶν ἀστερισμῶν Κηφέως, Κασσιεπείας, Περσέως, Ἀνδρομέδας, Κήτους, Ἀργοῦς, Κενταύρου. Εἶτα οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐπολλαπλασίασαν τοὺς ἀστρονομικοὺς μύθους, μὴ ἐπινοοῦντες τὰ πολλὰ νέους, ἀλλὰ παλαιούς, πολλάκις ἀσχέτους πρὸς τὴν τῶν οὐρανίων σωμάτων παρατήρησιν, συνδέοντες πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἀστέρων καὶ τῶν ἀστερισμῶν καὶ ταῦτα μυθολογικῶς ἐξηγοῦντες.

Ἄλλ' ὅμως ὄχι μόνον οἱ μῦθοι οὗτοι δὲν ἐρριζώθησαν παρὰ τῷ λαῷ, ἀλλ' οὐδὲ ἡ γινῶσις τῶν βραδύτερον παρατηρηθέντων ἀστερισμῶν ἐγενικεύθη. Νῦν οἱ χωρικοὶ τῆς Ἑλλάδος γνωρίζουσιν ἐκείνους ἰδίως τοὺς ἀστερισμοὺς, τοὺς ὁποίους ἐγνώριζον καὶ οἱ παναρχαιότατοι προπάτορες αὐτῶν, καὶ τούτους ἔχουσιν ὡς ὀδηγοὺς εἰς τὰ γεωργικὰ τῶν ἔργα ἢ τὴν ναυτιλίαν, ὡς ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου. Οἱ ἀστερισμοὶ καλοῦνται ὑπὸ τοῦ λαοῦ γενικῶς *σημάδια*², ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος *χουργιά* (χωρία)³. τὰ δὲ ἰδιαίτερα αὐτῶν ὀνόματα ἢ εἶναι αὐτὰ τὰ παλαιά, ἢ ἕτερα, ὧν τινὰ μὲν διεπλάσθησαν ἐξ ἀναλογίας πρὸς κοινὰ ἐργαλεῖα ἢ σκευὴ ἢ ἄλλα τῶν ἐπὶ τῆς γῆς πραγμάτων, ἄλλα δ' ἀναφέρονται εἰς μύθους μέχρις ἡμῶν διὰ στόματος διατηρηθέντας. Τῶν μύθων τούτων ἐνιοὶ διέσωσαν ἴχνη ἀμυδρὰ γνωστῶν ἀρχαίων πάντες δ' ἐν γένει φαίνονται ὡς τις ἀπήχησις τοῦ φανταστικοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς κληροδότημα τῶν παναρχαίων χρόνων. Ἄν δ' εἷς τινὰς αὐτῶν παρατηρῆται καὶ ἡ ἐπήρεια τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὁ λόγος εἶναι εὐνόητος· οἱ ἐκχριστιανισθέντες Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσιν ὀνομασίας, ἀμέσως ἀνακαλούσας εἰς τὴν μνήμην τοὺς μύθους τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ πρῶτοι χριστιανοί, σκανδαλιζόμενοι ἐκ τῶν ἔθνικῶν ὀνομασιῶν τῶν ἀστερισμῶν, ἐπειρῶντο

1. Ἡ εἰς τὸν Ἡσιόδον ἀναφερομένη Ἀστρονομία, ἐν ἣ περιείχοντο καὶ ἀστρονομικοὶ μῦθοι, εἶναι ἀδηλον πότε ἐποιήθη· τινὲς ὑποθέτουσιν αὐτὴν ἔργον τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων, μεταγενέστερον τοῦ Καλλιμάχου καὶ τοῦ Ἀράτου, ἄλλοι δὲ πάλιν τὴν ἀνάγουσι μέχρι τοῦ 5' αἰῶνος. (βλ. *Rzach*, ἐν *Pauly-Wissowa*, *Real-Encyclop.*, τ. VIII, σ. 1223).

2. βλ. καὶ *Hiller von Gaertringen*, *Thera*, τ. IV, 2, σ. 167 (Μίλητος). *Βλαστοῦ*, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, σ. 176 (Κρήτη)· «καὶ τὰ σημάδια τ' οὐρανοῦ» ἐν *χιακῷ ἔσχατι* (*Κανελλάκη*, *Χιακὰ ἀνάλεκτα*, σ. 93).—*Σημάδια* εἶναι τὰ σημεῖα, τὰ παρ' Ὁμήρῳ *τεῖρεα* (*Ἰλ.* Σ 485).

3. Ἀρτοτίνα τῆς Δωρίδος: *Λαογρ.* Δ' 424 «Χουργιά εἶναι ἀστέρια ποῦλλά μαζούλα. Ὅθι εἶναι ποῦλλά ἀστέρια, διακπέντι, εἶναι χουργιόν».

ἄλλοτε μὲν χριστιανικὴν νὰ δώσωσιν εἰς ταύτας ἐξήγησιν¹, ἄλλοτε δὲ καὶ ἐντελῶς ν' ἀντικαταστήσωσιν αὐτάς. Ἐν ναυτικῷ καλανδαρίῳ, φερομένῳ ἐν χειρογράφῳ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, γραφέντι δ' ἴσως δύο ἢ τρεῖς αἰῶνας πρότερον, τὰ πλεῖστα τῶν ἄστρον καὶ τῶν ἀστερισμῶν ἀναφέρονται μὲ χριστιανικὰ ὀνόματα, οἷον τὸ ἄστρον τοῦ Τιμίου σταυροῦ, τὸ ἄστρον τῆς ἀγίας Θεκλής, τὸ ἄστρον τοῦ ἀγίου Θωμᾶ, τὸ λεγόμενον Ταύρου οὐρὰ κττ. καὶ ρητῶς παρατηρεῖται, ὅτι θρησκευτικὸς λόγος ὑπαγορεύει τὴν ἐκχριστιάνισιν τῶν παλαιῶν ὀνομάτων: «εὐσεβέστερον γὰρ χάριν σεβάσματος τὰς τῶν ἀστέρων τροπὰς ἀγίων ὀνόμασι χριστιανοὶ προσανέθεντο, Ἑλλήνων ταύτας τὸ πρότερον εἰς ζῳά τινα κριοὺς καὶ ταύρους καὶ καρκίνοὺς κακῶς ἐπικαλεσάντων»².

Ἡ τάσις αὕτη διετηρήθη ἐν τῇ ἄλλῃ Εὐρώπῃ μέχρι τοῦ ΙΖ' ἀκόμη αἰῶνος. Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα Σέμλερ τις ἐν τῇ *Astronomie* (1742) αὐτοῦ προέτεινε τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἐθνικῶν διὰ χριστιανικῶν ὀνομάτων, ὅπως οἱ τὴν ἀστρογνωσίαν διδασκόμενοι, ἀντὶ κενῶν μύθων, μανθάνωσι συγχρόνως ἱστορίας τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς καινῆς διαθήκης³.

Κατωτέρω καταγράφομεν τὰς γνωστὰς ἡμῖν ὀνομασίας ἐκάστου ἰδίᾳ τῶν ἀστερισμῶν καὶ τῶν ἀστέρων καὶ τοὺς περὶ τούτων μύθους καὶ δοξασίας.

Β' ΠΟΥΛΙΑ

Ὄνομα.—Γεωργικαὶ παρατηρήσεις.—Δύσις τῆς Πούλιας μετὰ κρότου.—Σεισμοί.—Πλειάδες ἐξ ἀδελφαί, ἀποκτείνουσαι τὴν ἐβδόμην.—Μνηστὰι τοῦ Ὀρίωνος, ὑπὸ τούτου διωκόμεναι.—Πούλια, κλωσσα μετὰ τὰ κλωσσόπουλα.—Γουροῦνα μετὰ τὰ γουρουνόπουλα (Υάδες).

Ὁ ἀστερισμὸς τῆς Πλειάδος διετήρησε τὸ ἀρχαῖον ὄνομα μικρὸν παραφθαρὲν εἰς τινὰς ἐλληνικὰς χώρας· ἐν Ρόδῳ λέγεται Πλειά⁴, ἐν Χίῳ Πιλιά⁵, ἐν Κύπρῳ Ὀπλιά⁶, ἐν Σύμῃ καὶ Λιβισίῳ τῆς Λυκίας Ἀπλιά⁷. Ἐπειδὴ

1. Οὕτω περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησίας Εὐχέριος ἔγραψεν ὅτι ὁ μὲν Ἀρκτοῦρος παριστᾷ τὴν ἐκκλησίαν, ὁ Ὀρίων τοὺς μάρτυρας καὶ αἱ Υάδες τοὺς διδασκάλους τῆς ἐκκλησίας (*Piper, Mythologie der christl. Kunst*, τ. I, μέρ. II, σ. 299).

2. Ἐκ τοῦ κώδ. 135 τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης (N. Ἑλληνομνήμων, τ. Θ', σ. 172).

3. *Piper*, αὐτ., σ. 299 κέ.

4. Ἐν γαμηλίῳ ἔσματι «τ' ἄστρα καὶ τὴν Πλειά» (Πανδῶρ., τ. ΙΒ', σ. 599).

5. *Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα*, σ. 361.

6. *Σακελλαρίου, Κυπριακά*, τ. Β', σ. 703. *Λουκᾶ, Φιλολ. ἐπισκέψεις*, σ. 130.—Ἐν Καρπάθῳ Ὀπλέα ἢ Ὀπλιά, *Μανωλακάκη, Καρπαθιακά*, σ. 206. *Dieterich, Sprache u. Volksüberl. d. Sporaden*, σ. 220.

7. *Μουσαίου, Βατταρισμοί*, σ. 29. *Σακελλαρίου, ἔνθ' ἀν.*

δὲ νομίζεται ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑξ ἄστρα¹, κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐλέγετο ἑξαστέριν² ἢ ἑξάστερον³, καὶ ἀκριβέστερον ἑπτὰ ἀστέρες⁴ ἢ ἐπτάστερον⁵. Ἀλλὰ γνωστὴ καὶ πιθανῶς εὐχρηστοτέρα ἦτο καὶ ἡ σήμερον κοινοτάτη ὀνομασία Πούλια⁶. Ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξεως φαίνεται οὕσα ἡ αὐτὴ καὶ ἡ τῆς λέξεως πουλί (=πτηνόν, ἐκ τοῦ ἀρχαίου πουλίου, πρβλ. τὸ λατ. pullus), οὗ τὸ θηλυκὸν εἶναι πουλίᾶ ἢ πουλιάδα (ἢ μήπω φωτοκῆσασα ὄρνις)⁷. Εἰς τὴν ἐπικράτησιν δὲ τοῦ ὀνόματος συνετέλεσεν ἴσως καὶ ἡ παρήχησις πρὸς τὸ ἀρχαῖον ὄνομα, τοῦ ὁποίου ὡς παρετυμολογία ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ τὸ κοινόν.

Ἡ Πλειὰς θεωρεῖται ὡς σημαντικώτατος τῶν ἀστερισμῶν⁸, διότι ἐξ αὐτοῦ ὀδηγοῦνται πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ὥρας τῆς νυκτὸς τὸν χρόνον, καθ' ὃν εἶναι ὄρατος εἰς τὸν ὀρίζοντα, καὶ κατ' αὐτὸν κανονίζουσιν οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ ποιμένες τὴν τάξιν τῶν ἔργων των. Εἶναι δὲ θαυμασιῆ ἢ ἀκριβεία, μεθ' ἧς ἐκ τῆς θέσεως τῶν ἀστέρων ἐν τῷ οὐρανῷ κατορθώνουσι νὰ ὀρίσωσι τὴν ὥραν τῆς νυκτὸς καὶ τὸν μέχρι τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου χρόνον⁹. Εἰς τὸν ἀκριβέστερον ὑπολογισμὸν τῆς ὥρας ἐκ τῆς Πλειάδος ὀδηγοῦνται καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἐν σχέσει πρὸς αὐτὴν θέσεως τοῦ Ὠρίωνος¹⁰.

Ἐξαίρεται δὲ ἡ σημασία τῆς Πλειάδος, διότι ἡ πρώτη ἐωθινὴ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις αὐτῆς διχάζουσι τὸν ἐνιαυτὸν, καὶ κατὰ τὸν διχασμὸν τοῦτον κανονίζονται κυρίως αἱ γεωργικαὶ καὶ ποιμενικαὶ ἐργασίαι. Ἡμέραν ἐπιτο-

1. Ἀρτοτίνια Δωρίδος: Λαογρ. Δ' 423. Θήρα: *F. Hiller von Gaertringen*, Thera, τ. IV, 2, σ. 167. Ἡπειρωτικὸν ἄσμα τῶν ἀριθμῶν: «ἑξ ἄστρα ἔχει ἡ πουλία» (Ζωγρ. ἀγῶν Α', σ. 8). Ὁμοιον κυπριακόν: «Αἱ τὴν Ὀπλειάν π' ἀνέφανε καὶ τ' ἄστρα τῆς ἐν' ἑξῆ» (Σακελλάριος, ἐνθ' ἀν., σ. 43. Βλ. καὶ Ἐφημ. Φιλομαθ. 1865, σ. 775). Ὁμοιον κορινθιακόν: «Ἐξ ἀστέρις ἔχει ἡ πουλία» (Λελέκ., Ἐπιδόρπ., σ. 140). Εὐρυτανικόν: «Ἐξ ἀστέρις ἔχ' ἡ πουλία, τέσσαρα βζιά ἢ ἀγελάδα, κί τρία πουδάρια ἢ πυρουσιὰ» (παρὰ Στυλ. Βίου).

2. *Ducange*, Glossar. Graecit. λ. ἑξαστέριν.

3. Αὐτ., λ. πουλία.

4. Αὐτ., λ. ἑπτὰ ἀστέρες.

5. Τὸν τύπον τοῦτον ἔχουσι πάντες οἱ κώδικες τοῦ Ἐρατοσθένους (Καταστερ. 23). Ἄνευ ἀνάγκης δὲ διορθώνουσιν ὁ μὲν τελευταῖος ἐκδότης *Olivieri* ἑξάστερος, ὁ δὲ *Wilamowitz* ἐπτάπορος.

6. *Ducange*, λ. πουλία. Ἡ μαρτυρία παρ' αὐτῷ ἐκ τοῦ Ἰωάννου Κανναβούτζη. «ἑξάστερον, ὅπερ λέγεται καὶ Πλειὰς, ὃ καὶ βαρβαρίζοντες οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι λέγουσι Πουλιάν».

7. Ἐκ τοῦ πουλί οἱ Ἡπειρῶται ἐσχημάτισαν ρῆμα πουλεύω, σημαῖνον ἵπταμαι. Τὸ ἀρσενικὸν Πούλιος ἐν Ἡπειρῷ καὶ Μακεδονίᾳ σύνηθες ὡς βαπτιστικὸν καὶ κύριον ὄνομα. Πούλια δὲ (θηλ.) λέγεται καὶ ἡ μεταλλινὴ φολὶς, ἢ ἐπιρραπτομένη ὡς ποικίλιμα εἰς ἐνδύματα· ἡ αὐτὴ λέγεται καὶ οὐδετέρως τὸ πουλί· πουλί λέγεται ἐπίσης καὶ ὁ πεσσός.

8. «Ἀπ' ὅλα τ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ ἡ Πούλια εἶν' τὸ κεφάλιν», λέγει ἐρωτικὸν δίστιχον τῆς Μήλου (Ἐφημ. Φιλομ. 1868, σ. 1610, ἀρ. 121).

9. Βλ. καὶ *F. Hiller von Gaertringen*, ἐνθ' ἀν. Λαογρ. Δ' 424.

10. *F. Hiller*, αὐτ., σ. 168.

λῆς ὀρίζει ὁ λαὸς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου (21 Μαΐου), ὅτε ἐπιτέλλει ἀμέσως πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, καὶ ἔπειτα δύο ἢ τρία λεπτὰ ἐνωρίτερον καθ' ἑκάστην¹ μέχρι τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Φιλίππου (14 Νοεμβρίου)² ἢ ὀλίγας ἡμέρας ὕστερον τὴν 17 ἢ 18 Νοεμβρίου³. Ἐπειδὴ δὲ τότε φαίνεται κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, φαντάζονται τοῦτο ὡς ἀσπασμὸν τῆς Πούλιας καὶ τοῦ Ἡλίου, καὶ ἐν Χίῳ καὶ Θήρᾳ λέγουσι: «τ' ἁγίου Φιλίππου φιλεῖ ἡ Πούλια μὲ τὸν Ἡλιόν»⁴. Καὶ μετεωρολογικὰς προγνώσεις στηρίζουσιν εἰς παρατηρήσεις τῆς καταστάσεως τῆς ἀτμοσφαίρας κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην· ὅτι ὁ πνέων τότε ἄνεμος θὰ ἐπικρατήσῃ μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανίων⁵· ὅτι ἂν νέφη ἀποκρύψωσι τὴν Πλειάδα, τὸ λῆγον ἔτος θὰ εἶναι δυστυχές⁶. Ἐν Ἀχαΐᾳ πάλιν πιστεύουσιν ὅτι, ἂν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Νοεμβρίου ἡ Πούλια βασιλεύσῃ μὲ συννεφίαν, θὰ ἐπέλθῃ βαρυχειμωνιά, καὶ τάνάπαλιν, ἂν ὁ οὐρανὸς εἶναι αἴθριος⁷.

Ὁ χρόνος τῆς ἐπιτολῆς καὶ τῆς δύσεως τῆς Πλειάδος καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐτίθετο περίπου κατὰ τὰς αὐτὰς ἡμέρας. Ἡ μὲν ἐπιτολὴ ὑπ' ἄλλων μὲν τὴν 7, ὑπ' ἄλλων τὴν 9 καὶ ὑπὸ τοῦ Πλινίου τὴν 10 Μαΐου⁸, ἡ δὲ δύσις τὴν 11 Νοεμβρίου⁹. Τὴν ἡμέραν δὲ ταύτην ὀρίζει καὶ δημῶδης παροιμία. «Ὁ Ἄη Μηνᾶς ἐμήνυσε Πούλια μὴν ξημερώσῃ»¹⁰. Ἐθεώρουν δ' ἐπίσης καὶ οἱ ἀρχαῖοι διχοτομούμενον διὰ τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως τῆς Πλειά-

1. Αὐτ., σ. 167.—Καρπενίσιον παρὰ Στυλ. Βίου: «Ἡ Πούλια προτουβγαίν' τ' ἁγίου Κουσαντίνου».

2. «Τ' ἁγίου Φιλίππου βασιλεύει ἡ Πούλια» (Θήρα, *Hiller*, αὐτ.). «Ὅτι ἡ Πλειὰς δὲ τοῦ ἁγίου Φιλίππου ἀναφέρει καὶ βυζαντινὸν ναυτικὸν συνταγματικὸν ἐν χειρογρ. τοῦ Π' αἰ. τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης (N. Ἑλληνομν., τ. Θ', σ. 173).

3. Χίος: *Κανελλάκη*, *Χιτικὰ ἀνάλεκτα*, σ. 361. Παροιμίαι γορτυνιακῆς (*Πολίτου*, *Παροιμίαι*, λ. πούλια 7. 8): «ς τις δεκαφτά, 'ς τις δεκαχτώ, / πέφτει ἡ Πούλια 'ς τὸ γιολό, / καὶ πίσω παραγγέλλει / μήτε στανίτσα 'ς τὰ βουνά, / μήτε γιωργὸς 'ς τοὺς κάμπους». καὶ: «ς τις δεκαφτά, 'ς τις δεκαοχτώ, / ποῦ πέφτει ἡ Πούλια 'ς τὸ γιολό, / μουδὲ κοπάδι 'ς τὸ βουνό, / μουδὲ γουργὸ 'ς τοὺς κάμπους» (γουργὸ=βοῦς ἀροτήρ). Μακεδονικὴ παραλλαγή παρὰ *Abbott*, *Macedonian Folklore*, σ. 70.

4. *Κανελλάκης*, αὐτ. *F. Hiller*, αὐτ.

5. *Κανελλάκης*, σ. 362. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον «οἷα τις ἂν ἢ κατάστασις τοῦ ἀέρος Πλειάδος δυσμένης οὕτω ἔχει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μέχρι τροπῶν, κἂν μεταβάλλῃ, μετὰ τροπᾶς». (*Θεοφράστ.*, II. σημ. 7).

6. *Κανελλάκης*, σ. 370.

7. Λαογρ. Β' 705 - 6.

8. *Er. Boll*, *Griech. Kalender*, Heidelberg 1911, II, σ. 6. 30.

9. Αὐτ., σ. 11. 32. I, σ. 15.

10. Ἀραβαντιν., *Παροιμιαστήριον*, σ. 80, ἀρ. 811. *Βενιζέλ.*, *Παροιμ. δημῶδ.*, σ. 176, ἀρ. 3. *A. Mommsen*, *Griechische Jahreszeiten* I, σ. 88, ἀρ. 123. Ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἄγεται τὴν 11 Νοεμβρίου.

δος τὸν ἐνιαυτὸν, καὶ τὴν μὲν ἀνατολὴν ὡς σημαίνουσιν τὴν ἀρχὴν τοῦ θέρους, τὴν δὲ δύσιν τοῦ χειμῶνος¹.

Ὁ Ἡσίοδος (Ἔργ. 383 κέ.) παραγγέλλει νὰ γίνεταί ἡ ἐναρξίς τοῦ θερισμοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν τῶν Πλειάδων καὶ τοῦ ἀρότου κατὰ τὴν δύσιν. Κατὰ τὴν γνώμην δ' ὁμοῦ τῶν σημερινῶν χωρικῶν ὁ ἄροτος πρέπει νὰ ἔχη περατωθῆ πρὸ τῆς δύσεως τῆς Πούλιας, διὸ λέγουσι παροιμιωδῶς: «Ἡ Πούλια βασιλεύοντας, καὶ ὁ καλὸς ζευγολάτης ἀποσπέρνοντας²». Ἐν μὲν πρὸ τῶν μέσων τοῦ Νοεμβρίου γίνῃ ἡ σπορά, θὰ βλαστήσῃ μετὰ μίαν ἐβδομάδα, ἂν δ' ὁμοῦ ὕστερον, θὰ βραδύνη ἓνα μῆνα³. Ταῦτα, ὡς παρατηρεῖ ὁ Α. Mommsen (σ. 90), εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰ τοῦ Ἡσιόδου (Ἔργ. 479 κέ.), λέγοντος ὅτι ὁ ἄροτος δὲν πρέπει νὰ γίνεταί περὶ τροπὰς ἡλίου, κατὰ τὰς μικρότερας δηλ. ἡμέρας τοῦ ἔτους, διότι τότε ἡ συγκομιδὴ θὰ εἶναι πενηχρά.

Μετὰ τὴν δύσιν τῆς Πλειάδος παύουσιν αἱ γεωργικαὶ ἐργασίαι, οἱ δὲ ποιμένες πρέπει νὰ κατέλθωσιν εἰς τὰ χειμάδια· δὲν ἐπιτρέπεται πλέον κατὰ τὴν παροιμίαν οὔτε γεωργὸς νὰ εὐρίσκηται εἰς ἀγροὺς οὔτε ποιμνὴ εἰς τὰ βουνά⁴. Καὶ ἡ θάλασσα εἶναι ἐπικίνδυνος, μέχρι δὲ τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανίων, ὅτε ἀγιάζονται τὰ νερά, τὰ πλοῖα δὲν πρέπει νὰ ταξιδεύωσι. Τὴν μετὰ τὴν δύσιν τῆς Πλειάδος, μετὰ τὴν πλειοδυσίαν, ὡς τὴν ὀνομάζει, ταραχὴν τῆς θαλάσσης μνημονεύει καὶ βυζαντινὸν τι κείμενον τοῦ ΙΑ' αἰῶνος πιθανῶς. «Ἀπὸ δὲ τῆς δεκάτης πέμπτης τοῦ αὐτοῦ μηνὸς (Νοεμβρίου) ἀρχεται ἡ λεγομένη πλειοδυσία, καὶ κατὰ ἐβδόμην ἡμέραν, ἤγουν ἀπὸ τῆς ιε', ἕως τῆς κβ', δύνει ἄστρον, ὁμοίως καὶ καθεξῆς, καὶ ἐν ταῖς αὐταῖς ἡμέραις, ὅτε τὸ ἄστρον δύνει, γίνεται ἐν τῇ θαλάσσει κακοκαιρία· ἐπικρατεῖ δὲ ἡ τοιαύτη πλειὰς ἡμέρας τεσσαράκοντα ἐννέα»⁵.

1. Θεόφραστ., Π. σημ. 6. Ἄρατ., Φαινόμε. 266 - 7. Plin., N. H. XVIII, 69.

2. Πατρῶν (Στατιστικὴ τῆς γεωργίας, ἐν Ἀθ. 1864, σ. 108) Ζακύνθου (Α. Mommsen, σ. 92, ἀρ. 123α [καὶ ὁ καλὸς γεωργός]), Διμιτσάνης Γορτυνίας παρὰ Κ. Κασσιμάτη.— Καὶ ἄλλως: «ὄντας ἡ Πούλια βασιλεύη, ὁ καλὸς ζευγολάτης ἀποσπέρνει». Γορτυνία (Ἐφημ. Φιλομ. 1858, σ. 573—Mommsen, σ. 93, ἀρ. 125β') ἤ: «Ἡ Πούλια βασιλεύοντα / καὶ πίσω ἀποσπέρνοντα». Διμιτσάνης παρ' Ὁθ. Στασινοπούλου.

3. Ἐφημ. Φιλομαθ., ἐνθ' ἄν.

4. Βλ. τὰς παροιμίας ἀνωτέρω, σ. 216, σημ. 3. Ἄλλαι παραλλαγαὶ τούτων: «Ἡ Πούλια βασιλεύοντας / καὶ πίσω παραγγέλλοντας, / μήτε τσοπάνος 'ς τὸ βουνό, / μήτε γιωργός 'ς τοὺς κάμπους». Πατρῶν (Λαογρ. Β' 706), Ἀρκαδίας (Στατιστ. τῆς γεωργίας, σ. 109—Mommsen, σ. 93, ἀρ. 93, ἀρ. 125c), Πύργου Ἡλείας (παρὰ Λιναρδάκη), Κυνοῦρίας παρὰ Κ. Ρωμαίου). ἤ: «καὶ οὔτε τσοπάνης 'ς τὰ βουνά, οὔτε ζευγᾶς 'ς τοὺς κάμπους» (Ἐφ. Φιλομαθ. 1858, σ. 573—Mommsen, σ. 93, ἀρ. 125β') ἤ: «μηδὲ πουλάκι 'ς τὸ κλαρί, μηδὲ βοσκὸς 'ς τὸ πλάγι» (Πύργου, παρὰ Λιναρδάκη) ἤ: «οὐδὲ πουλάκι 'ς τὸ βουνό, οὐδὲ γιωργός 'ς τὸν κάμπο» (Διμιτσάνης, παρὰ Ὁθ. Στασινοπούλου).

5. Λάμπρον, Ν. Ἑλληνομν., τ. Θ', σ. 174.—Καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐθεώρουν τὴν θάλασσαν ὡς ἐπικίνδυνον μετὰ τὴν δύσιν τῶν Πλειάδων. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Gundel, De stellarum appell., σ. 99.

Ὅταν δὴ ἡ Πούλια, πιστεύει ὁ λαὸς ὅτι ἀκούεται σφοδρὸς κρότος περὶ βαθὺν ὄρθρον¹, λέγουσι δὲ ἔπαινον ἢ Πούλια στὴ θάλασσα². Παραπλησίαν πρὸς ταύτην ἀρχαίαν δημώδη δόξαν περὶ τοῦ ἡλίου ἀναφέρει ὁ Ποσειδώνιος³. «μείζω δύνειν τὸν ἥλιον ἐν τῇ παρωκεανίτιδι μετὰ ψόφου παραπλησίως ὡσανεὶ σίζοντος τοῦ πελάγους κατὰ σβέσιν αὐτοῦ διὰ τὸ ἐμπίπτειν εἰς τὸν βυθόν». Ἐκ τινος δὲ δημοτικοῦ ἄσματος δυνάμεθα ἴσως νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἡ αὐτὴ ἰδέα ἐπικρατεῖ καὶ περὶ τῆς δύσεως ἄλλων ἀστέρων.

Νὰ βρῆς καὶ τὸν Αὐγερινὸ ποῦ κούεται στὴ δύση⁴.

Ὁ κατὰ τὴν δύσιν τῆς Πούλιας κρότος παρακολουθεῖται, κατὰ τὰς δημώδεις παρατηρήσεις, ὑπὸ σεισμοῦ⁵. Ἐκ τῆς ἐπιρροῆς δ' ἴσως τοιούτων ἰδεῶν κρητικόν τι ἄσμα περὶ δεινοῦ σεισμοῦ, συμβάντος ἐν Κρήτῃ τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1856, προσομοιάζει τὰς τότε καταστροφὰς πρὸς τὰς ἐπιγινόμενας, «ὅταν χάνεται ἄστρο»⁶.

Προέρχεται δ' ὁ κρότος ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ οὐρανοῦ σώματος εἰς τὴν γῆν, διότι καὶ τὴν δύσιν ἀντιλαμβάνονται ὡς πτώσιν τῆς Πλειάδος εἰς τὴν θάλασσαν, καθὼς ἐμφαίνεται ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας φράσεις πέφτει ἡ Πούλια στὸ γιὰλό, ἔπαισε ἢ Πούλια στὴ θάλασσα⁷. Ὁ αὐτὸς κρότος ἀκούεται καὶ ὅταν ἡ Πούλια κατέρχεται εἰς τὴν γῆν προσωποποιουμένη ὑπὸ μορφὴν κλώσσας, περὶ τούτου δὲ θὰ διαλάβωμεν κατωτέρω ἐξετάζοντες τὰς προσωποποιίας τοῦ ἀστερισμοῦ.

Προσωποποιίας τῆς Πούλιας ἀναφέρουσι δημώδεις τινὲς παραδόσεις, ἐν δὲ παραμύθιον ἀναφέρει καταστερισμόν, ἀφηγούμενον ὅτι ὁ Θεὸς ἐλέησας τοὺς πολλὰ δεινοπαθήματα ὑποστάντας ἀδελφοὺς Ἀστερινὸν καὶ Πούλιω⁸ κατηστέρισεν αὐτούς. «Κι ὁ Θεὸς τὰ λυπήθηκε κ' ἔτσι γίνηκεν ἡ Πούλιω Πούλια κι ὁ Ἀστερινὸς Αὐγερ' νός»⁹. Πρὸς τὸ ἡπειρωτικὸν τοῦτο παραμύθιον

1. Π. Παπαζαφειρόπουλος, ἐν Βύρωνι, τ. Β', σ. 333.

2. Ἐφημ. Φιλομ. 1858, σ. 574. Πρβλ. ἀνωτέρω, σ. 216, σημ. 3: «πέφτει ἡ Πούλια 'ς τὸ γιὰλό».

3. Παρὰ Στράβων. Γ' 5, σ. 138.

4. Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρον δημ. ἄσμ., σ. 35.

5. Ἐφημ. Φιλομ., ἐνθ' ἄν.

6. Jeannarakí, Ἄσματα κρητικά, σ. 60, ἀρ. 83: «Τρία λεπτὰ βοᾶ ἡ γῆς, καπνὸς ποκάτω βγαίνει, / χάνονται χῶρες καὶ χωριά, σὰν ὄντας χάνει' ἄστρο».

7. Ὁμοίως εἶπεν ὁ Ἡσίοδος (Ἔργ. 619 - 20): «εὐτ' ἂν Πληιάδες - πίπτωσιν ἐς ἡεροειδέα πόντον».

8. Ὁ τύπος τῶν θηλυκῶν εἰς ὦ εἶναι συνηθέστατος πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα δ' ἐν Ἠπειρῷ. Παρὰ Hahn τὸ ὄνομα φέρεται Πούλια.

9. Παραμύθιον ἐκ Κουκοῦλι τοῦ Ζαγορίου, ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Hahn παρὰ J. Rio, Νεοελληνικά παραμύθια, Copenhagen 1879, ἀρ. 1, σ. 5, ἐν γερμανικῇ μεταφράσει Hahn, Griech. u. alban. Märchen, Lpz. 1864, ἀρθ. 1, ἐνθα ὁμοίως τὸ τέλος τοῦ παραμυθίου περὶ

ὁμοιότατον εἶναι παραμύθιον πολυνησιακὸν τῆς Ταχίτης, καθ' ὃ οἱ Δίδυμοι εἶναι ἀδελφὸς καὶ ἀδελφή, φυγόντες τῆς πατρικῆς οἰκίας καὶ καταστερισθέντες¹.

Κατὰ τινὰ δὲ παράδοσιν τῶν Κυκλάδων, αἱ Πλειάδες εἶναι ἀδελφαί, ὧν αἱ ἕξ ἀπέκτειναν τὴν ἑβδόμη. Ἡ παράδοσις αὕτη προῆλθε, κατὰ τὴν εὐστοχὸν παρατήρησιν τοῦ Wachsmuth, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἀστερισμὸς τῆς Πλειάδος ἀποτελεῖται ἐξ ἑπτὰ ἀστέρων, ὧν εἷς μόνος καὶ ἀμυδρῶς διακρίνεται². «οὐχ ὄρωνται δὲ εἰ μὴ ἕξ, ὃ δὲ ἑβδομος ἀμαυρὸς ἐστὶ σφόδρα»³. Δύνανται δ' ἴσως τὰ περὶ τοῦ φόνου τῆς ἑβδόμης ἀδελφῆς νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὁ ἀρχικὸς πυρὴν τοῦ παλαιοῦ μύθου, καθ' ὃν αἱ ἕξ τῶν Πλειάδων ἦσαν ἀθάνατοι, θνητὴ δὲ ἡ ἑβδόμη Μερόπη, ὡς καὶ τὸ ὄνομα δεικνύει, ἡ σύζυγος θνητοῦ, τοῦ Σισύφου καὶ τοῦ Γλαύκου μήτηρ⁴. Διότι ὁ δημῶδης μῦθος, ἀπλούστερος ὢν καὶ ἀτεχνότερος, εἶναι πιθανῶς ἡ πρώτη ἀκαλλώπιστος ἔκφρασις τῆς μυθολογικῆς εἰκόνας, ἣν ἦτο δυνατόν νὰ φαντασθῇ ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ ἀστερισμοῦ. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δ' ὅμως καὶ ἄλλους μύθους διηγοῦντο πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἀφανείας τοῦ ἑβδόμου ἀστέρος⁵. Γενικῶς δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐμυθολογοῦντο ἀδελφαί, θυγατέρες τοῦ Ἄτλαντος ἢ κατὰ Καλλίμαχον τῆς βασιλίσσης τῶν Ἀμαζόνων⁶. Ὡς ἑπτὰ ἀδελφὰς θεωροῦσι τοὺς ἀστέρας τῆς Πλειάδος καὶ οἱ Αὐστραλοί⁷.

Κατ' ἄλλην δέ, κυκλαδικὴν καὶ ταύτην, παράδοσιν, αἱ Πλειάδες εἶναι μνησταὶ τοῦ Ὠρίωνος, διωκόμεναι. Περὶ ταύτης διαλαμβάνομεν κατωτέρω (σ. 228).

Πασῶν δ' ὅμως γνωστοτάτη εἶναι ἡ παράστασις τῆς Πούλιας ὡς ὄρνιθος μετὰ τῶν νεοσσῶν αὐτῆς (κλωσσα μετὰ κλωσσόπουλα). Εἷς τὸ ὄνομα Πούλια ὁ λαός, συμφώνως πρὸς τὴν ἐτυμολογίαν αὐτοῦ, ἀποδίδει μᾶλλον τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπωαζούσης ὄρνιθος, οὐδέποτε ὅμως τὸ μεταχειρίζεται ὡς προσηγορικὸν εἰς τὴν σημασίαν ταύτην, ἀλλὰ μόνον ὡς κύριον ὄνομα τοῦ ἀστερισμοῦ. Ἐν

καταστερισμοῦ τῶν ἀδελφῶν παραδόξως λείπει. Περὶ τοῦ παραμυθίου τούτου ἐκτενῶς ἐπραγματεύθημεν ἐν Ἑστία 1880, ἀρ. 111. 112. (Λογογραφ. Σύμμεικτα Α' 203 κέ.).

1. Ellis, The history of the London Missionary Society, τ. III, σ. 172, παρὰ Waitz-Gerland, Anthropologie der Naturvölker, τ. VI, σ. 268.

2. C. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen, Bonn 1864, σ. 22.

3. Ἑρατοσθέν., Ἀστροθεσία Α' 14 Olivieri. Βλ. καὶ Ἄρατ., Φαιν. 259 - 260.

4. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Preller-Robert, Gr. Mythol., σ. 467. Ilberg, ἐν Roscher, Lex. d. Mythol. III 2553.

5. Ilberg, αὐτ.

6. Αὐτ., σ. 2550. Preller-Robert, σ. 465 κέ.

7. Revue des trad. popul. 1902, σ. 456. Edw. Tylor, Die Anfänge der Cultur, τ. I, σ. 353.

τούτοις ἐν Μακεδονίᾳ ἢ Πούλια λέγεται καὶ *Κλωσσαριά*¹. Φέρεται δὲ πολλοῦ τῆς Ἑλλάδος περὶ τοῦ ἀστερισμοῦ, ὅτι ἡ Πούλια ἦτο κλωσσα μετὰ τὰ κλωσσόπουλά της κ' ἐγιναν ἀστέρια, καὶ ὅτι «μονάχα τὰ ἔξι τῆς ἔζησαν καὶ γιὰ δαῦτο 'ς τὴν Πούλια φαίνονται καλά»².

Ἐπὶ τὴν μορφήν δὲ ταύτην μεγάλην ἔχει δύναμιν ἐπὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν μαγγανειῶν, ὅπως καὶ τὸ φεγγάρι. Ἄν μὴ ἴδῃ τὰ μάγια (τὰς μαγικὰς σκευασίας) ἐπὶ τῶν κεράμων τῆς οἰκίας, ἐνθα παρασκευάζονται, οὐδεμίαν προσκτῶνται μαγικὴν δύναμιν³. Πολλάκις δὲ καὶ αὐτὴ κατέρχεται ἐξ οὐρανοῦ μεθ' ὄλης τῆς φωλεᾶς, καὶ εἶδον αὐτὴν ἄνθρωποι πολλοί, μάλιστα γραῖδια· ἀλλ' ἀλίμονον εἰς ἐκεῖνον ποῦ εὔρη μπροστά της ἐκείνην τὴν στιγμὴν!⁴

Ὡς ὄρνις ἢ Πούλια πλάττεται ὡς βασίλισσα τῶν πτηνῶν εἰς παραμύθια. Ἀνέκδοτόν τι παραμύθιον σμυρναϊκὸν ἀφηγεῖται, ὅτι βασιλόπουλον, ἀναζητοῦν τὴν ἐγκαταλιποῦσαν αὐτὸ Νεράιδα σύζυγόν του, πορεύεται πρὸς τὸ ἀνθρωποφάγον Φεγγάρι, διὰ νὰ μάθῃ ποῦ αὐτὴ εὐρίσκεται. Τοῦτο παραπέμπει αὐτὸ πρὸς τὸν ἀδελφόν του Ἡλίον, καὶ οὗτος πρὸς τὴν ἀδελφὴν του Πούλιαν. Ἄμα δὲ τῇ ἀνεκοίνωσε τὴν αἴτησίν του, τῷ εἶπεν αὐτὴ ν' ἀναμείνῃ μικρόν, «γιὰ νὰ φωνάξῃ τὰ πουλιά, νὰ μάθῃ ἀπ' αὐτὰ ποῖα εἶναι· τότε ἐκάθησαν αὐτοὶ καὶ μετὰ ἕνα σφύρισμα τῆς Πούλιας μαζευτήκανε ὄλου τοῦ κόσμου τὰ πουλιά, καὶ ἀρωτοῦσε αὐτὴ ἕνα ἕνα γιὰ νὰ μάθῃ ποῖα εἶναι αὐτὴ».

Ἡ παράστασις τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς Πλειάδος ὡς ὄρνιθος μετὰ τῶν νεοσσῶν αὐτῆς⁵ εἶναι ἀπανταχοῦ τῆς γῆς ἐξηπλωμένη. Πολλὰ δὲ τεκμήρια πείθουσιν ἡμᾶς, ὅτι παραπλήσιος θὰ ἦτο ὁ ἀρχικὸς περὶ Πλειάδων ἑλληνικὸς μῦθος. Ἡ λέξις εἶναι ἕτερος τύπος τοῦ πέλεια (ἀγρία περιστέρα), διότι αἱ Πλειάδες (ἢ Πληιάδες) λέγονται ἐνίοτε (οἶον παρ' Ἀλκμᾶνι, Σιμωνίδῃ κ.ἄ.) καὶ

1. *Abbott*, *Macedonian Folklore*, σ. 70. Ὁ Σκ. Βυζάντιος (Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς, λ. Πούλια) γράφει ὅτι ἡ Πούλια λέγεται καὶ Κλωσσα καὶ ἀλέτρι· ἀλλ' ἀδυνατοῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν, ἂν τὸ πρῶτον εἶναι ἀκριβές.

2. Παραδόσ., ἀρ. 244.

3. Τὴν τοιαύτην μαγικὴν δύναμιν ἀναγράφουσι καὶ εἰς τ' ἄλλα ἄστρα ἐν γένει. Αἱ μαγικαὶ σκευασίαι πρέπει νὰ ἐκτίθενται καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐν ὑπαίθρῳ, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς στέγης, «γιὰ νὰ τὰ δῇ τ' ἀστέρι». Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς δεισιδαιμονίας ταύτης δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ὁ λόγος. Ἐνταῦθα ὅμως πρέπει τοῦτο νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὴν εἰκοστὴν πρῶτην Μαΐου, ὅτε ὁ λαὸς ὀρίζει τὴν ἀνατολὴν τῆς Πούλιας, οἱ ἰδιοκτῆται ἵππων προσέχουσι μὴ οὔτοι μείνωσι τὴν νύκτα ἐν ὑπαίθρῳ φοβούμενοι μὴ καταστήσῃ αὐτοὺς καταστίχτους ἢ Πούλια. Ἐντεῦθεν ἡ παροιμιώδης φράσις «τὸν ἐπίασεν ἡ Πούλια» ἐπὶ τῶν κατεστιγμένον ἐχόντων τὸ πρόσωπον (βλ. *Καραγιάννη*, *Δεισιδαιμονίας δοκίμιον*, Σμύρνη 1872, σ. 259). Ἡ πρόληψις προῆλθεν ἐκ τοῦ σχήματος τῆς Πούλιας, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ὑποτιθεμένης ἐπιβλαβοῦς αὐτῆς ἐπηρείας ἐπὶ τῶν ἐπιγείων.

4. Νέα Ἑλλάς (ἐφ. Ἀθηνῶν) 1874, ἀρ. 35.

5. Μεταξὺ τῶν ὁρατῶν ἀστέρων τοῦ συστήματος ὑποτίθεται ὡς κλωσσα ἢ Ἀλευόνη, ὁ μεγαλύτερος αὐτῶν (τρίτου μεγέθους).

Πελειάδες. Προφανῶς δὲ ἡ ἔτυμολογία τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ πλειῖος ἢ πλείων ἢ ἐκ τοῦ πέλειν ἢ ἐκ τοῦ πλέειν στερεῖται παντελῶς ὑποστάσεως. Ὡς δεικνύει τὸ ὄνομα, οἱ παλαιότατοι Ἕλληνες ἐφαντάζοντο τὸν ἀστερισμὸν ὡς σμήνος ἀγρίων περιστερῶν, οἱ μῦθοι δέ, εἰς τοὺς ὁποίους τοιαῦται εἰκόνες ὑπόκεινται, εἶναι πιθανῶς πανάρχαιοι, καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἐπινοηθέντων. Κατὰ τὸν ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα μῦθον, πέλειαι φέρουσιν ἀμβροσίαν εἰς τὸν πατέρα Δία· ἐν δὲ ταῖς Πλαγκταῖς μία τούτων πάντοτε χάνεται, ἀλλ' ὁ Ζεὺς πλάττει ἐτέραν πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτῆς¹. Τὰς πελείας ταύτας μεταγενέστεροι συγγραφεῖς ἐταύτιζον πρὸς τὸν ἀστερισμὸν, ἄνευ δ' ὅμως λόγου τινὸς οὐδεμίαν ἀνεγνώριζον σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰς κοινὰς περιστεράς².

Ἀκριβῶς δ' ὅμως τὰ χωρία τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ λογογράφων, τὰ ὁποῖα ἐπάγεται ὁ Ἀθήναιος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης, πείθουσι περὶ τοῦ ἐναντίου. Αἱ πλειάδες τοῦ ἀστερισμοῦ ἐξελαμβάνοντο ὡς περιστεραί, ἐκ τούτου δ' ἐπλάσθη καὶ ὁ μῦθος περὶ μεταμορφώσεως αὐτῶν διωκομένων ὑπὸ τοῦ θηρευτοῦ Ὠρίωνος³. Κατὰ τὴν ποιήτριαν Μοιρῶ τὴν Βυζαντίαν, τὴν ἀμβροσίαν ἐκόμιζον εἰς τὸν Δία, παιδίον ἔτι ἐν Κρήτῃ, τρήρωνες πελειάδες, τὸ δὲ νέκταρ ἀετός, καὶ ὁ Ζεὺς, νικήσας τὸν πατέρα, τὸν μὲν ἀετὸν ἐποίησεν ἀθάνατον καὶ προσέλαβεν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐκείνας δὲ ἐτίμησε καταστήσας ἀγγέλους τοῦ θέρους καὶ τοῦ χειμῶνος⁴. Εἰς τὰς καταστερισθείσας ὑπὸ τοῦ Διὸς πελειάδας ἀναφέρονται καὶ αἱ δύο περιστεραί ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Μαλλοῦ τῆς Κιλικίας⁵. Πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλα ἀρχαῖα μνημεῖα ἔχουσι παραπλησίας παραστάσεις⁶.

1. Ὀδυσσ. Μ. 62-65.

Τῇ μὲν τ' οὐδὲ ποτητὰ παρέρχεται οὐδὲ πέλειαι
τρήρωνες, ταί τ' ἀμβροσίην Διὶ πατρὶ φέρουσιν,
ἀλλὰ τε καὶ τῶν αἰὲν ἀφαιρεῖται λίς πέτρη'
ἀλλ' ἄλλην ἐνίησι πατὴρ ἐναριθμίον εἶναι.

¹ Ὁ ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα μῦθος περὶ τῆς διὰ τῶν Πλαγκτῶν διαβάσεως τῶν πελειῶν παρεφθάρη ὕστερον, μετατραπείς εἰς ἄλλον μῦθον περὶ πτήσεως περιστερᾶς διὰ τῶν Πλαγκτῶν καὶ ἀποκοπῆς τῆς οὐρᾶς αὐτῆς κατὰ τὸν πλοῦν τῶν Ἀργοναυτῶν. (Βλ. περὶ τοῦ μύθου τούτου καὶ τῆς διατηρήσεως αὐτοῦ εἰς σημερινὰς παραδόσεις καὶ παραμύθια Παραδ., σ. 1195 κέ.).

2. Ἀθην. ΙΑ', σ. 491.

3. Περὶ τῶν πλειάδων ὡς περιστερῶν βλ. *Nitzsch*, εἰς Ὀδυσσ. Ε, 269.

4. Παρ' Ἀθηναίῳ ΙΑ', σ. 491.

5. I. N. Σβορώνος, ἐν *Bulletin de correspond. hellénique* 1894, σ. 107 κέ. καὶ ἐν *Παρνασσῷ*, τ. ΙΖ', σ. 326 καὶ *Διεθνεί ἐφημ. νομισμ. ἀρχαιολογίας* 1899, σ. 74. Διάφορον γνώμην περὶ τῆς παραστάσεως ὑποστηρίζει ὅχι μὲ πολλὴν πιθανότητα ὁ *G. Thiele*, *Antike Himmelsbilder*, Berlin 1898, σ. 73.

6. Ὁ *L. A. Mitani* (*La fibula Corsini e il templum coeleste degli Etruschi*, ἐν *Rendiconti della r. Accadem. dei Lincei* 1912, τ. XXI, σ. 315 - 330) ἐξηγεῖ ὡς παράστασιν τῆς Πλειάδος τὰ ἐπὶ χρυσῆς πόρπης (εὐρεθείσης ἐν *Τυρρηνίᾳ*, ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀρχαίας

Ἐν τῇ Γερμανικῇ μυθολογίᾳ αὐτοῦ ὁ Γρίμμ περισυνήγαγε πολλὰς ὀνομασίας ἐξ εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, προδήλως ἐξ ἀναλόγων μύθων ἢ παραστάσεων προελθούσας. Αἱ πλειάδες γερμανιστὶ καλοῦνται die Henne mit sieben Küchlein (ἡ κόττα μὲ ἐπτὰ κοττόπουλα)· δανιστὶ aftenhönne (ἔσπερινὴ κόττα)· ἀγγλιστὶ the hen with her chickens (ἡ κόττα μὲ τὰ πουλιά της)· γαλλιστὶ la poussinière (ἡ κλωσσα)· ἐν Λορραίνῃ poucherosse ἢ courosse (κλωσσα)· ραιτορωμανιστὶ cluotschas ἢ cluschas (ὄμ.)· ἰταλιστὶ gallinelle (μπεκατσίνες, (σκολόπακες)· βοημιστὶ slepicas kurátky (κόττα καὶ τὰ κοττόπουλα)· οὐγγριστὶ fiastik ἢ fiastyuk (ἐκ τοῦ tik ἢ tyuk κόττα καὶ fiazom γεννῶ)¹. Πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Γρίμμ ἀναφερομένων ὀνομάτων εἶναι γνωστὰ ἡμῖν καὶ τὰ ἐπόμενα: γαλλιστὶ ἰδιωματικῶς (ἐν Λιμουζίνῃ) clouca (κόττα μὲ κοττόπουλα)² καὶ ἐν γλώσσαις λαῶν μὴ εὐρωπαϊκῶν· τῶν Σιαμίων: Dao luk kai (ἄστρον μικρῶν πουλιῶν)³· τῶν Κοριαίκων, φωλιὰ πάπιας⁴· τῶν Βανάρ, ὄρεινῆς Ἰνδικῆς φυλῆς, καλάθι γιὰ κόττες, ἐνν. διὰ νὰ κλωσσοῦν κόττες· τῶν Κασσίων ἐν Ἀσσάμ κόττα⁵· τῶν Ταχιτίων τῆς Πολυνησίας E hwettu ohwa a (ἄστρο τῆς φωλιᾶς)⁶. Τέλος καὶ Ἑβραῖοι ραββῖνοι ὀνομάζουσι τὸν ἀστερισμὸν κλωσσαν⁷.

Κατὰ μετάπτωσιν, συνήθως συμβαίνουσιν εἰς τοὺς φυσικοὺς καὶ τοὺς ἀστρονομικοὺς μύθους, εἰς παραδόσεις ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος διατηρουμένας ἀναφέρεται ἡ κλωσσα μὲ τὰ κλωσσόπουλα ὡς ἀποτελοῦσα θησαυρὸν⁸ ἢ ὡς στοιχειὸν⁹ ἢ ὡς σφαζομένη ἐπὶ τόπου, ὅπου κρύπτεται θησαυρός, διὰ ν' ἀναληφθῇ οὗτος ἀκινδύνως¹⁰. Παραπλήσια παραδόσεις φέρονται καὶ ἀλλαχοῦ

Σατουρνίας) δέκα πτηνὰ (περιστερὰς ἢ νήσους)· ἀνάγει δὲ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν Η' αἰῶνα π. Χ. Ὁ αὐτὸς δὲ εἰς ἄλλα προγενέστερα ἔργα του, μνημονευόμενα αὐτόθι, ὁμοίως ἐξηγεῖ ἄλλα τινὰ ἀρχαῖα μνημεῖα (οἷον τὴν ἀπεικόνισιν ἐπτὰ πτηνῶν ἐπὶ χρυσοῦ ἐλλοβίου ἐξ Ὀλκίου εὐρισκομένου νῦν ἐν Μονάχῳ κλπ.).

1. *J. Grimm*, Deutsche Mythologie, σ. 691 (607 δ' ἐκδ.).

2. *Revue des tradit. populaires* 1902, σ. 340· εἰς τὸν αὐτὸν τόπον εὐχρηστον εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ ὄνομα la poussinieira, ἡ κλωσσα (αὐτ.). Ἐν τῷ Bocage vendéen τὸ αὐτὸ ὄνομα, rouzinière (αὐτ. 1902, σ. 139)· τὸ δ' ὄνομα poussinière ἢ l' étoile poussinière εἶναι κοινότατον ἐν Γαλλίᾳ (αὐτ. 1904, σ. 45. 1907, σ. 17). Ἐν τῷ βελγικῷ Λουξεμβούργῳ συνηθίζεται ὄνομα σημαῖνον ἐπίσης κλωσσαν μὲ τὰ κλωσσόπουλα (αὐτ. 1903, σ. 282).

3. *Bastian*, Kambodja, σ. 58.

4. *Krascheninnikow*, Kamtschatka, Lemgo 1766, σ. 279, παρὰ *R. Andree*, Ethnograph. Parallelen, σ. 107.

5. *Bastian*, Geogr. u. ethnograph. Bilder, σ. 126.

6. *J. C. Forster*, Bemerkungen auf seiner Reise um die Welt, Berlin 1783, σ. 441, παρὰ *R. Andree*, ἐνθ' ἄν.

7. *Nork*, Etym.-symbol.-mythol. Reallexikon, τ. IV, σ. 72.

8. *Παραδόσ.*, σ. 1018. 1068.

9. *Αὐτ.*, σ. 381, ἀρ. 644.

10. *Αὐτ.* 1006.

τῆς Εὐρώπης. Ἐν Petersberge πιστεύουσιν ὅτι χρυσῆ χλὴν ἐπωάζει που δώδεκα χρυσᾶ ἀυγά· πολλοὶ τὴν ἐζήτησαν, ἀλλ' οὐδεὶς κατώρθωσε νὰ τὴν εὕρῃ¹. Ἐν Βοημία, ἐν πλατείᾳ ἀγορᾶς τῆς πόλεως Blatna εἶναι ἰδρυμένη στήλη τῆς Παναγίας· ὑπὸ ταύτην δοξάζουσιν, ὅτι ἐκτείνεται μέγα ὑπόγειον, ἐν ᾧ εὕρισκονται πολυάριθμοι χρυσαῖ ὄρνιθες· ὁπότεν ἡ πόλις περιέλθῃ εἰς μέγαν κίνδυνον, θὰ πετάξωσιν αἱ ὄρνιθες, καὶ τόσον μεγάλη θὰ εἶναι ἡ ἀξία των, ὥστε δι' αὐτῶν θὰ λυτρωθῇ ἡ πόλις². Ἐπίσης ἐν Βοημίᾳ ὑπὸ ἐκκλησίαν τινὰ ἐν Elbekostelev κατάκεινται ἀνάριθμοι θησαυροὶ καὶ παρ' αὐτοὺς χρυσῆ ὄρνις μὲ χρυσοῦς νεοσσούς³.

Ἐν Σικελίᾳ δὲ φέρονται παραδόσεις ὅτι εἰς τὸ βουνὸν Castel d' Orlando ὑπάρχει θησαυρὸς μία κλῶσσα μὲ χρυσᾶ πουλιά⁴, καθὼς καὶ εἰς τὴν πεδιάδα Monforte⁵ καὶ εἰς ἐν ἐκκλησίδιον παρὰ τὸ Mascali, καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ κλῶσσα μὲ τὰ χρυσᾶ πουλιά ἐμφαίνει τὴν ὑπαρξιν θησαυροῦ εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο⁶.

Ἐκ τοιούτων παραδόσεων προῆλθον προφανῶς καὶ τὰ ἐν παραμυθίαις ἀναφερόμενα περὶ χρυσοῦν ὄρνιθων. Ἐν βλαχικῷ παραμυθίῳ ἡ ἀγία Κυριακὴ χαρίζει εἰς χρηστὴν νέαν, ἀναζητοῦσαν τὸν σύζυγόν της, χρυσὴν κλῶσσαν μετὰ πέντε νεοσσῶν⁷. Ἄλλα τοιαῦτα παραμύθια ἀναφέρει ὁ Γρίμμ⁸. Ἐν νεαπολιτικῷ τῆς Πενταήμερου (ἐν τῇ εἰσαγωγῇ) ἀναφέρεται, ὅτι ἐκ θαυμασίου καρύου ἐξέρχεται μία noccola co dudece polenice (κλῶσσα μὲ δώδεκα κλωσσόπουλα)⁹. Ἐν γερμανικῷ γίνεται μνεῖα δώρων, καρύων ἢ αὐγῶν, περιεχόντων χρυσοῦν ἔνδυμα, ἕτερον ἀργυροῦν καὶ τὴν κλῶσσαν μὲ τὰ ἐπτὰ ἢ δώδεκα κλωσσόπουλα, ἥτοι τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην καὶ τὴν πούλιαν¹⁰. Ἐν οὐγγρικῷ τέλος γίνεται ἐπίσης μνεῖα τῆς ὄρνιθος καὶ τῶν ἐξ νεοσσῶν αὐτῆς¹¹.

Ἄλλαι ἐλληνικαὶ παραδόσεις ἀντὶ τῆς κλώσσας μὲ τὰ κλωσσόπουλα ἀναφέρουσιν γουροῦναν μὲ τὰ γουρουνόπουλά της. Τί εἶναι ἡ γουροῦνα αὕτη οὐδεὶς ἐξ ὧσων τὴν ἀναφέρουσιν δύναται σαφῶς νὰ ὀρίσῃ· ἄλλοι μὲν φαντάζονται αὐτὴν χρυσὴν, ἄλλοι μαρμαρίνην, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι πιστεύουσιν ὅτι εἶναι ἀντίκα, ἥτοι ἀρχαία σφραγιδόλιθος, ἔχουσα ἐγγεγλυμμένην ὕν μετὰ χοιριδίων. Πάντες δὲ

1. Kuhn u. Schwartz, Nordd. Sagen, σ. 233. Βλ. καὶ Sommer, Sagen aus Sachsen u. Thüringen, Halle 1846, σ. 63.

2. Grohmann, Sagen aus Böhmen, σ. 244.

3. Αὐτ., σ. 288.

4. Archivio per le tradiz. popolari 1900, τ. XIX, σ. 229.

5. Αὐτ. 1902, τ. XXI, σ. 304, ἀρ. 6.

6. Αὐτ., σ. 305, ἀρ. 9.

7. Schott, Walachische Märchen, σ. 242.

8. Grimm, Deutsche Myth., σ. 691 (607 - 8 δ' ἐκδ.).

9. Giambatt, Basile der Pentamenone, übertr. v. F. Liebrecht, τ. I, σ. 10.

10. Grimm, Kinder- u. Hausmärchen, ἀρ. 88.

11. Gaat, σ. 381, παρὰ Grimm.

συμφωνοῦσιν ὅτι εὐδαιμονέστατος θὰ γίνῃ ὁ εὐρών τοιοῦτο κειμήλιον, διότι καὶ θησαυροὺς θὰ δύναται δι' αὐτοῦ ν' ἀποκαλύπτῃ καὶ ἡ εὐτυχία θὰ εἶναι ἀναπόσπαστος συνοδὸς τοῦ βίου του. Διὰ τοῦτο περὶ τῶν πλουτούντων ἐνίοτε ψιθυρίζεται, ὅτι κατέχουσι τὴ γουροῦνα μὲ τὰ γουρουνόπουλα.

Ὅτε κατὰ τὸ 1851 ἡ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικὴ ἐταιρεία ἀπεφάσισε ν' ἀγοράσῃ οἰκίαν τινὰ ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν, ἔθνα ὑπετίθετο τότε ὅτι ἦτο ἡ θέσις τοῦ ἀρχαίου βουλευτηρίου, ὁ ἰδιοκτῆτης δὲν συγκατετίθετο νὰ τὴν πωλήσῃ εἰμὴ ἀντὶ μεγάλου τιμήματος· τὸ δ' αἷτιον τῶν παραλόγων ἀξιώσεων αὐτοῦ ἀναγράφει ὡς ἐξῆς ἐκθεσις τῆς ἐταιρείας: «Καὶ ἡ κατ' ἀδέσποτόν τινα φήμην κειμένη που ἐν Ἀθήναις καὶ μῆπω ἀνακαλυφθεῖσα χρυσῇ ὕς μετὰ τῶν δώδεκα σκυμνίων αὐτῆς, μέλλοντα κατὰ τὴν τῶν πολλῶν γνώμην νὰ εὐρεθῶσιν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς οἰκίας ταύτης, ἐπηύξανον τὴν ἀξίαν αὐτῆς καὶ τὴν ὑπερογκον τιμὴν, ἣτις ἀπηρεῖτο ὡς ἀντάλλαγμα, δικαίαν ἐδείκνυον»¹. Ὁ Perrot² διηγεῖται ὅτι εἰς πολλὰ χωρία τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς ἄλλης Στερεᾶς Ἑλλάδος οἱ χωρικοὶ πεποιθότες ὅτι καὶ αὐτοὶ καθὼς καὶ πάντες οἱ ἀρχαιολόγοι σκοπὸν εἶχον διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τὴν εὐρεσιν θησαυρῶν, πολλάκις τοὺς ἡρώτων ποῦ ἤμποροῦν νὰ εὐρουν τὴν πέτρα ποῦ ἔχει τὴ γουροῦνα μὲ τὰ γουρουνόπουλα καὶ ἔλεγον ὅτι αὐτὴ δεικνύει τὸν τόπον, ὅπου εἶναι κρυμμένος θησαυρός. Παρατηρεῖ δὲ προσέτι ὁ Perrot ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξιχνιάσῃ τίνι τρόπῳ ἐφαντάζοντο οἱ χωρικοὶ ὅτι θὰ παρεῖχε τὴν ἐνδειξιν τοῦ θησαυροῦ ἡ γουροῦνα μὲ τὰ γουρουνόπουλα. Καὶ ἐγὼ αὐτὸς ἐν Μεσσήνῃ εὕρισκόμενος κατὰ τὸ 1866 ἔμαθον ὅτι μετὰ πολλῆς πίστεως καὶ ἐπιμονῆς ἀνεζήτουν οἱ χωρικοὶ τὴν ἀντίκα μὲ τὴν γουροῦνα εἰς τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως. Φαίνεται δ' ὅτι ἀπανταχοῦ ὅπου εὕρισκονται Ἕλληνες εἶναι διαδεδομένη ἡ δοξασία αὕτη. Ὁ Δανιήλογλος³ λέγει ὅτι ἐν τῇ πολίχνῃ Τουρσαμπᾶ τῆς Τραχειᾶς Κιλικίας ἀπαίδευται χωρικοὶ προσφέροντες νομίσματα πρὸς πώλησιν ἐθεώρουν ὡς ἀνεκτιμήτου ἀξίας, ἂν εὕρισκετό τι ἔχον εἰκόνα χοίρου.

Εὐνόητον δ' εἶναι ὅτι, ἀφοῦ τοσοῦτον τιμαλφῆς ἐθεωρεῖτο τοιαύτη ἐπισφραγιῖδος παράστασις, ἐπεχείρησαν ἀπατεῶνες νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν εὐπιστίαν τῶν πολλῶν καὶ κατεσκεύασαν κιβδήλους. Ὡς τοιοῦτο δὲ κατασκευάσμα ἐχαρακτήρισα πραγματευόμενος περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης⁴ σφραγιῖδά τινα λίθου ἀργιλώδους τετραγωνικοῦ, ἣν ἐγένωσκον ἐκ περιγραφῆς τοῦ Γ.

1. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Ἐν Ἀθ. 1852, φύλλ. 2, σ. γ'.

2. Ἐν *Annuaire de l' Association pour l' encouragement des études grecques* 1874, σ. 399, καὶ *Mémoires d' archéologie et d' histoire*, σ. 325.

3. Δ. Ε. Δανιήλογλου, Ἀτταλέως, *Περιήγησις εἰς τὴν Παμφυλίαν*, Κωνσταντινούπολις 1855, σ. 140.

4. *Παραδόσ.*, σ. 1015.

Γρ. Παπαδοπούλου¹ καὶ ἤτις νῦν εὐρίσκεται ἐν τῷ Νομισματικῷ μουσεῖῳ Ἀθηνῶν. Ἡ σφραγὶς αὕτη ἔχει παράστασιν ὕδρ, ἧς κάτωθεν ἐννέα χοιρίδια θηλάζοντα καὶ ἐπιγεγραμμένα δώδεκα ἑλληνικὰ γράμματα. Προσέθετον δὲ ὅτι πλὴν τῆς σφραγίδος ταύτης καὶ νομίσματα καὶ νομισματόσημα κατασκευάζονται ἔχοντα τὴν παράστασιν ὕδρ μετὰ χοιριδίων, καὶ ὅτι, ὡς μ' ἐβεβαίωσεν ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ νομισματικοῦ μουσεῖου Ἀθηνῶν κ. Ι. Σβορώνος, πολλάκις παρουσιάσθησαν εἰς αὐτὸν τοιαῦτα κίβδηλα, προσφερόμενα πρὸς ἀγοράν, ὡς κειμήλια ἀνυπολογίστου ἀξίας.

Τοιαῦτα νομίσματα καὶ κέρματα βαρβαρότεχνα εὐρέθησαν ἐν τῇ βορείῳ Μακεδονίᾳ (παλαιᾷ Σερβίᾳ) καὶ ἐπραγματεύθη περὶ αὐτῶν ὁ Σέρβος ἀρχαιολόγος Μιχαὴλ Βάλτροβιτς, ἀλλὰ καὶ ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν περιῆλθον εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ἡμετέρου νομισματικοῦ μουσεῖου, περὶ πάντων δὲ τούτων καὶ ἐνὸς ἐκμαγείου ἐδημοσίευσεν ἐκτενῆ μελέτην ὁ κ. Ι. Ν. Σβορώνος². Ἡ παράστασις τῆς θηλαζούσης τὰ χοιρίδια ὕδρ ἐν τῇ σφραγίδι τοῦ ἐν Ἀθήναις νομισματικοῦ μουσεῖου ἐλήφθη βεβαίως ἐκ προτύπων ἀρχαίων, πιθανῶς δέ, καθὼς εἰκαζον³, ἐξ ἰταλικῶν καὶ σικελιωτικῶν νομισμάτων, ἐχόντων τὴν αὐτὴν παράστασιν, καὶ ἐπιγραφὰς προσομοιαζούσας πῶς πρὸς τὰ ἐν τῇ σφραγίδι γράμματα· τοιαῦτα δὲ νομίσματα ὑπέδειξα τῶν Ἀβακαινίνων καὶ τοῦ Τουδέρτου, προσέθετον δὲ ὅτι οἱ κιβδηλοποιοὶ εὐρίσκουσι τοὺς τύπους εἰς πολλὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, ἤτοι νομίσματα, νομισματόσημα, δακτυλιολίθους, καὶ πλὴν τῶν νομισμάτων τῶν Ἀβακαινίνων καὶ τοῦ Τουδέρτου ἢ παράστασις τῆς ὕδρ μετὰ τῶν χοιριδίων εὐρίσκεται καὶ εἰς νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς καὶ εἰς νομισματόσημα τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ δὲ κ. Σβορώνος τὴν εἰκασίαν περὶ προελεύσεως τοῦ τύπου ἐκ τοῦ σικελικοῦ καὶ ὀμβρικοῦ νομίσματος κατ' ἀρχὴν μὲν δὲν θεωρεῖ ἀπίθανον, δυσκολεύεται δ' ὅμως νὰ παραδεχθῇ ὅτι οἱ ἐν Ἑλλάδι κιβδηλοποιοὶ ἐζήτησαν τὰ πρωτότυπα αὐτῶν εἰς πόλεων τῆς Σικελίας αὐτόνομα νομίσματα, οὐδέποτε ἐφ' ὅσον γνωρίζει ἀνακαλυπτόμενα ἐν Ἑλλάδι, πολὺ δὲ πιθανώτερον φαίνεται εἰς αὐτόν, ὅτι ἂν οἱ τὸ πρῶτον κατασκευάσαντες ἐνεπνεύσθησαν ἐκ τύπου γνωστοῦ τινος νομίσματος, τοῦτο εἶναι τὸ ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς κοπέν· διὰ δὲ τὰ εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις νομισματικὸν μουσεῖον περιελθόντα, κατασκευασθέντα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Σβορώνου πρὸ ἐνὸς περιόπου αἰῶνος ὑπὸ ἐνὸς πιθανώτατα καὶ τοῦ αὐτοῦ κιβδηλοποιοῦ, ἐργαζομένου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς πρότυπα ἐχρησίμευσαν νομίσματα πόλεων καὶ βασιλέων τῆς Θράκης καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτὴν κειμένων παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου⁴.

1. Πανδῶρ. 1855, τ. Ε', σ. 570.

2. Ι. Ν. Σβορώνου, Νεοελληνικαὶ παραδόσεις περὶ ἀρχαίων νομισμάτων, ἐν Διεθνῇ ἐφημ. νομισματ. ἀρχαιολ. 1905, τ. VIII, σ. 257-292.

3. Παραδόσ., σ. 1015 κέ.

4. Σβορώνος, ἐνθ' ἀν., σ. 272. 291.

Ἄλλ' οἷονδῆποτε καὶ ἂν ἦτο τὸ ἀρχαῖον πρότυπον τῆς παραστάσεως, εἴτε ὁ τύπος τῶν νομισμάτων τῶν Ἀβακαινίνων καὶ τοῦ Τουδέρτου, εἴτε ὁ τοῦ νομίσματος τοῦ Ἀντωνίνου, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ πρότυπον τοῦτο ἐζητήθη, διότι κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας συνήπτετο ἢ ὕς μετὰ τῶν χοιριδίων τῆς πρὸς θησαυρούς. Ἄλλὰ τίς ὁ λόγος τῆς τοιαύτης συναφείας εἶναι δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῇ. Ὅτι διετηρήθη ἀνάμνησις τοῦ παλαιοῦ ἰταλικοῦ μύθου, καθ' ὃν ὕς θηλάζουσα χοιρίδια ὠδήγησε τὸν Αἰνεῖαν εἰς εὖρεσιν τοῦ προσφορωτάτου τόπου πρὸς κτίσιν πόλεως, νομίζω ἀπιθανώτατον. Ὁ Perrot (ἐνθ' ἂν.) εἰκάζει, ὅτι ἴσως ἡ γουροῦνα ἐξελέχθη ὡς σύμβολον ἐπιτυχοῦς εὐρέσεως ἕνεκα τοῦ ἰδιώματος αὐτῆς τοῦ ν' ἀνορύσσει διὰ τοῦ ρύγγου τὴν γῆν, ὡσπερ ὠδηγοῦσα τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὴν μιμηθῶσι, βέβαιοι ὅτι ἀνασκάπτοντες τὴν γῆν πάντως θὰ εὕρωσι κάτι. Ἡ εἰκασία εἶναι εὐφυῆς, ἀλλ' ἤκιστα πιθανή· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει προσφύτερον σύμβολον θὰ ἦτο ὁ χοῖρος, ἡ δὲ προσθήκη τῶν γαλαθηνῶν χοιριδίων οὐδὲν ἔχει νόημα. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ πιστεύω μᾶλλον ὅτι ἐν ἀρχῇ τὴν γουροῦναν μὲ τὰ γουρουνόπουλα ἐφαντάζοντο χρυσᾶ καὶ ἀποτελοῦντα αὐτὸν τὸν θησαυρόν, ὕστερον δ' ἐπλάσθη ἡ παράδοσις, ὅτι ἦσαν ἡ σφραγὶς θησαυροῦ ἢ ὁ τρόπος, δι' οὗ εὕρισκονται θησαυροί. Ἡ χρυσῆ γουροῦνα μὲ τὰ χρυσᾶ γουρουνόπουλα εἶναι παράστασις ὁμοία πρὸς τὴν χρυσῆν κλῶσσαν μὲ τὰ χρυσᾶ πουλιά, ποῦ ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ἢ μὲ τὴν χρυσῆν χῆνα ἢ μὲ τὴν χρυσῆν αἶγα, τὴν ὁποίαν ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Προβηγκίᾳ πιστεύουσιν ὅτι ἔχουσι κρύψη Σαρακηνοί¹.

Ἐν Ἑλβετικῇ τινι παραδόσει συνδέεται ἀγρία γουροῦνα ἢ ἀγριόχοιρος πρὸς θησαυρόν, κεκρυμμένον εἰς ὄρος². Ἄλλη δὲ τις ἑλβετικὴ ἀντίληψις φυσικοῦ φαινομένου μᾶς φέρει ἴσως πλησιέστερον πρὸς κατανόησιν τῆς ἐννοίας τῆς παραστάσεως τῆς ὕδς μετὰ τῶν χοιριδίων τῆς. Οἱ χωρικοὶ ἐν τῇ βερναίᾳ κοιλάδι Kander, ὡσάκις βλέπουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ λευκὸν νέφος ἐκ τῶν προμηνυόντων μεταβολὴν τοῦ καιροῦ, πιστεύουσιν ὅτι βλέπουσι γουροῦναν (Moore) μετὰ τῶν ἐπτὰ χοιριδίων αὐτῆς³. Καὶ σχετίζει μὲν ὁ W. Schwartz τὴν παράστασιν ταύτην μὲ τὴν τῆς μονοφθάλμου γουρούνας καὶ τοῦ χρυσότριχος κάπρου, ὑποθέτων ὅτι ἀναφέρεται εἰς μετεωρολογικὸν φαινόμενον. Ἄλλ' ἂν, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἡ ὄρνις μετὰ τῶν νεοσσῶν αὐτῆς εἶναι προσωποποιία τῆς Πλειάδος, πολὺ πιθανῶς ἡ γουροῦνα τῶν δημωδῶν παραδόσεων νὰ προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀστερισμοῦ τῶν Ὑάδων, τὸν ὁποῖον οἱ παλαιότατοι Ἕλληνας ἐφαντάζοντο ὡς ἀγέλην χοίρων. Καὶ ἀληθὲς μὲν ὅτι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς παρῆγον τὴν λέξιν ἐκ τοῦ ὕειν, ἢ ἄλλως ἐτυμολόγουν αὐτὴν, καὶ συμφώνους

1. Revue des trad. popul. 1894, τ. IX, σ. 256.

2. Schweizer. Archiv. f. Volksk., τ. XIV, σ. 178.

3. Rochholz, Naturmythen, σ. 100, παρὰ W. Schwartz, Die poetischen Naturanschauungen, Berlin 1879, τ. II, σ. 33.

πρὸς τὴν παραγωγὴν ἐπλαττον μύθους. "Οτι δ' ὁμοίως ἡ λέξις 'Υὰς εἶναι ἕτερος τύπος τοῦ συᾶς¹ δεικνύει καὶ τὸ ἀρχαιότατον ρωμαϊκὸν ὄνομα τοῦ ἀστερισμοῦ *Suculae*, ἂν καὶ τινες τῶν λατίνων συγγραφέων ὑπολαμβάνουσιν ὅτι ἐσχηματίσθη τοῦτο ἐκ παρανοήσεως τοῦ ἐλληνικοῦ 'Υάδες². Ὑπῆρχε δὲ πιθανῶς καὶ ἀρχαῖος μῦθος περὶ καταστερισμοῦ ὑός, ὡς δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ κρητικοῦ μύθου, ὃν διέσωσεν ὁ Ἀγαθοκλῆς: «Λέγεται γὰρ (ἐν Κρήτῃ) ὡς ἄρα Διὶ θηλὴν ὑπέσχετο ὕς, καὶ τῷ σφετέρῳ γρυσμῷ περιοιχνεῦσα τὸν κνυζηθμὸν τοῦ βρέφους ἀνεπάιστον τοῖς παριοῦσιν ἐτίθει»³. Ὡς κατηστερίσθη ἡ τροφὸς τοῦ Διὸς αἰξ Ἀμάλθεια καὶ αἰ κομίζουσαι εἰς τὸν Δία τὴν ἀμβροσίαν πέλειαι ἐν τῷ ἀστερισμῷ τῆς Πλειάδος, οὕτω θὰ ἐπλάσθη ἴσως καὶ μῦθος περὶ καταστερισμοῦ τῆς τροφοῦ τοῦ Διὸς ὑός, ἐφαρμοσθεῖς ἐπὶ τοῦ ἀστερισμοῦ τῶν Ὑάδων, ὃν οἱ πρῶτοι ὀνομάσαντες ἐφαντάζοντο ἀπλῶς ὡς ἀγέλην χοιριδίων⁴.

Γ' ΩΡΙΩΝ

Ἄλετροπόδιον.—Πῆχυς.—Σκεπαρνέα.—Μνηστήρ τῶν Πλειάδων.—Δίωξις αὐτῶν.

Ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ὠρίωνος καλεῖται κοινῶς ἕνεκα τοῦ σχήματος αὐτοῦ ἄλετροπόδι (τὸ) ἢ ἄλετροπόδα (ἡ), ἧτοι ποὺς ἀρότρου⁵. Τὸ ὄνομα τοῦτο φέρεται καὶ παρεφθαρμένον ἐνιαχοῦ, οἷον λιτρουπόδια (τὰ)⁶ καὶ πογαλέρκα (τά)⁷. Ἦτο δ' ἐν χρήσει καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ

1. Συᾶδες αἰ σύες ('Ἡσύχ.).

2. *Aul. Gell. XIII 9. Cicer., De nat. D. II 43. Plin., N. H. 18, 29. Gundel, De stell. appellat., σ. 102.*

3. *F. H. G. IV, 289 παρ' Ἀθην. Θ' 376α.*

4. Τὴν αὐτὴν γνώμην περὶ προσωποποιίας τοῦ ἀστερισμοῦ τῶν Ὑάδων ὡς ἀγέλης χοιριδίων ὑπὸ τῶν παλαιοτάτων Ἑλλήνων ἐκφράζει καὶ ὁ *G. Thiele* (*Antike Himmelsbilder, Berlin 1898, σ. 2*), ἀγνοῶν τὴν προκειμένην κατὰ τὸ 1881 δημοσιευθεῖσαν πραγματείαν. Ἐγκρίνει δὲ τὰ τοῦ *Thiele* καὶ ὁ *E. Bethe* (ἐν *Rhein. Mus. f. Phil. 1910, τ. LV, σ. 430*). Συμμερίζεται δὲ αὐτὴν καὶ ὁ *Σβορώνος*, ἐνθ' ἂν.

5. Ἐν Δωρίδι ἀλιτρουπόδα (ἡ) «βγαίν' κουντὰ τμ Πούλια' ἐχ' ἐξ ἀστέρια, ἀλλὰ δὲν εἶναι οὐλα μαζὶ» (Λαογρ. Δ' 423)· ὁμοίως ἐν Εὐρυτανίᾳ ἡ ἀλιτρουπόδα (παρὰ Στ. Βίου). Ἐν Μακεδονίᾳ τὰ ἀλετροπόδια (*Abbott, Macedonian Folklore, σ. 70*). Κατὰ τὸν Ἀραβαντινὸν ('Ἡπειρωτ. γλωσσάριον, σ. 18) ἀλετροπόδα λέγεται ὁ Σείριος, ὑποθέτομεν δ' ὁμοίως ὅτι δὲν εἶναι τοῦτο ἀκριβές, καὶ ὅτι μᾶλλον ὑπέλαβεν ἐσφαλμένως ὡς ἀλετροπόδα τὸν ἐγγὺς τοῦ Ὠρίωνος φαινόμενον Σείριον. Ἐν Οἰνοῦντι δὲ ἀλετροπόδα ὀνομάζεται ὁ ἀστερισμὸς τῆς μεγάλης ἄρκτου (*Κουκουλέ, Οἰνουνητικά, σ. 259*).

6. Ἐν Βελβεντῷ: *Μπουρντόνας*, ἐν Ἀρχεῖῳ ἐλλ. γλώσσ., τ. Α' β', σ. 93 - 4.

7. Ἐν Κύπρῳ. Ὁ *Λουκάς* (Φιλολ. ἐπισκέψεις, σ. 130) λέγει ὅτι Πογαλέρκα κκαλοῦσι «τοὺς ἐπτὰ κατὰ σειρὰν μετὰ τὰς τρεῖς τοῦ μεσονυκτίου περίπου φαινομένους ἀστέρας». Ὁ δὲ *Σακελλάριος* (*Κυπριακά, 1868, τ. Γ', σ. 239*) ἐρμηνεύει: «Τρεῖς παρακείμενοι ἀστέρες. Ρίζα δὲ τῆς λέξεως εἶναι γαλ, ἡ αὐτὴ τῆ τοῦ Γαλαξίου». Ἄλλ' ἡ ὀρθὴ ἔτυμολογία εἶναι ἐκ

σχολιαστοῦ τοῦ Θεοκρίτου (Ζ' 54) λέγοντος· «Ὁρίων τὸ κοινῶς ἀλετροπόδιον λεγόμενον»¹, καὶ ὑπὸ τοῦ Ζωναρά (λ. Αὐδῶδ). Τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο κυρίως δίδεται εἰς τοὺς ἀστέρας τῆς ζώνης καὶ τοῦ ξίφους τοῦ Ὁρίωνος². Εἰς τὸ ἄροτρον καὶ τὴν ἀροτρίασιν ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τοῦ ἀστερισμοῦ καὶ ἐν ἄλλαις γλώσσαις· οὕτως ὑπὸ μὲν τῶν παλαιότερων Γερμανῶν ἐλέγετο *rfluo*, ἄροτρον³· ὑπὸ τῶν Σκώτων ὁμοίως *pleuch* (ἄροτρον)⁴· ὑπὸ τῶν Γάλλων *ra-teau*⁵· ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων παρίστατο ὡς ἀροτρίων ζευγίτης⁶. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἀσιατικῶν λαῶν οἱ μὲν Καμβόδιοι ὀνομάζουσι τὸν Ὁρίωνα τζέμ κὸλ (φρουρὸν ἀρότρου), οἱ δὲ Σιάμιοι *dao thai* (ἀρότρου ἀστέρα)⁷.

Ἄλλο ὄνομα τοῦ Ὁρίωνος ἐν Θήρᾳ καὶ ἐν Μιλήτῳ εἶναι πῆχης⁸, ἐν Ἰκαρία πῆχης⁹. Ἀναφέρεται δὲ τοῦτο εἰς μόνους τοὺς ἀστέρας τῆς ζώνης τοῦ ἀστερισμοῦ. Ἀντίστοιχοι πρὸς τὴν ὀνομασίαν ταύτην εἶναι αἱ τῶν γερμανικῶν λαῶν, αἱ σημαίνουσαι βακτηρίαν (οἶον *Jacobsstab*, *Petersstab* κττ.) ἢ ἡλακάτην (οἶον *Friggarrockr* κτλ.), καὶ αἱ τῶν σλαβικῶν, αἱ σημαίνουσαι ἐπισκοπικὴν βακτηρίαν¹⁰.

Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους φαίνεται ὅτι εἶχε καὶ ἄλλο ὄνομα, μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ λεξικογράφου τοῦ Γουδιανοῦ Ἐτυμολογικοῦ (σ. 581,1), *Σκεπαρνέα*· τὸ ὄνομα τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐδόθη ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ ἀποτελουμένου ἐκ τῶν ἐν τῇ ζώνῃ καὶ τῷ ξίφει τοῦ Ὁρίωνος ἀστέρων.

Ἄν καὶ ἐκ τῶν δημοδῶν ὀνομάτων τοῦ ἀστερισμοῦ δὲν ἐμφαίνεται προσωποποιία αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως φέρεται μία παράδοσις, ἐπιχωριάζουσα εἰς τὰς

τοῦ πόδια καὶ ἀλέτρια, διότι τὸ ποδιαλέτρια κατὰ τοὺς κυπριακοὺς φθογγολογικοὺς νόμους γίνεται πογαλέρικα.

1. Οἱ ἐκδόται τοῦ Θεσαυροῦ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου παραθέτουσι χωρίον τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀράτου [παρὰ *Petavius*, *Uranologium*, σ. 258], καθ' ὃ Ὁρίων ἰδιωτικῶς καλεῖται ἀλετροπόδιον. Ἡ λέξις ὅμως ἔχει πλημμελῶς ἀντὶ ἀλετροπόδιον. Ἐκ τῆς πλημμελοῦς δὲ γραφῆς πλανηθεὶς ὁ *K. O. Müller* (ἐν *Rhein. Museum* 1833, τ. II, σ. 5) προσεπάθει νὰ συμβιβάσῃ τὸ σχῆμα τοῦ ἀστερισμοῦ πρὸς τὴν παράστασιν ποδὸς ἀλέκτορος. Ἄλλὰ καὶ ὁ *G. Thiele* (*Antike Himmelsbilder*, Berlin 1898, σ. 3) νομίζει ὅτι τὸ ὄνομα ἀλετροπόδιον εἶναι παλαιόν, καὶ εὐρίσκει ὅτι πραγματικῶς ὁ Ὁρίων φαίνεται ὁμοιότατος πρὸς πόδα ἀλέκτορος!

2. Ἐν Πελοποννήσῳ: *Hiller von Gaertringen*, Thera, τ. IV, 2, σ. 167.

3. *Grimm*, *Deutsche Myth.*, 4 ἔκδ., σ. 600.

4. Αὐτ.

5. *Flammariion*, *Astronomie populaire. Les étoiles. Par.* 1882, σ. 447. *Revue des trad. popul.* 1896, σ. 577.

6. *Gruppe*, *Griech. Mythol.*, σ. 946.

7. *Bastian*, *Kambodja*, σ. 58.

8. *Hiller von Gaertringen*, αὐτ. 166. 167.

9. Ἐπ. Σταματιάδου, Ἰκαριακά, σ. 142.

10. *Grimm*, ἐνθ' ἄν., σ. 606-7, τ. III 213. Βλ. καὶ *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1899, σ. 231.

Κυκλάδας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ὁρίων εἶναι ἀρραβωνιστικὸς τῆς Πούλιας καὶ κάθε τόσο τὴν κυνηγᾷ¹. Ἡ παράδοσις προῆλθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ὁ Ὁρίων διατρέχει ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ μῆνας πέντε τροχίαν πλησίον τῶν Πλειάδων καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἀκρόνυχον ἐπιτολὴν τοῦ Ὁρίωνος, ἥτις ἀρχεται, ὅτε ὁ ἥλιος εὐρίσκεται εἰς τὸν Σκορπίον, ὁ ἀστερισμὸς τῶν Πλειάδων καθὼς καὶ ὁ τῶν Ὑάδων κινουῦνται πρὸ τοῦ Ὁρίωνος. Περὶ τῆς διώξεως τῶν Πλειάδων ὑπὸ τοῦ Ὁρίωνος ἐφέροντο καὶ ἀρχαῖοι μῦθοι. Αἱ Πλειάδες, κατὰ τὸν Ἡσίοδον (Ἔργ. 619 - 620), δύνουσι πίπτουσαι εἰς τὸν πόντον, ἐνῶ φεύγουσι «σθένος ὄμβριμον Ὁρίωνος». Κατὰ δὲ τὸν Πίνδαρον, ὁ Ὁρίων, ἰδὼν τὴν Πληιόνην μετὰ τῶν θυγατέρων αὐτῆς καὶ ὑπὸ ἔρωτος τρωθεὶς, ἐδίωκε ταύτας ἐπὶ πέντε ἔτη, μέχρις ὅτου ὁ Ζεὺς κατηστέρισε πάσας μετὰ τοῦ Ὁρίωνος καὶ τοῦ κυνὸς αὐτοῦ². Ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ἀστρονομικῆς παρατηρήσεως ὀρμώμενοι οἱ μὲν Μορφορέσιοι τῆς Νέας Γουίνεας θεωροῦσι τὴν Πλειάδα σύζυγον τοῦ Ὁρίωνος³, οἱ δὲ μαῦροι τῆς ἀποικίας Βικτωρίας τὰς μὲν Πλειάδας ὡς ὄμιλον γυναικῶν, τὸν δ' ἐν τῇ ζώνῃ τοῦ Ὁρίωνος ἀστέρα ὡς συμπαίκτηρα αὐτῶν χορευτήν⁴ καὶ οἱ Καμιλαρόοι τῆς Αὐστραλίας τοὺς μὲν ἀστέρας τοῦ Ὁρίωνος ὡς νέους, τοὺς δὲ τῆς Πλειάδος ὡς παρθένους, τὰς ὁποίας ἐκεῖνοι προσπαθοῦσι νὰ συλλάβωσι διὰ νὰ τὰς νυμφευθῶσι⁵.

Δ' ΜΕΓΑΛΗ ΑΡΚΤΟΣ

Δέρμα ἄρκτου ἐν τῷ οὐρανῷ.—Ἀμάξι τοῦ Λαβίδ.—Κάραβος.—Ἀναποδοκάραβος.—Κιβωτὸς τοῦ Νῶε.—Κλέφτες.—Παράστασις τῶν ἀστέρων τοῦ ἀστερισμοῦ ὡς βοῶν.—Ἄλετρι, ἀλετροπόδα.—Ἐπτὰ ἀδελφία.—Ἐπτὰ πλανῆται.—Ἐπτακάρθενος χορὸς.—Συμπεθεριό.—Τριῶνι.

Τὸ ὄνομα ἄρκτος, ὅπερ οἱ ἀρχαιότατοι Ἕλληνες ἀπέδιδον εἰς τὸν ἀστερισμὸν τῆς μεγάλης Ἀρκτου, διότι ταύτην μόνην δι' ἰδίου ὀνόματος διέκρινον, τὴν δὲ μικρὰν ὑπέδειξε πρῶτος ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, συνεδέετο πιθανῶς πρὸς τινὰ μῦθον, ἴσως παραπλήσιον πρὸς τὸν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις πλασθέντα περὶ καταστερισμοῦ τῆς εἰς ἄρκτον μεταμορφωθείσης νύμφης Καλλιστοῦς. Ἡ Καλλιστώ, ἡ πάτριος θεὰ τῶν Ἀρκάδων, ἡ μετέπειτα εἰς νύμφην τῶν περὶ τὴν Ἀρτέμιδα ἢ εἰς ἐπίκλησιν τῆς θεᾶς ταύτης μεταπεσοῦσα, ἐτιμᾶτο πιθανώτατα ἐν παλαιοτάτοις χρόνοις ὡς ἀρκτόμορφος, καθὼς συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τῶν Ἀρκάδων καὶ ἐκ τοῦ τοῦ ἐπωνύμου ἥρωος,

1. Παραδόσ. ἀρ. 247 καὶ σ. 825 κέ.

2. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher, Lex. d. Mythol., τ. III 1026-7. 1031-2.

3. Beccari, ἐν Geographical Magaz. 1876, τ. III, σ. 212.

4. Standbridge, ἐν Transact. Ethnolog. Soc. N. Σειρ. 1861, σ. 302.

5. Elie Reclus, Les primitifs d' Australie, σ. 304-5. Rev. des trad. popul. 1898, σ. 270.

τοῦ υἱοῦ τῆς Καλλιστοῦς, καὶ ἐκ τοῦ μύθου περὶ μεταμορφώσεως ταύτης εἰς ἄρκτον καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν τεκμηρίων. Ἐνεκα δὲ τῆς μεγάλης σημασίας, ἣν φαίνεται ὅτι εἶχεν ἡ ἄρκτος εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην θρησκείαν τῆς Ἀρκαδίας, ὑποθέτομεν ὅτι τὸ ὄνομα ἄρκτος ἐδόθη εἰς τὸν ἀστερισμὸν τὸ πρῶτον ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐκεῖθεν διαδοθεὶς καὶ ἀνά τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα κατέστη κοινὸς κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους, διότι ὁ ποιητὴς ἀναφέρει συγχρόνως δύο ὀνομασίας αὐτοῦ, ἄρκτον καὶ ἄμαξαν.

Ἐν Μαντινείᾳ τῆς Ἀρκαδίας φέρεται νῦν παράδοσις, ἱκανῶς περιεργος διὰ τὸν ἀρχαικώτατον χαρακτῆρα αὐτῆς. Κατὰ ταύτην «τὸν παλαιὸν καιρὸν ὁ οὐρανὸς ἦτο κολλητὸς εἰς τὴν γῆν, ἦτο γυάλινος καὶ μεριᾶς μεριᾶς μαλακός· μερικοὶ ἄνθρωποι ἐκάρφωσαν μιὰν φορὰν ἐν ἀρκουδοτόμαρο, καὶ τὰ καρφία ἔγιναν ἄστρα καὶ φαίνεται καὶ ἡ ὁρὰ τῆς ἀρκούδας ἀκόμα ὡς τὰ σήμερα εἰς τὸν οὐρανόν». Παραλλαγὴν δὲ τῆς παραδόσεως ταύτης ἠκούσαμεν ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ, προαστείῳ τῆς Τριπόλεως: Μιὰ βασιλοπούλα ἀπὸ κατάρρα ἔγινεν ἀρκουῖδα, καὶ τὸ τομάρι τῆς ἐκάρφωσαν εἰς τὸν οὐρανόν¹.

Ἐπίσης παλαιά, ἂν μὴ παλαιότερα, εἶναι ἡ ὀνομασία τοῦ ἀστερισμοῦ ἄμαξα, προελθοῦσα προδήλως ἐκ τοῦ σχήματος αὐτοῦ, παρομοιαζομένων τῶν τεσσάρων ἀστέρων πρὸς τὸν δίφρον, τῶν δὲ λοιπῶν τριῶν πρὸς τὸν ρυμὸν τῆς ἀμάξης. Ἡδη κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας². Ὁμοίαις δὲ ὀνομασίαις εἶχον καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, ὡς *plaustrum* καὶ *carrus* καὶ *temo*, συνεκδοχικῶς ἀπὸ τοῦ ρυμοῦ³. Ἐπίσης εἶναι συνηθεστάτη ἡ ὀνομασία αὕτη εἰς τὰς πλείστας γλώσσας. Ὁ Γρίμμ ἀναφέρει πολλὰς τοιαύτας τῶν γερμανικῶν λαῶν, παρ' οἷς, ὡς εἰκάζει, ἀρχικῶς θὰ ἐκαλεῖτο ἄμαξα τοῦ Ὀδίνου (*Wuotans Wagn*), ἐκ τοῦ πρωτίστου θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἐπίσης καὶ ἄλλων λαῶν, οἷον γαλλ. *char* καὶ *charriot*, παλαιογαλλ. *cher el ciel*, ἰταλ. καὶ ἰσπαν. *carro*, πολωνιστὶ *woz niebiski* (ἄμαξα οὐρανοῦ), σερβιστὶ *hola* (ἄμαξα) κλπ.⁴ Προσέλαβε δὲ πῶς χριστιανικὸν χαρακτῆρα διὰ τῆς προσθήκης τοῦ Δαυὶδ. Ἀμάξι τοῦ Δαυὶδ λέγεται ἡ Μεγάλῃ ἄρκτος ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ δὲν ἰδιάζει εἰς τὸν ἐλληνικὸν λαὸν μόνον ἡ ὀνομασία αὐ-

1. Παραδόσ. ἀρ. 241. 242 καὶ σ. 815 κέ.—Εἰς πολλὰ παραμύθια ἀναφέρονται νεάνιδες φέρουσαι δορὰς ζῳῶν καὶ πρὸς ταῦτα ταυτιζόμεναι, ὡς ἡ Ἀρκουδίτσα, ἡ ὡς ἄρκτος ὑπολαμβάνομένη, ἡ Γαῖδουρίτσα (πρβλ. τὸ γαλλικὸν *Peau d'âne* παρὰ Perrault)· τὸ ἀγαπῶν αὐτὴν βασιλόπουλον ἐν τέλει ἀνακαλύπτει ὑπὸ τὸ ἀπεχθές περίβλημα κόρην περικαλλῆ (*Antti Aarne*, *Verzeichniss der Märchentypen*, ἀρ. 402).

2. Ἰλ. Σ 487. Ὀδυσ. Ε 273.

3. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *G. Gundel*, *De stellarum appellatione et religione Romana*, Giessen 1907, σ. 65 κέ. (RGVV, τ. IV, 2).

4. *Grimm*, σ. 138. 688 (125. 604-5 δ' ἐκδ.). Συναγωγὴν τῶν τοιούτων ὀνομασιῶν βλ. καὶ ἐν *Mélusine*, τ. II, σ. 30 κέ. *Revue des trad. popul.* 1902, σ. 142, 571. *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1899, σ. 231. *Archiv f. Religionswiss.* 1899, σ. 339. 343.

τη, διότι καὶ οἱ Ἴταλοὶ τὸν ὀνομάζουσι *carro di Davide*¹ καὶ οἱ Γάλλοι *chariot de David*². Ἀμαξά Σολομῶντος δὲ προέτεινε νὰ κληθῇ ἡ μεγάλη ἄρκτος ὁ Bartsch τῷ 1624³.

Ἀπὸ τοῦ σχήματος ἐπίσης, προσομοιαζομένων τῶν τεσσάρων ἀστέρων πρὸς τὸ κύτος τοῦ πλοίου καὶ τῶν τριῶν πρὸς τὴν πρῶραν, καλεῖται ὁ ἀστερισμὸς *Κάραβος* ἐν Ἰκαρίᾳ⁴. Ἀναποδοκάραβο ἐν Ἀργυράδες τῆς Κερκύρας⁵. Ὁμοίαι εἶναι αἱ παρὰ Πορτογάλοις εὐχρηστοὶ ὀνομασίαι *barca* (βάρκα) καὶ *barquinha* (βαρκοῦλα) καὶ *barca de David* (βάρκα τοῦ Δαυὶδ)⁶.

Παραπλησία εἶναι καὶ ἡ ὀνομασία *Κιβωτὸς τοῦ Νῶε*. Καὶ ἐν Οὐαλίᾳ ὁμοίως *Arch Noah* καλοῦσι τὸν αὐτὸν ἀστερισμὸν⁷. Κιβωτὸν τοῦ Νῶε ὠνόμασεν ἄλλον ἀστερισμὸν, τὸν τῆς Ἀργούς, ὁ Ἰούλιος Schiller ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ *Coelum stellatum christianum*, ἐκδοθέντι τῷ 1627⁸, ἐνῶ τὴν μεγάλην ἄρκτον ὠνόμαζε πλοιάριον τοῦ Πέτρου.

Ἐν Δωρίδι τῆς Παρνασσίδος ἐπιχωριάζει τὸ ὄνομα *Κλέφτις* (Κλέπται)⁹. Δὲν γινώσκωμεν, ἀν τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι καὶ ἐν Ἠπείρῳ γνωστὸν, ἀλλ' ὅμως δημώδης παράδοσις τῆς ἐν Θεσπρωτίᾳ Γουμενίτζας ἐξηγεῖ αὐτό. Κατὰ ταύτην ἕνας παπᾶς καὶ μιὰ παπαδιὰ εἶχαν ἕνα παιδάκι ἐτοιμοθάνατο. Ὁ παραγιὸς τῶν, ἐπωφελούμενος τὴν ἀταξίαν καὶ τὴν ταραχὴν ποῦ ὑπῆρχον εἰς τὸ σπιτι ἐνεκα τούτου, συνεννόηθη μὲ δύο ζῶοκλόπους νὰ κλέψουν τὰ δύο βόιδια τοῦ παπᾶ. Μίαν νύκτα λοιπὸν ἐμπῆκαν κρυφὰ εἰς τὸν στάβλον καὶ ἐκλεψαν τὰ ζῶα. Μόλις ὁ παπᾶς ἀντελήφθη τὴν κλοπὴν ἐβγήκε νὰ κυνηγήσῃ τοὺς κλέφτες. Τὸν πῆρε τὸ κατόπι ὁ παραγιός, γιὰ νὰ μὴν τὸν ὑποπτευθοῦν, καὶ ἀποπίσω ἀκολουθοῦσε ἡ παπαδιὰ μὲ τὸ ἐτοιμοθάνατο παιδί στὴν ἀγκαλιά. Καὶ ὅλους ὁ θεὸς ἔβαλε εἰς τὸν οὐρανὸ γιὰ νὰ βλέπωμεν καὶ νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν κλοπὴν¹⁰. Παραπλησία παράδοσιν ἔχουσι καὶ οἱ Βάσκοι¹¹. Οἱ δὲ Κο-

1. Mélusine, τ. II, σ. 30.

2. Αὐτ., σ. 31. *Revue des trad. popul.* 1902, σ. 571. *Chariot à David en Deux Sévres* τῆς Γαλλίας (Mélusine II 33). *Carri de Dobid en Aveyron* (αὐτ. 31).

3. *Piper*, *Mythologie der christl. Kunst*, τ. Γ', 2, σ. 305.

4. *Σταματιάδου*, Ἰκαριακά, σ. 142.

5. *Γεω. I. Σαλβάνου*, Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀργυράδων, ἐν Ἀθ. 1918, σ. 19.

6. Mélusine, τ. II, σ. 31. 35.

7. Αὐτ., σ. 32.

8. *Piper*, ἐνθ' ἀν., σ. 306.

9. Λαογρ. Δ' 423. «Κλέφτις εἶναι ἀστέριον ἰφτά. Οὐλα τ' ἀστέριον πᾶν βασιλεῖμα ἡλιοῦ κὶ αὐτὰν τὰ ἰφτά πᾶν τοῦν ἀνήφουρου ῥχόντι οὐλου γυρβουλιὰ, δὲ βασ'λεῦνι πουτέ».

10. Σημαία (ἐφημ. Ἀθηνῶν) 24 Ἰανουαρίου 1914, ἀρ. 32.

11. *Carquand*, *Légendes du pays Basque*, ἀρ. 6, ἐν Mélusine, τ. II, σ. 35. «Ἦταν μιὰ φορὰ ἕνας πλούσιος ζευγολάτης. Δύο κλέφτες τοῦ πῆραν ἕνα ζευγάρι βόιδια. Ἐστειλε τὸν παραγιό του νὰ τοὺς πιάσῃ, καὶ σὰν εἶδε πῶς δὲν ἐγύρισε, ἔστειλε καὶ τὴν δοῦλα νὰ τὸν

ζάκοι τοῦ ἀνατολικοῦ Τουρκεστάν ὀνομάζουσι τὸν ἀστερισμὸν yetti - ughri (ἑπτὰ κλέπτες) ποῦ γυρίζουν ὅλοεν καὶ παραμονεύουν νὰ κλέψουν δύο ἄλογα (δύο ἀστέρας τῆς μικρᾶς ἄρκτου), ποῦ βόσκουν δεμένα εἰς ἓνα παλοῦκι (τὸν πολικὸν ἀστέρα)¹.

Ἡ παράστασις βοῶν ἐν τῷ ἀστερισμῷ, τοὺς ὁποίους μνημονεύουσι καὶ ἡ ἠπειρωτικὴ καὶ ἡ βασικικὴ παράδοσις, εἶναι παλαιοτάτη. Τὸ λατινικὸν ὄνομα septentriones δεικνύει ὅτι οἱ ἀρχαιότατοι Ἴταλοὶ ἐφαντάζοντο τὸν ἀστερισμὸν ὡς ἑπτὰ βόας ἀλωνίζοντας (septem triones ἀπὸ τοῦ terere)². Ὅτι δὲ καὶ οἱ Ἕλληνες εἶχον πρότερον τὴν παράστασιν τῶν ἀστέρων τῆς μεγάλης ἄρκτου ὡς βοῶν καὶ ἴσως παρ' αὐτῶν παρέλαβον ταύτην καὶ οἱ Ἴταλοὶ δεικνύει, ὡς μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἶκασεν ὁ G. Thiele³, τὸ παρ' Ὀμήρῳ ὄνομα τοῦ Ἀρκτούρου Βοώτης, ὅπερ μᾶλλον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὡς σημαῖνον τὸν βουκόλον.

Συναφῆς δὲ πρὸς τὴν παράστασιν τῶν ἀστέρων τούτων ὡς βοῶν εἶναι καὶ ἡ ὀνομασία τοῦ ἀστερισμοῦ ἀλέτρι, ἣν ὡς μακεδονικὴν ἀναφέρει ὁ Abbott (σ. 70, καὶ Λαογραφ. ἀρχ., ἀρ. 169α, 46 «λιτροπόδια» ἐν Ζωπανίῳ τῆς Μακεδονίας) καὶ ἀλετροπόδα, ὡς ἀντὶ τοῦ Ὀρίωνος ὀνομάζουσι τὴν μεγάλην ἄρκτον οἱ Οἰνούντιοι⁴. Ἀροτρον δὲ σημαίνουσι καὶ διάφοροι κελτικαὶ ὀνομασίαι αὐτῆς τῶν Ἰρλανδῶν, Οὐαλῶν κλπ.⁵

Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀποτελούντων τὸν ἀστερισμὸν ἀστέρων ὀνομάσθη οὗτος, ὡς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἴταλοῖς septentrio, καὶ τοῖς Ἰνδοῖς Saptars-hayas (οἱ ἑπτὰ σοφοί)⁶ καὶ σήμερον παρὰ τοῖς Οὐαλοῖς Saith seren y gog-

εῦρη, ἀποπίσω ἀπὸ τῆ δοῦλα ἔτρεξε καὶ τὸ σκυλάκι. Ἀφοῦ πέρασαν κάμποσες ἡμέρες καὶ οὔτε ὁ παραγιός, οὔτε ἡ δοῦλα ἐφάνησαν, πῆγε καὶ αὐτὸς καὶ τοὺς ἐγύρευε. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν τοὺς εὔρισκε πουθενά, ἄρχισε τὶς βλαστήμιες καὶ τὶς κατάρεις, τόσο ποῦ ὁ Θεὸς ὠργίστη καὶ γιὰ νὰ τὸν τιμωρήσῃ καταδίκασε τὸ ζευγολάτη, τὸν παραγιό, τὴ δοῦλα, τὸ σκυλί, τοὺς δύο κλέπτες καὶ τὰ βόιδια νὰ τρέχουν ὁ ἓνας ἀποπίσω ἀπὸ τὸν ἄλλον ὅσο ὑπάρχει ὁ κόσμος καὶ τοὺς ἔβαλε εἰς τὸν οὐρανὸν εἰς τὴν μεγάλην ἄρκτον. Τὰ βόιδια εἶναι 'ς τὰ δύο ἐμπροστινὰ ἀστέρια, οἱ κλέπτες 'ς τ' ἄλλα δύο ἀποπίσω, ὁ παραγιός 'ς τὸ ἄστρο ποῦ εἶναι κατόπι, ἡ δοῦλα 'ς τὸ δεύτερο ἄστρο, τὸ σκυλάκι κοντά, εἰς ἓνα μικρὸ ἄστρο, καὶ ὁ ζευγολάτης ὕστερα ἀπὸ ὅλους εἰς τὸ ἑβδομὸ ἀστέρι».

1. Shaw, A sketch of the turk. lang. as spoken in east. Turkistan 1880, ἐν Mélusine II 32. 35.

2. Varro, L. lat. VII 74. Aul. Gell. II 21. Preller, Römische Mythologie, 2ας ἐκδ. σ. 241. G. Gundel, De stellarum appellatione et religione Romana, Giessen 1907, σ. 63 ἐκ.

3. Antike Himmelsbild., σ. 3. Τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχει καὶ ὁ Gruppe (Griech. Mythol., σ. 946), ὅστις καὶ ἄλλα ἐπιχειρήματα προσάγει πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς.

4. Κουκουλέ, Οἰνουντιακά, σ. 259.

5. Mélusine II, σ. 31. 32.

6. Usener, Sintfluthsagen, σ. 242 κέ.

ledd (ἑπτὰ ἀστέρια τοῦ βοριᾶ)¹ καὶ παρὰ τοῖς Τουρκομάνοις γεττί οὐγρί (ἑπτὰ κλέφτες), καθὰ ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, καὶ γεττί γιουλδιούζ (ἑπτὰ ἀστέρια) καὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις γεδὶ γκαρδὲς (ἑπτὰ ἀδέλφια)², οὕτως καὶ παρ' ἡμῖν τὰ ἑπτὰ ἀδέρφια³. Ἐν Κύπρῳ λέγεται Ἑπτὰ πλανῆτες⁴, ὡς εἰς τὸ δημοτικὸν ἄσμα τῶν ἑκατολόγων· «Ἑπτὰ πλανῆτες τοῦ οὐρανοῦ τὴν ἀπαῶ πλανᾶτε»⁵. Ἐν Μιλήτῳ δὲ οἱ Ἕλληνες χωρικοὶ ὀνομάζουσι τὸν ἀστερισμὸν Ἑφταπάρθενο χορὸ, ἧτοι χορὸν τῶν ἑπτὰ παρθένων⁶. Ἄλλ' ἐν Δωρίδι τὸ ἴδιον ὄνομα δίδουσιν εἰς ἄλλους δύο ἀστερισμούς, οἵτινες πιθανῶς εἶναι ὁ τοῦ Ἡνιόχου καὶ ὁ τοῦ Ταύρου⁷. Ὁ Ἑφταπάρθενος χορὸς μνημονεύεται καὶ εἰς ἀριθμητικὸν αἰνιγματῶδες ἄσμα, ἐπαναλαμβανόμενος καὶ εἰς παραμύθια, ἀλλ' ἀδηλον εἰς τίνα ἀστερισμὸν ἀναφέρεται⁸.

Ἐν Βοιωτίᾳ φέρεται παράδοσις τις ἄλλη περὶ τοῦ ἀστερισμοῦ, ἐξ ἧς οὗτος ἔλαβε τὸ ὄνομα Συμπεθεριό. Ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς κατὰ τὴν ἀνακοίνωσιν ἐργάτου τινὸς ἐκ Θήρας, ἀκούσαντος παρὰ Βοιωτοῦ ποιμένος. «Εἶναι αὐτὰ τὰ ἀστρα, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται Συμπεθεριό. Μιὰ φορὰ ἕνας νέος ἠπάτησε μίαν νέαν. Λοιπὸν ἔπειτα αὐτὸς δὲν ἠθέλησε νὰ τὴν πάρῃ ὡς σύζυγον, καὶ αὐτὴ ἀρραβωνίσθη μὲ ἄλλον νέον. Ὅταν ἔγιναν οἱ γάμοι, αὐτὸς τὴν βρῆκε ἀπατημένην καὶ πήγανε σ' τὰ δικαστήρια. Ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ

1. Mélusine II, σ. 31.

2. Hiller von Gaertringen, Thera IV, 2, σ. 172.

3. Σίττλ, εἰς Ἡσιόδ. Θεογον. στ. 382, σ. 124. Ποῦ ἐπιχωριάζει ἡ ὀνομασία αὕτη δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω.

4. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Β', σ. 547.

5. Αὐτ., σ. 43. Ἐφημ. Φιλομαθ. 1865, σ. 775. Ὁ αὐτὸς στίχος καὶ ἐν ροδιᾷ παραλλαγῇ τοῦ ἄσματος (Παναθήναια 1910, τ. ΙΘ', σ. 146). Κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Σακελλαρίου σημερινὸν λέγοντες ἑπτὰ πλανήτας ἐννοοῦσι τὸν ἀστερισμὸν τῆς μεγάλης ἄρκτου, ἀλλ' εἶναι ἐνδεχόμενον ὅχι μόνον ἐν τῇ ροδιακῇ παραλλαγῇ τοῦ ἄσματος, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κυπριακῇ, ἐπειδὴ αὕτη εἶναι ἱκανῶς παλαιά, νὰ ἔχη τὸ ὄνομα ἄλλην σημασίαν, ἧτοι τῶν ἐκ τῆς ἀστρολογίας γνωστῶν ἑπτὰ πλανητῶν.

6. Hiller, ἐνθ' ἂν.

7. Λαογρ. Δ' 423. «Ἑφταπάρθενους χουρὸς· πακίν' κουντὰ τμ Πούλια κ' ἔχ' ἰνιὰ ἀστέρια.—Ἑφταπάρθενους χουρὸς· εἶνι ἄλλους αὐτὸς κὶ πακίν' μπρουστὰ τμ Πούλια κ' ἔχ' ἰρτὰ ἀστέρια».

8. Λελέκ., Ἐπιδόρπιον, σ. 139 (ἄσμα Κορινθίας). Hahn, Griech. u. alban. Märchen, τ. II, σ. 210 = Ρίο, Νεοελλ. παραμύθια, σ. 195 (παραμύθιον Τήνου). Νεοελλην. ἀνάλ. Β', σ. 29 (παραμύθιον Νάξου). Ὁ Ἑφταπάρθενος χορὸς παρεφθάρη ἐν παραλλαγαῖς τοῦ ἄσματος: «ἑφταπάρθενο κοράσι» (Γορτυνίας, Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή, σ. 158, 151)· «ἑπτὰ πόδια τοῦ χοροῦ» (Ἡλείου, Ζωγρ. ἀγών Α', σ. 8, 1)· «ἑπτ' ἀστέρια τ' οὐρανοῦ» (Καρυῶν τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ: Λουλουδοπούλου, Συλλογὴ ἀνέκδοτος, σ. 75, 69)· «ἑπτὰ ἀστέρες τ' οὐρανοῦ» (Μακεδονίας. Γουσίου, Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου, σ. 60, 104. Abbott, Macedonian Folklore, σ. 328, 330). Ἴσως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον προῆλθεν καὶ οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες ἑπτὰ πλανῆται τ' οὐρανοῦ τοῦ κυπριακοῦ καὶ τοῦ ροδιακοῦ ἄσματος.

βροῦνε ἓνα δικαστήριον νὰ τοὺς δικάσῃ. Καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο αὐτὰ τὰ ἄστρα δὲν βασιλεύουνε, ἀλλ' ἐπιστρέφουνε πάλιν ἀπὸ τὸ ἴδιον μέρος, ὅπου ἀνατέλλου-
νε». Οἱ ἀστέρες α καὶ β τοῦ ἀστερισμοῦ εἶναι οἱ δύο πατέρες, ὁ τοῦ ἐγκατα-
λείψαντος τὴν νέαν ἐραστοῦ καὶ ὁ τῆς νέας, οἱ γ καὶ δ αἱ μητέρες, ὁ ἀστήρ Μι-
ζάρ μὲ τὸν πλησίον του ἀμυδρῶς φαινόμενον μικρὸν ἀστέρα ἢ νεαρὰ γυνὴ μὲ
τὸ μικρὸν τέκνον τῆς, καὶ ὁ προπορευόμενος ἀστήρ Βενετνάς ὁ εἰς ἀναζήτη-
σιν δικαστηρίου τρέχων νεόνυμφος. Ὁ ἀστήρ ε Ἀλιώθ δὲν ταυτίζεται μὲ κανέν
ἀπὸ τὰ εἰς τὴν παράδοσιν ἀναφερόμενα πρόσωπα¹. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ παρά-
δοσις αὕτη, ἢ τοσοῦτον πτωχὴ τὴν εὔρεσιν, οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖ, εἰ μὴ τὴν παρά-
στασιν ὁμίλου πολλῶν προσώπων. Εἶναι δὲ σύνηθες καὶ εἰς ἄλλας παραδό-
σεις² τοιοῦτοι ὅμιλοι νὰ χαρακτηρίζωνται ὡς γαμήλιος πομπή, ὡς συμπε-
θεριό.

Ἐν ἄλλο ὄνομα τοῦ ἀστερισμοῦ, τὸ *Τριῶν*, ἀναφέρεται μόνον ὑπὸ τοῦ
Σομαυέρα· ἀλλ' οὔτε νῦν εἶναι γνωστὴ οὔτε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ λεξικο-
γράφου θὰ ἦτο εὔχρηστος, εἰμὴ παρά τισιν ἰταλίζουσιν. Εἶναι δὲ ἡ παλαιὰ
ἰταλικὴ ὀνομασία τῆς Ἄρκτου *trione del cielo*.

Ε' ΑΛΛΟΙ ΑΣΤΕΡΙΣΜΟΙ

Τ' ἄστρο τῆς Τραμουντάνας.—Τ' ἄστρο τῆς Κλαδευτήρας.—Πυροστιά.—Ράβδος τοῦ
Ἄαρών.—Σταυρός.—Τὰ Γεμελλάκια. Γαλαρτσίδες.

Ὁ ἀστερισμὸς τῆς Μικρᾶς ἄρκτου δὲν διακρίνεται δι' ἰδίου ὀνόματος
ὑπὸ τοῦ λαοῦ, μόνον δ' ὁ πολικὸς ἀστήρ εἶναι γνωστός, ὡς τὸ ἄστρο τῆς τρα-
μουτάνας³ ἢ τ' ἄστρο τῆς Κλαδευτήρας⁴. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Hiller von
Gaertringen, τὸ πρῶτον ὄνομα ὑπεμφαίνει, ὅτι τὸν ἀστέρα τοῦτον ἐγνώρισεν
ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπὸ τοὺς Ἰταλοῦς, καὶ ἡ μὴ ἀπόδοσις τῆς προσηκούσης ση-
μασίας εἰς αὐτόν, ἂν καὶ ἔχει τοσαύτην σπουδαιότητα διὰ τοὺς ναυτιλλομέ-
νους, ἐξηγεῖται ἴσως, διότι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἦτο τόσον πλησίον τοῦ
πόλου ὅσον νῦν, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐνεῖχε διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἰδιαί-
τερον ἐνδιαφέρον. Ὁ δ' ἑλληνικὸς λαὸς διετήρησε κατὰ παράδοσιν περὶ τῶν
ἀστέρων καὶ ἀστερισμῶν τὰς γνώσεις μόνον, ὅσας ἀνέκαθεν ἀπὸ τῶν παναρ-
χαίων χρόνων εἶχεν.

Ἄλλων δὲ τριῶν ἀστερισμῶν ὀνόματα ἀναφέρει τις ἐν τῇ Ἐφημερίδι

1. Hiller, ἐνθ' ἄν.

2. Πρβλ. Παραδόσ. ἀρ. 292 - 294.

3. Ἐν Θήρᾳ καὶ Μιλήτῳ: Hiller, ἐνθ' ἄν.

4. Καρκαβίτσα, Ἡ Λυγερή, ἐν Ἐστία 1890, τ. Α', σ. 212. (Ἡ Λυγερή, ἐν Ἀθ. 1896, σ. 16). Ἡ ὀνομασία ἐν ἐπωδῇ, ἣν ἐν Ἡλείᾳ λέγει γραῖα μάγισσα, προσηλώνουσα τὸ βλέμμα ἀτενὲς «εἰς τὸν πολικὸν ἀστέρα, τὸν ἀστέρα τοῦτον τῶν ναυτιλλομένων καὶ τῶν μαγισσῶν».

τῶν Φιλομαθῶν, ἀλλὰ λίαν ἀσαφῶς καὶ ἀορίστως. «Ὁ ἐκ τριῶν ἀστέρων, λέγει, ἐν εἴδει ἰσοπλεύρου τριγώνου πλησίον ἀλλήλοις κειμένων ἀστερισμὸς (καλεῖται) *Πυροστιά*, ἐστία, ἢ αὐτὴ τῇ *Ρέα* ἢ *Κυβέλη* (;)· ὁ ἐκ τεσσάρων ὁμοίοσχημος *Σταυρὸς*, ἢ προηγουμένη τούτου *Ράβδος τοῦ Ἀαρὼν*, ἐκ τριῶν κατ' εὐθεῖαν ἀστρῶν»¹.

Ἐκ τῆς ἀτελοῦς ταύτης περιγραφῆς εἰκάζομεν, ὅτι *Πυροστιά* μὲν εἶναι ἴσως ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ἡνιόχου ἢ μᾶλλον τρεῖς τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν ἀστέρων, οἱ λαμπρότατοι. *Ράβδος τοῦ Ἀαρὼν* ἴσως εἶναι ὁ ἀστερισμὸς τοῦ *Περσέως*. *Σταυρὸς* δὲ ὁ ἀστερισμὸς τῆς *Ἀνδρομέδας* ἢ μᾶλλον τρεῖς λαμπροὶ ἀστέρες αὐτοῦ καὶ ἕτεροι τρεῖς τοῦ *Πηγάσου*, ἦτοι ὁ Ἀλγενίβ, ὁ Μαρκάβ καὶ ὁ Σεάτ. Ἄλλ' εἰς τὸν *Hiller von Gaertringen* εἰς ἐργάτης αὐτοῦ ἐκ Θήρας, μαθὼν παρὰ ποιμένος Βοιωτοῦ, ὑπέδειξεν αὐτῷ ὡς *Σταυρὸν* τὸν ἀστερισμὸν τῆς *Αἰγός*². ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν εἶναι ἀκριβῆς ὁ προσδιορισμὸς οὗτος. Κατὰ τοὺς λόγους δὲ ἀγραμμάτου ποιμενόπαιδος ἐκ Δωρίδος τῆς *Παρνασσίδος* ὁ *Σταυρὸς* ἔχει πέντε ἀστέρια καὶ πάει κοντὰ στὴ *Ζυγαριά*, αὕτη δὲ ἔχει τρία ἀστέρια, ἐν λαμπρὸν καὶ δύο ἀμαυρά³. Τίνες εἶναι οἱ ἀστερισμοὶ οὗτοι ἄδηλον.

Ἐν Θήρᾳ οἱ ἀλιεῖς καλοῦσι δύο ἄστρα τὰ *Γεμελλάκια* (διδύμους), τὰ ὅποια ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου ἐπιτέλλουσι κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, ἀπὸ δὲ τοῦ Μαρτίου μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν πρὸ ταύτης καὶ καθεξῆς ἐνωρίτερον, ἐπέχοντα μέχρι τοῦ χειμῶνος τὴν θέσιν τοῦ *Αὐγερινοῦ*. Τὰ ἄστρα ταῦτα οἱ ἄλλοι Θηραῖοι πλὴν τῶν ἀλιέων τὰ ἀγνοοῦσιν. Ἐν Μιλήτῳ δὲ τὰ γνωρίζουσι καὶ τὰ καλοῦσι *Γαλαρτσίδες*. Ὡς ἐξηκρίβωσεν ὁ *Hiller von Gaertringen*, τὸ ζεύγος τοῦτο εἶναι οἱ ἄκροι ἀστέρες λ καὶ ν τοῦ κέντρου τοῦ σκορπίου⁴. Κατὰ τὴν εὐστοχον δ' εἰκασίαν τοῦ αὐτοῦ ἐρευνητοῦ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἡ γνῶσις τῶν ἀστρῶν τούτων ὀφείλεται εἰς τὴν συνήθειαν τῶν ἀρχαίων νὰ ἰδρῶσιν εἰς τὰς πόλεις στήλας ἐχούσας ἀναγεγραμμένας τὰς ἐπιτολάς καὶ τὰς δύσεις τῶν ἀστέρων· τὰ τοιαῦτα παραπήγματα συνετέλουν βεβαίως εἰς τὸ νὰ καθιστῶσιν οἰκείας ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις εἰς τὸν λαόν, δυνηθέντα νὰ διατηρήσῃ κατὰ παράδοσιν τινὰς τούτων. Ἀκριβῶς δ' εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Μιλήτου εὐρέθησαν κατὰ τὸ 1903 ἐν τῷ θεάτρῳ τεμάχια τοιοῦτου μαρμαρίνου παραπήγματος τοῦ Β' αἰῶνος π.Χ. καὶ εἰς ἐν τούτων ἀνεγράφετο ὁ χρόνος τῆς πρωινῆς ἐπιτολῆς τοῦ κέντρου τοῦ σκορπίου⁵.

1. Ἐφ. Φιλομαθ. 1858, τ. Γ', σ. 574.

2. *Hiller*, ἐνθ' ἀν., σ. 173.

3. Λαογρ. Δ' 423. Ἡ *Ζυγαριά* καὶ ἡ *Σταυρὸς* ὀνόματα ἀστερισμῶν καὶ ἐν Εὐρυτανίᾳ. (Κατὰ τὸν ἐκ Καρπενησίου ποιμένα Κ. Κουτσοθόδωρον, ἀνακοίνωσις Στυλ. Βίου).

4. *Hiller*, ἐνθ' ἀν., σ. 169 κέ.

5. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ *Diels* καὶ *Rehm* ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου τῆς 14 Ἰανουαρίου 1904. Βλ. *Hiller*, αὐτ., σ. 171.

ς' ΓΑΛΛΕΙΑΣ

Τοῦ παπᾶ ἢ τοῦ κουμπάρου τ' ἄγερα.—Σωρός.—'Ιορδάνης ποταμός.—Δρόμος τῆς Παναγίας.—Τὸ ζουνάρι τῆς καλόγριας.

Παράδοσις διαδεδομένη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος παριστᾷ τὸν Γαλαξίαν ὡς ἄχυρα ἐσκορπισμένα εἰς τὸν οὐρανόν. Κατὰ τὴν μίαν παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως, ἓνας παπᾶς ἔς ἓνα χωριὸν ἐκλεψε τὴν νύχτα μὲ τὸ σκοτάδι δεμάτια ἀπὸ τὸ σωρὸ ποῦ εἶχε ὁ γείτονας ἔς τ' ἄλῳνι γιὰ νὰ λιχνίση· ἀλλὰ μόλις τὰ πῆρε καὶ προχώρησε, φύσηξε ἀέρας καὶ σκόρπισε τὸ ἄχυρο κι ἀπ' αὐτὸ τὸν ἠῦραν καὶ τὸν ἐπιασαν¹. Κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγὴν, ἀγωγιᾶτης κακοπαθήσας ἐκ τοῦ δεινοῦ χειμῶνος καὶ φιλοξενηθεὶς μετὰ τοῦ ζῶου του μίαν νύκτα εἰς τὸ σπίτι κουμπάρου του, ἐκλεψε πρὶν ἐξημερώσῃ ὅλον τὸ ἄχυρον. Ὁ νοικοκύρης τὸ πρῶτ' ἀντελήφθη τὴν κλοπὴν, ἀλλὰ δὲν ὑπωπτεύθη ὅτι τὴν ἔκαμε ὁ κουμπάρος του· ἔχων δ' ἀνάγκην νὰ προμηθευθῇ ἄχυρον διὰ τὸ ζῶόν του καὶ ψωμί διὰ τὴν οἰκογένειάν του, ἐξεκίνησε διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν πόλιν μὲ ὄλην τὴν βαρυχειμωνιάν· ἀλλὰ εἰς τὴν ὁδὸν λύκοι ἔφαγαν τὸ ζῶόν του, αὐτὸς δὲ μόλις κατώρθωσε σωθεὶς νὰ προμηθευθῇ ὀλίγον ψωμί εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ βραδύνας νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ σπίτι του εὔρε τὸ μικρότερον τῶν τέκνων του νεκρὸν ἀπὸ τὴν πείνα. Εἰς τὴν ἀπελπισίαν του τότε εἶπε· «δὲν εἶναι θεὸς νὰ μοῦ δείξῃ τὸν κλέφτη νὰ πάρω τὸ δίκιο μου!» Τότε βγῆκε ὁ ἥλιος κ' ἔλειωσε τὸ χιόνι καὶ ἴφάνη στὸ δρόμο σκορπισμένο τ' ἄχυρον ποῦ ἐχύνετο ἀπὸ τὰ σακκιά ποῦ εἶχε πάρῃ ὁ κλέπτης. Ἐκεῖνος μ' ἓνα πέλεκυν εἰς τὰς χεῖρας ἠκολούθησε τὰ ἴχνη καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ σπίτι τοῦ κουμπάρου του, ποῦ τοῦ ἐκλεψε τὸ ἄχυρο, καὶ τὸν ἐσκότωσε μὲ τὸν πέλεκυν. Ἐκτοτε δὲ ἔμεινεν εἰς τὸν οὐρανὸν ὁ δρόμος μὲ τὰ ἄχυρα, καὶ ὠνομάσθη τοῦ κουμπάρου τ' ἄγερα². Ἄλλη πάλιν παράδοσις ἀποδίδει τὴν κλοπὴν τοῦ ἀχύρου εἰς βαπτιστικόν, θέλοντα νὰ ἐκδικηθῇ τὸν ἀνάδοχόν του πρὸς ὃν ἦλθεν εἰς ἔριδας. Ὁ θεὸς ὅμως δὲν ἐπέτρεψε τὴν κλοπὴν, καὶ τὸ ἄχυρον ἐπέταξεν ἀπὸ τοὺς σάκκους εἰς τὸν οὐρανόν³.

1. *Abbott*, *Macedonian Folklore*, σ. 69=Παραδόσ., σ. 825 (Μακεδονίας). Κατὰ παράδοσιν αἰτωλικήν, τὰ συννεφάκια, ποῦ φαίνονται τὸ καλοκαῖρι ἔς τὸν οὐρανόν, ὅταν εἶναι ξάστερος, τὰ λένε τοῦ παπᾶ τ' ἄγερα ἢ τῆς παπαδιᾶς τ' ἄγερα. Καὶ τὰ λένε ἔτσι γιὰτὶ μιὰ φορὰ ἓνας παπᾶς τὸ καλοκαῖρι ἐκλεψε ἄχυρο· ἐκεῖ ποῦ τὸ πῆγαινε τὸ ἄχυρο, σκορπιζότανε ἔς τὴν στράτα. Γιὰ τὴν κλεψιά τὸν τιμώρησε τὸν παπᾶν ὁ Θεός. Τὰ ἄχυρα πῆγαινε ἔς τὸν οὐρανόν καὶ τὰ βλέπει ὅλος ὁ κόσμος. Καὶ τὸν παπᾶ τὸν πιάσανε οἱ ἄνθρωποι πῶς ἐκλεψε, γιὰτὶ πῆραν τὴν στράτα στράτα ποῦ ἔπεφτε τὸ ἄχυρο· μὲ τὸ ντορὸ φτάσανε ὡς τὸ σπίτι του. (Λαογρ. ἀρχ., ἀρ. 148, 39, παρὰ Λουκοπούλου).

2. Κερκύρας: Παραδόσ. ἀρ. 246. Βλ. καὶ *Γερ. I. Σαλβάνου*, Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀργυράδων, σ. 19.

3. Πλησοβίτσας τῆς Ἠπείρου: ΚΠ. Σύλλογος 1890, τ. ΙΘ', σ. 148=Παραδόσ. ἀρ. 245.

Ἡ παράδοσις εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Βουλγαρικὴ τις παράδοσις λέγει, ὅτι ἕνας μίαν φορὰν δὲν εἶχε ἄρκετὸ ἄχερο γιὰ τ' ἄλογό του, καὶ πῆρε ἕνα κοφίνι κ' ἔκλεψε ἀπὸ τοῦ κουμπάρου του γεμᾶτο τὸ κοφίνι· καὶ ὅταν ἐγύριζε 'ς τὸ σπίτι του, τὸ ἄχυρο σκορποῦσε δῶ κ' ἐκεῖ 'ς τὸ δρόμο· καὶ γιὰ νὰ μὴ λησμονηθῇ τὸ κακὸ ποῦ ἔκαμε, τὰ ἄχυρα ποῦ χύθηκαν ἐγίναν ἄστρα 'ς τὸν οὐρανό¹. Ὁμοίως καὶ οἱ Κροᾶται διηγοῦνται, ὅτι ἕνας ἔκλεψε μιὰ φορὰ τῆ νύχτα ἕνα δεμάτι ἄχερο τοῦ κουμπάρου του, κ' ἐκεῖ ποῦ ἔφευγε μὲ βία ἐχύνονταν τ' ἄχερο 'ς τὸ δρόμο· καὶ γιὰ νὰ θυμᾶται ὁ κόσμος πάντα αὐτῆ τὴν πράξιν του, ὁ θεὸς ἔβαλε τὸ ἄχυρο 'ς τὸν οὐρανό, καὶ φαίνεται κάθε βράδυ². Οἱ δὲ Σέρβοι ἐν Τσόκα τῆς Οὐγγαρίας λέγουσιν ὅτι ἕνας ἔκλεψε τ' ἄχυρο τοῦ κουμπάρου του καὶ τὸ ἔχυσε ἐκεῖ 'ς τὸν οὐρανό³. Οἱ Βλάχοι πιστεύουσιν, ὅτι ὁ Γαλαξίας εἶναι σκορπισμένον ἄχυρον, καὶ λέγουσιν πῶς μίαν φορὰν ἡ ἁγία μάνα Ἀφροδίτη (swentomaika Vinire) ἔκλεψε μίαν νύχτα ἄχυρα ἀπὸ τὰς θημωνιάς τοῦ ἀγίου Πέτρου καὶ ἐκεῖ ποῦ ἔφευγε μὲ βία, πολὺ ἀπ' αὐτὸ τῆς ἐσκόρπισε⁴. Κατ' ἄλλην βλαχικὴν παράδοσιν, τὸ ἄχυρον ἐχύθη ἐκ τῆς ἀμάξης, ἣτις ἔφερεν ἀπαχθεῖσαν παρθένον⁵. Κατὰ τὰς οὐγγρικὰς παραδόσεις ὁ ἅγιος Πέτρος ὠδήγει ἀμάξιον, συρόμενον ὑπὸ τυφλοῦ ἵππου· καθ' ὁδὸν συνεκρούσθη πρὸς τὴν ἀμαξίαν μεθύσου, καὶ ἐθραύσθη ὁ ρυμὸς τῆς ἀμάξης τοῦ ἀγίου, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ἄχυρον ἐχύθη ἀποτελέσαν τὸν Γαλαξίαν⁶. Ἡ ὁ ἅγιος Πέτρος ἔκλεψε τὸ ἄχυρον, καταδιωκόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ ἀγροφύλακος (τοῦ ἀστέρος Βέγα), ἐσκόρπισεν αὐτό⁷. ἢ κατ' ἄλλην παραλλαγὴν, Ἀτσιγγανὸς ἦτο ὁ κλέπτης⁸. Κατὰ τὴν δαλματικὴν παράδοσιν, ὁ ἅγιος Πέτρος ἐτίναξε τὸν πλήρη ἀχύρων σάκκον του καὶ ἐξ αὐτῶν ἐγένεν ὁ Γαλαξίας, ὅστις διὰ τοῦτο λέγεται Petrova slama, ἦτοι τοῦ Πέτρου τ' ἄχυρο⁹. Ὑπῆρχε δὲ καὶ τις ἀρμενικὴ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ ἥρωὸς Βαχάκεν, ὁ τοῦ βασιλέως Τιγράνου νεώτατος υἱός, ἔκλεψε τὸ ἄχυρον τοῦ ἀσσυρίου θεοῦ Βάρχαμ καὶ ἔχνη τῆς φυγῆς αὐτοῦ μετὰ τοῦ φορτίου του ἀνὰ τὰ οὐράνια πλάτη κατέλιπε τὸν Γαλαξίαν¹⁰.

1. Strauss, Die Bulgaren, σ. 33. Lydia Schischmanov, Légendes religieuses bulgares, σ. 4-5, ἀρ. 3.

2. F. S. Krauss, ἐν Mélusine, τ. II, σ. 156.

3. Strauss, ἐνθ' ἀν., σ. 34.

4. Schott, Walachische Märchen, Stuttg. 1845, σ. 285. 381.

5. Strauss, αὐτ.

6. Revue des tradit. populaires 1892, σ. 486.

7. Strauss, αὐτ.

8. Αὐτ.

9. Pott, ἐν Kuhn's, Zeitschrift f. vergleich. Sprachforschung, τ. VI, σ. 314. Mélusine, τ. II, σ. 153.

10. V. Langlois, Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie. Par. 1867, τ. I, σ. 40. Βλ. καὶ Rev. d. trad. popul. 1896, σ. 349.

Τὴν ὑπαρξίν ὁμοίας παραδόσεως παρὰ διαφόροις λαοῖς ἐμφαίνουσιν αἱ ἐν ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ὀνομασίαι τοῦ Γαλαξίου, αἱ εἰς κλοπὴν ἀχύρου ἀναφερόμεναι. Οἱ Ἄλβανοι (Γκέγκηδες) ὀνομάζουσιν αὐτὸν κάστρε ε κούμπεριτ, ἦτοι τοῦ κουμπάρου τ' ἄχυρο¹. οἱ Σαρδόνιοι *bia de sa palla* (δρόμον ἀχύρου)². οἱ Σερβοκροάται *Kumovska slama*, ἦτοι τοῦ κουμπάρου ἄχυρο³. οἱ Βόσνιοι *slamica* ἐκ τοῦ *slama*, σημαίνοντος ἄχυρον· οἱ Οὐγγροὶ *szalmas ut* (ἀχυρένιος δρόμος) καὶ *Szalma hullato* (ἀχύρου σκόρπισμα)⁴. οἱ Ἀρμένιοι *hartacol* ἢ *hartgosch* (ἀχυροκλόπον)· οἱ Πέρσαι *rah kah keshan* (δρόμον τοῦ φέροντος ἄχυρον)· οἱ Τοῦρκοι *saman ughrisi* (ἀχυροκλόπον)⁵. οἱ Ἀραβες *tarik el tibu*, ἦτοι δρόμον ἀχύρου, ἢ *derb ettübenin*, ἦτοι μονοπάτι αὐτοῦ ποῦ βαστᾷ ἄχυρο⁶. οἱ Ἀραβες τῆς Καβυλίας *abrid' b oualim*, ἦτοι δρόμον ἀχύρου⁷. Καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἐβραϊκῇ ἐπίσης ὁ Γαλαξίας λέγεται *netibat theben*, ἦτοι ἀχύρου δρόμος⁸. ἐν τῇ συριακῇ *schevil tevno*, ἦτοι ὁμοίως ἀχύρου δρόμος⁹. ἐν τῇ κοπτικῇ *pimoit ente pitoh*, ὅπερ τὸ αὐτὸ σημαίνει¹⁰, καὶ ἐν τῇ αἰθιοπικῇ *mangad za hasar* ἐπίσης¹¹.

Ἡ ταυτότης αὕτη τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν παραδόσεων δὲν πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν, ἀλλ' ἡ αἰτία αὐτῆς πρέπει ν' ἀναχθῇ μᾶλλον εἰς κοινήν τινα πηγὴν· διότι, ἂν ἡ εἰκὼν τοῦ Γαλαξίου ὡς ἀχύρου διακεχυμένου ἠδύνατο ὄχι ἄνευ λόγου νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐθιγενῆς παρ' ἐκάστῳ λαῶ, ἢ παράστασις ὅμως αὐτοῦ ὡς ἀχύρου κλαπέντος προϋποθέτει παράδοσιν, ἣν παρ' ἑνὸς λαοῦ παρέλαβον οἱ ἄλλοι. Ἡ παράδοσις δ' αὕτη πιθανῶς ἦτο ἐλληνική. Ὁ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος ἐν τῷ περὶ προνοίας βιβλίῳ, ὅπερ ἐν ἀρμενικῇ μεταφράσει περιεσώθη, ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης λέγει τὸν Γαλαξίαν πλὴν ἄλλων καὶ «κύκλον (ἢ ζώνην) τοῦ ἐν σπουδῇ φεύγοντος ἀχυροκλόπου»¹². Ταῦτα ὁ

1. *Hahn*, Alban. Studien, τ. III, σ. 43. 201. *Χριστοφορίδου*, Λεξικὸν τῆς ἀλβανικῆς, σ. 145.

2. *Mélusine*, τ. II, σ. 151.

3. Αὐτ., σ. 153. Ἐν Δαλματίας ὁ γαλαξίας ἐπίσης λέγεται τοῦ κουμπάρου τ' ἄχυρο. (*Sbornik* τῆς νοτιοσλαβικῆς ἀκαδημίας, τ. XII, σ. 153 = *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1908, σ. 314).

4. *Mélusine*, τ. II, σ. 153.

5. *Grimm*, Deutsche Mythologie 4ης ἐκδ., σ. 296.

6. Αὐτ. *Mélusine*, τ. II, σ. 154. 403.

7. *Mélusine*, σ. 154.

8. *Grimm*, αὐτ.

9. Αὐτ. *Mélusine*, αὐτ.

10. *Mélusine*, αὐτ.

11. Αὐτ., σ. 403.

12. *Eratosthenis*, Carminum reliquiae disp. Ed. Hiller, Lips. 1872, σ. 48. *Philonis Iudaei*, Paralipomena in latin., translata per I. B. Aucher, σ. 101.

μὲν Th. Bergk¹ παραδέχεται ὅτι ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Ἑρατοσθένους, ὁ δὲ Ed. Hiller εἰκάζει ὅτι εἶναι προσθήκη τοῦ Ἀρμενίου μεταφραστοῦ τοῦ Φίλωνος· στηρίζει δὲ τὴν εἰκασίαν του εἰς τοῦτο, ὅτι παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις ἐπιχωριάζει τὸ ὄνομα τοῦ Γαλαξίου Hartacol ἢ Harteogh, τὸ σημαῖνον τὸν ἀχυροκλόπον. Ἄλλ' ἀφοῦ, ὡς εἶδομεν, τὸ ὄνομα εἶναι κοινὸν καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαούς, τὸ ἐπιχείρημα δὲν εἶναι ἰσχυρόν². Οὐδὲν ἤττον ὁ Gundel τελευταῖον ἀσπάζεται τὴν γνώμην τοῦ Hiller θεωρῶν τὴν παράστασιν ἀκραιφνῶς ἀνατολικήν³ χωρὶς νὰ σαφηνίζῃ ποσῶς ποῦ νομίζει ὅτι ἐγκεῖται ὁ τοιοῦτος χαρακτήρ αὐτῆς.

Συμφώνως πρὸς τὰς μνημονευθείσας παραδόσεις ὁ Γαλαξίας καλεῖται ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τοῦ παπᾶ ἢ τοῦ κουμπάρου τ' ἄχερο ἢ τ' ἄχερα, ἐν Μακεδονίᾳ δὲ καὶ Σωρὸς ἀπὸ τοῦ σωροῦ τοῦ γείτονος, ἐξ οὗ ὁ παπᾶς ἐκλεψε τὰ δεμάτια.

Ἄλλη ὀνομασία, κοινοτάτη εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, προῆλθεν ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ Γαλαξίου ὡς ποταμοῦ, διὸ προσλαβὼν χριστιανικὸν προσδιορισμὸν καλεῖται Ἰορδάνης ποταμός⁴. Ἡ ὀνομασία αὕτη εὐρίσκεται καὶ εἰς τὸν Ἀπόκοπον τοῦ Μπεργαδῆ⁵ καὶ εἰς δημοτικὰ ἄσματα, οἷον ἐν κωμικῶ διστίχῳ:

Σοῦ στέλνω χαιρετίσματα μὲ τῆ βροχῇ ποῦ βρέχει,
μὲ τὸν Ἰορδάνη ποταμὸ ποῦ στερεμὸ δὲν ἔχει⁶.

Τοῦτο ὑποθέτω ὅτι οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν γνωστικῶν Μανδαίων, οἵτινες ἐξόχως τιμῶντες τὸν Ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν κατήστερισαν τὸν Ἰορδάνην ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπὸ τὸ ὄνομα Jardenâ rabbâ⁷, οὔτε πρὸς τὸ δόγμα τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ὅτι ὁ Γαλαξίας ἦτο ὁ μυστικὸς Νεῖλος, ὃν διέπλεεν ὁ θεὸς Ὡρος ἐν τῇ βάρει αὐτοῦ⁸. Ἀλλὰ προῆλθε μᾶλλον ἐξ ἀπλῆς παρομοιώσεως τοῦ σχήματος τοῦ Γαλαξίου πρὸς ποταμόν. Ἡ τοι-

1. Ἐν Jahrbücher f. Philologie 1860, σ. 412.

2. Ὁ Edw. Tylor (Primitive culture, κεφ. 9, τ. I, σ. 360, σ. 354 τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως) προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ὄνομα λέγων ὅτι αἱ ὁδοὶ τῶν πόλεων τῆς Ἀνατολῆς συχνάκις εἶναι κατεσπαρμέναι μὲ ἄχυρον, ἐκ τοῦ ἀχύρου, ὅπερ διαφεύγει ἐκ τῶν μετακομιζομένων δεμάτων.

3. Ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie, τ. VII, σ. 562.

4. Ὄνομα πάγκοινων ἐν Ἑλλάδι. Ἐν Ἰκαρίᾳ: Σταματιάδου, Ἰκαριακά, σ. 142. Ἐν Εὐρυτανίᾳ οὗ Ἰορδάνης ποταμός (κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου). Ἐν Κύπρῳ καλεῖται καὶ «Σκιὰ τοῦ Ἰορδάνου» (Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις, σ. 135).

5. Στ. 88, ἐν Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, τ. II, σ. 98.

6. Λελέκου, Δημ. ἀνθολογία, 1868, σ. 155.

7. E. Kessler, Über Gnosis und altbabylonische Religion, ἐν δημοσιεύμασι τοῦ Ἀνατολ. συνεδρίου τοῦ 1881, τοῦ σημιτικοῦ τμήματος, σ. 291.

8. T. Νεροῦτσος, ἐν Ἀθηναίῳ, τ. Α', σ. 224.

αὕτη ἰδέα δὲν ἦτο ξένη καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους¹, ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ταυτίζει τὸν ἱερὸν τῆ Κυβέλη ποταμὸν Γάλλον πρὸς τὸν Γαλαξίαν². Καὶ μόνοι ἐξ ὄλων τῶν Εὐρωπαϊῶν σήμερον οἱ Οὐαλοὶ τῆς Σκωτίας καλοῦσι τὸν Γαλαξίαν *geal-shruth nan spreu* (ἄσπρο ποτάμι τῶν ἄστρον)³. Ὁμοίως διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς παρομοιώσεως πρὸς ποταμὸν οἱ Ἰνδοὶ τὸν ὀνομάζουσι *Akâch Gangâ*, ἦτοι οὐράνιον Γάγγην⁴, καὶ οἱ Ἀραβες *nahr al madschertah* (ρεῦμα ποταμοῦ)⁵. οἱ Κοριάκαι τῆς Σιβηρίας θεωροῦσιν αὐτὸν ὡς πλημμυρισμένον ποταμόν⁶. οἱ Ἀναμίται τὸν ὀνομάζουσι *Sông ngân* (ποταμὸν ἀσημένιον) ἢ *ngân ha* (ἀσημένιον ρεῦμα)⁷. οἱ Σῖναι *tien ho* (οὐράνιον ποταμόν)⁸. οἱ μαῦροι Γιγκί τῆς Νέας νοτίου Οὐαλίας καλοῦσιν αὐτὸν *worambul* καὶ νομίζουσιν ὅτι εἶναι ποταμὸς διαρρέων κάλλιστον ὀπωροβριθῆ κῆπον, εἰς ὃν μεταβαίνουσιν αἱ ψυχὰι τῶν ἀγαθῶν⁹. Καὶ οἱ Αὐστραλοὶ Κορνουὶ τὸν ὀνομάζουσι μὲν *paravortu*, νομίζουσι δ' ὅτι εἶναι ποταμὸς, εἰς οὗ τὰς ὄχθας μετὰ θάνατον θ' ἀναστηθῶσι λευκοί¹⁰. Τέλος οἱ Ἀυμάρας τῆς Περουβίας καλοῦσιν αὐτὸν ποταμὸν τῶν σκιῶν¹¹.

Ἐτερον ὄνομα σπανιώτατον τοῦ ἀστερισμοῦ, ἐν μόνῃ τῇ Ἀχαΐᾳ ἀκουόμενον, ὅπου ἐπιχωριάζουσι καὶ τ' ἄλλα ὀνόματα αὐτοῦ, εἶναι ὁ δρόμος τῆς Παναγίας· ἐνῶ ἡ παράστασις τοῦ ἀστερισμοῦ ὡς ὁδοῦ εἶναι κοινοτάτη εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς, καὶ εἰς ταύτην ἀναφέρονται τὰ πλεῖστα τῶν ὀνομάτων αὐτοῦ. Τὰ πολυπληθῆ τοιαῦτα ὀνόματα ἀναγράφονται εἰς τὰς συλλογὰς, εἰς ἃς παραπέμπω ἐν ὑποσημειώσει¹². Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦσαν εὐ-

1. *G. Gundel*, De stellarum appellatione et religione Romana, σ. 151 καὶ ἐν *Pauly-Wissowa*, Real-Encycl., τ. VII, σ. 561. Βλ. *Plin.*, N. H. 18, 280. *Martian. Capell.* II 207. *Claudian.* 28, 173.

2. Ἰουλιαν. Ε', σ. 155c.

3. *Mélusine*, τ. II, σ. 153.

4. *Revue des trad. popul.* 1906, σ. 381.

5. *Grimm*, Deutsche Mythologie, 4ης ἐκδ. σ. 296.

6. *R. Andree*, Ethnograph. Parallelen, σ. 110.

7. *Mélusine*, τ. II, σ. 154.

8. Αὐτ. *Revue des tradit. populaires* 1896, σ. 576.

9. *Ridley*, ἐν *Journal of the anthropological Instit.*, τ. II, σ. 273. Παρὰ *R. Andree*, ἐνθ' ἄν.

10. *Ridley*, αὐτ., τ. I, σ. 143 παρὰ *R. Andree*, ἐνθ' ἄν. Φυλαί τινες τῆς Νοτίου Αὐστραλίας τὸν φαντάζονται ὡς μέγαν ποταμόν. (*Réville*, Histoire des religions des peuples non civilisés, Par. 1883, τ. II, σ. 151).

11. *Revue des trad. popul.* 1903, σ. 224, 28.

12. Βλ. *Grimm*, Deutsche Mythologie, 4ης ἐκδ. σ. 295-7, τ. III, σ. 706. *Kuhn*, Namen der Milchstrasse und des Höllenhundes, ἐν *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, τ. II, σ. 311 καὶ *Arnold Ipolyi*, Die Milchstrasse im ungarischen, ἐν *Zeitschrift f. deutsche Mythologie u. Sittenkunde*, τ. II, σ. 160-4. *Edw. Tylor*, Primitive

χρηστα ὅμοια ὀνόματα. Ὡς πλεῖστοι λαοὶ καὶ οἱ ἀρχαῖοι Πυθαγόρειοι ὁδὸν ψυχῶν ἐθεώρουν τὸν Γαλαξίαν¹. οὗτοι δ' ἔλεγον προσέτι αὐτόν, ὡς τὸν κατ' ἀρχὰς ἡλιακὸν δρόμον² καὶ Φαέθοντος ὁδόν³. Κοινῶς δ' ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο ἡ ὁδὸς ἢ ἄγουσα εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ ἀνακτος τῶν θεῶν⁴. Ταύτην δὲ λιπαρὰν ὁδὸν λέγων ἐννοεῖ ὁ Πίνδαρος⁵ καὶ ἀλλαχοῦ Διὸς ὁδόν⁶. Κατ' ἄλλους ἦτο ἡ ὁδὸς, ἣν διήνυσεν ὁ Ἡρακλῆς ἄγων τοὺς βοῦς τοῦ Γηρυόνου⁷. Ὁδὸν δὲ ὠνόμαζον τὸν ἀστερισμὸν καὶ οἱ Ρωμαῖοι⁸ καὶ κατὰ χριστιανικὸν μῦθον ἦτο ἡ ὁδὸς, δι' ἧς ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὁ Ἡλίας καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἐνώχ⁹.

Ἐν μόνῃ τῇ Ἀχαΐᾳ ἐπιχωριάζει καὶ τὸ ὄνομα τὸ ζουνάρι τῆς καλόγριας, ὅπερ ἀλλαχοῦ σημαίνει τὴν Ἴριν. Ὁμοιάζει δὲ πρὸς τοῦτο τὸ λεττικὸν ὄνομα τοῦ Γαλαξίου *deewa jahsta*, ἦτοι θεοῦ ζώνη¹⁰, καὶ τὸ βουλγαρικὸν γάλακτος ζώνη¹¹.

culture, κεφ. 9, τ. I, σ. 360, σ. 412-4 τῆς γαλλ. μεταφράσεως, σ. 353-4, τ. II, σ. 72 τῆς γερμανικῆς. O. Schrader, Reallexikon d. indogermanischen Altertums, σ. 827. Mélusine, τ. II, σ. 151 κέ. 403. Revue des traditions populaires 1895, σ. 423. 1896, σ. 45. 576. 1900, σ. 3. 1901, σ. 22. 1902, σ. 139. 141. 340. 571. 1903, σ. 100. 184. 1904, σ. 425-7. 1906, σ. 381-2. Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1899, σ. 231. Archiv f. Religionswissenschaft 1899, σ. 343, 1908, σ. 60-1. Revue de l'histoire des religions 1900, τ. 42, σ. 231. 248. 249.

1. Ἐμπεδότιμος παρὰ Φιλοπόνοῦ εἰς Ἀριστοτέλους, Μετὰ τὰ φ., σ. 104. *Manil.*, Astronom. I 754 κέ. Πρβλ. Λουκιαν., Δημοσθ. ἐγκώμ. 50, τ. Γ', σ. 527 «τάς εἰς οὐρανὸν ψυχῆς νομιζομένας ὁδοὺς». Πορφυρ., Π. ἀντρ. νυμφ. 28. Πρβλ. *Macrob.*, Somn. Scipionis I 12, 1, 2. *Rohde*, Psyche, 4ης ἐκδ. σ. 213, 2. *Gundel*, De stellarum appellatione et relig. Romana, σ. 152 κέ.

2. Πλούταρχ., Ἀρέσκ. φιλοσ. Γ' 1. Στοβ., Ἐκλ. Α' 27 (*Diels*, Doxographi graeci, σ. 364-5). *Philonis* Paralipomena, transl. per Aucher, σ. 101. *Οἰνοπίδης* παρ' Ἀχιλλ. Τατ. εἰς Ἀριστοτέλ., σ. 147α. *Manil.*, Astron. I 725. *Gundel*, ἐν *Pauly-Wissowa*, Real-Enc., τ. VII, σ. 561-2.

3. Ἀριστοτ., Μετεωρολ. Α' 8. *Manil.*, Astronom. 1, 731 κέ. Πλούταρχ., ἐνθ' ἀν. Στοβ., ἐνθ' ἀν.

4. *Ovid.*, Metam. I 168 κέ.

5. Πινδάρ. ἀποσπ. 30 (6) Bergk παρὰ Κλήμ. Ἀλεξανδρ., Στρωματ. ζ' 731. Πρβλ. Κόιντ., Μεθ' Ὀμηρ. ΙΔ' 224-6. *Gundel*, ἐνθ' ἀν., σ. 563.

6. Πινδάρ., Ὀλυμπ. Β 126. Ἡ Διὸς ὁδός, ἢ κατὰ πρόσταξιν τοῦ Διὸς εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων φέρουσα, εἶναι ὁ Γαλαξίας, ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ πρὸς τὰς ἄλλας μικρυρίας συνάγεται. (βλ. καὶ Bergk, ἐν *Jahrbücher f. Philol.* 1860, τ. 81, σ. 411).

7. *Philonis*, Paralipom., ἐνθ' ἀν.

8. *Ovid.*, Metam. I 168. Ἀμφίβολον δ' ὅμως ἂν εἶναι ἀκραιφνῶς ρωμαϊκὸν ὄνομα, ἐπειδὴ τὸ πρῶτον παρ' Ὀβιδίῳ εὐρίσκεται, οὗτος δὲ παρέλαβεν ἴσως μεταφράσας ἐκ τοῦ Πινδάρου. (*Gundel*, ἐνθ' ἀν., σ. 561).

9. *Auson.*, Ephemeris, oratio 37 κέ.

10. *Grimm*, Deutsche Mythologie, τ. III, σ. 106.

11. *Strauss*, Die Bulgaren, σ. 33.

Ζ' ΑΣΤΕΡΕΣ

Προσωποποιία.—'Αστέρες τέκνα τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης.—'Αστέρες — ὡς καρφία. Αὐγερινός.—'Αλλὰ ὀνόματα αὐτοῦ.—Ταχινός.—'Αφροδίτη.—'Εσπερος ('Αποσπερίτης).—'Ο Γιάννης καὶ ἡ Μάρω.—Γελαντζής, Νυχτοκόπος ὁ Ζεὺς.

Καὶ οἱ ἀστέρες, ὡς ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, προσωποποιοῦνται· ἡ ἐν τῷ οὐρανῷ κίνησις αὐτῶν παρέχει τὴν ἔμφασιν ζωῆς, διὸ ὄχι μόνον οἱ κατὰ φύσιν ἄνθρωποι ὑπολαμβάνουσι τὰ οὐράνια σώματα ὡς ἔμψυχα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνωτέρας πνευματικὰς βαθμίδας διατηρεῖται ἡ αὐτὴ ἀντίληψις· περὶ τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἀστέρων ἔλεγε καὶ ὁ Ὁριγένης ὅτι ζῶά εἰσι λογικὰ καὶ σπουδαῖα¹. Ὁ δὲ λαϊκὸς ποιητὴς φαντάζεται τὸ «ἀστὲρι τὸ λαμπρὸ ποῦ πάει νὰ βασιλέψῃ» οἰκειῶς συνδιαλεγόμενον μὲ τοὺς κλέφτας καὶ πληροφοροῦν αὐτοὺς περὶ πολεμικῶν συμβάντων². Εἰς παλαιὸν ἀκριτικὸν ἄσμα ὁ διαφυγὼν τοὺς Σαρακηνοὺς αἰχμάλωτος παρακαλεῖ τοὺς ἀστέρας νὰ τῷ δείξωσι τὴν ὁδὸν τὴν φέρουσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Οἱ ἄστροι ἔχαμέλεναν, οἱ φέγγοι κάθα ἔρθαν,
ἐδείξαν ἄτον τῆς στρατῆν, ντὸ πάει 'ς τῆρ Ρωμανίαν³.

Φαντάζονται δ' ἐπίσης οἱ ποιηταὶ τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων τοὺς ἀστέρας, ὡς καὶ τὴν ἄλλην καθόλου ἄψυχον φύσιν, συμπαθοῦντας πρὸς δεινὰ παθήματα τῶν ἀνθρώπων⁴ ἢ πολεμοῦντας καὶ συγκρουομένους⁵ ἢ καὶ συμπαίζοντας πρὸς ἀλλήλους⁶.

Ἡ προσωποποιία τῶν ἀστέρων σαφέστερον ἐμφαίνεται ἐν τῇ δοξασίᾳ, ὅτι οὗτοι εἶναι τέκνα τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης⁷. Τὴν δοξασίαν ταύτην ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τινὰς κατὰ φύσιν λαοὺς, οἵτινες προσπαθοῦσι προσέτι νὰ ἐξηγήσωσι διατί οἱ ἀστέρες ἐπιφαίνονται μόνον τὴν νύκτα⁸. Ἄλλ' ἴσως καὶ οἱ παλαιότατοι Ἕλληνες εἶχον αὐτὴν, διότι, ὡς οὐχὶ ἀπιθάνως εἰκάζει ὁ Roscher, τοιαύτην παράστασιν ἐγκρύπτουσιν ἀρχαῖοί τινες μῦθοι, οἷος ὁ περὶ

1. Ὁριγέν., Π. ἀρχῶν Β' (*Migne, Patrol. gr.*, τ. 11, σ. 246).

2. *Passow*, ἀρ. 102.

3. Πολίτου, Ἐκλογαί, σ. 266. Πρβλ. *Τριανταφυλλίδου*, Οἱ φυγάδες, σ. 22.

4. Πολίτου, αὐτ., ἀρ. 189 (=Πλάτων Γ', σ. 186, 64. *Σταματέλλου*, *Μοιρολόγια Λευκάδος*, σ. 21, ἀρ. 11.-Πρβλ. Βύρωνος (περιοδ. Ἀθηνῶν) τ. Β', σ. 619.

5. *Φραντζεσκάκη*, Ἀριάδνη, σ. 37.

6. Ἀραβαντινοῦ, Συλλογή, σ. 363.

7. «Τ' ἀστέρια εἶναι τὰ πιδιά τοῦ ἡλιου κὶ τ' φιγγαριῦ, κὶ τ' μέρα δὲ φαίνουδι, εἶναι φῶς, κ' αὐτοῦνα εἶναι μικρά». (*Καρπενίσιον*, κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου).

8. Ταχίτη: *Ellis*, *The history of the London Missionary Society*, τ. III, σ. 171 παρὰ *Waitz-Gerlande*, *Anthropologie*, τ. VI, σ. 266.-Μιντιράς τοῦ μαλαῖκου πελάγους καὶ Χὸς τοῦ Τσ'όττα Ναγπόρε τῆς ΒΑ Ἰνδουκῆς: *Tylor*, *Anfänge der Cultur I*, σ. 350-1.

τῆς Ἀντιόπης (Σελήνης) καὶ τῆς ἐκ τοῦ Διὸς (Ἡλίου) γεννήσεως τῶν θηβαϊκῶν Διοσκούρων Ἀμφίωνος καὶ Ζήθου, ἀστρικῶν θεοτήτων¹.

Κατὰ τὴν ἀρκαδικὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, ἐγιναν ἀστέρες τὰ καρφιά, δι' ὧν ἄνθρωποι τινες ἐκάρφωσαν εἰς τὸν οὐρανόν, τὸν καιρὸν ποῦ ἦτο κολλητὰ εἰς τὴν γῆν, ἐν δέρμα ἄρκτου. Παραπλησίαν δὲ πρὸς ταῦτα εἰκόνα ἐνέχει ἡ θεωρία τοῦ Ἀναξιμένους, διδάσκοντος ἦλων δίκην καταπεπηγέναι τοὺς ἀστέρας τῷ οὐρανῷ².

Λαμπρότατος τῶν ἀστέρων θεωρεῖται ὁ Αὐγερινός³, οὕτω καλούμενος ἀπὸ τῆς αὐγῆς, ὡς ἐπιτέλλων ἐν τῷ ἀνατολικῷ ὀρίζοντι πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου⁴. Διὰ τοῦτο πρὸς δῆλωσιν αὐτοῦ γίνεται ἐνίοτε χρῆσις τῆς περιφράσεως τ' ἄστρο τῆς αὐγῆς, ὡς ἐν κρητικῷ ἄσματι: «Ἐρρόδισ' ἡ ἀνατολή, καὶ βγαίνει τ' ἄστρο τῆς αὐγῆς»⁵. Διὰ τὴν λαμπρότητα δ' αὐτοῦ λαμβάνεται ὡς ὄρος πρὸς ἔκφρασιν θαυμασίου κάλλους: συνήθης ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων εἶναι ἡ παρομοίωσις «λάμπει ὡς αὐγερινός»⁶. Ὁ Πετρίτσῆς εἰς τὴν διασκευὴν τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους λέγει τὴν ἐρωμένην τοῦ Διγενῆ «ὠραίαν τε καὶ πάγκαλον, αὐγερινὸν ἀστέρα»⁷. Καὶ εἰς σημερινὴν κρητικὴν μαντινάδα ἡ ἐρωμένη προσομοιάζεται πρὸς τὸ αὐτὸ ἄστρον⁸, εἰς λεριακὸν δὲ γαμήλιον ἄσμα λέγεται ὅτι τὰ μάτια τῆς νύμφης «ἔχουν τὸν αὐγερινὸ καὶ τὸ φεγγάρι μέσα»⁹ καὶ θηραϊκὸν βαυκάλημα παρομοιάζει τὸ κοιμώμενον παιδίον μὲ τὸν αὐγερινόν¹⁰.

1. Roscher, Über Selene und Verwandtes, σ. 140 κέ.

2. Πλουτάρχ., Ἀρέσκ. φιλοσ. Β' 14,3, σ. 889. Στοβ., Ἐκλ. Α' 24,1. Diels, Doxogr. graeci, σ. 344. Πρβλ. S. Bonaventur, Compendium theologiae II 51: «stellae supremae in firmamentum figuntur».

3. Κατὰ παρετυμολογίαν δ' ἴσως ἀπὸ τοῦ ἡμέρα καὶ Ἀημερινός ἐν Γορτυνίᾳ, καὶ ἀπὸ τοῦ ὅλη ἡμέρα Ἀλημερινός ἐν Πύργῳ τῆς Τήνου (Βάλληνα, Πάρεργα, σ. 43).

4. Τὸ ὄνομα ἐσηματίσθη ἐκ τοῦ αὐγῆ, ὡς τὸ νυκτερινός ἐκ τοῦ νύξ, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἡμερινός, ἐσπερινός κτλ. Πρβλ. Χατζιδάκι, Μ. καὶ νέα ἑλλην. Α', σ. 563.— Εἰς τὸν Φλώριον καὶ τὴν Πλατζιαφλόρε ὡς χαρακτηριστικὴ ὥρα τῆς ἐπιτολῆς τοῦ αὐγερινοῦ λέγεται ἡ χαρκαγῆ: «ὄταν ἐβγῆ ὁ αὐγερινός καὶ ἡ αὐγῆ χαράξῃ» (στ. 1341, σ. 304 Μαυρ., στ. 1329, σ. 87 Hesseling). Βλ. καὶ Ἐρωτόκρ. Β' 1429 «Τὴν ὥραν ποῦ ὁ Αὐγερινός πασίχαρος προβαίνει, / καὶ ἀπὸ τῆς γῆς τὸ πρόσωπο ἢ σκοτεινάγρα βγαίνει».

5. Jeannarakí, Ἄσματα κρητικά, σ. 219, ἀρ. 283.

6. Ducange, Glossar. Graec., σ. 151, λ. αὐγερινός. Ἐρωτόκρ. Β' 402, 498. Πρβλ. Γεωργιλ., Θανατικὸν 158-9 «ὡσάν τὸν ἥλιον λάμπουσι, σάν τὸν ἀποσπερίτην, φέγγουσι παρὰ τὴν Ἀφροδίτην».

7. Στ. 1598, σ. 177, ἐκδ. Λάμπρου.

8. Ἐλπίδος Μελαίνης, Κρητικὴ μέλισσα, ἐν Ἀθ. 1873, σ. 51, ἀρ. 31.

9. Οἰκονομοπούλου, Λεριακά, σ. 83.

10. Νεοελλ. ἀνάλ. Β', σ. 460, 17. Ἐν παραμυθίῳ κόρη νυμφευομένη βασιλόπουλον ἐπαγγέλλεται νὰ γεννήσῃ παιδί ὠραῖον ὡς τὸν Αὐγερινόν (Hahn, Gr. Märchen II, σ. 288) ἢ γενῆ παιδίον τὸν Αὐγερινόν (αὐτ., σ. 40) ἢ ἔχον εἰς τὸ μέτωπον τὸν Αὐγερινόν (Νεοελλ. ἀνάλ., τ. Β', σ. 43).

Ὡς ὑπέρτερος τῶν ἄλλων ἀστέρων¹ τάσσεται ὁ Αὐγερινός μετὰ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, καὶ ὁμοῦ μνημονεύονται συναπτόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὁ Ἥλιος, τὸ Φεγγάρι καὶ ὁ Αὐγερινός². Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι³. ὁ Πλίνιος λέγει αὐτὸν ἐφάμιλλον τῷ ἡλίῳ καὶ τῇ σελήνῃ⁴, καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων λαῶν οἱ Σλάβοι συνδέουσι στενωῶς τὸν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην μετὰ τοῦ Ἑσπέρου⁵. Ὅθεν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀστέρα ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὀνομάζουσι τὸν Αὐγερινὸν τὸ ἀστέρι⁶.

Φέρονται δὲ παρὰ τῷ λαῷ καὶ ἄλλα ὀνόματα τοῦ Αὐγερινοῦ. Ἐν Σοποτῷ τῶν Καλαβρύτων «τὸ ἄστρο ποῦ βγαίνει τὸ πρωὶ τὸ λένε Αὐγερινὸ καὶ Τραχανολόγο, γιατί τότε σηκώνεται ὁ ζευγολάτης καὶ βράζει τὸν τραχανό του καὶ πηγαίνει ἔς τὸ χωράφι του»⁷. Ἐν Κύπρῳ ὀνομάζεται τὸ ἄστρον τῆς πωρνῆς⁸, ἦτοι τῆς πρωίας, πρὸς ὃ ἀντιστοιχοῦσι τὸ κρητικὸν τ' ἄστρο τῆς αὐγῆς, ὅπερ ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, καὶ τὸ θηραϊκὸν ὁ ταχινός (ἀπὸ τοῦ ταχὺ=πρωία), ὅστις ὅμως εἶναι ἄλλος παρὰ τὸν Αὐγερινὸν ἀστήρ⁹. Ἐν Μιλήτῳ, κατὰ τὸν Hiller von Gaertringen, γινώσκουσι δύο πρωινούς ἀστέρας, ὧν τὸν ἕνα ὀνομάζουσι τσῆ ἡμέρας τὸ ἄστρο (οἱ δὲ Τοῦρκοι κάτοικοι σαβὰ - ιλδίς), τὸν δ' ἕτερον ὁ Ἀβτζῆ Γιαννάκης, ἦτοι ὁ κυνηγὸς Γιαννάκης. Τίνες οἱ ἀστέρες οὗτοι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσῃ, ἐκ τινῶν δ' ὅμως τεκμηρίων εἰκάζει ὅτι τσῆ ἡμέρας τὸ ἄστρο εἶναι ἴσως ὁ ἀρκτοῦρος, ὁ δὲ Ἀβτζῆ Γιαννάκης ὁ Σείριος¹⁰.

Ἐν Θήρᾳ ἐπίσης ἄλλος ἀστήρ ὀνομάζεται Ἀφροδίτη καὶ λέγουσι περὶ αὐτοῦ ὅτι εἶναι «παιδί τοῦ Ταχينوῦ καὶ ἀκλουθάει ἀποπίσω». Καὶ περὶ τούτου δὲν ἐξηκριβώθη τίς ἀστήρ εἶναι¹¹, ἀλλὰ πάντως ἐδόθη εἰς αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέρος τῆς Ἀφροδίτης, πρὸς ὃν ἴσως συνεταυτίσθη. Τὸν δὲ ἀστέρα τῆς Ἀφροδίτης καλοῦσιν Ἀποσπερίτη¹², καὶ διακρίνουσιν ἀπὸ τὸν Αὐγερινόν, ὃν ὑπο-

1. «Τ' ἄλλου τρανύτερου ἀστέρι». Χαρακτηρισμὸς τοῦ Αὐγερινοῦ ὑπὸ καρπενισιώτου ποιμένος (κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου).

2. Πρβλ. τὸ παραμῦθιον ὁ Ἥλιος, τὸ Φεγγάρι καὶ ὁ Αὐγερινός (*Hahn*, αὐτ., ἀρ. 69, τ. II, σ. 40 κέ. Πρβλ. καὶ Νεοελλ. ἀνάλ. Β', σ. 40 κέ., ἀρ. 20).

3. *Roscher*, *Lex. d. Mythol.*, τ. III, σ. 2519.

4. *Plin.*, N. H. II 36. *Roscher*, αὐτ.

5. Βλ. *Hanusch*, *Slav. Mythus*, σ. 267. 269.

6. *Βαλαωρίτου*, *Ποιήματα*, τ. Β', σ. 324 (τ. Γ', σ. 242, ἐκδ. Βιβλ. Μαρασλή). Ἐν Ἠπειρῷ (*Ἀραβαντινοῦ*, Ἠπειρωτ. γλωσσάριον, σ. 26). Ἐν Αἴνῳ (Α. Λ.).

7. Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀνδρ. Κωνσταντινοπούλου (1888). Ὁ τραχανός ἢ τραχανᾶς ἕδεσμα κοινότατον (περὶ τούτου βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν).

8. *Λουκά*, *Φιλολ. ἐπισκέψεις*, σ. 130.

9. *Hiller*, *Thera IV*, σ. 166. 168.

10. Αὐτ., σ. 169.

11. Αὐτ., σ. 173.

12. «Κ' ἤλαμπ' ὡς λάμπει ὁ Αὐγερινός καὶ ὡς φέγγει ὁ ἀποσπερίτης» (Ἐρωτόκρ. Β' 498). «Βραδυάζει καὶ ἡ δύση καὶ βγαίνει ὁ ἀποσπερίτης», (δημῶδες ἄσμα, *Jeannarakis*,

λαμβάνουσιν ἄλλον, διάφορον τούτου, ἀστέρα. Ὁμοίως καὶ οἱ παλαιότατοι Ἕλληνες τὸν Ἀποσπερίτην (τὸν Ἑσπερον) ἐθεώρουν ἄλλον ἀστέρα παρὰ τὸν Αὐγερινὸν (τὸν Ἐωσφόρον ἢ Φωσφόρον ἢ Ἐῶν), καὶ πρῶτος, ὡς λέγεται, ὁ Πυθαγόρας ἀνεγνώρισε τὴν ταυτότητα αὐτῶν¹. Ἐπίσης καὶ οἱ Ἀσσύριοι φαίνεται ὅτι ὡς δύο διαφόρους ἀστέρας τοὺς ἐνόμιζον, καὶ οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν αὐτὴν εἶχον ἀντίληψιν καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων λαῶν οἱ Λεττοί².

Ὁ Αὐγερινός, ὡς Ἑσπερος καὶ ὡς Ἐωσφόρος, ὡς δύο δηλ. χωριστὰ ἄστρα, ὀνομάζονται ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος Γιάννος καὶ Μάρω³, καὶ φέρονται περὶ αὐτῶν διάφοροι παραδόσεις, σκοποῦσαι νὰ ἐξηγήσωσι τὴν χωριστὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν ἐν τῷ οὐρανῷ. Κατὰ τὴν μίαν τούτων ὁ Γιάννος καὶ ἡ Μάρω ἦσαν πολυαγαπημένο ἀντρόγυνο, καὶ ἀπὸ τὴν πολλὴν τους ἀγάπην ἐπαρακαλεθῆκανε ἔς τὸ Θεὸ νὰ τοὺς κάμη ἀστέρια καὶ ἀμέσως ὁ Θεὸς τοὺς ἔκαμε ἀστέρια πολὺ λαμπερά, καὶ τὸ βράδυ ποῦ νυχτώνει τὸ ἓνα εἶναι ἔς τὴν ἀνατολή, τὸ ἄλλο ἔς τὴ δύση. Ἀλλὰ τὸ χειμῶνα ὁ Γιάννος εἶναι εἰς τὴν ἀνατολή, ἔς τὰ βουνά, καὶ ἡ Μάρω δυτικά, ἔς τοὺς κάμπους, καὶ αὐτὸ γιὰ νὰ περνᾷ καλὰ ἡ Μάρω, τὸ χειμῶνα νὰ μὴν εἶναι ἔς τὰ χιόνια καὶ τοὺς πάγους, οὔτε τὸ καλοκαῖρι ἔς τὴ μεγάλη κάψα⁴. Ἄλλη παράδοσις, βοιωτικὴ, παριστᾷ τοὺς καταστερισθέντας Γιάννην καὶ Μάρων, ἢ τὸν Δῆμον καὶ τὴν Δάφνην, ὡς καὶ ἄλλως καλοῦνται, ὡς ἐχθρικῶς πρὸς ἀλλήλους διακειμένους. Ἦσαν μνηστευμένοι, καὶ διαλυθείσης τῆς μνηστείας κατηστερίσθησαν καὶ αὐτοὶ καὶ ἡ νυμφικὴ συνοδεία καὶ οἱ μουσικοί. «Ὁ Γιάννος καὶ ἡ Μάρω ὁμοῦς ἀνταμώνουν μιὰ φορὰ μόνον τὸ χρόνο καὶ τότε ἢ ὁ Γιάννος βγαίνει τὴν ἡμέρα καὶ ἡ Μάρω τὴ νύχτα, ἢ τὸ ἐναντίον ἔτσι ζοῦν πάντα χωρισμένοι καὶ κυνηγοῦν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο»⁵. Ἐρὶν καὶ διάστασιν τῶν δύο ἀστέρων ἀναφέρει καὶ ἀρχαῖκὴ παράδοσις· ὁ Γιάννος καὶ ἡ Μάρω εἶναι ἀδελφοί, ἡ Μάρω ὁμοῦς εἶναι σκληρὰ καὶ πονηρὰ, καὶ τὸν ταλαίπωρον Γιάννο, ποῦ εἶναι καλόβολος, τὸν στέλλει τὸν χειμῶνα νὰ δουλεύῃ εἰς τὰ βουνά μετὰ τοὺς πάγους καὶ τὸ καλοκαῖρι κάτω εἰς τοὺς κάμπους, ποῦ τὸν πνίγει ἡ φωτιὰ τοῦ ἡλίου. «Μόνον μιὰ φορὰ τὸ χρόνο πλησιάζει ὁ

¹ Ἄσματα κρητικά, σ. 219, ἀρ. 283). Ἀποσπερίτης καὶ ἐν Ἰκαρίᾳ (Σταματιάδου, Ἰκαρικά, σ. 142). Ποσπερίτης ἐν Κύπρῳ (Λουκᾶ, Φιλολ. ἐπισκέψεις, σ. 130). Ἀσπερινός κατὰ τὸ Αὐγερινός ἐν κρητικῷ ἔσματι: «ἀστρι μου, ἀστρίτσι μου, κι ἀσπερινὲ κι αὐγερινὲ» (Jeanparaki, σ. 154, ἀρ. 171).

1. Βλ. Schaubach, *Astronomie der Griechen*, σ. 181. Wilamowitz, ἐν *Hermes*, τ. XVIII, σ. 417, 1. Kalkmann, ἐν *Jahrbuch d. archäol. Instit.* 1886, σ. 242. Roscher, *Lex. d. Mythol.*, τ. III, σ. 2519.

2. Roscher, *Lex. d. Mythol.*, τ. III, σ. 2519. 2521.

3. Λαογρ. Δ', σ. 423.

4. Παράδοσ., ἀρ. 248.

5. Αὐτ., ἀρ. 249.

Γιάννος τῆ Μάρω, ἀλλὰ καὶ τότε αὐτὴ τὸν διώχνη εὐθύς ἀπὸ κοντὰ τῆς»¹. Ὁμοίως καὶ αἰτωλική τις παράδοσις εἰς κακίαν καὶ ἀπάτην τῆς Μάρως ἀναφέρει τὴν αἰτίαν τοῦ ὅτι ὁ Γιάννος ἐπιφαίνεται τὸν χειμῶνα εἰς τὰ βουνὰ καὶ τὸ θέρος εἰς τὰς πεδιάδας².

Ἐνιαχοῦ εἶναι βέβαιον ὅτι λέγοντες Γιάννον καὶ Μάρων ἐννοοῦσι τὸν Ἑσπερον καὶ τὸν Ἐωσφόρον, ὡς δύο ἀστέρας ἐκλαμβανομένους³. Ἐν δὲ τῇ αἰτωλικῇ παραδόσει σαφῶς καταφαίνεται ὅτι ἡ Μάρω, ὁ ἀστὴρ ὁ κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ἐπιφαινόμενος καὶ δύοιν μετὰ τὴν δύσιν αὐτοῦ, εἶναι ὁ ἀστὴρ τῆς Ἀφροδίτης, ἀλλὰ δὲν καθορίζεται ἀσφαλῶς ποῖος ἀστὴρ εἶναι ὁ Γιάννος. Καὶ πολλαχοῦ μὲν ταυτίζουσι τὸν ἕτερον τῶν ἀστέρων τούτων πρὸς τὸν τῆς Ἀφροδίτης, ἐνιαχοῦ ὅμως καὶ πρὸς ἄλλους ἀστέρας. Ἐν Ἀχαΐᾳ οἱ δύο ἀστέρες εἶναι ὁ Στάχυς τῆς Παρθένου καὶ ὁ Βοώτης· ἀλλαχοῦ δὲ ὁ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἢ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Διός⁴.

Ὡς Αὐγερινὸν συμβαίνει ἐνίοτε νὰ ὑπολαμβάνωσι τὸν Δία, ἐπιτέλλοντα πρὸ αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ νὰ ἀρχίζωσι προώρως τὰς ἡμερησίας ἐργασίας των, νομίζοντες ὅτι εἶναι πλεόν αὐγῆ. Τούτου ἕνεκα ὁ Ζεὺς, ὡς παραπλανῶν ἀποκαλεῖται *Γελαντζῆς*⁵, καὶ λέγουσι περὶ αὐτοῦ πῶς «ξεπλανοῦσε μιὰ φορὰ τοὺς ἀγωγιάτες καὶ ξεκινοῦσαν νύχτα, θαρρῶντας τον γιὰ τὸν αὐγερινό, κ' ἔτσι ἔπεφταν μιὰ χαρὰ ἔς τὰ χέρια τῶν κλεφτῶν»⁶. Ἐν Καρπενισίῳ δὲ διηγοῦνται, ὅτι κινὰ βουλὰ οἱ Τοῦρκ' εἶδαν τ' ἀστέρ' αὐτόννου κὶ νόμισαν κ' ἦταν ἡ αὐγερινός κὶ ξεκίνησαν, ἀλλὰ ἦταν νύχτα κὶ πέσαν ἔς τὰ χέρια τῶν οὐχτρῶν κὶ τς σφάξαν οἱ Ἕλληνας, γι' αὐτὸ λέει κὶ *γελαντζῆς*. Ἄλλο δὲ ὄνομα τοῦ ἀστέρος τούτου, ἐπιχωριάζον ἐν Εὐρυτανίᾳ εἶναι *Νυχτουκόπους*⁷.

Τραχανᾶς. (Παρεκβολικὴ σημείωσις εἰς σελ. 244, σημ. 7).

Ὁ τραχανᾶς (σπανιώτερον ὁ τραχανὸς ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, τὸ ταρχανὸν ἐν Καππαδοκίᾳ)⁸, εἶναι ρόφημα χειμερινόν, κοινότατον ἀπανταχοῦ

1. Αὐτ., ἀρ. 250.

2. Λαογρ. Δ', σ. 422: «Ἡ Μάρου εἶναι κειὸ τ' ἀστὴρ τοῦ λαμπρὸ π' βγαίν' τν αὐγῆ μὲ τὸν ἡλίου. Δίν' κοντὰ π' τοὺν ἡλίου, κὶ πάει πάει κοντὰ, ἀλλὰ δὲ βουδῶν' (κατορθώνει) νὰ βασιλέψ' κὶ μὲν παραπίσ' ἀπ' τοὺν ἡλίου κὶ γι' αὐτὸ τοῦ βράδ' φαίνει.—Ἡ Μάρου τοὺν γέλασι τοῦ Γιαννάκ', ἕνα ἄλλου ἀστέρ', κὶ τοῦ καλουκαῖρ' οὐ Γιαννάκ'ς πακὶν ἔς τς κάμπς κὶ τοῦ χ'μῶνα ἔς τὰ βουνά».

3. «Ἡ Γιάννος κ' ἡ Μάρου βγαίν' οὐ ἕνας ἀπουσπερῆς κὶ οὐ ἄλλους τοῦ πουρνό». (Κατὰ τοὺς λόγους γέροντος ποιμένος τοῦ Τυμφρηστοῦ, κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου).

4. Πολίτου, Παραδόσ., σ. 827.

5. Πανδώρα, τ. Η', σ. 423. Ἀραβαντιν., Ἡπειρ. γλωσσάρ., σ. 31.

6. Μ. Χατζοπούλου, Μέσα στὸ λόγγο (ἐν Παρνασσῶ, τ. ΙΕ', σ. 54).

7. Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου.

8. Φαρασοπούλου, Τὰ Σύλατα, σ. 165. Τὸ ταρχανὰ ἐν Νεοκαισαρείᾳ (Ξενοφάν., τ. Δ', σ. 130). Ἡ παρὰ Δουκαγγίῳ (Glossar., σ. 1600) γραφὴ τράχαρα εἶναι ἐσφαλμένη.

τῆς Ἑλλάδος, παρασκευαζόμενον δὲ κατὰ δύο τρόπους ἐν Πελοποννήσῳ. Κατὰ μὲν τὸν ἕνα φυρῶσιν εἰς σκάφην ἄλευρον μετὰ ὄξυγάλακτος, τὸ ὁποῖον ἐκλέγουσιν ἐκ τοῦ ἐπιπλέοντος εἰς στάμνους, ἐν αἷς ἀφήνουσι τὸ γάλα ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ὅπως ξινίσῃ· ἀφοῦ δὲ ἀφήσωσι τὸ φύραμα ἐν τῇ σκάφῃ ἐπὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας ἢ καὶ πλείονας, ἂν θέλωσι νὰ γίνῃ ὄξινώτερος ὁ τραχανᾶς, τὸ ἐξάγουσιν εἷτα κατακόπτοντες εἰς μεγάλα τεμάχια, τὰ ὁποῖα ἀπλώνουσιν ἐπὶ σινδόνων ἐν δωματίῳ καὶ ὅταν ἀποξηρανθῶσι τρίβουσιν εἰς δερμάτινον κόσκινον. Κατὰ δὲ τὸν ἕτερον, ἀλέθοντες διὰ χειρομύλου σῖτον ἢ σπανιώτερον κριθήν, τὰ ἀλέσματα (χόνδρον ἐν Μάνη, κοινότερον δὲ διὰ τουρκικῆς λέξεως πλιγοῦρι ἢ μπλιγοῦρ ἢ μπλογοῦρι¹) ἐμβάλλουσιν εἰς λέβητα, περιέχοντα βράζον γάλα, καὶ ἀναδεύουσι ταῦτα, μέχρις ὅτου ἀπορροφήσωσιν ὅλον τὸ γάλα· ἔπειτα κενώνοντες ἐπὶ σανίδος τὸν πολτὸν κατακόπτουσιν εἰς τεμάχια, τὰ ὁποῖα ἀποξηρανθέντα διαπερῶσι διὰ δερματίνου ἢ μεταλλίνου κοσκίνου. Ὁ κατὰ τὸν πρῶτον τρόπον παρασκευαζόμενος τραχανᾶς λέγεται πρὸς διάκρισιν ξινὸς τραχανᾶς, ὁ δὲ κατὰ τὸν δεύτερον γλυκὸς τραχανᾶς ἢ ἀπλῶς πλιγοῦρι ἢ κουσκουσές².

Τὸ ἔδесμα εἶναι γνωστότατον καθ' ὅλην τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον, διὰ κοινοῦ ὀνόματος δηλούμενον³. Ἄλλ' ἢ προέλευσις αὐτοῦ δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένη. Ὁ Hemsterhuis⁴ λέγει ὅτι οἱ Ἕλληνας παρέλαβον αὐτὸ παρὰ τῶν Τούρκων, οὔτοι δ', ὡς καὶ οἱ Πέρσαι, tarchanach ἢ terchanach καλοῦσιν ἔδесμα κατασκευαζόμενον ἐκ χόνδρου βραζομένου μετὰ ὄξυγάλακτος, ὅστις ἀποξηραίνόμενος μαγειρεύεται κατὰ τὸν χειμῶνα⁵. Τελευταῖον δ' ὁ Emil Fischer βεβαιώνει ὅτι τὸν τραχανᾶν οἱ Ἄλβανοὶ διετήρησαν ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἰλλυριῶν⁶, ἀφήνων ἴσως νὰ ἐννοηθῇ, ὅτι καὶ μετέδωσαν αὐτὸν εἰς πάντας τοὺς γείτονας λαούς.

Πιθανωτέρα δ' ὁμῶς φαίνεται ἡ γνώμη τοῦ Κοραῆ ("Ατ. Ε' 348), ὅτι τὴν λέξιν ταρχανά κατὰ στοιχείων μετάθεσιν ἔλαβον οἱ Τούρκοι ἀπὸ τοὺς Ἑλ-

1. Ἐκ τοῦ τουρκικοῦ μπουλγοῦρ ἢ μπουργούλ (Κοραῆ, "Ἀτακτα, τ. Ε', σ. 349). Μπλιγοῦρ ἐν Βελβεντῷ ("Ἀρχ. νεωτ. ἑλλην. Α' β', σ. 79). Μπλογοῦρι ἐν Πελοποννήσῳ. Πλιγοῦρι ἐν Καισαρείᾳ Καππαδοκίας (Παρνασσ. ΙΕ' 379).

2. Κουσκουσές λέγεται τὸ εἶδος τοῦτο ἐν Γορτυνίᾳ, ὅπου ἐπιχωριάζει ἐπίσης καὶ τὸ ὄνομα γλυκὸς τραχανᾶς, ἐκ τοῦ ἀραβ. κουσκούσ, γαλλ. couscous ἢ couscoussou (κόκκος ἀραβοσίτου).—Ἐν Κρήτῃ ὁ τραχανᾶς λέγεται ξινόχοντρος, κατασκευάζεται δὲ μετὰ ξινόγαλον καὶ χόνδρον, ἧτοι χονδροαλεσμένον σῖτον (Ξαρθουδίδης, ἐν Λεξικογραφ. Ἀρχαίῳ, τ. Ε', σ. 278).

3. Τραχανά: ἀλβανιστί, ἑλληνοβλαχιστί, ρωμουνιστί, ταρχανά βουλγαριστί, σερβιστί, tarhanà ἢ terhana τουρκιστί, terhané ἢ tarhanè περσιιστί, tarhonya οὐγγριστί.

4. Tib. Hemsterhuis, Ἀριστοφάνους Πλοῦτος, Harling. 1744, εἰς στ. 350.

5. Ἐκ τοῦ Castellus, Lex. Pers., σ. 177.

6. Zeitschrift f. Ethnologie 1911, σ. 566.

ληνας, παρεφθαρμένην ἀπὸ τὸ τράγος, ὡς λέγεται ἑλληνιστὶ ὁ καρπὸς σιτηροῦ τινος καὶ αὐτὸ τὸ φυτόν, συνώνυμον τῆς ὀλύρας, ἐξ ἧς κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γαληνοῦ ἐποίουν τὸν τράγον, καὶ οἱ χωρικοὶ κατεσκευάζον καὶ ἄρτον καὶ τὸν ἐπωνόμαζον ὀξυγαλάκτινον, πιθανὸν διότι τὸν ἐσκεύαζον μὲ τὸ ὀξύγαλα, ὡς καὶ σήμερον σκευάζεται ὁ τραχανᾶς.

Τοιαῦτα ἐδέσματα ἦσαν συνηθέστατα εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅθεν καὶ ἂν δυσκολευώμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ τουρκικὴ γλῶσσα μετέτρεψε τὸν τράγον εἰς ταρχανάν, δὲν δυνάμεθα δ' ὅμως ν' ἀμφισβητήσωμεν ὅτι ἡ μαγειρικὴ τῶν Τούρκων ἐγνώρισε καὶ παρέλαβεν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ὡς διδασκόμεθα ἀπὸ τὸν Γάλλον περιηγητὴν Βελόν, μεγίστη χρῆσις ἐγίνετο τοῦ τραχανᾶ, ὅστις κατεσκευάζετο ἐν τῇ νήσῳ Λέσβῳ, ὀπόθεν ἐπρομηθεύοντο αὐτὸν καθ' ἅπασαν τὴν Τουρκίαν¹. Ὁ Βελὸν ὑποθέτει, ὅτι ὁ τραχανᾶς εἶναι ἡ μᾶζα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὁμοίως ὁ Κάρολος Σίττλ ταυτίζει αὐτὸν πρὸς τὴν παρ' Ἡσιόδῳ μᾶζαν ἀμολγαίην². Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βοδληιανοῦ κώδικος τὸν παρὰ τῷ ποιητῇ ἄμητα ἐξηγεῖ: «ἄμητα τὰ κοινῶς ταρχανά». Οἱ ἄλλοι σχολιασταὶ τὴν αὐτὴν λέξιν ἐρμηνεύουσιν ὡς σημαίνουσιν «εἶδος πλακοῦντος γαλακτώδους»³. Ἄδηλον ποῦ στηριχθεὶς ὁ γραμματικὸς οὗτος, παρὰ τῷ ὀποίῳ πρώτῳ φέρεται ἡ λέξις ταρχανάς, ἐταύτισε τοῦτον πρὸς τὸν ἄμητα· δυστυχῶς δὲ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἔζησε.

Ἄλλο ὅμοιον πρὸς τὸν τραχανᾶν ἔδεσμα φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ γαλαξία, «πόλτος κρίθινος ἐν γάλακτι», ὡς ἐξηγοῦσι τὴν λέξιν ἀρχαῖοι λεξικογράφοι⁴. Καὶ οἱ Αἰγύπτιοι δὲ ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου (Α' 84,5) «σεμίδαλιν ἢ χόνδρον ἔψοντες ἐν γάλακτι»⁵.

1. *Pierre Belon*, *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce etc.* Paris 1584, βιβλ. I, κεφ. 59, σ. 132. Βλ. καὶ βιβλ. II, κεφ. 7, σ. 184, κεφ. 92, σ. 338.

2. Εἰς Ἡσιόδ., Ἔργ. 590.

3. Σχολ. Ἀριστ. Πλοῦτ. 1000.

4. Ἡσύχ., λ. γαλάξια. *Bekker*, An. gr. I 229, 26.

5. Βλ. καὶ *Plin.* XVIII 7, 12, § 16 παρὰ Κοραῆ, Ἄτ. Ε' 349.

ΜΑΡΤΗΣ *

Καθ' ἄπασαν τὴν Ἑλλάδα ἐπεκράτει καὶ ἐπικρατεῖ ἀκόμη πολλαχοῦ ἡ συνήθεια τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου ἢ τὴν πρώϊαν αὐτῆς νὰ προσδένωσιν εἰς τὰ παιδιά, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς ἐνηλίκους, κεκλωσμένα νημάτια, ὁμώνυμα τοῦ μηνός¹. Τὰ κλωσμάτια ταῦτα κατασκευάζονται συνηθέστερον μὲν ἐκ νημάτων διχρῶν, ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ², ὄχι σπανίως δὲ καὶ τριῶν χρωμάτων, ἐρυθροῦ, λευκοῦ καὶ κιτρίνου ἢ χρυσοῦ³. Περιεδένοντο δὲ ὅτε μὲν περὶ τὸν καρπὸν τῆς δεξιᾶς⁴, ὅτε δὲ περὶ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας⁵, καὶ σπανιώτερον

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑστία 1883, τ. ΙΕ', σ. 190-1. Ἀναδημοσιεύεται μετὰ τῶν ἐν Λαογρ., τ. Α', σ. 369-370 συμπληρωματικῶν σημειώσεων καὶ τινων ἄλλων προσθηκῶν.

1. Ὁ μάρτης, πληθ. οἱ μάρτηδες ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ θηλυκὸν γένος ἢ μάρτα (Γουσίου, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, σ. 83. *Abbott*, Macedonian folklore, σ. 19—Μακεδον. ἡμερολόγιον 1912, σ. 86). Ἐν Ἠπειρῷ δὲ λέγεται καὶ τὰ μαρτίσια (κατ' ἀνακοίνωσιν Ἄλ. Α. Παπαγιαννοπούλου—ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΚΖ', σ. 151. Ζωγράφ. ἀγ. Α', σ. 15. Ἀθῆναι, Φιλολ. παράρτημα, τ. Ε', σ. 3766). Ἐν Καρπάθῳ λέγεται μάρτης καὶ μαρτσάτανον, ἐκ τοῦ μάρτης καὶ γαϊτάνι (Ἀρχεῖον Λεξικοῦ). Μάρτσου=Μάρτιος λέγεται ὑπὸ τῶν βλαχόφωνων τῆς Μακεδονίας (Κ. Νικολαΐδου, Λεξικὸν τῆς κουτσοβλαχικῆς, σ. 283. Λαογρ. σ' 175).

2. Ἐν Ἀθήναις τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου ἐπωλεῖτο ὑπὸ πλανοδίων πωλητῶν δίχρωμος (ἐρυθρὸς καὶ λευκὸς) μάρτης. Δίχρωμος μάρτης: Κύθνος (*Βάλληνα*, Κυθηνακά, σ. 116), Κάρπαθος (Ἀρχεῖον Λεξικοῦ), Λέσβος (*Georgeakis et Pineau*, Le folklore de Lesbos, σ. 299), Κάρπαθος (*Μανωλακάκης*, Καρπαθιακά, σ. 132). Δύο χρώματα, ἐρυθρὸν καὶ λευκόν: Πελοπόννησος (πολλαχοῦ κατ' ἰδίας παρατηρήσεις Βλ. καὶ Σ. Π. Σινοδινὸν ἐν Πήλικα, Ἑπτανησ. ἡμερολογ. 1913, σ. 359). Λιγουριὸ Ἀργολίδος (Λαογρ. Δ' 173). Μακεδονία (Γουσίος, ἐνθ' ἄν. *Abbott*, ἐνθ' ἄν.). Γκιουμουλτζίνα Θράκης (Λαογρ. Β' 407, 20). Σηλυβρία (Ἀρχ. Λεξικοῦ). Ἡπειρος (Ζωγρ. ἀγ. Α', σ. 15. ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΚΖ', σ. 151). Ἐν Ἠπειρῷ ἀναφέρει τις ὅτι ὁ μάρτης ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο χρώματα, ἐρυθρὸν καὶ πράσινον ἢ λευκόν (Ἠπειρωτικὸς ἀστὴρ, τ. Α', σ. 144). Σύμη (Ζωγρ. ἀγ. Α', σ. 214). Νήματα δίχρωμα συνηθίζουσι καὶ οἱ βλαχόφωνοι τῆς Μακεδονίας (Λαογρ. σ' 175).

3. Ἐν Κῶ τρεῖς κλωσταὶ τριῶν διαφόρων χρωμάτων στριμένες (*Rouse*, ἐν Folklore 1899 X, σ. 180). Ζάκυνθος, τρεῖς κλωσταί, λευκὴ, ἐρυθρὰ καὶ κιτρίνη (Ἀπ' ὅλα δι' ὅλους 1904, ἀρ. 44, σ. 720). Πολλαχοῦ τὸ κιτρινὸν νῆμα ἀντικαθίσταται ὑπὸ χρυσοῦ. Ἐν Κύπρῳ ἀναφέρεται χρυσοῦφκτος μάρτης (Λαογρ. Α' 369).

4. Σύνηθες πολλαχοῦ.—Μακεδονία (*Χαρισίου Μεγδάνου*, Ὁ λόγος τοῦ Διογένους ἢ χαρακτῆρες ἠθικοί, Βιέννη 1818, σ. 275. *Abbott*, ἐνθ' ἄν.). Κῶς (*Rouse*, ἐνθ' ἄν.) Λιγουριὸ (Λαογρ. Δ' 173).

5. *Georgeakis*, ἐνθ' ἄν. (Λέσβος). Λαογρ. Β' 407 (Γκιουμουλτζίνα).

εἰς τὸν βραχίονα ἢ εἰς τὰ δάκτυλα¹, καὶ τῶν μικρῶν παιδίων προπάντων περὶ τὸν τράχηλον². Γραῖαι δέ τινες, ὡσάκις ἔβαναν μάρτη, προσεπάθουν νὰ μὴ φανερωθῶσιν, ὅπως μὴ ἐλέγχωνται ὡς φιλάρεσκοι, καὶ ἀπέκρυπτον περιδέουσαι τὸν μέγαν δάκτυλον τοῦ ποδός³.

Τῆς κατασκευῆς τῶν περιάπτων τούτων ἐπεμελοῦντο αἱ μητέρες ἢ κοράσια, ἀσχολούμενα συνήθως εἰς τὸ ἔργον πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου. Ἐν Ἀθήναις δ' ἄλλοτε τὸν μάρτη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον «ἔφτιαναν οἱ νιόνυμφες» καὶ τὸν ἔστελλαν εἰς ἀνύπανδρα κοράσια, συνοδεύουσαι τὸ εὐοίωνον δῶρον μὲ τὴν εὐχὴν «καὶ τοῦ χρόνου νὰ ἴναι νοικοκυρές»⁴. Ἐν Κῶ ἡ νεᾶνις στέλλει τὸ μάρτη ἔς τὸν ἄρμαστό της (τὸν μνηστῆρα ἢ τὸν ἐρώμενον) καὶ ὁ νέος εἰς τὴν φίλην του ἐντὸς καλαθίου, κρύπτοντες αὐτὸν μὲ ὀπώρας ἢ γλυκύσματα ἢ ὅ τι δήποτε ἄλλο δῶρον· τὴν δὲ πρῶϊαν τῆς ἐπαύριον ὁ ἄρμαστός προσπαθεῖ νὰ συναντήσῃ κατ' ἰδίαν τὴν ἀποστείλασαν καὶ νὰ τῆς πάρῃ λόγον· ἂν τὸ κατορθώσῃ, τῆς τραβᾷ τὴν ἄκραν τοῦ φορέματός της φωνάζων: *πάνω νορά!* ὡς εὐχὴν δι' ὑγείαν καὶ δύναμιν⁵. Ἐν Κύπρῳ εἰς τὰ βρέφη τὰ μὴ συμπληρώσαντα τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας των ἀντὶ ἐνὸς βάνουν ἑπτὰ μάρτηδες⁶.

Οἱ πλεῖστοι φοροῦσι τὸν μάρτη καθ' ὅλον τὸν μῆνα⁷. Ἐν Ἀθήναις ἄλλοτε τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ Μαρτίου ἐπήγαιναν ἔς τὸ πηγγάδι, ἔβλεπαν μέσα τὸ πρόσωπό τους, ἔκοβαν τὸν μάρτη μ' ἓνα ψαλίδι, κ' ἔλεγαν·

Πηγγάδι, πᾶρ' τὸ μάρτη μου, καὶ δῶσ' μου τὴ δροσιά σου.

1. Εἰς τὸν βραχίονα: Ἀθήναι (Καμπούρογλου, Ἱστορία Ἀθηναίων, τ. Α', σ. 283). Ζάκυνθος (Ἀπ' ὄλα δι' ὄλους, ἐνθ' ἄν.). Εἰς τὸν δεξιὸν βραχίονα: Κρήτη (Δελτ. Ἱστορ. ἔταιφ., τ. Β', σ. 381). Σηλυβρία (Ἀρχ. Λεξικοῦ). Εἰς τὰ δάκτυλα: Κύπρος (Λαογρ. Α' 369). Λιγυριὸ (αὐτ. Δ' 173). Εἰς τὸν μικρὸν δάκτυλον: Κῶς (Rouse, ἐνθ' ἄν.). Περὶ τὸν τράχηλον, τὰς χεῖρας καὶ τὰ δάκτυλα: Χίος (Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλ., σ. 364). Περὶ τὰς χεῖρας καὶ τὰ δάκτυλα: (Ζῶη, Λεξικόν, σ. 587). Περὶ τὸν πῆχυν ἢ τὸν δάκτυλον τῆς δεξιᾶς χειρός: Κρήτη (Ἀρχ. Λεξικοῦ).—Εἰς τὸν ἀριστερὸν βραχίονα καὶ περὶ τὸν λαϊμὸν οἱ βλαχόφωνοι τῆς Μακεδονίας (Λαογρ. Γ' 175).

2. Περὶ τὸν τράχηλον: Λιγυριὸ (Λαογρ. Δ' 173), Λέσβος (Georgeakis, ἐνθ' ἄν.). Μοσχονήσια (κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Ι. Δράκου). Περὶ τὸν τράχηλον καὶ τοὺς δακτύλους: Κάρπαθος (Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, σ. 132). Περὶ τὸν τράχηλον καὶ τὰς χεῖρας τῶν παιδίων: Ἡπειρος (Ζωγρ. ἀγ. Α', σ. ις', ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΚΖ', σ. 191). Περὶ τὸν τράχηλον τῶν παιδίων: Ἀθήναι (Ἐβδομάς 1884, τ. Α', σ. 8).

3. Ἀθήναι (Ἐβδομάς, αὐτ.), Λιγυριὸ (Λαογρ. Δ' 17), Κῶς, συνήθως καὶ ὑπὸ ἄλλων ἢ περιδέσεις περὶ τὸν μέγαν δάκτυλον τοῦ ποδός (Rouse, ἐνθ' ἄν.).

4. Ἐβδομάς, αὐτ.

5. Rouse, αὐτ.

6. Λαογρ. Α' 369.

7. Πήλικα, Ἐπτανησιακὸν ἡμερολ. 1913, σ. 359, Ζάκυνθος (Ἀπ' ὄλα δι' ὄλους, ἐνθ' ἄν.).

Ἄλλες ἔστεναν τὸ μάρτη τους ἔς τὴν τριανταφυλλιά κ' ἔλεγαν·

Πᾶρε, ρόδο, τὸ μάρτη μου, καὶ δῶσ' μου τὴ θωριά σου¹.

Ἄλλαχοῦ πάλιν διατηροῦσι τὸν μάρτη μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, ὅτε ἀποκόπτοντες τὸν καίουσιν εἰς τὴν λαμπάδα τῆς Λαμπρῆς ἢ τὴν ἀναπτομένην τότε ἔξω τῆς ἐκκλησίας πυρὰν ἢ εἰς τὰ κηροσβεστήρια τῆς ἐκκλησίας². Ἐν Ρόδῳ τὸν φοροῦσι μέχρι τῆς 23 Ἰουνίου, ὅτε τὸν καίουσιν εἰς τὴν ἀναπτομένην πυρὰν κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου³. Ἐν δὲ Λέσβῳ τὸν ἀποσπῶσι τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν καὶ δένουσι δι' αὐτοῦ ἄνθη τοῦ στολισμοῦ τοῦ ἐπιταφίου⁴.

Πολλαχοῦ δ' ὅμως δὲν συνάπτεται ἡ ἀπόσπασις τοῦ μάρτη πρὸς ἡμέραν μεγάλης τινὸς ἑορτῆς, ἀλλὰ παραδίδουσιν αὐτὸν εἰς φυτὸν ἢ ζῶον νομίζοντες ὅτι διὰ τῆς μαγικῆς ταύτης πράξεως μεταβιβάζουσι μὲν εἰς ἐκεῖνο τὰ ἴδια κακά, παραλαμβάνουσι δ' ἴσως ἐξ αὐτοῦ ἀγαθὰ τινα. Εἶδομεν πρὸ ὀλίγου ὅτι ἐν Ἀθήναις ἀποσπῶντες τὸν Μάρτην ἐξήρτων ἐκ κλάδου ροδῆς ἐξαιτούμενοι νὰ τοῖς δώσῃ τὴν εὐχροίαν αὐτῆς. Ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ τέλος τοῦ Μαρτίου τὸν ἀναρτῶσιν εἰς κάλυκα ροδῆς, καὶ ἂν ἡ κάλυξ γίνῃ ὠραῖον ρόδον, θεωροῦσι τοῦτο οἰωνὸν ἄριστον· ρίπτουσι δ' αὐτὸν καὶ εἰς κλίβανον καί, ἂν οὗτος θερμανθῇ ταχέως, μαντεύονται ὅτι ἡ κόρη θὰ εἶναι καθ' ὄλον τὸ ἔτος ροδοκόκκινη⁵. Ἐν Σύμῃ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ Μαρτίου ἀναρτῶσι τὸν μάρτην εἰς ροδὴν ἐπιλέγοντες: «Νὰ τριανταφυλλιά τὸμ μάρτημ μου, δῶκε μου τὰ κάλλη σου καὶ τίς κοκκινάδες σου, καὶ τίς ὁμορφάδες σου»⁶. Ἐν Γκιουμουλτζίνα φοροῦσι τὸν μάρτην εἰς τὰς δύο χεῖρας ἀπὸ τῆς πρώτης

1. Ἑβδομάς, αὐτ. Καμπούρογλου, Ἱστορ. Ἀθην., τ. Α', σ. 283. Ὡς αἱ Ἀθηναῖαι ἐκατοπτρίζοντο τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ Μαρτίου εἰς τὸ πηγάδι, εἰς τὸ Λιγουριὸ τὴν πρώτην Μαρτίου, ἀφοῦ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου μεταβῶσι τὰ κοράσια εἰς τοὺς ἀγρούς καὶ νιφθῶσι μὲ τὴν δρόσον τῶν χόρτων, ἐπιστρέφοντα εἰς τὸν οἶκον ἀποσύρουσι τὸ πῶμα τοῦ πίθου τοῦ ἐλαίου καὶ ἐνοπτρίζονται εἰς τὸ ἔλαιον, διὰ νὰ μὴ τὰς κάψῃ ὁ ἥλιος (Λαογρ. Δ' 174). Ὁμοίως ἐν Ἠπείρῳ ἐνοπτρίζονται τὴν πρώτην τοῦ Μαρτίου εἰς τὸν πίθον τοῦ ἐλαίου διὰ τὸν αὐτὸν λόγον (ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΚΖ', σ. 151).

2. Εἰς τὴν λαμπάδα τῆς Λαμπρῆς: Λιγουριὸ (αὐτ.) Εἰς τὴν πυρὰν ἔξω τῆς ἐκκλησίας: Κύθνος (Βάλληνηδα, Κυθνιακά, σ. 116). Εἰς τὰ κηροσβεστήρια τῆς ἐκκλησίας ἢ τὸ πῦρ κατὰ τὸ Πάσχα: Μοσχονήσια (ἀνακοινώσεις Εὐστ. Ι. Δράκου). Ρίπτονται εἰς τὸ πῦρ κατὰ τὸ Πάσχα, ὡς ἡγιασμένον πρᾶγμα: Κῶς (Rouse, ἐνθ' ἄν.).

3. Μπιλιότου - Κοτρί, Ἡ νῆσος Ρόδος, 1881, τ. Β', σ. 304.

4. Georgeakis, ἐνθ' ἄν. (Ἐσφαλμένως ἀναγράφει μέχρι τοῦ μεγάλου Σαββάτου).

5. Δελτ. Ἱστορ. ἔταιφ., τ. Β', σ. 281.

6. Ζωγράφ. ἀγών, τ. Α', σ. 214. Ἐν Γκιουμουλτζίνα τῆς Θράκης τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου κλώθουν τὸν μάρτην προσαρτῶντες τὰς κλωστὰς εἰς κλώνους ροδῆς καὶ ἐπάδουσι στίχους, ὑπαινισσομένους τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν τῶν δύο χρωμάτων αὐτοῦ (Λαογρ. Β' 407).

τοῦ Μαρτίου, μέχρις ὅτου ἴδωσι τὴν πρώτην χελιδόνα ἢ τὸν πρῶτον πελαργόν· καὶ κόπτουσι τὸν ἕνα μὲν, ὅταν ἴδωσι τὸ ἐν τῶν πτηνῶν τούτων, καὶ τὸν ἄλλον, ὅταν τὸ ἕτερον, καὶ τὸν θέτουσιν ὑποκάτω λίθου, ὅπου τὸν ἀφήνουσιν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας· ἔπειτα ἐγείρουσι τὸν λίθον καί, ἂν εὔρωσιν ὑπ' αὐτὸν μύρμηκας, προοιωνίζονται ὅτι θὰ πλουτήσωσιν, ἂν δὲ σκώληκας, ὅτι θ' ἀποθάνωσι¹. Καὶ ἐν Μακεδονίᾳ τὰ παιδιὰ, ὅταν ἴδωσι χελιδόνα, ρίπτουσι τὸν μάρτην πρὸς τὸ πτηνόν, ὡς προσφορὰν πρὸς αὐτό, ἢ τὸν θέτουσιν ὑπὸ λίθον· μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας σηκώνουσι τὸν λίθον καί, ἂν εὔρωσι πολλοὺς μύρμηκας ὑπ' αὐτόν, προοιωνίζονται εὐτυχὲς ἔτος, τάνάπαλιν δέ, ἂν δὲν εὔρωσι τίποτε². Ἐν Κυζίκῳ παραδίδουσι τὸν μάρτην εἰς τὸν πελαργόν, ποῦ θὰ ἴδωσι πρῶτον, ἐπάδοντες ἐπωδὴν τινα³. Ἐν Σηλυβρίᾳ, ὅταν ἴδωσι τὸν πρῶτον πελαργόν, τὸν κόπτουσι λέγοντες ἐπωδὴν τινα καὶ τὸν θέτουσι κάτωθι λίθου ἢ εἰς τριανταφυλλιὰν (Ἄρχ. Λεξικοῦ). Οἱ δὲ βλαχόφωνοι τῆς Μακεδονίας φοροῦσι τὸν μάρτην ἐπὶ ὀκτῶ ἡμέρας, τὴν δ' ἐνάτην, ἣν θεωροῦσιν ὡς ἀρχὴν τῆς ἀνοιξεως καὶ ἡμέραν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν χελιδόνων, τὸν ρίπτουσι ἐπὶ δένδρου πλησίον τῆς οἰκίας των, ἐπευχόμενοι βλαχιστί: φέτος καλά, τοῦ χρόνου καλύτερα· πιστεύουν δ' ὅτι αἱ χελιδόνες παραλαμβάνουσι τὸν μάρτην καὶ τὸν χρησιμοποιοῦσι πρὸς κατασκευὴν τῶν φωλεῶν των⁴.

Ὁ κοινότερος λόγος, ὃν φέρουσι, τῆς συνηθείας ταύτης εἶναι ἢ προφύλαξις ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων. Βάνουν τὸν μάρτην εἰς τὰ παιδιὰ, ὡς λέγουσι, γιὰ νὰ μὴ τὰ πιάνη ὁ ἥλιος ἢ γιὰ νὰ μὴ τὰ κάψη (τὰ μαυρίση) ὁ ἥλιος⁵. Διότι νομίζουσιν ὅτι ὁ ἥλιος κατὰ τὸν Μάρτιον εἶναι καυστικώτερος καὶ μαυρίζει τὸ δέρμα⁶. Οἱ δ' Ἕλληνες τῆς Γκιουμουλτζίνης ἀπὸ τὸν μάρτην ἀπεκδέχονται ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν ψύλλων, τὸν βάνουν «γιὰ νὰ μὴ τσι τρῶν οἱ ψύλλοι»⁷. Ἐν Μακεδονίᾳ δὲ (ἐν Κοζάνῃ) ὑπέθετον ὅτι εἶναι

1. Λαογρ., αὐτ.

2. *Abbot*, Macedonian folklore, σ. 19. Ἡ ρίπτουσι τὸν μάρτην εἰς δένδρον, ὅταν ἴδωσι τὴν πρώτην χελιδόνα (Μακεδονικὸν ἡμερολόγ. 1908, σ. 309).

3. Κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Φιλήντα.

4. Λαογρ. Σ' 175. Κ. Νικολαΐδου, Λεξικὸν τῆς κουτσοβλαχικῆς, σ. 283.

5. «Γιὰ νὰ μὴ τοὺς πιάση ὁ Μάρτης καὶ μαυρίσουν». Βλαχόφωνοι Μακεδονίας. Λαογρ., αὐτ.—Βλ. καὶ *Πήλικα*, Ἑπτανησιακὸν ἡμερολόγιον 1913, σ. 359. Ἄπ' ὄλα δι' ὄλους, ἐνθ' ἂν. (Ζάκυνθος). Λαογρ. Α' 369 (Κύπρος). Ζωγράφ. ἀγών Α' 214 (Σύμη).—Ἡ δοξασία ὅτι ὁ ἥλιος τοῦ Μαρτίου μαυρίζει τὸ πρόσωπον ἐπιχωριάζει καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Γαλλίας (Rev. des trad. popul. 1894, τ. IX, σ. 533).

6. ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΚΖ', σ. 151. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ κοινοτάτη παροιμία: «Ὅποχει κόρην ἀκριβή, τοῦ Μάρτη ἥλιος μὴ τὴν δῆ» (ΠΠ., λ. Μάρτης 83). Καὶ μία ἑλληνικὴ παροιμία τῆς Καλαβρίας λέγει: «ὁ ἥλιος τοῦ Μαρτίου τρυπάει τὸ τσέρατο τοῦ βουδίου» (*Morosi*, Studi sui dialetti greci della Terra d' Otranto, σ. 93, ἀρ. 78).

7. Λαογρ. Β' 407.

προφυλακτήριον τοῦ πυρετοῦ¹, καὶ ἐν Ἀθήναις ἔλεγον γενικῶς ὅτι δι' αὐτοῦ ματαιώνουσι τὴν ὀλεθρίαν ἐπήρειαν τοῦ μηνὸς Μαρτίου².

Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἴσως ἀκραιφνῶς ἑλληνικόν, διότι εἶναι ἄγνωστον εἰς ἄλλους λαούς, πλὴν τινων, οἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῶν Ἑλλήνων τὸ παρέλαβον. Οἱ μὲν βλαχόφωνοι τῆς Μακεδονίας, ἑλληνικὰ ἔχοντες καὶ τὰς δοξασίας καὶ τὸν βίον καθόλου, οὐδαμῶς ἄπορον ὅτι τηροῦσιν ἀπαλλάκτως τὴν ἑλληνικὴν συνήθειαν τοῦ μάρτη. Ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πέραν τοῦ Δουνάβεως Βλάχους φαίνεται ὅτι μετεδόθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τὴν πρώτην Μαρτίου περιδέουσι οὗτοι περὶ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα ἐρυθρὸν καὶ λευκὸν μετάξινον νῆμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἀργυροῦν νόμισμα³. Φοροῦντες δὲ αὐτὸ καθ' ὅλον τὸν μῆνα, τὴν τελευταίαν ἡμέραν αὐτοῦ ἀγοράζουσι μὲ τὸ νόμισμα τυρίον καὶ κόκκινον κρασί, τρώγουσι καὶ πίνουσι ταῦτα πλησίον ροδῆς, εἰς τῆς ὁποίας τοὺς κλώνους ἀφήνουσι τὸ νῆμα. Διὰ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τούτων ἐξασφαλίζεται ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ υἰεία αὐτῶν καθ' ὅλον τὸ ἔτος⁴. Καὶ ἂν μὴ ᾔσαν γνωσταὶ τοσαῦται ἄλλαι ἐπιδράσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τῶν Βλάχων, πάντως ἡ ταυτότης καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς λεπτομερείαις τοῦ ρωμουνικοῦ ἔθιμου πρὸς τὰ ἑλληνικὰ θὰ ὑπεδείκνυε σαφῶς τὴν προέλευσιν. Ὁ μάρτης τῶν Βλάχων συνίσταται ἐκ διχρώμου ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ νήματος, φέρεται καθ' ὅλον τὸν μῆνα εἰς τὸν βραχίονα, ἀποσπᾶται κατὰ τὸ τέλος αὐτοῦ καὶ ἀφήνεται εἰς τοὺς κλώνους ροδῆς, ἐκ τῆς μαγικῆς δὲ ταύτης πράξεως προοιωνίζονται υἰείαν καὶ εὐεξίαν κατὰ τὸ ἔτος· ἀκριβῶς δηλαδὴ ὡς γίνεται εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

Καὶ ἐν τῇ βορείῳ Ἀλβανίᾳ ἄνδρες καὶ γυναῖκες περιδέουσι τὸν μικρὸν δάκτυλον τῆς δεξιᾶς καὶ τὸν μέγαν τοῦ δεξιοῦ ποδὸς μὲ μεταξίνην ἐρυθρὰν κλωστήν, τῶν δὲ μικρῶν παιδίων περιδέουσι τὸν τράχηλον καὶ τὸν δεξιὸν βραχίονα, ὅταν δὲ ἴδωσι τὴν πρώτην χελιδόνα, ἀποσπῶντες ρίπτουσι τὴν κλωστήν εἰς ροδῆν (ἢ εἰς κλάδον κρανέας) διὰ νὰ τὸν πάρῃ ἐκεῖθεν ἡ χελιδών⁵.

Πλὴν τῶν Ρωμούνων καὶ τῶν Ἀλβανῶν παρέλαβον τὸ ἔθιμον ἐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ Βούλγαροι. Τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης Μαρτίου περιδέουσι περὶ τὸν βραχίονα ἐρυθρὸν καὶ λευκὸν νῆμα τὰ κοράσια, διὰ νὰ μάθωσιν, ἂν θὰ εἶναι πλούσιος ἢ πτωχὸς ὁ μέλλον σύζυγός των. Τὸ ἔχουσι δέ, μέχρις ὅτου ἴδωσι τὴν πρώτην χελιδόνα, ὅτε τὸ λύουσιν ἀπὸ τὸν βραχίονα καὶ τὸ θέτουσιν ὑπὸ λίθον λέγουσαι: «Εὐτυχισμένη θὰ εἶμαι, ἂν σκουλήκια, καὶ

1. Μεγδάνου, Ὁ λόχνος τοῦ Διογένους, σ. 275.

2. «Γιὰ νὰ μὴ τοὺς ρουμπώσῃ ὁ Μάρτης» (Ἑβδομάς Α', σ. 8).

3. W. Derblich, Land und Leute in Moldau und Walachei 1859, σ. 164.

4. Καὶ οἱ βλαχόφωνοι τῆς Μακεδονίας κρεμῶσι μικρὸν ἀργυροῦν ἢ χρυσοῦν νόμισμα ἀπὸ τὸν μάρτην (Νικολαΐδου, Λεξικὸν τῆς κουτσοβλαχικῆς, σ. 283).

5. Hahn, Alban. Studien I, σ. 200. Χριστοφορίδου, Λεξικὸν τῆς ἀλβανικῆς, σ. 95.

ὄχι, ἂν μυρμήκια». Ὅταν φύγουν τὰ χελιδόνια, σηκώνουν τὸν λίθον καὶ ἂν εὐρίσκωνται ὑπ' αὐτὸν σκώληκες, προοικονίζονται γάμον μετὰ πλουσίου, ἂν δὲ μύρμηκες μετὰ πένητος¹. Ἐκ τούτων βλέπομεν ὅτι παρὰ Βουλγάρους περιωρίσθη ὁ σκοπὸς τοῦ ἐθίμου εἰς μαντικὸν μόνον, ἐνῶ ἐν Ἑλλάδι ὁ προγνωστικὸς χαρακτήρ εἶναι δευτερεύων καὶ ἐπουσιώδης. Διτηρήθη δ' ὅμως ἡ περίδεσις περὶ τὸν βραχίονα ἐρυθρολεύκου νήματος, ἡ τήρησις αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐπιφανείας τῆς πρώτης χελιδόνος, ἡ ὑπὸ λίθον κατάκρυψις καὶ τὸ προγνωστικὸν ἐκ τῶν εὐρισκομένων ὑπὸ τὸν λίθον σκωλήκων ἢ μυρμηκῶν.

Τὴν διατήρησιν τοῦ ἐθίμου ἐν Ἑλλάδι δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἐν ἀδιασπάστῳ συνεχείᾳ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς. Ἐν χειρογράφῳ νομοκάνονι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἀναγινώσκουμεν: «βάμματα τοῖς παισὶν ἢ τοῖς ζώοις αὐτῶν ἐπιθέτουσιν» καὶ «ἢ βάμματα, τουτέστιν κἀνουραϊς(;) ἢ μετὰξια εἰς τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς» ἐπιθέτουσιν². Ταῦτα βεβαιουῖσι τὴν χρῆσιν ὡς περιάπτων βεβαμμένων νημάτων, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ἀλλὰ φαίνονται μᾶλλον παραφρασθέντα ἐκ τῆς τοῦ Βαλσαμῶνος ἐρμηνείας εἰς τὸν 61ον κανόνα τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς συνόδου³, ὥστε πιστοῦται μὲν ἐντεῦθεν ἢ προγενεστέρα, κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα χρῆσις τῶν περιάπτων, δὲν διευκρινεῖται δ' ὅμως σαφῶς ἡ ὁμοιότης ἢ διαφορὰ αὐτῶν πρὸς τὸν σημερινὸν Μάρτην. Σύντομον, ἀλλὰ ρητὴν μείαν τοῦ Μάρτη εὐρίσκομεν εἰς συγγραφέα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, τὸν Ἰωσήφ τὸν Βρυέννιον: «καὶ Μαρτίου περιάμματα φέρομεν»⁴. Ἐκ χειρογράφου δὲ τινος λεξικοῦ, ἴσως παλαιότερου τοῦ Βρυεννίου, παραθέτει ὁ Δουκάγγιος ἐν τῷ γλωσσαρίῳ του τὴν ἐξῆς περικοπήν: «Περιάμματα τὰ κατὰ τοὺς τραχήλους καὶ τοὺς πόδας βεβαμμένα κλωσμάτια, ἅτινα αἱ γυναῖκες περιάπτουσι»⁵. Τὰ αὐτὰ δὲ περίπου λέγει καὶ τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ζήσαντος Ζωναρᾶ φερόμενον λεξικόν⁶. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ι' αἰῶνος ὁ σχολιαστὴς Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ μητροπολίτης Καισαρείας Βασίλειος ἔγραφεν: «Περιάμματα κατὰ τὰς » χεῖρας καὶ τοὺς βραχίονας καὶ τοὺς αὐχένους κλωσμάτια τινὰ βεβαμμένα » καὶ σελήνια μηνίσκων χρύσεα καὶ ἀργύρεα ἢ καὶ τῆς εὐτελεστέρας ὕλης, τὰ » ὑπὸ τῶν γραιδίῳ τοῖς βρέφεσιν ἐπιδεσμούμενα, ἐπι[ψι]θυριζουσῶν εἰς » ἀποτροπιασμὸν καὶ ἅμα ταῖς γλώσσαις ἐπιλιχμασσουσῶν τὸ μέτωπον

1. *Ad. Strauss*, *Die Bulgaren*, σ. 298.

2. *Rouse*, ἐν *Folk-Lore* 1899, τ. X, σ. 152-153.

3. *Πάλλη καὶ Ποτλῆ*, *Σύνταγμα κανόνων*, τ. Β', σ. 444-445.

4. Ἐν *Δάμπρου Ν.* Ἑλληνομνήμ., τ. Δ', σ. 17.

5. Ἡ λ. κλωσμάτια φέρεται ἐν τῷ χειρογράφῳ ἐσφαλμένως κλωσεμάτια, ὅπερ ὑπέλαβεν ὁ Δουκάγγιος ὀρθῶς ἔχον καὶ περιέλαβεν ὡς λῆμμα ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ του· διώρθωσε δ' ὁ Hemsterhusius (εἰς *Σχολ. Ἀριστοφ. Πλοῦτ.* 590, σ. 190α. Βλ. καὶ *Scholia graeca in Aristophanes*, ed. Fr. Dübner, σ. 572-3).

6. *Ζωναρᾶς*, σ. 1536.

» καὶ ἀποπτουουσῶν μετὰ τοῦ φυσᾶν ἐκατέρωθεν»¹. Πολὺ δὲ πρὸ αὐτοῦ κατεδίκαζε τὸν περιδενόμενον εἰς τὰ παιδία κόκκινον στήμονα ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησίας Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: «Τί ἂν τις εἴποι τὰ περιὰπτα καὶ τοὺς » κώδωνας τοὺς τῆς χειρὸς ἐξηρητημένους καὶ τὸν κόκκινον στήμονα καὶ » τὰ ἄλλα τὰ πολλῆς ἀνοίας γέμοντα, δέον μηδὲν ἕτερον τῷ παιδί περιτι- » θέναι, ἀλλ' ἢ τὴν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ φυλακὴν; Νῦν δὲ οὗτος μὲν καταπεφρό- » νηται ... κρόκη δὲ καὶ στήμων καὶ τὰ ἄλλα περιάμματα τὰ τοιαῦτα τοῦ » παιδίου ἐμπιστεύονται τὴν ἀσφάλειαν»².

Ἡ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου πολεμουμένη, ἀλλὰ καθ' ὅλον τὸν μετέπειτα χρόνον διατηρηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων δεισιδαίμων συνήθεια, ἦτο κληροδότημα τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον ἦσαν συνηθέστατα τὰ τοιαῦτα περιάμματα, ἡ μόνη δὲ πρὸς τὸν ἡμέτερον Μάρτην διαφορὰ αὐτῶν φαίνεται ἦτο ὅτι δὲν συνήπτοντο, ὡς οὗτος, πρὸς τακτὸν χρόνον. Ὁ Paul Wolters κατέδειξεν ἐν ἀρχαίαις ἀγγειογραφίαις πολυπληθεῖς παραστάσεις παιδῶν καὶ ἀνδρῶν, ἐχόντων ταινίας ἢ κλωσμάτια, χαλαρῶς προσδεδεμένα εἰς τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς ἢ τὰ σφυρὰ καὶ γυναικῶν, ἐχουσῶν τὰ κλωσμάτια εἰς τοὺς πόδας, τοὺς βραχίονας, τὰ στήθη ἢ τὸν τράχηλον³. Τὰ προσδεδεμένα δὲ ταῦτα κλωσμάτια οὔτε κοσμητικὸν σκοπὸν ἐκπλήρουν οὔτε πρακτικὴν τινα χρησιμότητα εἶχον, ἀλλὰ προήρχοντο, ὡς ἀναγνωρίζει ὁ Wolters, ἐκ δεισιδαίμονος συνηθείας, τῆς ὁποίας περίλειμμα εἶναι ἡ συνήθεια τοῦ Μάρτη, ὡς εἶχον καταδείξῃ ἐν τῇ διατριβῇ μου, τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ Ἑστία. Ἦτο δὲ καθιερωμένη ἡ δεισιδαίμων αὕτη συνήθεια κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὑπὸ τῆς λατρείας· ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις οἱ μύσται «κρόκη καταδοῦνται τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὸν ἀριστερὸν πόδα, καὶ τοῦτο λέγεται κροκοῦν»⁴. Ἡ κατάδεσις ἐγένετο πιθανώτατα, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ὀνομάτων, ὑπὸ γεννητῶν τοῦ γένους τῶν Κροκωνιδῶν, κατὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν ἐν Κρόκωνι, παρὰ τὰ ἀρχαῖα σύνορα τῆς Ἐλευσίνος καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου μέχρι τοῦ Β' αἰῶνος μ. Χ. ἐσώζοντο παλαιότατα ἀνάκτορα, καλούμενα τοῦ Κρόκωνος⁵. Ἐκ τοιαύτης συνηθείας δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ ἐν τοῖς Σαμοθρακίοις μυστηρίοις περίζωσις τῶν μυστῶν κατὰ τὴν μύησιν μὲ ταινίας πορφυρᾶς⁶.

1. *Gregorius Corinthius*, ed. Schaefer, Lips. 1811, σ. 874. Τὸ ἐπιθυροῦσῶν τοῦ κώδικος ὁ Schaefer διορθώνει: ἐπισυροῦσῶν.

2. Ἰωάν. Χρυσοστόμου εἰς Α' πρὸς Κορινθίους 12, 7, τ. X, σ. 125, ἐκδ. Παρισίων.

3. *Paul Wolters*, Faden und Knoten als Amulett, ἐν *Archiv. f. Religionswissenschaft* 1905, τ. VIII, Παράρτημα, σ. 1-22.

4. *Bekker*, *Anecd. gr.*, τ. I, σ. 273, 25. Φώτ. λ. κροκοῦ, σ. 180, 7.

5. *Πausan.* Α' λη' 2.—*A. Mommsen*, *Feste der Stadt Athen*, Lpz. 1898, σ. 228. 275. *Schoemann*, *Gr. Alterthümer*, 4 ἐκδ. (Βερολ. 1902), τ. II, σ. 399. Δ. Φιλίου, Ἐλευσίς, Ἀθ. 1906, σ. 26.

6. Σχολ. Ἀπολλών. Ρόδ. Α' 917.

Ἡ δεισιδαιμονία αὕτη εἶναι ἀπόρροια τῆς πίστεως εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τῶν κεχρωματισμένων νημάτων, πίστεως κοινῆς εἰς πολλοὺς λαοὺς ἀρχαίους καὶ νέους. Καὶ παρ' ἡμῖν ἔχομεν καὶ ἄλλας ὁμοίας συνηθείας, πλὴν τοῦ Μάρτη· οὕτως ἐν Καρπάθῳ ὁ ἱερεὺς περὶ τὸν λαϊμὸν ἀσθενοῦς περιδένει κόκκινον κλωσμάτιον, τὸ ὁποῖον παραλαμβάνουν τὴν ἐπαύριον οἰκειοὶ τοῦ πάσχοντος καὶ τὸ φέρουν μακρὰν καὶ τὸ δένουν εἰς ἓν δένδρον νομίζοντες ὅτι μεταβιβάζουσιν εἰς τοῦτο τὴν ἀσθένειαν¹. Ἐν τῇ Σύμῃ δὲ κόπτουσι τρία τσουλλιά (πλοκάμους) ἐκ τῆς κόμης τῆς μητρός, τὰ ὁποῖα πλέκουσι καὶ δένουσιν εἰς τὸν πόδα τοῦ τέκνου τῆς ὡς προβασκάνιον (γιαὶ νὰ μὴ τὸ πιάνῃ τὸ μάτι)². Ἐκ τῆς ἀρχαιότητος δ' ἔχομεν πολλὰς μαρτυρίας, ὅτι κλωσμάτια ἐρυθρὰ καὶ λευκὰ ἦσαν ἀποτρεπτικὰ κακῶν³. Στέμμα ἐρίου λευκοῦ καὶ φοινικοῦ ἀναφέρουσιν ἐν μαγγανείᾳ τὰ Γεωπονικά⁴. Ἡ φαρμακεύτρια τοῦ Θεοκρίτου περιστέφει τὸ ἀγγεῖον μὲ πορφυροῦν ἔριον, καὶ ἐπίγραμμά τι τῆς Ἀνθολογίας ἀναφέρει μαγικὴν περιδεδειμένην μὲ πορφυρᾶν τρίχα⁵. Ὁ Βεργίλιος ἐν τοῖς Βουκολικοῖς ἀναφέρει πολυχρώμους μίτους, περιδεδειμένους τρεῖς περὶ εἰκόνα ἐρωμένου πρὸς σαγήνευσιν αὐτοῦ⁶ καὶ ἀλλαχοῦ ὑποτίθησι πρεσβύτιδα ἐνοῦσαν διὰ τριπλοῦ κόμβου τρεῖς πολυχρώμους στήμονας πρὸς τέλεσιν φίλτρων⁷. ὁ δὲ Πετρώνιος μνημονεύει ὁμοίας μαγγανείας τῆς περὶ τὸν τράχηλον δέσεως πολυχρώμου στήμονος⁸. Δὲν ἦσαν δὲ ἀσυνήθη εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας περιάπτα ἐκ χρωματισμένων νημάτων⁹, ἅτινα καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος, οἷον τοὺς Βαβυλωνίους καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, ἦσαν ἐπίσης ἐν χρήσει¹⁰.

Καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις λαοῖς εἶναι τὰ μάλιστα διαδεδομένη ἡ δεισι-

1. *Blackwood's Magazine*, Φεβρ. 1886 σ. 239—*Fraser*, *The golden Bough*, 2α ἐκδ. τ. III, σ. 27.

2. Ζωγράφ. ἀγῶν Α', σ. 212.

3. *Wächter*, *Reinheitsvorschriften in griech. Kult*, σ. 18,3 (= *Religionsgesch. Vers. u. Vorarb.* IX, 1). Περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν *Gruppe*, *Gr. Mytholog.*, σ. 885. *Abt*, *Die Apolog. des Apuleius*, σ. 74. *Hock*, *Griech. Weihegebräuche*, σ. 11 κέ. Συνταγματίον τι τοῦ Ταλμούδ, γραφὴν περὶ τὸν Γ' αἰῶνα μ. Χ., μνημονεύει μεταξὺ τῶν συνηθειῶν τῶν Ἑμοριτῶν, ἧτοι τῶν μὴ Ἰσραηλιτῶν, τὸ ἐρυθρὸν νῆμα περὶ τὸν δάκτυλον (*Lewy*, ἐν *Zts. d. Ver. f. Volksk.* 1893, τ. III, σ. 24).

4. Γεωπον. ΙΕ' ἡ' 2. Τὸ κείμενον ἔχει λευκοῦ φοινικοῦ, ὁ δὲ *Needham* προσέθηκε τὸν διαζευτικὸν ἢ φ.

5. Θεοκρίτ. Β' 2. Ἀνθολ. ἐπιγρ. Ε' 204,5.

6. *Vergil.*, *Ecl.* VIII 72 (= *Apuleii*, *De magia* 30, σ. 35,10 Helm).

7. *Vergil.*, *Cir.* 371. Βλ. καὶ *Nemesian.*, *Ecl.* IV 62.

8. *Satir.* 131, σ. 97 *Bücheler*.

9. *Abt*, *Die Apologie des Apuleius*, σ. 75 (*Religionsgesch. Vers. u. Vorarb.* IV, 2).

10. Αὐτ.

δαίμων χρῆσις τῶν πολυχρώμων νημάτων¹. Τὸ κόκκινον νῆμα ἔχουσι ὡς περιάπτον ἢ μεταχειρίζονται πρὸς μαγγανείας οἱ Γερμανοί². Κατὰ δανικὰ δημοτικὰ ἄσματα, οἱ ἥρωες ἔδενον περὶ τὸ κράνος ἐρυθρὰν μεταξίνην κλωστήν πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν ἐν τῇ μάχῃ³. Ἐν τῇ Βενδικῇ περιδέουσι τὴν χεῖρα τῶν παιδίων κατὰ τὸ βάπτισμα δι' ἐρυθρᾶς μεταξίνης κλωστῆς⁴. Ἐν Ἀβελ-λάνδη ἡ νύμφη φέρει περὶ τὸν τράχηλον ἐρυθρὰν κλωστήν⁵, ἐν Βελγικῇ δὲ περιδέουσι δι' ἐρυθρᾶς κλωστῆς τὸν τράχηλον τῶν φαγόντων δηλητηριώδη χόρτον κτηνῶν πρὸς θεραπείαν⁶. Οἱ Ρῶσοι πιστεύουσιν ὅτι ἐρυθρὰ μαλ-λίνη κλωστή τυλιγμένη εἰς τὰς χεῖρας ἢ τοὺς πόδας προφυλάσσει ἀπὸ τοῦ πυρετοῦ, καὶ ὅτι ἐννέα ἀλυσίδια κλωστῆς εἰς τὸν τράχηλον παιδίου εἶναι ἀλε-ξητήριον τῆς σκαρλατίνης⁷. Οἱ δὲ Πολωνοὶ περιδέουσι εἰς τὸν βραχίονα τοῦ παιδίου ἐρυθρὰν ταινίαν, διὰ νὰ μὴ τὸ πιάσουν τὰ μάγια⁸. Παρὰ τοῖς Κροάταις καὶ τοῖς Σέρβοις ἡ μήτηρ, τῆς ὁποίας ἀπέθανον πολλὰ τέκνα, παίρ-νει ἀπὸ ἐννέα γυναῖκας, ὀνομαζομένης Στόγια ἢ Στογιάννα (στερευομένη), ἐννέα κλωστὰς, τὰς πλέκει καὶ περιδένει διὰ τοῦ σειρητίου τούτου τὸν τρά-χηλον τῶν τέκνων τῆς, ὅπως τὰ προφυλάξῃ ἀπὸ τοῦ θανάτου⁹. Οἱ Ρωμοῦνοι τῆς Βουκοβίνης ἔχουσι τὰς ἐρυθρὰς κλωστὰς ὡς προφυλακτικὰ καὶ ἀποτρό-παια¹⁰. Καὶ παρ' Ἀρμενίοις ὁ ἱερεὺς κατὰ τὴν βάπτισιν τοῦ βρέφους στρίβει ἐρυθρὰν καὶ λευκὴν μεταξίνην κλωστήν, τὴν ὁποίαν ἐπιθέτει ἐπὶ τοῦ εὐχολο-γίου τοῦ ἢ τοῦ Σταυροῦ του¹¹.

Τῆς δεισιδαίμονος ταύτης συνηθείας οἱ Ἀρμένιοι ἱερεῖς φέρουσι θρησκευ-τικὴν ἐξήγησιν, ὅτι δῆθεν συμβολίζει τὸ ἐκ τῆς λογχισθείσης πλευρᾶς τοῦ Ἰησοῦ ρεῦσαν αἷμα καὶ ὕδωρ. Ἄλλοι δ' ὁμῶς ἄλλως ἐξηγοῦσι τὴν ἐννοιαν τῶν χρωμάτων. Οἱ Ἀθηναῖοι, τῶν ὁποίων ὁ μάρτης ἀπετελεῖτο ἐξ ἐρυθροῦ νήμα-τος καὶ χρυσοῦ, ἔλεγον ὅτι τὸ χρυσάφι ἦτο γιὰ νὰ ἴναι ἐκεῖνος ποῦ τὸ ἐφόρει

1. Βλ. *E. L. Rochholz*, *Deutscher Glaube u. Brauch*, Berlin 1867, τ. II, σ. 204-212 (der rothe Faden). *F. Liebrecht*, *Zur Volkskunde*, Heilbronn 1879, σ. 305-310 καὶ ἐν *Philologus*, τ. XIX, σ. 582 κέ. (der hegende Faden).

2. *O. Jahn*, *Ueber den Aberglauben d. bösen Blicks*, ἐν *Berichten der Sächs. Gesel. d. Wissensch.* 1855, σ. 42, σημ. 47. *Wuttke*, *Der deutsche Volksabergl.* 3ης ἐκδ. 1900 § 492. 636, σ. 331. 410.

3. *Liebrecht*, σ. 307.

4. *Rochholz*, σ. 205.

5. *Wolf*, *Beiträge zur deutschen Mythologie*, τ. I, σ. 80.

6. *Αὐτ.*, σ. 220.

7. *Frazer*, *The golden Bough*, 2ας ἐκδ. τ. I, σ. 399-400.

8. *Clar. Viebig*, *Das schlafende Herre* 222, παρὰ *Pley*, *De anae in antiquorum ritibus usu*, σ. 94 (Religionsgesch. Versuche u. Vorarb. XI, 2).

9. *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1891, I, σ. 151.

10. *Zeitschr. f. österr. Ver. f. Volksk.*, τ. II, σ. 285, ἀρ. 51-53.

11. *Αὐτ.*, τ. X, σ. 97.

πλούσιος καὶ τὸ κόκκινο μετάξι γιὰ νὰ 'ναι εὐρωστος καὶ ροδοκόκκινος¹. Ἐν δὲ τῇ Γκιουμουλτζίνᾳ ὑποδηλώνουσι τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν ἐν τῇ εὐχῇ, τὴν ὁποίαν ἄδουσιν, ὅτε κλώθουσι τὸν μάρτην.

Ἄσπρη νὰ 'σι σὰν βαμβάκι,
κόκκινη σὰν δοῦ κιράσι².

Ἄν παραδεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τῆς συμβολικῆς σχολῆς τῶν μυθολόγων προτεινομένην ἐρμηνείαν, ἐπειδὴ τὸ λευκὸν χρῶμα εἶναι κατ' αὐτὴν σύμβολον τοῦ πρωينوῦ καὶ ἐν γένει τοῦ ἀσθενεστεροῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου, τὸ δ' ἐρυθρὸν τοῦ μεσημβρινοῦ καύματος³, ἔπεται ὅτι κατὰ τὸν εἰς τὰς δεισιδαιμονίας ἐφαρμοζόμενον νόμον τῆς συμπαθείας, τὰ ἐρυθρὰ καὶ λευκὰ κλωσμάτια σκοποῦσι τὴν ἀπέλασιν παντὸς ἐκ τοῦ ἡλιακοῦ καύματος κακοῦ. Ἀφορμώμενος ἐκ τῆς ἐν Πομερανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Γερμανίας ἐπικρατούσης συνηθείας νὰ θέτωσιν εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀρτιγεννήτου παιδίου ἢ εἰς τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἐρυθρὰν ταινίαν Γερμανὸς τις ἐθνολόγος θεωρεῖ τὴν συνηθειαν ταύτην ὡς ἀντικαταστήσασαν παλαιὰς ἀνθρωποθυσίας⁴. Ἄλλος δ' ἀνασκευάζων τοῦτον παρατηρεῖ ὅτι τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς συνηθείας ἐμφαίνει ἐσθωνικὸν παραμῦθιον⁵, κατὰ τὸ ὁποῖον εἰς θεὸς τῆς μοίρας περιέδεδεν εἰς τρία ἀρτιγέννητα παιδιά ἀνὰ μίαν ἐρυθρὰν κλωστήν, εἰς μὲν τὸ ἐν περὶ τοὺς κροτάφους, εἰς τὸ ἄλλο περὶ τὸν πόδα καὶ τὸ τρίτον περὶ τὴν χεῖρα καὶ ὅτι οὕτω τὸ μὲν πρῶτον παιδίον ἐγένετο ὀξυδερκέστατον, τὸ δεύτερον ταχύπουν καὶ τὸ τρίτον ἀπέκτησεν ἐξαιρετικὴν δεξιότητα. Ὅθεν τὸ παραμῦθιον μᾶς δεικνύει ὅτι συνταυτίζεται ἢ ἐρυθρὰ κλωστή μὲ τὴν κλωστήν τῆς ζωῆς, ἢν κλώθει ἡ Μοῖρα, καὶ πιστεύεται ὅτι ἐνισχύει τὸ μέλος ἐκεῖνο τοῦ σώματος, πρὸς ὃ συνάπτεται⁶.

Ἄλλὰ θὰ ἦτο ματαιοπονία, ἂν ἐζητοῦμεν νὰ ἐξεύρωμεν τὸν ἐν ἀρχῇ λόγον τῆς δεισιδαίμονος συνηθείας, ἀφοῦ δὲν ἔχομεν ἐπαρκῆ στοιχεῖα, ἐφ' ὧν νὰ βασισθῶμεν ὅθεν κατ' ἀνάγκην ὀφείλομεν ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἐξήγησιν, ἣν δίδει ὁ ἐλληνικὸς λαὸς, ὑπολαμβάνων αὐτὴν ὡς ἀλληγορικὴν εὐχὴν ὑπὲρ υγείας, εὐεξίας καὶ κάλλους.

Ἡ δὲ συνηθεια τῆς παραδόσεως τοῦ Μάρτη μετὰ τὸν τεταγμένον χρόνον, καθ' ὃν ὀφείλουσι νὰ τὸν φέρωσιν εἰς ροδὴν ἢ εἰς χελιδόνα ἢ εἰς πελαργόν, ὑπάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς μεταβιβάσεως κακοῦ τινος εἰς φυτὸν ἢ ζῶον,

1. Ἐβδομάς Α' 8.

2. Λαογρ. Β' 407.

3. Βλ. *Nork*, Etymol. mythol. Real-Wörterbuch, τ. II, σ. 14, λ. Farbe.

4. *Sigm. Ferst*, Kultur, Ausbreitung u. Herkunft der Indogermanen, Berlin 1913, σ. 299.

5. *Fr. Kreutzwald*, Ehsteische Märchen, übersetzt von F. Löwe, Halle 1869, ἀρ. 3.

6. *H. Lessmann*, ἐν *Mitra* 1914, σ. 153.

εἰς ἣν καὶ πολυάριθμοι ἄλλαι παρόμοιαι ἀνήκουσιν. Ὅπως διὰ μαγικῆς πράξεως ἐξάγουσι τὸ πάθος ἐκ τοῦ σώματος τοῦ νοσοῦντος καὶ ὀρίζουσι πρὸς διαμονὴν αὐτοῦ ἄψυχόν τι ἀντικείμενον ἢ κατώτερον σῶμα, οὕτω καὶ ἀπὸ τὸν μάρτη, ὅστις ἐκπληρώσας τὸν προορισμὸν του, ἤτοι ἀποτρέψας τὸ κακὸν διὰ τῆς συγκεντρώσεως εἰς ἑαυτὸν, ἀποβαίνει τοῦ λοιποῦ ἐπιβλαβῆς, πρέπει νὰ ἀπαλλαγῶσι καὶ φροντίζουσι νὰ τὸν παραδώσωσιν εἰς ροδῆν ἢ χελιδόνα. Ἡ πρώτη χελιδὼν καὶ κατ' ἀρχαίαν δεισιδαίμονα δοξασίαν παρελάμβανε τὰς παθήσεις τῶν ὀφθαλμῶν ἢ τῶν ὀδόντων καὶ ἀπηλλάσσετο ὁ πάσχων καθ' ὄλον τὸ ἔτος αὐτῶν¹, διετηρήθη δ' ἐπὶ πολὺ ἡ δοξασία αὕτη καὶ τὴν βλέπομεν ἐπαναλαμβανομένην εἰς ἱατρικὸν βιβλίον τοῦ ἸΔ' αἰῶνος².

1. *Marcellus Empiricus* 8,30. 12,46.

2. Παρὰ *O. Keller*, *Die antike Tierwelt*, Lpz. 1913, τ. II, σ. 117.

ΓΑΜΗΛΙΑ ΣΥΜΒΟΛΑ *

Παρατηρήθη πολλάκις ὅτι παρὰ λαοῖς προηγμένοις εἰς τὸν πολιτισμὸν διατηροῦνται ἔθιμα καὶ ἐπικρατοῦσι δοξασίαι δυσαρμοστοῦσαι πρὸς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν ἐκείνων, φαινόμενα δ' ἐκτροποὶ καὶ παράδοξοι, διότι καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῶν ἐλησμονήθη καὶ ἡ ἔννοιά τῶν εἶναι δυσδιάγνωστος. Τοῦτο δέ, διότι οὐδένα ἄλλον λόγον ἔχουσιν ὑπάρξεως ἐν τῷ παρόντι εἰμὴ ὅτι προὔπῃρξαν ἐν τῷ παρελθόντι, ἀπορρέουσαι ἐκ κοινωνικῆς καταστάσεως διαφόρου τῆς ἐνεστώσης καὶ ἐξ ἰδεῶν ἐκλιπουσῶν, διατηρούμεναι δὲ διότι βαθέως ἐρριζωόμεναι δὲν ἀπεσπάρθησαν ὑπὸ τοῦ ρεύματος τῶν μεταβολῶν. Οἱ ἐθνολόγοι ἐξηγοῦσι τὸ φαινόμενον διὰ τοῦ λεγομένου νόμου τῆς ἐπιβιώσεως, θεωροῦντες τὰ τοιαῦτα ἔθιμα καὶ τὰς δοξασίας, ὡς περιλείμματα (survivals) παρωχημένων χρόνων.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου Β', 1905-06, σ. 111-187.

Περὶ τῶν κατὰ τὸν γάμον ἐθίμων προτίθεμαι νὰ πραγματευθῶ ἐκτενῶς ἐν τῷ Α' τόμῳ τῆς συλλογῆς μου τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων, ὅστις θὰ περιέχῃ τὰ γαμήλια ἀσματα. Ἡ συλλογὴ δ' αὕτη θὰ ἐκδοθῇ, ἂν δώσῃ ὁ Θεός, ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Μελετῶν μου περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐκδόσεως τῆς συλλογῆς τῶν παροιμιῶν. Τὸ δ' ἀνά χεῖρας εἶναι προσωρινὴ ἐκθεσις τῶν πορισμάτων τῆς μελέτης τινῶν τῶν εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ γάμου ἀναφερομένων ζητημάτων, ἀνακοινωθεῖσα εἰς τὸ φιλολογικὸν καὶ ἀρχαιολογικὸν τμήμα τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ. Εἰς τὰ ἀνακοινωθέντα εἰς τὸ τμήμα προσθέτω μόνον ὀλίγας λεπτομερείας περὶ τῶν κατὰ τόπους ἐθίμων καὶ τὰς ἀναγκαίας παραπομπάς· τὰ δὲ συγγράμματα, εἰς ἃ συχνότερον παραπέμπω, δηλῶ βραχυγραφικῶς ὡς ἐξῆς:

Abb. = *Abbott*, *Macedonian Folklore*. Cambridge 1903.

Ἄρχελ. = *I. Σαραντίδου Ἀρχελάου*, Ἡ Συνασός. Ἀθ. 1889.

Βλαστ. = *II. Γ. Βλαστοῦ*, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ. Ἀθ. 1893.

ΔΙΕ = Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Ἀθ.

Douglas = *Douglas*, *An Essay on certain points of resemblance between the ancien and modern Greeks*, 3d ed. Lond. 1813.

ΕΦ. = Ἐφημερίς τῶν φιλομαθῶν (περιοδ. Ἀθηνῶν).

Γουσ. = Ἀστερίου Γουσίου, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, Λακκοβοηκίων τοπογραφία, ἦθη, ἔθιμα καὶ γλῶσσα. Ἐν Λευσίχ (;) 1894.

ΖΑ = Ζωγράφειος ἀγών, ἦτοι μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῷ. Τόμ. Α', ἐν Κων)πόλει 1881.

ΚΠ. = Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος, σύγγραμμα περιοδικόν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Τοιαῦτα περιλείμματα εὐνόητον εἶναι ὅτι πολυπληθέστερα παρατηροῦνται κατὰ τὰ γινόμενα εἰς τὰς σπουδαιοτάτας περιστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὴν γέννησιν, τὸν γάμον, τὰς ἀσθενείας καὶ κατὰ τὰ πένθη. Διότι δυσκόλως ἀπεφάσιζον οἱ ἄνθρωποι ἐν τοιαύταις στιγμαῖς νὰ παραλίπωσιν τι τῶν ἔκπαλαι συνηθιζομένων νομίμων, ἐκ φόβου μὴ προκαλέσωσιν ἀπροσδόκητα κακά, οὐδ' ἀπέβαλλον πατροπαραδότους ἰδέας, συναπτομένας πρὸς τὰς περιστάσεις ἐκείνας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἐν τοῖς γάμοις εὐλαβῶς τηροῦνται μέχρι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν ἔθιμα, ἀναγόμενα εἰς διαφόρους περιόδους τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν καὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ συνδεόμενα πρὸς τοὺς τύπους τοὺς ἐθιζομένους κατὰ καιροὺς πρὸς κύρωσιν τοῦ γάμου. Διότι μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν τύπου τινὸς ὑπὸ ἄλλου διετηρήθησαν ἢ μέρος τῶν ἀποτελούντων τὸν πρότερον τύπον νομίμων ἢ ἀπεικάσματα καὶ μιμήσεις αὐτῶν, ὡς πάρεργα ἔθιμα, ἐκ φόβου μὴ ἐκ τῆς παραλείψεως αὐτῶν σαλευθῆ τὸ κῦρος, ὅπερ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπιστεύετο ὅτι προσέδιδον εἰς τὸν γάμον τὰ νόμιμα ἐκεῖνα. Καὶ ἡ μακρὰ συνήθεια ἀφωμοίωσε καὶ συνεχώνευσε τοῦ παλαιότερου τύπου τὰ περιλείμματα πρὸς τὰ κατὰ τὸν νεώτερον τύπον νόμιμα. Οὕτω δέ, ὡς ὁ γεωλόγος ἀναγνωρίζει ἐκ τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς τὰς περιόδους τῆς διαμορφώσεως αὐτοῦ, δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν γαμηλίων ἐθίμων νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐπαλληλίαν τῶν διαφόρων τύπων πρὸς σύναψιν γάμου, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν δι' ἀρπαγῆς ἢ δι' ἀγορᾶς τῆς γυναικὸς μέχρι τοῦ χριστιανικοῦ διὰ τῆς εὐλογίας τῆς ἐκκλησίας.

Σκοπὸς τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης εἶναι ἡ ὑπόδειξις τῶν συμβόλων, ἅτινα εἰς παλαιότερους τύπους πρὸς κύρωσιν τοῦ γάμου ἀνήκοντα, ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ παραλάβῃ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ εὐλογίᾳ τοῦ γάμου. Ἄλλὰ πρὸ τούτου εἶναι χρεία νὰ ἐξετασθῆ πότε ἐκωνόνισθησαν ὀριστικῶς τὰ τῆς

Λουκ. = Γ. Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. Ἄθ. 1874.

Μανωλ. = Ἐμμ. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά. Ἄθ. 1896.

ΝΑ. = Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα περιοδικῶς ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ φιλολογ. συλλόγου Παρνασσοῦ. Ἄθ. 1870-1882.

Πανδ. = Πανδώρα, σύγγραμμα περιοδικόν. Ἄθ. 1850-1873.

Ππζ. = Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τῆς Πελοποννήσου. Ἐν Πάτραις 1887.

Roszbach = A. Roszbach, Untersuchungen über die römische Ehe. Stuttgart 1853.

Σακ. = Ἄθ. Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακά. Ἄθ. 1890, τ. Α'.

W. = C. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. Bonn 1864.

Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν ἀνακοινωσάντων μοι περιγραφὰς τῶν κατὰ τόπους γαμηλίων ἐθίμων ἀναγράφω ἐν παρεκβολικῇ σημειώσει Α.

ἀκολουθίας τοῦ γάμου καὶ τότε συνετάχθησαν αἱ ἐν χρήσει ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ ἀκολουθίαι τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τοῦ στεφανώματος. Δυστυχῶς ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία δὲν ἐμερίμνησε περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν ἀκολουθιῶν τούτων, ἐπιτρέψασα νὰ γίνεταί ἡ ἱεροτελεστία κατὰ τὰς ἀνεξελέγκτους ἐκδόσεις ἐν παλαιότεροις μὲν χρόνοις τῶν ἐν Βενετίᾳ τυπογράφων, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δὲ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Κωνσταντινουπόλει. Πρόδηλος εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς μελέτης τῶν πολυπληθεστάτων ἀντιγράφων τῶν ἀκολουθιῶν, τῶν ἀποκειμένων ἐν δημοσίαις βιβλιοθήκαις καὶ ἐν μοναῖς καὶ ἐκκλησίαις, πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου καὶ ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐκδοσιν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ μελέτη αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως ἔργον ἐνὸς ἀνδρός, καὶ μέχρις οὗτο συντελεσθῆ, ἂν ποτε ἐπιχειρηθῆ, ἀδύνατον εἶναι νὰ ὀρισθῆ εἰς τὸ ἀκριβέστατον ὁ χρόνος τῆς συντάξεως τῶν ἀκολουθιῶν. Ἐξ ὅσων δὲ χειρογράφων ἐμελέτησα τῇ συνεργασίᾳ τῶν κ.κ. Σωκράτους Κουγέα καὶ Ἀδαμαντίου Ἀδαμαντίου πείθομαι ὅτι αἱ ἀκολουθίαι εἶναι ὑστέρων χρόνων. Τὰ παλαιότερα εἰς ἐμὲ γνωστά ἀντίγραφα αὐτῶν εἶναι τοῦ IB' αἰῶνος, τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἀθωνικῆς Λαύρας B, 7 καὶ τὰ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν ἀρ. 662.670.

ΙΕΡΟΤΕΛΕΣΤΙΑ

Οἱ περὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου πραγματευόμενοι ἡμέτεροι νομοδιδάσκαλοι συμφωνοῦσι πάντες, ὅτι πρώτη νομοθετικὴ διάταξις περὶ τῆς ἀνάγκης ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς καὶ ἱερατικῆς εὐλογίας πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου εἶναι ἡ τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ὀρίσαντος διὰ τῆς 89 νεαρᾶς αὐτοῦ περὶ τὸ 893: «τὰ συνοικέσια τῇ μαρτυρίᾳ τῆς ἱερᾶς εὐλογίας ἐρρῶσθαι», διότι ἡ ἄνευ ταύτης συμβίωσις «οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ῥηθήσεται συνοικέσιον, οὐδ' ἐπιτεύξεταί τῶν τούτου δικαίων». Καὶ ὅτι συνεπλήρωσε τὴν διάταξιν ταύτην ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἐν ἔτει 1095 κελεύσας καὶ τῶν δούλων ὁ γάμος νὰ ἱερολογῆται ἀπαραιτήτως, ἀπελευθερουμένων, ἂν ὁ κύριος ἤναντιοῦτο εἰς τὴν ἱερολογίαν. Ταῦτα διδάσκουσιν ὁμοφώνως ὁ Καλλιγᾶς¹ καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος². Προμαχῶν δὲ περαιτέρω ὁ Κρασσᾶς διδάσκει, ὅτι πρῶτοι οἱ Φράγκοι βασιλεῖς ἐνομοθέτησαν ἱερολογίαν γάμου ἀρχομένου τοῦ Θ' αἰῶνος, ὀλίγον δ' ὕστερον ὁ Λέων³. Ἐνῶ πρὸς τὴν ὀριστικὴν διὰ τῆς διατάξεως τοῦ Λέοντος ἐπι-

1. Καλλιγᾶ, Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου 1881, τ. Δ', σ. 70 § 53.

2. Παπαρρηγοπούλου, Οἰκογενειακὸν δίκαιον, 2ας ἐκδ. σ. 74 § 52.

3. Ἀλκ. Κρασσᾶ, Σύστημα ἀστικοῦ δικαίου, 3ης ἐκδ. τ. Δ', σ. 87 § 50. Τὰ οὕτως ἀορίστως ὑπὸ τοῦ κ. Κρασσᾶ λεγόμενα περὶ ἱερολογίας ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει ὑποθέτω ὅτι ἀναφέρονται εἰς διάταξιν τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου τοῦ 802 (*Pertz, Monumenta hist. german. Leges*, τ. I, σ. 95)· διότι ἄλλην διάταξιν σχετικὴν δὲν ἀνεῦρον ἐν τοῖς νόμοις τοῦ Καρόλου ἢ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λουδοβίκου, τῶν μόνων Φράγκων βασιλέων τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἡ διάταξις ἐκείνη τοῦ Καρόλου ἐσκόπει τὴν παρακώλυσιν ἀθέσμων γάμων στενῶν συγ-

βολήν τῆς ἱεροτελεστίας ὡς ἀπαραιτήτου πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου ἀντιστοιχεῖ παρὰ τοῖς δυτικοῖς μᾶλλον ὁ κανὼν τῆς ἐν Τριδέντῳ συνόδου τοῦ 1563 περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου¹.

Ἡ γνώμη, ὅτι πρῶτος ὁ Λέων ἐνομοθέτησε τὸ ἀπαραίτητον τῆς ἱερολογίας καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός, ἐπεκτείνας τὴν διάταξιν καὶ εἰς τοὺς γάμους τῶν δούλων, ἐξηνέχθη ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ Θεοδώρου τοῦ Ἐρμουπολίτου, μνημονευομένη καὶ ἐν τοῖς Βασιλικοῖς, παραθετομένη δὲ πλήρης ἐν σχολίῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου (Δ', 4, 19): «καὶ τοῦτο διετυπώσατο διὰ νεαρᾶς νομοθεσίας αὐτοῦ ὁ ἐν βασιλεῦσιν ἀοίδιμος κῦρις Λέων ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ τρισμακάριστος βασιλεὺς κῦρις Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός».

Ἀλλὰ σφόδρα ἄπορον φαίνεται τοῦτο, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀπὸ πολλοῦ κατεδίκαζεν ὡς ἀμαρτωλὴν πᾶσαν συμβίωσιν μὴ εὐλογηθεῖσαν ὑπ' αὐτῆς καὶ ἱερώτατον ἀνέκαθεν ἐθεώρει τὸν γάμον, στηριζομένη καὶ εἰς τὴν ρῆσιν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν». Γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι οἱ γάμοι ἠὺλογοῦντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Ἰγνάτιος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Πολύκαρπον 5 διδάσκει «μετὰ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἔνωσιν ποιεῖσθαι, ἵνα ὁ γάμος ᾗ κατὰ θεὸν καὶ μὴ κατ' ἐπιθυμίαν». Οἱ δὲ μὴ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας εὐλογοῦμενοι στιγματίζονται ὡς *occultae conjunctiones* ὑπὸ τοῦ Τερτουλλιανοῦ (*De pudicitia* 4).

Ὅθεν κατὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ δυνάμεθα ὡς βέβαιον νὰ θεωρήσωμεν ὅτι οἱ γάμοι τῶν χριστιανῶν ἠὺλογοῦντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἡ πολιτεία δὲν ἀνεγνώριζε τὴν εὐλογίαν ὡς ἀπόδειξιν τοῦ κύρους τοῦ γάμου, ἐθεώρει δ' ὡς κυρίους καὶ τοὺς μόνον διὰ ψιλῆς συναιρέσεως συναπτομένους κατὰ τὸν τύπον τοῦ ρωμαϊκοῦ *usus*. Ἡ παλαιοτάτη νομοθετικὴ διάταξις, ἡ

γενῶν, ὀρίζουσα ὅπως μὴ συνομολογῶνται γάμοι λαϊκῶν, ἂν μὴ ἐξετάσῃσι πρότερον ἐπιμελῶς τὴν συγγένειαν αὐτῶν ἐπίσκοποι ἢ πρεσβύτεροι μετὰ γερόντων ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τότε μόνον μετ' εὐλογίας (*cum benedictione*) νὰ γίνεται ἡ σύζευξις. Ὅθεν τοῦτο προπάντων ἡ διάταξις ἐσκόπει, νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εὐλογίαν τοῦ γάμου ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἂν ὑπῆρχε κώλυμα ἐκ συγγενείας. Ἄλλως δ' ἡ διάταξις αὕτη δὲν ἐφηρμόσθη καθ' ἅπαν τὸ φραγκικὸν κράτος. Τούλάχιστον ἐν Γερμανίᾳ καὶ αὕτη ἡ εὐλογία ἢ παρελείπετο ἢ δὲν ἐθεωρεῖτο οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ γάμου. Μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ ΙΔ' καὶ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος φαίνεται ἀπαιτούμενη πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου. (Βλ. *Grimm*, *Deutsche Rechtsalterthümer*, 3ης ἐκδ. σ. 434-5). Ὅθεν δὲν εἶναι ἀκριβές, ὅτι πρῶτον νομοθέτημα περὶ ἱερολογίας τοῦ γάμου εἶναι ἡ διάταξις τοῦ Καρόλου, ἀφοῦ μάλιστα δὲν εἶχε γενικὸν τύπον οὐδὲ καθολικὴν ἐφαρμογὴν, πάντως δὲ πρῶτον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ νόμος τοῦ Ἀναστασίου περὶ οὗ ἀμέσως κατωτέρω.

1. *Consil. Trident. Sess. XXIV, Decret. c. 1 de reform. matr.*—Τὸν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐλεγχὸν τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου ἐκάνονισε καὶ ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Ι' τῷ 1215 ἐν τῇ Δ' ἐν Λατερανῷ συνόδῳ διὰ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ νόμου (*c. 3 X de incest. desponsat*).

ἐπιβάλλουσα τὴν ἱεροτελεστίαν ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον ἐγκύρου γάμου, μνημονεύεται ὡς ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἀναστασίου τοῦ Α' (493-518): «Ὁ δὲ αὐτὸς βασιλεὺς ἕτερον ἐξέθετο θεῖον τύπον, ὥστε μηδένα δίχα σάκρας τινὰ τεκνοποιεῖσθαι, μήτε ἄρρεν, μήτε θῆλυ, ἀλλ' ὑπὸ θείας σάκρας, διὰ τὸ καὶ τὸ τεκνοποιούμενον ἔχειν δίκαιον υἱοῦ νομίμου κλπ.»¹.

Ἄλλ' ἡ διάταξις δὲν ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν κατάχρησιν τοῦ *usus*, φαίνεται δὲ ὅτι περιῆλθεν εἰς ἀχρηστίαν διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οὗτος προσέδωκε μὲν κῦρος εἰς τὸν διὰ ψιλῆς συναινέσεως γάμον (*solus consensus facit nuptias*), ἀλλ' εἰς τοὺς ἀνώτερα ἔχοντας ἀξιώματα μέχρις Ἰλλουστρίων ὥρισε καὶ τὰ προικῶα (*dotalia instrumenta*). Ὅμως ἐν ἔτει 538 διὰ τῆς 74 (94) νεαρᾶς ὠμολόγησεν ὅτι εἰς πολλὴν ἀτοπίαν ἔφερον αἱ διατάξεις αὐτοῦ «ὥστε τοὺς γάμους καὶ γαμικῶν συμβολαίων χωρὶς ἐκ μόνῃς ἐρρῶσθαι διαθέσεως καὶ κυρίου εἶναι». Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῶν καταχρήσεων, ὧν σπουδαιοτάτη ἦτο ἡ διὰ ψευδομαρτύρων ἀπόδειξις γάμων ἀνυπάρκτων, διὰ μὲν τοὺς συγκλητικοὺς καὶ τοὺς ἀνώτερα ἔχοντας ἀξιώματα ἀπαραίτητον ἔθεώρησε προῖκα καὶ προγαμιαίαν δωρεάν (γαμικὰ συμβόλαια), διὰ δὲ τοὺς στρατευομένους καὶ τοὺς ἐμπορευομένους τὴν πρόσσοδον πρὸς τινὰ τῶν εὐκτηρίων οἰκῶν καὶ τὴν ἀνακοίνωσιν εἰς τὸν ἔκδικον (*defensor ecclesiae*), ὅστις συνέτασσε ληξιαρχικὴν πρᾶξιν, ἐπιμαρτυρούντων τριῶν ἢ πλειόνων κληρικῶν· εἰς δὲ τοὺς εὐτελεστέρους ἔδωκε τὴν ἄδειαν «καὶ ἀγράφως συνοικεῖν ἀλλήλοις». Ἐκ τοῦ 5 κεφαλαίου τῆς νεαρᾶς ταύτης συνάγεται ὅτι πρότερον συνωμολογοῦντο γάμοι, ὁμνούντων ἀνδρῶν ἐν εὐκτηρίοις οἴκοις, ὅτι θὰ ἔχωσι τὴν γυναῖκα νόμιμον γαμετήν. Καὶ ἡ 117 (141) νεαρὰ τοῦ 542 ἐπαναλαμβάνει ὁμοίως διατάξεις πρὸς τὰς τῆς 74, μεταρρυθμίζουσα ἐπὶ τὸ ἐλευθεριώτερον ταύτας.

Ἄλλ' αἱ διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀντέκειντο πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναμφισβήτητον δὲ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι καὶ μετὰ τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον, ὡς καὶ πρὸ αὐτοῦ, πάντες οἱ χριστιανοὶ ἐνόμιζον ἀτελῆ καὶ ἀνίερρον τὸν μὴ εὐλογηθέντα ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας γάμον, καίπερ ἀναγνωρίζομενον ὡς ἔγκυρον ὑπὸ τῶν νόμων. Εὐρίσκομεν εἰς κείμενον τοῦ 7' αἰῶνος τὸ ρῆμα εὐλογοῦμαι ὡς συνώνυμον τοῦ νυμφεύομαι², ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὅτι καὶ πολὺν πρότερον χρόνον ἢ εὐλογία θὰ ἔθεωρεῖτο ἀπαραίτητον στοιχεῖον τοῦ γάμου, ὅπως προσλάβῃ ἡ λέξις καὶ τὴν σημασίαν ταύτην· συνήθως δὲ καὶ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ χρῆσις τῶν λέξεων ἱερολογέω, ἱερολογία, εὐλογέω, εὐλογοῦμαι καὶ εὐλογία ἀντὶ τοῦ γάμος (ὅθεν καὶ βλόγα ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ³). Ὅπου δὲ συμβαίνει νὰ γίνεταί λεπτομερέστερος λόγος περὶ γάμου ἐπιφανοῦς ἀνδρὸς μνημονεύεται καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐλογία αὐτοῦ.

1. *Malálas*, σ. 401,14 Bonn.

2. *Boissonade*, *Anecd. graeca*, τ. IV, σ. 80.

3. *Ducangius*, *Glossar. ad script. Graecit.*, σ. 446-7, λ. εὐλογεῖν (εὐλογητικός).

Οὕτως ἱστορεῖται, ὅτι δι' ἱεροτελεστίας ἠυλογήθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ὁ γάμος τοῦ Μαυρικίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Τιβερίου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος¹. ἐπίσης περὶ τοῦ Ἡρακλείου (610) καὶ περὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Δ' κατὰ τὸν Η' αἰῶνα². Ἐν τοῖς ἔπειτα δὲ χρόνοις καὶ περὶ ἰδιωτῶν τοῦ λόγου ὄντος μνημονεύεται ἱεροτελεστία· ἐν τῷ ἐπυλλίῳ Βελθάνδρῳ καὶ Χρυσάντζῳ ὁ πατριάρχης εὐλογεῖ τοὺς γάμους³. ὁ Ψελλὸς δ' ἀναφέρει καὶ τῶν ἀρραβῶνων συγγενοῦς του τὴν τέλεσιν δι' ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας καὶ πομπῆς καὶ ἁσμάτων⁴.

Ἡ πολιτεία ὄφειλε προπάντων νὰ μεριμνήσῃ περὶ ἀσφαλοῦς ἀποδείξεως τῆς τελέσεως τῶν γάμων. Καὶ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐπλήρωσεν ἐν μέρει ἡ νομοθεσία τῶν συμβασιλέων Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου (περὶ τὸ 740), ὁρίσασα ὅτι ἐγγραφὸς μὲν γάμος συνίσταται δι' ἐγγράφου προικῶου συμβολαίου ὑπὸ τριῶν ἀξιοπίστων μαρτύρων, ἄγραφος δὲ συνίσταται ἀδόλῳ συναινέσει τῶν συναλλασσόντων προσώπων... εἴτε ἐν ἐκκλησίᾳ τοῦτο δι' εὐλογίας ἢ καὶ ἐπὶ φίλοις γνωρισθῆ⁵. Ἡ δημοσιότης ἄρα ἐκρίνετο ἐπιτυγχανομένη διὰ τῆς ἐπ' ἐκκλησίας εὐλογίας ἢ διὰ τῆς ἀνακοινώσεως εἰς φίλους, ἥτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν *promissam* καὶ *amicorum fidem* τοῦ Ἰουστινιανείου νόμου ἢ τὰ ἀνέκαθεν εἰθιζόμενα γαμήλια συμπόσια.

Αἱ διατάξεις αὗται, ἰσχύουσαι ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων, ἐπανέλαβον ἴσως ἰσχὺν ἐπὶ Μιχαήλ τοῦ Μεθυστοῦ (842), ὅτε διεσκευάσθη ἡ Ἐκλογή. Ἐπὶ δὲ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, τοῦ διαδόχου τοῦ Μιχαήλ, ἐξεδόθη διάταξις, ἐμφαίνουσα ὅτι συνήπτοντο μὲν δι' ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας πάντες οἱ γάμοι, ἀλλὰ δὲν παρείχετο εἰς ταύτην ἡ ἀναγκαία δημοσιότης, διότι ἡ διάταξις ἐπιβάλλει αὐστηρῶς τὴν δημοσιότητα τῶν γάμων⁶. Ἐπηκολούθησαν εἴτα ἡ διάταξις Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ ἡ συμπληροῦσα ταύτην Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ· ἐπίσης συμπλήρωμα ταύτης εἶναι καὶ ἡ 26 νεαρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ γέροντος (τοῦ 1306), ἡ ὀρίζουσα ὅπως μὴ συνιστῶνται συν-

βλογεῖν, βλογητική), σ. 510 λ. ἱερολογεῖν. *Sophocles*, Glossary, λ. εὐλογεῖω, ἱερολογεῖω, ἱερολογία. Κοραῖ, Ἄτακτα, τ. Δ', σ. 144-145. Εὐλογία ὁ γάμος, εὐλογοῦμαι τὸ νομφεύομαι, εὐλογητική ἢ νόμφη καὶ ἐν ταῖς Ἀσσιζαῖς τῆς Κύπρου (Σάβα, Μεσαιων. Βιβλ., τ. 5', σ. 118. 127. 136. 226), εὐλογητικὸς ὁ νομφίος ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς νόμοις τῆς Κύπρου (αὐτ., σ. 530). Εὐλόγησις ὁ γάμος ἐν Βελθάνδρῳ καὶ Χρυσάντζῳ, στ. 1036, σ. 159 Legrand. «Εὐλογεῖται καὶ στεφανοῦται» παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματ., σ. 301, ὅστις ἐπεράτωσε μὲν τὴν χρονογραφίαν του τῷ 1013, ἀλλὰ παραλαμβάνει ἐκ παλαιότερων χρονογράφων.

1. Θεοφύλ. Σιμοκάτ. Α' 10, σ. 51 Bonn.

2. Λέων Γραμματικ., σ. 147. 188. 322 Bonn.

3. Βελθάνδρος, στ. 1031, σ. 158 Legr.

4. Ψελλ., Ἐπιστ. 83. 84 (Σάβα, Μεσαιων. βιβλ., τ. Ε', σ. 320-323).

5. Ἐκλογ. Τίτλ. Β', 2 (*Zachariā von Lingenthal*, *Jus Graeco-romanum*, τ. IV, σ. 8. Τοῦ αὐτοῦ, *Collectio librorum Juris Graeco-romani ineditorum*, σ. 19 = Ἐκλογ. Λέοντ. καὶ Κωνστ. Τίτλ. Β', 8).

6. Πρόχειρ. Δ', 27.

οικέσια άνευ τῆς βουλῆς τοῦ ἱερέως, παρ' ᾧ ἐκκλησιάζονται, ἐπιβάλλουσα δὲ ποινήν αὐστηροτάτην εἰς τοὺς παραβάτας, ἤτοι πρόστιμον ἴσον πρὸς τὸ ποσὸν τῆς προικός¹.

Συντετελεσμένην βλέπομεν τὴν ἱεροτελεστίαν ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Ἐν συνοδικῷ γράμματι τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ πρὸς τὸν ρῆγα τῆς Ἀρμενίας (Ὁκτωβρ. 1213), ὡς ὄρος ἀναγνωρίσεως τοῦ κύρους τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ρωμαίων τίθεται ἡ τελείωσις τῶν ἀρχαίων κανονικῶν ἐθίμων καὶ νομίμων καὶ ἡ τελεία ἱερολογία τοῦ γάμου. Τὸ κείμενον τοῦ γράμματος ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς *Βυζαντινοῖς χρονικοῖς* τῆς Πετροπόλεως (τ. IV, σ. 164 - 5): «Εἰ μὴ πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ κανονικὰ ἔθιμά τε καὶ νόμιμα, κατὰ τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας ἀρχαίαν ἱεράν παρατήρησιν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συναλλάγματος ὑποθέσει καὶ τὸ ἄρτιον τελειωθήσεται».

Κατὰ ταῦτα πιθανὸν νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου ἔλαβε τὸν ὀριστικὸν τύπον, ὃν μέχρι τῆς σήμερον διατηρεῖ, μεταξὺ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ ΙΑ' καὶ τῶν πρώτων τοῦ ΙΒ' αἰῶνος· τὰ δύο ταῦτα χρονικὰ σημεῖα παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς ἡ διάταξις τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς Λαύρας καὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

Κατηρτίσθη δ' ἡ ἀκολουθία δι' ἐπιλογῆς τῶν ἐν χρήσει κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων συμβόλων, περιλαβοῦσα ὅσα τούτων ἡ ἐκκλησία ἔκρινεν ἀναγκαῖα καὶ σπουδαιότατα. Ἐκ τῶν ἐχόντων ὀπωσδήποτε σπουδαιότητα, διότι καταλέγονται εἰς τὰ νόμιμα, ἄτινα καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ρώμῃ προσέδιδον κύρος εἰς τὸν γάμον, παρέλιπε τὰ ἐξῆς: τοὺς τύπους τοὺς ἐμφαίνοντας τὴν ἀγορὰν τῆς γυναικὸς ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς (coemptio)· τοὺς τῆς συζεύξεως διὰ τῆς ὑπὸ ζυγὸν διόδου· τοὺς τῆς καθιερώσεως τῆς οἰκίας διὰ τῆς ἐπαλείψεως τῶν παραστατῶν· τὸν τοῦ νυμφικοῦ πέπλου· τὸν τῆς ἄρσεως τῆς νύμφης ὑπὲρ τὸ κατώφλιον τῆς θύρας καὶ τὸν τῶν καταχυσμάτων. Ἀλλὰ πάντας τούτους, τοὺς μὴ περιληφθέντας ἐν τῇ ἱερᾷ ἀκολουθίᾳ τύπους, διετήρησεν ἡ συνήθεια μέχρι τοῦ νῦν. Εἰς ὅσους δὲ παρέλαβεν ἡ ἐκκλησία προσήρμοσεν εὐχὰς καὶ ὕμνους, προσέθεσε δὲ καὶ τὴν ἀνάγνωσιν περικοπῶν τῆς Καινῆς διαθήκης, ἀναφερομένων εἰς τὸν γάμον. Ἡ συμπλοκὴ τῶν δεξιῶν (*dextrarum junctio*) γίνεται μὲν νῦν ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ἀλλὰ δὲν μνημονεύεται εἰς τὰς ἐκδεδομένας ἀκολουθίας²· εἰς τὰ παλαιότερα ὁμῶς χειρόγραφα ρητῶς ἀναγράφεται. Ἐν τῷ τῆς Λαύ-

1. Νεαρ. 26, 11 (*Zachariā, Jus Graeco-rom.*, τ. IV, σ. 632).

2. Νῦν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος συνάπτει ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιάς τῶν εὐλογομένων, φορούντων ἤδη τοὺς δακτυλίους τοῦ ἀρραβῶνος, ἢ συνάπτει ἀγκιστροειδῶς τοὺς μικροὺς δακτύλους τῶν δεξιῶν αὐτῶν· λύει δὲ τὴν συμπλοκὴν κατὰ τὸ πέρας τῆς ἀκολουθίας, παρεμβάλλων μεταξὺ τῶν δεξιῶν αὐτῶν τὸ Εὐαγγέλιον.—Καὶ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ οὐσιώδης τύπος εἶναι ἡ συμπλοκὴ τῶν δεξιῶν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπίσης γινομένη.

ρας Β 7: «καὶ οὕτω κρατήσας τὰς δεξιὰς αὐτῶν ὁ ἱερεὺς συμπλέκει ἀλλήλους καὶ κρατούμενοι ἐξέρχονται» (κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἀρραβῶνος). Κατὰ δὲ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος προστίθεται ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι μετὰ τὴν στέψιν τῶν νυμφίων: «καὶ συμπλέξας ἀλλήλων τὰς δεξιὰς, λέγει...». Ἐν κώδικι τῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς τοῦ Φιλοθέου (ἄρ. 164) τοῦ ΙϚ' αἰῶνος: «καὶ κρατῶν (ὁ ἱερεὺς) αὐτὰς τὰς δεξιὰς χειρᾶς καὶ συνάπτων παραδίδωσιν ἀλλήλοις». Ἐν κώδικι ἄρ. 217 τῆς αὐτῆς μονῆς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος: «καὶ ἀρμόττει αὐτοῖς τὰς δεξιὰς». Ἐν κώδικι τῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου ὑπ' ἄρ. 491: «ὁ ἀρχιερεὺς συμπλέκει τὰς δεξιὰς ἀλλήλων καὶ κρατοῦντες ἐξέρχονται».

Τῶν γαμηλίων συμβόλων, ὅσα περιελήφθησαν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ, δύο θεωροῦνται τὰ σπουδαιότερα πάντων, ὁ δακτύλιος καὶ τὰ στέφανα, διὸ τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου ἐπιγράφεται ἐν μὲν τοῖς ἐντύποις εὐχολογίαις καὶ ἀγιασματαρίοις «Ἀκολουθία τοῦ ἀρραβῶνος», ἐν δὲ τοῖς χειρογράφοις «Ἀκολουθία εἰς μνηστρα, ἡγουν τοῦ ἀρραβῶνος» ἢ «Περὶ τάξεως γινομένης ἐπὶ μνηστροις βασιλέων καὶ λοιπῶν ἀνθρώπων», τὸ δὲ δεύτερον «Ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος».

Ο ΔΑΚΤΥΛΙΟΣ ΤΟΥ ΑΡΡΑΒΩΝΟΣ¹

Ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συναλλαγμάτων δίδεται συνήθως ἀρραβῶν ὡς ἐγγύησις τῆς ἐκτελέσεως τῶν συμφωνηθέντων, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ γαμικοῦ. Πολλαχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν συνηθίζεται ἀρραβῶν εἰς χρήματα ἢ εἰς ἄλλα πράγματα ἀξίας, ἅτινα χάνει ὁ αὐθαιρέτως λύσας τὸ συνάλλαγμα².

1. Περὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ ἀρραβῶνος ἐπραγματεύθη ἰδιαιτέρως καὶ ἄλλοτε (Ἔστιά 1877, τ. Δ', σ. 541-2 = Λαογραφ. Σύμμεικτα Α' 102-4).

2. Ὁ Μελισσηνὸς Χριστοδούλου (Πρόχειρον νομικόν, 1895, τ. Β', σ. 27) βεβαίως ὅτι σπανίως δίδεται νόμισμα ὡς ἀρραβῶν, καὶ ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἀξία τῶν δακτυλίων καθωρίσθη ὑπὸ τῆς πατριαρχικῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1827, καὶ ὅτι ἐπίσης συνοδικῶς καθωρίσθη, ὅπως ἡ ἀξία τῶν δακτυλίων εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν περιουσίαν τῶν νυμφευομένων.—Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων ὑπῆρχε καὶ μετὰ ταύτας παρέμεινε πολλαχοῦ ἡ συνήθεια τῆς δόσεως χρημάτων ὡς ἀρραβῶνος γάμων ἢ δώρων ἀξίας: ἐνιαχοῦ τὰ δῶρα ταῦτα εἶναι κεκανονισμένα τὰ αὐτὰ ἐν παντὶ ἀρραβῶνι. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνωμεν τ' ἀμοιβαῖα δῶρα τοῦ μνηστῆρος καὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν μνηστὴν καὶ ταύτης πρὸς τὸν μνηστῆρα τῶν δώρων ἐκείνων, ἅτινα ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα ἀρραβῶνος, μὴ ἀποδιδόμενα, ἂν λύσῃ ὁ ἕτερος τῶν συμβαλλομένων τὸ συνάλλαγμα. Τοιαῦτα δ' εἶναι προπάντων τὰ χρυσᾶ νομίσματα, εἴτε μόνα εἴτε καὶ μετ' ἄλλων δώρων διδόμενα, ἂν καὶ πολλαχοῦ ἐλησμονήθη ὁ ἐν ἀρχῇ σκοπὸς αὐτῶν καὶ ἀποδίδονται μετὰ τῶν ἄλλων δώρων κατὰ τὴν λύσιν τῆς μνηστείας. Σαφέστατα τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀρραβῶνος ἐτήρησεν ἡ συνήθεια ἐν Λιβησίῳ, ὅπου ὁ μελλόνυμφος δίδει εἰς τὸν προξενητὴν τῆς νύμφης χρυσοῦν νόμισμα (φλουρί) πρὸς πίστωσιν τῆς συμφωνίας τοῦ γάμου. Περὶ ἄλλων παραπλησίων ἐθίμων βλ. τὴν παρεκβολικὴν σημείωσιν Β, ὅπου γίνεται λόγος καὶ διὰ τὰ ἐν Κυζικῷ ξενιάσματα, πρὸς ἃ ἀντιστοιχοῦσιν ἴσως τὰ ἐν Λέρῳ συνηθιζόμενα γαμήλια δῶρα τὰ λεγόμενα ξένια (Οἰκογιομοπούλου, Λερισκά, σ. 84). Κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν τοῦ

Ἄλλὰ τοῦ ἀρραβῶνος οὐδέποτε ἐλλείπει ὁ δακτύλιος, ἀποτελῶν τὸ κύριον αὐτοῦ στοιχεῖον, διὸ καὶ συνεκδοχικῶς ὁ δακτύλιος ἐπεκράτησε νὰ καλῆται ἀρραβῶν¹. Οὗτος δὲ βεβαίως δὲν δίδεται ἐν τοῖς γαμηλίαις συμβολαίαις λόγῳ τῆς μεταλλικῆς ἀξίας αὐτοῦ. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους κατὰ τὴν συνομολόγησιν πολλῶν συναλλαγμάτων ἐδίδετο ἀντὶ ἀρραβῶνος δακτύλιος, διότι ἦτο τὸ προχειρότατον πρᾶγμα ἀξίας, ὅπερ ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν οἱ συναλλασσόμενοι. Ἄλλ' ἀπρόσφορος ἀρραβῶν ἐθεωρεῖτο ὁ δακτύλιος ἐπὶ μεγάλων συναλλαγμάτων, διότι ἡ ἀξία αὐτοῦ δὲν ἦτο ἀνάλογος. Ρητῶς δὲ λέ-

μνηστῆρος εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ὅτε γίνεται τὸ λεγόμενον κέρασμα τῆς νύμφης, πολλαχοῦ ὁ μνηστῆρ πλὴν ἄλλων δώρων προσφέρει καὶ χρυσοῦν νόμισμα, εἰς τινὰς δὲ τόπους καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ μνηστῆρος δίδουσι χρυσᾶ νομίσματα, οἷον ἐν Κυζίκῳ, ἐν Τρικάλαις τῆς Κορινθίας, ἐν Ἀμαλιαπόλει, ἐν Κοζάνῃ, ἐν Ἐδέσῃ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐν Βάρνῃ (Ἰω. Νικολάου, Ἡ Ὀδησσός, σ. 217). Ἐν Γορτυνίᾳ ὁ πατῆρ τοῦ μνηστῆρος δίδει εἰς τὴν μνηστῆν μετὰ τοῦ δακτυλίου καὶ χρυσοῦν νόμισμα (Ππζ., σ. 29). Ἐν Λακκοβικίαις τῆς Μακεδονίας ὁ γαμβρὸς πέμπει εἰς τὴν νύμφην δακτύλιον, φλωρία καὶ ἄλλα δῶρα² πέμπει δὲ δῶρα καὶ εἰς πάντα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας αὐτῆς, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ νύμφη ἀντιδίδει ἀντάξια δῶρα εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ (Γούσ., σ. 57). Εἰς τὰ πέριξ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Μακεδονίας χωρία, ἅμα συμφωνηθῆ ὁ γάμος, οἰκεῖοι τοῦ μελλονύμφου φέρουσιν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης τὰ λεγόμενα σημάδια (μνηστρα), δακτύλιον μετὰ προσδεδεμένων νομισμάτων χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν (Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888, σ. 791). Ἄλλαχοῦ τῆς Μακεδονίας ὁ μνηστῆρ ἀποστέλλει διάτρητα χρυσᾶ νομίσματα πλείονα τῶν δέκα, ἅτινα ἡ μνηστῆ μέχρι τῆς τελέσεως τοῦ γάμου φέρει ὡς περιδέλαιον (Ἰω. Μιχαήλ, Μακεδονικά, Ἐρμούπολις. 1879, σ. 1-2). Ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας, συμφωνηθέντος τοῦ γάμου, δίδουσιν ἀρραβῶνα ὁ μὲν γαμβρὸς ἀπὸ δέκα μέχρι χιλίων γροσίων, ἡ δὲ νύμφη μανδήλια ἰσάριθμα πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ (Π. Γ. Μακρῆ, Τὸ Κατιρλί, σ. 93). Ἐν Συλάτοις τῆς Καππαδοκίας ὁ ἀρραβῶν συνίσταται εἰς φλωρία (Φαρασοπούλου, Τὰ Σύλατα, σ. 34). Ἐν Σινασσῶ τῆς Καππαδοκίας τὰ δῶρα τοῦ ἀρραβῶνος, ἅτινα φέρει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μνηστῆς παῖς συγγενῆς τοῦ γαμβροῦ ἐπὶ δίσκου, εἶναι χρυσοῦς δακτύλιος, χρυσοῦς σταυρὸς ἢ ἄλλο τι κόσμημα καὶ χρυσᾶ νομίσματα ἀξίας δέκα μέχρις εἴκοσι λιρῶν (Ἀρχέλ., σ. 77). Ἐν Ἄκ-σοῦ παρὰ τὴν Μαλακοπὴν παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ δίδονται πρὸ τοῦ γάμου ὡς δῶρα γιασμαῖκι (κάλυμμα τῆς κεφαλῆς) ὁμοῦ μὲ 5-10 γρόσια, κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς. Ἐν Ἀνδρονικίῳ τῆς Καππαδοκίας ὁ γαμβρὸς δίδει εἰς τὴν νύμφην φλωρία ἀναλόγως τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεώς του κατὰ τὸν ἀρραβῶνα. Ἐν Ἰκονίῳ, ἂν δεχθῶσι τὴν προξενεῖαν οἱ γονεῖς τῆς νύμφης, ὁ γαμβρὸς στέλλει 2-6 λίρας, ἴσα δὲ χρήματα στέλλονται καὶ ἐκ τῆς νύμφης εἰς τὸν γαμβρὸν. Ἐν ἀνταλλασσόμενα δῶρα πολλαχοῦ λέγονται χάρες (χάρη = δῶρον) ἢ χαρίσματα.—Μεταξὺ τῶν τύπων τοῦ γάμου παρὰ τοῖς καθολικοῖς εἶναι καὶ ἡ προσφορὰ ὑπὸ τοῦ μελλονύμφου εἰς τὴν μελλονύμφον νομίσματος, ὅπερ ἐνιαχοῦ εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς. Νόμισμα καὶ παρ' ἡμῶν δίδεται ὑπὸ τοῦ μελλονύμφου κατὰ περίεργον τρόπον ἐν Λευκάδι. Προτοῦ ν' ἀρχίσῃ ἡ τελετὴ τοῦ γάμου διὰ χρυσοῦ ἢ ἀργυροῦ νομίσματος σταυρώνει ὁ γαμβρὸς τὴν νύμφην εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στῆθος· ἔπειτα τὸ θέτει εἰς τὸ στόμα τῆς, ὀπίθεν αὐτῆ τὸ λαμβάνει καὶ τὸ φυλάττει (ΕΦ., τ. ΙΓ', σ. 1687. ΚΠ., τ. Η', σ. 411). Ὑπενθυμίζει τὸ ἔθιμον τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν τοῦ νὰ φυλάττωσι νομίσματα εἰς τὸ στόμα.

1. Περὶ τῶν ὀνομασιῶν τοῦ ἀρραβῶνος ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Β'. Ἐν Κύπρῳ ὁ ἀρραβῶν λέγεται *χάρτωμαν* = (χαρίτωμα, χάρις), ὁ μνηστῆρ *χαρτωμένος*, τὸ ρῆμα *χαρτώνω* (Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Α', σ. 719, Β' 858).

γει τοῦτο ὁ Θεόφραστος ἐν τῷ περισωθέντι ἀποσπάσματι τῆς περὶ νόμων συγγραφῆς αὐτοῦ: «τάττουσι δέ τινες καὶ τὸν ἀρραβῶνα πόσον δεῖ διδόναι, πρὸς τὸ πλῆθος τῆς τιμῆς μερίζοντες· ἄτοπον γὰρ ἐὰν δακτύλιον δῶ τῶν δέκα τάλαντων»¹. "Ὅθεν ὁ δακτύλιος διδόμενος ὡς ἀρραβῶν ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν συναλλαγμάτων, τοῦ γαμικοῦ, πάντως ἄλλην ἔχει σημασίαν.

Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἀρραβῶνος τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ἐν εὐχῇ τοῦ ἱερέως, διαφαίνεται προσπάθεια πρὸς ἐξεύρεσιν συμβολικῆς ἐννοίας τῶν δακτυλίων συμφώνως πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Ἀλλὰ τὰ φερόμενα ἐξ αὐτῆς παραδείγματα εἶναι ἐξεζητημένα καὶ ἄσχετα πρὸς ἄλληλα. Διότι ἐν ἄλλοις μὲν τούτων ὁ δακτύλιος δίδεται ὡς σύμβολον δυνάμεως καὶ ἐξουσίας (Ἰωσήφ, Δανιήλ), ἐν ἄλλῳ ὡς σύμβολον ἀναγνωρίσεως (Θάμαρ) καὶ ἐν ἄλλῳ πρὸς στολισμὸν (ὁ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ). Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι τὸ ἔθιμον εἶναι παλαιότερον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, εἰς ἣν ἀνεζητήθη ἡ ἐννοια αὐτοῦ².

Γνωστὸν δὲ καὶ ἄλλως εἶναι, ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦ δακτυλίου δὲν προσιδιάζει εἰς τοὺς χριστιανούς, καὶ ὅτι ὄχι μόνον καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦτο συνήθες, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς μουσουλμανικοῖς λαοῖς. Ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος καλεῖται ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων διὰ λέξεων δηλουσῶν σύμβολον ἢ σημάδι, ὡς λέγει ὁ ἡμέτερος λαός, καὶ ἡ φράσις ἐπέρασε δακτυλίδι εἶναι συνώνυμος τοῦ ἐνυμφεύθη, ὡς ἡ τῆς συνηθείας «ἔβαλε δακτυλίδι»³.

Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀνεζήτησαν τὴν συμβολικὴν ἐννοίαν, ἣν ὑποκρύπτει ἡ συνήθεια τοῦ φορεῖν τὸν δακτύλιον εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς⁴. Ὁ Πλούταρχος διέλαβε περὶ τοῦ ζητήματος ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν Συμποσιακῶν προβλημάτων του (Δ', 8) τῷ ἐπιγραφομένῳ: «Διατί τῶν δακτύλων μάλιστα τῷ παραμέσῳ σφραγίδας φοροῦσιν;» Ἄλλ' ἡ λύσις τοῦ προβλήματος ἐξέ-

1. Στοβ. ΜΔ', 22, 5.

2. Ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία μετὰ τινος δυσφορίας ἀπεδέχθη τὸ ἐθνικὸν ἔθιμον τοῦ δακτυλίου ὑπεμφαίνεται ἐξ ὧσων λέγει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Παιδαγ. Γ', 11, σ. 287-8 Potter), ὅστις θεωρεῖ προσῆκον μόνον ὡς σημαντήρα νὰ φορῶσι δακτύλιον οἱ χριστιανοί. Ἡ δυτικὴ δ' ἐκκλησία ὀψέποτε μόλις ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἱερολογίαν τοῦ γάμου τὸν δακτύλιον, μείζονα δὲ σπουδαιότητα ἀποδίδει εἰς τὸ γαμήλιον σύμβολον τοῦ πέπλου. Βλ. Herzog, Real-Encyclopädie f. protestant. Theologie, τ. II, σ. 347.

3. Reinaud, Description des monuments musulmans du cabinet de M. le duc de Blacas, Par. 1828, τ. I, σ. 31-32.

4. Πλὴν τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Γελλίου τὴν συνήθειαν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ Λουκιανὸς (Πλοῖον 45, σ. 278). Σήμερον παρ' ἡμῖν συνήθως ὁ δακτύλιος φορεῖται εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς, ἀλλ' ὄχι σπανίως καὶ εἰς τὸν τῆς δεξιᾶς. Ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ (Γ' 1467) ὁ μνηστήρ παραγγέλλεται νὰ βάλῃ τὸ δακτυλίδι εἰς τὸ δεξιὸν χέρι. Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ στεφανώματος ἐν τῷ 849 κῶδ. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΖ' αἰῶνος: «εἶτα δίδει ὁ ἱερεὺς (οὐτω) τὰ δακτυλίδια εἰς τὰς δεξιὰς αὐτῶν χειρᾶς». Οἱ Πέρσαι πρὸς δῆλωσιν τοῦ παραμέσου μεταχειρίζονται λέξιν σημερινούσαν τὸν δακτύλιον, διότι εἰς τοῦτον φοροῦσι τὸν δακτύλιον τοῦ ἀρραβῶνος, ἐνῶ οἱ Ἰνδοὶ καὶ ἄλλοι Μουσουλμάνοι προτιμῶσι τὸν μικρὸν δάκτυλον (Reinaud, ἐνθ' ἀν., σ. 35-6).

πεσεν ἐκ τῶν χειρογράφων. Πιθανώτατα ὅμως δὲν θὰ ἦτο διάφορος τῆς παρεχομένης ὑπὸ τοῦ Αὔλου Γελλίου (X, 10, 1). Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, κατὰ τὸν Ρωμαῖον συγγραφέα, ἐφόρουσαν δακτύλιον εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς, παρὰ τούτων δὲ παρέλαβον τὸ ἔθος καὶ οἱ Ρωμαῖοι. Ὁ λόγος δὲ τούτου εἶναι, ὡς βεβαιοῖ ὁ Ἀππίων ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς, ὅτι ἐπειδὴ, ὡς παρετήρησαν οἱ Αἰγύπτιοι ταριχευταί, νεῦρον λεπτότατον ἀπὸ τοῦ δακτύλου ἐκείνου φθάνει εἰς τὴν καρδίαν, ἐτιμήθη ὁ δάκτυλος ὡς συναπτόμενος πρὸς τὴν καρδίαν.

Τὴν δὴθεν παρατήρησιν ταύτην ἔχουσιν ὡς ἀφετηρίαν καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ ἐθίμου ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὡς τοῦ Ἰσιδώρου, ὅτι εἶναι δεῖγμα ἐνώσεως τῶν καρδιῶν ἐν τῇ ἀγάπῃ. Εἰς τὴν ἐξήγησιν δ' ἴσως ταύτην πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν καὶ τὸν λόγον τῶν ἐπιγραφῶν ἀρχαίων δακτυλίων, ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἐπιφανείᾳ φερόντων κεχαραγμένα τὰ ὀνόματα τῶν συζύγων¹, καὶ βυζαντινῶν ἐχόντων ἔνδον ἐπιγραφὰς εἰς τὸν συζυγικὸν βίον ἀναφερομένας, οἷον Ὀμόνοια².

Εἶναι βεβαίως χαρίσσαι καὶ ποιητικαὶ τοιαῦται ἐρμηνεῖαι, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο φαίνονται ἐξεζητημένοι, ἐπινοηθεῖσαι, ὅτε ὁ λόγος τοῦ ἐθίμου εἶχε λησμονηθῆ. Πρὸς ἀνεύρεσιν δὲ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τούτου πρέπει, νομίζω, νὰ συνεξετάσωμεν καὶ ἀρχαιότερά τινα στοιχεῖα αὐτοῦ, ἥτοι πρῶτον τίς ὁ δίδων τὸν δακτύλιον, δεύτερον ὁποῖός τις ὁ δακτύλιος καὶ τρίτον τίς ἡ συμβολικὴ σημασία τούτου προτοῦ νὰ ἐπεκταθῆ ἡ χρῆσις αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν μνηστειάν.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ρωμαίοις, οἵτινες εἶχον ἐπίσης τὴν συνήθειαν τοῦ δακτυλίου ὡς μνήστρου (*anulus pronubus*), ἔδιδεν αὐτὸν ὁ μνηστήρ εἰς τὴν μνηστήν³. Τοῦτο δὲ φαίνεται ὅτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον διετήρησε καὶ ἡ ἐκκλησία. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ πάπα Νικολάου τοῦ Α' πρὸς τοὺς Βουλγάρους τοῦ 866 ἀναφέρεται ὅτι ὁ μνηστήρ ὀφείλει νὰ δώσῃ ἀρραβῶνα εἰς τὴν μνηστήν δακτύλιον⁴. Μεταξὺ δὲ τῶν τύπων τοῦ γάμου τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καταλέγεται καὶ ἡ εὐλογία τοῦ δακτυλίου, ὃν ὁ ἱερεὺς δίδει εἰς τὸν νυμφίον, οὗτος δὲ θέτει εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς τῆς νύμφης. Καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς Γερμανοῖς φαίνεται ὅτι μόνος ὁ μνηστήρ ἔδιδε τὸν δακτύλιον εἰς

1. *Le Blant*, ἐν *Mémoires de l' Acad. des Inscriptions* 1918, τ. 36, 1, σ. 65. Τοῦτο καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ συνηθίζεται, μάλιστα εἰς τὰς πόλεις, χαρασσομένων ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν ὀνομάτων τοῦ ἀνδρὸς μὲν ἐν τῇ τοῦ φορουμένου ὑπὸ τῆς γυναικὸς, ταύτης δὲ ἐν τῇ τοῦ ἀνδρὸς.

2. *Schlumberger*, *Nicéphore Phocas*, σ. 389.

3. *Juvenal*. VI, 25-7. *Plin.*, N. H. 33, 1, 4. *Tertull.*, *Apolog.* 6. *Isidor.* 19, 32. Βλ. καὶ *Δαμάσκ.*, Β. Ἰσιδώρ. 59.311. (Ἡ μόνη μαρτυρία περὶ γαμηλίου δακτυλίου φορουμένου ὑπὸ γυναικὸς Ἑλληνίδος). Περὶ τῶν γαμηλίων δακτυλίων παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς πλὴν τῶν ἀνωτέρω καὶ κατωτέρω ἀναφερομένων μαρτυριῶν βλ. καὶ *Krumbacher*, *Ein Serbisch-byzantinischer Verlobungsring*, München 1906, ἰδίως σ. 440 κέ.

4. *Mansi*, *Concilior. ampl. collectio*, τ. XV, σ. 401.

τὴν μνηστήν¹. Τὸ ἔθιμον τοῦτο, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γινώσκομεν, δὲν δι-
τήρησεν ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία. Ἄλλ' ἴσως ὑπεμφαίνεται τοῦτο ἐν τῷ βίῳ τῆς
βασιλίδος Θεοφανοῦς (κεφ. 10), γραφέντι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὅπου ἀναφέ-
ρεται ὅτι ὁ πενθερὸς βασιλεὺς δίδει τὸν δακτύλιον τοῦ ἀρραβῶνος εἰς τὴν μνη-
στήν, ἐνῶ οὔτε αὕτη οὔτε ὁ πατὴρ αὐτῆς δίδουσιν ἄλλον δακτύλιον εἰς τὸν
μνηστήρα². Τοῦναντίον ἔχομεν μεσαιωνικὰς διηγήσεις περὶ ἀποστολῆς δα-
κτυλίου ὑπὸ τῆς κόρης πρὸς τὸν ἐρώμενον· ἀλλὰ τοῦτο γίνεται εἰς ἐξαιρετι-
κὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ παρθένος ἀμηχανοῦσα προσφεύγει εἰς τὸν τρόπον
τοῦτον πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἔρωτος αὐτῆς καὶ τῆς ἀποφάσεως, ἣν ἔλαβε ν' ἀφο-
σιωθῇ εἰς τὸν ἐρώμενον καὶ οὐδένα ἄλλον πλὴν αὐτοῦ νὰ λάβῃ σύζυγον. Οὕ-
τως ἐν τῇ ἐποποιίᾳ τοῦ Διγενῆ, κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ Πετρίτση (1670), ἡ
θυγάτηρ τοῦ Δούκα πέμπει πρὸς τὸν ἥρωα διὰ τῆς τροφοῦ αὐτῆς τὸ δακτυ-
λίδι τῆς παραγγέλλουσα:

Πέ του πῶς ἀρραβῶνα του τὸ στέλλω καὶ ἄς ξέρη,
ἄλλον τινὰν δὲν θέλω γώ, μόνο αὐτόνον ταῖρι.

Ὁ δὲ Διγενῆς λαβὼν τὸν ἀρραβῶνα ἐχάρη, διότι ἐνόησεν ὅτι ἡ κόρη ἐδέ-
χετο

νὰ τῆνε πάρη γιὰ γυνὴ γνήσια βλογητικὴ του³.

Καὶ εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον (Γ', 1465 κέ.) ἡ Ἀρετοῦσα δίδει εἰς τὸν Ἐρω-
τόκριτον δακτυλίδι, καὶ τοῦ παραγγέλλει νὰ τὸ φορῇ πάντοτε εἰς τὴν χεῖρα,
σημάδι πῶς ὥστε νὰ ζῶ εἶσαι δικό μου ταῖρι.

Ὅμοια παραδείγματα ἀποστολῆς δακτυλιδίων ὑπὸ παρθένων πρὸς τοὺς
ἐραστὰς εὐρίσκονται συχνότατα εἰς γερμανικὰ ποιήματα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὅτε,
ὡς πρὸ μικροῦ εἶδομεν, ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ἡ συνήθεια ὁ μνηστήρ
νὰ δίδῃ δακτύλιον εἰς τὴν μνηστήν⁴.

Τὸ δὲ μέταλλον, ἐξ οὗ κατασκευάζεται ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, εἶναι
σήμερον παρ' ἡμῖν πανταχοῦ σχεδὸν ὁ χρυσός⁵. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολου-

1. Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer 3ης ἐκδ., σ. 177, 59-311. Καὶ σήμερον
ἀκόμη ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας (Sartori, Sitte u. Brauch I, σ. 87).

2. Kurtz, Zwei griechische Texte über die heilige Theophano, σ. 6. Σήμερον εἰς
Λιξούρη οἱ ἐνδεέστεροι ἐνίοτε ἔχουσιν ἓνα μόνον δακτύλιον ἀρραβῶνος, καὶ τοῦτον φορεῖ
ἡ νόμφη.

3. Πετρίτση, Διγενῆς, στ. 1677 κέ. Lambros, Romans grecs, σ. 180.—Ἐν τῇ δια-
σκευῇ τοῦ χειρογράφου τῆς Ἄνδρου, στ. 1779 κέ., σ. 56-7 ἐκδ. Μηλιαράκη. Τὸ χειρόγραφον
τῆς Τραπεζοῦντος ἔχει χάσμα ἐνταῦθα.

4. Grimm, ἐνθ' ἀν., σ. 177-8.

5. Βλ. παρεμβολικὴν σημείωσιν Γ'.

θία τοῦ ἀρραβῶνος ὀρίζεται χρυσοῦς μὲν ὁ τοῦ ἀνδρὸς δακτύλιος, ἀργυροῦς δ' ὁ τῆς γυναικὸς· καὶ εἰς τοὺς κώδικας τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ τοῖς νεωτέροις τούτων ὀρίζονται οἱ δακτύλιοι χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς¹. Οἱ κώδικες ὁμῶς τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 662 (ΙΒ' αἰῶνος) καὶ 661 (τοῦ ΙΕ') τῆς Λαύρας (B, 7) καὶ ὁ τοῦ Κουτλουμουσίου (ἀρ. 491) χρυσοῦν ὀρίζουσι τὸν τοῦ ἀνδρὸς, τὸν δὲ τῆς γυναικὸς σιδηροῦν. Ἡ δὲ διαφορὰ τῶν μετάλλων οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν μνηστευομένων· διότι ἡ ἀκολουθία εἶναι εἰς τὰ μνηστρα βασιλέων καὶ ἄλλων ἀνθρώπων.

Τὴν ἀποδιδομένην σημασίαν εἰς τὴν ὕλην τῶν δακτυλίων διδάσκει ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐν Ρώμῃ. Ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας χρυσοῦν δακτύλιον ἐφόρουσαν οἱ συγκλητικοί, οἱ ἱππεῖς, οἱ ἰσότιμοι τούτοις ἄρχοντες καὶ οἱ δι' ἀνδραγαθίαν ἢ δι' εὐεργεσίας πρὸς τὸν δῆμον εἰς τὴν ἱππάδα τάξιν ταχθέντες. Τῶν δὲ στρατευομένων ἐχρυσόφορον μὲν οἱ χιλιάρχοι, οἱ δὲ ἐλάττονες ἐσιδηροφόρουσαν. Οἱ πληβεῖοι δ' ἐφόρουσαν σιδηροῦν δακτύλιον. Μνημονεύεται δ' ὅτι καὶ τῶν δούλων φόρημα ἦτο ὁ σιδηροῦς δακτύλιος². Ἀπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων δ' ὁμῶς ἐπέξετάθη τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου ἡ χρῆσις καὶ τελευταῖον πάντες οἱ στρατιῶται εἶχον τὴν ἄδειαν νὰ φορῶσιν αὐτόν. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διὰ τῆς 97 (78) νεαρᾶς ἐπέτρεψεν εἰς πάντας καθόλου τοὺς ἐλευθέρους νὰ φορῶσιν ὀρίσας ὅπως καὶ οἱ λαβόντες τὴν ἐλευθερίαν οἰκέται ἢ θεράπαινοι ἔχωσι παρεπόμενον εὐθύς καὶ τὸ τῶν χρυσοῦν δακτυλιδίων δίκαιον. Εἰς δὲ τοὺς πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρόνους ἀναφέρεται ἴσως τὸ τοῦ Ἰσιδώρου (XIX, 32), ὅτι οἱ μὲν ἐλεύθεροι ποιοῦνται χρῆσιν χρυσοῦ δακτυλιδίου, οἱ ἀπελεύθεροι ἀργυροῦ καὶ οἱ δοῦλοι σιδηροῦ.

Ὅθεν ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ ἀνὴρ δίδων εἰς τὴν μνηστευομένην γυναῖκα σιδηροῦν δακτυλίδιον ἐδήλου συμβολικῶς, ὅτι ὠφείλειν αὐτῇ δουλικὴν ὑποταγήν³. Ἄλλ' ἡ ἐκκλησία διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν δακτυλίων ἠθέλησε νὰ σημάνη τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν καὶ ὑποταγήν. Τὴν τοιαύτην δὲ συμβολικὴν ἐννοιαν τοῦ δακτυλίου διευκρινοῦσι πολλὰ τεκμήρια. Ὁ Προμηθεὺς μυθολογεῖται ὅτι λυθεὶς ἔφερε τοῦ λοιποῦ εἰς μνήμην τῶν δεσμῶν αὐτοῦ σιδηροῦν δακτύλιον⁴. Οἱ Χάττοι, ἀρχαῖον γερμανικὸν ἔθνος, ἐνόμιζον αἰσχρὸν τὸν σιδηροῦν δακτύλιον, οἱ δὲ πολεμικώτατοι αὐτῶν ἔφερον ἐκουσίως τοῦτον, ὥσπερ

1. Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς ἐν διδαχῇ αὐτοῦ (1780) παρέχει τὴν συμβολικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἔθους τούτου: «ἡ γυναῖκα πρέπει νὰ εἶναι καθαρὴ ὡσάν τὸ μάλαμα, ὁ ἀνδρας στέρεος ὡσάν τὸ ἀσῆμι». (Ἐν Ἱερῷ Συνδέσμῳ 1915, ἀρ. 247, σ. 3-4).

2. *Apulei*, *Metam.* X, 9.

3. Ὁ *Samter* ἐν κρίσει περὶ τῆς προκειμένης διατριβῆς (ἐν *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1908 XVIII, σ. 121-3) ἐξηγεῖ τὴν σημασίαν τοῦ σιδηροῦ δακτυλίου ἐκ τῆς δοξασίας, ὅτι ὁ σίδηρος εἶναι ἐπίφοβος εἰς τὰ δαιμόνια. Ἀλλὰ πῶς ἐξηγεῖται τότε ὁ περιορισμὸς τῆς χρήσεως αὐτοῦ εἰς τοὺς πληβεῖους καὶ τοὺς δούλους;

4. *Hygin.*, *Fab.* 54. *Poet. astron.* II, 15.

ἄλυσιν, μέχρις οὗτου ἀποκτείναντες πολέμιον ἀπαλλάξωσιν ἑαυτοὺς τοῦ ὀνειδου¹. Παρὰ πολλοῖς ἀσιατικοῖς λαοῖς δακτύλιος ἐνώτιος θεωρεῖται σημεῖον δουλείας, καὶ αἱ φράσεις ἔχει τρυπημένο τὸ αὐτὶ ἢ ἔχει δακτυλίδι εἰς τ' αὐτὶ σημαίνουν τὸν δοῦλον². Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Ἀνατολῆς αἱ γυναῖκες φοροῦσι δακτύλιον εἰς τὴν ρῖνα, ἐξαρτῶσαι ἐκ τοῦ διαφράγματος, εἰς ἐνδειξιν εὐπειθείας καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸν ἴδιον ἄνδρα. Κατὰ δὲ τὴν Γένεσιν (κδ' 22) ὁ θεράπων τοῦ Ἀβραάμ ὡς ἐγγύησιν τοῦ γάμου τοῦ Ἰσαὰκ δίδει εἰς τὴν Ρεβέκκαν ἐνώτια χρυσᾶ καὶ δύο ψέλια ἐπὶ τὰς χεῖρας αὐτῆς· τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον ὁμοίως ἀντὶ ἐνωτίων λέγει δακτύλιον τῆς ρινός.

ΣΤΕΦΑΝΟΙ

Ἐπίσης σπουδαιότατον σύμβολον τῆς γαμηλίου τελετῆς θεωροῦνται, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, καὶ οἱ στέφανοι τῶν νυμφίων (κοινῶς τὰ στέφανα, εἰς ἐνικὸν ἀριθμὸν τὸ στέφανο καὶ σπανιώτερον τὸ στεφάνι). Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ρῆμα στεφανῶ (κοιν. στεφανώνω) εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὴν σημασίαν τοῦ τελεῖν τὸν γάμον (κυρίως λεγόμενον ἐπὶ τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ παρανύμφου), καὶ εἰς τὴν παθητικὴν φωνὴν στεφανοῦμαι (κ. στεφανώνομαι) εἰς τὴν σημασίαν τοῦ νυμφεύομαι· στεφάνωμα δὲ λέγεται αὐτὴ ἡ τελετὴ τοῦ γάμου, ὅθεν καὶ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος ἐπιγράφεται εἰς πάντα τὰ χειρόγραφα τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου. Ἡ χρῆσις αὕτη εἶναι μεμαρτυρημένη ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων³. Συχνὴ δ' εἶναι καὶ ἡ μνεῖα στεφάνων τοῦ γάμου ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων⁴.

1. Tacit., German. 31.

2. Reinand, ἐνθ' ἀν., σ. 32.

3. Ducange, Glossar. ad scr. Graec., σ. 1443-5, λ. στέφανοι (στεφανοῦν, στεφάνωμα). Sophokles, Glossar., λ. στέφανον, στέφανος, στεφανώω, στεφάνωμα. Παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματικῷ (σ. 301 Bonn) συνώνυμα «εὐλογεῖται καὶ στεφανοῦται». Ὁμοίως παρὰ τοῖς Μετὰ τὸν Θεοφάν., σ. 394, 22 Bonn. Ἀστεφάνωτος δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Λέοντος, σ. 278, καλεῖται ὁ μῆπω νυμφευθεὶς, ἀνθ' οὗ ὁ Κεδρηνὸς μεταχειρίζεται τὸν τύπον ἀστεφῆς (πρβλ. καὶ παρὰ Πετρίτζη, Διγεν., στ. 2080, σ. 195 Λάμπρου «τὰ στέφη» ἀντὶ τοῦ στέφανα). Ἡ λέξις ἀστεφάνωτος ἐν τῇ αὐτῇ πιθανώτατα σημασίᾳ τοῦ ἀγάμου εὐρίσκεται καὶ ἐν ἀρχαίῳ ἐπιτομβίῳ ἐπιγράμματι, περὶ οὗ βλ. Herwerden, Studia critica in epigr. Gr., σ. 54. Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλῶσση ἡ χρῆσις τῆς λέξεως εἶναι συνηθεστάτη· οἷον «εἶναι ἀστεφάνωτοι» ἐπὶ μνηστῆρων μῆπω εὐλογηθέντων· «τὴν ἔχει ἀστεφάνωτη» = μὴ νομίμως συνεζευγμένην. Ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Μορέως στ. 5948 Schmidt «στεφανική γυναῖκα» ἢ νόμιμος σύζυγος, «ἐρωτική» δὲ ἡ παλλακίς (στ. 5778). «Στεφανοκράτωρ» δὲ ὡς κρατῶν τὰ στέφανα τῶν νυμφίων κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος (μάλιστα κατὰ τὴν κύκλιον ὄρχησιν) λέγεται ὁ παρὰ νυμφος εἰς τινὰ χειρόγραφα τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος (οἷον ἐν κώδ. 164 τῆς ἀθωνικῆς μονῆς Φιλοθέου τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καὶ ἐν κώδ. 849 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΖ' αἰῶνος)· τὴν λέξιν ταύτην μεταχειρίζεται καὶ ὁ Πανάρετος (Χρον. Τραπεζ. παρὰ Eustath., Opuscul., σ. 369, 33 Tafel = Κουμανούδη, Συναγωγὴ λέξ. ἀθησαυρίστων, ἐν λ.).

4. Κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Μαυρικίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Τιβερίου ὁ

Οἱ στέφανοι τοῦ γάμου κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐπιστολῆν τοῦ Πάπα Νικολάου τοῦ Α' πρὸς τοὺς Βουλγάρους (866), ἦσαν χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ ἢ ἐξ οἴουδῆποτε ἄλλου μετάλλου, ἀνήκον δ' εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐφυλάσσοντο ἐν αὐτῇ (*coronas... quae semper in ecclesia ipsa sunt solitae conservari*). Καὶ πολλαχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν αἱ ἐκκλησίαι εἶχον ἄλλοτε, διατηροῦσι δέ τινες καὶ μέχρι τοῦ νῦν, ἴδια στέφανα, ἀργυρᾶ συνήθως, βαρέα, ἐν σχήματι ἐπισκοπικῆς μίτρας ἢ στέμματος, δι' οὗ ἐστέφοντο οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εὐλογοῦμενοι, τοῦ παρανόμφου καταβάλλοντος τίμημά τι εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον¹. Μέχρις ἐσχάτων δ' ἐνιαχοῦ κατὰ τοὺς γάμους τῶν ἀπορωτέρων συνηθίζονται στέφανοι ἐκ λεπτοτάτων μεταλλίνων

Πατριάρχης «τὰς κορυφὰς τῶν βασιλέων τοῖς στεφάνοις καθίδρυσεν» (Θεοφύλακτ. Σιμοκάτ. Α' 10, σ. 51 Bonn.). Περὶ τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου καὶ τῆς Εὐδοκίας λέγει ὁ Θεοφάνης, σ. 461 Bonn. «καὶ ἔλαβον ἀμφότεροι τοὺς στεφάνους τοῦ γάμου». Τὰ στέφανα τοῦ γάμου τούτων ἀναφέρει καὶ ὁ Λέων ὁ γραμματικὸς, σ. 147 Bonn. Βλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ σ. 188, 322. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ παστοῦ ἐν τῷ βασιλικῷ παλατίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ νεόνυφοι βασιλεῖς ἀπέθετον τὰ βασιλικά στέμματα καὶ τοὺς γαμηλίους στεφάνους (Κωνστ. Πορφυρογένν., Ἔκθ. Α' 39, σ. 199, 200. Α' 41, σ. 213. *Epersolt*, *Le grand palais de C/ple*, Par. 1910, σ. 72). Ἄλλα παραδείγματα ἐκ βυζαντινῶν συγγραφέων βλ. παρὰ *Reicke* εἰς ὑπομνήμ. εἰς Κωνσταντ. Πορφυρογένν., τ. II, σ. 254-5 Bonn.—Ἐν τελετῇ γάμων «ἤλθασιν εἰς τὰ στέφανα, καθὼς τὸ δίδ' ἢ τάξις» (Βέλθανδρος, στ. 1032, σ. 159 *Legrand*).

1. Ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας, ὅπου ἄλλοτε κατεσκευάζοντο τὰ στέφανα ἐκ κλήματος, ἐγίνετο ἐνίοτε χρῆσις καὶ ἀργυρῶν ἀνηκόντων εἰς ἐκκλησίαν, χάριν συνδρομῆς τῆς ἐκκλησίας ταύτης. Ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακεδαιμόνος ἢ στέψις πρότερον ἐγίνετο καὶ δι' ἀργυρῶν στεφάνων, ἐν εἶδει μίτρας, ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν (Κουκουλέ, Οἰνουνησιακά, σ. 98). Εἰς παλαιότερα ἔτη ἐπίσης ἐστέφοντο διὰ τῶν ἀργυρῶν στεφάνων τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἀνδριτσαίνῃ (ὅπου ἐσυνηθίζοντο καὶ οἱ κλημάτινοι), ἐν Διμιτσάνῃ καὶ ἐν Λάστα τῆς Γορτυνίας. Γίνεται δὲ μέχρι τοῦ νῦν τὸ στεφάνωμα δι' ἀργυρῶν ἢ ἐπιχρῦσων στεφάνων τῆς ἐκκλησίας ἐν Κοζάνῃ καὶ ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακεδονίας· ὁμοίως δι' ἀργυρῶν ἐν Λουλέ Βουργάζ τῆς Θράκης, καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Βουρδουρίῳ (Ξενοφάνης 1906, τ. Γ', σ. 209), ἐν Πανόρμῳ, ἐν Περγάμῳ (ἀργυρῶν ἢ χαλκῶν), ἐν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας, ἐν Ἀκ-σοῦ (Χασάκιοι), ἐν Μαλακοπῇ τῆς Καππαδοκίας (ἀργυρῶν) (Ξενοφάν. Δ' 430), ἐν Ποταμίῳ (Δερέκιοι) τῆς Καισαρείας καὶ εἰς τινα χωρία τῆς Λέσβου (Πάφλα). Ἐν Τραπεζοῦντι καὶ τοῖς χωρίοις ἐκ τεχνητῶν ἀνθέων κατασκευαζόμενοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὁμοίως καὶ ἐν Ἰκονίῳ οἱ τῶν ἀπορωτέρων. Οἰκογένειαί τινες ἔχουσιν ἴδια πατρῷα στέφανα ἀργυρᾶ, ὡς ἐν Κορινθίᾳ ἢ τῶν Νοταράδων, ἀνήκοντα κατὰ τὴν οἰκογενειακὴν παράδοσιν εἰς τὸν Μέγαν δοῦκα Λουκᾶν Νοταρᾶν. Καὶ ἐν Ρωμουνίᾳ οἰκογένειαί τινες ἐλληνικαὶ τὴν καταγωγὴν, ὡς ἢ τῶν Κατακουζηνῶν, ἔχουσιν ὁμοίως πατρῷα στέφανα.—Ἄλλη παρὰ τὰ νυμφικὰ στέφανα εἶναι ἡ κορῶνα, κτῆμα καὶ αὐτὴ τῆς ἐκκλησίας· ταύτην φορεῖ τὴν πρώτην καὶ δευτέραν ἡμέραν τοῦ γάμου ἢ νύμφη ἐν Πωγωνίῳ τῆς Ἠπείρου (*I. Λαμπρίδου*, Ἠπειρωτικά μελετήματα, τ. Ζ', σ. 25), ἐκόσμη δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἢ νύμφη δι' αὐτῆς τὴν κεφαλὴν τῆς (Ἔστια 1882, τ. ΙΔ', σ. 593). Ἀντεστοίχει δ' αὐτὴ πρὸς τὴν ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἐν Γερμανίᾳ συνηθιζομένην *Brautkrone*, ἣτις ἀνήκεν ὁμοίως εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ παρείχετο πρὸς κόσμον τῆς νύμφης ἐπὶ ρητῷ τιμήματι: (Βλ. *Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde* 1900, σ. 166 κέ.).

χρυσοειδῶν καὶ ἀργυροειδῶν συρμάτων, πεπλεγμένων περὶ ξυλίνην στεφάνην¹. Ἄλλ' οὔτε οἱ μετάλλιοι στέφανοι, ὅσονδήποτε παλαιὰ καὶ ἂν εἶναι ἢ χρῆσις αὐτῶν, οὔτε οἱ ἐκ ψευδῶν ἀνθέων πορτοκαλέας, ὧν ἡ χρῆσις ὁσημέραι ἐπεκτείνεται ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀντικαθιστώντων πάντα τ' ἄλλα εἶδη τῶν στεφάνων², πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ κανονικοὶ καὶ σύμφωνοι πρὸς τὴν παλαιὰν συνήθειαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τοιοῦτοι δὲ φαίνεται ὅτι εἶναι μόνοι οἱ ἐκ κλάδων ἐλαίας ἢ ἐκ κλήματος στέφανοι.

Ἐξ ἐλαίας κατασκευάζονται νῦν οἱ στέφανοι, καθ' ὅσον γινώσκω, μόνον ἐν Κύπρῳ. Πλέκουσι δ' αὐτοὺς οἱ παράνυμφοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν μελλονύμφων ψάλλοντες ἐκκλησιαστικὰ μέλη ἐκ δύο ἀφύλλων κλάδων ἐλαίας, οὓς περιτυλίσσουσι δι' ἐρυθρῶν καὶ χρυσῶν ταινιῶν³. Ὡς δὲ βεβαιώνει ὁ Μουστοξύδης καὶ ἐν Ἀθήναις συνηθίζονται οἱ ἐξ ἐλαίας στέφανοι, ὅπερ ὁμως δὲν φαίνεται ἀκριβές, ἢ τοῦλάχιστον κατ' ἐξαίρεσιν σπανιώτατα θὰ ἐγίνετο⁴. Εὐχὴ δὲ τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος τοῦ ὑπ' ἀρ. 849 κώδικος τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης (τοῦ ΙΖ' αἰῶνος), ἀναφερομένη πιθανῶς εἰς τοὺς κλάδους, ἐξ ὧν ἐπλέκοντο οἱ στέφανοι, μνημονεῦει καὶ τοὺς τῆς ἐλαίας: «Καὶ στεφάνωσον τοὺς δούλους σου τούτους, λαβῶν κλάδους ἐλαίας καὶ βάρια φοινίκων, καὶ ρόδα ἐκ τοῦ παραδείσου, καὶ βότρυν ἐκ τῆς ἀμπέλου καὶ μαργα-

1. Τοιαῦτα στέφανα εἶδον πολλαχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεῇ Ἑλλάδι. Ἐν Παξοῖς στέφανα ἀπὸ χρυσοειδῆ συρμάτια (τρέμουλα) ἀναφέρει ὁ *Salvator* (Ραχός, σ. 87). Ἐν τῇ πόλει τῆς Λευκάδος μέχρι πρὸ 60 ἐτῶν τὰ στέφανα ἠγοράζοντο ἑτοιμα, ἦσαν δὲ κατασκευασμένα ἐκ τοιούτων συρματίων, ἐπενδεδυμένων διὰ μεταξίνης ταινίας καὶ εἶχον καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν ἐπερραμμένα ἀπομιμήματα μικρῶν ρόδων ἐξ ὑφάσματος. Ἐν Σκοπέλῳ δ' ἐπὶ τοῦ βάρβακος, δι' οὗ περιεβάλλοντο τὰ ἐκ κλήματος στέφανα, ἐνεπηγνύοντο συρμάτια φέροντα τεχνητὰ ἄνθη ἐκ φύλλων λεπτοτάτων χαλκοῦ (κοινῶς τρέ)· ὁμοίως ἐστολίζοντο ἄλλοτε τὰ κλημάτινα στέφανα μετ' ἐλάνας ἢ τράνας ἐνιαχοῦ τῆς Λέσβου (Πάφλα). Ἐν Ἀνδρονικίῳ τῆς Καππαδοκίας οἱ στέφανοι τῶν πλουσιωτέρων, ἑτοιμοὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀγοραζόμενοι, εἶναι κατασκευασμένοι ἐκ συρματίων μεταλλίνων.

2. Οἱ τοιοῦτοι ἐκ ψευδῶν ἀνθέων βυρσίνων ἢ κηρίνων νυμφικοὶ στέφανοι εἰσῆγοντο ἄλλοτε πάντες ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, νῦν δ' οἱ πλεῖστοι κατασκευάζονται ἐν Ἀθήναις. Ἐν Μάνη, ἂν ὁ γάμος τελεῖται καθ' ὃν χρόνον ἔχουσι τ' ἄνθη τῶν τὰ ἐσπεριδοειδῆ, κοσμοῦσι τὴν κόμην τῆς νύμφης καὶ μετ' κλωνίων ἠνθισμένων.

3. *Λουκ.*, σ. 88. *Σακ.*, τ. Α', σ. 728. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Κωνστ. Ν. Παπαδοπούλου τὰ στέφανα νῦν κατασκευάζονται ἐκ κλάδων πορτοκαλέας ἢ ἐλαίας ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Κύπρου, καὶ δὴ ἐν τοῖς τοῦ διαμερίσματος Λεύκας καὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου. Πλέκουσι δ' ἕκαστον στέφανον λαμβάνοντες δύο ἢ τρεῖς κλάδους καὶ περιελίσσοντες τούτους διὰ λεπτοτάτων μεταλλίνων συρμάτων καὶ κοσμοῦντες διὰ ταινίας. Ἡ στεφανηπλοκία γίνεται συνήθως ὑπὸ τῶν παρανύμφων ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, ἄδομένων γαμηλίων ἄσματων, ἐν δὲ τοῖς χωρίοις τῆς Μεσαρέας γίνεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

4. Ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι *Αἰγιναῖα* 1831, σ. 135, ἐν τῷ ὑπομνηματισμῷ ἀττικῆς ἐπιγραφῆς (CIG. 108. CIA. II, 549). Περὶ τῆς χρήσεως κληματίνων στεφάνων ἐν Ἀθήναις βλ. τὴν παρεκβολικὴν σημείωσιν Δ'.

ρίτας ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ λίθον τίμιον ἐκ τῆς ἐρήμου, καὶ πλέξας στέφανον ἐπίθεσ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν»).

Συνηθεστάτη δ' ἦτο ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἡ χρῆσις τῶν ἐκ κλήματος στεφάνων, διατηρουμένη πολλαχοῦ μέχρι τῆς σήμερον. Μνεῖαν τούτων εὐρίσκομεν παρὰ τῷ Ροδίῳ Γεωργιλλᾷ (1498). Ὁ λόγος περὶ τοῦ ἀσυνέτως εἰς δεύτερον γάμον ἐρχομένου πρεσβύτου:

Κάλλιον νὰ μὴ εἶχεν βλογηθῆν, νὰ μὴ εἶχαν βάλειν κλῆμα
καὶ μικρὸν πρόσθεν:

Βάλλει γομάρι πάνω του κ' εἰς τὸ κεφάλιν κλῆμα¹.

Ὅποσον δὲ κοινοὶ ἦσαν ἄλλοτε οἱ κλημάτινοι στέφανοι μαρτυροῦσι φράσεις τινὲς παροιμιώδεις², καὶ ἡ εὐχὴ ὑπὲρ τοῦ ἀναδόχου κατὰ τὴν βάπτισιν: «Ὁποῦ 'βαλε τὸ λάδι, νὰ βάλῃ καὶ τὸ κλῆμα», συνηθιζομένη καὶ ὅπου ἔχει ἀπὸ πολλοῦ ἐκλίπη ἢ συνήθεια³. Ἡ ἔννοια δ' αὐτῆς εἶναι νὰ ζήσῃ ὁ ἀνάδοχος μέχρι τῆς ἐνγλικιώσεως τοῦ βαπτισθέντος καὶ νὰ στεφανώσῃ αὐτό· μετέπεσε δὲ καὶ εἰς παροιμίαν ἢ εὐχὴ, ἡ ἀκριβέστερον εἰς βιοτικὸν κανόνα, ὀρίζοντα ὅτι ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἐκλέγεται ὡς παράνυμφος τῶν μελλονύμφων ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμβροῦ ἢ ὁ τῆς νύμφης, ἂν ἐκεῖνος δὲν ζῆ, μόνον δ' ἂν ἀμφοτέρω ἐχῶσιν ἀποθάνῃ, ἐπιτρέπεται νὰ προσκληθῆ ἄλλος⁴.

Ἐνιαχοῦ ἐπιχωριάζουσιν ἔθιμα κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν κληματίνων στεφάνων, ἐμφαίνοντα ὀπόση σπουδαιότης ἀπεδίδεται εἰς τὰ γαμήλια ταῦτα σύμβολα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δ' ἡ στεφανηπλοκία γίνεται μετὰ πομπῆς καὶ προσδίδεται τρόπον τινὰ εἰς αὐτὴν τύπος θρησκευτικῆς καθιερώσεως⁵.

1. Γεωργιλλᾷ, Θανατικὸν τῆς Ρόδου, στ. 441. 421 = Wagner, *Carnina graeca med. aevi*, σ. 46. 45. Ὁ ἐκδότης παρανοήσας τὴν λέξιν γράφει κλῆμα. Καὶ ἐν δημοτικῷ ροδίῳ ἄσματι ἀναφέρεται τὸ κλῆμα, ὡς σύμβολον τοῦ στεφανώματος (Λαογρ. Β' 455). Ὁμοίως καὶ εἰς τὴν ἀργεῖαν παραλλαγὴν τῶν Ἐκατολόγων (αὐτ., σ. 452, 19).

2. Ἐν Τρικάλαις τῆς Κορινθίας: «ἐπέρασαν τὴν κλημακίδα» ἀντὶ τοῦ ἐνυμφεύθησαν. Ἐν Κερκύρα: «ὡς ποῦ νὰ βάλῃς τὴν κλαδιά 'ς τὸ κεφάλι» ἀντὶ τοῦ ὡς ποῦ νὰ στεφανωθῆς.

3. Βλαστ., σ. 61 (Κρήτη). Τὴν εὐχὴν ἤκουσα πολλαχοῦ. Παρὰ Κρητῶν τὴν ἤκουσα καὶ ἐγὼ οὕτω: «Ὁποῦ 'βαλε τὸ λάδι κτλ.». Ὁ δὲ παλαιότερος ἀθηναϊκὸς τύπος τῆς εὐχῆς εἶναι: «Ὁπως ἔτρεξες 'ς τὸ λάδι, νὰ τρέξῃς καὶ 'ς τὸ κλῆμα». Ἐν Κυζίκῳ λέγουσι «καθὼς ἔβαλες τὸ λάδι, νὰ βάλῃς καὶ τὸ κλῆμα». Ἐν Οἰχαλίᾳ εὐχονται βραχυλογικῶς εἰς ἀνάδοχον ἄρρενος τέκνου: «Καὶ κλῆμα!». Ἐν Μελιτίνῃ τῆς Λακιδαιμόνος ἡ εὐχὴ πρὸς τὸν κουμπάρον εἶναι: «Ἄξιος, τίμιος, ἔβαλε λάδι, νὰ βάλῃ καὶ στεφάνι» καὶ ἄσμα ᾄδεται:

Κουμπάρε καλορίζικε, ὀπῶβαλες τὸ λάδι

νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς κ' ἡ Παναγιά νὰ βάλῃς καὶ στεφάνι.

4. Ἡ συνήθεια αὕτη δὲν τηρεῖται σήμερον αὐστηρῶς. Ἄλλ' ἡ πρόσκλησις τοῦ ἀναδόχου τοῦ γαμβροῦ ὡς παρανύμφου θεωρεῖται ὡς ἐπιβαλλομένη εἰς αὐτόν. Ἐν Κρήτῃ ἐπίσης ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμβροῦ ἢ, ἂν οὗτος ἀπέθανεν, ὁ τῆς νύμφης προσκαλεῖται ὡς ἀνάδοχος. ἄλλ' ἐν Σητεῖᾳ προτιμᾶται ὁ τῆς νύμφης (Βλαστ., σ. 61).

5. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Δ'.

Ἄλλο εἶδος στεφάνων σπανιώτερον εἶναι οἱ κήρινοι, σχηματιζόμενοι κυκλοτερεῖς ἐκ λεπτῆς λαμπάδος· συνηθίζονται ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Βουρδουρίῳ¹ καὶ ἐν Νικοπόλει τοῦ Πόντου. Ἐν Ἀκ-σοῦ παρὰ τὴν Μαλακοπὴν κατασκευάζονται ἐκ φύλλων δάφνης. Καὶ οἱ ἐν Σικελίᾳ Ἀλβανοὶ ἐπιοικοὶ μεταχειρίζονται ἐπίσης στεφάνους δάφνης². Γάλλος περιηγητὴς τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀναφέρει καὶ στεφάνους ἐρίου³. Ἄλλ' ἀπίθανος μοὶ φαίνεται ἡ χρῆσις τοιούτων στεφάνων· τοῦλάχιστον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω, ἂν εἶναι ἀληθῆς ἡ μαρτυρία αὕτη ἢ ἂν προῆλθε μᾶλλον ἐκ συγχύσεως πρὸς τοὺς ἐξ ἐρίων πεποιημένους στεφάνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Πάντως δὲ τοιαύτην σύγχυσιν ἐμφαίνουσι τὰ λεγόμενα περὶ στεφάνων κρίνων καὶ σταχύων, συμβόλων ἀγνότητος καὶ γονιμότητος⁴.

Τὸ ἔθιμον τῶν γαμηλίων στεφάνων δὲν εἶναι Ἰουδαϊκόν, ἂν καὶ ἐκ τινος χωρίου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰκάζεται ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ χρῆσις αὐτῶν παρὰ τοῖς Ἑβραίοις⁵. Πιθανώτερον δὲ μᾶλλον φαίνεται ὅτι παρέμεινεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὅθεν καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ πρέπει ν' ἀναζητηθῆ εἰς τὰς θρησκευτικὰς παραστάσεις καὶ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Τερτουλλιανός, συνειδὼς ὅτι τὸ ἔθος δὲν εἶναι χριστιανικόν, ἀποτρέπει τοὺς χριστιανούς ἀπὸ τοῦ νὰ φορῶσι γαμηλίους στεφάνους, ἵνα μὴ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν λατρείαν τῶν ψευδῶν θεῶν, ἐξ ἧς τοῦτο ἐκπηγάζει⁶, ἀποδεικνύει δ' ὅτι τὸ ἐπιθέτειν στέφανον ἐπὶ τὴν κεφαλὴν εἶναι ἀθέμιτον εἰς τοὺς χριστιανούς, ἀλλότριον ὄν τῶν κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφὴν νομίμων καὶ ἄγνωστον εἰς πάντας τοὺς δικαίους. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐδίδασκεν ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τοὺς χριστιανούς ἡ χρῆσις στεφάνων καὶ μύρων⁷· καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἔψεγεν ἀποκαλῶν κωμαστικὴν καὶ πάροιον⁸. ὁ χριστιανός, κατὰ τὸν πατέρα τοῦτον τῆς ἐκκλησίας, ὄφειλε νὰ ὑπολαμβάνῃ στέφανον μὲν

1. Ξενοφάνης 1906, τ. Γ', σ. 209.

2. Pitré, Usi e costumi, τ. II, σ. 66. 67. 68.

3. Le-Brun, Voyage au Levant, 1714, σ. 153.

4. W., σ. 90, ὅστις παραλαμβάνει ἐκ τοῦ Douglas, σ. 110. Ἐσφαλμένως ἐπίσης γράφει ὁ αὐτὸς Wachsmuth, ὅτι οἱ στέφανοι κατασκευάζονται ἐκ φύλλων ἀμπέλου· ἀνακριβὲς δ' εἶναι καὶ ὅτι ἐπιτίθενται ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ παρανόμου καὶ ἐναλλάσσονται ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν νυμφίων μετὰ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εὐλογίαν· ὁ Douglas, ὅν εἶχεν ὁ W. πρὸ ὀφθαλμῶν, λέγει ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ τῶν στεφάνων γίνεται during the ceremony (σ. 110).

5. Ἄσμα ἄσμ. γ' 11: «ἐν τῷ στεφάνῳ, ᾧ ἐστεφάνωσεν αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ νυμφεύσεως αὐτοῦ». Πρβλ. Ἡσαΐαν ξα' 11. Μακκαβ. Γ' δ' 8.

6. Tertullian., De corona milit. 13, τ. I, σ. 96 Migne: «Coronant et nuptiae sponsos, ideo non nubamus ethnicis, ne nos ad idololatriam usque deducant, a qua apud illos nuptiae incipiunt». Βλ. καὶ J. Köchling, De coronarum apud antiquos vi atque usu, σ. 93 κέ.

7. Κλήμ. Ἀλεξ., Παιδαγ. Β' 8, σ. 205 Potter. Πρβλ. Ἰουστίν., Ἀπολογ. 9.

8. Κλήμης, αὐτ., σ. 210.

γυναικὸς τὸν ἄνδρα, ἄνδρὸς δὲ τὸν γάμον, ἄνθη δὲ τοῦ γάμου τὰ τέκνα ἀμφοῖν¹. Ἄλλὰ τοσοῦτο εἶχε ριζωθῆ καὶ εἰς τοὺς χριστιανούς τὸ ἔθος τῶν γαμηλίων στεφάνων, ὥστε δύο αἰῶνας περίπου μετὰ τὸν Τερτουλλιανὸν καὶ τὸν Κλήμεντα ἄλλος πατήρ τῆς ἐκκλησίας, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁμιλεῖ περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ ἔθους κανονικοῦ καὶ οὐδὲν ἐνέχοντος τὸ ἄτοπον καὶ ἀνευρίσκει ἐν αὐτῷ ἔννοιαν σύμφωνον πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἰδέας, θεωρῶν αὐτὸ ὡς σύμβολον σωφροσύνης: «Διὰ τοῦτο, λέγει, στέφανοι ταῖς κεφαλαῖς ἐπιτίθενται, σύμβολον τῆς νίκης, ὅτι ἀήττητοι γενόμενοι, οὕτω προσέρχονται τῇ εὐνῇ, ὅτι μὴ κατηγωνίσθησαν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς»². Παραπλησίαν συμβολικὴν ἔννοιαν ἀποδίδει εἰς τοὺς νυμφικοὺς στεφάνους καὶ ἱεράρχης τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, Νικήτας ὁ Θεσσαλονίκης, θεωρῶν τὸν στέφανον ὡς ἀμοιβὴν τῆς παρθενίας, διὸ κατ' αὐτὸν ὁ εἰς δεύτερον γάμον ἐρχόμενος δὲν στεφανοῦται³. Ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐμφαίνεται καὶ ἐν τῇ εὐχῇ εἰς τὴν λύσιν τῶν στεφάνων, ἣν περιέχει ἡ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος ἐν κώδ. 849 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης: «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν στέφανον εὐλογήσας, καὶ τοὺς παρόντας στεφάνους ἐπιτίθεσθαι παραδοὺς τοῖς μονογάμοις συναπτομένοις ἀλλήλοις, καὶ μισθὸν ὡσπερ ἀπονέμων αὐτοῖς τοῦτον (Χ. τούτων) τῆς σωφροσύνης, ὅτι ἐν ἀγνείᾳ (Χ. ἀγνοίᾳ) πρὸς τὸν ὑπὸ σοῦ νομοθετηθέντα γάμον συνήφθησαν»⁴.

Ἡ ἀληθὴς ὁμῶς τοῦ στεφάνου ἔννοια εἶναι ἄλλη καὶ ταύτην διδασκόμεθα ἐκ τῆς χρήσεως αὐτοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἡ στεφανηφορία ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸν ἔθος, διότι εἰς πᾶσαν εὐφρόσυνον περίστασιν τοῦ βίου αὐτῶν, συχνάκις δὲ καὶ εἰς ἐπισήμους πράξεις ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ οἱ Ἕλληνες ἐστεφανηφόρου· ἀλλὰ προπάντων ἐθεώρου τὸν στέφανον ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον φόρημα τῶν μετεχόντων οἰασδῆποτε θρησκευτικῆς πράξεως· «ἀστεφανώτοισι δ' ἀπυστρέφονται (οἱ θεοὶ)» εἶπεν ἡ Σαπφώ⁵. Ὅθεν καὶ ἐν τοῖς γάμοις ἐφόρου στεφάνους οἱ νυμφεῖοι, συνήθως δὲ καὶ οἱ συνεορτάζοντες, κατεστεφανοῦντο δὲ καὶ αἱ θύραι καὶ ὁ οἶκος ὅλος τῶν νυμφίων, ἐνίοτε καὶ αἱ

1. Αὐτ., σ. 212.

2. Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. Α' ἐπιστ. Ὁμιλ. Θ', 2, τ. 62, σ. 546 Migne.

3. Ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς 1895, τ. II, σ. 392: «Ἐρώτησις. Εἰ χρὴ στεφανοῦσθαι τοὺς διγαμοῦντας; καὶ εἰ τὸ ἐν μέρος παρθενεύει, τί ὀφείλει γίνεσθαι; Ἀπόκρισις. Τὸ μὲν παρθενεῦον μέρος ἐξάπαντος διὰ τὴν τῆς παρθενίας φυλακὴν, ὡς ἄξιον στεφάνων καὶ στεφανωθήσεται· τὸν δὲ διγαμον καὶ ὁ ὁσιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ τὴν γλώτταν χρυσοῦς [ἴσως ἔννοεῖ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τοῦ Χρυσοστόμου] καὶ ἀπλῶς ὁ ὀρθὸς λογισμὸς κωλύει στεφανοῦσθαι».

4. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (ἐνθ' ἀν., σ. 213) ὑπολαμβάνει τὸν στέφανον ἀοχλήτου ἀμεριμνίας σύμβολον, διὸ καὶ οἱ νεκροὶ στεφανοῦνται. Ἐπεξηγῶν δὲ τὸ νόημα αὐτοῦ βυζαντινὸς τις σχολιαστὴς παρατηρεῖ ὅτι δίδεται εἰς τοὺς νυμφευομένους ὁ στέφανος σύμβολον ἀμεριμνίας τῆς ἀφροδισίου φροντίδος.

5. Ἀπ. 78 Bergk, παρ' Ἀθην. ΙΕ' 16, σ. 674.

όδοί, δι' ὧν διήρχετο ἡ γαμήλιος πομπή¹. Οἱ τῶν νυμφίων στέφανοι ἐλέγοντο νυμφικοί στέφανοι² ἢ γαμήλια στέφη³, ἐνιαχοῦ δ' ἦσαν ὠρισμένα τ' ἄνθη ἢ τὰ φυτά, ἐξ ὧν κατεσκευάζοντο οἱ στέφανοι. Ἐν Ἀττικῇ ὁ μήκων καὶ τὰ σισύμβρια (μίνθη ἢ ὑδρόφιλος) ἦσαν τὰ «φύλλα, οἷς ἐστεφανοῦντο οἱ νυμφίοι»⁴, ἐν Βοιωτίᾳ δ' ἡ νύμφη ἐστεφανοῦτο δι' ἀσφαραγωνιάς⁵. Εἰς τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης οἱ νυμφίοι ἀπεικονίζοντο ἐστεφανωμένοι⁶. Ὁμοίως καὶ ὁ τοῦ γάμου θεὸς Ὑμέναιος ἀπεικονίζετο στεφανηφορῶν καὶ ἄλλον στέφανον κρατῶν εἰς τὴν δεξιάν⁷, στέφανον δὲ τοῦ Ὑμεναίου μνημονεύουσιν Ἕλληνες καὶ Ρωμαῖοι ποιηταί⁸. Ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Στεφάνου ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἦτο ὁ καταστερισθεὶς στέφανος «ὧ πρῶτον ἡ νύμφη ἐστεφανώσατο» κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης⁹.

Τὸ ἔθος τῶν γαμηλίων στεφάνων ἦτο κοινὸν καὶ εἰς τοὺς ἰταλικοὺς λαούς. Ἐν τυρρηνικοῖς μνημείοις οἱ νυμφίοι ἀπεικονίζονται ἐστεμμένοι ἢ κρατοῦντες ἐκάτερος τὸν στέφανον εἰς τὴν χειρᾶ¹⁰. Ἐστεφανηφόρου δὲ καὶ οἱ Ρωμαῖοι νυμφίοι· ἡ νύμφη ἐφόρει ὑπὸ τὸν νυμφικὸν πέπλον στέφανον (corollam), κατεσκευασμένον ἐξ ἀνθέων καὶ χόρτων ὑπ' αὐτῆς συνειλεγμένων¹¹. Τὸν θρησκευτικὸν δὲ τῶν γαμηλίων στεφάνων χαρακτῆρα ἀποδεικνύει καταφανέ-

1. Βλ. *Becker*, Charikles, 3ης ἐκδ. τ. III, σ. 375. *Darembert et Saglio*, Dictionnaire des antiquités, λ. corona, τ. I, σ. 1527-8. *K. Schmidt*, De Hymenaeo et Talasio, Kil. 1886, σ. 47-8. *Köchling*, De coronarum apud antiquos vi atque usu (RGVV. XIV, 2), σ. 13.61 κέ. *V. K. Müller*, Der Polos., Berlin 1915, σ. 85 κέ.

2. *Πολυδ.* Γ' 43.

3. *Βίον* Α' 88.

4. *Σχολ.* Ἀριστοφ. *Εἰρ.* 869. Ὀρν. 159.

5. *Πλουτάρχ.*, Γαμικά παραγγ. 2, σ. 138 d.

6. Ἐν τῷ πίνακι τοῦ Ἀετίωνος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεικονίζετο ὀρέγων στέφανον τῇ Ρωξάνῃ (*Λουκ.*, Ἡρόδ. 6. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐστεφανωμένος κατὰ τοὺς γάμους αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸν *Πλουτάρχ.*, Π. Ἀλεξάνδρ. ἀρετῆς Α' 7, σ. 329). Περὶ μνημείων τῆς τέχνης βλ. *Darembert*, ἐνθ' ἄν. *Helbig*, ἐν *Annali de Instit.* 1866, τ. 38, σ. 454 κέ. *Brückner*, ἐν *Athen. Mitt.* 1907, πίν. v. 2. 7. IX.

7. *Roscher*, *Lex. d. Mythol.*, τ. I, σ. 2802. *Schmidt*, ἐνθ' ἄν., σ. 57 κέ.

8. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Roscher*, αὐτ., σ. 2803. *Schmidt*, σ. 57.

9. Ἐρατοσθέν., *Καταστερ.* 5. Ἡ νύμφη ἐνυμφαγωγεῖτο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νυμφίου κατεστεμμένη. Ὅθεν ἡ Κλυταιμνήστρα λέγει πρὸς τὸν Ἀχιλλεῖα περὶ τῆς Ἰφιγενείας παρ' Εὐρύπ., Ἰφιγ. Αὐλ. 905: «Σοὶ καταστέψασ' ἐγὼ νιν ἦγον ὡς γαμουμένην».

10. *Darembert*, ἐνθ' ἄν.

11. *Fest.*, λ. coriolla, σ. 63, 14. *Cicer.*, *De orat.* III, 5, 8. *Πλουτάρχ.*, Πομπ. 55 (περὶ τοῦ Πομπηίου, ὅτι «στεφανοῦται καὶ θύει γάμοις»). *Lucan.* II, 358 (πυργωτὸς στέφανος τῆς νύμφης). *Claudian.*, *Epithal.* 92 (στέφανος τοῦ νυμφίου). *Dracont.* VI, 6 Duhm (πλὴν τῶν νυμφίων, ἐστεφανωμένοι καὶ πάντες οἱ συνεορτάζοντες τοὺς γάμους). Ἀπεικονίσεις γαμηλίων στεφάνων ἐν ρωμαϊκοῖς μνημείοις: *Rosbach*, *Die römische Ehe*, σ. 381. 384, 388, 9. *Römische Hochzeits- u. Ehedenkmäler*, 1871,

στατα τὸ ρωμαϊκὸν ἔθος, διότι ὁ Ρωμαῖος, μόνον ὅτε ἔθουεν ἢ ηὔχετο εἰς τοὺς θεοὺς, ἐστεφανοῦτο¹.

Ἐδήλου δὲ ὁ στέφανος πιθανώτατα καθιέρωσιν τοῦ φοροῦντος εἰς τοὺς θεοὺς ἢ κοινωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν θεόν, εἰς ὃν ἦτο ἀφιερωμένον τὸ φυτόν, ἐξ οὗ ὁ στέφανος ἐπλέκετο².

Περὶ δὲ τῶν φυτῶν, ἐξ ὧν κατασκευάζονται νῦν οἱ στέφανοι, παρατηροῦμεν ὅτι οἱ ἐλαίας (ἢ θαλλοῦ ἢ θάλλινοι) στέφανοι ἦσαν συνηθέστατοι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ δι' ἐλαίας καὶ μύρτου ἐστέφοντο ἐνιαχοῦ τῶν νεονύμφων αἱ θύραι³. Ἀλλὰ κλημάτινοι στέφανοι, καθ' ὅσον γινώσκω, δὲν ἐσυνηθίζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, οὐδὲ δύναται νομίζω νὰ θεωρηθῇ ἢ χρῆσις αὐτῶν ὡς ἔχουσα συνάφειάν τινα πρὸς τὴν χρῆσιν κληματίδων ἐν τοῖς ἱεροῖς⁴ ἢ νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ Διονύσου πρὸς τὸν Ὑμέναιον⁵. Πιθανώτατον ὅμως, ὅτι τὸ ἔθος τῶν τοιούτων στεφάνων εἶναι ἀρχαῖον· πάντως οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς χριστιανικὰς δοξασίας, τῆς δὲ παλαιότητος αὐτοῦ τεκμήριον εἶναι ἢ ἐξάπλωσις αὐτοῦ ἀνὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας⁶. Ἴσως δὲ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὰ κατὰ τὰς ταφὰς ἀρχαῖα νόμιμα, ἀφοῦ τινα τῶν γαμηλίων συμβόλων παρατηροῦνται καὶ κατὰ τὰ πένθη, οἷον τὸ λουτρόν, αἱ δᾶδες καὶ οἱ στέφανοι⁷. Φύλλα δὲ καὶ κλάδοι ἐλαίας καθὼς καὶ κλήματα συνηθίζοντο κατὰ τὰς ταφὰς, ἐκεῖνα μὲν ἤδη ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων⁸, τὰ κλήματα δ' ἐν Ἀττικῇ, ὅπου κατὰ τὴν πρόθεσιν ὑπεστρώνοντο εἰς τὸν

1. *Fiebiger*, ἐν *Pauly-Wissowa*, Real-Encyclopädie, τ. IV, σ. 1367. *Rosbach*, *Die röm. Ehe*, σ. 292-3.

2. *Bötticher*, *Baumkultus*, σ. 321.

3. *Πλουτάρχ.*, Ἑρωτ. 10, 5, σ. 755α.

4. Ἐπιγραφή Ἐλευσίνος (*Dittenberger*, *Sylloge*, ἐκδ. 2, ἀρ. 587. 125. 129). Ἐπιγραφαὶ Δήλου (Δελτ. ἑλλην. ἀλληλογραφ. 1890, σ. 493, 4. 9). Πρβλ. *G. Hock*, *Griechische Weihegebräuche*, σ. 114.

5. *R. Schmidt*, ἐνθ' ἀν., σ. 15 κέ. 22 κέ. 30 κέ.

6. Ἴσως ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπεμφαίνουσα τὴν χρῆσιν τῶν ἐκ κλήματος ἢ κλάδων ἐλαίας πλεκομένων στεφάνων ἢ ἐπομένη εὐχή ἐκ τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος (ἐκ κώδ. 661 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΕ' αἰῶνος): «Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνούσα ἐν τοῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου, οἱ υἱοὶ σου ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλω τῆς τραπεζῆς σου».

7. Ἡ ὁμοιότης πολλῶν τῶν γαμηλίων καὶ τῶν τοῦ πένθους ἐθίμων εἶναι ἀπόρροια τῆς παραστάσεως τοῦ θανάτου ὡς γάμου τοῦ νεκροῦ μετὰ τοῦ ἄδου ἢ τῆς γῆς.

8. *Τσοῦντας*, ἐν Ἀρχαιολ. ἐφημερ. 1888, σ. 136. Ἐν Λακεδαιμόνι κατ' ἀρχαιότατον ἔθιμον ἀναφερόμενον εἰς τὸν Λυκοῦργον ἔθαπτον τὸν νεκρὸν ἐν φοινικίδι καὶ φύλλοις ἐλαίας θέντες τὸ σῶμα (*Πλουτάρχ.*, *Λυκ.* 27). Ἀττικὸς νόμος παρὰ Δημοσθ. ΜΓ' 71, σ. 1074, μνημονεύει τὴν χρῆσιν ἐλαίας κατὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν. Ἄλλας μαρτυρίας περὶ χρήσεως ἐλαίας καὶ κλημάτων ἐν Ἀττικῇ κατὰ τὴν ταφὴν βλ. παρὰ *Rhode*, *Psyche*, 4ης ἐκδ. σ. 212-9.

νεκρὸν καὶ συνεθάπτοντο εἰς τοὺς τάφους¹, ἴσως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος².

Σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὸν ἐγγαμον ἀποθανόντα στέφουσι δι' αὐτοῦ τοῦ νυμφικοῦ στεφάνου του³. Καθόλου δὲ οἱ γαμήλιοι στέφανοι θεωροῦνται ἱεροὶ καὶ μέχρι τῆς λύσεως τοῦ γάμου διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἐτέρου τῶν συζύγων φυλάσσονται, περιδεδόμενοι ἐνιαχοῦ διὰ τῶν λαμπάδων τοῦ ὕμναίου⁴, ἐν ἰδίᾳ θήκῃ, ἀναρτωμένη ἐν τῷ κοιτῶνι ἀνωθεν τῆς συζυγικῆς κλίνης ἢ παρὰ τὰς εἰκόνας τῶν ἀγίων⁵. Τὸ ἔθιμον τοῦτο διατηρεῖται ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων⁶. Ἱερὸς θεωρεῖται καὶ ὁ ὄρκος εἰς τὰ στέφανα: «Ἔτσι νὰ χαρῶ τὸ στεφάνι μου!». Μεγάλῃ δὲ καὶ ἡ ἀντίστοιχος εὐχή: «Νὰ χαίρεσαι τὸ στεφάνι σου!»⁷ καὶ ἐν γαμηλίῳ ἄσματι:

Ὡστε νὰ στέκη ἡ θάλασσα,
νὰ στέκουν τὰ στεφάνια σας!⁸

1. Ἀριστοφ., Ἐκκλ. 1031: «καὶ κλήμαθ' ὑπόθου συγκλάσσασα τέτταρα». Ἰχνη κλημάτων παρατηρήθησαν καὶ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς παναρχαίων τάφων παρὰ τὸ Δίπυλον. Βλ. Rohde, αὐτ.

2. Εὐστόχως ὁ Hock, Griech. Weihegebräuche, σ. 13, συνάπτει πρὸς τὸ ἔθιμον τὰ ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Πιλάφ τεπέ παρὰ τὸν Βῶλον εὐρεθέντα τεχνητὰ κλήματα καὶ τὰ παρατηρηθέντα ἴχνη φυσικῶν κλημάτων.

3. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Pouqueville, Voyage de la Grèce, τ. II, σ. 53, περιγράφων τελετὴν γάμων ἐν Πωγώνῃ τῆς Ἠπείρου. Ἐὰν ὁ ἀποθανὼν εἶναι πρεσβύτης καὶ καταλείπῃ ἐνήλικα τέκνα, δὲν συνθάπτουσι τὸν νυμφικὸν στέφανον αὐτοῦ. Συνήθως δὲ στέφουσι διὰ τούτου τὸν πρῶτον ἀποθανόντα τοῦ ἀνδρογόνου· ὁ ἕτερος στέφανος δὲν συνθάπτεται πλέον. Ἐν Καλύμνῳ «σάμ πεθάνῃ ὁ γαμβρός γιὰ ἡ νύμφη, τὸ ἕνα στεφάνι βάλλουν το' εἰς τὴν μπάντα (= παραπλεύρως) μέσ' εἰς τὸ κασόνι (= τὸ φέρετρον), τ' ἄλλο πᾶν το σὲ καένα ξωκκλήσει καὶ κρεμμιάζουν το, καὶ μὲ τσαιρὸ τὰ κλήματα ποῦ πομένουν ρίχνουν τα' εἰς τὸ χωνευτήρι, ποῦ βάλλουγ καὶ τὰ κόκκαλα' τσ' ἂν εἶναιγ κινουόρζια κόμα κι ὁμορφα τὰ λουλλούγια τοῦ στεφανιοῦ, βάλλουν τα ἐρινὲ στεφάνι εἰς τοὺς ἀγίους τοῦ τέμπλου (= εἰκονοστασίῳ) τῆς ἐκκλησιᾶς γιὰ βάλλουν τα τσειά' εἰς τὸν ἄγκωνα (= ἄμβωνα), ποῦ μπαίνει πάνω ὁ τζιακος (= διάκονος) καὶ λέει τὸ βαγγέλιο. Ὅταν πεθάνῃ λεύτερος, τὸ στεφάνι βάλλουν τοῦ το' εἰς τὴν κεφαλῇ». (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γιάννη Κλ. Ζερβοῦ).

4. Ἀφότου εἰσήχθη ἡ συνήθεια τῶν μακρῶν καὶ βαρειῶν λαμπάδων τῶν νυμφίων, ἡ σύνδεσις αὐτῶν μετὰ τῶν στεφάνων δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὴ, καὶ ἡ διατήρησις δύσκολος· ὅθεν ἀναθέτουσιν αὐτὰς εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

5. Κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος ἐν κώδ. 670 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης (τοῦ IB' αἰῶνος) τὰ στέφανα ἀπέθετεν ὁ ἱερεὺς εἰς τὸν παστὸν μετ' εὐχῆς. Μετὰ ἐπτὰ δ' ἡμέρας συνέστελλε τὰ στέφανα ὁ ἱερεὺς καὶ ἀνέθετεν εἰς τὸν ναόν. Ἄλλ' ἴσως πρόκειται περὶ προσωρινῆς ἀναθέσεως ἢ περὶ τῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀνηκόντων στεφάνων.

6. Βλ. Κωσταντ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθ. βασιλ. τάξ. Α' λθ' 4, σ. 200 Bonn: «Τὰ δὲ στεφάνια κρεμῶσιν οἱ τῆς τάξεως τοῦ κουβουκλίου ἐν τῷ πενταπυργίῳ, ἐν ᾧ ἴσταται ὁ βασιλικὸς κράβατος».

7. Ὅμοιαι εὐχαὶ κρητικαὶ παρὰ Βλαστ., σ. 128.

8. Ποιμενικὸν τῆς Χίου (Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, σ. 131).

Τὴν ἱερότητα τῶν νυμφικῶν στεφάνων ἐμφαίνει καὶ ἡ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν χρήσει πρὸς δῆλωσιν αὐτῶν λέξις ἀπαρχαί. Ἄλλ' ἡ χρῆσις αὐτῆς ἦτο σπανιωτάτη, τοῦλάχιστον μόνον ἐξ ἑνὸς χειρογράφου τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος διδασκόμεθα ταύτην¹, ἄγνωστον δ' ἂν διετηρήθη ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἂν ὑποδεικνύη ὅτι οἱ στέφανοι ἐθεωροῦντο ὡς αἱ ἀφιερωμένοι εἰς τοὺς θεοὺς ἀπαρχαί τῶν τοῦ γάμου.

ΤΟ ΚΟΙΝΟΝ ΠΟΤΗΡΙΟΝ

Εἰς τὴν ἐν χρήσει ἔντυπον ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος ἀναφέρεται, ὅτι μετὰ τὴν στέψιν τῶν νυμφίων, τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, μετ' εὐχὴν τοῦ ἱερέως καὶ τὴν κυριακὴν προσευχὴν, προσφέρεται εἰς τοὺς νυμφίους ποτήριον, ἐξ οὗ πίνουνσι τρίς: «εἶτα προσφέρεται τὸ κοινὸν ποτήριον καὶ εὐλογεῖ αὐτὸ ὁ ἱερεὺς λέγων τὴν εὐχὴν ταύτην. Ὁ θεός, ὁ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου...καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο παρεχόμενος τοῖς συναφθεῖσι πρὸς γάμου κοινωνίαν, εὐλόγησον εὐλογία πνευματικῇ...Εἶτα λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἐπὶ χειρᾶς τὸ ποτήριον, μεταδίδωσιν αὐτοῖς ἐκ τρίτου, πρῶτον τῷ ἀνδρὶ καὶ αὐθὶς τῇ γυναικί».

Εἰς τινὰ τῶν χειρογράφων ὀρίζονται τὰ αὐτά, παρατηρουμένων μόνον διαφορῶν τινῶν εἰς τὰς εὐχὰς καὶ τὴν καθόλου διατύπωσιν τῶν ὁδηγιῶν². Ἄλλα ὅμως ἀναφέρουσιν ὅτι μεταλαμβάνουσι πρῶτον οἱ νυμφιοὶ τῆς θείας

1. Τὸ χειρόγραφον, ὅπερ ἐνδέχεται νὰ περιέχῃ παλαιότεραν τῶν γνωστῶν διάταξιν τῆς ἀκολουθίας εἶναι βαρβερινὸς κώδιξ, οὗ ταύτην τὴν περικοπὴν παραθέτει ὁ Ducange, Glossar., λ. ἀπαρχαί, σ. 96: «Εἶτα ἐπαίρει ὁ ἱερεὺς τὰς ἀπαρχὰς καὶ στέφει αὐτούς, λέγων: Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα στέφανον ἀφθαρσίας κλπ.». Τὸ ἀντίστοιχον χωρίον τῆς ἐν χρήσει ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος ἔχει ὡς: «Καὶ μετὰ τὸ Ἀμήν, λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὰ στέφανα, στέφει πρῶτον τὸν νυμφίον λέγων: Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα τὴν δούλην τοῦ θεοῦ τὴν δεῖνα, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς κτλ.».

2. Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδικι Φιλοθέου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος: Μετὰ τὴν εὐχὴν: «Ποτήριον σωτηρίου λήψεται» καὶ εὐθὺς μεταδίδει αὐτοὺς τοῦ κοινοῦ ποτηρίου· εἶτα λέγει: Σῶσον ὁ θεὸς τὸν λαόν σου . . . καὶ τὴν εὐχὴν· Ἄδελφοί, χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε, τὸ ἐπιεικὲς ἡμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις: [εἶπεν] ὁ κύριος, μηδὲν μεριμνᾶτε, καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ἡμῶν». Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδ. Λαύρας Γ, 7: Μετὰ τὴν εὐχὴν τῆς στεφανώσεως: «καὶ εὐθὺς ποτιεῖ αὐτοὺς οἴνου ἀκράτου, καὶ λέγει τὴν εὐχὴν. Δέσποτα, δέσποτα τῶν ἀπάντων, ὁ λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας ἔργον τίμιον . . . ἐν πάσῃ σωφροσύνῃ τῷ σὺ φόβῳ. Ἄδελφοί, χαίρετε, καὶ πάλιν ἐρῶ χαίρετε· ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ἡμῶν». Ἐν κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλ. 849 τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἄνευ προηγουμένης ὁδηγίας ἀναγράφεται: Εὐχὴ τοῦ ποτηρίου καὶ προστίθενται ταῦτα: «Ἐπιδίδωσι τῷ ἀνδρὶ καὶ τῇ γυναικὶ τὸ κοινὸν ποτήριον ἐκ τρίτου». Ἐν κώδ. 670 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθ. τοῦ ΙΒ' αἰῶνος φ. 1α: «Καὶ ποτίζει αὐτοὺς ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου λέγων: Κοινὸν ποτήριον πίνουνσι, οἱ πίνοντες ζήσουσι καὶ πολυχρονίσουσι».

κοινωνίας καὶ ἔπειτα πίνουσιν οἶνον ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, προσθέτουσι δὲ τινα καὶ τὴν περίεργον λεπτομέρειαν, ὅτι ἐνιαχοῦ θραύουσι μετὰ τοῦτο τὸ κοινὸν ποτήριον. Οὕτως ὁ ἀγιορειτικὸς κώδιξ Λαύρας Β 7 τοῦ ΙΒ' αἰῶνος λέγει: «Καὶ ἐλθόντες (οἱ νυμφιοὶ) πρὸ τῶν ἁγίων θυρῶν τοῦ θυσιαστηρίου, ἀπολύουσιν ἀλλήλων τὰς χεῖρας καὶ ἴστανται· ἀπόκεινται δὲ ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ ποτήριον ἔχον προηγιασμένα καὶ στέφανα δύο, καὶ ποτήριον ὑέλου πλήρες οἴνου...Κρατῶν δὲ (ὁ ἱερεὺς) τὸ ποτήριον [λέγει]: πρόσχωμεν τὰ προηγιασμένα [καὶ] κοινωνεῖ αὐτούς. Εἶτα ποιεῖ τὴν εὐχὴν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. (Ἔπεται ἡ εὐχή, ὡς ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολουθίᾳ). Εἶτα δίδωσι τῷ ἀνδρὶ πιεῖν, αὐτὸς κατέχων τὸ ποτήριον, καὶ αὐθις τῇ γυναικί· καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιδίδωσι τὸ ποτήριον τῷ ἀνδρὶ, καὶ πῶν οὗτος (χειρ. οὕτω) ἀποδίδωσί τινι, ἢ ὡς ἔνοι κλᾶ. Καὶ ἐμφυσᾷ ὁ ἱερεὺς λέγων ὀρθοὶ οἱ μεταλαβόντες, ἀντιλαβοῦ...ἀδελφοί, χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε...καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ...καὶ οὕτως ἐξέρχονται». Ὁμοία ἀναγινώσκουμεν καὶ εἰς ἄλλους κώδικας¹. Ἡ δὲ συνήθεια τῆς θραύσεως τοῦ ποτηρίου παρέμεινεν ἐνιαχοῦ².

1. Οἶον ἐν τῷ κώδικι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, ἀρ. 662, ὅπου μετ' ἀσημάντων παραλλαγῶν ἀπαντῶνται αἱ αὐταὶ εὐχαὶ καὶ ὁδηγίαι καὶ ἐν τῷ τῆς Λαύρας. Ὁμοίως καὶ ἐν κώδικι τῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς Κασταμονίτου, ἀρ. 19, τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. «Καὶ μεταδοὺς αὐτοῖς (Χ. αὐτῶν) τῶν θείων μυστηρίων ποιεῖ τὴν εὐχὴν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Εὐχή: [Ὁ Θεὸς] ὁ τὰ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύι σου (Χ. εὐχῇ σου) καὶ στερεώσας (τὴν οἰκουμένην καὶ κοσμήσας) τὸν στέφανον [πάντων] τῶν πεποιημένων (Χ. τὸν πεποιημένον) ὑπὸ σοῦ, ὁ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο παρεχόμενος τοῖς συναφθεῖσι πρὸς γάμου κοινωνίαν, εὐλόγησον εὐλογία πνευματικῇ . . . Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον ἐπιδίδωσι πρῶτον τῷ ἀνδρὶ καὶ ἀπογεύεται εἶτα τῇ γυναικί, καὶ πάλιν [τῷ ἀνδρὶ καὶ εἶτα] τῇ γυναικί ἕως ἐκπῆ. Εἶθ' οὕτως λέγει. Ὁρθοὶ μεταλαβόντες . . . καὶ ἐπευχόμενος αὐτοῖς λέγει, Χαίρετε ἐν (Κυρίῳ) πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε, ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' ἡμῶν». Ἐν κώδ. τῆς μονῆς Φιλοθέου 164 τοῦ ΙΓ' αἰῶνος: «Καὶ μετὰ τοῦτο λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸ ἅγιον ποτήριον ἐξέρχεται ἔξω, μεταλαμβάνει τοὺς νεονύμφους καὶ ὑποστρέφει καὶ τίθησι τὸ ἅγιον ποτήριον ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ. Ὁ δὲ ψάλτης ψάλλει τὸ κοινωνικόν: Ποτήριον σωτηρίου καὶ ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τοῦ κοινωνικοῦ: Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὁ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύι σου κτλ. . . Εἶτα λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἕτερον ποτήριον καὶ μετακενῶν (Χ. μετὰ καινῶν) τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλον καὶ λέγων οὕτω: Καὶ ἐκλινεν (Χ. ἐκκλινεν) ἐκ τούτου εἰς τοῦτο, πλὴν ὁ τρυγίας αὐτοῦ οὐκ ἐξεκένώθη. Καὶ μετὰ τοῦτο λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ ποτηρίου: Ὁ σωτὴρ τῆς οἰκουμένης, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς κτλ. Καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν μεταδίδωσιν (Χ. μετάδωσιν) ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, πρῶτον τῷ ἀνδρὶ, ἔπειτα τῇ γυναικί ἐκ τρίτου, καὶ λέγει ὅτι Σὺ εἶ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ καὶ ὁ υἱὸς ἐν τῷ πατρὶ, ἅμα τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ πνεύματι νῦν κλπ. . . Εἶτα σφραγίζων αὐτούς λέγει (Χ. λέγων): Ἐν εἰρήνῃ προσέλθετε καὶ ἐν ἀγάπῃ πορεύεσθε. Καὶ ἀπέρχονται εἰς τὸν παστόν». —Νῦν οἱ μελλόνυμφοι πολλαχοῦ, μάλιστα δ' εἰς τὰς πόλεις, κοινωνοῦσιν ἐκκλησιαζόμενοι πρὸ τῆς τελετῆς τῶν γάμων.

2. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Ε'.

Μνείαν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τῶν νυμφίων εὐρίσκομεν καὶ εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Οὕτως ὁ κατὰ τὴν πρώτην πεντηκονταετηρίδα τοῦ Ζ' αἰῶνος ζήσας Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάτης ('Ιστ. Α' 10, σ. 52 Bonn) ἱστορεῖ ὅτι κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Μαυρικίου καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Τιβερίου «ὁ νυμφαγωγὸς κύλικι τοὺς νυμφίους, ὁρώντων τῶν δῆμων, ἐφιλοφρονήσατο». Ὁ δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἀκμάσας Κωνσταντῖνος ὁ Μανασσῆς λέγει πού: «οὐδ' ἀπὸ κρατῆρος σπένδομεν, ὃν ἀλλήλοις νυμφίοι προπίνουσιν»¹.

Ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Σιμοκάτου μανθάνομεν, ὅτι ἀντὶ τοῦ ἱερέως, ὡς ἡ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος ὀρίζει, προσέφερε καὶ ὁ παράνυμφος εἰς τοὺς νυμφίους τὸ κοινὸν ποτήριον. Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος πρὸ ἐνὸς περιπού αἰῶνος ἐσυνηθίζετο νὰ δίδῃ τοῦτο εἰς τοὺς νυμφίους ὁ τῆς νύμφης πατήρ². Σήμερον δ' ἐνιαχοῦ ἐκ τοῦ προσφερομένου ὑπὸ τοῦ ἱερέως ποτηρίου πλὴν τῶν νυμφίων πίνει τρεῖς καὶ ὁ παράνυμφος³.

Τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ἀνάγει ὁ Guys εἰς τὴν ἀρχαιότητα συσχετίζων αὐτὸ πρὸς τὰ τοῦ Πινδάρου ἐν Ὀλυμπιον. Ζ' 1 κέ. καὶ πρὸς τὴν παρ' Ἀθηναίῳ διήγησιν περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μασσαλίας. Ταῦτα ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Βυβιλάκης⁴ ἐπαγόμενος ὡς παράλληλον καὶ τὴν ἄλλην ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ τοῦ Ἀθηναίου (ΙΓ', σ. 575) διήγησιν περὶ τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς τῶν πέραν τοῦ Τανάιδος Σκυθῶν. Ἄλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι ταῦτα σχέσιν πρὸς τὸ κοινὸν ποτήριον τῶν νυμφίων. Εἰς μὲν τὰς παρ' Ἀθηναίῳ διηγήσεις ἡ κόρη προσφέρει φιάλην (καυκίον) οἴνου εἰς τὸν νέον, ὃν ἐκλέγει σύζυγον· παρὰ Πινδάρῳ δ' ὁ τῆς νύμφης πατήρ προπίνων δωρεῖται φιάλην πλήρη οἴνου εἰς τὸν γαμβρόν.

Ἄλλ' ὅμως ἡ προέλευσις τοῦ ἔθιμου εἶναι ἀρχαία, ἐμφαίνει δὲ μᾶλλον τὴν ἀρχαιότητα αὐτῆς καὶ ἡ παράθεσις εἰς τὴν τράπεζαν παρὰ τὸ κοινὸν ποτήριον καὶ ἄρτου, τοῦ ὁποίου τεμάχια ἐμβαπτίζονται εἰς τὸ ποτήριον καὶ δίδονται πρὸς βρῶσιν ἅμα μετὰ τοῦ οἴνου εἰς τοὺς νυμφίους καὶ εἴτε εἰς τὸν παράνυμφον εἴτε εἰς ἄλλους τῶν κεκλημένων. Τὰ περὶ τῆς βρώσεως τοῦ ἄρτου δὲν παρελήφθησαν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ στεφανώματος, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἡ συνήθεια αὕτη τηρεῖται ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν⁵. Παρα-

1. Μονωδία ἐπὶ τῇ Θεοδώρᾳ Κοντοστεφάνου, σ. 10, στ. 12.

2. Douglas, σ. 111.

3. Tournesfort, Voyage, τ. I, σ. 150. Guys, Voyage littéraire de la Grèce, 3e éd., τ. I, σ. 247. W. 91. Ὁ Guys προσθέτει ὅτι πλὴν τῶν νυμφίων καὶ τοῦ παρανόμφου πίνουσιν ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ οἱ μάρτυρες, ἐννοῶν βεβαίως τοὺς παρευρισκομένους εἰς τὴν τελετήν. Ἐν παρεκβολικῇ σημειώσει Γ' σημειοῦνται αἱ διαφοροὶ κατὰ τόπους παραλλαγαὶ τοῦ ἔθιμου.

4. Bybilakis, Neugriechisches Leben, 1840, σ. 45 κέ.

5. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Γ'.

πλησία δὲ πρὸς ταύτην εἶναι καὶ ἡ ἐνιαχοῦ ἐπικρατοῦσα συνήθεια τῆς παραθέσεως εἰς τοὺς νεονύμφους μετὰ τὴν στέψιν κοινῆς τροφῆς, ἄρτου ἢ ἄλλου ἐδέσματος¹. Ὁμοίως δὲ συναφῆς εἶναι ἡ συνήθεια τοῦ νὰ προσφέρεται ὑπὸ συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ γυναικὸς εἰς ἀμφοτέρους τοὺς νυμφίους ἢ εἰς τὴν νύμφην μόνην μέλι ἢ ἄλλο τι γλύκυσμα ἢ πλακοῦς².

Τὸ κοινὸν ἔδεσμα τῶν νεονύμφων ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὸν τύπον τοῦ ἱεροῦ γάμου τῶν Ρωμαίων (*confarreatio*), τὰ φαρράκια, ὡς τὰ λέγει ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς³. Ἐν τῷ οἴκῳ τῆς νύμφης τὸ ζεῦγος τῶν μελλονύμφων, κεκαλυμμένην ἔχοντες τὴν κεφαλὴν, καθήμενοι δ' ἐπὶ θρόνων ὑπεστρωμένων διὰ τοῦ δέρματος ἱερείου, ἀπήγγελλον ῥήσεις ἱερὰς (*verba solemnia*) καὶ ἔτρωγον τὰ φαρράκια, ἧτοι πιθανώτατα ἄρτον ἀπὸ ζειῶν (*panis farreus*), ἢ, ὡς τινες εἰκάζουσιν, ἔρριπτον ταῦτα εἰς τὸ πῦρ. Ὅθεν τὰ φαρράκια ἦσαν, κατὰ τὸν Διονύσιον, κοινωνία τοῦ φαρρός, ἧτοι τῆς ζέας. Φανερόν δὲ τῷ ὄντι εἶναι ὅτι ἡ κυρία τελετὴ συνίστατο εἰς τὴν κοινὴν βρωσὴν τοῦ ἄρτου, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τῆς πράξεως (*confarreatio*), τὰ δ' ἄλλα ἦσαν πρόσθετοι ἐπουσιωδέστεραι τελεταί.

Καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ τὴν δευτέραν ἡμέραν τοῦ γάμου ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης οἱ νεόνυμφοι ἤσθιον ὁμοῦ ἐκ τῆς θυσίας· μετὰ δὲ τὴν εἰσοδὸν των εἰς τὴν οἰκίαν ἔπινον ἀπὸ κοινοῦ ὀξύγαλα⁴.

Ὁμοια ἔθιμα ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, καὶ εἰς εὐρωπαϊκοὺς καὶ εἰς μὴ χριστιανικοὺς καὶ εἰς πολλοὺς τῶν κατὰ φύσιν λαῶν⁵. Κατὰ τι παρισινὸν εὐχολόγιον τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐν Παρισίοις οἱ νεόνυμφοι ἐπιστρέφοντες ἐκ τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου εὕρισκον πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας των ἄρτον καὶ οἶνον· ὁ ἱερεὺς ἠύλόγει τὸν ἄρτον καὶ ὁ νυμφίος μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ἡ νύμφη ἐγεύοντο τοῦ ἄρτου καὶ ἔπινον ἔπειτα ἐκ κοινοῦ ποτηρίου οἶνον⁶. Ἐν Βρετάνῃ τῆς Γαλλίας οἱ νεόνυμφοι τρώγουσιν ἄρτον, μεριζόμενοι τεμάχιον αὐτοῦ, καὶ πίνουσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου μηλίτην⁷. Καὶ ἐν ἄλλαις ἐπαρχίαις τῆς Γαλλίας ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε νὰ τρώωσιν οἱ νεόνυμφοι ἀπὸ κοινοῦ ἄρτον⁸. Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐξ οὐδεμιᾶς γαμηλίου τελετῆς ἐλλείπει ὁ γαμη-

1. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Ζ'.

2. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Η'.

3. Βλ. *Rosbach*, σ. 96 κέ. *R. Leonhard*, ἐν *Pauly-Wissowa*, *Real-Encyclopädie*, τ. IV, σ. 862-4, λ. *confarreatio*.

4. *Haas*, ἐν *Weber*, *Indische Studien*, τ. V, σ. 326. 346.

5. Βλ. μαρτυρίας παρὰ *Sartori*, *Sitte u. Brauch*, Lpz. 1910, τ. I, σ. 73 (*Handbücher zur Volkskunde V*). Ἄλλας μαρτυρίας παραθέτομεν κατωτέρω.

6. *Martene*, *De antiquis ritibus ecclesiae*, τ. II, σ. 376, παρὰ *Michelet*, *Origines du droit français* 1838, τ. I, σ. 37.

7. *Nore*, *Coutumes, mythes, traditions des provinces de France*, σ. 192.

8. Αὐτ. πολλαχοῦ.—Ἐν *Alemtejo* τῆς Πορτογαλίας ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη τρώγουσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ πινακίου (*Revista Lusitana* 1910, σ. 35).

λιος πλακοῦς, ὃν κόπτει πάντοτε ἡ νύμφη¹. Ἐν ταῖς Σκανδιναυικαῖς χώραις ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε νὰ πίνωσιν ὁμοῦ οἱ νεόνυμφοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου². Ἡ δὲ κατὰ μόνους ἐστίασις τῶν νυμφίων ἀπετέλει μέρος τῆς τελετῆς τῶν γάμων παρὰ τοῖς Σάρδοις, τοῖς Ἑρμολανδοῖς ἐν Πρωσσίᾳ καὶ τοῖς Ἑσθωνοῖς³. Παρὰ τοῖς Κιργίζοις ὁ μολλᾶς προσφέρει καυκίον πλήρες ὕδατος, εἰς ὃ ἐμβάπτουσι βέλος καὶ τρίχας ἐκ τῆς χαίτης τοῦ ἵππου τῆς νύμφης ἢ μίαν τῶν ταινιῶν ταύτης καὶ πίνουσιν ἀμφοτέρω οἱ νυμφιοὶ· εἰς τοῦτο δὲ καὶ μόνον συνίσταται ἡ τελετὴ τοῦ γάμου⁴. Ἐν Τουρκεστάν οἱ νυμφιοὶ ἐκπίνουσι κοινῶς κύλικα ὕδατος καὶ τρώγουσι τὸν αὐτὸν ἄρτον⁵. Ἐν Ἰαπωνίᾳ οἱ νυμφιοὶ ὀφείλουσι νὰ πῖωσι κατὰ προδιαγεγραμμένην τάξιν ὠρισμένον ἀριθμὸν ποτηρίων οἴνου⁶. Παρὰ τοῖς Πιπερᾶ, ὀρεινῆ φυλῆ τοῦ Γιτταγόγη τῆς Βεγγάλης, ἡ νύμφη παρασκευάζει πῶμα, πίνει τὸ ἥμισυ αὐτοῦ, προσφέρει τὸ ἕτερον ἥμισυ εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ ἔπειτα συνδέουσιν ἀγκιστροειδῶς τὸν μικρὸν τῆς χειρὸς δάκτυλον⁷. Σχεδὸν δὲ παρὰ τοῖς πλείστοις ὀρεινοῖς λαοῖς τῆς Ἰνδικῆς ἀπαντᾷ ἡ αὐτὴ συνήθεια τοῦ κοινοῦ πώματος ἢ τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος⁸. Ἐν Μαδαγασκάρῃ μέρος τῆς τελετῆς τοῦ γάμου ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν ἔδεσμα τῶν νυμφίων ἀπὸ τῆς αὐτῆς λοπάδος⁹. Ἐν Νέα Γουινέα οἱ νυμφιοὶ δίδοντες εἰς ἀλλήλους τὰς χειράς κάθηνται πρὸ τῆς εἰκόνης τοῦ κυριωτέρου θεοῦ των, καὶ τρώγουσιν ὁμοῦ σάγον, ὃν ἡ νύμφη προσφέρει πρὸς τὸν νυμφίον, καὶ οὗτος ἔπειτα πρὸς ἐκείνην· μετὰ δὲ τοῦτο ἡ μὲν νύμφη δίδει εἰς τὸν νυμφίον καπνόν, οὗτος δὲ εἰς αὐτὴν βετέλ πρὸς μάσησιν¹⁰. Ὅμοια γαμήλια ἔθιμα παρατηρήθησαν ἐν ταῖς Φιτζίοις νήσοις, ἐν τῇ νήσῳ Σαμόα καὶ παρὰ τοῖς Ἰροκέσοις τῆς Ἀμερικῆς¹¹. Εἷς τινὰς δὲ φυλὰς τῆς Βραζιλίας ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ νυμφεύονται κατὰ τύπον ἀπλοῦστατον, διὰ κοινῆς πόσεως οἰνοπνεύματος¹².

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ πώματος ἢ τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος ὡς οὐσιώδους τύπου πρὸς σύναψιν τοῦ γάμου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς παγκόσμιον σχεδόν, φαίνεται δ' ἄπορον ὅτι δὲν ἔχομεν ρητὴν τινα μαρτυ-

1. *J. Lubbock*, *Die Entstehung der Civilisation*, κεφ. 3, σ. 99.

2. *Westermarck*, *Origine du mariage*, Par. 1895, σ. 400.

3. Αὐτ.

4. *H. Brugsch*, *Von den Kirgisen*, ἐν *Vom Fels um Meer* 1889, σ. 1457.

5. *F. V. Schwartz*, *Alexanders des Grossen Feldzüge in Turkestan*, σ. 82.

6. *Westermarck*, ἐνθ' ἄν.

7. *Dalton*, *Ethnology of Bengal*, σ. 193.

8. Αὐτ., σ. 216. *Lubbock*, ἐνθ' ἄν. *Oldenberg*, *Religion d. Vedas*, σ. 330 κέ. 502.

9. *Sibree*, *Madagascar and its People*, σ. 193, παρὰ *Lubbock*, ἐνθ' ἄν., σ. 100.

10. *Waitz - Gerland*, *Anthropologie der Naturvölker*, τ. VI, σ. 133.

11. Τὰς μαρτυρίας βλ. παρὰ *Lubbock*, ἐνθ' ἄν., σ. 99-100.

12. *Westermarck*, ἐνθ' ἄν.

ρίαν βεβαιούσαν ὅτι ἦτο κοινὸν καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους "Ἕλληνας. Ἄλλ' ὁμως ὑπάρχουσι τεκμήριά τινα, ἐξ ὧν μετὰ πολλῆς πιθανότητος συμπεραίνεται, ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς αὐτούς.

Πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ Ρωμαίου Κουρτίου μαθαίνομεν, ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐσυνήθιζον νὰ τέμνωσι διὰ ξίφους ἄρτον καὶ ν' ἀπογεύηται αὐτοῦ ἑκάτερος τῶν νυμφίων καὶ ὅτι τοῦτο ἐθεώρουν ἱερώτατον τῶν συμβίων ἐχέγγυον¹. Εἰς τὰς τοιαύτας δὲ συνηθείας δύναται ἴσως νὰ ἀναχθῆ καὶ ἡ βρῶσις ὑπὸ τῶν νυμφίων καὶ τῶν προσκεκλημένων τῆς σησαμῆς, γαμηλίου πλακοῦντος ἐκ σησάμων καὶ μέλιτος, ὅστις καὶ κατ' ἐξοχὴν γαμήλιος ἐκαλεῖτο², καὶ πρὸς ὃν ἀντιστοιχεῖ τὸ προσφερόμενον ἐνιαχοῦ παρ' ἡμῖν ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος καὶ καρύων γλύκυσμα εἰς τὴν νύμφην, οὗ γεύονται καὶ ὁ γαμβρὸς καὶ οἱ τῆς γαμηλίου πομπῆς³.

Ἄλλὰ καὶ μῦθοι καὶ ἱερὰ νόμιμα παρέχουσιν ἐνδείξεις, ὅτι τὸ ἔθος ἐκπαλαι ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς "Ἕλληνας. Ὁ Welcker⁴ εὐστόχως διέγνωσεν, ὅτι τὰ γινόμενα ἐν Σάμῳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τὴν καλουμένην Τόνεα ὑποδηλοῦσιν ἀναφορὰν εἰς ἔθος ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ φαρράκια (confarreatio). Διότι κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην, μίμησιν οὖσαν πιθανώτατα τοῦ ἱεροῦ γάμου τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τοῦ προτύπου τῶν ἐν ἀνθρώποις γάμων, παρετίθεντο εἰς τὸ ἀποκρυπτόμενον ξόανον τῆς θεᾶς ψαιστά, ἦτοι πίτται ἀπὸ ἀλεύρου, κριθῆς καὶ στέατος καὶ μέλιτος.

Ἐπίσης δ', ὡς νομίζω, εἰς τὸ ἔθος τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος τῶν νυμφίων ἀναφέρεται καὶ ἐπεισόδιον τοῦ μύθου τῆς ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος, ὅπερ οὕτω μόνον δύναται νὰ ἐννοηθῆ, ἄλλως ἀνεξήγητον καὶ παράδοξον φαινόμενον. Κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Δήμητρα (στ. 371 κέ.

1. Curt. VIII, 4,27: «hoc erat apud Macedones sanctissimum coeuntium pignus, quem divisum (panem) gladio uterque libabat».

2. Ἡσύχ., λ. γαμήλιος. Σχολ. Ἀριστοφ. Εὐρ. 869. Φωτ., Λεξ. σ. 510, 7. Πρβλ. Ἀριστοφ., Ὀρν. 159. Ὁ Welcker, παρὰ K. Schwenck, Etymologisch-mythologische Andeutungen, 1825, σ. 227, εἰκάζει ἥκιστα πιθανῶς, ὅτι τὸ «πλακοῦντας ἔδεσθε» ἐν τῷ ᾄσματι τοῦ ὕμναίου ἐν Ἀριστοφ., Εὐρ. 1357, ἀναφέρεται εἰς ἔθος παραπλήσιον πρὸς τὴν confarreationem τῶν Ρωμαίων.

3. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Η'. Ἐν Κρήτῃ τὸ γλύκυσμα τοῦτο λέγεται μελοκάρυδο· περὶ τούτου *Bybilakis*, Neugr. Leben, σ. 38 καὶ ἐκ τούτου W., σ. 96, ἀκριβέστερον δὲ καὶ πληρέστερον *Βλαστ.*, σ. 91: "Ὅταν ἀφιππεύσῃ πρὸ τῆς θύρας τοῦ γαμβροῦ ἢ νύμφη, ἢ μήτηρ τούτου τὴν ἀσπάζεται καὶ προτείνει εἰς αὐτὴν (ἂν δὲ δὲν ζῆ ἢ πενθερά, ἀδελφὴ ἢ θεῖα τοῦ γαμβροῦ) ἀγγεῖον πλήρες μέλιτος σησάμων καὶ καρύων. Ἡ νύμφη ἐμβάπτουσα τὸ ἄκρον τοῦ μικροῦ δακτύλου τῆς δεξιᾶς σχηματίζει ἐπὶ τοῦ ἀνωφλίου καὶ τῶν πλευρῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ... Μετὰ τοῦτο προσφέρεται τῇ νύμφῃ ὑπὸ τῆς πενθερᾶς τὸ μελοκάρυον δι' ἀργυροῦ κοχλιαρίου, ἀφοῦ δὲ γευθῆ, προσφέρει καὶ αὕτη πρὸς τὴν πενθεράν. Βλ. καὶ παρεκβολικὴν σημείωσιν Η'.

4. Παρὰ *Schwenck*, ἐνθ' ἂν. *Koscher*, Studien zu vergleich. Mythologie, τ. II, σ. 78.

411 κέ.), ὁ Πλούτων ἐξηνάγκασε διὰ τῆς βίας ἐν Ἄδου τὴν Περσεφόνην νὰ φάγη κόκκον ροιᾶς, ὅπως καταστήσῃ εἰς αὐτὴν ἀδύνατον τὸν παντελῆ ἀπ' αὐτοῦ χωρισμὸν καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παραμένῃ μέρος τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν Ἄδου. Μεταγενέστεροι ὅμως ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι παρανοήσαντες τὸν μῦθον παρήλλαξαν ἐν τισιν αὐτόν, λέγοντες ὅτι ὄχι ἓνα μόνον, ἀλλὰ τρεῖς ἢ ἑπτὰ ἢ ἐννέα κόκκους ροιᾶς ἔφαγεν ἡ Περσεφόνη, ἢ καὶ ὀλόκληρον ροῖδιον ἢ καὶ πλείονα, καὶ ὅτι ἐμήνυσε τὸ πρᾶγμα ὁ Ἀσκάλαφος, ὅστις καὶ ἐτιμωρήθη διὰ τοῦτο ὑπὸ τῆς Δήμητρος ἢ τῆς Περσεφόνης μεταμορφωθείς¹. Καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν τοιοῦτο ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς βρώσεως τῆς ροιᾶς, δὲν ἐμφαίνεται σαφῶς. Ὁ μὲν Ἀπολλόδωρος (Α', 5, β', 3) λέγει ἀπλῶς : «Διὸς δὲ Πλούτωνι τὴν Κόρην ἀναπέμψαι κελεύσαντος, ὁ Πλούτων, ἵνα μὴ πολὺν χρόνον παρὰ τῆ μητρὶ καταμείνῃ, ροιᾶς ἔδωκεν αὐτῇ φαγεῖν κόκκον. Ἡ δὲ οὐ προῖδομένη τὸ συμβησόμενον κατηνάλωσεν αὐτόν». Ὁ δὲ Ὀβίδιος² ἐπίσης εἰς τὴν λύσιν τῆς νηστείας ἐν Ἄδου ἀποδίδει τὴν ἀνάγκην τῆς παραμονῆς τῆς Περσεφόνης τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ παρὰ τῷ Πλούτωνι. Ἐκ τοῦ Ἀρτεμιδώρου δὲ μανθάνομεν ὅτι αἱ ροιαὶ εἶναι σημαντικαὶ δουλείας καὶ ὑποταγῆς «διὰ τὸν ἐν Ἐλευσίनि λόγον», κατὰ πρόδηλον ἀναφορὰν εἰς τὸν μῦθον³.

Ἴσως ὁ λόγος τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τῆς Περσεφόνης, ὅπως παραμένῃ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν τῷ Ἄδῃ διὰ τὴν γεῦσιν τῆς ροιᾶς, θὰ διηυκρινεῖτο σαφῶς ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ εἰς τὴν Δήμητραν, ἂν περιήρχετο εἰς ἡμᾶς ἀλώβητος. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐν τῇ διηγήσει περὶ τῆς ἀνόδου τῆς Κόρης ὑπάρχει χάσμα ἐν τῷ χειρογράφῳ. Ἐκ τῆς συνεχείας ὅμως τῆς ὅλης διηγήσεως διαφαίνεται ἡ ἔννοια τῆς πράξεως. Κατ' ἐντολὴν τοῦ Διὸς ἔρχεται ὁ Ἑρμῆς εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Ἄδου, ἵνα πείσας αὐτὸν ἀναγάγῃ τὴν Κόρην εἰς τὸ φῶς καὶ τὴν φέρῃ εἰς τὴν μητέρα της. Ὁ δὲ Πλούτων προθύμως πείθεται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Διὸς καὶ προσκαλεῖ τὴν Περσεφόνην νὰ ἔλθῃ πρὸς τὴν μητέρα·

Ὡς φάτο, γήθησεν δὲ περίφρων Περσεφόνεια,
καρπαλίμως δ' ἀνόρους' ὑπὸ χάρματος. Αὐτὰρ ὄγ' αὐτὸς
ροιῆς κόκκον ἔδωκε φαγεῖν μελιηδέα λάθρη
ἀμφὶ ἔνωμήσας, ἵνα μὴ μένοι ἤματα πάντα
αὔθι παρ' αἰδοίῃ Δημήτερι κυανοπέπλω.

Ἡ Περσεφόνη ἐπιβᾶσα μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ ἄρματος φθάνει εἰς Ἐλευσίνα πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος, ἣτις ἰδοῦσα τὴν ποθητὴν κόρην ὥρμησεν εἰς τὰς ἀγκάλας της. Τὰ ἐπαγόμενα εἶναι κεκολοβωμένα, ἀλλ' ἐκ τῶν περισωθέντων

1. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ A. Zimmermann, De Proserpinae raptu, Linguae 1882, σ. 57.

2. Ovid., Metam. V, 534. Fast. IV, 607.

3. Ὀνειροκρ. Α', 73.

φαίνεται ὅτι ἐρωτᾷ ἡ Δημήτηρ τὴν Κόρην περὶ ἐδέσματος (βρώμης) ἐν Ἄδου καὶ βεβαιοῖ αὐτὴν ὅτι, ἂν μὴ ἐγεύθῃ τινός, θὰ παραμένῃ πάντα τὸν χρόνον παρ' αὐτῇ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀθανάτοις, ἂν δ' ἐφαγέ τι, θὰ κατέλθῃ πάλιν καὶ θὰ οἰκῇ εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ (στ. 399 - 400) :

εἰ δ' ἐπάσω, πάλιν αὖτις ἰοῦσ' ὑπὸ κεύθεσι γαίης
οἰκήσεις ὠρέων τρίτατον μέρος εἰς ἐνιαυτόν).

Ἡ Περσεφόνη ὁμολογεῖ εἰς τὴν μητέρα τῆς ὅτι ὄντως ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ φάγῃ κόκκον ροιᾶς (στ. 412 - 4) :

αὐτὰρ ὁ λάθρη
ἔμβαλέ μοι ροιῆς κόκκον μελιηδέ' ἐδωδήν,
ἄκουσαν δὲ βίη με προσηνάγκασσε πάσασθαι.

Ἡ Δημήτηρ μαθοῦσα τοῦτο οὐδόλως ἀντιλέγει ὕστερον εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ Διὸς νὰ μένῃ ἡ Κόρη τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν Ἄδου.

Φανερόν εἶναι ὅτι διὰ τῆς γεύσεως τοῦ κόκκου τῆς ροιᾶς ἐγένετο ἡ Περσεφόνη σύζυγος τοῦ Πλούτωνος καὶ διὰ τοῦτο ὤφειλε νὰ συνοικῇ μὲ αὐτόν¹. Ὡς δ' ἐκ τοῦ ὕμνου συνάγεται, δὲν ἐγεύθῃ μόνῃ αὐτῇ, ἀλλὰ μᾶλλον συνεμερίσθη τὸ ἔδεσμα μετὰ τοῦ Πλούτωνος. Διότι τὸν κόκκον τῆς ροιᾶς² ἐμοίρασεν οὗτος εἰς δύο³ προφανῶς ὅπως φάγῃ αὐτὸς τὸ ἥμισυ. Ὅθεν ἡ βρωσις κοινοῦ ἐδέσματος ἐθεωρεῖτο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γενέσεως τοῦ μύθου περὶ τῶν γάμων τοῦ θεοῦ τοῦ Ἄδου ὡς τύπος συντελέσεως τοῦ γάμου, ὡς τις *confarreatio*.

Τίνος ἕνεκα καθιερώθη ὁ τύπος οὗτος πρὸς σύναψιν τοῦ γάμου συνάγεται ἀριδῆλως ἐκ τῶν περὶ τῆς κοινῆς τραπέζης ἐπικρατουσῶν δοξασιῶν. Περὶ τούτων ἐκτενῶς ἐπραγματεύθη ἄλλαχοῦ⁴, ὅθεν περιττὸν κρίνω νὰ διατρίψω

1. Παραπλησίαν ἔννοιαν ἀνευρίσκουσιν εἰς τὸν μῦθον καὶ ἄλλοι. Ὅτι ἡ ροιά ἦτο σύμβολον τοῦ γάμου καὶ τῆς γαμηλίου κοίτης, τὸ σύνθηδες ἔμβλημα τῆς Ἡρας τελείας, ὅθεν ὑπεδεικνύετο οὕτως ὅτι ἡ Περσεφόνη εἶχε γίνῃ σύζυγος τοῦ Πλούτωνος (*Preller, Demeter u. Persephone*, σ. 116. *Griechische Mythologie*, τ. I, σ. 673). Ὁ ἐξαναγκασμὸς νὰ φάγῃ κόκκον ροιᾶς σημαίνει, ὅτι «mit dem Aïdoneus sich geschlechtlich verbunden habe und ihm dadurch verfallen sei» (*Hehn, Kulturpflanzen u. Haustiere*, 4ης ἐκδ. σ. 195). Ἡ βρωσις τοῦ κόκκου τῆς ροιᾶς δηλοῖ ἐν ἄλλοις λόγοις ὅτι ἡ Περσεφόνη die Vermählung schon geschlossen hat (*Gemoll, Die homerischen Hymnen*, σ. 303).

2. Οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ κόκκος τοῦ ὕμνου σημαίνει τὸν καρπὸν τῆς ροιᾶς, τοῦ δένδρου.

3. Τὸ ἀμφὶ ἐνωμήσας, ὅπερ καὶ εἰς ἀμφὶς νωμήσας μεταβάλλουσί τινες, πολλοὶ ἄλλως ἐρμηνεύουσιν· ἀλλ' ὅτι τὸ νωμάω ἐνταῦθα σημαίνει τὸ διαίρειν, μερίζειν, παραδέχονται ὁ *Santén*, ὁ *G. Hermann* (παρὰ *Frænke* ἐν τῇ περὶ τοῦ ὕμνου διατριβῇ αὐτοῦ), ὁ *Preller* (*Demeter u. Persephone*, σ. 115) καὶ ὁ ἡμέτερος Πανταζίδης ἐν τῷ Ὀμηρικῷ Λεξικῷ αὐτοῦ, λ. νωμάω.

4. *Παροιμίαι*, τ. Α', σ. 436 κέ.

ᾧδε. Ἐπαναλαμβάνω μόνον ὅτι ἡ κοινωνία τῆς τραπέζης παρὰ πλείστοις λαοῖς ἀρχαίως καὶ νέοις συμβολίζει τὴν πρὸς ἀλλήλους στενωτάτην σύνδεσιν τῶν ὁμοτραπέζων. Κατὰ συνεκδοχὴν δὲ ἡ τῆς τραπέζης κοινωνία καὶ εἰς ὄρκους καὶ παροιμιώδεις ἐκφράσεις καὶ εἰς συμβολικὰς πράξεις δηλοῦται καὶ δι' ἑνὸς ἢ δύο τῶν κυριωτάτων συστατικῶν τῆς τροφῆς, καὶ δὴ διὰ τοῦ ἄρτου, ἢ διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἢ διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ἄλατος μόνον. Δὲν εἶναι δὲ τοῦ παρόντος νὰ ἐξετασθῇ, ἂν τὸ ἔθιμον τῆς κοινῆς τραπέζης τὴν ἀρχὴν ἔχη εἰς θυσίας καὶ κοινὰ δεῖπνα τοτεμικῶν πατριῶν καὶ βασιζέται εἰς τὴν δοξασίαν, ὅτι τὸ ἐσθιόμενον εἶναι αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ θεοῦ, μεταδιδόμενον διὰ τῆς κοινωνίας τῆς τραπέζης εἰς τοὺς ἐσθιόντας¹, οἵτινες οὕτω συνταυτίζονται τρόπον τινὰ καὶ ἀφομοιοῦνται πρὸς ἀλλήλους. Πάντως ὅμως τὰ εἰς τακτὰς τινὰς περιστάσεις συνηθιζόμενα κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα κοινὰ δεῖπνα τῶν φρατέρων ἢ τῶν θιασωτῶν ἐσκόπουσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν θρησκευτικὴν κύρωσιν τοῦ συνδέσμου τῶν ὁμοδείπνων. Καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνάγονται καὶ αἱ κατὰ τὰ Ἀπκτούρια ἐστιάσεις τῶν φρατέρων, οὓς εἰστία ὁ πατήρ πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φρατρίαν τοῦ τέκνου του, καὶ ἡ γαμηλία, ἣν εἰσέφερον εἰς τοὺς φράτερας ὁ σύζυγος· ἦτο δὲ ἡ γαμηλία θυσία ἢ δεῖπνον, διδόμενον εἰς τοὺς φράτερας πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς νεονύμφου εἰς τὴν φρατρίαν καὶ ἀναγνώρισιν αὐτῆς ὡς νομίμου συζύγου τοῦ εἰσφέροντος τὴν γαμηλίαν². Συναφῆς δὲ πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας εἶναι βεβαίως καὶ ἡ ἐν τοῖς ἀρχαίοις μυστηρίοις κοινωνία τροφῆς καὶ ποτοῦ τῶν μυστῶν³.

Ο ΚΥΚΛΙΚΟΣ ΧΟΡΟΣ

Μετὰ τὴν μετάδοσιν εἰς τοὺς νυμφίους ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, κατὰ τὴν ἔντυπον ἀκολουθίαν, λαβῶν αὐτούς ὁ ἱερεὺς, τοῦ συντέκνου κρατοῦντος

1. Τὴν θεωρίαν ταύτην ἀνέπτυξε πρῶτος ὁ Robertson Smith ἐν τῷ συγγράμματι του περὶ τῆς θρησκείας τῶν Σημιτῶν (*Religion of the Semites*, 1889). Περὶ τῶν δοξασιῶν δὲ τούτων καὶ τῶν συναφῶν ἐθίμων διαλαμβάνει ἐν ἐκτάσει ὁ Frazer, *The golden bough*, 2ας ἐκδ. τ. II, σ. 318 κέ. (*Eating the God*). Βλ. καὶ Dieterich, *Eine Mithrasliturgie*, σ. 100 κέ.

2. Ἀρποκρατ., λ. γαμηλία. Ἰσαίου, II. Κίρωνος κλ. 18.20, II. τοῦ Πύρρου κλ. 79. Schömann, *Griech. Alterthüm.*, 4ης ἐκδ. τ. II, σ. 587-8. Bekker, *Charikles*, 3ης ἐκδ. τ. III, σ. 379 κέ. L. Beaughet, *Hist. du droit privé de la république Athenienne*, τ. I, σ. 145 κέ. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἶχε καὶ ἡ ἐστιάσις τῶν οἰκείων καὶ φίλων (γάμων ἐστιῶν), ἄλλη παρὰ τὰ συνήθη γαμηλία συμπόσια. Ὁμοίως κατὰ τὴν ἐγγραφὴν τοῦ ἐφήβου εἰς τοὺς δημότας ὁ πατήρ εἰστία τοὺς δημότας. Ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἡ ἐστιάσις αὕτη γαμηλία (Bekker, *Anecd. gr.*, σ. 128. Ἐτυμ. M., λ. γαμηλία). Καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τῆς νομίμου γυναίκος εἰς τὸν ὄμιλον τῶν συνδημοτίδων ἐγένετο διὰ ἐστιάσεως τούτων κατὰ τὴν ἑορτὴν τὰ θεσμοφόρια (θεσμοφόρια ἐστιῶν): Βλ. Ἰσαίου, II. τοῦ Πύρρου κλ. 80.

3. Βλ. Dieterich, ἐνθ' ἀν., σ. 102 κέ.

δπισθεν τούς στεφάνους, στρέφει ὡς ἐν σχήματι κύκλου, καὶ ψάλλει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ λαὸς τὰ τροπάρια: «Ἡσαΐα, χόρευε, ἢ παρθένος ἔσχεν ἐν γαστρί, καὶ ἔτεκεν υἱὸν τὸν Ἐμμανουήλ, θεὸν τε καὶ ἄνθρωπον κτλ.»¹. Τοῦτ' αὐτὸ τελεῖται καὶ κατὰ τὴν βάπτισιν, καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ βαπτίσματος ἀναγράφονται αἱ ρηταὶ ὁδηγίαι: «Εἶτα ποιεῖ ὁ ἱερεὺς μετὰ τοῦ ἀναδόχου καὶ τοῦ βρέφους σχῆμα κύκλου, καὶ ψάλλομεν: "Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Ἀλληλουῖα! ἐκ τρίτου»².

Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν ὁδηγίαν τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν σήμερον γίνεται ἡ τριπλῆ κυκλικὴ κίνησις περὶ τὴν τράπεζαν τοῦ ἱερέως, τῶν νεονύμφων καὶ τοῦ παρανύμφου, κρατοῦντος ὁπισθεν τοὺς στεφάνους. Συνάπτεται δὲ πρὸς ταύτην ἀπανταχοῦ μὲν τὸ ἔθιμον τῶν καταχυσμάτων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὸ τῆς καλύψεως τῶν νεονύμφων διὰ πέπλου. Ὁμοίως καὶ ἐν *Piana dei Greci* ἐν Σικελίᾳ παρὰ τὸ Παλέρμον, παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς τὴν καταγωγὴν κατοίκους, οἵτινες περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐποικήσαντες τηροῦν τὰ νόμιμα τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου μετάδοσιν γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπαραλλάκτως τρόπον ἡ κυκλικὴ κίνησις³.

1. Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδ. τῆς μονῆς Φιλοθέου 21 τοῦ ΙΕ' αἰ. αἱ ὁδηγίαι ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: «εἶτα βηματίζει (ὁ ἱερεὺς) μετὰ τῶν νεονύμφων κύκλῳ ψάλλων τὰ τροπάρια Ἡσαΐα, χόρευε καὶ τὴν εὐχὴν εἰς τὸ ἐπάραι (Χ. παρει) τὰ στέφανα: Μεγαλύνθητι, νυμφίε κτλ.» Ἐν τῷ τῆς βιβλιοθήκης Παντελεήμονος κώδ. 364 τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος: «Εἶτα γυρίζει ὁ ἱερεὺς, ὁ λαὸς καὶ οἱ νεόνυμφοι τὸν ἔμπο (συμπορευόμενοι;) τρίς καὶ ψάλλουσι: "Ἄγιοι μάρτυρες οἱ καλῶς ἀθλήσαντες καὶ στεφανωθέντες κτλ. Ἡσαΐα, χόρευε κτλ.» Ἐν τῷ κώδικι Λαύρας Γ 7: «Καὶ γυρίζει αὐτοὺς τρίς καὶ λέγει τὸν ψαλμὸν: Μακάριοι [οἱ] πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον...» (ψαλμ. 128,1). Ἐν τῷ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης 849 τοῦ ΙΖ' αἰῶνος: «Εἶτα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τοῦ στεφανοκράτορος ἐν κύκλῳ τρίς ψάλλει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ λαός: Ἡσαΐα, χόρευε κτλ. Καὶ μετὰ τὸ γυρίσαι τρίς λέγει τὴν εὐχὴν... Εἶτα εὐχονται οἱ γονεῖς». Οὐδεμίᾳ δὲ μνεῖα τῆς τοιαύτης περιαγωγῆς γίνεται εἰς τοὺς κώδικας Λαύρας Β 7 (ΙΒ' αἰ.), Κασταμονίτου 19 (ΙΔ' αἰ.), Φιλοθέου 164 (ΙϚ' αἰ.), Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 670 (ΙΒ' αἰ.) καὶ Πάτμου (τοῦ ΙϚ' αἰ.) φ. 137α-146α: «Τάξις γινομένη εἰς...στεφάνων ἐπίθεσιν».

2. Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδικι Φιλοθέου 217 ὀρίζεται ἡ περιαγωγὴ μετὰ τὸ ἅγιον χρῆσμα: «Εἶτα ποιῶν κύκλον γύρωθεν τῆς κολυμβήθρας μετὰ τοῦ βρέφους καὶ τοῦ ἀναδόχου ψάλλει (Χ. ψάλλων): "Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε κτλ.» Δὲν μνημονεύουσι δὲ τῆς περιαγωγῆς οἱ κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλ. 662 (ΙΒ' αἰ.), 661 (ΙΕ' αἰ.), 663 (ΙΕ' αἰ.), 848 (ΙΕ' αἰ.), οἱ λαυρεωτικοὶ κώδικες Β 7 καὶ Γ 7, οἱ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου 491 (ΙΓ' - ΙΔ' αἰῶνος), Κασταμονίτου 19, Παντελεήμονος 364, Φιλοθέου 164 καὶ 177, Διονυσίου 450, Ἰβήρων. Ἀλλὰ σήμερον ἀπανταχοῦ γίνεται κατὰ τὴν βάπτισιν ἡ περὶ τὴν κολυμβήθραν ἐκ τρίτου στροφή τοῦ ἱερέως καὶ τῶν λοιπῶν.

3. *Crispi* παρὰ *Pitrè*, *Usi e costumi del popolo Siciliano*, τ. II, σ. 67: «Indi si fa una certa danza, ma con tutto il decoro che si convien ad una sacra pompa; e propriamente non consiste in altro che in tre giri che si fanno attorno guidati dal sacer-

Ἄν καὶ αἱ κινήσεις τῶν περὶ τὴν τράπεζαν στρεφομένων δὲν εἶναι ὀρχηστικάι, ἐν μέρει μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν ἐμποδίζει ἢ ἐκ τῶν καταχυσμάτων καὶ τοῦ συνωστισμοῦ τῶν κεκλημένων ἐπερχομένη ἀταξία, προσαρμοζόμεναι πρὸς τὸν ρυθμὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἄσματος (ψαλλομένου εἰς ἤχον πλάγιον πρῶτον), οὐδὲν ἤττον ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς ἀντιλαμβάνεται ταύτας ὡς χορόν, καὶ παροιμιώδης ἐγένεν ὁ χορὸς τοῦ Ἑσαίου· ἡ μεγάλη δὲ σημασία, ἣν ἀποδίδει εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην, ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς συνεκδοχικῆς χρήσεως τῶν δύο πρώτων λέξεων τοῦ τροπαρίου, Ἑσαία, χόρευε, πρὸς δήλωσιν τῆς ὅλης τελετῆς τοῦ γάμου.

Τὴν παραδοχὴν τῆς κυκλικῆς ὀρχήσεως εἰς τὴν ἱεροτελεστίαν τοῦ γάμου δὲν προεκάλεσεν ἐσωτερικὸς λόγος, οὐδὲ ἐξηγεῖται αὕτη ἐκ συνηθειῶν τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἢ ἐκ χριστιανικῶν δοξασιῶν. Προδήλως δ' εἶναι παλαιὸν ἔθιμον, ἐγκριθὲν μὲν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' εὐδιάκριτα παρουσιάζον γνωρίσματα, ἐλ γχοντα αὐτὸ ὡς στοιχεῖον ἐπέισακτον. Τεκμήριον δὲ σαφές τούτου παρέχουσι καὶ τὰ τροπάρια, ὧν χαλαρὰ καὶ πῶς βεβιασμένη φαίνεται ἡ συνάφεια πρὸς τὰ τελούμενα. Ἡ ἐν τῷ δευτέρῳ (ἢ πρώτῳ κατὰ τινὰ χειρόγραφα) ἐπίκλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων γίνεται, διότι ἔλαβον τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου («καὶ στεφανωθέντες»), καὶ ἐπικαιρὸς ὑπολαμβάνεται ἡ μνεῖα τούτων ἐν τῷ γάμῳ, τοῦ ὁποῦ κυριώτατον σύμβολον εἶναι οἱ στέφανοι. Διὰ δὲ τῆς ἐν τῷ πρώτῳ προστακτικῆς χόρευε δεικνύεται μὲν ἡ ἀναφορὰ τούτου πρὸς τὸν τελούμενον χορόν, ἀλλὰ συμφωνοτέρα πρὸς τὸ νόημα θὰ ἦτο ἡ ἐκλογή ἐτέρου ῥήματος, οἷον ἀγάλλου ἢ ἄλλου τινὸς συνωνύμου.

Τὸ δὲ παλαιὸν ἐκεῖνο ἔθιμον ἐσκόπει τὴν θρησκευτικὴν καθιέρωσιν τῆς νόμφης διὰ τῆς περιαγωγῆς αὐτῆς περὶ τὴν ἔδραν τῆς λατρείας τῆς νέας οἰκογενείας, εἰς ἣν εἰσῆγετο, ἦτοι τὴν ἐστίαν. Ἀνευρίσκομεν δ' αὐτὸ παρ' ἀρχαίοις λαοῖς, καὶ παρατηροῦμεν ὅτι καὶ μέχρι τοῦδε περιεσώθη πολλαχοῦ.

Περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιοῦτου γαμηλίου ἐθίμου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν οὐδεμίαν μὲν ἔχομεν ρητὴν μαρτυρίαν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς πιθανότητος δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς αὐτοὺς ἰδηγούμενοι ἐκ τῶν τελουμένων κατὰ τὰς γεννήσεις. Διότι αἱ τελεταί, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν εἰσαγωγὴν νέου μέλους εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἴτε διὰ τοῦ γάμου προσετίθετο τοῦτο, εἴτε διὰ τῆς γεννήσεως ἢ τῆς εἰσποιήσεως, ἀναγκαίως τὴν αὐτὴν εἶχον ἔννοιαν, ὅθεν καὶ συνήθως κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἢ παραπλησίους ἐγένοντο ἐξωτερικοὺς τύπους. Αἱ δὲ γενεθλιακαὶ τελεταί, αἱ πρὸς τὴν καθιέρωσιν τῆς νόμφης

dote, con l'accompagnamento di due inni diretti uno al profeta Isaia, e l'altro à santi marriti». — *Leanti*, Lo stato presente della Sicilia, Palermo 1761, τ. I, σ. 42, παρὰ *Pitrè*, αὐτ., σ. 68: «Quindi cinti amendue il capo di una ghirlanda di alloro e coverti da un gran velo, girano in tondo tre volte insieme col mentovato parroco e testimoni, che quivi chiamano padrini».

ἀντιστοιχοῦσαι, ἦσαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι τὰ ἀμφιδρόμια¹. Τὴν ἑορτὴν ταύτην ἤγον ἐν Ἀθήναις, πιθανῶς δὲ καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι, μίαν τῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς πέμπτης μέχρι τῆς δεκάτης μετὰ τὴν γέννησιν· κατὰ ταύτην «τὸ βρέφος περὶ τὴν ἐστίαν ἔφερον τρέχοντες κύκλῳ καὶ ἐπετίθεσαν αὐτῷ ὄνομα». Ἐκόμιζον δὲ καὶ οἱ συγγενεῖς δῶρα καὶ ἐκαθαίροντο αἱ συναψάμεναι τῆς μαιώσεως.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἑορτῆς ταύτης διάφοροι φέρονται γινῶμαι· οἱ πλεῖστοι παραδέχονται ὅτι ἐσκόπει τὴν διὰ τοῦ ἀγνοῦ πυρὸς τῆς ἐστίας κάθαρσιν τῶν μίανθέντων ἐκ τοῦ τοκετοῦ (Preuner, Leist, Rohde, Saglio, Hermann, Blümner, Schöemann, Stengel)· ὁ Samte φρονεῖ ὅτι πλὴν τῆς καθάρσεως ἐγένετο διὰ τῆς τελετῆς καὶ ἡ εἰσαγωγή τοῦ παιδίου εἰς τὴν οἰκογένειαν, στηριζόμενος πρὸ πάντων εἰς χωρίον τι τοῦ Πλάτωνος (Θεαίτητ., σ. 160 e), ἐξ οὗ σαφῶς συνάγεται τοῦτο. Ὁ δὲ S. Reinach, εὐστόχως παρατηρῶν ὅτι παρεῖδον οἱ περὶ τοῦ θέματος τούτου πραγματευθέντες λεπτομερείας, πολλὴν ἐχούσας σημασίαν, ὅτι δηλαδὴ δρομαίως ἔτρεχον περὶ τὴν ἐστίαν (ὄθεν καὶ ἡ τελετὴ ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀμφιδρόμια) καὶ ὅτι ἦσαν γυμνοὶ οἱ βαστάζοντες τὸ βρέφος, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ τελετὴ εἶναι ἀπόρροια τῶν δοξασιῶν, καθ' ἃς ἡ ὑγεία καὶ ἡ εὐημερία τοῦ νεογνοῦ εἶναι συναφεῖς πρὸς τὴν κατάστασιν καὶ τὰς πράξεις τοῦ πατρὸς· τρέχων γυμνός (ὡς δρομεύς) ὁ πατὴρ ἐπιστεύετο ὅτι προσέδιδεν εἰς τὸ νεογνὸν ρώμην καὶ εὐκινήσιαν².

Αἱ γινῶμαι αὗται ἔχουσι πολλὰ τὰ συνηγοροῦντα περὶ τῆς ὀρθότητος αὐτῶν, ἀλλὰ κοινὸν ἐλάττωμα πασῶν εἶναι ἡ μονομέρεια, ἐρμηνευουσῶν μέρος τῆς ἑορτῆς, ἀλλ' ὅχι καὶ τὸ σύνολον, ὡς ἐπαγγέλλονται. Διότι ἡ ἑορτὴ ἀπετελεῖτο ἐκ πολλῶν πράξεων, ὧν ἐκάστη ἴδιον εἶχε σκοπὸν· εἶναι δ' αὗται:

1. Περὶ τῶν ἀμφιδρομιῶν βλ. *Petersen*, Über die Geburtstagsfeier bei den Griechen, ἐν *Fleckeisen Jahrbücher f. Philologie*, συμπληρώματος τ. II, 1856. *Prüner*, Hestia - Vesta, σ. 52-61. *Daremberg - Saglio*, Dictionnaire des antiquités, τ. I, σ. 238-9. *Schömann*, Griech. Alterthümer, 3ης ἐκδ. τ. II, σ. 562-3 (4ης ἐκδ. 590-1). *Hermann - Blümner*, Lehrbuch d. griech. Privataltert., σ. 281-2. *Becker*, Charikles, 3ης ἐκδ. τ. II, σ. 21-2. *Leist*, Gräkoitalische Rechtsverhältnisse, σ. 24-5. *Stengel*, ἐν *Pauly - Wissowa*, Real - Encyclopädie, τ. I, σ. 1901-2. *Rohde*, Psyche, 1ης ἐκδ. σ. 360. *Ernst Samter*, Familienfeste der Griechen u. Römer, σ. 59 κέ. *S. Reinach*, Cultes, mythes et religions, Par. 1905, τ. I, σ. 137-145 (L'amphidromie). - Τὴν ἀντιστοιχίαν τῶν κατὰ τ' ἀμφιδρόμια τελουμένων πρὸς τὰ γαμήλια ἔθιμα τῆς περιαγωγῆς τῆς νόμφης περὶ τὴν ἐστίαν ἀνεγνώρισεν ὁ *Mannhardt*, Mythologische Forschungen, τ. I, σ. 37. Βλ. καὶ *Samter*, ἐνθ' ἄν., σ. 62.

2. Ἡ γυμνότης, ὡς νομίζω, οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας, εἶναι δὲ μᾶλλον μαγγάνευμα. Διότι ἡ γυμνότης θεωρεῖται ὡς καθιστῶσα ἀποτελεσματικὰς τὰς μαγγανείας· περὶ τούτου θὰ διαλάβω ἴσως ἐκτενέστερον ἄλλοτε. Σημειῶ μόνον τοῦτο, ὅτι καὶ σήμερον ἐνίοτε πρὸς παρασκευὴν ἰσχυροῦ φίλτρου ἡ ἐρώσα μετὰ τῆς μαγίσσης περιθέουσι νύκτωρ γυμναὶ τρεῖς περὶ τὴν οἰκίαν τοῦ ἐρωμένου, ἂν ὁ τόπος εἶναι πρόσφορος.

α') Ἡ κάθαρσις τῶν γυναικῶν, ὅσαι ἐβοήθησαν εἰς τὸν τοκετὸν. «Ἐν ταύτῃ καθαίρουσι τὰς χεῖρας αἱ συνεφαψάμεναι τῆς μαιώσεως» Σχολ. Πλάτ. Θεαίτ. 160 e. Σουίδ. λ. ἀμφιδρόμια. Ἀποστόλης 156).

β') Ἡ περιφορὰ τοῦ βρέφους κύκλῳ τῆς ἐστίας (Ἀρποκρ. λ. ἀμφιδρόμια. Ἡσύχ. λ. ἀμφιδρόμια. δρομιάμφιον ἤμαρ. Σχολ. Πλάτ. Θεαίτ. 160 e. Ἀποστόλ. 156. Πρβλ. Πλάτ., Θεαίτ., σ. 160 e).

γ') Ὁ δρόμος τῶν βασταζόντων τὸ βρέφος (Πλάτ., Θεαίτ. Ἀρποκρατίων. Σχολ. Πλάτ. Ἡσύχιος. Σουίδας. Ἀποστόλης). Οἱ τρέχοντες ἦσαν γυμνοί. (Ἡσύχ. λ. δρομιάμφιον). Παραλλαγή: Ἐτρεχον περὶ τὸ παιδίον κείμενον (Πλάτ., Θεαίτ. (;) Σχόλ. Ἀριστοφ., Λυσιστρ. 757).

δ') Ἡ ὀνοματοθεσία (Σχολ. Πλάτ. Ἡσύχ. λ. ἀμφιδρόμια). Τὴν ἐβδόμην ἡμέραν (Ἀριστοτ., Ζ. ἰστ. Ζ', 12. Ἀρποκρατ. λ. ἐβδομευομένου) ἢ τὴν δεκάτην (Σχολ. Ἀριστοφ. Λυσ. 757. Ἀρποκρ. λ. δεκάτην θύομεν. ἐβδομευομένου Σχολ. Πλάτων. Σουίδ. λ. ἀμφιδρόμια. δεκάτην ἐστιᾶσαι. Bekker, An. gr. 237, 26, Ἰσαῖος 3, 30, Δημοσθέν. 39. 20. 22).

ε') Δῶρα προσφερόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων: Ἀρποκρ. λ. ἀμφιδρόμια. Σχολ. Πλάτων. Σουίδ. λ. ἀμφιδρόμια. Ἀποστόλης 156. Πρβ. Αἰσχόλ., Εὐμέν. 7 (γενέθλιος δόσις).

ς') Θυσία καὶ ἐστιᾶσις (δεκάτην ἐστιᾶν, ἢ θύειν, ἢ ποιεῖν, γενέθλια θύειν ἢ ἐστιᾶν): Ἀριστ., Ὀρν. 494, πρβλ. 922. Εὐριπ., Ἡλ. 1125-6. Ἴων 652-3. 805-7. Δημοσθ. 39. 20. 22. Εὐβουλος παρ' Ἀθην. ΙΕ' σ. 668 d. Εὐβουλος ἢ Ἐφιππος παρ' Ἀθην. Β, 65c. Θ, 370 c, Ἡσύχ. λ. δεκάτην θύομεν. Σουίδ. λ. δεκάτην ἐστιᾶσαι. Bekker, An. gr., σ. 237, 26. Πρβλ. Λουκιαν., Ἐρμύτ. 11, σ. 750. Ὀνειρ. 9, σ. 715.

Αἱ πράξεις αὗται εἶναι διακεκριμέναι ἀλλήλων πλήν, ἐννοεῖται, τῆς τρίτης, ἥτις εἶναι ἄλλος τρόπος τελέσεως προσδίδων καὶ ἑτέραν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν δευτέραν. Ἀντιστοιχοῦσι δὲ πρὸς ταύτας παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ὅμοιαι ἢ παραπλήσια συνήθειαι κατὰ τὰ γενέθλια, τὰς ὁποίας ἀναγράφω κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν.

α') Οἱ παρευρεθέντες κατὰ τὸν τοκετὸν θεωροῦνται ἀκάθαρτοι, «διὸ δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσι τῆς οἰκίας, πρὶν ὁ ἱερεὺς ἀγιάσῃ αὐτοὺς δι' εὐχῶν»¹. Κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν προσέρχεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ μαῖα φέρουσα τὸ βρέφος, διὰ νὰ πάρῃ τις εὐχὴς· καλεῖται δ' ἡ τελετὴ αὕτη οἱ ὀχτῶ (ἡμέρες)².

1. Ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας (Π. Γ. Μακρῆ, Τὸ Κατιρλί, σ. 99).

2. ΝΑ., τ. Α', σ. 383. (Ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ ἐδημοσίευσσα διατριβὴν περὶ τῶν κατὰ τὴν γέννησιν ἐθίμων). Τὸ Εὐχολόγιον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν εὐχῶν εἰς γυναῖκα λεχὼ σημειώνει: «Ἰστέον ὅτι τῇ ὀγδῶν ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν προάγεται ἐν τῷ ναῷ τὸ βρέφος παρὰ τῆς μαιᾶς καὶ ἵσταται πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ, ὁ δὲ ἱερεὺς ποιεῖ Εὐλογητόν. . . καὶ σφραγίζει τὸ μέτωπον, τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος τοῦ βρέφους, λέγων τὴν παρούσαν εὐχήν».

Μέχρι τῆς ὀγδόης ἡμέρας, δηλαδή πρὸ τῶν εὐχῶν, ἡ λεχὼ ὑποτίθεται κινδυνεύουσα ἀπὸ τὴν Γιαλοῦν (τὴν Γιλῶ τῶν ἀρχαίων), διὸ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀφίνουσιν αὐτὴν μόνην ἐν τῇ οἰκίᾳ¹. Οἱ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν καθαίρονται διασκελίζοντες ἀνημμένον δαυλόν².

β') Ἡ ἐκκλησία ἀντικατέστησε τὴν περὶ τὴν ἐστίαν περιφορὰν διὰ τῆς περιφορᾶς τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ ἀναδόχου βαστάζοντος τὸ βρέφος κύκλῳ τῆς κολυμβήθρας τρεῖς φορές. Ἐν Κύπρῳ δὲ γίνεται κατὰ τὴν πέμπτην ἢ τὴν ἑβδόμην μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέραν περίοδος τῆς μαΐας καὶ τῆς λεχοῦς ἐπὶ παρουσίᾳ συγγενῶν καὶ φίλων γυναικῶν ἐντὸς τῆς οἰκίας πρὸς ἐξευμένισιν τοῦ στοιχείου τοῦ σπιτιοῦ, ἧτοι τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος³. Ἐν Κάσῳ τὴν ἑβδόμην τελοῦνται τὰ καλούμενα *ἐφτά*. Ἡ μαΐα δένει τὴν κούνιαν, ἧτοι ἀναρτᾷ ἐκ δύο ξύλων λαχούριον δεμένον μετὰ τὴν ζώνην τοῦ πατρὸς, καὶ ἀφοῦ ἐναποθέσῃ εἰς τὴν κούνιαν τὸ βρέφος, θυμιᾷ διὰ θυμιατηρίου τὴν μητέρα, τὸ βρέφος καὶ τὸν οἶκον ἐκφωνοῦσα· «ὦ Μοῖραι τῶν Μοιράων, ἔρχεσθε νὰ καλομοιράσετε τῆς δεῖνα τὸ παιδί κτλ». Μετὰ δὲ τὴν ἐπίκλησιν τῶν Μοιρῶν ἐπιτίθενται ἐπὶ τοῦ βρέφους τὰ πολυτιμότερα τῶν φορεμάτων τοῦ πατρὸς μὲν, ἂν εἶναι ἄρρεν, τῆς μητρὸς δέ, ἂν θῆλυ⁴. Ἐν Ρόδῳ δὲ τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἡ μαΐα κρατοῦσα ἄρτον ἐν τῇ ἀριστερᾷ καὶ θυμιατήριον ἐν τῇ δεξιᾷ παραλαμβάνει εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς τὸ παιδίον καὶ περιάγει αὐτὸ τρεῖς ἐν τῷ θαλάμῳ θυμιῶσα τὰς εἰκόνας, μεθ' ὧ τὸ παραδίδει εἰς τὴν μητέρα τοῦ⁵.—Ἐτέρα περιφορὰ τοῦ παιδὸς πλὴν τῆς περὶ τὴν κολυμβήθραν κατὰ τὸ βάπτισμα ὀρίζεται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας περὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως⁶.

γ') Ἀντίστοιχοι πρὸς τὸν δρόμον τῶν βασταζόντων τὸ παιδίον κατὰ

1. Σύμη (ΖΑ, σ. 21).

2. Ἐν Ἀγρινίῳ τῆς Ἀκαρνανίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταΐκου).

3. Σακ., σ. 735. Ἡ τελετὴ καλεῖται *σταύρωμα* διότι ἡ λεχὼ ἢ ἡ μαΐα γράφει διὰ βαφῆς ἰνδικοῦ σταυροῦς εἰς τὰς γωνίας καὶ τὰς θύρας τοῦ οἴκου ἐπιλέγουσα: «Κυρά οἰκοκυρά, ὅπως ἐγὼ ἐν σοῦ ἕκαμα κακόν, μήτε σοῦ ἔς τὸ παιδί μου», ἢ ἐν ἄλλαις κώμαις τῆς νήσου: «Καλημέρα, τοῖχε, τοῖχειον (=στοιχείον) τοῦ σπιτιοῦ, οὔτε κακὸν σοῦ ἐκάμαμεν, οὔτε σοῦ κακὸν νὰ μᾶς κάμῃς».

4. Ἐρατῶ (περιοδ. Ἀθηνῶν), Ἀθ. 1861, σ. 80.

5. Μπιλιότου - Κοτρε, Ἡ νῆσος Ρόδος, ἐν Ρόδῳ 1881, τ. Β', σ. 302.

6. Ἐν τοῖς ἐντύποις εὐχολογίαις δὲν ἀναγράφονται ὁδηγίαι περὶ τούτου. Ἐκ τοῦ κώδ. 664 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης, φ. 44β-45α: «Εἶτα τὸ παιδίον αὐτὸς μετὰ χεῖρας λαβὼν ὁ ἱερεὺς εἰς τὸ θυσιαστήριον ἀπάγει καὶ ἐπιτιθεὶς τὸ στόμα τούτου παρ' ἑκατέρων τῶν ἁγίων θυρῶν ἐν σχήματι ἀσπασμοῦ· τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὴν ἁγίαν ποιῶν τράπεζαν σχηματίζει αὐτὸ ὡς προσκυνοῦν· καὶ εἰ μὲν ἄρ[ρ]εν ἐστίν, περιέρχεται τρίτον τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ τὸ κατὰ τὰ τέσσαρα μέρη ταύτης, τελεῖ τὸ σχῆμα τῆς προσκυνήσεως· εἰ δὲ θῆλυ, εἰς μὲν τὸ ἐμπροσθεν οὐκ ἄπεισι μέρος, εἰς ἕκαστον δὲ τῶν λοιπῶν τριῶν ἐκ τρίτου παραγίνεται καὶ τελεῖ τὴν προσκύνησιν».

τὴν ἔννοιαν, ἣν ἀποδίδει εἰς τοῦτον ὁ S. Reinach, εἶναι συμβολικαί τινες πράξεις σκοποῦσαι τὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὴν στερέωσιν τῆς ὑγείας τοῦ νεογνοῦ. Ἐνιαχοῦ φοροῦσιν εἰς αὐτὸ παλαιὸν ὑποκάμισον τοῦ πατρὸς του. Ἐν Κύπρῳ καίοντες διὰ λαμπάδος ἀνοίγουσιν ὀπήν εἰς ὑποκάμισον θείας τοῦ παιδίου, δι' ἧς εἰσάγουσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, περιβάλλοντες διὰ τοῦ ὑποκαμίσου τὸ λοιπὸν σῶμά του¹. Πολλαχοῦ δὲ ἐπιθέτουσιν εἰς αὐτὸ μέχρι τῆς βαπτίσεως εὐκτικὰ ὀνόματα συνηθέστατα μὲν τὸ Δράκος (θηλ. Δρακοῦ, Δρακοῦλα), σπανιώτερον δὲ τὸ Σιδέρης, ἐπευχόμενοι οὕτω ν' ἀποκτήσῃ δύναμιν Δράκου καὶ στερεότητα σιδήρου. Ἐνιαχοῦ τῆς Μάνης τὴν ὀγδόην ἡμέραν, ὅτε ἡ μαῖα μετὰ τοῦ βρέφους εὐλογεῖται ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἅμα πάσῃ τὶς εὐχὴς κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν οἰκίαν συνοδεύεται ὑπὸ τοῦ ἱερέως βαστάζοντος τὸ παιδίον· οὗτος δὲ ἴσταται, ὅπου εὖρη πέτρα ριζιμιά· καὶ κρατῶν οὕτω τὸ βρέφος, ὥστε νὰ πατήσωσιν οἱ πόδες του ἐπὶ τοῦ βράχου λέγει τὴν ρῆσιν ταύτην :

Χαῖρε, γῆ, καμάρωνε,
 νέοι πόδες σὲ πατοῦσι,
 παλαιοὶ θενὰ γενοῦσι.

Ἴσως δὲ πρὸς τὸν δρόμον τῶν ἀμφιδρομίων ἀνάλογον δύναται νὰ θεωρηθῇ ἔθιμον ἐπιχωριάζον εἰς τοὺς Ἑλληνας τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ ἰδίως τῆς Στενημάχου. Κατὰ τὰ γενέθλια (γεννητούρια), τελούμενα τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως ἢ τὴν ὑστεραίαν, παρατίθεται τράπεζα εἰς συγγενεῖς καὶ φίλους τῆς λεχοῦς, ἡ δὲ μπάμπου (μαῖα) φέρει τὴν πίτταν τὴν ὁποίαν πηδῶσα καὶ εὐχὰς ἀπαγγέλλουσα κόπτει σταυροειδῶς ἐπὶ τῆς κ. φαλῆς τῆς λεχοῦς, καὶ διανέμει ἀνὰ ἓν τεμάχιον εἰς τὰς ἄλλας γυναῖκας³.

δ') Νῦν ἡ ἡμέρα τῆς βαπτίσεως, καθ' ἣν δίδεται εἰς τὸ παιδίον τὸ ὄνομα, δὲν εἶναι ὠρισμένη, συνήθως ὅμως γίνεται ἡ βάπτισις ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως· ἀλλὰ ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἐγένετο τὴν ὀγδόην ἡμέραν⁴, καὶ τοῦτο συνηθίζεται ἀκόμη εἰς τινὰς τόπους⁵. Οἱ Ἑλληνες δὲ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως συνήθως τελοῦσι τὴν βάπτισιν τὴν ἐβδόμην ἡμέραν⁶. Διαρ-

1. Σακ., σ. 734.

2. Βλ. καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας, τ. Δ', σ. 574.

3. Πανδ., τ. ΙΑ', σ. 448.

4. *Allatius*, De quorund. Graec. opinionation., σ. 116. Ὁ W., σ. 76, μνημονεύων τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ Ἀλλατίου ἐκφέρει τὴν ἀπίθανον γνώμην, ὅτι ὁ προσδιορισμὸς τῆς ὀγδοῆς ἡμέρας διὰ τὴν βάπτισιν ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθους τῆς περιτομῆς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

5. Οἶον ἐν Σιατίστη Μακεδονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν I. Σαχίνη), ἐν Συνασῶ ('*Αρχελ.*, σ. 69). Ἐν Κάσῳ τὴν ὀγδόην ἢ τὴν δεκάτην ('*Ερατώ*, σ. 79).

6. Πανδ., τ. ΙΑ', σ. 448.

ρήδην δ' ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος ὀρίζεται ἡ ὀγδόη: «Λαμβάνον (τὸ βρέφος) ὄνομα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ»¹. Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ σοφὸς διὰ νεαρᾶς αὐτοῦ συνέστησε νὰ γίνεται ἡ βάπτισις τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν, ἀλλὰ δὲν ἐζήτησε νὰ καταργήσῃ τὴν συνήθειαν: «εἰ δὲ καὶ τῇ ἀπὸ τῶν ὠδίνων ὀγδόῃ βούλοιτό τις βαπτίζειν, οὐδ' αὐτοῦ ἄτοπον»².

ε') Τὰ δῶρα τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων συνηθίζονται ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, διδόμενα ἢ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας μετὰ τὴν γέννησιν ἢ κατὰ τὴν βάπτισιν³.

1. Ἐν κώδ. 664 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, φ. 41β: «Ἀκολουθία εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον, λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδόῃ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ. - Ἰστέον ὅτι τῇ μετὰ τὴν γέννησιν ὀγδόῃ ἡμέρᾳ προσάγεται τῷ νῶ παρα τῆς μαίας τὸ βρέφος ἐπὶ τὸ λαβεῖν ὄνομα. Τίθεται γοῦν παρ' αὐτῆς εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ δὲ ἱερεὺς πρὸ τῶν τοῦ ναοῦ πυλῶν λέγει: Εὐλογητὸν κλπ.». Βλ. καὶ Κωνστ. Πορφυρογενν., Ἐκθ. βασιλ. Τάξ. Β', 21, σ. 667-8 Bonn.

2. Zachariā von Lingenthal, Jus Graecoromanum, τ. III, σ. 91. Βλ. καὶ Βαλσαμῶνα, ἐν Ράλλῃ καὶ Ποτλῇ, Συντάγμ. κανόνων, τ. Δ', σ. 9.

3. Ἐν Ἠπειρῷ καὶ πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας τὰ δῶρα ταῦτα καλοῦνται πογονίγια, ἤτοι ἀπογονίγια, ὡς ὀρθῶς ἐτυμολογεῖ ὁ Πανταζίδης (ἐν Φιλίστορι, τ. Γ', σ. 220), ἡ αὐτὴ δὲ λέξις σημαίνει καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις ἐστίασιν· παρελήφθη δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν (πογανίξ-ου τοσκιστί: Hahn, Alban. Stud. I, σ. 149. III 102. Χριστοφορίδου, Λεξ., ἐν λ.). Ἀλλαχοῦ δὲ καλοῦνται δι' ἄλλων ὀνομάτων. Ἐν Ἀθήναις τὰ δῶρα ταῦτα ἐκαλοῦντο ραντίσματα καὶ ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν συγγενῶν τὴν τρίτην ἡμέραν· καὶ φράσις: ἔρρανε τὸ παιδί, ἢ τὴ μαμμή (τόσες δραχμῆς) (Πιττάκης, ἐν Ἀρχαιολ. ἐφημερίδι 1853, σ. 658). Ἐν Τριπόλει εἰς παλαιότερα ἔτη τὰ γεννόφυλλα (= φύλλα [φυράματος] τῆς γέννας) ἦσαν γλυκύσματα καὶ ἄλλα δῶρα, κομιζόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν κατὰ τὴν βάπτισιν ἢ καὶ πρὸ ταύτης (Πύργα, Φοῖβος 1898, σ. 96. Ππζ., σ. 163). Ἐν Κάσῳ τὰ κανίσκια, γλυκύσματα ὄντα, προσφέρονται ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέρας, μέρος δ' αὐτῶν ἀνήκει εἰς τὴν μαίαν, εἰς τῆς ὁποίας τὴν οἰκίαν ὑποχρεοῦνται νὰ τὰ κομίσωσιν αἱ κανισκοφόροι (Ἐρατώ, τ. Α', σ. 80). Ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου τὴν τρίτην ἡμέραν, ὅτε γίνεται τὸ λουτρὸν τοῦ νεογνοῦ, οἱ παριστάμενοι χρυσῶνουν ἢ ἀσημῶνουν τὸ παιδί, ἤτοι ρίπτουσιν εἰς τὸν λουτήρα χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ νομίσματα, ταῦτα δ' ἀνήκουν εἰς τὴν μαίαν. Εἰς τὴν Γιάννιτσαν, χωρίον τοῦ δήμου Καλαμῶν, οἱ συγγενεῖς μέχρι τῆς ὀγδοῆς ἡμέρας κομίζουν δῶρα, συνιστάμενα εἰς τρόφιμα καὶ οἶνον. - Ἐν Ἀπολλωνίᾳ (;) τῆς Θράκης οἱ παρευρεθέντες κατὰ τὴν βάπτισιν τοποθετοῦσιν ἐπὶ τῆς κοιτίδος τοῦ βρέφους νομίσματα (Ἐπιθεώρησις, ἐφημ. Κωνσταντινουπόλεως, 12 Ἰανουαρ. 1889). Παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τῆς Φιλίππουπόλεως συνηθίζεται κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέρας πάντες οἱ συγγενεῖς ν' ἀποστέλλωσι γλυκύσματα καὶ ἐδέσματα εἰς τὴν λεγῶσαν, καὶ ὅταν ἔλθωσιν εἰς δευτέραν ἐπίσκεψιν νὰ φέρωσι καὶ πρὸς τὸ βρέφος δῶρόν τι, νόμισμα ἢ κόσμημα (Πανδ. ΙΑ', σ. 448). Ἐν Σινασῷ τῆς Καππαδοκίας κομίζουν οἱ οἰκεῖοι καὶ οἱ φίλοι δῶρα εἰς τὴν λεγῶ καὶ τὸ νεογνόν, συνιστάμενα εἰς γλυκύσματα (συνήθως μέλι), ἐδέσματα καὶ χρυσᾶ νομίσματα. Μείζονα δὲ καὶ πολυτιμότερα δῶρα ἐδίδοντο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς βαπτίσεως καλούμενα φωτίσματα, ἀλλὰ ταῦτα κατηργήθησαν δι' ἀρχιερατικοῦ ἐπιτιμίου, ὡς δαπανηρὰ εἰς ἄκρον (Ἀρχελ., σ. 68. 69). Οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὰ πογονίγια,

ς') Πρὸς τὰ δῶρα συνάπτεται ἡ ἐστίασις γινομένη ἐπίσης μίαν τῶν δέκα πρώτων ἡμερῶν μετὰ τὴν γέννησιν ἢ κατὰ τὴν βάπτισιν ἢ καὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις ταύτας¹. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἡ ἐστίασις ἐγένετο τὴν ἑβδόμην ἡμέραν².

Ἐκ τοῦ παραλληλισμοῦ τούτου τῶν συνηθειῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἐν

ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν βάπτισιν, φέρουσιν ἕκαστος κανίσκιον, ἐκλεκτόν τι ἔδεσμα, καὶ δῶρον τοῦ παιδίου, ὁ μὲν ὑποκάμισον, ὁ δὲ ἄλλος ἔνδυμα, ὁ δὲ κόσμημα, ὁ δὲ χρυσοῦν νόμισμα (Φιλίστωρ, τ. Γ', σ. 219-220). - Ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας ἡ ἀνάδοχος ἢ συγγενεῖς καὶ γείτονες κομίζουσιν εἰς τὴν λεχὼ κατὰ τὴν βάπτισιν ἐδέσματα (*Schönwerth, Aus der Oberpfalz, τ. I, σ. 174 κέ.*).

1. Εὐθὺς μετὰ τὸν τοκετὸν προσφέρονται γλυκύσματα καὶ τρωγάλια εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους καὶ εὐχομένους συγχαρητηρίους εὐχὰς ὑπὲρ τῆς λεχοῦς· ταῦτα δὲ λέγονται πολλαχοῦ τὰ γεννητούρια. Ἐρατώ, σ. 72 [Κάσος]. Πασπάτη, Χιακὸν γλωσσάριον, σ. 119 [Χίος]. Πανδ. ΙΑ', σ. 448 [Φιλιππούπολις]. (Ὁ Σκ. Βυζάντιος, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ., ἐν λ., ἐσφαλμένως μεταφράζει τὴν λέξιν διὰ τοῦ γενέθλιος ἡμέρα καὶ τοῦ γαλλ. l'anniversaire de la naissance). Κατὰ συνεκδοχὴν δὲ σημαίνει ἡ λ. γεννητούρια καὶ αὐτὸν τὸν τοκετὸν. Ἡ κυρίως ὁμῶς γενέθλιος ἐστίασις εἶναι ἡ γινομένη τὴν τρίτην μετὰ τὸν τοκετὸν ἢ μίαν τῶν ἐξῆς ἡμερῶν. Ἐν Κάσῳ παρατίθεται ἡ τράπεζα τὴν ἑσπέραν τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, ὅτε ἀναμένεται ἡ ἐπιφοίτησις τῶν Μοιρῶν, δειπνοῦσι δὲ οἱ προσκεκλημένοι καθ' ἣν ὥραν ὑποτίθεται ὅτι μοιράνασαι αἱ Μοῖραι τὸ νεογνὸν ἀπῆλθον (Ἐρατώ, σ. 80-1). Ἀλλαχοῦ ὁμῶς πιστεύουσιν ὅτι αἱ Μοῖραι ἐπιφοιτῶσι τὴν τρίτην νύκτα. Καὶ συμφώνως πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην τὰ πογονίκια ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν τελοῦνται τὴν τρίτην νύκτα (*Hahn, Alban. Studien I, σ. 149*). Οἱ δὲ Κουτσόβλαχοι τῆς Μακεδονίας τελοῦσι τὰ πογονίκια ἡμέραν ὀχὶ ὠρισμένην μετὰ τὴν γέννησιν, ἀπροσκλητῶν προσερχομένων τῶν συγγενῶν καὶ φίλων τῆς οἰκογενείας καὶ δειπνούντων ἐξ ἐράνου (Φιλίστωρ, τ. Γ', σ. 219). Ἐν Ἀμισῷ τοῦ Πόντου τὸ ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις ἄρρενος συμπόσιον καλεῖται παιδοποιία (ΕΦ. 1878, τ. ΚΕ', σ. 34). Πολλαχοῦ δὲ τὸ γενέθλιον συμπόσιον γίνεται κατὰ τὴν βάπτισιν τοῦ παιδίου, ὅσον ἐν Τριπόλει τῆς Ἀρκαδίας (*Πύργα, Φοῖβος 1898, σ. 96*)· ἐν Σεβεδίκῳ τῆς Δωρίδος, ὅπου τράπεζα παρατίθεται εἰς τὸν ἱερέα, τὸν νουνὸν καὶ ὀλιγίστους συγγενεῖς (Ἐπιθεώρησις πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ 1882, τ. Γ', σ. 59)· ἐν Ἰκαρίῳ (*Σταματιάδου, Ἰκαριακά, σ. 107*)· ἐνιαχοῦ τῆς Ἡπείρου πογονίκια καλοῦσι τὴν παρατιθεμένην τράπεζαν κατὰ τὴν βάπτισιν πρωτοτόκου (ΖΑ, σ. 5)· ἐν Καρπάθῳ συμπόσιον κατὰ τὴν βάπτισιν (*Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, σ. 117*). - Συμπόσια ἐπὶ τῇ βαπτίσει βασιλόπαιδος ἀναφέρει καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτ., σ. 220 Bonn. Διάφορον σκοπὸν καὶ χαρακτῆρα ἔχουσι τὰ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς συνήθη συμπόσια πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς βαπτίσεως. Βλ. *Grimm, Wörterbuch, λ. kindbetthof, kindbettmahl, kindelbier, kindelmahl, kindelsod, kindelsuppe, kindschenke, kindtaufe*.

2. Περὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἀλεξανδρείας παρατηρεῖ ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάτης (H' 13, 9, σ. 342 Bonn, σ. 310 De Boor), ἀφορμὴν λαβὼν ἐκ τινος συμβάντος ἐν ἔτει 602: «σὺνήθες γούν τοῖς ἐγγωρίοις ἐπὶ τοῖς λελογευμένοις παιδίοις ἑβδομαίαν ἄγουσι τὴν ἡμέραν συμποσίων ἑορταῖς καταπαννυχίζεσθαι». Ὁ Ζωναρᾶς ἐν ἐρμηνείᾳ τοῦ 54 κανόνος τῆς ἐν Λαοδικεῖᾳ ἀναφέρει συμπόσια ἐν γενεθλίοις (*Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα κανόν., τ. Γ', σ. 220*). Ὁ δὲ 52 κανὼν τῆς αὐτῆς συνόδου ἀπαγορεύει γάμους καὶ γενέθλια ἐν τεσσαρακοστῇ (αὐτ., σ. 219), ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἐπανηγυρίζοντο τὰ συμπόσια ἐν εὐωχίαις, ἃς ἡ ἐκκλησία ἐθεώρει ἀπρεπεῖς καὶ ἀσεβεῖς ἐν ἡμέραις νηστειῶν.

τοῖς γενεθλίοις πρὸς τὰς τῶν ἀμφιδρομίων καταφαίνεται ὅτι τὴν ἐορτὴν ταύτην ἀπετέλουν διακεκριμένοι ἀλλήλων πράξεις, ὧν ἐκάστη ἴδιον εἶχε σκοπὸν. Ὁ σκοπὸς δὲ τῆς περιφορᾶς τοῦ βρέφους κύκλω τῆς ἐστίας ἦτο ἡ εἰσοδοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν οἰκογένειαν. Παραπλήσιον σκοπὸν ἔχει καὶ τὸ ἀρχαιώτατον σημερινὸν κυπριακὸν ἔθιμον, δι' οὗ ζητεῖται ἡ ἐξευμένισις τοῦ στοιχείου τοῦ σπιτιοῦ, ἦτοι τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος τοῦ οἴκου¹. Ἀκριβῶς δὲ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν κύκλω τῆς ἐστίας περιφορὰν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κύκλω τῆς κολυμβήθρας σήμερον ἡ κυκλικὴ κίνησις τῶν νεονύμφων. Ἐνῶ δὲ ψάλλονται τὰ τροπάρια καταχέονται κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν καταχύσματα, ὅπερ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐσυνηθίζετο καὶ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν οἰκίαν νεωνήτων δούλων, προσαγομένων εἰς τὴν ἐστίαν, καὶ κατὰ τὴν πρώτην εἰσοδὸν τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου· ἴσως δὲ τότε ἐγένετο περιφορὰ τῶν νεονύμφων περὶ τὴν ἐστίαν ἢ ἐκάθηντο οὗτοι παρὰ τὴν ἐστίαν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐλληνικῶν ἔθιμων. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ῥωμαίοις βέβαιον φαίνεται ὅτι ἐσυνηθίζετο νὰ κινῶνται οἱ μνηστῆρες κύκλω περὶ τὸν βωμόν². Ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς ἡ νύμφη περιήγετο τρίς περὶ τὸ πῦρ τῆς θυσίας, ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ ὑπὸ τοῦ νυμφίου καὶ ὕστερον ἐν τῇ οἰκίᾳ τούτου³.

Παρατηρεῖται δ' ἐπίσης τὸ αὐτὸ ἔθιμον καὶ παρὰ πολλοῖς νεωτέροις λαοῖς, μάλιστα γερμανικοῖς καὶ σλαβικοῖς. Πολλαχοῦ τῆς βορείου Γερμανίας ἡ νύμφη περιάγεται τρίς περὶ τὴν ἐστίαν, ἐφ' ἧς καίει νέον πῦρ⁴. Ὁμοίως καὶ ἡ τὸ πρῶτον εἰσερχομένη εἰς τὴν οἰκίαν θεράπαινα. Τοῦτο ὅμως ἦτο δυνατόν μόνον ἐν ὕψῳ ἢ ἐστία εὐρίσκετο εἰς τὸ μέσον τῆς οἰκίας, ἀλλ' ἀφ' ὅτου ἄλλως κατασκευάζονται αἱ οἰκίαι, ἀντὶ τούτου περιάγουσιν ἐνιαχοῦ τρίς τὴν κρεμάθραν τῆς χύτρας περὶ τὸ ζεῦγος τῶν νεονύμφων⁵.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Πρώσσοις ἡ νύμφη περιήγετο τρίς περὶ τὴν ἐστίαν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ⁶. Ἐν Πολωνίᾳ μετὰ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γαμήλιον εὐλο-

1. Ὅτι τὸ στοιχεῖο τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ὁ Ἀγαθὸς δαίμων τῶν ἀρχαίων ἀνέπτυξα εἰς τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, σ. 1075.

2. Οὕτω μετὰ πολλῆς πιθανότητος ἐρμηνεύει ὁ Rossbach, σ. 314-5, χωρία τοῦ *Valerius Flaccus*, Argon. VIII 246 καὶ τοῦ *Servius*, Ad. Aen. IV, 62.

3. Haas, ἐν *Weber*, Indische Studien, τ. V., σ. 318. 372 κέ. 388. 396. *R. Schmidt*, Beiträge zur indischen Erotik, Leipzig 1902, σ. 674-5. Ἡ παλαιότητα μνεῖα τοῦ ἔθιμου ἐν τοῖς ὕμνοις τοῦ Ρίγ Βέδα· τοῦ χωρίου τούτου καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων ἱερῶν βιβλίων παρὰ Haas. Παραπομπὰς δὲ εἰς τὴν Ραμαϊάναν καὶ τοὺς νόμους τοῦ Μανού παρὰ *Rossbach*, σ. 203. Βλ. καὶ *Goblet d'Alviella*, Croyances, rites et religions, Paris 1911, τ. I, σ. 9-12. *Samter*, Familienfeste der Griechen u. Römer, σ. 20, 91 κέ.

4. *Weinhold*, Die deutschen Frauen im Mittelalter, 2ας ἐκδ. τ. I, σ. 408. *Rossbach*, σ. 231-2. *Kuhn* u. *Schwartz*, Norddeutsche Sagen, Märchen u. Gebräuche, σ. 433. *Kuhn*, Westphälische Sagen II, 37. 38. *Samter*, Familienfeste, σ. 20-21.

5. *Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde* 1900, σ. 165-6.

6. *Samter*, αὐτ., σ. 91.

γίαν περιήγετο τρίς ἡ νύμφη περὶ τὴν ἐστίαν τῆς νέας οἰκίας αὐτῆς¹. Ὁμοια ἔθιμα ἐπιχωριάζουσι καὶ ἐν Κροατίᾳ καὶ ἐν Σερβίᾳ². Ἐν δὲ τῇ Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίνῃ ἡ τοιαύτη περιαγωγή γίνεται καὶ ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης καὶ ἐν τῇ τοῦ συζύγου αὐτῆς³. Παρὰ τοῖς Ρουθηνοῖς τῆς Βουκοβίνας, πρὸ τῆς μεταβάσεως τῆς νύμφης εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὴν ἱεροτελεσίαν, ἡ μήτηρ λαμβάνουσα ἐκ τῆς χειρὸς περιάγει αὐτὴν τρίς περὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δωματίου τράπεζαν, ραντίζουσα δι' ἁγιασμοῦ καὶ σκορπίζουσα ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς σῖτον⁴. Ἐν παλαιότεροις δὲ χρόνοις καὶ οἱ Σαμαγῖται καὶ οἱ Λαταυοὶ περιῆγον τὴν νύμφην τρίς περὶ τὴν ἐστίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ συζύγου⁵. Μέχρι δὲ τοῦ 1860 τοῦλάχιστον ἐσυνήθιζον τοῦτο καὶ οἱ Ὀσσέται, ὀρεινὸς λαὸς τοῦ Καυκάσου⁶.

Τῆς ὑπολανθανούσης εἰς τὰς συνηθείας ταύτας λατρείας τῆς ἐστίας ἐμφανέστερα ἔχνη ἀνευρίσκομεν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἡπείρου Πωγώνῃ, κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου τῆς, ὑποδέχονται αὐτὴν μετ' ἐκδηλώσεων μεγάλης χαρᾶς ἡ πενθερὰ καὶ ἡ σύζυγος τοῦ παρανύμφου, αἱ δὲ λοιπαὶ γυναῖκες παρατάσσονται εἰς δύο στοίχους τηροῦσαι σιγὴν ἄκραν. Διὰ μέσου δ' αὐτῶν βαίνουσα βραδέως ἡ νύμφη κατευθύνεται πρὸς τὸ δωμάτιον, ἐν ᾧ εὐρίσκεται ἡ ἐστία καὶ μικραὶ ἀποθήκαι τροφίμων· τὸ δωμάτιον τοῦτο καλεῖται *Μάννα*, βεβαίως ἀπὸ τῆς μητρὸς ἐστίας, ἣτις ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, διατηρεῖ ἀκόμη τὸ παλαιὸν ὄνομα καλουμένη σιῖα. Ἐκεῖ δὲ ἰσταμένη ἀπέναντι τῆς ἐστίας προσκυνεῖ τρίς προσκλίνουσα τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ σῶμα εἰς τὰς περὶ αὐτήν⁷. Ἐν Βήσανῃ τῆς Ἡπείρου κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ φέρουσιν αὐτὴν εἰς τὸν φοῦρνον, ἀντικαταστήσαντα τὴν ἐστίαν, καὶ ἐκεῖ κάμνει μετάνοιες, ἣτοι προσκυνεῖ κλίνουσα τὸ γόνυ. Λησμονήσαντες δὲ τὴν ἐν ἀρχῇ σημασίαν τῆς πράξεως λέγουσιν ὅτι θέλουσι νὰ δείξωσιν οὕτω ὅτι «ὄσον λείπει ὁ φοῦρνος ἀπὸ τὸ σπίτι, τόσο νὰ λείψῃ καὶ ἡ νύμφη»⁸. Ἐν Μεσσηνίᾳ δὲ λέγουσιν ὅτι εἶναι κακόν, ἂν ἡ νύμφη δὲν προσκυνήσῃ τὸ σπίτι, ἐννοοῦντες ὅτι ὀφείλει ἡ νύμφη μετὰ τὸ στεφάνωμα νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τοῦ νυμφίου, καὶ ἂν μέλλῃ οὗτος νὰ συγκατοικήσῃ μετὰ τῶν γονέων τῆς νύμφης, ὡς ἐσώγαμβρος, ἢ εἰς ἰδίαν αὐτοῦ οἰκίαν· δηλονότι

1. *Mannhardt*, *Mythologische Forschungen*, σ. 356.

2. *Samter*, σ. 21.

3. *Αὐτ.*, σ. 92.

4. *Αὐτ.*, σ. 92-3.

5. *Joh. Lasicius*, *De diis Samagitarum* 1615, σ. 56 παρὰ *Schrader*, *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*, σ. 356.

6. *L. V. Schoeder*, *Hochzeitsbräuche der Esten*, σ. 129 παρὰ *Samter*, σ. 21.

7. *Ἰω. Λαμπρίδου*, *Ἡπειρωτικὰ μελετήματα*, τευχ. Ζ', σ. 24.

8. *ΚΠ.*, τ. ΙΗ', σ. 226.

δὲν διετηρήθη μὲν ἡ πρᾶξις τῆς προσκυνήσεως τῆς ἐστίας, ἀλλὰ παρέμεινεν ἐν τῇ γλώσση ἡ ἀνάμνησις αὐτῆς¹. Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ ἡ νύμφη προσκυνεῖ τὰ εἰκονίσματα τῶν ἁγίων εἰσερχομένη εἰς τὴν οἰκίαν².

Πρὸς τὰς ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου ἀναγραφομένας τελετάς συνδέονται στενωῶς καὶ ἄλλα ἔθιμα, περιλείμματα ὄντα ἐπίσης ἀρχαίων γαμηλίων συμβόλων, οἷα τὰ καταχύσματα καὶ ἡ κάλυψις τῶν νεονύμφων διὰ πέπλου, ἀμφοτέρωθεν γινόμενα κατὰ τὴν κυκλικὴν κίνησιν αὐτῶν. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν μνημονεύονται ταῦτα ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς βιβλίοις καὶ δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν ἡ ἐκκλησία τὰ ἐγκρίνη ἢ ἀπλῶς τὰ ἀνέχεται, ἡ ἐξέτασις αὐτῶν ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς μελέτης ταύτης.

ΠΑΡΕΚΒΟΛΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Α'

Τὰ κατὰ τοὺς γάμους τελούμενα παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ γινώσκω καὶ ἐκ τῶν ἐντύπων περιγραφῶν, εἰς ἃς ἐν τῷ οἰκείῳ ἐκάστοτε τόπῳ παραπέμπω, καὶ ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων, ἃς ἐποίησα ἐν Ἀθήναις, πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου (μάλιστα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Καλαμῶν, Μεσσήνης, Οἰτύλου, Μαντινείας, Ναυπλίου), ἐν Βώλῳ καὶ ἐν Λαμίᾳ, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐξ ἀνακοινώσεων, ἃς πολλαχόθεν κατὰ καιροὺς ἔχω λάβει. Εἶναι δ' οἱ ἐπιστείλαντές μοι ἀνακοινώσεις περὶ γαμηλίων ἐθίμων, εἰς οὓς ἐπ' τραπήτῳ μοι καὶ δημοσίᾳ ὤδε νὰ δηλώσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου, οἱ ἐπόμενοι, ὧν τὰ ὀνόματα ἀναγράφω κατὰ τάξιν τῶν τόπων.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ. Νομὸς Κορινθίας. Τρίκαλα (Ἰω. Σταματούλης). Νομὸς Ἀχαΐας. Σοποτόν τοῦ δήμου Ἀροανίας (Α. Κ. Κωνσταντινόπουλος). Νομὸς Ἠλείας. Δίβρη (Θεόδ. Φ. Φανουράκης). Ἀνδραβίδα (Κ. Σ. Γούναρης). Νομὸς Ἀρκαδίας. Δημητσάνα (Μαρία Ν. Πολίτου). Λάστα τοῦ δήμου Μυλάοντος (Ν. Λάσκαρης). Νομὸς Τριφυλίας. Ἀνδρίτσαίνα τῆς Ὀλυμπίας (Παναγιώτης Ι. Θεοδωρόπουλος, γυμνασιάρχης, κατὰ πληροφορίας ἱερέων καὶ γερόντων). Νομὸς Μεσσηνίας. Ἐπαρχία Μεσσήνης (Κ. Σ. Γούναρης). Δῆμος Οἰγαλίας (Χρῆστος Μπαρδόπουλος). Γιάννιτσα τοῦ δήμου Καλαμῶν (Γ. Βέλμαχος, ἱερεύς). Νομὸς Λακεδαιμόνος. Μαλιτζίνα τοῦ δήμου Μελιτίνης

1. Ἰχνη τῆς λατρείας τῆς ἐστίας διετηρήθησαν καὶ ἐν ἄλλαις συνηθείαις, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀνέγραψα μόνον τὰς γαμηλίους. - Ἴσως εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἐστίας ἀναφέρεται καὶ συνηθεῖα τις ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ. Προτοῦ καθίσουν εἰς τὴν τράπεζαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ μετὰ τὸ στεφάνωμα «ὁ νοῦννος τρίς μετὰ τῶν παρεστώτων φέρεται περίξ αὐτῆς» (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν καὶ ἐθίμων κτλ., σ. 185).

2. Παραπλήσιον ρωσικόν τι ἔθιμον προσκυνήσεως εἰκόνων ὑπὸ τῆς νύμφης βλ. παρὰ Samter, σ. 23.

(Δ. Θ. Γραφειάδης). Νομός Λακωνικῆς. Ἐπαρχία Οἰτύλου (Παναγ. Ριζάκος). Δῆμος Ἀβίας (Σωκράτης Κουγέας). Δῆμος Καρδαμύλης (Ἰω. Παπαδόπουλος, δημοδιδάσκαλος).

ΕΠΤΑΝΗΣΟΣ. Κέρκυρα (Κα Ειρήνη Α. Δενδρινού), πόλις (Σ. Κ. Σακελλαρόπουλος), χωρία (Δημήτριος Σπίγγος. Σ. Δάλλας). Κεφαλληνία. Λιξούρη (Σ. Δ. Παγώνης). Ζάκυνθος (Σπ. Α. Καλογερόπουλος καὶ Ι. Καμπίτης). Κύθηρα (Σωτ. Ἐμμ. Στάθης).

ΚΥΚΛΑΔΕΣ. Θήρα (Μ. Σ. Πυργιανός). Τῆνος (Στυλιανὴ Καραλή). Βόρειαι Κυκλάδες. Σκόπελος (Γεώργ. Δ. Πραϊδης).

ΘΕΣΣΑΛΙΑ. Πορταριά τῆς Μαγνησίας (Ι. Βαλαμουτόπουλος). Καρυὰ Ὀλύμπου (Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδης). Γραλίτσα τοῦ δήμου Ἰθώμης (Ἀθ. Δελητσικόπουλος). Τίρναβος (Κ. Β. Γιαννακόπουλος).

ΗΠΕΙΡΟΣ. Βουργαρέλι Τζουμέρκων (Χρ. Λαμπράκης).

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ. Ἀμαλιάπολις τῆς Φθιώτιδος, ἐποικία Μακεδόνων (Χ. Ν. Βαρούτσιος). Κοζάνη (Ἀθαν. Ε. Διάφας). Ἐπαρχία Ἐδέσσης (Εὐστάθιος Στουγιαννάκης). Σιάτιστα (Μ. Γ. Μιχαηλίδης).

ΘΡΑΚΗ. Λουλέ Βουργάζ (Στέφανος Α. Στεφανίδης). Κούταλη (Μ. Γ. Μιχαηλίδης).

ΣΠΟΡΑΔΕΣ. Κάρπαθος (Ἄνδρ. Β. Ἀσλανίδης καὶ Μ. Γ. Μιχαηλίδης). Κάλυμνος (Γιάννης Κλ. Ζερβός). Λέρος, Κάσος, Κῶς (Μ. Γ. Μιχαηλίδης).

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ. Νικόπολις Πόντου (Γεώργ. Θ. Στρουθόπουλος). Τραπεζοῦς (Μ. Γ. Μιχαηλίδης). Λιβαδιά Τραπεζοῦντος, Ἰκόνιον, Ἄκ-σοῦ (Χασά-κιοῖ), Μισθία, Ποτάμια (Δερὲ-κιοῖ), Ἀνδρονίκιον καὶ Ταβλουσσούνιον (διάφοροι διὰ Κωνστ. Γ. Λαμέρα). Κυδωνίαι, Πέργαμος (Στέλιος Ἐγγλεζόπουλος). Σπάρτη Πισιδίας (Χ. Κ. Ἡλιάδης). Λιβήσιον Λυκίας (Ἐμμ. Γ. Πολυζωίδης). Κύζικος, Ἀρτάκη, Πάνορμος καὶ τὰ πέριξ χωρία (Μ. Φιλήντας).

ΝΗΣΟΙ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ. Λέσβος. Πάφλα (Π. Ν. Χιωτέλλης). Λέσβος, Μόλιβος (Κα Εὐρυδίκη Ι. Ἐμμανουήλ), Μεγίστη (Κ. Σ. Γούναρης, ὅστις καὶ πολλῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν μοι ἀνεκοίνωσε γαμήλια ἔθιμα).

ΚΥΠΡΟΣ. (Κωνστ. Ν. Παπαδόπουλος).

Β'

Λέξεις τῆς κοινῆς πρὸς δῆλωσιν τοῦ δακτυλίου τοῦ ἀρραβῶνος¹.

Δακτυλίδι, τὸ (δακτυλίδιον). Πελοπόννησος (Τρίκαλα Κορινθίας. Ἀνδρίτσαινα. Καλαμάτα. Οἰχαλία. Μάνη. Λάστα). Τζουμέρκα. Λευκάς. Χωρία τῶν

1. Ἡ σημείωσις τῶν τόπων, ὅπου ἐπιχωριάζει ἕκαστος τῶν τύπων, ἔγινεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐντύπων μαρτυριῶν, τῶν πρὸς με ἀνακοινώσεων καὶ τῶν ἰδίων μου παρατηρήσεων. Ὅθεν δευκνύει μόνον τίς ἢ διάδοσις αὐτῶν, ὅχι δὲ καὶ ποῦ εἶναι ἄγνωστοι ἢ ἀσυνήθεις.

Κυθήρων. Λουλέ Βουργάζ τῆς Θράκης. Κυδωνίαι. Πέργαμος. Λιβήσιον. Κάρπαθος. Κάσος. Κῶς. Λέρος. Ἄλλοι τύποι: *δαχτυλίδι* (Κύπρος. Νικόπολις τοῦ Πόντου. Λιβαδιά Τραπεζοῦντος. Ἄκ - σοῦ). τὸδ *δαχτυλί* (Κάλυμνος) κατ' ἀποκοπὴν τῆς τελευταίας συλλαβῆς. *δαχτυλιδ* ἐν Μισθία τῆς Καππαδοκίας. *δαχτυλιδ* (πολλαχοῦ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Θεσσαλία) κατ' ἐκπτώσιν τοῦ ἀτόνου ι. *δαχλιδ* (Σκόπελος. Λέσβος. Σιάτιστα) κατ' ἐκπτώσιν τούτου καὶ ἐνὸς τῶν τριῶν συμπιπτόντων συμφώνων. Παράγωγα: *δσχυλιδώνομαι* = ἄρραβωνίζομαι. *δαχτυλιδωμένη* ἢ *μνηστή*. Κρήτη (Βλαστ., σ. 23). *δαχτυλίδωμα*, τὸ = ἡ τελετὴ τοῦ ἄρραβῶνος (Καρυὰ Ὀλύμπου. Λιβήσιον).

Ἄρραβῶνας, ὁ (ἄρραβῶν). *Βυζαντίου*, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην. ἐν λ. Κρήτη (Βλαστ., σ. 23). Ἐν δημοτικῷ πατμιακῷ ἄσματι (ΔΙΕ, τ. Γ', σ. 15). Συνηθέστερον εἰς θηλυκὸν γένος ἢ *ἄρραβῶνα* (Βυζάντιος, ἐν λ. Κέρκυρα, Λιξούρη. Κύθηρα. Σκόπελος. Λέρος. Κῶς. Κάλυμνος) κατὰ συνεκδρομὴν πρὸς τὰ εἰκόνα (εἰκῶν), τρηδόνα (τερηδών), τρυγόνα (τρυγών), Γοργόνα κτλ., ὡς καὶ ὁ στρατῶν ἐγένεν ἢ στρατῶνα· πρβλ. καὶ τὸ ἀρχαῖον ἀγκώνη (ἀγκών). Ἄλλοι τύποι: *ἄρραβῶνα* (Κάρπαθος) καὶ ὁ *ἄρραβῶνας* κατὰ συγκοπὴν τοῦ β μεταξὺ δύο φωνηέντων, ὡς ἐν τοῖς φο(β)ερός, λά(β)ωμα, βλά(β)ος, βου(β)άλι, ἀ(β)άρετος, ἀθι(β)ολή, ἐν τῷ καρπαθιακῷ καθὼς καὶ ἐν τῷ κυπριακῷ ιδιώματι *ἄρρεβῶνα*. Πελοπόννησος (Τρίκαλα, Μεσσηνία, Μάνη, Ἀνδρίτσαινα, Λάστα). Λευκάς. Ἀμαλιάπολις. Κυδωνίαι. Κύπρος (Σακ., τ. Β', σ. 443, αἰτ. ἄρραβῶναν), κατὰ τὴν συνήθη τροπὴν τοῦ α εἰς ε, εἰς τὰ ρεπάνι, κρεβάτι, παρεθύρι. *ἄρριβῶνα*. Τζουμέρκα, κατὰ τὴν κανονικὴν ἐν Ἡπειρῷ καὶ τῇ ἄλλῃ βορείῳ Ἑλλάδι τροπὴν τοῦ ἀτόνου ε εἰς ι· *ἄρβῶνα*. Κύζικος. Ἀρτάκη. Πάνορμος, κατ' ἐκπτώσιν τοῦ δευτέρου α ἐξ ἀνομοιώσεως. Παράγωγα: *ἄρραβωνιάζω* - ομαι, *μνηστεύω* *μνηστεύομαι*· *ἄρραβωνιασμένος* - η = *μνηστευμένος*· Κρήτη (Βλαστ., σ. 23)· *ἄρρεβωνιασμένος*· Πελοπόννησος κλπ. *ἄρραβῶνιασμα*, ἢ *μνηστεία*. Πελοπόννησος. *ἄρραβωνιαστικός* - ἢ, *μνηστήρ*, *μνηστή*. *ἄρραβωνιασκή* ἢ *μνηστή*. Αἶνος (ΚΠ., τ. Θ', σ. 372) κατὰ συγκοπὴν τοῦ ἀτόνου ι καὶ εἶτα τοῦ ἐνὸς τῶν τριῶν συμπιπτόντων συμφώνων. Ἄλλαι σημασίαι: *ἄρραβῶνα* ἢ *συνηθέστερον* εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν οἱ *ἄρρεβῶνες* = ἡ τελετὴ τῆς μνηστείας. Ἄρραβῶνα ἐν τῇ πρώτῃ καὶ κυρίᾳ σημασίᾳ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καβακλῆ τῆς βορείου Θράκης = τὸ *μανδήλιον*, ὅπερ *χαρίζει* ἢ *μνηστή* εἰς τὸν *μνηστῆρα* (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν καὶ ἐθίμων, σ. 172). Ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκη, Πάνορμῳ *ἄρβῶνα* μὲν λέγονται πάντα τὰ προσφερόμενα ὑπὸ τοῦ *μνηστῆρος* εἰς τὴν *μνηστήν*, ἅτινα εἶναι «ἀμανέτι» (ἐνέχυρον), δηλαδὴ «ἂν τύχη καὶ χωριστοῦνε γυρίζονται πίσω ἀνέγγιχτα καὶ εἰς τὴν ἐγλαβὴ (προικοσύμφωνον) καταχωρίζονται ἕνα ἕνα μὲ τ' ὄνομα» κατ' ἀντιδιαστολὴν δὲ ὁ κυρίως ἄρραβῶν λέγεται τὰ *ξενιάσματα*, εἶναι δὲ τὰ δῶρα, ὅσα ρίπτονται εἰς τὸν δίσκον κατὰ τὸ κέρασμα τῆς νύμφης, ἅτινα δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ προικοσύμφωνον οὐδ' ἐπιστρέφονται, ἂν διαλυθῇ ὁ ἄρραβῶν.

Σημάδι, τό· (σημεῖον, σημάδιον). Κρήτη (Βλαστ., σ. 23). Λακκοβηγία τῆς Μακεδονίας (Ἐθνική ἀγωγή 1901, σ. 123). Τζουμέρκα. Χωρία τῆς Κύπρου. Λουλέ Βουργάζ. Ἄλλοι τύποι : σημαδί, Νικόπολις Πόντου, σμάδ, Σκόπελος, Μόλιβος Λέσβου (κατ' ἐκπτώσιν τῶν ἀτόνων ι). Λογοσήμαδο, τό (λόγος + σημάδι, ἦτοι σημεῖον τοῦ δοθέντος λόγου). Κύζικος, Ἀρτάκη, Πάνορμος. Παράγωγα : σημαδεύομαι=μνηστεύομαι, Νικόπολις τοῦ Πόντου, σημαδεμένος=μεμνηστευμένος. Κρήτη (Βλαστ., σ. 23). Σινασός (Ἀρχελ., σ. 77). Σύλατα Καππαδοκίας (Ξενοφάνης 1905, τ. Β', σ. 284), σημάδεμα ἢ μνηστεία. Νικόπολις Πόντου. Ἄλλαι σημασίαι : σουμάδ (κατὰ μεταβολὴν τοῦ πρώτου ἀτόνου ι εἰς υ, ὡς εἰς τὸ σουσάμι καὶ ἀποκοπὴν τοῦ ἀτόνου ι τῆς καταλήξεως) ἢ τελετὴ τοῦ ἀρραβῶνος ἐν Ἀμισῶ (ΔΙΕ, τ. Α', σ. 527. Πλάτων 1880, τ. Β', σ. 524) ὁμοίως ἐν Τραπεζοῦντι, καὶ φρ. ἔγιναν τὰ σουμάδια τ' = ἡρραβωνίσθη. Ἐν Σινασῶ τὸ σημεῖον τοῦ μικροῦ ἀρραβῶνος, τοῦ πρὸ τοῦ μεγάλου γινόμενου (Ἀρχελ., σ. 77). Ἐν Λιβησίῳ, σημάδι λέγεται ὁ ἀρραβὼν ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἦτοι τὸ χρυσοῦν νόμισμα (φλουρί), ὅπερ δίδεται ὡς ἀρραβῶν ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὸν προζενητὴν τῆς νύμφης, ὡς σημεῖον ὅτι δίδει τὸν λόγον του, νὰ μνηστευθῇ τὴν κόρην. Παραπλησία εἶναι ἢ σημασία τῆς λέξεως ἐν Καλύμνῳ, διότι σουμάι εἶναι τὸ στελλόμενον ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος δῶρον πρὸς βεβαίωσιν τῆς μνηστείας· «τὸ πεστέλλωμα τοῦ γαμπροῦ ἔς τῆς νύμφης μπριχοῦ πατήση μέσ' ἔς τὸ σπίτιν της. Λέμεν τὸ σουμάι, ἐπειδὴ τὸ στέλλει μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ πιστέψη πῶς εἶναι σσουουῶρος (=βέβαιος, siguro) ὁ γαμπρός, τσ' εἶναι μπλιὸ τίποτα μαντῆλι μεταξωτό, κεντημένο καπνοσάκκουλο, γιὰ τσεμπέρι, γιὰ κανένα ἄλλομ πρᾶμα».

Βέρα, ἢ· κυρίως ὁ ἀπλοῦς ἄνευ πολυτίμου λίθου χρυσοῦς κρίκος, εἰς οὗ τὴν ἰσωτερικὴν ἐπιφάνειαν χαράσσονται ἐνίοτε τὰ ὀνόματα τῆς μνηστῆς ἐν τῷ φορουμένῳ ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος καὶ τούτου ἐν τῷ ἑτέρῳ. Πελοπόννησος (Ἀνδρίτσαινα, Καλαμάτα, Οἰχαλία, Μάνη). Λευκάς. Λιξούρη· χωρία Κυθήρων. Ἀμαλιάπολις. «Ἀσημένα βέρα» ἐν θηραϊκῷ δημοτικῷ ἄσματι (ΝΑ., τ. Β', σ. 448). «δαχτυλίδι βερωτό» ἐν λευκαδίῳ αἰνίγματι (ΚΠ., τ. Η', σ. 400), ἄλλ' ἐν παιδικῷ ἄσματι τῆς Καλαμάτας «δαχτυλίδι βεργωτό». Ἐν Κεφαλληνίᾳ φέρεται καὶ τὸ σύνθετον βεργοδαχτύλιδα=τὰ διαφόρων εἰδῶν δαχτυλίδια (ΝΑ., τ. Β', σ. 178) καὶ ἐπίθετον ἐκ τούτου βεροδαχτυλιδένιος, -α, -ο (αὐτ.), τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σημαῖνον καὶ τὸ ἀπλοῦν δαχτυλιδένιος, εὐχρηστοῦν δ' ὡς ἐπίθετον κοσμητικὸν τοῦ μικροῦ στόματος, τῆς λεπτῆς ὀσφύος κττ. Ἐν ἡπειρωτικῷ ἄσματι εὐρίσκεται ὁ τύπος βίρα (Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημοδῶν ἁσμάτων, σ. 373). Ἐν Λέρῳ δὲ φέρεται ὁ τύπος βέργα. Ἡ λέξις εἶναι βενετικὴ (vera), ὁ δὲ τύπος βίρα τοῦ ρωμανιολικοῦ ἰδιώματος, κατὰ τὸν de Gubernatis, Ulsi nuziali 103. Κατὰ τὸν A. G. Meyer, Neugr. Studien IV, 1878, σ. 103, ἡ λέξις εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως.

Βεργέττα, ἢ. Σημαίνει ὅ τι καὶ τὸ βέρα. Μεσσήνη. Ἀνδραβίδα. Κούταλη

παρὰ τὴν Προποντίδα. Μόλιβος Λέσβου. Κύζικος, Ἀρτάκη, Πάνορμος. Κυδωνίαι, Πέργαμος. Ἐκ τοῦ ἰταλ. *verghetta*.

Βουῖλλα=σφραγίς. Ὁ χρυσοῦς δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, ὁ ἔχων πλατεῖαν σφενδόνην ἐν σχήματι καρδίας, ἐφ' ἧς ἦσαν χαραγμένα ἢ σύμπλεγμα τῶν ἀρκτικῶν γραμμάτων τοῦ φοροῦντος ἢ στέμμα ἢ ζώδιόν τι. Ἡ λέξις (ἐκ τοῦ λατ. *bullā* καὶ παρὰ βυζαντινοῖς συνήθης) ἦτο εὐχρηστος ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκῃ καὶ Πανόρμῳ.

Παρόλα δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος ἔχων τὴν σφενδόνην ἐν σχήματι δύο συμπεπλεγμένων δεξιῶν χειρῶν. Καὶ αὕτη παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους, δηλοῦσα ὅτι προσφέρεται ὡς σημεῖον τηρήσεως τοῦ δοθέντος λόγου (ἰταλ. *parola*) τῆς περὶ μνηστείας ὑποσχέσεως.

Νισάνι γιντζοῦκ (δακτύλιος ἀρραβῶνος, λέξ. τουρκικῆ), Ἰκόνιον, Ἀνδρονίκιον, Ταβλουσοῦνιον Καππαδοκίας.

Γ'

Σχεδὸν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπεκράτησε νῦν ἡ χρῆσις τῶν χρυσῶν δακτυλίων, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη. Ἐν Λευκάδι μέχρι πρὸ τριάκοντα ἐτῶν ἐν μὲν τῇ πόλει χρυσοῖ ὄντες ἐκοσμοῦντο διὰ λίθου πολυτίμου μὲν οἱ τῶν πλουσίων, εὐτελοῦς δὲ οἱ τῶν πτωχῶν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐξοχῇ ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος ἦτο σπανιώτερον μὲν χρυσοῦς ἄνευ κόσμου καὶ μικρᾶς ἀξίας, συνήθως δ' ἀργυροῦς, ἔχων πεπλατυσμένην σφενδόνην, νῦν δὲ γενικεύεται ἡ χρῆσις τῶν κοινῶν χρυσῶν δακτυλίων (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δάλλα). Ἐν Τρικάλαις τῆς Κορινθίας μέχρι πρὸ πενήκοντα ἐτῶν ἀμφότεροι οἱ δακτύλιοι κατασκευάζοντο ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετάλλου, ἐκ χρυσοῦ, οἱ δὲ τῶν ἀπορωτέρων ἐξ ἀργύρου· ἔφερον δ' ἐνδεδεμένους πολυτίμους λίθους ἀναγλύφους ἢ ἄνευ τύπου· τὰ ἔχοντα ἀδάμαντα (διαμαντένια δακτυλίδια) ἐπροτιμῶντο, πρὸς κατασκευὴν δὲ τῶν χρυσῶν ἐχώνευον «μαγγυάρικα» (αὐστριακὰ) ἢ «βενέτικα φλωριά» διὰ τὸ ἀμιγῆς τοῦ μετάλλου (Ι. Σταματούλης). Ἐν Οἰνούντι τῆς Λακεδαίμονος οἱ δακτύλιοι τοῦ ἀρραβῶνος ἄλλοτε ἦσαν ἀργυροῖ, νῦν δὲ χρυσοῖ (Κουκουλέ, Οἰνουνησιακά, σ. 94). Ἐν Κρήτῃ συνηθίζονται καὶ δακτύλιοι χρυσοῖ ἐν σχήματι ὄφρα (Βλαστ., σ. 23). Ἐν Σιατίστῃ κατασκευάζονται χρυσοῖ, μὲ πέτρες, αἵματοστάδια καλουμένας, ἢ ἐξ ἄλλου μετάλλου, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε ἀμφοτέρων τῶν μνηστήρων. Ἐν Μολίβῳ τῆς Λέσβου ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος εἶναι εἰς καὶ δίδεται πάντοτε ὑπὸ τῆς μνηστῆς εἰς τὸν μνηστῆρα ὁμοῦ μὲ κεντημένον μεταξωτὸν μανδήλιον· ὅ τε δακτύλιος καὶ τὸ μανδήλιον λέγονται σημάδια. Εἶναι δὲ ὁ δακτύλιος χρυσοῦς (τῶν ἀπορωτέρων ἀργυροῦς) μὲ λίθον οἰουδήποτε χρώματος. Ὁ δὲ μνηστήρ, ἂν εἶναι εὐπορος, κατασκευάζει δύο δακτυλίους χρυσοῦς ὁμοίους καὶ χαράσσει εἰς τὸν ἕνα τὸ ὄνομά του καὶ εἰς τὸν ἄλλον τὸ τῆς μνηστῆς καὶ δίδει τὸν φέροντα τὸ

ὄνομά του εἰς τὴν μνηστήν· οἱ δύο οὗτοι δακτύλιοι λέγονται *βεργέττες*.— Χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε μετάλλου ἀμφοτέρων τῶν μνηστήρων εἶναι ἐν χρήσει ἐν Καρπάθῳ, Τραπεζοῦντι, Λιβαδιᾷ Τραπεζοῦντος, Μισθίᾳ, Τοτάμια (Δερὲ-κιοῖ) Καππαδοκίας.

Ἐνιαχοῦ δι' ἔνδειαν τῶν μνηστευομένων κατασκευάζονται οἱ δακτύλιοι ἐξ εὐτελεστέρου μετάλλου, ἀλλ' ἀμφότεροι ἐκ τοῦ αὐτοῦ (Μεσσήνη, Ἀδραβίδα, Ναυπακτία, Μεγίστη). Ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ Λεύκτρου τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου, ἐν Ἀνδριτσαίνῃ δὲν εἶναι σπάνιοι καὶ οἱ ἀργυροῖ δακτύλιοι. Ἐν δημοτικῶ θηραϊκῶ ἄσματι ὁ ἔραστῆς θνήσκων παραγγέλλει νὰ τῷ φορέσωσιν εἰς τὸν δάκτυλον «ἀσημένια βέρα» (ΝΑ., τ. Β', σ. 448). Ἐν Κούταλῃ παρὰ τὴν Προποντίδα εἶναι ἀργυροῖ. Ἐν Ἄκ-σοῦ ἄλλοτε ἦσαν χρυσοῖ, νῦν δὲ κατασκευάζονται ἐκ νικελίου. Ἐν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας συνηθίζονται χρυσοῖ, καὶ τῶν ἀπορωτέρων ἀργυροῖ ἐπίχρυστοι. Ἐν Ἐδέσῃ τῆς Μακεδονίας κατασκευάζονται οἱ τῶν ἀπορωτέρων καὶ ἐξ ἀργύρου ἢ ἐξ ἄλλου εὐτελεστέρου μετάλλου. Ὁμοίως καὶ ἐν Καρπάθῳ, ἐν Νικοπόλει τοῦ Πόντου. Ἐν δ' Ἀμισῶ τοῦ Πόντου εἶναι συνήθως χαλκοῖ (Πλάτων, τ. Β', σ. 524). Εἰς Πάφλα τῆς Λέσβου εἶναι ἐν χρήσει πλὴν τῶν χρυσῶν καὶ χαλκοῖ, λεγόμενοι *χαλκάδες*. Χαλκοῖ εἶναι οἱ δακτύλιοι καὶ ἐν Γλιάτα τοῦ δήμου Ἄριος. Ἐν Ἀδραβίδᾳ εἶναι ἐν χρήσει καὶ μολύβδινοι δακτύλιοι. Ἐν Σκοπέλῳ οἱ ἀπορωτέροι ἀντὶ δακτυλίων ἀνταλλάσσουν μανδήλια. Ἐν Καλύμνῳ «τὰ δακτυλίγια μπορεῖ νὰ ἔναι γκαὶ μαλαματένια, τσαὶ βολιμένια, γιὰ προύζενα» (χρυσᾶ, μολύβδινα ἢ χαλκᾶ).

Οἱ ἄποροι ἐνίοτε δὲν κατασκευάζουσιν ἰδίου δακτυλίου, ἀλλὰ δανείζονται παρ' ἄλλων (Λιξούρη Κεφαλληνίας, Ἀμισὸς Πόντου [Πλάτων, τ. Β', σ. 524]). Ἐν τοῖς χωρίοις τῶν Κυδωνιῶν τὰ δανεικὰ δακτυλίδια ζητοῦνται ἀπὸ ἀνδρόγυνον ἀμφιθαλές, διότι ταῦτα θεωροῦνται *γουργλίδικα* (αἴσια). Ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας ὁ πρωτότοκος ἀρραβωνίζεται διὰ τῶν δακτυλίων τῶν γονέων του, ἐπίσης δ' ἄλλοτε ἐν Κεφαλληνίᾳ (Λιξούρη) περὶ πολλοῦ ἐποιούντο οἱ ἀρραβωνιζόμενοι νὰ ἔχωσι τοὺς δακτυλίους τῶν γονέων των, ἂν οὗτοι ἔζησαν εὐτυχεῖς.

Ἀλλὰ καὶ ἡ παραδεδεγμένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας συνήθεια τοῦ νὰ φορῇ ὁ νυμφίος χρυσοῦν, ἢ δὲ νύμφη εὐτελεστέρου μετάλλου, δακτύλιον τηρεῖται ἐνιαχοῦ. Ὁ Douglas, σ. 111, παρετήρησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτι ὁ τοῦ γαμβροῦ δακτύλιος ἦτο χρυσοῦς, ὁ δὲ τῆς νύμφης ἀργυροῦς. Ὁμοίως ἐν τῇ πόλει καὶ ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Κερκύρας¹. Ἐν Λέσβῳ (Πάφλα)

1. Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ ὁ κ. Δημ. Σπίγγος μοὶ ἀνεκοίνωσε τὰ ἐξῆς. «Τὰ δακτυλίδια τ' ἀρραβωνιάσματος εἶναι γιὰ τὴ νύφη, ἓνα ἀσημένιο κ' ἓνα χρυσό· ὅσο πλούσιοι καὶ νὰ ἔναι οἱ νύμφαντροι τ' ἀσημένιο εἶναι καὶ αὐτὸ ἀπαραίτητο νὰ τὸ βάλῃ ἢ νύφη τὴν πρώτην φορά, ὅταν θὰ γίνουν τ' ἀρραβωνιάσματα· (τὰ δακτυλίδια τῆς νύμφης τῆς τὰ φορεῖ ὁ παπᾶς, ὅταν διαβάξῃ τὴν εὐχὴ τ' ἀρραβωνιάσματος, ποῦ γίνεται πάντα Παρασκευὴ βράδυ)· ὁ γαμπρὸς

εἶναι μὲν οἱ δακτύλιοι χρυσοῖ ἢ χαλκοῖ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἱερουργίαν τοῦ ἀρραβῶνος τίθενται ἐπὶ τῆς τραπέζης χρυσοῦς μὲν δακτύλιος διὰ τὸν ἄνδρα καὶ ἀργυροῦς διὰ τὴν γυναῖκα. Ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας ὁ τοῦ νυμφίου εἶναι πάντοτε χρυσοῦς, ὁ δὲ τῆς νύμφης ἀργυροῦς ἐπίχρυσος, ἂν οἱ γονεῖς αὐτῆς εἶναι πτωχοί. Ἐπίσης ἐν Κοζάνῃ τῆς Μακεδονίας οἱ δακτύλιοι εἶναι χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ ἀμφοτέρω, ἀλλ' ἐνίοτε ὁ τοῦ νυμφίου εἶναι χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς ὁ τῆς νύμφης. Ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ ἐν Ταβλουσουνίῳ τῆς Καππαδοκίας εἶναι χρυσοῦς ὁ τοῦ νυμφίου καὶ ἀργυροῦς ὁ τῆς νύμφης. Καὶ ἐν Καλύμνῳ συνηθίζεται ἐνίοτε νὰ εἶναι χρυσοῦς ὁ τοῦ νυμφίου δακτύλιος, ὁ δὲ τῆς νύμφης μολύβδινος ἢ χαλκοῦς. Καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἔποικοι τῆς Σικελίας, οἵτινες καίπερ καθολικοὶ τὸ δόγμα τηροῦσι τοὺς τύπους τῆς λατρείας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τελοῦσι τοὺς ἀρραβῶνάς των διὰ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ δακτυλίου (*Pitré, Usi e costumi del popolo Siciliano, τ. II, σ. 66*).

Δ'

Οἱ ἐκ κλήματος στέφανοι. Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ, ὅπου νῦν συνηθίζονται στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας, ἐν παλαιότεροις χρόνοις κατεσκευάζοντο ἐξ ἀφύλλων κλάδων κλήματος, περιτυλισσομένων διὰ ταινιῶν μεταξίνων· ἐνίοτε ἀντὶ τῶν ταινιῶν ἐπεκολλᾶτο χρυσοκόλλα ἢ καὶ λεπτότατα φύλλα χρυσοῦ (*χρυσάλειψη*). Ὁμοίως καὶ ἐν Οἰχαλίᾳ ὅχι πρὸ πολλοῦ ἦτο κοινὴ ἡ χρῆσις τῶν ἐκ κλήματος στεφάνων, ἐχόντων ταινίας πολυχρώμου χάρτου. Ἐν Ἰθώμῃ τῆς Μεσσηνίας κατασκευάζονται ἐκ κλήματος ἢ σύρματος λευκοῦ στολιζομένου δι' ἀνθέων λεμονέας ἢ πορτοκαλέας. Εἰς τοὺς ἐκ κλήματος στεφάνους ἐπιθέτουσι μικρὰς τούφας βάμβακος, αἵτινες φαίνονται ὡς ἄνθη. Ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακεδαίμονος ἡ στέψις πρότερον ἐγένετο καὶ διὰ στεφάνων ἐκ κλήματος περιτυλισσομένου δι' ἀπλοῦ χάρτου (*Κουκουλέ, Οἰνουντιακά, σ. 98*). Καὶ ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκη καὶ Πανόρμῳ, ὅπου νῦν ἐπίσης συνηθίζονται στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων, εἴτε πορτοκαλέας (Ἀρτάκη) εἴτε πολυειδῶν ἄλλων ἀνθέων (ἐν τοῖς χωρίοις), μετὰ ταινιῶν μεταξίνων. Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Λευκάδος μέχρι πρὸ ἐξήκοντα ἐτῶν ἐπλέκοντο ἐκ κλήματος, ἐπενδυόμενοι διὰ ταινίας μεταξίνης ἢ μαλλίνης. Ἐπίσης ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας μέχρι πρὸ πενήκοντα ἐτῶν ἐπλέκοντο ἐκ κλήματος, ἐπενδυόμενοι διὰ ταινιῶν ἐκ χρυσοχάρτου, μετὰ θυσάνων ἐκ χρυσοχάρτου ὁμοίως καὶ συνδεόμενοι διὰ λευκῆς ταινίας. Ἐν τοῖς χωρίοις τῶν Κυδωνιῶν οἱ κλάδοι τοῦ κλήματος περιβάλλονται διὰ βάμβακος, ἐπενδυομένου διὰ χρυσοχάρτου, συννεοῦνται δ' οἱ δύο στέφανοι διὰ ταινίας. Ὁμοίως καὶ ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ ἐν Ταβλουσου-

ποῦ αὐτὸς δὲ βρῖσκεται παρῶν' εἰς τὸ ἀρραβῶνιασμα, τὸ φορεῖ μοναχὸς του, ἀσημένιο ἢ χρυσὸ ἀδιάφορο, 'εἰς τὸ δεῖχτη τοῦ δεξιοῦ χερσιοῦ».

νίω τῆς Καππαδοκίας οἱ κλάδοι τοῦ κλήματος περιτυλίσσονται διὰ τουλίου. Κλημάτινοι στέφανοι συνηθίζονται καὶ σήμερον εἰς Βυσωκάν τῶν Καλαβρύτων (ΔΙΕ, τ. Α', σ. 130), εἰς τινὰ χωρία τῆς δυτικῆς Μάνης, εἰς Τζουμέρκα τῆς Ἡπείρου, εἰς Κόνιτσαν τῆς Ἡπείρου¹ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τόπους, οὓς τοῖς ἐπομένοις ἀναγράφομεν.

Πολλαχοῦ ἡ στεφανηπλοκία γίνεται τηρουμένων κανόνων τινῶν καὶ τύπων ὀρισμένων. Ἐν Κερκύρᾳ ἄλλοτε ὁ κάτω κύκλος τοῦ στεφάνου τοῦ νυμφίου ἦτο ἐκ κλήματος ἐπιχρυσωμένου, ἐξ ἐπηργυρωμένου δ' ὁ τοῦ τῆς νύμφης (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κ. Σακελλαροπούλου), νῦν δὲ συνηθίζονται ἀκόμη ἐν τοῖς χωρίοις οἱ κλημάτινοι στέφανοι, ἀλλ' οἱ εὐπορώτεροι στέφονται διὰ στεφάνων τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας (κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Εἰρήνης Α. Δενδρινοῦ). Καλοῦνται δ' οὗτοι κλαδιές, καὶ κατασκευάζονται ἐν τοῖς χωρίοις ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ παρανύμφου, καὶ περιτυλίσσονται μὲ χρυσόχαρτο οἱ τοῦ νυμφίου καὶ μὲ ἀσημόχαρτο οἱ τῆς νύμφης (κατ' ἀνακοίνωσιν Δημ. Σπίγγου). Ἐν Κυθήροις τὰ πρὸς πλοκὴν τῶν στεφάνων κλήματα κόπτονται ὑπὸ συγγενῶν τῶν μελλονύμφων μετὰ πομπῆς ἐν ἄσμασι καὶ πυροβολισμοῖς. Ἐν Ἀθήναις τὰ στέφανα ἦσαν ἐκ κλήματος, συνήθως ἐκ τῆς ποικιλίας τῆς λεγομένης *σιρίκι*, ὅπερ ἔχει ὀρισμένον ἀριθμὸν κόμπων, περιετυλίσσοντο δὲ διὰ ταινιῶν καὶ χρυσωμάτων· ἡ συνήθεια διετηρήθη μέχρι τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνος περίπου², κατεσκευάζοντο δ' ἐν σχήματι ἐπισκοπικῆς μίτρας. Ἐν Λιβησίῳ κατασκευάζονται ἐκ κλάδων κλήματος, πλεκομένων, ἀλλὰ μὴ δενομένων, δὲν ἔχουσι δὲ ταινίας³. Ἐν τοῖς πέριξ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Μακεδονίας χωρίοις ἐκ τῶν κληματίνων στεφάνων ἐξαρτῶνται προσδεδεμένοι δι' ἐρυθρᾶς μετάξης σταυροὶ ἐκ κλημάτων ὁμοίων⁴. Πλὴν δὲ τοῦ στεφάνου, ὃν φορεῖ κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος, ὁ μελλόνυμφος εἶναι ἐστεφανωμένος ἀπὸ τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου φορῶν στέφανον χλωρῶν ἀνθέων, τὸν δὲ χειμῶνα στέφανον πυξαρίου καὶ ξηρῶν ἀνθέων· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης, ὅταν παραλαμβάνωσιν αὐτὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας, ὁ παράφυμφος ἐπιθέτει βαρὺν στέφανον⁵. Ὅμοίως καὶ ἐν Ἐδέσση τῆς Μακεδονίας ἀντὶ ταινιῶν ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν στεφάνων κλημάτινοι σταυροί· πλέκονται δ' οἱ στέφανοι ὑπὸ τῶν παρανύμφων ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἐκ κλήματος, ὅπερ περιενδύεται διὰ βάμβακος, περικαλυπτομένου διὰ φύλλων χρυσοῦ.

1. Ἀγών, 14 Μαΐου 1899.

2. Ἐστία 1882, τ. ΙΔ', σ. 585. Ἡ χρῆσις τῶν ἐκ τεχνητῶν ἀνθέων στεφάνων ἤρχισεν ἐν Ἀθήναις εὐθὺς μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ βασιλείου.

3. Ἀποφεύγουσι τοὺς κόμβους καὶ πάντα δεσμὸν ἐκ δεισιδαιμονίας πρὸς πρόληψιν καταδέσμων καὶ ἄλλων μαγγανειῶν ἐπιφόβων εἰς τοὺς μελλονύμφους.

4. Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888, σ. 792.

5. Αὐτ., σ. 791.

Γαμήλιον ἄσμα ἀδόμενον ἐν Καρυᾷ τοῦ Ὀλύμπου ἐξαίρει τὸ κλῆμα τῶν γαμηλίων στεφάνων ὡς ἐξῆς :

—Τί στέκεις, νύφη μου καλή;
 τίναν, νύφη μ', καρτερεῖς;
 —Καρτερῶ τὸν σύντικνό μου,
 νὰ πάη 'ς τὴν Πόλη κι νὰ ρθῇ
 νὰ φέρη κλῆμ' ἀγίοκλημα,
 νὰ φκειάσουμι τὰ στέφανα.

Ἐν Σκοπέλῳ οἱ κλημάτινοι στέφανοι (διότι συνηθίζονται ἐπίσης ἐν τῇ νήσῳ καὶ οἱ στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας) πλέκονται ὑπὸ γυναικῶν στεφανηπλόκων, μετερχομένων τοῦτο τὸ ἐπιτήδευμα ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, κατασκευάζονται δ' ἐκ κλήματος, περιβαλλομένου διὰ βάμβακος· ἐπενδύεται δ' ὁ βάμβαξ διὰ λωρίδος λευκοῦ ὑφάσματος, ἐφ' οὗ ἐμπηγνύονται συρμάτια, φέροντα ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ἄκρου προσδεδεμένα τεχνητὰ ἄνθη ἐκ φύλων λεπτοτάτων χαλκοῦ (κοινῶς *τρέ*)¹. Ἐν Καρπάθῳ πρωτότοκοι παρθένοι ἀμφιθαλεῖς² πλέκουσι τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου τοὺς στεφάνους³· ὅτι οὗτοι εἶναι κλήματος ἐμφαίνει καὶ τὸ δημῶδες καρπάθιον ἄσμα:

Κι ὄντ' ἔρτ' ἐκεῖνος κ' εὖρη με ἄντρα το θέλω πάρη
 μὲ κλῆμα, μὲ στεφάνι⁴.

Κατὰ δὲ τὴν λεπτομερεστέραν πρὸς με ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἄνδρ. Β. Ἀσλανίδου, οἱ κλάδοι ἐκλέγονται ἐκ κλήματος λευκᾶς παράγοντος σταφυλάς, κόπτει δ' αὐτοὺς ἀμφιθαλῆς παῖς, ἀπαγγέλλων τρεῖς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Πλέκονται δ' οἱ κλάδοι περιελισσόμενοι εἰς χρυσᾶ καὶ ποικιλόχρωμα χαρτία ὑπὸ τῶν παρθένων ἀδουσῶν γαμήλια ἄσματα καὶ στολίζονται διὰ ταινιῶν ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν, ἐχουσῶν θυσάνους ἐκ χρυσῶν κλωστῶν⁵. Ἐν Θήρᾳ τὴν προτεραίαν τοῦ στεφανώματος προσκαλοῦνται ὑπὸ τῶν μελλονύμφων καὶ τῶν γονέων αὐτῶν πλὴν τῶν συγγενῶν καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ συνέρχονται εἰς τὸ νυφικὸν (τὴν οἰκίαν τῶν μελλονύμφων). Ἀφοῦ δὲ συναθροισθῶσι πάντες, ἡγουμένων τῶν ἱερέων τῆς ἐνορίας καὶ τοῦ παρανύμφου, μεταβαίνουν πάντες

1. Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως *τρέ* εἶναι δυσεξιχνίαστος· ἴσως εἶναι ἕτερος τύπος τῆς λέξεως *τρά* ἢ *στρά*, ἧς ἐπίσης εἶναι ἀμφίβολος ἡ ἐτυμολογία. (Βλ. *G. Meyer*, Neugriech. Studien III, σ. 66). Συγγενεῖς φαίνονται καὶ αἱ λεσβικαὶ λέξεις *τρίνα* καὶ *τράνα*.

2. Ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ σήμερον κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων πρὸς πολὺν ὑπηρεσίαν ἐκλέγονται παρθένοι ἢ παῖδες ἢ ἔφηβοι ἀμφιθαλεῖς.

3. *C. Wescher*, Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου, μεταφρ. ὑπὸ Ἐμμ. Μανωλακάκη, Ἀθ. 1878, σ. 57.

4. Αὐτ., σ. 77.

5. Ἡ χρῆσις στεφάνων τεχνητῶν ἀνθέων εἶναι ἐν Καρπάθῳ σχεδὸν ἀγνωστος. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἐκομίσθησαν δύο ἢ τρεῖς.

ἐν πομπῇ εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ κόπτουν δύο κλήματα, τὰ ὅποια φέρουν εἰς τὸ νυφικό, ἐκεῖ δὲ πολλαὶ παρθέναι καθήμεναι παρὰ τράπεζαν, στολίζουν τὰ στέφανα μὲ πολυτελεῖς ταινίας καὶ ἄλλα κοσμήματα, καὶ ἄδουσι δίστιχα γαμήλια ἄσματα, εὐχετικά τοῦ γαμβροῦ, τῆς νύμφης καὶ τοῦ παρανύμφου· μετὰ δὲ τὸν στολισμὸν τῶν στεφάνων προσφέρουσι διάφορα γλυκύσματα. Ἐν Σάμῳ ἀνεάνιδες ἀμφιθαλεῖς καὶ πρωτότοκοι μεταβαίνουν εἰς ἄμπελον, ἀπαγγέλλουσι τρίς τὸ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, μεθ' ὃ κόπτουσαι κληματίδας ἐκ κλήματος ἑπτακοίλου συμπλέκουσιν ἐν ἄσμασι τοὺς στεφάνους, οὓς περικοσμοῦσι δι' ἐλασμάτων χρυσῶν προσέχουσαι μὴ ποιήσωσι κόμβον ἐπ' αὐτῶν. Φέρουσι δὲ αὐτοὺς ἐν πομπῇ εἰς τὸν τοῦ μελλονυμφίου οἶκον, τῶν καθ' ὁδὸν συναντώντων αὐτοὺς εὐχομένων, ὅπως ὁ γάμος ἦ αἴσιος καὶ οἱ μελλονυμφοὶ ζήσωσι στερεωμένοι καὶ καλορίζικοι¹. Ἐν Κερασσοῦντι δὲ τοῦ Πόντου εἰς παλαιότερα ἔτη τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου γυναῖκες συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ἀπερχόμεναι εἰς τὰς ἀμπέλους ἔκοπτον δύο κλήματα ἄδουσαι:

Τ' εὐλογημένον τὸ βεργὶν ποῦ πάει νὰ στεφανώση.

Ἐπειτα καθήμεναι ἐσχημάτιζον ἐξ αὐτῶν δύο στεφάνους καὶ ἐκόσμουσαν τοὺς διὰ θυσάνων ἐκ μετάξης, τραγωδοῦσαι τὸν αὐτὸν στίχον². Εἰς Λιξούρην τῆς Κεφαλληνίας, εἰς παλαιότερα ἐπίσης ἔτη, διότι σήμερον συνηθίζονται κοινῶς στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας ἢ λεμονέας, ἐπλέκοντο ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ ὑπὸ παρθένων φίλων τῆς νύμφης ἐκ κλάδων ἀμπέλου, τοῦ εἶδους τοῦ λεγομένου μοσχάτου (*vitis vinifera* L. *acinis viridi - flavescens*), διότι ἐξ αὐτοῦ παράγεται γλυκὺς ἀρωματικὸς οἶνος· περιετυλίσσοντο δὲ διὰ βάμβακος, ἐπενδυομένου διὰ μεταξίνης ταινίας οὐρανόχρου ἢ ἐρυθρᾶς ἢ λευκῆς μήκους 7 μέτρων περίπου, συνδεοῦσης ἀμφοτέρους τοὺς στεφάνους, ἐκ περισσοῦ δὲ ἐκοσμεῖτο μὲ χρυσοκόρδοιο 3 - 4 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου καὶ ἐπετίθεντο εἰς αὐτὴν τεχνητὰ ἄνθη λεμονέας. Ἐν Λέσβῳ (Πάφλα) μέχρι τοῦ 1850 περίπου οἱ στέφανοι κατεσκευάζοντο ἐκ κλάδων ἀναδενδράδος, τεμνομένων ὑπὸ ἀμφιθαλῶν· προετιμᾶτο δὲ μάλιστα ἄμπελος ἀναδενδρουμένη, ἥς οἱ κλάδοι πλεκόμενοι ἐτυλίσσοντο εἰς βάμβακα καὶ ἐστολίζοντο μὲ τρίνας ἢ τράνας. Ἐνιαχοῦ τῆς Λέσβου (κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Εὐρυδίκης I. Ἐμμανουήλ) ἄλλοτε οἱ ἐκ κλήματος διὰ τοιούτων συρματίων ἐστολισμένοι στέφανοι ἐπλέκοντο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ παρανύμφου ὑπὸ νεανίδων, αἵτινες ἐτραγῶδουν κατάλληλα πρὸς τὴν περίστασιν δημῶδη ἄσματα· σήμερον τὸ ἔθιμον εἰς ὀλίγα χωρία διατηρεῖται, διότι οἱ περισσότεροι ἀγοράζουσι ἐτοίμους στεφάνους. Ἐν Σύμῃ πρὸς κατασκευὴν τῶν στεφάνων ἀνὴρ ἀμφιθαλῆς κόπτει ἐννέα κλάδους ἀμπέλου,

1. Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. Ε', σ. 274.

2. Πανδ., τ. Θ', σ. 519.

τοῦ εἴδους τῶν λεγομένων ὄπωρικῶν, ἀλλ' οὐδέποτε ἀμπέλου ἐκ τῶν παραγουσῶν μέλανας σταφυλάς· καθ' ἑκάστην δὲ τεμνομένην τριάδα κλάδων ἀπαγγέλλει τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· ἔπειτα ρίπτει ἐν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἕτερον πρὸς δυσμάς, διὰ δὲ τῶν τριῶν ἄλλων πλέκει τὸν στέφανον τοῦ νυμφίου καὶ διὰ τῶν ὑπολοίπων τεσσάρων τὸν τῆς νύμφης (ἐπειδὴ ἡ γυνὴ ἔχει, λέγουσιν, μίαν πλευρὰν πλεον τοῦ ἀνδρός)· τυλίσσει δ' αὐτοὺς διὰ μετάξης ἐρυθρᾶς, χωρὶς νὰ δέση κόμβον, διὰ νὰ μὴ δεθῇ τὸ ἀνδρόγυνον. Ἄν αἱ ἀμπελοὶ εἶναι κλαδευμένοι, εὐρίσκει κλήματα κεκομμένα καὶ ἀποτεθειμένα εἰς σωρούς, ἐκλέγει ἐννέα καὶ κόπτει τὰς κάτω ἄκρας αὐτῶν (διότι πάντως πρέπει νὰ κόψῃ διὰ μαχαίρας) ἀπαγγέλλων ἐπίσης τὸ πιστεύω εἰς ἑκάστην τριάδα¹. Ἐν Καλύμνῳ συνηθίζονται καὶ οἱ κλημάτινοι καὶ οἱ ψευδῶν ἀνθέων στέφανοι· ἀλλ' εἰς τούτους πάντας πρέπει νὰ ἐπιτεθῇ μικρὸν τεμάχιον κλήματος, τεμνομένου ὑπὸ παιδὸς ἀμφιθαλοῦς, ἀπαγγέλλοντος τρεῖς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· πρέπει δὲ νὰ εἶναι ὀξεῖα ἢ μάχαιρα, ὅπως διὰ μιᾶς ἀποκοπῇ τὸ κλῆμα. Οἱ δ' ἐκ κλήματος πλεκόμενοι στέφανοι περιετυλίσσοντο διὰ λευκοῦ βαμβακεροῦ ὑφάσματος, ἀποκρύπτοντος ἐξ ὀλοκλήρου τὸ κλῆμα· τὸ δ' ὑφασμα ἐκεῖνο περιενεδύετο διὰ πρασίνων, ἐρυθρῶν ἢ καὶ κυανῶν στενῶν ταινιῶν, δι' ὧν προσεδέοντο καὶ τεχνητὰ ἄνθη καὶ προσηρμόζοντο προσέτι εἰς ταύτας καὶ λεπτότατα χρυσοειδῆ συρμάτια. Εἰς παλαιότερα δ' ἔτη, καὶ σήμερον ἀκόμη κατὰ τοὺς ἐν σπουδῇ τελουμένους γάμους, οἱ κλημάτινοι στέφανοι περιεβάλλοντο προχείρως δι' ὑφαντῶν μάκτρων, ὧν αἱ θυσανῶται ἄκραι ἐπιπτον ἐπὶ τῶν νώτων τῶν νυμφίων². Ἐν Κάσῳ τὰ κλήματα πρὸς κατασκευὴν τῶν στεφάνων κόπτουσι νύκτα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης παρθένοι, ἐπιλέγουσαι τρεῖς τὸ Πιστεύω. Πλέκονται δ' ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης ὑπὸ παρθένων, ἀναγινωσκομένων εὐχῶν ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ ψαλλομένων θρησκευτικῶν ᾠσμάτων, κοσμοῦνται δι' ἀνθέων καὶ ταινιῶν πολυχρώμων. Ἐν Βουρδουρίῳ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ

1. ΖΑ Α', σ. 213.

2. «Τὰ στεφάνια εἶναι γιὰ τὸ ψεύτικους ἀττούς γιὰ τὸ κλῆμα· σάν εἶναιμ τὸ ψεύτικους ἀττούς, ἐννοῦμ (= δένουμ) πάνω 'ς τὰ στεφάνια ἕναγ κομματάτσι κλῆμα, ποῦ τὸ κόβζει ἀρσενικόμ παῖ με μάναχ καὶ πατέρα, καὶ λέει μπρί (= πρίν) τὸμ Πιστεύω τρεῖς φορές τσαὶ πρέπει νὰ 'ναιγ κοφτερό τὸ μασ'αῖρι, γιὰ νὰ τὸ κόψῃ με μιᾶς, γιὰτὶ ἔχομέ-ν-το σὲ κακὸ ἂ ἐν γκοπῇ με τὸ πρώτο. - Ἄν εἶναιμ τὸ κλῆμα, τυλίουν τα μ' ἄσπροχ χασέ, ὡς ποῦ νὰ μὴφ φαίνεται καθόλου τὸ κλῆμα· ὕστερις τυλίουν το πάλι με πράσινες, κότσινες γιὰ τσαὶ γαλάζες κορδέλλες στενές, καὶ με φτές (= αὐτάς) τίς κορδέλλες ἐννοῦσι ψεύτικα λουλλούγκια· τυλίουν γκόμα πάνω τσαὶ χρουσάφσια. - Τὸμ παλιὸγ καιρό (τσαὶ τώρα κόμα σὰ ζενῇ (= γίνῃ) καένας γάμος κλεψιμιδὸς) ἠκάμνασι στεφάνια με τίς παλιές φατές (= ὑφαντάς) μεσάλλες· ἠτυλίασι τέτζιονας (= δὸς εἰπεῖν) τὸ κλῆμα με τίς μεσάλλες, τσ' ἠκρέμμουνταν οἱ ἄκιρζ'ιες (= ἄκραι) τῶ μεσαλλιῶ ποῦ 'χαγ καὶ φοῦντες, σὰμ ποῦ κρέμμεται τώρα ποπίσω ποῦ τὴν νύμφη τσαὶ τὸγ γαμπρό ἢ ἄσπρη πλαγκειά (= πλατεῖα) κορδέλλα, ποῦ με τίς ἄκιρζ'ιές της ἐννοῦσιγ καὶ τὰ τζυδὸ στεφάνια. - Τὰ στεφάνια πλέτσει τα ὄφα (= ὄποια) τύσ'η κι ὄφα ξέρη». (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γιάννη Κλ. Ζερβοῦ).

νεαράι γυναῖκες καὶ παρθένοι στολίζουσι τὰ στέφανα, τὰ ὅποια κατασκευάζουσι ἐκ κλάδων ἀμπέλου καὶ ποικίλλουσι διὰ φύλλων χρυσοῦ (Ξενοφάνης, τ. Γ', σ. 168).

Ε'

Ἐν Ἀνδριταίνῃ ὁ παράνυμφος ἐκπιὼν ὄλον τὸ ποτήριον θραύει αὐτὸ ἐπὶ τοῦ πατώματος. Ὁμοίως καὶ ἐν Λάστα. Ἐν Μεσσήνῃ καὶ Ἀνδραβίδᾳ (Κ. Σ. Γούναρης) τὸ ποτήριον ἄλλοτε θραύεται καὶ ἄλλοτε ὄχι. Ὁμοίως καὶ ἐν Οἰχαλίᾳ. Ἐν Μολίβῳ τῆς Λέσβου ὁ παράνυμφος, ἀφοῦ ἐκπῆν τὸν ἐν τῷ ποτηρίῳ οἶνον, τὸ πετᾶ ὀπισθὲν του καὶ ἂν τὸ ποτήριον (ὅπερ εἶναι μετὰλλινον) πέσῃ ἐπὶ τῆς βάσεώς του, τεκμαίρονται ἐκ τούτου ὅτι τὸ πρωτότοκον θὰ εἶναι θῆλυ· ἂν δὲ τούναντίον, θὰ εἶναι ἄρρεν· ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Λέσβου, ὅπου τὸ ποτήριον εἶναι ὑάλινον, θραύεται. Ἐν ταῖς νήσοις τῆς Προποντίδος ὁ ἱερεὺς θραύει τὸ ποτήριον (Μ. Φιλήντας). Ἐν Βουρδουρίῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε ἐπίσης νὰ τὸ θραύῃ ὁ ἱερεὺς (Χ. Κ. Ἡλιάδης). Ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας θραύει ὁ παράνυμφος τὸ ποτήριον. Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Τραπεζοῦντος ὁ παράνυμφος ἐπίσης ἐκπιὼν τὸ ποτήριον τὸ θραύει ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Ἐν Ἄκ - σοῦ (Χασὰ-κιοῖ) παρὰ τὴν Μαλακοπὴν ὁ παράνυμφος θραύει τὸ ποτήριον καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν τεμαχίων αὐτοῦ τεκμαίρονται τὴν εὐτεκνίαν τῶν νυμφίων, διότι ὅσον περισσότερα εἶναι τὰ τεμάχια, τόσον τὰ τέκνα θὰ εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν γονέων, ἄρρενα, ὑγιῆ κλπ. Ἐν Μισθίᾳ τῆς Καππαδοκίας ἐπίσης τὸ ποτήριον θραύεται. Εἷς τινὰ τῶν Γραμμενοχωρίων τῆς Ἠπείρου θραύει τὸ ποτήριον ὁ παράνυμφος, δηλῶν οὕτω συμβολικῶς ὅτι εὐχεται νὰ μὴ εὐρεθῇ πάλιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ στέψῃ αὐτοῦς, ἀλλὰ νὰ εἶναι οὗτος ὁ πρῶτος καὶ τελευταῖος γάμος των. Καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς ὁ ἐφημέριος ρίπτει μεθ' ὀρμῆς τὸ ποτήριον, ἵνα θραυσθῇ, θεωρεῖται δὲ κακὸς οἰωνός, ἂν μείνῃ ἀκέραιον¹.

Τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως τοῦ ποτηρίου ἔχουσι καὶ οἱ Ἑβραῖοι τῆς Κερκύρας καὶ τῆς ἄλλης Ἑπτανήσου, τὴν ὥραν τῆς τελετῆς ρίπτοντες αὐτὸ εἰς τὸ πάτωμα θεωροῦσιν αἴσιον, ἂν θρυμματισθῇ, διότι πιστεύουσιν ὅτι ἄλλην ζημίαν ἢ συμφορὰν δὲν θὰ γνωρίσωσιν οἱ νεόνυμφοι. Ἄν τὸ ἔθιμον παρελήφθη παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἢ εἶναι ἀκραιφνῶς ἑβραϊκόν, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω.

Ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου συνηθίζουσι νὰ θραύωσι τὰ πινάκια καὶ τὰ ποτήρια καὶ τ' ἄλλα ὑάλινα ἢ πήλινα σκεύη τῆς τραπέζης μετὰ τὸ πέρασ τοῦ δείπνου, τοῦ ἐπακολουθοῦντος εἰς τὸ στεφάνωμα. Ἴσως θέλουσι διὰ τούτων νὰ δείξωσιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ἄλλη χρῆσις αὐτῶν. Συναφές δὲ ἔθιμον

1. Pitrè, Usi e costumi, τ. II, σ. 66.

είναι τὸ ἐν Πορταριᾷ τοῦ Πηλίου γινόμενον, ὅπου κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἢ νύμφη ρίπτει ὀπισθὲν τῆς μετὰ δυνάμεως καὶ θρυμματίζει τὸ πινάκιον τοῦ βουτύρου, δι' οὗ ἤλειψε τοὺς παραστάτας τῆς θύρας κατ' ἀρχαιότατον ἔθιμον¹. Ἐπίσης κατ' ἔθιμόν τι τῆς Ἀλσατίας, τὸ κατὰ τὴν γαμήλιον πομπὴν προσφερόμενον εἰς τὴν νύμφην ποτήριον οἴνου, ἐξ οὗ πίνει ἢ νύμφη, ρίπτεται κάτω καί, ἂν θρυμματισθῇ, προοιωνίζονται εὐτυχῇ τὸν γάμον².

ς'

Ἐκ τοῦ ἐμβαπτιζομένου ἄρτου τρώγουσιν οἱ νυμφίοι μόνοι ἢ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ παράνυμφος ἢ οἱ ἄγαμοι τῶν κεκλημένων ἢ οἱ κεκλημένοι πάντες, ἔχει δηλαδὴ τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τὸν χαρακτῆρα μεταλήψεως κοινῆς τροφῆς μόνον τῶν νυμφίων ἢ τινῶν τῶν παρισταμένων ἢ πάντων ὁμοῦ. Ἀνά τὰς ἐλληνικὰς χώρας παρατηροῦνται διαφοραὶ τοῦ ἔθιμου, ὧν καταγράφω ὧδε ὅσας περιῆλθον εἰς γυνῶσίν μου.

Ὁ ἱερεὺς δίδει εἰς τοὺς νυμφίους, καθὼς καὶ εἰς τὸν κουμπάρον καὶ τὴν κουμπάραν, νὰ πῶσιν οἶνον ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, καθὼς καὶ νὰ φάγωσι τεμάχιον ἄρτου ἐμβαπτιζομένου εἰς τὸν οἶνον (W. 91). Ἐν Πελοποννήσῳ : Ἐν Βυσσοκᾷ τῶν Καλαβρύτων, ἐπὶ ξυλίνου βαρελίου περιέχοντος ἀμίλητον νερὸν θέτουσιν οἱ ἱερεῖς «πλαστήριον καὶ ἐπ' αὐτοῦ μανδήλιον καινουργές καὶ πολυποίκιλον καὶ εἶτα ἐπ' αὐτοῦ τὰ τῆς θρησκείας σύμβολα, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων τὸν ἄρτον, προσφορᾶς σχῆμα ἔχοντα, ἄνευ ὅμως τῆς σφραγίδος, ἀλλὰ μόνον ἐν μέσῳ ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐκτέμνονται τρία τρίγωνα, ἅτινα καταλλήλως χαραχθέντα σχηματίζουν μεῖγα τρίγωνον οὕτω Δ . Κάτωθεν δὲ ὑπὸ τὸ πλαστήριον τίθεται οἰνοδόχον ἀγγεῖον ξύλινον (τσιτσα ἢ τσιότρα). Τοῦτο δὲ τίθεται ἐκεῖ πλήρες οἴνου, εἰς τοῦ μυστηρίου τὴν ἐκτέλεσιν χρησιμεύοντος. Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἡ ὥρα, κεράννυται ἐν φιάλῃ ἀπὸ τοῦ ἀγγείου ἐκείνου ὁ οἶνος καὶ ρίπτονται ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τὰ τρία ἐκεῖνα ἐξ ἄρτου τρίγωνα, ὧν τὸ πρῶτον ὄρισταὶ διὰ τὸν γαμβρόν, τὸ δὲ δεύτερον διὰ τὴν νύμφην καὶ τὸ τρίτον διὰ τὸν παράνυμφον» (ΔΙΕ, τ. Α', σ. 130). Ἐν Λάστῃ τῆς Γορτυνίας ὁ γαμβρὸς ἐκόμιζεν εἰς τὸν γάμον ἄρτον, οἶνον καὶ ἐν τεμάχιον κρέατος, ἔθετε δ' ἐντὸς τοῦ σάκκου (τράσιτο) καὶ ἐν ποτήριον. Ὁ ἄρτος, ὁ οἶνος καὶ τὸ ποτήριον ἐτίθεντο ἐπὶ τῆς τραπέζης, τὸ δὲ κρέας καὶ τὸ σακκίδιον ὑπὸ τὴν τράπεζαν. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅταν ἀπηγγέλλετο ἡ φράσις

1. Ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ (Φιλιππουπόλεως) οἱ Ἕλληνες μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἔθραυον τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης, ἧς ἐπέβαινον οἱ νεόνυμφοι (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἔθιμων κλπ., σ. 184-5). Τοῦτο μαρτυρεῖ περὶ τῶν ἀρχαίων Βοιωτῶν, καιόντων τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης, ὁ Πλούταρχος, Κεφαλ. καταγραφὴ ρωμ. 29, σ. 271 d.

2. Samter, Geburt, Hochzeit u. Tod, σ. 163.

«γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος», εἰς τῶν περισταμένων γεμίζει τὸ ποτήριον καὶ εἶτα ὁ ἱερεὺς ρίπτει ἐντὸς αὐτοῦ τρία τεμάχια ἄρτου· τούτων τὸ ἐν δίδεται εἰς τὸν νυμφίον, τὸ ἄλλο εἰς τὴν νύμφην, ἀφοῦ πίωνσι πρότερον ὀλίγον οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου. Τὸ τρίτον τρώγει ὁ παράνυμφος, ὅστις ὑποχρεοῦται νὰ κενώσῃ τὸ ποτήριον καὶ εἶτα νὰ τὸ θρυμματίσῃ ρίπτων κατὰ γῆς. Ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας ἐμβάλλονται ἐκ τοῦ παρατιθεμένου ἐπὶ τῆς τραπέζης ἄρτου τρία τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἅτινα τρώγουσιν οἱ νυμφιοὶ καὶ ὁ παράνυμφος πίνοντες καὶ τὸν οἶνον. Ὁμοίως ἐν Ἀνδριτσαίνῃ, ἐν Μάνῃ. Ἐν τῷ δήμῳ Εὐσας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἐπαρχίας Μεσσήνης κατὰ τὴν στέψιν φέρεται ὑπὸ τῶν συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ ἄρτος μέγας καὶ δοχεῖον πλήρες οἴνου (τσίτσα ἢ μπλόσκα ἢ μπρίκα)· ὁ ἱερεὺς κόπτει ἐκ τοῦ ἄρτου μικρὸν τριγωνικὸν τεμάχιον, ὅσον τὸ ἀντίδωρον τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐμβάλλει εἰς τὸ ποτήριον, τὸν δὲ λοιπὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον παραλαμβάνει εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἐκ τοῦ ποτηρίου πίνουσιν οἱ νυμφιοὶ, ὁ δὲ παράνυμφος μόνον ἂν εἶναι ἀμφιθαλῆς, ἄλλως δίδεται ὁ οἶνος εἰς ἀμφιθαλῆ παῖδα, ἵνα ἐκπῆ αὐτὸν (παρὰ Κ. Σ. Γούναρη). Καὶ ἐν Οἰχαλίᾳ τῆς Μεσσήνης τὰ αὐτὰ τηροῦνται· ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος κομίζονται ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ νυμφίου, ἐμβάλλονται τεμάχια ἄρτου εἰς τὸ ποτήριον, ὁ παράνυμφος δὲν πίνει, ἀλλὰ δίδεται εἰς ἀμφιθαλῆ παῖδα τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ποτηρίου.

Ἐν Κερκύρα παρατίθεται καὶ ἄρτος μετὰ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ἐμβάλλονται ἐξ αὐτοῦ τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον. Ὁ παράνυμφος δὲν πίνει. Εἰς τὰ χωρία τῆς Κερκύρας, ἀφοῦ πῆν ἢ νύμφη καὶ ὁ γαμβρός, τὰ γραμματικακῶδη ἀδειάζουν τὸ ποτήρι, ἂν ζοῦν ἀμφοτέρω οἱ γονεῖς των, διότι ἄλλως δὲν εἶναι αἴσιον. Εἰς ἄλλα δὲ χωρία μὲ τὸ κρασί, τὸ ὁποῖον εἶναι πάντοτε μαῦρον, ἔχουν καὶ τρεῖς φέτες ψωμί, καὶ ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, ὁ ἱερεὺς ἐμβαπτίζει τὸ ψωμί εἰς τὸ κρασί καὶ δίδει εἰς αὐτοὺς καὶ τρώγουν ἐξ ἐκάστης φέτας, πρῶτον τοῦ νυμφίου καὶ ἔπειτα τῆς νύμφης· ἔπειτα τοὺς δίδει νὰ πίωνσιν ἐκ τοῦ ποτηρίου ὁ γαμβρός πρῶτον, εἶτα ἡ νύμφη καὶ τελευταῖον πάλιν ὁ γαμβρός. Ὁ παράνυμφος δὲν πίνει, καὶ τὸν ὑπόλοιπον ἄρτον καὶ οἶνον ὁ ἱερεὺς δίδει νὰ φάγῃ παῖς ἀμφιθαλῆς. Ἐν Λευκάδι ἐνέβαλλον ἄλλοτε τρεῖς φέτες ἄρτου εἰς τὸν οἶνον, καὶ ὁ ἱερεὺς ἔδιδε νὰ πῆν καὶ φάγῃ πρῶτος ὁ νυμφίος, εἶτα ἡ νύμφη, τρεῖς, καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἔδιδε νὰ πῆν εἰς τῶν παρισταμένων νεανίσκων (*Papadopoulo Vreto*, Memoria su di alcuni costumi tuttora esistenti nell' isola di Leucada, Napoli 1835, σ. 35 - 36). Καὶ σήμερον δὲ τηροῦνται τὰ αὐτά· μετὰ δὲ τὴν μετάληψιν ἐκ τοῦ ποτηρίου καὶ τὴν βρωσιν τοῦ ἄρτου γίνεται ἀγὼν τῶν ἀγάμων νέων περὶ τῆς ἀρπαγῆς τοῦ ποτηρίου μὲ τις φέτες. Ὁ κατορθώσας νὰ γίνῃ κύριος τρώγει τὸν ἄρτον καὶ πίνει τὸν οἶνον, πιστεύεται δὲ ὅτι ταχέως θὰ νυμφευθῇ. Τὸ ποτήριον δὲ πρέπει νὰ λάβῃ πάντοτε νέος ἀμφιθαλῆς, διότι ἄλλως δὲν θὰ βγῆ σὲ καλό.—Ἐν Λιζούρη τῆς Κεφαλληνίας παρατίθενται καὶ τρεῖς φέτες ἄρτου, ὁ δ' ἱερεὺς ἐμβαπτει εἰς τὸ ποτήριον μίαν φέταν καὶ δίδει

πρῶτον εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ εἶτα εἰς τὴν νύμφην νὰ φάγωσιν, εἶτα δὲ δευτέραν, ἣν δίδει πρῶτον εἰς τὴν νύμφην, καὶ τὴν τρίτην πρῶτον εἰς τὸν γαμβρὸν. Τὸ ποτήριον δίδει ὁ ἱερεὺς εἰς τοὺς ἀγάμους κεκλημένους ἢ εἰς ἓνα μόνον ἐξ αὐτῶν, ἵνα πίνοντες νυμφευθῶσι ταχέως· ἂν ὁ παράνυμφος εἶναι ἄγαμος, φυλάττουσιν ἵνα πῖη καὶ αὐτός. Τὸ ποτήριον μετὰ τοῦ ἄρτου λέγεται σοῦπα.—'Ἐν Ζακύνθῳ ἐμβάλλονται εἰς τὸ ποτήριον τεμάχια ἄρτου, ἅτινα τρώγουσιν οἱ νυμφῖοι. Ὁ παράνυμφος πίνει ἐπίσης καὶ περιέρχεται τὸ ποτήριον εἰς τοὺς παρεστῶτας ἀγάμους, ἵνα κολλήσουν, ἦτοι ἵνα νυμφευθῶσι καὶ αὐτοὶ (παρὰ I. Καμπίτση). Ἐν Κυθήροις παρατίθεται καὶ ἄρτος, ὃν εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς· τὸ ποτήριον παραλαμβάνει ὁ παράνυμφος καὶ ἂν μὲν εἶναι ἄγαμος, πίνει καὶ αὐτός, ἂν δ' ἔγγαμος, δίδει εἰς πάντας τοὺς ἀγάμους νέους καὶ νέας, ἵνα πίνοντες νυμφευθῶσι ταχέως.

'Ἐν Μεσολογγίῳ καλοῦσι τείσμα τὴν μετάληψιν ταύτην τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου (παρὰ Σ. Παγώνη).—'Ἐν Τζουμέρκις τῆς Ἠπείρου δίδεται εἰς τοὺς νυμφίους ὁ ἐμβαπτιζόμενος εἰς τὸ ποτήριον ἄρτος, ἐκ τοῦ οἴνου δὲ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἄρτου δίδεται εἰς παῖδα ἀμφιθαλῆ. Πολλαχοῦ τῆς Ἠπείρου παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν μετὰ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ἄρτος σφηνοειδῶς κεκομμένος. Ἀφοῦ δὲ γευθῶσιν οἱ νεόνυμφοι πρῶτον τὸν οἴνον, τρώγουσιν ἔπειτα ἀμφότεροι τὸν ἄρτον. Ὁμοίως καὶ ὁ παράνυμφος. Ἐν πολλοῖς ὅμως πεδινοῖς χωρίοις τῆς Ἠπείρου ἀντὶ ποτηρίου οἴνου τ.αρεῖχεν ἄλλοτε ὁ παράνυμφος δοχεῖον πλήρες μέλιτος καὶ ἄρτου, ἐξ οὗ ἔτρωγον οἱ τε νεόνυμφοι καὶ ὁ παράνυμφος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἔτρωγον οἱ καλύτεροι τοῦ γαμβροῦ φίλοι, οἱ καλούμενοι βλάμηδες. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κοντοθανάση).—'Ἐν Σκοπέλῳ παρατίθεται ἐν τῇ τραπέζῃ κατὰ τὸ στεφάνωμα καὶ ἄρτος καὶ ἐπὶ ἀβαθοῦς δισκοειδοῦς ἀγγείου μέλι μετὰ καρῶν· ἐκ τοῦ ἄρτου ἐμβάλλονται δύο τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἅτινα ἐσθίουσιν οἱ νυμφῖοι· ἀνὰ ἓν κάρυον δὲ μετὰ μέλιτος ἐσθίουσιν οἱ νυμφῖοι, ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ παράνυμφος. Τὸ ποτήριον εἶναι ἀργυροῦν τῶν εὐπόρων, ὑάλινον δὲ μετὰ ποικιλμάτων τῶν ἀπόρων.

'Ἐν Νέᾳ Μιτζέλα τῆς Φθιώτιδος (ἐποικήσει τῶν Μακεδόνων) πίνει καὶ ὁ παράνυμφος τελευταῖος ἐκ τοῦ οἴνου, καὶ τρώγει ἐν τῶν ἐμβαλλομένων ἐν τῷ ποτηρίῳ τριῶν τεμαχίων ἄρτου. Παραδίδει δὲ τὸ ποτήριον εἰς τὸν μπράτιμον ἢ βλάμην, ὅστις ἐκπίνει ὅλον τὸν οἴνον εὐχόμενος εἰς τοὺς μελλονύμφους νὰ ζήσουν.—'Ἐν Κοζάνῃ τῆς Μακεδονίας τίθενται τεμάχια ἄρτου ἐν κοίλῳ ἀργυρῷ δίσκῳ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ δὲ διὰ τοῦ κοχλιαρίου δοθῇ τρίς εἰς τοὺς νυμφίους, λαμβάνει τὸ ποτήριον καὶ πίνει τὸν ὑπόλοιπον οἴνον ὁ παράνυμφος (νοῦννος).—'Ἐν Ἐδέεσση ὁ ἄρτος ἐμβάπτεται εἰς τὸν οἴνον καὶ προσφέρεται εἰς τοὺς νυμφίους· πίνουσιν οὗτοι καὶ οἴνον ἐκ τοῦ ποτηρίου, τὸν δ' ὑπολειφθέντα πίνει ὁ νοῦννος. Ἐν Σιατίστῃ ὁ ἄρτος λαμβάνεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκ προσφορᾶς, ἐμβάλλονται δὲ τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἐξ οὗ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος.

Ἐν Λουλέ Βουργάζ τῆς Θράκης ἐμβάλλεται τεμάχιον ἄρτου εἰς τὸ ποτήριον, πίνει δὲ καὶ ὁ παράνυμφος. Ὁμοίως καὶ ἐν Κούταλη παρὰ τὴν Προποντίδα.

Ἐν Λέρῳ πίνει ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ὁ παράνυμφος, ἀλλὰ δὲν παρατίθεται ἄρτος ἐν τῇ τραπέζῃ, οὐδ' ἐμβάλλονται τεμάχια αὐτοῦ. Ὁμοίως καὶ ἐν Μολίβῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Λέσβου, καὶ ἐν Κῶ. Ἐν Κάσῳ παρατίθεται ἄρτος, ἐξ οὗ κόπτονται μικρὰ τεμάχια ἴσα τὸν ἀριθμὸν πρὸς τοὺς νυμφίους καὶ τοὺς παρανύμφους· ἕκαστον τεμάχιον ἐμβαπτεται εἰς τὸ ποτήριον καὶ προσφέρεται μετὰ τοῦ οἴνου εἰς τοὺς νυμφίους καὶ τοὺς παρανύμφους. Ἐκ τοῦ ἄρτου κόπτονται ἄλλα τεμάχια, ἅτινα ἐμβαπτόμενα εἰς μέλι δίδονται ὑπὸ τοῦ ἱερέως εἰς τοὺς παρισταμένους, καλοῦνται δὲ μελόπιττα. Ὁμοίως ἐν Καρπάθῳ ἐμβάλλονται ἐκ τοῦ ἄρτου εἰς τὸ ποτήριον τεμάχια καὶ τρώγουσιν αὐτὰ προτοῦ νὰ πῖωσι τὸν οἶνον οἱ νυμφεῖοι καὶ ὁ παράνυμφος. Ὁ δ' ὑπόλοιπος ἄρτος κόπτεται εἰς μικρὰ τεμάχια, ἐμβαλλόμενα εἰς ἀγγεῖον πλήρες μέλιτος καὶ οἴνου· ταῦτα διανέμει ὁ ἱερεὺς εἰς πάντας τοὺς προσκεκλημένους λαμβάνων κερμάτια· τὸ δ' ἀγγεῖον δίδεται εἰς τὸν παράνυμφον.—Ἐν Καλύμνῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, ἐκ δὲ τοῦ ποτηρίου πίνουσι πρῶτος ὁ γαμβρός, ἔπειτα ἡ νύμφη καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ κουμπάροι καὶ οἱ κουμπάρες· τὸ ὑπόλοιπον πίνει ὁ τυχών.—Ἐν Πάτμῳ πίνουσι τὸν ὑπολειφθέντα οἶνον οἱ ἄγαμοι, ἵνα ταχέως νυμφευθῶσι (ΔΙΕ, τ. Γ', σ. 334).

Ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκη, Περγάμῳ ὁ ἱερεὺς ἐμβάλλει εἰς τὸ ποτήριον τρία τεμάχια ἐκ προσφορᾶς διὰ τοὺς νυμφίους καὶ τὸν παράνυμφον, ὅστις πίνει καὶ ἐκ τοῦ οἴνου. Μετὰ τὴν τελετὴν κατακομματιάζουσι τὴν προσφορὰν, ἐξ ἧς ἐξήγαγεν ὁ ἱερεὺς τὰ τεμάχια καὶ λαμβάνουν ἀπὸ ἐν μικρὸν τεμάχιον οἱ κεκλημένοι· ἀλλὰ τοῦτο νῦν μόνον εἰς τὰ χωρία γίνεται.—Ἐν Κυδωνίαις καὶ Περγάμῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, τὸν δ' ὑπόλοιπον οἶνον πίνει ὁ παράνυμφος. Ὁμοίως ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας πίνει ἐκ τοῦ ποτηρίου καὶ ὁ παράνυμφος καὶ ἡ παράνυμφος. Ἐν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν ἄρτος, ἀλλὰ δὲν ἐμβάλλονται τεμάχια αὐτοῦ εἰς τὸ ποτήριον· πίνουσι δὲ οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου πλὴν τῶν νυμφίων καὶ ὁ παράνυμφος καὶ ἡ παράνυμφος.

Ἐν Ἰκονίῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, τὸ ποτήριον δ' ἀνήκει εἰς τὴν ἐκκλησίαν· μετὰ τοὺς νυμφίους ὁ παράνυμφος ἐκπίνει τὸν οἶνον. Ἐν Ἀχ-σοῦ (Χασά-κιοῖ) πλησίον τῆς Μαλακοπῆς ὁμοίως μόνον οἶνος τίθεται ἐν τῷ κοινῷ ποτηρίῳ, ἐξ οὗ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος. Ἐν Μισθίῳ τῆς Καππαδοκίας πίνουσι ἐκ τοῦ οἴνου τρεῖς οἱ νυμφεῖοι, μετ' αὐτοὺς δὲ οἱ γονεῖς ἀμφοτέρων καὶ εἶτα ὁ παράνυμφος. Ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ Ταβλουσουνίῳ τῆς Καππαδοκίας δὲν παρατίθεται ἄρτος, ἀλλὰ τίθενται ἐπὶ τῆς τραπέζης κουφέττα, ἐκ τῶν ὁποίων δίδονται τινὰ εἰς τοὺς νυμφίους, τὰ δὲ λοιπὰ διανέμονται εἰς τοὺς παρεστῶτας· ἐκ τοῦ ποτηρίου πίνουσι μόνον οἱ νυμφεῖοι.

Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Τραπεζοῦντος μόνον οἶνον περιέχει τὸ ποτήριον, ἐξ οὗ πίνουσι τρεῖς οἱ νυμφεῖοι, καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἐκπίνει ὁ παράνυμφος, ὅστις καὶ

θραύει τὸ ποτήριον. Ἐν Λιβαδιᾷ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ὁ παράνυμφος πίνει τρεῖς ἐκ τοῦ ποτηρίου. Ὁμοίως καὶ ἐν Νικοπόλει.

Εἰς τινὰ χωρία τῆς Κύπρου, οἷον εἰς τὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου, παρατίθεται ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἄρτος, ἐξ οὗ ἐξάγονται ἀνά ἓν τεμάχιον διὰ τὸν γαμβρόν, τὴν νύμφην, τὸν παράνυμφον καὶ τὴν παράνυμφον· ἐμβάλλεται δὲ ἀνά ἓν ἐκάστοτε εἰς τὸ ποτήριον, ὅταν προσφέρεται τοῦτο εἰς τὸν μέλλοντα νὰ πῆ. Εἰς τὸν Κάμπον τοῦ διαμερίσματος Λεύκας πίνει καὶ ὁ παράνυμφος, ἀλλ' ὄχι ἡ παράνυμφος· ἔπειτα δίδεται τὸ ποτήριον εἰς συγγενῆ τοῦ παρανύμφου.

Καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς τῆς Σικελίας εἰς κρυστάλλινον ἢ ὑάλινον ποτήριον πλήρες οἴνου ἐμβάπτει ὁ ἱερεὺς τεμάχιον ἄρτου ἢ παξιμάδιον καὶ δίδει τρεῖς εἰς τοὺς νυμφίους νὰ φάγωσι καὶ νὰ πῶσι, καὶ ἀφοῦ ψάλλῃ «ποτήριον σωτηρίου λήψομαι καὶ τὸ ὄνομα κυρίου ἐπικαλέσομαι» (*prendero il calice salutare, ed invochero il nome del signore*), ρίπτει μεθ' ὁρμῆς κατὰ γῆς τὸ ποτήριον, ἵνα συντριβῇ (*Pitrè, Usi e costumi*, τ. II, σ. 67). — Παρὰ τοῖς Βουλγάροις πρὸ τῆς εὐλογίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ Κούμ (ὁ προεστὼς) καλύπτει διὰ πέπλου τὰς κεφαλὰς τῶν μνηστήρων, καὶ κρατῶν ποτήριον οἴνου ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει τεμάχιον ἄρτου, εὐλογεῖ αὐτοὺς καὶ καταχέει αὐτοῖς τὸν οἶνον (*Strauss, Die Bulgaren*, σ. 325).

Ζ'

Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ τὴν ἐπομένην τοῦ στεφανώματος συνεσθίουσιν οἱ νεόνυμφοι ἀλέκτορα, οὐδενὸς ἄλλου τῶν οἰκειῶν μετέχοντος τοῦ γεύματος.

Ἐν Γορτυνίᾳ ἄλλοτε τὴν νύκτα τῆς Κυριακῆς τοῦ γάμου, μικρὸν πρὸ τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἐγίνοντο τὰ πιστρόφια, ἤτοι ἐπέστρεφεν ἡ γαμήλιος συνοδεία εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ἡ μήτηρ ταύτης παρέθετεν εἰς τοὺς νεόνυμφους ἀλέκτορα κεκαρυκευμένον, τὸν κόκορα τῆς πεθερᾶς λεγόμενον (Πζ., σ. 48). Καὶ ἐν Καλαμάτᾳ ἄλλοτε παρετίθεντο εἰς τοὺς νεόνυμφους τὴν πρωίαν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου ὁπτὰ περιστέρια. Ὁμοίως καὶ ἐν Λιξούρῃ τῆς Κεφαλληνίας οἱ νεόνυμφοι συνεσθίουσι περιστέρια, «διὰ νὰ εἶναι ἀγαπημένοι». Ἐν Σχοπέλω οἱ νεόνυμφοι τρώγουσι τὴν ἐπαύριον τὸν ὑπολειφθέντα ἄρτον, ἐξ οὗ ἐλήφθησαν τὰ εἰς τὸ κοινὸν ποτήριον τεθέντα τεμάχια. Ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ (Φιλιππούπολις) κατὰ τὴν παραλαβὴν τῆς νύμφης ἐκ τῆς οἰκίας τῆς οἱ νυμφῖοι τρώγουσιν ἰδιαιτέρως κάτι τι (*Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἡθῶν καὶ ἐθίμων κλπ.*, σ. 188). Εἰς τὰ χωρία τῆς Κυζίκου εἰς κοινὸν γεῦμα τῶν νεόνυμφων παρατίθεται γεμιστὴ ὄρνις. Ὅπτον δὲ περιστέριον παρατίθεται εἰς τοὺς νεόνυμφους ἐσθίοντας αὐτὸ κατὰ μόνας καὶ ἐν Ἀιδινίῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (*W. Paton, ἐν Folk-Lore*, 1891, σ. 192). Ἐν Καρπάθῳ τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου τρώγουσιν οἱ νεόνυμφοι ὄρνιθα ἐν τῷ αὐτῷ

πινακίω. Ὁμοίως καὶ ἐν Κάσῳ. Ἐν Ἀγιάσῳ τῆς Λέσβου οἱ νεόνυμφοι τρώγουσι μετὰ τῆς μητρὸς τῆς νύμφης ὄρνιθα, ἣν αὕτη μοιράζει δίδουσα τοὺς πόδας εἰς τὸν γαμβρόν, συμβολικῶς σημαίνουσα ὅτι εἶναι ὁ στῦλος τοῦ σπιτιοῦ. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Γ. Λαμέρα).

Εἰς τὰ περὶ τὴν Πύλον χωρία οἱ νεόνυμφοι κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τῶν ὀφείλουσι νὰ φάγωσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ τεμαχίου ἄρτου, ὅπερ παρουσιάζει συνήθως εἰς αὐτοὺς ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ. Ὁμοίως ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις τῆς Θράκης κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεόνυμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ προσφέρονται εἰς ἀμφοτέρους ἄρτος μετὰ ἄλατος, ἐξ οὗ ὀφείλουσι νὰ φάγωσιν ἀνὰ μίαν δακνιάν (Θρακικὴ ἐπετηρὶς 1897, σ. 193). Πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας μετὰ τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ γαμήλιον συμπόσιον καὶ τὸν ἐπακολουθοῦντα χορὸν κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς Κυριακῆς συνδειπνοῦσιν ἐν ἰδίῳ δωματίῳ οἱ νεόνυμφοι μετὰ τῶν παρανύμφων (τοῦ καλιτάτα καὶ τῆς καλιμάννας)· ἐπικρατεῖ δ' ἐνιαχοῦ συνήθεια νὰ τρώγωσι κατὰ πρῶτον αὐγὰ καὶ παρασκευάσμα τι ἐξ ὀρύζης (Ἐθνικὴ ἀγωγή 1901, σ. 157). Πρὸ τούτου δ' ἀμέσως κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς γαμηλίου συνοδείας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, παρὰ τὴν αὐλειὸν θύραν ὁ καλιτάτας σπάζει τὸ κλίκι ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης καὶ διανέμει αὐτὸ εἰς τοὺς συνοδεύοντας, οἵτινες συνωθοῦνται ποῖος νὰ πρωτοπάρῃ ἢ μᾶλλον ν' ἀρπάσῃ τεμάχιον αὐτοῦ. Εἶναι δὲ τὸ κλίκι¹ ἄρτος περιφερῆς, τὸν ὁποῖον ὁ παράνυμφος παρασκευάζει, κατὰ δὲ τὴν στέψιν φέρει διαπερασμένον εἰς τὸν λαιμὸν τῆς κλυντήρας του, ἥτις εἶναι πλήρης οἴνου².

Παραπλήσια συνήθειαι ἐπιχωριάζουσι καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν δῆμῳ Ἀβίας ἡ μήτηρ τῆς νύμφης κόπτει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ταύτης ἄζυμον ἄρτον (τουρέκι), ὃν ἐκόμισεν ὁ γαμβρὸς κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου. Ἐν Μαλιτζίνα τοῦ δήμου Μελιτίνης τῆς Λακεδαίμονος κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ κόπτουν μίαν πίτταν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς καὶ τὴν διαμοιράζονται οἱ προσκεκλημένοι, εὐχόμενοι καλορίζικα. Ἐν Ἀρτάκη, Κυζίκῳ, Πανόρμῳ κατὰ τὸ στόλισμα τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης σπάζουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἑκατέρου ἀνὰ ἓνα πλατὺν ἄρτον ἐπὶ τούτῳ πλασμένον. Ἐν Καρυᾷ τοῦ Ὀλύμπου, ὅταν ἡ γαμήλιος πομπὴ φθάσῃ πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ἴσταται· τότε δ' ἐξέρχεται τῆς οἰκίας ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ βαστάζουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἄρτον καὶ εἰς τὴν χεῖρα κρατοῦσα ἀγγεῖον οἴνου· ὀρχομένη χαιρετᾷ πρῶτον τοὺς ἱερεῖς, ἔπειτα τὸν νουνδὸν (παράνυμφον) καὶ τελευ-

1. Ἦτοι κολλίκιον ἐκ τοῦ κόλλιξ. «Κόλλιξ δὲ ἐστὶν εἶδος ἄρτου περιφεροῦς, ἐξ οὗ τὰ παρ' ἡμῖν κολλίκια» (Γρηγορ. Κορινθ., σ. 549 καὶ Schaefer, αὐτ.). Συνήθης καὶ ὁ πληρέστερος τύπος κολλίκι (βλ. Κοραῆ, Ἄτακτα, τ. Α', σ. 153, τ. Γ', σ. 62 καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας, λ. μέλλω 2).

2. Ἐθνικὴ ἀγωγή 1901, σ. 156. Κλυντήρα = στάμνος, τὸ κοινῶς λεγόμενον κρονηρί, ἐκ τοῦ κρωστήριον (βλ. Kretschmer, Der heutige lesbische Dialekt, σ. 118).

ταῖον τὸ ἀνδρόγυνον· μετὰ τὸν σύννηθῃ χαιρετισμὸν («καλῶς ὠρίσατε, στερεωμένοι»), θέτει τὸ ψωμίον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης ἀνὰ τρεῖς φορές, εὐχομένη νὰ στερεώσῃ ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύμφη· ὅταν δ' ἔλθουν οἱ μπράτμοι, λαμβάνουν τὸν ἄρτον παρὰ τῆς μητρὸς τοῦ γαμβροῦ καὶ τὸν σπάζουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης καὶ τὸν διαμοιράζουσι ὅλοι.

Ἐν Λευκάδι τὴν δείλην τῆς δευτέρας (τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου) ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ ἀφαιροῦσιν ἐκ τῶν στρωμάτων τὰ τραγήματα καὶ πάντα τὰ καταχύσματα ἐν γένει, δι' ὧν ἐπλήρωσαν αὐτὰ προσωρινῶς ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, καὶ τὸν ἄρτον τὸν ὅποιον ἐνέβαλον εἰς αὐτὰ κόπτοντες εἰς μικρὰ τεμάχια διανέμουσιν εἰς τοὺς προσκεκλημένους.

Η'

Ἐν Ἀθήναις ἄλλοτε προσεφέρετο εἰς τὴν νύμφην ὑπὸ συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ παρθένου κατὰ τὴν εἴσοδον αὐτῆς εἰς τὴν οἰκίαν τούτου ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κατωφλίου πλακοῦς ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος καὶ καρύων. Ἡ προσφορά αὕτη ἐθεωρεῖτο ὡς ἐμφαίνουσα εὐχὴν πολυτεκνίας καὶ ἡδέος βίου (Θεοδос. Β. Βενιζέλου, Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἀθ. 1873, σ. 38 - 9). Ἐν Γορτυνίᾳ προσφέρεται ὑπὸ τοῦ παρανύμφου εἰς τοὺς νεονύμφους μέλι ἢ ἄλλο γλύκισμα. Καὶ λέγεται ὅτι γίνεται διὰ νὰ περάσουν γλυκισμένοι καὶ ἄλυποι τὴν ζωὴν των (Ππζ., σ. 46). Ἐν Σοποτῶ τοῦ δήμου Ἀροανίας ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ ἢ ἡ τοῦ παρανύμφου κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ δίδει ἀπὸ κυαθίσκου πλήρους μέλιτος ἀνὰ μίαν κουταλιὰν εἰς τοὺς νεονύμφους καὶ τὸν παρανύμφον. Ἐν τῷ δήμῳ Ἀβίας τῆς Μάνης μόλις εἰσέλθουν οἱ νεόνυμφοι εἰς τοῦ γαμβροῦ, θὰ τοὺς ταῖσουν μέλι καὶ καρύδι. Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ προσφέρεται ὑπὸ τῆς πενθερᾶς εἰς τοὺς νεονύμφους δι' ἀργυροῦ κοχλιαρίου γλυκὸ τῆς κούπας. Ἐν Λάστᾳ «ἀφοῦ ἐμπαίνανε μέσα στὸ σπίτι, ἤφερνε ὁ παπᾶς ἢ ἐλλείψει ὁ κουμπᾶρος ἓνα ποτήρι μέλι με κολλίνες ἀπὸ μύγδαλα κ' ἔδινε πρῶτα στὰ νιογάμπρια καὶ στερνὰ 'ς ὅλους τοὺς ἄλλους» (Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα, σ. 108). Ἐν Ζακύνθῳ, ὅταν φθάσουν οἱ νεόνυμφοι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἴστανται πρὸ τῆς θύρας· τότε δ' ἐξέρχεται ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ, ἂν ἔχη, ἢ μία συγγενής, ἂν δὲν ἔχη μητέρα, με ποτήριον μέλιτος καὶ λεπτὰς φέτας ψωμιοῦ, ἐμβαπτίζει τὸ ψωμί εἰς τὸ μέλι καὶ ταῖζει τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην τρεῖς φορές (παρὰ Σ. Καλογεροπούλου). Ἐν Σκοπέλῳ κατὰ τὸ στεφάνωμα παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν ὅπου οἱ στέφανοι ἐπὶ ἀργυροῦ δισκοειδοῦς ἀγγείου μέλι μετὰ καρύων· μετὰ δὲ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τρώγουσιν ἀνὰ ἓν κάρυον οἱ νυμφιοί, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ παρανύμφοι. Εἷς τινα πεδιναὶ χωρία τῆς Ἡπείρου, κατὰ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ὁ παρανύμφος προσέφερε δοχεῖον πλήρες μέλιτος καὶ ἔτρωγον ἐξ αὐτοῦ οἱ νυμφιοί, αὐτὸς

οὗτος ὁ παράνυμφος καὶ οἱ βλάμηδες τοῦ γαμβροῦ. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κοντοθανάση). Ἐν Κονίτση τῆς Ἡπείρου «μετὰ τὸ πέρας τοῦ μυστηρίου ἡ νουνὰ διανέμει εἰς ὄλους τοὺς παρευρεθέντας εἰς τὴν στέψιν τεμάχιον προσφορᾶς ἐντὸς μέλιτος βουτηγμένον»¹. Ἐν Σιατίστη τῆς Μακεδονίας οἱ συνοδοὶ τοῦ γαμβροῦ (μπράτιμοι) μετὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος θέτουσιν ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης τεμάχια σακχάρου καὶ τρώγουσι ταῦτα οἱ νυμφιοί, λαμβάνοντες τὰ τοῦ γαμβροῦ ἢ νύμφη καὶ ταύτης ὁ γαμβρός. Ἐν Ἐδέσση τῆς Μακεδονίας τὴν ἐπομένην τοῦ στεφανώματος προσφέρονται εἰς τοὺς νεονύμφους πίττα καὶ γλυκύσματα κομιζόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῆς νύμφης. Ἐν Κοζάνη μετὰ τὸ στεφάνωμα γίνεται ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ γαμβροῦ τὸ λεγόμενον *θρέψιμο*· μικρὸς παῖς δίδει τρεῖς εἰς τοὺς νεονύμφους, ἵνα φάγωσιν ἐξ αὐτῆς. Εἰς τὰ χωρία τῆς Κυζίκου μετὰ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ὁ ἱερεὺς ἐμβάλλει εἰς τὸ στόμα τῶν νυμφίων καὶ τοῦ παρανύμφου μίαν δακτυλιὰν μέλι.

Ἐν *Piana de Greci* καὶ ἐν ἄλλαις ἀλβανικαῖς ἀποικίαις τῆς Σικελίας ἡ πενθερὰ ἀναμένουσα τὴν νύμφην ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας προσφέρει εἰς αὐτὴν κοχλιάριον μέλιτος (*Pitrè, Usi e costumi*, τ. II, σ. 76). Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Σικελίας, ἀφοῦ εἰσέλθωσιν οἱ νεόνυμφοι εἰς τὴν οἰκίαν, οἱ συγγενεῖς προσφέρουσιν εἰς αὐτοὺς ἐν κοχλιάριον μέλιτος (αὐτ., σ. 75 - 6).

1. Ἄγών, 14 Μαΐου 1899, σ. 3.

ΤΟ ΕΘΙΜΟΝ ΤΗΣ ΘΡΑΥΣΕΩΣ ΑΓΓΕΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΗΔΕΙΑΝ*

Σχεδὸν ἀπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν συνηθίζεται κατὰ τὰς κηδείας νὰ θραύωνται πήλινα ὑδροφόρα ἀγγεῖα πρὸ τῆς οἰκίας κατὰ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐξοδὸν τοῦ νεκροῦ¹, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἐν τῇ ὁδῷ, ὁπόθεν διέρχεται ἡ ἐπικήδειος πομπὴ ριπτόμενα ἐκ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν², ὡς ἐπίσης καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου, ὅταν

* Ἐγράφη κατ' αἴτησιν τοῦ Edw. Tylor, ἀνακοινωθεῖσα δ' εἰς συνεδρίαν τοῦ ἐν Λονδίῳ ἀνθρωπολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἐδημοσιεύθη μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Louis Dyer, ἐν *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 1893, τ. XXIII, ἀρ. 1, σ. 28-44. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἀνετυπώθη ἐν Παρνασσῷ 1894, τ. 12, σ. 81-7, νῦν δὲ συμπληροῦται διὰ πολλῶν προσθηκῶν.

1. Ἀθῆναι, πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου (ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων). Βλ. *Pouqueville, Voyage de la Grèce, Par. 1827, τ. VI, σ. 147. Πρωτοδίκου, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς, Ἀθ. 1860, σ. 13. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen, σ. 119. Lawson, Modern Greek Folklore, σ. 520.* - Ὅπισθεν τοῦ ἐκκομιζομένου νεκροῦ ρίπτουσι πρὸ τῆς θύρας καὶ θραύουσιν ὑδρίαν πλήρη ὕδατος. (Τῆνος, κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Σταμ. Καραλῆ, 1888). Μόκονος: *Th. Bent, The Cyclades, σ. 220.* «Ἄμα ὁ νεκρὸς ἐξέλθῃ τῆς οἰκίας ρίπτεται κατόπιν αὐτοῦ πήλινόν τι ἀγγεῖον ἢ κέραμος, ἵνα θραυσθῇ» (Λακκοβήχια Μακεδονίας: *Γουσίου, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, 1894, σ. 63. Abbott, Macedonian Folklore, σ. 198.*) Θραύεται τὸ ἀγγεῖον κατὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ λειψάνου ἐκ τῆς οἰκίας, τὰ δὲ τεμάχια τῆς ὑδρίας ἐξαετῶνται εἰς τὰ ξύλα τοῦ φερέτρου, τὰ ἐμπηγνυόμενα σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ τάφου (*R. Kleinpaul, Οἱ νεκροὶ τῶν Ἀθηνῶν, μεταφρ. ἐν Ἐστία 1882, τ. II, σ. 99.*) Ἐν Ἀχαΐᾳ πάντα τὰ ὑάλινα ἢ πήλινα ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἔκαμνε χρῆσιν ὁ ἀσθενής, θραύονται κατὰ τὴν ἐκφορὰν συνήθως τὸ ἀγγεῖον, ἐξ οὗ ἐλήφθη τὸ ὕδωρ διὰ τὸ λουτρὸν τοῦ νεκροῦ, τίθεται ἐπὶ τοῦ κατωφλίου οὕτως, ὥστε νὰ πατήσῃ καὶ θραύσῃ αὐτὸ ὁ πρῶτος τῶν βασταζόντων τὸ φέρετρον, τὰ δ' ἄλλα ἀγγεῖα θραύονται ριπτόμενα ἀπὸ τῶν παραθύρων τοῦτο δὲ διὰ νὰ μὴ τὰ μεταχειρισθῇ ἄλλο μέλος τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ νὰ τὰ παραλάβῃ ὁ νεκρὸς. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Γ. Παπαγεωργίου, φοιτητοῦ, 1918). Ἐν Γορτυνίᾳ κατὰ τὴν ἐξοδὸν θραύουσιν ὑάλινον ἀγγεῖον ἢ πήλινον κανάτιον, οἱ δὲ πνεύστεροι κεραμίδι (*Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή, σ. 285.*) Ἐν Τριπόλει καὶ ἐν πολλοῖς χωρίοις τῆς ἐπαρχίας Μαντινείας θραύουσι κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ οἱ μὲν εὐπορώτεροι καινουργῆ ὑδρίαν ἢ λάγγηνον, οἱ δ' ἀπορώτεροι παλαιὸν τι ἀγγεῖον ἢ ἀπλῶς κέραμον πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας ἢ πρὸ τῆς θύρας τοῦ δωματίου, ἐν ᾧ ἐτελεύτησεν ὁ νεκρὸς, ἢ ἐν ᾧ δωματίῳ ἐξετέθη, ἦτοι ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου τὰ εἰκονίσματα. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, φοιτητοῦ, 1892). Εἰς τὸ Μπογιάτι τοῦ τέως δήμου Ἡραίας κατὰ τὴν ἐκ τῆς οἰκίας ἐξοδὸν τοῦ λειψάνου ἀντὶ ὑδροφόρου ἀγγείου συνηθίζουσι νὰ θραύωσι κέραμον καὶ ἐν κοχλιάριον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου, ἐπιθεωρητοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως Γορτυνίας).

2. Ἐν Τριπόλει καὶ ἐν πλείστοις χωρίοις τῆς Μαντινείας λέγουσιν, ὅτι ἅμα προσπε-

καταβιβασθῆ εἰς τὸν λάκκον ὁ νεκρός. Ὁ ἱερεὺς τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν οἱ νεκροθάπται καταβιβάζουσι τὸ φέρετρον, ἐκφωνῶν τὸ γραφικόν: Γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ¹, ἐπιχέει ἐπὶ τοῦ τάφου ὀλίγον ὕδωρ ἐκ λαγῆνου, πρὸς τοῦτο κομιζομένης, ἥτις πάραυτα θραύεται, καὶ βάλλει δράκα χώματος ἢ ἀναμιγνύων ὕδωρ ἐκ τῆς λαγῆνου μετὰ χώματος κατασκευάζει πηλόν, δι' οὗ ραίνει τὸν νεκρόν· ὁμοίως καὶ οἱ παριστάμενοι εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν νομίζουσι θρησκευτικὸν καθῆκον νὰ ρίψωσι χῶμα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ ἐκφωνοῦντες: *Θεὸς σχωρῆσ' τον!* Εἶναι δ' ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι ἡ ἱεροτελεστία αὕτη, ἣν οὐδεὶς Ἑλληὺς ἱερεὺς παραλείπει κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν, δὲν ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διότι οὐδεμίᾳ μνεῖα ταύτης γίνεται ἐν τῇ νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ².

ράση τὸ λείψανον, πρέπει ἀμέσως νὰ πάρῃς ἓνα κανάτι ἢ νιὰ (μίαν) στάμνα ἢ νιὰ λατήνα γεμάτη νερὸ καὶ νὰ τὸ χιούσης ἀπὸ τῆ νιὰ ἄκρη τοῦ δρόμου ὡς τὴν ἄλλη, ἢ χάμου 'ς τ' ἄγκωνάρι τοῦ σπιτιοῦ ἢ μπροστὰ 'ς τὴν πόρτα σου μὲ οὐλο τ' ἄγγειὸ ἢ μέσα 'ς τὲς τέσσαρες ἄγκωνές τοῦ σπιτιοῦ, καὶ νὰ σπᾶση τ' ἄγγειὸ καὶ νὰ εἰπῆς: *Διὸς (Θεὸς) σχωρῆσ' τον!* τὸ κακό του νὰ μὴ μᾶς βρῆ! (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου). Ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὅταν διέρχεται κηδεῖα πρὸ τῆς οἰκίας, χύνουσιν ἐν κανάτι νερὸν ἐπιλέγοντες: *Θεὸς σχωρῆσ' τονε,* τὸ κακό του νὰ μὴ μᾶς βρῆ. (Globus, τ. 65, σ. 55). Ἐν Χίῳ, ὅταν ἐξαχθῆ τὸ λείψανον τῆς οἰκίας, ρίπτουσιν εἰς τὴν ὁδὸν πῆλινα ἄγγεῖα ὕδατος, πλὴν δὲ τούτου πολλοὶ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων ρίπτουσι καὶ ὅταν διέρχεται ἡ πομπὴ πρὸ τῆς οἰκίας των. (*Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα*, Ἀθ. 1890, σ. 338). Ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν ἐκκομιδὴν, ὅθεν ἂν διέρχεται ὁ νεκρός, χύνουσιν ὕδωρ ἐκ πηλίνων ἄγγείων, ἅπερ ἀμέσως θραύουσι ρίπτοντες χαμαί. (*Σακελλαρίου, Κυπριακά*, τ. Α', σ. 738).

1. Γένεσ. γ' 19.

2. Ἐν Βουλδοῦρ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Ἰκόνιον) θραύουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου ἄγγεῖον πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν, ἂν ἤθελε συμβῆ θάνατος ἐν τῇ οἰκίᾳ, ὅπου ἐγεννήθη ἄρτι παιδίον, ἢ ἂν ὁ θάνατος συνέβη μὲν ἐν γειτονικῇ οἰκίᾳ, ἀλλ' ἢ λεχὼ συνέπεσε νὰ ἴδῃ τὸν νεκρόν· ἂν μὴ θραυσθῆ ἐπὶ τοῦ τάφου στάμνος, πιστεύουσιν ὅτι ὁ νεκρός θὰ βασανίξῃ τὸ παιδίον καὶ δὲν θ' ἀφήνῃ αὐτὸ ν' αὐξήθῃ ἐλευθέρως. (*Ξενοφάνης* 1906, τ. Γ', σ. 275). Ἐν Ρόδῳ μετὰ τὴν ταφὴν ὁ ἱερεὺς θραύει ἄνωθεν τοῦ τάφου λαγῆνον πλήρη ὕδατος. (Αὐτ., τ. Ζ', σ. 50). Ἐπίσης ἐν Κύπρῳ θραύουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου, τὰς λαγῆνους, ἐν αἷς ἔφερον τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἐνίψαν τὰς χεῖράς των οἱ κηδεύσαντες. (*Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις*, σ. 98. *Σακελλαρίου, Κυπριακά*, τ. Α', σ. 738). Καὶ εἰς Γιάννιτσαν τῆς Καλαμάτας θραύουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου τὸ ἄγγεῖον, εἰς ὃ ἦτο τὸ νερόν, δι' οὗ ἐνίφθησαν οἱ ἐργασθέντες εἰς τὸν τάφον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου, ἱερέως). Πλὴν τοῦ χώματος ἐνιαχοῦ ὁ ἱερεὺς καὶ οἱ κηδεύοντες ρίπτουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ τεμάχια τοῦ θραυσθέντος ἄγγείου. (*Γ. Σωτηρίου, ἐν Ἀρχαιολογικῷ δελτίῳ*, τ. Β', σ. 182,2). Ὁ ἱερεὺς ρίπτει ἐπὶ τοῦ τάφου χῶμα βρεγμένον μὲ νερόν ἐξ ὕδριας, ἥτις θραύεται. (*R. Kleinpraul, ἐνθ' ἀν.*, σ. 100). Ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας ὁ μὲν ἱερεὺς διὰ πτύου κατασκευάζει πηλὸν ἐκ γῆς, ὕδατος καὶ ἐλαίου, καὶ ρίπτει αὐτὸν σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ (*Ξενοφάν.* 1907, τ. Δ', σ. 236), οἱ δὲ παριστάμενοι ρίπτουσι δράκα χώματος (αὐτ., σ. 237). Ἐκαστος τῶν παρισταμένων ρίπτει δράκα χώματος. (Καρυὰ Ὀλύμπου, κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδου. - *Κύθνος: Βάλληνα*, Κυθνιακά, σ. 114. *Λακκοβήρια Μακεδονίας: Γουσίου, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαϊον χώρα*, σ. 63. *Abbott, Macedonian Folklore*, σ. 200. *Αἶνος: ΚΠ. Σύλλογος*, τ. Θ', σ. 549). Κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς ρωσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, κατὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ φερέτρου εἰς τὸν τάφον ὁ ἱερεὺς ρίπτει διὰ πτύου σταυροειδῶς χοῦν, ἐπιλέγων «*Τοῦ κυρίου ἢ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς*», ἐπὶ τούτοις δὲ ἐπιχύνει

Ὁμοια ἢ παραπλήσια ἔθιμα εἶναι κοινὰ καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαοὺς. Ἡ μὲν θραῦσις τῶν ἀγγείων παρατηρεῖται εἰς ὀλίγους μόνον τόπους. Οὕτω πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας, ὅταν ἐξάγωσι τὸ λείψανον τῆς οἰκίας, χύνουσι τρεῖς νερὸν ἀπὸ πήλινον ἀγγεῖον καὶ καταθραύουσι τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, διότι ἄλλως φοβοῦνται, ὅτι κάποιος ἄλλος ἀπὸ τὴν οἰκίαν θ' ἀποθάνῃ¹ καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ρωσίας κατὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ νεκροῦ ἢ χήρα αὐτοῦ καταθρυμματίζει ἐν καινουργῆς κανάτιον². Οἱ Ἀρμένιοι ρίπτουσι καὶ θραύουσιν ὀπισθεν τοῦ φερέτρου κανάτια ἐπιλέγοντες «φεύγα καὶ νὰ μὴ γυρίσης πίσω!» Τὸ αὐτὸ δὲ πράττουσι καὶ ὅταν φεύγῃ ἐχθρός, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀναχώρησιν φίλου, τοῦ ὁποίου εὐχονται τὴν ταχεῖαν ἐπάνοδον, χύνουσι νερόν³. Οἱ Δαγιακ τοῦ Σαράβακ (τῆς νήσου Βορνέου) καθ' ἣν στιγμὴν τὸ λείψανον ἐξάγεται τῆς κατοικίας θραύουσιν ἐν κανάτιον νεροῦ ρίπτοντες αὐτὸ κάτω⁴. Ἡ συνήθεια δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ εἰς τοὺς Ἰουδαίους⁵, ἴσως δὲ καὶ εἰς τοὺς Μαροκηνούς, ὡς δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς παρατηρουμένης εἰς νεκροταφεῖα τῆς Μογαδόρης ἀναρτήσεως τεμαχίων πήλινων ἀγγείων ἐκ πασσάλων ἐμπεπηγμένων εἰς πολλοὺς τάφους⁶. Προδήλως δὲ τὴν αὐτὴν δεισιδαίμονα ἀντίληψιν ἐμφαίνει καὶ τὸ ἐν τῇ Δυτικῇ Βοημίᾳ κρατοῦν ἔθιμον νὰ συντρίβηται κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ φερέτρου ἐκ τῆς οἰκίας τὸ ὑάλινον δοχεῖον τοῦ ἀγιασμοῦ, τὸ ὁποῖον ἔκειτο πλησίον τοῦ φερέτρου⁷. Ἐπίσης καὶ τὸ ρωμουνικόν, τοῦ νὰ μεταβαίνη

Ἐλαιον ἐκ τῆς κανδήλας ἢ τέφρα ἐκ τοῦ θυμιατηρίου ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, ψάλλον «Μετὰ πνευμάτων δικαίων τετελειωμένων κτλ.» (*Al. Maltzer, Begräbnissritus, Berlin* 1898, σ. 134). Καὶ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιρρίπτει ὁ ἱερεὺς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον διὰ πτύου χοῦν ἐπιλέγων «Γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύση» (αὐτ., σ. XLVII).

1. *Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube*, 3ης ἐκδ. § 737. Ἐν τῇ Ἀν. Πρωσίᾳ χύνουσι ὀπισθεν τοῦ φερέτρου ἐκ πήλινης λεκάνης τὸ νερόν, δι' οὗ ἐπλυναν τὸν νεκρόν, καὶ θραύουσι τὸ ἀγγεῖον ὑπὸ τοὺς τροχοὺς τῆς ἀμάξης διὰ νὰ μὴ συμβῇ συμφορὰ εἰς τὴν οἰκίαν ἢ διὰ νὰ μὴ ἐπανέλθῃ ὁ νεκρός (*Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1910, τ. 20, σ. 394 κέ.*). Ἐν Λυχοῖς τῆς Γαλλίας εὐρίσκονται εἰς τοὺς τάφους πήλινα ἀγγεῖα τεθραυσμένα, ἀλλ' εἶναι ταῦτα ἀγγεῖα περιέχοντα ἀγιασμόν, τὰ ὁποῖα σὺν τῷ χρόνῳ ἐκ τύχης θραύονται (*Revue des trad. popul. 1895, τ. X, σ. 108*).

2. *Ralston, Song of the Russian people*, σ. 318 = *Abbott, Macedonian Folklore*, σ. 199.

3. *Aberghian, Der armenische Volksglaube*, σ. 12 = *Zts. d. Ver. f. Volksk. 1908, τ. 18, σ. 365*.

4. *Wilken, Über das Haaropfer I*, σ. 246 = *Zts. d. Ver. f. Volksk. 1908, τ. 18, σ. 365*.

5. *Andree, Zur Volkskunde der Juden*, σ. 166.

6. *Verhandlungen d. Berl. Gesell. f. Anthropologie 1886, σ. 680*. Ἡ ἐν Μογαδόρῃ συνήθεια ἐνθυμίζει τὴν ἐλληνικὴν, περὶ ἧς ἡ παρατήρησις τοῦ R. Kleinpaul, ἀνωτέρω, σ. 321, σημ. 1.

7. *Zts. d. Ver. f. Volksk. 1908, τ. 18, σ. 363*. Καὶ ἐν Ammersee ὁμοίως γυνὴ ρίπτει τὸ ἀγγεῖον τοῦ ἀγιασμοῦ, ὅπως θρυμματισθῆ (*Sepp, Völkerbrauch bei Geburt, Hochzeit u. Tod, σ. 135 = Samter, Geburt, Hochzeit u. Tod, Lpz. 1910, σ. 87*).

εἰς τὸ νεκροταφεῖον τὴν ἐπομένην ἀπὸ τῆς ταφῆς πρῶταν συγγενῆς τοῦ νεκροῦ ἢ ἄλλη μισθωτὴ γυνὴ καὶ νὰ περιέρχεται τρὶς κύκλω τὸν τάφον θυμιῶσα διὰ λιβανωτοῦ, τὸν ὁποῖον φέρει εἰς κεράμιον, νὰ ἐπαναλαμβάνῃ δὲ τοῦτο, καθ' ἐκάστην ἐπὶ ἑξ ἑβδομάδας καὶ τὴν τελευταίαν φορὰν νὰ ρίπτῃ τὸ κεράμιον ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ νὰ τὸ συντρίβῃ¹.

Ἐνῶ δὲ ἡ συνήθεια τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων παρατηρεῖται ἀλλαχοῦ σπανιώτερον, εὐρύτατα τούναντίον εἶναι διαδεδομένη ἢ παρ' ἡμῖν συναφῆς πρὸς ταύτην ἔκχυσις ὕδατος κατὰ διαφόρους στιγμὰς τῆς κηδείας². Ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Γερμανίᾳ συνήθεια νὰ χύνωσι γυναῖκες ὑπὸ τὸ φέρετρον ὕδωρ ἑξ ἀγγείων, μαρτυρεῖ ἔγγραφον τοῦ ΙΑ' αἰῶνος³. Καὶ σήμερον δὲ πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας συνηθίζεται τὴν στιγμὴν τῆς ἐξόδου τοῦ λειψάνου ἐκ τῆς οἰκίας νὰ χύνωσιν ὕδωρ ὀπισθεν αὐτοῦ, ὅπερ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἔλουσαν τὸν νεκρὸν, καὶ τοῦτο ὡς λέγουσι πρὸς ἀποτροπὴν νέων θανάτων ἢ τοῦ κινδύνου τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ νεκροῦ⁴. Ὁμοίως καὶ οἱ Τσέχοι ἐκχύνουσι

1. Globus, τ. 69, σ. 138 = *Is. Scheftelowitz*, Das stellvertretende Huhnopfer, σ. 27 (Religionsgeschichtliche Versuche u. Vorarbeiten, τ. XIV, 3).

2. Πολλὰ τοιαῦτα ἔθιμα καταλέγουσιν οἱ ἐξῆς συγγραφεῖς: *Sartori*, Das Wasser im Totengebrauche, ἐν Zts. d. Ver. f. Volksk. 1908, τ. 18, σ. 364 κέ. *Samter*, ἐνθ' ἄν., σ. 85 κέ. *Goldziher*, Wasser als Dämonenabwehrendes Mittel, ἐν Archiv f. Religionswissenschaft 1910, τ. 13, σ. 20 κέ. *Scheftelowitz*, Die Sündetilgung durch Wasser, αὐτόθι 1914, τ. 17, σ. 408 κέ.

3. Διάγγελμα τοῦ Βουρχάρδου τοῦ Βόρμς (ἀποθανόντος τῷ 1025) παρὰ *Grimm*, Deutsche Mythologie, 4ης ἐκδ. τ. III, σ. 408.

4. Zts. d. Ver. f. Volksk. 1901, τ. 11, σ. 266-7. *Sartori*, αὐτ., τ. 18, σ. 364-5. Μεκλεμβούργον (Zts. d. Ver. f. Volksk. 1907, τ. 17, σ. 367. *Bartsch*, Sagen aus Mecklenburg, τ. II, σ. 96, ἀρ. 329). Ἐν Μεκλεμβούργῳ, Σιλεσίᾳ, Ἀν. Πρωσσίᾳ, Ἄνω Παλατινάτω, Βοημίᾳ, Τρανσυλβανίᾳ, παρὰ τοῖς Σάξοσι καὶ ἐν Σουηδίᾳ τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἔλουσαν τὸν νεκρὸν, χύνεται μετὰ προσοχῆς, ὅμως μὴ θίξῃ τινά, ὅστις ἐκ τούτου θὰ πάθῃ τι κακὸν (*Sartori*, ἐνθ' ἄν., σ. 359). Εἰς τὸ Ἄνω Παλατινάτον χύνεται ἐν κανάτιον νεροῦ πρὸ τῆς θύρας, διὰ νὰ μὴ ἐπανέλθῃ ὁ νεκρὸς (Bavaria II, 1, σ. 23. *Samter*, σ. 87). Ἐν Σιλεσίᾳ, ὅταν τὸ λείψανον διέλθῃ ὑπὲρ τὸ κατώφλιον, χύνουσι νερὸν σταυροειδῶς, νομίζοντες ὅτι οὕτως ἐξασφαλίζουν τὴν μὴ ἐπάνοδον τῆς σκιᾶς τῶν νεκρῶν. (*Drexler*, Sitte, Brauch u. Volksglaube in Schlesien I, 302 = *Samter*, αὐτ.). Ἐν Θουριγγίᾳ ἐξαγομένου τοῦ λειψάνου ἐκ τῆς οἰκίας χύνουσιν ὀπισθεν του εἰς τὴν θύραν ζέον ὕδωρ (*Witzschel*, Sagen, Sitten u. Gebräuche in Thüringen, σ. 258 = *Samter*, αὐτ.). Ἐν Waldeck χύνουσι κάδον ὕδατος ὀπίσω ἀπὸ τὸ λείψανον καὶ καθαρίζουν τὴν οἰκίαν, πιστεύουσι δὲ ὅτι δὲν ἐπιφαίνονται οὕτω φαντάσματα (*Curize*, Volksüberlieferungen aus Waldesck, σ. 348 = *Sartori*, ἐνθ' ἄν., σ. 364). Ἐν Μαζουρίᾳ φυλάττουσι τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἐπλύθη ὁ νεκρὸς, καὶ ὅταν ἐξάγεται τὸ λείψανον μία γυνὴ τὸ χύνει ὀπισθεν τοῦ φερέτρου ἢ τῆς νεκροφόρου ἀμάξης. Τοῦτο γίνεται, ὅπως, ἂν τὸ πνεῦμα τοῦ νεκροῦ θελήσῃ νὰ ἐπιστρέψῃ, σχηματισθῇ πρὸ τῆς οἰκίας λίμνη ἀδιάβατος εἰς αὐτὸ (*Törpen*, Aberglauben aus Masurien, 2ας ἐκδ. σ. 208. *Wuttke*, Deutsch. Volksaberglaube § 732). Ἐν τῷ Ἄνω Δουνάβει χύνουσι κατὰ τὴν ἐξοδον τοῦ νεκροῦ βαρέλιον ὕδατος ὑπὲρ τὸ κατώφλιον (*Samter*, ἐνθ' ἄν.).

κάδον ὕδατος κατὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ νεκροῦ ἐκ τῆς οἰκίας, ὅπως ἐμποδίσωσι τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ¹ καὶ οἱ Λαταυοὶ² καὶ οἱ Ρῶσοι³. Οἱ Βεδουῖνοι τοῦ Μωάβ χύνουσι νερόν ὀπισθεν τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν κηδεῖαν, διὰ νὰ κόψουν τὸ κακόν⁴. Ἐν Δαμασκῶ δὲ κατὰ τὴν δίοδον λειψάνου ὁ κοινὸς λαὸς χύνει ἀπὸ κανάτια νερόν⁵.

Προπάντων δ' ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νὰ ἐκχύνεται, ὅταν συμβῇ θάνατος, ὅλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ. Παρ' ἡμῖν, ἐν Ἀρκαδίᾳ, οἱ δεισιδαιμονέστεροι χύνουσιν ὅλον τὸ ὅπουδῆποτε τῆς οἰκίας ὑπάρχον ὕδωρ, ἂν τύχη νὰ διέλθῃ λείψανον πρὸ τῆς οἰκίας, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ νερὸ εἶναι θράσιον (θρασύ), ἦτοι ἀκάθαρτον, ἄχρηστον, μίασμα τῆς οἰκίας καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ χυθῆ ἀμέσως, ἵνα καθαρισθῇ ἡ οἰκία, γιὰτὶ σκουληκιάζει τὸ νερό, ὅταν διέλθῃ τὸ λείψανον. Ἐπίσης χύνουσιν ὕδωρ γιὰ καλὸ ἢ γιὰ νὰ παστρευτῆ τὸ σπῆτι⁶. Δηλονότι ἔχουσιν ἐπίγνωσιν, ὅτι σκοπὸς τοῦ ἐθίμου εἶναι ὁ καθαρμὸς τῆς οἰκίας, ὁ δὲ φερόμενος λόγος περὶ τῆς ἐπηρείας τοῦ λειψάνου ἐπὶ τῆς ποιότητος τοῦ ὕδατος εἶναι ἐκ τῶν συνήθως ἐξευρισκομένων πρὸς ἐξήγησιν τῶν κατὰ παράδοσιν πραττομένων. Ὅθεν ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἄλλους προβάλλουσι λόγους, οἷον ἐν Κύπρῳ ὅτι τὸ ὕδωρ ἔχει μιανθῆ, διότι ἀπέπλυνεν ἐν αὐτῷ τὴν αἵμοσταγῆ μάχαιραν, δι' ἧς ἀπέκτεινε τὸν νεκρόν, ὁ Χάρος ἢ ὁ ψυχοπομπὸς ἄγγελος⁷.

Ἄλλαχοῦ δὲ διαφόρους ἄλλας δικαιολογίας ἀναφέρουσι τῆς συνηθείας, κυρίως τὸν κίνδυνον τοῦ μολυσμοῦ ἢ ἀκαθαρσίας τοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὕρισκομένου ὕδατος ὑπὸ τῶν δυνάμεων τοῦ θανάτου, ἢ τὸν ἐκ τοῦ ὕδατος κίνδυνον τῆς ψυχῆς⁸. Ἐν Γαλλίᾳ, ὅταν συμβῇ θάνατος, χύνουσιν ὅλον τὸ εἰς ἀγγεῖα εὕρισκόμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ, ἐκ φόβου μὴ πέσῃ εἰς αὐτὸ θέλουσα ν' ἀποπλύνῃ τὰ ἀμαρτήματά της καὶ πνιγῆ ἢ ψυχῆ τοῦ τεθνεῶτος ἢ διότι ἐλούσθῃ ἐν αὐτῷ

1. Revue des trad. popul. 1901, σ. 36.

2. Archiv f. Religionswissenschaft 1914, τ. 17, σ. 495.

3. Αὐτ. 1911, τ. 14, σ. 315. Τὸ χυνόμενον ὕδωρ πιστεύουσιν ὅτι ἀποτελεῖ φραγμὸν μεταξὺ τοῦ νεκροῦ καὶ τῶν ἐπιζώντων. Βλ. καὶ Samter, σ. 85.

4. P. Ant. Jaussen, Coutumes des Arabes au pays de Moab, σ. 71 (καὶ ἐν σ. 105 περὶ παραπλησίον ἐθίμου τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Ἀτσιγγάνων Ναβάρ ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ) = Archiv f. Religionswissenschaft 1910, τ. 13, σ. 41.

5. Curtiss, Ursemit. Religionen, σ. 231, σημ. 2 = Sartori, ἐνθ' ἄν., σ. 365.

6. Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, Ἀρχάδος, τελειοφοίτου τῆς φιλολογίας, 1893.

7. Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις, σ. 97. Ὅμοίως καὶ ἐν Λακκοβηκίῳ τῆς Μακεδονίας. «Τὸ πρὸ τῆς κηδεῖας εὕρισκόμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ χύνεται, διότι πλύνει ὁ Χάρος μέσα εἰς αὐτὸ τὸ σπαθί του· καὶ μετὰ τὴν κηδεῖαν φέρουσι νέον ὕδωρ». (Κατ' ἀνακοίνωσιν I. Πρωίου, 1890).

8. Βλ. Sartori, ἐνθ' ἄν., σ. 363.

ἡ ψυχὴ καὶ δὲν πρέπει νὰ τὸ χρησιμοποιήσωμεν εἰς ἄλλην τινὰ χρεῖαν¹. Ἐν Βελγικῇ χύνουσι τὸ νερόν, διότι πιστεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ διέρχεται δι' ὄλων τῶν ἀγγείων, ἵνα καθαρισθῇ, προτοῦ νὰ καταλίπη τὴν γῆν². Ἐν Ἑλβετία ἐπίσης χύνουσι τὸ εἰς τὸ μαγειρεῖον νερόν καὶ κενώνουσι τὴν ἐν τῷ δωματίῳ ἀγιαστήραν, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ ἐπέρασεν ἀπὸ ἐκεῖ³. Ὁμοίως διὰ τὸν αὐτὸν λόγον χύνουσι ὅλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὐρισκόμενον νερόν καὶ ἐν Βάδεν τῆς Γερμανίας⁴. Ἐν Βοημίᾳ δὲ ἀνατρέπουσι τὸ βαρέλιον τοῦ ὕδατος, διότι ἡ ψυχὴ ἐλούσθη ἐν αὐτῷ καὶ ὁ πιάων ἐκ τοῦ ὕδατος θ' ἀποθάνῃ ἐντὸς ἔτους⁵. Οἱ δὲ Ρωμοῦνοι σκεπάζουσι πάντα τὰ ὑδροφόρα ἀγγεῖα ἐκ φόβου μὴ ἡ ψυχὴ πέσῃ εἰς αὐτά⁶. Ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ ἅμα τῷ θανάτῳ τινὸς χύνεται τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ, ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν γειτονικῶν οἰκιῶν. Ἡ δὲ οἰκία τοῦ θανόντος ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας θεωρεῖται ἀκάθαρτος, τὸ ὕδωρ χύνεται, πῦρ δὲν ἀνάπτεται καὶ οἱ ἐξερχόμενοι νίπτονται⁷. Ἐν Κάτω Στερίᾳ καὶ ἐν Κραίνῃ χύνουσι ἀπὸ ὄλα τὰ ἀγγεῖα τὸ νερόν, διότι θὰ τὸ πῖη ὅλον ἡ Smert, ἡ δαίμων τοῦ θανάτου⁸. Ἐν δὲ Πολωνίᾳ δὲν φέρουσι νερόν εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου εἶναι λείψανον, διότι διαφθείρεται⁹. Ἰουδαϊκὸν νόμιμον εἶναι κατὰ τὴν ἐκπνοὴν ψυχορραγοῦντος νὰ χύνεται ὅλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ταῖς γειτονικαῖς εὐρισκόμενον ὕδωρ¹⁰. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Βουκοβίνας ἀναφέρουσι λόγον τοῦ νομίμου τούτου, τὸν αὐτὸν καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Κύπρου καὶ τῆς Μακεδονίας, ὅτι ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου ἀπέπλυε διὰ τοῦ ὕδατος αὐτοῦ τὴν σπάθην του¹¹. Οἱ δὲ τῆς Νοτίου Ρωσίας, διὰ νὰ μὴ δυνηθῇ νὰ τὴν πλύνῃ¹². Καὶ οἱ ραββῖνοι, διδά-

1. *Laisnette de la Salle*, Croyances et légendes de centre de la France, Par. 1875, τ. II, σ. 71 = *Liebrecht*, Zur Volkskunde, σ. 350. *Mélusine*, τ. I (1878), σ. 97, (ἐν Orne καὶ ἀλλαχοῦ). 320 (ἐν Morvand τῆς Νιέβρης). 456 (ἐν τοῖς Βοσγίοις). *A. Orcin*, De la vie à la mort. Folk - lore de l' Ille - et Vilaine, Paris 1898, τ. II, σ. 290. *Revue des traditions populaires*, 1893, τ. 8, σ. 420 (Poitou). 1895, τ. 10, σ. 370 (Πικαρδία). 1896, τ. 11, σ. 589 (περίχωρα τοῦ Μέτς). 1897, τ. 12, σ. 664 (Περιγόρδη). 1900, τ. 15, σ. 382 (Loire-et-Cher). 1905, τ. 20, σ. 24 - 5 (Καμπανία). 325 (Poitou).

2. *Bulletin de Folklore*, τ. II, σ. 345.

3. *E. L. Rochholz*, Deutscher Glaube u. Brauch, Berlin 1867, τ. I, σ. 176.

4. *Wuttke*, § 725.

5. *Αὐτ.*, § 726.

6. *Sartori*, ἐνθ' ἀν., σ. 363.

7. *Zeitschrift d. österreich. Verein f. Volksk.*, τ. VI, σ. 62.

8. *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1891, σ. 157.

9. *Am Ur - Quell*, τ. III, σ. 51-2.

10. *Liebrecht*, Zur Volkskunde, σ. 351. *Brück*, Rabbinische Zeremonialgebräuche 48. *Eusèbe Vassel*, La littérature populaire des Israélites tunisiens, Par. 1904-7, σ. 125. *Archiv f. Religionswiss.* 1910, σ. 41. *Der Ur - Quell*, Neue Folge II, σ. 108. *Mittheil. d. anthropolog. Gesell. in Wien. Sitzungsberichte* 1895, σ. 2-3.

11. *Globus*, τ. 80, σ. 159 = *Sartori*, ἐνθ' ἀν., σ. 363.

12. *Globus*, τ. 91, σ. 360 = *Sartori*, αὐτ.

σκοντες ὅτι ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου, ὅταν πλήξῃ διὰ τῆς σπάθης του τὸν ψυχορραγοῦντα, συνηθίζει νὰ πλύνῃ αὐτήν, παραγγέλλουσι νὰ ἐκχύνεται ἔξω ὅλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ¹. Ἀλλὰ τὸν ἀληθῆ λόγον τοῦ νομίμου παρέχει ἡ μωσαϊκὴ διδασκαλία, καθ' ἣν ὁ θάνατος φέρει μίασμα, οὗ ἕνεκα πᾶς ὁ εἰσπορευόμενος εἰς τὴν οἰκίαν, ἐν ἣ ἀπέθανεν ἄνθρωπος, εἶναι ἀκάθαρτος καὶ πᾶν σκεῦος ἀνεωγμένον ἀκάθαρτον, ἔχοντα χρεῖαν καθαρμοῦ διὰ ραντισμοῦ².

Ὁλεθρία ἐπήρεια ἀποδίδεται καὶ ἐν Ὀλλανδίᾳ εἰς τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὕρισκόμενον ὕδωρ κατὰ τὴν στιγμὴν θανάτου ἐν αὐτῇ, διὸ πρέπει τοῦτο νὰ ἐκχυθῆ, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς, ὥστε νὰ μὴ πέσῃ οὔτε εἰς ἄνθρωπον, οὔτε εἰς ζῶον, οὔτε εἰς δένδρον, οὔτε εἰς σπόρους³.

Ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ ἐθίμου τούτου εἶναι καθαρτικὸς καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἰουδαϊκῶν θρησκευτικῶν παραγγελημάτων περὶ καθαρμοῦ τῶν πλησιαζόντων νεκρῶν, καὶ ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ τῆς ἀνάγκης διὰ τῆς ἐκχύσεως τοῦ ὕδατος νὰ καθαρθῆ ἡ οἰκία, νὰ παστρευθῆ τὸ σπίτι. Χύνεται δὲ τὸ ὕδωρ, διότι κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν πάντα τὰ εἰς τοὺς καθαρμούς χρησιμεύσαντα, τὰ καθάρματα ἢ καθάρσια, ἔπρεπε νὰ καταστραφῶσιν⁴, ὅπως μὴ βεβηλωθῶσι δι' ἄλλης χρήσεως καὶ μειωθῆ οὕτως ἢ τῶν καθαρμῶν ἐνέργεια. Σαφέστερον δ' ἐκδηλοῦται ὁ καθαρτικὸς σκοπὸς καὶ εἰς ἄλλας χρήσεις τοῦ ὕδατος κατὰ τὰς κηδεῖας. Παρ' ἡμῖν οἱ μετασχόντες τῆς κηδεῖας καθαίρονται, συνίσταται δ' ἡ κάθαρσις εἰς νίψιν τῶν χειρῶν κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ θανόντος, ἢ εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας, ἢ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τάφου⁵. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπὸ τῶν

1. *Buxtorf*, *Synagoga judaica*, Frankfurt u. Lpz. 1729, σ. 80, κεφ. 33.

2. Ἀριθμοὶ ιθ' 14 κέ.

3. *Sartori*, ἐνθ' ἄν., σ. 353. Καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τοῦ Loango ἐκχύνουσι ὅλον τὸ ἐν οἰκίᾳ, ἐν ἣ συνέβη θάνατος, ὕδωρ θεωροῦντες αὐτὸ μικροθὲν (*E. Pechuel - Loesche*, *Volkskunde von Loango* 1907, σ. 307).

4. Βλ. *Stengel*, *Die griech. Kultusaltertümer*, 2 ἐκδ., München 1898, σ. 145 § 87.

5. Ἐξ ἰδίων πληροφοριῶν γινώσκω ὅτι τοῦτο συνηθίζεται ἐν Ἀθήναις, Τριχωνίᾳ, Γορτυνίᾳ καὶ ἐν τισὶ τῶν Κυκλάδων. Βλ. καὶ *Ἰω. Πρωτοδόκου*, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς, Ἀθ. 1860, σ. 13. *Χ. Βουλοδήμου*, Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, Ἀθ. 1903, τ. Β', σ. 370. *Th. Bent*, *The Cyclades*, σ. 221 (Μύκονος). Οἱ ἐργασθέντες εἰς τὴν ἀνόρυξιν τοῦ τάφου ἢ καταβιβάσαντες εἰς αὐτὸν τὸν νεκρὸν νίπτονται ἐπὶ τοῦ τάφου (Γιάννιτσα Καλαμάτας, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ ἱερέως Γ. Βελμάχου). Πολλαχοῦ τῆς Ἠπείρου οἱ χωρικοὶ, ἀφοῦ ἐνταφιάσωσι τὸν νεκρὸν, νίπτουσι τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ τάφου (*Γρ. Παλιουρίτου*, Ἀρχαιολογία Ἑλληνική, 1915, τ. Β', σ. 257). Ἐν Δρόβιανῃ «εἰς τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ τοῦ ἐνταφιασμοῦ οὐδεὶς εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον χωρὶς νὰ πλυθῆ μὲ νερὸν» (Δωδώνη, ἡμερολ. 1896, σ. 22). Οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς κηδεῖας νίπτονται πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ τεθνεῶτος (*Γουσίου*, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, σ. 63). Ἐν Αἰνῶ τῆς Θράκης νίπτονται ἐπὶ τοῦ τάφου πάντες οἱ συνοδεύοντες τὴν κηδεῖαν, καὶ τοῦτο, ὡς λέγουσι, διὰ νὰ μὴ βλέπωσι καθ' ὕπνου τὸν νεκρὸν (ΚΠ. Σύλλογ., τ. Θ', σ. 549). Ἐν Σιάμνᾳ τῆς Ρόδου πάντες οἱ παρακολουθήσαντες τὴν κηδεῖαν ἐπιστρέφοντες, μεταβαίνουσι, ἀφοῦ

παλαιωτάτων χρόνων ὑπελάμβανον ὡς μίασμα τὸν νεκρὸν καὶ ὡς μαινόμενον πάντα ἐρχόμενον εἰς ἐπαφήν πρὸς νεκρὸν ἢ ἐπιμελούμενον τῆς ταφῆς¹. Ὅθεν ἐλούετο μὲν τὸ σῶμα τοῦ τεθνεῶτος χάριν καθαρμοῦ², ἐλούοντο δὲ καὶ οἱ οἰκεῖοι αὐτοῦ μετὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ σώματος, ἢ οἰκία ἐκαθαίρετο δι' ὕδατος³ καὶ οἱ ἐρχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκαθαίροντο ἐπίσης δι' ὕδατος περιρραϊνόμενοι, κομιζομένου ἐξ ἄλλης οἰκίας ἐν ἀγγείῳ, ὅπερ ἐκαλεῖτο ἀρδάνιον⁴. Δι' ὕδατος ἐκαθαίροντο ἀπὸ τοῦ μιάσματος καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι⁵ καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι λαοί, ὡς οἱ Ἑβραῖοι⁶, οἱ Βαβυλώνιοι⁷, οἱ Πέρσαι⁸, οἱ Ἀραβες πρὸ τοῦ ἰσλαμισμού⁹.

νίψωσι τὰς χεῖράς των εἰς τὴν κρήνην τοῦ χωρίου, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ θανόντος (Ξενοφάν., τ. Ζ', σ. 50). Ἐν Κύπρῳ νίπτουσι τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τάφου (Λουκά, σ. 98. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Α', σ. 738). Ἐν Κρήτῃ προτοῦ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τεθνεῶτος ἢ εἰς τὴν οἰκίαν των ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς κηδείας θεωροῦσιν ἀπαραίτητον νὰ νίψωσιν τὰς χεῖρας (Bybilakis, Neugriechisches Leben, Berlin 1840, σ. 67). Ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ κηδείας ὀφείλουσι νὰ καθαρισθῶσι νιπτόμενοι (Π.Γ. Μακροῦ, Τὸ Κατιρλί, σ. 100). Ὁμοίως νίπτονται οὗτοι καὶ ἐν Βουλδοῦρ τοῦ Ἰκονίου (Ξενοφάν., τ. Γ', σ. 340) καὶ ἐν Τσεσμέ, καὶ δὴ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας, διότι φοβοῦνται ὅτι ἐπιστρέφοντες ἄνιπτοι θὰ προκαλέσωσι θάνατον ἐν τῇ οἰκίᾳ των (ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΙΘ', σ. 139). Ἐν Σινασῶ τῆς Καππαδοκίας οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ κηδείας, ἀκαθάριστοι ὄντες, βλάπτουσι τὴν λεχώ, ἂν πλησιάζωσιν αὐτὴν (Ἀρχελάου, Σινασός, σ. 68), διὸ νίπτονται πρὸς καθαρμὸν (Πρωτόδικος, ἐνθ' ἄν.).

1. Βλ. Th. Wächter, Reinheitsvorschriften im griechischen Kult, σ. 43 κέ., 50. (Religionsgeschichtliche Versuche u. Vorarbeiten IX 1). Kretschmer, ἐν Jahreshefte d. österr. arch. Inst. 1902, σ. 141. 142. Dittenberger, Sylloge, ἀρ. 566, 5.7.8. 567. 877, 15.

2. Τὸ λουτρὸν τοῦ νεκροῦ συνηθίζεται καὶ παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ, εἶναι δ' εὐρύτατα διαδεδομένη συνήθεια ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου. (Βλ. I. Scheftelowitz, ἐν Archiv f. Religionswissenschaft 1914, τ. 17, σ. 399 κέ.).

3. Wächter, 48 κέ.

4. Πολυδ. II 65, Φωτ., λ. ἀρδάνιον 346, 1. Bekker, An. gr. 440, 30. Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ. 838. Σχολ. Εὐρ. Ἀλκ. 68. Ἡσυχ., λ. ἀρδάνιον, λ. πηγαῖον ὕδωρ. Σουίδ., λ. ἀρδάνιον τοῦστρακον. Πρβλ. Εὐριπίδ., Ἀλκ. 98. κέ. Ἀριστοφάν., Ἐκκλησι. 1032.- Rohde, Psyche I, σ. 219. Pauly - Wissowa, Real - Encycl., τ. III, σ. 335. Wächter, σ. 47, Stengel, ἐνθ' ἄν., § 88, σ. 147. Iw. Müller, Privataltert., σ. 462d. Hermann - Blümner, Gr. Privataltertümer, σ. 365.

5. Bekker, Gallus, τ. III, σ. 378.

6. Ἀριθμ. ιθ' 19. Σήμερον παρ' Ἰουδαίοις οἱ φορεῖς τοῦ νεκροῦ μετὰ τὴν κηδείαν νίπτονται τὰς χεῖρας (Mittheilungen der anthropolog. Gesel. in Wien, Sitzungsber. 1895, σ. 2. Wolf, Die Juden, σ. 133. Wilken, ἐν Revue coloniale internationale, τ. II, σ. 246 κέ. - Archiv f. Religionswiss. 1914, σ. 405).

7. A. Jeremias, Das Alte Testament im Lichte d. alt. Orients, 1906, σ. 432.

8. Scheftelowitz, ἐν Zts. deutsch. morgenl. Gesel., τ. 57, σ. 150 κέ. καὶ ἐν Archiv f. Religionswiss. 1914, τ. 17, σ. 401. Chantepie de la Saussaye, Lehrb. d. Religionsgesch. 1905, τ. II, σ. 219.

9. ARW. 1914, σ. 401. 402.

Καθόλου δὲ αἱ τοιαῦται δοξασίαι περὶ τοῦ ἀπὸ τῶν νεκρῶν μιάσματος καὶ αἱ συνήθειαι τῆς καθάρσεως δι' ὕδατος δύνανται νὰ θεωρηθῶσι παγκόσμιοι, παρατηρηθεῖσαι παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν σημερινῶν λαῶν. Ἐν Γαλλίᾳ οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς κηδείας νίπτουσι τὰς χεῖρας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τεθνεῶτος¹, ἐνιαχοῦ δὲ τὸ μάκτρον, δι' οὗ σπογγίζονται, ρίπτουσιν εἰς τὴν στέγην² πρὸς παρακώλυσιν βεβαίως βεβήλου χρήσεως τοῦ χρησιμεύσαντος εἰς καθαρμόν. Ἐν Μεκλεμβούργῳ ἄλλοτε πολλοὶ ἐκ τῆς κηδείας μετέβαινον ἀμέσως εἰς τὸ λουτρόν³, ἐν δὲ τῇ Πομμερανίᾳ ἐλούοντο πρὸ τοῦ περιδεῖπνου⁴. Ἐν Συρίᾳ πρὸ τοῦ περιδεῖπνου νίπτουσι τὰς χεῖρας, ἐν δὲ τῇ Σιλεσίᾳ πράττουσι τοῦτο μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν ἐκ φόβου μὴ ἂν τὸ παραλείψωσιν ἀποθάνωσιν ἢ χάσωσι τοὺς ὀδόντας των⁵. Ἐν Ρωμουνίᾳ οἱ νεκροθάπται μετὰ τὴν ταφὴν νίπτονται καὶ πλύνουσι τὰ ἐργαλεῖά των, ὅσα μετεχειρίσθησαν πρὸς κατασκευὴν τοῦ τάφου⁶. Ἐν Βουλγαρίᾳ οἱ μετασχόντες τῆς κηδείας νίπτουσι τὰς χεῖρας προτοῦ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν⁷. Εἰς τοὺς ὄρεινους Σαμοβόρους προσάγεται κατὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς κηδείας εἰς τὴν οἰκίαν μέγα ἀγγεῖον πλήρες καθαροῦ ὕδατος, ὅπου πλύνουσι τὰς χεῖρας⁸, ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Βολυνίας πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ τεθνεῶτος πρόκειται ἀγγεῖον ὕδατος καὶ χειρόμακτρον, ἕκαστος δ' ἐπιστρέφων ἐκ τῆς κηδείας νίπτει τὰς χεῖρας, ἐπιλέγων «ἂν ἦτο τίποτε κακόν, ἃς ξεπλυθῆ»⁹. Ὁμοίως οἱ Λέττοι ἄλλοτε ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν οἰκίαν ἐνίπτοντο ἐκ μεγάλου κάδου ὕδατος προκειμένου πρὸ τῆς θύρας μετὰ χειρομάκτρον¹⁰. Νίπτουσι τὰς χεῖρας καὶ οἱ Ρῶσοι ἐπίσης ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν οἰκίαν¹¹. Οἱ δὲ Τσουβάσοι μετὰ περιδεῖπνον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ τεθνεῶτος λούονται¹², ἐπίσης δὲ ἀπὸ τοῦ τάφου ἀμέσως μεταβαίνουσιν εἰς τὸ λουτρόν καὶ ἄλλοι φιννικοὶ λαοί, οἱ Τσερεμίσοι καὶ οἱ Βοτιάχοι¹³. Ὁ διὰ λουτροῦ ἢ δι' ἀπονίψεως τῶν χειρῶν καθαρμὸς τοῦ ἄγους τοῦ θανάτου

1. Bas - Armagnac τοῦ Gers: Revue des tradit popul., τ. X, στ. 537-8.

2. Nore, Coutumes, mythes, traditions des provinces de France 1846, τ. 94.

3. Am Ur - Quell, τ. 7, σ. 113 = Sartori, τ. 18, στ. 370.

4. Homeyer, Der Dreissigste, σ. 157 = Sartori, αὐτ.

5. Sartori, σ. 370.

6. Globus, τ. 57, σ. 29 = Sartori, σ. 369.

7. Strauss, Die Bulgaren, σ. 451.

8. Fr. S. Krauss, Volksglaube u. religiöser Brauch der Südslaven, σ. 151.

9. Am Ur - Quell 1892, τ. III, σ. 52.

10. Praetorius, Del. pruss., σ. 99, 103, ἐκδ. Pierson = Caland, ἐν Archiv f. Religionswiss. 1914, τ. 17, σ. 488.

11. Globus, τ. 29, σ. 123 = Scheftelowitz, ἐν Archiv f. Religionsw. 1914, τ. 17, σ. 402.

12. K. Schwenck, Mythologie, Frankf. 1953, τ. VII, σ. 452.

13. Sartori, σ. 370.

εἶναι συνήθεια ἐξ ἴσου κοινὴ καὶ εἰς πολλοὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας¹, τῆς Ἀφρικῆς², τῆς Ἀμερικῆς³ καὶ τῆς Ὠκεανίας⁴.

Ἄλλος τρόπος καθαρμοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ πολλαχοῦ συνηθιζόμενος τοῦ ραντισμοῦ δι' ὕδατος. Ὁ περὶ τῶν καταφθιμένων νόμος τῆς πόλεως Ἰουλίδος τῆς Κέω ἤδη κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π.Χ. ὠριζε τοιαύτην κάθαρσιν τῆς οἰκίας τὴν ἐπαύριον τοῦ θανάτου⁵. Καὶ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ραίνει δι' ἡγιασμένου ὕδατος κατὰ τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν. Οἱ μουσουλμάνοι τῆς Βοσνίας ραίνουνσι δι' ὕδατος τὸν κοιτῶνα, ὅπου ἔμεινεν ὁ νεκρός, διὰ νὰ μὴ ἐπανεέλθῃ⁶. Κυρίως δ' εἶπεῖν, ὁ ραντισμὸς κατὰ τὰς κηδείας εἶναι παλαιὸν ἰσλαμικὸν νόμιμον, ὅπερ, ὡς ἐκ τινῶν τεκμηρίων συνάγεται, παρελήφθη ἐκ προἰσλαμιτικοῦ νομίμου τῶν Ἀράβων καὶ θεωρεῖται ὡς οὐσιωδέστατον στοιχεῖον τῆς νεκρωσίμου τελετῆς⁷. Καὶ παρ' ἄλλοις δὲ λαοῖς συνηθίζεται ὁ ραντισμὸς πρὸς κάθαρσιν τῆς οἰκίας⁸.

Σκοπὸν τοῦ ἐθίμου τούτου διαγινώσκουσί τινες τὴν ἀποτροπὴν τῶν δαιμονίων⁹, κατὰ δὲ τὸν Frazer ὁ ραντισμὸς συμβολίζει τὴν ἀποκέρυξιν τοῦ πνεύματος τοῦ θανόντος, πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τῆς ἐπήρειας τούτου, τὴν δ' αὐτὴν ἔννοιαν ἀποδίδει καὶ εἰς τὰ πλεῖστα τῶν κατὰ τὴν κηδείαν καὶ τὰ πένθη νομίμων¹⁰. Ἄλλ' ἴσως μετὰ μείζονος πιθανότητος θὰ ἠδυνάμεθα ἄλλην νὰ παραδεχθῶμεν ἐξήγησιν καὶ νὰ συνδέσωμεν καὶ τὸν ραντισμὸν καὶ τὴν ἐκχυσιν τοῦ ὕδατος κατὰ τὰς κηδείας μετὰ τῆς συνηθείας τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων, τῶν ὁποίων χύνεται τὸ ὕδωρ κατὰ τὴν νεκρικὴν πομπήν. Καὶ ἡ ἐκχυσίς τοῦ ὕδατος καὶ ὁ ραντισμὸς σκοποῦσι τὸν καθαρόν τοῦ ἄγους τοῦ θανάτου, ὡς σαφῶς, νομίζομεν, συνάγεται ἐκ τῶν προειρημένων, διότι ὁ καθαρὸς ἐξαφανίζει πᾶσαν τοῦ μιάσματος ἐπήρειαν. Συνίσταται δὲ κυρίως ἡ ἐπήρεια αὕτη εἰς τὴν κακοποιὸν ἐνέργειαν δαιμονικῶν δυνάμεων συνημμένων πρὸς τὸ μίασμα. Πρὸς ἐξιλασμὸν τῶν δυνάμεων τούτων προσφέρουσιν εἰς αὐτάς

1. *Scheftelowitz*, αὐτ., σ. 402-3. *Sartori*, σ. 369.

2. *Scheftelowitz*, σ. 403. 404. *Sartori*, αὐτ. *A. v. Gennep*, *Tabou et totémisme à Madagascar*, σ. 59 κέ.

3. Παρὰ τοῖς ἐρυθροδέρμοις: *Scheftelowitz*, αὐτ. 404.

4. *Sartori*, αὐτ. *Scheftelowitz*, αὐτ. *Orelli*, *Religionsgesch.* 830.

5. Στ. 14 κέ. «τῇ δὲ ὑστεραί[η ἀπ]οραίνειν τὴν οἰκίην [ἐ]λευθερον θαλά[σση] πρῶτον, ἔπειτα δ[ἐ] ὑσώπω (;) ο[ί]κη[τῆ]ρ[ι]α ἄπαντα» (*Prot et Ziehen*, *Leges Graecorum sacr.*, τ. II 1, ἀρ. 93 Α).

6. *Zeitschrift, d. Ver. f. Volksk.* 1901, τ. 11, σ. 267.

7. *I. Goldziher*, ἐν *Archiv f. Religionswissenschaft* 1910, τ. 13, σ. 44.

8. Αὐτ., σ. 41.

9. Αὐτ., σ. 42.

10. *J.G. Frazer*, ἐν *Journal of Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 1885, τ. XV, σ. 64-100.

μειλίγματα, τὰ ὅποια ὑπολαμβάνουσιν ὡς πρόσφορα καὶ πρὸς καθαρμὸν καὶ κάμνουσι τοιαύτην χρῆσιν αὐτῶν. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι τοῦλάχιστον παρατηροῦμεν ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐκανονίζοντο πολλάκις τὰ τῶν καθαρμῶν, διότι τὰ εἰς τοὺς καταχθονίους δαίμονας καὶ τοὺς κατοικομένους προσφερόμενα μειλίγματα ἦσαν καὶ καθάρματα, ὄργανα δηλ. καθαρμοῦ, ἢ τὰνάπαλιν τὰ καθάρματα προσεφέροντο ὡς μειλίγματα¹.

Παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῷ λαῷ δὲν ἐξέλιπεν ἡ συνήθεια τῶν πρὸς τοὺς νεκροὺς προσφορῶν ὕδατος, ἐλαίου ἢ οἴνου, τῶν χρωῶν δηλ. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐν διατριβῇ περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίην ἐθίμων ἀνέφερα διαφόρους μαρτυρίας περὶ διατηρήσεως τῆς συνηθείας τῶν σπονδῶν ἐν τοῖς τάφοις ἐν Θεσσαλίᾳ, Μακεδονίᾳ, Τραπεζοῦντι, Καππαδοκίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας². Ὁ δὲ κ. Γουλιέλμος Μπάρτ³ συμπληρῶν ταύτας ἐκ πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἔλαβε πολλαχόθεν, παρετήρησεν ὅτι σπονδὴ οἴνου γίνεται κυρίως εἰς τὰ βόρεια μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ δὴ ἐν Ἡπείρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ (Κωνσταντινουπόλει), ἐν Βιθυνίᾳ καὶ Κυζίκῳ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς π.χ. ἐν Λεβιδίῳ τῆς Ἀρκαδίας· ἐνταῦθα ὁ οἶνος σπένδεται ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, ἀφοῦ ριφθῆ πρότερον ὀλίγον χῶμα ἐπ' αὐτοῦ, ἐν Ἡπείρῳ δὲ καὶ Μακεδονίᾳ πρὶν καλυφθῆ ὁ νεκρὸς διὰ χῶματος. Καὶ ἐν Πάρῳ δὲ χύνουσιν οἶνον ἐπὶ τοῦ μόλις ἐτοιμασθέντος τάφου, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐτέραν σπονδὴν ἐλαίου καὶ ὕδατος ἐκ κανδηλίου κομιζομένου ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος σπονδῆς ἐπικρατεῖ εἰς τὰ νότια μέρη· οὕτω σπένδεται ἔλαιον καὶ ὕδωρ ἐν Καρυστίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Σμύρνῃ, ἐν Ἄνδρῳ δὲ μόνον ἔλαιον. Συνήθως ρίπτεται πρῶτον ὀλίγον χῶμα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ· ἐν Κρήτῃ δ' ὁμοίως ἐκτελεῖται ἡ σπονδὴ ἐλαίου καὶ ὕδατος ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σώματος πρὶν καλυφθῆ ὑπὸ γῆς. Ἐν Βρεσθένοις τῆς Λακωνίας ἐξαπλοῦται σάβανον ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ ἐπ'

1. Βλ. *Rohde*, *Psyche*, 4η ἐκδ., τ. I, σ. 242. 243. 276. II, σ. 79. *P. Stengel*, *Opferbraucher der Griechen*, σ. 31. Τὰ ὄξυθύμια, ἦτοι «τὰ καθάρματα τῶν νεκρῶν» (*Bekker*, *An. Gr.*, σ. 287, 24) ἐξετίθεντο εἰς τὰς τριόδους ὡς προσφορὰ εἰς τὴν Ἑκάτην (*Ἀρποκρατ.*, λ. ὄξυθύμια). Βλ. καὶ *Ἀθήν.* Θ' 409 f. αἰδίως καλεῖται παρ' Ἀθηναίους ἀπόνιμμα ἐπὶ τῶν εἰς τιμὴν τοῖς νεκροῖς γινομένων καὶ ἐπὶ τῶν τοὺς ἐναγεῖς καθαιρόντων, ὡς καὶ Κλειδῆμος ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ «Ἐξηγητικῷ».

2. *N. F. Πολίτου*, *Τὰ κατὰ τὴν τελευταίην, ἐν Παρθενῶνι 1872*, τ. Β', σ. 1143. *Ἀνθ. Γαζῆ* (Θετταλομάγνητος), *Λεξικὸν Ἑλληνικόν*, ἐν Βενετ. 1816, τ. Γ', στ. 230, λ. σπονδῆ: «Ἡ τοιαύτη τῶν παλαιῶν σπονδὴ μένει εἰσέτι καὶ εἰς ἡμᾶς· διότι καὶ ἡμεῖς ἐκχέομεν οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου ἐπὶ τιμῇ καὶ μνεῖα τῶν τεθνεώτων». *Πρωτόδικος*, σ. 17. *Fellows*, *A journal written during an excursion in Asia Minor*, σ. 241 (τῆς γερμ. μεταφρ.) = *Wachsmuth*, *Das alte Griechenland*, σ. 124: ὅτι δι' ὀπῆς, ἦν πρὸς τοῦτο κατασκευάζουσιν, ἐγγέουσιν ἐντὸς τῶν τάφων οἶνον. — Συνασὸς Καππαδοκίης, οἶνος κατὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν (*Ἀρχέλαος*, *Συνασός*, σ. 42).

3. *W. Barth*, ἐν *N. Jahrbücher f. d. klass. Altertum* 1900, I, σ. 177 κέ. καὶ ἐν *Ἀρμονίᾳ* 1900, τ. Α', σ. 314-5.

αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς ἐκχέει τρίς ἐν σχήματι σταυροῦ ἔλαιον ἐξ ἐλαιοδόχου, κομιζομένου ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ ἀποθανόντος, εἶτα δὲ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μίγμα χόματος καὶ ὕδατος. Καὶ ἐν Κύπρῳ δὲ χύνουσιν ἔλαιον ἐπὶ τοῦ τάφου¹. Ἐν Ζαγορίῳ, ἐπειδὴ τὰ κανδήλια ἀντὶ ὕδατος ἔχουσιν οἶνον, ὁ νεκρὸς λαμβάνει σπονδὴν ἐλαίου καὶ οἴνου. Τὴν αὐτὴν δὲ σπονδὴν συνηθίζουσιν οἱ ἐν Ρωμουνίᾳ Ἕλληνας².

Εἰς τὰς πληροφορίας ταύτας περὶ χοῶν προσθέτομεν, ὅτι καὶ εἰς Στεμνίτσαν τῆς Γορτυνίας, εὐθὺς ὡς κατατεθῆ εἰς τὸν τάφον ὁ νεκρὸς, ὁ ἱερεὺς χύνει σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ τάφου οἶνον ἐκ δοχείου ξυλίνου (τσίτσας) ἢ ὑαλίνου, διὰ δὲ τοῦ ὑπολειφθέντος ἐν τῷ δοχείῳ οἴνου νίπτουσι τὰς χεῖρας οἱ παριστάμενοι³, (δηλονότι ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴνου γίνεται καὶ ἡ προσφορά εἰς τὸν νεκρὸν καὶ ὁ καθαρμὸς τοῦ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ μιάσματος). Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Γορτυνίας (Ρένεσι καὶ Κάλλιανη), ὅταν ἀποτεθῆ ὁ νεκρὸς ἐν τῷ τάφῳ, ὁ ἱερεὺς πρῶτον χύνει ἐπ' αὐτοῦ σταυροειδῶς ἔλαιον ἀπὸ τὴν κανδήλαν τῆς ἐκκλησίας, ἔπειτα ἐνώνει τὸ πτύον καὶ τὴν ἀξίνην, μὲ τὴν ὁποίαν ἐσκάφη ὁ τάφος, κρατεῖ ταῦτα ἄνωθεν τοῦ τάφου καὶ χύνει ἐπ' αὐτοῦ ὕδωρ. Ἀφοῦ καλυφθῆ ὁ νεκρὸς, τοποθετοῦνται τὸ πτύον καὶ ἡ ἀξίνη σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ ἐπ' αὐτοῦ οἱ ἀνορύξαντες τὸν τάφον νίπτουσι τὰς χεῖρας διὰ τοῦ ὑπολειφθέντος ὕδατος. Ἐν Καμινίτσα τῆς Γορτυνίας, ἐν Βερζοβᾶ τῆς Μαντινείας κομίζουσιν ἐκ τῆς οἰκίας εἰς τὸν τάφον ἐν πηλίνοις ἢ ὑαλίνοις δοχείοις ἔλαιον, ὕδωρ καὶ οἶνον. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἀναμιγνύει τοῦτο μετὰ χόματος ἐπὶ τοῦ πτύου καὶ τὸν σχηματιζόμενον πηλὸν ρίπτει ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ τάφῳ νεκροῦ, θραύει δ' εἶτα παρὰ τὸν τάφον καὶ τὰ ἀγγεῖα⁴. Σημειωτέον δ' ὅτι αἱ χοαὶ συνηθίζονται καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις πλὴν τῆς κηδείας· οὕτως ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὡσάκις πίνουσι, χύνουσι τὸν περισσεύοντα εἰς τὸ ποτήριον οἶνον, ἐπιλέγοντες «για νὰ πιοῦν οἱ ψυχὲς τῶν πεθαμένων». Ὁμοίως καὶ αἱ γυναῖκες τῶν βλαχοφώνων τῆς Πίνδου πρὶν ἢ πῖωσιν οἶνον χύνουσι προηγουμένως ὀλίγον κατὰ γῆς διὰ τοὺς πεθαμένους⁵.

Παραπλήσια πρὸς τὰς χοὰς ἔθιμα παρατηροῦνται καὶ εἰς τινὰς ἄλλους λαοὺς. Τοιοῦτο εἶναι τὸ λεγόμενον romana ἢ dač τῶν Ρωμούνων καὶ τῶν Σέρβων τοῦ Temes - Kubin. Ὅταν τις ἀποθάνῃ, θέτουσι παρὰ τὴν νεκρικὴν

1. Ἐπὶ τοῦ τάφου θραύουσι καὶ τὸ ἀγγεῖον, ἐν ᾧ ἐκομίσθη τὸ ἔλαιον, καὶ ρίπτουσι μετὰ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον καὶ πινάκιον μετὰ σίτου, ὅπερ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἔφερον ὡς προσφορὰν εἰς τὸν νεκρὸν (Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Α', σ. 738. Λουκά, Φιλολογ. ἐπισκέψεις, σ. 97).

2. Ὡς ἔθιμον ἐπιχωριάζον ἐν Ρωμουνίᾳ ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἱερεὺς ραίνει τὸν νεκρὸν μὲ νερὸν καὶ ἔλαιον (Globus, τ. 89, σ. 197).

3. Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου, ἐπιθεωρητοῦ τῆς δημοτ. ἐκπαιδεύσεως.

4. Κατ' ἀνακοινώσεις τοῦ αὐτοῦ.

5. Λογογρ. Γ', σ. 188.

κλίνην μικράν λάγηνον γεμάτην νερόν καὶ ἐστολισμένην μὲ ἄνθη, κατὰ δὲ τὴν ταφήν χύνουσι σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τὸ ὕδωρ καὶ θέτουσιν ἐν τῷ τάφῳ τὴν λάγηνον· τὴν ἕκτην δ' ἐβδομάδα ἀπὸ τῆς ταφῆς τοῦ συζύγου, ἡ χήρα μεταβαίνει εἰς τὸν τάφον φέρουσα κάλαθον τροφῶν καὶ λαγήνιον ὕδατος, δίδει τὰς τροφὰς εἰς τοὺς ἐκεῖ εὕρισκομένους Ἀτσιγγάνους καί, ἀφοῦ φάγωσι καὶ αὐτὴ μοιρολογήσῃ τὸν νεκρὸν, κενώνει τὸ λαγήνιον ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ χαρίζει αὐτὸ εἰς τοὺς Ἀτσιγγάνους. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται τετράκις ἐντὸς τοῦ πρώτου ἔτους κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς, τὸ δεύτερον ἔτος δὲ γίνεται εἰς μίαν τῶν ἐορτῶν τούτων, τὸ τρίτον εἰς δύο καὶ οὕτω καθεξῆς, ὥστε παύει εἰς τὸ πέμπτον ἔτος¹. Παρὰ δὲ τοῖς Ρωμοῦνοις τῆς Τρανσυλβανίας, ὅταν χῆρος ἔρχεται εἰς δεύτερον γάμον, τὰ ἐκ τοῦ πρώτου τέκνα ἢ οἱ συγγενεῖς τῆς θανούσης γυναικὸς χύνουσι κατὰ τὴν ὥραν τοῦ γάμου ἐν τῷ νεκροταφείῳ τρεῖς ὕδωρ εἰς τὸν τάφον· διότι νομίζουν, ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἡ καρδία τῆς νεκρᾶς καίεται εἰς τὸν τάφον καὶ ζητοῦσι νὰ σβήσωσι τὴν φλόγα². Καὶ οἱ μουσουλμᾶνοι χύνουσι νερόν ἐπὶ τοῦ τάφου, τὸ δ' ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἐπίσης παλαιόν, ὡς ὁ ραντισμὸς τῶν παρισταμένων κατὰ τὴν κηδείαν, παραληφθὲν ὁμοίως, ὡς ἐκεῖνος, ἐκ προῖσλαμικοῦ ἀραβικοῦ νομίμου³. Οἱ μουσουλμᾶνοι τοῦ Ἰνδικοῦ πελάγους ἀμέσως μετὰ τὴν ταφήν ραντίζουν τὸν νεκρὸν δι' ὕδατος⁴. Κατὰ τὴν ταφήν γυναικὸς τῶν Μακούση ἔφερον αἱ γυναῖκες ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ὁ χῆρος καὶ αἱ ἀδελφαὶ τῆς θανούσης ἔχυσαν ἐπὶ τοῦ χώματος τοῦ τάφου⁵.

Πλὴν δὲ τῶν χοῶν καὶ ὑπὸ ἄλλον τύπον παρέχονται καὶ σήμερον ἔτι προσφοραὶ εἰς τοὺς νεκρούς, ὅπως χρησιμεύσωσιν εἰς αὐτοὺς πρὸς τροφήν, συνήθεια ἣτις εἶναι ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς παγκοσμίου δοξασίας περὶ ἐπιβιώσεως τῶν νεκρῶν μετὰ θάνατον. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σήμερον ἐπὶ τρία ἡμερονύκτια ἀνάπτουσιν ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου ἐξεψύχησεν ὁ νεκρὸς, ἀκοίμητον λύχνον καὶ παραθέτουσιν ἄρτους καὶ λάγηνον πλήρη ὕδατος⁶. Ἀλλὰ

1. *Kálmán v. Miske*, Pomana oder Dač, Ein Todten - Cultus bei den Serben u. Rumänen der Gegend von Temes - Kubin, ἐν Verhandl. d. Berl. Gesell. f. Anthrop. 1899, σ. 652.

2. *Globus*, τ. 50, σ. 30 = *Sartori*, σ. 367.

3. *I. Goldziher*, ἐν Archiv f. Religionswiss. 1910, τ. 13, σ. 43.

4. *Wilken*, Über das Haaropfer, ἐν Revue coloniale internationale, I, σ. 246.

5. *Koch*, ἐν Internat. Archiv f. Ethnogr., τ. 13, σ. 55 = *Sartori*, σ. 367.

6. Δοχεῖον ὕδατος ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου ἐξέπνευσεν ὁ νεκρὸς, ἐπὶ τρεῖς νύκτας, ὅπως ἡ ψυχὴ ἐπανερχομένη πίνῃ (Καρυὰ Ὀλύμπου, κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδου). Ποτήριον ὕδατος καὶ κηρίον ἀνημμένον ἐπὶ τρεῖς νύκτας (χωρία Ἡραίας τῆς Γορτυνίας, Π. Κωνσταντινόπουλος). Ἐν Καρδίτῃ τῆς Θεσσαλίας ἐπὶ τρεῖς κατὰ συνέχειαν ἑσπέρας μετὰ τὴν κηδείαν συνηθίζουν ν' ἀνάπτωσι κανδήλιον ἐπὶ τοῦ τόπου, ὅπου ἔκειτο ὁ νεκρὸς, πλησίον δὲ τοῦ κανδηλίου θέτουσιν ἐντὸς μικροῦ ἀγγείου ὕδωρ, τινὲς δὲ συνηθίζουν νὰ

καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου πλὴν τῆς κανδήλας ἀποτίθεται λάγηνος ὕδατος καὶ ἀφήνεται ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, διότι δοξάζουσιν ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ περιφερομένη εἰς τοὺς τόπους, εἰς οὓς ζῶν παρευρέθη, πίνει ἐκ τοῦ ὕδατος ἐκείνου ἐπανερχομένη τὴν ἐσπέραν¹.

Ἡ συνήθεια καὶ ἡ συναφῆς αὐτῇ δοξασία εἶναι κληροδότημα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, διότι οἱ Ἕλληνας ἐπίστευον, ὅτι οἱ νεκροὶ «τρέφονται ταῖς χοαῖς καὶ τοῖς καθαγιζομένοις ἐπὶ τῶν τάφων»². Ὅτι δὲ μεταξὺ τῶν εἰς τοὺς νεκροὺς προσφερομένων συγκατελέγετο καὶ τὸ δοχεῖον τοῦ ὕδατος, προτιθέμενον καθὼς σήμερον ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ τεθνεῶτος, φαίνεται πιθανὸν ἐκ τῆς ἀπαγορευτικῆς διατάξεως τοῦ νόμου τῆς Ἰουλίδος ἐν Κέω· «μὴ ὑποτιθέναί κύλικα ὑπὸ τῆ[γ κλίν]ην μηδὲ τὸ ὕδωρ ἐκχεῖν»³. Ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλοις

θέτωσι καὶ σῖτον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀναστ. Λαδιᾶ, ἱερέως καὶ δημοδιδασκάλου, 1888). Ποτήριον ἢ δοχεῖον πλήρες ὕδατος μετὰ τοῦ ἀνημμένου κανδηλίου ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ νεκροῦ μίαν ἢ πλείονας νύκτας μετὰ τὴν κηδεῖαν (Ἀθῆναι. Πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου). «Καὶ εἰς τὸν τόπον ὅπου ἐξεψύχησεν (ὁ νεκρὸς) ἄπτει (ὁ δεισιδαίμων) λύχνον τρεῖς νύκτας κατὰ συνέχειαν καὶ παραθέτει καυκίον μὲ καθαρὸν νερόν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα κάμνει» (Κοζάνη Μακεδονίας: Χαρισ. Μεγδάνου, Λύχνος Διογένους ἢ ἠθικοὶ χαρακτῆρες, ἐν Βιέννῃ 1818, σ. 273). Ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἀκοίμητος λύχνος μετ' ἀγγείου ὕδατος (*Bybilakis*, Neugriechisches Leben, Berlin 1840, σ. 67. *Wachsmuth*, Das alte Griechenland im neuen, σ. 119). Μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς κηδεῖας παρατίθεται πινάκιον ὕδατος διὰ νὰ πίνη ἡ ψυχὴ, ἣτις μένει τρεῖς ἡμέρας ἐν τῇ οἰκίᾳ τὴν τρίτην ἡμέραν ὁ ἱερεὺς δίδει τὸ τρισάγιον καὶ ἀφαιρεῖται τὸ πινάκιον (Νίσυρος: Γ. Παπαδοπούλου, Γενικὴ περιγραφή Νισύρου 1909, σ. 70). Εἰς τὸν οἶκον κανδήλιον, ὕδωρ καὶ ἄρτον, ὅταν δὲ δύο οἱ νεκροί, δύο ἄρτους (Κρήτη: Α. Ἀντωνιάδου, Κρητικῆς, Ἀθ. 1868, σ. 347). Ἐν Σιάμνῃ τῆς Ρόδου ἀναρτῶσιν ἄνω τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ τεθνεῶτος λάγηνον πλήρη ὕδατος, ἵνα «ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν εἰς τὴν γῆν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας περιοδεῖαν τῆς πίνῃ ἐκ ταύτης ὕδωρ» (Ξενοφάνης, τ. Ζ', σ. 50). Ἐν Αἰτωλίᾳ, λησμονηθείσης τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου, ἐπλάσθη ἄλλη αἰτιολογία αὐτοῦ, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἀγγεῖον τοῦ ὕδατος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θανόντος χρησιμεύει ὅπως πέση μέσα ὁ διάβολος, ὁ ὁποῖος γίνεται σὰν μῦγα καὶ ἐρχεται νὰ πάρῃ τὴν ψυχὴν τοῦ πεθαμένου. (Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Γ. Δροσίνῃ). Ὑπὸ μορφὴν μυίας φαντάζονται μᾶλλον ἐπανερχομένην τὴν ψυχὴν, ἐν Κρήτῃ δὲ πιστεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπὸ μορφὴν μελίσσης πίνει ἐκ τοῦ προκειμένου ὕδατος (*Bybilakis*, σ. 68).

1. Πανδῶρ. 1866, τ. ΙΖ', σ. 331. *R. Kleinpaul*, Ἔστις 1882, τ. ΙΙ', σ. 100: «Τίθενται ὕδριαν ἐπὶ τοῦ τάφου, ἵνα δροσίξωσι τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποικομένου, ὡς ἐκτίθενται ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον ἐν τῷ δωματίῳ, ἐνθα συνέβη ὁ θάνατος, ἀγγεῖον πλήρες ὕδατος καὶ καίουσι λυχνίαν».

2. *Λουκιαν.*, Π. πένθους 9, τ. ΙΙ, σ. 926. *R. Rohde*, *Psyche*, 4η ἐκδ., τ. Ι, σ. 243.

3. *Prout et Ziehen*, *Leges Graec. sacr.* II 1, ἀρ. 93 Α, στ. 22 κέ. - Ἀδελφον, ἂν ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων νὰ ἐπιθέτωσιν ἀγγεῖα λουτροφόρους ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἀγάμων συνήπτετο πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην. Διότι ἀμφιλογία ἐπικρατεῖ περὶ τῆς σημασίας αὐτῆς καὶ ἄλλοι μὲν ὑπολαμβάνουσιν ὅτι εἶναι περιλειμμα τῆς συνήθειας τοῦ νὰ προσφέρηται εἰς πάντας τοὺς νεκροὺς ὕδωρ πρὸς λουσίαν, ἄλλοι δὲ τὴν θεωροῦσι συμβολικὴν ὑπόμνησιν τοῦ μὴ τελεσθέντος γάμου τοῦ νεκροῦ.

διαφόροις λαοῖς εὐρίσκομεν παρομοίας συνηθείας. Εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Μῆτε μετὰ τὴν κηδεῖαν θέτουσι παρὰ τὸν τάφον ποτήριον μὲ ἀγιασμόν¹. Πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας τίθεται κάδος ὕδατος παρὰ τὴν κλίνην τοῦ ψυχορραγοῦντος ἢ λεκάνη πλήρης ὕδατος πρὸ τοῦ παραθύρου². Εἰς τὰς ἀνατολικὰς Κάτω Χώρας ὁμοίως λεκάνη ὑπὸ τὴν κλίνην ἢ παρ' αὐτήν³. Ἐν Μάλτᾳ διετηρήθη ἡ συνήθεια νὰ χύνωσιν εἰς τόπον ὡς ἔνεστι περισσότερον ἐκτεθειμένον εἰς τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου δροσερὸν νερόν, διὰ νὰ ἀνακουφίζωσι τὰς ψυχὰς⁴. Οἱ Λέττοι θέτουσιν ἐπὶ σκαμνίου ἀγγεῖον μὲ νερόν διὰ τὴν ψυχὴν⁵. Οἱ ἀρχαῖοι Πρωσσοὶ καὶ οἱ Λιτουανοὶ ἔθετον εἰς τὸν τάφον παρὰ τὸν νεκρὸν ἄρτον καὶ λάγνηνον ζύθου⁶. Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα οἱ Λάπωνες τῆς Ρωσίας ἔθετον εἰς τὸ δωμάτιον, ὅπου συνέβη θάνατος, λεκάνην μὲ ἀγιασμόν διὰ νὰ λουσθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ θανόντος⁷. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Πολωνίας καὶ τῆς Νοτίου Ρωσίας πιστεύουσιν, ὅτι τὴν πρώτην ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐβδομάδα ἡ ψυχὴ περιίπταται εἰς τὸ δωμάτιον, ὅπου ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ σώματος, καὶ διὰ τοῦτο καίουσιν ἐν αὐτῷ κανδήλιον καὶ θέτουσι ποτήριον ὕδατος, διὰ νὰ ἡμπορῇ ἡ ψυχὴ νὰ νιφθῇ⁸. Κατὰ δὲ τὰς δοξασίας τῶν Ταγάλων ἐν ταῖς Φιλιππίναις ἡ ψυχὴ τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ τὴν ἐκπνοὴν ἐπανάγεται εἰς τὴν κατοικίαν, ἵνα μετάσχη τοῦ πανηγυρικοῦ συμποσίου· συνηθίζουσι δὲ πλὴν ἄλλων νὰ θέτῃσι πρὸ τῆς θύρας νερόν, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ πλύνῃ τοὺς πόδας τῆς⁹. Ἀπόρροια τῶν αὐτῶν δοξασιῶν εἶναι ἴσως καὶ ἡ συνήθεια τοῦ νὰ προσφέρωσιν ὕδωρ εἰς τὰς ψυχὰς κατὰ τινὰς ἑορτάς· οὕτω κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἑορτῆς τῶν ψυχῶν θέτουσιν ἐν Κορσικῇ πρὸ τῆς θύρας κάδον μὲ νερόν, ἐν τῷ Παλατινάτῳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ψυχῶν χύνουσιν ἀγιασμόν εἰς τὴν ἐστίαν, εἰς τὸ πῦρ, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κλπ. καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἀνατολικῆς Γερμα-

1. *Revue des tradit. populaires*, 1896, τ. XI, σ. 589. Ἐν Loir - et - Cher σωρεῦουσιν εἰς τὸ νεκρικὸν δωμάτιον πάντα τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὐρισκόμενα ἐδώδιμα (αὐτ. 1900, τ. 15, σ. 382), ὡς προσφορὰν ἴσως πρὸς βρῶσιν τοῦ νεκροῦ.

2. *Wuttke*, *Deutsch. Volksaberglaube* § 725. *Sartori*, σ. 353.

3. *Volkskunde*, τ. 13, σ. 90 = *Sartori*, αὐτ.

4. *Actes du XIVe congrès internation. des Orientalistes*, Alger 1905, II Sect. II, 31 = *Archiv f. Religionswiss.* 1910, τ. XIII, σ. 40. Καὶ παρ' ἡμῖν χύνουσι τὸ νερόν ἀπὸ τοῦ κανάτι διὰ νὰ δροσισθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου (*Wachsmuth*, σ. 119. *Σακελλαρ.*, τ. Α', σ. 738. *Κανελλάκη*, *Χριστὰ ἀνάλεκτα*, σ. 378).

5. *Caland*, ἐν *Archiv f. Religionsw.* 1914, τ. 17, σ. 504.

6. *Lasicius*, *De diis Samagitarum*, Basileae 1615, σ. 57 = *Schrader*, *Reallex. der indogerm. Altertumskunde* 1901, σ. 21.

7. *De la Martinière*, *Voyage* = *Zts. d. Ver. f. Volksk.* 1901, τ. 11, σ. 435.

8. *Andree*, *Zur Volkskunde der Juden*, σ. 185 = *Sartori*, σ. 375. Καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τοῦ Καυκάσου διὰ τὸν αὐτὸν λόγον θέτουσι πλησίον τοῦ τάφου νερόν (αὐτ., σ. 183). Καὶ ἀλλαχοῦ οἱ Ἰουδαῖοι τηροῦσι τὸ ἔθιμον τῶν ἐν Πολωνίᾳ ὁμοφύλων των (*Annuaire officiel du culte israélite* 1858, σ. 104 = *Rochholz*, *Deutscher Glaube u. Brauch*, τ. I, σ. 167)

9. *Wilken*, *Het animisme* I 107 = *Sartori*, σ. 375.

νίας καὶ τῆς Λεπτικῆς Ρωσίας ἐτοιμάζουσι δεξίωσιν τῶν κατοικομένων εἰς τὸν λουτρῶνα, ὅπου πιστεύουσιν ὅτι ἔρχονται καὶ λούονται μὲ τὴν σειρὰν τῶν αἰ ψυχαί. Τὴν δὲ νύκτα τῶν Χριστουγέννων εἰς πολλὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Λιέγης τῆς Βελγικῆς θέτουσιν ἔξω εἰς τὸ παράθυρον τεμάχιον ἄρτου καὶ λάγηνον ὕδατος¹.

Ἐκ τῶν προειρημένων ἐμφαίνεται τίς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ σκοπὸς τῆς ἐκχύσεως τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ραντισμοῦ, καθὼς καὶ ὁ τῶν προσφορῶν εἰς τοὺς νεκρούς. Τοῦ δὲ ἐθίμου τῆς θραύσεως κατὰ τὴν κηδεῖαν τῶν περιεχόντων τὸ ὕδωρ ἀγγείων δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διαγνωσθῇ. Οἱ ἱερεῖς καὶ τῶν λαϊκῶν οἱ λογιώτεροι παρ' ἡμῖν, ἐρωτώμενοι περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου, ὑπερ ὑπολαμβάνουσι θρησκευτικὸν νόμιμον, ἀποκρίνονται ὅτι εἶναι συμβολικὴ παράστασις τῆς διαλύσεως τοῦ ἀψύχου σώματος εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν εἶναι συντεθειμένον, τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ. Ἄλλ' ὁ λαὸς ἄλλην ἐξήγησιν δίδει. Ἐν Τριπόλει καὶ ἐν πολλοῖς χωρίοις τῆς Μαντινείας πιστεύουσιν ὅτι τ' ἀγγεῖα θραύονται πρὸς ἐκφόβησιν τοῦ Χάρου καὶ ἀποτροπὴν αὐτοῦ. Θραύει δὲ τὸ ἀγγεῖον στενὸς συγγενῆς ἢ φίλος τοῦ θανόντος, συνηθέστατα δὲ γυνή, ἀλλὰ πρεσβῦτις, ἡλικίας ἄνω τῶν πενήκοντα ἐτῶν· εἰς νέον δὲν ἐπιτρέπεται τοῦτο, διότι οἱ νέοι εἶναι ἀνίσχυροι ν' ἀντιμετωπίσωσι τὸν Χάρον (νὰ τὰ βάνουν μὲ τὸ Χάρο) ἢ μᾶλλον διότι φοβούμενοι ἐκδίκησιν τοῦ Χάρου προτιμῶσι νὰ ἐκθέσωσιν εἰς αὐτὴν πρεσβύτην μᾶλλον ἢ νέον. Πιστεύουσι δ' ὅτι ἡ θραῦσις τοῦ ἀγγείου, ἐκφοβίζουσα τὸν Χάρον, ἐξασφαλίζει τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων. Καὶ ἐπιλέγουσι θραύοντες τὸ ἀγγεῖον: *Ἐνανε μᾶς ἐπῆρες, μωρὲ Χάρο, νάντοτος!* (=ἰδοὺ αὐτός)—ἐνταῦθα θραύεται τὸ ἀγγεῖον—*ἄλλονε δὲ μᾶς παίρνεις!* ἢ *Ὅπως σπάζει τὸ κεραμίδι, ἔτσι, ρὲ Χάρο, νὰ σπάση τὸ κεφάλι σου, ἂν ξανάρθης!* (ἢ *ἂν ξανάμπης 'ς τὸ σπίτι μας!*) ἢ *Νὰ 'ναι σιδερένιοι οἱ πισινοί!* ἢ *Σιδερένιοι νὰ εἴσαστε!* (ἢ *νὰ εἴμαστε!*) ἢ *Ἐνας ἐχάθη, οἱ ἄλλοι σιδερένιοι!* Λέγουσι δ' ὅτι θραύουσι τὸ ἀγγεῖον γιὰ νὰ σκιαζοῦνε τὸ Χάρο, ἢ *Νὰν τ' ἀκούση ὁ Χάρος καὶ νὰ μὴν ξανάρθῃ,* ἢ *Γιὰ νὰ μὴν ξανάρθῃ ὁ Χάρος,* ἢ *Νὰ μὴ σώση νὰ ρθῇ πλιὰ ὁ Χάρος,* ἢ *Νὰ μὴ σώση πλιὰ νὰ ρθῇ καὶ ἄλλη βολά 'ς τὸ σπίτι μας,* ἢ *Γιὰ νὰ μὴν τοῦ περνᾷ πλιὰ,* ἢ *Νὰ ξεσπάση τὸ κακὸ 'ς τὸ κεφάλι τοῦ Χάρου,* ἢ *Γιὰ νὰ φύγῃ τὸ κακὸ ἀπὸ τὸ σπίτι μας* ἢ *Γιὰ νὰ μὴ μᾶς ξαναύρη τὸ κακὸ* ἢ *Γιὰ νὰ ζήσουνε οἱ ἄλλοι,* ἢ *Γιὰ νὰ μὴν πεθάνῃ ἄλλος* ἢ *Γιὰ νὰ μείνουνε οἱ ἀποδέλοιποι* ἢ *Γιὰ νὰ 'ναι οἱ ἄλλοι γεροί*². Ἐν Κρήτῃ δὲ πιστεύουσιν ὅτι

1. Sartori, σ. 376.

2. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἄπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, τελειοφοίτου 1893. Ἕτεροι τρόποι πρὸς ἐκφόβησιν τοῦ Χάρου κατὰ τὰς κηδεῖας συνηθίζονται οἱ ἐξῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ. Ἐνίστε, θραύουσι τὸ καλαμίδι ἢ καλάμι τοῦ ἀργαλειοῦ (κάλαιμον μήκους 1 1/2 μέχρι δύο πήχεων) ἐπιλέγοντες: *Τὸ καλάμι τό 'σπασες, μωρὲ Χάρο, μὰ τὸ σίδερο δὲ θὰ μπορέσης!* ἢ *Σιδερένιοι οἱ πισινοί.* Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Μαντινείας, καὶ δὴ καὶ ἐν Τριπόλει, κόπτουσι ἐκ τοῦ σαβάνου μακρὰν λωρίδα, ἣν ἀναρτῶσι πρὸ τῆς θύρας τῆς

διὰ τοῦ κρότου τῶν θραυομένων ἀγγείων ἐκδιώκονται οἱ δαίμονες, ὅσοι περιτρέχουσι ζητοῦντες νὰ σύρωσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν κόλασιν τὴν ψυχὴν¹.

Ἀληθῶς δὲ τὴν ἐκφόβησιν καὶ τὴν ἀποτροπὴν τῶν δαιμονίων ἔχει ἡ θραῦσις τῶν ἀγγείων, ἀλλ' ἡ συνηθιζομένη παρ' ἡμῖν εἰς ἄλλας περιστάσεις καὶ ὄχι ἡ κατὰ τὰς κηδείας. Ἡ διὰ κρότων καὶ θορύβου ἀποτροπὴ τῶν δαιμονίων εἶναι δεισιδαίμων συνήθεια ἀρχαιοτάτη καὶ εὐρύτατα διαδεδομένη², τοιοῦτοι δὲ κρότοι γίνονται παρ' ἡμῖν διὰ τῆς θραύσεως πηλίνων ἀγγείων καὶ τὴν πρώτην Μαρτίου ἢ τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας ταύτης³ καὶ τὸ Μέγα Σάββατον⁴. Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων μέσων προξενοῦσι κατὰ τὰς αὐτὰς περιστάσεις κρότους· οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἀκαρνανίᾳ τὴν παραμονὴν τῆς α' Μαρτίου συγκρούουσι χαλκᾶ σκεύη ἐπιφωνοῦντες: "Ὁξου ψύλλοι, ὄξου κουρέοι - μέσα οἱ νοικουκουραῖοι!"⁵ Ἐν Ἠπείρῳ περιέρχονται τὴν παραμονὴν τῆς 25 Μαρτίου κρούοντες κώδωνας⁶. Κατὰ δὲ τὸ Μέγα Σάββατον εἰς τοὺς περισσοτέρους ἐλληνικοὺς τόπους προξενοῦσι τοὺς κρότους διὰ πυροβολισμῶν⁷. Καὶ περὶ τοῦ σκοποῦ δὲ τῶν ἐθίμων τούτων διαφόρους ἄλλους λόγους ἐπλασεν ὁ λαός· τῆς μὲν ἐαρινῆς ἐορτῆς τῆς α' Μαρτίου ὁ σκοπὸς δηλοῦται εἰς τὰς

οἰκίας ἢ εἰς τὴν δοκὸν τῆς στέγης (εἰς τὸ πάτερο) γιὰ νὰ δέσουν τὸ Χάρο ἂν ξανάρθῃ, πιστεύοντες ὅτι ὁ Χάρων, ἂν θελήσῃ νὰ ἐπανεέλθῃ, ὅπως ἀποκτείνῃ ἄλλον τινὰ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκίας, βλέπων τὸ προσωρισμένον πρὸς δέσιμον αὐτοῦ σχοινίον, θὰ φοβηθῇ καὶ θὰ φύγῃ. Παρομοίως δεισιδαίμονας συνήθειας πρὸς ἐκφόβησιν τοῦ Χάρου ἐν χωρίοις τῆς Λακεδαιμόνου ἀναγράφει ὁ Φ. Κουγκουλές (Οἰνουνητικά, σ. 101).

1. Βλ. Ἀντωνιάδου, Κρητηίδ., σ. 346. Ἐν Μακεδονίᾳ πιστεύουσιν ὅτι θραύονται τ' ἀγγεῖα, διὰ νὰ μὴ ἀποθάνῃ μετ' ὀλίγον ἄλλο μέλος τῆς οἰκογενείας (Abbott, Macedonian Folklore, σ. 199).

2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 206-7.

3. Ἐν Ἀθήναις τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τῆς α' Μαρτίου ἔρριπτον ἀπὸ τῶν παραθύρων εἰς τὴν ὁδὸν ἄχρηστα ἢ τεθραυσμένα πηλίνα ἀγγεῖα ἐπιλέγοντες: «Αὐτὰ παλιὰ κι ἄλλα καινούργια» (Ἐβδομάς 1884, τ. Α', ἀρ. 1, σ. 8). Ἐν Αἴνῳ τὴν πρώτην Μαρτίου ὁμοίως (ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΚΖ', σ. 153). Ἐν Ἠπείρῳ τὸ αὐτὸ ἔθιμον (Ami Boué, La Turquie d' Europe, Paris 1840, τ. I, σ. 410. Hammer, Des Osman. Reichs Verfassung, τ. II, σ. 167). Ἐν Σινασῶ τῆς Καππαδοκίας θραύουσι τὴν πρώτην Μαρτίου ἀγγεῖα, ὅπως ἐκδιώξωσι τοὺς ψύλλους (Ἀρχελάου, Σινασός, σ. 92).

4. Ἐν Ζακύνθῳ τὴν πρωΐαν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ὅταν ἐκφωνηθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ Ἀνάστα ὁ Θεός (Ἐστία 1889, τ. ΚΖ', σ. 338. Α. Ζώης, ἐν Ἐκκλησιαστ. ἀληθείᾳ 1902, σ. 427). Ἐν Κερκύρᾳ ὁμοίως (Ἐστία, αὐτ., σ. 333). Ἐν Κεφαλληνίᾳ (Ἠλ. Τσιτσέλης, ἐν Παρνασσῶ, τ. ΙΕ', σ. 290. Βλ. καὶ σ. 294). Ὡς παρετήρησα ἀλλαχοῦ (Παροιμ., τ. Β', σ. 310), τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως τῶν πηλίνων ἀγγείων ὑπῆρχεν ἐνιαχοῦ τῆς Γαλλίας, ἀλλ' ἔρριπτοντο ταῦτα τὴν Κυριακὴν τῆς διακαινησίμου ἀντὶ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου.

5. Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταίτου, ἱατροῦ (1883).

6. Ν. Γ. Μυστακίδου, Τὸ κωδώνισμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Φωνὴ τῆς Ἠπείρου», 10 Ὀκτωβρίου 1904, ἀρ. 592, σ. 4.

7. Πολίτου, Παροιμ., ἐνθ' ἄν.

ἐπιφωνήσεις, δι' ὧν συνοδεύουσι τοὺς κρότους, χαρακτηρίζουσας τὴν ἐορτὴν ὡς ἀντίστοιχον πρὸς τὴν Βουλίμου ἐξέλασιν καὶ τὰς ἄλλας παραπλησίας ἀρχαίας τελετάς, αἵτινες ἐπίσης ἐσκόπουν τὴν ἀποδιοπόμπησιν τῶν κακῶν, τῶν δὲ κρότων τοῦ Μεγάλου Σαββάτου σκοπὸν ἀναφέρει ὁ λαὸς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς χαρᾶς τῶν χριστιανῶν ἢ τοῦ ἐμπαιγμοῦ τῶν Ἑβραίων. Ἄλλος δὲ σκοπὸς τῆς Θραύσεως τῆς πηλίνης ὑδρίας εἰς ἄλλην περίστασιν ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν Σουλᾶτων τοῦ Ἰκονίου. Ἐκεῖ ἡ νύμφη τὴν ἐπομένην ἀπὸ τοῦ γάμου Κυριακὴν, κατὰ τὰ ἀντίγαρα, ἐπιστρέφουσα εἰς τὴν οἰκίαν ἐκ τοῦ φρέατος, ὁπόθεν ἤντησεν ὕδωρ, εὐθὺς ὡς εἰσέλθη, ρίπτει τὴν ὑδρίαν χαμαὶ καὶ θραύει αὐτὴν «θέλουσα ν' ἀποδείξῃ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὅτι θὰ καταισχυθῶσιν οἱ διαβάλλοντες αὐτήν»¹. Τὴν θραῦσιν ἀγγείων κατὰ τοὺς γάμους ἐπίσης συνηθίζουσι καὶ ἄλλοι λαοί, διάφορον ὅμως ἀναφέρουσι λόγον τοῦ ἐθίμου. Οἱ Ἀραβες τοῦ Καῖρου ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ρίπτοντες θραύουσι πηλίνην λάγγηνον, διὰ νὰ περισπᾶσῃ τὴν προσοχὴν τῶν παρισταμένων καὶ ἀποτρέψῃ τὴν ἐπήρειαν βασκάνου ὀφθαλμοῦ². Καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἔχουσι συνήθειαν, μνημονευομένην ὑπὸ τοῦ Ταλμούδ, κατὰ τὸν γάμον νὰ θραύωσι πολύτιμον ὑάλινον σκεῦος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ μετριάσῃ τὴν ὑπερβάλλουσαν χαρὰν ἐκ τῆς εὐφροσύνης τελετῆς³.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ φερόμενοι οὗτοι λόγοι πρὸς ἐξήγησιν τῆς συνηθείας τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας εἶναι ἐξευρημένοι, ὅτε εἶχε πλέον λησμονηθῆ ὁ ἐν ἀρχῇ σκοπὸς αὐτῆς. Πάντως δὲ οὐδεὶς αὐτῶν ἐφαρμόζεται εἰς τὴν θραῦσιν τῶν ἀγγείων κατὰ τὰς κηδείας· ἀλλ' οὐδὲ ὁ δημώδης λόγος περὶ ἐκφοβήσεως τοῦ δαίμονος τοῦ θανάτου εἶναι πιθανός, φαίνεται δὲ μᾶλλον ὅτι ἐπλάσθη ἐξ ἀναλογίας τῶν συμβαινόντων κατὰ τὴν πρώτην Μαρτίου καὶ τὸ Μέγα Σάββατον. Ἄλλ' ἂν ὁ τότε γινόμενος μέγας πάταγος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐκφοβήσῃ τοὺς δαίμονας, οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ ὅτι ὁ Χάρος τρέμων φεύγει τὸν ἤχον μιᾶς ὑδρίας θραυομένης. Ὅθεν ἀλλαχοῦ πρέπει ν' ἀναζητηθῆ ὁ λόγος, εὐαρμοστῶν ὅπως δῆποτε πρὸς τὴν παλαιοτάτην ταύτην συνήθειαν.

Διότι ἡ θραῦσις παρὰ τοὺς τάφους ἀγγείων εἶναι περίλειμμα τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. Διὰ τοῦ ἐθίμου τούτου δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἡ εὐρεσις θραυσμάτων κεραμείων ἀγγείων ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ἀνωτάτου ἀνοίγματος τῶν

1. Φαρασοπούλου, Τὰ Σύλατα, Ἀθ. 1895, σ. 39. — Ἐν Ζουπανίῳ τῆς ἐπαρχίας Σισανίου τῆς Μακεδονίας θραύουσι πηλινὸν ἀγγεῖον καινουργὸς ρίπτοντες αὐτὸ εἰς τὸν ποταμὸν, ὡς μαγγανείαν πρὸς πρόκλησιν βροχῆς ἐν ξηρασίᾳ· τὸ τοιοῦτο δ' ἀγγεῖον πρέπει νὰ προέρχεται ἐκ κλοπῆς (Λαογραφ. Ἀρχεῖον, ἀρ. 169β).

2. S. Seligmann, Der böse Blick, Berlin 1910, τ. II, σ. 40. Καὶ ὅπισθεν τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ὑπολαμβάνουσι βασκάνους, οἱ Ἀραβες πρὸς προφύλαξιν θραύουσι πηλινὸν ἀγγεῖον.

3. Αὐτ.

ὑπὸ τοῦ Χ. Τσουντα ἀνασκαφέντων Μυκηναίων τάφων σχηματιζομένῳ βόθρῳ, τῷ προωρισμένῳ ἴσως εἰς χοάς¹. Τὰ αὐτὰ δὲ παρατηροῦνται καὶ εἰς τάφους τῶν μετὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνων. Ἐν ἀρχαιοτάτῳ τάφῳ ἐν Βουρβᾷ τῆς Ἀττικῆς εὐρέθησαν ἀγγεῖα συντετριμμένα ἐπίτηδες, τὰ ὅποια δὲν ἦσαν ἀναθήματα, ἀλλ' ἐκ τῶν χρησιμευόντων εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον². Ἐν πλείστοις δ' ἑλληνικοῖς τάφοις εὐρίσκονται ληκύθια, ἔχοντα ἀποκεκρουμένον τὸν πυθμένα, καὶ πολλὰ καθόλου τῶν κτερισμάτων φέρουσι τὰ ἴχνη ἐπίτηδες ἐπενεχθείσης εἰς αὐτὰ βλάβης³. Εἰς τὴν νεκρόπολιν τῆς Μυρίνης ἐν Αἰολίδι εὐρέθησαν ἀπειράριθμα ἀντικείμενα, εἰδώλια, ἀγγεῖα, χαλκᾶ σκεύη, ὧν ἡ φθορὰ δὲν ἐξηγεῖτο ἐκ τοῦ χρόνου ἢ ἐκ τῆς πίεσεως τῶν χωμάτων ἢ κεφαλῇ ἐνὸς εἰδωλίου εὐρίσκετο εἰς μίαν γωνίαν τοῦ τάφου, τὸ δὲ σῶμα εἰς τὴν ἀντίθετον καὶ ἦτο πρόδηλον ὅτι οἱ ἐπιζῶντες συνέτριψαν τὰ εἰδώλια παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ τάφου καὶ ἔρριψαν ἐντὸς αὐτοῦ τὰ τεμάχια⁴. Ἐκ τῆς αὐτῆς δ' ἴσως συνηθείας προέρχονται καὶ οἱ μεγάλοι τῶν κεραμίων σωροὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀλεξανδρείᾳ, ἧς αἱ πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν τῆς νεωτέρας πόλεως ἀνωφέρειαι καὶ οἱ βουνοὶ συνίστανται ἀπὸ τῆς κορυφῆς μέχρι τοῦ εἰς βάθος 8 - 16 καὶ πλείονων μέτρων παλαιοῦ ἐδάφους ἐκ στρωμάτων τεθραυσμένων κεράμων αἰγυπτιακῶν, ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν διαφόρων περιόδων, ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως ὑπὸ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων⁵.

Πρῶτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος παρετήρησαν τὰς εἰς τὰ κτερίσματα ἐπίτηδες γενομένας βλάβας οἱ ἀρχαιολόγοι Millin καὶ Millingen⁶. Ἀναφορὰν δὲ εἰς τὸ ἔθιμον διαβλέπει ὁ S. Reinach εἰς τὸ ἡμιστίχιον τοῦ Προπερτίου (V, 7, 34): *fracto busta piare cado*. Ὁ δὲ Dümmler προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τοὺς ἐν ὀστράκοις κήπους τοῦ Ἀδωνίδος ἐκ τῆς συνηθείας τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων, ἧτις εἰκάζει ὅτι θ' ἀπετέλει ἴσως μέρος τῆς ἐορτῆς τῶν Ἀδωνίων⁷. Νομίζει δ' ὡς ἀναφέρει ὁ Boehlau⁸, ὅτι ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν τοῦ περὶ τῶν κεραμίων τοῦ Ἀδωνίδος γραφῇ ἀττικοῦ ἀγγείου τοῦ

1. Τσουντα, Μυκῆναι, σ. 148. *Chr. Belger*, ἐν *Berliner philolog. Wochenschrift* 1891, σ. 707.

2. B. Στάης, ἐν *Athen. Mitteilungen*, τ. XV, σ. 323. Περὶ τούτων παρατηρεῖ ὁ ἀνασκάψας τὰ ἐξῆς (σ. 321): «Περίεργος εἶναι ἡ συντριβὴ τῶν χρησιμοποιοιθέντων ἀγγείων καὶ ἡ ἐνκαπθῆσις τῶν τεμαχίων ἐντὸς τοῦ στενοῦ καὶ τοῦ ἐτέρου μόνον τῶν διαχωρισμάτων αὐτοῦ».

3. *Hermann - Blümner*, *Griech. Privatalterthümer*, σ. 380.

4. *Pottier et Reinach*, *La nécropole de Myrina*, σ. 103 = *S. Reinach*, *Cultes, mythes et religions*, Par. 1908, τ. III, σ. 152.

5. T. Νερούτσου, *Κεραμίων λαβαὶ ἐνεπίγραφοι, ἀνευρισκόμεναι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀλεξανδρείᾳ*, σ. 3 κέ. καὶ ἐν *Ἀθηναίῳ* 1874, τ. Γ', σ. 215 κέ.

6. *S. Reinach*, *Peintures de vases*, σ. 89. 91 = *Cultes etc.*, ἐνθ' ἀν.

7. *Pauly - Wissowa*, *RE.*, τ. I, σ. 388.

8. Ἐν *Philologus* 1901, τ. 60, σ. 327 κέ.

Ε' αἰῶνος, παριστῶσα τὸν Ἔρωτα κινδυνεύοντα ὑπὸ συδὸς ὡς ἄλλον Ἄδωνιν ἐν αὐτῇ ἀπεικονίζεται τεθραυσμένη ὕδρια, ἣν νόμφη μεταχειρίζεται ὡς ὄπλον κατὰ τοῦ θηρίου.

Πλὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος δὲν ἦτο ἄγνωστον τὸ ἐθιμον. Διότι λελωβημένα κτερίσματα εὕρισκονται καὶ ἐν προϊστορικοῖς τάφοις τῆς βορείου Εὐρώπης¹, καὶ εἰς κελτικούς τάφους πολλαχοῦ τῆς Γαλλίας, ἐν τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ, ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ρήνου, ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ ἐν Ρωμουνίᾳ εὐρέθησαν γαλατικάι μάχαιραι κεκαμμέναι καὶ διπλωμέναι².

Ὁ Reinach κατέδειξεν ὅτι ἡ κάμψις καὶ ἡ δίπλωσις αὕτη τῶν ἐν τοῖς τάφοις μαχαιρῶν ἐγένετο σκοπίμως καὶ συνάγει ὅτι ὑπῆρχε τοιοῦτο γαλατικὸν νόμιμον τῆς ταφῆς. Συγκρίνει δὲ τὴν βλάβην τῶν συνθαπτομένων μὲ τὸν νεκρὸν ὄπλων πρὸς τὸ παρ' ἡμῖν ἐν Ἑλλάδι συνηθιζόμενον σχίσιμον τῶν ἐνδυμάτων τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ, παρατηρῶν ὅτι τὴν συνήθειαν ταύτην δὲν ὑπαγορεύει ἡ ἀνάγκη τῆς προφυλάξεως ἀπὸ τυμβωρυχίας, ἀλλ' ἄλλος τις λόγος.

Τὸν δὲ λόγον τοῦτον νομίζει ὅτι ἀνευρίσκει εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν διὰ καθοσιώσεως, εἰς τὸ ταμπού, τὸ θρησκευτικὸν νόμιμον, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ παρὰ πολλοῖς τῶν κατὰ φύσιν λαῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τοιαύτη καθοσιώσις δὲν συνεπάγεται καὶ τὴν ἀνάγκην βλάβης τοῦ καθοσιωμένου, διότι τὸ ἀνακηρυχθὲν ταμπού προφυλάσσει ἐπαρκῶς τὸ θρησκευτικὸν δέος καὶ δὲν διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ γίνῃ ἄλλη χρῆσις αὐτοῦ, εἰκάζει ὅτι ἡ ἰδέα, ἣτις ἐν ἀρχῇ ὑπηγόρευσε τὴν βλάβην τῶν κτερισμάτων εἶναι αὕτη, ὅτι ὁ νεκρὸς εἶναι ἄνθρωπος συντετριμμένος καὶ ἐπομένως προσήκει καὶ τὰ συνθαπτόμενα μετ' αὐτοῦ νὰ συντρίβωνται ὁμοίως. Ὁ δὲ χαρακτηρισμὸς τῶν κτερισμάτων ὡς προσφορῶν ἢ δώρων εἰς τὸν νεκρὸν εἶναι ὑστερογενής, ἐπινοηθεὶς μετὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπικράτησιν τοῦ ἐθίμου.

Ἄλλὰ πιθανωτέραν θεωροῦμεν τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν πρὸ πολλοῦ ἐξεφράσαμεν, ὅτι ἡ ἰδέα, ὅποθεν προῆλθε τὸ ἐθιμον τῆς θραύσεως τῶν κτερισμάτων, ἦτο ὅτι τ' ἀφιερωμένα εἰς τοὺς νεκροὺς ἔπρεπε νὰ καταστρέφωνται, ὅπως ἐξασφαλίζηται τῆς ἀφιερώσεως ὁ σκοπός, ὅστις θὰ ἐματαιοῦτο, ἂν ἐγένετο ἄλλη τις χρῆσις αὐτῶν. Ὡς δὲ τὰ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐναγιζόμενα ἔμψυχα ὑπετίθετο ὅτι διὰ τοῦ θανάτου αὐτῶν καθίσταντο ὑπηρετικὰ τῷ τιμωμένῳ νεκρῷ, οὕτω καὶ τὰ σκεύη, ἔμψυχα ἐπίσης ὑπολαμβάνόμενα ὑπὸ τῶν κατὰ φύσιν λαῶν³, πρέπει νὰ καταστραφῶσι διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς αὐτόν, ἀνεπιτήδεια ὄντα πρὸς πᾶσαν ἄλλην χρῆσιν.

1. *Olshausen*, ἐν *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft f. Anthropologie etc.*, 1892, σ. 166 κέ.

2. *Reinach*, *Cultes etc.*, τ. III, σ. 148 κέ.

3. Περὶ τῶν ἰδεῶν τούτων περὶ ψυχῆς τῶν ἀψύχων πραγμάτων βλ. *Tylor*, *Primitive culture*, τ. I, σ. 470 κέ. (τῆς γερμ. μεταφρ.).

ΩΚΥΤΟΚΙΑ*

Ἡ μικρολόγος καὶ περίφοβος χρῆσις παντοίων δεισιδαιμόνων τρόπων κατὰ τὰς κρισιμωτάτας περιστάσεις τοῦ βίου, οἷον τὸν γάμον, τὸν τοκετὸν, τὴν ἀσθένειαν, τὴν κηδεῖαν κττ., ὑπὸ πάντων τῶν λαῶν συνηθιζομένη πρὸς προφύλαξιν ἢ ἀποτροπὴν φανταστικῶν ἐπηρειῶν, εἶναι ἀξία μελέτης καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας (Völkerpsychologie), ἀλλὰ προπάντων ὡς συντελοῦσα σπουδαίως εἰς γνῶσιν καὶ διαφώτισιν παλαιοτάτων καὶ δὴ καὶ πρωτογενῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων. Διότι ἀκριβῆς ἐξέτασις καταδεικνύει τινὰς μὲν τῶν τρόπων τούτων ὡς περιλείμματα ἀρχαίων θρησκευτικῶν νομίμων, ἄλλους δὲ ὡς ἀπόρροϊαν ἐκλείπουσῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ ἄλλους ὡς παρεφθαρμένας ἐκ παρανοήσεως καὶ δυσεξηγήτους μαγικὰς πράξεις, εἰς ἃς ἀποδίδεται ὑπερφυσικὴ δύναμις.

Ἐξετάσαντες ἄλλοτὲ τινὰς τῶν κατὰ τὸν γάμον τοιούτων συνηθειῶν¹ ἐπιλαμβανόμεθα νῦν τῆς ἐρεύνης τῶν κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συντεινόντων εἰς διευκόλυνσιν τοῦ τοκετοῦ καὶ ἀποφυγὴν τῶν κινδύνων, οἵτινες ὑποτίθεται ὅτι ἐπικρέμανται εἰς τὰς ἐγκύους ἐκ τῆς δυσμενοῦς ἐνεργείας δαιμόνων. Αἱ ὠδῖνες τῶν τικτουσῶν καὶ οἱ πραγματικοὶ κίνδυνοι, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι αὐταὶ ἐκτεθειμέναι ἕνεκα ἀνεπαρκοῦς ἢ πλημμελοῦς βοήθειας καὶ τῶν ἀνθυγιεινῶν συνήθως ὄρων τοῦ τοκετοῦ, ὑπαγορεύουσι τὴν προσφυγὴν εἰς ὑπερφυσικὰς ἐπικουρίας τῶν ἀδυνατούντων νὰ διαγνώσωσι τὰς ἀληθεῖς αἰτίαι τῶν τοιούτων παθῶν καὶ ἀποδιδόντων ταῦτα εἰς ἕξωθεν ἐπηρείας. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπιμελής ἐφαρμογὴ τῶν προφυλακτικῶν δεισιδαιμόνων τρόπων, ἐξ ἧς ἐξηγεῖται καὶ ἡ μεγάλη πληθὺς, καὶ ἡ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας διατήρησις αὐτῶν.

Εἰς τὸ ἀδιεξίτητον χάος τῶν πανταχόθεν περισυλλεχθεισῶν ἀπειραρίθμων δεισιδαιμόνων κατὰ τὸν τοκετὸν συνηθειῶν κατέστη δυνατόν νὰ διακριθῶσι θεμελιώδεις τινὲς ἰδέαι, ἐξ ὧν ἀπορρέουσιν ἢ πρὸς ἃς προσαρμόζονται αὐταὶ, ὑπαγόμεναι εἰς τρεῖς γενικὰς κατηγορίας². Ἡ μὲν πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν περὶ τὸν τοκετὸν ἐπήρειαν θείων ἢ δαιμο-

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογρ. 1918, τ. 5', σ. 299-346.

1. Γαμήλια σύμβολα, ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Ἑθν. Πανεπιστημίου Β', 1905-06, σ. 111-187 [κ. ἀν., σ. 260 κέ.].

2. H. Ploss - Max Bartels, Das Weib, 7η ἐκδ., 1902, τ. II, σ. 275 κέ.

νικῶν δυνάμεων· ἡ δευτέρα τὰς συμπαθητικὰς ἢ ἀλληγορικὰς πράξεις, τὰς γινομένας πρὸς βοήθειαν, διευκόλυνσιν ἢ προφύλαξιν τῆς ἐπιτόκου· καὶ ἡ τρίτη τὰς ἐχούσας ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὸ τεχθησόμενον.

Α΄.

Κυλίστρα.

Ἡ ἐν Ἀθήναις Κυλίστρα.—Ὅμοιαι συνήθειαι κατολισθήσεως ἐκ βράχου ἀλλαχοῦ.—Ἡ κατολισθήσις, προστριβὴ ἢ ἐπαφὴ πρὸς βράχον πρόξενος εὐτοκίας, γονιμότητος ἢ ταχέος γάμου.—Ἡ δοξασία τῆς παραγωγῆς γονιμοποιῶν δυνάμεως ἐκ τοῦ λίθου εἶναι ἡ πρωτόγονος.—Αἱ παλαιόταται θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις περὶ γονιμοποιῶν λίθων.—Γέννησις ἐκ λίθου. *Petra genetrix*. Λίθος τῆς μητρὸς τῶν θεῶν. Ἰερὸς λίθος τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς Ἄγαρ. Ἔρωσ τῶν Θεσπιῶν. Θορίκιος πέτρος. Ἀγέλαστος πέτρα. Ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τῶν παραστάσεων τούτων.

Εἰς τὸ ΒΑ πέρασ τοῦ λεγομένου λόφου τῶν Νυμφῶν ἐν Ἀθήναις, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχουσι πολλὰ ἔχνη παλαιοτάτων οἰκήσεων λελαξευμένων ἐν τῷ βράχῳ, παρατηρεῖται ἰδιαιτέρα ὅλως λειάνσις τῆς ἐπιφανείας τῆς ἀποτόμως ἐπικλινούσας πέτρας, καθιστῶσα αὐτὴν στιλπνοτάτην. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ βράχος πρὸ πεντήκοντα περίπου ἐτῶν ἐνθυμουμαι ὅτι εἶχεν ὕψος ὑπὲρ τὰ 2,50 μ., νῦν δ' ἕνεκα ἐπιχώσεως τὸ ὕψος αὐτοῦ μόλις ἀνέρχεται εἰς 1,30 μ. Τὸ πλάτος τῆς στιλπνῆς ἐπιφανείας, διακοπτομένης ἐν τῷ μέσῳ διὰ τεχνητοῦ κοιλώματος, εἶναι 0,40-0,50 μ. ἐκατέρωθεν¹.

1. Ἀκριβῶς ἡ θέσις τῆς Κυλίστρας (ὑπὸ τὴν δηλωτικὴν ὀνομασίαν *Rutschstein*) σημειοῦται ἐν τῷ 7ῳ χάρτῃ (*Felshügel der Hagia Marina*) τῶν τοῦ *E. Curtius*, *Sieben Karten zur Topographie von Athen*, Gotha, 1868. Ὁ παρατιθέμενος πίναξ Α' ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Κουρτίου, σχεδιασθεὶς ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀστεροσκοπεῖου Ἰουλίου Σμίτ. Ὁ βράχος ἔχει μῆκος 150 μέτρων περίπου, ἡ δὲ διαφορὰ τοῦ ὕψους ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου σημείου Α' μέχρι τοῦ Χ, τῆς μικρᾶς γεφύρας, τῆς φερούσης εἰς τὴν περιφερικὴν ὁδὸν Ἀκροπόλεως, εἶναι 18 μέτρων. 18 δ' ἕτερα μέτρα ὑψηλότερον τοῦ διασέλου τοῦ βράχου, ἐν ᾧ ἡ Κυλίστρα, εἶναι ἡ εἴσοδος τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν.—Αἱ διακεκομμένοι γραμμαὶ δηλοῦσιν ἀρχαῖα λαξεύματα καὶ διοχετεύσεις ὕδατων, αἱ δὲ πλήρεις μέλαιναι νεώτατα κατασκευάσματα.

Α Τὸ ἀνώτατον σημεῖον τοῦ βράχου, πρὸς τὸ διάσελον τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν.

Β Βόθρος ὠρυγμένος ἄλλοτε περὶ τὸν βράχον.

Γ Ὅδὸς ἄγουσα εἰς τὸ Ἀστεροσκοπεῖον καὶ τὴν Πνύκκα.

Δ Ἀρχαιοτάτη ἐπιγραφή (ὁρός Διός).

Ε Ἀγία Μαρίνα.

Ζ Σπήλαιον.

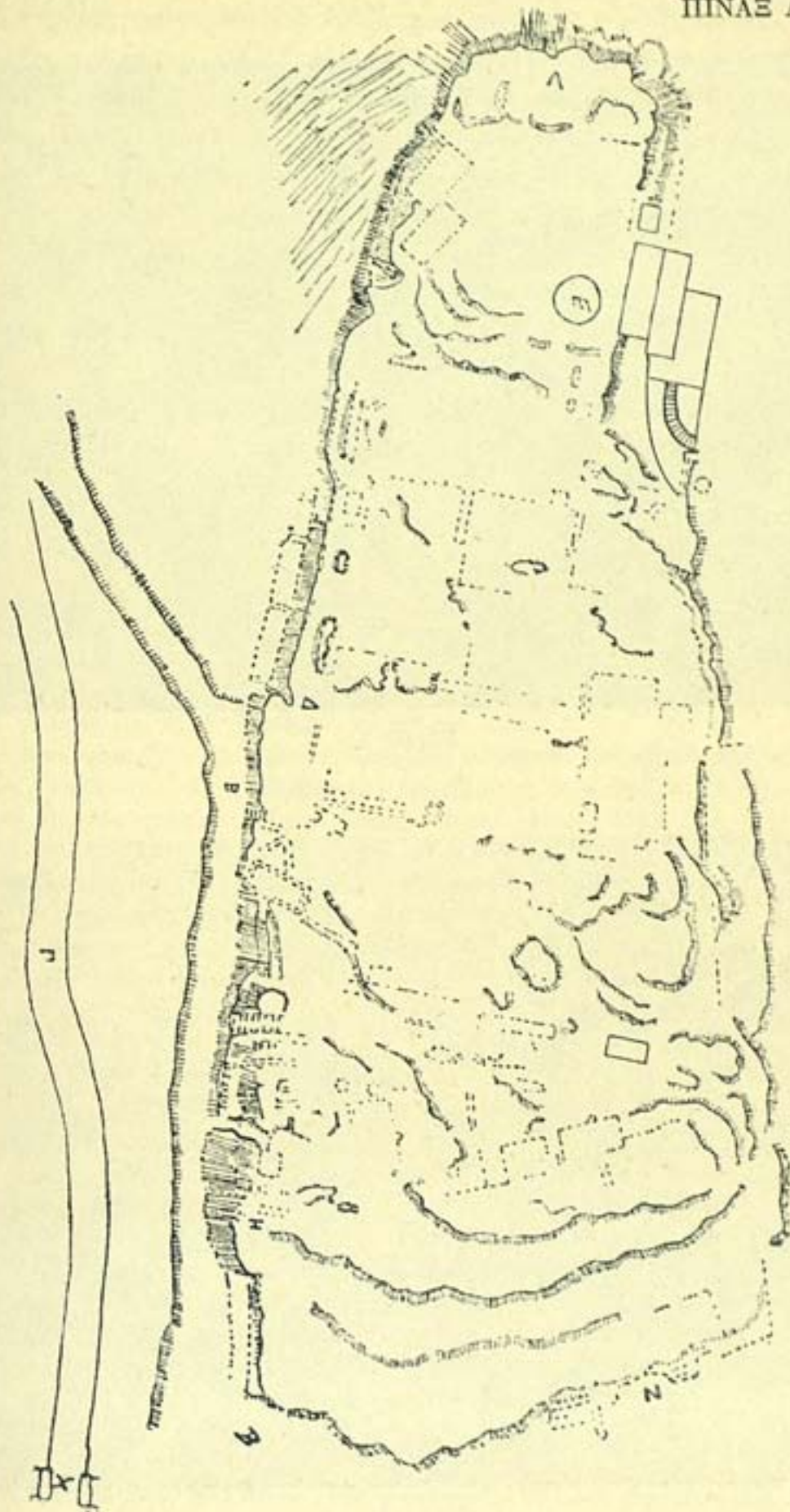
Η Κυλίστρα.

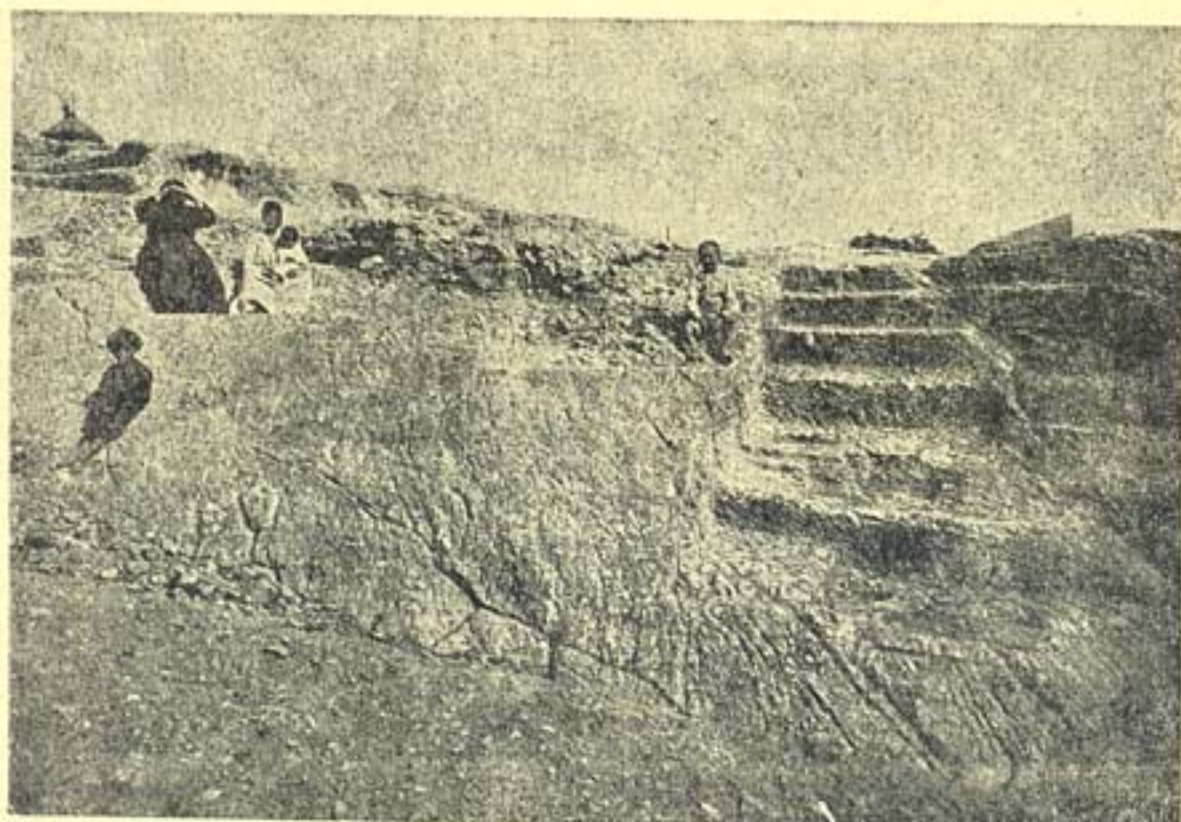
Θ Ὅδὸς περιφερικὴ Ἀκροπόλεως.

Χ Γέφυρα.

Ἐν δὲ τῷ πίνακι Β' ἡ εἰκὼν 1 εἶναι τῆς Κυλίστρας, ἡ δ' εἰκὼν 2 ἐτέρου τμήματος τοῦ αὐτοῦ βράχου, ἐξ οὗ καὶ σήμερον κατολισθαίνουσι παίζοντα παιδία.

ΠΙΝΑΞ Α'

*Εικόνη 1.**Εικόνη 2.*

Τὸ μέρος τοῦτο λέγεται *Κυλίστρα*¹, ἀπὸ τῆς συνηθείας τῶν Ἀθηναίων γυναικῶν καθήμεναι ἐπὶ τῆς κορυφῆς νὰ κατολισθαίνωσι μέχρι τῆς βάσεως· ἐκ τῆς συνηθείας δὲ ταύτης διὰ τῆς συνεχοῦς ἐπὶ μακροὺς χρόνους προστριβῆς προῆλθε καὶ ἡ λείανσις τῆς πέτρας. Κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους κατολισθαίνουν αἱ ἐπίτοκοι γυναῖκες, νομίζουσαι ὅτι οὕτως εὐκολύνουσι τὸν τοκετόν, παλαιότερον δ' ὅμως ἡ συνήθεια εἶχεν ἄλλον, συγγενῆ πάντως, σκοπόν, περὶ οὗ θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω².

Ὅμοιαι συνήθειαι ἐπικρατοῦσι καὶ ἀλλαχοῦ, ἐκ τούτων δ' ἐν Γαλλίᾳ πολλὰ τῶν μεγαλιθικῶν μνημείων ἔλαβον τὸ ὄνομα *glissades* (γλύστρες) ἢ *roches écriantes*, ὅπερ ταυτόσημον, τοῦ ῥήματος *écrier* διαλεκτικῶς σημαίνοντος ὀλισθαίνειν³. Ἄλλ' ἡ δύναμις, τὴν ὁποίαν ἀπεκδέχονται ἐκ τῆς

1. Ὁ Δ. Γρ. Καμπούρογλους ἀναφέρει ἰδιωματικὸν τύπον τοῦ ὀνόματος *Ξουλιάστρα*(:), ἐν ἔρμηνεύσει: «λίθος ὀλισθηρός, ὁ παρὰ τὸν λόφον τῶν Νυμφῶν» (Δίπτυλον, σ. 47). Ὁ τύπος οὗτος εἶναι ἀνύπαρκτος· κατὰ τὴν παλαιὰν ἀθηναϊκὴν προφορὰν, ἡ κυλίστρα ἐλέγετο *τσιουλίστρα*. Ἡ δὲ λ. *κυλίστρα* ἐν τῇ κοινῇ διέσωσε τὴν σημασίαν, ἣν εἶχε καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ, συνώνυμος οὖσα τῶν ἀλινδήθρα, κυλινδήθρα, ἐξαλίστρα, σημαίνει δηλ. τὸν τόπον, ὅπου κυλίνονται ἵπποι καὶ ἄλλα ζῶα. (Βλ. *Βυζαντ.*, Λεξ. τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην., ἐν λ. *Πασπάτη*, Τὸ γυμνὸν γλωσσάριον, ἐν λ. Πανδῶρ., τ. II', σ. 462).

2. *Bartholdy*, Bruchstücke zur näheren Kenntniss Griechenlands, σ. 353 (= *Voyage en Grèce*, trad. de l' allemand, Paris 1807, τ. I, σ. 162, τ. II, 57). *Dodwell*, A classical and topographical Tour through Greece, Lond. 1819, τ. I, κεφ. 12 = *Reise durch Griechenland während der Jahr. 1801. 1805 und 1806*, übers. v. F. K. L. Sickler, Meiningen 1821, τ. I, 2, σ. 239. *Ukert*, Bilder von Griechenland, Darmstadt 1833, σ. 157. *H. Sander*, Erinnerungen aus Hellas, Darmstadt 1838, σ. 108. *A. Γεωργιάδου Λευκίου*, Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων, γραψάντων κλπ., Ἀθ. 1843, σ. 43: «Αἱ νῦν ἔγκυοι τῶν Ἀθηναίων γυναῖκες ἐν τῷ προσπελάζειν τῷ τοκετῷ, εἰς τὸν πλησίον τοῦ Χῶρος Διὸς [γρ. ὄρος Διὸς] πάλαι ὄντα Εἰλειθυίας ναὸν [παντελῶς ἀσύστατος εἰκασία τοῦ Λευκίου] ἀπίσαι, καὶ μετὰ τὸ προσεῦξασθαι, ἐπὶ τινος λείας τε καὶ κατωφεροῦς καθήμεναι πέτρας, κατολισθαίνουσαι, εὐτοκίαις τυχεῖν ἐκ τούτου οἰόμεναι». (Ὁ Λευκίας εἶναι ὁ πρῶτος μνημονεύσας ὡς σκοπὸν τῆς συνηθείας τὴν εὐτοκίαν). *Yemenis*, ἐν *Revue du Lyonnais* 1842, παρὰ *Bénger - Féraud*, *Tradit. et réminiscences populaires de la Provence*, Par. 1886, σ. 201. *Ow*, Die Abstammung der Griechen, München 1848, Anhang, σ. 59. *Vucher*, Erinnerungen aus Griechenland, Basel 1857, σ. 116. *G. Wachsmuth*, Das alte Griechenland im neuen, Bonn 1864, σ. 71: «Das Gebären zu erleichtern, rutschen die schwangeren Athenienserinnen - selbst jetzt noch - am nördlichen Abhang des sog. Nymphenhügels in der Nähe der hochhalten Inschrift ὄρος Διὸς an einer durch vielen Gebrauch bereits geglätteten Stelle den Fels herunter». *N. Γ. Πολίτης*, ἐν *Νεοελλ. ἀναλ.*, Ἀθ. 1872, σ. 375.

3. *Sébillot*, ἐν *Revue des trad. populaires* 1901, τ. XIV, σ. 65 κέ. *Τοῦ αὐτοῦ*, *Folklore de France*, τ. I, σ. 334 κέ. *S. Reinach*, Cultes, mythes et religions, 1908, τ. III, σ. 405.—Συμφυρμὸν δύο δοξασίων, τῆς ἐκ λίθου ἐπικουρίας εἰς ἐπιτόκους καὶ τῆς διόδου δι' ὅπῃς πρὸς λύτρωσιν ἀπὸ κακοῦ τινος, παρουσιάζει συνήθειά τις αὐστριακῆ. Ἐν Αὐστρίᾳ κατὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ *Huttenstein* εἰς *S. Wolfgang* ὑπάρχει λίθος, δι' οὗ διέρπουσιν ἔγκυοι,

τοιαύτης μαγικῆς πράξεως δὲν εἶναι ἡ εὐτοκία, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ γονιμότης, διὸ προσφεύγουσιν εἰς τοὺς λίθους ἐκείνους στεῖραι γυναῖκες ἢ καὶ ἄγαμοι, ποθοῦσαι νὰ ὑπανδρευθῶσι ταχέως. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τῆς χρήσεως τοιοῦτου λίθου ἐν Λεονταρίῳ. Ὀλίγον ἔξωθεν αὐτοῦ πρὸς Α. ὑπάρχει βράχος ὀλίγον ἐπικλινής, ὕψους 3 περίπου μέτρων, ἔχων ἐπιφάνειαν ἐν τῷ μέσῳ λείαν καὶ στιλπνήν. Λέγεται Παλιὰ Πέτρα. «Τὴν Παλιὰ Πέτρα τὴν ἔχομε γιὰ νὰ πηγαίνῃ ὅποια γυναῖκα δὲν κάνει παιδί κι ὅποια γαστρωμένη θέλει νὰ κάμῃ σερνικὸ παιδί καὶ κυλιῶνται. Καμμιά φορὰ πᾶνε καὶ κυλιῶνται καὶ τ' ἀνύπαντρα κορίτσια καὶ παιδιὰ γιὰ νὰ παντρευτοῦν γλήγορα»¹. Ὁμοίως ἐν Κύπρῳ ὑπάρχουσι τοιαῦται πέτραι, ἐφ' ὧν κυλιόνται αἱ στεῖραι γυναῖκες διὰ νὰ κυοφορήσωσι². Καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις κυλίστρα ὑπετίθετο πρότερον, ὅτι τοιοῦτον ἐξυπηρέτει σκοπὸν, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ παλαιότεροι περιηγηταί.

Ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλον τινὰ βράχον παρὰ τὴν Καλλιρόην προσερχόμεναι προσετρίβοντο αἱ στεῖραι Ἀθηναῖαι διὰ ν' ἀποκτήσωσι τέκνα καὶ αἱ ἔγκυοι διὰ νὰ γεννήσωσιν εὐκόλως, ἐπιλέγουσαι πᾶσαι: *Ἐλάτε, Μοῖραι τῶν Μοιρῶν, νὰ μοῖρατε κ' ἐμένα*³. Ἡ συνταῦτισις τῶν σκοπῶν τῆς γονιμότητος καὶ τῆς εὐτοκίας παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας δοξασίας, ἀρχαίας καὶ νεωτέρας, ὅλον εἰς τὰς περὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ὕδατος τῆς Κυλλοῦ Πήρας, περὶ ἧς κατωτέρω, καὶ εἰς τινὰς τῶν πρὸς μεγαλιθικὰ μνημεῖα συνδεομένων γαλλικῶν καὶ κελτικῶν δεισιδαιμόνων συνηθειῶν⁴. Εἰς δὲ τὴν προστριβὴν ἢ καὶ ἀπλῶς τὴν ἐπαφὴν

ὅπως αἰσιῶς τέξωσι (*Fr. Panzer, Beitrag zur deutschen Mythologie, Münch. 1855, τ. II, σ. 431*).

1. Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντοπούλου.

2. Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Μ. Σάρρου.

3. *Pouqueville, Voyage de la Grèce, Paris 1827, τ. V, σ. 67*. Ἀντὶ μοῖρατε ὁ *B. Schmidt* (*Das Volksleben der Neugriechen, σ. 218*) εἰκάζει ὅτι πρέπει νὰ γραφῇ νὰ μοιράνετε, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ἀσυνήθους τύπου μοῖρατε συνηγορεῖ τὸ μέτρον. Ὁ Schmidt ἐπίσης θεωρεῖ ὡς πιθανώτατον, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ *Pouqueville* ἀναφερομένη δεισιδαίμων συνηθεια συνάπτεται πρὸς τὴν ἀρχαίαν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης, τῆς παρὰ τὸν Ἰλισσὸν τιμωμένης ὡς πρεσβυτάτης τῶν Μοιρῶν. Ἀλλ' οὐδὲν κοινὸν πρὸς τὴν ἀρχαίαν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης φαίνεται ἔχουσα ἡ νεωτέρα ἐπίκλησις τῶν Μοιρῶν, αἵτινες οὐ μόνον παρὰ τὸν Ἰλισσόν, ἀλλὰ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος θεωροῦνται προστάτιδες τοῦ γάμου.

4. Πολλὰς μαρτυρίας περὶ γαλλικῶν καὶ κελτικῶν συνηθειῶν βλ. παρὰ *P. Sébillot* ἐν τοῖς ἀνωτέρω, σ. 345, σημ. 3, μνημονευομένοις συγγράμμασι. Πρὸς τὸν σκοπὸν ταχείας ὑπανδρείας καὶ γονιμότητος αἱ γυναῖκες κατολισθαίνουσιν ἀπὸ ἐπικλινούσιν τινος βράχου εἰς τὸ χωρίον Σαιντουρς ἐν τῇ κοιλάδι τῆς Ὑβριγέττης εἰς τὰς Κάτω Ἀλπεῖς (*Rialle, La mythol. comparée, τ. I, σ. 29. RTP. 1901, τ. XVI, σ. 66*). Εἰς Βωδυὲν τῆς Βρεττανίας τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ ἀγίου τοῦ χωρίου αἱ νεάνιδες κατωλίσθαινον ἀπὸ τινος βράχου, κειμένου ὀπισθεν τῆς ἐκκλησίας (*RTP., αὐτ.*). Παρὰ τὸ *Poncin* ἐν *Ain* αἱ ἔγκυοι πρὸς εὐτοκίαν κατωλίσθαινον ἐκ βράχου τινός (αὐτ., σ. 67). Εἰς τὰ περίχωρα τοῦ *Collobrières* αἱ νεάνιδες αἱ ἐπιθυμοῦσαι νὰ νυμφευθῶσι καὶ αἱ γυναῖκες ποῦ ᾔθελαν ν' ἀποκτήσουν παιδιὰ ὄλισθαινον εἰς τὰς ρίζας μιᾶς παλαιᾶς καστανάς (*RTP. 1899, τ. XIV, σ. 455*).

μέρους τοῦ σώματος ἐπὶ τοῦ λίθου ἢ ἄλλου τὴν αὐτὴν δύναμιν ἔχοντος πράγματος ἀποδίδεται ἢ αὐτὴ ἐνέργεια καὶ εἰς τὴν κατολισθησιν. Πολυάριθμοι τοιαῦται δοξασίαι ἐπεκράτουν ἐν Γαλλίᾳ. Οὕτως εἰς κωνικόν τινα βράχον κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀσπρε ἐν Βεάρνη προσέτριβον αἱ στεῖραι γυναῖκες τὴν γαστέρα πρὸς γονιμότητα¹. Ἐν τῷ Φινιστέρῳ εἰς τὸν μεγαλιθικὸν τάφον (μενχίρ) τοῦ Πλουαρζέλ, ὅστις ἔχει εἰς τὰς δύο ἀντικειμένας πλευρὰς αὐτοῦ ἀνὰ μίαν μαστοειδῆ προεξοχὴν εἰς ὕψος ἑνὸς μέτρου περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, μεταβαίνοντες πεζοὶ οἱ νεόνυμφοι καὶ ἐκδυόμενοι ἐκεῖ μέρος τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν, προσέτριβον τὴν κοιλίαν ἑκάτεροι εἰς μίαν τῶν προεξοχῶν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὃ μὲν ἀνὴρ ὅτι θ' ἀποκτήσῃ ἄρρενα τέκνα, ἡ δὲ γυνή, ὅτι θὰ εἶναι ἡ κυρία ἐν τῷ οἴκῳ². Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Γαλλίας αἱ στεῖραι γυναῖκες ἀσπάζονται τὸ μεγαλιθικὸν μνημεῖον διὰ νὰ καταστῶσι γόνιμοι³. Ἀντὶ λίθου παρὰ τὸ Bécharel τοῦ Ille-et-Vilaine προστρέβονται εἰς μίαν δρυὸν αἱ νεάνιδες ποῦ ἐπιθυμοῦν νὰ ὑπανδρευθοῦν ταχέως⁴. Ἐν δὲ τοῖς Πυρρηναίοις παρὰ τὸ Bourg-d'Oueil ὑπάρχει λίθινόν τι ἄγαλμα, ὕψους 1,50 μ., εἰς τὸ ὁποῖον προστρέβονται καὶ τὸ ὁποῖον κατασπάζονται αἱ στεῖραι γυναῖκες διὰ νὰ γεννήσωσιν⁵. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν τοιούτων δεισιδαιμόνων συνηθειῶν πρέπει νὰ ὑπαχθῇ καὶ ἡ ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μαρτυρουμένη πρόσψαυσις εἰς τὴν κοιλίαν δυστοκούσης ζώνης ἐκ τινος τῶν κίωνων ἐκκλησίας πρὸς εὐτοκίαν⁶.

Καὶ παρ' ἄλλοις δὲ λαοῖς, πλὴν τῆς κατολισθήσεως ἐκ λίθων ἢ δένδρων, ἐπικρατοῦσι ποικίλαι παραπλήσια συνήθειαι, σκοποῦσαι τὴν ἐπίτευξιν γονιμότητος. Ἐν τῇ κοινότητι Anthy τῆς Σαβοΐας, ὅταν γυνὴ τις ἐπὶ τινα ἔτη συζυγικοῦ βίου μὲν ἄτεκνος, συναθροίζονται τὰ παιδιά τοῦ χωρίου καὶ ἐν θορόβῳ καὶ ἀλαλαγμῷ τῆς φωνάζουν νὰ ὑπάγῃ νὰ γλυστρήσῃ εἰς τὴν Πέτραν τοῦ ἄλωνιοῦ διὰ ν' ἀποκτήσῃ παιδί⁷. Εἰς τινα τόπον τοῦ διαμερίσματος Tizi-Ouzoun τῆς Ἀλγερίας ὑπάρχει βράχος, ὁπόθεν κατολισθαίνουσιν αἱ ἄτεκνοι γυναῖκες διὰ ν' ἀποκτήσωσι τέκνα⁸. Παρομοία συνήθεια παρατηρεῖται καὶ ἐν

1. Nore, Coutumes etc. des provinces de France, σ. 128.

2. S. Reinach, ἐνθ' ἄν., τ. III, σ. 495, Sébillot, ἐν RTP. 1901, σ. 68 κέ., ὅστις ἀναφέρει καὶ ἄλλας ὁμοίας συνηθείας ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Γαλλίας.

3. S. Reinach, αὐτ. E. Sidney Harllant, Primitive Paternity, Lond. 1909, τ. I, σ. 127 κέ.

4. RTP. 1899, τ. XIV, σ. 455.

5. Ploss - Bartels, Das Weib?, τ. I, σ. 686.

6. Ed. Kurtz, Zwei griechische Texte über die hl. Theophano, σ. 2-3.

7. L. Jacquot, Pierres à cupules et à sculptures hiéroglyphiques du Chablais. Congrès préhistorique de Chambéry, Paris 1907, σ. 497 = van Gennep, ἐν Revue de l'histoire des religions 1910, τ. 62, σ. 207.

8. L. Jacquot, ἐν Rev. d. tradit. popul. 1910, τ. 26, σ. 234.

Τύνιδι¹. Ἐν Τύνιδι ἐπίσης εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης παρὰ τὸν τάφον τοῦ Σιδι Φετχαλλάχ ὑπάρχει βράχος, ἀφ' οὗ ὀλισθαίνουναι αἱ στεῖραι πρὸς γονιμότητα². Εἰς ἄλλους λίθους κάθηνται αἱ γυναῖκες πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ αὐτοῦ ἀποτελέσματος. Εἰς σπήλαιον παρὰ τὸ Verdun ὑπάρχει βράχος ἔχων σχῆμα ἑδρας καὶ διὰ τοῦτο καλούμενος Chaise de Sainte Lucie. Εἰς τοῦτον κάθηνται αἱ ἄτεκνοι γυναῖκες, ἐπιθυμοῦσαι νὰ συλλάβωσιν³. Ἐν Ταναναρίβη τῆς Μαδαγασκάρης ὑπάρχει ἀργὸς λίθος, ἐφ' οὗ κάθηνται ἐπτάκις ἐπὶ ἐπτά συνεχεῖς νύκτας πρὸς ἐπίτευξιν γονιμότητος τῶν ἀνθρώπων καὶ εὐφορίας τῶν ἀγρῶν⁴. Ἐν Μεδίνα ἐντὸς τοῦ τζαμίου τοῦ λεγομένου τοῦ ἡμιόνου εὐρίσκειται λίθος, ἐφ' οὗ καθήμεναι στεῖραι γυναῖκες καθίστανται γόνιμοι⁵. Ἡ αὐτὴ ἐνέργεια ἀπεδίδεται καὶ εἰς ἀποκεκρουμένον ἄγαλμα Σφιγγὸς ἐν κήπῳ τινὶ τῆς Ἀλεξανδρείας⁶. Αἱ γυναῖκες τέλος τῆς φυλῆς τῶν Hupa κάθηνται ἐπὶ βράχου τινός, ὅπως θεραπευθῶσι τῆς στειρώσεως⁷.

Ἄλλος τρόπος ἐπενεργείας εἶναι ὁ διὰ τῆς ἐπαφῆς. Εἰς ἐκκλησίαν παρὰ τὸ Pleubian τῆς Βρετανίας αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν ἐτησίαν πανήγυριν τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἀπεκδεχόμεναι ἐκ τούτου γονιμότητα⁸. Ἐν Poligny δὲ τοῦ Jura ἀσπάζονται οἱ νεόνυμφοι βράχον, ὃν ὑπολαμβάνουσιν ὡς ἀπολιθωθέντα γίγαντα, διὰ ν' ἀποκτήσωσι τέκνα⁹. Ἐν Ἀραβίᾳ ὑπάρχει πῦρ βράχος, θεωρούμενος ἱερός, πρὸς ὃν προστριβόμεναι αἱ στεῖραι ἢ ἐπιθέτουσαι ἐπὶ τοῦ σώματος χῶμα εὐλημμένον ἀπὸ τὴν βᾶσιν αὐτοῦ, συλλαμβάνουσιν ἀναποφεύκτως¹⁰. Αἱ στεῖραι τῶν Βορείων Μαῖδου τῆς Καλλιφορνίας, ἀπτόμεναι βράχου, ὁμοιάζοντος πρὸς γυναικὰ μὲ παιδίον, εἶναι βέβαιαι ὅτι θὰ συλλάβωσιν¹¹.—Εἰς ἄλλους δὲ λίθους ἢ ἐνέργεια προκαλεῖται κατὰ διαφόρους τρόπους. Οἱ νεόνυμφοι μεταβαίνουναι εἰς τὴν Πέτραν τῶν τυφάδων παρὰ τὰς Rennes κατὰ

1. Αὐτ., σ. 235.

2. Hartland, ἔνθ' ἄν., σ. 130. P. Saintyves, Les vierges mères, Paris 1908, σ. 25.

3. Bérenger - Féraud, Superstitions et survivances, Par. 1896, τ. II, σ. 192 = Saintyves, αὐτ., σ. 27.

4. Saintyves, αὐτ., σ. 25.

5. I. Goldziher, ἐν Archiv f. Religionswiss. 1911, τ. XIV, σ. 309.

6. R. Burton, A Pilgrimage to Mecca and Medina, Tauchnitz, ed. 1874, τ. II, σ. 187, παρὰ Goldziher, αὐτ.

7. Goddard, Hupa Texts 280, παρὰ Hartland, ἔνθ' ἄν., σ. 125.

8. Sébillot, Le Folklore de France, Paris 1907, τ. IV = Hartland, αὐτ.

9. Hartland, αὐτ., σ. 128.

10. Jaussen et Savignac, Mission archéologique en Arabie, Paris 1909, σ. 470, παρὰ I. Goldziher, ἔνθ' ἄν.

11. Bulletin of the American Museum of Nat. History 1897, τ. XVII, σ. 230 = Hartland, ἔνθ' ἄν., σ. 124.

τὴν πρώτην Κυριακὴν τῆς ἀνοίξεως καὶ πηδῶσιν αὐτήν, τραγουδοῦντες ἐν ἰδιαιτερον πρὸς τοῦτο ἄσμα¹. Ἐν Σκωτίᾳ κάμνουσι χρῆσιν πρὸς γονιμότητα τοῦ ὕδατος τοῦ συναγομένου εἰς κοιλότητα τοῦ λίθου, τοῦ καλουμένου Κολουμβήθρας τοῦ ἁγίου Κολούμβα². Παρομοίαν δὲ δύναμιν ἀποδίδουσι καὶ εἰς ἄλλον λίθον ἐν Arpafeelie παρὰ τὸ Inverness³. Εἰς ἀπόστασιν δώδεκα χιλιομέτρων νοτίως τῆς Ταναναρίβης ἐν Μαγαδασκάρῃ ὑπάρχει ὀγκώδης λίθος, παχύτερος εἰς τὸ μέσον καὶ λεπτότερος εἰς τὰ ἄκρα, ἐν σχήματι ὑφαντικῆς κερκίδος· οὗτος καλεῖται ἡ γγαστρομένη πέτρα καὶ πιστεύεται ὅτι καθιστᾷ γονίμους τὰς ἐπικαλουμένας τὴν βοήθειάν του ἀτέκνουσ γυναικας⁴.

Ἐν Κύπρῳ δὲ παρὰ τὸν ὄρμον τῆς Παλαιπάφου, διακόσια μέτρα μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἴστανται δύο κωνοειδεῖς μονόλιθοι, ὕψους 11 ποδῶν, ὧν ὁ ἕτερος ἔχει ἐν τῷ ἐνὶ ἄκρῳ μεταγενεστέρας τινὰς λελαξευμένας βαθμίδας· διὰ τούτων αἱ ἄτεκνοι Κύπριαι γυναῖκες ἀναβαίνουνσι πρὸς θεραπείαν τῆς στειρώσεως αὐτῶν⁵. Περαιτέρω δὲ εἰς τὸ χωρίον Κούκλια, ὅπου τὰ λείψανα τοῦ παλαιοτάτου ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης, ὡς σημειώνει Ἄγγλος περιηγητής⁶, αἱ χωρικοὶ ἔχριον ἐσχάτως καὶ χρίουσιν ἀκόμη πιθανῶς μέχρι τῆς σήμερον πρὸς τιμὴν τῆς παρθένου τῆς Βηθλεὲμ τοὺς μεγάλους θεμελίους λίθους τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Παφίας θεᾶς· ὡς ἰκέτευον τὸ πάλαι τὴν Ἀφροδίτην, οὕτω προστρέχουσι σήμερον εἰς τὴν Μαρίαν Μουσουλμᾶνοι καὶ Χριστιανοί, προσδοκῶντες δι' ἐπιφθῶν καὶ τῆς διόδου διὰ τετρημένων λίθων ν' ἀποτρέψωσι τὴν κατάραν τῆς στειρώσεως ἀπὸ τῶν Κυπρίων γυναικῶν

1. *Hartland*, The legend of Perseus, τ. I, σ. 175. Τοῦ αὐτοῦ, Primitive Paternity, τ. I, σ. 137. 123 κέ.

2. *Hartland*, Primitive Paternity I, σ. 78.

3. Αὐτ., σ. 79.

4. *De la Vaissière*, Vingt ans à Madagascar, Paris 1885, σ. 258 = *Saintyves*, σ. 26.

5. *Σακελλάριου*, Κυπριακὰ Α', σ. 78-9. *E. Deschamps*, Les menhirs percés de l'île de Chypre, ἐν *L' Anthropologie* 1896, τ. VII, σ. 46-57. (Τὴν πραγματείαν ταύτην, ἐν ἣ μνημονεύεται καὶ ἡ λατρεία τοῦ μονολίθου 'ς τὰ Κούκλια, γινώσκω μόνον ἐκ περιλήψεως αὐτῆς ἐν *Revue de l' Histoire des religions*, 1898, τ. 38, σ. 244. Ἀναφέρεται ἐν ταύτῃ ὅτι ὁ μονόλιθος καλεῖται Ἁγία Τρυπημένη, καὶ ὅτι αἱ ἄτεκνοι γυναῖκες προσκυνοῦσι πρὸς ἀπόκτησιν τέκνων). Λεπτομερεστέρας πληροφορίας μοῦ παρέσχεν ὁ κ. Δ. Μ. Σάρρος. Κατ' αὐτὰς οἱ μονόλιθοι οὗτοι καλοῦνται *στυλάρκα* - *στυλάρια* καὶ κατ' ἄλλην πληροφορίαν *γυναικόπετρες*. Ἐχουσιν ἀμφότεροι ὁπὰς εἰς τὸ μέσον. Ὁ εἰς ἔχει μικροτέραν καὶ λέγεται *ἀρσενικός*, ὁ δὲ ἄλλος μεγαλυτέραν καὶ λέγεται *θηλυκός*. Ὅσαι δὲ στεῖραι θέλουσιν ἰσχυρῶς ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν μονολίθων τούτων καπνίζουσιν πρῶτον μὲ λιβανωτὸν τοὺς μονολίθους τούτους καὶ διέρχονται τρεῖς διὰ τῆς ὁπῆς τοῦ θηλυκοῦ πρῶτον καὶ εἶτα διὰ τῆς τοῦ ἀρσενικοῦ. Κατ' ἄλλην πληροφορίαν τοῦ αὐτοῦ συνέρχονται ἐκεῖ αἱ στεῖραι γυναῖκες καὶ ρίπτουσι λίθους. Ἐξῶθεν δὲ τοῦ χωρίου Κούκλια ὑπάρχει καὶ ὀγκώδης τις, ἣν θυμιῶσιν μὲ λιβανωτὸν καὶ περῶσιν ὅσαι γυναῖκες δὲν ἔχουσι γάλα.

6. *D. G. Hogarth*, A Wandering Scholar in the Levant, London 1896, σ. 179 κέ.

καὶ ν' αὐξήσωσι τὴν ἀνδρικότητα τῶν ἀνδρῶν». Προσθεθείσθω ὅτι καὶ εἰς ἄλλο ἀρχαῖον οἰκοδόμημα τῆς νήσου πιστεύεται ὅτι εὕρισκον τελεσφόρον βοήθειαν αἱ ἔγκυοι. Ἐν τῷ ἀρχαίῳ Κιτίῳ παρὰ τὴν Λάρνακα, ἐν ἀρχαίῳ μεγαλιθικῷ κτιρίῳ κρήνης, μεταβληθέντι νεωστὶ εἰς ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας τῆς Φανερωμένης, αἱ ἔγκυοι ἀνάπτουσι κηρία καὶ προσφέρουσιν ἀναθήματα καὶ χρήματα¹.

Ἐξετάζοντες τὴν προέλευσιν τῶν τοιούτων δεισιδαιμόνων συνηθειῶν παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ ἀρχικὴ δοξασία, ἐξ ἧς ἐγεννήθησαν αὗται, ἦτο ἡ διὰ μαγικῆς πράξεως παραγωγὴ δυνάμεως γονιμοποιῶν ἐκ τινῶν λίθων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων. Αἱ συγγενεῖς δοξασίαι περὶ παραγωγῆς ἄλλων δυνάμεων, ὡς ἡ τῆς εὐτοκίας καὶ τοῦ ταχέος γάμου, εἶναι δευτερογενεῖς, ἐκπηγάσασαι ἐκ τῆς πρώτης καὶ ἀρχικῆς κατὰ παρέκκλισιν ἐκ ταύτης, ὀφειλομένην εἰς διαφορὰν ἀντιλήψεως εὐνόητον. Οὕτω λ.χ. ἡ διὰ τῆς κατολισθήσεως ἐκ βράχου προσπάθεια πρὸς παραγωγὴν γονιμοποιῶν δυνάμεων ἐξελήφθη ὡς σκοποῦσα μᾶλλον τὴν διὰ τῆς συμπαθητικῆς μαγείας κατολισθήσιν τοῦ ἐμβρύου ἐκ τῆς μήτρας, καθ' ὃν τρόπον καὶ τὸ σῶμα τῆς ἐγκύου κατωλίσθαιεν ἐκ τῆς πέτρας· καὶ ὁ ταχὺς γάμος ἐξελαμβάνετο ὡς ἀναγκαία προϋπόθεσις τῆς γονιμότητος.

Ἡ δὲ δοξασία τῆς γονιμοποιῶν δυνάμεως τῶν λίθων, ὑπεμφαινομένη ποικιλοτρόπως εἰς συνηθείας ἀρχαιοτάτων λαῶν, καθὼς καὶ τῶν κατὰ φύσιν ἀνθρώπων, μετὰγει ἡμᾶς εἰς πρωτογόνους θρησκευτικὰς παραστάσεις. Τὴν ὑπαρξίν παλαιοτέρων ἑλληνικῶν μύθων περὶ γενέσεως ἀνθρώπων ἐκ λίθων ὑποδηλοῦσιν αἱ ἤδη παρ' Ὀμήρῳ παροιμιώδεις καταστάσεις φράσεις, οἷα ἡ «οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἐσσι παλαιφάτου οὐδ' ἀπὸ πέτρης» (Ὀδυσ. Γ 163), καὶ ὁ μῦθος περὶ δημιουργίας ἀνθρώπων μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐκ λίθων ριφθέντων ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας². Κατὰ τὰς μιθραϊκὰς παραστάσεις ὁ Μίθρας ἐγεννήθη ἐκ βράχου (θεὸς ἐκ πέτρας, πετρογενής, de petra natus)³, συχνάκις δὲ μνημονεύεται ἐν ἀναθηματικαῖς μιθραϊκαῖς ἐπιγραφαῖς ἡ petra genetrix⁴. Αἱ παραστάσεις αὗται φαίνεται ὅτι ἔχουν τὴν ἀρχὴν ἐκ

1. Mg. Ohnefalsch-Richter, Sitten u. Gebräuche auf Cypern, Berlin 1913, σ. 33. Ὁ Σακελλάριος (Α' 32-33) ἀναφέρει γενικῶς τὴν ὑπὸ τῶν χωρικῶν λατρειῶν τῆς Παναγίας, ὧν τινες παρακαλοῦσι νὰ φανερώσῃ εἰς αὐτοὺς ἡ Παναγία ποῦ εὕρισκεται ὁ εἰς τὰ ξένα ἀποδημῶν ἀνθρώπος των. Πάντως δὲ ἡ λατρεία αὕτη εἶναι νεωτέρα, χρονολογουμένη ἀπὸ τῆς ἐγέρσεως τοῦ τόπου ἐκκλησίας ἐπέχοντος παραπήγματος, μετὰ τὴν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀρχαίου οἰκοδομήματος.

2. Πινδάρ., Ὀλυμπ. Θ' 44. Ἡσιόδ., Ἄποσπ. 115 (141). Ἀπολλοδώρ. Α' 48 (ζ' 2, 4). Ovid., Metam. I 408 κέ. Περὶ ὁμοίου μύθου ἐν Φρυγίᾳ βλ. Ἀρνοβ., Adv. nat. V 5.

3. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher, Lex. Myth. II 3046-7. Κατὰ τινὰ μῦθον, περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ὁποίου οὐδένα ἔχομεν σπουδαῖον λόγον ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὁμοίως ἐκ τῆς πέτρας καὶ τοῦ Μίθρα ἐγεννήθη ὁ Διόρφος (Ψευδοπλουτάρχ., Περὶ ὀρῶν καὶ ποταμ. 23, 4).

4. Βλ. Eisler, ἐν Philologus, τ. 68, σ. 135 κέ.

τοῦ φρυγικοῦ μύθου περὶ γεννήσεως τῆς Ἀγδίστιος ἐκ λίθου, εἰς ὃν ἀπεσπέρμηθεν ὁ Ζεὺς¹. Ὁ μῦθος δὲ οὗτος ἐπλάσθη ἴσως πρὸς αἰτιολογίαν νομίμου τινὸς τῶν μυστηρίων τῆς μεγάλης μητρὸς τῶν θεῶν ἐν Πεσσινοῦντι². Οὐχὶ δ' ἄσχετος πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ταύτας ἀντιλήψεις φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ἡ λατρεία μικρασιατικῶν καὶ συριακῶν θεοτήτων τῆς γονιμότητος ὑπὸ τὴν μορφήν κωνικῶν λίθων³. Τοιοῦτος δὲ λίθος πιθανώτατα ἦτο καὶ ὁ ἐν Μέκκα ἱερὸς λίθος Κα'αβᾶ τῶν Μουσουλμάνων, ὅστις εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ὁ τιμώμενος πρότερον ὑπὸ τῶν Πετραίων ὡς θεά, ὑπὸ τὸ ὄνομα Χααβουῦ· ἐπὶ τοῦ λίθου τούτου κατὰ τὴν μουσουλμανικὴν παράδοσιν ὁ Ἀβραὰμ ὠμίλησε τῇ Ἀγαρ⁴. Ὁμοία κατάλοιπα παλαιοτάτης θρησκευτικῆς καταστάσεως, ὡς ὀξυνοῦστατα διέγνω ὁ O. Gruppe⁵, εἶναι ὁ ἐν ταῖς ἀρχαίαις Θεσπιαῖς ὡς Ἔρωσ τιμώμενος ἀργὸς λίθος, ὁ Θορίκιος πέτρος, ἐξ οὗ ἀποσπερμήναντος ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ποσειδῶνος ἐξῆλθεν ὁ ἵππος Σκύφιος, καὶ ἡ πρὸς τοὺς μύθους καὶ τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος συνδεομένη Ἀγέλαστος πέτρα. Πρὸς τοὺς Φρυγίους δὲ μύθους συγγενεῖς εἶναι καὶ οἱ τῶν σημερινῶν Τσεντσένζων καὶ Ὀσσήτων τοῦ βορείου Καυκάσου περὶ γεννήσεως ἡρώος ἐκ πέτρας, τὴν ὁποίαν κατέστησε γόνιμον τὸ σπέρμα ἀνδρός, πεσόν ἐπ' αὐτῆς⁶. Ἐπίσης καὶ Ἰουδαϊκαὶ καὶ χριστιανικαὶ καὶ μεσαιωνικαὶ παραδόσεις περὶ γεννήσεως τοῦ Ἀρμύλλου ἢ τοῦ Ἀντιχρίστου ἐκ μαρμάρου γυναικομόρφου⁷.

Οἱ μῦθοι οὗτοι φέρονται ὡς τροποποιήσεις ἀρχικοῦ ἀπλουστέρου μύθου περὶ γεννήσεως ἀνθρώπων ἐκ λίθων, προσάγοντες αἰτιολογίαν καὶ ἐξήγησιν αὐτοῦ, ἢτοι ἀποδίδοντες κυρίως τὴν γέννησιν εἰς τὴν ἐπενέργειαν σπέρματος πεσόντος ἐπὶ τοῦ λίθου. Ὁ ἀπλοῦς δ' ὅμως καὶ πρωτογενῆς τύπος τοῦ μύθου ἀνευρίσκεται ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἐλληνικοὺς περὶ τῆς δημιουργίας ἀνθρώπων

1. *Arnob.*, Adv. nat. V 5. Βλ. *Fr. Cumont*, Textes et monuments relatifs aux mystères de Mithra I, 160. *J. Réville*, ἐν *Revue de l'histoire des religions*, 1901, τ. 43, σελ. 191.

2. Πρβλ. *R. Eisler*, ἐν *Archiv f. Religionswiss.*, 1912, τ. XV, σ. 311 καὶ ἐν *Philologus*, ἐνθ' ἂν.

3. Λατρεία τῆς Ἀστάρτης ἐν Βύβλω (βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *J. G. Frazer*, *Adonis, Attis, Osiris*, Lond. 1906, σ. 10), τῆς Περγαίας Ἀρτέμιδος ἐν Πεσσινοῦντι (αὐτ., σ. 20), θεότητος τῆς Μαλλοῦ τῆς Κιλικίας (αὐτ., σ. 82 κέ.), τῆς Παφίας Ἀφροδίτης ἐν Κύπρῳ (αὐτ., σ. 20 κέ. *Σακελλάριου*, *Κυπριακά*, τ. Α', 85 κέ.). Περὶ περιλήψεως τῆς λατρείας τῆς Παφίας Ἀφροδίτης θεωρεῖ οὐχὶ ἀπεικόντως ὁ *Frazer* τὸ ἀνωτέρω ἐκ τοῦ *Hogarth* μνημονεύθην (αὐτ., σ. 21) σημερινῶν κυπριακῶν ἔθιμον.

4. *Fr. Cumont*, ἐν *Revue de l'histoire des religions* 1911, τ. 64, σ. 147 κέ. *Eisler*, ἐν *Arch. f. Religionswiss.* 1912, τ. XV, σ. 306 κέ.

5. Ἐν *Archiv f. Religionswiss.* 1912, τ. XV, σ. 306 κέ.

6. Βλ. *Archiv f. Religionswiss.* 1910, τ. XIII, σ. 509 κέ., 1911, τ. XIV, σ. 641 κέ., 1912, τ. XV, σ. 305 κέ.

7. Αὐτ. 1910, τ. XIII, σ. 517.

μετὰ τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλισμόν, ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, αὐτομάτως ἐσχηματισμένος, διότι ἀδύνατος εἶναι ἡ ὑπόθεσις ἀμοιβαίας ἐπικοινωνίας καὶ μεταδόσεως θρησκευτικῶν ἰδεῶν μεταξὺ τινῶν τῶν λαῶν τούτων. Πιθανωτάτη εἶναι ἡ ὑπαρξίς παλαιῶν γερμανικῶν μύθων περὶ δημιουργίας ἀνθρώπων ἐκ λίθων¹, ὁμοίας δὲ Ἰουδαϊκᾶς θρησκευτικᾶς παραστάσεις ὑπεμφαίνει τὸ εὐαγγελικὸν ρητόν: «ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ»². Κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς φυλῆς Toradjas τοῦ Celebes τῆς Ἰνδονησίας, ὁ πατήρ Οὐρανὸς (I Lai) καὶ ἡ μήτηρ Γῆ (I Ndera) ἐπλασαν τοὺς ἀνθρώπους ἐκ λίθων³. Ἡ δὲ ἀνθρωπομορφωτικὴ ἰδέα, ὅτι οἱ λίθοι εἶναι ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ ὅτι ἔχουν καὶ τέκνα, ἐπικρατεῖ εἰς τοὺς Ἰθαγενεῖς τῶν Φιτζίων νήσων, τοὺς Περουβίους καὶ τοὺς Λάπωνας⁴. Ἀπηχήσεις τῶν ἰδεῶν τούτων δύνανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ αἱ παιδικαὶ δοξασίαι παρὰ νεωτέροις λαοῖς περὶ προελεύσεως τῶν νεογνῶν ἐκ βράχων. Οὕτως ἐν τῷ διαμερίσματι τῶν Βοσγίων πολλαχοῦ λέγουν ὅτι τὰ παιδιά ἔρχονται ἐκ βράχου, ὅστις τὰ παράγει καὶ ἐξ οὗ ἐκβαίνουσι⁵. Ἐν Πομμερανίᾳ πιστεύουσι ὅτι τὰ παιδιά κομίζουσι κύκνοι ἐκ μεγάλων βράχων γρανίτου κατὰ τὴν ἀκτὴν τοῦ Jasmund, καλουμένων ἐκ τούτου Κυκνείων λίθων (Schwansteine)⁶. Ἐν τόπῳ τινὶ τῆς Σουαβίας ἐξέχει βράχος, ὅποθεν ἐξέρχονται τὰ νεογνά⁷ ὁμοίως ἐκ τοῦ βράχου Kindstein ἐν Ἄνω Ἑσση⁸. Εἰς τὸ σουαβικὸν Hansbach λέγουν ὅτι ἡ μαμμὴ κομίζει τὰ παιδιά ἀπὸ τὴν σπηλιὰν τοῦ Rosenstein (τριανταφυλλόπετρα), ὅπου τῆς τὰ δίδει μία ἀσπροφόρα⁹.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται, ὡς νομίζομεν, σαφῶς ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀρχικὴ ἔννοια συνηθειῶν, οἷα ἡ τῆς ἐν Ἀθήναις Κυλίστρας. Ἡ δημιουργία ἀνθρώπων ἐκ λίθων, ὡς καὶ ἡ ἐκ δένδρων, εἶναι συγκεκριμένη εἰκονικὴ ἐκφρασις τῆς παγκοίνου δοξασίας περὶ τῆς παμμήτορος γῆς, περὶ τῆς ἀμέσου ἐκ τῆς γῆς γενέσεως τοῦ αὐτόχθονος ἀνθρώπου¹⁰. Βράχοι ἐγκλείουσιν ἐντὸς αὐτῶν ζωὴν, πρὸς ἐξαγωγήν δ' αὐτῆς καὶ ἐμψύχωσιν τοῦ νέου ὄντος κρίνε-

1. Grimm, Deutsche Mythologie, 4ης ἐκδ. τ. I, σ. 474. III 162. 163.

2. Ματθ. γ' 9. Βλ. τὴν συσχέτισιν τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς ἄλλα χωρία τῆς Π. Δ. μάλιστα τῶν προφητῶν ἐν Archiv f. Religionswiss. 1912, τ. XV, σ. 305 κέ.

3. Archiv f. Religionswiss. 1914, τ. XVII, σ. 583.

4. Edw. Tylor, Primitive Culture, τῆς γερμ. μεταφρ. τ. II, σ. 163.

5. Perdrizet, ἐν Annales de l'Est 1904, παρὰ A. Dieterich, Mutter Erde, 2ας ἐκδ. σ. 20.

6. Am Ur-Quell, τ. V, σ. 254.

7. Sepp, Völkerbrauch bei Hochzeit, Geburt u. Tod, σ. 7, παρὰ Samter, Geburt, Hochzeit u. Tod, σ. 20.

8. H. Hepding, παρὰ Dieterich, ἐνθ' ἄν., σ. 126.

9. Meier, Schwäb. Sagen, σ. 263, ἀρ. 294, παρὰ Mannhardt, Germanische Mythen, σ. 256.

10. Βλ. Dieterich, ἐνθ' ἄν., σ. 20.

ται ἀναγκαία μαγικὴ πρᾶξις, οἷα ἡ προστριβή, ἡ κατολισθήσις κττ. Παραστατικώτατα δ' ἐκφράζει τὴν ιδέαν ταύτην ἡ παιδικὴ δοξασία ἐν Ἀργοβίᾳ τῆς Ἑλβετίας, ὅτι ἡ μαῖα ἐξάγει τὸ παιδίον ἐκ τοῦ βράχου τοῦ λεγομένου Kindlistein, κατολισθαίνουσα ἐξ αὐτοῦ¹.

B'.

Ἡ δίοδος τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου.

Τρυποπέρασμα.—Ἡ συνήθεια τῆς διόδου δι' ὀπῆς.

Ἄγγλος περιηγητὴς τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος² βεβαιώνει ὅτι σχεδὸν εἰς ἕκαστον σπηλαίον ἐν Ἀθήναις ἀπεδίδοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ θαυμάσιαι δυνάμεις, καὶ ἄλλα μὲν αὐτῶν εἶχον τὴν φήμην ὅτι ἐπιταχύνουσι τὸν γάμον κορασίων, τὰ ὅποια κομίζουσιν εἰς αὐτὰ προσφορὰς καὶ μειλίγματα, ἄλλα δὲ ὅτι βοηθοῦσιν εἰς τιμωρίαν ἐχθρῶν, καὶ εἰς ἄλλα μεταβαίνουσιν ἐγκυοὶ πρὸς εὐτοκίαν, καθὼς καὶ πρὸς γέννησιν ἀρρένων. Καὶ δὲν προσδιορίζει μὲν ἀκριβέστερον ταῦτα, ἀλλ' ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως γινώσκω ὅτι εἰς τὴν τελευταίαν κατηγορίαν τῶν σπηλαίων ὑπήγετο μόνον ἡ ὑπόγειος καμαρωτὴ δίοδος τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου, ἣτις προτοῦ καθαρισθῆ εἶχεν ἐπίφασιν σπηλαίου³.

Ὅθεν ὁ μαγικὸς οὗτος τρόπος πρὸς εὐτοκίαν δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς τρυποπέρασμα, ὡς καλοῦσιν ἐν Κυθήροις τὸν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος συνηθιζόμενον μαγικὸν τρόπον πρὸς ἴασιν προπάντων ἀσθενειῶν ἢ ἀποτροπὴν κακῶν διὰ τῆς διόδου δι' ὀπῆς φυσικῆς ἢ τεχνικῆς βράχων ἢ διὰ σχισμάδων δένδρων ἢ ὑπὸ ζῶον⁴. Ἡ δεισιδαίμων συνήθεια εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς πλείστας χώρας, ἐκτενέστερος δὲ λόγος περὶ αὐτῆς προσήκει νὰ γίνῃ μᾶλλον ἐξ ἀφορμῆς τῶν τελουμένων πρὸς θεραπείαν νόσων, μάλιστα τῶν καχεκτικῶν παιδίων, τὰ ὅποια παρ' ἡμῖν διαπεραιουῦσι διὰ τοιούτων τρημάτων, ὅπως ἀπαλλάξωσι τοῦ κατατρύχοντος αὐτὰ κακοῦ. Καὶ ἀλλαχοῦ διαπερῶσι διὰ τῆς ὀπῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἐπίσης καχεκτικὰ παιδία ἢ πάσχοντας ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας διαφόρους περιστάσεις τοῦ βίου καὶ πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἐπηρείας πονηρῶν πνευμάτων· σπανιωτέρα δὲ εἶναι ἡ προσφυγὴ εἰς τὸν μαγικὸν τοῦτον τρόπον τῶν ἐγκύων πρὸς εὐτοκίαν⁵.

1. Αὐτ., σ. 126.

2. *Dodwell*, *Class. u. topograph. Reise durch Griechenland*, τ. I, σ. 230.

3. Βλ. περιγραφὴν ἐν *N. Γ. Πολίτου*, *Τὸ Παναθηναϊκὸν στάδιον*, 1897, σ. 38 (Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες B').

4. Παραπλήσιον ἔθιμον εἶναι καὶ τὸ ἀνωτέρω (σ. 349) μνημονευθὲν τῶν Κυπρίων γυναικῶν ἐν τῷ μονολίθῳ τῆς Παλαιάφου (Κούκλια) εἰς τὴν Ἁγίαν Τρυπημένην.

5. Παραδείγματα ἐξ Αὐστρίας, Σουηδίας, Δανίας, Σερβίας καὶ Περσίας ἀναφέρει ὁ

Ἡ μεγάλη διάδοσις τῆς συνηθείας εἰς παντοδαπούς λαούς, οἱ διάφοροι σκοποί, εἰς οὓς ἀποβλέπει, καὶ αἱ ποικίλαι μεταβολαὶ αὐτῆς κατὰ τόπους καὶ χρόνους, ἀφοῦ καὶ αὐταὶ αἱ θριαμβικαὶ πύλαι τῶν Ρωμαίων, κατὰ τινα γνώμην, ἐκ ταύτης ἔχουσι τὴν προέλευσιν, καθιστῶσι δυσχερῆ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ τῆς κυρίας σημασίας αὐτῆς. Ἀλλὰ φαίνεται πιθανώτερον ὅτι οὔτε ἐκ μιᾶς μόνης προῆλθεν ἀρχῆς, οὔτε τὴν αὐτὴν σημασίαν ἀνέκαθεν εἶχε· πάντως δ' ὁμως ἡ κυριωτάτη καὶ ἐπικρατοῦσα σημασία αὐτῆς ἦτο ἡ τοῦ καθαρμοῦ¹.

Γ'.

Κυλλοῦ πῆρα.

*Υδωρ τῆς Κυλλοῦ πῆρας.—Ἀγίασμα ἀγίου Ἀνδρέου ἐν Πάτραις.—Πηγαὶ μεθ' θαυμασίας ιδιότητος ἐν Ἀρκαδίᾳ.—Πηγαὶ γονιμότητος.

Ἐν Ἀττικῇ πρὸς τῷ Ὑμηττῷ ὑπῆρχε χωρίον, ἐν ᾧ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης, καὶ πηγὴ, Κυλλοῦ πῆρα καλουμένη, περὶ τῆς ὁποίας ἐπιστεύετο ὅτι αἱ ἐκ ταύτης πίνουσαι ἠυτόκουν καὶ αἱ ἄγονοι γόνιμοι ἐγίνοντο². Τὴν πηγὴν ταύτην συνταυτίζουσι τινες πρὸς τὸ ΝΑ τῆς μονῆς Καισαριανῆς εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων ἑκατοντάδων μέτρων ἐντὸς τῶν ἐρειπίων ἀρχαίου ἐρημοκκλησίου κείμενον ἀγίασμα, ἄλλοι δὲ πολλῶ πιθανώτερον πρὸς ἑτέραν πλησίον τῆς αὐτῆς μονῆς εἰς τὴν θέσιν Καλοποῦλαν πηγὴν, τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ ἔχει, ὡς πιστεύεται καὶ νῦν ὑπὸ τοῦ λαοῦ, τὴν δύναμιν τῆς εὐτοκίας καὶ τῆς γονιμότητος³. Παραπλήσιον παράδειγμα διατηρήσεως ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀρχαϊο-

Th. Zachariae, Durchkriechen als Mittel zur Erleichterung der Geburt, ἐν *Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde* 1902, XII, σ. 110-3. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 345, σημ. 3. [Ἐκ Θράκης βλ. *Λαογρ.* Γ', σ. 658].

1. Εἰδικώτερον περὶ τῆς συνηθείας ταύτης ἐπραγματεύθησαν οἱ ἐπόμενοι συγγραφεῖς: *Liebrecht*, *Des Gervasius v. Tilbury Otia imperialia*, σ. 170-1. *Zur Volkskunde*, σ. 349-350. *H. Gaidoz*, *Un vieux rite médical*, Paris 1892. *Kr. Nyrop*, *Kludetraee*, ἐν *Dania I.* — *E. Sidney Hartland*, *The legend of Perseus*, Lond. 1896, τ. II, σ. 146 κέ. Ὁ αὐτός, ἐν *Folk-Lore*, 1896, VII, σ. 303-6. *Frazer*, *The golden bough*, 2ας ἐκδ. τ. III, σ. 394-406. 3ης ἐκδ. μέρ. VII, τόμ. 2, σ. 168-195. *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1897, σ. 42-53. 1906, σ. 316-8. 1910, σ. 156-9. 167-181. 1914, σ. 201-6.

2. Φώτ., *Λεξ.*, σ. 185, 21 = *Meineke*, *FCG* II 79, 8. 1508, 9. *Paroemiogr. gr.*, *Göthing.*, τ. I, σ. 427, 52 καὶ *Leutsch* αὐτ. *Μακάρ.*, 441. *Σουίδ.*, λ. *κυλλός*, *κυλλοῦ πῆραν*. *Ἡσύχ.*, λ. *Κύλλεια*. *Κύλλου πῆραν*.

3. *Ross*, *Archäol. Aufsätze*, τ. I, σ. 220 καὶ ἐν Ἀσκληπιῷ (περιοδ. Ἀθην.) 1857, τ. Β', σ. 18-20. *Ow*, *Aufzeichnungen I*, 93. *Henriot*, *Recherches sur la topographie des dèmes d' Attique*, Paris 1853, σ. 68. *Δ. Πανταζῆ*, Ἡ παρὰ τῆς Καισαριανῆς κρήνη Κυλλοῦ πῆρα νῦν Καλοποῦλα, ἐν Ἑφημ. Φιλολ. 1867, σ. 1249 - 1250. *Archives des missions scientifiques et littéraires* 1869, τ. V, σ. 498. *B. Schmidt*, *Das Volksleben d. Neugriechen*, Lpz. 1871, σ. 79-80. *Γ. Λαμπάκης*, ἐν *Παρνασσῷ*, τ. Ε', σ. 646. *Δ. Γρ. Καμπού-*

τητος τῶν εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ἀναφερομένων δημωδῶν δοξασιῶν παρέχει καὶ τὸ ἐν Πάτραις ἀγίασμα τοῦ ἀγίου Ἀνδρέου, εἰς ὃ ἀποδίδονται νῦν θαυμάσιαι ιδιότητες¹. Μετωνομάσθη δ' ἀγίασμα τοῦ ἀγίου Ἀνδρέου ἢ πρὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος πηγῆ, ἐξ ἧς ἐμαντεύοντο τὸ πάλαι διὰ κατόπτρου περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς νόσου τῶν ἀσθενῶν². Ὅτι ἡ πίστις εἰς τὰς ιδιότητας τοῦ ὕδατος ἐξηκολούθησεν ἀδιαλείπτως ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, μαρτυρεῖ βυζαντινὸν ἐπίγραμμα, ἐπὶ πλακὸς ἐντετειχισμένης παρὰ τὸ φρέαρ³. Καὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν περιηγητοῦ τινος, πιστεύεται ὅτι τὸ ὕδωρ πηγῶν τινων συντελεῖ εἰς τὴν γέννησιν ἀρρένων τέκνων⁴.

Πηγαί, τῶν ὁποίων τὸ ὕδωρ πιστεύεται ὅτι ἐπιφέρει γονιμότητα (ἢ εὐτοκίαν, διότι, ὡς εἶδομεν, ἀμφοτέραι αἱ θαυμάσιαι ιδιότητες αὐταὶ συνήθως συν-

ρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, 1890, τ. Β', σ. 196-7. Ἱ. Σβορώνος, ἐν Διεθνῇ Ἐφημερίδι, ἀρχ. 1917, τ. ΙΗ', σ. 36 κέ.

1. *Frazer*, Pausanias, τ. IV, σ. 151.

2. *Πανσαν.* Ζ' καὶ 12. Περὶ τῆς πηγῆς τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ ἀγιάσματος βλ. *Frazer*, ἐνθ' ἀν. καὶ *Πανσαν.*, ἐκδ. Hitzig καὶ Blümner, τ. II, σ. 821 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους συγγραφείς, πρὸς δὲ Στ. Ν. Θωμοπούλου, Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν, Ἀθ. 1888, σ. 81, τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας, Ἀθ. 1899, σ. 24.

3. Τὸ ἐπίγραμμα ἀναφέρει, ὅτι ἡ θαυμασίας λαματικῆς ιδιότητος κεκτημένη πηγὴ αὕτη ἀνῆκε ποτε εἰς τὴν Δήμητρα, καὶ ὅτι ἐν τῷ τόπῳ αὐτῷ ἐσταυρώθη ὁ πολιοῦχος τῶν Πατρῶν ἅγιος. («Νημερτές τόδ' ὕδωρ / Δημήτερος ἦν ποτε νούσοις / ἔνθα παγεῖς ξύλω Ἀνδρέας / Πάτρας ἀμφιβέβηκεν»). Ἡ παράδοξος ἐν χριστιανικῷ ἐπιγράμματι μνεῖα ἀρχαίας θεότητος καθὼς καὶ ἡ νεωτερικὴ τοῦ λίθου καὶ τοῦ χαράγματος ὄψις εἶναι ἡ αἰτία, δι' ἣν ἀδιστακτικῶς ἀποφαίνονται ὅσοι κάμνουν λόγον περὶ τῆς ἐπιγραφῆς, ὅτι εἶναι σύγχρονον ἔργον. (βλ. Θωμοπούλου, ἐνθ' ἀν., *Baedeker*, Griechenland, 1883, σ. 20, 1888, σ. 30, 1908, σ. 283). Ἄλλ' ὅμως εἶναι παλαιά, εὐρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ φρέατος ἐν ἀνασκαφαῖς γενομέναις πρὸς καθαρισμόν αὐτοῦ κατὰ τὸ 1876. Ἐδημοσιεύθη δ' εὐθὺς μετὰ τὴν εὑρεσιν ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Πατρῶν Τοξότη, καὶ ἐξ αὐτῆς ἐν Παρνασσῷ 1877, τ. Α', σ. 73. Περὶ τῶν τυχῶν τῆς ἐπιγραφῆς, ἐρωτηθεὶς ὑπ' ἐμοῦ μοι ἀνεκοίνωσεν ὁ ἐν Πάτραις φίλος συνεργάτης τῆς Λαογραφίας κ. Χ. Κορύλλος, ἰατρός, ὅτι «ὡς ἐβεβαιώθη μετ' ἀκριβεῖς καὶ ἐπιπόνους ἐρεῖνας, ὄντως κατὰ τὸν καθαρισμόν τοῦ φρέατος καὶ τῶν πέριξ εὐρέθη πλάξ ἐνεπίγραφος, ἥτις ὑπὸ τῶν τότε ἐπιτρόπων τοῦ ναοῦ, ἐμπόρων μὴ ἱκανῶς μορφωμένων, ἐδόθη πρὸς ἀντιγραφὴν εἰς μαρμαρογλύφον, ἀσχολούμενον τότε εἰς τὴν ἐπιδιόρθωσιν ἐν γένει τοῦ ναοῦ. Ἡ ἐπιγραφὴ ἀντεγράφη πανομοιότυπως, ὡς βεβαιώνει ὁ ἐπιζῶν ἔμπορος ἐπίτροπος τοῦ ναοῦ, ἀλλ' ἡ πρωτότυπος πλάξ δὲν ἐπεστράφη, μὴ ζητηθεῖσα, διότι ἐθεωρήθη ἀχρηστος πλέον. Τ' αὐτὰ ἐβεβαίωσε καὶ ὁ μαρμαρογλύφος Καθρέπτης, ὅστις κατὰ τὸ 1876 ἐμαθήτευσεν παρὰ τῷ χαράξαντι τὴν στήλην ἀδελφῷ του».

4. [*Pätkler - Muskau*], Südöstlicher Divan, Stuttgart 1840, τ. II, σ. 185-6. (Ἐξ ἀφορμῆς ἐκδρομῆς εἰς Ἀγίαν Λαύραν τῶν Καλαβρύτων, παρατηρεῖ οὗτος ὅτι τὰ ὄρη τῆς Ἀρκαδίας ἔχουσι πολλὰς πηγὰς, περὶ ὧν, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους, μυθολογοῦσι καὶ νῦν πολλὰ, ὅτε μὲν ὅτι θεραπεύουσι τὴν λύσσαν, ὅτε δ' ὅτι ἐπιφέρουσιν ἀρρενογονίαν, ἢ ὅτι εἰδικῶς θεραπεύουσι νόσους τινὰς, ἢ καὶ ἀντιθέτως, ὅτι προξενοῦσι νόσους).

άπτονται) ἀναφέρονται πολλαχοῦ¹. Ἡ δοξασία δ' αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως ἀπόρροια τῆς θρησκευτικῆς πίστεως πολλῶν λαῶν, ὅτι πάντων ἀρχὴ καὶ γένεσις τὸ ὕδωρ, ἦν καὶ εἰς φιλοσοφικὴν ὑπόθεσιν διετύπωσεν ὁ Θαλῆς², ἀλλὰ μᾶλλον ἀνεπτύχθη ἐκ τῆς ἀποδεδειγμένης ἰαματικῆς δυνάμεως πολλῶν ὑδάτων. Ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐπεζέτεινεν εὐκόλως τὴν δύναμιν τῶν ὑδάτων καὶ εἰς τὴν θεραπείαν παθημάτων καὶ τὴν βελτίωσιν καταστάσεων, ἐφ' ὧν οὔτε εἶχον, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ἔχωσιν οἰαδῆποτε φάρμακα ἐπενέργειάν τινα.

Δ'.

"Άλας.

"Άλας διαλελυμένον εἰς ὕδωρ κατὰ τῆς δυστοκίας. — Ἱερότης τοῦ ἁλατος. — Ἄλας καὶ ὑπόδημα.

Εἰς τὸν Οἰνοῦντα τῆς Λακωνίας «ὅταν δυσχερῆς ὁ τοκετὸς προμηνύεται, ἢ πενθερὰ θέτουσα ἐντὸς τοῦ ὑποδήματός της ὕδωρ, ἐν ᾧ ἔχει διαλυθῆ ἄλας, τὸ προσφέρει εἰς τὴν νύμφην, ὡς ἀλεξιτήριον κατὰ τῆς δυστοκίας»³. Παραπλησίᾳ δεισιδαιμονία κρατεῖ καὶ παρὰ τοῖς Βουλγάροις. Ἡ μαῖα, ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἐγκύου, θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της ἄλας, τὸ ὁποῖον ἀφαιρεῖ μετὰ τρεῖς νύκτας καὶ τὸ ἀναμιγνύει εἰς τὴν τροφήν τῆς ἐγκύου διὰ νὰ γεννήσῃ εὐκόλως⁴.

Ἡ συνήθεια στηρίζεται εἰς τὴν κοινὴν εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους λαοὺς δοξασίαν περὶ τῆς καθαρτηρίου δυνάμεως τοῦ ἁλατος. Ἐνεκα τῶν ἀντιστηπτικῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ τὸ ἄλας θεωρεῖται ἱερόν, διαλυθὼν τὰς μαγγανείας, ἀποκαθαῖρον τὰ μολύσματα καὶ ἀποτρέπον τὰ ἐκ τούτων κακὰ. Διὰ τοῦτο γίνεται χρῆσις αὐτοῦ εἰς πολυπληθεῖς δεισιδαίμονας συνηθείας, μάλιστα εἰς σκοπούσας τὴν προφύλαξιν τῶν μικρῶν παιδίων καὶ τὴν ἀποτροπὴν κακῶν ἀπὸ τούτων· οὕτω π.χ. εἰς τὰ σώματα τῶν νεογνῶν ἐπιπάσσουν ἄλας πολ-

1. Βλ. *Bérenger - Féraud*, Superstitions et survivances, Paris 1896, τ. III, σ. 247-289 (Le pèlerinage de la Sainte - Beaume, πρὸς γονιμοποίησιν), σ. 291-360 (Les vertus miraculeuses des fontaines, μαντική, γονιμοποίησις, θεραπεία). *Hartland*, Primitive Paternity, τ. I, σ. 64 κέ. 79 κέ. 129 κέ. *P. Saintyves*, Les vierges mères, Paris 1908, σ. 45 κέ. Πηγὰὶ γονιμότητος ἐν Παλαιστίνῃ: *Archiv f. Religionswiss.* 1912, XV, σ. 141 κέ. Ἐν Ἀλγερίᾳ: *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft f. Anthropologie* 1887, σ. 374.

2. Βλ. *Zeller*, Die Philosophie der Griechen, 4ης ἐκδ. τ. I, σ. 174 κέ.

3. *Φ. Κουκουλέ*, Οἰνουντικὰ, ἐν Χανίοις 1908, σ. 82.

4. *A. Strauss*, Die Bulgaren, σ. 291.

λαχοῦ τῆς Ἑλλάδος¹ καὶ ἀλλαχοῦ², κατὰ παλαιὸν ἰατρικὸν παράγγελμα³. Καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἐτίθετο ἄλας ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ κατὰ τὴν βάπτισιν⁴, ἡ δὲ συνήθεια αὕτη διετηρήθη ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ 15⁵ τοῦλάχιστον αἰῶνος⁵.

Ἡ διάλυσις τοῦ ἄλατος εἰς ὕδωρ, καθὼς ἀνεπτύξαμεν ἀλλαχοῦ⁶, θεωρεῖται ὡς συμβολικὴ πρᾶξις πρὸς ἀποτροπὴν τῶν κακῶν. Ὁ ραντισμὸς διὰ τοιοῦτου ὕδατος νομίζεται ἀντιβασκάνιον καὶ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου⁷ καὶ ὑπ' ἄλλων λαῶν⁸. Ὡς ἐν τῷ μνημονευθέντι τόπῳ ἐσημειώσαμεν⁹, οἱ ἀρχαῖοι πρὸς

1. Πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, μέχρι τοῦ νῦν δὲ συνηθίζεται ἐν Οἰνοῦντι τῆς Πελοποννήσου (*Κουκουλέ*, *Οἰνουντιακά*, σ. 83), ἐν Σύμῃ (*Ζωγράφ. ἀγών Α'*, σ. 211), ἐν Σίλῃ τῆς Καππαδοκίας (*Φαρασοπούλου*, *Τὰ Σύλατα*, σ. 40). Ἐν Σύμῃ ἀλατίζουσι τὸ νεογνὸν εἰς τὸ πρῶτον λουτρὸν αὐτοῦ (*Ζωγράφ. ἀγών Α'*, σ. 211). Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου, ἐν Σοποτῶ Καλαβρύτων ἀκατὰ τὴν δευτέραν ἢ τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ ἡ μαῖα ἀλατίζει τὸ παιδί ἐπιχρίουσα τὸ σῶμα αὐτοῦ μὲ πετμέζι, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει διαλύσει ἄλας. Τὸ κάμνουν αὐτὸ γιὰ νὰ σφίξῃ τὸ κορμί του, δι' ὃ καὶ τοὺς ἀφθόνως ἰδροῦντας λέγουσιν ἀναλάτους. Μαῖαι τινὲς ἀλείφουσι καὶ τὸ στόμα τοῦ παιδίου, γιὰ νὰ λήῃ καλὰ λόγια, ὅποτε τὸ ἀλάτισμα λαμβάνει καὶ χροιάν θρησκευτικὴν, οὕτως εἰπεῖν, ὁμοίαν τῇ τοῦ ἁγίου μύρου». Καὶ ἐν Ἀρτοτίνῃ κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ διδασκάλου Δ. Λουκοπούλου ἀλατίζουσι τὸ παιδί εἰς ὄλον τὸ σῶμα πλὴν τοῦ προσώπου. Τὴν τρίτην ἡμέραν τὸ ξεπλύνουν ἀπὸ τ' ἀλάτι. Βλ. καὶ *H. Ploss*, *Das Kind*, 2α ἐκδ., 1884, τ. I, σ. 281 (ἐκ τοῦ *Ausland* 1864, ἀρ. 25, σ. 599).

2. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑβραίοις: Ἰεζεκιὴλ 15⁴. Παρὰ τοῖς νῦν: *Samter*, *Geburt, Hochzeit u. Tod.*, σ. 152. *Schweizerisches Archiv f. Volksk.* 1913, σ. 6. Ἐν Βουλγαρίᾳ: *Strauss*, *Die Bulgaren*, σ. 294. *Samter*, αὐτ. Ἐν Σιλεσίᾳ, Βρανδεμβούργῳ καὶ Μεκλεμβούργῳ (αὐτ.). Ἐν Ἑσθωνίᾳ πρὸς προφύλαξιν τοῦ νεογνοῦ ἀπὸ πάσης δυστυχίας ἐν τῷ μέλλοντι ἐμβάλλει ἡ μαῖα ἄλας εἰς τὸ πρῶτον λουτρὸν του (*Samter*, αὐτ.), ὡς συμβαίνει παρ' ἡμῶν ἐν Σύμῃ. Ἀναγραφὴν ὁμοίων συνηθειῶν διαφόρων τόπων βλ. παρὰ *Ploss*, ἐνθ' ἀν., σ. 280-3, τ. II, σ. 16-19.

3. Βλ. *Γαλην.*, Ὑγιεινῶν Α' 7, τ. VI, σ. 32, Kühn: «πρῶτον μὲν σπαργανούσθω (τὸ νεογενὲς παιδίον), συμμέτροις ἄλασι περιπαττόμενον, ὅπως αὐτοῦ πυκνότερον καὶ στερρότερον εἴῃ τὸ δέρμα τῶν ἔνδον μορίων· ἐν γὰρ τῷ κούσκεισθαι πάνθ' ὁμοίως μαλακά». Τὴν αὐτὴν αἰτιολογίαν φέρουσι καὶ νῦν ἐν Κύπρῳ, ἰσχυριζόμενοι ὅτι τὸ μὴ ἀλατισθὲν νεογνὸν μένει μαλθακὸν καὶ ἀδύνατον (*Λουκά*, *Λεξιλόγιον*, σ. 33).

4. Βλ. *W. Kroll*, *Alte Taufgebräuche*, ἐν *Archiv f. Religionswiss.* 1905, τ. VIII, Beiheft 32 κέ.

5. Ὁ Παχώμιος Ρουσαῖνος ἐπετίμησεν αὐστηρῶς, ὡς διηγεῖται, ἱερέα τινὰ ἐν Ξανθείᾳ (Ξάνθῃ) τῆς Θράκης, διότι κατὰ τὴν βάπτισιν παιδίου ἐπέτρεψεν εἰς τὴν μαῖαν νὰ βάλῃ δράκα ἄλατος εἰς τὴν κολυμβήθραν. (*Ρουσαῖνου*, Πρὸς τοὺς ἐλληνίζοντας, ἐν *Δελτ. Ιστ. ἐτ. Α'*, σ. 109).

6. *Λαογρ. Β'*, σ. 168-171.

7. *Αὐτ.*, σ. 169.

8. *Seligmann*, *Der böse Blick*, τ. I, σ. 308, 311 (Σκωτία), 311 (Σιβηρία), 313 (Ρωσία), 379 (Καλαβρία), τ. II, σ. 34 (Σιλεσία, Ἑσθωνία).

9. *Λαογρ. Β'* 170.

καθαρόν τῆς οἰκίας ἐπέρραινον θαλλῶ «ἄλεσσι μεμιγμένον ὕδωρ», ὁ δὲ δεισιδαίμων τοῦ Μενάνδρου περιρραίνει ὕδατι, εἰς ὃ ἔχει ἐμβάλλη ἄλας. Ἐν δὲ τῇ Βουλγαρίᾳ μεταχειρίζονται ὕδωρ, ἐν ᾧ ἔχει διαλυθῆ ἄλας, κατὰ τοῦ πόνου τοῦ στήθους τῶν λεχόνων¹.

Ἡ δὲ ἀηδὴς συνήθεια τοῦ προσφέρειν ἐν τῷ ὑποδήματι τὸ τοιοῦτο ὕδωρ δὲν ἐπιχωριάζει μόνον ἐν Οἰνοῦντι. Καὶ ἐν Ὀλδεμβούργῳ τὸν νοσοῦντα μόσχον ποτίζουσιν ἀπὸ ὑποδήματος δι' ὕδατος, ἐν ᾧ ἔχει διαλυθῆ ἄλας². Συνάπτεται δὲ τὸ ἄλας πρὸς τὰ ὑποδήματα καὶ εἰς δεισιδαίμονας γαμηλίους συνηθείας τῆς Γερμανίας· ἐν Πότσδαμ οἱ ἀρραβωνισμένοι θέτουσιν εἰς τὰ ὑποδήματά των ἄλας³· ἐν Σουηβίᾳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν γάμων ἐμβάλλουσιν ἄλας εἰς τὰ ὑποδήματα τῶν μελλονύμφων⁴, ὁμοίως ἐν Μάρκ, ἐν Βάδεν καὶ ἐν Θυριγγίᾳ ἢ μήτηρ τῆς νύμφης ἢ ἀμφότεροι οἱ μελλονύμφοι ἐμβάλλουσιν ἄλας εἰς τὰ ὑποδήματά των πρὸς ἀποτροπὴν μαγγανειῶν⁵. Παρ' ἡμῶν δ' ἐνιαχοῦ ἐντίθεται ἄλας εἰς ὑποδήματα πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς παρουσίας ὄχληροῦ ἐπισκέπτου⁶, ἐνῶ εἰς τὰ περισσώτερα μέρη θέτουσι κρυφίως τὸ ἄλας ὑπὸ τὸ κάθισμα τοῦ ἐπισκέπτου πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν⁷.

Ε'.

Θυσία.

Θυσία ἀλέκτορος πρὸς εὐτοκίαν.

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Γερμανοῦ ἱατροῦ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος Röser, ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπίκειται τοκετός, σφάζουσιν ἀλέκτορα⁸. Περὶ τοιαύτης συνηθείας ἐπιμαρτυρεῖ ὅτι ἤκουσε νὰ γίνεταί λόγος καὶ ὁ Curt Wachsmuth⁹, οὐδεμίαν δ' ἔχομεν ἀφορμὴν ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς ἀκριβείας τῆς πληροφορίας αὐτῶν. Ἀμφότεροι παραλληλίζουσι τὴν συνήθειαν πρὸς τὴν θυσίαν ἀλέκτορος τῶν ἀρχαίων εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, ἀλλ' ὁ σκοπὸς

1. Strauss, Die Bulgaren, σ. 408.

2. Wuttke, Der deutsche Aberglaube, 3ης ἐκδ. § 698, σ. 444.

3. Seligmann, τ. II, σ. 38.

4. Zts. d. Ver. f. Volksk. 1905, τ. XV, σ. 146. Samter, σ. 151.

5. Αὐτ.

6. Ζωγράφ. ἀγών Α', σ. 215 (Σύμη). M. A. Walker, ἐν The Folk - lore Journal 1883, σ. 217.

7. Ὡς ἐν Κύπρῳ (Σακελλαρίου, Κυπριακά Α', σ. 704).

8. Ploss - Bartels, Das Weib, 7ης ἐκδ. τ. II, σ. 293.

9. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen, σ. 71. «Auszuführen wäre hier noch der Gebrauch, in dieser Zeit einen Hahn zu schlachten, von welchem mir erzählt ward».

τῆς θυσίας ἐκείνης ἦτο παντελῶς διάφορος καὶ οὐδὲν κοινὸν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἔχουσα πρὸς τὴν σημερινὴν συνήθειαν. Τῆς μὲν γνωστοτάτης ἐκ τοῦ Πλατωνικοῦ Φαίδωνος (σ. 118α) θυσίας τοῦ ἀλέκτορος, ἣν μόνην εἶχον κατὰ νοῦν οἱ παραλληλίζοντες, ὁ σκοπὸς καὶ ὁ χαρακτήρ ἦτο πιθανώτατα ὁ αὐτὸς καὶ ὁ τῶν θυσιῶν ἀλέκτορος εἰς χθονίους θεοὺς καὶ εἰς νεκρούς¹, αἱ δ' ἄλλαι μνημονεύμεναι ὑπὸ ἀρχαίων παρόμοιαι θυσίαι εἶχον μᾶλλον τὸν χαρακτήρα ἰάτρων². "Ὅτι δ' ὅμως ἡ σημερινὴ συνήθεια παρέμεινεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, συναίγεται ἐξ ὅσων λέγει ὁ Αἰλιανὸς (Π. ζῳων Δ' 29). Οὗτος μνημονεύων μῦθον, καθ' ὃν παρέστη ἀλέκτωρ κατὰ τὰς ὠδῖνας τῆς Λητοῦς, προσθέτει: «ταῦτά τοι καὶ νῦν ταῖς τικτούσαις ἀλεκτροῦν πάρεστι, καὶ δοκεῖ πως εὐώδινας ἀποφαίνειν». "Ὅθεν ἐπιστεύετο καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ὅτι ὁ ἀλέκτωρ συντελεῖ εἰς εὐτοκίαν τῶν ὠδίνουσῶν.

ζ'.

Χέρι τῆς Παναγίας.

Βοτάναι ὡς ὠκυτόκια. — Χέρι τῆς Παναγίας. — Δύναμις χειρὸς Θεοῦ πρὸς πράυναι τῶν πόνων καὶ θεραπείαν τῶν νόσων.

Αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνίδες ἔκαμνον χρῆσιν βοτανῶν τινῶν ὡς ὠκυτοκίων, εἴτε φέρουσαι αὐτὰς ὡς περίαπτα, εἴτε ὡς φάρμακα συνεσκευασμένα. Οὕτω λ.χ. ἡ ρίζα τοῦ κυκλαμίνου ἐθεωρεῖτο κατάλληλος ὡς ὠκυτόκιον περίαπτον³, τὴν δὲ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν χρῆσιν τοῦ δικτάμνου ὑπεμφαίνει ἡ στέψις δι' αὐτοῦ τῆς Εἰλειθυίας⁴ καὶ ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Κρήτῃ⁵, πλὴν τῆς ρητῆς μαρτυρίας ἀρχαίων συγγραφέων, ἐξ ὧν διαγινώσκεται καὶ ὁ λόγος τῆς χρήσεως, ἡ ὑποτιθεμένη δηλ. φαρμακευτικὴ ἐνέργεια⁶. Παρ' ἡμῖν μεταχειρίζονται ὡς ὠκυτόκιον τὸ φυτὸν τὸ καλούμενον Χέρι τῆς Παναγίας ἢ τῆς Παναγίας τὸ χορτάρι ἢ Παναγιόχορτο ἢ τῆς Κυρᾶς τὸ χόρτο, ἦτοι Τεύκριον τὸ πόλιον⁷. Τοῦτο κρατοῦσιν αἱ ὠδίνουσαι εἰς τὴν χεῖρα πρὸς κα-

1. P. Stengel, Opferbräuche der Griechen, Lpz. 1910, σ. 142. 152. 167.

2. Ἡρώδ. Δ' 12.16.90. Πρβλ. Πλουτάρχ., Πύρρ. 3.

3. Θεοφράστ., Φ. ἱστ. Θ', θ' 3.

4. Σχολ. Ἀράτ. Φαιν. 33.

5. Σχολ. Εὐριπίδ. Ἰππόλ. 58.

6. Ἰπποκράτ., Π. γυναικείης φύσεως, τ. 22, σ. 553, Kühn. Γυναικείων Β', 108. Θεοφράστ., Φ. ἱστ. Θ', ις', 1. Διοσκορίδ., Ἔλ. ἱατρ. Γ', 34. Πλουτάρχ., Πότ. τ. ζῳων φρονιμ., 20,8, σ. 974. Plin., N. H. XXVI, 153. 161.

7. Θ. Χελδράιχ, ἐν Ἐγκυκλοπαιδ. λεξικῶ, λ. τεύκριον. Χελδράιχ - Μηλιαράκης, ἐν Ἐπετηρίδι Πανεπιστημίου 1907-8, σ. 304-5. Ὁ Σκαρλάτος ὁ Βυζάντιος (Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς, λ. χέρι) καὶ ὁ X. Π. Κορούλλος (Ἐθνογραφία τῆς Πελοποννήσου, σ. 60) ἐσφαλμένως ταυτίζουσι τὸ φυτὸν τοῦτο μὲ τὴν πικρονίαν τὴν φαρμακευτικὴν.

ταπράνουνσι τῶν πόνων¹, ἢ ἐμβάλλουσιν εἰς ὕδωρ, δι' οὗ ραίνουσι τὸν κοιτῶνα τῆς ἐπιτόκου², ἢ δίδουσιν εἰς ταύτην νὰ πῆρ ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου πρὸς εὐτοκίαν³, ἢ ἐμβαπτίζουσιν εἰς ποτήριον ὕδατος ἀπεξηραμμένον ἄνθος αὐτοῦ, μαντευόμεναι περὶ εὐχεροῦς ἢ δυσκόλου τοκετοῦ τῆς ὠδινούσης ἐκ τοῦ βραχέος ἢ μακροτέρου χρόνου, ὅστις θ' ἀπαιτηθῆ, ὅπως τὸ ἄνθος ὑπανοίξῃ τὰ πέταλα⁴. Ὁμοία συνήθεια μνημονεύεται καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ⁵ καὶ ἐκεῖ «αἱ γυναῖκες θέτουν τὴν χειρόμορφον ρίζαν φυτοῦ, τὸ ὁποῖον ὀνομάζουν *Χέρι τῆς Θεομήτορος*, εἰς ἀγγεῖον μὲ νερὸν καὶ πίνουσιν ἐνίοτε ἐξ αὐτοῦ· ἂν ἡ ρίζα βλαστήσῃ εἶναι σημεῖον ὅτι ἐγγίζει ἡ ὥρα τοῦ τοκετοῦ»⁶.

Εἶναι φανερὸν ὅτι εἰς τὸν τρόπον τῆς χρήσεως τοῦ φυτοῦ τούτου δὲν ἀποδίδεται σημασία, ἀφοῦ τέσσαρες διάφοροι τρόποι ἀναφέρονται, καὶ ὅτι κυρίως ἢ προσκόμισις αὐτοῦ πλησίον τῆς ὠδινούσης θεωρεῖται ὡς ἐπαρκῆς ἐπικουρία. Ὡς λόγον τῆς θαυμασίας δυνάμεως αὐτοῦ φέρει κεφαλληνιακὴ τις παράδοσις ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ Θεοτόκος ἤψατο τοῦ φυτοῦ τούτου, ὠδίνουσα ἐν Βηθλεέμ⁶. Ἄλλ' ἡ παράδοσις ἐπλάσθη προδήλως πρὸς αἰτιολογίαν τοῦ κεφαλληνιακοῦ ὀνόματος τῆς *Παναγίας τὸ χορτάρι*, ἢ δ' ἀληθῆς ἀφορμῆ, δι' ἣν ἀπεδόθη ἡ προστατευτικὴ τῶν ἐπιτόκων δύναμις εἰς τὸ φυτόν, εἶναι τὸ σχῆμα αὐτοῦ, ὁμοιάζον πρὸς χεῖρα. Καὶ τῆς *Παναγίας τὸ χορτάρι* ἐπέχει θέσιν θείας χειρὸς, τῆς χειρὸς τῆς *Παναγίας*, ὡς δὲ ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ ἐνομίζετο ὅτι ἔφερεν ἀνακούφισιν καὶ θεραπείαν πάσης νόσου, προπάντων δὲ τῶν ὠδίνων τῶν ἐπιτόκων, οὕτως ἐπίσης καὶ εἰς τὸ σύμβολον αὐτῆς ἀπεδόθη ἡ αὐτὴ δύναμις⁷.

Z'.

Περίπτα.

Ἀετίτης. — Μαγικὰ λόγια ἐν περιήτοις.

Ὁ κυριώτερος μαγικὸς τρόπος πρὸς ἐπίτευξιν εὐτοκίας ἐθεωρεῖτο

1. X. II. Κορύλλος, ἐνθ' ἄν.

2. Σκ. Βυζάντιος, ἐνθ' ἄν. (Ἐκ τούτου: Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen, σ. 71. B. Schmidt, Volksleben d. Neugriechen, σ. 36).

3. Λακκοβήκια Μακεδονίας: Γουσίον, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, σ. 54—Abbott, Macedonian Folklore, σ. 123.

4. Κεφαλληνία: Δελτ. Ιστ. ἔταιρ. 1902, τ. 5', σ. 64.

5. A. Strauss, Die Bulgaren, σ. 291.

6. Δελτίον Ιστορ. ἐτ., ἐνθ' ἄν.

7. Βλ. Sittl, Die Gebärden der Griechen u. Römer, Lpz. 1890, σ. 257. O. Weinreich, Antike Heilungswunder, Giessen 1909, σ. 12. 37 (Religionsgesch. Versuche u. Vorarbeiten, τ. VIII, 1). Samter, Geburt, Hochzeit u. Tod, Lpz. u. Berl. 1911, σ. 11. Περὶ τῆς ἐπενεργείας τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν τοκετὸν διαλαμβάνει ἐν πλάτει ὁ O. Weinreich, ἐνθ' ἄν. πολλαχοῦ.

ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁ διὰ τῶν περιάπτων¹, ἐφέροντο δ' ὡς ὠκυτόκια περιάπτα κατὰ πρῶτον λόγον λίθοι, ὡς ὁ γαγάτης² καὶ προπάντων ὁ ἀετίτης³. Ἀλλὰ καίτοι μέχρι τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν χρόνων ἀναφέρεται ἡ τοιαύτη χρῆσις τοῦ ἀετίτου, καὶ καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν Εὐρώπην διετηρήθη καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα καὶ μέχρι τῶν ἡμετέρων χρόνων ἐνιαχοῦ (ὡς ἐν Βαυαρίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ)⁴, δὲν ἠδυνήθη νὰ βεβαιώσω τὴν χρῆσιν τοῦ ἀετίτου ὡς ὠκυτοκίου παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ· οἱ Ἕλληνες μετεχειρίζοντο τὸν ἀετίτην μόνον εἰς ἄλλην μαγικὴν ἐνέργειαν, πρὸς ἀνακάλυψιν κλοπῆς, ὡς μαρτυρεῖ ἀξιόπιστος περιηγητὴς τοῦ ΙΣ' αἰῶνος⁵.

Δὲν εἶναι δ' ὁμῶς ἀσυνήθης παρ' ἡμῖν ἡ χρῆσις πρὸς εὐτοκίαν ἄλλων περιάπτων, ἐγκλειόντων χάρτην μὲ μαγικὰ λόγια ἢ σχήματα. Ὁδηγίας πρὸς κατασκευὴν τοιούτων περιάπτων παρέχουσι τὰ μαγικὰ βιβλία. Οὕτως ἐν Φλωρεντινῷ κώδικι τοῦ ΙΑ' αἰῶνος (Λαυρεντ. 28, 34) ἀναγινώσκεται: «πρὸς δυστοκοῦσαν γυναῖκα· γράφε εἰς χαρτὴν [διαγεγραμμένα 10 γράμματα] καὶ περιάψον τὸ δεξιὸν μηρόν· ἅμα δὲ τέκῃ, ἔπαρον τὸ φύλλον ἐπεὶ καὶ τὴν μήτραν καταφέρει»⁶. Ἡ παραγγελία ν' ἀπομακρύνωσιν ἀμέσως μετὰ τὸν τοκετὸν

1. Πρβλ. *Πλουτάρχ.* σ. 912 W. «οὐ μὴν δοτέον, ὡσπερ δυστοκοῦσαις γυναιξὶ περιάψεσθαι τοῖς φιλοσόφοις ὠκυτόκιον, ἵνα ῥαδίως καὶ ἀταλαιπώρως τὸ δίκαιον ἡμῖν ἀποτέκωσιν». *Φρόνιχ.*, ἐν *Bekker*, An. gr. 174,5: «Ἐκυτόκιον φάρμακόν τι, ὃ περιάπτουσι ταῖς κωσικομέναις ὑπὲρ τοῦ ταχέως τεκεῖν καὶ μὴ ἐν ταῖς ὥδισι διατρίβειν καὶ κάμνειν». *Ἀριστοφάν.*, *Θεσμοφοριαζ.* 504: «ὁ δ' ἀνὴρ (γυναικὸς προσποιουμένης τὴν ὥδίνουσαν) περιήρχετ' ὠκυτόκι' ὠνούμενος».

2. *Ἀέτ.* Β', 24: «εἶναι δὲ καὶ ὠκυτόκιον (τὸν γαγάτην) ἐπὶ τῶν δυστοκοῦσῶν γυναικῶν, κατεχόμενον τῇ χειρὶ τῆς τικτούσης». *Μ. Ψελλοῦ*, *Ἐπιστολ.* 86 = *Σάβα*, *Μεσ. βιβλιοθ.*, τ. Ε', σ. 328.

3. *Plin.*, N. H. X, 12 XXVI 151. *Αἰλιαν.*, Π. ζῴων Α', 35. [*Πλουτάρχ.*], Π. ὄρῶν καὶ ποταμ. 20,2. *Αἰλίου Προμώτου*, *Φυσικὰ καὶ ἀντιπαθητικὰ*, ἐν *Sitzungsber. d. preuss. Akad.* 1908, σ. 774 - 5. *Ἀέτ.* Β', 32 (= *Rose*, ἐν *Hermes*, τ. IX, σ. 481-2). *Διοσκ.*, Ὀρνιθ., ἐν *Cramer*, An. Paris. I 22 κέ. *Εὐσταθ.*, *Εἰς ἐξαήμερ.*, ἐν *Migne*, *Patr. gr.*, τ. 18, σ. 732. *Γεωπον.* ΙΕ' α' 30. *Γλυκᾶς*, Α', σ. 82 Bonn. *Φυσιολόγ.* (ΙΔ' αἰῶν.) 32, ἐν *Annuaire pour l'encourag. des études grecques* 1873, σ. 259. *Φυσιολόγ.* (ἐν *χφ.* ΙΑ' αἰῶν.) 22, ἐν *Byz. Zts.*, τ. III, 52. *Κυρανίδες*, ἐν *Ruelle*, *Les Lapidaires*, τ. II, σ. 6.227. *Drexler*, ἐν *Wochenschrift f. klass. Philologie* 1898, σ. 977-8 (βιβλιογραφία τῶν περὶ τοῦ ἀετίτου πραγματευθέντων). *Fr. Kaumanns*, *Der Adlerstein als Hüllsmittel bei der Geburt*, ἐν *Hess. Blätter f. Volksk.* 1906, σ. 133 - 156.

4. *Kaumanns*, ἐνθ' ἀν., σ. 134. Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ἀετίτου παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις βλ. *M. Gaster*, ἐν *Hastings*, *Encyclopaedia of Religion and Ethics* 1909, τ. II, σ. 657.

5. *P. Belonius*, *Observat.* XX, κεφ. 23.—Περίαπτα, ἐν οἷς ἱασις, προφυλάττουσι τὰς ἐγκύους παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῆς ἐπιρρείας τῶν Νεράιδων, ὡς σημειώνει ὁ *C. Wachsmuth* (*Das alte Gr. im neuen*, σ. 70)· πόθεν ὁμῶς ἠρύσθη τὴν πληροφορίαν ταύτην ἀγνοῶ.

6. *W. Kroll*, *Astrologisches*, ἐν *Philologus* 1898, τ. 57, σ. 131. Βλ. καὶ *Catal. cod. astrolog. Graec.*, τ. I, σ. 65.

τὸ ὠκυτόκιον, ὅπως μὴ καὶ ἡ μήτρα κατενεχθῆ, πρὸς ἐμφαντικὴν παράστασιν τῆς δραστηριωτάτης ἐνεργείας αὐτοῦ, εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστή¹. Ἐπίσης ἐν κώδικι τοῦ ΙϚ' αἰῶνος τοῦ πατριαρχικοῦ σεμιναρίου Βενετίας φ. 153α: «Εἰς γυναῖκα νὰ γεννήσῃ εὐκολα· γράψε εἰς τὰ: Ὁ θόρυβος ἐγίνετον ἐπὶ τῆς γῆς· ἄγγελοι τὸ ἤκουσαν»².

Η'.

Μαγικὰ ἐμπόδια τοῦ τοκετοῦ καὶ ἀποτροπὴ αὐτῶν.

Συμπλοκὴ δακτύλων πρὸς δυστοκίαν.—Λύσις τῆς κόμης πρὸς εὐτοκίαν.—Ὅμοίως ἄνοιγμα τῶν θυρῶν καὶ τῶν κλειθρῶν.—Ἀνοικτὴ ψαλὶς.—Λύσις κόμβων καὶ ἄνοιγμα παντὸς κεκλεισμένου παρ' ἄλλοις λαοῖς.

Ὁ μῦθος περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἡρακλέους περιλαμβάνει ὡς ἐν τύπῳ τὰ κυριώτατα μαγικὰ ἐμπόδια πρὸς παρακώλυσιν τοῦ τοκετοῦ. Πρὸς χάριν τῆς Ἡρας τὸν τοκετὸν τῆς Ἀλκμήνης παρεμπόδιζον αἱ Μοῖραι καὶ ἡ Εἰλείθουια, κρατοῦσαι συμπεπλεγμένους τοὺς δακτύλους τῶν χειρῶν ἐπὶ τῶν γονάτων, μέχρις ὅτου διὰ τεχνάσματος τῆς Γαλινθιάδος ἔλυσαν τὰς χεῖρας καὶ οὕτως ἀπετράπη ἡ ἐπήρεια τῆς μαγγανείας³. Τὴν συμπλοκὴν τῶν χειρῶν, τὴν ἐπίθεσιν αὐτῶν ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ τὰ τοιαῦτα ὡς μαγικοὺς τρόπους πρὸς ἀναστολὴν τοῦ τοκετοῦ ἀναφέρει καὶ ὁ Πλίνιος (28, 33). Ἡ δεισιδαίμων αὕτη δοξασία, τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρξίς παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις Γερμανοῖς πιστοῦται καὶ ἐκ μνημείων τῆς τέχνης⁴, μνημονεύεται καὶ ἐν νορβηγικῇ παραδόσει⁵ καὶ ἐν σικελικοῖς παραμυθίοις⁶. Συναφῆς δ' ἴσως πρὸς αὐτὴν εἶναι καὶ ἡ

1. Ὁ Kroll ἀναφέρει σχετικὰς μαρτυρίας τοῦ *Plin.* 20,6. 226. *Φιλοστράτου*, Ἀπολλών. Τυχν. Γ' 39. *Theodor. Priscian.* 303,30. 341,18. 346,1.

2. Ν. Ἑλληνομνήμ., τ. Θ', σ. 195.

3. *Νίκανδρος*, παρ' Ἀντωνίν. *Λιβεράλ.* 29. *Ovid.*, *Metam.* IX 292 - 323. *Plin.*, N. H. XXVIII 33. *Αἰλιαν.*, Π. ζῴων IB' 5. *Λιβάν.*, σ. 1099 παρὰ *Westermann*, *Mythogr.*, σ. 360. *Σχολ. Townl.* Ἰλ. T 119. Πρβλ. Ἰλ. T 119. *Πανσαν.* Θ' ια' 3. Βλ. καὶ *Bötticher*, *Kl. Schriften* I 80 κέ. *F. G. Welcker*, *Kl. Schr.*, τ. III, σ. 190-3. *F. L. Schwarz*, *Die poet. Naturasch.* 1864, I, 252 κέ. *Samter*, *Geburt, Hochzeit u. Tod*, σ. 121 κέ. *Roscher*, *Lex. d. Myth.* I, στ. 1591.

4. *Grimm*, *Deutsche Mythologie*, 4ης ἐκδ. σ. 984. *Fr. Panzer*, *Beitrag zur deutschen Mythologie*, München 1855, τ. I, σ. 336 κέ.

5. *Asbjörnson*, *Norske Huldere - Eventy*, σ. 13 (*Mélusine* I, σ. 86). Ὁ *Grundvig* (*DgF* III 359α=*Liebrecht*, *Zur Volkskunde*, σ. 322) ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην εἰσεχώρησεν ἀνεπιγνώστως σχολικὴ τις ἀνάμνησις τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου.

6. *Gonzenbach*, *Sicilianische Märchen*, τ. I, σ. 72. 102. 348. (Συμπεπλεγμέναι χεῖρες μαγίσσης μεταξὺ τῶν γονάτων ἢ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐμποδίζουσι τὴν τοκετόν).

βυζαντινή, καθ' ἣν ἀπηγορεύετο εἰς τὰς ἐγκύους νὰ δίδωσι τὴν χεῖρα εἰς ἐπιτοκον¹. Παρ' ἡμῖν δὲ διατηρεῖται μὲν ἡ αὐτὴ δεισιδαιμονία, ἀλλ' ὑπὸ γενικώτερον τύπον, ἄνευ δηλ. ἀμέσου ἀναφορᾶς εἰς τὸν τοκετόν. Ἐν Λέσβῳ δὲν θεωρεῖται καλὸν νὰ κἀθῆνται μὲ συμπεπλεγμένους τοὺς δακτύλους, οὐδὲ νὰ ἐξαπλώνωνται μὲ ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας, διότι τοῦτο θεωρεῖται γρουσουζικο².

Ἡ δεισιδαίμων αὐτῆ συνήθεια εἶναι ἀπόρροια τῆς ιδέας, ὅτι πᾶν τὸ συμπεπλεγμένον ἢ συνδεδεμένον ἢ κεκλεισμένον παρακωλύει τὴν ἐλευθέραν λειτουργίαν τῆς φύσεως. Ἐκ τῆς ιδέας δὲ ταύτης ἐκπηγάζει μέγα πλῆθος μαγικῶν πράξεων, γινομένων ὄχι μόνον κατὰ τοὺς τοκετούς, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας κρίσιμους περιστάσεις τοῦ βίου, οἷον κατὰ τοὺς γάμους³, κατὰ τὰς ἀσθενείας⁴ καὶ κατὰ τὰς κηδείας⁵. Διότι κατὰ τοὺς κανόνας τῆς συμπαθητικῆς μαγείας ὑποτίθεται ὅτι τὸ φυσικὸν ἐμπόδιον, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ πᾶς δεσμὸς ἢ κόμβος ἢ τι τοιοῦτο ἐπὶ τινος ἀντικειμένου, ἀναπαράγει ἀντίστοιχον ἐμπόδιον ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει ἡ μαγικὴ πρᾶξις⁶.

Ὅθεν κατὰ ταῦτα καὶ παρ' ἡμῖν λύουν τὴν κόμην τῆς ἐπιτόκου (ξεπλέκουν τὰ μαλλιά της), ἄφηνον δὲ ἐφ' ὅσον διήρκουν αἱ ὠδίνες ἀνοικτὰς πάσας τὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρα καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ κλειθρα⁷. Ἐνιαχοῦ δὲ θέτουν ὑπὸ τὴν κλίνην καὶ ψαλίδιον μὲ ἀνοικτὰ τὰ σκέλη⁸.

1. Ψελλός, ἐν Σάθα, Μεσ. βιβλιοθ., τ. Ε', σ. 28.

2. *Georgeakis et Pineau*, Folk-lore de Lesbos, σ. 335.

3. Περὶ τῶν τοιούτων ἐμποδίων κατὰ τοὺς γάμους διαλαμβάνομεν ἐν ἄλλῳ τόπῳ. Τὸ κυριώτατον αὐτῶν εἶναι τὸ λεγόμενον ἀμπόδεμα (κατάδεσμος) πρὸς ματαίωσιν τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου. Ἐν Εὐρώπῃ ἦσαν ταῦτα συνηθέστατα κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, διατηρούμενα μέχρι τοῦ III' αἰῶνος, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον. (βλ. *Frazer*, *The golden bough*, 2d ed., τ. I, σ. 394 κέ. *Samter*, *Geburt, Hochzeit u. Tod.*, σ. 123. *Liebrecht*, *Zur Volkskunde*, σ. 322).

4. *Frazer*, σ. 396 κέ.

5. Αὐτ., σ. 401 κέ. *Samter*, σ. 128 κέ.

6. *Frazer*, σ. 393.

7. *R. Stern*, *Medizin, Aberglauben u. Geschlechtsleben in der Türkei*, τ. II, σ. 294—*Samter*, σ. 125. *Ukert*, *Gemälde von Griechenland 1833*, σ. 132 (κλειθρα). Δελτ. ἱστ. ἐταιρ., τ. Γ', σ. 64 (θύραι καὶ κλειθρα, ἐν Κεφαλληνίᾳ). *Sonnini*, *Voyage en Grèce et en Turquie*, 1801, τ. II, σ. 81 (θύραι ἀνοικταί). Ἐν Λιγυριῶ ἑκκλειδώνουν ὅλα τὰ μπαούλα, τὰ ντουλάπια. Λαογρ. Ε' 647. Ἐν δὲ Σοποτῶ, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Θ. I. Ἀθανασοπούλου, ἀνοίγουν τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ κιβώτια καὶ τὰς θύρας τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου. Εἰς παλαιότεραν δ' ἐποχὴν ἐπέθετον ἐπὶ τῶν νώτων τῆς τικτούσης κλειδαριὰν ἀμεταχείριστον καὶ τρεῖς ἐξεκλειδωνον αὐτήν. Νῦν σχεδὸν πανταχοῦ ἡ θύρα τοῦ κοιτῶνος εἶναι κλειστή, παραμενόντων ἐν αὐτῶ, πλὴν τῆς μαίας καὶ θεραπεινίδων, τοῦ συζύγου καὶ τῶν γονέων τῆς ὠδινούσης. Ἐν Κάσῳ, ὡς λόγον τούτου φέρουσι τὴν ἀνάγκην προφυλάξεως, ὅπως μὴ διὰ τῆς ἀνοικτῆς θύρας εἰσχωρήσῃ εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς ἐπιτόκου κακοποιὸν τι πνεῦμα (Ἐρατώ, Ἀθ. 1861, τ. Α', σ. 78).

8. Ἐν Τσεσμέ ἀπρὸ τοῦ τοκετοῦ θέτουν τριχίνον σάκιον ὑπὸ τὴν κλίνην τῆς ἐτοιμο-

Ἡ λύσις τῆς κόμης εἶναι ἀρχαιοτάτη ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ συνήθεια τῶν ἐπιτόκων¹, πρὸς τὸ ἀνοίγμα δὲ τῶν κλειθρῶν συναφὲς εἶναι τὸ ρωμαϊκὸν ἔθιμον τοῦ δίδειν εἰς τὰς γυναῖκας κλεῖδα εἰς σύμβολον εὐτοκίας². Αἱ Σερβίδες τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τοκετοῦ λύουν τὴν κόμην καὶ πάντα κόμβον τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν³. Ἐν Ρωσίᾳ, ὅταν ὁ τοκετὸς εἶναι δυσχερὴς, ἀνοίγουσιν ὅλα τὰ κλεισμένα καὶ λύουσιν ὅλα τὰ δεμένα διὰ νὰ ἐπέλθῃ εὐτοκία⁴. Ἐν Voigtland ἀνοίγουσιν ὅλα τὰ κλεῖθρα⁵. Οἱ Σάξονες τῆς Τρανσυλβανίας πρὸς εὐκολίαν τοῦ τοκετοῦ, ὅταν ἐπέλθωσιν αἱ ὠδῖνες, λύουν ὅλους τοὺς κόμβους τῶν ἐνδυμάτων καὶ ἀνοίγουν ὅλα τὰ κλεῖθρα τῶν θυρῶν καὶ τῶν κιβωτίων⁶. Οἱ δὲ σκηνῖται Τσιγγάνοι τῆς αὐτῆς χώρας λύουν κατὰ τὸν τοκετὸν ὅλους τοὺς κόμβους τῶν ἐνδυμάτων τῆς ὠδινούσης, καθὼς καὶ τῶν παρισταμένων⁷. Ὁμοίως ἐν Νορβηγίᾳ ἐπιχειμένου τοκετοῦ λύουν ὅλους τοὺς κόμβους τοὺς εὐρισκομένους ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων ἢ ὅπουδήποτε ἀλλαχοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ⁸. Καὶ ἐν Λαπωνίᾳ ἡ ὠδίνουσα δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ ἐπ' αὐτῆς ἄλυτον κόμβον⁹. Ἐν δὲ τῇ Βουλγαρίᾳ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τοκετοῦ ἀνοίγουν θύρας καὶ παράθυρα¹⁰.

Καὶ ἐκτὸς δὲ τῆς Εὐρώπης παρατηρήθησαν παραπλήσια συνήθεια. Ἐν Περσίᾳ, ὡς ἀναφέρει περιηγητῆς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ὅταν ὁ τοκετὸς ἦτο δύσκολος, παρεκάλουν τὸν μολλᾶν νὰ σχολάσῃ τὰ παιδία καὶ νὰ χαρίσῃ τὴν ποινὴν εἰς τοὺς τιμωρημένους μαθητάς· ἡγόραζον δὲ καὶ ἀπὸ τὸν πτηνοπώλην πτηνὰ ἐν κλωβίοις καὶ τ' ἄφηνον ἐλεύθερα¹¹. Ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς Ἰνδίαῖς ὁ λαὸς

τόκου, πρὸς δὲ ἀνοικτὴν ψαλίδα καὶ τεμάχιον δικτύου, ἅτινα προφυλάττουσι τὴν ὑγίαν αὐτῆς» (Ὁ ἐν ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΙΘ', σ. 140). Κάτωθεν τῆς κλίνης, ἐφ' ἧς ἡ λεχώ, θέτουν σακκίον μαῦρον καὶ ψαλίδιον (Καραγιάννη, Δεισιδαιμονίας δοκίμιον, σ. 264).

1. Ὀπιαν., Κυνηγετ. Α', 497. Σωρανός, σ. 240 Ros. Ovid., Fast. III 257. *Sexti Placit. Papyriens.* κ. XVII 11, σ. 55 Ackerns = Heim, Incantam. magica gr. et lat., σ. 485.

2. Paul., σ. 56.6. Samter, σ. 125.

3. Ploss - Bartels, Das Weib, 7ης ἐκδ. τ. II, σ. 291. Βλ. αὐτ., τ. I, σ. 811. Ἐν Σερβίᾳ ἡ νόμφη μεταβαίνουσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρὸς στέψιν λύει πάντα κόμβον τῶν ἐνδυμάτων τῆς διὰ νὰ γενᾶ εὐκολα (αὐτ., σ. 290).

4. Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1907, σ. 166.

5. Ploss - Bartels, ἐνθ' ἀν., τ. II, σ. 284.

6. Αὐτ., σ. 286. Frazer, ἐνθ' ἀν., I 392.

7. Ploss - Bartels, II 292.

8. Liebrecht, Zur Volkskunde, σ. 322.

9. Fritznor, Lappernes Hedenscap etc. Christiania 1876, σ. 69 = Liebrecht, αὐτ. Frazer I 392.

10. Strauss, Die Bulgaren, σ. 293.

11. O. Dapper (1680), παρὰ Th. Zachariae, ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1902, XII, σ. 111. Τὴν αὐτὴν συνήθειαν ὡς ἐπικρατοῦσαν παρὰ τοῖς Τούρκοις ἀναφέρουσιν οἱ Ploss - Bartels, ἐνθ' ἀν., τ. II, σ. 299, στηριζόμενοι εἰς μαρτυρίαν τοῦ Turpin(;).

πιστεύει ὅτι ἂν ἡ ἔγκυος δέσῃ κόμβον ἢ πλέξῃ πλεξίδα ἢ σφίγγῃ τίποτε, θὰ σφιγθῇ τὸ ἔμβρυον ἢ αὐτὴ θὰ ἐμποδισθῇ νὰ γεννήσῃ, ὅταν ἐπιστῇ ἡ ὥρα· αἱ προφυλάξεις δ' αὗται πρέπει νὰ φυλάττωνται καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἐγκυμοσύνης¹. Οἱ Mandeling τῆς Σουμάτρας ἀφήνουν ἀνοικτὰ κατὰ τὸν τοκετὸν ὅλα τ' ἀγγεῖα, τὰ κιβώτια, τὰς θήκας². Ἐνιαχοῦ τὰς προφυλάξεις πρὸς ἀποτροπὴν τῆς δυστοκίας λαμβάνουσιν οἱ γονεῖς ἢ ὁ σύζυγος. Παρὰ τοῖς παραλί-οις Δυὰκ οὐδέτερος τῶν γονέων ἐπιτρέπεται νὰ δέσῃ τι κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐγκυμοσύνης τῆς θυγατρὸς αὐτῶν³, παρὰ δὲ τοῖς μεσογείοις Δυὰκ ἡ ἀπαγόρευσις αὐτὴ βαρύνει τὸν σύζυγον⁴. Εἰς τὴν φυλὴν τοῦ Toumbuluh ἐν Celebes ἀπὸ τοῦ τετάρτου ἢ τοῦ πέμπτου μηνὸς τῆς ἐγκυμοσύνης ἀπαγορεύεται εἰς τὸν σύζυγον νὰ δέσῃ ὅ,τι δῆποτε ἢ νὰ θέσῃ τὸν ἕνα πόδα ἐπὶ τοῦ ἑτέρου⁵. Ἐν Ἰάβα ὄχι μόνον πᾶν τὸ κλειστὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀνοίγεται, ἀλλὰ καὶ τὰ ξίφη ἐξάγονται τῶν θηκῶν καὶ τὰ δόρατα τῶν δουροδοκῶν⁶, ὅμοιαι δὲ συνήθειαι παρατηροῦνται καὶ εἰς πολλοὺς τόπους τῶν ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν⁷.

Θ'.

Συμβολικοὶ λόγοι.

Διὰ τῆς μιμήσεως πράξεων πιστεύεται ὅτι ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐπανάληψις ὁμοίων ἢ ἀναλόγων ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ⁸. Κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἀρχὴν τὴν μίμησιν τῆς πράξεως δύνανται ν' ἀντικαταστήσωσι καὶ λόγοι περιγράφοντες αὐτὴν, ἐξ ὧν ὅμοιον προσδοκᾶται ἀποτέλεσμα. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς συμπαθητικῆς μαγείας ὑπάγεται καὶ ἡ συνήθεια (ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακωνικῆς) νὰ λέγωσιν οἱ πλησιάζοντες δυστοκοῦσαν εὐφήμες λόγους, ἐνέχοντας τὴν ἔννοιαν εὐκολίας καὶ ἀπαλλαγῆς, οἷον: «Γώρα ποῦ ἐρχόμουνα, ἀπάντησα ἕνα μουλάρι μὲ ἀσκιά λάδι, κ' ἔπεσαν τὰ ἀσκιά καὶ χύθηκε τὸ λάδι»⁹. Τοιαύτη συνήθεια ὑπάρχει καὶ ἐν Σοποτῶ Καλαβρύτων, ὅπου λέγουν τὰ ἐξῆς: «Γώρα

1. Frazer, τ. I, σ. 392.

2. Αὐτ., σ. 393.

3. Αὐτ., σ. 392.

4. Αὐτ., σ. 393.

5. Αὐτ.

6. Αὐτ.

7. Αὐτ., σ. 394. Ὁ Samter (σ. 126,2) ἀποδίδει ἄλλην ἔννοιαν εἰς τὴν συνήθειαν ταύτην, τὴν τῆς ὑποδείξεως ὅτι εἶναι ἔτοιμοι ν' ἀμυνθῶσι κατὰ τῆς ἐπηρείας τῶν δαιμόνων.

8. Οὕτω λ.χ. ἐν Σουμάτρᾳ ἄτεκνος γυνὴ κατασκευάζει ὁμοίωμα ξύλινον παιδίου, τὸ ὁποῖον κρατεῖ εἰς τοὺς κόλπους τῆς, ἐλπίζουσα ὅτι διὰ τοῦ μέσου αὐτοῦ θὰ δυνηθῇ ν' ἀποκτήσῃ τέκνα (Frazer, The golden bough², I 19).

9. Φ. Κουκουλέ, Οἰνουντικὰ, σ. 82-3.

πέρασα ἀπὸ τὴν ἀγορὰ καὶ εἶδα νὰ πουλᾶνε λάδια χέλια, λάδια χέλια»¹. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐλπίζουσιν ὅτι θὰ κατολισθήσῃ εὐκόλως τὸ παιδίον ἐκ τῆς μήτρας κατὰ μίμησιν τοῦ ἐκχυθέντος ἐλαίου. Εἰς τὰς Κυκλάδας πρὸς δυστοκοῦσαν λέγουν: «Κάτι χέλια φέρανε, κυρά μου». Ἐν δὲ τῇ Ἀρτοτίνῃ οἱ λόγοι συνοδεύονται καὶ ὑπὸ μαγικῆς πράξεως. Πρῶτον ἔργον τῆς μαίας ἐρχομένης εἰς δωμάτιον ὠδινούσης εἶναι νὰ πληρώσῃ τὸ στόμα τῆς ὕδατος, τὸ ὁποῖον ἀφήνει νὰ χυθῆ εἰς τὸ στῆθος τῆς ὠδινούσης, ἐπιλέγουσα: «καλὴ τῆς λευτεριά». Τὸ αὐτὸ δὲ κάμνει καὶ οἰαδῆποτε ἄλλη γυνὴ εἰσέρχεται εἰς τὸ δωμάτιον τῆς ὠδινούσης².

Ἐν Ἀγρινίῳ οἱ λόγοι οὗτοι ἔχουν τὴν μορφήν ἐπωδῆς: «Ἐβγα, βρέφος, καλεῖ σε ἡ γῆς, ἔβγα βρέφος, καλεῖ σε Ἀηγιάννης ὁ βαφτιστής, ἔβγα βρέφος, καλεῖ σε ἡ Παναγία, ποῦ τὸν Χριστὸν ἐγέννησε»³.

Γ.

Κτυπήματα.

Κτύπημα τῆς δυστοκούσης.—Ἐγὼ σὲ φόρτωσα, ἐγὼ σὲ ξεφορτώνω.—Κτυπήματα τῶν Βαίων.—Κτυπήματα εἰς ἄλλας ἡμέρας τοῦ ἔτους.—Κτυπήματα παρ' ἄλλοις λαοῖς.—Ἀνάλογα ἀρχαῖα ἱερὰ νόμιμα.

Ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος πρὸς βοήθειαν τῆς ὠδινούσης γυναικὸς ὁ σύζυγος ἐτυπτεν αὐτὴν τρίς εἰς τὰ νῶτα διὰ τοῦ ὑποδήματός του, ἢ εἰς τοὺς ὤμους μὲ τὸν θύσανον (τὴν φουῖντα) τῆς ζώνης του, ἐπιλέγων: Ἐγὼ σὲ φόρτωσα κ' ἐγὼ σὲ ξεφορτώνω, ἦ: *κι ὁ Θεὸς νὰ σὲ ξεφορτώσῃ*⁴. Ὁμοίως καὶ ἐν Σερβίᾳ κτυποῦσι τὴν ὠδίνουσαν εἰς τὸ πέρας τῆς σπονδυλικῆς στήλης μὲ ράβδον, δι' ἧς ἠλευθερώθη βάτραχος ἀπὸ ὄφιν, μέλλοντα νὰ καταβροχθίσῃ αὐτόν⁵, καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπίσης ἡ μαῖα ἢ ὁ σύζυγος κτυποῦσι μὲ τὴν παλάμην τὴν ἐπίτοκον εἰς τὰ ὀπίσθια διὰ νὰ γεννήσῃ εὐκόλως⁶. Τὰ κτυπήματα ταῦτα

1. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου.

2. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Δ. Λουκοπούλου. Ἡ μαμμὴ «τραβάει ἴσια 'ς τ' λιχῶνα, τς ἀνοίγει τσίγ κόρφου κὶ ξαπουλάει τοῦ νιρὸ 'ς πᾶν τ' ἀστῆθ' τς, κὶ λέει: καλὴ ξιλιφτιριά» (τοῦ νιρὸ δηλ. λέει, καθὼς τρέχ' τοῦ νιρὸ ἔτσι νὰ βγῆ κὶ τοῦ πιδὶ εὔκουλα). Κὶ ὄργια ἀλλ' γ'ναῖκα μπῆ μέσα κεῖ ποῦ κ'λουπουνάει ἡ λιχῶνα θὰ κᾶν' ὄπους κᾶν' ἡ μαμμὴ κὶ θὰ λέη: καλὴ ξιλιφτιριά».

3. Παρὰ Ἀθ. Παπασωτηροπούλου, φοιτητοῦ, 1918.

4. *Sonnini*, Voyage en Grèce, Par. 1801, τ. II, σ. 92. *E. Bybilakis*, Neugriechisches Leben, Berlin 1840, σ. 4.

5. *Ploss - Bartels*, Das Weib, 7ης ἐκδ. τ. II, σ. 299. Ἐν Εὐρυτανίᾳ συνηθίζεται τὸ ἐκ τῆς γαστρὸς ἢ τοῦ στόματος ὄφως ἐξαχθὲν πτηνὸν ἢ ἄλλο ζῷον νὰ ἐπιτίθεται ἐπὶ τῆς γαστρὸς τῆς ὠδινούσης ὡς εὐκολῦνον τὸν τοκετόν.

6. *A. Strauss*, Die Bulgaren, σ. 293.

σκοπὸν ἔχουσι, κατὰ τινα εἰκασίαν¹, νὰ παρακινήσωσι τὸ ἐν τῇ γαστρὶ ἔμβρυον εἰς δραστηριωτέραν ἐνέργειαν. Δὲν φαίνεται δ' ὁμως πιθανὴ τοιαύτη ἐξήγησις, διότι ἀλλαχοῦ τοῦ αὐτοῦ τρόπου γίνεται χρῆσις οὐχὶ πρὸς εὐτοκίαν ἀλλὰ πρὸς καταπράυνσιν ἀλγηδόνων καθόλου².

Παραπλησία πρὸς τὴν συνοδεύουσαν τὸ κτύπημα τοῦ συζύγου ρῆσις ἀναφέρεται καὶ εἰς ὁμοίαν, τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἔχουσαν, συνήθειαν τῶν ἀρχαίων. Κατὰ τὸν Πλίνιον, πρὸς ἐπίσπευσιν τοῦ τοκετοῦ, ἐκεῖνος, ἐξ οὗ συνέλαβεν ἡ γυνή, ἔλυε τὴν ζώνην του, ἐζώννυε τὴν γυναῖκα καὶ ἔπειτα τὴν ἔλυε πάλιν λέγων, ὅτι ἐκεῖνος ποῦ ἔζωσε καὶ θὰ λύσῃ τὴν ζώνην³. Ἐν Σερβίᾳ δὲ κατὰ τὸν τοκετὸν ὁ ἀνὴρ γυρίζει ἐπ' ὀλίγον εἰς τὸ δωμάτιον, βαστάζων τὴν ὠδίνουσαν γυναῖκά του, καὶ ἐπιλέγει: Ἐγὼ σ' ἐφόρτωσα, θέλω νὰ σὲ ξεφορτώσω⁴.

Κτυπήματα τῶν ἐγκύων πρὸς εὐτοκίαν συνηθίζονται καὶ πρὸ τῆς ὥρας τοῦ τοκετοῦ. Ἐν Καρδαμύλῃ τῆς Μάνης κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαίων μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας αἱ γυναῖκες κτυποῦσιν ἀλλήλας διὰ τῶν διανεμηθέντων ὑπὸ τοῦ ἱερέως βαίων, νομίζουσι δὲ ὅτι, ἂν μὲν ἡ κτυπηθεῖσα εἶναι ἔγκυος, θὰ γεννήσῃ εὐκόλως, ἂν δὲ μή, θὰ ὑποστῇ ζημίαν, διότι θὰ θραυσθῶσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς πινάκια· διὰ τοῦτο αἱ ἔγκυοι εὐχαρίστως δέχονται κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν καὶ ἀνδρῶν κτυπήματα⁵. Τὸ αὐτὸ ἔθιμον, μετὰ τῶν αὐτῶν δοξασιῶν συνδεδεμένον, τηρεῖται καὶ ἐν Σάμῳ⁶. Ἐν Χίῳ, λησμονηθέντος τοῦ σκοποῦ τῶν κτυπημάτων, μετέπεσαν ταῦτα εἰς ἀπλὴν παιδιάν. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην οἱ παῖδες μετὰ τὴν λειτουργίαν ἐξερχόμενοι τῆς ἐκκλησίας χαιρετῶνται μὲ μίαν βαγιοξυλιὰν κτυποῦντες ἀλλήλους μὲ τὰ ἀνά χειράς των βία⁷. Οὐχὶ

1. Ploss - Bartels, αὐτ., σ. 277.

2. Παρὰ τοῖς Τατάροις τοῦ Ἀδερβεϊτζὰν δύο χῆραι κτυποῦσιν ἐλαφρότατα διὰ τῶν ὑποδημάτων των τεσσαρακοντάκις πονοῦντα πληγωμένον, ὅστις αἰσθάνεται ἀμέσως ἀνακούφισιν τῶν πόνων (Revue des trad. popul. 1891, τ. VI, σ. 468).

3. Plin., N. H. XXVIII 42. Samter, Geburt, Hochzeit u. Tod, σ. 126.—Ὡς συνάγεται ἐξ ἐφθαρμένου χωρίου μεταγενεστέρου λατίνου ἱατροῦ, ὁ ἀνὴρ λύων τὴν ζώνην του καὶ ζωννύων δι' αὐτῆς τὴν γυναῖκα, ἐπιλέγει: Παῦσε λοιπόν, ἀπαλλάξου ἀπὸ τοῦ πόνου σου (Sexti Placiti Papyriensis, De medicina ex animalibus, κ. 17, 12 Parabellium medicamentorum scrip. ant., ed. Ackermann, σ. 55). Βλ. καὶ τὰς περὶ τοῦ χωρίου τούτου παρατηρήσεις τοῦ Heim, Incantamenta magica gr. et latina, σ. 486. Samter, σ. 127.

4. Ploss - Bartels, αὐτ., σ. 290.

5. Βλ. Ν. Γ. Πολίτην, ἐν Πανδώρα 1867, τ. III', σ. 157 καὶ Νεοελλ. ἀνάλ. 1872, Α', σ. 375.

6. Κ[ρητικίδου], Σαμιακὰ ἔθιμα, Ἐρμούπολ. 1875, σ. 61: Διὰ τῶν διανεμηθέντων βαίων κατὰ τὴν ἑορτὴν ἀγωναϊκῆς τινος κτυπῶσιν εἰς τοὺς ὄμους καὶ ὠμοπλάτας τὰς ἔγκυους ἐκ προλήψεως, ὅτι αὐταὶ θέλουσι τέξει τὸ ἔμβρυον ἐν εὐκολίᾳ, ἂν δὲ κτυπήσωσι δι' αὐτῶν μὴ ἔγκυον πιστεύουσιν, ὅτι θέλουσι θραυσθῆ τὰ ἐκ χώματος ἀγγεῖά της.

7. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, σ. 376.

δ' άσχετον πρὸς ταῦτα εἶναι ἴσως καὶ τὸ ἔθιμον εἰς τὰ Κατσανοχώρια τῆς Πίνδου, νὰ μεταβαίνωσι τὴν παραμονὴν τῶν Βαΐων εἰς παρακειμένους δαφνῶνας αἱ νεόνυμφοι γυναῖκες τῶν διαφόρων χωρίων καὶ νὰ κομίζωσιν ἐκεῖθεν τὰς χρειαζομένας διὰ τὴν ἑορτὴν δάφνας¹. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαΐων ἐπίσης συνηθίζονται κτυπήματα διὰ τῶν ἡγιασμένων βαΐων καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ἐν Οὐκραίνῃ μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς ἐκκλησίας ὀρμῶσιν οἱ νεαρώτεροι προπάντων τῶν ἐκκλησιασθέντων κατ' ἀλλήλων καὶ κραδαίνοντες ἡγιασμένους κλάδους ἰτέας κτυπῶσι τοὺς πλησίον αὐτῶν εὕρισκομένους, κατὰ προτίμησιν γυναῖκας καὶ κοράσια, ἐπιλέγοντες: «Ἡ ἰτιά χτυπᾷ, ὄχι ἐγώ, σὲ μιὰ βδομάδα εἶναι Λαμπρὴ!». Τὴν δ' ἐπαύριον ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς λειτουργίας εἰς τὴν οἰκίαν, τύπτουσι τοὺς κοιμωμένους ἀκόμη, ἐπιλέγοντες: «Ὅχι ἐγώ, ἡ ἰτιά χτυπᾷ, σὲ μιὰ βδομάδα ἔρχεται ἡ μεγάλη ἡμέρα· γίνου μεγάλος σὰν τὴν ἰτιά καὶ γερὸς σὰν τὸ νερὸ καὶ πλούσιος σὰν τὴ γῆ». Καὶ εἰς τὴν Μεγαλορωσίαν συνηθίζεται εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις νὰ κτυπῶσι τοὺς μὴ μεταβάντας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐπιλέγοντες: «Δὲν χτυπῶ ἐγώ, ἡ ἰτιά χτυπᾷ». Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ρωσίας οἱ ἐπανερχόμενοι τῆς ἐκκλησίας κτυποῦσι μὲ τὰ βάρια τοὺς ἀπομείναντας, τὰ παιδιά καὶ τοὺς ὑπηρέτας, λέγοντες: «Δὲν χτυπῶ ἐγώ, ἡ ἰτιά χτυπᾷ, σὲ μιὰ βδομάδα εἶναι Λαμπρὴ, ἡ ἀρρώστια στὸ δάσος, ἡ γειὰ στὰ κόκκαλα»². Καὶ πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας συνηθίζονται τὰ κτυπήματα κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαΐων, προπάντων μεταξὺ παιδίων καὶ νέων³.

Πλὴν τῆς ἑορτῆς τῶν Βαΐων συνηθίζονται ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος κτυπήματα καὶ εἰς ἄλλας τακτὰς ἡμέρας τοῦ ἔτους. Ἐν Λέσβῳ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτομαγιάς αἱ γυναῖκες κτυποῦσιν ἀλλήλας εἰς τὰ νῶτα μὲ τσουκνίδας, διὰ νὰ μακρύνουν τὰ μαλλιά των⁴. Πολλαχοῦ δὲ τῆς βορείου Ἑλλάδος, ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας, ἢ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων, ποιοῦσιν ἀγυρμόν, κρατοῦντες κλάδους

1. Κ. Α. Κρυστάλλης, ἐν Ἑβδομάδι 1891, φ. 17, σ. 5. Ὅτι ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς συνηθείας ταύτης εἶναι καὶ τὰ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαΐων κτυπήματα, τὰ ὅποια ἡ ἔπαυσαν νὰ γίνωνται εἰς τὰ Κατσανοχώρια ἢ παρέλιπε νὰ τὰ μνημονεύσῃ ὁ Κρυστάλλης, φαίνεται ἐκ τῆς συνυπάρξεως τοῦ αὐτοῦ ἔθιμου ἐν Σάμῳ. Οἱ νυμφευθέντες κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος ὑποχρεοῦνται νὰ προμηθεύωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἐνορίας των δέσμην διὰ τὴν ἑορτὴν ὡς δ' ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, μετὰ τὴν λειτουργίαν συνηθίζονται ἐκεῖ τὰ κτυπήματα (Κ[ρητικίδης], αὐτ.).

2. W. Mannhardt, Wald - u. Feldkulte, 2ας ἐκδ. τ. I, σ. 257.

3. Αὐτ., σ. 257 κέ. Ραβδισμοὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου Μαρτίνου 11 Νοεμβρίου, Zeits. d. Ver. f. Volksk. 1918, σ. 11.

4. Revue des trad. popul., τ. VIII, σ. 326. Georgeakis et Pineau, Folk - lore de Lesbos, σ. 301.—Ὁ Mannhardt (αὐτ., σ. 264) ἀναφέρει ὅμοιον ἔθιμον τῶν μαθητῶν ἐν τῇ νοτίῳ Ἰρλανδίᾳ νὰ κτυπῶσιν ἀγρίως κατὰ τὴν πρώτην Μαΐου τοὺς συμμαθητὰς των εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὰς χεῖρας μὲ δέσμην κνιδῶν (bunch of nettles).

σουρβιάς (*Sorbus domestica* L.), δι' ὧν σουρβίζουν (κτυποῦσι) τοὺς ἐντυγχάνοντας, ἐπιφωνοῦντες: «Σουρβα, σουρβα! γερὸ κορμί, γερὸ σταυρί, ὄλο γειὰ καὶ δύναμη, καὶ τοῦ χρόν' γεροί», ἢ: «Σουρβα, σουρβα! καὶ τοῦ χρόνου γεροὶ σὰν τῆ σουρβα!»¹. Κατὰ τὰς ἐορτὰς τῶν Χριστουγέννων παραπλήσια συνήθειαι ἐπικρατοῦσι καὶ ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ νοτιοδυτικῇ Γερμανίᾳ: παῖδες καὶ νέοι τύπτουσι τοὺς ἐντυγχάνοντας εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς θεραπαινίδας ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἢ γυναῖκας καὶ κοράσια, ἢ τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς ἀναδόχους των μὲ χλωροὺς κλάδους δένδρων χάριν ὑγείας καὶ μακροβιότητος².

Ἡ συνήθεια τῶν κτυπημάτων εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη ἐν Εὐρώπῃ, ἐπεκτεινομένη καὶ εἰς ἄλλας ἐποχὰς τοῦ ἔτους. Κατὰ τὴν ἀνοιξιν ἢ κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου³ κτυποῦνται ἢ μαστιγοῦνται μὲ χλωροὺς κλάδους, ἢ μὲ ράβδους, ἄνθρωποι, ζῶα, καὶ φυτὰ ἀκόμη, ὅπως ἐνισχυθῶσι καὶ ἀυξήσωσιν⁴. Ἰδίως δὲ παρατηρεῖται ὅτι μείζων σπουδαιότης ἀποδίδεται εἰς τὴν μαστίγωσιν νεανίδων καὶ γυναικῶν ὑπὸ ἀνδρῶν καὶ προδήλως συνδέεται τὸ ἔθιμον πρὸς ἰδέας τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς γενετησίου ὀρμῆς⁵. Ὁ χαρακτήρ δὲ οὗτος φαίνεται ἐπικρατῶν καὶ εἰς τὰ ἐκτὸς τῆς Εὐρώπης παραπλήσια ἔθιμα. Παρὰ τοῖς *Uaupès* τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς ἢ δοκιμασία τῆς ἐφηβείας τῶν γυναικῶν περιλαμβάνει καὶ μαστιγώσεις πολλάκις ἐπαναλαμβανομένας τοῦ γυ-

1. Λαογρ. Γ', σ. 351 κέ. Ἐστία, 1890, Α', σ. 62 (Φιλιππούπολις).—Καὶ ἐν Ἀδριανοπούλει, κατ' ἀναικρίνωσιν τοῦ Θεολ. Γ. Βαφειδίου: «Τ' ἄη Βασιλείου τοῦ προῖ ὅποιους σηκουθῆ ἐμβρουστά παῖρ' τῆ μασιὰ κὶ σουρβίζ' τοὺς ἀλλ' νὰ ἔνοον γιροὶ κὶ λέει σουρβα, σουρβα κὶ τοῦ χρόν' τοῦ ἀγίου Βασιλείου καὶ εἰς χρόνους πολλοὺς».—Ἐν Ζακύνθῳ κατὰ τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν «ἄλλοτε, πρὸ τῆς ἀποκαθλώσεως, οἱ πιστοὶ χάριν εὐλαβείας ἢ ὑπὲρ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, ἔτυπτον ἑαυτοὺς διὰ δυσθραύστων ράβδων ἢ λύγων, οἱ οὕτωσὶ δὲ τυπτόμενοι ἐκαλοῦντο μπατοῦδοι (*battuti*)» (*Α. Χ. Ζώης*, ἐν Ἐκκλησιαστ. Ἀληθείᾳ, Κων)πολις 1902, σ. 427. Λεξικὸν Ζακύνθου Α', σ. 666). Ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο ἔθιμον οὐδὲν κοινὸν φαίνεται ἔχον πρὸς τὰ κτυπήματα τῶν Βαβίων, εἶναι δὲ πιθανῶς ἰταλικῆς προελεύσεως.

2. *Mannhardt*, ἐνθ' ἀν., I, σ. 264 κέ. Μὲ κλάδους σουρβιάς συνηθίζουσιν ἐν Βεστφαλίᾳ νὰ κτυπῶσι τὰ ζῶα ἐξάγοντες αὐτὰ πρὸς ἀποτροπὴν τῶν δαιμονίων, προφύλαξιν ἀπὸ τῶν ὄψεων καὶ πρὸς γονιμότητα (*Wuttke*, *Deutsch. Aberglaube*, 3ης ἐκδ. § 145, σ. 111).

3. Κατὰ τὴν ἀνοιξιν, ὅτε ἡ φύσις ἀφυπνίζεται ἐκ τῆς χειμερίας νάρκης, τὰ Χριστούγεννα, ὅτε ἡ ἐπάνοδος τοῦ φωτός προαγγέλλει τὴν ἀσφαλῆ ἐπάνοδον τοῦ ἕαρος (*Mannhardt*, σ. 278). Κατὰ τὰ Χριστούγεννα: *H. Haupt*, ἐν *Hess. Blätter f. Volksk.* 1903, σελ. 98 κέ.

4. *Mannhardt*, τ. I, σ. 251-303 (*Der Schlag mit der Lebensrute*). *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1891, τ. I, 181. 1897, τ. VII, 75. 1900, τ. X, σ. 142 κέ. 332-3. *Zeitschrift f. Ethnologie* 1909, σ. 681 κέ. *Archiv f. Religionswiss.* 1899, τ. II, σ. 12. *Revue de l'hist. des religions* 1898, τ. 38, σ. 332-3. *R. Andree*, *Braunschweiger Volkskunde*, 2α ἐκδ. 1901, σ. 330. *Revue des trad. popul.* 1903, τ. 18, σ. 326. 328-330.

5. *Mannhardt*, σ. 281. *Clemm*, ἐν *Archiv f. Religionswiss.* 1914, σ. 147.

μνοῦ σώματός των με χλωρούς κλάδους¹. "Ομοίαι συνήθειαι ὑπάρχουσι καὶ παρὰ τοῖς Macusi Ἰνδοῖς τῆς Βρεττανικῆς Γουαάνης καὶ παρ' ἄλλοις τῶν ἰθαγενῶν². Ἐν δὲ Celebes τῆς Ἰνδονησίας κτυποῦσι νεάνιδας εἰς τὴν κεφαλὴν με φύλλα τοῦ φυτοῦ *dracaena terminalis*, με τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταστήσωσιν ἐναερίά τινα πνεύματα βοηθητικὰ εἰς τὴν θεμελίωσιν τῶν οἰκιῶν των³. Ὁμοίως κτυποῦσιν αὐτόθι τὴν κεφαλὴν πάσχοντος πρὸς θεραπείαν, ἢ λιποθυμήσαντα, ὅπως ἀνανήψῃ⁴.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων συνάγεται, ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἰδέα, ἐξ ἧς προῆλθον αἱ διάφοροι αὐταὶ συνήθειαι, ἦτο ἡ μετάδοσις τῆς γονιμοποιουῦ δυνάμεως, ἣν ὑποτίθενται ἐγκλείοντες οἱ χλωροὶ κλάδοι, εἰς τὸ διὰ τούτων τυπτόμενον σῶμα⁵. Πρὸς τὴν γονιμότητα δέ, ὡς εἶδομεν ἤδη, συνδέεται στενῶς καὶ ἡ δύναμις τῆς εὐτοκίας. Ὑστερον δὲ προσέλαβον αἱ συνήθειαι τὰς συγγενεῖς ἐννοίας τῆς ἐνισχύσεως τῆς ὑγείας, τοῦ καθαρμοῦ καὶ τῆς ἀποτροπῆς τῶν προκαλούντων τὰς νόσους καὶ τὴν ἀφορίαν αἰτίων.

Ἡ αὐτὴ πιθανῶς ἀρχικὴ ἰδέα ἀναγνωρίζεται ὡς ἡ ἀφετηρία θρησκευτικῶν τινων νομίμων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἅτινα παντοίας ὑποστάντα σὺν τῷ χρόνῳ μεταβολὰς καὶ τροποποιήσεις προσέλαβον ἄλλην ἐννοιαν, δυσδιαγνώστου καταστάντος τοῦ πρώτου αὐτῶν σκοποῦ. Τοιαῦτα νόμιμα εἶναι τ' ἀκόλουθα.

Α'. Ἡ διαμαστίγωσις τῶν Σπαρτιατῶν ἐφήβων παρὰ τὸν βωμὸν τῆς Ὀρθίας. Τὸ σκληρὸν τοῦτο νόμιμον, ὅπερ τινὲς μὲν τῶν ἀρχαίων χαρακτηρίζουσι ὡς φιλάνθρωπον ἀντικατάστασιν ἀρχαιοτέρας αἱματηρᾶς λατρείας δι' ἀνθρωποθυσιῶν, ἄλλοι δ' ὡς ἀγώνισμα ἀντοχῆς πρὸς τὰς πληγὰς καὶ ἐγκαρτερήσεως πρὸς τὸν πόνον, πρῶτος ὁ J. G. Frazer⁶, ἐξ ὁμοίων ἐθίμων ἀγρίων λαῶν συνεπαίρανε, ὅτι εἶναι εἶδος δοκιμασίας, ὡς ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας ὑποχρεοῦνται νὰ ὑποστῶσιν οἱ νέοι εἰς τοὺς λαοὺς τούτους κατὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν πρὸς θρησκευτικὸν καθαρμόν. Ὁ δὲ Anton Thomsen εὐστοχώτερον διέγνωσεν, ὅτι ἡ διαμαστίγωσις τῶν Σπαρτιατῶν ἦτο τελετὴ κοινωνίας μετὰ τῆς θεότητος τῆς βλαστήσεως Ὀρθίας Λυγοδέσμης, ἐξ ἧς οἱ ἔφηβοι προσεκτῶντο ὑγείαν καὶ ρώμην⁷. Τελευταῖον δὲ ὁ Ernst Pfuhl πειστικώτατα κατέδειξεν, ὅτι τὸ ἱερὸν τοῦτο νόμιμον ἐν ἀρχῇ δὲν ἐσκόπει ἀπλῶς νὰ

1. Ploss - Bartels, *Das Weib*, 7ης ἐκδ. τ. I, σ. 400.

2. Αὐτ. 400 κέ. *Zeitschrift f. Ethnologie* 1900, σ. 679 κέ. Βλ. καὶ τοὺς συγγραφεῖς τοὺς ἀναφερομένους ὑπὸ *Frazer*, *Pausanias*, τ. III, σ. 342. Πρβλ. *Zeitschrift des Ver. f. Volksk.* 1899, τ. IX, σ. 122.

3. *Archiv f. Religionswiss.* 1914, τ. XVII, σ. 585.

4. Αὐτ., σ. 585. 586.

5. Πρβλ. *Mannhardt* I 303. *Ed. Lehmann*, *Die Anfänge der Religion*, ἐν *Die Kultur der Gegenwart*, μέρ. I, τμ. III 1, σ. 13, 2α ἐκδ. (1913).

6. *Pausanias*, τ. III, σ. 341 κέ.

7. Ἐν *Archiv f. Religionswissenschaft* 1906, IX, σ. 397-416.

προσδοθῆ ὑγεία καὶ ρώμη εἰς τοὺς μαστιγομένους ἐφήβους, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἐνισχύσῃ τὴν γονιμοποιὸν δύναμιν αὐτῶν¹.

Β'. *Μαστίγωσις γυναικῶν ἐν Ἀλέα*. Ἐν Ἀλέα τῆς Ἀρκαδίας ἐν τῇ διονυσιακῇ ἑορτῇ, τοῖς Σκιερείοις, ἐμαστιγοῦντο αἱ γυναῖκες, ἀκαθὰ καὶ οἱ Σπαρτιατῶν ἑφηβοὶ παρὰ τῇ Ὀρθίᾳ². Ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἐπρόκειτο περὶ τελετῆς κοινωνίας τῶν γυναικῶν καὶ τοῦ δενδρίτου Ἰσως θεοῦ Διονύσου εἶναι πιθανόν· αἱ μαστιγούμεναι γυναῖκες διὰ τῆς τοιαύτης κοινωνίας ἐπεζήτησαν ἐπαύξησιν τῆς γονιμότητος αὐτῶν³.

Γ'. *Μαστίγωσις τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πανός ἐν Ἀρκαδίᾳ*. Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Θεοκρίτου (Ζ' 106) ἀναφέρει ὅτι ἐν Ἀρκαδίᾳ ἐτελεῖτο ἑορτῆ, «ἐν ἣ οἱ παῖδες τὸν Πᾶνα σκίλλαις ἔτυπτον, ὅτε οἱ χορηγοὶ λεπτὸν ἱερεῖον ἔθουον καὶ μὴ ἰκανὸν τοῖς ἐσθίουσιν». Ἄλλος δὲ σχολιαστὴς λέγει ὅτι τοῦτο ἐγένετο ὑπὸ τῶν Ἀρκαδίων, ὅταν ἐπέστρεφον ἐκ θήρας ἀτυχοῦς, ἧς τὴν αἰτίαν ἐπέρριπτον εἰς τὸν θεόν, παρ' ὅσον ὄρειος ὦν ἐπιστατεῖ τῆς θήρας. Τὴν μαρτυρίαν τοῦ πρώτου χαρακτηρίζουσι τινες ὡς συγκεχυμένον αὐτοσχεδίασμα, παραδέχονται δ' ὡς ὀρθὴν τὴν τοῦ δευτέρου, ἀρνούμενοι τὴν ὑπαρξιν τοιαύτης ἑορτῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ⁴. Ἀλλὰ τὸ μὲν κείμενον τοῦ Θεοκρίτου οὐδαμῶς ἀναφέρει θηρευτὰς καὶ δυσθηρίαν, τούναντίον δὲ Ἀρκαδικοὺς παῖδας μαστίζοντας «σκίλλαισιν ὑπὸ πλευράς τε καὶ ὤμους» τὸν Πᾶνα, «ὅτε κρέα τυτθὰ παρείη». Πιθανώτατα δὲ πρόκειται περὶ μαστιγώσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πανός ὑπὸ παίδων ἐν τακτῷ χρόνῳ, καὶ δὴ ἐν ἑορτῇ, ὡς μᾶς διδάσκουσιν ἀνάλογα ἀρχαῖα νόμιμα. Οἱ ἀτυχήσαντες κυνηγοὶ ἠδύναντο κατὰ παντοίους ἄλλους τρόπους νὰ ἐκδηλώσωσι τὴν πρὸς τὸν θεὸν δυσαρέσκειάν των, καὶ ὄχι ὠρισμένως διὰ σκίλλων μαστιγοῦντες, φυτοῦ καθαρσίου, ὅπερ ἔχει τὴν θέσιν του μόνον ἐν ἱερῷ νομίμῳ. Ὅτι ἡ μαστίγωσις ἐγένετο ἐν ἀρκαδικῇ ἑορτῇ ἐπιβεβαιώνει καὶ τρίτος σχολιαστὴς, στηριζόμενος εἰς μαρτυρίαν τοῦ Μουνατίου, γραμματικοῦ ἀξιοπίστου ἐχόντος πηγὰς⁵.—Ἡ ἔννοια τοῦ νομίμου τούτου εἶναι, κατὰ τὸν Mannhardt, ἡ διὰ τῆς μαστιγώσεως τοῦ Πανός ἀποτροπὴ ἀπὸ τούτου πάσης ἐπιβλαβοῦς ἐπηρείας καὶ ἐπαύξεσις τῆς γονίμου καὶ παραγωγικῆς δυνάμεως αὐτοῦ⁶.

1. Αὐτ. 1911, XIV, σ. 643-6.

2. *Πανσαν*. Η', γγ' 1. *M. P. Nilsson*, Griech. Feste, Lpz. 1906, σ. 299-300.

3. Πρβλ. *E. Pfuhl*, ἐνθ' ἄν., σ. 644.

4. *J. E. Harrison*, Prolegomena to the Study of Greek Religion, Cambridge 1903, σ. 101. *Nilsson*, ἐνθ' ἄν., σ. 443.

5. Ὁ Wilamowitz ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ ἀναφερόμενος Μούνατος εἶναι ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶν. μ. Χ. ζήσας Μουνατίος ὁ κριτικὸς ἐκ Τράλλεων (*Euripides Herakles*, τ. I, σ. 188).

6. *Mannhardt*, Mythologische Forschungen, Strassburg 1884, σ. 124. *Roscher* ἐν *Lex. d. Mytholog.*, τ. III, σ. 1357. *Nilsson*, ἐνθ' ἄν., σ. 444.

Δ'. Μαστιγώσεις ἐν ἑορτῇ τῆς Δήμητρος. Ἐκ τοῦ Ἡσύχιου (λ. μόροτον) μνησθάνομεν ὅτι διὰ πλέγματος ἐκ φλοιοῦ, καλουμένου μορόττου, ἔτυπτον ἀλλήλους τοῖς Δημητρίοις. Ἄν καὶ δὲν καθορίζεται σαφέστερον ἡ δημητριακὴ ἑορτὴ, ἐν ἣ τούτο ἐγένετο, εἶναι ὅμως πιθανώτατον, ὅτι ἐννοοῦνται τὰ θεσμοφορία, τὰ ὅποια μόνον γυναῖκες ἐώρταζον¹. Ἡ ἑορτὴ αὕτη δὲν ἦτο μόνον ὑπὲρ τῆς εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς γονιμότητος τῶν γυναικῶν, ἀφοῦ εἰς τὰς πρωτογενεῖς θρησκευτικὰς παραστάσεις αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι ἀχώριστοι, καὶ πολλαχῶς ἐν τῇ λατρείᾳ ἐκδηλοῦται ὁ παραλληλισμὸς αὐτῶν. Ὅθεν βέβαιον φαίνεται, ὅτι καὶ ἐν τοῖς θεσμοφορίοις δὲν θὰ ἔλειπον τελεταὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν γονιμότητα τῶν γυναικῶν². Ὁ Mannhardt³ θεωρεῖ συγγενὲς πρὸς τὸ νόμιμον τῶν Δημητρίων τὸ φενατικὸν νόμιμον κατὰ τὴν τελετὴν τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, ὅτε ὁ ἱερεὺς περιθέμενος τὸ προσωπεῖον τῆς Κιδαρίας Δήμητρος ἔπαιε ράβδοις τοὺς ὑποχθονίους. Ἄλλ' ἡ γνώμη αὕτη στηρίζεται προπάντων εἰς τὴν ἐσφαλμένην γραφὴν τῶν κωδικῶν καὶ τῶν παλαιοτέρων ἐκδόσεων τοῦ Πausανίου (H' ιε' 1), ἐπιχθονίους ἦτοι ἀνθρώπους, ἀντὶ ὑποχθονίους⁴, εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι τὸ παίειν τὴν γῆν ράβδοις ἢ τῇ χειρὶ εἶναι μαγικὸς τρόπος ἐπικλήσεως ἢ προσκλήσεως τῶν ὑπὸ τὴν γῆν δαιμόνων.

Ε'. Μαστιγώσεις περὶ τὸν δηλιακὸν βωμόν. Ἐν Δήλῳ, ὡς σημειώνει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Καλλιμάχου (Δ' 321), «περὶ τὸν βωμόν τοῦ Ἀπόλλωνος ἔθος ἦν τρέχειν καὶ τύπτειν τὸν βωμόν τοῦ Ἀπόλλωνος μάστιγι». Ὅθεν κατὰ ταῦτα ἐπανελαμβάνετο ἐν Δήλῳ παράλληλον νόμιμον πρὸς τὸ τῆς ἀρκαδικῆς ἑορτῆς τοῦ Πανός, τυπτομένου διὰ μάστιγος τοῦ βωμοῦ. Ἄλλως δ' ὅμως παραδίδει τοῦτο ὁ Ἡσύχιος ἐν λ. Δηλιακὸς βωμός: «Τὸ περιτρέχειν κύκλῳ τὸν ἐν Δήλῳ βωμόν καὶ τύπτεσθαι», ἀναφέρων τὴν ἀρχὴν τοῦ νομίμου εἰς τὸν Θησέα. Ἄλλ' εἴτε περιτρέχοντες τὸν βωμόν ἔτυπτον ἀλλήλοις, εἴτε ἐμαστίγουν αὐτὸν τὸν βωμόν, ἡ σημασία τοῦ νομίμου ἦτο ἡ ἰδία, ἣν ἐνεῖχον καὶ ἄλλαι τοιαῦται μαστιγώσεις⁵.

Ζ'. Μαστίγωσις φαρμακῶν ἐν τοῖς Θαργηλίοις. Καθ' ἕκαστον ἔτος ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Θαργηλίων (κατὰ Μάιον περίπτου) ἢ καὶ ἐκτάκτως ἐνίοτε ἐν θεομηνίαις, εἰς τινὰς πόλεις (ἀκριβέστερον γινώσκομεν περὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κολοφῶνος) περιῆγον ἓνα ἢ δύο ἀνδρας (φαρμακοὺς, συβάκχους, καθάρ-

1. Nilsson, αὐτ., σ. 233,3.

2. Βλ. Nilsson, αὐτ.

3. Myth. Forsch., σ. 121.

4. Τὴν ἐσφαλμένην ταύτην γραφὴν ζητεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ, φέρων ὡς ἐπιχείρημα τὰ νόμιμα τῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γονιμότητος μαστιγώσεων, ὁ Fr. Back (De Graecorum caerimoniis in quibus homines deorum vice fungebantur, Berol. 1883, σ. 12).

5. Βλ. Mannhardt, Myth. Forsch., σ. 138 κέ.

ματα) και τύπτοντες αὐτοὺς διὰ κλάδων ἀγρίας συκῆς καὶ σκιλλῶν, τοὺς ἔθουον ἔξω τῆς πόλεως πρὸς καθαρμὸν αὐτῆς¹. Χαρακτηριστικώτατον καὶ ἐμφαῖνον σαφῶς τὴν ἀρχικὴν ἐννοίαν τοῦ νομίμου ἦτο, ὅτι διὰ τῶν κλάδων ἔτυπτον ἐπτάκις τὸν φαρμακὸν εἰς τὰ γεννητικὰ ὄργανα αὐτοῦ, κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰππώνακτος². Ἡ μαστίγωσις τοῦ φαρμακοῦ ἐν ἀρχῇ ἐσκόπει τὴν ἐνίσχυσιν τῆς γονιμότητος, ὕστερον δὲ προσέλαβε τὴν ἐπικρατήσασαν σημασίαν τοῦ καθαρμοῦ, ἣτις διακρίνει τὴν ὅλην ἐορτὴν τῶν Θαρρηγῶν³.

Ζ'. Βουλίμου ἐξέλασις. Παραπλήσιον ἔθιμον ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Συμποσ. προβλ. Γ' ἡ' 1, σ. 693 f): «Θυσία τίς ἐστὶ πάτριος, ἣν ὁ μὲν ἀρχῶν ἐπὶ τῆς κοινῆς ἐστίας δρᾶ, τῶν δ' ἄλλων ἕκαστος ἐπ' οἴκου· καλεῖται δὲ βουλίμου ἐξέλασις· καὶ τῶν οἰκετῶν ἕνα τύπτοντες ἀγνίαις βάβδοις διὰ θυρῶν ἐξελαύνουσιν, ἐπιλέγοντες, Ἐξω βούλιμον, ἔσω δὲ πλοῦτον καὶ ὑγίαιαν». Κατὰ ταῦτα καὶ ἐν Χαιρωνείᾳ ὑπῆρχε θρησκευτικὸν νόμιμον μαστιγώσεως καὶ δὴ διὰ κλάδων λύγου, φυτοῦ εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεδίδετο ἀντιαφροδισιακὴ δύναμις⁴. Τὴν συγγένειαν τῆς βουλίμου ἐξελάσεως πρὸς τὴν μαστίγωσιν τῶν φαρμακῶν ἐν τοῖς Θαρρηγῶν ὑπέδειξεν ἤδη ὁ Mannhardt (σ. 129).

Η'. Μαστιγώσεις κατὰ τὰ Λουπερκάλια. Ἐν Ρώμῃ κατὰ τὴν ἐορτὴν

1. Ἐκτενῶς πραγματεύονται περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου νομίμου οἱ ἐπόμενοι συγγραφεῖς, παρ' οἷς καὶ συναγωγὴ τῶν μαρτυριῶν: A. Mommsen, Feste der Stadt Athen, σ. 470 κέ. Mannhardt, Mythologische Forschungen, Strassburg 1884, σ. 124-138. Usener, ἐν Sitzungsber. d. Ak. der Wissensch. in Wien Phil.-hist. Cl. 1897, τ. 137,3, σ. 59-62—Kl. Schr., τ. IV (1913), σ. 255-8. Harrison, Prolegomena, σ. 95-105. Nilsson, Gr. Feste., σ. 105-113. Paton, ἐν Revue archéologique 1907, σ. 54-7. Ὁ P. Stengel, (ἐν Hermes, τ. 87, σ. 86 κέ.) προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι οἱ φαρμακοὶ δὲν ἐθανατοῦντο.

2. Ἀπ. 9 Bergk: «ἐν δὲ θυμῷ / φάρμακος ἀχθεὶς ἐπτάκις βραπισθείη», παρὰ Τζέτζη, Χιλιάδ. Ε' 750. Πρβλ. Τζέτζ., αὐτ. 733-4: «Ἐπτάκις γὰρ βραπίσαντες ἐκείνον εἰς τὸ πέος, σκίλλαις, συκαῖς ἀγρίαις τε καὶ ἄλλοις τῶν ἀγρίων».

3. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Nilsson (σ. 112, 3) μᾶλλον ἐπῆλθε κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Θαρρηγῶν συμφορμὸς τῶν δύο σημασιῶν, διότι θεωρεῖ μονομερῆ ὅλως τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Mannhardt (σ. 138) ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ καθαρμοῦ εἶναι μετατροπὴ τῆς ἀρχικῆς παραστάσεως, καθ' ἣν τὸ πνεῦμα τῆς αὐξήσεως περιήγετο ἐν ὁμοιώματι (εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ φαρμακοῦ) καὶ διὰ τῶν μαστιγώσεων ἀπηλευθεροῦτο ἀπὸ τὰς κωλυούσας τὴν αὐξησιν ἐπιρρείας καὶ καθίστατο ἱκανὸν πρὸς παραγωγὴν καὶ ὑγίαιαν κατὰ τὸ ἐπιόν ἔτος.—Τὸ ἔθιμον τῆς μαστιγώσεως πρὸς γονιμότητα συνάγει ὅτι ἐπεχωρίαζεν ἐν Ἀθήναις ὁ A. Furtwängler (Sitzungsber. d. bayr. Ak. d. Wiss., 1905, σ. 457) ἐκ τοῦ ἀγάλματος ἐν τῷ ἀετώματι ἀρχαιοτάτου ναοῦ τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ τρισωμάτου τέρατος, ὅπερ ὑπολαμβάνει ὡς παριστῶν τοὺς Τριτοπατρεῖς, οὓς ἐπεκαλοῦντο οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὲρ γενέσεως παιδῶν. Τὸ ἀντικείμενον, ὅπερ κρατεῖ εἰς χεῖρας τὸ τέρας, ἐξηγεῖ ὁ Furtwängler ὡς ἱμάντας, σύμβολον μαστιγώσεως πρὸς τεκνοποιίαν.

4. Βλ. E. Fehrle, Die kultische Keuschheit im Altertum, σ. 139 κέ. (RGVV., τ. VI). Πιθανῶς ὁμοῦς καὶ εἰς τὴν λόγον, ὡς εἰς τὴν μύρτον καὶ ἄλλα φυτὰ, ἀπεδόθη ἡ ἰδιότης αὕτη ὕστερον, ἀντὶ τῆς ἐν ἀρχῇ πιστευομένης ἀφροδισιακῆς (βλ. αὐτ., σ. 129).

τῶν Λουπερκαλίων, ἀγομένην τὴν 15 Φεβρουαρίου, οἱ ἱερεῖς τοῦ θεοῦ Φαῦνου Λούπερκοι (λύκοι) διέτρεχον γυμνοὶ τὴν πόλιν κρατοῦντες λωρίδας τῶν ἐκ τῶν θυσιαζομένων αἰγῶν δερμάτων, αἵτινες καθάρσια (februa) ἐκαλοῦντο, δι' ὧν ἔτυπτον τοὺς ἐντυγχάνοντας, ἰδίως δὲ τὰς γυναῖκας εἰς τὰς παλάμας¹. Ὅχι μόνον δ' αἱ ἐν ἡλικίᾳ γυναῖκες εὐχαρίστως ἐδέχοντο τὰ κτυπήματα, νομίζουσαι ὅτι συνεργοῦσι «πρὸς εὐτοκίαν καὶ κύησιν», ἀλλὰ καὶ αἱ ἄγαμοι πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς γονιμότητος αὐτῶν ἐν τῷ γάμῳ. Τὰ κτυπήματα, ὡς παρατηρεῖ ὁ Mannhardt (σ. 114), ἦσαν οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ἑορτῆς.

Θ'. *Κτυπήματα τῶν γυναικῶν διὰ μυρσινῶν κατὰ τὴν λατρείαν τῆς Ἀγαθῆς θεᾶς*. Κατὰ τινὰ ρωμαϊκὸν μῦθον, ὁ Φαῦνος ἐτιμώρησέ ποτε τὴν σύζυγον τοῦ Φαῦναν ἢ Ἀγαθὴν θεᾶν (Bona dea) μεθυσθεῖσαν, τύψας διὰ κλάδων μυρσίνης². Ἄλλ' ὁ μῦθος οὗτος, καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι περὶ τῆς αὐτῆς θεᾶς, ἐπλάσθη ἐκ νομίμων τῆς λατρείας, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Preller³. δι' ὃ μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἴκασεν ὁ Mannhardt, ὅτι κατὰ τὴν μυστικὴν λατρείαν τῆς θεᾶς ἦτο ἔθος νὰ τύπτωσιν ἀλλήλας αἱ ἑορτάζουσαι διὰ κλάδων μύρτων, πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἐτύπτοντο καὶ κατὰ τὰ Λουπερκαλία⁴.

Γ'. *Κτυπήματα τῶν γυναικῶν κατὰ τὰς νόνας καπρωτίνας*. Κατὰ τὰς νόνας καπρωτίνας (7 Ἰουλίου) ἤγετο ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Λατίῳ ἑορτὴ εἰς τιμὴν τῆς Iunonis, τῆς θεᾶς τοῦ γάμου καὶ τῆς γυναικείας γονιμότητος. Μετεῖχον αὐτῆς καὶ ἐλεύθεραι γυναῖκες, ἀλλὰ προπάντων θεραπαινίδες, αἵτινες λαμπρῶς κεκοσμημέναι περιήρχοντο «παίζουσαι διὰ σκωμμάτων εἰς τοὺς ἀπαντῶντας», ἔπειτα δὲ ἔτυπτον καὶ ἐλιθοβόλουν ἀλλήλας⁵. Τὰ σκώμματα εἰς τοὺς ἐντυγχάνοντας, καθὼς καὶ ἡ λιθοβολία, εἶναι, ὡς λέγει ὁ Mannhardt, κοινόταται συνήθειαι τοῦ θερισμοῦ, τὰ δὲ κτυπήματα θὰ ἦσαν συναφὲς ἔθιμον, ἐνέχον συγχρόνως πιθανῶς καὶ τὴν ἰδέαν φυτικῆς καὶ γυναικείας γονιμότητος.

1. Συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν βλ. εἰς τοὺς περὶ τῆς ἑορτῆς πραγματευθέντας: Mannhardt, Mythol. Forsch., σ. 72 κέ. Wissowa, Religion u. Kultus d. Römer, 1902, σ. 173 κέ., 485 κέ., ἐν Roscher, Lex. d. Mythol., I, 1457. Harrison, Prolegomena, σ. 52 κέ. C. Pascal, Studii di antichita, σ. 166 κέ. Unger, ἐν Rhein. Mus. 1881, τ. 36, σ. 58 κέ.

2. Πλουτάρχ., Κεφαλ. καταγρ. ῥωμ. 20, σ. 268. Sex. Clodius, παρὰ Lactant., Div. inst. I, 22, 11 καὶ Arnob., Adv. nat. V 18.

3. Preller, Röm. Mytholog., 3ης ἐκδ. I 391.

4. Mannhardt, αὐτ., σ. 115-120. Wissowa, ἐν Pauly - Wissowa RE., λ. Bona dea, σ. 688. Fehrle, ἐνθ' ἀν., σ. 129.

5. Schwegler, Röm. Geschichte, I 532 κέ. Mannhardt, αὐτ. 121-3. Roscher, Lex. d. Mythol. II 598 κέ. Wissowa, Relig. u. Kult. der Römer, σ. 118.

ΙΑ'.

Ἅγιοι βοηθοί.

Δαίμονες καταδιώκοντες καὶ κακοποιούντες ἐπιτόκους καὶ λεχοῦς. — Θῆλυ δαιμόνιον. — Κουτσοδαιμόνιο. — Ἄλης. — Ἅγιοι βοηθοί. — Παναγία. — Ἅγιος Ἐλευθέριος. — Ἅγιος Αὔκουλας. — Ἅγία Λεχοῦσα. — Ἅγιος Στυλιανός. — Ἅγιος Συμεών. — Ἀζαρέας. — Ἅγία Μαρίνα.

Πλὴν τῶν ἐκ μαγικῶν ἐπηρειῶν, πιστεύεται ὅτι ἀπειλοῦσι τὰς ἐπιτόκους παντοειδεῖς ἄλλοι κίνδυνοι, προερχόμενοι ἐκ δυσμενοῦς διαθέσεως ὑπερανθρώπων ὄντων ἢ ἐκ τῆς ἐνεργείας δαιμόνων, καταδιωκόντων καὶ κακοποιούντων τὰς ἐγκύους, τὰς λεχοῦς καὶ τὰ βρέφη. Εἰς τοιαύτην ἐνέργειαν ἀποδίδουσι τὰ πλεῖστα παθήματα τούτων, τῶν ὁποίων τὴν ἀληθῆ αἰτίαν ἀδυνατοῦσι νὰ διαγνώσωσι· διὸ συνηθέσταται εἶναι παρὰ διαφόροις λαοῖς αἱ προφυλάξεις κατὰ τῶν δαιμονικῶν ἐπηρειῶν ἐπὶ τῶν λεχόνων καὶ τῶν ἀρτιγεννῆτων βρεφῶν¹. Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ τῶν ἐκ τοιούτων ἐπηρειῶν κινδύνων προσφεύγουσι μὲν καὶ εἰς μαγικοὺς τρόπους, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὰ πολλὰ ἐπικαλοῦνται τὴν ἀρωγὴν ἄλλων ὑπερανθρώπων ὄντων ἀγαθοποιῶν, προστατευόντων τὰς ἀπειλούμενας ἐγκύους. Εἰς πάσας τὰς θρησκείας ἀναφέρονται τοιαῦτα ὑπεράνθρωπα ὄντα κακοποιᾶ ἢ ἀλεξίκακα, πρόξενα βλάβης καὶ ὀλέθρου εἰς τὰς γυναῖκας κατὰ τὴν κύησιν, τὸν τοκετὸν καὶ τὴν λοχείαν, ἢ ἐπικουροῦντα εὐεργετικῶς κατὰ τὰς αὐτὰς κρίσιμους περιστάσεις τοῦ βίου των. Ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν ἐγίνωσκε μὲν δαίμονας κακοποιοῦς τῶν ἐγκύων, εἰμὴ παιδοκτόνους δαίμονας, μετὰ τὸν τοκετὸν ἐνεργοῦντας, ὡς τὴν Γελλῶ καὶ τὴν Λαμίαν, περὶ ὧν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διετήρησε τοὺς αὐτοὺς δεισιδαίμονας φόβους μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ τὰ φόβητρα τῶν παίδων φάσματα τῆς Μορμούς, τῆς Γοργούς, τῆς Ἀλφριτοῦς, τῆς Ἐμπούσης· ἀπέδιδε δ' ὅμως τὰ ἐπισυμβαίνοντα εἰς τὰς ἐγκύους πάθη εἰς μαγικὰς ἐπηρείας ἢ εἰς τὴν δυσμένειαν τῶν προστατίδων θεοτήτων, ὡς δεικνύουσιν οἱ μῦθοι περὶ τῶν τοκετῶν τῆς Λητοῦς καὶ τῆς Ἀλκμήνης, παρεμποδιζομένων ἐκ τῆς ὀργῆς τῆς Ἥρας. Ἐτίμων δ' ὡς θεὰς ἐπὶ τῆς κυήσεως καὶ τῶν τοκετῶν τὰς Εἰλειθυίας, τὰς Γενετυλλίδας, τὴν Ἥραν, τὴν Ἀρτεμιν, τὴν Ἀφροδίτην, τὴν Ἐκάτην. Παρὰ δὲ τοῖς Ρωμαίοις θεότητες μὲν τῆς εὐτοκίας ἐθεωροῦντο ἡ Lucina, ἡ Diana, ἡ Numeria, ἡ Egeria, ὡς προστατίδες δὲ μετὰ τὸν τοκετὸν κατὰ τοῦ κακοποιῦ θεοῦ Σιλβανοῦ ἐπιστεύοντο αἱ θεότητες τῶν Ἰνδιγिताμέντων Intercidona, Pilumnus καὶ Deverra².

1. Βλ. συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν παρὰ *F. Liebrecht*, *Des Gervasius von Tilbury Otia imperialia*, σ. 99 καὶ *Zur Volkskunde*, σ. 31. *Mannhardt*, *Wald - u. Feld - kulte*, τ. II, σ. 125. *W. H. Roscher*, *Ephialtes*, σ. 90.

2. *August.*, *De civ. dei* VI, 9. Περὶ τῶν ἐν ἄλλαις θρησκείαις θεοτήτων ἐπὶ τοῦ τοκετοῦ πρβλ. *Ploss - Bartels*, *Das Weib* II, σ. 15 κέ.

Παρά τῷ καθ' ἡμᾶς λαῶ ἀναφέρεται ὡς αἰτία τῶν προσβαλλόντων τὰς ἐγκύους καὶ τὰς λεχοῦς κακῶν ὁ διάβολος· κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπιστεύετο ὅτι ἐμποδίζει τὸν τοκετὸν ἢ πνίγει τὰ νεογνά καὶ παρενοχλεῖ τὰς λεχοῦς θῆλυ δαιμόνιον¹, ὅπερ φαίνεται ὅτι δὲν ἐταυτίζετο πρὸς τὴν Γελλῶ, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον συγγενὲς πρὸς τὴν Λιλίθ τῶν Ἑβραίων². Ἰδιαιτέρως δὲ δοξάζουσι σήμερον ἐν Ζαγορίῳ ὅτι εἷς τραγοειδῆς χωλὸς δαίμων (κουτσός, κουτσοδαίμονιο) εἶναι ἐπικίνδυνος εἰς τὰς λεχοῦς καὶ τὰς ἐγκύους, τῶν ὁποίων πλήττει τὴν γαστέρα διὰ τῶν κεράτων του³. Οἱ Ἕλληνες δὲ τῆς Καππαδοκίας πιστεύουσιν ὅτι δαίμων τις θήλεια, ἡ Ἄλης, παρενοχλεῖ τὰς ἐπιτόκους καὶ τὰς λεχοῦς. Ἐντεῦθεν ἡ φράσις: Ἄλης τὴν ἐπάτησε, λεγομένη ὅταν κινδυνεύῃ ἡ γυνὴ κατὰ τὸν τοκετὸν. Ὡς σημειώνει ὁ Καρολίδης⁴, «πρὸς ἀποδίωξιν τοῦ δαίμονος τούτου πρέπει νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς λεχοῦς εἷς ἢ πολλοὶ χῆνες καὶ οὗτοι ν' ἀπολυθῶσι κατὰ τῆς λεχοῦς· θεωρεῖται δὲ σωστικόν, ἂν οὗτοι μεθ' ὀρμῆς ἐφορμῶντες πλήττωσι τὸ πρόσωπον τῆς πασχούσης. Ὁ δαίμων ἐκφεύγει τότε καὶ ἡ οὕτω σωθεῖσα γυνὴ θεωρεῖται τοῦ λοιποῦ ἀπρόσβλητος ὑπὸ τοιοῦτου εἶδους δαιμόνων, καὶ οὐ μόνον αὐτὴ δὲν προσβάλλεται πλέον κατὰ τὸν τοκετὸν, ἀλλὰ καὶ παρισταμένη εἰς τοὺς τοκετοὺς ἄλλων γυναικῶν ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ ἐκφοβεῖν καὶ ἀποσοβεῖν τὸν δαίμονα. Πιστεύεται δὲ ὅτι ἡ τοιαύτη δύναμις διατηρεῖται ἐπὶ ἑπτὰ γενεὰς ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ οἰκογενεῖᾳ. Καὶ ἐκ τοιοῦτων ὀνομασμένων οἰκογενειῶν ζητοῦνται γυναῖκες καὶ ἐκ μακρυσμένων ἔτι κωμῶν, ἵνα παραστῶσιν εἰς τοὺς τοκετούς»⁵.—Τὸ ὄνομα τῆς δαίμονος ταύτης δὲν εἶναι βεβαίως ἐλληνικόν⁶. Ἄλλος τύπος αὐτοῦ εἶναι

1. Ψελλοῦ, Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων, σ. 25-6, 29 Boissonade. Τὴν ἐπήρειαν τῆς δαίμονος ταύτης ματαιώνει ὁ ἄγγελος Ραφαήλ. (Διαθήκη Σολομῶντος, ἐν Migne, Patr. gr., τ. 122, σ. 1336).

2. Βλ. Bergel, Mythologie d. alten Hebräer I, σ. 25. M. Gaster, ἐν Hastings, Encyclopaedia of Religion and Ethics 1909, τ. II, σ. 655, 657 κέ.

3. B. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, σ. 153.

4. Π. Καρολίδου, Γλωσσάριον συγκριτικὸν ἐλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων, Σμύρνη 1885, σ. 136-7.

5. Βλ. καὶ I. Σαραντίδου Ἀρχελαίου, Ἡ Συνασός, Ἄθ. 1899, σ. 84. Εἰς τὰ τοῦ Καρολίδου προσθέτει ὅτι ἡ φράσις Ἄλης τὴν ἐπάταξεν, λέγεται ὅταν ἡ λεχὼ ἔνεκα ἐπιλοχίου πυρετοῦ πάθῃ ἐκλαμψίαν, καὶ ὅτι πρὸς ἀποδίωξιν τοῦ δαίμονος πυροβολοῦσιν ἐπανειλημμένως καὶ εἰσάγουσιν εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς λεχοῦς χῆνας, θέτοντες δ' ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς πασχούσης κριθῆν, ἀπολύουσι τούτους κατ' αὐτῆς.—Φαρασοπούλου, Τὰ Σύλατα, σ. 40: «Ὅταν ὑπάρχη δυστοκία, ἔνεκα ἀφορήτων ὠδίνων ἐπέρχεται ἐνίοτε λιποθυμία εἰς τὴν τίκτουσαν· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει φέρουσι χῆνας, νομίζοντες ὅτι διὰ τῶν φωνῶν τούτων θὰ ἐκδιώξωσι τὸν ἄλυν, ὅπως ὀνομάζουσι τὸν προξενουῦντα πόνου εἰς τὴν τίκτουσαν».

6. Αἱ ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ἐτυμολογίαι τοῦ ὀνόματος ὑπὸ Π. Καρολίδου εἶναι ἀπίθανοι· συσχετίζει αὐτὸ πρὸς τὸ ἀλίσκομαι, ἢ τὸ εἶλλω, ἢ τὸ ἔλλη, ἀλαῖνω, ἡλός, ἡλός, ἡλίθιος, ἀλεάτης, ἀλιτρός, ἀλιτήριος, καθὼς καὶ πρὸς τὸ ἰάλλω, ἐφιάλτης· οὐχ ἥττον θεωρεῖ αὐτὸ συγγενὲς ἴσως καὶ πρὸς τὸ Εἰλεῖθια.

Ἄλους, ὡς καλεῖται παρὰ τῶν κατοίκων τῶν Φαράσων τῆς Καππαδοκίας, κατὰ τὸν Καρολίδην, «δαίμων τις σκότιος, διὰ νυκτὸς πλανώμενος καὶ ποικιλοτρόπως ἐνοχλῶν ἢ κακοποιῶν τοὺς ἀνθρώπους». Καὶ οἱ Ἀρμένιοι (τοῦ Ἐγίν) πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξιν πονηροῦ πνεύματος, ὅπερ καλοῦσιν Ἄλ, κλέπτοντος ἢ ἀντικαθιστῶντος τὰ νεογέννητα παιδία ἢ ἀποσπῶντος τὸ ἦπαρ τῶν μητέρων¹. Τὰ ὀνόματα τῶν δαιμόνων Ἄλη καὶ Ἄλους εἰκάζω ὅτι εἶναι συγγενῆ μᾶλλον πρὸς τὸ τῆς νυκτίας δαίμονος τῶν Ἀράβων Ἀλιλάτ, πρὸς ὃ συσχετίζουσι τινες καὶ τὸ ὄνομα τῆς δαίμονος τῶν Ἑβραίων Λιλίθ². — Ἡ δὲ διὰ χηνῶν ἀποτροπὴ τῆς δαίμονος εἶναι ἴσως συναφῆς πρὸς ἀρχαίας δοξασίας περὶ ἱερότητος τοῦ πτηνοῦ τούτου, ὑπεμφαινομένης εἰς τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ὡς ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης³, καὶ εἰς τὸν ρωμαϊκὸν μῦθον περὶ σωτηρίας τοῦ Καπιτωλίου ὑπὸ χηνῶν, ὅστις προφανῶς εἶναι αἰτιολογικός, πλασθεὶς πιθανῶς ἐκ τῆς διατροφῆς χηνῶν ἐν τῷ Καπιτωλίῳ διὰ λόγον τινὰ θρησκευτικόν.

Πρὸς σωτηρίαν ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν δαιμονικῶν ἐπηρειῶν κινδύνων συντελεστικωτάτην πιστεύει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὴν βοήθειαν ἀγίων τινῶν, τοὺς ὁποίους πρὸς τοῦτο ἐπικαλεῖται. Καὶ κατ' ἐξοχὴν μὲν ἀντιλήπτορα ἐν τοῖς κινδύνοις τούτοις, ὡς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς δεινοῖς, νομίζει τὴν Παναγίαν, ἀλλ' ἰδιαιτέραν δύναμιν πρὸς προστασίαν τῶν ἐγκύων καὶ τῶν λεχῶν ἀποδίδει εἰς ἀγίους τινάς. Στηρίζεται δὲ ἡ δοξασία περὶ τῆς τοιαύτης ιδιότητος τῶν ἀγίων τούτων εἰς τὸ ὄνομα αὐτῶν, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία ὑποτίθεται ὅτι ἐμφαίνει τὴν κατοχὴν εἰδικοῦ χαρίσματος. Ἄλλ' εἰς τὴν κατανόησιν τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος συνηθέστατα παραπλανᾷ παρετυμολογία αὐτοῦ, τοῦτο δὲ παρατηρεῖται ὄχι μόνον ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει, ἀλλὰ γενικῶς εἰς τὴν δημώδη ἀντίληψιν περὶ ἱαματικῆς δυνάμεως τῶν ἀγίων. Ἀλλαχοῦ ἐμνημονεύσαμεν παραδείγματ' αἰνὰ παρετυμολογίας ὀνομάτων ἀγίων παρ' ἡμῖν, ἐξ ἧς πηγάζει ἡ πίστις περὶ τοῦ ἰδιαιτέρου χαρίσματος ἐκάστου αὐτῶν⁴, τοιαύτη δ' εἰς τὴν παρετυμολογίαν τοῦ ὀνόματος βασιζομένη πίστις εἶναι κοινοτάτη καὶ εἰς ἄλλους λαούς⁵.

1. Folk - lore 1904, τ. XV, σ. 445.

2. F. Nork, Etymologisch - mythologisches Real - Wörterbuch, Stuttgart 1845, τ. II, σ. 44.

3. Ἰω. Λυδοῦ, Περὶ μηνῶν Δ', 44. Ἄγαλμα Ἀφροδίτης πατούσης τὸν πόδα ἐπὶ χηνῶς ἐν Βερολίῳ: Kekulé, Weibliche Gewandstat. a. d. Werkst. d. Parthenongiebelfiguren, Berlin 1894. Ὁμοίον ἀγαλμάτιον ἐξ Ἀργους ἐν τῷ αὐτόθι μουσεῖῳ (Ath. Mitteilungen 1879, IV 150, ἀρ. 489). Περὶ τοῦ χηνῶς ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς μύθοις βλ. Stephani, ἐν Comptes rendus de la Commission archéol. de St. Petersburg, 1863, σ. 17 κέ.—Ὅποια ἡ σχέσις τοῦ χηνῶς πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν εἶναι σαφές, οὐδὲ συνάγεται ἀσφαλές τι ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως χηνῶς μεταξὺ παραστάσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν λατρείαν ταύτην. Πρὸς βλ. Σβορώνου, ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1917, σ. 78 κέ.

4. Δελτ. ἱστορ. ἐταιρ. 1883, τ. Α', σ. 6.

5. Βλ. Revue des traditions populaires 1910, σ. 104-5. Τὴν ἰδιαιτέραν μονογραφίαν περὶ τούτου ὑπὸ Em. Katuzmacki (Über Wesen und Bedeutung der volks-

Οἱ προστάται ἅγιοι τῶν ἐγκύων καὶ τῶν λεχῶν εἶναι οἱ ἐπόμενοι.

Ἄγιος Ἐλευθέριος. Εἶναι γενικὴ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἡ πίστις, ὅτι ἡ χάρις τοῦ ἁγίου τούτου παρέχει εὐκολον τὸν τοκετόν, διὰ τοῦτο αἱ ἐπίτοκοι τιμῶσι τὴν μνήμην αὐτοῦ μὴ ἐργαζόμεναι κατὰ τὴν ἑορτὴν του¹, ἐπικαλοῦνται δὲ καὶ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ² καὶ τελεσφόρος ὑπολαμβάνεται ἡ ἐπίθεσις τοῦ εἰκονισματίου αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ὠδινουσῶν³. Ἐν Ἀθήναις εἰς τὸ παρὰ τὴν Μητρόπολιν ἐκκλησίδιον τοῦ ἁγίου συρρέουσι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς αὐτοῦ αἱ ἔγκυοι καὶ ἀνάπτουσι κηρία πρὸ τῆς εἰκόνης αὐτοῦ, ὁμοίως καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ ὑπάρχουσιν ἐκκλησῖαι ἀφιερωμέναι εἰς αὐτόν, ὡς παρὰ τὸ Λιβίσιον τῆς Λυκίας, ὅπου ὑπάρχουσιν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ δύο τοιαῦτα παρεκκλήσια⁴. Ἐν Κρήτῃ πρωίας καὶ ἐσπέρας θυμιατίζουσιν αἱ ἔγκυοι τὸ εἰκονισμα αὐτοῦ⁵. Ἐν Κεφαλληνίᾳ ἐν δυστοκίᾳ ψάλλεται παράκλησις εἰς τὸν ἅγιον⁶, ἂν δ' ἡ μήτηρ κινδυνεύσῃ τίκτουςα, δίδεται εἰς τὸ βαπτίζομενον τὸ ὄνομα Ἐλευθέριος, ἂν εἶναι ἄρρεν, Ἐλευθερία, ἂν εἶναι θῆλυ, «ἐπειδὴ εἰς τὸν φερώνυμον ἅγιον ἀποδίδεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ ἀπὸ τοῦ κινδύνου σωτηρία καὶ ὁ αἴσιος τοκετός»⁷.

Ὁ Βυβιλάκης⁸ εἰς τὸν ἅγιον Ἐλευθέριον δὲν ἐδίστασε ν' ἀναγνωρίσῃ μικρὸν παρηλλαγμένην τὴν ἀρχαίαν θεότητα Εἰλείθουσαν, ἧς τὴν λατρείαν ἀντικατέστησεν ἐν τῇ ἐκχριστιανισθείσῃ Ἑλλάδι. Καίτοι δὲ ἐνωρὶς ἀνεσκευάσθη ἡ παντελῶς ἀσύστατος αὕτη γνώμη ὑπὸ τοῦ Sanders⁹ καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων, καταδειχθέντος καὶ τοῦ ἀληθοῦς λόγου, δι' ὃν αἱ τίκτουςαι ἐπικαλοῦνται τὴν βοήθειαν τοῦ ἁγίου τούτου¹⁰, ἀλλ' ὅμως ἡ πλάνη τῆς συνταυ-

etymologischen Attribute christlicher Heiliger, ἐν Jagic Festschrift, Berlin 1908) γινώσκω μόνον ἐξ ἀνακοινώσεως τοῦ L. Deubner, ἐν Archiv f. Religionswiss. 1912, τ. XV, σελ. 300.

1. Ἐν Ἀδριανουπόλει κατ' ἀνακοίνωσιν Θεολ. Γ. Βαφείδου: «Τοῦ ἁγίου Λευτέρ' οἱ γαστρομένες δὲ δουλεύουσιν γιὰ νὰ ἐλευθιροθεῖν εὐκολα».

2. X. Κορύλλου, Ἐθνογραφία τῆς Πελοποννήσου, σ. 60. A. Βάλληδα, Κυθνιακά, Ἐρμούπολ. 1882, σ. 110-131. Νεροῦτσος, ἐν Δελτ. ἱστ. ἐτ., τ. Γ', σ. 84.

3. Ἐν Κεφαλληνίᾳ: Δελτ. ἱστ. ἐτ., τ. Γ', σ. 64. Ἐν Ζακύνθῳ: Ἄπ' ὄλα δι' ὄλους, περιοδ. Ἀθ., 1904, ἀρ. 46, σ. 755. Εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς ἐπιτόκου ἐν Κρήτῃ: Bybilakis, Neugriechisches Leben, Berlin 1840, σ. 4· ὁμοίως ἐν Ἀθήναις ἐπὶ δυστοκίας.

4. M. I. Μουσαίου, Βαπτισμοί, ἤτοι λεξιλόγιον τῆς λειβησιανῆς διαλέκτου, Ἀθ. 1885, σ. 34. Ἰωσ. Χαριτωνίδου, Περὶ τῆς λιβισιακῆς διαλέκτου, ἐν Τραπεζοῦντι 1911, σ. 29.

5. Bybilakis, σ. 3.

6. Ἡλ. Τσιτσέλης, ἐν Δελτ. ἱστ. ἐτ. Γ', σ. 64.

7. Π. Λωρεντζάτος, ἐν Λαογρ. Β', σ. 300.

8. Bybilakis, ἐνθ' ἀν., σ. 2.

9. D. Sanders, Das Volksleben der Neugriechen, Mannheim 1844, σ. 305.

10. C. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen, σ. 72. B. Schmidt, Volksleben d. Neugriechen, σ. 38. N. Γ. Πολίτης, ἐν Νεοελλ. ἀναλ. 1872, τ. Α', σ. 376.

τίσεως τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου πρὸς τὴν Εἰλειθιαν ἕνεκα τῆς συνηχίσεως τῶν ὀνομάτων δὲν ἐξηλείφθη, ἐπαναλαμβανομένη πολλάκις μέχρι σήμερον¹. Τινὲς μάλιστα προχωροῦσι καὶ περαιτέρω, ὑποστηρίζοντες ὅτι ἡ ἐν Ἀθήναις ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου ἀντικατέστησε παλαιὸν ἱερὸν τῆς Εἰλειθυίας, ἰδρυμένον ἐν τῇ αὐτῇ θέσει². Ἄλλ' ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου ἐτιμᾶτο ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας τῆς Γοργοεπηκόου, ἀνακαινισθεῖσα δ' ἐν ἔτει 1863 ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Σωτῆρος, καὶ μόλις μετὰ τινα χρόνον μετωνομάσθη τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου³. Πρὸς ἐξομάλισιν τῆς ἀνυπερβλήτου ταύτης δυσκολίας διὰ τὴν ἄμεσον ἀντικατάστασιν τῆς ἐθνικῆς λατρείας ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς, ὁ Struck καὶ ὁ Michael⁴ φαντάζονται ὅτι τὴν ἀρχαίαν λατρείαν τῆς Ἴσιδος καὶ τῆς Εἰλειθυίας διεδέχθη ἀμέσως ἡ τοῦ τὴν αὐτὴν ἔχοντος εὐεργετικῆν ἐνέργειαν ἁγίου Ἐλευθερίου· ὅτε δὲ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐκτίσθη ἡ σημερινὴ ἐκκλησία καὶ ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας τῆς Γοργοεπηκόου κατετέθη ἐν αὐτῇ, μετακομισθεῖσα ἐκ τοῦ Παρθενῶνος, δὲν ἐξηφανίσθη ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου, ἀλλ' ὡς δεικνύει ἡ διατήρησις τῶν δύο ὀνομάτων ἐξηκολούθει ὑφισταμένη ὁμοῦ μετὰ τῆς Παναγίας Γοργοεπηκόου μέχρι τῆς σήμερον. Ταῦτα δ' ὁμοίως εἶναι ἀμάρτυρα καὶ ἀνυπόστατα· οὐδὲν γινώσκωμεν περὶ λατρείας τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου ἐν Ἀθήναις πρὸ τοῦ Θ' αἰῶνος, οὐδεμία δ' ἀπολύτως συνάφεια τοῦ ἁγίου τούτου πρὸς τὸ φερόνυμον ἐκκλησίδιον ὑπῆρχε πρὸ πενήκοντα περιήπου ἐτῶν· καὶ θὰ ἦτο παραδοξότατον φαινόμενον, ὡς ἐλέγομεν καὶ ἀλλαχοῦ⁵, ἂν ἡ λατρεία τῆς Εἰλειθυίας ἢ τῆς Ἴσιδος, λεληθότως διατηρουμένη ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας, ἐκαρᾶδοκεῖ εὐκαιρίαν ν' ἀναβλαστήσῃ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν.

Τινὲς τῶν ταυτιζόντων τὸν ἅγιον Ἐλευθέριον πρὸς τὴν Εἰλειθιαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης αὐτῶν φέρουσι τὸν μεταγενέστερον τύπον τοῦ ὀνόματος τῆς θεᾶς Ἐλευθώ⁶, ἀλλ' εἶναι φανερόν ὅτι οὔτε πρὸς τὸ Εἰλειθια, οὔτε πρὸς οἰονδήποτε τύπον τοῦ ὀνόματος τούτου ἔχει τι κοινὸν ἐτυμολογικῶς τὸ ὄνομα Ἐλευθέριος. Τυχαία δ' ὅλως εἶναι ἡ ὁμοιότης τῆς ἀποδιδομένης εἰς

1. X. Κορέλλου, ἐνθ' ἄν. E. Sidney Hartland, ἐν Hastings, Encyclopaedia of Religion and Ethics 1909, τ. II, σ. 638. Mary Hamilton, ἐν Annual of the British School XII (1906-7), σ. 352-3. Τῆς αὐτῆς, Greek Saints and their Festivals, Edinburgh 1910, σ. 18-9.

2. A. P. Παγκαβῆ, Ἄπαντα, τ. III' (1889), σ. 72. T. Νερούτσου, Χριστιανικαὶ Ἀθήναι, ἐν Δελτ. Ιστ. ἐτ., τ. Γ' (1889), σ. 84. A. Struck καὶ K. Michael, ἐν Athen. Mitteilungen 1906, σ. 316. O. Weinreich, αὐτ. 1912, σ. 44.45.

3. Βλ. Νερούτσου, ἐνθ' ἄν.

4. Ἐνθ' ἄν., σ. 323 κέ.

5. Λαογρ. Δ', σ. 20. Βλ. καὶ αὐτ., σ. 17.

6. Κοροῦτ. 34. Ἀνθολογ. Γ' 604 (Παύλου Σιλεντιαρίου), Θ' 268 (Ἀντιπάτρου Θεσσαλονικέως).

τὸν ἅγιον δυνάμεως πρὸς προστασίαν τῶν ἐπιτόκων καὶ τῶν λεχῶν, προερχομένη ἐκ παρετυμολογίας τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ὁ ἅγιος θεωρεῖται προστάτης καὶ βοηθὸς τῶν κυουσῶν, διότι τὸ ὄνομά του ὑποτίθεται ἐμφαίνον ὅτι παρέχει εἰς τὰς ἐγκύους καλὴν λευτεριά, αἴσιον τοκετόν, ὅτι λευτερώνει αὐτάς. Ὅτι τοιαύτην σημασίαν εἶχε καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ ἢ λέξις ἐλεύθερος καὶ τὰ ἐκ ταύτης παράγωγα συνάγεται μετὰ πιθανότητος ἐκ τῶν ἐξῆς τεκμηρίων. Ἡ Θεσσαλικὴ ἐπιγραφή: «Ἀπλουι Τεμπείτα Λίσχυλῖς Σατύρου ἐλευθέρια»¹ φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς ἀνάθημα γυναικὸς ἐπὶ αἰσίῳ τοκετῷ. Τὸ παρ' Ὑγίνῳ ὄνομα τῆς θυγατρὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἡρας Libertas ἀντὶ τοῦ Lucina, ὡς εἰκάζει ὁ M. Schmidt, προέρχεται ἐκ μεταφράσεως τοῦ Ἑλευθέρια². Ἡ Ἄρτεμις παρὰ Λυκίοις ἐλέγετο Ἑλευθέρα, κατὰ τὸν Ἀρτεμίδωρον³, ἐν ἐπιγραφαῖς δὲ τῶν Λυκιακῶν πόλεων Μύρων, Σούρας καὶ Κυανέων ἀναφέρεται θεὰ Ἑλευθέρα⁴.

Ἅγιος Αἰκουλας. Ἀνύπαρκτος ἅγιος, πλασθεὶς ἐν Λιβισίῳ τῆς Λυκίας ἐξ ἐπικλήσεως τοῦ ἁγίου Ἑλευθερίου. Εὐχὴ τῶν Λιβισίων: «Ἄη μου Λιφτέρη μου, λιφτίρωσί την, ἄη μου Αἰκουλα, ἡρόκλυνί την»⁵. Τὰ Αἰκουλα (=τὰ εὐκολα, τὰ εὐκολύνοντα τὸν τοκετόν) εἶναι τὸ ὄνομα μοναστηρίου, κειμένου πρὸς Δ τοῦ Λιβισίου, ἔχοντος δὲ δύο παρεκκλήσια τοῦ ἁγίου Ἑλευθερίου. Τὸ ἕτερον τούτων ὑποτίθεται ὅτι εἶναι τοῦ ἁγίου Αἰκουλα.

Ἅγία Λεχοῦσα. Ἀνύπαρκτος ἐπίσης ἁγία, προστάτις τῶν λεχῶν, πλασθεῖσα ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Σέρραις ἐκ παρετυμολογίας τοῦ διαλεκτικοῦ τύπου τῆς ἐπικλήσεως τῆς Παναγίας τῆς Ἑλεούσης⁶. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπικλήσεως ἐπλάσθη ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ ἁγία Ἑλεοῦσα, ἀλλὰ δὲν ἐπικαλοῦνται αὐτὴν ἰδιαιτέρως εἰς τὴν βοήθειαν τῶν λεχῶν, ἀφοῦ ὁ ἀδιάφθορος τύπος τοῦ ὀνόματος δὲν εἶναι πρόσφορος εἰς παρετυμολογίαν.

Ἅγιος Στυλιανός. Ἐκ παρετυμολογίας τοῦ ὀνόματος πιστεύεται ὅτι ἐνισχύει (στυλώνει) τὰ νεογνά. Τὴν μνήμην αὐτοῦ αἱ ἔχουσαι τέκνα τιμῶσι δι' ἀργίας⁷, ἐπικαλοῦνται δ' αὐτὸν εἰς διαφύλαξιν τῶν νηπίων⁸, διότι θεωρεῖται φύλαξ τῶν παιδῶν, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸν καὶ ἡ ρῆσις, ἡ προσγραφομένη εἰς τὴν εἰκόνα του ὑπὸ τῶν ἀγιογράφων⁹. Κατὰ τὸν Συναξαριστὴν, ὁ ἅγιος

1. IG. IX, 2, 1034.

2. Ἐν Rhein. Mus., τ. XX, σ. 460. Βλ. καὶ Hygin., Fabul., σ. 12, 5, ed. M. Schmidt.

3. Ὀνειροκριτ. Β', 35.

4. Βλ. Gruppe, Gr. Mythol. u. Religionsgesch., σ. 1266.

5. Μουσαίου, Βαπτισμοί, σ. 34.

6. Π. Παπαγεωργίου, ἐν Byz. Zeitschrift, τ. III, σ. 256.

7. Ἐν Ἀδριανουπόλει κατ' ἀνακοίνωσιν Θεολ. Γ. Βαρσείδου: «Τοῦ ἁγίου Στυλιανοῦ ὅσες ἔχουν πιδιά δὲ δουλεύουν γιὰ νὰ ζήσουν τὰ πιδιά τες».

8. Βάλληνα, Κυθνικὰ, σ. 131. Bybilakis, σ. 4.

9. Βλ. Διοφύσιου τοῦ ἐκ Φουρνῆ, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, ἐκδ. ὑπὸ Α.

οὔτος ἀσκητεύων ἐντὸς σπηλαίου ἐν τῇ ἐρήμῳ «ἔγινεν ἰατρὸς διαφόρων καὶ ἀνιάτων παθῶν· διότι, ὅταν συνέβαινε θανατηφόρος ἀσθένεια εἰς τὰ νήπια καὶ ἀπέθνησκον, ἔμενον δὲ ἄτεκνοι οἱ γονεῖς των, τότε ὄσαι μητέρες ἐπεκαλοῦντο μετὰ πίστεως τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου τούτου Στυλιανοῦ καὶ ἐζωγράφιζον τὴν ἁγίαν αὐτοῦ εἰκόνα, πάλιν ἐγέννων ἄλλα τέκνα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀσθενοῦντα νήπια ἐλυτρῶνοντο ἀπὸ τὴν ἀσθένειαν»¹. Τὰ αὐτὰ περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου· ὅτι «ἔγινε θεραπευτὴς παθῶν ἀνιάτων· ὅταν γὰρ ἐφθοροποιὸς θάνατος ἔκαμνεν ἀτέκνους τὰς γενεώσας γυναῖκας μετὸν θάνατον τῶν βρεφῶν των, αἱ μητέρες ἐπικαλώμεναι τὸ τοῦ ἁγίου ὄνομα καὶ ζωγραφίζουσαι τὸ τίμιον αὐτοῦ εἰκόνημα πάλιν ἐτρέπονταν εἰς τεκνογονίαν»².

Ταῦτα συνηθίζονται μέχρι τῆς σήμερον· καὶ πρὸς τούτοις οἱ γονεῖς, τῶν ὁποίων ἀποθνήσκουσι τὰ τέκνα, ἐπιθέτουσιν εἰς τὸ γεννώμενον μετὰ τὸν θάνατον ἀδελφοῦ του τὸ ὄνομα Στυλιανός, ἢ Στυλιανή, ἂν εἶναι θῆλυ³. Αἱ Ἀραχοβίτισσαι (τοῦ Παρνασσοῦ) ἐπικαλοῦνται τὴν βοήθειαν τοῦ ἁγίου Στυλιανοῦ πρὸς εὐτοκίαν⁴.

Ἅγιος Συμεῶν. Τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Συμεῶνος τοῦ Θεοδόχου (3 Φεβρουαρίου) ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἄγουσιν ἐν τιμῇ αἱ ἔγκυοι, ἀπέχουσαι πάσης ἐργασίας καὶ προσέχουσαι μὴ ἐγγίσωσί τι, διότι πιστεύουσιν ὅτι τιμωρεῖ ἀυστηρότατα ὁ ἅγιος πᾶσαν παράβασιν, ἀποτυπῶνων ἐπὶ ἐμφανοῦς μέρους τοῦ σώματος τοῦ τεχθησομένου παιδίου των σημεῖον (σημάδι, θὰ σημαδέψη τὸ παιδί), ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης σημασίας τοῦ παρετυμολογουμένου ὀνόματος αὐτοῦ. Ἐν Σαράντα Ἐκκλησιαῖς ἑορτάζουν αἱ ἔγκυοι τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Συμεῶνος (τὰ Συμιογιόρτια), διὰ νὰ μὴ γεννηθῶσι τὰ

Παπαδοπούλου Κεραμέως, ἐν Πετρούπολει 1909, σ. 164: «Ὁ ἅγιος Στυλιανὸς ὁ Παφλαγῶν, γέρον δασυγένης, λέγει: Παίδων φύλαξ πέφυκα. Χριστοῦ τὸ δῶρον».—Συνήθως ἀπεικονίζεται κρατῶν εἰς τὴν ἀγκάλην νήπιον ἐσπαργανωμένον. Περὶ τοῦ ἁγίου Στυλιανοῦ πρβλ. καὶ Λαογρ. Ε' 339.

1. *Μαυρικίου, Συναξαριστής, μεταφρ. ὑπὸ Νικοδήμου ἀγιορείτου, ἐκδ. Σεργίου Χ. Ραφτάνη, Ζάκυνθ. 1868, τ. Α', σ. 298 (26 Νοεμβρ.).*

2. Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀλυπίου τοῦ Κιωνίτου καὶ θαυματουργοῦ. Συναχθεῖσα ἐκ τοῦ Μηναίου παρὰ Ἐμμανουήλου Τζάνε τοῦ Μπουνιαλῆ. Ἐνετίησιν 1679, σ. 10. Βλ. καὶ Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Στυλιανοῦ συντεθεῖσα παρὰ Στυλ. Ῥόκη, νεωστὶ δὲ μετατυπωθεῖσα. Ἐνετ. 1690, σ. 15: «καὶ ποικίλων παθῶν ἀνιάτων ἰατὴρ γενόμενος, ὀπηνίκα ὁ φθοροποιὸς θάνατος διὰ τῆς τῶν νεογνῶν θνήξεως ἀτεκνούσας τὰς κυούσας ἀπετέλει, τὸ τοῦ ἁγίου ὄνομα αἱ μητέρες ἐπικαλοῦμεναι, καὶ τὸ τίμιον αὐτοῦ χρωματουργοῦσαι εἰκόνημα, πρὸς τεκνογονίαν αἰθῆς μετεσκευάζοντο». Βλ. καὶ σ. 17.

3. Ζωγρ. ἀγῶν Α', σ. 220 (Σύμη). Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, τ. Α', σ. 200 (Ἀθῆναι).

4. B. Schmidt, Das Volksleben d. Neugriechen, σ. 39.

παιδιά με στίγματα τοῦ προσώπου ἢ σημαδευμένα¹. Ἐν Βιθυνίᾳ πιστεύουσιν ὅτι ἔχνη ἐργασίας, γενομένης ὑπὸ τῶν ἐγκύων κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ἀναφαίνονται ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ γεννηθέντος κατόπιν παιδός². Ἐν Λακκοβηκίῳ τῆς Μακεδονίας αἱ ἐγκυοὶ οὔτε κλώθουσιν οὔτε ἄλλην τινὰ δύσκολον ἐργασίαν κάμνουσι διὰ νὰ μὴ γίνῃ τὸ παιδίον των σημαδιακό³. Ἐν Χίῳ αἱ ἐγκυοὶ οὐδεμίαν ἐργασίαν κάμνει, οὐδέ τι τεχνικὸν ἢ φυσικὸν λαμβάνει εἰς χεῖρας, ἐκτὸς τῶν φορεμάτων τῆς, τοῦ κοχλιαρίου καὶ τοῦ περουνίου· ἀπέχει δὲ ἀπὸ παντὸς ἄλλου διὰ νὰ μὴ σημαδευθῇ τὸ παιδί τῆς ἀπὸ τὸν ἅγιον Συμεῶν⁴.

Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐπικειμένου κακοῦ ἐκ παραβάσεως τῆς ἀπαγορεύσεως, προελθούσης ἐξ ἀναποφεύκτου ἀνάγκης ἢ ἐξ ἀπροσεξίας, ἐνιαχοῦ εὐθὺς ὡς ἐγγίσωσί τι ἐπιψάφουσιν ἀμέσως ἐπειτα τοὺς γλουτοὺς αὐτῶν, ἵνα ἐπ' αὐτῶν ἀποτυπωθῇ τὸ σημεῖον, ὅπου δὲν θὰ εἶναι ἐμφανές⁵. Ἐν δὲ τῇ Λέσβῳ προσέχουσιν, ὅπως μὴ ἐγγίσωσι τοῦλάχιστον κατόπιν τὸ πρόσωπον, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ παιδίον θὰ ἔχῃ ἐλαίαν τριχωτὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου⁶. Ἐν Χίῳ δὲ ἡ ἐγκυος προτοῦ νὰ κατακλιθῇ λαμβάνει ποτήριον ὕδατος, ρίπτει εἰς αὐτὸ ἄλας καὶ ἀφοῦ καλῶς ἀναλυθῇ, βρέχει δι' αὐτοῦ πρῶτον τὰς χεῖρας καὶ ἀκολουθῶς χύνει πρὸς τὰ ὀπίσω, χωρὶς νὰ στραφῇ, ἐπιλέγουσα :

“Ο,τ’ ἐπιασα, ὄ,τ’ ἔκαμα ὀπίσω μου νὰ εἶναι
καὶ σὰν τ’ ἄλατι ποῦ ἄλειωσα, ἔτσι κι αὐτὰ νὰ λειώσουν.

Χύνει δὲ καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ὕδατος ὡσαύτως πρὸς τὰ ὀπίσω, χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ ποῦ ἐχύθη καὶ ἀμέσως κατακλίνεται⁷.

Ἡ ἐορτὴ τοῦ ἁγίου Συμεῶνος διεξάγεται ἐν Χίῳ μετὰ τινος ἐπισημότητος· τὴν μὲν παραμονὴν καθὼς καὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς αἱ ἐγκυοὶ μεταβαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀνάπτουσι κηρία πρὸ τῆς εἰκόνης τοῦ ἁγίου· μετὰ δὲ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας ἐπισκέπτονται αἱ γυναῖκες ἐν σώματι τὰς ἐγκύους εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ ἂν μὲν ἡ ἐγκυος εἶναι νεόνυμφος, ἢ μήτηρ

1. Θρακικὴ ἐπετηρὶς 1897, σ. 194. Ἐν Ἀδριανουπόλει ὡσαύτως κατ’ ἀνακοίνωσιν Θεολ. Γ. Βαφείδου, ἀγιά νὰ μὴ κάνουν σημαυμένα πιδιά». Ἐν δὲ Τήνῳ δὲν ἐγγίζουσιν κλειδί, ψαλίδι, μάνταλο, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον.

2. Ὁ ἐν ΚΠ. σύλλογος, τ. ΚΒ’, σ. 127.

3. Γουσίου, Ἡ κατὰ τὸ Παγγαῖον χώρα, σ. 70 = Abbott, Macedonian Folklore, σ. 139.

4. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, σ. 361.

5. Ἐν Κύθῳ (Βάλληνας, ἐνθ’ ἀν., σ. 160).

6. Georgeakis et Pineau, Le Folk - lore de Lesbos, Paris 1904, σ. 329. Παραπλησία δοξασία ἐπικρατεῖ ἐν Ρουμανίᾳ. Αἱ γυναῖκες κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐγκυμοσύνης των ἀποφεύγουσι τὴν κλοπὴν, ἐκ φόβου μὴ ἂν φωραθῶσι καλύψωσιν ἐξ αἰσχύνῃς τὸ πρόσωπον διὰ τῶν χειρῶν, καὶ ἀποτυπωθῇ ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ παιδίου σημεῖον τοῦ κλαπέντος.

7. Κανελλάκης, αὐτ.—Περὶ τῆς μαγικῆς πράξεως τῆς ἀναλύσεως ἄλατος ἐν ὕδατι βλ. Λαογρ. Β’, σ. 168 κέ.

ἡ ἀδελφὴ ἢ συγγενὴς ἢ καὶ στενὴ φίλη τῆς παραθέτει τράπεζαν μετὰ διαφόρων γλυκυσμμάτων ἐξ ὧν τρώγουσιν αἱ προσελθοῦσαι, ἂν δ' ἔχη ἤδη καὶ ἄλλοτε γεννήσῃ, τὰ προσφερόμενα εἶναι λιτότερα, σταφίδες, κάρυα, ἀμύγδαλα κττ. Περιέρχονται δὲ μέχρι μεσημβρίας πάσας τὰς οἰκίας τῶν συγγενῶν καὶ τῶν οἰκείων¹.

Ἄζαρέας ἦτοι Ἄγι Ζαρέας, ὁ ἅγιος ὁ προξενῶν ζαρωματίας (=ρυτίδας, ρίκνωσιν). Οὕτως ἀποκαλεῖται ἐν Κοτυώροις τοῦ Πόντου ὁ ἅγιος Βλάσιος, ὅσον καὶ ὁ ἅγιος Συμεὼν ἐπίφοβος εἰς τὰς ἐγκύους ἐν Πόντῳ καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Πᾶσαι αἱ ἔγκυοι καὶ αἱ ἔχουσαι ἐγκύους ἐν τῇ οἰκίᾳ συρρέουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς καὶ ἀπέχονται πάσης ἐργασίας, διότι ἄλλως τὸ τεχνησόμενον παιδίον κινδυνεύει νὰ ἔχη ζαρωματίαν, ἦτοι ἐλάττωμά τι².—Πόθεν ἡ δοξασία αὕτη ἄδηλον· τὸ συναξάριον τοῦ ἀγίου ἱστορεῖ ὅτι συνήθλησαν μετ' αὐτοῦ δύο βρέφη· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι προῆλθε καὶ διεπλάσθη ἡ δοξασία, καθὼς οὐδὲ πρὸς τὴν ἄλλην ἐλληνικὴν παράδοσιν φαίνεται ἔχουσα συνάφειαν, τὴν μυθολογοῦσαν, ὅτι ὁ ἅγιος εἶναι ποιμὴν ἢ ἡγεμὼν τῶν λύκων³.

Ἄγία Μαρίνα. Ἐν Ἀθήναις αἱ γυναῖκες ἠύχοντο εἰς τὴν ἁγίαν Μαρίναν ὑπὲρ εὐτοκίας ἢ γονιμότητος, αἱ δ' ἐν ὥρᾳ γάμου ὑπὲρ ταχείας ἀποκαταστάσεως αὐτῶν. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ A. Mommsen⁴, ἀλλὰ σήμερον τοῦλάχιστον τοιαύτη δύναμις τῆς ἁγίας εἶναι ἄγνωστος ἐν Ἀθήναις. Τὴν βοήθειαν αὐτῆς καὶ ἐν παλαιότεροις χρόνοις καὶ νῦν ἀκόμη ἐπικαλοῦνται αὐτόθι μόνον πρὸς θεραπείαν καχεκτικῶν παιδίων, καὶ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς συρρέουσιν εἰς τὸ ἐν τῷ λόφῳ τῶν Νυμφῶν ἐκκλησίδιον αὐτῆς μετὰ τῶν πασχόντων τέκνων των καὶ ἐνδύουσαι αὐτὰ νέα φορέματα, καταλείπουσιν εἰς τὸν περίβολον τὰ παλαιά, ἐλπίζουσαι ὅτι μετὰ τῶν ἐνδυμάτων θὰ συναποβάλωσι καὶ τὴν πάθησίν των. Ἄλλη δὲ σχέσις τῆς ἁγίας πρὸς τὰ παιδιά ἀναφέρεται εἰς ὀλίγιστα βαυκαλήματα. Ἐν νανάρισμα τῆς Ἄγίας Παρασκευῆς τῆς Λέσβου λέγει ὅτι ἡ ἁγία Μαρίνα ξεγέννησε τὸ παιδί⁵· ἄλλο δὲ κυπριακὸν προσκαλεῖ αὐτὴν νὰ τὸ κοιμίσῃ⁶· ἐν δὲ παραλλαγῇ τοῦ αὐτοῦ λέγεται περὶ τῆς ἁγίας ὅτι μαρανίσκει τὰ μωρά, ἦτοι μαραίνει, φθείρει τὰ μικρὰ παιδιά· ἀλλ' εἶναι ἄδηλον, ἂν τοῦτο ἀναφέρεται εἰς ἄγνωστόν τινα δοξασίαν περὶ φθοροποιοῦ ἐπηρείας τῆς ἁγίας ἐπὶ τῶν βρεφῶν, ἢ ἂν εἶναι ἀπλῶς παίγνιον παραχητικὸν (Μαρίνα - μαρανίσκω) ἄνευ σημασίας· ὅπερ φαίνεται μοι πιθανώτερον.

1. *Kavellákis*, σ. 360.

2. *I. Βαλαβάνης*, ἐν Ἀρχ. τῆς νεωτ. ἐλλην. I', σ. 34.

3. *Πολίτου*, Παραδόσεις, σ. 202 κέ. 951 κέ.

4. *Ath. christianae*, σ. 52. *B. Schmidt*, ἐνθ' ἄν., σ. 38.

5. *Georgeakis et Pineau*, ἐνθ' ἄν., σ. 155.

6. *Passow*, ἀρ. 282. *Σακελλαρίου*, Κυπριακά, τ. Β', σ. 238.

ΥΒΡΙΣΤΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ *

(ΣΦΑΚΕΛΟ. ΜΟΥΝΤΖΑ. ΠΟΥΛΟΣ. ΣΑΜΑΡΚΟ)

Ἡ περί βασκανίας κατὰ τὰς νεοελληνικὰς δοξασίας πραγματεία τοῦ B. Schmidt.

Πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς ἑκατοστῆς ἐπετείου τῆς γεννήσεως τοῦ ἀρχαιολόγου Otto Jahn, τοῦ συγγράψαντος καὶ καλλίστην διατριβὴν περὶ τῆς δεισιδαιμονίας τῆς βασκανίας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις¹, ὁ γνωστότατος διὰ τὰς σοφὰς περὶ τῆς νεοελληνικῆς λαογραφίας μελέτας αὐτοῦ καθηγητῆς τοῦ ἐν Φρειβούργῳ Πανεπιστημίου Bernhard Schmidt ἐδημοσίευσεν ἐπικαίρως πραγματείαν περὶ τῆς βασκανίας καὶ τῶν παρομοίων μαγγανειῶν κατὰ τὰς νεοελληνικὰς δοξασίας². Ἐν αὐτῇ περιέλαβε πάντα τὰ κύρια κεφάλαια τῆς δεισιδαιμονίας ταύτης καὶ μεθοδικώτατα ἐξηρεύνησε καὶ διεφώτισεν, ἐπὶ τῇ βάσει ἀφθόνου ὕλικου, ἐπιμελῶς περισυλλεχθέντος ὄχι μόνον ἐκ διαφόρων σχετικῶν δημοσιευμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ προφορικῶν ἀνακοινώσεων. Ὑπολείπονται βεβαίως πολλὰ πρὸς συμπλήρωσιν, καὶ τὸ θέμα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐντελῶς ἐξηγητημένον, διότι ἀδύνατον ἦτο εἰς ἐπιστήμονα, μακρὰν τῆς Ἑλλάδος βιοῦντα, νὰ λάβῃ γινῶσιν ὅλου τοῦ πλουσίου ὕλικου, τοῦ ἐγκατεσπαρμένου εἰς παντοῖα δημοσιεύματα, τὰ πλεῖστα σπάνια καὶ δυσεύρετα, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐν Ἑλλάδι δυσπρόσιτα³, πολλῶ δὲ μᾶλλον νὰ καταμάθῃ καὶ ἐξετάσῃ τὰ μήπω δημοσιευθέντα ὑπὸ Ἑλλήνων ἐρευνητῶν ἢ τὰ εἰς

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογρ. 1914, τ. Δ', σ. 601-669.

1. *Otto Jahn*, Ueber den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten, ἐν *Berichte der kgl. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften*, τμήμ. φιλολογ. ἱστορ. 1855, VII, σ. 28-110.

2. *B. Schmidt*, Der böse Blick und ähnlicher Zauber im neugriechischen Volksglauben, ἐν *Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum, Geschichte u. deutsche Literatur A'* τμήμα (1913), τ. 31, σ. 574-613. Συμπληρωτικά τινα εἰς τὴν διατριβὴν τοῦ Schmidt ἐδημοσίευσεν ὁ συγγραφεὺς τῆς περὶ βασκανίας διτόμου μονογραφίας (Berlin 1910) *S. Seligmann*, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν, ἐν *Hessische Blätter f. Volkskunde* 1914, σ. 124-9.

3. Μεταξὺ τούτων καταλέγεται καὶ πραγματεία τις περὶ τῆς βασκανίας παρὰ τῶν ἐλληνικῶν λαῶν, διαλαθοῦσα τὴν προσοχὴν τοῦ Schmidt, ἣν ἐγὼ εἶχον δημοσιεύσῃ ἐν βραχυβίῳ περιοδικῶ συγγράμματι ἐν Ἀθήναις καὶ Σμύρνῃ πρὸ τεσσαρακονταετίας ἐκδιδομένῳ (Ἀνατολικὴ ἐπιθεώρησις 1873, τ. Α', σ. 537-540. 569-576).

ἀνεξερευνήτους ἑλληνικοὺς τόπους ἐπιχωριάζοντα¹. Ὅθεν καίτοι καθόλου δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἐν τῇ πραγματείᾳ του ἐκείνη ὁ Schmidt οὐδὲν τὸ οὐσιῶδες ἀφῆκεν ἀνεξέταστον, οὐδὲν ἤττον διὰ τὴν ἀνεπαρκῆ γνῶσιν λεπτομερειῶν, προερχομένην ἐκ τῶν μνημονευθέντων λόγων, παρεισέφρησαν πλημμελεῖς ἐξηγήσεις φαινομένων τινῶν ἢ ἀνακριβεῖς χαρακτηρισμοὶ αὐτῶν.

Πρὸς πληρεστέραν ἀνάπτυξιν καὶ διευκρίνησιν τοῦ ζητήματος τούτου θ' ἀσχοληθῶμεν ἐν τῇ προκειμένῃ συμβολῇ εἰς τὸ ἔργον τοῦ B. Schmidt εἰς τὴν ἀναθεώρησιν ἑνὸς μόνου τῶν ἐν αὐτῷ θεμάτων.

Τὸ σφακέλωμα ἔχει ἔννοιαν ὑβριστικὴν.

Εἰς τὰ πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας μαγγανεύματα συναριθμεῖ ὁ B. Schmidt καὶ τὸ σφακέλωμα καὶ τὰς προσομοίας χειρονομίας, θεωρῶν ἀναμφισβήτητον ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἦτο ἐν χρήσει ὡς ἀποτροπικὸν πρωτίστως τῶν ἐκ τῆς βασκανίας κακῶν. Ἄλλ' ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη, διότι αἱ τοιαῦται χειρονομίαι μόνον ὑβριστικὴν ἔννοιαν ἔχουν· ἂν δ' ἐνίοτε στρέφονται κατ' ἐκείνου, ὅστις ὑποτίθεται ὅτι διὰ βασκανίας ἢ ἄλλων μαγγανειῶν ἐγίνε πρόξενος βλάβης τινός, δὲν σκοποῦσι τὴν ἐπανόρθωσιν ἢ τὴν ἀποτροπὴν ταύτης, ἀλλ' ἐκδηλώνουσι ἀγανάκτησιν, ὀργὴν, περιφρόνησιν πρὸς τὸν νομιζόμενον αἴτιον τοῦ κακοῦ, μὴ ἀποδιδομένης εἰς αὐτὰς μαγικῆς τινος δυνάμεως².

Πλὴν τοῦ Schmidt καὶ ὁ G. Meyer καὶ ὁ Lawson ὑπέλαβον, ὅτι τὸ σφακέλωμα σκοπεῖ τὴν ἀποτροπὴν τῆς ἐπηρείας τοῦ βασκάνου ὀφθαλμοῦ³· ἀλλ' ὅμως καὶ "Ἕλληνες καὶ ξένοι, ὅσοι ἔτυχε νὰ μνημονεύσωσι τὴν συνήθειαν ταύτην, τὴν ἐξηγοῦσιν ὀρθῶς, ὡς πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ "Ἕλληνες τὴν

1. Ὁ B. Schmidt εἰς δύο περιόδους διατρίψας ἐν Ἑλλάδι εἶχε τὴν εὐκαιρίαν ἐξ ἰδίας παρατηρήσεως καὶ ἐρεῦνης πολλὰ νὰ καταγράψῃ, ἰδίᾳ ἐν Ζακύνθῳ καὶ Κεφαλληνίᾳ, ὅπου μακρότερον χρόνον παρέμεινεν.

2. Ἐνίοτε σφακελώνουσι εἰς μαγικὰς πράξεις πρὸς ἀποτροπὴν, ἀλλ' ἡ μαγικὴ δύναμις νομίζουν ὅτι ἐγκρίεται ἀλλαγῶν, εἰς ἐπιφθὴν τινα ἢ ρῆσιν, τὸ δὲ σφακέλωμα ὅτι διὰ τῆς ὑβριστικῆς σημασίας αὐτοῦ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ δραστικωτέραν τὴν ἐνέργειαν. Οὕτω π. χ. ἐν Κεφαλληνίᾳ, «ὅταν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ διαβόλου, καθὼς καὶ κακὸν τι μέγα, θέτουσιν ἀμέσως ὀρθίαν ἀνοικτὴν τὴν παλάμην καὶ φωνοῦσι *σίδερο 'ς τὴ μέση μας!*» (Παρνασσός, τ. ΙΖ', σ. 437). Ἐν Ζακύνθῳ ὁ συνακτῶν κατὰ τὸ μεσονύκτιον μαῦρον σκύλον, ὁ ὁποῖος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ὁ διάβολος, τὸν σφακελώνει καὶ ἐπιλέγει: «*Ὅταν ἐγεννήθηκε ὁ Χριστός, ἦταν τὸ σκυλί σταυρός*» (ΑΟΔΟ. 1904, ἀρ. 44, σ. 720). Ἐπίσης αὐτόθι ὁ βλέπων τὴν πρῶϊαν πρὸ τῆς οἰκίας του πράγματά τινα, τὰ ὁποῖα ὑποπτεῖ εἶναι μάγια, τὰ σφακελώνει καὶ πτύων τρεῖς χαμαὶ λέγει: *Κλοῦβια κι ἄπιαστα καὶ μαγιάτικο περσίμουλο!* (αὐτ.).

3. G. Meyer, *Etymol. Wörterbuch d. alban. Sprache*, σ. 289. Lawson, *Modern Greek Folklore*, Cambridge 1910, σ. 14.

ἀντιλαμβάνονται, δηλαδή ὡς ἐμφαίνουσιν δεινοτάτην ὕβριν καὶ ἐσχάτην καταφρόνησιν τινος¹. Ἡδὴ ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος παρὰ τῷ χρονογράφῳ Δούκα (κεφ. 38, σ. 277 Bonn) φέρεται τὸ σφακελίζειν ὡς συνώνυμον τοῦ ὀνειδίξειν. Τὸ οὐτιδανὸν καὶ ἐξηυτελισμένον, τὸ ἀπολέσαν τὴν τιμὴν αὐτοῦ, κρίνεται ἄξιον σφακελώματος «φασκέλωνέ τα» ἢ «φασκέλωσέ τα» ἢ «φασκέλω τα» λέγεται ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ πραγμάτων ἐκπεσόντων τῆς ἀξίας αὐτῶν. «Σφάκελά της π' ἀγαπᾶ / παντρεμένον ἢ παπᾶ» λέγει παροιμία τῆς Μήλου², χαρακτηρίζουσα ὡς αἰσχροὺς τὸν ἔρωτα, τὸν μὴ ἔχοντα σκοπὸν τὸν γάμον. «Πήρασι σπάγκελα 'ς τὰ μάτια τους!» φράσις, ἣν ἤκουσα παρὰ Μανιάτου τῆς ἐπαρχίας Γυθείου περὶ τῶν ζημίας ἀντὶ κέρδους ἀποκομισάντων ἐκ τινος ἐπιχειρήσεως. Καὶ παλαιότερα παραδείγματα τοιαύτης χρήσεως τῆς λέξεως ὑπάρχουν ἱκανά· οἶον Ἐρωτόκριτ. Γ' 954 «ὡσάν τὴν ἐκατάστησες (τὴν μάννα σου), παιδί μου, σφάκελά της». Γαδάρου διήγησις, στ. 156, σ. 128 Wagner: «κι ἀπέκει σφάκελά σου!». Ὑβριστικὸν ὄνομα τοῦ διαβόλου εἶναι σφακελισμένος³. Καὶ αὐτὸ τὸ πρὸς ὕβριν δεικνυόμενον λέγεται ἐν Καρπάθῳ σφάκελλον⁴.

Τὸ σφακέλωμα νομίζεται καὶ ὡς ἁμαρτία.

Ἐνεκα τῆς ἐξαιρέτως ὕβριστικῆς σημασίας, τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸ σφακέλωμα, ἡ χειρονομία αὕτη δὲν θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ἀπλῆ τις ἐνδειξις ἀγροικίας ἢ χυδαιότητος, ἀλλ' ὡς ἁμαρτία αὐτόχρημα, καὶ τοσοῦτο δεινότερα ὅσον μείζων εἶναι ὁ πρὸς τὸν ὕβρισθέντα ὀφειλόμενος σεβασμὸς. Ἡ σφακελώσασα ἐπίσκοπον χεὶρ δὲ λειώνει εἰς τὸν τάφον, συμφώνως πρὸς τὴν δημώδη δοξασίαν, ὅτι παραμένει μετὰ θάνατον ἄλυτον τὸ σῶμα τῶν εἰς δεινὰς ἁμαρτίας ὑποπεσόντων, ἢ ἂν αἱ ἁμαρτίαι δὲν εἶναι πολλαὶ καὶ διαλυθῇ

1. Κοραῖ, Ἄτακτα, τ. Δ', σ. 504 «σημαίνει σήμερον δείχνω τὴν χεῖρα ἀνοικτὴν μετὰ πέντε δάκτυλα εἰς σημεῖον ὕβρεως». Ross παρὰ Jahn, ἐνθ' ἄν., σ. 56. Ἀκριβῶς χαρακτηρίζει τὸ σφακέλωμα ὁ ἀββᾶς Pègues (Histoire et phénomènes du volkan et des îles volcaniques de Santorin, Par. 1842, σ. 359): «Parmi les expressions qui servent à manifester les sentiments dont ils sont animés contre quelqu'un ou quelque chose, ils ont un geste imprécatif le plus frappant, le plus significatif que je connaisse; il est d'une application universelle, et, appliqué à la circonstance, il résume tout leur mépris, toute leur colère, toute leur indignation, tout leur esprit de vengeance: ils l'appellent φάσκελον».

2. Πολίτου, Παροιμίαι Α' 196, 59.

3. Κρήτη: Φιλίστωρ Δ' 436 (= Πολίτου, Νεοελλ. μυθ., σ. 426). Ἀντίστοιχος εἶναι καὶ ἡ ἄλλη κρητικὴ ἐπίσης ὕβριστικὴ ὀνομασία τοῦ διαβόλου ὁ μουζωμένος (Δελτ. ἱστορ. ἔταιρ. Β' 125).

4. Ζωγράφ. ἀγ. Α', σ. 326.

τὸ ἄλλο σῶμα, δὲν διαλύονται δ' ὅμως τὰ μέλη ἐκεῖνα αὐτοῦ, δι' ὧν διεπράχθησαν ἁμαρτίαι. Ὅθεν μεριμνῶν περὶ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας του ὁ ὑβριστῆς ζητεῖ τὸν ἐπίσκοπον νὰ πατήσῃ τὴν σφακελώσασαν χεῖρα, διότι μόνον οὕτως ἐξαγνίζεται ἡ ἁμαρτία. Ἐνίοτε ἐξ ἴσου βαρεῖα θεωρεῖται ἡ ἁμαρτία, καὶ παρομοίου ἐξαγνισμοῦ ἔχουσα χρεῖαν, καὶ ἂν κατώτερος κληρικὸς εἶναι ὁ ὑβρισθεὶς. Πάντως δὲ ἡ τοιαύτη ὕβρις πρὸς τοὺς γονεῖς παραμένει ἀσυγχώρητος, ἂν ὁ ὑβρισθεὶς δὲν πατήσῃ τὴν σφακελώσασαν χεῖρα. Κάλλιστα περιγράφει ὁ Π. Δ. Σεφερλῆς τοιαύτην σκηνὴν συγχωρήσεως ὑπὸ ἐτοιμοθανάτου πενθερᾶς τῆς ὑβρισάσης αὐτὴν νόμφης¹.

Ὁ ἀριθμὸς πέντε δυσώνυμος ὡς ὑπενθυμίζων τοὺς σφακελώνοντας δακτύλους τῆς χειρός.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ σφακέλωμα γίνεται διὰ τῆς ἐπιδείξεως τῆς δεξιᾶς συνήθως χειρός, μὲ ἐστραμμένην τὴν παλάμην πρὸς τὸν ὑβριζόμενον καὶ δισσταλμένους ἀκτινοειδῶς τοὺς δακτύλους, ὁ δ' ὑβρίζων συνοδεύει τὴν χειρονομίαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ τὰς λέξεις νὰ πέντε! ἐννοῶν τοὺς δακτύλους, καὶ αὐτὸς ὁ ἀριθμὸς πέντε, ὡς συνδεόμενος πρὸς τὴν ὕβριν, ἐθεωρήθη δυσώνυμος· ὅθεν ἐνίοτε ὁ ἀπαγγέλλων τὴν λέξιν πέντε συναισθάνεται τὴν ἀνάγκην χάριν τῆς εὐπρεπείας νὰ ζητήσῃ συγγνώμην, παρεμβάλλων εἰς τὸν λόγον τὰς συνήθεις εἰς τοιαύτας περιστάσεις φράσεις: μὲ συμπάθειο, μὲ συχώρεση².

Ἀποφυγὴ κινήσεων προσομοίων πρὸς σφακέλωμα.

Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἀποφεύγουν καὶ πᾶσαν κίνησιν, ἥτις θὰ ἐφαίνετο προσομοία πρὸς σφακέλωμα. Ἐν Ζακύνθῳ δὲν στρέφουν τὰς παλάμας πρὸς τὸν οὐρανόν, διότι ὁ τοῦτο πράττων «σφακελώνει τὸ θεόν»³. Ὅταν βλέπουν χελώνην κειμένην ἐπὶ τῶν νώτων, τὴν γυρίζουν, διότι «ἔτσι ἀνάσκελα γυρισμένη μουτζώνει τὸ θεόν»⁴. Ἐπίσης καὶ τῶν βατράχων καὶ τῶν σαυρῶν τὰ πτώματα φροντίζουν νὰ στρέψουν μὲ τὴν κοιλίαν πρὸς τὴν γῆν, διὰ νὰ μὴ φαίνωνται σφακελώνοντα τὸν οὐρανόν διὰ τῶν ποδῶν των ὑψωμένων πρὸς τὰ ἄνω⁵. Ἐν Παρνασσίδι λέγουν «ἐφασκέλωσεν ὁ γάιδαρος», ὅταν ψοφήσας

1. Λαογρ. Β', σ. 168.

2. Τὴν γνωστοτάτην καὶ κοινοτάτην συνήθειαν ταύτην ἀναφέρουσι καὶ οἱ ἐξῆς: Pouqueville, Voyage de la Grèce, 2e éd., τ. VI, σ. 149. Ukert, Bilder von Griechenland 1833, σ. 157. Ross παρὰ Jahn, ἔνθ' ἄν., σ. 57. Δελτ. ἱστορ. ἑταιρ. Β', σ. 125 (Κρήτη). Sittl, Die Gebärden der Griechen u. Römer, σ. 45-6. Schmidt, σ. 587.

3. Schmidt, σ. 588.

4. Ἀκκρνανία, παρ' Εὐσταθ. Σταίκου· καὶ ἐγὼ παρετήρησα τοῦτο πολλάκις ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν Μακεδονίᾳ τὴν αὐτὴν παρατήρησιν ἔκαμιν ὁ G. F. Abbott, (Macedonian Folklore, σ. 109).

5. Schmidt, αὐτ. ἐκ Ζακύνθου καὶ Ἀράχοβας τῆς Λεβανδίας. Εἶναι τοῦτο, ὡς ἤξεύρω, κοινὸν καὶ ἐν Πελοποννήσῳ.

κεῖται ὑπτίως, ἀνατεταμένους ἔχων τοὺς πόδας. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην δὲν πρέπει νὰ ὑπαχθῇ ἡ χειρονομία τῆς προσκλήσεως, ἥτις παρ' ἡμῖν γίνεται προτεινομένης τῆς δεξιᾶς καὶ συγκαπτομένων καὶ κινουμένων τῶν δακτύλων πρὸς τὰ κάτω, ἐνῶ ἀλλαχοῦ συνηθίζεται νὰ ἔχη τὴν παλάμην ἐστραμμένην ὁ καλῶν πρὸς τὸ πρόσωπόν του (ἀλλὰ συνηθέστερον μὲ συγκεκαμμένους τοὺς ἄλλους δακτύλους καὶ ὑψωμένον καὶ κινούμενον τὸν δείκτην μόνον)¹. Ἐπίσης ἤκιστα πιθανὸν φαίνεται, ὅτι ἡ χρῆσις ποδῶν ἀκανθοχοίρων ὡς προβασκανίων προέρχεται ἐκ τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν πρὸς ἀνθρωπίνην χεῖρα².

Τὸ σφακέλωμα ἄγνωστον εἰς ἄλλους λαοὺς πλὴν τῶν Ἀλβανῶν.

Τὸ ὑβριστικὸν σχῆμα τῶν σφακέλων συνηθίζεται μόνον ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, εἶναι δ' ἄγνωστον εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς πλὴν τῶν Ἀλβανῶν, οἵτινες τὸ παρέλαβον βεβαίως παρὰ τῶν Ἑλλήνων³. Ἡ ἀρχὴ δὲ καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ δὲν καταφαίνεται ἐκ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος, ἥτις μᾶλλον ἠδύνατο νὰ παραπλανήσῃ, ὑποδεικνύουσα ταυτότητα πρὸς ἄλλο σχῆμα, συγενὲς μὲν, ἀλλὰ παντελῶς διάφορον ἔχον τὴν προέλευσιν καὶ τὴν ἔννοιαν. Ἡ βεβαιότης δηλ. καὶ ἀναμφισβήτητος ἐτυμολογία καθοδηγεῖ εἰς συνταύτισιν πρὸς τὸν ἀρχαῖον σφάκελον, ἀλλ' ἐξ ἀκριβεστέρας ἐξετάσεως πειθόμεθα περὶ τῆς μεγάλης διαφορᾶς τῶν δύο σχημάτων.

Συνταύτισις πρὸς τὸν ἀρχαῖον σφάκελον.

Ὁ παλαιότερος καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἀκόμη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος συνήθους τύπος τοῦ ὀνόματος τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὑβριστικοῦ σχήματος εἶναι τὸ σφάκελο (ἡ ἐνέργεια σφακελιά, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας σφακέλωμα,

1. Ὁ Schmidt, αὐτ., ἀφορμώμενος ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς συνηθείας ταύτης ὑπὸ τοῦ Brandis (Mitteilungen über Griechenland, Lpz. 1842, I, σ. 340) καὶ τοῦ Stephani (Reise durch einige Gegenden der nördlichen Griechenlands, σ. 39) νομίζει ὅτι προδήλως τοῦτο γίνεται διὰ νὰ μὴ σφακελώσῃ ὁ καλῶν τὸ ἴδιον αὐτοῦ πρόσωπον.

2. Μαρτυρίαι περὶ τοιαύτης χρήσεως ἐν ΚΠ. Συλλόγ. ΙΗ', σ. 217, 126· πρὸς τὸ σφάκελον ὡς ἀποτρεπτικὸν τῆς βασκανίας συνάπτει τὴν χρῆσιν ταύτην ὁ Schmidt, ἐνθ' ἂν. Πόδας ἐχίνων μεταχειρίζονται ὡς προβασκάνια καὶ οἱ Ἀραβες τῆς Ἀλγερίας (Seligmann, Der böse Blick I, σ. 8).

3. Hahn, Alban. Studien III 78. G. Meyer, Etymologisches Wörterbuch der albanes. Sprache, σ. 289-290. Χριστοφορίδου, Λεξικὸν τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης, σ. 252. Sittl, Die Gebärden d. Griechen u. Römer, σ. 45. Ἐκ τῆς ἐλληνικῆς εἶναι εἰλημμένον καὶ τὸ ὄνομα μουντζε, ἐξ οὗ καὶ ρ. μουντζόσ (= μουντζώνω).—Ἡ συνήθεια ἐπιχωριάζει ἐπίσης καὶ παρὰ τοῖς βλαχοφώνοις τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες κοινὰ ἔχουσι μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων πλεῖστα ἔθιμα καὶ δοξασίας.—Κατὰ τὸν Bresciani (παρὰ Sittl, αὐτ.) οἱ σημερινοὶ Ρωμαῖοι ἐν παραφορᾷ θυμοῦ ἐκτείνουσι κατὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὰ πέντε δάκτυλα. Ἀλλὰ δὲν σαφηνίζεται, ἂν ἡ χειρονομία εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ τὸ ἐλληνικὸν σφακέλωμα.

τὸ ρ. σφακελώνω, παθ. - ὄνομαι)· ὁ δὲ νεώτερος καὶ κοινότερος τὸ φάσκελο (φασκελιά, φασκέλωμα, φασκελώνω - ὄνομαι). Οἱ τύποι οὗτοι παρουσιάζουσιν εἰς τινα ιδιώματα ἀσημάντους φθογγικὰς διαφορὰς.

Τύποι τῆς λέξεως ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ.

Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους φαίνεται παραμείνας ἀμετάβλητος ὁ ἀρχαῖος τύπος. Οὕτως ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ τοῦ Δούκα τὸ ρ. εἶναι σφακελίω. Ἐν Καλλιμάχῳ καὶ Χρυσορρ. (στ. 1165, σ. 49 Λάμπρου) «σφακέλωμαν ἐποῖκεν». Σφάκελα ἐν Γαδάρ. διηγ., στ. 156, σ. 128 Wagner καὶ ἐν Ἐρωτοκρίτῳ Γ' 954. Σφάκιολα παρὰ Νεοφύτῳ (1692)¹. Ὁ Δουκάγκιος ἐκ μεσαιωνικοῦ στιχοιουργήματος ἔχει τὸν τύπον σφάκλος, ὅπου τὴν ὑφαίρεσιν τοῦ ε βεβαιώνει τὸ μέτρον.

Εἰς τὴν ἀρχαίαν, ἀλλὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως, περιεσώθη τὸ σφακελῶ ἐν Πόντῳ καὶ δὴ μόνον ἐν τῇ κατάρᾳ: «γουρζλὰν νὰ σφακελᾶ σε» ἢ ἀπλῶς «νὰ σφακελᾶ σε!», ἤτοι ἢ πανώλης νὰ σὲ σφακελίση, νὰ σὲ γαγγραινιάση (Α. Λ.)². Καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις δὲν εἶναι σπάνιος ὁ ἀρχαῖος τύπος. Ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Σομαβέρα φέρεται τὸ σφακελώνω, ἐν τῷ τοῦ Βεντώτῃ τὸ σφάκελον, ἐν τῷ Λεξικῷ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς τοῦ Σκ. Βυζαντίου σφάκελον, σφακέλωμα, σφακελώνω. Σφάκελα (τὰ) ἐν Ἠπειρῳ, ὅπου ἐπίσης εὐχρηστεῖ καὶ τὸ φάσκελα (Α. Λ.), ἐν Μήλῳ³, ἐν Λιβισίῳ τῆς Λυκίας⁴. σφάκελο ἐν Ἀντικυθήροις ἢ Κρήτῃ⁵. Ἐν Κρήτῃ σφάκελος (;Α.Λ.), σφακελιά (ἢ)⁶, ἐν τῇ Δ. Κρήτῃ σφακελε (ἢ φασκελιά)⁷, σφακελισμένος (ὁ διάβολος)⁸. Ἐν Χίῳ σφακελώνω (Α.Λ.). Ἐν Καρπάθῳ σφάκελον, τὸ φάσκελον (Α.Λ.), ἀλλ' ἀκριβέστερον σφάκελλον αὐτὸ τὸ ἐπιδεικνυόμενον πρὸς ὕβριν⁹. Ἐν Πόντῳ σπάγκελα¹⁰, ὁμοίως ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μάνῃ, ὅπου εὐχρηστότερος εἶναι ὁ τύπος φάσκελα· σφογκελιά ἢ, ἐν Κύπρῳ (Α. Λ.)¹¹ αὐτόθι σφογκελλῶ

1. Τὸ ἀγοῦρι, στ. 136 (*Legrand*, *Bibl. gr. vulg.* II 153).

2. Διὰ τοῦ Α.Λ. δηλοῦται ἡ ὕλη, ἣν παρέλαβον ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

3. Πολίτου, *Παροιμ.* Α', σ. 196, 59.

4. Μουσαίου, *Βαπτισμοί*, σ. 139.

5. Πανδῶρ. Κ', σ. 303.

6. Δελτ. ἱστ. ἔταιρ. Β', σ. 124.

7. Χατζιδάκι, *Μεσαιων. νέα ἑλλ.*, Β', σ. 238.

8. Φιλίστωρ Δ', σ. 524.

9. Ζωγράφ. ἀγών Α', σ. 326.

10. *Dieterich*, *Untersuchungen* 281 (*Byz. Archiv* 1). Περὶ τροπῆς τοῦ σφ εἰς σπ βλ. Χατζιδάκι, *MNE.* Α', σ. 163, Β' σ. 431.

11. Ἴσως σφογκελλιά, διότι ἐν Κύπρῳ καὶ εἰς τινὰς τῶν Ν. Σποράδων προφέρουν διπλοῦν τὸ λ εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην τῶν λέξεων.

(Α.Λ.)¹, σφανκελώρω² και σφογκελιάζω³· ἐν Τήλω σφογκελλώνω (Α.Λ.)· ἐν Σύμη σφάγκικλά τὰ φάσκελα (Α.Λ.).

Πολύ κοινότερος εἶναι ὁ κατὰ μετάθεσιν τοῦ σ τύπος (ὡς ἐν τοῖς φασκός ἀντὶ σφάκος, φασκομηλιά ἀντὶ ἐλελί - σφακος κττ.)⁴. Φάσκελο, φασκελώνω, φασκέλωμα πάγκοινα ἐν Πελοποννήσῳ· φάσκελα, ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακεδαιμόνος⁵, ἐν Ἀθήναις (Α.Λ.)⁶, ἐν Τήνῳ (Α.Λ.), φάσκελα και φασκελώνω ἐν Θήρᾳ⁷, φασκελέα ἢ σφακελιά ἐν Λεύκτρῳ τῆς Μάνης και βαστοελέα ἐν Αἰγίνῃ⁸. Καθόλου δὲ και εἰς πλείστους ἄλλους τόπους εἶναι εὐχρηστόταται αἱ λέξεις φάσκελο, φασκελώνω, φασκέλωμα, ἂν και δὲν ἔτυχε νὰ περιληφθῶσιν ἐν τῷ ὕλικῷ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Λεξικοῦ, οὐδὲ νὰ σημειωθῶσιν ἐν ἐκδεδομένοις γλωσσαρίοις ἢ ἄλλοις βιβλίοις· ἐγὼ τοῦλάχιστον ὅπου τῆς Ἑλλάδος διέτριψα ἐπὶ τινα χρόνον παρετήρησα ὅτι ἦσαν ἐν κοινῇ χρήσει και τὸ φάσκελο και τὸ φασκελώνω και τὸ φασκέλωμα. Ἐν μεταφορικῇ δὲ σημασίᾳ λέγεται ἐν Χίῳ τὸ σφακελώνω ἀντὶ τοῦ λυπῶ, πικραίνω, οἷον «μὲ τὰ πικρά του λόγια μὲ σφακελώνει» (Α. Λ.). Ἐν Σινασῷ τῆς Καππαδοκίας φασκελώνω σημαίνει «ἀνοίγω τὰ σκέλη μου καθήμενος»⁹, δηλ. ἔχω ἀνοικτὰ τὰ σκέλη, ὡς ἀνοικτοὺς τοὺς δακτύλους εἰς τὸ σφακέλωμα. Ἐν Κύπρῳ δὲ φασκελώνω (φατσελλώνω Α. Λ.) σημαίνει μωλωπίζω, παθ. φατσελλώνομαι = μωλωπίζομαι¹⁰, φατσελλώμα = μωλωπισμός¹¹. Ἡ μετάπτωσις εἰς τὴν σημασίαν ταύτην, ὡς ἀλλαγῶ ἐν τῷ ἀσβολώνω, προῆλθεν ἐκ τῶν δαρμῶν και κακώσεων τοῦ πομπευομένου, ὡς μετ' ὀλίγον θὰ ἐξηγήσωμεν. Εἰς παρομοίωσιν δὲ πρὸς τὰς μελανίας τῆς ἀσβόλης πρέπει ν' ἀποδώσωμεν και τὴν σημασιολογικὴν μεταβολὴν τῆς λέξεως τὰ φάσκελα, τῆς ὁποίας ὁ Σομαβέρας ἀναφέρει συνώνυμα τὴν πικνάδα (περκνάδα;) και τζέπρα (;)· ταῦτα εἶναι αἱ ἐφηλίδες, αἱ κοινῶς λεγόμεναι παννάδες ἢ πικροπαννάδες (taches de rousseur).

Δεκάτισμα, τὸ διὰ τῶν δύο χειρῶν σφακέλωμα.

Πρὸς ἐπίτασιν τῆς ὕβρεως πολλάκις προτείνουν ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας μὲ τὴν παλάμην πρὸς τὰ ἔξω και μὲ δισσταλμένους ἀκτινοειδῶς τοὺς δακτύ-

1. Ἐν Ἐφημ. φιλομαθ. 1865, Π' 759 και Σακελλαρ., Κυπρ. Β', σ. 814, σφογγελῶ.

2. Φιλίστωρ Δ', σ. 436.

3. Σακελλαρ., αὐτ.

4. Βλ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ. Β', σ. 200.

5. Κουκουλέ, Οἰνουντιακά, σ. 304.

6. Ἐν Ἀθήναις κοινότατα εἶναι και τὰ φασκελώνω, φασκέλωμα.

7. Ν. Πεταλά, Ἰδιωτικὸν τῆς θηραϊκῆς, σ. 147.

8. Χατζιδάκι, ΜΝΕ. Β', σ. 238.

9. Ἀρχελάου, Σινασός, σ. 279. Περὶ τῆς ἐναλλαγῆς τοῦ φ και χ πρβλ. τὰ Φασκολιοῦ - Χασκολιοῦ (Χατζιδάκι, ΜΝΕ. Β', σ. 422).

10. Σακελλαρ., Κυπριακά Β', σ. 840.

11. Αὐτ., σ. 841.

λους· ἢ ἐπὶ τῆς οὕτω προτεταμένης δεξιᾶς, αἱ γυναῖκες μάλιστα, ἐπιθέτουσι μεθ' ὀρμῆς ἐπὶ τοῦ ὀπισθέναρος αὐτῆς τὴν παλάμην τῆς ἀριστερᾶς, ἐπιφωνοῦντες συνήθως *Νά δέκα!* Ἐνίοτε δὲ πρὸς μείζονα ἐπιδείνωσιν τῆς ὕβρεως δίδουν καὶ «φάσκελα χειροπόδαρα». Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο μόνον διὰ λόγου γίνεται. Οὐχ ἤττον πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἶδον ἐγὼ ἐν Τριπόλει τῆς Ἀρκαδίας ἐργάτην γυμνόποδα, ὅστις ὀργισθεὶς πρὸς τινα, ἐκάθισεν, ἀνεσῆκωσε τοὺς πόδας προσπαθῶν νὰ διαστείλῃ ὅσον ἠδύνατο τοὺς δακτύλους αὐτῶν καὶ ἔτεινε πρὸς αὐτὸν ἀμφοτέρας τὰς παλάμας ἐπιφωνῶν *Νά!* Αὐτὰ εἶναι τὰ πραγματικὰ χειροπόδαρα φάσκελα. Καὶ τὸ δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν γινόμενον ὑβριστικὸν τοῦτο σχῆμα λέγεται ὁμοίως φασκέλωμα. Ἄλλ' ἐνιαχοῦ εἶναι ἐν χρήσει πρὸς δήλωσιν αὐτοῦ ἴδιος ὄρος δεκάτισμα¹ ἢ δεκατίασμαν (ἐν Κύπρῳ, ὅπου φασκελώνουν συνήθως δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν)², δεκατιά, ἦ, (αὐτόθι)³, δέκατα, τά, (αὐτόθι)⁴, τὸ ρῆμα δεκατίζω⁵ ἢ δεκατιάζω (Κύπρος)⁶ ἢ δεκατῶ (Χίος, Α. Λ.).

Ἔτυμολογία τῆς λέξεως σφάκελον. Ἀρχαῖον ὑβριστικὸν σχῆμα.

Ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξεως σφάκελον εἶναι, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, πρόδηλος, εὐλόγος δ' ἀπορία ἐγείρεται πῶς ὁ μὲν Sittl⁷ ἐζήτησε νὰ συνάψῃ αὐτὴν πρὸς τὸν φάκελον, ὁ δ' ὀξυνοῦστατος Gustav Meyer⁸ τὴν ἐθεώρησε ἐπίεσακτον ἐκ τῆς λατ. fascinus, ἀρνούμενος ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ταυτότητα αὐτῆς πρὸς τὸ ἀρχαῖον σφάκελον. Πρῶτος ὁ Κοραῆς διέγνω ὀρθῶς τὴν ταυτότητα τῶν λέξεων τούτων⁹. Σφάκελος κατὰ τὴν μαρτυρίαν μεταγενεστέρων γραμματικῶν ἐλέγετο ὁ μέσος τῆς χειρὸς δάκτυλος¹⁰, τὸ δὲ δεικνύειν τινὰ διὰ τούτου ἦτο ὑβριστικόν¹¹. Κατὰ τινα διήγησιν, ὁ Διογένης βουλόμενός ποτε

1. Κ. Οἰκονόμου, Δοκίμιον περὶ τῆς συγγενείας τῆς σλαβονορ. πρὸς τὴν ἑλλην., τ. Β', σ. 321.

2. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ Β', σ. 520.

3. Αὐτ.—Χατζιδάκι, ΜΝΕ. Β', σ. 233.

4. Σακελλ., αὐτ. φράσις «τὰ δέκατα ἔχει τα φτηνά».

5. Κ. Οἰκονόμ., ἐνθ' ἀν. Σταματιάδου, Ἰακριακὰ, σ. 128 (Ἰακρία).

6. Σακελλ., αὐτ.

7. Die Gebärden d. Griechen u. Römer, σ. 102, 6.

8. Neugriech. Studien III 69. Etymolog. Wörterbuch d. albanes. Sprache, σ. 550.

9. Ἀτακτα Δ', σ. 581. Βλ. καὶ ὅσα περὶ τούτου ἔγραψα ἐν Νεοελλ. ἀναλ. 1876, Β', σ. 397 κέ.

10. Σουίδ., λ. σφακελισμός 2. Σχολ. Ὀππιαν. Ἀλιευτ. Β' 583, Δ' 419. Σχολ. Πλάτ., σ. 84β. Ἀποστόλης, 1484.

11. Ὁ μέσος δάκτυλος «βασκανίας δηλοῖ καὶ λοιδορίας» (Μελάμποδος, Περὶ παλμῶν, σ. 484 Franz).

νά χλευάσῃ τὸν Δημοσθένη ἔδειξεν αὐτὸν «τὸν μέσον δάκτυλον ἐκτείνας»¹. Τὸ ρῆμα σκιμαλίζω εἶχε καὶ τὴν σημασίαν ταύτην, τοῦ δεικνύειν εἰς τινα πρὸς ὕβριν τὸν μέσον δάκτυλον ἐντεταμένον². Ὁ παροιμιογράφος Μιχαὴλ Ἀποστόλης (ΙΕ' 84) καταγράφει, ἄγνωστον πόθεν παραλαβὼν, τὴν ρῆσιν «σφάκελός σου», ἣν ἐρμηνεύει: «ὁ διὰ τοῦ μέσου τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς γενόμενος χλευασμός». Τὴν αὐτὴν δ' ἔννοιαν ἀπέδιδον εἰς τὴν χειρονομίαν ταύτην καὶ οἱ Ῥωμαῖοι³. Διότι ὁ μέσος δάκτυλος ἐθεωρεῖτο αἰσχρὸς καὶ πρὸς αἰσχρὰς πράξεις πρόσφορος, διὸ ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων ἐπεκαλεῖτο καταπύγων ἢ κατάπυγος⁴, ὑπὸ δὲ τῶν Ῥωμαίων infamis ἢ impudicus digitus⁵.

Τοὺς λόγους, ὧν ἕνεκα τοιαύτη ἐκράτει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπόληψις περὶ τοῦ μέσου δακτύλου, συνάγομεν μετὰ βεβαιότητος ἐξ ὄσων ἐπαρκῶς καὶ σαφέστατα ἐπὶ τῇ βάσει, ὡς φαίνεται, ἀσφαλῶν παλαιοτέρων πηγῶν ἐκθέτει ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους⁶. Ἐρμηνεύων οὗτος τὴν λέξιν ἐσκιμάλισεν ἀναφέρει ὡς πρώτην σημασίαν αὐτῆς «τῷ μέσῳ δακτύλῳ συναρμόσας τὸν μέγαν καὶ πλήξας ἐφυβρίζει». Ἡ χειρονομία αὕτη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εἶχεν, ὡς φαίνεται, ὑβριστικὴν ἔννοιαν, καὶ διὰ τοῦτο ἤτο ἐν χρήσει περὶ αὐτῆς τὸ ρῆμα σκιμαλίζω, τοῦ ὁποῖου ἡ κυρία σημασία ἐπεξετάθη καὶ εἰς δῆλωσιν πάσης ἀπρεποῦς ἢ ἀκόσμου κινήσεως τῶν χειρῶν ἢ τῶν ποδῶν⁷. Παρὰ τῷ ἡμετέρῳ δ' ὁμῶς λαῶ, συνηθιζομένη ἐπίσης, δὲν ἐνέχει τι τὸ ὑβριστικόν, ἀλλ' ἀπλῶς σκοπεῖται διὰ τῆς πλαταγῆς, τῆς παραγομένης ἐκ τῆς βιαίας προστριβῆς τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ μέσου, ἢ κατάπαυσις τοῦ βόμβου τῶν ὠτων ἢ ἡ ἀποτροπὴ τοῦ προμηνυομένου κακοῦ, ὅταν ὁ βόμβος ὑπολαμβάνεται δυσοίωνος.

1. Ἀρριαν., Ἐπικτ. διατρ. Γ' β' 11. Διογένης Λαέρτιος. Σ' 34. 35. Schol. Pers. I 28.

2. Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 549: «σκιμαλίσει γὰρ ἐστὶ... καὶ ὅταν βουλόμενοι ἐφυβρίσαι τινα τὸν μέσον δάκτυλον ἐντείνοντες καὶ τοὺς λοιποὺς συνάγοντες δείξωσιν αὐτῷ». Βλ. καὶ Σουίδ., λ. ἐσκιμάλισεν. Ἀποστόλ. 698.

3. Juvenal IV, 10, 53. Martial. II 28. Plaut., Pseudol. 1144.

4. Πολυδ. Β' 184. Ἡσύχιος, λ. καταπύγων. Φωτ., Λεξ. 141, 2. Sittl, Die Gebärden, σ. 101, 7.

5. Pers. II 28. Martial. VI, 70, 5. Πρβλ. Plin., N. H. 33, 1. Sittl, αὐτ.

6. Εἰς Εἰρήν. 559. Σουίδ., λ. ἐσκιμάλισεν. Ἡ κρίσις τοῦ B. Schmidt (σ. 585,4) ὅτι τὰ σχόλια «in der Erklärung des Wortes (σκιμαλίζειν) unsicher hin- und herschwan-ken» δὲν μοι φαίνεται βάσιμος. Ἡ ἐρμηνεία τῆς λέξεως δὲν ἐγράφη ὅλη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ γραμματικοῦ, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ὑπὸ δύο· καὶ ὁ δεύτερος συμπληρώνει κάλλιστα τὸν πρῶτον, οὐδεμίαν δὲ διαφορὰ ἢ ἀντίφασιν παρατηρεῖται. Ὁ ραβεννατικὸς κώδιξ περιέχει μόνον τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐρμηνείας. (Βλ. A. Martin, Les scholies du manuscrit d' Aristophane à Ravenne, Par. 1882, σ. 131). Οὐσιωδέστερα δ' ὁμῶς εἶναι τὰ συμπληρωτικὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης εἰς μεταγενεστέρους κώδικας καὶ παρὰ τῷ Σουίδῃ.

7. Οἷον σκιμαλίζω τῷ ποδί, τῷ γόνατι. (Διογένης Λαέρτιος. Ζ', α', 17).

Ἡ κυρία δὲ σημασία τοῦ σκιμαλίζω κατὰ τὸν Σχολιαστὴν εἶναι «τὸ τὸν μὲν μέσον δάκτυλον εἰς τὸν πρῶτον τοῦ ὀρνέου ἐμβαλεῖν» τοῦτο ἀλλαχοῦ (εἰς Ἀχαρν. 444) λεπτομερέστερον διασαφεῖται: «τὸ τῷ μικρῷ δακτύλῳ τῶν ὀρνίθων ἀποπειρᾶσθαι εἰ φωτοκοῦσιν». Εἶναι δὲ τὸ σκιμαλίζω, αὐτὸ τὸ παρ' ἡμῖν ἐνιαχοῦ λεγόμενον προσφουλῶ ἢ συνηθέστερον περιφραστικῶς «κυττάζω ἂν ἔχη ἢ ὀρνιθα τ' αὐγὸ». Διὰ τὴν ἀτόπως ἐκδηλουμένην εἰς τὰς ὀρνιθας περιέργειαν ταύτην τὸ ἐκ τοῦ προσφουλῶ παράγωγον πρόσφουλας ἐν Πέτρα τῆς Λέσβου σημαίνει τὸν ὠτακουστὴν ἢ τὸν ἀδιάκριτον¹.

Ἄλλ' ἢ τοιαύτη ἐξέτασις οὐδὲν ἐνέχει τὸ αἰσχρὸν, οὐδ' ἐπομένως καὶ ἡ μιμουμένη ταύτην χειρονομία· αὕτη δ' ὅμως συνάπτεται πρὸς τὴν ἄλλην σημασίαν τοῦ σκιμαλίζω, τὴν πράγματι αἰσχροτάτην, ἣν ὁ σχολιαστὴς ἐδήλωσεν ἀπλῶς διὰ τοῦ συνωνύμου: «ἀντὶ τοῦ κατεδακτύλισε»². Ἄλλὰ τοῦ καταδακτυλίζω ἢ σημασία εἶναι γνωστὴ ἄλλοθεν³. Ἐκ ταύτης δ' ἀμέσως προέρχεται ἡ ἄλλη τοῦ σκιμαλίζω σημασία, ἡ τῆς ἐπιδείξεως πρὸς ὕβριν τοῦ μέσου δακτύλου ἐντεταμένου. Ἄλλη δέ τις διὰ τοῦ μέσου δακτύλου γινόμενη χειρονομία, τὸ σκινθαρίζω ἢ σκινθαρίζω, τὸ τῷ μέσῳ δακτύλῳ τὴν ρῖνα παίειν⁴, εἶχεν ἴσως μᾶλλον χαρακτῆρα παιδιᾶς, ὅπως καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν συνηθίζεται (μπαοῦτα⁵ ἢ μυτιὰ ἢ σκορδομυτιὰ⁶).

Διατήρησις τοῦ ἀρχαίου ὕβριστικοῦ σχήματος.

Τὸ ὕβριστικὸν σχῆμα τοῦ σκιμαλισμοῦ διετηρήθη παρ' ἡμῖν, καὶ δὴ πολλῷ ἀχρεióτερον θεωρούμενον τοῦ φασκελώματος. «Ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι καὶ

1. *Kretschmer*, Der heutige lesbische Dialekt, σ. 456.

2. Οὕτω καὶ ὁ Ἡσύχιος «σκιμαλίσαι, καταδακτυλίσαι».

3. *Bekker*, An. gr. 48, 23: «καταδακτυλίζω: τὸ ἀσελγῶς τῷ δακτύλῳ τῆς τοῦ πέλας ἔδρας ἄπτεισθαι. Τοῦτο καὶ σκιμαλίζω οἱ Ἀττικοὶ λέγουσιν».

4. *Πολυδ.* Θ' 126. Ἡσύχ., λ. σκινθαρίζω καὶ *B. Schmidt*, αὐτ. *Εὐστάθ.*, εἰς Ἰλ. Α 535, σ. 861, 10. *L. Grasberger*, Erziehung u. Unterricht im klass. Altertum, τ. I, σ. 115-6.

5. *Κουκουλέ*, Οἴνουντιακά, σ. 263. Ἡ λ. συνήθης καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ, εἶναι πιθανῶς ἡ ἰταλ. *bautta*. Ἐνιαχοῦ δὲ σημαίνει μορφασμὸν τοῦ προσώπου, ὅπερ εἶναι συμφωνότερον πρὸς τὴν σημασίαν τῆς ἰταλικῆς λέξεως.

6. Τὸ σχῆμα τοῦτο συνίσταται εἰς τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἄκρου τοῦ ἀντίχειρος μετὰ τοῦ ἄκρου τοῦ μέσου δακτύλου ἢ τοῦ δείκτου, τὸν μέθ' ὀρμῆς χωρισμὸν αὐτῶν καὶ τὴν κροῦσιν διὰ τοῦ μέσου ἢ τοῦ δείκτου τῆς ρινὸς ἢ ἄλλου μέρους τοῦ προσώπου. Εἶναι δηλ. παραπλήσιον πρὸς τὰ σχήματα τὰ ὑπὸ τῶν Γάλλων καλούμενα *nasarde* (κροῦσις τῆς ρινὸς διὰ τοῦ μέσου δακτύλου), *croquignole* (κροῦσις οἰουδήποτε μέρους τοῦ προσώπου), *chiquenaude* καὶ *pichenette* (κροῦσις οἰουδήποτε μέλους τοῦ σώματος).—Ἡ μυτιὰ ἢ σκορδομυτιὰ συνίσταται καὶ εἰς τὴν κροῦσιν τῆς ρινὸς ἀπλῶς διὰ τοῦ δείκτου· ὑπάρχει καὶ παιδιὰ διὰ παιγνιοχάρτων (σκορδομύτα), καθ' ἣν ὁ χάνων ὑποβάλλεται εἰς τὴν τιμωρίαν τῆς σκορδομυτιᾶς.

τὸν μέσον δάκτυλον εἰώθασι δεικνύειν οἱ ἀναγωγότατοι πρὸς ὕβριν», λέγει ὁ Οἰκονόμος¹. Γίνεται δὲ συνήθως παλλομένης τῆς χειρὸς μὲ τεταμένους τοὺς ἄλλους δακτύλους καὶ ταλαντευόμενον καὶ συγκεκαμμένον τὸν μέσον, καθέτως σχεδὸν πρὸς τὴν παλάμην. Ὀνομα ἴδιον τοῦ σχήματος τούτου δὲν ἤξεύρω. Ἄλλ' ἐν Καρπάθῳ ὁ μέσος δάκτυλος τῆς χειρὸς, ἴσως διὰ τὴν τοιαύτην χρῆσιν, ἐπονομάζεται γάαρος, δηλ. γάδαρος, ἀναιδής, ἢ δ' ὀνομασία αὕτη ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὸν τοῦ ποδός².—Ἄλλο παραπλήσιον σχῆμα χλευασμοῦ παρ' ἡμῖν, ἰδίως τροφῶν πρὸς παιδία, συγκαμπτουσῶν τὸν δείκτην, τῶν ἄλλων δακτύλων συγκεκλεισμένων, καὶ ἐπιφωνουσῶν ψί-ψίτ, εἰς ἐνδειξιν ἀποτυχίας, ἀναφέρει ὁ Οἰκονόμος, παρατηρῶν ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο εἶναι καὶ παρὰ Ρώσοις σύνηθες, οἵτινες ἐπιφωνοῦσι σ'ίσ', καὶ ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὸ αἰσχρὰν σημασίαν³. Τοιοῦτό τι σχῆμα ἐγὼ δὲν εἶδον ἐν Ἑλλάδι· παρετήρησα μόνον ὅτι καταρώμενοι ἐνίοτε ὑψώνουσι συγκεκαμμένον τὸν δείκτην ἢ τὸν μέσον δάκτυλον ἐπιφωνοῦντες: *Νά, ἔτσι νὰ γίνης!* ἦτοι νὰ κυρτωθῇ τὸ σῶμά σου ὡς ὁ δάκτυλος οὗτος.

Λόγος, δι' ὃν τὸ σχῆμα τοῦτο ἐκλήθη σφάκελος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ὅτι σφάκελος ὀνομάσθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ἄγνωστον ἀπὸ τίνος χρόνου, ὁ μέσος τῆς χειρὸς δάκτυλος, δι' οὗ γίνεται αἰσχρὰ χειρονομία. Ἀλλὰ τίς ὁ λόγος, δι' ὃν ἔλαβεν ὁ μέσος δάκτυλος τὸ ὄνομα τοῦτο, ἀφοῦ οὐδὲν κοινὸν φαίνεται ἔχων πρὸς τὸ κύριον σημαίνόμενον τοῦ σφακέλου, ἦτοι τὴν φλεγμονὴν ἢ τὴν φθορὰν μορίου τοῦ σώματος; Οἱ ἐκδόται τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου προσπαθοῦντες νὰ ἐξεύρωσι συνάφειαν τῶν δύο σημασιῶν προσφεύγουσιν εἰς βεβιασμένας εἰκασίας: «*forsam ita a sphaceli morbi ob putritudinem spurcitia dictus*». Ἄλλ' εὐλόγως ὁ B. Schmidt ἀπορρίπτει τὴν γνώμην ταύτην προτείνων (σ. 586) ἄλλην, οὐχ ἥττον ἀπίθανον· ὅτι ἐπειδὴ ἡ ρίζα σφακ-κυρίαν σημασίαν ἔχει τὸ δένω, συσφίγγω, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ὄνομα σφάκελος ἐδόθη πρῶτον

1. *Κ. Οἰκονόμ.*, ἐνθ' ἀν., τ. Γ', σ. 320. Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ [*Päckler-Muskau*], *Südöstlicher Bildersaal*, τ. III, σ. 132-3, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ὁ ὀργιζόμενος ἐκτείνει κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του ἓνα δάκτυλον καί, ὅταν ὀργισθῇ πλειότερον, δύο καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι καὶ τῶν δέκα εἶναι ἀνακριβές καὶ προέρχεται ἐκ παρανοήσεως τοῦ σχήματος. (Σφακέλωμα διὰ τῶν δύο δακτύλων, τοῦ δείκτη καὶ τοῦ μέσου, συνηθίζεται ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ μόνον πρὸς παιδιὰν ἢ χαριεντισμόν).—Τὸ ὑβριστικὸν σχῆμα μὲ προτεταμένον τὸν μέσον καὶ συγκεκλεισμένους καὶ συνεσφιγμένους τοὺς ἄλλους δακτύλους συνηθίζεται καὶ ἐν Μαρόκῳ. (*Quadenfeldt*, ἐν *Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft f. Anthropol. Ethnographie u. Urgeschichte* 1899, σ. 331).

2. Ζωγράφ. ἀγών Α' 332. *Μανωλακάκη*, *Καρπαθιακά*, σ. 186.

3. *Κ. Οἰκονόμ.*, ἐνθ' ἀν.

εἰς τὸ σχῆμα τῆς συσφίξεως πάντων τῶν δακτύλων πλὴν τοῦ μέσου, ἔπειτα δὲ περιωρίσθη εἰς δῆλωσιν τοῦ μέσου δακτύλου, δηλ. ἀκριβῶς ἐκείνου, ἐφ' οὗ δὲν ἐφηρμόζετο ἡ κυρία σημασία τῆς ρίζης. Ἀλλὰ τοιαύτη, ὡς νομίζομεν, διαφορὰ τῆς σημασίας δὲν ὑπάρχει. Ἡ λ. σφάκελος ἔχει πολλὰς σημασίας: «οὐδὲ γὰρ ὠμολόγηται τῆς σφάκελος φωνῆς τὸ σημαίνόμενον», λέγει ὁ Γαληνός¹. Δὲν ἦτο ἐν χρήσει μόνον ὡς ἰατρικὸς ὄρος, ἀλλὰ ἐσήμαινε καὶ τὴν σύντονον κίνησιν, τὸν σφασασμόν, τὸν παλμόν². Ἡ σημασία δ' αὕτη εὐαρμοστεῖ καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὴν σημερινὴν αἰσχροὴν χειρονομίαν, καθ' ἣν ὁ μέσος κινεῖται συντόνως καὶ οἶονεὶ σφασάξει. Ἀναμφιβόλως δὲ τοιαύτη θὰ ἦτο καὶ ἡ τῶν ἀρχαίων χειρονομία, δι' ἣν ὁ μέσος δάκτυλος ἔλαβε τὸ ὄνομα σφάκελος. Διότι τὰ νεύματα, ἡ κοινὴ αὕτη πάντων τῶν ἀνθρώπων γλῶσσα, κατὰ τὸν Κοϊντιλιανόν (XI 3, 87), δεικνύουσιν ἕκαστον ὠρισμένην ἐνέργειαν, ἀπομιμούμενα χαρακτηριστικὴν κίνησιν αὐτῆς. Εἶναι δ' ὑβριστικά, ὅταν τοιαύτη ἐνέργεια ἀποτελῇ ὕβριν ἐκείνου, πρὸς ὃν γίνεται, δεικνύοντα ὅτι εἶναι ἄξιος τοιαῦτά τινα νὰ πάθῃ. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ χειρονομία ἀντικαθίστη τὴν αἰσχροὴν ὕβριν «καταδακτυλιζῶ σε»· τὸ δ' ἕτερον σχῆμα τῆς ἐπιδειξεως τοῦ σφασκέλου ὀνομασθέντος μέσου δακτύλου ἐντεταμένου ἢ τῆς δείξεως τοῦ ὕβριζομένου δι' αὐτοῦ, τὴν ὕβριν «πυγίζω σε».

Οὐδὲν κοινὸν πρὸς τὸ σχῆμα ἔχουσιν αἱ ἀρχαῖαι παραστάσεις χειρῶν μὲ διεσταλμένους τοὺς δακτύλους.

Ἡ δὲ διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος δῆλωσις καὶ ἄλλου ὑβριστικοῦ σχήματος, διάφορον ἔννοιαν ἔχοντος, ἦτοι τοῦ σημερινοῦ σφασκέλου, σφασκελώματος, εἶναι εὐνόητος. Ἡ ἐπίκλησις σφάκελος, ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν μέσον δάκτυλον διὰ τὸ δι' αὐτοῦ γινόμενον αἰσχροὴν σχῆμα, ἐπεξετάθη συνεκδοχικῶς εἰς πάντας τοὺς δακτύλους, διότι καὶ δι' αὐτῶν γίνεται σχῆμα ἐπίσης ὑβριστικόν³.

Ὁ B. Schmidt (σ. 587) θέλων ν' ἀνασκευάσῃ τὴν πρὸ τεσσαρακονταετίας περίπου ἐξενεχθεῖσαν γνώμην μου⁴, ὅτι τὸ σφασκέλωμα βραδύτερον εἰσήχθη εἰς τὴν συνήθειαν, παραλαβοῦσαν τὴν ὀνομασίαν ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐπικλήσεως τοῦ μέσου δακτύλου, παρατηρεῖ ὅτι ἡ γνώμη μου εἶναι καὶ κατὰ

1. Π. τῶν πεπονθότων τόπων B, 8, τ. VIII, σ. 92 Kühn.

2. Σχολ. Αἰσχύλ. Προμηθ. 1045: «σφασκέλω, σπασμῶ, συντόνω κινήσει». Αὐτ. 878. Γαλην., ἐνθ' ἀν., σ. 93 Kühn. Σουίδ., λ. σφασκελισμός. 2. Σχολ. Εὐριπ. Ἴππολ. 1352. Σχολ. Ὀππιαν. Ἀλ. Β' 583. Ἡσύχ. λ. Bekker, Anecd. 433, 21. Κρατίν. ἀπ. ἀδ. 48 (Meineke FCG. II 191). Φερεκράτ., παρ' Ἀθην. Γ' 75β (Meineke II, 287).

3. Ὅτι ἡ ἐπίκλησις τοῦ μέσου ἀπεδόθη ὕστερον εἰς ὅλους τοὺς δακτύλους φαίνεται καὶ ἐκ τῆς συνηθεστάτης φράσεως «Τοῦ ἴδωσε πέντε φάσκελα» = τὸν ἐφασκέλωσε διὰ τῶν πέντε δακτύλων τῆς χειρός.

4. Νεοελλ. ἀνάλ. Α' (1876), σ. 399.

τοῦτο ἀσύστατος, καθ' ὅσον τὸ διὰ τῆς διατάσεως τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς σχῆμα δὲν εἶναι ὑστέρων χρόνων γέννημα, ἀλλὰ μᾶλλον πανάρχαιον. Φέρει δὲ εἰς ἀπόδειξιν ἀρχαῖον μνημεῖον ἐν Ἰτάνῳ τῆς Κρήτης ὑπὸ Ἰταλῶν ἀρχαιολόγων ἀνακαλυφθέν, ἐπιγραφὴν, τοῦ 7' αἰῶνος π.Χ. κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, βουστροφηδὸν γεγραμμένην ἐπὶ βράχου, φέρουσαν εἰς τὸ τέλος, ἤτοι εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄνω ἄκρον αὐτῆς, ἐγκεχαραγμένην χεῖρα, διεσταλμένους ἔχουσαν τοὺς δακτύλους. Καὶ ὁ μὲν ἀναδημοσιεύσας καὶ ὀρθότερον ἀναγνώσας τὴν ἐπιγραφὴν Ferdinand Dümmler¹ εἰκασεν ὅτι ἡ χεὶρ ἐδήλου σχῆμα εὐχῆς· ἀλλ' ὁ Schmidt κρίνων ἐσφαλμένην τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἀσπάζεται τὴν τοῦ Bienkowski², νομίζοντος ὅτι ἡ παράστασις δὲν παρουσιάζει σχῆμα εὐχῆς, ἀλλ' ἔχει τὴν ἐν μαγγανείαις συνήθη θέσιν τῶν δακτύλων (;), ἥτις ἐνταῦθα κατ' ἀντιτυπίαν χρησιμεύει ὡς ἀποτρόπαιον· ἀσπάζεται δ' ὁ B. Schmidt τὴν γνώμην ταύτην ἀμφισβητῶν τὴν ἐρμηνείαν περὶ δυνάμεως μαγικῆς τῶν διεστηκότων δακτύλων καὶ δεχόμενος ὅτι τὸ σφακέλωμα εἶναι ἀπειλὴ πρὸς ἐξόρυξιν τῶν βασκάνων ὀφθαλμῶν καὶ διὰ τοῦτο χρησιμεύει καὶ ὡς μαγικὸν σύμβολον ἀποτροπῆς τῆς βασκανίας, συμπεραίνει δὲ ὅτι οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς ἐν τῷ παλαιῷ ἐκείνῳ κρητικῷ μνημείῳ ὅτι ἡ χειρονομία τοῦ σφακελώματος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον ἐκφράζει ἐν Ἑλλάδι τὴν ἐννοίαν ταύτην τῆς ἀπειλῆς τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῆς ἀποτροπῆς τῶν ἐκ τῶν μαγγανειῶν κακῶν.

Ἄλλ' ἡ ἀνάγλυφος χεὶρ τοῦ βράχου τῆς Ἰτάνου δὲν εἶναι μοναδική, τοῦναντίον δὲ παμπληθεῖς εἶναι αἱ ἀρχαῖαι ἀνάγλυφοι παραστάσεις χειρῶν μὲ διεσταλμένους τοὺς δακτύλους· ἡ συνταύτισις δ' ὅμως αὐτῶν πρὸς τὸ σημερινὸν σχῆμα τοῦ σφακελώματος εἶναι παντελῶς ἀβάσιμος, ἄγει δὲ εἰς ἐσφαλμένα πορίσματα περὶ τῆς προελεύσεως αὐτοῦ, οὐχ ἤκιστα δὲ καὶ εἰς παρανόησιν τῶν ἀρχαίων μνημείων. Διότι εἶχεν ὅπωςδήποτε ροπήν τινα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν μνημείων τούτων ὡς ἀποτροπαίων ἢ τοιαύτη συνταύτισις. Πρῶτος ὁ O. Jahn, ὅστις ἔχει πληρεστάτην καταγραφὴν τῶν μέχρι τῶν ἡμερῶν του δημοσιευθέντων τοιούτων μνημείων³, εἰκασεν ὅτι ἐκ τούτων, ἅτινα ὑποθέτει ὅτι συμβολίζουν δέησιν πρὸς τὸν Θεὸν περὶ φανερώσεως καὶ τιμω-

1. Athen. Mitteilungen, 1891, XVI, σ. 129.

2. Ἐν Eranos Vindobonensis, Wien 1893, σ. 298.

3. Ἐν τῇ ἐν ἀρχῇ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ του, σ. 53 κέ. Καταγραφὰς τῶν κατόπιν εὑρεθέντων πολυπληθῶν ἐλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν μνημείων, μὲ παραστάσεις μιᾶς ἢ δύο χειρῶν διεσταλμένους ἔχουσῶν τοὺς δακτύλους, βλ. ἐν *Sittl*, Die Gebärden d. Griechen u. Römer, σ. 307. *Ad. Wilhelm*, ἐν Jahreshefte d. oesterr. archäol. Institut in Wien, τ. IV, 1901, Beiblatt, σ. 16, σημ. 12. Beiträge zur griech. Inschriftenkunde, 1909, σ. 200-4.320. *Noak*, ἐν Ath. Mitteil., 1894, τ. XIX, σ. 318.

ρίας ἀδίκων πράξεων, δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ἡ σημερινὴ νεοελληνικὴ συνήθεια τοῦ σφακελώματος. Ὡς ἐπικλήσιν δ' ἐπίσης τῆς θείας βοήθειας ἐξηγοῦσι τὰς ἐπὶ ἐλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν μνημείων παραστάσεις ταύτας οἱ πλειστοὶ τῶν περὶ αὐτῶν πραγματευθέντων¹. Ἄλλαι δὲ ἐλληνικαὶ καὶ ρωμαϊκαὶ πλαστικαὶ παραστάσεις χειρῶν, ἠνωμένους ἢ διεσταλμένους ἐχουσῶν τοὺς δακτύλους, ἢ ὑψωμένους τοὺς τρεῖς δακτύλους καὶ συγκεκαμμένους τὸν παράμεσον καὶ τὸν μικρόν, εἶναι ἀναθήματα εὐχαριστήρια εἴτε ἐπὶ θεραπείᾳ παθούσης χειρὸς, εἴτε ἐπὶ αἰσίῳ τοκετῷ λεχοῦς, ἢ συνδέονται πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Σαβαζίου καὶ συμβολίζουν τὴν εὐλογοῦσαν καὶ βοηθὸν χεῖρα τοῦ θεοῦ². Ὅθεν ὁμοιόταται παραστάσεις εἶναι δυνατὸν ἔνεκα ποικίλων αἰτίων παρὰ τῷ αὐτῷ λαῷ νὰ χρησιμεύωσι πρὸς δῆλωσιν διαφόρων ἐννοιῶν καὶ νὰ ἐπιδιώκωσι σκοποὺς διαφόρους. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συνηθείας, ἡ ἀνάθεσις εἰς τὸν Σαβάζιον τῶν χειρῶν φαίνεται, ὅτι ἔχει Ἰουδαϊκὴν τὴν προέλευσιν, διὰ τῶν Ἰουδαίων εἰσαχθεῖσα εἰς τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν φρυγικὴν λατρείαν τοῦ Σαβαζίου, ἐκεῖθεν δὲ μεταδοθεῖσα εἰς τὸν ἑλληνορρωμαϊκὸν κόσμον³· ἀλλ' αὐτοὶ οἱ Ἰουδαῖοι πάλιν ἐν Ρηνεῖα κατὰ τὸν Β' αἰῶνα π. Χ. ἐχάρασσον κατὰ τὸ ἐλληνικὸν ἔθος ἐν ἑλληνιστῶν γεγραμμέναις ἐπιτυμβίοις ἐπιγραφαῖς τὰς δύο ἀνοικτὰς χεῖρας εἰς δῆλωσιν ὅτι ἐπικαλοῦνται τὴν τιμωρὸν βοήθειαν τοῦ θεοῦ⁴· καὶ οἱ Ἰουδαῖοι σήμερον ἐν Μαρόκῳ συνηθίζουσι νὰ μεταχειρίζονται παντοειδῆ προβασκάνια εἰς τύπον χειρὸς μὲ διεσταλμένους τοὺς δακτύλους⁵· τὴν δὲ συνήθειαν ταύτην παρέλαβον προδήλως παρὰ τῶν Μουσουλμάνων, καὶ οὐδὲν ἔχει αὕτη τὸ κοινὸν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Σαβαζίου ἢ τὰ ἑλληνορρωμαϊκὰ ἀναθήματα.

¹Ὅμοιαι παραστάσεις παρ' ἄλλοις λαοῖς.

Αὐτὸ τοῦτο, ἢ διάφορος χρῆσις καὶ ἡ ἑκασταχοῦ παραλλαγή τῆς σημασίας παρατηρεῖται εἰς τὸ σύμβολον τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς παρὰ πολλοῖς λαοῖς, διότι τὸ σύμβολον τοῦτο εἶναι πολλαχοῦ διαδεδομένον καὶ δὴ καὶ εἰς λαοὺς,

1. *Wilhelm*, ἐνθ' ἄν. *A. Deissmann*, ἐν *Philologus* 1902, LXI, σ. 255 καὶ *Wiegand*, ἐν *Ath. Mitteil.* 1908, σ. 154. Βλ. καὶ *Seligmann*, *Der böse Blick*, τ. II, σ. 166.

2. *Sittl*, σ. 325, 7. *Blin'kenberg*, *Archäologische Studien*, Kopenhagen 1904. *O. Weinreich*, *Antike Heilungswunder*, Giessen 1909, σ. 16 καὶ (*Religionsgesch. Vers. u. Vorarbeiten* VIII, 1).

3. *Cumont*, ἐν *Comptes rendus de l'Académie des Inscript. et des belles lettres*, Paris 9 Φεβρ. 1906, σ. 63 καὶ ἐν *Revue de l'histoire des religions* 1906, τ. LIII, σ. 17.

4. *Philologus* 1902, σ. 255.

5. *Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft f. Anthropolog. Ethnol. u. Urgesch.* 1886, σ. 676. Ἐν Ἀλγερίᾳ οἱ Ἰουδαῖοι ἀπεικονίζουν, ὡς οἱ Μουσουλμάνοι, ἀνοικτὴν χεῖρα εἰς τὴν εἴσοδον τῆς οἰκίας των. (*Revue des tradit. populaires* 1899, σ. 282).

οἵτινες οὐδεμίαν ποτὲ φαίνεται ὅτι ἔσχον ἐπικοινωνίαν πρὸς ἀλλήλους. Ἡδη τῷ 1855 ἐσημείωνεν ὁ Jahn ὅτι οἱ αὐτόχθονες τῆς Ἀμερικῆς ἀπέδιδον βαθυτάτην ἔννοιαν εἰς αὐτό¹. Μαρτυρίας ἐπίσης τῆς χρήσεως τοῦ συμβόλου παρὰ τοῖς παλαιοῖς Μεξικανοῖς καὶ τοῖς λαοῖς τῆς κεντρικῆς Ἀμερικῆς φέρει ὁ Seligmann (ἐνθ' ἄν. II 165 κέ.), ὅστις ἐπὶ τούτοις ἐπάγεται καὶ ἄλλας τινὰς περὶ παραστάσεων τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς πρὸς τὸν θεατὴν ἐστραμμένης ἐν βαβυλωνίοις κυλίνδροις, ἐν φοινικικαῖς καὶ λυβικαῖς ἐπιτυμβίοις στήλαις, ἐν καρχηδονικαῖς ἀναθηματικαῖς στήλαις, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐν τοῖς λεγομένοις κελτικοῖς μνημείοις τῆς Βρεττανίας. Ἀποτυπώματα χειρῶν συνηθίζονται καὶ ἐν τῇ Βορείῳ Ἰνδικῇ εἰς τοίχους οἰκιῶν καὶ εἰς ἱεροτελεστίας². Πλειότερον δ' ὁμως πάντων ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς αἱ ἐκδηλώσεις τῆς δεισιδαιμονίας ταύτης παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις διὰ τὴν ἐνδεχομένην ροπὴν τουρκικῶν συνηθειῶν εἰς τὰς ἑλληνικάς. Διότι παρὰ πᾶσι τοῖς μουσουλμανικοῖς λαοῖς εἶναι κοινόταται αἱ ἀπεικονίσεις χειρῶν μὲ διεστηκότας τοὺς δακτύλους, εἰς παντοειδεῖς τύπους, θεωρούμεναι ὡς ἀσφαλῆ φυλακτῆρια πρὸς ἀποτροπὴν παντὸς κακοῦ³. Εἰς δὲ τὰς κυρίως μουσουλμανικὰς χώρας ἡ συνήθεια δὲν περιορίζεται εἰς μόνους τοὺς μουσουλμάνους, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τοὺς Χριστιανούς καὶ τοὺς Ἰουδαίους κατοίκους αὐτῶν⁴. Ἀλλ' ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ συνήθεια οὐδεμίαν ἔσχε ροπὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας εἶναι, νομίζομεν, ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως· διότι ἦτο γνωστὸς εἰς αὐτούς ὁ κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικὸς χαρακτήρ ταύτης καὶ διὰ τὴν ἀντίθεσιν τῆς θρησκείας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μιμῶνται πράξεις συμφώνους πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς μουσουλμανικῆς πίστεως, ὅπου δὲ συνέπεσε νὰ παρατηρήσωσι τὴν ὁμοιότητα τῆς συνηθείας ἐκείνης πρὸς τὸ σφακέλωμα τὸ συνεταύτισαν μὲν πρὸς αὐτήν, ἀλλ' ἀπέδωκαν τὴν ἀτιμωτικὴν ἔννοιαν τούτου εἰς τὸν σεβασμὸν τῶν Τούρκων πρὸς τὸν ἀριθμὸν πέντε καὶ τὴν νομιζομένην ὑπ' αὐτῶν ἱερότητα τοῦ σχήματος τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς· τοῦτο συνέβη ἐν Κρήτῃ, ὅπου οἱ Ὀθωμανοὶ «ἐμβάπτοντες τὴν χεῖρα εἰς μελάνην σχηματίζουσι διὰ τῆς ἐπιθέσεως αὐτῆς σφακελίαν πρὸς ἀποσκοράκισιν τῶν δαιμονίων»⁵. Ἀληθῶς δέ, οἰαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ προέλευσις τοῦ συμβόλου τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς καὶ εἰς οἴουσδῃ-

1. Jahn, ἐνθ' ἄν., σ. 56. Ἀναφέρεται εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Stephens, Yucatan, σ. 436 κέ.

2. North Indian Notes and Queries, τ. V, σ. 315 (Folklore, London 1896, τ. VII, σ. 315).

3. Στ. Καραθεοδωρῆ, Περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ΕΙ, Κ/πολ. 1847, σ. 38.—Δελτίον ἱστορικῆς ἐταιρείας, τ. Β', σ. 124 (παρὰ τοῖς ἐν Κρήτῃ μουσουλμάνοις).—Verhandlungen d. Berliner Ges. f. Anthropol. Ethnol. u. Urgesch. 1886, σ. 676. 1887, σ. 372. Revue trad. popul. 1899, σ. 282. Seligmann, Der böse Blick, Berlin 1910, τ. II, σ. 6. 168 κέ.

4. Seligmann, αὐτ., σ. 168.

5. Δελτ. ἱστ. ἐτ. Β', σ. 125.

ποτε λόγους και ἂν ὀφείλεται ἢ διάδοσις αὐτοῦ παρὰ τοῖς μουσουλμάνοις, οὗτοι δοξάζουσιν ὅτι εἶναι ἱερώτατον, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχει τὴν δύναμιν τῆς ἀποτροπῆς πάσης δαιμονικῆς ἐπηρείας· πιστεύουσι δὲ ὅτι αὐτὸς ὁ Μωάμεθ ἐμβαπτίσας τὴν χειρὰ εἰς μελάνην καὶ ἀποτυπώσας τὴν παλάμην ἐπὶ λευκοῦ χάρτου¹, ὑπέδειξε ποῖον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς τοὺς πιστοὺς παραδοθὲν τελειότατον ὄργανον πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· διότι ὡς δογματίζουσιν, ἡ χεὶρ ἔχει τριπλῆν μυστικὴν ἔννοιαν, εἰκὼν οὕσα τῆς θείας προνοίας, σύνοψις τοῦ θείου νόμου καὶ τὸ κεφάλαιον τῆς θρησκείας, ὡς ἐκ τούτου δὲ εἶναι κραταιότατον ὄπλον ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. Ὅθεν καὶ ὁ ἀριθμὸς πέντε νομίζεται ἱερώτατος² καὶ τὸ ἀποτύπωμα τῆς χειρὸς καλεῖται «χεὶρ τοῦ προφήτου», ἐν Τύνιδι δὲ «χεὶρ τῆς Φατιμᾶς», τῆς θυγατρὸς τοῦ Μωάμεθ, καὶ ἐν Περσίᾳ «χεὶρ τοῦ Χουσαίν», τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ³.

Τὸ σφακέλωμα οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὰς παραστάσεις ταύτας.

Ὅθεν τὸ νεοελληνικὸν σφακέλωμα οὔτε πρὸς τὴν μουσουλμανικὴν χεῖρα τοῦ Μωάμεθ, οὔτε πρὸς τὰ παρόμοια σχήματα ἄλλων λαῶν ἔχει τι κοινόν, ἀλλ' οὔτε καὶ πρὸς τὸ ἐλληνορωμαϊκὸν σύμβολον τῶν ἀνοικτῶν χειρῶν. Ἰδίαν δ' ὅλως ἔχει τὴν προέλευσιν καὶ ἰδίαν σημασίαν ὑβριστικὴν, ἧς ἔνεκα προσέλαβε καὶ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν ἐδήλου ἄλλο σχῆμα ὑβριστικόν.

Προέλευσις καὶ ἔννοια τοῦ σφακελώματος.

Περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ πολλαὶ ἐξηγήθησαν ἀβάσιμοι γινῶμαι. Ὁ Κοραῆς⁴ ἐνόμιζεν ὅτι δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸν σκιμαλισμόν, πλὴν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν δακτύλων μόνον, ἐν ἄλλοις λόγοις ἐθεώρει αὐτὸ ἀνάπτυξιν τῆς ἀρχαίας συνηθείας. Ὁ Stephani⁵ ἰσχυρίζετο ὅτι ὑπονοεῖ τὰς πέντε πληγὰς τοῦ Φαραῶ ἢ τὰς πέντε καρφίαι, δι' ὧν προσηλώθη ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ ὅτι ὁ σφακελώνων καταρᾶται τρόπον τινὰ τοιαῦτα νὰ πάθῃ ὁ σφακελωνόμενος. Ὁ Hahn⁶ εἵκαζεν ὅτι ἡ παλάμη μὲ ἀνοικτοὺς τοὺς δακτύλους συμβολίζει τὸν ἥλιον μὲ τὰς ἀκτῖνάς του, καὶ

1. Τὸ βεράτιον δι' οὗ λέγεται ὅτι ὁ προφήτης Μωάμεθ ἐχορήγησεν ἀτελείας εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σινᾶ καὶ τὰ ἐξαρτήματα αὐτῆς φέρει τοιοῦτο ἀποτύπωμα, ὅπερ θεωρεῖται ὡς ἀποτύπωμα τῆς χειρὸς τοῦ προφήτου, ἐπέχον τὸν τόπον ὑπογραφῆς (αὐτ.).

2. *Verhandl. d. Berl. Ges. f. Anthropol.* 1886, σ. 676.

3. *Seligmann*, σ. 170.

4. Ἐτακτα Δ', σ. 582.

5. *Stephani*, *Reise durch nördl. Griechenl.*, 1843, σ. 38. 69.

6. Παρὰ *Wachsmuth*, *Das alte Griechenland im neuen*, 1864, σ. 61.

ἐκ τούτου, ἐπειδὴ ὁ προσβλέπων τὸν ἥλιον τυφλώνεται, προῆλθεν ἡ σημασία τῆς χειρονομίας («νὰ τυφλωθῆς») ! Ὁ Στ. Καραθεοδωρῆς¹ ὅτι «ἡ μούτζα καὶ τὸ λεγόμενον τὰ πέντε αὐτὸ τοῦτο τὸ πεντάγραμμον σημαίνουσιν, ἐκλαμβανόμενον ἐπὶ κατάρα», εἰς τὸ πεντάγραμμον δέ, ἄλλως πεντάλφα καλούμενον, προσεπάθει ν' ἀνεύρη βαθείας μυστικᾶς ἐννοίας !

Μεΐζονος δ' ὅμως προσοχῆς ἀξία, ἀντὶ τῶν εἰκασιῶν τούτων, εἶναι ἡ γνώμη αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ σφακελώματος. Ὁ λαὸς δὲν πιστεύει ὅτι τὸ σφακέλωμα εἶναι μαγικὴ πράξις, σκοποῦσα νὰ βλάψῃ τὸν καθ' οὗ γίνεται, ὡς ὑπέλαβεν ὁ Rouqueville, παρεξηγήσας τυχαίαν τινὰ φράσιν, τῆς ὁποίας ἄλλο ἦτο τὸ νόημα². Ὁρθῶς δὲ ὁ B. Schmidt (σ. 588) ἠμφισβήτησε τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεταφράσεως ταύτης τοῦ σφακελώνω διὰ τοῦ μαγεύω. Ἀλλὰ νομίζει ὁ λαὸς ὅτι τὸ σφακέλωμα ἀντικαθιστᾷ κατάραν περὶ ἐξορύξεως τῶν ὀφθαλμῶν, παραστατικώτερον ἐκφραζομένην διὰ τῆς χειρονομίας, ὡς νὰ ἦσαν δηλ. οἱ ἐντεταμένοι δάκτυλοι τὰ ὄργανα τῆς τυφλώσεως. Ἡ συνήθης διὰ λόγου κατάρα εἶναι («νὰ τυφλωθῆς»), («νὰ στραβωθῆς»), («νὰ χυθοῦν τὰ μάτια σου»), («νὰ πέσουν») ἢ («νὰ βγοῦν τὰ μάτια σου») κλπ., ἡ δὲ διὰ τοῦ σχήματος ἐκφορὰ αὐτῆς ὑπενέφαινε τὴν ἐπιθυμίαν ταχείας ἐκπληρώσεως καὶ δὴ δι' αὐτῶν τῶν χειρῶν τοῦ καταρωμένου. Καὶ ἐνισχύουν τὴν χειρονομίαν διὰ τῆς ἐπιφωνήσεως *Νά!* ἢ *Ὁρσε* = (ὄρισε, λάβε) ἢ καὶ *Ὁρσε πέντε!* ἀλλ' ὁ ὑβρίζόμενος σπεύδει ν' ἀπαντήσῃ ἔς τὰ μάτια σου! ἢ ἂν ὁ σφακελώων προλαμβάνων εἴπῃ αὐτὸς *Νά!* ἔς τὰ μάτια σου! ἀπαντᾷ ἔς τὰ δικά σου! Ἀπαγγέλλοντες δὲ τὸν ἀριθμὸν πέντε, τὸν ὑπενθυμίζοντα τὰ σφάκελα, πολλάκις κρίνουσιν ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῶν κανόνων τῆς εὐπρεπειᾶς νὰ προσθέσωσι: ἔς τῶν ὀχτρῶν μας τὰ μάτια!³ Οὕτω τὸ τυφλώνω κατέστη συνώνυμον τοῦ σφακελώνω καὶ τὸ τύφλα τοῦ σφάκελα⁴ ταῦτα εὐρίσκομεν ἤδη συνεκφερόμενα εἰς στιχοῦργημα τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' αἰῶνος: («καὶ δίδω του χαιρετισμὸν τύφλαις καὶ σφακιολά σου»⁵).

Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ σφακελώματος εἶναι βεβαίως εὐλογοφανής, ἀλλὰ πρέπει πάντως νὰ καταλεχθῇ εἰς τὰς ἀστη-

1. Ἐνθ' ἀν., σ. 37. 42.

2. *Rouqueville*, Voyage de la Grèce, 2ας ἐκδ. τ. VI, σ. 149 (τῆς α' ἐκδ. τ. IV, σ. 409). Ἐκ τούτου: Tagebuch einer Reise durch Griechenland und Albanien, Berlin 1826, σ. 282 (παρὰ *Sittl*, Gebärden, σ. 123, 7).

3. Δελτ. ἰστ. ἑταιρ. Β', σ. 125 (Κρήτης). Καὶ οἱ Ἀραβες τῆς Κωνσταντίνης κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ἀριθμοῦ πέντε ἐπιλέγουσι: *φίτ ἀίν βλῖς* = ἔς τὰ μάτια τοῦ διαβόλου (*Revue des tradit. populaires*, σ. 282). Ὁ *Seligmann* (II 178) ἀναφέρει ἀραβικὴν παροιμίαν: *Chamse fi wudsch el-a'dâ* = πέντε ἔς τῶν ἐχθρῶν τὰ πρόσωπα, καὶ κατάραν: *Chamsa fi aïnek* = πέντε ἔς τὰ μάτια σου.

4. *Κοραῖ*, Ἄτακτα Δ' 582. *Schmidt*, σ. 583. Ἡ ποιότης χρῆσις εἶναι πάγκοινος.

5. *Νεοφύτου*, Τὸ ἀχοῦρι, στ. 136.

ρίκτους εικασίας, τὰς ὁποίας φέρουσι συνήθως πρὸς ἐξήγησιν καὶ δικαιολογίαν ἐθίμων καὶ δοξασιῶν, ὧν ἐλησημονήθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἀληθὴς ἐννοια¹. Τὸ σφακέλωμα εἶναι ὑβριστικόν, ὡς ἀπομίμησις χαρακτηριστικῶν κινήσεων ὑβριστικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' οὔτε ἡ τύφλωσις ἀνθρώπου εἶναι ὑβριστικὴ ἐνέργεια, οὔσα μᾶλλον τραγικωτάτη ἐγκληματικὴ πράξις, οὔτε ἡ ἐξόρυξις τῶν ὀφθαλμῶν διὰ τῶν δακτύλων εἶναι ὁ συνήθης τρόπος τῆς τυφλώσεως. Ἐπίσης δὲν φαίνονται εἰς ἡμᾶς εὐστοχοὶ καὶ αἱ παραπλήσιοι ἐξηγήσεις τῆς χειρονομίας ὑπὸ λογίων, οἵτινες παραπλανηθέντες ἐκ τῶν συνοδευουσῶν αὐτὴν ἐπιφωνήσεων («νὰ ἔς τὰ μάτια σου») κτ. ὑπολαμβάνουσιν ὅτι εἶναι ἡ ἀπειλὴ πρὸς ἐξόρυξιν τῶν ὀφθαλμῶν² ἢ ὕβρις τινὸς ὡς τυφλώττοντος³. Ἄλλ' αἱ εἰς τὴν τύφλωσιν ἀναφερόμεναι ἐπιφωνήσεις, αἱ συνοδεύουσαι συνήθως τὸ σφακέλωμα, προῆλθον ἀπλῶς ἐκ τῆς ἐννοίας, ἣν ἀποδίδει εἰς τὸ σχῆμα τοῦ σφακλώματος ὁ λαὸς, ἀφότου ἐλησημόνησε πλέον τὴν ἀληθῆ ἀρχὴν αὐτοῦ.

Ἡ λέξις *μουζα* καὶ τὰ παράγωγα αὐτῆς.

Εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς ὑβριστικῆς ἐνεργείας, ἣν ἀπομιμεῖται τὸ σφακέλωμα, μᾶς ὀδηγεῖ ἀσφαλῶς ἡ ταυτόσημος πρὸς τὴν λ. *σφάκελο λέξις μουζα*. Ἀμφότεραι αἱ λέξεις αὗται εἶναι ἐπίσης κοιναί, ἀδιαφόρως δὲ γίνεται χρῆσις καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ὅτε μὲν ταύτης, ὅτε δὲ τῆς ἐτέρας πρὸς δῆλωσιν τῆς χειρονομίας. Ἡ λέξις *μουζα* κυρίως σημαίνει ἀσβόλην, ἐκ τῆς σημασίας δὲ ταύτης παρήχθησαν καὶ αἱ λοιπαί, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ ὑβριστικοῦ σχήματος τῆς χειρός.

Φέρεται δ' ἡ λέξις αὕτη εἰς πολλοὺς τύπους. Ὁ παλαιότερος εἶναι *μουζα*⁴. ἄλλοι τύποι: *μούζη*⁵, *μούτσα*⁶, *μουτζα*⁷, *μοντζά*⁸, *μουντζα* (*μουδζα*),

1. Πρὸς. Λαογρ. Α', σ. 9.

2. *Wachsmuth*, ἐνθ' ἄν. *Sittl*, *Die Gebärden*, σ. 45. *B. Schmidt*, σ. 588. Ὁ *Guys* (*Voyage littéraire de la Grèce*, 3e éd., 1783, τ. I, σ. 371) παραδόξως συγγέων τὰ πράγματα λέγει ὅτι τὸ σφακέλωμα καὶ ἡ συνοδεύουσα αὐτὸ φράσις *νὰ ἔς τὰ μάτια σου!* ἐξέφραζε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλῆσιν ἐπιθυμίαν ἐξορύξεως τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν.

3. *Κ. Οἰκονόμου*, *Δοκίμιον περὶ τῆς πλησιεστέρας συγγενείας τῆς σλαβονορωσ. πρὸς τὴν ἐλληνικὴν*, τ. Γ', σ. 321.

4. Παρὰ *Σαχλίχη*, *Γραφαί*, στ. 47 *Wagner. Legrand*, ἐν *Annuaire de l'Associat.*, σ. 216, στ. 178 W., σ. 226 L., στ. 359 W., σ. 237 L.—*Ducange*, λ. σ. 959. *Κοραῖ*, Ἰσοκράτ. Β', σ. 299. Ἄτακτα Β', σ. 253. Σάμου (*Σταματιᾶδ.*, *Σαμιακά*, Ε' 785). *Καλύμνου* (Α.Α.). *Καρπάθου* (Α.Α.). *Κύπρου* (*Σακελλαρίου*, *Κυπριακά* Β' 667. Α.Α.). *Σηλυβρίας* (Α.Α.). *Λιβισίου Λυκίας* (*Μουσαίου*, *Βατταρισμοί*, σ. 87).

5. *Καρπάθου* (Α.Α.). *Κύπρου* (*Σακελλαρ.* Β', σ. 667. Α.Α.).

6. Ἄμισοῦ (Α.Α.).

7. *Συναξάριον γυναικῶν*, στ. 848 *Krumbacher*. *Μαδύτου* (Α.Α.).

8. *Σύμης* (ΚΠ. *Σύλλογος* Η', σ. 474. Α.Α.).

ὁ κοινότατος τύπος¹, ὃν παρέλαβε καὶ ἡ μακεδονοβλαχικὴ² καὶ ἡ ἀλβανικὴ³. μουντζα⁴ (;)⁴, μουντσα⁵, μουντθα⁶. Παράγωγα : ἡ ἐνέργεια μουντζιά⁷, μουντζιά⁸, μουνζουβέ⁹. Τὸ ρῆμα μουνζώνω¹⁰, μουνζώνω¹¹, μουνζώνω¹², μουνζώνω¹³, μουνζώνω¹⁴, μουντζώνω¹⁵, μουντζώνω¹⁶, μουντςώνω¹⁷, μουντζούνου¹⁸. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας: μουντζωμα (κοινότατον), μουνζωμαν¹⁹, μουντσωμαν²⁰, μουντζωμός²¹. Μετὰ παραγωγικῶν καταλήξεων: μουντζάλα (μουντζάλα)²², μουντζαλιά (μουντζαλιά)²³, μουνζαλιά²⁴, μουνζουλιά, μουνζουλάδα²⁵. Τὸ ρ.

1. Τὸ πρῶτον ἐν χειρογρ. τοῦ Νικήτα Χωνιάτου, σ. 253, 273 Bonn: «τὴν μουντζην». Ἀκολουθία τοῦ σπανοῦ (*Legrand*, *Bibl. gr. vulg.* II 43). Κοραῖ, Ἔτυμολογ. Ἄτ. Β' 253. Σκ. Βυζαντίου, Λεξικὸν καθ' ἡμᾶς ἐλλ. λ. Πολίτου, Παροιμ. Γ' 400. 409. Πελοποννήσου, Στερεῖς καὶ ἀλλοχού. Σουλᾶτων Καππαδοκίας (*Φαρασοπούλου*, Τὰ Σούλατα, σ. 121). Λάστα (Α.Α.). Τήνου (Α.Α.). Γκιουμουλτζίνα (παρὰ Στ. Κυριακίδου).

2. Múndzā, πληθ.- dzī. (*Νικολαΐδου*, Ἔτυμολογ. λεξικὸν τῆς κουτσοβλαχικῆς, ἐν λ.).

3. Mundze θηλ. (*G. Meyer*, *Etymolog. Wörterbuch der albanes. Sprache*, σ. 289). muntse (*Hahn*, *Alban. Stud.* III 78). μουντσεα (*Χριστοφορίδου*, Λεξ. τῆς ἀλβανικῆς, σ. 252).

4. Ducange.

5. Πόντου (Α.Α.).

6. Καλύμνου (Α.Α.).

7. Μυδύτου (Α.Α.).

8. Σύρου (Α.Α.).

9. Κρήτης (Φιλίστωρ Δ', σ. 520).

10. Κοραῖ, Ἔτυμ. Β', σ. 254. Κρήτης (Φιλίστωρ Δ', σ. 520)· μετοχὴ μουνζωμένος (Δελτ. ἱστ. ἐτ. Β', σ. 125).

11. Ἐλυμπος Χίου (*Pernot*, *Études de linguistique*, I 430).

12. Κύπρου (*Σακελλάρι*, Β', σ. 667. Α.Α.)· μετ. μουνζωμένος (Κύπρου, *Σακελλ.*) ἢ μουνζουμένος (Καρπάθου, *Ζωγρ. ἀγ.* Α' 369).

13. Λιβισίου (*Μουσαῖος* 87).

14. Καρπάθου (Α.Α.).

15. Τὸ πρῶτον ἐν Σουτίπχ, σ. 146 Boiss. «μουντζωθῆναι». Βλάχου, Θησ. τετράγλωσσος. Τήνου (Α.Α.). Σύμης (μουντζωμένος: ΚΠ Σύλλογος Η' 474).

16. Κοινότατον, πολλαχού. *Somavera*. Σκαρλ. Βυζάντιος. Λάστα (Α.Α.)· μετ. μουντζωμένος, Ἡλείου (Α.Α.).

17. Πόντου (Α.Α.).

18. Τσακωνικῆς (*Οἰκονόμου*, *Γραμματ.*, σ. 82).

19. Κύπρου (*Σακελλάρι*, Β', σ. 667).

20. Πόντου (Α.Α.).

21. Σύμης (ΚΠ. Σύλλογος Η', σ. 474).

22. Ἀθῆναι, Πελοπόννησος καὶ ἀλλοχού.—Περὶ τῆς καταλήξεως -άλα βλ. Χατζιδάου, ΜΝΕ. Β', σ. 250.

23. Κοινόν.—μουντζαλιά (Κοραῖ, Ἔτυμ. Β', σ. 253).

24. *Girolamo Germano*, *Grammaire publ. par Pernot*, σ. 137.—μουνζαλιά Κοραῖ, Ἰσοκράτ. Β' 395. Ἔτυμ. Β' 253. *Οἰκονόμου*, Δοκ. Β' 238.

25. *Somavera*.

μουτζαλώνω (μουτζαλώνω)¹, ἐκ τούτου μουτζάλωμα. Μετὰ τῆς καταλήξεως -οῦρα: μουτζοῦρα², μουτζοῦρα (πληθ. μουτζουράες)³, μουτσοουριά, μουτσοουράδα⁴. Τὸ ρ. μουτζουρώνω (μουτζουρώνω)⁵, μουζουρώνω⁶, μουτζουρίζου⁷, ὅθεν τὸ μουτζούρωμα (ἢ μουτζούρωμα). Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ καταλεχθῇ καὶ τὸ θρακικὸν μούτζουλο, τό⁸, ἴσως δὲ καὶ τὸ ἠπειρωτικὸν μουρτζουλώνω⁹, ὅχι δ' ὅμως καὶ τὸ ἠπειρωτικὸν μουτζοῦρι, ὅπερ εἶναι ἰταλικὴ λέξις ἐκ παρετυμολογίας προσαρμοσθεῖσα πρὸς τὴν μουτζοῦραν¹⁰, ὡς οὐδὲ τὸ ἐπίσης ἰταλικὴν ἔχον τὴν προέλευσιν μούτσοουρο.—Σύνθετα: ἀμούντσωτος¹¹ καὶ τὰ τῆς μέσης ἑλληνικῆς μουτζοκουρεμένος, μουτζοπαντρεμένη, περὶ ὧν κατωτέρω.—Κύρια ὀνόματα Μουντζούρης¹², Μουντζουρίδης (πελοποννησιακὴ οἰκογένεια), ἴσως καὶ τὸ βυζαντινὸν Μουζάλων, (νεοελλ. οἰκογενειακὸν ὄνομα Μουζάλας).

Πρώτη καὶ κυρία σημασία τῆς λέξεως μουντζα (μουζα κλπ.) εἶναι, ὡς εἵπομεν, ἡ τῆς ἀσβόλης¹³. Σημασιολογικαὶ μεταβολαί: 2. Ρύπος, μελανία¹⁴. 3. Κη-

1. Κοινόν.—μουζαλώνω (καταμουζαλώνω) (Κοραῆ, Ἰσοκράτ. Β' 299. "Ατ. Β', σ. 254). Οἰκονόμ., ἐνθ' ἄν.

2. Κοινόν.—Περὶ τῆς καταλήξεως -οῦρα βλ. G. Meyer, Neugr. Studien, III 77. Χατζιδάκι, Μεσαιων. καὶ νέα ἑλλην. Β', σ. 306. Γλωσσολογ. μελέτ., σ. 224.

3. Πυργὶ Χίου (H. Pernot, Études de linguistique, I, σ. 430).

4. Somavera.

5. Κοινότατον.

6. Κύπρου (Σακελλάρ. Β', σ. 667)—μουζουρώνου Λιβύσιον (Μουσαιόν, Βατταρισμοὶ 87).

7. Τσακωνικόν, καὶ ρηματικὸν μουτζουριστέ, -ά, -έ (Οἰκονόμου, Γραμματικὴ τῆς τσακωνικῆς, σ. 82).

8. Εἰς τὰ χωρία τῆς Κεσσάνης (ΚΠ. σύλλογος Η', σ. 352) μούτζουλο λέγουσιν τὸ μικρὸν παιδίον καὶ τὸ εὐτελὲς πρᾶγμα.

9. Ζωγράφ. ἀγών Α', σ. 48. μουρτσουλώνω (αὐτ., σ. 3)· σημαίνει βάφω μὲ μελάνην, ἢ λερόνω, μαυρίζω· φρ. «ἀκόμα δὲ τὸ μουρτζουλόωσα» ἐνν. τὸ πρόσωπον, εἶμαι ἀσπίλος. Πιθανῶς προῆλθεν ἐκ συμφυρμού τοῦ μουρτζος (μαῦρος) καὶ τοῦ μουτζαλώνω.

10. Μουντζοῦρι ἐν Ἠπειρῷ μέτρον σιτηρῶν ('Αραβαντιν., Γλωσσάρ., σ. 63) ἐκ τοῦ ἰταλ. misura. Μουζοῦρι ἐν Κρήτῃ (Jeannarakí, Ἔσματα κρητικά, σ. 349) καὶ ἐν Καρπάθῳ (Ζωγράφ. ἀγ., Α' 333).

11. Πόντου. ἀμούντσωτος, -ον=ἀκηλίδωτος· ἰδίως ἐπὶ χάρτου· μὴ ἀπεσβεσμένος, ἐπὶ γεγραμμένων» ('Αρχεῖα νέας ἑλλην. Α' γ', σ. 69).

12. Ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς κωμῆδος τοῦ Μολιέρου La jalousie du Barbouillé ἐπιγράφεται: «Ἡ ζηλοτυπία τοῦ Μουντζούρη». Δημῶδεις τινὲς παροιμαίι ἀναφέρονται εἰς τὸν Μουντζούρη. ('Εν τῷ ἀνεκδότῳ τμήματι τῆς συλλογῆς μου, ἐν λ. Μουντζούρης 1-5).

13. Ὁ εἰς κοινοτέραν γλῶσσαν κῶδιξ τοῦ Χωνιάτου ἀποδίδει τὸ ἀσβόλη τῶν ἄλλων κωδίκων διὰ τοῦ μουντζα ἢ μούντζη.—αἰθάλη, fuligo (Ducange). Μουζα ἢ μουτζοῦρα τοῦ φούρνου καὶ τοῦ μαγειρείου, ἢ καπνιά τῶν καπνοδόχων κλπ. (Κύπρος). "Ανθραξ, καπνιά τοῦ φούρνου, τοῦ τηγανιοῦ (Σύμη). Ἄσβόλη (Μάδυτος).

14. Σαχλίκης (Κρήτη). Πόντος. Κάρπαθος.—Μελανία, μαυράδα (Κάλυμνος). Πᾶσα μελανὴ ἀκαθαρσία (Κύπρος).

λῆς μελανίζουσα¹. 4. Κηλῆς τοῦ σώματος, δερματικὴ νόσος (λειχήν)². 5. 'Ομίγλη³. 6. 'Επίχρισις τοῦ προσώπου καὶ γυμνῶν μερῶν τοῦ σώματος δι' ἀσβόλης πρὸς ὕβριν⁴. 7. 'Η διάταξις τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς πρὸς τὴν ἐνέργειαν ταύτην, σφάκελον⁵. 8. 'Ατιμία, ὄνειδος, περιφρόνησις⁶. 9. 'Αράχνη⁷.

'Η δὲ μουντζάλα ἢ μουντζαλιὰ σημαίνει τὴν κηλῖδα μελάνης, καὶ ἡ μουντζουρα ρύπον μελανίζοντα, μεταφορικῶς δὲ τὰς ὡς κηλῖδας μελάνης φαινομένας διαγραφὰς γραμμάτων ἐπὶ τοῦ χάρτου ἢ κακογραφημένα ἔγγραφα ἢ σχέδια· ἔπειτα δὲ καὶ τὰς ἠθικὰς κηλῖδας ἢ τὰς κατασχύνην φερούσας πράξεις⁸. Τῶν δὲ ρημάτων τὸ μὲν μουντζαλώνω σημαίνει κηλιδῶ, ρυπαίνω εἰς κυρίαν καὶ μεταφορικὴν ἔννοιαν, τὸ δὲ μουντζουρώνω: 1. 'Ασβολῶ, μελανίζω⁹. 2. Ρυπαίνω. 3. 'Ατάκτως καὶ ἀπροσέκτως γράφω (φρ. μουντζουρώνω χαρτιά, καταγίνομαι εἰς ἄσκοπον γραφικὴν ἐργασίαν). 4. Προσάπτω εἰς τινα ἠθικὴν κηλῖδα, στιγματίζω¹⁰· καὶ τὸ μουντζώνω: 1. Μαυρίζω με ἀσβόλην¹¹. 2. Ρυπαίνω, κηλιδῶ¹². 3. Διαγράφω γεγραμμένα, ρυπαίνω οὕτω τὸν χάρτην¹³. 4. Χρίω με ἀσβόλην τὸν καταδικασθέντα νὰ πομπευθῇ¹⁴. 5. Σφακελώνω¹⁵. 6. Στιγματίζω¹⁶. 7. Περιφρονῶ¹⁷. 'Η παθ. μετοχὴ μουντζωμένος, -η,

1. Τήνος, Σύμη, Κάλυμνος, Κύπρος, Πόντος.

2. Κύπρος.—Πόντος ('Αμισός).

3. Μοῦτθα, ὀμίγλη, καταχνιά· μουνθαλιάζει = βραδειάζει· πομουτθώνω = συνοφρυοῦμαι (Κάλυμνος).

4. Σαχλίκης (Κρήτη). Κοραῖ, "Ατακτα Β", σ. 253. Κύπρος.

5. Κοινοτάτον. Σκαρλ. Βυζάντιος. Λάστα. Σῦρος. Κάρπαθος. Λιβίσσιον. Μάδυτος. Γκιουμουλτζίνα. 'Η σημασία τῆς λέξεως εἰς τὴν μακεδονοβλαχικὴν καὶ εἰς τὴν ἀλβανικὴν.

6. Συναξάρ. γυναικ., στ. 848 Krumbacher (ὦ! ἡ μουντζα καὶ ἀστοχία τους!). Πολίτου, Παροιμ. Γ' 400, 24. 403, 36. 409, 57. Τήνος. Σάμος.

7. Σύλατα Καππαδοκίας. 'Ισως διὰ τὴν ἐκδοχὴν τῶν ἰστών τῆς ἀράχνης ὡς ρύπου, ἢ διὰ τὴν παρομοίωσιν τῶν 8 ποδῶν τῆς οἰκιακῆς ἀράχνης πρὸς τοὺς δισεστηκότας δακτύλους τῶν χειρῶν εἰς τὸ σφακέλωμα.

8. Εἰς τὴν ἀλβανικὴν μυθολογίαν ἡ μουντζουρα σημαίνει μουντζουραν καὶ μέγα δυστύχημα, συμφοράν. (Χριστοφορίδου, Λεξικ. τῆς ἀλβαν., σ. 257. G. Meyer, Etymolog. Wörterb. d. albanes. Spr., σ. 290).

9. Σκ. Βυζαντίου, Λεξικόν. Κύπρος. Λιβίσσιον.

10. Κοινοτάτη σημασία.—Κύπρος.

11. Κρήτη. Κύπρος.

12. Βλάχου, Θεσσαυρός. Τήνος.

13. Πόντος· φρ. ἐμούντσωσεν τὰ γράμματα τοῦ χάρτι.

14. Σημασία τῆς μέσης ἑλληνικῆς: Συντίπας. Πτωχολέων Α', στ. 96 L. ἀκαὶ μουντζώνει κ' ἐξορίζειν.

15. 'Η κοινοτάτη σήμερον σημασία.—Somavera, Σκ. Βυζάντιος. Λάστα Γορτυνίας. Τσακωνική. Τήνος. Λιβίσσιον.

16. Κύπρος.

17. Κοινοτάτη σημασία. Πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἐννοίας ἐκ τῶν ταύτοσήμων μουντζα καὶ φάσκελο σχηματίζεται σύνθετον ρ. μουντζοφασκελώνω.

-ο, σημαίνει: 1. Τὸν ὑβρισθέντα διὰ σφακελώματος. 2. Τὸν κατησχυμένον, ἐντροπιασμένον. 3. Τὸν ἄθλιον καὶ ταλαίπωρον¹. 4. Τὸν πονηρὸν καὶ διεστραμμένον². 5. Τὸν ἄτιμον³. Τὸ δὲ μούντζωμα σημαίνει κυρίως τὴν ἀσβόλωσιν, τὸ μαύρισμα διὰ μέλανος χρώματος⁴, ὅπως καὶ τὸ μουντζούρωμα, ἀλλ' ἢ κοινοτάτη σημασία τῆς λέξεως ταύτης εἶναι ἢ τοῦ σφακελώματος, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε προσλαμβάνει ἢ λ. μουντζούρωμα.

Ἡ ἐτυμολογία τῆς λ. μουζα εἶναι δυσδιάγνωστος. Ὁ Κοραῆς (εἰς Ἴσοκράτ., τ. Β', σ. 299) εἶκασεν, ὅτι παράγεται ἢ ἐκ τοῦ ἰταλ. muso (πρόσωπον) ἢ ἐξ ὑποτιθεμένου θηλυκοῦ μύση τοῦ μῦσος=μιάσμα. Ἐκ τούτου καὶ τοῦ ρ. ἀλίνω (ἀλείφω), ρ. *μουσαλίνω, μουσαλώνω. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην, διότι δὲν τὴν ἐπανέλαβεν εἰς τὰ Ἄτακτα. Ὁ δὲ Κ. Οἰκονόμος⁵ παρῆγε τὸ μούντζα, μουντζώνω ἐκ τοῦ μούτζουνο (γρ. μούτσουνο), ἰταλ. muzzo (γρ. muso), μύζω. Τὸ δὲ μουντζαλώνω, μουζαλία ἐθεώρει συγγενῆ πρὸς τὰ ρωσικὰ μούσ' θολωτικός, μούσλιω=σιαλίζω, σιάλω μολύνω⁶. Ὁ G. Meyer (ἐνθ' ἄν.) ἐθεώρει τὴν λ. ξένην, πιθανῶς ἐκ τοῦ ἰταλ. moccio, βενετ. mozzo (μύξα, βλέννα). Ὁ δὲ Κ. Sittl (Die Gebärden, σ. 102, 6) ἀνενδοιάστως ἀποφαίνεται ὅτι ἡ μούτζα ἀνήκει εἰς τὸ λατινικὸν στέλεχος mut- διὰ τῶν Ἀλβανῶν μεταδοθὲν εἰς τοὺς Ἕλληνας, καίτοι κατάδηλον εἶναι, ἐπειδὴ μονήρης εἶναι ἢ λέξεις ἐν τῇ ἀλβανικῇ καὶ μία ἢ σημασία αὐτῆς, ὅτι ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παρελήφθη εἰς ταύτην μόνον τὴν σημασίαν. Τέλος ὁ Bern. Schmidt (σ. 586) εὐστοχον θεωρῶν τὴν γνώμην τοῦ Σίττλ, ἀπορρίπτων δὲ πάσας τὰς λοιπὰς ἐτυμολογίας, εὕρισκει πιθανωτάτην τὴν συνάφειαν τῆς μούντζας πρὸς τὸ λατινικὸν mutunium ἢ muttonium, λέξεις τὰς ὁποίας παλαιὸς τις γλωσσογράφος ἐξηγεῖ «πέος, προβασκάνιον». Εἶναι φανερὰ ἢ ἐπήρεια, τὴν ὁποίαν εἶχε πρὸς σχηματισμὸν τῆς γνώμης ταύτης ἢ πεποιθήσις ὅτι ἡ μούντζα εἶναι χειρονομία αἰσχρά, ἢ αὐτὴ καὶ ὁ ἀρχαῖος σφάκελος, σκοποῦσα τὴν ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας· πεποιθήσις παντελῶς ἀστήρικτος, ὡς δεικνύουσι πλὴν ἄλλων αἱ ἀναγραφεῖσαι ἀνωτέρω σημασίαι τῆς λέξεως.

Τὸ σφάκελον καὶ ἡ μουζα δὲν ὑπονοοῦσιν αἰσχρὰν πρᾶξιν, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐκπομπέσεως.

Οὔτε ἡ λέξις μούντζα οὔτε τὰ παράγωγα αὐτῆς εἶχόν ποτε τὴν σημασίαν τοῦ προβασκανίου ἢ τοῦ φαλλοῦ ἢ ἄλλην τινὰ παραπλησίαν. Καίτοι

1. Σύμη. Κάρπαθος (μέρες μουζουμένες, ἐν κατάρῃ).
2. Ἡπειρος. Ἐν Κρήτῃ μουζωμένος ὁ διάβολος.
3. Κύπρος.
4. Κύπρος. Πόντος.
5. Δοκίμ. Γ', σ. 321.
6. Αὐτ. Β', σ. 328.

δ' ἀντὶ ταύτης ἀδιαφόρως γίνεται χρῆσις καὶ τῆς ἀρχαίας λέξεως σφάκελος, ἀλλ' ὅμως δὲν σημαίνει τὸ ἀρχαῖον αἰσχροὺν σχῆμα, οὐδ' ὑπονοεῖ καὶ αἰσχροὺν πράξιν. Οὐδὲν ἤττον εἶναι σχῆμα ὑβριστικόν, καὶ ὡς τοιοῦτο ἀναγκαίως ὑποδηλώνει ἐνέργειαν ἀποτελοῦσαν δεινὴν ὕβριν ἐκείνου, πρὸς ὃν ἀπευθύνεται. Ὅπως δὲ κατανοήσωμεν τὴν σημασίαν τοῦ σχήματος καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ πρέπει νὰ ἀνεύρωμεν τὴν ὑβριστικὴν ἐκείνην ἐνέργειαν, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὴ κίνησις ἦτο ἡ ἔκτασις τῆς παλάμης μὲ διεσταλμένους τοὺς δακτύλους ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ ὑβριζομένου.

Ἡ ἐνέργεια αὕτη εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ παρασκευὴ πρὸς πόμπευσίν τινος, ὡς ἐγένετο ἡ πόμπευσις παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ ὡς ἐξηκολούθει μέχρι πρὸ ὀλίγου νὰ γίνεται ἐνιαχοῦ. Ὁ εἰς τὴν ἀτιμωτικὴν ταύτην ποινὴν καταδικασθεὶς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐχρίετο μὲ ἀσβόλην τὸ πρόσωπον καὶ τὰ γυμνὰ μέρη τοῦ σώματος. Εὐρίσκοντο δὲ βεβαίως πάντοτε πολλοὶ πρόθυμοι πρὸς ἐκτέλεσιν εὐαρέστου εἰς τὸν χύδην ὄχλον ἀποφάσεως, οἵτινες ἐμβάπτοντες τὴν χεῖρα εἰς ἀσβόλην, ἔχριον τὸ πρόσωπον τοῦ καταδικασθέντος¹. Τὸ σχῆμα τῆς μούντζας λοιπὸν εἶναι μίμησις τῆς κινήσεως τῆς χειρὸς τῆς ἐπαλειφούσης μὲ μούντζαν ἢ ἀσβόλην τὸν πομπευόμενον, δηλοῦν ὅτι τοιαύτης τύχης ἄξιός ἐστιν ὁ ὑβριζόμενος.

Ἡ τοσοῦτο συνήθης εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ποινὴ τῆς πομπεύσεως πλὴν τοῦ ὑβριστικωτάτου σχήματος, ὅπερ παρήγαγεν, ἔσχε καὶ ροπὴν τινα εἰς τὴν γλῶσσαν, πλουτίσασα τὸ ἑλληνικὸν ὑβρεολόγιον διὰ νέων ἐκφραστικῶν ὑβρεων καὶ προσδώσασα εἰς πολλὰς λέξεις ὑβριστικὴν σημασίαν. Ἐνεκα τούτου δὲ πρὸς κρείσσονα διευκρίνησιν τοῦ ὑβριστικοῦ σχήματος καὶ τῶν συναφῶν ὑβρεων, δὲν κρίνομεν περιττὴν τὴν ἐξέτασιν περὶ τῆς βαρβάρου ταύτης ποινῆς.

Ἡ πόμπευσις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις.

Ὁ λόγος, δι' ὃν αὕτη ἔλαβεν ὄνομα ἰδιάζον εἰς ἀρχαῖον θρησκευτικὸν νόμιμον, εἶναι φανερός. Θρησκευτικαὶ πομπαί, ἐν αἷς οἱ πομπεύοντες ἔσκωπτον καὶ ἐλοιδύρουν ἀλλήλους, ὅποῖαι ἢ πομπὴ τῶν Ἐλευσινίων μὲ τοὺς γεφυρισμούς², ἢ διονυσιακὴ πομπὴ τῶν Ἀνθεστηρίων μὲ τὰ ἐπὶ τῶν ἀμαξῶν σκώμματα, συνετέλεσαν ὅπως τὸ πομπεύειν προσλάβῃ καὶ τὴν σημασίαν τοῦ

1. Πρβλ. *Σαχλίκη*, Γραφαὶ Α' 47, σ. 64 Wagner, σ. 216 Legrand «καὶ σὲν τὴν μοῦτζαν χρίσουν». — Αὐτ. Γ' 359, σ. 77 W., σ. 237 L. «ταῖς μούτζαις τὸν ἀλείφει».

2. Βλ. A. Mommsen, *Feste der Stadt Athen* 1898, σ. 227. Καὶ ἐν ἄλλῃ ἑορτῇ τῆς Δήμητρος, τοῖς Θεσμοφορίαις, κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν αὐτῶν, τὰ Στήναι, ἐσυνηθίζοντο τὰ σκώμματα καὶ λοιδορεῖται ἀλλήλων, ὅθεν καὶ τὸ ρ. στηνῶσαι = βλασφημῆσαι, λοιδορῆσαι.

λοιδορεῖν, ἡ δὲ πομπεία τὴν τῆς λοιδορίας, ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ.¹ Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν διεστέλλετο ἡ πομπὴ τῆς πομπείας, ταύτης μόνον προσλαβούσης τὴν δύσφημον ἔννοιαν, ἀλλ' ὕστερον φαίνεται ὅτι κοινὴ ἦτο ἡ χρῆσις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας καὶ τῶν δύο τύπων², ἀφοῦ καὶ τὸ πομπεύειν ἀνεκαθεν εἶχεν ἀμφοτέρας τὰς σημασίας. Ποινὰι δὲ παραπλήσιαι τῆς βυζαντινῆς πομπῆς δὲν ἦσαν ἄγνωστοι καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, συνιστάμεναι εἰς περιαγωγὴν ὀνειδιστικὴν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ἢ ἐκθεατρισμὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ, συνοδευόμεναι ἐνίοτε μὲ ὕβρεις καὶ σωματικὰς κακώσεις καὶ συνεπαγόμεναι πάντοτε ἀτίμωσιν³. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. ἐν Σπάρτῃ ὁ Κινάδων, ἀποκαλυφθείσης τῆς συνωμοσίας, ἦν ἐτεκταίνοτο κατὰ τῶν καθεστῶτων, κῆδη δεδεμένος καὶ τῷ χεῖρει καὶ τὸν τράχηλον ἐν κλοιῷ μαστιγούμενος καὶ κεντούμενος αὐτὸς τε καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν πόλιν περιήγοντο⁴. "Ἄλλην ὁμοίαν ποινήν ἐπέβαλλον οἱ Λακεδαιμόνιοι εἰς τοὺς διαπράξαντας ἔγκλημά τι ὁ φωραθεὶς ἔνοχος ἔδει νὰ γυρίζῃ κύκλῳ βωμοῦ τινος τῶν ἐν τῇ πόλει, ἄδων ψόγον πεπονημένον εἰς ἑαυτὸν⁵. Ἐν Βοιωτίᾳ ποτὲ τὸν μὴ ἀποδιδόντα τὸ χρέος ἄγοντες εἰς τὴν ἀγορὰν ἐκάθιζον καὶ ἐπέβαλλον εἶτα αὐτῷ κόφινον, ὃ δὲ κοφινωθεὶς ἐγίνετο ἄτιμος⁶. Κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Χαρώνδου παρὰ Θουρίοις, οἱ καταδικασθέντες ἐπὶ συκοφαντίᾳ ὑπεχρεοῦντο νὰ περιπατῶσιν ἐστεφανωμένοι μὲ μυρίκην, «ὅπως ἐν πᾶσι τοῖς πολίταις φαίνωνται τὸ πρωτεῖον τῆς πονηρίας περιπεπονημένοι»⁷· καὶ οἱ λιπόντες τὴν τάξιν ἢ μὴ ἀναλαμβάνοντες τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῆς πατρίδος ὑπεχρεοῦντο νὰ κάθηνται ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν τῇ ἀγορᾷ φοροῦντες γυναικεῖαν ἐσθῆτα⁸. Χαρακτηριστικὰς δὲ τινὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰ βυζαντινά, ἦτοι τὴν ἐπιβολὴν τῆς ποινῆς εἰς τὰς

1. *Δημοσθ.* ΙΗ' 11, σ. 229. ΙΗ' 124, σ. 268. *Μενάνδρ.* ἀπ. Meineke FCG IV, 188, 4. Βλ. μαρτυρίας ἐν *Στεφάνου* *Θησαυρῷ*.

2. *Ἀμμων.*, *Ἀλεξανδρ.*, σ. 115. *Πτολεμαῖον*, Περὶ διαφορᾶς λέξεων, ἐν *Hermes* XXII, σ. 404.

3. Δὲν μνημονεύομεν τὴν περιαγωγὴν τῶν *φαρμακῶν* ἐν τοῖς *Θαργηλίοις*, διότι καίτοι παρατηροῦνται ἐν αὐτῇ πολλαὶ ὁμοιότητες πρὸς τὴν ποινήν τῆς πομπεύσεως, εἶναι δ' ὅμως σφόδρα ἀμφίβολος αἰτιώδης συνάφεια ταύτης πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο νόμιμον.

4. *Ξενοφ.*, *Ἑλλην.* Γ' γ' 11.

5. *Πλουτάρχ.*, *Λακεδαιμον.* ἐπιτηδ. 9, σ. 237.

6. *Στοβ.*, *Ἀνθολ.* ΜΔ' 41, σ. 187. 14 Meineke.

7. *Διοδώρ.* ΙΒ' 12,2.

8. Αὐτ. 16,1. Ἡ ἀτιμωτικὴ τιμωρία τῶν καταλιπόντων τὴν τάξιν ἢ ὅπωςδήποτε ἐπιδειξάντων ἀναδρῆσαν στρατιωτῶν διὰ περιαγωγῆς αὐτῶν ἐν γυναικεῖα περιβολῇ ἦτο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους συνήθης. Βλ. *Ζώσιμ.* Γ' 3, σ. 126,8 Bonn (ἐπὶ Ἰουλιανοῦ). *Κίναμ.* Α' 5, σ. 12 (ΙΑ' ἐκ.). *Νυκίτ. Χωριάτ.* Γ', σ. 256 (ΙΒ' ἐκ.). *Παχυμέρ.* I, σ. 240 Bonn (ΙΓ' ἐκ.).

μοιχαλίδας¹ και την ἐπὶ ὄνου περιαγωγὴν², ἐνεῖχον νόμοι τῶν Κυμαίων και τῶν Πισιδῶν. Παρὰ τοῖς Κυμαίοις, ἡ φωραθεῖσα μοιχαλὶς ἤγετο εἰς τὴν ἀγοράν, και ἐκεῖ ἀνεβιβάζετο ἐπὶ λίθου, ὅπως τὴν ἴδωσι πάντες· ἔπειτα δὲ ἀναβιβαζομένη εἰς ὄνον περιήγετο κύκλῳ κατὰ τὴν πόλιν και ἐπανήγετο πάλιν ἐπὶ τὸν αὐτὸν λίθον εἰς τὴν ἀγοράν· διετελεῖ δὲ ἄτιμος τοῦ λοιποῦ και προσηγορεύετο ὀνοβάτις³. Παρὰ δὲ τοῖς Πισίδαϊς ὁ μοιχὸς περιήγετο κατὰ τὴν πόλιν ἐπὶ ὄνου μετὰ τῆς μοιχαλίδος ἐπὶ ἡμέρας τακτάς⁴.

Τὸ κυμαϊκὸν και τὸ πισιδικὸν νόμιμον, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μετὰγοντα ἡμᾶς, ὑπεμφαίνουσιν ἴσως ἀσιατικὴν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνισχύει και εἶδησις περὶ νομίμου τῶν Πάρθων παρὰ Σουίδᾳ (λ. ὄνος), ὅστις ἄγνωστον ἐκ τίνος πηγῆς παρέλαβεν αὐτήν: «τὸ ἐπ' ὄνου φέρεσθαι γυμνὸν τῶν ἀτιμιῶν ἢ μεγίστη Παρθυαίοις νενόμισται». Τὸ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα μεταφρασθὲν Ἱστορικὸν τοῦ Συντίπα περιέχει περιγραφὴν τῆς ποινῆς τῆς πομπεύσεως μὲ πολλὰς χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας, και ἀκριβῶς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἀπαντῶμεν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μέσους και κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους· ἐπειδὴ δ' ἡ μετάφρασις ἐγένεν ἐκ συριακῆς μεταφράσεως ἀραβικοῦ κειμένου, ὅπερ και τοῦτο πάλιν μετεφράσθη ἐκ τῆς περσικῆς, θὰ εἴχομεν ἀσφαλῆ ἀπόδειξιν τῆς ἀσιατικῆς προελεύσεως τοῦ ἐθίμου, ἂν τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἦτο ἀκριβῆς μετάφρασις· ἀλλὰ πιθανῶς εἶναι μᾶλλον διασκευὴ και ὁ Ἑλληὴν διασκευαστὴς παρενέβαλε γνῶριμον εἰς τοὺς ἀναγνώστας του ποινὴν τῆς ἐνόχου βασιλείσεως. Κατὰ πόσον ἀπεμακρύνθη τοῦ κειμένου ἀπόκειται εἰς ἀσιανολόγους νὰ ἐξακριβώσωσιν· ἀπὸ τὴν μόνην προσιτὴν εἰς ἐμὲ ἀγγλικὴν ἐκ τῆς συριακῆς μετάφρασιν⁵ ἐλλείπει τὸ μέρος τοῦτο, πολλαὶ δ' ἄλλαι διασκευαὶ μεσαιωνικαὶ εἰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας ἀναφέρουσι ποινὴν ἐξορίας και ὄχι πόμπευσιν.

1. Αὐστηρότατοι ἦσαν οἱ νόμοι τῶν ἀρχαίων ἑλληνίδων πόλεων πρὸς τοὺς μοιχοὺς και τὰς μοιχαλίδας. (Βλ. *Meier - Schömann*, *Attische Process.*, σ. 331. *L. Schmidt*, Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, μετ. Δ. Ι. Ὀλυμπίου, τ. Β', σ. 254 κέ.). Και ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας παρ' ἡμῖν αἱ μοιχαλίδες ἐτιμωροῦντο διὰ τῆς πομπεύσεως.

2. Πρὸς ἐπίτασιν τοῦ αἵσχους συνήθως ἐκαθίζετο ὁ πομπευόμενος ἀντιστρόφως ἐπὶ τοῦ ὄνου, ἔχων δηλ. ἐστραμμένα τὰ νῶτα πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ ζώου. Οὕτως ἀπεικονίζεται ἐν τετραδράχμῳ τῆς ἐν τῇ Χαλκιδικῇ Μένδης ἐξηπλωμένος ὁ Διόνυσος (*Imhoof-Blümer u. Keller*, *Tier- u. Pflanzenbilder*, πίν. II 29. *Head*, Ἱστορ. νομισμ., μετ. Ι. Σβορώνου, πίν. ΙΑ' 10). Ἀλλὰ βεβαίως ἡ παράστασις αὕτη τοῦ Διονύσου ἀναπαυομένου οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς ἀτιμωτικὰς ποινάς.

3. *Πλουτάρχ.*, Κεφαλ. καταγρ. ἑλληγ. 2, σ. 291 f. Ἡσύχ., λ. ὀνοβάτιδες (κῶδ. ὀνοβόστιδες) «αἱ ἐπὶ μοιχείᾳ ἀλοῦσαι γυναῖκες και ἐξενεχθεῖσαι ἐπὶ ὄνων».

4. Στοβ., Ἀνθολόγ. ΜΔ' 41, σ. 186, 12 *Meineke*.

5. Ὑπὸ *Gollancz*, ἐν *Folklore*, τ. VIII, σ. 100 κέ.

Ἡ πόμπευσις παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς.

Ἄλλ' εἴτε ἐκ τῆς Ἀσίας εἰσήχθη, εἴτε ἀνεπτύχθη ἐξ ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν συνηθειῶν, καὶ δὴ τοῦ θριάμβου τῶν νικηφόρων στρατηγῶν καὶ τῆς πομπῆς τοῦ ἵπποδρόμου, ἡ ποινὴ τῆς πομπεύσεως ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν καὶ ὀλοσχερῆ σύστασιν αὐτῆς ἐν τῷ βυζαντινῷ κόσμῳ. Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς καταλύσεως αὐτῆς συχνότατα μνημονεῦνται καταδίκαι εἰς τὴν ποινὴν ταύτην, ἧτις ἐξηκολούθει ἐφαρμοζομένη καὶ ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, κατ' ἀποφάσεις εἴτε τῶν κρατούντων εἴτε τῆς λαϊκῆς δικαιοσύνης. Καὶ μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἐπὶ τινὰς δεκαετηρίδας παρετηροῦντο κάποτε εἰς ἀποκέντρους μάλιστα τόπους κρούσματα αὐθαιρέτων ἀλλὰ δραστικῶν ἀστυνομικῶν ἀποφάσεων, ἄχρωμα περιλείμματα μακράϊωνος συνηθείας, ἢ ἐπιβολὴ εἴδους τινὸς μετριωτέρας πομπεύσεως μικροκλόπων, γλευαστικὸν ἐχούσης χαρακτῆρα.

Τὸ παλαιότερον, καθ' ὅσον γινώσκομεν, παράδειγμα πομπεύσεως ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει εἶναι τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου (300 - 390 μ. Χ.), ὡς πάθημα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου κατὰ τὴν νεότητά του, ἐν Αἰγύπτῳ πιθανώτατα¹. Ἐν Αἰγύπτῳ ἐπίσης μνημονεῦται κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουλιανοῦ πόμπευσις ὑπὸ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐθνικῶν ὄχι ἀνθρώπου ζῶντος, ἀλλὰ τοῦ λειψάνου τοῦ τεθνεῶτος πατριάρχου². Ὁμοίως λειψάνου πόμπευσις μνημονεῦται περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ³. Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα μαρτύρια τῆς ἐξαπλώσεως τῆς συνηθείας· κατὰ μὲν τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ αἰῶνος τούτου ὁ ἐπίσκοπος Ἐφέσου Ἡρακλείδης κατηγορήθη ὡς πομπεύσας τινὰς ἀδίκως⁴· ὁ δὲ πατριάρχης Εὐφῆμιος ἠπείλησε τὸν μετὰ ταῦτα (491) γενόμενον αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον ὅτι θὰ πομπεύσῃ αὐτόν⁵. Συχνόταται ἐγένοντο αἱ πομπεύσεις ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ⁶, καὶ ἐν τοῖς μετέπει-

1. Migne, Patrol. gr., τ. 34, σ. 326 - 7.

2. Θεοφ., σ. 72 Bonn.

3. Αὐτ., σ. 166. 171 Bonn.

4. Σωκρατ. Γ' 17, τ. 67, σ. 713 Migne.

5. Θεοφάν., σ. 208 Bonn. Γεώργ. μοναχ., σ. 521 Muralt.

6. Προκοπ., Ἀνέκδ. 11, σ. 76 Bonn. Εἰς τὴν πόμπευσιν ἀνθρώπων τοῦ ὄχλου ἀναφέρεται, ὡς εἰκάζω, μία περικοπὴ τῶν ἄκτων διὰ Καλοπόδιον (βλ. Λαογρ. Γ', σ. 633 σημ.). Πομπεύσεις παμπληθεῖς παιδεραστῶν, πιθανῶς τῷ 535: Προκοπ., ἐνθ' ἀν. Μαλάλας, σ. 436, 11 Bonn. Λέων Γραμματικ., σ. 128, 17. Γεώργ. Κεδρηγ. I, σ. 645, 23 Bonn. Γεώργ. μοναχ., σ. 511 Muralt., σ. 645 De Boor. Πρβλ. Ζωναρ. ΙΔ', 7, 2, τ. III, σ. 158 Bonn. Περὶ τῆς χρονολογίας βλ. Zach. v. Lingenthal, Iustinian. nov. constitut, I, σ. 186.

τα δὲ χρόνοις πολλαὶ ἀναφέρονται πομπεῦσεις ἀνδρῶν ἐν ἀξιώμασι, καὶ πατριαρχῶν καὶ αὐτοκρατόρων ἀκόμη¹.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα ἀτελῆ δύνανται νὰ παράσχωσιν ἔννοιαν τῶν περιπτώσεων, ἐφ' ὧν ἐπεβάλλετο ἡ ποινὴ τῆς πομπεύσεως καὶ τῆς συχνότητος αὐτῆς, διότι περιορίζονται μόνον εἰς γεγονότα ἀξιομνημόνευτα, τὰ θεωρούμενα ἄξια ἀναγραφῆς ἐν ἱστορικοῖς βιβλίοις. Τὰ ἐγκλήματα, τῶν ὁποίων οἱ ἔνοχοι ἐτιμωρήθησαν διὰ τῆς πομπεύσεως κατὰ τὰς μαρτυρίας ταύτας, εἶναι τὰ πλεῖστα πολιτικά, τουτέστιν ἐγκλήματα καθοσιώσεως ἢ πράξεις ἢ γινῶμαι προκαλέσασαι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως, ὀλίγιστα δὲ καὶ μεμονωμένα εἶναι τὰ παραδείγματα ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς δι' ἄλλας ἐγκληματικὰς πράξεις, οἷον ἀστρολογίαν καὶ μαγείαν², παιδεραστίαν³ καὶ παρθενοφθορίαν⁴. Παρατηροῦμεν λοιπόν, ὅτι δὲν ἀναφέρονται ἀκριβῶς ἐκεῖνα τὰ ἐγκλήματα, τῶν ὁποίων προπάντων ἐτιμωροῦντο διὰ τῆς πομπεύσεως κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους οἱ δράσται, αἱ μοιχαλίδες δηλαδὴ καὶ διεφθαρμέναι γυναῖκες καὶ οἱ μικροκλόποι. Ἡ παράλειψις τούτων εὐλογον θὰ διήγειρεν ἀπορίαν καὶ ἂν ἀκόμη ὑπετίθετο ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως κοινὸν εἶχεν ἡ πόμπευσις πρὸς τὴν αὐστηράν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ τιμωρίαν τῶν μοιχαλίδων καὶ πρὸς τὰς ἐπ' ὄνου πομπεῦσεις αὐτῶν ἐν Κύμῃ καὶ ἐν Πισιδίᾳ, διότι ἀνεξήγητος θὰ παρέμενεν ἡ μετέπειτα ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς ἀνηθίκους γυναῖκας. Ἀλλὰ φαίνεται βέβαιον ὅτι τὸν

1. V' αἰών: Πόμπευσις μαγίστρου. *Λέων Γραμματικ.* 134, 19 Bonn.—Z' αἰών: 602 πόμπευσις ἀνθρώπου προσομοιάζοντος τῷ βασιλεῖ Μαυρικίῳ: Βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν Λαογρ. Γ', σ. 638.—H' αἰών: 704 ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ ρινοτιμήτου πομπὴ τοῦ Ἀψιμάρου καὶ τοῦ Λεοντίου: *Θεοφάν.*, σ. 574 Bonn.—735 ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' πόμπευσις τοῦ Ἀρταβάσδου μετὰ τῶν υἱῶν του καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἀναστασίου: *Θεοφάν.*, σ. 628. 646 B. *Λέων Γραμματικ.*, σ. 184 Bonn.—767 τοῦ πατριάρχου: *Θεοφάν.*, σ. 441 De Boor. *Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως*, Ἰστ. σύντ., σ. 84 Bonn. Αὐτ., σ. 83. *Λέων Γραμματικ.*, σ. 185-6.—I' αἰών: 964 ἐπὶ Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ πορφυρογεννήτου πόμπευσις τῶν κατ' αὐτοῦ συνομοσάντων: *Λέων Γραμματικ.*, σ. 290, 18 Bonn. *Συνεχισταὶ Θεοφάν.*, σ. 441, 8 Bonn.—*Λέων Γραμματικ.*, σ. 303, 12. 305, 5. 330, 15.—IA' αἰών: *Κίναμ.* Α' 5, σ. 12 Bonn.—IB' αἰών: 1104 τῶν συνομοσάντων κατὰ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Ἀνεμῆ καὶ τῶν ἄλλων πρωταγίων: *Ἄνθ. Κομν.* IB' 6, σ. 362β Παρισ.—1185 πομπεία τοῦ καθαιρεθέντος βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ: *Νικητ. Χωνιάτ.* Β', σ. 455 κέ. *Μιχαὴλ Ἀκομινάτ.* Α', σ. 239. *Λάμπρου*, Β. ἀγ. Ἰωάννου 15 (Byz. Zts. XIV, σ. 206).—II' αἰών: ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου: *Παχυμέρ.* Δ' 28, σ. 316, Ε' 20, σ. 394.—ἢ παλαιότερον: Ἐπίγραμμα κώδικος Μαρκεσίνης βιβλιοθήκης (*Λάμπρου*, Ν. Ἑλληνομνημῶν Η' 6).—ID' αἰών: 1322. *Καντακουζ.* Α' 31, σ. 151 Bonn.—1341. Αὐτ. Γ' 29, σ. 183.—1342. *Νικητ. Γρηγορ.* IB' 14, 1 σ. 620.—1343. *Καντακουζ.* Γ' 65, σ. 398.

2. *Προκοπ.*, Ἀνέκδ. 11, σ. 76 Bonn. *Παχυμέρ.*, τ. I, σ. 394 Bonn.

3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 409, σημ. 6.

4. *Μακαρ. Αἰγυπτ.*, ἐν Migne, τ. 34, σ. 236.

αὐτὸν σκοπὸν καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα εἶχεν ἢ πόμπευσις ἀνέκαθεν καὶ ἐν τῷ βυζαντινῷ κόσμῳ, ἐπεβάλλετο δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐνόχους ἄλλων ἐγκλημάτων ὅχι ὡς ἴδια ποινή, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς προστίμησις τῆς νομίμου. Ἐν τῇ περιπτώσει τῶν ἀθρόων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ πομπεύσεων τῶν παιδεραστῶν ὁ ἑπαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως φαίνεται ὅτι ἐπέβαλε προσθέτως πρὸς τῇ κατὰ νόμον ποινῇ, ὅπως αὐστηροτέραν καταστήσῃ ταύτην, καὶ τὴν πόμπευσιν, ἀκολουθῶν συνήθειαν βαθείας ἔχουσαν ρίζας, ἀκριβῶς ὡς οἱ ἀστυνόμοι τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ἑλληνικῆς βασιλείας ἐπέβαλλον τὴν παντελῶς ἄγνωστον εἰς τὸν ἡμέτερον ποινικὸν νόμον ποινήν ταύτην. Ἡ περὶ τῶν ἀσελγαινόντων νεαρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἧς τὰ κελεύσματα ἐξετέλεσεν ὁ ἑπαρχος, δὲν ὀρίζει ποινήν τὴν πόμπευσιν¹. Ἄξιον δὲ προσοχῆς εἶναι ὅτι αἱ στερούμεναι ἱστορικῆς σημασίας πομπεύσεις, αἱ μνημονευόμεναι ὑπὸ μεσαιωνικῶν συγγραφέων, ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα λαϊκῆς τιμωρίας τῶν παραβάσεων τῆς ἠθικῆς καὶ προπάντων τῶν ἀσέμων γυναικῶν. Τὸ παλαιότερον γνωστὸν ἡμῖν παράδειγμα, ὅπερ ἀνωτέρω ἀναφέρομεν, εἶναι ἡ πόμπευσις μοναχοῦ καταγγελθέντος ἐπὶ παρθενοφθορίᾳ. Τὸ ἐπίγραμμα εἰς τὸν Βουμῆν, ἄρχοντα τοῦ IB' ἢ τοῦ II' αἰῶνος, ἀναφέρεται εἰς πομπεύσεις γυναικῶν². Τῆς ἀκολάστου καὶ συκοφάντιδος βασιλίσεως δικαία ποινή κρίνεται παρὰ Συντίπα ἢ πόμπευσις. Ὁ Ψελλὸς προορίζει εἰς πόμπευσιν μέθυσον καλόγηρον³, καὶ ὁ Τζέτζης ζητεῖ τοιαύτην τιμωρίαν γραμματέως τινὸς μυσσαροῦ καὶ κιναίδου⁴. Περὶ πομπεύσεων ἀκολάστων γυναικῶν γίνεται συχνότατα λόγος εἰς τὰ σατιρικὰ ποιήματα τοῦ Κρητὸς Στεφάνου Σαχλίκη (IE' αἰῶν)⁵ καὶ ὀλίγον χρόνον ἴσως μετὰ τοῦτον ὁ στιχουργὸς τοῦ *Συναξαρίου* τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν στηλιτεύει τὰς ἀξίας πομπῆς γυναικας⁶.

Ἐκ τῶν σποράδην εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς εἰδήσεων περὶ τῶν συμβαινόντων κατὰ τὰς πομπεύσεις, προπάντων δ' ἐξ ὀλίγων λεπτομερῶν περιγραφῶν τῶν πομπεύσεων ἀνδρῶν κατεχόντων μεγάλα ἀξιώματα⁷ μαθη-

1. Νεαρὰ 77 (28 L): «ἐπετρέψαμεν... τῷ ἐπάρχῳ... τοὺς ἐπιμένοντας ταῖς εἰρημέναις... πράξεσι... συνέχειν καὶ ταῖς ἐσχάταις ὑποβάλλειν τιμωρίας».

2. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομνήμων Η', σ. 6.

3. Ἐν Σάβα, Μεσαιων. βιβλ., τ. Ε', σ. 181. Πομπῆν γυναικὸς μεθύσης εἰς Ρέθυμον Κρήτης μνημονεύει καὶ ὁ Σαχλίκης (Ἀφήγησις, στ. 885, σ. 51, ἐκδ. Παπαδημητρίου).

4. Τζέτζ., Ἐπιστολ. 6, σ. 7 Pressel.

5. Ἀφήγησις, στ. 102. 624. 627. 656 κέ. 673-5. 884 κέ. 902 κέ., σ. 19. 39. 41. 51. 52, ἐκδ. Παπαδημητρίου. Γραφαί, στ. 363. 421 κέ. 437. 627, σ. 78. 94. 102 Wagner.

6. Στ. 653. 683. 743-4, σ. 396. 398 Krumbacher.

7. Λεπτομερεῖς περιγραφαί: Θεοφάν., σ. 441 De Boor (πομπεῖα πατριάρχου τῷ 767). Ἄνθ. Κομνην. IB' 6, σ. 362 Par. (πομπεῖα τοῦ Ἀνεμᾶ καὶ τῶν συνενόχων). Νικήτ. Χωνιάτ. Β', σ. 455 κέ. (πομπεῖα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ). Βλ. καὶ Συντίπα, σ. 146 Boisson. 117 Eberhard.

νομεν ἀκριβέστατα εἰς τί συνίσταντο καὶ πῶς ἐξετελοῦντο αἱ πομπεῦσεις εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος. Ἡ ποινὴ ἐξετελεῖτο κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους, οὕτω δ' ἐξηκολούθησε γινομένη καὶ μετὰ ταῦτα. Ἐποίκιλλε μόνον, ὡς εἰκός, κατὰ τὴν τελικὴν, τὴν κατὰ νόμον ποινήν, ἣτις ἦτο εἰρκτὴ ἢ ἐξορία ἢ τύφλωσις ἢ θάνατος¹, καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐπινοήσεις ἐκτάκτων βασάνων κατὰ τὴν διαπόμπευσιν, αἵτινες ἦσαν τοσοῦτο μᾶλλον σκληρότεραι, ὅσον ἐπιφανέστερος ἢ μισητότερος ἦτο ὁ κατάδικος².

Τὴν ἐξουσίαν τῆς καταδίκης εἰς πόμπευσιν εἶχον πολλοὶ δημόσιοι ἄρχοντες³, ἀλλὰ μᾶλλον δύναται ἀκριβέστερον νὰ λεχθῇ ὅτι δὲν γινώσκομεν, ἂν τις τῶν ἀρχόντων δὲν εἶχεν ἢ δὲν ἐξήσκει ἀυθαιρέτως τὴν ἐξουσίαν ταύτην. Ἀφοῦ συνέβη καὶ ὁ ὄχλος ἐν ὀρμῇ ἀγανακτήσεως, ἄνευ ἀποφάσεως ἀρχοντός τινος, νὰ προβῇ εἰς πόμπευσιν⁴. Ἐξετέλουν δὲ τὴν ἀπόφασιν δημόσιοι ὑπηρέται, καὶ εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις, φαίνεται, ὅσάκις ἐσκοπεῖτο θεαματικώτερα νὰ γίνῃ ἡ πομπή, συνεπικούρουν εἰς τὴν προετοιμασίαν τῶν καταδίκων καὶ σκηνικοί⁵.

Ἡ πρώτη πρᾶξις τῆς προετοιμασίας συνίστατο εἰς τὴν ἐν χρῶ κουρὰν ἢ τὴν ξύρισιν τῆς κεφαλῆς, τοῦ πώγωνος, τοῦ μύστακος καὶ αὐτῶν ἐνίοτε τῶν ὀφρύων⁶. Ἐπειτα περιέτριον τὸ πρόσωπον τοῦ πομπευομένου με ἀσβόλην⁷. Με ἀσβόλην δὲ καὶ με παντοειδεῖς ρύπους ἐβαλλεν αὐτὸν καὶ ὁ παρα-

1. Εἰρκτὴ (*Καντακουζην.* Γ' 29, σ. 183, 19. Γ' 65, σ. 399, 17 Bonn). Ἐξορία (*Συνεχισταὶ Θεοφάν.*, σ. 441, 19 Bonn. *Λέων Γραμματ.* 303, 14. 305, 5. 330, 16 Bonn. *Πτωχολέων*, στ. 97 Legrand). Τύφλωσις (*Θεοφάν.*, σ. 648 Bonn. *Ἄνν. Κομν.*, ἐνθ' ἄν.)· τύφλωσις πρὸ τῆς πομπείας (*Νικήτ. Χωριάτ.*, σ. 456, 8 Bonn). Θάνατος (*Θεοφάν.*, σ. 441 De Boor. *Νικήτ. Κωνσταντινουπόλεως*, Ἰστ. σύντ., σ. 75 De Boor).

2. Βλ. παραδείγματα παρὰ *Θεοφάν.*, ἐνθ' ἄν. *Νικήτ. Χωριάτ.* 455 κτ. *Καντακουζην.* Γ' 65, σ. 398. 23. Β. ἄγ. Ἰωάννου 15 (*Byz. Zts.* XVI, σ. 206, 14. 15).

3. Ὁ ἐπαρχος (βλ. ἀνωτέρω, σ. 409, σημ. 6. *Λέων Γραμμ.*, σ. 134, 19 Bonn), ὁ μέλας λογοθέτης ὡς ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως (*Παχυμέρ.* Δ' 28, σ. 316), ὁ «ἐπάνω τῆς ἀγορᾶς» ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα (*Λεοντίου Νεαπόλεως*, Β. ἄγ. Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος 16, σ. 34, 12 Gelzer).

4. *Θεοφάν.*, σ. 437. 9 Bonn.—*Migne*, *Patr. gr.*, τ. 34, σ. 236 (κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἐν Αἰγύπτῳ).

5. *Ἄνν. Κομν.*, ἐνθ' ἄν.

6. *Θεοφάν.*, σ. 208, 7. 682, 9 Bonn. *Λέων Γραμματικ.* 134, 20. 330, 15. *Γεώργ. μοναχ.*, σ. 521 Muralt. *Ἄνν. Κομν.*, ἐνθ' ἄν. *Νικήτ. Χωριάτ.*, σ. 455. 456. *Καντακουζην.* Α' 31, σ. 159, 20. Γ' 29, σ. 183, 17 Bonn. *Νικήτ. Γρηγορ.* IB' 14, 1, σ. 620 Bonn. *Συντίπας*, σ. 146 Boiss. *Πτωχολέων*, στ. 96 Legrand.

7. «Καὶ τὸ πρόσωπον αὐτῆς μουτζωθῆναι». *Συντίπας* ἐνθ' ἄν.—«καὶ μουτζώνει καὶ ξορίζει». (*Πτωχολέων*, στ. 97 Legrand) «ἀσβόλω τε τὸ πρόσωπον περιχρίσας». (*Καντακουζην.* Γ' 65, σ. 398, 23). «πληροῦντα τὸ πρόσωπον αὐτῶν αἰθάλης» (*Λάμπρου*, Ν. Ἐλληνομν. Η' 6). *Σουίδ.*, λ. προπτηλακίζων (βλ. κατωτέρω, σ. 413, σημ. 7).

κολουθῶν ὄχλος καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πομπῆς¹. Ὡς ἐκ τούτου ἡ κουρὰ καὶ ἡ ἀσβόλωσις (ἢ μουζῶσις) ἐθεωροῦντο τὰ κυριώτατα χαρακτηριστικά τῆς πομπεύσεως, ὅθεν γλευαστικά τινὰ ἐπίθετα πρὸς δῆλωσιν τοῦ ὅτι ὁ ὑβριζόμενος ὑπέστη τὴν ἀτίμωσιν τῆς πομπεύσεως ἐσχηματίσθησαν ἐκ μιᾶς ἢ δύο λέξεων, σημαίνουσῶν τὴν ἐτέραν τῶν πράξεων τούτων ἢ καὶ ἀμφοτέρας. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐπίθετα *μουτζοκουρεμένος*², *παλαιοκουρεμένος*³, *κουρεμένος*⁴, *μουτζοπαντρεμένη*⁵, *μουτζωμένος*, *ἀσβολωμένος*⁶.

Ὅτι δ' ἡ ἀσβόλωσις ἐθεωρεῖτο κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τὸ οὐσιωδέστατον τῆς πομπεύσεως χαρακτηριστικόν, φαίνεται καὶ ἐκ περιέργου τινὸς γλωσσήματος τοῦ Σουίδου. Ἐρμηνεύων οὗτος τὴν λέξιν προπηλακισμὸς ἀναφέρει ἀρχαίαν ἑλληνικὴν συνήθειαν, μὴ μαρτυρουμένην ἄλλοθεν, τῆς ἐπιχρίσεως διὰ πηλοῦ τοῦ προσώπου τοῦ καταδικαζομένου εἰς ἀτιμίαν, καὶ παραβάλλει τὴν προπηλάκισιν πρὸς τὴν συνήθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἀσβόλωσιν, ἐννοῶν βεβαίως τὴν ἐν τῇ πομπῇ γινομένην⁷.

Διὰ τὴν ἐτοιμασίαν τοῦ πομπευομένου ἐθεωροῦντο ἀναγκαῖα καὶ συμπληρώματα, δυνάμενα νὰ καταστήσωσι τὸ θέαμα τῆς πομπῆς ὅσον τὸ δυνατὸν μυσαρώτερον καὶ ἀντάξιον τοῦ παρακολουθοῦντος καὶ συνεργοῦντος εἰς αὐτὴν χυδαίου ὄχλου. Ἐπεφόρτιζον μὲν ἐνίοτε τὸν δυστυχῆ κατάδικον

1. «Οἱ δὲ βολβίτοις τὰς ἐκείνου ῥίνας ἐμόλυνον, ἄλλοι δὲ σπόγγων λύματα γαστέρων βοεῶν καὶ ἀνθρωπέων τῶν ὄψεων ἐκείνου κατέχεον» (*Νικήτ. Χωριάτ.*, σ. 457). «Τοῦ προσώπου φορυτὸν αἰσχρὸν κατεσκέδαζον» (B. ἀγ. Ἰωάννου 15 = *Byz Zts.* XIV, σ. 206, 14). «ἐνέπτυσαν καὶ κόνιν ἐπέριψαν ἐπ' αὐτὸν» (*Θεοφάν.*, σ. 441 De Boor).

2. Ἡ ἐπίκλησις τοῦ Πτωχολέοντος (ἐκδ. Legrand) *μουτζοκουρεμένος* (*μουτζωμένος* + *κουρεμένος*) εἶναι ὁ ὑποστάς τὴν ἀτιμωτικὴν ποινὴν τῆς πομπεύσεως, ὁ ἀσβολωθείς καὶ κουρευθεὶς. Ὁ Σάθας (ἐν τῷ περιοδικῷ *L' Hellénisme*, Paris 1906, ἀρ. 2, σ. 4) λέγει τὸ ἐπίθετον τοῦτο παρωνύμιον τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (πρὸς ὃν οὐδὲν κοινὸν ἔχει ὁ Πτωχολέων) καὶ εὐρίσκει διὰ περιέργων ἐτυμολογιῶν ὅτι σημαίνει *tondu en carabin* = *κουρευμένος* ὡς *καρabiώτης*, ὡς *στρατιώτης* δηλ. ὑπηρετῶν εἰς πλοῖα!

3. *Σαχλίκ.*, στ. 363 Wagner: «οἱ πολιτικαῖς οἱ παλαιοκουρεμένας».

4. Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ συνώνυμον τοῦ *πομπευμένος*. Καὶ ἐν παροιμίαις: «Νὰ ξυπνήσῃ ἡ κουρεμένη καὶ νὰ ἰδῇ τὴν καταντιὰ τῆς» (*Πολίτου*, Παροιμ., λ. ξυπνῶ 5). «Ὅτι κάμη ἡ κουρεμένη ἔσ' τὸ πασσάλειμμα τὸ δίνει». (Αὐτ., λ. πασσάλειμμα 2). Βλ. καὶ τὴν συλλογὴν τοῦ *Bährer*. (Αὐτ., τ. Β', σ. 75).

5. *Συναξάρ. γυναικ.* 744 Krumbacher. *μουτζοπαντρεμένη* (*μουτζωμένη* + ὑπανδρευμένη) εἶναι ἡ πομπευθεῖσά ποτε διὰ τὴν αἰσχρὰν διαγωγὴν τῆς, ἡ ὁποία ἐν τούτοις καὶ τοιαύτη οὕσα κατώρθωσε νὰ ὑπανδρευθῇ. Ὁ Στ. Ξανθουδίδης (ἐν *Byz. Zts.* 1907, XVI, 475) διορθώνει «μουζοπαντρεμένην», ἀνευ ἀνάγκης, ἀφοῦ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐπίσης εὐχρηστα εἶναι τὰ *μουζα* - *μουτζα*, *μουζωμένος* καὶ *μουτζωμένος*, νομίζει δ' ὅτι σημαίνει τὴν ἀκόλαστον ὑπανδρον γυναῖκα.

6. Περὶ τῆς λέξεως ταύτης γίνεται λόγος κατωτέρω.

7. Σουίδ., λ. προπηλακίζων: «προπηλακισμὸς ὕβρις. Εἴρηται δὲ ἀπὸ τοῦ πηλὸν ἐπιχρίσθαι τὰ πρόσωπα τῶν ἀτιμίαν καὶ ὕβριν καταψηφιζομένων, οὗς ἀρτίως ἀσβόλω χρῖονται».

μέ πράγματα ὑποδηλοῦντα τὸ ἔγκλημα αὐτοῦ¹, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκρέμων ἀπὸ τοῦ τραχήλου τοῦ ἠσβολωμένας χύτρας² καὶ πλεξίδας σκόρδων³, ἔστεφον τὴν κεφαλὴν τοῦ με βδελυρὰ κοσμήματα, με ἐντόστια τουτέστι βοῶν καὶ προβάτων⁴, καὶ τὸ ἄλλο δὲ σῶμα παρομοίως ἐστόλιζον «ἐγκάτοις προβάτων σὺν αὐτοῖς τοῖς ἐκείνων διαχωρήμασιν»⁵. Ἐπηκολούθει δὲ τὴν τοιαύτην ἐτοιμασίαν ἀνηλεὲς μαστίγωσις, ἣτις καὶ κατὰ τὴν περιαγωγὴν τοῦ πομπευομένου δὲν ἔπαυεν, ἐπικουροῦντος τοῦ συντρέχοντος ὄχλου, ὅστις καὶ ἔτυπτε καὶ πολλαχῶς ἐβασάνιζε τὸν πομπευόμενον⁶. Ὡς ἐκ περισσοῦ δ' ἐνίοτε ἐπιφανῶν καταδίκων διετάσσετο καὶ ἐξαιρετικόν τι εἶδος μαστιγώσεως κατὰ τὴν πομπήν, ὡς ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου τοῦ ρήτορος Ὀλοβώλου, ὅστις «ἤπασι προβάτων κατὰ στόμα ἐτύπτετο συνεχέστερον»⁷.

Ἐνδύσαντες τὸν κατάδικον εὐτελές τι φόρεμα⁸, ἢ καὶ γυμνὸν⁹ ἀνεβίβαζον ἐπὶ ζώου, ὅπως περιαγάγωσιν αὐτὸν περίοπτον εἰς τὰ πλήθη· συνέβαινε δ' ὁμως, ὡς ἄκις δὲν ἠδύνατο ἐκ τῶν πληγῶν νὰ σταθῇ ὁ κατάδικος ἐπὶ

1. Ὁ Ψελλὸς (παρὰ Σάβα, Μεσ. βιβλ. Ε' 181) κρίνει προσῆκον νὰ ἐξαρτηθῶσι μὲν ἐκ τοῦ τραχήλου τοῦ μεθύσου καλογήρου, τοῦ ὁποίου ζητεῖ τὴν πόμπευσιν, ἄσκοι οἴνου, νὰ ἐπιτεθῶσι δ' ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του στέφανοι ἐξ ἀμπέλων, καὶ ἐκ τῶν ὠτων του νὰ κρεμασθῶσι βότρυες.

2. Μακάριος Αἰγύπτιος, ἐν Migne, τ. 34, σ. 236.

3. Θεοφάν., σ. 437, 11 Bonn.

4. Ἄν. Κομν. IB' 6 362β Paris.

5. Παχυμέρ. I, σ. 394, Bonn.

6. Θεοφάν., σ. 628 Bonn. *Λέων Γραμματ.*, σ. 134, 19. 185, 23. 290, 18. 303, 12. 305, 5. 330, 15 Bonn «τύπτοντές με... καὶ ἔτυψάν με παρὰ μικρὸν τοῦ ἀποθνεῖν» (Μακάρ. Αἰγύπτ., ἐνθ' ἄν., σ. 237). «ἠκίζετο ξαίνουσα κατὰ νότου πολλὰς» (Προκόπ., Ἀνέκδ. 11, σ. 76 Bonn.). «δαρμῶ ἀφορήτω ὑπέβαλε» (Συνεχ. Θεοφ. 441,8 Bonn.). «πληγαῖς ἀφορήτοις μαστίζεσθαι αὐτήν» (Wirth, Danae, σ. 10). «τὰς γυναῖκας δέροντα» (Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν. Η' 6). «οἱ μὲν κατὰ κεφαλῆς κορόναις αὐτὸν ἐπληττον» (Νικήτ. Χωνιάτ., σ. 457 Bonn.) «ἀλλ' οἱ εὐθέστατοι καὶ ἀπαιδευτότατοι τῆς Κωνσταντίνου οἰκήτορες οὐδὲν τι τῶν κακῶν ἐνέλιπον, ὃ μὴ εἰς Ἀνδρόνικον εἰργάσαντο» (αὐτ. 456). «ἐμάστιζον, ἔπαιον, κατὰ κόρρης ἐνήλλοντο» (Byz. Zts. XIV, 206, 13). «πολλὰς αἰκισάμενοι πληγὰς» (Καρτακουζην. Γ' 29,17).

7. Παχυμέρ. I 394 Bonn.

8. «Βαλόντες αὐτῷ σαγίον μαῦρον» (Θεοφάν., σ. 437, 10 Bonn), «σάκκου περιβαλόντες» (Ἄν. Κομν., ἐνθ' ἄν.), «ράκη» (Λέων Γραμματ. 290, 19), «βραχεῖ ρακίῳ τὸ σῶμα σκεπόμενος» (Νικήτ. Χωνιάτ., σ. 456), «χιτόνιον» (αὐτ., σ. 458. Byz. Zts. XIV, 206, 14), «παλαιὸν παννίον» (Νικήτ. Χωνιάτ., σ. 456). Ἐξαιρετικῶς πομπευόμενον πατριάρχην: «ἐνδύσαντες αὐτὸν σηρικὸν καὶ ἀμανίκωτον κονδόν» (Θεοφάν., σ. 441 De Boor).

9. Θεοφάν., σ. 628 Bonn. *Κεδρη.* I 645, 23. *Λέων Γραμματ.* 134. 23: «γυμνῶ (γρ. γυμνὸν) ἔνε». *Γεώργ. μοναχ.*, σ. 541 Muralt. Wirth, Danae, σ. 10. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν. Η' 6.

ζώου, νὰ περιάγηται ἐπὶ φορείου¹. Τὰ ζῶα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπομπεύοντο ἦσαν ἡμίονοι², κάμηλοι³, βόες⁴, ἀλλὰ συνηθέστατα ὄνοι⁵. Ὅπως δ' ἐπὶ τὸ γελοιωδέστερον δηλωθῆ ὅτι ἡ ἀκούσιος αὕτη ἵππασία ἦτο ἀτιμωτική, ἐκαθίζετο ὁ κατάδικος ἀντιστρόφως ἐπὶ τοῦ ὄνου, ἀναγκαζόμενος μάλιστα νὰ κρατῆ ἀντὶ ἡνίων τὴν οὐρὰν τοῦ ζώου⁶. Ὅπως δὲ καὶ ὁ ὄνος ἐξομοιωθῆ κατὰ τὴν ρυπαρίαν πρὸς τὸν ἀναβάτην, περιεχρίετο δι' ἀσβόλης ἢ ἀσβέστου⁷.

Τῆς πομπῆς προηγείτο κῆρυξ, βοῶν τὸ ἐγκλημα⁸, ἢ δύο κήρυκες, ἔμπροσθεν καὶ ὀπίσθεν⁹, συνώδευε δὲ δημοσία δύναμις¹⁰. Ἐνίοτε τὸ ζῶον ἔσυρεν ἄλλος κατάδικος¹¹. Περιήρχετο δ' ἡ πομπὴ διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως¹², διαβαίνουσα πάντοτε μὲν διὰ τῆς ἀγορᾶς¹³, ἐνίοτε δ', ἀν ἐπομπεύετο

1. «Εἰς κραβαταρίαν ἐπόμπευσεν» (*Μαλάλας*, σ. 436, 12 Bonn).

2. «Ἡμίονῳ ἐφεζόμενος» (*Λέων Γραμματ.*, σ. 303, 16)· «ὅταν εἰς βορδῶνιν καθέζομαι» (Ἔκτα διὰ Καλοπόδιον, Λαογρ. Γ' 633).

3. *Προκοπ.*, Ἀνέκδ. 11, σ. 76 Bonn. *Μιχαὴλ Ἀκομν.* Α' 239, 20 Λάμπρου. *Νικήτ. Χωριάτ.*, σ. 456, 9 Bonn. (ἐν Κωνσταντινουπόλει). *Θεοφάν.*, σ. 72 Bonn. (ἐν Ἀλεξανδρείᾳ).

4. Κατὰ τὴν πόμπεισιν, τὴν ὁποίαν περιγράφει ἡ Ἄννα ἢ Κομνηνὴ (ἐνθ' ἄν.) τοὺς καταδικούς ἐνεκάθισαν ἀνὰ δύο ἐφ' ἐκάστου βοῆς «οὐ περιβάδην ἀλλὰ κατὰ θατέραν πλευράν».—Χοῖρος, ὡς προσῆκον ὄχημα πομπευομένου, εἶναι ψυχρὸν σκῶμμα τοῦ Τζέτζη (Ἐπιστ. 6, σ. 7 - 8 Pressel).

5. *Θεοφάν.*, σ. 437, 11 Bonn. *Συνεχισταὶ Θεοφάν.*, σ. 441, 8 Bonn. *Κίνναμος* Α' 5, σ. 12 Bonn. *Λέων Γραμματ.*, σ. 134, 20. 290, 19 Bonn.

6. «Ἐπὶ ὄνου ἐξανάστροφα καθημένους» (*Θεοφάν.*, σ. 628.648 Bonn. 408.420 De Boor). «ἐκάθισαν αὐτὸν ἐπὶ ὄνου ἐσαγματωμένου ἐξανάστροφα κρατοῦντα τὴν οὐρὰν αὐτοῦ» (αὐτ., σ. 441 De Boor). «Ἐπ' ὄνου προσιζηκότα, τῆς καθέδρας αὐτῶ πρὸς τοῖς ὀπισθίοις τοῦ ζώου περιτραπίσης» (*Νικηφόρ. Κωνσταντινουπόλεως*, Ἰστ. σύντ., σ. 84 Bonn.), «καὶ ἐπάνω ὄνου ἐξόπισθεν καθίσαι» (*Συντίπας*, σ. 146 Bois. 117 Eber.).

7. «Ἐπ' ὄνου τιτανοχρίστου δημεῦσαι» (*Τζέτζ.*, ἐνθ' ἄν.).

8. *Θεοφάν.*, σ. 271 Bonn.

9. «Δύο δὲ κήρυκες ἦτοι πλατζάριοι πορεύονται μετ' αὐτῆς ἔμπροσθέν τε καὶ ὀπίσθεν καὶ λέγειν αὐτοὺς (Δ. Γ. καὶ ὀφείλουσι βοᾶν) φωνῇ μεγάλη ὥστε πάντας ἀκούειν, εἴ τι ἄρα κακὸν αὕτη εἴργασται». (*Συντίπ.*, σ. 118 Eberhard). «οἱ τῆς κώμης... περιεμπόμπεισάν με... λέγοντες. Ὁδοῦ ὁ μοναχὸς ἐφθειρεν ἡμῶν τὴν παρθένον, λάβετε αὐτὸν, λάβετε». (*Μακάριος Αἰγύπτ.*, ἐνθ' ἄν.).

10. Ἄνν. Κομν., ἐνθ' ἄν.

11. *Θεοφάν.*, σ. 41 De Boor.

12. «Κατὰ ἀμφοδον» (*Μακάρ.*, ἐνθ' ἄν.). «διὰ μέσης τῆς πόλεως» (*Σωκράτ.* Γ' 17, τ. 67, σ. 713 Migne. *Συνεχισταὶ Θεοφάν.*, 441, 9 Bonn. *Λέων Γραμματ.*, σ. 134, 20. 290, 20. 303, 14. 330, 16. Bonn.). «ἀνὰ πᾶσαν τὴν πόλιν» (*Προκοπ.*, ἐνθ' ἄν. *Θεοφάν.*, σ. 72. 171. 574 Bonn. *Παχυμέρ.* I, σ. 394, 16 Bonn. *Συντίπ.*, ἐνθ' ἄν.). «ἀμέσῳ τῶν ἀγυῶν» (*Μιχ. Ἀκομ.* Α' 239, 19 Λάμπρου). «πορεύεσθαι αὐτὴν πᾶσαν περίχωρον ἐκείνην» (*Wirth, Danae*, σ. 10).

13. *Κίνναμ.* Α' 5, σ. 12 Bonn. *Γεώρ. Μοναχ.*, σ. 541 Muralt, 645 De Boor. *Κεδρην.* I, 645, 23. *Λέων Γραμματ.* 128, 20. *Νικήτ. Χωριάτ.* 456, 9. *Νικηφόρ. Γρηγορ.* IB' 14, 1, σ. 620. *Παχυμέρ.* I, 316. Ἄνν. Κομν., ἐνθ' ἄν. *Καντακουζην.*, σ. 150, 19. 183, 198. 398, 24.

ἐπίσημός τις πρὸ τῶν ἀνακτόρων¹ καὶ ὁσάκις ἦσαν ἵπποδρομῖαι κατέληγεν εἰς τὸν ἵππόδρομον². Τὸ παρακολουθοῦν πλῆθος³ ὕβριζεν, ἐνέπτυε καὶ ἐχλεύαζε τὸν κατάδικον⁴, τραγουδοῦν ἐνίοτε ἐπίκαιρα σκωπτικὰ ἄσματα⁵.

Ἡ πόμπευσις παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ.

Ἄν ἐξαιρέσωμεν τὸν ἰδιαιτέρον χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον προσέδιδεν εἰς τὴν πομπὴν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἢ ἐκτέλεσις αὐτῆς ὑπὸ δημοσίων ἀρχῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἢ ἐπιβολὴ τῆς ἀτιμωτικῆς ταύτης ποινῆς εἰς ἐπισήμους ἄνδρας, αἱ πομπαὶ καὶ τὰ γεβεντίσματα εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας καὶ τῆς τουρκοκρατίας μέχρι τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς βασιλείας δὲν ἐπαρουσίαζον οὐσιώδη τινὰ διαφορὰν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν. Εἰς τὸ μεταίχμιον τῶν δύο περιόδων εὐρίσκεται ὁ ἀναίσχυτος βωμολόχος Στέφανος Σαχλίκης, ὅστις κατὰ βάθος γνωρίζων τὸν βίον τῶν ἑταίρων ἐν Κρήτῃ ἀσμένως ἐπιλαμβάνεται πάσης ἀφορμῆς, ὅπως ὑπομνήσῃ τ' ἀτιμωτικὰ παθήματα γυναικῶν, ἐξ ὧν, ὡς λέγει, πολλὰ δεινὰ ὑπέστη⁶. Ἐκ τῶν εἰς τὰ στιχορρηγήματά του ἐγκατεσπαρμένων ἀρῶν καὶ ὕβρεων καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν χλευαστικῶν ὑπαινιγμῶν καὶ τῶν λοιδοριῶν δύναται ν' ἀπαρτισθῇ τελεία σχεδὸν εἰκὼν τῶν πομπεύσεων ὡς ἐγίνοντο κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐπὶ τῆς βενετοκρατίας ἐν Κρήτῃ. Περὶ τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας γινομένων ὀλιγίστας ἔχομεν γραπτὰς εἰδήσεις, περιοριζομένας εἰς μνεῖαν πομπῆς ἀκολάστου γυναικὸς ἐν Σκύρω κατὰ τὸ 1702 ὑπὸ τοῦ Γάλλου Tournefort⁷ καὶ εἰς βραχυτάτην τινὰ λεξικογραφικὴν σημείωσιν⁸ πλείονα γινώσκομεν ἐκ παραδόσεων, καθὼς ἐπίσης καὶ περὶ τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων γινώσκομεν ἱκανὰ ἐξ ἀκοῆς καὶ ἐξ ὕσων ἐπροφθάσαμεν ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ ἴδω-

1. «διὰ τῆς βασιλίδος ἦγον αὐλῆς» (*Ἄνθ. Κομν.*, ἐνθ' ἄν.).

2. Θεοφάν. 408. 420. 441 De Boor. *Νικηφόρ. Κωνσταντινουπόλεως*, σ. 83. 84 Bonn. *Λέων Γραμματικ.*, σ. 285, 24.

3. «ἅπανσα ἡλικία εἰς τοιαύτην θέαν συνέτρεχεν» (*Ἄνθ. Κομν.*, ἐνθ' ἄν.).

4. «Τοῦ λαοῦ παντὸς καὶ τοῦ δήμου ἀνασκώπτοντος καὶ ἐμπτόντος αὐτόν... ἔχουσι παρὰ τῶν δῆμων σκωπτικούς λόγους ἕως τῆς ἀπολύσεως τοῦ ἵππικου» (Θεοφάν., σ. 441 De Boor). «ὑπὸ τοῦ λαοῦ παντὸς δυσφημεῖσθαι τε καὶ καταπτέεσθαι» (*Νικηφόρ. Κωνσταντινουπόλεως*, σ. 83). «Ἔτεροι αἰσχρορρημονοῦντες ἐκακολόγουσι» (*Νικητ. Χωνιάτ.*, σ. 457).

5. Λαογρ. Γ', σ. 638-9. 651, 5.

6. Ἐκδόσεις τοῦ Σαχλίκῃ ὑπὸ E. Legrand, ἐν *Annuaire de l' Association pour l' encourag. des ét. gr.* 1871, σ. 201 κέ. καὶ ἐν *Coll. des monuments*, 1871 I, ἀρ. 15 (L.) ὑπὸ W. Wagner, *Carmina gr. med. aevi*, 1874, σ. 62 κέ. (W.) ὑπὸ Σπυ. Δ. Παπαδημητρίου, Ὀδησσῷ 1896 (Π.).

7. *Relation d' un voyage du Levant*, Par. 1717, 4ον, τ. I, σ. 452 (8ον, τ. II, σ. 159).

8. Γ. Βεντότη, *Λεξικὸν τριγλωσσον*, Βιέννη 1790, λ. γεβεντίζω.

μεν¹, πολὺ ὀλίγα δὲ ἔχουσι γραφῆ, καὶ κατὰ περίεργον σύμπτωσιν μόνον περὶ πομπῶν ἐν ἑλληνικαῖς νήσοις².

Ἄξιαὶ νὰ ὑποστῶσι τὴν ποινὴν τῆς πομπεύσεως ἐκρίνοντο προπάντων αἱ ἀνήθικοι γυναῖκες, ἤτοι αἱ μοιχαλίδες, αἱ ἑταιρικὸν βίον διάγουσαι, καὶ αἱ χῆραι καὶ ἐξαιρετικῶς καὶ αἱ ἄγαμοι γυναῖκες, αἱ φωραθεῖσαι ὡς ἀκόλαστοι³· ἐπιβαρυντικὴ περίπτωσις ἐθεωρεῖτο, ἂν διέπραξαν αὐταὶ κλοπὴν ἢ εἶχον τὸ ἐλάττωμα τῆς μέθης⁴, διὰ κλοπὴν δὲ μόνον ἐπεβάλλετο συνήθως ἡ ποινὴ εἰς ἄνδρας⁵. Σκοπὸς τῆς πομπεύσεως ἦτο ἡ καταισχύνῃ καὶ ἡ ἀτίμωσις τῶν τιμωρουμένων⁶· ἀλλ' ὄχι σπανίως ὁ σκοπὸς ἀπετύγχανε, διότι διεφθαρμένοι γυναῖκες, ἀπολέσασαι τὴν αἰδῶ, ἀναισθητῶς εἶχον πρὸς τὴν ἀτίμωσιν, δι' ὃ καὶ πολλαὶ παροιμίαι παρεισάγουσι πομπευομένας γυναῖκας ἐναβруνομένας μᾶλλον διὰ τὴν πανηγυρικὴν περιαγωγὴν αὐτῶν⁷, καὶ ἡ ἑταίρα παρὰ Σαχλίκη (στ. 902, σ. 52, στ. 889, σ. 51 Π.) τὸ γεβέντισμα «τάσσει το ὡς τιμὴν τῆς». Τὴν ποινὴν ἐπέβαλλον οἱ προεστῶτες γέροντες τῆς κοινότητος⁸, ἐξετέλουν δ' οἱ κοινοτικοὶ ὑπηρέται, βοηθοῦντος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὄχλου.

1. Ἐσημειώσαμέν τινα ἐν Παροιμίαις, τ. Γ', σ. 356. 357-8. 441. 496.

2. Εὐβοία: Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς, Ἀθ. 1884, σ. 43. - Σκῦρος: Μ. Γ. Κωνσταντινίδου, Ἡ νῆσος Σκῦρος, Ἀθ. 1901, σ. 145. - Ἀμοργός: Ν. Γ. Γάσπαρη, Ἡ νῆσος Ἀμοργός, Ἀθ. 1895. - Καρδάμυλα Χίου: Λαογρ. Γ', σ. 674. - Ἰκαρία: Ἐπ. Σταματιάδου, Ἰκαρικά, Σάμος 1893, σ. 104. - Ρόδος: Π. Βενετοκλέους, Βραχεῖαι παρατηρήσεις, Ἀθ. 1872, σ. 42. - Σίφνος: Ἀρμονία, Ἀθην. περιοδ. σύγγραμ., 1902, σ. 604. (Ἀναφέρεται ὅτι συνηθίζεται πομπὴ ἔχουσα μαγικὸν σκοπὸν, ἤτοι τὴν θεραπείαν τῆς νόσου τῶν ὀφθαλμῶν τῆς καλουμένης ὀρνιθοσυφλιᾶς ἢ ὀρνιθοσκουντούφλας. Ὁ πάσχων καθίσταται ἀνάστροφα ἐπὶ ὄνου καὶ περιάγεται παρακολουθούμενος ὑπὸ παιδῶν, οἵτινες ἐπάδουσι ἐφωδᾶς τῆς νόσου).

3. Παρὰ Σαχλίκη γεβεντίζονται οἱ πολιτικαῖς (στ. 424, σ. 94 W., στ. 656, σ. 41 Π.)· αἱ πόρναι λέγονται πομπεμένας (στ. 624, σ. 39 Π.) καὶ γεβεντισμένας (στ. 627 Π.) καὶ πομπωμένη χήρα (στ. 102, σ. 19 Π.). Πόμπουσι τῶν ἐπ' αὐτοφώρῳ συλλαμβανομένων ἀκολάστων γυναικῶν (Εὐβοία. Σκῦρος: Tournefort). Πόμπουσι τῶν ἀκολάστων γυναικῶν (Εὐβοία. Καρδάμυλα Χίου). Μοιχαλίδες καὶ διεφθαρμένοι γυναῖκες (Π. Π. Γ' 441). Πομπὴ μετὰ τῆς μοιχαλίδος καὶ τοῦ μοιχοῦ ἐν Ἰκαρίᾳ.

4. Σαχλίκη, στ. 885-6, σ. 51 Π. ὡς διὰ τὰ πολιτικὰ (=ἑταιρικά), ὡς διὰ ταῖς μεθυσίαις, / διὰ ταῖς κλεψίαις ταῖς πολλαῖς, ταῖς εἶχα καμωμένας».

5. Πολίτου, Παροιμίαι Γ' 356. 441. Ἐν τῷ ἀνεκδότῳ μέρει, λ. κλέφτης 80.81. - Σκῦρος (Κωνσταντινίδης). Ἀμοργός. Καρδάμυλα Χίου. Κορώνη (Χατζιδάκι, Μελέτης ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς σ. 43). Τιμωρίας μικροκλόπων δι' ἀσβολώσεως καὶ περιαγωγῆς ἀνά τὰς ὁδοὺς πεζῶν, φερόντων ἀπρητημένα ἐκ τοῦ τραχήλου καὶ τῶν ὤμων σκόρδα καὶ δείγματα τῶν κλοπιμαίων συνέπεσε νὰ ἴδω καὶ ἐν Τριπόλει πρὸ 50 ἐτῶν καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις πρὸ τεσσαράκοντα περίπου, ὅπου ἡ πομπὴ διήλθεν ἐκ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Ἐρμοῦ καὶ Αἰόλου, ἐνθα ἦτο τότε τὸ κεντρικώτατον μέρος τῆς πόλεως.

6. «Νὰ ντροπιαστοῦν, ν' ἀτιμηθοῦν» (Σαχλίκης, στ. 423, σ. 94 W., στ. 458, σ. 41 Π.).

7. Π. Π. Γ' 441-2, ἀρ. 1-4 καὶ τὰς αὐτόθι ἀναφερομένας παραλλαγὰς, σ. 496, 18.

8. Οἱ τρεῖς δημογέροντες (Σκῦρος, Tournefort)· οἱ προεστῶτες γέροντες (Καρδάμυλα), οἱ πρῶχοντες (Ἰκαρία), ὁ δημοτικὸς ἀστυνόμος (Τρίπολις, Ἀμοργός).

Πρὸ τῆς περιαγωγῆς περιεχρίετο τὸ πρόσωπον τοῦ καταδίκου δι' ἀσβόλης¹, ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ λ. γάνα (περὶ ἧς κατωτέρω) ἐγινε συνώνυμος τοῦ πομπῆ. Εἶτα, παλαιότερον, ἔκειρον τὴν κόμην τῶν γυναικῶν τῆς συνηθείας ταύτης ἀπηχῆσεις παρέμειναν ἐν τῇ γλώσσει, οἷον εἰς τὰς ὕβρεις κουρεμένη καὶ παλιοκουρεμένη² καὶ ἐν ταῖς κατάραις «ἀνὰ κουρευτῆ καὶ νὰ βατευτῆ» («κακά του κουρέματα»)³. Παροιμία τις ἀναφέρει τὸ κούρεμα ὡς ἀτιμωτικὴν ποινήν: «Τὸν ἐδικόν μου κούρευαν κ' ἦταν ντροπὴ δική μου»⁴. Δημοτικὰ δὲ ἄσματα ὑπαινίσσονται ὅτι τῆς ἀπίστου γυναικὸς πρωτίστη τιμωρία ἦτο ἡ κουρά ὑπὸ τοῦ ἀνδρός: «καὶ φοβοῦμαι μὴ τὸ μάθη καὶ μοῦ κόψη τὰ μαλλιά», λέγει ὑπανδρὸς γυνή, ἀποκρούουσα τὸν ἐραστήν⁵. Ἀπὸ τοῦ τραχήλου καὶ τῶν ὠμων ἐκρεμῶντο σκόρδα, πολλάκις δὲ καὶ ἀηδῆ καὶ βρωμερὰ πράγματα, οἷον ἐντόσθια προβάτων καὶ αἰγῶν, ἀν δὲ τὸ τιμωρούμενον ἐγκλημα ἦτο ἡ κλοπή, δείγματα τῶν κλοπιμαίων, οἷον ὄρνιθες ἀπὸ τοῦ τραχήλου τοῦ ὄρνιθοκλόπου⁶. Ἐπειτα δὲ ἐμαστιγοῦτο ἐπὶ τῆς βενετοκρατίας ἐν Κρήτῃ τὰς πομπευομένας γυναῖκας ἔδερεν ὁ δημόσιος ἐκτελεστής τῶν μαστιγώσεων⁷, ἐν Ἰκαρίᾳ δὲ πρὸ τῆς περιαγωγῆς ἐδέρετο ἡ μοιχαλὶς, μετὰ δὲ τὴν περιαγωγὴν ὁ μοιχός, ὅστις πολλάκις κατελίπετο ἐκ τοῦ ἀνηλεοῦς ραβδισμοῦ ἡμιθανής.

Περιήγετο δ' ὁ πομπευόμενος μετὰ τὴν τουρκοκρατίαν συνήθως πεζός καὶ δέσμιος⁸. Ἐν Ἰκαρίᾳ τὴν μοιχαλίδα περιῆγε φέρων ἐπὶ τῶν νώτων ὁ συνένοχος. Ἄλλ' ἡ κανονικὴ πόμπευσις ἐγίνετο καθιζομένου τοῦ καταδίκου ἐπὶ ὄνου ἀνάστροφα⁹. Ἐντεῦθεν αἱ παροιμίαι: «τὸν ἐβάνανε ἔς τὸ γαῖδοῦρι» ἐπὶ τῶν δεινῶς ὕβρισθέντων¹⁰, «τὸν καβαλλίκεψε τὸ γαῖδαρο» ἐπὶ τῶν

1. Ἀθῆναι, Εὐβοία, Τρίπολις, Κορώνη. Τὸ *μουτζάλωμα*, ἡ ἄλλοτε εἰς τὰ κατώτερα σχολεῖα ἐπιβαλλομένη μεγίστη τιμωρία ἀτάκτων καὶ ἀμελῶν μαθητῶν, συνισταμένη δ' εἰς ἐπίκρισιν διὰ μελάνης τοῦ προσώπου, εἶναι τρόπον τινὰ ἀντίστοιχος πρὸς τὴν πόμπευσιν τῶν ἐνηλίκων, περιοριζομένην εἰς μίαν μόνην τῶν κατ' αὐτὴν γινομένων πράξεων.

2. *Σαχλίκης*, στ. 363, σ. 78 Wagner (παλιοκουρεμένης). Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 413.

3. Ζαγορίου: ΚΠ. Σύλλογος, τ. ΙΔ', σ. 251.

4. Ἀρτάκης τῆς Κυζίκου (Π. Π. Δ' 433, 20).

5. Ζωγράφ. ἀγών Α', σ. 125, ἀρ. 194, σ. 73, ἀρ. 15. Ἀλλὰ καὶ αἱ χῆραι εἰς ἐνδειξὴν τοῦ μεγίστου πένθους τῶν ἔκειρον ἐθελουσίως τὴν κόμην. Ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι ἄμεσον ἐπακολούθημα τῆς καθαιρέσεως τῶν κληρικῶν εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ ξύρισις τοῦ πάγονος.

6. Ἀθῆναι. Τρίπολις. Σκύρος (Κωνσταντινίδης). Ἀμοργός. Καρδάμυλα Χίου.

7. «Νὰ τὴν δέρνη ὁ φουτρῆς» (*Σαχλίκ.*, στ. 438, σ. 94 W., στ. 674, σ. 41 Π.).

8. Ἀμοργός. Ἐπὶ βενετοκρατίας δεσμία ἡ πομπευομένη: «πιστάγκωνα τὰ χέρια της» (*Σαχλίκ.*, στ. 626, σ. 101 W.).

9. Ἐπὶ θηλείας ὄνου ἡ πομπευομένη γυνὴ ἐν Σκύρῳ (Tournefort). Ἀνάστροφα ἐπὶ ὄνου ἡ γυνὴ (Εὐβοία). «Ἐξανάκωλα» ἐπὶ ὄνου (Ρόδος). «Γεβεντίζομαι εἰς τὸ γομάρι» (Βεντότης).

10. Πελοποννήσου (Π. Π. Γ', σ. 356, 96).

ὑποστάντων μεγάλην ζημίαν καὶ τῶν χρεωκοπησάντων¹ καὶ ἡ παροιμία, τῶν Καρδαμύλων τῆς Χίου: «Γελαῖτε σεῖς, μὰ ἴγῳ καβαλλαριὰ πηγαίνω», ἣτις παριστᾷ τὴν πομπευομένην, ὡς ἐναβруνομένην, διότι περιάγεται ἔφιππος ἀνά τὴν πόλιν². Κατὰ τὸν Σαχλίην (στ. 627, σ. 102 W.) ἡ πολιτικὴ περιήγεται «ὀλόγυμνη». Ἡ πομπὴ διήρχετο δι' ὄλων τῶν ὁδῶν καὶ τῆς πλατείας τοῦ χωρίου³, παρακολουθοῦντος τοῦ πλήθους, χλευάζοντος καὶ προπηλακίζοντος⁴. Κῆρυξ διελάλει τὸ ἔγκλημα, ὕπερ ἐπέφερε τὴν διὰ τῆς πομπῆς τιμωρίαν⁵, καὶ τούτου ἕνεκα τὸ ρῆμα γεβεντίζω, τὸ ὁποῖον κυρίαν σημασίαν ἔχει τὸ διαλαλῶ, κηρύττω⁶, κατέστη συνώνυμον τοῦ πομπεύω. Μετὰ τὴν διαπόμπευσιν ἀφήνετο ἐλεύθερος ὁ πομπηθεὶς⁷, ἀλλὰ φέρων ἀνεξίτηλον τὸ ἐκ τῆς ἀτιμωτικῆς ποινῆς στίγμα⁸.

Ἡ πόμπουσις παρ' ἀσιατικοῖς λαοῖς.

Κατάδηλον ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται ὅτι ἡ ποινὴ τῆς πομπεύσεως παρ' ἡμῖν τὴν ἀρχὴν ἔχει ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων· ἡ συνήθεια τοσοῦτο βαθέως ἐρριζωμένη οὔσα, διετηρήθη ὑποστᾶσα μόνον μεταβολὰς τινὰς, ὅσας ἐπέβαλλον οἱ διαφορετικοὶ ὅροι τῆς διοικήσεως. Ἐκ τῶν Τούρκων βεβαίως δὲν παρελήφθη, ὡς ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ἐκ τῆς βαρβαρότητος αὐτῆς, ἀφοῦ, ὡς εἶδομεν, καὶ ἐν τῇ βενετοκρατούμενῃ Κρήτῃ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐγένετο ἡ πομπὴ καθ' ὃν περίπου τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν ταύτης εἰς τὰς τουρκοκρατούμενας ἐλληνικὰς χώρας. Παρὰ τοῖς Τούρκοις ἦτο ἐν χρήσει ἡ πόμπουσις, ἣτις ἐπεβάλλετο καὶ ὡς προστίμημα τῆς ἐσχάτης τῶν ποινῶν· ὁ Δαπόντες διηγεῖται ὅτι κατὰ τὸν ΙΓ'

1. Ἀθηνῶν (Π. Π. Γ' 357,98, ὅπου ἀναγράφονται καὶ γαλλικά, ρουμανικά καὶ γερμανικά παράλληλα).

2. Π. Π. Γ' 496,18.

3. Σαχλίης, στ. 422, σ. 94 W., στ. 657, σ. 41 Π. «πιλαλοῦν τὴν ρούγαν». Σκῦρος (Tournefort, Κωνσταντινίδης). Ἰκαρία, Ἄμοργός, Χίος. Τὴν πόμπουσις εἰς τὴν ἀγορὰν ἀναφέρουν καὶ δημῶδεις παροιμίαι: «Κάποιοι ἐπομπεύον ἔς τὸ παζάρι κλπ.» (Π. Π., λ. πομπεύω). Βλ. κατωτέρω, σ. 425-26.

4. Ἐμπτυσμοὶ καὶ χλευασμοὶ (Ἄμοργός). Ἐκαστος ἔρριπτε λάσπην, ἀσβουριὰν καὶ αὐγὰ εἰς τὸ πρόσωπον τῆς πομπευομένης (Σκῦρος, Tournefort).

5. «Νὰ ταῖς διαλαλήσουν» (Σαχλίς., στ. 423, σ. 94 W.) «παντοῦ τὴν διαλαλήσετε καὶ κουμουδέψετε τὴν (=διακωμωδήσατέ τὴν)—καὶ μαντατέψετε τὴν» (αὐτ., στ. 906, σ. 52 Π.).

6. Σαχλίς., σ. 179 Π.—Πολίτου, Παροιμ. Α', σ. 557-8.

7. Σαχλίς., στ. 887, 889, σ. 51 Π. Ἡ καταδίκη εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον τῆς πομπηθείσης εἶναι εὐσεβῆς πόθος τοῦ Σαχλίη (αὐτ., στ. 439, σ. 94 W., στ. 677, σ. 41 Π.).

8. Κατὰ τὸν Σαχλίην (στ. 907, σ. 52 Π.) καὶ μετὰ θάνατον τῆς πομπηθείσης ἡ θέσις δὲν ἦτο εἰς τὸ κοιμητήριον τῶν χριστιανῶν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ταφῇ «εἰς τῶν Ἑβραίων τὰ μνήματα».

αἰῶνα καταδικασθέντας εἰς θάνατον περιήγαγον διὰ τῆς ἀγορᾶς, ἐποχουμένους ὄνων¹. Γνωστότατος δ' εἶναι ὁ πίναξ τοῦ Γκίτση, ὁ ἀπεικονίζων τὴν πόμπεισιν ὀρνιθοκλόπου ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τουρκικῆς πόλεως. 'Αλλ' ἀπὸ τίνος χρόνου εἰσήχθη εἰς τὴν Τουρκίαν ἢ συνήθεια δὲν δύναμαι νὰ ἐξακριβώσω. Ἦδη κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἀναφέρεται ἡ ξύρησις ὡς ποινή ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζίτ, περὶ οὗ ἱστορεῖται ὅτι τοὺς πρέσβεις τοῦ Τιμούρ «ἐκέλευσε ξυρίῳ καθάραι τοὺς πώγωνας καὶ ἀποπέμψαι ἀτίμους»². Ἀμφίβολον δ' ὅμως εἶναι, ἂν ἡ ξύρησις τοῦ πώγωνος πρέπει νὰ θεωρηθῇ μέρος τῆς πομπεύσεως ἢ εἶναι μᾶλλον ἰδίᾳ ἀτιμωτικὴ ποινή³. "Οθεν ἀδυνατοῦμεν ν' ἀποφανθῶμεν, ἂν οἱ Τοῦρκοι παρέλαβον τὴν συνήθειαν παρὰ τῶν βυζαντινῶν ἢ ἐκόμισαν αὐτὴν ἐκ τῆς Ἀσίας. Εἰς τοὺς Ἀραβας ἦτο γνωστὴ ἀπὸ πολλοῦ· κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἀναφέρεται περιαγωγὴ καταδίκου εἰς θάνατον, τὸν ὁποῖον εἶχον καθίσῃ ἐπὶ ἀγελάδος ἐξανάστροφα⁴. Ἐν Βαγδατίῳ ὁ χρεωκοπήσας περιήγετο ἐπὶ ἡμιόνου ἀνὰ τὴν πόλιν κατ' ἀπόφασιν τοῦ καδῆ⁵. Καὶ ἐν Ἰνδικῇ μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες τιμωροῦνται διὰ τῆς περιαγωγῆς ἐπὶ ὄνων, τοὺς ὁποίους καβαλλικεύουν ἐξανάστροφα⁶.

Ἡ πόμπεισις παρ' εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς.

Ἐπίσης δ' ὅμως καὶ εἰς ἄλλους πλὴν τοῦ ἑλληνικοῦ εὐρωπαϊκοῦ λαοῦ δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ ποινή, ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων⁷ μέχρι τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων εἰς τινὰς χώρας. Ἐν Γερμανίᾳ ἡ γυνή, ἣτις ἔδειρε τὸν ἄνδρα της, περιήγετο ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως ἢ τοῦ χωρίου ἐπ' ὄνου, ὃν ἐνιαχοῦ ὠδήγει ὁ δαρεὶς σύζυγος⁸. Ἐν Grosselfingen δὲ τῆς Σουαβίας ὁ δείρας

1. «Τοὺς εἶχαν περπατήσῃ / μὲ τὰ γαδούρια 'ς τὸ ταροὶ καὶ ἀποκεφαλίσῃ» (*C. Darrois, Ephémérides Daces, publ. par Ém. Legrand, σ. φς', στ. 23-4. Βλ. καὶ Δαρόντε, Ἱστορικὸν κατάλογον ἐν Σάθα, Μεσ. βιβλιοθ. Γ', σ. 19.154.*

2. Δούκας, σ. 58 Bonn.

3. Περὶ τοῦ κουρεύματος καὶ τοῦ ξυρίσματος ὡς ποινῆς τῶν μοιχῶν παρὰ τοῖς Σημίταις ἐπραγματεύθη ἐν ἰδίᾳ μελέτῃ, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ συμβουλευθῶ, ὁ *A. Bücheler* (ἐν *Wiener Zeitschrift f. d. Kunde des Morgenlandes*, τ. 18, σ. 91-138). Καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτόχθονες Ἰνδοὶ τῆς Ἀμερικῆς ἐπέβαλλον ἐνίοτε ὡς ἰδίαν ἀτιμωτικὴν ποινήν τῆς μοιχαλίδος (τινὲς δὲ καὶ τοῦ μοιχοῦ) τὴν ἐν χρῶ κουρὰν τῆς κόμης. (*Waitz, Anthropologie der Naturvölker*, τ. III, σ. 112. 113).

4. *Revue de l'hist. des religions* 1911, τ. 63, σ. 197.

5. *Revue des tradit. popul.* 1900, σ. 193.

6. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Bolte*, ἐν *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1909, τ. 19, σ. 69.

7. *Ducange, Glossar. latinitatis*, λ. *asini caudam in manu tenere*. *J. Grimm, Rechtsaltertümer*, ἐκδ. 4, τ. II, σ. 318. Βλ. καὶ τὰς ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Bolte*, ἐνθ' ἂν.

8. *J. R. Dieterich, Eselritt u. Dachabdecken*, ἐν *Hessische Blätter f. Volkskunde* 1902, σ. 87 κέ., ἰδίως σ. 98 κέ. 109.

τὴν σύζυγόν του ἐμουζώνετο εἰς τὸ πρόσωπον μὲ καπνιὰν καὶ κάρβουνον¹. Εἰς παραπλησίαν δὲ ποινὴν κατεδικάζοντο αἱ κακόγλωσσοι γυναῖκες καὶ οἱ συκοφάνται, ὑποχρεούμενοι νὰ περιάγωσιν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως ἰδιαιτέρων τινὰ λίθον, καλούμενον Schandstein, Lasterstein καὶ Klapperstein, λίθον τῆς κατασχύνης, τῆς ἀμαρτίας, τοῦ κροτάλου, διὰ τὸν θόρυβον καὶ τοὺς κροταλισμοὺς τοῦ παρακολουθοῦντος πλήθους². Ἡ ἀνάβασις δὲ εἰς ὄνον ἦτο εἰς παλαιότερους χρόνους ἐν Γερμανίᾳ ὑβριστικὴ ποινὴ, ἐπιβαλλομένη εἰς μαθητὰς καὶ ὑστερώτερον εἰς στρατιώτας³. Εἰς τινὰς δὲ ἐπαρχίας τῆς Γαλλίας οἱ δειραντὲς τὴν σύζυγόν των κατὰ τὸν μῆνα Μάιον ἢ οἱ δαρέντες ὑπὸ τῆς συζύγου των ἢ οἱ ἀπατηθέντες σύζυγοι περιήγοντο ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καθισμένοι ἐξανάστροφα ἐπὶ ὄνων μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος⁴. Ἐν Hainaut τὴν αὐτὴν ποινὴν ὑφίσταντο μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων οἱ μετὰ χηρείαν νυμφευθέντες, ἀνὴρ καὶ γυνή⁵. Ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὸν 15' αἰῶνα αἱ μοιχαλίδες περιήγοντο μετὰ τῶν συζύγων των ἐπὶ ὄνων, ἡ αὐτὴ δὲ τιμωρία ἐπεβάλλετο καὶ εἰς τὰς μαστροπούς. Ἐν Νεαπόλει κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος ὁ Ἰσπανὸς ἀντιβασιλεὺς κατεδίκασε σύζυγον ἀπατηθέντα ὑπὸ τῆς γυναικὸς του νὰ περιαχθῆ κατὰ τὴν πόλιν καθισμένος ἐξανάστροφα ἐπὶ ὄνου καὶ ἐστεμμένος τὴν κεφαλὴν μὲ κέρατα, προηγουμένου κήρυκος, ὅστις ἐκήρυττε τὸ πάθημά του⁶. Καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπεβάλλοντο ἄλλοτε παραπλήσιαι πομπεῦσεις εἰς ἐρίζοντα ἀνδρόγυνα καὶ εἰς μοιχαλίδας γυναῖκας⁷. Ἄλλ' αἱ ὀλίγαι αὗται εἰδήσεις, τὰς ὁποίας κατέχομεν περὶ τῆς διαδόσεως τῆς ποινῆς εἰς ἀσιατικούς καὶ εὐρωπαϊκούς λαούς, δὲν ἐπαρκοῦσιν, ὅπως συναγάγωμεν ἀσφαλῆ πορίσματα περὶ τῆς προελεύσεως τῆς συνηθείας καὶ περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς μεταδόσεως αὐτῆς ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν· πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖα ἰδία λεπτομερεστέρα ἔρευνα.

Ἐξέτασις τῶν λέξεων, τῶν προσλαβουσῶν ὑβριστικὴν σημασίαν ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ.
Πομπή - πομπέω.

Μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λέξεων, αἵτινες ἐκ τῆς πομπεύσεως προσέλαβον εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν ὑβριστικὴν σημασίαν.

Ἐσημειώθη ἀνωτέρω (σ. 406-7) ὅτι ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. τὸ ρ.

1. Αὐτ., σ. 99.

2. Grimm, D. Wörterbuch, λ. Klapperstein.

3. Αὐτ., λ. Esel 51.

4. Βλ. πολλὰς μαρτυρίας παρὰ Bolte, ἐνθ' ἀν., καὶ προσέτι Dieterich, ἐνθ' ἀν., σ. 109. Revue des trad. popul. 1891, σ. 429. 1901, σ. 14. 1907, σ. 318. 1908, σ. 204. 1910, σ. 100 (ἐν Avesnes τῷ 1814). Archiv f. Religionsw. 1908, XI, σ. 153.

5. Revue des trad. pop. 1909, σ. 420. 424-5.

6. Bolte, ἐνθ' ἀν., σ. 68.69.

7. Liebrecht, Zur Volkskunde, σ. 384 κέ. (=Englische Studien I 173 κέ.).

πομπεύω μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ λοιδορῶ, τὸ δ' ὄνομα πομπεία (καὶ ὕστερον καὶ τὸ πομπή) εἰς τὴν τῆς λοιδορίας. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐκ τῆς συνηθεστάτης ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς τῆς πομπεύσεως ἢ λ. πομπή εἶχε μὲν καὶ τὴν σημασίαν ταύτην¹, κατέστη δὲ καὶ συνώνυμος τοῦ καταισχύνη· οἶον παρὰ Κωνστ. Πορφυρογεννήτω (Π. θεμ. Β' 7, σ. 30,6 Bonn) «πομπή γάρ εἰσι (Παφλαγόνες) καὶ ὄνειδος καὶ ἐξουθένωμα τοῦ ἀνθρωπέου γένους». Τοῦ δὲ πομπεύω γίνεται μὲν ἀλλὰ σπανίως χρῆσις καὶ ἐπὶ εὐφήμου ἐννοίας², συνηθέστατα δ' ὁμῶς σημαίνει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς τῆς πομπεύσεως. Ὁ Ἡσύχιος ἐρμηνεύει «πομπέων, περιάγων». Τὸ ἐνεργ. εἶναι σχεδὸν πάντοτε μεταβατικὸν δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐπιβάλλοντος τὴν ποινὴν ἄρχοντος καὶ τοῦ συμπράττοντος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς ὄχλου³, σπανιώτατα δ' ἀμετάβατον⁴, ἀνθ' οὗ συνηθέστερον εἶναι τὸ παθητικόν⁵. Εἶναι δ' ἐν χρήσει καὶ τὰ ἐμπρόθετα περιπομπεύω⁶ καὶ ἐκπομπεύομαι⁷. Συνώνυμα τοῦ πομπεύω ῥήματα: θριαμβεύω⁸ (καὶ ἀντὶ τοῦ πομπή εἰρωνικῶς θρίαμβος⁹), δημεύω¹⁰, θεατροῖζω¹¹.

Ἐν δὲ τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσση κοινότατος εἶναι ὁ ἀρχαῖος τύπος τῆς λ. πομπή¹², τοῦ ὁποίου κατὰ τόπους φέρονται ἰδιωματικαὶ παραλλαγαὶ πομπή¹³,

1. Βλ. τὰς βυζαντινὰς παροιμίας ἐν Π. Π. Α' 12, 11. 44, 38 καὶ λ. πομπεύω. Krumbacher, Mittelgr. Sprichwörter, σ. 123, 64.

2. Θεοφάν., σ. 143 Bonn πομπεύσας = κηδεύσας μετὰ πομπῆς.

3. Προκόπ., Ἀνέκδ. 11, σ. 76, 15. 21 Bonn. Θεοφάν., σ. 72. 166. 171. 574. 628. 648 Bonn. Σωκράτ. Γ' 17, τ. 67, σ. 713 Migne. Μαλάλας, σ. 436, 11. Λέοντ. Νεαπόλ. 16, σ. 34, 12 Gelzer. Νικηφόρ. Γρηγορ. ΙΒ' 14, 1, σ. 620. Καντακουζην. Γ' 29, σ. 183, 18. Πτωχολέων, στ. 96 Legrand. Μεσαιωνικαὶ παροιμίαι (βλ. σημ. 1).

4. Θεοφάν., σ. 271 Bonn.

5. Ψελλός, ἐν Σάθα, Μεσαιων. βιβλιοθ., Ε' 181. Wirth, Danae, σ. 10.

6. Μακάρ., ἐν Migne, τ. 67, σ. 236.

7. Συντίπ., σ. 146 B. 118 E.

8. Θεοφάν. 208 Bonn. Συνεχισταὶ Θεοφάν. 441, 9. Γεώργ. μοναχ., σ. 521. 546 Muralt. 624-651 De Boor. Λέων γραμματ. 134, 21. 185, 24. 299, 20. 330, 10. Νικηφ. ΚΠ., Ἰστ. σύντ., σ. 83 Bonn. Παχυμέρ. Ι 316.—Παθητ. Γεώργ. μοναχ., σ. 541 M. 645 DB. Λέων γραμματ., σ. 128, 20. Νικήτ. Χωνιάτ., σ. 456, 10. Παχυμέρ. Ι 394, 17.

9. Μιχ. Ἀκομινάτ. Α', σ. 239, 19. 21 Λάμπρου. Παχυμέρ. Ι 394.

10. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν. Η' 6. Τζέτζ., Ἐπιστ., σ. 7. 8. 10 Pressel.—Παθητ. Λέων γραμματ. 303, 13. 305, 10. Κεδρην. Ι 645, 23.

11. Καντακουζην. Α' 31, σ. 150.

12. Συναξάριον γυναικ., στ. 623 Krumbacher. Βλάχου, Θησαυρὸς τετράγλωσσος, ἐν λ. Κοραῆ, Ἄτακτα Δ' 426. Σκ. Βυζάντιος. Π. Π., λ. πομπή. Ἀθῆναι (Α.Α.). Καλάβρυτα (Π. Π., λ. πομπή). Κεφαλληνία (Αὐτ.—Νεοελλ. ἀνάλ. Β' 298). Ἡπειρος (Α.Α.). Θεσσαλονίκη (Μ. Χ. Ἰωάννου, Θερμαίς, σ. 45). Χίος (Α.Α.). Νίσυρος (Α.Α.). Καστελλόριζον (Σύλλογος ΚΠ. ΚΑ' 326, 549). Δαρδανέλλια (Α.Α.). Πόντος (Π. Π., λ. πομπή 14. 27. Α.Α.). Τραπεζοῦς (Σ. Ἰωαννίδου, Ἰστορ. Τραπεζοῦντος, σ. 269).

13. Λέσβος (Α.Α.). Λακκοβίγια Μακεδονίας (Π. Π., λ. πομπή 17). Λιβίσσιον (Μουσαίου, Βατταρισμοὶ 118).

μπομπή¹, μπουμπή ἢ βουβή², πουπιή³ καὶ ἡ τσακωνικὴ πογκή⁴. Τὸ ρῆμα πομπεύω⁵, παθ. πομπεύομαι⁶ καὶ ἰδιωματικοὶ τύποι αὐτοῦ πομπεύω⁷, παθ. πομπεύομαι⁸, πουμπεύου⁹, μπομπεύω, παθ. -ομαι¹⁰, ποπεύω, παθ. -ομαι¹¹, πουπεύω¹², πουμπεύου¹³, πομπιάζω -ομαι¹⁴, πομπέγκου¹⁵. μετοχὴ παθ. παρακ. πομπεμένος, -η, -ο¹⁶, πομπημένος(;) ¹⁷, πομπιασμένος¹⁸, καὶ ἀπὸ ἄλλων τύπων πομπώνω, πομπειώνω, πομπειεύω, μὴ μαρτυρουμένων, πομπωμένος¹⁹, πομπειωμένος, -η, -ο²⁰, μπομπιωμένος²¹, πουμπιωμέ-

1. Ἐκ τοῦ τὴν πομπήν (*Vasmer*, ἐν *Byz. Zts.* 1907, XVI 548. Πρὸβλ. *Foy*, Lautsystem, σ. 25). Κρήτη (Α. Α. *Foy*, αὐτ.). Ζάκυνθος (*Ζώη*, Λεξικὸν Ζακύνθου, σ. 680). Χίος (Α. Α.). Νάξος (Π. Π., λ. πομπή 7.8). Μάδυτος (Α. Α.).

2. Θεσσαλία (*Τζατζάνου*, Π. Θεσσαλ. διαλέκτου, σ. 76). Σέρραι (Λαογρ. Γ', σ. 209). Σάμος (*Σταματιάδου*, *Σαμιακὰ* Ε' 56).

3. Λέσβος (Π. Π., λ. πομπή), ποπή (; *Αἶμος*; Α. Α.).

4. *Οἰκονόμου*, Γραμματ. τῆς τσακων., σ. 87.

5. *Σαχλίκ.*, στ. 905, σ. 52 Π. (πομπεύετέ την). *Συναξάρ. γυναικ.*, στ. 809, σ. 400. *Somavera*. *Βλάχου*, *Θησαυρὸς τετραγλωσσος*, λ. Π. Π. λ. πομπεύω, πορεύομαι. Λάστας (Α. Α.) *Κεφαλληνία* (Νεοελλ. ἀνάλ. Β', σ. 298). *Νίσυρος* (Α. Α.). Ἄμισός (Α. Α. ἀόρ. πόμπεψα Α. Α.).

6. Πομπεύεται (*Συναξάρ. γυν.*, στ. 399, σ. 388 Κρ.) ἐπομπεύτη (αὐτ., στ. 400). προστ. πομπέψου (Πελοπόννησος, Λευκάς, Κυκλάδες: Π. Π., λ. πορεύομαι), πομπεύτου (Ἄθῆναι ἐν παροιμίᾳ. Ἐβδομάς Α', σ. 120. Σύμη, Καστελλόριζον ὁμοίως: Π. Π., αὐτ.), πομπεύσου (; Ρόδος: *Βενετοκλέους*, *Παρατηρήσεις*, σ. 129. Λέρος: *Οἰκονομοπούλου*, *Λερισκά*, σ. 96), πομπεύθου (; *Λιβίσιον*: Π. Π., αὐτ.), πομπεύτσι (*Αἶνος*: *Σύλλογος* ΚΠ. Θ' 349,4) πομπεύομαι (; *Θεσσαλονίκη*: *Μ. Χ. Ἰωάννου*, *Θερμαῖς*, σ. 45), ἀόρ. πομπεύτηκα (Νάξος: Π. Π., αὐτ. *Νίσυρος*: αὐτ.).

7. Νάξος (Π. Π. αὐτ.). «ἀνὰ τὴν πομπεύγαν» (*Σαχλίκ.*, στ. 904, σ. 52 Π.).

8. Σύμη (Α. Α.), πομπεύκομαι (Οἶνὸν Πόντου, Α. Α.).

9. *Λιβίσιον* (*Μουσαίου*, *Βατταρισμοὶ* 118).

10. Γύθειον (Π. Π., λ. πομπεύω). Ζάκυνθος (*Ζώη*, Λεξικ. Ζακύνθου, σ. 680) Θράκη, (Α. Α.). Σωζόπολις (Π. Π. Δ' 433, 18α). προστ. μπομπέψου (Πάρος: Π. Π., λ. νοικοκυρεύομαι 1. Φολέγανδρος: Αὐτ., λ. πορεύομαι).

11. Ποπεύω (Αἶμος: Α. Α.) ποπεύονται (*Συναξάρ. γυναικ.*, στ. 794) ποπευτοῦν (αὐτ., στ. 683).

12. Προστ. παθ. πουπεύτσι = πομπεύθητι (Λέσβος ἐν παροιμίᾳ: Π. Π., λ. πορεύομαι).

13. Προστ. παθ. πουμπεύκ' = πομπεύθητι (Λακκοβίτικα Μακεδονίας: Αὐτ.).

14. *Συναξάρ. γυναικ.*, στ. 1139, σ. 410 *Krumb. Ducange*. Σκ. *Βυζάντιος*. *Ζαγορά* (Α. Α.).

15. *Τσακωνικόν* (*Οἰκονόμου*, Γραμματικὴ τῆς τσακων., σ. 87).

16. *Σαχλίκης*, στ. 624, σ. 69 Π. *Συναξάρ. γυν.*, στ. 743. Κοινὸν ἐν Πελοποννήσῳ.

17. *Γ. Βλάχου*, *Θησαυρὸς τετραγλωσσος*.

18. *Θεσσαλονίκη* (*Μ. Χ. Ἰωάννου*, *Θερμαῖς*, σ. 45).

19. *Σαχλίκης*, στ. 102, σ. 29 Π.

20. *Κοραῖ*, Ἡλιόδωρος, τ. Β' 173 («ἀπὸ ρ. ἀχρήστου πομπειῶ»). Ἡπειρός (*Κ[ρομμύδη]*, *Δικτριβή* Α' 174. *Πανδώρα* Θ' 341). *Κεφαλληνία* (Νεοελλ. ἀνάλ. Β' 298). Σύμη (Α. Α.). *Θηλ.* -ισσα, οὐδ. -ον (Πόντος: Α. Α.)

21. Ζάκυνθος (*Ζώη*, Λεξικ. Ζακύνθ. 680).

νος¹, ποπιωμένος ἢ ἀποπιωμένος², πομπειμένος³, μπομπιασμένος⁴. Παράγωγα: πόμπημα⁵, πόμπιασμα⁶, πομπευτής⁷. Σύνθετα: χιλιοπομπειμένη⁸, πομπάθρωπος, πομπογύναικο, πομποδουλειά, πομπόλογα, πομπολογάω⁹.

Ἡ κυρία σημασία τῆς λέξεως πομπή, ἢ τῆς πομπεύσεως, διετηρήθη, καθ' ὅσον γινώσκομεν, μόνον ἐν τῇ παροιμιώδει φράσει «τὸν διώξανε μὲ τῆς πομπῆς τὰ μαντήλια»¹⁰, ἀναφερομένη εἰς ἄγνωστόν τινα λεπτομέρειαν τῆς ποινῆς. Σημασιολογικαὶ μεταβολαί: 2. Κατηγορία¹¹, φρ. «μᾶς ἔβγαλαν τὴν πομπή»¹², τουτέστιν ἀπέδωσαν εἰς ἡμᾶς πρᾶξιν φέρουσαν ὄνειδος.—3. Ὑβρις, λαιδορία, καταισχύνη¹³.—4. Πρᾶξις αἰσχρὰ ἢ ἄτιμος, ἀξία πομπεύσεως, καὶ ἐν σχήματι ὑπερβολῆς ἢ ἄτοπος πρᾶξις¹⁴.—5. Παράνομος συνουσία¹⁵, διότι τοῦτο βεβαίως ἦτο τὸ συνηθέστερον διὰ πομπῆς τιμωρούμενον ἀμάρτημα.—6. Αἰσχος, ἀτιμία, ὄνειδος¹⁶.—7. Ὁ ἄξιος ἢ ἡ ἀξία πομπῆς διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ διαστροφὴν καὶ αἰσχροτήτα· οὐτιδανός, ἐπονείδιστος¹⁷. φρ. «πομπὴ τῶν ἀγιῶν» (ἢ μήπως ἀγιῶν;)¹⁸, λεγομένη ἐπὶ τῶν κακοθηεστάτων· «εἶναι μιὰ πομπή» ἢ «εἶναι ἡ πομπή τοῦ τόπου μας»¹⁹. «ἔχει μοῦτρα καὶ ἡ πομπή

1. Σίκινος (Ἐφημ. φιλομ. 1857, Ε' 146). Ζαγόριον (Σύλλογος ΚΠ ΙΔ', σ. 226).

2. Σύμη (Α.Α.).

3. Ἀθῆναι (Α.Α.). Πύργος Ἡλείας (Π.Π. Γ' 441,2). Μεσσηνία.

4. Μάδυτος (Α.Α.).

5. *Somavera*.—Κοινόν.

6. *Ducange*, λ. πομπιάζειν «πομπιάσματα, ἀτιμάσματα».—Σκ. Βυζάντιος.

7. Οἰνότη Πόντου ἀπάτατων, ὑποκριτής, ὁ τοὺς ἄλλους παραπλανῶν δι' ἐπιπλάστου διαγωγῆς» (Α.Α.).

8. Πολίτου, Ἐκλογαί, ἀρ. 81, στ. 70.

9. Πάντα κεφαλληνιακά (Νεοελλ. ἀνάλ. Β', σ. 298).

10. Ἀθῆναι (Α.Α.). Ὁ Κοραῆς (Ἄτακτα Α', σ. 446) ἀναγράφων τὸν τύπον πόμπα ἐκ τοῦ *Somavera* καὶ πομπή ἐκ τοῦ Δουκαγγίου, ὡς δευτέραν σημασίαν ἀναφέρει καὶ τὴν τῆς πομπεύσεως.

11. Χίος (Α.Α.)

12. Καστελλόριζον (Σύλλογος ΚΠ., τ. ΚΑ' 326, 549).

13. Γ. Βλάχος. Κοραῆ, Ἡλιόδωρος, τ. Β', σ. 173. Ἡπειρος, Κρήτη, Μάδυτος, Δαρδανέλλια (Α.Α.).

14. Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀνάλ. Β', σ. 298). Κύπρος (Α. Α.) καὶ ἀλλαχοῦ.

15. Κεφαλληνία (αὐτ.).

16. *Ducange*, λ. πομπιάζειν «πομπᾶις, ἀτιμίαις, ἀτιμασίαις».—Κοραῆς. Σκ. Βυζάντιος. Τσακωνιά. Ζάκυνθος. Κεφαλληνία. Θεσσαλία. Θεσσαλονίκη. Λέσβος. Λιβύσιον. Παροιμιαὶ δημώδεις: «Πᾶσα πομπή μὲ τὴν παρηγορίαν τῆς»· «θὰ πῶ καὶ τὴν πομπή μου»· «τὴν ἔχει τὴν πομπή τῆς γιὰ χαρὰ» (Π.Π., λ. πομπή 26. 2. 28)· «ἔς τὴν πομπή τοῦ σταυραετοῦ» (Π.Π. Β', σ. 47).

17. Πελοπόννησος. Λάστα (Α.Α.). Ζαγορά (Α.Α.). Ἡπειρος (Α.Α.). Σάμος. Κρήτη (Α.Α.). Πόντος (Α.Α.).

18. Νίσυρος (Α.Α.).

19. Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀνάλ., αὐτ.).

νά μᾶς ἰδῆ, στόμα νά μιλήσῃ»¹. Παροιμιαί: «Ἐκατσε ἡ πομπή 'ς τίς στρατές/ κι ἀναγέλα τούς διαβάτες»². Κατ' ἐπέκτασιν καί ὁ σωματικῶς πλημμελής, ὁ δύσμορφος, ἄσχημος, ἡ μικρόσωμος δυσειδῆς γυνή, ἡ καμποῦρα³.—8. Περιφρόνησις (Σάμος), σκῶμμα, περίγελως (Ζάκυνθος).—9. Ὑπόκρισις, προσποίησης⁴ καί παροιμία: «Ποιὸς κρυφὰ παντρεύεται / φανερὰ πομπεύεται»⁵. Ἐν Οἰνῷ ἀντίστοιχον σημασίαν ἔχει τὸ παράγωγον πομπευτῆς (βλ. ἀνωτέρω, σ. 424, σημ. 7).

Τὸ δὲ πομπεύω σημαίνει: 1. Ἐκπομπεύω, καταισχύνω τινά⁶.—2. Ὑβρίζω, δυσφημῶ, κατηγορῶ⁷. Παθ. ἐξευτελίζομαι, πράττω ἄξια πομπῆς, ὄθεν πομπεμένος ὁ βδελυρός, ὁ ἀχρεῖος, ὁ ἄτιμος, ὁ μοχθηρός⁸.—3. Συνέρχομαί τινι παρανόμως, ὑπονοουμένου ὅτι ἐκθέτω αὐτὸν οὕτω εἰς τὴν ποινὴν τῆς πομπεύσεως⁹. Παθητικῶς ἐπὶ γυναικῶν ἀκολάστων ἢ μοιχευομένων¹⁰.—4. Προξενῶ ὄλεθρον (φρ. «πομπεύεις με») = μὲ καταστρέφεις¹¹. «γραφτὰ πομπειωμένα», ἦτοι ἀποφάσεις τῆς Μοίρας ὀλέθριαι, φέρουσαι δυστυχίαν¹².—5. Ἀποσβολώνω, ἀποστομώνω, καθιστῶ τινὰ ἄφωνον, ἐνν. ἐκ συναισθήσεως τῆς ἐνοχῆς αὐτοῦ¹³.—6. Περιφρονῶ, σκώπτω (Ζάκυνθος).—7. Ἀπατῶ (Οἰνῷ).

*Ἄλλαι συνώνυμοι λέξεις.

Συνώνυμοι τοῦ πομπῆ εἶναι καί ἄλλαι λέξεις, συνεκδοχικῶς δηλοῦσαι τὸ σύνολον τῆς πομπεύσεως ἐκ χαρακτηριστικῶν μερῶν αὐτῆς, προσλαβοῦσαι

1. Ζαγορά (Α.Α.).

2. Κοινότης παροιμία, φερομένη εἰς πολλὰς παραλλαγὰς (Π. Π., λ. πομπῆ).

3. Κεφαλληνία (ἐνθ' ἄν.). Λάστα (Α.Α.). Χίος (Α.Α.).

4. Κύπρος (Α.Α.).

5. Παροιμία κοινότης (Π. Π., λ. παντρεύω 42. 48, ὅπου παραλλαγαὶ ἐξ Ἀθηνῶν, Πελοποννήσου, Στερεᾶς, Κρήτης, Κυκλάδων, Σποράδων, Ἠπείρου, Μακεδονίας, Θράκης).

6. Συναξάρ. γυναικ., στ. 1139, σ. 410 Krumb. «θέλει νὰ τὸν ἐντροπιάζῃ φανερά, νὰ τὸν πομπιάζῃ». Κοραῆ, Ἔτακτα Δ', σ. 78.—Ζάκυνθος. Τσακωνία. Ζαγόρι. Λιβύσιον. Οἰνῷ.

7. Γ. Βλάχος. Ζάκυνθος. Λάστα (Α.Α.). Θράκη (Α.Α.). Σωζόπολις.

8. Κοραῆς, Ἠλιόδωρ. Β'. 173. Ἠπειρος (Κρομμύδης. Πανδώρα). Ζάκυνθος. Κεφαλληνία. Σύμη. Θεσσαλονίκη. Μάδυτος. Πόντος.

9. Συναξάρ. γυναικ., στ. 809: «ὁ καῦχος τὴν πομπεύει». Κεφαλληνία (Νεοελ. ἀνάλ., ἐνθ' ἄν.).

10. Συναξάρ. γυναικ., στ. 399, 400: «ἤρχεψε νὰ πομπεύεται... καὶ ἀφότες ἐντροπιάστηκεν ἡ ἄθλια καὶ ἐπομπεύτη» στ. 794: «νὰ πομπεύονται κρυφὰ».

11. Ἀμισός (Α.Α.).

12. Ἠπειρος (Α.Α.).

13. Παθ. Θεσσαλονίκη (Μ. Χ. Ἰωάννου, Θερμαῖς, σ. 45). Ἀμεταβάτως: ἐπόμπεψα = ἔμεινα ἐμβρόντητος (Ἀμισός, Α. Α.).

δ' ἐπίσης αἱ πλειῖσται ὕβριστικὴν σημασίαν. Τὰ συνώνυμα ταῦτα καταγράφομεν ὧδε :

1. Γαῖδουρογύρισμα.

Γαῖδουρογύρισμα ἢ πομπή ἐν Σκύρω, ἀπὸ τῆς ἐπὶ ὄνου περιαγωγῆς οὕτω κληθεῖσα¹.

2. Διαλάλημα.

Διαλάλημα ἢ πομπή, τὸ ρ. διαλαλῶ ἀπὸ τῆς διαλαλήσεως, ἦτοι διακηρύξεως κατὰ τὴν πόμπεισιν τοῦ λόγου τῆς καταδίκης (σ. 415). Ἡ δημώδης παροιμία: «Ἐν τὸ φόρο μᾶς διαλαλοῦνε, τάχα ἔς τὸ σπίτι μας τὸ ξέρουν;»² εἶναι προδήλως ἢ ἀρχαιότερα τῶν παραλλαγῶν αὐτῆς, ἐν αἷς τὸ μὲν διαλαλῶ ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ πομπεύω, ὁ δὲ φόρος διὰ τοῦ παζάρι³. Αἱ λέξεις διαλάλημα καὶ διαλαλῶ περιέπεσαν εἰς ἀχρησίαν, ἀντικατασταθεῖσαι διὰ τῶν ἐπομένων λέξεων :

3. Γεβέντισμα.

Γεβέντισμα καὶ ρ. γεβεντίζω. Ὁ παλαιότερος τύπος τοῦ ρήματος εἶναι ἴσως κιβεντίζω⁴, ἐν Μακεδονίᾳ γκιβεντιῶ⁵, οἱ δὲ κοινότεροι γεβεντίζω⁶ καὶ γιβεντίζω⁷, ἐν Λιβισίῳ γιβιντοῦ⁸, ἐν Σύμῃ γιβεντίζζω (Α. Α.) καὶ

1. *M. Γ. Κωνσταντινίδου*, Ἡ νῆσος Σκύρος, σ. 142.

2. Π. Π., λ. φόρος 5. 4.

3. Αὐτ., λ. πομπεύω.

4. *Ducange*, Glossar., λ. κιβεντίζειν (ἐκ γλωσσαρίου). Ἀσσίζαι Ἱεροσολ. 225 παρὰ *Ducange*. Ἀσσίζαι Κύπρου Β' 279 (ἐν *Σάθα*, Μεσ. Βιβλ., τ. 5', σ. 481): ἀνά τὸν κιβεντίσου».

5. Λακκοβίγια (*Πολίτου*, Παροιμίαι Α' 557).

6. Ἀσσίζαι Κύπρου Α' 281 (*Σάθα*, ΜΒ. 5' 231) ἀνά τὸν γεβεντίσου». Αὐτ. Α' 243, σ. 199 «γεβεντισμένος». Θρήνος Κων. πόλεως, στ. 79 (Byz. Zts. XII, σ. 271): «γεβεντίζοντας». Αὐτ., στ. 98 «ἐγεβέντιζαν». Ἐρωτόκριτος Α' 602 «γεβεντισθήκαμε». *Σαχλίκης* 421, σ. 94 W. (στ. 656. 658, σ. 41 Π.) ἀνά ταῖς γεβεντίσου», στ. 627, σ. 102 W. ἀνά τήνε γεβεντίσης», στ. 884, σ. 51 Π. «ἐγεβεντίσασι», στ. 902, σ. 52 Π. «ἐγεβεντίσαν την», στ. 667, σ. 39 Π. «γεβεντισμέναις». *Ducange*. *Somanera* (γεβεντίζω, -ομαι). *Βεντότη*, Λεξ. τετράγλ. λ. *Korañ*, Ἄτακτ. Δ', σ. 78. —γεβεντίζω, γεβεντισμένος. Γορτυνία (*Παπαζαφειροπούλου*, Περισυναγωγὴ 409). Μεσσηνία.—Ζάκυνθος (*Ζώη*, Λεξ. Ζακύνθου 168). Κρήτη (*Φιλίστωρ* Δ' 514). —«ἐγεβέντισεν» Νάξος (*Πανδῶρ*. Η', σ. 422). «γεβεντίζεται» «γεβεντισμένος» Ἀραβαντιν., Ἡπειρ. γλωσσ. 31 μᾶλλον γιβιντ.). γεβεντισμένος (Σύμη, Α. Α.). γεβεντίζω (Ἀδριανούπολις, Α. Α.) Σινασός (*Ἀρχελάου*, Σινασός 230). γεβεντισμένη (*Pasow*, 496, 16. Π. Π. Α' 557).

7. *Ducange*, λ. γιβεντίζειν. Βλάχου, Θησαυρός. Σύρα (*Pis*, Spoglige Erindringen 1866, σ. 46 = *Meyer*, Neugr. Studien IV 23). Κρήτη (Α. Α.). Χίος (Α. Α.). γιβεντισμένος: Κρήτη (Α. Α.), Θήρα (*Πεταλά*, Ἰδιωτικόν, σ. 47), Ἄνδρος (Α. Α.) γιβεντιζόμενος(;) Κέρκυρα (Ἐφ. Φιλομ. 1870, III' 2246).

8. *Μουσαίου*, Βαπτισμοί, σ. 42.

ἐν Ἰμβρῷ *λιβεντίζω*¹. Παρὰ *Σαχλίκη* (στ. 889, σ. 51 Π.) κεῖται ἅπαξ *ἐδιεβέντισαν*. Παράγωγα: *κιβεντισμός*², *γεβέντισμα*³, *γίβεντο*⁴, *γεβεντούκλω*⁵.

Τὸ *γεβεντίζω* σημαίνει κυρίως τὸ διαλαλῶ, κηρύττω, ἀλλ' ἡ σημασία αὕτη σχεδὸν ὀλοτελῶς ἐλησμονήθη, διατηρηθεῖσα μόνον εἰς τινὰ τοπικὰ ἰδιώματα⁶. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν πόμπευσιν διελαλεῖτο ὑπὸ κήρυκος τὸ ὑπὸ τοῦ πομπευομένου διαπραχθὲν ἔγκλημα, προσέλαβε κατὰ συνεκδοχὴν καὶ τὴν σημασίαν τοῦ πομπεύειν⁷. Ἐκ τῆς μαστιγώσεως δέ, ἣτις ἦτο ἀπαραίτητον τῆς πομπεύσεως συμπλήρωμα, σημαίνει ἐπίσης: 3. Δέρω, μαστιγώνω⁸. — Ἄλλαι σημασίαι συναφεῖς πρὸς τὴν ὕβριν καὶ τὴν ἀτίμωσιν τῆς πομπεύσεως: 4. Ὑβριστικῶς ἀποπέμπω (*Σύμη*, Α. Λ.), ἴσως διότι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἡ ἐξορία ἦτο ἡ συνηθεστέρα ποινή, ἡ ἐπακολουθοῦσα τὴν πόμπευσιν ἐκτὸς ἂν ἡ σημασία αὕτη ὑποτεθῆ ὅτι εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ἐπομένη.—5. Ὀνειδίζω, καταισχύνω, ὑβρίζω, ἐκπομπεύω⁹. —6. Δυσφημῶ, κακῶς λέγω, συκοφαντῶ¹⁰.—7. Ἐξευτελίζω, ἀτιμάζω, καθιστῶ τινὰ ἄξιον *γεβεντισμοῦ*. Παθ. ἐξευτελίζομαι, ἀτιμάζομαι, ἐκπίπτω ἠθικῶς: ἡ μετοχὴ τοῦ παθ. παρακειμένου *γεβεντισμένος*, συνώνυμος τοῦ πομπειμένου, θεωρεῖται δεινοτάτη

1. ΚΠ. Σύλλογος Θ', σ. 352.

2. *Ducange*, λ. *κιβεντίζειν*.

3. *Somavera*.—Κοινὸν (Π.Π. Γ' 441, 2. 442,5).—*γιβέντισμαν*: Μεσαιωνικαὶ παροιμίαι. (Π.Π. Α' 556)· *γεβέντισμαν* (Νάξος: Π. Π. Γ' 442. 5. Καστελλόριζον: Αὐτ. 441,1)· *γιβέντισμα* (Μεσαιωνικαὶ παροιμίαι: Π.Π. Α' 556.—Κοινὸν: *Βλάχου*, *Θησαυρός*. Π. Π. Α' 557). *γιβίντισμαν* (Λιβύσιον: *Μουσαίου*, *Βατταρισμοί*, σ. 42).

4. Τὰ *γέβεντα* (Μῆλος: Π.Π. Γ' 442,3)· τὸ *γίβεντο* (Κρήτη: Φιλίστωρ Δ' 514. Θήρα: *Πεταλά*, Ἰδιωτικόν, σ. 47)· τὰ *γίβεντα* (Κρήτη: Α.Λ. Κρητικὸς ἀστὴρ 1908, σ. 364).

5. Κυνουρία. Ἡ πομπειμένη καὶ μεταφορικῶς ἡ ἀναιδὴς ἢ κακολόγος ἢ θρασυλόγος, ἀποστομόνουσα πάντας διὰ τῆς γλώσσης τῆς (Π.Π. Α' 557).

6. Λακκοβίγια Μακεδονίας (Π. Π. Α' 557). Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει καὶ τὸ *λιβεντίζω* ἐν Ἰμβρῷ.

7. *Σαχλίκ.*, στ. 421, σ. 94 W. (στ. 656, σ. 41 Π.), στ. 627, σ. 102 W., στ. 884, σ. 51 Π., στ. 902, σ. 52 Π. *Somavera*, λ. *γεβεντισμένος*. *Βεντότη*, Λεξ. τετράγλ., λ. *γεβεντίζω* ἀποπέμπω τινὰ εἰς τὸ γομάριον. Π. Π. Α' 557. *Λιβύσιον* (*Μουσαίου*, σ. 42). Ἄδριανούπολις (Α.Λ.), *Συνασὸς* (*Ἀρχελάου*, *Συνασὸς* 230)· *γεβεντισμένη* = πομπειμένη (Π.Π. Α' 557. *Ἀρχέλαος*, αὐτ.).

8. «*Δαρμοῦ ἢ κιβεντισμοῦ*» «ἐτυπτεν, ἔδερνεν, ἐκιβέντισεν» «τύπτει, δέρει, δέρνει, *κιβεντίζει*» ἐκ γλωσσαρίων χειρογράφων παρὰ *Ducange*, λ. *κιβεντίζειν*.—Ἀσίζαι Κύπρου 243 (*Σάθα*, M.B. Γ' 199) : ἀνά ἐνι *γεβεντισμένος* δέρνοντά τον κείμενον».

9. Θρήνος Κων)πόλεως, στ. 79. 98 (Byz. Zts. XII, σ. 271). *Γιάνναρη*, Π. τοῦ Ἐρωτοκρίτου, σ. 88.—προσβάλλω, ὑβρίζω. Κρήτη (Φιλίστωρ Δ', σ. 514). *Ζάκυνθος* (*Ζώνη*, Λεξ. Ζακ. 168). Νάξος: ἀσμάτιον: «βγήκε μιὰ παλιογριτζόλα καὶ τὰ ἐγεβέντισ' ὄλα» (Πανδῶρ. Η', σ. 422), ἦτοι τὰ ἐντρόπιασε, τὰ κατήσχυνε, παρευδοκιμήσασα αὐτὰ ἐν ἀγῶνι κελადήματος.

10. *Βλάχου*, *Θησαυρός*, «*δυσφημίζω*».—Γορτυνία (*Παπαζαφειροπούλου*, *Περυσυνηγωγὴ*, σ. 408). «ἐκθέτω, θεκτρίζω» *Λιβύσιον* (*Μουσαίου*, σ. 42).

ὕβρις, μάλιστα ἐπὶ γυναικός¹.—8. Προξενῶ μέγα τι κακόν· φρ. «αὐτὸς ὁ θάνατος μ' ἐγεβέντισε» (Χίος, Α. Λ.), ἤτοι διετάρραξε τὰ τοῦ βίου μου, περιέπλεξε τὰς ὑποθέσεις μου.—9. Βιάζω γυναῖκα, προσάπτων οὕτω εἰς αὐτὴν μέγιστον ὄνειδος².—10. Μετ. γεβεντισμένος, μοχθηρός, δύστροπος, κακός³.—11. Ἐπίσης ἡ αὐτὴ μετοχὴ σημαίνει τὸν θηλυδρίαν, τὸν περιττῶς καὶ ἀνοικείως κομψευόμενον (Σύμη Α. Λ.).—12. Ἐμπαίζω⁴.

Τὸ δὲ γεβέντισμα σημαίνει: 1. Διαλάλημα, κήρυγμα⁵.—2. Τὴν ποινὴν τῆς πομπεύσεως⁶.—3. Ὑβριν, ἐμπαιγμόν, ἠθικὴν προσβολήν⁷.—4. Δυσφημίαν, ἠθικὴν κατάπτωσιν⁸.—5. Πληθ. τὰ γίβεντα αἱ ἀκαθαρσίαι (Κρήτη, Α. Λ.), ἀπὸ τῶν ἐπιρριπτομένων κατὰ τοῦ πομπευομένου ἀκαθαρσιῶν.—6. Ἐν. τὸ γίβεντο, ὁ ἐξώλης, ἄνθρωπος ἄξιος γεβεντίσματος⁹.

Τὴν λέξιν ἐτυμολογεῖ ὁ Ducange ἐκ τοῦ γαλλ. gibet (παλαιογαλλ. τοῦ ΙΔ' αἰῶνος juybet, ἰταλ. giubette καὶ giubetto)=ἀγχόνη. Τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἐγκρίνουσιν ὁ Gustav Meyer¹⁰ καὶ ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης¹¹. Ἀξία προσοχῆς δ' ὅμως φαίνεται ἡ ἐτυμολογία τοῦ Miklosich¹², ἣν καὶ ὁ Συν. Παπαδημητρίου ἀσπάζεται¹³, ἐκ τοῦ τουρκ. ρήματος kénénmék = βασανίζω, ἂν καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν πρώτην καὶ κυρίαν σημασίαν τοῦ γεβεντίζω ἐν τῇ μέσῃ ἑλληνικῇ. Κατὰ πληροφориαν τοῦ δρος Στίλπωνος Κυριακίδου τὸ τουρκικὸν ρῆμα γκιουβενμέκ' (οὗ σπανιώτερος παρὰ τοῖς λογίοις μόνον Τούρκοις εὐχρηστος τύπος γκιουγενμέκ') σημαίνει θαρρῶ,

1. Ἐρωτόκρ. Α' 602: «ἄλοι γεβεντισθήκαμε 'ς ταῖς γειτοναῖς 'ς τὴ χώρα», λέγουσιν στρατιῶται κατανηκηθέντες ὑπὸ ὀλιγωτέρων πολεμιστῶν.—*Somavera*. Βεντότη, Λεξ. τετράγλ. «πομπεύω, ἀτιμάζω».—Ἡπειρος (Ἀραβαντιν., Ἡπειρωτ. γλωσσ. 31). Κρήτη (Α. Λ.). Θήρα (Πεταλᾶ, Ἰδιωτικόν, σ. 47). Ἄνδρος (Α. Λ.). Ἐν δημοτικῷ ἄσματι: μωρὴ «γεβεντισμένη» (*Passow* 469, 16). Παροιμία: «Ἐβγα ἔξω καὶ πομπέψου, ἔλα μέσα καὶ πορέψου», ἤτοι προσπάθησε νὰ ἐξασφαλίσῃς τὴν εὐημερίαν ἐν τῷ οἴκῳ σου, ἔστω καὶ μὲ θυσίαν τῆς ἀξιοπρεπείας σου (Π. Π., λ. πορεύομαι).

2. Κρήτη (Φιλίστωρ Δ', σ. 514).

3. Κέρκυρα (Ἐφ. Φιλομ. 1870, ΙΗ' 2246). Ἄνδρος (Α. Λ.).

4. Γορτυνία (Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγὴ, σ. 408).

5. Μεσαιωνικὴ παροιμία: «Εἰς τοῦ ἄλλου τὸ γεβέντισμα εὐρέθη τοῦ ἄλλου τὸ ἄλογον» (Π. Π. Α' 555, 148).

6. Π. Π. Α' 557. *Somavera*.

7. Κρήτη (Φιλίστωρ Δ' 514). Θήρα (Πεταλᾶ, Ἰδιωτικόν, σ. 47). Λιβύσιον (Μουσαίου, ἐνθ' ἄν.).

8. Βλάχος, Θησαυρός. Θήρα (Πεταλᾶς, αὐτ.).

9. Θήρα (Πεταλᾶς, αὐτ.).

10. Neugriech. Studien IV, σ. 23.

11. Die Lehnwörter, σ. 16. 87. 142. 158.

12. Die türkischen Elemente in den südöst- u. östeurop. Spachen XXV, σ. 110.

13. Ἐκδ. Σαχλίκη, σ. 177.

στηρίζομαι· ἐκ τοῦ ἀορίστου τούτου γκιουβενδιμ ἠδύνατο νὰ σχηματισθῆ τὸ γκιβεντίζω (πρβλ. τὸν παρὰ Ducange τύπον κιβεντίζω καὶ τὸν μακεδονικὸν γκιβεντῶ), ὅπως σχηματίζονται δηλ. τὰ πλεῖστα τῶν ἐκ τῆς τουρκικῆς εἰλημμένων ρημάτων.

4. Σιργοῦνι.

Σιργοῦνι, ρ. σιργουνεύω. Ἐκ τοῦ τουρκ. σιουργκιούν (ἐξόριστος, σιουργιουνλύκ=ἐξορία). Εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἐξορίζω ἀπαντᾶται τὸ ρ. ἐν στιχοπλοκιᾷ τῆς Κῶ: «καὶ μὲ ἐσιργουνέψασι κ' ἤρτα 'ς αὐτὸν τὸν τόπον»¹, ἦτοι μ' ἐξώρισαν μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς τῆς ἀποκοπῆς τῆς χειρὸς, εἰς ἣν εἶχον καταδικασθῆ. Εὐχρηστοτέρα εἶναι ἡ περίφρασις μ' ἔκαμε, τὸν ἔκαμε σιργοῦνι—τὸν διέσυρε, τὸν ἔκαμε καταγέλαστον, τὸν ἐξέθεσεν εἰς τὸν κοινὸν περίγελων.

5. Ἀσβόλη.

Ἀσβόλη, ρ. ἀσβολώνω καὶ κατ' ἐπίτασιν ἐμπροθέτως ἀποσβολώνω, ἀνασβολώνω, κατασβολώνω. Ὁ τύπος ἀσβόλη, ὅστις εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσῃ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἀντικαταστήσας τὸν παλαιότερον τύπον ἄσβολος², φέρεται μὲν μέχρι τῆς σήμερον ἐνιαχοῦ ἀμετάλλακτος³, ἐν Πόντῳ δὲ παρεφθαρμένος εἰς χαβσάλ, τό⁴. Ἐκ τούτου οὐσ. ἀσβολιά⁵, ἐπίθετον ἄσβολος⁶ καὶ τὸ ρ. ἀσβολώνω (ἀρχ. ἀσβολόω, ἀσβολάω, ἀσβολαίνω), παθ. -ομαι⁷, οὗ ἰδιωματικοὶ τύποι σβολώνω⁸, σβολώνω⁹, σβουλώνω¹⁰. Μετ. παθ. παρακ. ἀσβολωμένος¹¹. Ὁ μετ' αὐξήσεως ἀρχαῖος τύπος τούτου ἠσβολωμένος ἀπαντᾶται ὄχι μόνον εἰς τοὺς γράφοντας τὴν ἀρχαῖζουσαν γλῶσσαν βυζαντι-

1. Ἐβδομάς, Ἄθ. 1889, φ. 24, σ. 8.

2. Φρόνιχος 113 Lobeck: «ἀσβόλη μὴ λέγε ἀλλὰ ἄσβολος». Βλ. καὶ Bekker, An. Gr. 17, 23. Ἡσύχ., λ. ἄσβολος.

3. Μεγαλόπολις (Α.Α.). Λευκάς (ΚΠ. Σύλλογος Η' 456). Μακεδονία (Α.Α.). Ἰκαρία (Σταματιάδου, Ἰκαρικά 126. Νεολόγου ἐπιθεώρησις 497). «ἄς σ' ἀσβολώση» Γρεβενά (Ἀραβαντιν., Συλλογὴ ἄσμ., 294, 487).

4. Κατὰ τὸν Οἰκονομίδην (Lautlehre des Pont. 111) ἐκ τοῦ ἀβσάλιον (ἀσβόλιον).

5. Ἡπειρος (Ἀραβαντιν., Ἡπειρωτ. γλωσσάρ., σ. 26).

6. Κάρπαθος (Α.Α.).

7. Ἡπειρος (Ἀραβαντιν., αὐτ.). Κρήτη (Α.Α.).

8. Κύθηρα (Πανδῶρ. ΙΕ', σ. 257). σβολώνομαι Κρήτη (Α.Α.).

9. Ρόδος (Χατζιδάκις, ἐν Byz. Zts. III, σ. 593).

10. Αἴνος (Α.Α.).

11. Κοινόν. Λάμπρου, Romans grecs, σ. 341.—ἀσβουλουμένους, Ἰωάννινα (Π.Π., λ. σμίγω 5).

νούς¹, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς τὴν δημωδεστέραν², μόνος δ' ὅμως ὁ ἀναύζητος εἶναι εὐχρηστος εἰς τοὺς γράφοντας τὴν δημώδη³. Ἐπίρρημα: ἀσβολωμένα⁴. Παράγωγον: ἀσβόλωμα (Κρήτη Α. Λ.).

Σύνθετα μετὰ προθέσεων: ἀποσβολώνω -ομαι, μετ. παθ. παρακειμένου ἀποσβολωμένος⁵. (Τὸ ἀρχαῖον ἀπασβολόω)⁶. Ἰδιωματικοὶ τύποι: ἀποσβολῶ (;)⁷, ἀποσβουλώνω⁸, ποσβολώνω⁹, ποσβουλώνω¹⁰, ποσβουλώνω¹¹, οὐσ. ἀποσβολιά¹². Μετὰ τῆς ἀνὰ προθέσεως: (ἀνασβολώνω) μετ. παθ. παρακ. ἀνασβολωμένος¹³ ἢ ἀνασβολεμένος¹⁴, οὐσ. ἀνασβολιά¹⁵, ἐπίρρ. ἀνάσβολα¹⁶. Μετὰ τῆς κατὰ: κατασβολώνω¹⁷.

1. Π. χ. Μανασσ., Χρον., στ. 1215, Νικήτ. Εὐγενίαν. Β' 152 Hercher (κατησβολωμένον).

2. Καλλίμαχ. καὶ Χρυσορρ. στ. 2363, σ. 99, στ. 2579, σ. 108 Λάμπρου· ἐνστ. 1504, σ. 64 Α. ὁ κῶδ. ἀντὶ ἡσβολωμένης ἔχει ἡς βουλωμένης.

3. Πρόδρομ. Α' 48. Β' 26 Hesseling (Α' 41, σ. 39. Β' 26, σ. 49 Legrand). Ριμάδα Βελισσαρίου 114, σ. 351 Wagner (ὁ μυριοασβολωμένος). Ἐρωτόκριτ. Γ', σ. 23. Χορτάση, Ἐρωφίλη Β' 79, σ. 336 Σάθα.—Ὁ ἀναύζητος τύπος ἀσβολωμένος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (Κίμ. 1) ὡς αἰολίζων, εὐχρηστῶν ἐν Φωκίδι.

4. Κρήτη (Jeannarakí, Ἄσμ. κρητ. 281, 180).

5. Κοινότατον. Κοραῆ, εἰς Πλουτάρχ. β. Κίμ. 1. Σκ. Βυζάντιος. Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς, Ἀθ. 1884, σ. 40. Ἀθήναι (Α.Λ.). Μεσσηνία. Κύθηρα (Πανδῶρ. ΙΒ' 384). Ζαγορά (Α.Λ.) Κρήτη (Χατζιδάκι, ἐνθ' ἀν. Α.Λ.). Χίος (Α.Λ.). Κῶς (Α.Λ.).

6. Ὅτι τὸ ἀποσβολώνω τῆς ὀμιλουμένης εἶναι αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον ἀπασβολόω, δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβήτησιν. Παραδόξως δ' ὅμως ὁ Δημ. Ν. Βερναρδάκης (Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος, σ. 245-6) δυσχυρίσθη ὅτι εἶναι διάφορα καὶ διάφορον σημασίαν ἔχοντα ῥήματα. Τὴν γνώμην ταύτην ἀνεσκεύασεν ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις (ἐνθ' ἀν., σ. 38. 43) ὅστις, πλὴν ἄλλων παρετήρησεν εὐστόχως, ὅτι ὁ ἐκτεθλιμμένος τύπος τῆς προθέσεως καὶ ἐν τούτῳ, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις ἀποκατεστάθη εἰς τὸ πλήρες καὶ ἄρτιον, τρόπον τινὰ διὰ παρετυμολογίας.

7. *Somanera*.

8. Κέα. Ὁ Χατζιδάκις (ἐνθ' ἀν., σ. 39) ὑποθέτει ὅτι ὁ κεικὸς οὗτος τύπος ἐσχηματίσθη κατὰ παρετυμολογίαν, σχετισθεὶς πρὸς τὸ βουῖλλα, διότι συγγενεύουσιν ὡς πρὸς τὴν ἔνοιαν τὸ θά σοῦ βουλλώσω τὸ στόμα καὶ τὸ θά σ' ἀποσβουλώσω.—Ἀποσβουλώνομαι: Αἴνος (Α.Λ.).

9. Κάλυμνος (Χατζιδάκ., σ. 41. Α.Λ.), ποσβολώνομαι (Κάρπαθος: Ζωγράφ. ἀγών Α' 331. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά 180 Α.Λ.).

10. Ἐποσβούλωσε (Χίος, Α.Λ.). ἐπεσβουλώθη (Νένητα Χίου, Α.Λ.). ἀποσβολώθη (; Χίος, Πασπάτη, Χιακὸν γνωσσάριον, σ. 86).

11. Σύμη (Α.Λ.). ἐπεσβούλωσε. (αὐτ.).

12. *Somanera*.

13. Κύθηρα (Πανδῶρ. ΙΒ', σ. 335. ΙΕ', σ. 437).

14. Ζάκυνθος (Ζώη, Λεξικ. Ζακύνθ., σ. 61).

15. Ἡπειρος (Ζωγράφ. ἀγών Α' 33).

16. Ζακύνθου (Ζώη, ἐνθ' ἀν.).

17. «κατασβόλωσέ μας» (Συναξάρ. γαδάρου, στ. 530, σ. 139 Wagner). κατασβουλώ-νου (Πέτρικ Λέσβου: *Kretschmer*, Lesb. Dial., σ. 446).

Ἡ λέξις ἀσβόλη διετήρησε τὴν ἀρχαίαν σημασίαν, τῆς αἰθάλης, λιγνύος, σποδοῦ, συνώνυμος οὖσα τοῦ καπνιά καὶ τοῦ στάχτη¹. ἐν Μακεδονίᾳ σημαίνει κυρίως τὰ ἀνημμένα λεπτὰ τρίμματα τῶν ἀνθράκων, καὶ ἐν Πόντῳ τὸ χαβσάλ σημαίνει τεμάχιον ἀνθρακος. Τὸ δὲ ἀσβολιά ἤτοι ἡ ἀσβολοβολία τοῦ πομπευομένου (πρβλ. τὰ μουτζιά, σφακελιά) συνωνυμεῖ πρὸς τὸ συμφορά, δυστυχία, ἐν τῷ ἡπειρωτικῷ σχετλιασμῷ ἀσβολιά του!² Τὸ ἐπίθετον ἄσβολος σημαίνει τὸν ἀπρόσφορον, ἀνεπιτήδειον· («ἄσβολος καιρὸς»=ἀκατάλληλος χρόνος³). Τὸ δὲ ρῆμα ἀσβολώνω σημαίνει: 1. Καίω, ξηραίνω, ἐν ἄσματι τῶν Γρεβενῶν: «φωτιά ἄς σὲ κάψῃ, κυνηγέ, φωτιά κι ἄς σ' ἀσβολώσῃ» = ἄς σὲ ἀποτεφρώσῃ⁴. —2. Ρίπτω κόνιν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς τινος, τὸν ἀποτυφλώνω· φρ. «τὸν ἀσβόλωσε»=τὸν ἐτύφλωσε⁵. Τὴν αὐτὴν σημασίαν εἶχεν ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ ἐλληνικῇ τὸ κατασβολῶ⁶. —3. Σκοτίζω τινὰ δι' αἰφνιδίου πλήγματος⁷· καὶ τοῦτο πιθανῶς ἐκ τῆς ἀσβολοβολίας τῶν πομπευομένων. —4. Πλήττω τινὰ ἰσχυρῶς, προξενῶ διὰ πλήγματος δεινὸν πόνον⁸. Καὶ ἡ σημασία αὕτη ἀνεπτύχθη ἐκ τῶν αἰκιῶν καὶ τῶν μαστιγώσεων τῶν πομπευομένων. —5. Κεντῶ, ἀγκυλώνω (ἐπὶ ἀκανθῶν). Πλήττω, ἐπὶ δαιμονικῆς ἐπηρείας· μετ. παθ. παρακ. ἀσβολωμένος, συνώνυμος τοῦ κοινοτέρου λαβωμένος, ὁ παθὼν ἐκ προσβολῆς ἀερικῶν, δαιμόνων⁹. —6. Κακοποιῶ, λυπῶ, προξενῶ πένθος εἰς τινά¹⁰. —7. Φέρω εἰς τινὰ ἀτυχίαν. Ἀσβολωμένος, ὁ ἀτυχής¹¹. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος ἔλεγεν εἰρωνικῶς πρὸς τὸν πατριάρχην Εὐφῆμιον, ὅτε συνέλαβε καὶ ἐτιμώρησε τοὺς στασιαστάς, ὧν ὑπελάμβανεν αὐτὸν συνένοχον· «αἰ εὐχαί σου, ὁ μέγας, τοὺς φίλους σου ἡσβόλωσαν»¹²,

1. Μεγαλόπολις. Λευκάς. Μακεδονία. Ἰκρίαι.

2. Ἀραβαντιν., Ἠπειρ. γλωσσ. 26.— Ἀντίστοιχον ἐν Συναξαρ. γυν., στ. 848: «ὦ ἡ μούντζα καὶ ἀστοχία τους!».

3. Κάρπαθος (Α.Α.).

4. Ἀραβαντιν., Ἠπειρ. γλωσσ. σ. 26. Συλλογὴ δημ. ἄσμ. 294, 487. Πρβλ. Χατζιδάκι, Μεσ. καὶ νέα ἑλλην. Α', σ. 136 καὶ ἐν Παρνασσῷ ΙΓ', σ. 346.

5. Κρήτη (Jeannarakí, ἄσμ. κρητικά, σ. 327. Α.Α.).

6. Ἀριστοφάν. Βυζαντ. ὑπόθεσις Σοφοκλ. Οἶδ. Τυρ., στ. 22, κατὰ γραφὴν ἐνὸς κώδ. «κόρας κατησβόλωσεν αὐτὸς ὀμμάτων» (Schol. in Soph. tr., ed. G. Dindorf, II, σ. 12). Ἄνν. Κομν. Θ' 11, τ. II, σ. 31,7 «τοῦ ἀνέμου τὰς ὄψεις διὰ τῆς κόνεως τρόπον τινὰ κατασβολοῦντος».

7. Κύθηρα (Πανδῶρ. ΙΕ' 257) «ἐσβολώθημε».

8. Κρήτη· φρ. «νὰ σ' ἀσβολώσῃ θέλει, μόνο φύγε». «ἀσβόλωσέν τον» (Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς ν. ἑλλ., σ. 42. ΜΝΕ. Α', σ. 136, ἐν Παρνασσῷ ΙΓ', σ. 345).—Αἶνος (Α.Α.).

9. Κρήτη (Α.Α.). Πρὸς τὴν σημασίαν ταύτην συνάπτεται ἡ τοῦ ποιεῖν τινὰ ἀνάτηρον (Χατζιδάκι, ἐνθ' ἄν.).

10. Κρήτη. Χατζιδάκι, Μελέτη, σ. 40.

11. Κρήτη (Χατζιδάκις, αὐτ. ΜΝΕ. καὶ Παρνασσ., αὐτ.) καὶ ἀλλαχοῦ (Lambros, Romans Grecs, σ. 31. ΠΠ., λ. σμίγω 5).

12. Θεοφάν., σ. 216 Bonn, σ. 140 De Boor.

ἤτοι τοὺς ἐμουτζούρωσαν, τοὺς κατέστησαν δυστυχεῖς. Ἡ μετοχή τοῦ παθητικοῦ παρακειμένου, σημαίνουσα τὸν κεχρισμένον δι' ἀσβόλης, ὑπεμφαίνει καὶ παρ' ἀρχαίους ἐνίοτε μεταφορικὴν ἔννοιαν, τὴν τῆς ἠθικῆς ρυπαρότητος¹. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ ἑλληνισμῷ εἶναι συνήθης ἡ μεταφορικὴ χρῆσις: οἷον «ἠσβολωμένοι πρόσωπα»² = τεταπεινωμένοι, οἰκτροί. Ὁμοίως καθὼς τὸ μαῦρος ἐν τῇ κοινῇ γλώσσει καὶ τὰ συγγενῆ ἐπίθετα σκοτεινός, μουζωμένος (βλ. ἀνωτέρω, σ. 404-5), οὕτω καὶ τὸ ἀσβολωμένος λαμβάνεται τροπικῶς εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀτυχοῦς, τοῦ δυσμοίρου, τοῦ κακοῦ, τοῦ καταράτου κττ. Ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ποιήματι *Καλλιμάχῳ* καὶ *Χρυσορρόῃ* συχνάκις συνεκφέρονται τὸ κακὸς καὶ τὰ τοιαῦτα ἐπίθετα μετὰ τοῦ ἠσβολωμένος: «μυσαρά, σκεῦος μελανωμένον, ἠσβολωμένη καὶ κακῆ»³. «Τύχη μου κακομήχανε . . . ἠσβολωμένη καὶ κακῆ, πικρά, φαρμακευμένη»⁴. Παρομοίως ὄνειδίζεται ἡ μοῖρα παρὰ τῷ *Χορτάτῃ*: «ὦ μοῖρα ἀσβολωμένη!»⁵. Αἱ ἡμέραι, αἱ νύκτες, τὰ ἔτη χαρακτηρίζονται ἀσβολωμένα, ἤτοι δεινὰ καὶ ἀπαίσια, φέροντα συμφοράς καὶ δυστυχίας, οἷον ἐν σημερινῇ κατάρα, «τῇ μαύρῃ καὶ τὴν ἀσβολωμένη σου!» (ἐνν. ἡμέραν)⁶, ὡς ἐπίσης καὶ ἐν τῷ *Ἐρωτοκρίτῳ* (Γ' 23) «μέρες σκοτεινές, νύκτες ἀσβολωμένες» καὶ παλαιότερον ἐν τῷ *Πτωχοπροδρομῷ*: «ἔχεις με χρόνους δώδεκα, ψυχροὺς καὶ ἀσβολωμένους»⁷. Πρὸς μείζονα δ' ἔμφασιν ἐσχηματίσθη καὶ τὸ σύνθετον *μυριοασβολωμένος*⁸. Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει καὶ τὸ ἐπίρρημα *ἀσβολωμένα*⁹.

Συνηθεστέρα εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ συνθέτου *ἀποσβολώνω*, ὅπερ σημαίνει:

1. Ἀρριαν., Ἐπικτ. διατρ. Γ' ις' 3: «εὐλαβῶς δεῖ τοῖς ἰδιώταις συγκαθιέναι εἰς τὰς τοιαύτας συμπεριφοράς, μεμνημένους ὅτι ἀμήχανον τὸν συνανατριβόμενον τῷ ἠσβολωμένῳ μὴ καὶ αὐτὸν ἀπολαῦσαι τῆς ἀσβόλης». Ὅτι ἡ ἀσβόλη καὶ τὸ ἀσβολάω ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' αἰῶνος μ. Χ. εἶχον προσλάβῃ τὴν σημασίαν τοῦ αἰσχύνῃ καὶ αἰσχύνεσθαι φαίνεται καὶ ἐκ περικοπῆς τινος τοῦ Ὀριγένους (πρβλ. Χατζιδάκι, Μελέτη 39). Ἐρμηνεύων οὗτος τὴν ρῆσιν τοῦ Ἱερεμίου (Θρ. δ' 8) «καὶ ἐσκότασεν ὑπὲρ ἀσβόλην τὸ εἶδος αὐτῶν» γράφει: «τῆς πνευματικῆς ἐξέπεσον ἐλλάμψεως—καὶ κατὰ τὸν ρητὸν δὲ ὑπ' αἰσχύνῃς ἄκρας τὰ πρόσωπα αὐτῶν ἐμελαίνετο, ὅτι τοῖς ἄλλοις ὁμοίως ἀμαρτάνοντες ἀπήγοντο· ἐπεὶ καὶ νῦν ἐπὶ τῶν κατατρισχυνομένων ἡ συνήθεια τῷ ὀνόματι κέχρηται». (Ὀριγένους, Ἐκλογαὶ εἰς θρήνους, Migne, τ. 13, σ. 654).

2. *Κωνστ. Μανασσῆ*, Χρον., στ. 1215.

3. *Lambros*, *Romans Grecs*, σ. 108, στ. 2578-9.

4. *Λύτ.*, σ. 99, στ. 2362-3. Βλ. καὶ σ. 64, στ. 1504.

5. Ἐρωφίλῃ Β' 79, σ. 336 Σάθα.

6. *Lambros*, ἐνθ' ἀν., σ. 341.

7. *Προδρομ.* Α' 48 Hesseling καὶ Β' 26 «μεδίμνους σίτου δώδεκα, ψυχροὺς καὶ ἀσβολωμένους».

8. Ῥιμάδα Βελισσαρίου, στ. 114, σ. 351 Wagner.

9. Θὰ τὸν κάμω κακὰ καὶ ἀσβολωμένα. Κρητικὴ μαντινάδα (*Jeannarakis*, Ἄσματα κρητ. 281, 180).

1. Ξηραίνω (πρβλ. τὴν 1 σημασίαν τοῦ ἀσβολώνω)· φρ. «Τὸ κρύον ἐποσβούλωσεν τὰ μμάτια τῶν συκεῶν» «ἐπεσβούλωσεν ἡ πληγή»=ἐξηράνθη (Σύμη, Α. Α.). Παρὰ Διοσκορίδην (Ε' 87, σ. 749 Kühn) ἀπασβολοῦνται=ἀποτεφροῦνται. —2. Χρίω μὲ ἀσβόλην¹. Ἡ ἀσβόλωσις ἐγένετο βεβαίως εἰς τὰς πομπεῦσεις, ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη συμβαίνει ἐνίοτε χυδαῖοι ἄνθρωποι νὰ ρίπτουν εἰς τὸ πρόσωπον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον θέλουν δεινῶς νὰ ὑβρίσουν, ἀσβόλην, τὸν λεγόμενον ἐν Ἀθήναις *φοῦμον*², δυσεξίτηλα καταλείποντα ἐπὶ τοῦ δέρματος μελάσματα· ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀναγράφονται εἰς τὰς ἐφημερίδας τοιαῦται πράξεις. 3. «Τυφλώνω» (Κρήτη, Α. Α.)· «κάμνω ν' ἀμαυρωθῆ» (Κῶς, Α. Α.). Ἡ σημασία αὕτη ἀναγράφεται ἐν συλλογῇ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ἄνευ διασαφήσεώς τινος καὶ ἄνευ παραδειγματικῶν φράσεων, ἐξ ὧν θὰ καθίστατο δυνατὸν νὰ κριθῆ, ἂν πρόκειται περὶ κυριολεξίας ἢ μεταφορικῆς ἐκφράσεως. Ἐν τούτοις δύνανται νὰ συσχετισθῶσι πρὸς ταύτην ἡ 2 καὶ ἡ 3 σημασία τοῦ ἀσβολώνω. —4. «Κτυπῶ θανασίμως, ἀλλ' ὄχι διὰ φονικοῦ ὄργανου» (Α. Α. ἄνευ δηλώσεως τόπου). Πρβλ. τὴν 4 καὶ 5 σημασίαν τοῦ ἀσβολώνω. —5. Καταισχύνω, προσβάλλω τινὰ δι' ὀνειδιστικῶν λόγων ἢ δι' ἀπειλῶν ἢ δι' αἰφνιδίας ἀνακοινώσεως φοβεροῦ ἀγγέλματος, ἐμβάλλω εἰς αὐτὸν τρόμον, τὸν κάμνω ν' ἀλλάξῃ τὸ χρῶμά του, νὰ ὠχριάσῃ. Τὸ παθ.=συστέλλομαι, ντροπιάζομαι, κατέχομαι ὑπ' ἀμηχανίας· φρ. «μ' ἀποσβόλωσε» =μὲ κατήσχυνε. «Μὴ ποσβολώνεσαι», θάρρει, μὴ συστέλλεσαι· «ἔμεινε ἀποσβολωμένος»³. —6. Ἀποστομώνω, ἀναγκάζω τινὰ νὰ σιωπήσῃ (ἐξ αἰσχύνης). Παθ. μένω ἄναυδος, καταλαμβάνομαι ὑπ' ἀφασίας⁴. —7. Παθ. καταλυποῦμαι, εἶμαι ἐπτοημένος, ζαρωμένος⁵. Κατάρα: «ἀποσβολωμένος νὰ 'σαι!» (Μεσσηνία)· φρ. «ἐποσβολώθηκε σὰ τὸν ἀποκερωμένο Χριστό»⁶, ἐνν. τοῦ ἐπιταφίου. —8. Ποιῶ τὸ παλαιστικὸν σχῆμα τῆς τρικλοποδιᾶς⁷, τὸ ὑποσκελίζειν ἢ πτερνίζειν τῶν ἀρχαίων. Ἡ μετάπτωσις εἰς τὴν σημασίαν ταύτην ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ αἰφνιδίου καὶ ἀπροσδοκῆτου τῆς κινήσεως, ἐπιφερούσης τὴν ταραχὴν καὶ συνήθως τὴν πτώσιν τοῦ ἀντιπάλου.—Καὶ οὐσ. ἀποσβολιὰ ἢ τρικλοποδιὰ⁸.

1. Σκ. Βυζάντιος, Λεξ. τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ., ἐν λ.

2. Ἡ λ. εἶναι βεβαίως ἢ ἰταλ. fumo καπνός· ἀλλ' εἰς τὴν ἰταλικήν, καθόσον ἠξεύρω, δὲν ἔχει αὕτη τὴν σημασίαν τῆς ἀσβόλης, δι' ἣν εἶναι ἐν χρήσει ἡ λ. fuliggine.

3. Κοραῆς, εἰς Πλουτάρχ. β. Κίμ. 1. Σκ. Βυζάντιος. Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς ν. ἑλλ. 41. Κύθηρα (Πανδῶρ. ΙΒ', σ. 384). Χίος (Πασπάτη, Χιακὸν γλωσσ., σ. 86). Ζαγορά (Α. Α.). Χίος (Α. Α.). Νένητα Χίου (Α. Α.). Κάλυμνος (Α. Α.). Κάρπαθος (Α. Α.—Ζωγρ. ἀγών Α', σ. 331. Μαρωλακάκη, Καρπαθιακά 180). Αἴνος (Α. Α.).

4. Σκ. Βυζάντιος. Χατζιδάκις, ἐνθ' ἄν. Ἀθήναι (Α. Α.). Κρήτη (Α. Α.). Μεσσηνία.

5. Χατζιδάκις, ἐνθ' ἄν. Κάρπαθος (Ζωγρ. ἀγών Α', σ. 320). Κάλυμνος (Α. Α.).

6. Κάρπαθος (Α. Α.).

7. Somavera.

8. Αὐτ.

Τὸ δὲ κατασβολώνω εἰς τὴν σημασίαν τοῦ καταισχύνω εὐρίσκεται εἰς τὸ Συναξ. γαδάρου (στ. 530, σ. 139 Wagner): «ἀνόητους μᾶς ἔδειξε καὶ κατασβόλωσέ μας». Ἐν Πέτρᾳ Λέσβου σήμερον ὑπὸ τὸν τύπον κατασβουλώνου σημαίνει κτυπῶ τινα σφοδρῶς, πληγώνω¹. (Πρβλ. τὴν 4 σημασίαν τοῦ ἀσβολώνω καὶ τὴν 4 τοῦ ἀποσβολώνω). Παρὰ Νικήτᾳ Εὐγενιανῶ (B' 152 Hercher) τὸ κατησβολωμένον ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ ρυπαροῦ. Περὶ ἄλλης δὲ παλαιοτέρας σημασίας τοῦ ρ. βλ. ἀνωτέρω, σ. 431, σημ. 6.

Τοῦ ἀνασβολώνω εἶναι ἐν χρήσει ἡ μετ. τοῦ παθ. παρακειμένου ἀνασβολεμένος ἐν Ζακύνθῳ, σημαίνουσα τὸν ἀνάπτηρον, ἐν Κυθήροις δὲ ὁ τύπος ἀνασβολωμένος ἀπαντᾷ ἐν τῇ κυθηραϊκῇ παροιμίᾳ: «Ἔσμιξε ὁ κακὸς καιρὸς μὲ τὸν ἀνασβολωμένο», ἦτοι μὲ τὸν ζοφώδη, τὸν ὀμιγλώδη, τὸν σκοτεινόν. Ἡπειρωτικὴ παραλλαγὴ τῆς παροιμίας ἀντὶ τούτου ἔχει ἀσβουλουμένου². Τὸ οὖσ. ἀνασβολιὰ σημαίνει τὴν ἔνεκα κωλύματος ἀνακοπὴν ἐνεργείας τινός, ἢ τὴν ἄτακτον καὶ παράλογον ἐνέργειαν³, τὸ δ' ἐπίρρημα ἀνάσβολα συνεκφερόμενον συνήθως μετὰ τοῦ ρ. ἔρχομαι (μοῦ ῥχεται ἄ.—μοῦ ῥθε ἄ.) εἶναι συνώνυμον τοῦ ἄβολα (ἀντίθετον τοῦ βολικά), σημαῖνον τὸ ἀντίξοον⁴.

6. Στάχτη.

Στάχτη, ρ. σταχτώνω. Εἰς τὰς ἀκαθαρσίας, δι' ὧν ἐβαλλον τὸν πομπεύομενον, συγκατελέγετο καὶ ἡ στάχτη, ὡς δ' εἶδομεν ἀνωτέρω (σ. 430-1) ἡ ἀσβόλη εἶναι συνώνυμος τοῦ στάχτη. Τούτου ἔνεκα ἐν κατάραις καὶ ὀνειδισμοῖς ἡ στάχτη συνεκφέρεται μὲ τὴν μοῦζαν· οἶον: «μοῦζες καὶ στάκτες πάνω σου!» κατάρα Καλύμνου (Α.Λ.): «μουνζώνω καὶ σταχτώνω σε» ὀνειδισμὸς ἐν Καρπάθῳ (Α.Λ.): καὶ φρ. «μουντζωμὸς καὶ σταχνωμὸς» σημαίνουσα δυστυχίαν, ἀθλιότητά⁵.

7. Γάνα.

Γάνα, ρ. γανιάζω. Γάνα κοινοτάτη λέξις, ἕτεροι τύποι γανάδα⁶ ἢ γαννάδα⁷ καὶ γανίλα⁸, ὧν οὗτος μὲν σημαίνει κυρίως τὴν γεῦσιν ἢ τὴν ὀσμὴν

1. Kretschmer, Lesb. Dialekt, σ. 446.

2. Π.Π., σμίγω 5. Τὸ ἀνασβολεμένος ὑποθέτει τύπον εἰς -εύω.

3. Ἡπειρος (Ζωγράφ. ἀγών Α', σ. 33. Ἀραβαρτιν., Ἡπειρωτ. γλωσσ. 20). Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀνάλ. Β', σ. 159).

4. Ζάκυνθος (Ζῶη, Λεξ. Ζακ., σ. 61). Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀν., αὐτ.).

5. Σύμη (ΚΠ. Σύλλογος Η', σ. 474).

6. Somavera. Κοθαῖ, Ἄττικτα Δ', σ. 76. Κύθηρα (Πανδῶρ. ΠΒ', σ. 451, ὅπου ἐπίσης εὐχρηστος καὶ ὁ τύπος γάνα). Συναξὸς (Ἀρχελάου, Συναξός, σ. 230.).

7. Λιβύσιον (Μουσαίου, Βατταρισμοί, σ. 39).

8. Πελοπόννησος. Γορτυνία (Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγὴ, σ. 407). Περὶ τῆς καταλήξεως -ίλα δηλωτικῆς ὀσμῆς βλ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ., τ. Β', σ. 246 κέ. Περὶ μεταπτώσεως εἰς τὴν σημασίαν τῆς κηλίδος, αὐτ., σ. 252.

τῆς γάνας, ἢ δὲ γανάδα τὴν χροιάν αὐτῆς, ἀλλὰ συνηθέστατα λαμβάνονται καταχρηστικῶς εἰς τὴν σημασίαν τῆς γάνας. Ἐκ τοῦ γάνα ρῆμα ἀμετ. γανιάζω, κοινότατον, οὐ ἰδιωματικοὶ τύποι γανιάζου¹, γκανιάζου², γανίζω³, γανιάννου⁴· μετοχὴ γανιασμένος, ἐν δὲ Συνασῶ καὶ γανωμένος⁵. Διάφορον τὴν ἔννοιαν τὸ ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης ἐνεργ. ρ. γανώνω, παθ.-ομαι, ἐξ οὗ παράγονται τὸ γάνωμα, γανωματᾶς, γανωματάδικο. Τὸ ρ. τοῦτο προδήλως εἶναι αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον γανόω, διότι τὰς μεταβολὰς τῆς σημασίας δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ, ἀπὸ τῆς γανώσεως (διὰ λιπαρῶν οὐσιῶν) τῶν λίθων καὶ τῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων⁶ μέχρι τῆς κασσιτερώσεως τῶν χαλκίνων σκευῶν, τῆς σημασίας δηλονότι ἣν ἔχει καὶ σήμερον. Ἡ ἔννοια τοῦ στίλβοντος καὶ λάμποντος (ἐξ ἧς ἡ ἄμεσος μετάβασις εἰς τὴν διὰ κασσιτέρου ἐπίχρισιν) συνάπτεται πρὸς τὴν τοῦ λιπαροῦ καὶ γλοιώδους ἐν τῇ ρίζῃ γαν-, ὡς ἐμφαίνει τὸ ἐπίθετον γανώδης παρὰ Θεοφράστῳ⁷, ἣν ἔννοιαν ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὸ σημερινὸν γάνα. Τὸ δὲ γανιάζω ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ γάνα διὰ τῆς ρηματικῆς καταλήξεως -ιάζω, δηλωτικῆς παθήσεως ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ (πρβλ. κιτρινοφυλλιάζω, ἀραχνιάζω, βραχνιάζω, ψωριάζω)⁸. Αἱ σημασίαι τοῦ γάνα: 1. Τὸ ἐκ δίψης ἢ ἀσθενείας λευκάζον ἐπίχρισμα τῆς γλώσσης, ἢ περὶ τὸ στόμα γλισχρότης· φρ. «ἐβγαλε γάνα ἢ γλώσσα μου» «ἔχει μιὰ γανίλα τὸ στόμα μου»⁹.—2. Τὸ προκαλοῦν τὴν δίψαν, τὸ ὑπερβολικὰ ἀλμυρὸν φαγητόν· φρ. «τὸ φαγεῖ ἐγίνε γάνα»¹⁰.—3. Κολλώδης ρύπος¹¹ καὶ μεταφορικῶς ὁ φορτικῶς προσκολλώμενος ἄνθρωπος: «αὐτὸς οὐ ἄθρουπους εἶνι γάνα»=δὲν ξεκολλᾷ, εἶναι φορτικώτατος¹².—4. Ἡ πρα-

1. Βελβεντός (Ἄρχ. νεωτ. ἑλλ. Α' β', σ. 80). Σάμος (Ν. Ι. Ζαφειρίου, Περὶ τῆς συγχρόνου Σαμίας διαλέκτου, σ. 73).

2. Ἡπειρος (ΚΠ. Σύλλογος ΙΔ', σ. 213).

3. Γορτυνία (Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή, σ. 407). Σάμος (Σταματιάδου, Σαμιακά Ε', σ. 33).

4. Λιβίσιον (Μουσαίου, ἐνθ' ἄν.).

5. Ἀρχελάου, Συνασός, σ. 230.

6. Βλ. Blümner, Technologie u. Terminologie der Gewerbe u. Künste, τ. III, σ. 200 κέ.

7. Φυτ. ἱστ. Γ' ε' 4 «φύεται δ' (ἢ ὄνωνις) ἐν τῇ γλίσχρῃ καὶ γανώδει καὶ μάλιστα ἐν τῇ σπορίμῳ καὶ γεωργουμένῃ».

8. Τοιοῦτο εἶναι καὶ τὸ θεσσαλικὸν γανοχειλιάζω (Οἰκονόμου, Δοκίμ. Γ', σ. 423) ἐκ τοῦ γάνα καὶ χεῖλη (=ἔχουν γανίλα τὰ χεῖλη μου).

9. Κοραῆ, Ἄτακτα Δ', σ. 76. Σκ. Βυζάντιος. Γορτυνία (Παπαζαφειροπούλου, ἐνθ' ἄν.). Πελοπόννησος (ἔπου συνηθέστερον τὸ γανίλα). Κύθηρα (Πανδῶρ. ΙΒ', σ. 451). Αἴμος (;Α.Α.). Λέσβος (Α.Α.). Λιβίσιον (Μουσαίου, ἐνθ' ἄν.). Συνασός (Ἀρχελάου, ἐνθ' ἄν.).

10. Ψάλλον, Θρακικά, σ. 175. Αἴμος (;Α.Α.).

11. Κάρπαθος (Α.Α.).

12. Λέσβος (Α.Α.). Συναφῆς ἴσως εἶναι ἡ κυθηραϊκὴ φράσις «κάνει γανάδες», λεγομένη ἔταν περιστρέφεται τις πλησίον ποθητοῦ ἀντικειμένου (Πανδῶρ. ΙΒ', σ. 451). Ζητεῖ δηλ. νὰ κολλήσῃ.

σίγη σκωρία τῶν χαλκίνων σκευῶν μετὰ τὴν ἐξάλειψιν τοῦ κασσιτερίνου ἐπιχρίσματος¹.—5. Ἡ ἐπιπολάζουσα εἰς τὰ τέλματα πρασινωπὴ ἰλύς².—6. Ἡ ἀσβόλη τοῦ φούρνου καὶ τῶν μαγειρικῶν σκευῶν, καὶ ἐν γένει πᾶς μέγας ρύπος· φρ. ἠπειρωτικὴ: «ἔκαμα τὰ χέρια μου ὄλο γάνες ἀπὸ...»³.—7. Ἐκ τῆς κατὰ τὴν πόμπουσιν ἀπασβολώσεως, γάνα μετωνυμικῶς λέγεται ὁ ἐξώλης, ὁ ἄξιος πομπέσεως καὶ ἐν γένει πᾶν βδέλυγμα. Ὅθεν συνεκφέρεται πολλάκις μετὰ τῆς πομπῆς, ὡς συνώνυμον· παρομιώδεις φράσεις: «μπομπὴ καὶ γάνα»⁴. «Τῆς πομπῆς καὶ τῆς γάνας ἄνθρωπος»⁵. «κι αὐτὸς τῆς πομπῆς κι ἄλλος τῆς γάνας»⁶. «Ἐπαρ' τὴν πομπή, χτύπα τὴ γάνα»⁷. Παροιμία: «Κοντὴ γυναῖκα πέρδικα, ψηλὴ καραμαντᾶνα, / ψηλὸς ἄντρας σὰν ἄγγελος, κοντὸς μπομπὴ καὶ γάνα»⁸. Ἄρά: «πομπὲς καὶ γάνες νὰ 'χῆς!»⁹. Ἐπιφθεγμα πρὸς δίωξιν σκύλων καὶ γάτων ἐν Στενιμάχῳ: «Ὁξου γάνα!»¹⁰.—8. Ἀκαθαρσία σωματικὴ καὶ ἠθικὴ. Πᾶσα ἀκαθαρσία ἐν γένει. Πράγματα, κατ' ἐξοχὴν ἐνδύματα, ἄπλυτα καὶ ρυπαρά¹¹. Λοιδορία γυναικῶν ἐν Λευκάδι: «Μωρὴ γάνα, μωρὴ κάσσα»¹². Κατάρτα Ζακυνθία: «Μαλιὰ καὶ γάνα!» (ἐνν. νὰ σὲ φάῃ)¹³.—9. Προσωποποιία. Οἱ Γάνες, θήλεα δαιμόνια ἐπιφαινόμενα τὴν νύκτα, φόβητρον τῶν παιδίων ἐν Βιθυνίᾳ (Α.Α.).—Τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Λεξικοῦ ἔχει ἐκ Σηλυβρίας καὶ ἄλλην σημασίαν «γάνα, σύγχυσις», περὶ ἧς οὕτως ἀσαφῶς παρεχομένης οὐδὲν ἔχομεν νὰ εἴπωμεν.

Τὸ ἐκ τοῦ γάνα παράγωγον ρῆμα γανιάζω ἢ γανίζω σημαίνει: 1. Ἐχω γλίσχραν τὴν γλῶσσαν, αἰσθάνομαι ἀηδῆ γεῦσιν¹⁴, προπάντων ἐκ τῆς βρώσεως πολὺ ἀλμυρῶν φαγητῶν· φρ. «γάνιασε τὸ στόμα μ'»¹⁵.—2. Συνέχομαι

1. Σκ. Βυζάντιος. Παπαζαφειρόπουλος, ἐνθ' ἄν. Σισάνιον Μακεδονίας (Α.Α.). Τσεσμές Ἐρυθραίας (Α.Α.).

2. Κάρπαθος (Α.Α.).

3. Ζάκυνθος (Ζώη, Λεξ. Ζακ., σ. 165). Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀνάλ. Β', σ. 185). Λευκάς (ΚΠ. Σύλλογος Η' 370). Ἡπειρος (αὐτ., σ. 585). Θράκη (Α.Α.).

4. Ζακύνθου (Ζώης, αὐτ.).

5. Ἡπείρου (Κ. Οἰκονόμου, Δοκίμιον Γ', σ. 423).

6. Ἡπείρου καὶ ἄλλων τόπων (Π.Π., λ. πομπὴ 22).

7. Κεφαλληνίας (αὐτ. 6).

8. Μάνη (Α.Α.).

9. Κάμπος Ἀβίας (Α.Α.).

10. Ἐφ. Φιλομαθ. 1857, τ. Ε', σ. 289.

11. Μάνη (Α.Α.). Στενιμάχος (Ἐφ. Φιλομαθ., αὐτ.).

12. Α. Α. κάσσα=ἀκαθαρσία.

13. Ζώης, Λεξ. Ζακ., σ. 165. 562. Μαλιὰ ἄγνωστος νόσος, ἴσως τὸ ἰταλ. maglia (πάθησις τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ), ἂν δὲν εἶναι ἡ ἑλλ. μάλις.

14. Σκ. Βυζάντιος. Γορτυνία (Παπαζαφειροπούλου, Περιυναγωγὴ, σ. 407). Λιβύσιον (Μουσαιίου, Βατταρισμοί, σ. 39).

15. Σαράντα Ἐκκλησίαι (Ψάλτου, Θρακικά, σ. 174).

ἐξ ἀφορήτου δίψης¹, καὶ καταχρηστικῶς «ἐγκάνιαζε τῆς πείνας»=ἀπέθανε τῆς πείνης².—3. Ἡ γλῶσσα μου προσέλαβεν ἐπίχρισμα ἐκ τῆς συνεχοῦς ὀμιλίας, ἐκουράσθην νὰ ἐπαναλαμβάνω ἐπὶ ματαίῳ τοὺς αὐτοὺς λόγους³. φρ. «γάνιασε τὸ στόμα μου (ἢ γλῶσσα μου) νὰ λαλῶ» (Σκ. Βυζάντιος) «ἐγάνιασε ἡ γλῶσσα μου νὰ τὸ λέγω»⁴ «γάνιασε νὰ σὲ φωνάζω»⁵ «ἐγκάνιαζε φωνάζοντας»=ἀπέκαμε φωνάζων⁶. «γάνιασε πιά!»=παραπολὺ ἀνησυχεῖς, δὲν μ' ἀφήνεις ἤσυχον⁷.—4. Βραχνιάζω⁸.—5. Μοχθῶ ὑπερβαλλόντως πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργου τινός, ἀσθμαίνω, κουράζομαι⁹.—6. Δὲν κατορθώνω νὰ ἀποβάλω ὅλον τὸν ρύπον· «ἐγάνιασαν τὰ ροῦχα»=δὲν ἐπέτυχεν ἡ πλύσις αὐτῶν¹⁰. —«γανιασμένο σκουτί» τὸ μὴ ἐντελῶς λευκαθέν¹¹.

8. Στροῦντζα.

Στροῦντζα θηλ. συνώνυμος τοῦ μοῦζα καὶ σφάκελο. Παλαιότερος τύπος τῆς λέξεως φαίνεται ὅτι εἶναι στρόντζα, ἐξ οὗ στροντζιά¹², σπανιώτερον εἰς ἀρσενικὸν στρουγκος, στρουντζος¹³, καὶ εἰς οὐδέτερον στρουγκι, ἐν Κυθήροις, ὅπου ἐν χρήσει καὶ ῥῆμα στρουγκίζω σφακελώνω¹⁴. Οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς ταύτην ἡ σλαβικῆς προελεύσεως στροῦνα (θριξ οὐράς ἵππου)¹⁵. Ἡ λέξις εἶναι εὐχρηστος μόνον εἰς φράσεις, ἐν αἷς συνεκφέρεται μετὰ τοῦ μοῦζα καὶ σφάκελον πρὸς ἐπίτασιν τρόπον τινὰ τῆς ἐννοίας τούτων: «καὶ ἔς τὰ μάτια μούντζαις καὶ στροντζαῖς»¹⁶. «μοῦντζες, στρουντζες»¹⁷ «μοῦντζες καὶ στρουντζες νὰ ἔχης»¹⁸. «στρουγκους καὶ μαυροφάσκελα», φρ. λεγο-

1. Πελοπόννησος.—Συνασός (Ἀρχελάου, Συνασός, σ. 230)· γανιασμένος «ἀπηυδαγῶς ἐκ δίψης» (Ἀρχελάου, αὐτ.).

2. Ἡπειρος (ΚΠ. Σύλλογος ΙΔ', σ. 213).

3. Ἀθήναι. Πελοπόννησος. Συνασός (Ἀρχελάου, ἐνθ' ἄν.).

4. Κύθηρα (Πανδῶρ. ΙΒ', σ. 451). Ἐν Θεσσαλίᾳ ἐγάνωσε ἡ γλ. (Οἰκονόμου, Δοκίμιον Γ', σ. 423).

5. Σάμος (Σταματιάδου, Σαμιακὰ Ε', σ. 33. Ζαφειρίου, ἐνθ' ἄν.).

6. Ἡπειρος (ΚΠ. Σύλλογος ΙΔ', σ. 213).

7. Σαράντα Ἐκκλησίαι (Ψάλτης, ἐνθ' ἄν.).

8. Βελβεντός (Ἀρχ. νεωτέρας ἑλλ. Α' β', σ. 80).

9. Θεσσαλονίκης (Μ. Χ. Ἰωάννου, Θερμαῖς, σ. 32). Σάμος (Σταματιάδης, ἐνθ' ἄν.).

10. Ἀθήναι. Πελοπόννησος.

11. Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀνάλ. Β', σ. 185).

12. Ἀκολουθία τοῦ σπανοῦ, ἐν Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire II 43.

13. Νέα Ἐφεσος (Α.Α.).

14. Πανδῶρ. ΙΘ', σ. 355.

15. Βελβεντός (Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. Α' β', σ. 103). Περὶ τῆς λ. βλ. G. Meyer, Neugr. Studien II 60. Μ. Triantafillidis, Die Lehnwörter der mittelgr. Vulgärliteratur, σ. 149 (ταυτίζοντα τὴν στρουῖναν μὲ τὴν στροντζιάν).

16. Ἀκολουθία τοῦ σπανοῦ, ἐνθ' ἄν.

17. Ἀραβαντ., Ἡπειρωτ. γλωσσ., σ. 87.

18. Μάνη (Α.Α.). Πελοπόννησος.

μένη ἐπὶ μεγάλης συμφορᾶς¹, καὶ εἰς παροιμιώδη φράσιν τῶν ἀλβανοφώνων τῆς Ἀργολίδος: τσ ἰσ'τε μούντζε, ἰσ'τ εδε σ'τρούντζε (αὐτὸς τῆς μούτζας κ' ἐκεῖνος τῆς στρούντζας²) παραλλαγὴν οὖσαν τῆς ἀνωτέρω ἀναγραφείσης («κι αὐτὸς τῆς πομπῆς κι ὁ ἄλλος τῆς γάννας»).—Τινὲς τῶν τοῦ λαοῦ ἐν Μάνη νομίζουν ὅτι τὸ στρούγκος σημαίνει ἰσχυρὸν κτύπημα κατὰ τῆς κεφαλῆς, εἰκάζοντες τοῦτο ἴσως ἐκ τῆς χειρονομίας, δι' ἧς συνοδεύουσι συνήθως τὴν φράσιν στρούγκους καὶ φάσκελα, οἶονεὶ οἰκτίροντες καὶ αἰτιώμενοι ἑαυτοὺς καὶ κρίνοντες ἀξίους τιμωρίας. Ἄλλ' ἡ λέξις στρούντζα σημαίνει ἀκαθαρσίαν ἢ εὐτελέστατόν τι καὶ ἀξιὸν περιφρονήσεως πρᾶγμα. Ἐλήφθη ἐκ τῆς ἰταλικῆς stronzo (γαλλ. étron, stront), τὴν αὐτὴν περίπου σημασίαν ἐχούσης³.

Ἄλλο ὑβριστικὸν σχῆμα. Ὄνόματα αὐτοῦ.

I. Στρούντζος.

Ταῦτα μὲν περὶ τῶν λέξεων, ὅσαι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν πόμπεισιν ἢ ὀπωσδήποτε πρὸς αὐτὴν συναπτόμεναι προσέλαβον ἐν τῇ ὁμιλουμένῃ γλώσσῃ ὑβριστικὴν σημασίαν. Ὁ δὲ ἐν Νέᾳ Ἐφέσῳ ἐπιχωριάζων εἰς ἀρσενικὸν γένος τύπος τῆς λέξεως στρούντζας, ὁ στρούτζος, ἔχει διάφορον σημασίαν, δηλῶν ἕτερον ὑβριστικὸν σχῆμα. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ ἐπίδειξις τοῦ ἀντίχειρος διὰ τοῦ δείκτου καὶ τοῦ μέσου, συγκεκλεισμένης τῆς χειρὸς εἰς πυγμὴν, τὸ σχῆμα δηλαδὴ τὸ ὁποῖον, ἂν καὶ εἰς μόνος ἀρχαῖος συγγραφεὺς μνημονεύει⁴, ἦτο γνωστόν, ὡς ἐκ πολυπληθῶν μνημείων καταφαίνεται, εἰς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους πάγκοινον⁵, συνηθιζόμενον καὶ ὑπ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἰθαγενῶν τῆς Βορείου Ἀμερικῆς⁶. Ἐκ τῆς βραχείας τοῦ σχήματος μνείας παρὰ τῷ Ὀβιδίῳ συνάγεται, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἐνόμιζον αὐτὸ ἀλεξητήριο τῆς ἐπηρείας τῶν δαιμόνων, τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν εἰκάζεται ὅτι εἶχον καὶ τὰ σωζόμενα μνημεῖα, ὧν τὰ πλεῖστα φαίνονται φυλακτήρια, προπάντων δὲ προβασκάνια. Καὶ σήμερον πολλαχοῦ συνηθίζεται τὸ σχῆμα πρὸς ἀποτροπὴν, καὶ μικρὰ ὁμοιώματα αὐτοῦ εἶναι συνήθη προβασκάνια,

1. Γύθειον.

2. Reinhold, Noctes pelasgicae, Ἀθ. 1855, σ. 39.

3. Littré, Dict., λ. étron. Körtling, Lateinisch - romanisches Wörterbuch, λ. strunt.

4. Ὁ Ὀβιδίος (Fast. V, 433-4) ὡς ὑπέδειξεν ὁ Echtermeyer, 1833 (O. Jahn, Über den Aberglauben des bösen Blicks, σ. 81): «Signaque dat digitis medio cum pollice iunctis, / occurant tacito ne levis umbra tibi».

5. Liebrecht, εἰς Basile, Pentamerone 1846, τ. II, σ. 271 κέ. καὶ ἐν Germania 1846, VII, σ. 186 κέ. O. Jahn, ἐνθ' ἀν., σ. 80 κέ. Grimm, D. Wörterbuch III, 1844. Siidl, Die Gebärden, σ. 102-3 καὶ σ. 123, σημ. 10 (ὅπου βιβλιογραφία τῶν περὶ τῶν τοιούτων ἀρχαίων μνημείων γραψάντων). Seligmann, Der böse Blick, τ. II, σ. 184 κέ.

6. G. Malleri, ἐν First annual Report of the Bureau of Ethnology, 1879-80, σ. 357.

μάλιστα ἐν Ἰταλίᾳ. Δὲν εἶναι δ' ὁμοίως ὁ ἀλεξιτήριος ὁ μόνος, οὐδ' ὁ κύριος σκοπὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι δηλωτικὸν ἐσχάτης περιφρονήσεως καὶ μεγίστης ὑβρεως¹. Ταύτην δὲ τὴν ἐξυβριστικὴν ἔννοιαν ἔχει καὶ παρ' ἡμῶν τὸ σχῆμα, ἐπιδεικνυόμενον πρὸς ἀποδοκιμασίαν ἢ χλευασμὸν ἐν ἀποτυχίᾳ ἢ πρὸς ὀνειδισμὸν θρασέος ἀντιπάλου. Ἡ ἀποτρεπτικὴ χρῆσις εἶναι δευτερεύουσα, συμπλήρωμα ἢ παρακολούθημα τῆς ὑβριστικῆς, ὡς εἰς τὸ σφακέλωμα (σ. 385-6)². Ἄν δέ που, ὡς ἐν Κερκύρα, συνηθίζονται καὶ κοράλλινα ὁμοιώματα τοῦ σχήματος ὡς προβασκάνια³, εἶναι ταῦτα ἐπίσασκτα, ἰταλικῆς προελεύσεως, καὶ δὲν δύνανται νὰ μαρτυρήσωσι περὶ τῆς παρεισδύσεως τῆς ἀλλοτρίας δεισιδαιμονίας εἰς τὸν ἡμέτερον λαόν.

2. Σφάκελο.

Ἰδιαιτέρον ὄνομα, κοινὸν πολλαχοῦ, δὲν ἔχει τὸ σχῆμα τοῦτο παρ' ἡμῶν. Ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἴσως ἐκαλεῖτο *σῦκον*, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ γυναικείου αἰδοίου. Τοῦτο συνάγεται μετὰ πολλῆς πιθανότητος ἐκ τῆς αὐτῆς ὀνομασίας παρὰ πολλοῖς λαοῖς (ἰταλ. *fica*, γαλλ. *figue*, γερμ. *die Feige weisen* κλπ.)⁴. Καὶ ἡ πρώτη σημασία τῆς λ. συκοφάντης ἐκ τούτου δύναται ἴσως νὰ ὀρισθῇ, ὡς σημαίνουσης τὸν ὑβριστήν, τὸν δεικνύοντα τὸ *σῦκον*⁵. Παρ' ἡμῶν δηλοῦται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τῆς κοινῆς λέξεως *σφάκελο* ἢ *φάσκελο*⁶, ἥτις, ὡς εἶδομεν, ἐπεξετάθη καὶ εἰς δῆλωσιν τῆς μούζας. Μόνον δὲ δύο ἢ τρία ἄλλα ὀνόματα ἰδιαιτέρα φέρονται, ἐπιχωριάζοντα εἰς ὀλίγους τόπους, τὰ ἐπόμενα.

1. «Ein Ausdruck der tiefsten Verachtung und der grössten Beschimpfung» (*Seligmann*, τ. II, σ. 184).

2. Ὁ *Schmidt* (σ. 591) ἀναγράφει ὀρθῶς καὶ τὴν ὑβριστικὴν σημασίαν τοῦ σχήματος. Ὡς βεβαιώνει ὁ *Λευκίας* (Ἐνατροπή 1843, σ. 78), «καὶ νῦν γυναικῆς τινες ἑλληνίδες, ὅταν τις ὁ ἐν ἀγκαλίᾳ ἔχουσι παιδάριον ἀσκαρδαμυκτὶ βλέπῃ, τῷ λιχανῷ καὶ μέσῳ δακτύλῳ τὸν ἀντίχειρα ἐντιθεῖσαι (ὁ σύμβολον τοῦ γυναικείου ἐστὶν αἰδοίου) τὴν χεῖρα αὐτῷ δεικνύουσιν, ἀλεξιτήριον βασκανίας τοῦτο ὑπάρχειν οἰόμεναι». Ὁ ἀρχιδούξ *Ludwig Salvator* (*Zante, Prag* 1904, Γενικὸν μέρος, σ. 235) παρατηρεῖ ὅτι ἐν Ζακύνθῳ ὅταν τις ἐπαινεῖται, τείνει τὸν γρόνθον ἐπιλέγων «φάσκελο 'ς τὰ μάτια σου!». Ὁ δὲ *Schmidt* (ἐνθ' ἄν.) ἀναγράφει καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ σχήματος κατὰ τῶν ὑλακτούντων κυνῶν πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ δυσιοιωνισμοῦ (πρβλ. ἄν., σ. 385).

3. *Seligmann*, ἐν *Hess. Blätter f. Volksh.* 1914, σ. 126: «Die Griechen machen nicht nur die Gebärde der Feige, sondern sie tragen auch die bekannte kleine aus Italien importirte mano fica aus Koralle. Ich besitze eine solche aus Korfu». Ἄλλ' ἐσφαλμένως ἀποδίδει γενικωτάτην σημασίαν εἰς μεμονωμένον παράδειγμα.

4. Βλ. ἄνωτέρω, σ. 438, σημ. 6.

5. Εὔστοχος παρατήρησις τοῦ *Sittl*, σ. 103, 1. Περὶ τῶν νεωτέρων παραπλησιῶν εἰκασίῶν βλ. *Kretschmer*, ἐν *Glotta* I, σ. 386 καὶ *B. Schmidt*, σ. 591.

6. Ἀθήναι, Πελοπόννησος, ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων. Ζάκυνθος (*L. Salvator*, ἐνθ' ἄν., *Schmidt* 590). Κέρκυρα (*Seligmann*, ἐνθ' ἄν.).

3. Ποῦλος.

Ποῦλος ἐν Κρήτῃ καὶ Καρπάθῳ¹. Ἡ λέξις, σημαίνουσα νεοσσόν, ἐτέθη εἰς τὸ σχῆμα κατὰ παρομοίωσιν ἴσως τῆς πυγμῆς, ἐξ ἧς προκύπτει ὁ μέγας δάκτυλος πρὸς τὸν ἐκ τῆς φωλεᾶς του ἢ ἐκ τοῦ αὐγοῦ προκύπτοντα νεοσσόν. Μεταφορικῶς ἐν Καρπάθῳ ποῦλλος λέγεται καὶ τὸ μειράκιον· φρ. «ποῦλλος εἶν' καὶ ἐν ἤπηξεν ὁ νοῦς του». Καὶ ρῆμα σύνθετον ἐν Κρήτῃ *πουλοκοπῶ*².

4. Κούτσουλος.

Κούτσουλος. Τὴν λ. ἀναγράφει ὁ Κ. Οἰκονόμος (Δοκίμ. Γ' 320), ἄνευ δηλώσεως τύπου, συσχετίζει δὲ πρὸς τὸ ρωσ. *kúkisch*, «αἰσχρὸν ὡσαύτως καὶ πρὸς ὁμοίαν ἀποτυχίας ὕβριν σχῆμα χειρός». Τὸ ἔτυμον τῆς λ. εἶναι δυσδιάγνωστον· ἴσως εἶναι συγγενῆς τοῦ *κοτσιλιά* ἢ *κουτσοιλιά* (τοῦ κοπρίου τῶν πτηνῶν) ἢ, ὅπερ ἀπίθανον φαίνεται, τοῦ *κουτσός*, οὗ ἔχομεν παράγωγα *κούτσουκλος* (ὁ χωλὸς καὶ ἀνάπηρος, ὁ μὴν Φεβρουάριος), *κούτσανλος* (ὁ χωλὸς ἐμπαικτικῶς) κλπ. Ὁ Οἰκονόμος ὑποθέτει τὴν ὑπαρξιν ἀρχαίας λέξεως *κύσθηλος*, ἐκ τοῦ *κύσθος* (ἡ πυγὴ ἢ τὸ γυναικεῖον αἰδοῖον), ταύτης δὲ τῆς λέξεως παραφθορὰν τὸν *κούτσουλον*.

5. Παρμάκι.

Παρμάκι καὶ *κόβω μπράτσα* φέρονται ἐν κρητικῷ γλωσσαρίῳ τοῦ Α.Α. Τὸ πρῶτον εἶναι λέξις εἰλημμένη ἐκ τῆς τουρκικῆς *παρμάκ*, σημαίνουσης τὸν μέγαν δάκτυλον· ἐν τῇ κοινῇ δὲ γλώσσῃ *παρμάκι*, σημαίνει πάσσαλον κιγκλιδώματος, ἣν σημασίαν ἔχει ἐπίσης καὶ ἐν τῇ τουρκικῇ. Ἡ δὲ φρ. *κάνω μπράτσα* δὲν εἴμεθα βέβαιοι, ἀν ἀκριβῶς αὐτὸ τοῦτο τὸ σχῆμα σημαίνῃ. Ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι δηλωτικὴ ἄλλου ἐπίσης αἰσχροῦ καὶ ὑβριστικοῦ σχήματος, συνισταμένου εἰς τὴν σύντονον ἀνάτασιν τοῦ πήχεως τῆς ἀριστερᾶς χειρός μὲ συγκεκλεισμένην εἰς πυγμὴν τὴν χεῖρα, συμβολίζοντος δὲ ὀρθὸν αἰδοῖον³.

6. Γεῖλος.

Γεῖλος καὶ σύνθετον ἐκ τούτου ρ. *γειλοκοπῶ* καὶ παράγωγον *γειλοκόπημα*. Αἱ λέξεις αὗται ἀναγράφονται ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Σομαβέρα (Παρίσ. 1709), ἀλλὰ σήμερον εἶναι, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γινώσκομεν, ἄχρηστοι

1. «Ποῦλο φάσκελο» (Χουρμούζη, Κρητικά, Ἄθ. 1843, σ. 114)· «ποῦλος» Κρήτη. Καρπάθος (Α.Α.)· φρ. καρπαθιακὰ «ἡδωκέν του ἔνχν ποῦλλον κατὰμματκ» (Α.Α.).

2. Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Thumb πρὸς τὸν Β. Schmidt (σ. 590).

3. Τὸ αὐτὸ σχῆμα εἶναι ἐν χρήσει καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, Ἴταλοῖς, Ἰσπανοῖς, Βρασιλιανοῖς. (βλ. O. Stoll, Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie, Lpz. 1908, σ. 783-4).

καὶ λησμονημένοι. Καὶ ὁ Schmidt (σ. 590) ὡσαύτως, στηριζόμενος καὶ εἰς πληροφορίας τοῦ Χατζιδάκι καὶ τοῦ Thumb, παρατηρεῖ τοῦτο. Χωρὶς νὰ προσάγῃ μαρτυρίαν τινά, ἀλλ' ἀναμφιβόλως ὀρμώμενος ἐκ τῆς λεξικογραφικῆς σημειώσεως τοῦ Somavera, ἢ ἕως ἄλλου τινὸς τῶν παλαιότερων ἐπιτόμων ἑλληνογερμανικῶν λεξικῶν ὁ F. Liebrecht¹ συνταυτίζει τὸ γειλοκοπῶ πρὸς τὸ ἰταλικὸν far la fica, τὸ σχῆμα ὅπερ διὰ τὴν αἰσχροτήτα αὐτοῦ θεωρεῖται προσφορώτατον ὡς προβασκάνιον καὶ ἐν γένει ὡς ἀποτρεπτικὸν τῶν δαιμονικῶν ἐπηρειῶν· ἐπαναλαμβάνουσι δὲ ταῦτα καὶ ὁ Sittl (σ. 102) καὶ Seligmann (II 184)· ὁ Sittl μάλιστα (σ. 125) δὲν διστάζει καὶ αὐτὸ τὸ παλαιότατον ὄνομα τῆς παιδοκτόνου δαίμονος Γελλοῦς (τὸ πολλαχοῦ κατὰ τροπὴν τοῦ ἀτόνου ε εἰς ι προφερόμενον Γιλλοῦ) νὰ ἐτυμολογήσῃ ἐκ τοῦ γείλου ἢ τοῦ γειλοκοπῶ.

Ἔτερον σχῆμα.

Σαμᾶροκο.

Ἔτερον σχῆμα ὑβριστικόν, ἀλλὰ μὴ ἔχον αἰσχρὰν σημασίαν, εἶναι ἡ ἐπίδειξις τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου τῆς δεξιᾶς, τῶν ἄλλων δακτύλων συγκεκλεισμένων, τὸ λεγόμενον σαμᾶροκο² καὶ ἐνιαχοῦ σαμᾶροκα³, καὶ κατὰ μετάθεσιν τοῦ ρ σαρμᾶκο⁴, εἰς τὰ Τσουμέρκα δὲ καὶ ντζιάπα (λ. τουρκ.—δωρεάν). Τὸ σχῆμα τοῦτο κάμνουν πρὸς τοὺς κύνας ἐπιλέγοντες: κάμε σαμᾶροκο, ὑποβάλλοντες δι' αὐτοῦ, ὅπως χασμηθῶσιν⁵ πρὸς ὕβριν δὲ καὶ εἰς ἀνθρώπους ἀφομοιοῦντες αὐτοὺς τρόπον τινὰ πρὸς κύνας.

Εἰς τὰ Τσουμέρκα συνοδεύουσι τὴν χειρονομίαν διὰ τῆς φράσεως «Νά σου!». Ἐν Ἀβίᾳ δὲ «τὰ παιδιά παίζοντα προτείνουσι τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο νὰ κάμη σαρμᾶκο, δηλαδὴ ν' ἀνοιῖξῃ πλατὺ τὸ στόμα. Ἡ τοιαύτη πρότασις εἶναι πῶς χλευαστικὴ καὶ ἐξευτελιστικὴ, γίνεται δέ, ὅταν παιδίον προβάλλῃ ἰσχυρισμοὺς ἀπιθάνους καὶ ψευδεῖς ἢ ἀπαιτήσεις ἀνεκπληρώτους. Τότε ὁ ἄλλος τοῦ ἀπαντᾷ: Μωρὲ τί λές; Γιὰ κάμε σαρμᾶκο! ἢ Κάμε πρῶτα σαρμᾶκο.

1. Εἰς *Basile*, *Der Pentamerone*, Breslau 1846, τ. II, σ. 274 καὶ εἰς *Germania* 1846, τ. VII, σ. 188. Ἐκ τούτου *Nork*, ἐν *Scheible's*, Kloster 1849, τ. XII, σ. 536.—Ὁ Somavera τὸ μὲν γείλος ἐρμηνεύει τὸ τῆς γυναικὸς αἰδοῖον (fica), τὸ δὲ γειλοκοπῶ «δείκτω ἢ κάμνω τὸν γεῖλον, far le fichen» καὶ τὸ γειλοκόπημα ὡς τὸ σχῆμα τοῦ πούλου (il far le fichen).

2. Ἡπειρος, Θεσσαλία, Κάρυστος (Α.Α.). Ἀράχοβα Παρνασσίδος (*Schmidt*, σ. 589). Μεσολόγγιον (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Παλαμᾶ). Τσουμέρκα Ἡπείρου (κατ' ἀνακοίνωσιν Χρ. Ν. Λαμπράκη). Βῶλος Μαγνησίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Τοπάλη).

3. Σάμος (*N. I. Ζαφειρίου*, Περὶ τῆς συγχρόνου Σαμίης διαλέκτου, Ἀθ. 1914, σ. 89).

4. Κυνουρία (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Ρωμαίου). Ἀβία τῆς Λακωνικῆς (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Β. Κουγέα). Μεσσηνία.

5. Ἡπειρος. Θεσσαλία. Τσουμέρκα. Βῶλος. Μεσολόγγιον. Μεσσηνία. Ἀβία. Κυνουρία. Σάμος (κάμη σαμᾶροκα).

Ἐννοεῖται ὅτι οὐδέποτε ὑπερήφανον παιδίον δέχεται τὴν ταπείνωσιν τοῦ σαμαρίου (Σ. Β. Κουγέας).

Ὁ Β. Schmidt εἰκάζει ὅτι τὸ *σαμαρκο* εἶναι παραφθορὰ ὑποθετικοῦ οὐδετέρου τύπου (σαμάρικον) τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λέξεως *σαμαρίχη*, σημαίνουσης τὸ τῆς γυναικὸς αἰδοῖον¹. Ἄλλ' οὔτε πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν ἔχει τι κοινὸν τὸ ὄνομα οὔτε ἐμφαίνει τὸ σχῆμα ἄσεμνον ἔννοιαν, ὡς εἴπομεν. Ἐλήφθη δ' ἡ λέξις ἐκ τοῦ ἰταλ. San Marco, τοῦ κοινοῦ ὀνόματος τοῦ ἐμβλήματος τῆς βενετικῆς πολιτείας, ἥτοι τοῦ πολλάκις μὲ χαῖνον τὸ στόμα ἀπεικονιζομένου λέοντος τοῦ ἁγίου Μάρκου. Ἦτο δὲ γνωστότατον τὸ ἐμβλημα εἰς τὸν ἐλληνικὸν λαὸν ἀπὸ τῆς βενετοκρατίας καὶ ἀπ' αὐτῆς ὕστερον τῆς τουρκοκρατίας, διότι εἰς πολλὰ φρούρια, τὰ ὅποια ἔκτισαν ἡ κατεῖχον ποτὲ Βενετοί, διατηροῦντο ἐντετειχισμέναί πλάκες ἀνάγλυφον ἔχουσαι αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν προξενείων τῆς βενετικῆς πολιτείας εἰς πολλὰς τουρκοκρατουμένας ἐλληνικὰς πόλεις τὸ ἐβλεπον καθημέραν. Ἐπιδεικνύοντες λοιπὸν εἰς τοὺς κύνας τοὺς δύο δακτύλους ἀνοικτούς καὶ ἐπιλέγοντες «κάμε σαμαρκο» παρακελεύουσιν αὐτοὺς νὰ μιμηθῶσι τὸν λέοντα τοῦ ἁγίου Μάρκου εἰς τὸ ἀνοιγμα τοῦ στόματος.

Εἶναι δὲ οἰκειοτάτη ἀνέκαθεν εἰς τὸν ἐλληνικὸν λαὸν ἡ ἐξομοίωσις τοῦ ἀνοιγματος τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου πρὸς τὸ χάσμημα τοῦ κυνός. Τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ ἄκρου ἀντίχειρος μέχρι τοῦ ἄκρου δείκτου ἐκτεταμένων λαμβάνεται καὶ ὡς μέτρον, τὸ δ' ἐκ τούτου κοινότερον μετρητικὸν ὄνομα εἶναι φουρκὶ ἀπὸ τοῦ λατιν. *furca*. Ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας λέγεται καὶ *δίμοιρο* (ἀρχ. *δίμοιρον*, τὸ ἡμισυ τῆς παλάμης), ἀλλ' ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ, ἰδίως ἐν Πιερίᾳ καὶ παλαιότερον ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὀνομάζεται *κυνόστομα* ἢ *κυνόστομο*², ἐν Θήρᾳ δ' *ἀγκυνόστομο*³. Ὅτι τὸ *κυνόστομον* εἶναι ἀρχαία ἐλληνικὴ λέξις εἶναι προφανές· παρὰ τῷ Ἡρωϊ τῷ Ἀλεξανδρεῖ (ἐν *Anal. Benedict.*, σ. 309) ἔκειτο: «Λιχὰς δὲ λέγεται τὸ τῶν δύο δακτύλων ἀνοιγμα, τοῦ ἀντίχειρος λέγω καὶ τοῦ λιχανοῦ. Τοῦτο καὶ *κοινόστομον* λέγουσί τινες». Ἄλλ' ὁ Κοραῆς εὐστόχως διώρθωσε *κυνόστομον*, παραδεχθέντες δὲ τὴν διόρθωσιν κατεχώρισαν τὴν λέξιν εἰς τὸν Θησαυρὸν τοῦ Ἐρρίκου Στεφάνου οἱ Παρισίνοί ἐκδότηαι.

1. Θεογνώστου, Κανόνες 717, ἐν *Cramer*, *Anecd. gr.* Oxon. II 118.

2. Λογογρ. 1910, Β', σ. 481. Πέτρο. Παπαγεωργίου, ἐν Ἀθηνῶν 1911, ΚΓ', σ. 92-3.

3. Πεταλά, Ἰδιωτικόν, σ. 4. Ὅτι εἶναι παραφθορὰ τοῦ *κυνόστομον* παρατήρησε καὶ ὁ Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἄν.

ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

- Ἀβελλάνδη 257
 Ἀβία Μάνης 302, 318, 319, 441
 Ἀγγλία 204, 285, 421
 Ἀγία Ἄννα Εὐβοίας 24, 61
 Ἀγία Παρασκευὴ Λέσβου 383
 Ἅγιος Βασίλειος Τριπόλεως 92, 230
 Ἀγρίνιον 127, 295, 366
 Ἀδερβαίτζάν 367
 Ἀδριανούπολις 369, 378, 380, 382, 426, 427
 Ἀηλιάς 175
 Ἀθῆναι 16, 61, 91, 134, 151, 164, 196, 249, 250, 251, 253, 274, 275, 293, 297, 301, 308, 319, 321, 327, 334, 337, 353, 372, 373, 378, 379, 383, 390, 402, 418, 419, 422, 424, 425, 430, 433, 437, 439
 Αἰαίη 141
 Αἴγινα 390
 Αἴγιον 164, 194
 Αἴγυπτος 25, 26, 146, 160, 192, 409
 Ἀιδίνιον 317
 Αἴμος 423
 Αἶνος 244, 303, 327, 337, 423, 429, 431
 Αἶτνα 106
 Αἰτωλία 92, 190, 193, 236, 334
 Ἀκαρνανία 16, 127, 337, 387
 Ἄκη βλ. Ἄκρη
 Ἄκρη (= Ἄκη, Πτολεμαῖς) 42
 Ἄκ-Σού 268, 274, 277, 302, 303, 306, 316
 Ἀλβανία 91, 150, 163, 169, 253
 Ἀλγερία 347, 356, 388, 397
 Alemtejo Πορτογαλίας 285
 Ἀλεξάνδρεια 25, 298, 339, 348, 409
 Ἀλμαλί Μαλγάρων 191
 Ἄλπεις Κάτω 346
 Ἀλσατία 313
 Ἀμαλιάπολις 268, 302, 303, 304
 Ἀμάλου 78
 Ἀμερική 60, 96, 138, 154, 330, 369, 398, 420, 438
 Ἄμισός Πόντου 151, 169, 185, 298, 304, 306, 401, 404, 423, 425
 Ἀμιόχωστος 275, 317
 Ἀμοργός 184, 417, 418, 419
 Ἀνδραβίδα 301, 304, 306, 312
 Ἀνδρίτσαινα 274, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 312, 314, 317, 319
 Ἀνδρονίκιον Μ. Ἀσίας 268, 275, 302, 305, 307, 316
 Ἄνδρος 331, 426, 428
 Ἀνεμοδοῦρι 15
 Ἀντικύθηρα 389
 Ἀζι 185
 Ἀπολλωνία 297
 Ἀραβάν 185
 Ἀραβία 348
 Ἀράχοβα 92, 381, 387, 441
 Ἀργοβία 353
 Ἀργολίς 49, 438
 Ἄργος 17, 18, 49, 69, 377
 Ἀργυράδες Κερκύρας 171, 205, 231, 236
 Ἀρκαδία 92, 106, 177, 217, 230, 243, 322, 325, 332, 336, 355, 371
 Αγραfeelie Σκωτίας 349
 Ἀρτάκη Κυζίκου 74, 302, 303, 304, 305, 307, 316, 318, 418
 Ἀρτοσίνα 213, 215, 357, 366
 Ἀσία 44, 113, 114, 115, 330· Μικρά — 79, 274, 277, 331, 408
 Ἀσσάμ 222
 Ἀστυπάλαια 67
 Ἀττάλεια 40, 42, 43, 44
 Ἀττική 16, 92, 153, 157, 224, 279, 280, 339, 354
 Αὐστραλία 229, 240
 Αὐστρία 345, 353
 Αὐχοίς Γαλλίας 323
 Ἀφρική 96, 330
 Ἀχαῖα 68, 216, 240, 241, 245, 246, 321
 Βαγδάτιον 420
 Βάδεν Γερμανίας 326, 358
 Βαλουκλί 57
 Βάρνα 268
 Βαυαρία 361
 Βεάρνη 347
 Bécharel 347
 Βελβεντός 134, 227, 247, 435, 437
 Βελγική 197, 257, 326
 Βενδική 257
 Βενετία 204
 Βερζοβᾶς Μαντινείας 332
 Βεστραλία 369
 Βηθλεὴμ 360
 Βήσανη Ἡπείρου 300
 Βιθυνία 133, 191, 196, 331, 382, 436
 Βικτωρία 229
 Βίτσα Ἡπείρου 62
 Βοημία 204, 222, 223, 323, 324, 326

- Βόθροι Νάξου 24
 Βοιωτία 61, 75, 153, 233, 235, 279, 407
 Βόλος· βλ. Βώλος
 Βολυνία 329
 Βονωνία 126
 Βοσνία 35, 61, 149, 204, 300, 326, 330, 364
 Βούα Καλαβρίας 134, 203
 Βουκοβίνα 197, 257, 326
 Βουλγαρία 35, 82, 128, 165, 167, 197, 237, 329, 358, 360, 364, 366
 Βουλδούρ Ίκονίου 322, 328
 Βουρβᾶ Ἀττικῆς 339
 Βούρβουρα 57
 Βουργαρέλι Τζουμέρκων 302
 Βουρδούριον Μ. Ἀσίας 274, 311, 312
 Βουρλιά Λακεδαιμόνος 172
 Βραζιλία 286
 Βρανδεμβούργον 357
 Βρέσθena Λακωνίας 331
 Βρεττανία 63, 138, 285, 346, 348
 Βρεττανία 398
 Βρεττανική Γουιάνα 370
 Βόβλος 351
 Βυσσικᾶς Καλαβρύτων 308, 313
 Βωδουὲν Βρεττανίας 346
 Βώλος Μαγνησίας 281, 301, 441
- Γαλλία 66, 140, 157, 186, 197, 200, 201, 222, 230, 252, 285, 325, 329, 337, 340, 345, 347, 421
 Γασκὼνη 193
 Γερμανία 30, 59, 61, 63, 66, 67, 69, 76, 125, 133, 138, 140, 141, 147, 154, 161, 164, 167, 173, 186, 195, 198, 204, 222, 223, 230, 258, 263, 271, 274, 298, 299, 323, 324, 335, 358, 368, 369, 420, 421
 Γεωργία 35
 Γιάννιτσα Καλαμάτας 297, 301, 322, 327
 Γιτταγόγη Βεγγάλης 286
 Γκιουμουλτζίνα 140, 249, 251, 252, 258, 402, 404
 Γλιάτα 306
 Γορτυνία 65, 68, 199, 216, 217, 233, 243, 247, 268, 317, 319, 321, 327, 332, 426, 427, 428, 434, 435, 436
 Γουινέα Νέα 154, 229, 286
 Γουμνίτζα Θεσπρωτίας 231
 Γραλίτσα Ἰθώμης 302
 Γραμμενοχώρια Ἠπείρου 312
 Γρεβενά 429
 Γύθειον 386, 423, 438
- Celebes Ἰνδονησίας 352, 365, 370
 Chaise de Sainte Lucie 348
 Côtes du Nord Γαλλίας 201
- Δαλματία 208, 238
 Δαμασκός 325
- Δανία 192, 222, 257, 353
 Δαρδανέλλια 422, 424
 Δερέκιοτ· βλ. Ποτάμια
 Δερμελῆ 56
 Δῆλος 372
 Δημητσάνα· βλ. Διμιτσάνα
 Δίβρη 301
 Διμιτσάνα Γορτυνίας 217, 274, 301
 Δούναβις 324
 Δρόβιανη 327
 Δωδώνη 67
 Δωρίς 227, 231, 233, 235
- Ἐγερδίρ 79, 80
 Ἐδδα 121, 128, 138
 Ἐδεσσα 268, 306, 308, 315, 320
 Ἐλβετία 127, 192, 193, 226, 326, 340, 353
 Ἐλευσίς 255, 288
 Ἐλληνικὸν Ροκκαφόρτης Καλαβρίας 62
 Ἐλυμπος Χίου 402
 Ἐρεσός Λέσβου 45
 Ἐρζεγοβίνη 61, 65, 204, 300, 326, 364
 Ἐσθωνία 60, 197, 208, 258, 357
 Ἐσση Ἄνω 352
 Ἐσβόια 417, 418
 Ἐξεινος Πόντος 225
 Ἐδρυτανία 141, 150, 194, 215, 227, 235, 239, 246, 366
 Ἐδύδριον 56
 Ἐδφράτης 207
 Ἐφεσος Νέα 437, 438
- Ζαγορά 424, 425, 430, 433
 Ζαγόριον 189, 194, 332, 376, 418, 424, 425
 Ζάκυνθος 24, 35, 137, 145, 164, 169, 174, 217, 249, 250, 252, 302, 315, 319, 337, 369, 378, 385, 387, 423, 424, 425, 426, 427, 430, 434, 436, 439
 Ζαμπέζη Ἄνω 96
 Ζηλανδία Νέα 94, 160
 Ζίτσα 35
 Ζουπάνιον· βλ. Ζωπάνιον
 Ζωπάνιον Σισανίου 189, 232, 338
- Grosselfingen Σουαβίας 420
- Ἡλεία 72, 93, 125, 234
 Ἡπειρος 16, 64, 65, 66, 139, 141, 152, 155, 170, 187, 199, 215, 218, 231, 233, 236, 244, 249, 250, 251, 297, 304, 315, 319, 327, 331, 337, 389, 402, 403, 405, 422, 423, 424, 425, 428, 429, 430, 434, 435, 436, 437, 441
 Ἡράκλεια Γορτυνίας 333
 Ἡράκλειον Κρήτης 72
- Hainaut 421

- Hansbach Σουαβίας 352
 Hedningen Ἐδδαξ 138
- Θεσπιαί 351
 Θεσπρωτία 231
 Θεσσαλία 48, 51, 55, 68, 121, 129, 190, 191, 303, 331, 380, 423, 424, 437, 441
 Θεσσαλονίκη 380, 422, 423, 424, 425, 437, 442
 Θήρα 62, 68, 88, 133, 150, 152, 169, 184, 206, 215, 216, 228, 234, 235, 243, 244, 302, 304, 306, 309, 390, 426, 427, 428, 442
 Θούριοι 407
 Θράκη 139, 175, 204, 205, 225, 331, 368, 423, 425, 436
 Θυριγγία 140, 206, 324, 358
- Ἰάβα 160, 365
 Ἰαπωνία 286
 Ἱεροσόλυμα 82, 409
 Ἰθώμη Μεσσηνίας 307
 Ἰκαρία 76, 77, 228, 231, 239, 245, 298, 391, 417, 418, 419, 429, 431
 Ἰκόνιον 44, 78, 79, 80, 274, 302, 305, 316, 322
 Ἰλισσός 346
 Ἰμβρος 427
 Ἰνδία 154, 364, 365
 Ἰνδική 167, 198, 242, 285, 286, 398, 420
 Ἰνδονησία 370
 Ἴος 139
 Ἰουλις Κέω 330, 334
 Ἰρλανδία 35, 232, 368
 Ἰσπανία 230, 340, 421
 Ἰταλία 34, 63, 76, 125, 135, 164, 173, 186, 194, 197, 199, 204, 222, 230, 340, 361, 369, 439
 Ἴτανος 396
 Ἰωάννινα 429
- Καβακλή 303
 Καβυλία 238
 Καζακλάρ Τιβνάβου 193
 Καϊάφας 72
 Κάιρον 338
 Καισάρεια Καππαδοκίας 247
 Καλαβρία 134, 185, 252, 357
 Καλάβρυτα 82, 121, 422
 Καλαμάτα 193, 302, 304, 317
 Καλαμωτή Χίου 184, 193
 Κάλλικρη 332
 Καλλιφόρια 348
 Καλοπούλα 354
 Κάλυμνος 38, 39, 40, 196, 281, 302, 303, 304, 307, 311, 401, 402, 403, 404, 430, 433, 434
 Καμερόν 206
 Καμινίτσα Γορτυνίας 332
- Καμπανία 326
 Κάμπη 119
 Κάμπος Ἀβίας 436
 Κάμπος Λεύκας Κύπρου 317
 Καππαδοκία 79, 172, 185, 246, 331, 376, 377
 Κάραλις λίμνη 79, 80
 Καρατσόλ Τιβνάβου 186
 Καρδάμυλα Χίου 417, 418, 419
 Καρδαμύλη Μάνης 175, 302, 367
 Καρδίτσα 61, 333
 Καρνάκ 107
 Κάρπαθος 185, 214, 249, 250, 256, 298, 302, 303, 306, 309, 316, 317, 386, 389, 394, 401, 402, 403, 404, 405, 429, 431, 433, 434, 435, 436, 440
 Καρπενίσιον 216, 242, 244, 246
 Καρυά Ὀλύμπου 64, 302, 303, 309, 318, 322, 333
 Καρυαί Καβακλή 34, 233, 301, 313
 Καρυστία 331
 Κάρυστος 441
 Κάσος 295, 296, 297, 298, 302, 303, 311, 316, 318, 363
 Καστέλλι Καλύμνου 38, 39, 40
 Καστελλόριζον 141, 155, 207, 422, 423, 424, 427
 Καστρίον Κυουρίας 65
 Καταλωνία 63, 66, 138, 173, 199
 Καταφύγιον Ὀλύμπου 34, 121
 Κατιρλί 61, 188, 268, 328
 Κατσανοχώρια Ἠπείρου 368
 Καύκασος 106, 335, 351
 Κέα 430
 Κερασοῦς Πόντου 194, 310
 Κέρκυρα 140, 150, 208, 236, 276, 302, 306, 308, 312, 314, 337, 426, 428, 439
 Κεσσάνη 403
 Κεφαλληνία 15, 133, 153, 302, 337, 360, 363, 378, 385, 422, 423, 424, 425, 434, 436, 437
 Κιλικία 44, 221
 Κιριλί Κασαμπά 78
 Κίτιον 350
 Κοζάνη 252, 268, 274, 302, 307, 315, 320, 334
 Κολοφών 372
 Κόνιτσα 320
 Κορινθία 171, 172, 215, 233, 274
 Κορσική 335
 Κορώνη 417, 418
 Κοτύωρα Πόντου 383
 Κούκλις 349, 353
 Κουκοῦλι Ζαγορίου 218
 Κούταλη 302, 304, 306, 316
 Κράβαρα 129
 Κραίνη 326
 Κρήτη 19, 62, 64, 66, 72, 136, 139, 153, 157, 169, 171, 185, 193, 194,

- 196, 202, 213, 218, 227, 243, 244,
247, 250, 251, 276, 281, 303, 304,
328, 331, 334, 336, 378, 386, 387,
389, 398, 400, 402, 403, 404, 405,
411, 416, 418, 419, 423, 424, 425,
426, 427, 428, 429, 430, 431, 433,
440
Κροατία 300
Κτοῦρι 56
Κυδωνίαι 302, 303, 305, 307, 316
Κύζικος 252, 267, 276, 302, 303, 304,
305, 307, 316, 317, 318, 320, 331
Κύθηρα 302, 303, 304, 308, 315, 353,
429, 430, 431, 433, 434, 435, 437
Κύθνος 61, 249, 251, 322
Κυκλάδες 68, 219, 229, 302, 327, 366,
423, 425· Βόρειαι - 302
Κυλίστρα 345
Κύμη 121, 410
Κυνουρία 50, 60, 63, 64, 217, 427, 441
Κύπρος 24, 42, 47, 91, 92, 93, 125,
133, 201, 205, 207, 208, 214, 215,
227, 233, 239, 244, 245, 249, 250,
252, 265, 268, 275, 295, 296, 302,
303, 304, 317, 322, 325, 326, 328,
332, 346, 349, 351, 383, 389, 390,
391, 401, 402, 403, 404, 405, 424,
425
Κωνσταντίνη 400
Κωνσταντινούπολις 3, 4, 29, 31, 82, 182,
275, 331
Κῶς 7, 8, 9, 16, 58, 249, 250, 251,
302, 303, 316, 429, 430, 433
Λαγκάδια Γορτυνίας 34
Λακεδαίμων 50, 280, 337
Λακκοβίαια 139, 194, 268, 304, 321, 322,
325, 360, 382, 422, 423, 426, 427
Λαμία 301
Landsberg Βρανδεμβούργου 204
Λαπωνία 364
Λάρισα 193
Λάστα 66, 274, 301, 302, 303, 312, 313,
319, 402, 404, 423, 424, 425
Λάτιον 374
Λεβίδιον Ἀρκαδίας 331
Λεμισός 43
Λεοντάριον 346
Λέρος 243, 267, 302, 303, 304, 316, 423
Λέσβος 34, 45, 47, 56, 61, 64, 139,
159, 175, 205, 248, 249, 250, 251,
274, 275, 302, 303, 305, 310, 363,
368, 382, 422, 423, 424, 435
Λεύκα Κύπρου 275
Λευκάς 268, 275, 302, 303, 304, 305,
314, 319, 423, 429, 431, 436
Λευκή νῆσος 19
Λεῦκτρον Μάνης 390
Λεχινά Ἡλείας 93
Λιβαδιά Τραπεζούντος 302, 303, 306, 317
Λιβάρτζιον Καλαβρύτων 121
Λιβήσιον· βλ. Λιβίσιον
Λιβίσιον 64, 170, 180, 214, 267, 302, 303,
304, 307, 308, 316, 322, 378, 380,
389, 401, 402, 403, 404, 422, 423,
424, 425, 426, 427, 434, 435, 436
Λιβύη 107, 136
Λιγουριό Ἀργολίδος 249, 250, 251, 363
Λιέγη Βελγίου 336
Λιθουανία 137, 167, 204
Λιμασός· βλ. Λεμισός
Λιμουζίνα Γαλλίας 154, 222
Λίνδος 8
Λιξούρη 271, 302, 303, 304, 306, 310,
314, 317
Loango 327
Λοθηγγία 63
Loire-et-Cher 326, 335
Λοκρίς 191
Λορραίνη 222
Λουλέ Βουργάζ Θράκης 274, 302, 303,
316
Λουξεμβούργον 154, 197, 222
Λύκαιον ὄρος 177
Λυκαονία 190
Λυκία 40, 44, 214
Μαγέρη Γραβενῶν 71
Μαγλία 95, 101, 107
Μαδαγασκάρη 160, 286, 348
Μάδυτος 402, 403, 404, 423, 424, 425
Μαζουρία 324
Μακεδονία 34, 134, 139, 150, 190, 200,
215, 216, 220, 225, 227, 233, 236,
239, 249, 252, 268, 297, 318, 326,
331, 337, 368, 387, 425, 426, 427,
429, 431, 442
Μαλακοπή 268, 274
Μάλγαρα 195
Μαλιτζίνα 301, 318
Μαλλοῦ Κυλικίας 221, 351
Μάλτα 335
Μάνη 74, 92, 129, 142, 163, 170, 172,
247, 275, 296, 302, 303, 304, 308,
314, 389, 436, 437, 438
Μινθουρέα Ἀρκαδίας 71
Μαντίνεια Ἀρκαδίας 230, 321, 336
Μαντίνεια Μεγάλη 70
Μαραθόκαμπος Σάμου 196
Μάρκ 358
Μαρόκον 394, 397
Μεγαλόπολις 88, 429, 431
Μεγαλορωσία 368· βλ. καὶ Ρωσία
Μέγα Σπήλαιον 15
Μεγίστη 302, 306
Μεδίνα 348
Μέκκα 351
Μεκλεμβούργον 324, 329, 357
Μελιτίνη Λακεδαίμονος 276
Μένδη Χαλκιδικῆς 408

- Μεσαρέα Κύπρου 275
 Μεσολόγγιον 315, 441
 Μεσσήνη 224, 301, 304, 306, 312, 314
 Μεσσηνία 19, 50, 52, 53, 91, 92, 121, 131, 163, 300, 303, 393, 424, 426, 430, 433, 441
 Μέγες 326, 335
 Μήλος 215, 386, 389, 427
 Μικρά Ἀσία βλ. Ἀσία
 Μίλητος 228, 233, 234, 235, 244
 Μικρορωσία 197
 Μισθία 302, 306, 312, 316
 Μιτζέλα 315
 Μογαδόρη 323
 Μογγολία 168
 Μόδιον 76
 Μόλιθος 302, 304, 305, 312, 316
 Μοναστήριον Μακεδονίας 268, 308
 Morvand Νιέβρης 326
 Μοσχονήσια 250, 251
 Μπεκσεγίρ 78
 Μπογιατί 321
 Μύκονος 67, 78, 321, 327
 Μύραι 380
 Μύρινα Αιολίδος 339
 Μυρμηκίων 19
 Μυτιλήνη 61, 172
 Μωάβ 325
- Ναζίρι 54
 Νάξος 133, 172, 233, 423, 426, 427
 Ναυπακτία 306
 Νεάπολις 421
 Νένητα Χίου 430, 433
 Νεοκαισάρεια 246
 Νίκαια 226
 Νικομήδεια 71
 Νικόπολις Πόντου 155, 277, 302, 303, 304, 306, 317
 Νίσυρος 61, 169, 334, 422, 423, 424
 Νορβηγία 362, 364
 Νυάσσα λίμνη 154
- Ξάνθεια βλ. Ξάνθη
 Ξάνθη 357
 Ξεροκάμπι Λακεδαίμονος 170
- Οινόη 67, 77, 135, 140, 172, 423, 424, 425
 Οίνοϋς 227, 274, 305, 307, 356, 357, 365, 390
 Οἴτυλον 302
 Οίχαλία 276, 301, 302, 304, 307, 312, 314
 Ὀλδεμβοϋργον 358
 Ὀλλανδία 66, 327
 Ὀλυμπος 92, 122
 Ορνε 326
 Ουαλία 147, 231· Νέα — 240
 Ούγγαρία 157, 222, 223, 340
- Ουκραίνη 368
- Παλαιοχώριον 57
 Παλαίπαφος 349, 353
 Παλαιστίνη 44, 356
 Παλατινάτον 324, 355
 Πάνορμος 274, 302, 303, 304, 305, 307, 318
 Παξοὶ 275
 Παρνασσίς 188, 235, 387
 Παρνασσός 381
 Πάρος 211, 331, 423
 Πάτμος 303, 316
 Πάτραι 69, 217, 355
 Πάφλα Λέσβου 274, 275, 302, 306, 310
 Παφλαγονία 31
 Πεδεμόντιον 126, 173
 Πελοπόννησος 61, 64, 92, 139, 160, 169, 170, 186, 195, 228, 246, 247, 249, 275, 297, 301, 303, 304, 312, 321, 334, 357, 387, 390, 402, 418, 423, 424, 425, 434, 435, 437, 439
 Πέργαμος 274, 302, 303, 305, 316
 Περιγόρδη 326
 Περκοῦν 183
 Περουβία 240
 Περσία 35, 127, 160, 198, 207, 353, 364, 399
 Πεσσινοῦς 351
 Petersberge 223
 Πέτρα Λέσβου 393, 430, 434
 Πήλιον 126, 177
 Piana Dei Greci 320
 Πιερία 442
 Πικαρδία 326
 Πίνδος 332
 Πισιδία 410
 Πλατανάκιον Γλυππίας 57
 Πλησοβίτσα βλ. Πλισίβιτσα
 Πλισίβιτσα Ἠπείρου 175, 236
 Πλουαρζέλ 347
 Ροίτου 326
 Poligny 348
 Πολυνησία 33, 94, 96, 116, 117, 222
 Πολωνία 197, 230, 299, 326, 335
 Ρομμερανία 258, 329, 352
 Roncin 346
 Πόντος 135, 151, 185, 194, 383, 389, 402, 403, 404, 405, 422, 423, 424, 425, 429, 431
 Πόρος 150, 164
 Πορταριά 302, 313
 Πορτογαλία 199
 Ποτάμια (Δερκέιοι) Καισαρείας 274, 302, 306
 Ποταμιά Καππαδοκίας 185
 Πότσδαμ 358
 Προβηγία 226
 Προποντίδος νῆσοι 312
 Πρωσσία 286, 323, 324

- Πτολεμαίς βλ. Ἄκρη
 Πύλου χωρία 318
 Πυργίον Χίου 147, 403
 Πύργος Ἡλείας 217, 424
 Πύργος Θήρας 143
 Πύργος Τήνου 243
 Πυρρηναία 347
 Πωγώνη Ἠπείρου βλ. Πωγώνιον
 Πωγώνιον Ἠπείρου 274, 281, 300
- Ραϊατέα 95
 Ραροτόγκα 95
 Ρένεσι 332
 Rennes 348
 Ρηνεία 397
 Ρῆνος 340
 Ρόδος 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 44, 145,
 151, 177, 214, 233, 251, 276, 295, 322,
 417, 418, 423, 429
 Ρώμη 3, 4, 272, 373, 374
 Ρωμουνία 154, 158, 201, 279, 329, 332,
 340, 382
 Ρωσία 63, 73, 74, 150, 183, 323, 326,
 335, 336, 357, 364, 368
- Σαβάζιον 397
 Σαβοῖα 347
 Σαιντοῦρς 346
 Σαμλάνδη 204
 Σαμόα Πολυνησίας 95
 Σαμοθράκη 146
 Σάμος 139, 172, 186, 287, 310, 367, 368,
 401, 404, 423, 424, 425, 437, 441
 Σαντουρλή 14
 Σαραβάν Βόρνεο 323
 Σαράντα Ἐκκλησίαι Θράκης 206, 318,
 381, 436, 437
 Σατάλια βλ. Ἀττάλεια
 Σεβέδικον Δωρίδος 298
 Σέλιτσα Ἀβίας 165, 170
 Σερβία 34, 128, 143, 157, 162, 167, 193,
 230, 300, 353, 364, 366, 367
 Σέριφος 138
 Σέρραι 155, 380, 423
 Σηλυβρία 249, 250, 252, 401, 436
 Σητεία 276
 Σιάννα Ρόδου 327, 334
 Σιάτιστα 172, 274, 296, 302, 303, 305,
 315, 320
 Σιβηρία 240, 357
 Σιδών 42
 Σικελία 126, 159, 194, 199, 223, 225,
 277, 320, 362
 Σίκινος 424
 Σιλεσία 324, 329, 357
 Σίδη Καππαδοκίας 357
 Σιμιλλή 56
 Σινᾶ 399
 Συνασός 185, 268, 296, 297, 304, 328,
 331, 337, 390, 426, 427, 434, 435, 437
- Σινική 97, 196
 Σισάνιον Μακεδονίας 436
 Σίφνος 76, 196, 417
 Σκίαθος 77
 Σκόπελος 275, 302, 303, 304, 306, 309,
 315, 317, 319
 Σκυθία 17
 Σκῦρος 416, 417, 418, 419, 426
 Σκοτία 204, 240, 349, 357
 Σλαβωνία 204
 Σμόρνη 143, 166, 220, 331
 Σοποτόν Καλαβρύτων 244, 301, 319, 357,
 363, 365
 Σουαβία 352, 358, 420
 Σουηδία 66, 76, 324, 353
 Σουμάτρα 160, 365
 Σούρα 380
 Σπάρτη 53, 164, 177, 407
 Σπάρτη Πισιδίας 274, 302, 306, 316
 Σποράδες 425· Νότιοι — 40, 389
 Στερία 326
 Στεμνίτσα Γορτυνίας 332
 Στενήμαχος 296, 436
 Στερεά Ἑλλάς 69, 139, 213, 225, 275,
 304, 402, 425
 Σόλατα Καππαδοκίας 185, 268, 304, 338,
 402, 404
 Σύμη 34, 40, 61, 71, 170, 188, 196, 201,
 214, 249, 251, 252, 256, 310, 357,
 358, 389, 401, 402, 403, 404, 405,
 423, 424, 425, 426, 427, 430, 433, 434
 Σύρα 35, 62, 426· βλ. καὶ Σῦρος
 Συρία 192, 208, 238, 329
 Σῦρος 35, 61, 402, 404· βλ. καὶ Σύρα
 Σόρτις 107
 Σρακιά 201, 205
 Σωζόπολις 91, 139, 141, 196, 423, 425
- Ταβλουσσόνιον 302, 305, 307, 316
 Ταίτη 33· βλ. καὶ Ταχίτη
 Τανααρίβη Μαδαγασκάρης 348, 349
 Ταῦγετος 175, 177
 Ταχίτη 95, 219, 242· βλ. καὶ Ταίτη
 Τέλενδος 38, 39, 40
 Τέλεντος βλ. Τέλενδος
 Τζουβαλί 57
 Τζουμέρκα 302, 303, 304, 308, 315· βλ.
 καὶ Τσουμέρκα
 Τῆλος 390
 Τῆνος 186, 233, 302, 321, 382, 390, 402,
 404
 Τίρναβος 302
 Τοσκάνη 126
 Τουμβουλὺ 365
 Τουρκεστάν 232, 286
 Τουρκία 30, 248, 420
 Τουρσαμπᾶ Κιλικίας 224
 Τρανσυλβανία 324, 333, 364
 Τραπεζοῦς 15, 133, 159, 185, 274, 302,
 304, 312, 316, 331, 422

- Τρίκαλα Κορινθίας 268, 274, 276, 301,
 302, 303, 305, 306, 307, 314
 Τρίπολις 91, 297, 298, 321, 336, 391,
 417, 418
 Τριγωνία 327
 Τροία 18
 Τσακωνιά 402, 403, 404, 424, 425
 Τσεσμέτς 328, 363, 436
 Τσόκα Ούγγαρίας 237
 Τσουμέρκα 441· βλ. και Τζουμέρκα
 Τύνις 348, 399
 Τυρρηνία 221

 Verdun 348
 Voigtland 364

 Waldeck 324

 Ύδροϋς 159, 161, 185

 Φανάριον Θεσσαλίας 205
 Φάρασα Καππαδοκίας 184, 185, 377
 Φερτάκινα 172, 185
 Φθιώτις 136

 Φιδονήσι 19
 Φιλιππίναι 325
 Φιλιππούπολις 164, 172, 296, 297, 298,
 313, 317, 369
 Φιλανδία 158, 168
 Φινίστερον 347
 Φιτζίαι νήσοι 138, 286, 352
 Φλάνδρα 35, 167
 Φοινίκη 146
 Φολέγανδρος 423
 Φρυγία 146, 190, 397
 Φωκίς 191, 430

 Χαιρώνεια 373
 Χαλδία 185
 Χαλέπιον 207
 Χαλκιδική 408
 Χασάκιοι· βλ. Ἄκ-σου
 Χίος 64, 133, 134, 160, 164, 169, 193,
 198, 203, 213, 214, 216, 250, 281, 322,
 367, 282, 389, 390, 391, 417, 419, 423,
 424, 425, 428, 430, 433

 Ὠκεανία 330

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- 'Αβδηρίται 192
'Αβελ· παραδόσεις περί τῆς ἔριδος πρὸς τὸν Κάιν καὶ φόνος αὐτοῦ 196
'Αβραάμ 122, 273, 352· ἱερός λίθος 'Α. καὶ 'Αγαρ 351
'Αβρίτης, ποταμός 207
'Αβτζῆ Γιαννάκης (ἀστήρ) 244
'Αγαθαῆλ 210
'Αγαθὴ θεὰ (Bona dea) 374
'Αγαθὸς δαίμων 59, 60, 295, 299
'Αγαλαῆλ 211
'Αγαρ 351
ἄγγεϊον· βλ. Θραῦσις ἄγγεϊων κατὰ τὴν κηδεῖαν
ἄγγελος 128, 206· ποταμῶν καὶ ὑδάτων 66 —ἐν Σολωμονικῇ 210— ψυχοπομπὸς 325, 326, 327
'Αγδιστις· γέννησις ἐκ λίθου 351
'Αγέλαστος πέτρα· βλ. λίθος
ἁγία 'Ελένη 81· (παράδ.) 82
ἁγία 'Ελεούσα· βλ. ὠκυτόκια
ἁγία Θεοδώρα (παράδ.) 31
ἁγία Κλάρα 173
ἁγία Κυριακὴ 223
ἁγία Λεχοῦσα· βλ. ὠκυτόκια
ἁγία Μαρίνα· βλ. ὠκυτόκια
ἁγία Παρασκευὴ 11
ἁγία Σοφία, ναὸς ἐν Κων/πόλει 51, 57
'Αγία Τρουπημένη 349, 353· βλ. καὶ λίθος ἁγιασμός 323, 335
ἅγι Ζαρέας· βλ. ὠκυτόκια
ἅγιοι βοηθοὶ καὶ προστάται τῶν ἐγκύων καὶ τῶν λεγῶν 375 - 383
'Αγιολιάς· βλ. ἅγιος 'Ηλίας
ἅγιος 'Αμφιλόχιος 79, 80
ἅγιος 'Ανδρέας· ἁγίασμα αὐτοῦ ἐν Πάτραις 354 - 355
ἅγιος Αὐγουστῖνος 173
ἅγιος Αὔκουλας· βλ. ὠκυτόκια
ἅγιος Βασίλειος (λατρ.) 369
ἅγιος Βλάσιος· βλ. ὠκυτόκια
ἅγιος Γεώργιος 15, 16, 44
ἅγιος 'Ελευθέριος 375, 378 - 380· ναὸς ἐν 'Αθήναις 378
ἅγιος 'Ηλίας· κορυφαὶ ὄρεων ἐπώνυμοι αὐτοῦ 174-175—λατρεία αὐτοῦ ἐν κορυφαῖς 175, 176—θυσία ἐλάφου ἢ ταύρου εἰς αὐτὸν 175—παραδόσεις αἰτιολογικαὶ πρὸς ἐξήγησιν τῆς λατρείας 176—συνταύτισις πρὸς τὸν ἥλιον 168, 176 κέ.—συνταύτισις πρὸς τὸν Δία 176 κέ.—παρὰ Σλάβοις 176, 183—ἀπεικονίσεις τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως αὐτοῦ 179—Γαλαξίας, δρόμος ἀναλήψεως αὐτοῦ 241—δὲν ἐγεύθη θανάτου 181—θὰ πολεμήσῃ τὸν 'Αντίχριστον 181, 182—μῦθοι μουσουλμανικοὶ 182—ἑορταὶ 140, 175, 182—διώκει δράκοντα 181, 183—κύριος ὑετοῦ 176, 183
ἅγιος 'Ιωάννης (λατρ.) 140, 251· βλ. καὶ πυραὶ
ἅγιος Κωνσταντῖνος 81· (παράδ.) 38, 39 — (λατρ.) 216
ἅγιος Μάρκος 60
ἅγιος Μηνᾶς (λατρ.) 216
ἅγιος Νικόλαος 41· ξόανον 348
ἅγιος Πέτρος 237
ἅγιος Στυλιανός· βλ. ὠκυτόκια
ἅγιος Συμεών· βλ. ὠκυτόκια
ἅγιος Φίλιππος (λατρ.) 216
ἀγκυρόστομο 442
ἀγκυρίας πεῖρα 25
'Αγνης 160, 179
ἀγορὰ γυναικός· βλ. γυνή
ἀγυρμοὶ 368 - 369
'Αδάμ 122
'Αδαμοῆλ 211
'Αδης 163, 280, 288
Aditya 130
'Αδοναῆλ 210
'Αδώνια 339
'Αδωνις 88, 340· κῆποι 339
ἀετίτης· ὡς ὠκυτόκιον 360 - 361—εἰς ἀνακάλυψιν κλοπῆς 361
'Αετίων 279
ἀετός 69, 196, 221
'Αζαρέας· βλ. ὠκυτόκια
'Αθηναῖ 144, 148
'Αθηναῖοι 6, 173, 257
'Αθίγγανοι 190· βλ. καὶ 'Ατσιγγανοὶ
'Αθῶρ 101
Αἰγεὺς 144
Αἰγύπτιοι 100, 101, 102, 107, 116, 117, 121, 127, 187, 207, 228, 239, 245, 248, 256—ταριχεύεται 270
Aidoneus 289
'Αιδωνεύς 7
'Αιδώνιος· βλ. 'Αιδωνεύς
Αἰδῶς 122

- Λιθιόπων γένος 136
 Λίθουα 47
 αίμα 98, 110, 142, 198, 257· ἐν παρα-
 δόσει 52—ἐν Σολωμονικῇ 211—αί-
 ματηρὰ λατρεία 142, 370
 αἰμοστάτης λίθος· βλ. λίθος
 Αἰνείας 226
 αἰνίγμα 160, 161, 192, 304
 Αἶξ (ἄσπερ.) 235
 Ἀκουαπίμ, Ἀκουεπίμ, οἶ 96, 122
 Ἀκρίσιος 144
 Ἄλ 377· βλ. καὶ Ἄλης, Ἄλους, ἄλυσ
 ἄλας 290, 318· γραμμένο 73—διαλελυμέ-
 νον εἰς ὕδωρ κατὰ τῆς δυστοκίας κ.ά.
 356-357, 382—ἱερότης αὐτοῦ 356—
 καθαρτήριος δύναμις 356—ἄ. καὶ ὑπό-
 δημα 356, 358
 Ἀλβανοὶ 6, 7, 19, 66, 134, 164, 238
 (Γκέγκηδες), 247, 253, 277, 291,
 297, 307, 312, 317, 388
 Ἀλγενίβ (ἄσπερ) 235
 Ἀλγοκίνοι 144
 ἀλέκτωρ 82· γεῦμα εἰς νεονόμους 317—
 κόκορας τῆς πεθερᾶς 317—θυσία πρὸς
 εὐτοκίαν 358, 359—εἰς χθονίους θεοὺς
 359—τρέπει εἰς φυγὴν δαίμονας 46
 —χρυσότοκος 174
 Ἀλεξανδρείας φάρος 26
 Ἀλέξανδρος ὁ μέγας 339· εἰς παραδόσεις
 2, 3, 38, 166—εἰς πίνακα Ἀετίωνος
 279—φυλακτήρια νομίσματα 83
 Ἀλέξιος Κομνηνός 262, 263, 265, 266, 410
 Ἀλέτρι· βλ. Ἄρκτος
 Ἀλετροπόδι, Ἀλετροπόδα· βλ. Ὀρίων,
 Ἄρκτος
 Ἄλης, ἡ 376· βλ. καὶ Ἄλ, Ἄλους, ἄλυσ
 Ἀλιάτ 377
 Ἀλιώθ (ἄσπερ) 234
 Ἀλκάθους 144
 Ἀλκμήνη 362, 375
 Ἀλκυόνη (ἄσπερ) 220
 Ἄλους 377· βλ. καὶ Ἄλ, Ἄλης, ἄλυσ
 Ἀλουστίνες 71
 ἄλυσ 376· βλ. καὶ Ἄλ, Ἄλης, Ἄλους
 Ἀλφριτῶ 375
 ἄλώπηξ 193
 ἄλως 199
 Ἀμαζόνες 219
 Ἀμάλθεια 227
 ἄμανάτι 171
 Ἀμαξά· βλ. Ἄρκτος
 Ἀμάξι τοῦ Δαυίδ· βλ. Ἄρκτος
 ἄμβροσία 221, 227
 Ἀμμώνειον 107
 Ἄμπελος, ὁ 153
 ἀμπόδεμα 363
 ἀμφιδρόμα 293 κέ. βλ. καὶ γαμήλια σύμ-
 βολα
 ἀμφιθαλής 306, 309, 310, 311, 314, 315
 Ἀμφιτρίτη 105
 Ἀμφίων· βλ. Διόσκουροι
 ἀνάδοχος 276, 295, 298
 ἀνάλατος 357
 ἀνάληψις· Χριστοῦ, προφ. Ἡλιοῦ 178,
 179, 241
 ἀναποδοκάραβο· βλ. Ἄρκτος
 Ἀναστάσιος Α' 263, 264, 409, 431
 Ἀναστασία ὁσία· βλ. Ἀποκάλυψις
 Ἀνδρομέδα 44, (ἄσπερ.) 213, 235
 Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνός 411
 Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος 265
 Ἀνεμᾶς 410, 411
 ἄνεμος 167, 202, 203
 ἀνεμοστρόβιλος 172
 Ἀνθεστήρια 406
 ἄνθος· μελισσανδροῦς 48-49—Διὸς 63
 —γαμήλιων στεφάνων 274, 275, 279,
 307 κέ.
 ἄνθρωπος· παραδόσεις περὶ δημιουργίας
 127-128—ἐν τῇ Σελήνῃ 195-198
 Ἀναμῖται 240
 Ἄνου 101
 ἀντίκα 223
 Ἀντιόπη 243
 ἀντίγαρα 338
 Ἀντίχριστος 181, 182, 351
 ἀντίφυγο 61
 Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβῆς 225
 Ἀνωγειανοὶ 193
 ἀπαρχαὶ 282· βλ. καὶ γαμήλια σύμβολα
 Ἀπασών· βλ. Ἀπσοῦ
 Ἀπατούρια 290
 ἀπευχή 189, 205, 322, 323
 Ἀπλειά· βλ. Πλειάς
 ἀπογονίγια· βλ. πογονίγια
 ἀπογυμνῶνεσθαι πρὸ τοῦ ἡλίου· βλ. Ἡλιος
 ἀπόδειξις· δικαστικὴ διὰ μύδρου διαπύρου
 4, 5, 6—στρατιωτικὴ, ἡ διὰ τῆς μά-
 χης διάπειρα 4
 Ἀποκάλυψις 125, 181· ὁσία· Ἀναστασί-
 ας 183
 ἀπολιθώσεις 51, 75-76· ὑπὸ τοῦ Ἡλίου
 καὶ ἡλιακῶν θεοτήτων 138
 Ἀπόλλων 126, 130, 144, 173, 174, 372·
 Ἄ. κόρη 10
 Ἀποσπερίτης (ἄσπερ) 242, 244, 245· βλ.
 καὶ Αὐγερινός
 ἀποτροπή· βασκανίας 338, 385, 388, 396,
 398, 399, 405—κακοῦ 58, 256, 257,
 258, 322, 338, 356, 357, 371, 382—
 δαιμονίων 173, 206, 207, 330, 337,
 338, 365, 369, 375, 376, 377—Χάρου
 257, 324, 336
 ἀποφράς ἡμέρα 202
 Ἀπσοῦ 98
 Ἄραβες 25, 79, 129, 238, 240, 328, 330,
 338, 339, 388, 400, 420
 ἀραι 136, 139, 140, 161, 336, 389, 394,
 400, 416, 418, 431, 432, 433, 434,
 436, 437, 439

- ἀράπης· φύλαξ θησαυροῦ 52
 ἀργυροῦς 34, 171, 223, 253, 254, 268,
 272, 274, 287, 297, 305-307, 315
 Ἄργω (ἀστερ.) 213, 231
 ἀρδάνιον 328
 Ἄρετοῦσα 271
 Ἀριάδνη 279
 Ἄριοι 10, 130, 180
 Ἀριστόβουλος 6, 7
 Ἀρκάδες 229, 371
 Ἀρκαδικοὶ παῖδες 371
 Ἄρκτος (ἀστερ.)· ὀνομασίαι ("Ἀμαξία, Ἄ-
 μάξι τοῦ Δαυῖδ, Κάραβος, Ἄναποδο-
 κάραβο, Κιβωτός τοῦ Νῶε, Κλέφτες,
 Ἄλέτρι, Λιτροπόδια, Ἄλετροπόδα,
 Ἐφτά ἀδέρφια, Ἐφτά πλανῆτες,
 Ἐφταπάρθενος χορός, Συμπεθερί-
 ον, Τριῶνι) 212, 227, 230 - 234 — παραδό-
 σεις 230 - 234 — δέρμα ἄρκτου ἐν τῷ
 οὐρανῷ 92, 230, 243 — παράστασις
 αὐτῆς ὡς βοῶν 231-232 — Μικρὰ 229,
 232, 234
 Ἄρκτοῦρος (ἀστερ.) 212, 214, 232
 Ἀρμένιοι 238, 239, 257, 323, 377
 Ἀρμίλλος 351
 Ἀρμούρης 169
 ἀρραβῶν 34, 35, 267 κέ.· ἀκολουθία 262,
 265, 267, 269 — δακτύλιος 267 κέ.,
 302 κέ. — δῶρα 267 - 268 — ὀνομα-
 σία 268· βλ. καὶ γαμήλια σύμβολα
 ἀρρενογονία 346, 347, 353, 355
 Ἀρτάβασδος 410
 Ἄρτεμις 7, 190, 229, 375, 380 — Ἐλευ-
 θέρα 380 — Περγαία 351
 Ἀρτεμισία 11, 12
 ἄρτος 284 κέ., 295, 313 κέ., 333, 334,
 335, 336
 Ἄρφαλ 210
 Ἀρχὴ 190
 Ἀρχύτας ὁ Ταραντῖνος 29
 Ἄς ἐμᾶς καλοὶ 46, 74· βλ. καὶ Καλλικάν-
 τζαροι
 ἀσβόλη· βλ. ὑβριστικὰ σχήματα
 ἀσβολωμένος 413
 ἀσβουνιά εἰς κοσμογ. παραδόσεις 91, 120,
 193, 194
 ἀσημώνω· βλ. παῖς
 ἀσθένεια 261· ἐπήρεια τῆς σελήνης ἐπ'
 αὐτῶν 201 — μεταβίβασις εἰς δένδρα
 256, 259 — ἀποτροπὴ 257
 Ἀσκάλαφος 288
 Ἀσκληπιεῖον 11
 Ἀσκληπιὺς 11, 59, 358, 377
 ἄσματα, στίχοι ἄσμ. 34, 35, 48, 50, 57,
 58, 93, 104, 106, 121, 123, 132, 133,
 136, 137, 147, 148, 149, 150, 152,
 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161,
 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169,
 170, 173, 174, 180, 184, 185, 186,
 187, 188, 207 - 208, 213, 214, 215,
 218, 233, 239, 242, 243, 244, 245,
 249, 257, 271, 276, 281, 303, 304,
 306, 309, 310, 383, 416, 418, 429,
 432· βλ. καὶ δίστιχα — παρουσιαζόμενα
 ὡς παραδόσεις 51-52, 71 — παραμύθιον
 μετὰ στίχων 164 - 165 — τοῦ γάμου
 τοῦ Ἥλιου καὶ τοῦ φεγγαριοῦ 152 —
 ἐπωδαὶ ὡς παιδικὰ ἄσματα εἰς τὸν
 Ἥλιον 171 - 174 — ἀριθμητικὰ 215,
 233
 ἀσπροπάρης (γύψ) 68
 Ἀσσύριοι 245
 Ἀστάρτη 192, 351
 ἀστέρες 157, 212 κέ., 242 κέ.· ἐρω-
 τώμενοι 166, 167 — συνεργοὶ εἰς μάγια
 187, 220 — καθέλκυσις 188 — τὸ δακτυ-
 λοδεικτεῖν αὐτοῦς 205, 206 — χαιρετι-
 σμὸς πρὸς κατασκευὴν φίλτρου 211 —
 δύσις μετὰ ἄρκτου 218 — προσωπο-
 ποία 242 — τέκνα ἡλίου καὶ σελήνης
 150, 154, 242 — ὡς καρφία 92, 230,
 243 — ὀνόματα 242 κέ.
 Ἄστερ(ι)νός· βλ. Λύγερινός
 ἀστερισμοὶ 212 κέ.· παρὰ τοῖς ἀρχαίοις
 212 - 213 — ἐπιβιώσεις παλαιῶν μύθων
 213 — χριστιανικαὶ ὀνομασίαι 214 — ὀνο-
 μασίαι ὑπὸ τοῦ λαοῦ 213 κέ. — Αἰγὸς
 235 — Ἀμάξης 212, 230-231 — Ἄνδρο-
 μέδας 213, 235 — Ἀργοῦς 213, 231 —
 Ἄρκτου 212, 227, 229 - 234· Μικρᾶς
 Ἄ. 232, 234 — Ἀρκτούρου 212, 214,
 232, 244 — Βοώτου 212, 232, 246 — Γα-
 λαρτσίδες 235 — Γεμελλάκια 235 — Ζυ-
 γαριά 235 — Ἡνίοχος 233, 235 — Κασ-
 σιπεπείας 213 — Κενταύρου 213 — Κή-
 τους 213 — Κηφέως 213 — Κυνὸς τοῦ
 Ὠρίωνος 212 — Παρθένου 122, 246 —
 Περσέως 213, 235 — Πλειάδων 212,
 214-227, 229 — Πυροστιχῆς 235 — Ρά-
 βδος τοῦ Ἄαρὸν 235 — Σειρίου 212,
 227 — Σταυροῦ 235 — Στεφάνου 279
 — Ταύρου 233 — Υἱάδων 212, 214,
 226, 227, 229 — Ὠρίωνος 212, 214,
 215, 219, 221, 227 - 229
 ἀστεφάνωτος, ἀστεφής 273
 Ἄστραία, προσωνομία τῆς Δίκης 122
 ἄστρο τῆς Κλαδευτήρας 234
 ἄστρο τῆς αὐγῆς· βλ. Λύγερινός
 ἄστρο τῆς πωρνῆς· βλ. Λύγερινός
 ἄστρο τῆς Τραμουντάνας 234
 ἀστρολογία 410
 ἀστροφος φυγὴ εἰς ἐναγισμοὺς κττ. 110,
 171
 Ἄταλάντη 33
 Ἀτλαντίς, Ἀτλαντικὴ ἄλις 105
 Ἄτλας 101, 105, 106, 107, 219· μῦθος
 102, 105
 Ἀτσιγγανοὶ 237, 333· βλ. καὶ Ἀθίγ-
 γανοὶ
 Λύγερινός 150, 152, 154, 157, 162, 167,

- 218, 235, 243, 244, 245, 246· δημό-
δη ὀνόματα 243 κέ.
- αύγῶν 223, 318· εἰς μαγείαν 170, 201
- Audhumla 121
- Αὔκουλα, τὰ 380· βλ. καὶ ὠκυτόκια
- Αὐστραλοὶ 207, 219, 240
- ἀφαλοῦ γόρισμα 82
- Ἀφειδίαις 6, 7
- Ἀφροδίτη 33, 110, 161, 163, 237, 346,
349, 351, 375, 377· (ἀστήρ) 244, 246·
βλ. καὶ Αὐγερινός
- Ἀγαάβ 180
- Ἀχιλλεῖος· δρόμος 19—κώμη 19
- Ἀχιλλεὺς 16, 17, 18, 19, 88, 279· λα-
τρεία 17
- ἀχυροκλόπος· βλ. Γαλαξίας
- ἄχυρον· βλ. Γαλαξίας
- Ἀψίμαρος 410
- Βαβυλώνιοι 91, 98, 99, 100, 256,
328
- Βαγιαζίτ Σουλτᾶνος 420
- Βαίων Κυριακή· βλ. Κυριακή
- Βανάρ, οἱ 222
- βάπτισις 257, 276, 291, 296-297, 298,
357
- Βαρότσοι, οἱ 96
- Βαρούνια 107, 160
- Βάργαμ 237
- Βασίλειος Μακεδῶν 182, 265
- βάσκανος ὀφθαλμὸς 338, 385, 396
- Βάσκοι 231
- Βατάτζης Ἰωάννης 4, 5
- Βάτος· παραδόσεις περὶ μεταμορφώσεως
47-48
- Βέγας (ἀστήρ) 237
- Βέδαι 97, 130, 150, 153, 154, 160, 161,
174, 179, 180, 207
- Βεδουῖνοι 325
- Βελλεροφόντης 144
- Βενετῶν (ἀστήρ) 234
- Βενετοὶ 442
- βεράτιον· μετ' ἀποτύπωμα χειρὸς 399
- Βεργόνα· βλ. Γοργόνα τῆς Ἀττάλειας
- Βῆλος 98, 99· βλ. καὶ Μαρδὸν
- βῆσαλο 189
- βιασμὸς νεκρᾶς 41 κέ.
- βιβλία μαγικά· βλ. μαγικὸς
- Βινούλ 210
- Βίτρας 15
- βλάμης 315· βλ. καὶ μπράτιμος
- Βλάχοι 138, 223, 237, 253
- Βλαχόφωνοι 249, 252, 253, 332
- βλόγα 264
- Βοαήλ 209
- Βογόμιλοι 127, 128
- Βοήθιος 29
- βόιδια· λείχουν τὸν οὐρανὸν 91 κέ., 120
κέ.—προκαλοῦν τὰς κηλίδας τῆς Σε-
λήνης 92, 193—ἐν κοσμογονικοῖς μύ-
θοις 120 κέ., 193—παράστασις εἰς
ἀστερισμὸν 229, 231-232
- Βόσγιοι 326, 352
- Βόσνιοι 238
- βοτάνη 74, 95· ἐπαναφέρουσα εἰς τὴν ζῶην
νεκροῦς 58, 61 κέ.—ὡς ὠκυτόκιον
359-360, 374
- Βοτιάκοι 96, 329
- Βουδισταί 207
- Βουκέφαλος 3
- Βούλγαροι 17, 18, 19, 20, 61, 83, 253,
254, 356
- Βουλίμου ἐξέλασις 338, 373
- βοῦς· βλ. βόιδια
- βούτημα ἡλίου 133
- Βοώτης (ἀστὴρ) 212, 232, 246
- Βρασιλιανοὶ 440
- βρέφος 171, 250, 254, 257· ἀφοσίωσις
βρ. εἰς τὸν Ἥλιον 171—περιφορὰ αὐτοῦ
291, 293 κέ.—ὁ δρόμος τῶν βασταζόν-
των αὐτὸ 293, 294—ὀνοματοθεσία
294, 296
- βροχὴ 71 - 72, 126, 183, 338
- Βωδοκεφάλαι 68
- γάρος, ὁ μέσος δάκτυλος 394
- Γαβῆδ 209
- Γάγγης 240
- γαῖδουρογόρισμα· βλ. ὑβριστικὰ σχήματα
- γάλα 171· σεληναῖον 191—Γαλαξία
192
- Γαλαβῆρ 210
- Γαλαβιρῶν 211
- γαλαξία, ἡ (ἔδεσμα) 248
- Γαλαξίας 192, 227· ὀνομασίαι (τοῦ πατρὸς
ἢ τοῦ κουμπάρου τ' ἄγερα, ἀχυροκλό-
πος, σωρὸς, Ἰορδάνης ποταμὸς, δρό-
μος τῆς Παναγίας, ζουνάρι τῆς Καλό-
γριας) 236 - 241—παραδόσεις 236 -
237—ὡς ἄχυρα ἐσκορπισμένα εἰς τὸν
οὐρανὸν 236 - 239—ὡς ποταμὸς 239-
240—ὡς ὁδὸς 240 - 241—ὡς ζώνη
238, 241
- Γαλαρτσίδες (ἀστὴρ) 234, 235
- Γαλεώτης 126
- Γαλιθιάς, ἡ 362
- Γάλλοι 228, 231, 393
- Γάλλος, ποταμὸς 240
- γαμηλία, ἡ 290
- γαμηλία σύμβολα 260 - 320· γάμου ἱερο-
τελεστία 262 κέ.—γυναικὸς ἀγορὰ 261,
266—πέπλος νυμφικὸς 266, 269—δα-
κτύλιος ἀραβῶνος 267 κέ.—δημῶδεις
ὀνομασίαι 302 - 305—συμβολικὴ ἐν-
νοια δακτυλίων 269, 272 - 273—ὁ
δακτύλιος παρὰ διαφορῶν λαοῖς 269—
ὕλικά κατασκευῆς 271 - 272, 305 -
307—σημασία τῆς ὕλης τοῦ δακτυλίου
272—στέφανοι 273 κέ.—ἀπὸ τί κατα-
σκευάζονται 274 - 277, 279, 280,

- 307 κέ.—ἔθιμα στεφανηπλοκίας 275, 276, 308 κέ.—προέλευσις τοῦ ἔθιμου τοῦ στεφάνου 277—σημασία τοῦ στεφάνου 278—ὁ στέφανος παρ' ἄλλοις λαοῖς 279—στέφανοι κατὰ τὸν θάνατον συζύγου 281—ὄρκοι καὶ εὐχαὶ σχετιζόμεναι μετὰ τοὺς στεφάνους 281—μεσαιωνικὴ ὀνομασία τῶν στεφάνων : ἀπαρχαὶ 282—τὸ κοινὸν ποτήριον 282 κέ.—κοινοῦ ποτηρίου θραῦσις 283, 312-313—ἄρτος ἐν τῷ κοινῷ ποτηρίῳ 284—παραλλαγαὶ ἔθιμου μεταλήψεως ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου 313 - 317—σοῦπα 315—μελόπιττα 316—κοινὸν ἔδεσμα 285, 317—ἔθιμα κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεονύμφων εἰς τὴν οἰκίαν των 318—προσφορά γλυκυσμάτων εἰς τοὺς νεονύμφους 285, 319—confarreatio (φαρράκια) 285 - 287—ἄλλα ὅμοια ἔθιμα 285 - 287—ὁ μῦθος τῆς Περσεφόνης 287 - 289—σημασία τοῦ ἔθιμου τῆς κοινῆς τραπέζης 290—ὁ κυκλικὸς χορὸς 290 κέ.—καθιέρωσις νύμφης διὰ περιαγωγῆς περὶ τὴν ἐστίαν 292—ἔθιμον παλαιὸν καὶ οὐχὶ χριστιανικὸν 292—σημασία τούτου 292—ἀνάλογα ἀρχαῖα ἀμφιδρόμια 292 - 293, 299—γινώμαι περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐορτῆς ταύτης 293 κέ.—συμπόσιον ἐπὶ τῇ γεννήσει παιδίου 298—παρόμοιον ἔθιμον πρὸς τὸν κυκλικὸν χορὸν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς 299—προσκύνησις τῆς ἐστίας, φούρνου, οἰκίας γαμβροῦ, εἰκονισμάτων ὑπὸ τῆς νύμφης 300 - 301—καταχύσματα 266, 291, 299, 301, 319—κάλυψις τῶν νεονύμφων διὰ πέπλου 301
- γάμος 200, 201, 202, 203, 208, 260 κέ., 374· Οὐρανοῦ καὶ Γῆς 98—Ἥλιου καὶ Σελήνης 151 - 152, 154—ἐνέργειαι πρὸς ἐπίσπευσιν γ. 346, 347, 350, 353, 355· βλ. καὶ γαμήλια σύμβολα
- γάνα· βλ. ὕβριστικά σχήματα
- Γαργαντούας 146
- Γαρμπῆς 202
- γάτα (παράδ.) 70
- γαστρομένη πέτρα· βλ. λίθος
- γεβέντισμα, γεβεντίζω· βλ. ὕβριστικά σχήματα
- γεῖλος· βλ. ὕβριστικά σχήματα
- Γελαντζῆς· βλ. Ζεὺς
- Γέλλιος 269
- Γελλῶ 375, 376· βλ. καὶ Γιαλοῦ, Γυλλῶ
- Γεμελλάκια (ἄστερ.) 234, 235
- γενέθλιος δόσις 294
- Γενετυλλίδες 375
- γέννησις 292 κέ
- γεννητούρια 296, 298
- γεννόφυλλα 297
- Γερμανοὶ 64, 108, 161, 202, 205, 228, 257, 270, 271, 298, 362
- γεφυρισμοὶ 406
- Γῆ 90 κέ, 191· κολλημένη μετὰ τὸν οὐρανὸν 91 κέ, 193, 194, 230, 243—βίαιος χωρισμὸς αὐτῶν 92 κέ—δένδρον ἢ στῦλος ὑποβαστάζοντα τὴν γῆν 125, 195
- Γηρυόνης 241
- Γιαλοῦ 295· βλ. καὶ Γελλῶ, Γυλλῶ
- Γιάννης· βλ. Διγενῆς
- Γιάννος καὶ Μάρω (ἄστερ.) 245 - 246· βλ. καὶ Αὐγερινός
- Γίγαντες 110, 116, 142, 145
- Γιγῶν, ἐπωνυμία Ἡρακλέους 146
- Γυλλῶ 295· βλ. καὶ Γελλῶ, Γιαλοῦ
- Γκέγκηδες· βλ. Ἄλβανοὶ
- Γλαῦκος 219· Ἄνθηδόνιος 62—Μινωίδης 62
- γόης 5
- Γοργοεπήκοος· βλ. Παναγία
- Γοργόνα· τῆς Ἀττάλειας 38 - 44—σχέσεις Γοργόνων πρὸς Σειρήνας 38—παραδόσεις περὶ Γοργόνων 38 κέ.—πρώτη ὑποτύπωσις τῆς Γοργόνος κητοειδῆς δαίμων 44
- Γοργόνειον 43
- Γοργῶ 375
- Γοργῶν 40, 44
- γουρούνα μετὰ γουρουνόπουλα· ὑποδεικνύουσα κρυμμένον θησαυρὸν 223 - 226· (ἄστερ.) βλ. Πλειὰς
- γουστερίτσα 93, 126
- γραῖα 45· μάγισσα 36, 188, 234
- Γραῖτος 202
- γυμνότης 3, 45, 293, 369 - 370, 414· ὡς μαγγάνευμα 170, 189, 190, 293, 294
- γύμνωσις πρὸ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης· βλ. Ἥλιος
- γυνή· μεταβολὴ ἀνδρὸς εἰς γυναῖκα 59—ταφὴ τῆς ἐπιζώσης γυναικὸς κατὰ τὴν κηδεῖαν συζύγου 63—ἀρπαγὴ γ. 261—ἀγορὰ γ. 261, 266—γ. εἰς ἔθιμα τελευτῆς 323, 324, 333, 336—ἐφηβείας δοκιμασία 369—πομπεύσεις 410, 411, 416, 417 κέ., 421—στεφανικὴ γ. 273—ἐρωτικὴ γ. 273—γ. κάθαρσις 294—γ. κτυπήματα 366 κέ.—γ. μαστιγώσεις 369, 371—γ. ἐορταὶ 372, 374—γ. κατολισθήσεις, προστριβή, ἐπαφὴ πρὸς βράχον 345 - 350
- Γωμεδῆμ 209
- Γωμεδὸμ 211
- Δαγιάκ, οἱ 323
- δαίμονες 191, 207· ἐπίκλησις διὰ κτυπημάτων 372—καταδιώκοντες καὶ κακοποιῶντες ἐπιτόκους καὶ λεγούς 375—παιδοκτόνοι 375
- δαιμόνια· εἰς παραδόσεις 195—ὑποταγὴ δ. 210—ἀποτροπὴ δ. 173, 206, 207, 330, 337, 338, 365, 369, 375, 377

- δαίμων ἀγαθός· βλ. ἀγαθός δαίμων
 δαίμων θήλεια 375, 376, 377· παραστά-
 σεις 39—ἀποτροπή διὰ χηνῶν 376
 δακτύλιος ἀρραβῶνος· βλ. γαμήλια σύμβολα
 δάκτυλος· συμπλοκή δ. κατὰ τὴν ἀκο-
 λουθίαν τοῦ γάμου 266, 286—πρὸς
 δυστοκίαν 362—μέσος δ. θεωρούμενος
 ὡς αἰσχροῦς 391 - 393, 394—ἀρχαῖαι
 παραστάσεις χειρῶν με̄ δισταλμένους
 τοὺς δακτύλους 396, 397, 398
 Δαναΐδες 197
 δεῖπνον· Σελήνης 186—κοινὸν 290
 δεκάτισμα· βλ. ὕβριστικά σχήματα
 δένδρον 67, 252, 254· δένδρα μηχανικὰ
 27 - 30—φυέντα ἐξ αἵματος 52—στοι-
 χειωμένα 52—μεταμορφώσεις εἰς δέν-
 δρα 53—δ. ἐν τῇ σελήνῃ 125, 195, 196
 —δ. ὑποβαστάζον τὴν γῆν 125, 195—δ.
 λαλοῦντα Ἡλίου καὶ Σελήνης 166,
 167
 δέρμα ἄρκτου ἐν τῷ οὐρανῷ 92, 229, 230,
 243
 Δευκαλίων 110, 350, 352
 Deverra 375
 Δηλιάδης 144
 Δηλιακὸς βωμὸς 372
 Δῆλος 174
 Δημαροῦς 99
 Δημήτηρ 161, 162, 166, 187, 287, 289,
 351, 406· Ἐλευσινία 372—Κιδαρία
 372
 Δημητρής· βλ. Διγενής
 Δημήτρια 372
 δημιουργία· παραδόσεις περὶ δ. ἀνθρώπων
 καὶ ζώων 127 - 128
 Δῆμος καὶ Δάφνη (ἀστερ.) 245· βλ. καὶ
 Αὐγερινός
 δημῶδεις κοσμογονικοὶ μῦθοι 90 - 129,
 193 κέ., 208, 230
 διάβολος 125, 127, 129, 138, 165, 166,
 189, 195, 334, 385, 386· βλάπτων
 ἐγκύους καὶ λεχοὺς 376
 διαλάλημα, διαλαλῶ· βλ. ὕβριστικά σχή-
 ματα
 Diana 375
 διάπειρα διὰ τῆς μάχης· βλ. ἀπόδειξις
 διασκέλις ἀνημμένου δαυλοῦ 295
 Διγενής 208, 271
 Δίδυμοι 219
 Διενής· βλ. Διγενής
 διηγῆσεις εὐτράπελοι 192—ὡς παραδόσεις
 70
 Δίκη· βλ. Ἀστραία
 δίμοιρο 442
 Διονής· βλ. Διγενής
 Διόνυσος 116, 279, 280, 371, 408
 Δίορφος 350
 Διόσκουροι (Ἄμφιον καὶ Ζῆθος) 243
 δίστιχα 117, 121, 125, 140, 158, 162,
 169, 188, 215· βλ. καὶ ἄσματα
- Djed Vschevjed (=πανδερκῆς γέρον),
 προσω. ἡλίου 162, 167
 δοῦλοι νεώνητοι 299
 δράκοντες 11, 12 - 16, 125, 126, 142,
 145, 147, 186, 207, 209· μεταμόρφω-
 σεις κόρης εἰς δράκοντα 7 - 11—δρά-
 κων τῶν καταγίδων 181
 δρακοντοκτονία 11 - 16, 44, 125 - 126
 δρακοντοπέγαδον 15
 Δράκος, Δρακοῦ, Δρακοῦλα, ὀνόματα ἀβα-
 πτίστου βρέφους 296
 Δράκων 11
 δρῖμες 71
 δρόμος τῆς Παναγίας· βλ. Γαλαξίας
 Δρύορες 145
 Δυάκ, οἱ 365
 δωδεκάημερον 50, 195
 δῶρα· ἀρραβῶνος 267 - 268, 304—κατὰ
 τὰ ἀμφιδρόμια 294—μετὰ τὴν γέν-
 νησιν ἢ βάπτισιν 297, 298—κατὰ
 τὴν 1ην Μαρτίου 250
- Ἐβενοῦλ 211
 Ἐβραῖοι 47, 99, 160, 165, 177, 222, 238,
 258, 277, 312, 338, 357, 376, 377, 419
 Egeria 375
 Ἐγίν 377
 Ἐγγελεῖς 59
 ἔγγελος 59
 Ἐδῆμ 122
 Εἰκασία· βλ. Κασία
 Εἰλείθουα 345, 359, 362, 375, 376, 378,
 379
 Ἐκάτη 166, 187, 190, 375· παράστασις
 αὐτῆς 189—προσφοραὶ εἰς Ἐ. 203,
 331
 Ἐκατόγχειρες 108, 109, 111, 112, 113,
 118, 119
 ἔκλειψις· ἡλίου 173, 206 κέ.—σελήνης
 191, 199, 206 - 209
 ἐλαία 211, 275, 280· εἰς παραδόσεις
 52 - 54
 Ἐλαιον 251, 276, 366· εἰς ἔθιμα τελευτῆς
 322, 323, 331, 332
 Ἐλαφος θεόπεμπτος πρὸς θουσίαν 175
 Ἐλεοῦσα· βλ. Παναγία
 Ἐλευθερία, ὡς βαπτιστικὸν 378
 Ἐλευθέριος, ὡς βαπτιστικὸν 378
 Ἐλευθῶ 379
 Ἐλευσινία 255, 406
 ἐλιά· βλ. ἐλαία
 Ἐλικῶν· μῦθος παρακωλύσεως ἀνυψώσεως
 αὐτοῦ 104, 123
 Ἐμπουσα 375
 ἐννάκ, ἐνατος 171, 252, 257, 288, 310,
 311
 Ἐνώχ 122, 181, 182, 183, 241
 ἐξαστέριν, ἐξάστερον· βλ. Πλειὰς
 ἐπιβιώσεως νόμος (survival in the cul-
 ture) 103, 260

- επιγραφαί· παραδόσεις περί ε. 73—δακτυ-
 λίων 270, 304, 305
 επιληψία 202
 επίσκοπος 386, 387
 επιτάφιος 251
 έπουράνια 202
 έπτά 151, 180, 250, 281, 288, 348, 373,
 376—άστέρες, έπτάστερον· βλ. Πλει-
 άς—άδελφια, πλανήται, έπταπάρθενος
 χορός· βλ. "Αρκτος
 έπωδαί 39, 126, 136, 140, 171, 172, 173,
 174, 186, 201, 202, 203, 204, 205,
 234, 250, 251, 252, 296, 337, 346,
 349, 366, 368, 369, 373, 382, 385,
 417
 'Ερινύες 110
 'Εριφύλ 211
 'Ερμής 129, 288· (άστήρ) 246
 'Ερμολανδοί 286
 έρυθρόν χρώμα 249 κέ., 308, 310, 311
 "Ερωσ 167, 340· τών Θεσπιών 351
 'Ερωτόκριτος 271
 'Εσθωνοί 286
 "Εσπερος 150, 154, 167, 199, 242, 244,
 245, 246· βλ. και Αύγερινός
 έστία 292, 293 κέ., 299, 300
 έστιασις 294, 298
 Εύδοκία 274
 εύλογησις, εύλογία (γάμος) 264, 265
 εύλογητική (νόμφη) 265
 εύλογητικός (νυμφίος) 265
 εύλογοῦμαι (νυμφεύομαι) 264, 265
 Εύρυδική 110
 εύτοκία 342 κέ.
 εύφημητικά όνόματα 74
 Εύφημιος πατριάρχης 409, 431
 εύχαι 151, 168, 203, 204, 250, 252, 258,
 275, 276, 278, 280, 281, 282, 291,
 322, 329, 336, 366, 367, 380
 'Εφλατούν μπουναρί (κεφαλόβρυσος του
 Πλάτωνος) 79, 80
 έφτά (έορτή) 295
 'Εφτά άδέρφια· βλ. "Αρκτος
 'Εφτά πλανήτες· βλ. "Αρκτος
 'Εφταπάρθενος χορός· βλ. "Αρκτος
 'Εφός· βλ. 'Εωσφόρος
 'Εωσφόρος (άστήρ) 245, 246· βλ. και
 Αύγερινός
 'Εχάμ 211
 Ζαμπέα· βλ. 'Ισαβέλλα
 Ζεύς 67, 114, 115, 116, 119, 176, 221,
 227, 229, 243, 288, 289, 351, 380·
 άνθος Διός 63—προσωνομιάι 177—πα-
 λαιοτάτη λατρεία αὐτοῦ ἐν ύψηλοῖς τό-
 ποις 177 κέ.—συνταύτισις πρὸς άγιον
 'Ηλίαν 176 κέ.—Κρονίων 116—Ταλε-
 τίτας 177
 Ζεύς (άστήρ)· σύγχισις πρὸς Αύγερινόν
 246—δημώδεις όνομασίαι 246
 Ζήθος· βλ. Διόσκουροι
 Ζογοθουήλ 210
 ζουνάρι τῆς καλόγριας· βλ. Γαλαξίας
 Ζυγαριά (άστερ.) 235
 ζῶα· παραδόσεις περί δημιουργίας 127 -
 129—ζῶων κτυπήματα 369
 ζώνη· βλ. Γαλαξίας
 Ζωογοθουήλ 211
 ήλιεῖον 130
 ήλιοβούτημαν 133
 ήλιογεννημένος, ήλιογέννητος 150, 151
 ήλιογραμμένος 155
 "Ηλιος· εἰς κοσμογονικοὺς μύθους 101,
 102, 116—κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους
 130 - 183—λατρεία παρ' αρχαίοις 130
 —ὡς άνθρωπος 131, 141—φράσεις
 και δοξασίαι περί ανατολῆς, μεσουρα-
 νήματος, δύσεως 131 - 136, 148—
 λουτρά ήλ. 133—τρῦπα οὐρανοῦ 131,
 136-137, 138, 140—βασιλεία δώματα,
 ανάκτορα 135 - 137—ἐν παραμυθίοις
 137 - 138, 143—ὡς γίγας 138, 142—
 άπολίθωσις τῶν προσερχομένων ἐγγύς
 τοῦ πύργου του 138—μήτηρ αὐτοῦ
 137, 138, 139, 147, 148, 149, 167,
 169, 186—φονεύει μητέρα, πατέρα,
 άδελφούς 139, 144—άδηφάγος 138,
 139, 145 - 146—ψήνει τὸ ψωμί εἰς
 τὴν άκραν τοῦ κόσμου 139—κοιμάται
 140—χορεύει ἢ πηδᾷ ἢ στρέφεται ὡς
 τροχός 140 - 141, 180, 183—πτερω-
 τός 141—πόδες, κέρατα, δδόντες 141
 —εἰς μετεωρολογίαν 141—αἰμόδιφος,
 άνθρωποφάγος 139, 142, 143, 144, 167
 —αἱματογαρῆς λατρεία 'Ηλ. 142—περί
 ήλιακῶν ήρώων 130, 138, 144, 145, 146,
 147—άδελφαί 150—τέκνα 150, 151,
 154, 242—σύζυγος ἢ άδελφός Σελήνης
 150, 151, 153, 154, 185, 194, 220 —
 γάμος 'Ηλ. και Σελήνης 151 - 152,
 154—ὡς ἰδεῶδες τελείου κάλλους 155-
 158—παιδιά γεννώμενα με τὸν "Ηλ. ἐπὶ
 τοῦ μετώπου 157—πηγή ωραιότητος
 158—άγών περί κάλλους 159—ὀφθαλ-
 μός Θεοῦ 160—πανδερκῆς 161—συμ-
 παθεῖ τοὺς ἐν τῇ γῆ πάσχοντας 162—
 διαβιβάζει παραγγελίας 162—έρωτᾷ-
 ται περί άγνωσμένων και δυσσευνη-
 των πραγμάτων 24, 163 - 168—ζη-
 τεῖται παρ' αὐτοῦ ἐξήγησις άκατανοή-
 των φαινομένων 165—δένδρα λαλοῦντα
 'Ηλ. και Σελήνης 166, 167—λείψανα
 λατρείας 168 - 171—άντικατάστασις
 λατρείας αὐτοῦ ὑπὸ άγ. 'Ηλίου 168,
 176 κέ.—εύχαι και ὄρκοι εἰς αὐτὸν
 168, 169—άπαγόρευσις τοῦ οὐρεῖν ἢ
 άπογυμνῶνεσθαι πρὸ αὐτοῦ 170—
 γύμνωσις πρὸ τοῦ 'Ηλ. πρὸς θερα-

- πείαν 170 —ἀφοσίωσις παιδίου εἰς
 Ἦλ. 143, 171—ἐπωδαί 171 - 174—
 προσφοραὶ πρὸς τὸν Ἦλ. 171 - 173—
 παράστασις ἡλιακοῦ φωτός ὡς χρυ-
 σοῦ 174—ὡς ρευστοῦ 131—ἵπποι καὶ
 ἄρμα 179, 180—Ἦλ. καὶ Σελήνης
 ἔρις περὶ κάλλους 194—μονόφθαλμος
 194—δοξασίαι περὶ τῆς ἐκλείψεως τοῦ
 Ἦλ. 173, 206 κέ.—τὸ δακτυλοδεικτεῖν
 τὸν Ἦλ. 206—τροπαὶ χειμεριναὶ 141,
 369—θεριναὶ 140, 141, 168, 175—
 δύοσις μετὰ κρότου 218—προφύλαξις
 ἀπὸ τῆς ἐπηρείας ἡλιακῶν ἀκτίνων
 252, 258
 ἡλιοσκαμμαγκισμένος, ἡλιοσκάμμαγκος,
 ἡλιοστάλακτος 155
 Ἦλιὸν προφήτης· βλ. ἅγιος Ἦλίας
 ἡλιοκόρασον 151
 Ἦνίοχος (ἄστερ.) 233, 235
 Ἦπειῶται 215
 Ἦρα 153, 287, 289, 362, 375, 380
 Ἦρακλειδης, ἐπίσκοπος Ἐφέσου 409
 Ἦράκλειος 265, 274
 Ἦρακλῆς 11, 79, 88, 130, 142, 144, 145,
 146, 147, 163, 207, 241· μῦθοι ἡλια-
 κοὶ 130, 142, 144, 145, 146, 147—
 ἀδηφάγος, πότης 145 - 146
 Ἦσαίης 291, 292
 Ἦφαιστος 161, 163
 Ἦώς 144, 145, 148, 150, 153, 174

 Hercules 130
 Holda 134
 Hupa 348

 Θάλασσα· προσωποποιήσις 98, 99—παρα-
 δόσεις 91 - 93, 120, 122 - 125—γα-
 λινώσις δι' ἵππειων τριγῶν 93, 123,
 125—ὄρια 123 - 124—μήτηρ Ἦλίου
 134, 147 - 148—κόρη τοῦ Ἦλίου καὶ
 τῆς κερᾶ Θάλασσας 150
 Θάλλινος 280
 θαλλὸς 280, 358
 Θάνατος 146
 Θαργήλια 372, 373, 407
 θαργηλὸς 173
 Θαυμάσιον ὄρος 106
 Θεία 111
 Θελαβοήλ 210, 211
 Θέμις 111
 Θεοδόσιος 124
 Θεοδώρα 37
 Θεοτόκος 360
 Θεοφάνια 77, 216, 368
 Θεοφκνὼ 271
 Θεόφιλος 21, 22, 27, 28, 31, 32, 36, 37
 Θεσμοφόρια 290, 372, 406
 Θέτις 11, 18
 Θηβαῖοι 144
 Θησεὺς 144, 372

 Θιβέτιοι 207
 Θορίκιος πέτρος· βλ. λίθος
 Θραῦσις· ἄξονος ἀμάξης 313—κοινοῦ πο-
 τηρίου 283, 312—πινακίου 313—
 σκευῶν γαμηλίου τραπέζης 312—ἀγ-
 γείων κατὰ τὴν κηδεῖαν 321 κέ., 330
 κέ.—κατὰ τὸν γάμον 338—εἰς ἄλλας
 περιστάσεις 337 - 338, 367
 Θρέψιμο 320
 Θύρα· θ. στέψις 278, 280—παραστατῶν
 ἐπάλειψις 266, 287, 313—ἀνοιγμα θυ-
 ρῶν ὡς ὠκυτόκιον 363
 Θυσία· εἰς Ἦλιον 143, 173—δημοτελής
 πρὸς ἀποτροπὴν νόσων 175—εἰς ἄγ.
 Ἦλιαν 175—ἐλάφου 175—ταύρου 175
 —προβάτου 175—εἰς Σελήνην 203—
 παιδῶν 143—ἀνθρωποθυσία 258, 370
 —γαμηλία 290—κατὰ τὰ ἀμφιδρόμια
 294—ἀλέκτορος πρὸς εὐτοκίαν 358—
 εἰς χθονίους θεοὺς 359

 Ἰαμίδαί 126
 Ἰανουάριος 200, 235
 Iasmund 352
 Ἰασπις· βλ. περίαπτα
 Ἰάσων 207
 Ἰγιανῆς· βλ. Διγενῆς
 Ἰενῆς· βλ. Διγενῆς
 Ἰερεμίας 123, 432
 ἱεροτελεστία γάμου· βλ. γαμήλια σύμβολα
 Ἰεχωβᾶς 177
 Ἰησοῦς 82, 179, 257
 Ἰκασία· βλ. Κασία
 Ἰκτερος 170, 205
 Ἰλλυριοὶ 247
 Ἰνδιγιταμένται 375
 Ἰνδοὶ 98, 107, 117, 149, 206, 207, 232,
 240, 269, 299, 365, 420
 Ἰνδρας 15, 98, 107, 125, 147
 Intercidona 375
 Ἰορδάνης ποταμὸς 178, 239· βλ. καὶ
 Γαλαξίας
 Ἰουδαῖοι 180, 323, 326, 328, 335, 338,
 351, 361, 397, 398
 Ἰούδας 197
 Ἰουλιανὸς 240, 407, 409
 Ἰουστινιανὸς 17, 264, 272, 409, 411—
 Ρινότμητος 410
 Ἰπποκράτης 1, 7 κέ.—κόρη Ἰ. 7 κέ.
 Ἰππόλυτος 144
 Ἰππομένης 33
 Ἰρανουαγράφας 107
 Ἰρις 205, 241
 Ἰροκέσι 286
 Ἰσαὰκ 273
 Ἰσαβέλλα 54
 Ἰσατὰρ 211
 Ἰσις 379
 Ἰσπανοὶ 440
 Ἰσταρ 203

- Ἴταλοι 231, 232, 234, 440
 Juno 374
 Ἰφιγένεια 279
 Ἰωαννιτῶν τάγμα 13, 14
 Ἰώβ 123
- Κα'αβᾶ 351
 Κάδμος 59
 Κήδες· βλ. Καλλικάντζαροι
 Κάης· βλ. Κάιν
 καθάρματα 327, 331, 372-373· βλ. καὶ καθάρσια
 καθαρμός 295, 325, 327, 328, 329, 330, 332, 338, 370, 373
 καθάρσια 327, 374· βλ. καὶ καθάρματα
 κάθαρσις γυναικῶν· βλ. γυνή
 καθρέπτῃς μαγικός 21, 23 - 27—εἰς Ἄραβας συγγραφεῖς 25—εἰς παραμύθια καὶ μυθοπλαστίας 24 - 25, 164—πρὸς δοκιμὴν ἀγνείας γυναικός 25· βλ. καὶ κάτοπτρον
 Κατάφας 72
 Κάιν 122, 195, 196, 197
 Καινὴ Ἱστορία Πτολεμαίου 84 κέ.
 καινουργίης 313, 323, 338
 Καιπολής 209
 καιροὶ (ἄνεμοι) 202, 203
 καλάμια (παράδ.) 71, 72
 Καλαμωτοῦσοι 193
 καλάνθρωπος· βλ. μανδραγόρας
 Καλεβάλα 168
 Καλὲς Κυράδες 47· βλ. καὶ Νεράιδα
 Καλὴ 45, 46, 47—τῶν Ὀβκῶν 47· βλ. καὶ Νεράιδα
 καλιμάννα 318
 καλιτάτας 318
 Καλλικάντζαροι 45 - 47, 50, 74, 76 - 78, 195, 196
 Καλλισπούδηδες 46· βλ. καὶ Καλλικάντζαροι
 Καλλιστώ 47, 229
 Καλλιτσαντέροι 77· βλ. καὶ Καλλικάντζαροι
 Καλοὶ τῶν ὀρέων 45 - 47
 Καλοκυράδες· βλ. Νεράιδα
 Καλυψὼ 105
 Κάλω 47· βλ. καὶ Νεράιδα
 Καμβόδιοι 228
 Καμιλαρόι 229
 κάμφουρα 211
 κανδήλιον 61, 64, 65, 323, 332, 333, 334, 335
 κανίσκια 297, 298
 κανισκοφόροι 297
 Καπιτώλιον 377
 κάπρος χρυσόθριξ 226
 Κάραβος· βλ. Ἄρκτος
 Καραίβαι 154
 καρδία τετριχωμένη 88
 καρκίνος (παράδ.) 196
 κάρυον 223, 287, 315, 319, 383
 Κασία 21, 31 - 37
 Κασ(σ)ιανή· βλ. Κασία
 Κασσιόπεια (ἄστερ.) 213
 Κάσσιοι 222
 κάστρον ὠριᾶς 51
 καταπύγων, κατάπυγος 392
 καταχθόνια, τὰ 202
 καταχύσματα· βλ. γαμήλια σύμβολα
 κατοπτρομαντεία 355
 κάτοπτρον 355· βλ. καὶ καθρέπτῃς
 Κένταυρος (ἄστερ.) 213
 Κεφαλλῆνες 129
 Κέφαλος 144, 153, 154
 Κῆβ 100, 101
 κηδεῖα 321 κέ· ὁραῦσις ἀγγείων 321 κέ., 330 κέ.—ἔκχυσις ὕδατος 322 κέ.—ραντισμοὶ 328, 330, 333, 336—νίψεις 61, 322, 326, 327, 328, 329, 333—προσφοραὶ εἰς τὸν νεκρὸν 331 κέ.—ζῶων 58 κέ.
 κηλίδες Σελήνης· βλ. Σελήνη
 Κῆτος (ἄστερ.) 213
 Κητῶ 115
 Κιβωτὸς τοῦ Νῶε· βλ. Ἄρκτος
 Κιδάρια Δημήτηρ· βλ. Δημήτηρ
 Κινάδων 407
 Κιργίζοι 286
 Κίρκη 138, 141
 κίσσα 128
 κίτρινος 249
 κίων· βλ. στῦλος
 κλειθρῶν ἀνοιγμα· βλ. ὠκυτόκια
 κλεις· οὐρανοῦ 148—σύμβολον εὐτοκίας 364
 Κλέφτες· βλ. Ἄρκτος
 κλήδων 168
 κλήμα· στέφανοι ἐκ κλ. 274, 275, 276, 280, 307 - 312—εἰς ταφὰς 280 - 281
 κλίκι 318
 κλυντήρα 318
 Κλυταιμνήστρα 279
 κλωσσα με κλωσσόπουλα· ὡς θησαυρὸς 222 - 223—(ἄστερ.)· βλ. Πλειάς
 Κλωσσαριά· βλ. Πλειάς
 κλωστή τῆς ζωῆς 258
 Κοζάκοι 231
 Κοῖος 111
 κόκκινος ἔρνιο 68—χρῶμα· βλ. ἐρυθρὸν
 κόκορας· βλ. ἀλέκτωρ
 κολλίνες 319
 κόμβος 256, 308, 310, 311, 363, 364
 κόμης λύσις· βλ. ὠκυτόκια
 Κόνδε, οἱ 154
 confarreatio· βλ. γαμήλια σύμβολα
 Κόρη 288, 289· βλ. καὶ Περσεφόνη
 Κοριαῖκοι 222
 Κοριάκκι 240
 κορῶνα 274

- κοσμογονικοί μῦθοι· βλ. μῦθοι
 κόσμου συντέλεια, γαλασμός, χάση 125
 κούκκου τ' ἔλογο (πιτηνόν) 69
 κουνέλιον 211
 κουρά 412, 413, 418, 420
 κουρεμένος - η 413, 418
 κουσκουσές 247· βλ. καὶ τραχανᾶς
 Κουτσαβίτες 193
 Κουτσόβλαχοι 297, 298
 κουτσοδαιμόνιο 376
 κουτσός 46, 376
 κούτσουλος· βλ. ὕβριστικά σχήματα
 κουφέττα 316
 κουφή (ἔφις) 205
 κρασί· βλ. οἶνος
 κρήνης προσωποποιία 68
 Κρίσαμις 58
 Κροᾶται 237, 257
 κρόκος 211
 Κρονίων· βλ. Ζεὺς
 Κρόνος 99, 100, 108, 109, 111, 112,
 113, 114, 115, 116, 118, 119, 207
 κροντήρι· βλ. κλυντήρα
 κρότος· πρὸς ἀποτροπὴν δαιμονίων 173,
 206, 207, 337, 338—κατὰ τὴν δύσιν
 ἀστέρων 218
 κροῦσις χαλκῶν σκευῶν· βλ. χαλκοῦς
 κτερισμάτων καταστροφή 340
 κτυπήματα· δυστοκουσίας 366 κέ.—Βαί-
 ων 367 - 368—εἰς ἄλλας ἡμέρας 368
 -369—παρ' ἄλλοις λαοῖς 366, 368,
 369 370—ἀνάλογα ἀρχαῖα ἱερὰ νόμι-
 μα 370 - 374
 Κυβέλη 235, 240
 Κύκλωπες 108, 111, 113, 118, 119, 147
 Κυλίστρα· βλ. ὠκυτόκια
 Κυλλοῦ πήρα· βλ. ὠκυτόκια
 Κυμαῖοι 192, 408
 κυνόστομα, κυνόστομο 442
 Κυρᾶς χόρτο· βλ. χέρι τῆς Παναγίας
 Κυριακῆ· Πάσχα 67, 251—Διακαινησί-
 μου 337—πρώτη Ἀνοίξεως 349—Βαί-
 ων 367, 368, 369
 Κυριναλίου πλατεῖα 3
 κύων 65· τοῦ Ὁρίωνος (ἄστερ.) 212, 227·
 βλ. καὶ Σείριος
 κωνσταντινάτα 81, 82, 83
 Κωνσταντίνος Παλαιολόγος· παραδόσεις
 περὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ 56 - 57
 Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος 28, 29

 Λακεδαιμόνιοι 407
 Λάμιξ, Λαμία, Λάμια, Λάμιες 67, 68,
 150, 164, 165, 186, 208, 209, 375
 λαμπάδα· Λαμπρῆς 251—γάμου 281—εἰς
 παράδοσιν 40 - 41
 λαμπηδών 206
 Λαμπρῆ 368
 Λάπωνες 335, 352

 λάρος (παράδ.) 48
 Λατανοὶ 140, 154, 192, 300, 325
 Λεβάντες 202
 Λεζά, ὁ 96
 Λειμώνος μονή 181
 λειψάνου πόμπευσις 409
 λειῶμα, τὸ (παράδ.) 75
 Λεόντιος 410
 Λεπρεὺς 145, 147
 Λεττοὶ 245, 329, 335
 λευκὸν χρῶμα 249, 253, 256, 258, 309,
 310
 λεγὼ 295, 296, 297, 298, 322, 328, 358,
 364, 375, 376, 377, 380
 Λέων ὁ Δ' 265
 Λέων ὁ σοφὸς 2, 23, 26, 28, 262, 263,
 265· θυμᾶσια κατασκευάσματα 23,
 26 - 27, 28, 297
 Λητώ 359, 375
 Liber 130
 λίθος· αἰμοστάτης 82—λευκὸς ὡς σελήνη
 192—ὕπὸ λίθον κατάκρυψις 252, 253,
 254—πέτρα ριζιμιά 296—δι' εὐτοκίαν
 ἢ γονιμότητα 342 - 350—Παλιὰ Πέ-
 τρα 346—γαστρομένη π. 349—Π.
 τῶν νυφάδων 348—γυναικόπετρες 349
 —'Αγ. Τρυπημένη 349, 353—γέννησις
 ἐκ λίθου 350 - 352—petra genatrix
 350—τῆς μητρὸς τῶν θεῶν 351—ἱερὸς
 τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς Ἄγαρ 351—
 Θεορίκιος πέτρος 351—'Αγέλαστος πέ-
 τρα 351—Κύκνειοι λ. 352—ὡς ὠκυτό-
 κια περίπτα 361—τῆς ἁμαρτίας 421—
 τῆς κατασχόνης 421—τοῦ κροτάλου
 421—λιθοβολία 374
 Λιλιθ 376, 377
 λίμνη ἄπατος 56
 λιοβούτημαν 133
 λιογέννητος 155· βλ. καὶ ἡλιογέννητος
 Λιόκαλη· βλ. Παναγία
 λιόκαλος 155
 λιόκουρο, λιοκρούγμα, λιόκρουση· βλ.
 ἔκτερος
 Λιτουανοὶ 335
 λιτροπόδια· βλ. Ἄρκτος, Ὁρίων
 Logi 147
 λόγοι συμβολικοὶ· βλ. ὠκυτόκια
 λουδωρία 416, 422, 436
 Loki 147
 Λουκᾶς Εὐαγγελιστῆς 15
 Λουπερκάλια 374
 Λούπερκοι 374
 λόγος 369, 373
 λυκανθρωπία· συμφυρμὸς τῶν δοξασιῶν
 πρὸς τὰς παραδόσεις περὶ Καλλι-
 καντζάρων 78
 Lucina 375, 380
 Λυκοκατζαραῖοι 50· βλ. καὶ Καλλι-
 κάντζαροι
 λύκος 127, 193, 374, 383

- Λυκοῦργος 280
 Luna· βλ. Σελήνη
 λύσσης θεραπεία 355
 Λώτ 110
- μαγγανεύει 8, 35, 110, 170 - 171, 190, 220, 256, 257, 293, 308, 338, 356, 358, 384, 385, 396
 μαγεία 350, 361 - 362, 410· μαγείας τιμωρία 410
 μάγια 257· συνεργεία σελήνης καὶ ἄστρον 187, 188, 191, 220· βλ. καὶ Σελήνη
 μαγικός· βιβλία 35, 107, 186, 188, 200, 209, 361—πράξεις 200, 203, 251, 253, 259, 350, 353, 363, 366, 372, 375, 382, 383, 385, 400, 417—πίττα 190—λόγια ἐν περιήτοις 361—ἐμπόδια τοκετοῦ 362 - 365
 μάγοι, μάγισσαι 9, 35, 138, 170, 187, 188, 189, 190, 191, 195, 234, 293· βλ. καὶ γραῖα μάγισσα
 Macusi 370
 μαῦρα 248
 μαῦρα 294, 295, 296, 297, 356, 357, 366, 367
 Maidu 348
 Μάιος 421
 Μαῖστρος 202
 Μακεδόνες 6, 287
 μαλιά (νόσος) 436
 Μανδαῖοι 239
 μανδήλιον 268, 303, 304, 305, 306, 313
 μανδραγόρας 73 - 74
 μανδραγοῦδα, μανδραγοῦρα· βλ. μανδραγόρας
 Μάνι 144
 Μανιβῶ 144
 Μανιχαῖοι 128
 Μάννα 300
 μαντική 126, 251, 252, 253, 254, 312 - 313, 355, 360
 Μιορί 94, 117
 Μιοῦι 95
 Μαρδούκ 98, 124
 Μαρδούχ· βλ. Μαρδούκ
 Μαρσατ 211
 Μαρρηβάτ 209
 Μάρκ 358
 Μαρκάβ (ἄστηρ) 235
 Μαροκίνοι 323
 μάρτα, ἡ 249· βλ. καὶ Μάρτης
 Μάρτης 249 - 259· συνήθειαι κατὰ τὴν α' Μαρτίου 249, 250, 251, 337, 338—μάρτης, μάρτηδες (ἐγχρωμα νημάτια) 249 κέ.—σκοπὸς τοῦ ἐθίμου 252-253, 254—ἀνάλογοι συνήθειαι 256 - 257—παράδοσις μάρτη 250, 251, 252, 258 - 259—ὁ μάρτης παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς 253 - 254—κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους 255—τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους 254 - 255—γένεσις καὶ σημασία τοῦ ἐθίμου 256 κέ.—Θραῦσις ἀγγείων 337, 338—Μαρτίου εἰκοστὴ πέμπτη 337
 μαρτίτσια, τὰ 249· βλ. καὶ Μάρτης
 μαρτσάτανον 249· βλ. καὶ Μάρτης
 μάρτσου 249· βλ. καὶ Μάρτης
 μαστίγωσις· γυναικῶν ὑπὸ ἀνδρῶν 369—ὡς δοκιμασία ἐφηβείας 369—Σπαρτιατῶν ἐφήβων 370—γυναικῶν ἐν Ἀλέξ 371—ἀγάλματος Πανὸς 371—εἰς ἐορτὴν Δήμητρος 372—περὶ τὸν δηλιακὸν βωμόν 372—φαρμακῶν ἐν τοῖς Θαρηγλίσις 372—κατὰ τὰ Λουπερκάλια 373 - 374—βουλήμου ἐξέλασις 373—κατὰ τὰς νόνας καπρωτίνας 374—ὡς ποινὴ 418
 Μαυρίκιος 265, 273, 284, 410
 μαυρομάνικο μαχαῖρι 78
 μαῦρος· κρασί 314—σκύλος 385
 Μαυσωλεῖον 12
 Maui 160
 Μαχαβαράτα 160
 Μεγάλη Ἄρκτος· βλ. Ἄρκτος
 Μέγαρα 144
 Μέδουσα 39, 43
 μειλίγματα 331, 353
 Μελανίπη 103, 104
 μέλι 171, 172, 173, 285, 287, 297, 315, 319, 320
 Μελίαι νόμφαι 110
 Μελιγγοὶ 19, 20
 Μελικέρτης 146
 μελισσανδροῦ, Μελισσαντροῦ 48, 49
 Μελισσαντρος 48
 Μελκάρθ· βλ. Μελικέρτης
 μελόπιττα· βλ. γαμήλια σύμβολα
 Μενέλαος 11
 Μένεσις 154
 Μεξικανοὶ 398
 Mercurius 130
 Μερόπη 219
 μέρσινα, τὰ 77
 Μεσσαλιανοὶ 128
 Μεσσίας 180, 182
 μεταμόρφωσις· κόρης εἰς δράκοντα 7 κέ.—παράδοσις 47 - 48, 53, 55, 69, 288—ἀνδρὸς εἰς γυναῖκα 59—ἀνθρώπων εἰς ζῶα 92, 138, 229, 230—Χριστοῦ, ἁγίων κλπ. 178, 179
 μηλαδέλφι (πτηνὸν) 68
 Μηλεία, ἐπίκλησις Ἀφροδίτης 33
 μη(ε)λιγγόνι 19, 20
 μηλοβολία· βλ. μῆλον
 μῆλον· εἰς παράδοσιν 31—συμβολικὴ σημασία προσφορᾶς 32 κέ.—ἐρωτικὸν σύμβολον 33—εἰς μαγγανείας 35 - 36—μῦθοι 33—Ἐριδος 33—εἰς γαμήλια ἔθιμα 34 - 35—ἐχέγγυον ἀγάπης 34—μηλοβολία 33, 34, 35

- Μῆν 186
 μήνη 192, 199
 Μιάς, οἱ 196
 Μιζάρ (ἀστήρ) 234
 Μίθρας 148, 160, 179, 350
 Μικρά "Ἄρκτος (ἀστερ.)" βλ. "Ἄρκτος
 μικροκλόποι 410, 417
 Μίνως 62, 63
 Mitra 130
 Μίτρας 107, 160
 Μιχαήλ Γ' 21, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 36,
 265
 Μιχαήλ Παλαιολόγος 410, 414
 Μιχαήλ Πατριάρχης 266
 μνημεῖα τέχνης· μῦθοι περὶ αὐτῶν 3
 μνημόσυνα· βλ. νεκρὸς
 Μνημοσύνη 111
 μνήστρον, μνήστρα 267, 268, 270, 272·
 βλ. καὶ ἀρραβὸν
 Μοῖρα, -αι 172, 258, 295, 298, 346, 362
 μοιχαλῖς, μοιχὸς 408, 410, 417, 418, 420,
 421
 μολλᾶς 286
 Μολοσσοὶ 6
 Μορία 63
 Μορμῶ 375
 μόροτος 372
 Μορφορέσιοι 229
 μόσκος 211
 μουζα, μουντζα, μουντζώνω· βλ. ὕβρι-
 στικά σχήματα
 μουζωμένος 386, 405
 Μοῦσαι 104
 μουσικῆς δύναμις ἐπὶ στοιχείων φύσεως
 104 - 105
 Μουσουλμάνοι 182, 269, 330, 333, 351,
 397, 398, 399
 μουτζάλωμα 418
 μουτζοκουρεμένος 413
 μουτζοπαντρεμένη 413
 μουτζωμένος 413
 μπαούτα 393
 μπατουδοὶ 369
 μπράτιμος, μπράτιμος 315, 319, 320·
 βλ. καὶ βλάμης
 μύδρος διάπυρος· βλ. ἀπόδειξις
 μῦθοι· μεσαιωνικοὶ ἑλληνικοὶ 1 - 20—περὶ
 Φειδίου καὶ Πραξιτέλους 3 - 7—ἀρ-
 χαίων μνημείων 3—τῆς κόρης τοῦ
 Ἰπποκράτους 7 κέ.—τῆς κόρης τοῦ
 Ἀπόλλωνος 10—ὄφρομόρφων παρθέ-
 νων 10, 11, 15—Πηλέως καὶ Θέτιδος
 11—Πρωτέως καὶ Μενελάου 11—
 Νηρέως καὶ Ἡρακλέους 11—τοῦ ρο-
 δίου δράκοντος 12, 16, 44—δρακον-
 τοκτονιῶν 11, 12 - 16, 44, 126—Ἀ-
 γιλλέως 16 κέ.—τοῦ μήλου τῆς Ἐρι-
 δος 33—Ἰππομένους καὶ Ἀταλάντης
 33—Γοργόνων, Σειρήνων καὶ Σκύλ-
 λης 38—Ἀλεξάνδρου 2, 3, 38, 166—
 Ὀδυσσεύς καὶ Σειρήνων 38—Περ-
 σέως 39, 43, 44, 80—Αἰσώπειοι 47,
 48, 55, 122—περὶ Νυκτερίδος, Βάτου
 καὶ Αἰθυίας 47—Κρισάμιδος 58 - 59
 —Τειρεσίου 59—Κάδμου καὶ Ἐγγε-
 λέων 59—βοτάνης ἀνιστώσης νεκροῦς
 62 κέ.—Μινωίδου Γλαύκου 62—Ἀθη-
 δονίου Γλαύκου 62—Τύλωνος 63—
 ἀποκαταστάσεως μελῶν τοῦ σώματος
 ἡρώων 88—δημῶδεις κοσμογονικοὶ
 90 κέ., 193 κέ.—χωρισμοῦ οὐρανοῦ
 καὶ γῆς 91 κέ.—Ἐλικῶνος καὶ Πηγά-
 σου 102, 104 - 105, 123—ἀναβλύ-
 σεως πηγῶν ἐκ πλῆγματος 105—Ἀ-
 τλαντος 105 - 107—ὄφρων ἀνεχόν-
 των τὸν οὐρανὸν 106—θαυμασίου ὄφρος
 106—ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ οὐρανοῦ 108
 κέ.—Διὸς καὶ Τυφῶνος 116—ποιμένος
 καὶ θαλάσσης 122 - 123—αιτιολογι-
 κοὶ 128 - 129, 351—ἡλιακοὶ 130
 κέ—περὶ ἀπολιθώσεων 138—ἡλιακῶν
 ἡρώων 130, 138, 144, 146 - 147—
 Ἡρακλέους 11, 130, 142, 144, 145 -
 146, 362—Ἀθηνᾶς 148—οἰκογενεῖας
 τοῦ Ἡλίου 139, 144, 147, 148, 150,
 151, 153—γάμου Ἡλίου καὶ Σελήνης
 153 - 154—Πέρσης 153—Πασιφᾶς
 153—Κεφάλου καὶ Πρόκριδος 153 -
 154—Δήμητρος 166, 187, 351—λα-
 λούντων δένδρων Ἡλίου καὶ Σελήνης
 166 - 167—χρυσοῦ δέρατος, χρυσῶν
 μήλων κλπ. 174—ἐξίλασμοῦ τοῦ Ὀ-
 δυσσεύς 176—πίθου τῶν Δαναίδων
 197—προφήτου Ἡλιοῦ 180 - 183, 241
 —Σελήνης 145, 150, 153, 154, 168,
 184 κέ.—λύκου καὶ ἀλώπεκος 193—
 καταπόσεως Σελήνης 207—ἀστέρων
 καὶ ἀστερισμῶν 212 κέ., 242 κέ.—
 Πλειάδων 219, 220, 221, 229—κατα-
 στερισμοῦ ὕδρος 227—καταστερισμοῦ
 Καλλιστοῦς 229 - 230—Ὀρίωνος 221,
 229—Ἄρκτου 229—Γαλαξίου 241—
 Ἀντιόπης 243—Ἀμφίωνος καὶ Ζή-
 θου 243—ἀστερισμοῦ Στεφάνου 279—
 ἀρπαγῆς Περσεφόνης 287 - 289—γε-
 νέσεως ἀνθρώπων ἐκ λίθων 350 - 352
 —Δευκαλίωνος καὶ Πύρρας 350, 352
 —γεννήσεως Ἀγδίστιος 351—τοκε-
 τοῦ Λητοῦς καὶ Ἀλκιμήνης 375
 μύρμηξ 19, 20, 252, 254
 Μυρμιδόνες 17, 18, 19, 20
 μυρσίνη 374
 μύρτος 280, 373, 374
 μυστήρια· Ἐλευσίνα 255—Σαμοθρα-
 κίων 255
 μυτιὰ 393
 Μωάμεθ 176, 180, 399
 Μουσαῖς 179
 Νατάδες 67

- Ναίται 42, 43, 44
 Νεῖλος 239
 νεκρός 321 κέ.: ἔθιμα καὶ δοξασίαι 58, 61, 64, 280, 281—φύλαξις 64—μνημό-
 συνα 64—προσφοραὶ 331 κέ.—μίασμα
 329—λουτρόν 280, 321, 323, 324,
 328—ψυχὴ 61, 64, 334· βλ. καὶ κη-
 δεῖα
 νέκταρ 221
 Νέμεσις 122
 Νεοσηλανδοὶ 144, 195
 Νεράιδα 45, 46, 47, 67, 68, 70, 71, 74,
 172, 220, 361—κουτσὴ 46
 νερόν· βλ. ὕδωρ
 Nerthus 134
 νημάτων πολυχρώμων δεισιδαίμων χρῆσις
 249 κέ.
 Νηρεὺς 11, 87, 115
 νηφάλια ἱερά 173
 Νικηφόρος Φωκᾶς 182
 νίψεις πρὸς καθαρμόν· βλ. κηδεῖα
 νομίσματα 34, 35, 81, 83, 204, 253, 267 -
 268, 298, 304
 Νουίτ, ἡ 100, 101, 102
 νομηγία 202, 203, 204, 205
 νουνά 320
 νοῦνος 301, 318
 Νοῦς 100
 Νούτ· βλ. Νουίτ
 νυκτερίς (παράδ.) 47, 48
 Numeria 375
 νύμφαι 63· Πηγαῖαι 67 —Μελίαι 110
 νύμφη 34, 35, 152, 257, 265, 266, 267,
 268, 270, 271, 274, 275, 276, 287,
 338, 358, 364· μετὸν ἥλιον καὶ τὸ
 φεγγάρι ἐπὶ προσώπου 157—εἴσοδος
 εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου 299—θρη-
 σκευτικὴ καθιέρωσις 292—περιαγωγὴ
 αὐτῆς περὶ τὴν ἐστίαν 292, 300—
 ἄρσις ὑπὲρ τὸ κατώφλιον 292—περι-
 ἡγήσις τρις περὶ τὸ πῦρ τῆς θυσίας
 299· βλ. καὶ γαμήλια σύμβολα
 νυμφικὸς πέπλος 266, 269
 Νύξ 145, 148
 Νυσίτ· βλ. Τουδῶ
 νυχτοκόπους (ἀστήρ)· βλ. Ζεὺς
 ξένια, τὰ 267
 ξενιάσματα 267, 303
 ξύλο τίμιον ὡς περίαπτον 82
 ξύρισις ὡς ποινή 412, 418, 420
 Ὀβκοί· βλ. Ἑβραῖοι
 Ὀδίν 161, 230
 Ὀδυσσεὺς 38, 176
 Οἰδίπους 144
 οἶνος 253· εἰς ἔθιμα γαμήλια 282 κέ., 313
 κέ.—τελευτῆς 61, 330, 331, 332—
 σπονδὴ εἰς ἥλιον 172
 Ὀμόρωκα, ἡ 99
 Ὀνιτζέρ 211
 ὀνοβάτις 408
 ὀνοματοθεσία 294
 ὄνος 127· ἐπὶ ὄνου περιαγωγὴ 408, 410,
 415, 418, 420, 421
 ὄξυθύμια 331
 ὄπη· συνήθεια διόδου δι' ὄπης 345, 349,
 353
 Ὀπλειά· βλ. Πλειάς
 ὄρεοπάρπαρον (φυτὸν) 211
 Ὀρέστης 88
 Ὀρθία Λυγοδέσμη 370, 371
 ὄρκισμός σελήνης· βλ. Σελήνη
 ὄρκοι· εἰς τὸν ἥλιον 168, 169—σχετιζό-
 μενοι μετὰ τοὺς γαμήλιους στεφάνους 281
 ὄρνηθοκλόπος 418, 420
 ὄρνις 82· χρυσοτόκος 174—εἰς γεῦμα
 νεονύμφων 317 - 318—χρυσῆ 223
 Ὀρομάσδης 127
 Ὀρφεὺς 104, 110
 Ὀρφικοὶ 110, 112, 118, 160, 198
 Ὀσιρις 116
 ὀσμаниκὸν σύμβολον 199
 Ὀσσέται 300, 351
 Ὀσσηταί· βλ. Ὀσσέται
 ὄστοῦ ἀντικατάστασις 88
 Ὀστρια 202
 Οὐαλοὶ 232, 240
 Οὔνοι 17
 οὐράνια, τὰ 202, 203
 Οὐρανίδαι 108, 109, 111, 112, 113, 114,
 118, 119, 120
 Οὐρανός 90 κέ., 191, 231, 236, 237, 387
 —κολλημένος μετὰ τὴν γῆν 91 κέ., 193,
 194, 230, 243—σύγχυσις ἢ συνταύ-
 τισις πρὸς θεὸν 93, 120, 121—βίαιος
 χωρισμός ἀπὸ τῆς γῆς 92 κέ.—αἰδοῖα
 οὐρανοῦ 99, 120—μῦθος ἀκρωτη-
 ριασμοῦ 108 κέ.—τρῦπα οὐρανοῦ 131,
 136, 137
 οὐρεῖν πρὸ τοῦ ἡλίου· βλ. ἥλιος
 Οὐτουπῶν 209
 ὄφις 9, 10, 12, 16, 366, 369· ἀσκληπιείων
 11—παραδόσεις καὶ δοξασίαι 57 κέ.,
 126, 128—οἰκουρὸς 58, 60—ὄφεις
 συμπεπλεγμένοι 58, 59—σχέσεις πρὸς
 τὴν ὑγίαν 59—ἐνσάρκωσις ἀφηρωι-
 σθέντος νεκροῦ 60—πῶς ἐνισχύει τὴν
 ὄρασίν του 61—διὰ βοτάνης ἐπαναφέρει
 εἰς τὴν ζωὴν ὄφιν 62 - 65—θέτει πῦρ
 νὰ καύσῃ τὸν οὐρανὸν 93, 125—δη-
 μιούργημα Σατανᾶ 128
 ὄχτώ, τελετὴ πρὸς κάθαρσιν λεγούσ 294
 παιδεραστία 410· παιδεραστῶν πόμπευ-
 σις 409, 411
 παιδοποιία 298
 παῖς· περιφορὰ παιδὸς περὶ τὴν κολυμβή-
 θραν 295—χρυσῶνω ἢ ἀσημῶνω τὸ
 παιδί 297

παλαιοκουρεμένος, παλαιοκουρεμένη 413, 418

Πάν 371, 372

Παναγία· ανοίγει εἰς τὸν Ἥλιον τὴν πύλην τῆς ἀνατολῆς 148 - 149—μήτηρ ἡλίου 149—παράστασις αὐτῆς ὡς Ἡοῦς 148 - 149—συσχετισμὸς πρὸς Ἀθηναῖον 148—ἐρωτᾷ τὸν ἥλιον περὶ τοῦ υἱοῦ τῆς 168—Χέρι τῆς Π., Παναγιόχορτο, χορτάρι τῆς Π.· βλ. ὠκυτόκια—Λιόκαλη, ἐπίκλησις Π. 155—ἐκκλησία Π. Φανερωμένης 350—ἀντιλήπτωρ ἐν κινδύνοις 377—ἡ Γοργοεπήκοος 379—ἡ Ἐλεούσα 380—στήλη τῆς Π. 223

Παναθηναϊκὸν στάδιον· βλ. ὠκυτόκια

πάννα, πάννιστρον 191, 194, 195

πανσέληνος 189, 192, 200, 201, 202

Πάπα (γῆ) 94

Παπουλάκης μοναχὸς 52

παραδόσεις· πλασθεῖσαι ὑπὸ λογίων 1 - 2—δημῶδεις 2—ὡς πηγὰι ἱστορικῶν καὶ ἐθνολογικῶν πορισμάτων 2—περὶ Πραξιτέλους καὶ Φειδίου 3—Ἀσκληπιείων 11—δρακοντοκτονιῶν 15—βυζαντιναὶ 21 - 37—περὶ μαγικοῦ καθρέπτου 23 - 27—θαυμαστοῦ πλατάνου 27 - 30—Κασίας 31 - 37—Γοργόνων 38 κέ.—Γοργόνας τῆς Ἀττάλειας 38 - 44—κεφαλῶν μὲ μαγικὰς ἰδιότητας 42 - 44—Καλῶν τῶν ὄρέων 45 - 47—Νεραίδων 45, 46, 47, 68, 70 - 71—μεταμορφώσεως τῆς Βάτου 47 - 48, 55—ἄνθους μελισσαντροῦς 48 - 49—ὁμοιότης πρὸς αἰσωπεῖους μύθους 47, 48, 55—τρόπος δημιουργίας π. 49—θεσσαλικὰ λόγια ἐκ παραφράσεως δημοτικῶν ᾠμάτων καὶ παραμυθίων 51 - 52, 55 - 56—περὶ ἁγίας Σοφίας 51—γεφύρας τῆς Ἄρτης 51—κάστρου τῆς ὠριᾶς 51—μεσσηνιακαὶ 52 - 54—περὶ δένδρων 52 - 54—Θησαυρῶν 52, 222 κέ.—ἀρχαίων ἐρειπίων 54, 56—ἀπάτων λιμνῶν 56—μεταμορφώσεων 7 κέ., 47 - 48, 53, 69, 78—τάφου τοῦ Κωνσταντίνου 56 - 57—ὄψεων 57 κέ., 93, 125, 128—στοιχειῶν πηγαδιῶν καὶ πηγῶν 67—Λάμας 68—αιτιολογικὰ 68 - 70, 176—πρὸς ἐξήγησιν ἰδιωμάτων ζώων 69 - 70—λακωνικὰ 70 - 71—εὐτράπελοι διηγήσεις ὡς π. 70—περὶ Παραωριτῶν 70—ἐκ δημοτικῶν ᾠμάτων 51, 71—περὶ καλαμιῶν καὶ βροχῆς 71 - 72—Καϊάφα 72—ἐπιγραφῆς 73—ἀπολιθώσεων 51, 75 - 76—καταποντίσεως 76, 93—Καλλικαντζάρων 50, 76 - 78, 195—Στριγγλῶν 78—Πλάτωνος 78 - 80—κωνσταντινάτων 81 - 83—κοσμογονικὰ 90 κέ., 193 κέ., 208, 230—περὶ ἀποχωρισμοῦ οὐρανοῦ

καὶ γῆς 91 κέ.—καταστροφῆς τοῦ κόσμου 93, 125, 195—διαβόλου 125, 127 - 128, 195—δημιουργίας ἀνθρώπων καὶ ζώων 127 - 128—ἡλίου 130 κέ., 185, 186, 194—γάμου ἡλίου καὶ Σελήνης 151—ἁγίου ἡλίου 174, 176 κέ.—θυσίας ἐλάφου 175—μαρμαρωμένου βασιλιᾶ 51, 181—Σελήνης 91, 125, 151, 184 κέ.—κηλιδων Σελήνης 91, 92, 192, 193 - 198—δένδρου Σελήνης 125, 195, 196—ἀνθρώπου ἐν τῇ Σελήνῃ 195 - 198—Καίν 122, 195, 196, 197—Πλειάδων 218, 219 κέ., 229—κλώσσας μὲ κλωσσόπουλα 219 κέ.—γουρούνας μὲ γουρουνόπουλα 223 κέ.—Ὀρίωνος 228 - 229—Ἄρκτου 92, 230 - 234, 243—Γαλαξία 236 - 237—ἀστέρων ὡς καρφίων 92, 230, 243—Αὐγερινοῦ 245 - 246—τοῦ φυτοῦ τῆς Παναγίας τὸ χορτάρι 360

παραμύθια 68, 88, 174· περὶ μαγικοῦ καθρέπτου 24, 25, 164—χρυσοῦ δένδρου 30—μηλοβολίας 35—τοῦ ἐν παντὶ ἀτυχοῦντος πτωχοῦ 55—βοτάνης ἀνίστασης νεκρῶν 58, 61 - 65—ἡλίου 24, 137 - 138, 140, 142, 143, 145, 147, 150, 157, 159, 163 - 165, 166, 167, 168, 170, 187, 220—Σελήνης 143, 157, 166, 167, 186 - 187, 220—ἀπολιθώσεων 137 - 138—ἡλίου καὶ Σελήνης ἀνθρωποφάγων 142 - 143, 166, 186, 220—ἡλίου ἀδηφάγου 145—μητρὸς, ἀδελφῶν, τέκνων ἡλίου 147, 150—παιδίων γεννωμένων μὲ τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην ἢ τοὺς ἀστέρας ἐπὶ τοῦ μετώπου 157—ἐρωτήσεων πρὸς τὸν ἥλιον, σελήνην κλπ. 24, 163 - 168, 187—Ἐρωτος καὶ Ψυχῆς 167—λύσεως ἀπορημάτων ὑπὸ ὑπερτέρου ὄντος 165, 168—ἀστέρων καὶ ἀστερισμῶν 167, 218, 219, 220, 233—Πούλιας 218, 220—Αὐγερινοῦ 218, 243, 244—χρυσῶν ὀρνίθων 223—νεανίδων φρουσῶν δορὰς ζώων 230—κλωστῆς τῆς ζωῆς 258—παραμύθιον μὲ παρεμβολὴν στίχων 164

Παρασκευὴ 170, 201, 306· Μεγάλη—67, 257, 369

παραστάσεις· φόνου θηλείας δαίμονος 39—συνδέουσαι τὸν ὄφιν πρὸς θεότητα ὑγείας 59—καθελκύσεως σελήνης 170, 190—παιδίων ἐχόντων κλωσμάτια προσδεδεμένα εἰς τὸν καρπὸν 255—χειρῶν 397—δένδρου ἐν τῇ σελήνῃ 195, 196—θανάτου 280—ὄψ θηλαζούσης 225

παραστατῶν ἐπάλειψις· βλ. θύρα

Παραωρίτες 70

Παρθένος (ἀστερ.) 122, 246

- παρθενοφορία 410, 411
 Παρθενών 379
 Πάρθοι 408
 Πάριδος κρίσις 33
 παρμάκι· βλ. ὕβριστικά σχήματα
 παροιμίαι, παροιμ. ἐκφράσεις 57, 65, 66, 70, 74, 75, 81, 89, 91, 110, 120, 121, 122, 136, 139, 140, 141, 142, 152, 158, 162, 169, 184, 185, 186, 196, 197, 199, 200, 201, 203, 216, 217, 220, 252, 276, 386, 413, 417, 418, 419, 423, 424 - 425, 426, 427, 428, 429, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 440
 Παροῦμ 211
 Πασιφάη 153
 Πάσχα 140, 200· βλ. καὶ Κυριακὴ πάτερο 337
 πατήρ 293, 295, 296
 Παυλικιανοὶ 128
 Πειρασμός· βλ. διάβολος
 πελαργός 252, 258
 Πελειάδες· βλ. Πλειάδες
 Πέλοψ 88
 πέμματα σελήνης 190
 πενθερά 356, 387
 Πενθεὺς 153
 πεντάλφα 400
 πέντε· ἀριθμὸς δυσώνυμος 387, 398, 400 —ἱερός 398, 399
 πέπλος νομφικός 266, 269, 279· βλ. καὶ γαμήλια σύμβολα
 περιάπτα 39, 250 κέ.—κωνσταντινάτα 81 - 83 —προβασκάνια 81 —τίμιον ξύλο 82 —Ἰασπις 361—ὡς ὠκυτόκια 360 - 362—μαγικά λόγια ἐν περιάπτοις 39, 361 - 362—ὀδηγίαι πρὸς κατασκευὴν π. 361
 περιστέρι 317
 περυνάδα· βλ. πικνάδα
 Περκούν 183
 Περούβιοι 206, 352
 Πέρσαι 61, 168, 170, 177, 238, 247, 258, 269
 Περσεὺς 39, 43, 44, 138, 144· (ἄστερ.) 213, 235
 Περσεφόνη 161, 187, 203, 287, 288, 289· βλ. καὶ γαμήλια σύμβολα
 Πέρση 153
 πετεινός· βλ. ἀλέκτωρ
 πέτρα, πέτρος· βλ. λίθος
 petra genetrix· βλ. λίθος
 Πετραῖοι 351
 Πετρίτης 207
 Πηγαδίστρα 67
 πηγαί· ἔχουσαι θαυμασίας ιδιότητας 354 - 356—ἐπιφέρουσαι γονιμότητα 354 - 356—πηγὴ εἰς θέσιν Καλοπούλα 354 —π. Διὸς ἐν Δωδώνῃ 67· βλ. καὶ ὠκυτόκια
 Πηγαῖαι νόμφαι 67
 Πήγασος 104, 105, 123· (ἄστερ.) 235
 Πηλεὺς 11, 87
 πήλινος 321, 322, 323, 332, 337, 338
 πηλὸς 322, 332
 πήχη, πήχες· βλ. Ὀρίων
 Πιερίδες 104
 Πιέρος 104
 πικνάδα 390
 Πιλάτος 72
 Πιλειά· βλ. Πλειάς
 Pilmnus 375
 Πισίδαί 408
 πιστρόφια 317
 πίττα· μαγισσῶν διὰ φεγγάρι 190—εἰς γάμον 318, 320
 Πλαγκταί 221
 πλακοῦς 173, 285, 286, 287, 319
 πλανητῶν χαρακτῆρες 210
 πλάτανος θαυμαστός 21, 27 - 30
 Πλάτων· παραδόσεις περὶ αὐτοῦ 78 - 80
 πλατωνικοὶ 198
 Πλειά· βλ. Πλειάς
 Πλειάς (ἄστερ.)· ὀνομασίαι (Πούλια, Πλειά, Πιλειά, Ὀπλειά, Ἀπλειά, ἔξαστέριν, ἐξάστερον, ἑπτὰ ἀστέρες, ἑπτάστερο, Κλωσσαριά, Κλώσσα, ἀλέτρι) 214 - 215, 220, 222—γεωργικαὶ καὶ ποιμενικαὶ παρατηρήσεις καὶ ἐργασίαι 215 κέ.—πλειοδυσία 217—δύσις μετὰ κρότου 218—παραδόσεις 219, 222 - 224—ἐπιτροπὴ αὐτῆς εἰς μάγια 220—ἀδελφὴ Αὐγερινοῦ 218 - 219, Ἥλιου 166, 220—ὡς ἑπτὰ ἀδελφαὶ 219—μνηστὴ τοῦ Ὀρίωνος 219, 229—ὡς κλώσσα μετὰ κλωσσόπουλα 218, 219 - 223, 226—ὡς περιστεραὶ 221—γουροῦνα μετὰ γουρουνόπουλα 223—224
 πλειοδυσία· βλ. Πλειάς
 Πλητόνη 229
 πλιγοῦρι 247· βλ. καὶ τραχανᾶς
 Πλούτων 287, 288, 289
 πογαλέρκα· βλ. Ὀρίων
 πογονίαι 297, 298
 πολικὸς ἀστὴρ 232, 234
 Πολύιδος 62, 63
 Πολωνοὶ 161, 257
 πόμπευσις, πομπή, πομπεύω· βλ. ὕβριστικά σχήματα—πομπὴ μετὰ θεραπευτικὸν σκοπὸν 417
 Πονέντες 202
 ποντικός 70
 Πόντος 99
 Πορτογάλοι 231
 πορφυροῦς 142, 144, 198
 Ποσειδῶν 39, 104, 105, 123, 351
 ποταμός· βλ. Γαλαξίας
 ποτήριον κοινόν· βλ. γαμήλια σύμβολα
 πούλι 215
 Πούλια· βλ. Πλειάς

- πούλος βλ. ύβριστικά σχήματα
 Πραξιτέλης 1, 3 - 7
 πράσινος 249, 311
 προβασιάνια 256, 357, 388, 397, 405
 Πρόκρις 144, 153, 154
 Προμηθεύς 272
 προπηλακισμός 413
 προσευχή πρὸς ἀνατολὰς 168
 πρόσφουλας, προσφουλῶ 393
 προσωποποιία· πόλεων 12—ἀνθρωπομορ-
 φική ὑδάτων 67—κρήνης 68
 προφήτης Ἡλίου· βλ. ἅγιος Ἡλίας
 Πρῶσσοι 137, 147, 299, 335
 Πρωτεύς 11, 105
 πρώτη ἔτους 368—Μαρτίου 249 κέ., 368
 Πτολεμαῖος ὁ Ἡφαιστίωνος 84 κέ.
 πτύειν πρὸς ἀποτροπὴν κακοῦ 66 - 67,
 255
 Πυθαγόρας 245
 Πυθαγόρειοι 198
 πύλαι θριαμβικαὶ Ρωμαίων 354
 πῦρ 61, 93, 125, 126, 251, 285, 293, 299,
 326, 335
 πυραί· λείψανα λατρείας Ἡλίου 168—
 κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου Ἡλίου 175
 —τοῦ ἁγίου Ἰωάννου 175, 251—τὸ
 Πάσχα 251
 πυροβολισμοί· κατὰ τὰς ἐκλείψεις 207—
 τὸ Μ. Σάββατον 337, 376
 Πυροστιὰ (ἄσπερ.) 234, 235
 Πύρρα 110, 350
 Pūshan 130

 Pā 101, 128
 ραντίσματα 297
 ραντισμοί 328, 330, 333, 336, 357· βλ.
 καὶ κηδεῖα
 Ραφαήλ 376
 Ρέα 111, 235
 Ρεβέκκα 273
 Ριγ Βέδα 15, 97, 107, 148, 160
 ροδῆ 251, 252, 253, 258, 259
 ροδόσταμον 211
 ροιὰ 288, 289
 Ροῦ 95, 107
 Ρωμαῖοι 33, 168, 202, 217, 230, 240,
 258, 270, 279, 299, 364, 375, 388,
 392, 438
 Ρωμοῦνοι 34, 134, 141, 207, 253, 257,
 323, 325, 326, 329, 332, 333, 394
 Ρωξάνη 279
 Ρῶσοι 257, 325, 329

 Σαβαήλ 209
 Σαβάζιος 397
 σάβανον 331, 336
 Σαβαώθ 211
 Σάββατον 170· Μέγα—251, 337, 338
 σάγος 286
 σαλαμάνδρα 126

 Σαμαγίται 300
 σαμᾶρκο· βλ. ύβριστικά σχήματα
 Σαμόα 286
 Σαμοβόροι 329
 Σαμουήλ 182
 Σάξωνες 324
 Σαρακηνοὶ 163, 226
 Σάρδοι 286
 σαρμᾶκο· βλ. ύβριστικά σχήματα
 Σατανᾶς 128
 σάυρα 62, 93, 120, 126, 387
 Σαῦρος, προσων. Ἡλίου 126
 Savitri 107, 130, 174
 Savitti 160
 Σεατ (ἄσπερ) 235
 Σειρῆνες 38, 39, 40
 Σείριος (ἄσπερ.) 212, 244
 Σελήνη 158, 162, 179, 223, 242, 243, 244
 —κατὰ τοὺς μύθους καὶ τὰς δοξασίας
 τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ 184 - 211—ὄνομα
 184 - 185—προσωποποιία 185 κέ.—
 γένος Σ. 154, 166, 185, 186—ἀδελφὴ
 ἢ σύζυγος Ἡλίου 145, 150, 151, 152,
 153, 154, 166, 185, 194, 220—γάμος
 Ἡλίου καὶ Σ. 151, 152, 154—τέκνα
 Ἡλίου καὶ Σ. 150, 154, 242—μήτηρ
 Σ. 186, 194, —δειπνον 186—εἰς παρα-
 μύθια 143, 157, 166, 167, 186 - 187,
 220—ἀνθρωποφάγος 143, 166, 186,
 187, 220—ἐρωτήσεις πρὸς τὴν Σ.
 163, 166, 167, 168, 186 - 187—δέν-
 δρα λαλοῦντα Ἡλίου καὶ Σ. 166, 167
 —ὡς ὄμμα 160, 187—πανδερχῆς 166,
 187—παιδιά γεννώμενα μὲ τὴν Σ. εἰς
 τὸ μέτωπον 157—ἀπαγόρευσις τοῦ
 γυμνοῦσθαι πρὸ τῆς Σ. 170—συνεργὸς
 εἰς μάγια 187, 188, 220—καθέλωσι-
 σις ὑπὸ μαγισσῶν 170, 187 - 193—
 παράστασις καθελώσεως 170, 190—
 πέμματα ἢ πόπανα Σ. 190—ὡς ἀγε-
 λὰς 191 - 192—σεληναῖον γάλα 191—
 βούμορφος 192—ὡς κεφάλι τυρὶ 192 -
 193—ὡς τροχὸς 192—κηλίδες Σ., πα-
 ραδόσεις περὶ αὐτῶν 91, 92, 192, 193
 - 198—βοῖδογλυφίδες 92, 193—ἀσβου-
 νιά 91, 193, 194—πάννιστρον 191, 194,
 195—Σ. καὶ Ἡλίου ἕρις περὶ κάλλους
 194 - 195—μονόφθαλμος 194—δέν-
 δρον ἐν τῇ Σ. 125, 195, 196—ἄνθρωπος
 ἐν τῇ Σ. 195 - 198—μαντικὴ 198 -
 199—εἰς μετεωρολογίαν 199—ἐπιρ-
 ροὴ φάσεων Σ. ἐπὶ τῆς γῆς 199 κέ.,
 ἐπὶ τῶν ἀσθενειῶν 201 - 202—νουμη-
 νία, δοξασίαι καὶ δεισιδαιμονίαι 202-
 205—τὸ δακτυλοδεικτεῖν αὐτὴν 205 -
 206—ἐκλείψεις 191, 199, 206 - 209—
 εὐχαὶ καὶ ὀρκισμοὶ 209 - 211—εἰκὼν
 Σ. 185—χαρακτῆρες Σ. ἐν Σολωμο-
 νικῇ 210 - 211—μελάνι Σ. 211
 σεληνιασμός, σεληνιάζομαι 202

- σέμπρος 75
 σέντζον 29
 Σεραφείμ, Σεραφίμ 183, 210, 211
 Σέρβοι 237, 257, 332, 364
 Σερβοκροάται 238
 σημάδι (μνήστρον) 268, 304
 σημάδια (άστερ.) 213
 Σήτ, ό 128
 Shu 100, 101, 102, 107, 121
 Σιάμιοι 222, 228
 Sib, Sibou 100
 Σιδέρης 296
 σίδερο 385
 σιδηρούς 114, 171, 272
 Σιδι Φετχαλλάχ 348
 Σικελοί 126
 Σιλβανός 375
 Σίται 96, 97, 117, 195, 206, 240
 σιργουίνι βλ. ύβριστικά σχήματα
 Σιρόκος 202
 Σίσυφος 219
 σίτος· εις έθιμα τελευτής 332, 334—εις
 παραδόσεις 71, 75 - 76—εις γάμον 300
 Σκαλικαντζούρια βλ. Καλλικάντζαροι
 σκανίτης (πιτηνόν) 68
 Σκεπαρνέα βλ. Όρίων
 Σκιέρεια 371
 σκίλλη 371, 373
 σκιμαλίζω 392, 393
 σκορδομουτιά 393
 σκόρδον 414, 418
 Σκορπίος (άστερ.) 235
 Σκόθαι 17, 18, 19
 Σκόλλα 38
 Σκυλοκέφαλοι 139
 σκύλος· εις παραδόσεις 69 - 70—μαῦρος
 385
 Σκύφιος 351
 σκώληξ 252, 253, 254
 σκώμμα 121, 374
 Σκώτοι 228
 Σλάβοι 17, 33, 137, 140, 147, 149, 161,
 167, 176, 183, 228, 244
 Sol· βλ. Όλιος
 Σολομωνική 185, 209, 210, 211
 Σολομών 39
 Σόλων 7
 σόμα 147
 Σόμα, ή 154
 Σόμας, ό 98, 107
 σουπα· βλ. γαμήλια σύμβολα
 σουρβιά 369
 σουρβίζω 369
 Σουριδ 25
 Σούρυα 154, 160
 Σοχάν 190
 Σπαροῦ 209
 σπήλαια· πίστις εις αυτά 353
 σπονδή 331, 332· βλ. και κηδεία
 στάσιμα 186
 Σταυρός (άστερ.) 234, 235
 σταύρωμα 295
 στάχτη· βλ. ύβριστικά σχήματα
 Στάχυς (άστήρ) 246
 στέφανοι· βλ. γαμήλια σύμβολα
 στεφανοκράτωρ 273
 Στέφανος (άστερ.) 279
 στεφανῶ, στεφανοῦμαι 273
 στεφάνωμα 262, 269, 273
 στιά· βλ. έστία
 Στιχίας ό Αίτωλός 88
 στοιχειό 51, 52, 67, 68, 207, 222, 299
 στρίγγλα 76, 78
 στριγγλιάζω 78
 στρουντζα, στρουντζος· βλ. ύβριστικά
 σχήματα
 στυλάρκα 349
 Στυλιανή, Στυλιανός 381· βλ. και ώκυτό-
 κια
 στύλος· ύποβαστάζων την Γην 125, 195—
 τον Ούρανόν 97, 100, 101, 102, 105,
 106, 107
 στύραξ 211
 σύβακχος 372
 συκῆ άγρία 373
 συκοφάντης 421, 439
 συμβολικοί λόγοι· βλ. ώκυτόκια
 Συμνογιόρτια 381
 Συμπεθεριό· βλ. Άρκτος
 survivals 260
 σφάκελο, σφάκελος· βλ. ύβριστικά σχή-
 ματα
 Σφακιανοί 202, 203
 Σωρού 190
 Σωρός· βλ. Γαλαζίαις
 Σωτήρχα 209
 Σωφρόνιος, πατριάρχης Όεροσολύμων 135
 Τάγαλοι 335
 Ταίν 97
 τάσιμα 315
 Ταλετίτας· βλ. Ζεύς
 Ταλμούδ 122, 338
 Τάλως 177
 ταμποῦ 340
 Τάρταρος 116, 118, 119
 ταρχανόν· βλ. τραχανάς
 ταῦρος· θυσία 175—(άστερ.) 233
 τάφος 61, 64, 321 κέ· Πανάγιος 21,
 23, 26
 ταχινός (άστήρ) 242, 244
 Ταχίτιοι 222
 Τειρεσίας 59
 τελευταί γενεθλιακαί 292
 τελῶνι 67
 τέρας τρισώματον 373
 τερατουργός 5
 Τζάκωνες 19
 τζέπρα 390
 Τηθός 111, 148

Τιζμαβ 98
 Τιβέριος 3, 273, 284
 Τιβέριος Γράκιχος (παράδ.) 59
 Τιγράνης 237
 τίμιον ξύλον· βλ. ξύλο τίμιο
 Τιμούρ 420
 Τιτάνες 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 142
 Τουδῶ 88
 Τουρκοί 23, 52, 66, 79, 121, 198, 199, 207, 233, 238, 244, 247, 248, 364, 398, 419, 428
 Τουρκομάνοι 233
 τραγήματα 319
 Τραμουντάνα 202, 203
 τράπεζα κοινή· βλ. γαμήλια σύμβολα
 τραχανᾶς 244, 246 - 248
 τραχανολόγος· βλ. Αύγερινός
 τραχανός· βλ. τραχανᾶς
 τρεῖς, τρία, τρίς, 58, 61, 170, 171, 256, 288, 299, 309, 310, 324, 332, 334
 τριανταφυλλιά· βλ. ροδῆ
 Τριτοπάτορες 153
 Τριτοπατορεῖς 373
 τροπαὶ ἡλίου· βλ. ἥλιος
 τροχός· ἥλιος ὡς τρ. 140, 180, 183—σελήνη ὡς τρ. 192
 τρυποπέραςμα· βλ. ὠκυτόκια
 τσαντίλα 69
 Τσεντσένζοι 351
 Τσερμίσοι 329
 Τσέχοι 147, 161, 166, 167, 324
 Τσιγγάνοι 364
 τσίνια, τὰ 207
 τσιροπινᾶς (πηγνόν) 68
 τσίρος 68
 Τσουβάσοι 329
 τσουκνίδα 368
 Τύλος 63
 Τύλων 63
 τυροκόμος (γύψ) 68
 Τυφωεύς 115
 Τυφών 116
 Τύχη· εἰς παραμύθια 55, 165, 166—Ροδίων 12—εἰς ἄσμα 187
 Υάδες (ἀστερ.) 212, 214, 226, 227, 229
 Υάκινθος 144, 145
 Υάλινος 92, 230, 321, 323, 332, 338
 ὕβριστικά σχήματα· ἡ περὶ βασκανίας κατὰ τὰς νεοελληνικὰς δοξασίας πραγματεία τοῦ Β. Schmidt 384 - 385—τὸ σφακέλωμα ἔχει ἔννοιαν ὕβριστικὴν 385 - 386—νομίζεται καὶ ὡς ἀμαρτία 386 - 387—ὁ ἀριθμὸς πέντε δυσώνυμος ὡς ὑπενθυμίζων τοὺς σφακελώνοντας δακτύλους τῆς χειρὸς 387—ἀποφυγὴ κινήσεων προσομοίων πρὸς σφακέλωμα 387 - 388—τὸ σφακέλωμα ἄγνωστον εἰς ἄλλους λαοὺς πλὴν τῶν

Ἀλβανῶν 388—συνταύτισις πρὸς τὸν ἀρχαῖον σφάκελον 388 - 389—τύποι τῆς λ. ἐν τῇ μέσῃ καὶ νέᾳ ἑλληνικῇ 389 - 390—δεκάτισμα, τὸ διὰ τῶν δύο χειρῶν σφακέλωμα 390-391—ἐτυμολογία τῆς λ. σφάκελον· ἀρχαῖον ὕβριστικὸν σχῆμα 391 - 393—διατήρησις τοῦ ἀρχαίου ὕβριστικοῦ σχήματος 393 - 394—λόγος δι' ἐν τὸ σχῆμα τοῦτο ἐκλήθη σφάκελος 394 - 395—οὐδὲν κοινὸν πρὸς τὸ σχῆμα ἔχουν αἱ ἀρχαῖαι παραστάσεις χειρῶν με διασταλμένους τοὺς δακτύλους 395-397—ὅμοιαι παραστάσεις παρ' ἄλλοις λαοῖς 397 - 399—τὸ σφακέλωμα οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὰς παραστάσεις ταύτας 399—προέλευσις καὶ ἔννοια τοῦ σφακελώματος 399 - 401—ἡ λ. μουζα καὶ τὰ παράγωγα αὐτῆς 401-405—τὸ σφάκελον καὶ ἡ μουζα δὲν ὑπονοοῦσιν αἰσχροὺς πράξεις, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐκπομπέσεως 405 - 406—ἡ πόμπησις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις 406 - 408—παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς 409-416—παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ 416-419—παρ' ἀσιατικοῖς λαοῖς 419 - 420—παρ' εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς 420 - 421—ἐξέτασις τῶν λέξεων τῶν προσλαβουσῶν ὕβριστικὴν σημασίαν ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ· πομπή - πομπεύω 421 - 425 — ἄλλαι συνώνυμοι λέξεις 425 κέ, γαῖδουρογύρισμα 426—διαλλάγημα 426—γεβέντισμα 416, 417, 419, 426-429—σιργούνη 429—ἀσβόλη 429-434—στάχτη 434—γάνα 434-437—στροῦντζα 437-438—ἄλλο ὕβριστικὸν σχῆμα· ὀνόματα αὐτοῦ: στροῦντζος 438-439—σφάκελο 439—πούλος 440—κούτσουλος 440—παρμάκι 440—γεῖλος 440 - 441—ἔτερον σχῆμα: σαμᾶρο 441 - 442

Υγίεια 59

Υγῖνος 380

Υδριάδες 67

ὕδωρ 83, 100, 171, 257, 286, 349, 356, 366· κοιμώμενον 65-68—ἀναπαυόμενον 67—προσωποποιία 67—ἐπήρεια ὕδ. κατὰ τὰς δρίμας 71—ἀμίλητον 313—πόσις κατὰ νομηνίαν 202—εἰς ἔθιμα τελευταίας 61, 64, 322 κέ.—μετὰ ἄλατος ὡς ὠκυτόκιον καὶ ἀλλαχοῦ 356-358, 382

Υμέναιος 279, 280

Υπερίων 111, 132

ὕποδμημα εἰς ὠκυτόκια 356, 358

ὕς 227· βλ. καὶ γουρούνα

Φαραῶ 399

φαρμακός 191, 372, 373, 407

φαρράκια· βλ. γαμήλια σύμβολα

φάσκελο, φασκέλωμα, φασκελώνω· βλ. ὕβριστικά σχήματα

Φαύνα 374
 Φαῦνος 374
 φεγγάρι 91, 92, 155, 156, 157, 158, 162, 163, 166, 169, 184, 186, 188, 189, 203, 204, 208, 220, 244· βλ. και Σελήνη—ἀσθένεια νηπίων 201
 φεγγαρόπιασμα 202
 φεγγαροπιασμένος 202
 φεγγαροπρόσωπη 158
 φέγγον, φέγγος· βλ. φεγγάρι
 Φειδίας 1, 3 - 7
 φενγγό, φένγο(υ)ς, φενγοῦσκος, φογγάρι· βλ. φεγγάρι
 φίδι· βλ. ὄφις
 φιλαδέλφι, φιλάδερφος (πτηνόν) 68
 φίλημα λῦον μάγια 8, 9, 10
 φίλτρου κατασκευή 35, 187, 191, 211, 256
 Φοίβη 111
 Φοίνικες 99, 114, 177, 212
 φοινικίς 280
 Φόρβας 16
 Φόρκυς 115
 φουρκί 442
 Φρύγες 186, 190
 Φρύγιοι 351
 Φωσφόρος· βλ. Ἐωσφόρος
 Φῶτα· βλ. Θεοφάνεια
 φωτίσματα 297

Χααβού 351
 χαλβάνι 211
 Χαλιμᾶ 25
 χαλκοῦς 274, 306, 307· κρούσις χαλκῶν σκευῶν 173, 206, 207, 337
 Χάνης τῶν Μογγόλων 30
 χάρες, χαρίσματα 268
 Χάρος 325, 337, 338· ἀποτροπή Χ. 257, 324, 336
 Χάττοι 272
 χεῖρ· χ. μυστική ἔννοια 399—ἀνοικτῆς χ. σύμβολον 396, 397, 398, 399—νίψις κατά τὴν κηδεῖαν 322, 327, 328, 329, 332—χ. δεξιῶν συμπλοκή κατά τὴν ἀκολουθίαν τοῦ γάμου 266, 267
 χελιδῶν 208, 252, 253, 254, 258, 259
 Χερουβεῖμ, Χερουβίμ 183, 210, 211
 χῆνες 376, 377
 χήρα, χῆρος, 333, 367
 χλωρός 369, 370
 χαλί 331, 332, 333, 334, 339· βλ. και κηδεῖα
 χόνδρος· βλ. πλιγοῦρι
 χορός 45, 46· κυκλικός· βλ. γαμήλια σύμβολα
 χουργιά, τὰ (ἀστερ.) 213
 Χριστός 61, 64, 127, 128, 168, 179, 180, 181, 203, 385, 399· ὡς Ἡλιος 148, 149—ἀνάληψις 178

Χριστούγεννα 77, 195, 338, 369
 χρυσαφεντάδοι 46· βλ. και Καλλικάν· χρυσαφι 28, 257
 τζαροι
 Χρυσῆ, προσων. Δήλου 174
 Χρύσης 174
 χρυσός, χρυσοῦς 140, 204, 223, 227, 249, 253, 254, 257, 267, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 304, 305 κέ., 307 κέ· παράστασις ἡλιακοῦ φωτὸς ὡς χρυσοῦ 174—χρυσᾶ νομίσματα 204, 267-268, 297, 298, 304—χρυσᾶί τρίχες 174
 χρυσῶνω· βλ. παῖς
 χῶμα 322, 331, 332, 348

ψαιστὰ 287
 ψαλίς 363
 ψύλλον ἐκδίωξις 252, 337
 ψυχή 325 - 326· δοξασίαι περὶ παραμονῆς αὐτῆς ἐπὶ τῆς γῆς 61, 333, 334, 335—περὶ ἐπανόδου κατὰ τὴν 40ὴν ἡμέραν 64—ἐορταί ψ. 335—βλ. και νεκρός

Ἵκεανίς 105
 Ἵκεανός 111, 115
 ὠκυτόκια 341 - 383—ἡ ἐν Ἀθήναις Κυλίστρα 342 - 345—ὁμοίαι συνήθειαι κατολισθήσεως ἐκ βράχου ἀλλαχοῦ 345, 346—ἡ κατολισθίσις, προστριβή ἢ ἐπαφή πρὸς βράχον πρόξενος εὐτοκίας, γονιμότητος ἢ ταχέος γάμου 345-350—ἡ δοξασία τῆς παραγωγῆς γονιμοποιῶν δυνάμεως ἐκ τοῦ λίθου εἶναι ἡ πρωτόγονος 350 - 351—αἱ παλαιόταται θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις περὶ γονιμοποιῶν λίθων 351-352—γέννησις ἐκ λίθου 350 - 352—petra genetrix 350—λίθος τῆς μητρὸς τῶν θεῶν 351—ἱερὸς λίθος Ἀβραάμ και Ἄγαρ 351—Ἔρωσ τῶν Θεσπιῶν 351—Θορίκιος πέτρος 351—Ἀγέλαστος πέτρα 351—γένεσις και ἀρχική ἔννοια τῶν παραστάσεων τούτων 352 - 353—ἡ διόδος τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου 353—τροποπέρασμα· ἡ συνήθεια τῆς διόδου δι' ὁπῆς 345, 349, 353-354—Κυλλοῦ πήρα 346, 354—ἀγίασμα ἀγίου Ἀνδρέου ἐν Πάτραις 355—πηγαί με θαυμασίας ιδιότητας ἐν Ἀρκαδίᾳ 355—πηγαί γονιμότητος 354 - 356—ἔλας 356-358—διαλελυμένον εἰς ὕδωρ κατὰ τῆς δυστοκίας 356-357—ἱερότης ἔλατος 356—ἔλας και ὑπόδημα 356, 358—θυσία ἀλέκτορος πρὸς εὐτοκίαν 358 - 359—βοτάναι ὡς ὠκυτόκια 359-360—Χέρι τῆς Παναγίας, τῆς Παναγίας τὸ χορτάρι, Παναγιόχορτο, τῆς Κυρᾶς τὸ χορτό 359 - 360—δύνα-

ναμια χειρὸς Θεοῦ πρὸς πρᾶνσιν νό-
νων καὶ θεραπείαν νόσων 360—περί-
απτα 360 - 362—ἀετίτης 361—μαγικά
λόγια ἐν περιάπτωσι 361-362—μαγι-
κὰ ἐμπόδια τοῦ τοκετοῦ καὶ ἀποτροπὴ
αὐτῶν 362-365—συμπλοκὴ δακτύλων
πρὸς δυστοκίαν 362-363—λύσις τῆς
κόμης πρὸς εὐτοκίαν 363-364—ἀνοι-
γμα θυρῶν καὶ κλειθρῶν 363—ἀνοικτὴ
ψαλίς 363—λύσις κόμβων καὶ ἀνοιγμα
παντός κεκλεισμένου παρ' ἄλλοις λαοῖς
364-365—συμβολικοὶ λόγοι 365-366
—κτυπήματα 366-374· δυστοκούσης
366-367· Βαίων 367-368· εἰς ἄλλας
ἡμέρας τοῦ ἔτους 368-369· παρ' ἄλλοις
λαοῖς 369-370· ἀνάλογα ἀρχαῖα ἱερὰ
νόμιμα 370-374: διαμαστίγωσις Σπαρ-
τιατῶν ἐφήβων 370-371· μαστίγωσις
γυναικῶν ἐν Ἀλέα 371· μαστίγωσις
τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πανός ἐν Ἀρκα-
καδίᾳ 371· μαστιγώσεις ἐν ἑορτῇ τῆς
Δήμητρος 372· μαστιγώσεις περὶ τὸν
δηλιακὸν βωμὸν 372· μαστίγωσις
φαρμακῶν ἐν Θαρρηλίῳ 372 - 373·
βουλήμου ἐξέλασις 373· μαστιγώσεις

κατὰ τὰ Λουπερκάλια 373-374· κτυ-
πήματα γυναικῶν διὰ μυρσινῶν κατὰ
τὴν λατρείαν τῆς Ἀγαθῆς θεᾶς 374·
κατὰ τὰς νόνας καπρωτίνας 374—δαί-
μονες καταδιώκοντες καὶ κακοποιούν-
τες ἐπιτόκους καὶ λεγούς 375-377—
θῆλυ δαιμόνιον 376—Κουτσοδαιμόνιο
376—Ἄλ, Ἄλης, Ἄλως, ἄλως 376-377
—ἀποτροπὴ τῆς δαιμόνος ταύτης 376—
Ἄγιοι βοηθοί: Παναγία 377· ἅγιος Ἐ-
λευθέριος 378 - 380· ἅγιος Λυκούλας
380· ἁγία Λεχοῦσα (Ἐλεοῦσα) 380·
ἅγιος Στυλιανός 380-381· ἅγιος Συ-
μεῶν 381 - 383· ἅγι Ζαρέας, Ἄζα-
ρέας (ἅγιος Βλάσιος) 383· ἁγία Μα-
ρίνα 383

Ἵνιτζήρ 209

Ἵνραι 153

Ἵνριων (ἄστερ.) 212, 214, 215, 221· ὀνο-
μασίαι αὐτοῦ (ἀλετροπόδι, ἀλετροπόδα,
λιτροπόδια, πογαλέρκα, πήχη, Σκε-
παρνέα) 227 - 228—ὀνομασίαι παρ'
ἄλλοις λαοῖς 228—παραδόσεις 229—
μνηστῆρ τῶν Πλειάδων 219, 229

Ἵπρος 148, 239

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
Προεισαγωγικὸν σημεῖωμα	ε' - ζ'
Σημεῖωμα α' ἐκδόσεως	ζ'
Ἑλληνικοὶ μεσαιωνικοὶ μῦθοι περὶ Φειδίου, Πραξιτέλους καὶ Ἴπποκράτους	1 - 20
Βυζαντιναὶ παραδόσεις. (Ὁ μαγικὸς καθρέπτης. Ὁ θαυμαστὸς πλάτανος. Κασία)	21 - 37
Ἡ Γοργόνα τῆς Ἀτταλείας	38 - 44
Παρατηρήσεις περὶ τινῶν δημοσιευμάτων ἀναφερομένων εἰς ἑλληνικὰς παραδόσεις	45 - 83
Παραδόσεις περὶ τῶν Καλῶν τῶν ὁρέων 45.—Περὶ μεταμορφώσεως τῆς Βάτου 47.—Μελισσαντροῦ 48.—Παραδόσεις περὶ Καλλικατζάρων 50.—Παραδόσεις 50.—Θεσσαλικαὶ παραδόσεις 55.—Παραδόσεις περὶ τοῦ τάφου τοῦ Κωνσταντίνου 56.—Τὸ φίδι 57.—Τὸ νερὸ ποῦ κοιμᾶται 65.—Αἰτιολογικαὶ παραδόσεις 68.—Παρατηρήσεις περὶ τῶν λακωνικῶν παραδόσεων τῆς Μεγάλης Μαντίνειας 70.—Τὰ καλάμια κ' ἡ βροχὴ 71.—Ὁ Καϊάφας ἐν Κρήτῃ 72.—Τὸ γραμμένον ἄλας 73.—Μανδραγόρας 73.—Τὸ λειῶμα 75.—Οἱ Καλλικάντζαροι 76.—Παραδόσεις περὶ Πλάτωνος. Κωνσταντινάτα 78.	
Ὁ συγγραφεὺς τῆς Καινῆς ἱστορίας	84 - 89
Δημῶδεις κοσμογονικοὶ μῦθοι	90 - 129
Ὁ Ἥλιος κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους	130 - 183
Ἡ Σελήνη κατὰ τοὺς μύθους καὶ τὰς δοξασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ	184 - 211
Οἱ περὶ ἀστέρων καὶ ἀστερισμῶν μῦθοι	212 - 248
Μάρτης	249 - 259
Γαμήλια σύμβολα	260 - 320
Τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως ἀγγείων κατὰ τὴν κηδεῖαν	321 - 340
Ὠκυτόκια	341 - 383
Ὑβριστικὰ σχήματα. (Σφάκελο. Μοῦντζα. Ποῦλος. Σαμᾶρκο)..	384 - 442

ΠΙΝΑΚΕΣ

Α' Τοπωνυμικὸς	443 - 449
Β' Ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	450 - 469

000052

